ISSN 2708-5759

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ОМӮЗГОРӢ

Нашрияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

(Серияи 2. Педагогика ва психология, методикаи таълими фанҳои гуманитарӣ ва табиӣ)

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Издание Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни

(Серия 2. Педагогики и психологии, методики преподавания гуманитарных и естественных дисциплин)

HERALD OF THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

Publication of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni

(Series 2. Pedagogy and Phychology, Theory and teaching methods)

№3-4 (7-8)

Душанбе – 2021

Маҷалла ба феҳрасти маҷаллаву нашрияҳои илмии пешбари тақризшаванда, ки натиҷаи асосии рисолаҳо барои дарёфти унвони илмии номзад ва докторони илм дар онҳо бояд интишор гарданд, шомил шудааст.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11 июни соли 2018 таҳти № 061/ЖР аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ISSN 2708 - 5759
Суроға: 734003, Ҷумхурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121, ДДОТ ба номи С. Айнӣ

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Почтаи электронӣ:
vestnik. tgpu@gmail. com

Сомонаи маҷалла:
http: //vestnik. tgpu. tj

Сармуҳаррир: *Ғаффорӣ Нуъмонҷон Усмонзода – доктори илмҳои таърих профессор, ректори ДДОТ ба номи С. Айнӣ*

Муовини сармуҳаррир: *Мирзораҳимов Акобир Каримович – доктори илмҳои биология муовини ректор оид ба корҳои илмии ДДОТ ба номи С. Айнӣ*

Котиби масъул: Одинаев А.Н.

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии «Шохиси иқтибоси илмии Русия» (ШИИР)шудааст, ки дар сомонаи Китобхонаи миллии маҷозӣ ҷойгир аст. http: //elibrary.ru

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Маҷидова Б. *- доктори илмҳои педагогӣ, профессор*
Нуъмонов М. *– доктори илмҳои педагогӣ, профессор*
Шарипова Д.Я. *– доктори илмҳои педагогӣ, профессор*
Иматова Л.М. *- доктори илмҳои педагогӣ, дотсент*
Сайфуллоев Х.Г. *- доктори илмҳои педагогӣ, дотсент*
Алиев С.Н. *- доктори илмҳои педагогӣ, профессор*
Нуров А. *- доктори илмҳои педагогӣ, профессор*
Абдуллоева Р.Х. *– номзади илми педагогӣ, дотсент*

© ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2021

Журнал включен в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени доктора и кандидата наук.

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 11 июня 2018 года за № 061/ЖР

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Электронная почта:
vestnik. tgpu@gmail. com

Сайт журнала:
http: //vestnik. tgpu. tj

Главный редактор: *Гаффори Нуъмонджон Усмонзоде - доктор исторических наук, профессор, ректор ТГПУ им. С. Айни*

Зам. главного редактора: *Мирзорахимов Акобир Каримович - доктор биологических наук, проректор по научной работе ТГПУ им. С. Айни*

Ответственный редактор: Одинаев А.Н.

Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки. http: //elibrary.ru

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Маджидова Б. *- доктор педагогических наук, профессор*
Нугмонов М. *- доктор педагогических наук, профессор*
Шарипова Д.Я. *– доктор педагогических наук, профессор*
Иматова Л.М. *- доктор педагогических наук, доцент*
Сайфуллоев Х.Г. *– доктор педагогических наук, доцент*
Алиев С.Н. *- доктор педагогических наук, профессор*
Нуров А. *- доктор педагогических наук, профессор*
Абдуллаева Р.Х. *- кандидат педагогических наук, доцент*

© ТГПУ имени С. Айни, 2021

The Journal is included in the List of the leading peer reviewed scientific journals and publications, which should publish the main scientific results of dissertations for Doctor of science and Candidate of science degrees.

The magazine is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on June 11, 2018 for No. 061/ZhR

Phone: (+992 37) 224-20-12

Fax: (+992 37) 224-13-83

E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com

Journal website: http: //vestnik.tgpu.tj

Editor-in-chief: *Gaffori Nu'monjon Usmonzoda - doctor of historical sciences, professor, rector of the TSPU named after S. Ayni*

Deputy Editor-in-chief: *Mirzorahimov Akobir Karimovich - doctor of biological sciences, vice-rector on scientific works of TSPU named after S. Ayni*

Executive Editor: Odinaev A.N.

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library. http: //elibrary.ru

THE EDITORIAL BOARD:

Majidova B. *- doctor of pedagogical sciences, Professor*
Nugmonov M. *- doctor of pedagogical sciences, Professor*
Sharipova D.Y. *- doctor of pedagogical sciences, Professor*
Imatova L.M. *- doctor of pedagogical sciences, Associate Professor*
Saifulloev H.G. *- doctor of pedagogical sciences, Associate Professor*
Aliev S.N. *- doctor of pedagogical sciences, Professor*
Nurov A. *- doctor of pedagogical sciences, Professor*
Abdullayeva R. KH. *– candidate of pedagogical sciences, Associate Professor*

© *Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, 2021*

МУНДАРИҶА /СОДЕРЖАНИЕ

ИЛМҲОИ ПЕДАГОГӢ / ПЕДАГОГИЧЕСКИХ НАУК

Муллоев А.
Масъалаҳои таълими адабиёт ва тарбия аз назари Холиқ Мирзозода 8
Маҷидова Б.
Нақши донишгоҳи омӯзгорӣ дар пешрафти таҳсилоти фарогир 13
Хушвахтова Ж.Б., Бариева М.Х., Бариева Х.Х.
Интеграционные процессы вхождения Таджикистана в мировое образовательное пространство в условиях глобализации 18
Ҷумъахон А., Шарипов Р.С.
Интернет ва таҳаввулоти фарҳангӣ дар асри рақамӣ 23
Райҳонова С.Ҳ., Сангов Н.Н.
Самтҳои асосии роҳнамоии касбии ҷавонони Ҷумҳурии Тоҷикистон 28
Давлатов Д.Р.
Педагогические ситуации в формирования личности 32
Мадатзода М. Т.
Баъзе мулоҳизаҳо роҷеъ ба татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим 38
Саидов Н., Кассиров Ш.Н.
Ҳамбастагии шаклҳои гуногуни ташкили таълим ва муҳиммияти он дар ташаккули донишҳои зеҳнии донишҷӯён 43
Саидиброимов Ш.О.
Нақш ва ҷойгоҳи ақлу хирад дар таълимоти Абуабдуллои Рӯдакӣ,
Ибни Сино ва Носири Хусрав 47
Курбанов Т.З.
Поэтапность формирования умственных речевых действий 52
Саторов Д.К., Шерматов Д.С., Кодиров Б. Р.
Влияние информационно-коммуникационных компетенций на облик
преподавателя высшей медицинской школы....54
Ҳайдаров А.А.
Машъали раҳнамои зиёиёни эҷодкори замони хеш 56
Кузиева Р.М., Мирализода А.М.
Ташаккули фарҳанги экологии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар раванди таълими
фанҳои табиӣ 61
Қурбонов Ф.Х.
Мирзо Абдулқодири Бедил дар боби мақому манзалати инсон ва фазилатҳои
некиву накукории он 66
Шарипов А.М.
Нақш ва салоҳияти муоширати педагогӣ дар ташаккули равандҳои маърифатии донишҷӯён тавассути технологияи инноватсионӣ 74
Муминова С.Т., Сангов Н.Н.
Ҳалли мушкилоти интихоби бошууронаи касб дар байни ҷавонон 78
Исомиддинов Ҷ.Ҷ.
Ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқии миллӣ ва умумибашарӣ дар заминаи мероси шоирону нависандагони классикии тоҷик 82
Арбобова Ф.А.
Общение как фактор становления личности студента 87
Гургулиева О.Х., Рахматова Ш.И.
Психолого - педагогические требования к занятиям в высшей школе 90
Табаров Д.Д.
Фаъолияти таҳқиқоти хонандаи хурдсол ва шароити инкишофдиҳии он 92
Примов М.М.
Ташаккули муносибати эҳтиёткоронаи назарияи асосноккунии шароити педагогии хонандагон оид ба истифодаи компютер дар машғулиятҳои технологияҳои иттилоотӣ 99
Ҳасаназода Н.Ҳ.
Асосҳои назариявии ташаккул ва такмили имиҷи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ 104
Қурбонова Н.Ҷ., Сангов Н.Н.
Усулҳои гузаронидани машварати касбӣ дар интихоби бошууронаи касб....110

Бедилова М.Х.
Развитие речи у детей старшего дошкольного возраста в процессе
организации речеязыковых игр..114
Арбобова Ф.А.
Психолого-педагогическая характеристика особенностей межнациональной
общительности студентов..118

ИЛМҲОИ ПСИХОЛОГӢ / ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ НАУК

Маҷидова Б., Тошова Ҳ.
Аутоагрессия ва хусусиятҳои зуҳуроти он..121
Худойдодова Ф.С.
Таҳлили талаботҳои хонандагон-яке аз роҳҳои самаранок гардонидани раванди таълим..125
Усмонов Д.А., Луфов М.Т.
Нақши муошрати педагогӣ ва психологӣ дар муносибатҳо..130
Зайтметов Х.А., Қодирова Н.Ш.
Психологический анализ поэтической речи как основа развития
читательского воображения..134
Мансурова Ч. С., Ҳайдарова Н.М. Махмадуллаева Ш.Н.
Хусусиятҳои фаъолияти таълимӣ ва робитаи он бо ташаккули қобилияту малакаи идрокию ҷустуҷӯии
хонандагон..137
Файзуллоева Ф.М.
Психолингвистическая характеристика монологической речи как формы речевой деятельности..141
Салимова Г.Х., Салимов Д.Ф.
Использование мотивационного интервью в работе с трудными детьми..150
Саидзода Б.Х.
Муошират – сарчашмаи рушди психологии шахс..156
Бобоҷонова Н.Д.
Мушкилии худидоракуниҳо ва худташкилдиҳиҳои наврас дар инкишофи
ҳиссиёти ахлоқии ӯ дар оила..160
Эмомназарова М.
Хусусиятҳои мувофиқати психологӣ ҳамчун омили муассир дар ташкил ва рушди ҳаёти иҷтимоии оилаҳои
ҷавон..167
Ҷураева А. Д.
Иллюзияи бинонӣ ва таъсири он ба раванди фаъолияти хонандагони хурдсол..172
Курбонов Н.Х.
К вопросу об определении психологического здоровья/нездоровья педагога: основные факторы и
критерии..177
Мастонаи С.
Ташхис ҳамчун омили мукаммалгардонии раванди таълим дар фаъолияти
бачагони болаёқат..183
Маҷидов П. И.
Омодагӣ ба мактаб - натиҷаи инкишофи психикии кӯдакони синни томактабӣ..187

МЕТОДИКАИ ТАЪЛИМИ ФАНҲОИ ГУМАНИТАРӢ ВА ТАБИӢ / МЕТОДИКИ ПРЕПОДОВАНИЯ ГУМАНИТАРНЫХ И ЕСТЕСТВЕННЫХ ДИСЦИПЛИН

Бобизода Ғ.М., Раҷабова Б.В., Гулов Т.Ё.
Муносибати босалоҳит дар таълими химия барои омодасозии хонандагон ба олимпиадаҳои ҷумҳуриявӣ ва
байналмиллалӣ..192
Арабов М.Қ., Умарзода Ш.
Татбиқи воситаҳои визуалӣ ва имкониятҳои графикии забони python барои баланд бардоштани
қобилияти зеҳнии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ..195
Хидиров Ғ., Бандаев С., Баротзода К.А.
Асосҳои дидактикӣ-методии тайёрии касбии омӯзгорони оянда зимни ба роҳ мондани корҳои мустақилона бо
истифодаи салоҳиятнокӣ дар таълими биологияи синфҳои 5-9..201
Мирзоев С.Ҳ., Саидзода И.М., Ҳайётов Қ.Э.
Методикаи омӯзиши забонҳои барномасозӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ..208
Латипов С.О.
Преимущества создания дидактических материалов по использованию информационных технологий на занятиях..214

Лутфияи Ҷ.
Инъикоси мақсад, мазмун ва шаклҳои ташкили корҳои мустақилонаи хонандагон дар таҳқиқотҳои психологӣ, педагогӣ ва методӣ...217
Файзуллоева Ф.М.
Организация работы по развитию и совершенствованию профессионально - направленной русской монологической речи студентов-историков...221
Буриев Ф.К.
Роҳу усулҳои омӯзонидани масъалаҳои матнӣ дар раванди дарси математикаи синфҳои ибтидоӣ...228
Саидов А.Қ.
Асосноккунии робитаи байнифаннии фанҳои «технологияи иттилоотӣ» ва «математика» дар раванди таълими муассисаҳои таҳсилоти олӣ...235
Ғуломов И.Н., Шомуродова Б.Р.
Масъалаҳои инкишофдиҳанда ва истифодаи онҳо дар таълими алгебраи синфи 7...237
Гиёев А.Х., Валиев Н.У.
Духовно-культурные ценности русского народа на занятиях по русскому языку...242
Алиева Н.Ш.
Развитие речевой компетентности студентов таджикоязычной аудитории медицинского вуза по русскому языку...246
Хусравбекова Б.Д., Мамадасламов М., Хусравбеков Л.Д.
Таҳия намудани абзори босифат барои санҷиши педагогӣ аз фанни забони немисӣ...249
Асқарова У.Ҳ.
Салоҳияти касбии омӯзгори забонҳои хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии Тоҷикистон...254
Одилова М.М.
Истифодаи маҳорат ва малакаҳои ҳалли масъалаҳои матнӣ дар курси математикаи синфҳои ибтидоӣ...256
Муродов Р.Н.
К вопросу эффективности использования профессионально-ориентированного подхода при обучении русскому языку...263
Камолов Ф.
Хусусиятҳои таълими забони англисӣ ҳамчун забони хориҷӣ ба донишҷӯёни техникӣ...269
Шамсиддини Р.
Ташаккули салоҳияти бисёрфарҳангии донишҷӯён дар таълими забони хориҷӣ...274
Одинаева М.Т.
Причины возникновения интерференции в русской речи студентов-носителей таджикского языка...277
Раҳматова М.М.
Истифодаи тахтаи интерактивӣ дар машғулиятҳои забони тоҷикӣ дар МОТ...281
Одинаев К.Б.
Мактабҳои олӣ ва проблемаи ташкили таълими интерактивии забонҳои хориҷӣ...285
Стаценко Ю.Ю.
Аудирование в аспекте национально ориентированной специфики при обучении иностранному языку...291
Ёрмадов П.
Истифодаи корҳои беруназсинфӣ зимни омӯзиши таълими биология...296
Абдухолиқова З.И.
Асосҳои назариявии фарҳанги экологии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар раванди таълими математика...301
Қурбонова Ф.Ҷ.
Усулҳои мусаввирӣ дар кӯдакони синни томактабӣ...307
Джумаев И. М.
Дидактические условия приобретение навыков разговорной речи на английском языке студентами нефилологических специальностей...312
Орифов О. О
Мушкилоти таълимии омӯзиши забони англисӣ барои донишҷӯёни равияҳои гуманитарӣ...316
Орифов О.О.
Забони англисӣ ва рафъи мушкилоти таълими он...321

МАСЪАЛАҲОИ ТАЪЛИМИ АДАБИЁТ ВА ТАРБИЯ АЗ НАЗАРИ ХОЛИҚ МИРЗОЗОДА

Муллоев А.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Табиист, ки ҳар даврони таърихӣ, ба вижа замони тозаистиқлолӣ, пеш аз ҳама, аз рушди илму маориф, фарҳанг ва шахсияти неруманди ҷомеа вобастагӣ дорад, зеро дар ҳама давру замонҳо унсури маънавӣ дар шуури миллии мардум нақши муҳими созанда ва бунёдгузор дорад. Маҳз ин рукнҳо барои ба даст овардани истиқлол ва худшиносии миллӣ ва ҳамгироии равандҳои иҷтимоиву сиёсӣ заминаи мусоид фароҳам меоварад, пешрафту пойдории давлат ва бақову ҳастии онро таъмин менамояд. Бинобар ин, вазифаи муҳими ҷомеаи муосир устувор гардонидани истиқлолияти фарҳангӣ, арҷгузории арзишҳои миллӣ, шахсияти неруманд ва бунёди ҳастии маънавии ҷомеа буда, ба амал татбиқ намудани ин аҳдофи пурарзишро зарур мешуморад.

Дар ин раванд таваҷҷӯҳ ба зиндагинома ва осори донишмандону рӯшанфикрон ва омӯзгорони наҷиб ва мазҳари афкору осорашон мушкилоти воқеоти замонро муҷассам сохта, шахсият ва чеҳраи дурахшони онҳо чун машъали оламафрӯз раҳнамои ҳаёт мебошад ва дар пешрафти тамаддуни ҷомеаи башарӣ мақоми созандаву бунёдгузорро касб намуда, ҷойгоҳи халқу миллатро муайян месозад. Шинохти шахсият, зиндагинома ва афкори чунин ашхос дар ҳама давру замон амали пурсавоб ва ниятест некфарҷом.

Шукронаи тақдир ва сарнавишт, ки айёми таҳсил, тадрис ва пажӯҳиш аз ҳамкорӣ ва ҳамнишинӣ бо яке аз донишмандони мумтоз ва омӯзгори наҷиб устод Холиқ Мирзозода, профессор, доктори илмҳои филологӣ, сабақи ибратомӯз бардошта, муддате ҳамчун шогирд ва ҳамкор содиқ гашта, аз раҳнамоӣ ва сӯҳбату дидори муборакашон шарафёб гаштаам. Лаҳзаҳои гуворо ва хотирмони ин айёми зиндагӣ басо дилпазиру фараҳманд буда, бо мурури замон ва гузашти айём дар замири дил маскан гирифта, беҳтарин ва ҷолибтарини он бо хурдтарин ҷузъият дар хотир нақш гузоштааст. Хушбахту саодатмандам, ки бо дидору суҳбатҳои устод Холиқ Мирзозода ҳанӯз аз айёми донишҷӯӣ то имрӯз мушарраф гашта, аз созу сӯз, ормону дард, файзи нукухисолӣ ва дидори муборaки эшон сабақи зиндагӣ бардоштаам. Фаъолияти илмию омӯзгории устод Холиқ Мирзозода, доманфарох ва гуногунҷабҳа аст ва дар майдони илм ҳамчун муҷассамаи устувор ва неруманди соҳибмақом шинохта шудаанд. Дар фаъолияти илмиву эҷодии ӯ биниши дақиқи бунёдии илми адабиётшиносӣ, ҳувият ва худшиносии миллӣ, падидаҳои муҳими асолатҳои хештаншиносӣ, паҳлӯҳои гуногуни афкори адабӣ, падидаҳои таҳқиқи раванди таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ, фарҳангшиносӣ ва диншиносӣ, ҳифзи мақом ва рушди адабиёт, масъалаҳои мубрами таълим ва тарбия ва бозтоби чеҳраҳои рӯшани илму адаб барҷаста намоён аст.

Устод Холиқ Мирзозода, яке аз барҷастатарин донишмандони илму маорифи тоҷик дар соҳаи адабиёт дар замони собиқ Шӯравӣ буда, бо фаъолият ва пайкори наҷибу созанда ҳамчун чеҳраи дурахшони илму маорифпарвар маъруф гардидааст. Вай дар муҳити илму адаб ва маорифи ҷумҳурӣ ҳамчун муҳаққиқи тавоно, мушикофу дақиқназар ва некӯниҳод собитқадам буда, дар марзи адабиётшиносӣ, таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ, пешрафти таълиму тарбия нақши мондагор ва дурахшон дорад. Таҳқиқоти илмӣ ва адабии ӯ дар самтҳои гуногуни ҳудуди беш аз сӣ китобу рисола ва беш аз чорсад мақолааш нашр шуда, дастраси толибилмон гаштааст. Дар ин хусус тадқиқоти комил ва арзишманд аз ҷониби адабиётшинос ва шогирди содиқи ӯ А. Худойдодов анҷом дода шудааст [1, с.364].

Осори илмиву адабӣ ва педагогии Холик Мирзозода ҳанӯз аз солҳои сиюм бо эҷоди мақолаҳои гуногун дар рӯзномаву маҷаллаҳо оғоз шуда, яке аз аввалин мақолаҳояш дар мавзӯи «Аҳмад Махдуми Дониш мулаққаб бо «Аҳмади Калла» [2, с.29-31] нашр шуда, минбаъд дар солҳои душвори ҷанг бо мураттаб сохтани барномаву хрестоматия ва китобҳои дарсӣ аз фанни адабиёти тоҷик идома ёфта, соли 1946 дар мавзӯи «Шамсиддин Шоҳин ва эҷодиёти ӯ» рисолаи номзадӣ дифоъ намудааст.

Баъд аз ҳимоя дар Донишгоҳи давлатии Самарқанд аз забони форсӣ ва адабиёти Эрон ба тадрис машғул шуда, аз 17 июни соли 1935 ба Душанбе омада, ба сифати мудири кафедраи адабиёти тоҷики Донишгоҳи педагогии ба номи Т.Г. Шевченко таъин мегардад ва бо муаллимон Н. Маъсумӣ, Т. Пӯлодӣ ва Б. Раҳимзода барои таъмини саводнокӣ ва таълиму тарбияи ҷавонон кӯшиш намуда, барномаву дастур ва китобҳои дарсиро аз фанни адабиёти тоҷик барои донишгоҳҳои омӯзгорӣ таҳия менамояд. Ҳамзамон, соли 1948 роҳбарии илмии як гурӯҳ ҷавонони болаёқат М. Шукуров, Ю. Бобоев, В. Асрорӣ, Ш. Ниёзӣ, Ҷ. Бобокалонова ва Я. Исоевро ба ӯҳда гирифта, минбаъд дар тарбия ва камолоти онҳо саҳми арзанда мегузорад.

Солҳои баъдиҷангӣ ва ибтидои солҳои панҷоҳ давраи ҳассоси ҳукмронии диктатураи сиёсӣ буд

ва Х. Мирзозода низ чанд муддат дучори ин низоми худкома мавриди интиқод қарор гирифт. Махсусан, андешаҳои ӯ бахшида ба эҷодиёти Ҳ. Юсуфӣ ва шоири маорифпарвар Сиддиқии Аҷзӣ (1865- 1927) танқид гардида , ҳамчун нуқсони ғоявию идеологӣ арзёбӣ шуд ва чунин фишорҳо ба фаъолияти минбаъдаи Х. Мирзозода бе таъсир намонд. Аммо дар ин роҳи мубориза собитқадам буд ва бо чандин мақолаҳои илмиву интиқодӣ нуқсону камбудиҳои рӯҳии замон, китобҳои дарсӣ ва барномаҳои тадрисро мавриди баррасӣ ва пажӯҳиш қарор дод. Дар натиҷа, аввалин китобҳои дарсии адабиёт барои мактабҳои ҷумҳурӣ «Адабиёти ватан» барои синфи 5 (1941-1992), «Адабиёти советии тоҷик» барои синфи 10 бо ҳаммуаллифии Н. Маъсумӣ ва Ю. Бобоев (1952-1992), китоби дарсии «Материалҳо аз таърихи адабиёти тоҷик» (асрҳои ХУ 1-Х 1 Х ва ибтидои асри ХХ) барои донишҷӯёни донишгоҳҳои омӯзгорӣ (1950) нашр ва дастраси хонандагон гардид. Минбаъд рисола ва асарҳои пурарзиши Х. Мирзозода «Абӯабдулло Рӯдакӣ –асосгузори адабиёти классикии тоҷик», (1958), «Ҳабиб Юсуфӣ» (1960), «Аҳамияти адабити тоҷик дар тарбияи атеистӣ» (1961), «Мирсаид Миршакар”(1962), «Материалҳо аз таърихи адабиёти тоҷик» (1962), «Шамсиддин Шоҳин» (1962), «Мулоҳизаҳо дар бораи адабиёт» (1963) , «Ақидаҳои зиддидинӣ дар адабиёти форсу тоҷик» (1966), «Адабиёт аз нуқтаи назари ҳаёт» (1973), «Образи бадеӣ чист» (1976), «Нуқтаи назарит зидди динӣ дар адабиёти классикии форсу тоҷик» (1878), «Қуллаи камолот» (1982), «Афкори рангин» (1982), «Адабиёт, таълим ва тарбия» (1983), «Таърихи адабиёти саветии тоҷик» (1984), «Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ» (1992) ва ғайраҳо аз дастовардҳои назарраси адабиётшиносӣ ва нақди адабии тоҷик маҳсуб ёфта, аз маҳсули фаровон ва пурарзиши эҷодии муҳаққиқи номвар дарак медиҳанд.

Тибқи фармони Вазорати маорифи халқи ҷумҳурӣ № 207/134 аз 3 ноябри соли 1969 барои навиштани китобҳои дарсии ихтисосҳои филологияи тоҷик мутахассисони варзида ҷалб шуданд. Аз ҷумла, Х. Мирзозода барои навиштани китоби дарсии «Таърихи адабиёти тоҷик» (асрҳои Х 11-ХУ) ва мутахассисони дигар барои навиштани давраҳои гуногуни таърихи адабиёт муваззаф шуданд. Аммо дар муҳлати муайяншуда (1970-1975) дигар шахсони мутасаддӣ ин вазифаро анҷом дода натавонистанд. Х. Мирзозода бидуни супориш талаботи донишҷӯёнро ба инобат гирифта, бо амри виҷдон қисматҳои дигари таърихи адабиёти тоҷикро то асри Х 111 дар ду китоб: «Таърихи адабиёти тоҷик» (Аз давраҳои қадим то асри Х 111). Китоби 1(1) ,(1987) ва «Таърихи адабиёти тоҷик» (Аз давраҳои қадим то асри Х 111). Китоби 1(2), (1989), таълиф намуда дастраси донишҷӯён гардонид. Китобҳои мазкур то имрӯз маводи асосии тадрис ва таҳқиқи толибилмон ва донишҷӯёни факултетҳои филологияи мактабҳои олии касбии ҷумҳурӣ мебошанд.

Ҳамчунин, Х. Мирзозода дар таҳия ва нашри осори адибон, аз қабили «Мунтахаби девон”-и Ҳофизи Шерозӣ, «Мунтахаби ашъори Шоҳин», «Куллиёти мунтахаби Убайди Зоконӣ», «Зубдаи ашъори Аҷзӣ», Мирзо Сироҷи Ҳаким ва дигарон хизмати шоиста кардааст. Дар солҳои охир бо кӯшиши шогидони устод асарҳоиноматбӯъи ӯ «Ҷараёни риндӣ дар адабиёти форсу тоҷик», «Чанд масъалаи таърихӣ ва эстетикии афкори ҷадидаи тоҷик», романи «Сайқали рӯи замин» ва мақолаҳои ҷудогонаи ӯ ба табъ расиданд, ки арзиши баландро соҳиб гаштаанд. Махсусан романи «Сайқали рӯи замин» (2015) воқеаву ҳодисаҳои охири асри Х 1 Х ва ибтидои асри ХХ-ро дар заминаи асноду маълумоти дақиқи шахсони воқеии таърихӣ ва хотираву ёддоштҳои муаллиф дар Самарқанд ва атрофи он инъикос менамояд. [3, с.272]

Мо толибилмони ва донишҷӯёни охири солҳои хафтод ва аввали солҳои ҳаштодуми асри ХХ аз тадриси амалӣ ва маънавии устод Х. Мирзозода сабақи ибратомӯз бардоштаем ба хубӣ дарк намудаем, ки адабиёт ифодагари ҳаёти бани башар буда, тарбияи тафаккуру эҳсоси нафис, шинохти шуури солим ва сиришти поки зебоиписанди инсонро баён месозад ва натанҳо манбаи омӯзишу парвариши маърифати ҳусн, балки василаи муҳими худшиносӣ , маърифатписандӣ ва зебошинохтӣ мебошад. Адабиёт василаи камолоти маънавии инсон ва ташаккули ҳамаҷонибаи шахсият буда, дар оинаи зиндагӣ ибрати рӯзгори инсониятро меомӯзонад ва воситаи дарки образноки ва таҷассуми воқеияти зиндагист, таълими он дар тарбият, бунёди маънавӣ, ахлоқӣ ва зебошинохтии инсонҳо муассир аст. Таълим ва тадриси адабиёт дар парвариш ва камолоти инсон, ташаккули ёди таърихӣ, худогоҳӣ ва худшиносии миллии наслҳо нақши созанда дошта, ҳадафи он тарбияи инсони бомаърифат ва рисолатманд мебошад. Омӯзиши адабиёти тоҷик дар тадриси устод Х. Мирзозода ҳамчун яке аз омилҳои муассири ёдгории забони тоҷикӣ эътироф шуда, ба махсусияти сохтории табиати он такя дорад ва барои ташаккули маҳорати забондонии хонандагон ганҷинаи бебаҳост. Дарки асари бадеӣ аз тарафи мактабиён ҷараёни мураккаби эҷодӣ буда, ба таҷрибаи ғайримустақили зиндагӣ, зебоишинохтӣ ва ҳиссии хонанда вобаста мебошад. Мутаносибии ҷараёни мутолиа ва омӯзиши адабиёт аз муҳимтарин равишҳои таълим буда, омӯзгори адабиёт ин равишро дар ҷараёни таълим амалӣ сохта, барои муваффақ шудан намуди муносиби таҳлили асари бадеиро ба кор мегирад.

Камоли шахсият, эътибор, обрӯ ва шуҳрати инсон аз ҳамнишинӣ бо аҳли зиё ва шарофати илму амал муяссар шуда, шахс тавассути ранҷу заҳмат, адолатпешагӣ, меҳнатдӯстӣ, инсондӯстӣ ва донишварӣ соҳиби он мегардад. Устод Х. Мирзозода ба ин маънӣ, борҳо аз қитъае, ки дар сарогози

«Гулистон» - и Саъдӣ таъкид шудааст, мисол меоварданд:

Гили хушбӯй дар ҳаммом рӯзе,
Расид аз дасти маҳбубе ба дастам.
Бад- ӯ гуфтам, ки: мушкӣ ё абирӣ,
Ки аз бӯйи диловези ту мастам.
Бигуфто: ман гили ночиз будам,
Валекин муддате бо гул нишастам.
Камоли ҳамнишин бар ман асар кард,
Вагарна ман ҳамон хокам, ки ҳастам.

Дар бунёди соҳибкасбию илмдӯстии банда устод Х. Мирзозода нақши намоён ва устувор гузоштаанд. Аз нахустин айёми донишҷӯйӣ дар Донишгоҳи педагогии ба номи Т.Г. Шевченко (имрӯз ДДОТ ба номи С. Айнӣ) соли 1979 ба мо аз фанни Таърихи адабиётии тоҷик дарс мегуфтанд. Тадриси устод Х. Мизозода дар авҷи камолоти эҷодӣ нумуи ҷавҳар ва зубдаи фаъолияти омӯзгорӣ буд ва давраи муҳим ва пурбаҳотарини таърихи адабиёти форсу тоҷик асрҳои Х-ХУ-ро дар бар мегирифт. Аз андешаву муҳокимарониҳои ғановатманди устод мо донишҷӯён нахустин баҳсҳои илмӣ, назари интиқодии адабиётшиносӣ, осори гаронбаҳо ва чеҳраҳои намоёни адабиёти форсу тоҷик Абӯабдуллои Рӯдакӣ, Абулқосими Фирдавсӣ, Абӯалӣ Ибни Сино, Носири Хусрав, Убайди Зоконӣ, Ҳофизи Шерозӣ ва амсоли инҳоро андӯхтем, ки аз таълифоти нахустини тозаи устод дар соҳаи таърихи адабиёт маҳсуб меёфтанд. Дар ин замина ҳар як дарси устод ҳадафҳои хос дошт, шогирдонроро бо ғановати маънавӣ ва зебошинохтӣ ва балоғати каломи адабӣ ошно месохт, ба ин васила онҳоро бо фасоҳату балоғати афкори адабӣ, таърих, фарҳанг ва ғановати маънавии халқ шинос менамуд ва дар замири толибилмон равшан мегардид, ки осори бадеӣ ҳамнафаси зиндагӣ, ойинаи ҳаёт ва раҳнамои мардум дар ҳама давру замон буда, беҳтарин орзуву ормонҳои халқро дар симоҳои бадеӣ парварида, аз имтиҳони замону зиндагӣ гузашта, то имрӯз ҳамеша ибрат омӯхтааст.

Дар баробари ин, устод Х. Мирзозода барои такомули минбаъдаи банда дар ҷодаи илму маориф саҳми назаррас гузошта, раҳнамои мушфиқ буданд. Соли 1983 дар арафаи хатми донишгоҳ ҳангоми дифоъи рисолаи дипломӣ дар мавзӯи «Бадеияти лирикаи Нақибхон Туғрал» бо тавсияи раиси имтиҳоноти давлатӣ Абдунабӣ Сатторзода дар факултети забон ва адабиёти тоҷики ДДО шаҳри Душанбе ба номи Т.Г. Шевченко (айни замон ДДОТ ба номи С. Айнӣ) бо қаноатмандӣ ҳайати комиссия, ки дар он Х. Мирзозода низ ҳузур доштанд, ба роҳбари рисолаи дипломиам Наҷмӣ Сайфиев нигариста таъкид намуданд, ки чунин донишҷӯёнро ба аспирантура тавсия намоед. Ин буд, ки пас аз хатми донишгоҳ бо раҳнамоии эшон роҳи пурнишоти илмро интихоб намудам . Баъд аз ин дар ҳамнишинӣ, суҳбат ва мубоҳисҳо мунтазам таъкид менамоянд, ки адабиёт на фақат манбаи омӯзиш аст, балки василаи муҳими забономӯзӣ, инсоншиносӣ ва ганҷинаи ҳикмат аст. Бунёди маънавӣ, ахлоқӣ ва зебошинохтии адабиёт дар ҳаддест, ки мақоми онро дар ташаккули ҳиссиёти шаҳрвандӣ ва ормонҳои ахлоқии шахс бебадал сохтааст. Дар шароити пуртазоди муосири ҷаҳонишавӣ ва заъфияти пояҳои маънавияту ахлоқи ҷомеа вазифаи аслии адабиёт тарбияи инсони бамаърифат ва хушахлоқ аст, инсоне, ки рисолатмандии арзишҳои миллӣ, ватанхоҳӣ ва инсонпарварӣ дошта бошад. Омӯзиши адабиёт ҳамчун яке аз омилҳои муассири ёдгории забон эътироф шуда, маҳорати сухангӯӣ, тафаккури бадеӣ ва завқи зебошинохтии инсонро равнақ мебахшад. Маҳз дар осори адибон нирӯи зебошинохтӣ ва ҳиссии забон амиқ ва пуртаъсир ифода шудааст. Ин фазилати адабиёти мо имкон медиҳад, ки хонандагони мактаб забондону сухангӯ ба воя расанд.

Дар такя ба ин муҳассанот ва фазилати адабиёт бо амри тақдир ва сарнавишт хушбахту саодатмандем, ки касби пуршарафи омӯзгори адабиётро пеша намуда, бо гулчини андешамандони илму маориф ҳаммаслаку ҳаммаром ва садоқатманд гашта, аз созу сӯз, ормону дард, бурду бохт ва сӯҳбату дидори муборакi эшон сабақи зиндагӣ бардоштаем ва ҳамеша шукргузорӣ менамоем. Рӯйдоду хотирот ва симои ибратомӯзи омӯзгорон, шахсони покизарӯзгор ва ҷомеадор басо дилпазиру фараҳманд буда, бо мурури замон ва гузашти айём дар замири дил маскан гузида, беҳтарин ва ҷолибтаринаш бо тамоми ҷузъият дар хотир нақш бастааст ва ҳамеша кобурди зиндагӣ дорад. Хотираву лаҳзаҳои фараҳманду фаромӯшнопазир бо устод Х. Мирзозода хеле зиёд дар хотир нақш гузоштааст. Яке аз чунин лаҳзаҳои фаромӯшнопазири дарси устод Х. Мирзозода дар арафаи баргузории ҷашни ҳазорумин солгарди Абӯалӣ Ибни Сино дар соли 1980 хотирмон буд. Ба донишҷӯёни курси дуввум дар мавзӯи «Абӯалӣ Ибни Сино ва осори ӯ» дарс мегуфтанд. Дарс басо ҷолиб, пурмазмун ва таъсирбаш баргузор гардид . Дар қисмати охири дарс ҳангоми саволу ҷавобҳо баҳсу мунозира дар масъалаи аҷдодон ва мансубияти шахсияти Абӯалӣ Ибни Сино ба халқҳои форсу тоҷик ва туркзабон ба вуҷуд омад. Устод бо фараҳу шодмонӣ дари дарсхонаи № 569 ошёна 5-умро кушода ба пасу пеш назар дӯхта , пасон баргашта ва бо табассуми малеҳона изҳор доштанд, ки «Абӯалӣ Ибни Сино фарзонафарзанди бузурги халқи тоҷик аст , аммо осори ӯ ба ҳама халқҳову миллатҳо ҳамеша баробар хизмат мекунад. Мо бояд бо ин шахсияти бузург ва донишманди наҷиб ифтихор ва шукргузорӣ кунем....» Мо, донишҷӯён аз эҳтиёткорӣ ва нармгуфтории устод пай бурдем,

ки мафкураи ҳукмрони ҳизбӣ ва сиёсати замони собиқ Шӯравӣ барои озодона баён кардани ҳақиқати таърихии арзишҳои миллии халқҳои дигар имконияти васеъ намедод.

Устод Х. Мирзозода дар набарди зиндагӣ ҳақшинос, устувору боҷасорат ва иродатманд буданд , ки ин аз шоистатарин сифатҳои омӯзгори худогоҳ аст ва на ҳар кас бо он сазовор мегардад . Дар тӯли беш аз шаст соли фаъолияти илмию педагогӣ аз зумраи донишмандон ва омӯзгороне буданд, ки шогирдонро ҳамеша ба таҳсилу тарбият, донишандӯзиву илмомӯзӣ, хизмати содиқона ба мардум, бедории андешаву шуури миллӣ ва маърифатпарварии ҷомеа ҳидоят менамуданд. Симо ва шахсияти эшон барои афроди худогоҳи ҷомеа намунаи ибрат ва шоистаи пайравӣ буда, дар ҷомеа ҳамчун инсони некухисолу соҳибрисолат, марди ҳақталошу ҳақҷӯй, омӯзгори асилу соҳибмактаб, донишманди фозилу дақиқназар, чеҳраи мондагори илму маориф ва шахсияти муқтадиру равшанбин шинохта шудаанд.

Пас аз солҳои аввалин пошхурии собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ бо зухури бесарусомониҳои низоъҳои ҷомеаи тоҷикон афкори ҷуяндаи донишмандон ва озодандешон як муддат дар кишвари мо то андозае бенизом ва худком гардид. Х. Мирзозода чиҳати таъмин ва ҳифзи ғояҳои олии сарнавиштсоз пажӯҳишҳои муҳим ва пуршарафро содиқона анҷом дода, дар тайёр намудани беш аз 20 нафар олимони адабиётшинос саҳми намоён гузошта, то вопасин нафаси умр бедареғ барои пешрафти илму маорифи ҷумҳурӣ, худшиносии миллӣ ва бунёди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон хизмати бошараф намуданд.

Устод Х. Мирзозода дар баробари данишманди тавоно ва дақиқназар омӯзгори соҳибмактаб ва маорифпарвари фаъол буданд ва барои рушди соҳаи маориф, махсусан низоми таҳсилоти миёна ва олии касбӣ, тарбияии кадрҳо, таҳияи барнома, дастурҳои таълимию методӣ ва китобҳои дарсӣ саҳми намоён гузоштаанд. Дар мақолаи Х. Мирзозода «Барои боз ҳам беҳтар намудани кори мактабҳои олӣ» як қатор камбудӣ ва нуқсонҳои воқеии фаъолияти мактабҳои олӣ таҳлил ва арзёбии мунсифона шудааст. Аз ҷумла, мушкилот ва масъалаҳои бенизомии раванди таҳсилотро дар тайёр кардани кадрҳо ва аз миқдор ба сифат гузаштан, эътибор надодан ба саводнокии хатттии хонандагои дар тамоми зинаҳои таҳсилот, чаласаводию маҳдудназарии донишҷӯён, риоя нагардидани меъёрҳои баҳогузорӣ, надоштани мутолиаи зарурии адабиёти бадеӣ ва завқи зебоишинохтӣ, саросар таъмин намудани диплом ва ҳуҷҷатҳои мутобиқнадоштаи зинаҳои гуногуни таҳсилот , низоми пастсифат, сатҳӣ ва руякии қабули имтиҳонот, таъмини набудани омӯзгорони болаёқат ва саводи баланди илмӣ дошта, мунтазам гузаронидани атестатсияи кадрҳои роҳбарикунанда, такмили ихтисоси омӯзгорон, таъмини китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимию методӣ, эътибори зарури додан ба нутқи шифоҳӣ ва хатти хонандагон ва амсоли инҳо воқеъбинона таъкид гардидаст [4, с.127-143].

Мутассифона, то ба имрӯз низ аксари нуқсон ва камбудиҳои зикршуда ҳанӯз бартараф нагардида, соҳаи маориф ба вуҷуди ҳамчун самти афзалиятнок дар сиёсати Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон шудан ва дар баъзе самтҳо ба пешрафт ноил шудан, бо ҷорӣ гардидани низоми кредитии таҳсилот ва шакли таҳсилоти фосилавӣ ба бенизомӣ, бемасъулиятӣ ва мушкилиҳо дучор гардидааст. Бар асари заъфи тафаккуру андешаи солим ва костагии ахлоқу маънавият дар ҳама табақа ва соҳаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла дар соҳаи маориф низ гурӯҳи махлуқони хомтаъбу маккор аз фишори ранҷу дард осудаанд ва ҳамеша дар вуҷудашон эҳсоси, такаббур, худбинию худкомагӣ, молу сарват, ахлоқи разила, ришваситониву ришвадеҳӣ, каззобу ҳилагарӣ ва тамаллуқкориву хушомадгӯӣ маскан гузидааст. Макру фиреб, тарсрӯӣ бештар дар ниҳодашон ҷой гирифтааст ва ин афрод бидуни шарму ҳаё ба хотири ҳадафҳои шахсӣ ва посдории ҷоҳу ҷалол аз ҳама гуна разолату табоҳкорӣ бо тамаллуқу чоплусӣ ва фасодкорӣ таҳқири шахсият ва қисмати ҳаёти инсон намуда, манофеъи миллиро зери хатар мегузоранд. Вуҷуди ҷомеаи моро як қатор чоплусу тамаллуқпешагон, дуруғгӯю маккорон ва ҳаннотону маддоҳон фаро гирифтаанд, ки ба касофати амали носавоби эшон ҷомеа ба разолату ҷаҳолат ва сифлагӣ гирифтор гашта, эътибор ба соҳибҳунарон намондааст. Омӯгор аз масъулияту муқаддасоти вазифаи хизматиаш дур монда, хониши китоб ва навишт танҳо тавасссути компютер ва телефон боқӣ мондааст. Маърифати ҷомеа, ахлоқ ва завқи зебоишинохтӣ ва маънавият коста гардидааст.

Устод Х. Мирзозода шахсияти фозил ва наҷиби соҳибмактаб ва рисолатманд буданд ва шогирдонро ҳамеша ба шарафмандӣ, нангу номуси ватандорӣ, хайрхоҳӣ, меҳнатдӯстӣ ва созандагии илму амал даъват менамуданд. Илму фарҳангро сарчашмаи файзбахш, чароғи мунаввари ҳифзи ҳаёт ва васоили асбоби зиндагии шарафмандонаи инсон ҳисобида, ҳамеша бори маърифат бар дӯш роҳати манзил надоштанд, ҳамчун инсони нексиришт, устоди ҳалиму меҳрубон ва фурӯтану хоксор, ғамхор, донишманди равшанзамир ва некӯхисол дар миёни аҳли илму адаб раҳиму роздон ва ҳақталош маҳбуб гардида, дар тарбияву камолоти насли нави олимони адабиётшинос нақши созанда ва мондагор гузоштаанд.

Дареғо, ки ин пайкари нуронӣ ва чеҳри дурахшони илму маориф дар айёми пиронсолӣ бо рағми ҳарифони кӯрдили худбин ва заъфи дурӣ аз аҷдодону зиёд гаштани меҳри зодгоҳу пазмонии сайқали рӯйи замин –Самарқанди бостонӣ моҳи июни соли 1990 баъд аз 55 сол зиндагӣ дар шаҳри Душанбе ба

сӯйи деҳаи кӯдакию ҷавониашон -Равонак рахти сафар бубастанд. Ҳангоми гусели охирин шаш нафар шогирдон ва ҳамкорон- М. Аҳмадов, С. Нуров, В. Самад, Усмон Назир, А. Худойдодов ва банда бо дили пурғусса, дидаи хунбор ва нафрати даврону ҳаводиси талхи ҳаёт хайрбод намудем. Устод дар ин лаҳзаҳои мутаассир ва ғамбор ҷавонмардона изҳор доштанд, ки «маро қадрдонӣ кардед, панҷоҳу панҷ сол қабл манро се нафар: С. Айнӣ, Б. Ғафуров ва С. Улуғзода ҳангоми аз Самарқанд ба Душанбе омадан пешвоз гирифта буданд. Шукр, ки имрӯз гуселкунандагон шаш нафар ҳастед».

Дар ин лаҳза садои равон шудани қатора шунида шуд ва устод Х. Мирзозода аз тиреза бо пайкари хастаи маҳзун ва дидагони дардошно ба сӯйи мо дастафшонӣ мекарданд. Ин вопасин дидори мо бо устоди шодравон Холиқ Мирзозода буд. Бо адои ихлосу самимият ва садоқатмандии бепоён ба устод Х. Мирзозода дар ин лаҳзаҳо беихтиёр мисраъҳои шоири маҳбуб Камол Насрулло пеши назар меомад:

Баланд аст аз фалак шони муаллим,
Бувад ҷонбахши мо ҷони муаллим,
Набошад неъмате дар ҳар ду олам,
Ҳалол аз пори нони муаллим.
Бидон онро, ки виҷдони ҳама халқ,
Бувад аз рӯи виҷдони муаллим…

АДАБИЁТ

1. Худойдодов А. Холиқ Мирзозода ва адбиётшиносии тоҷик дар асри XX. / А. Худойдодов -Душанбе; «Дониш», 2014. -364 с.
2. Мирзозода Х. Аҳмад Махдуми Дониш мулаққаб бо «Аҳмади Калла» / Х. Мирзозода // Барои адабиёти сотсиалистӣ, 1936. - С. 29-31
3. Мирзозода Х. Сайқали руи замин. Роман. / Х. Мирзозода -Душанбе: «Матбуот», 2015 - 272 с.
4. Мирзозода Х. Адабиёт, таълим ва тарбия. / Х. Мирзозода -Душанбе: «Маориф», 1982.-144 с.

ВОПРОСЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ЛИТЕРАТУРЫ И ВОСПИТАНИЯ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ХОЛИКА МИРЗОЗОДА

В статье расматривается жизнь, творчество и вклад выдающего таджикского литертуроведа и доктора филологических наук, Холика Мирзозода в развитие таджикской литературы и преподавание таджикской литературы как в средних общеобразовательных школ, так и в высших учебных заведениях. Следует отметить, что в статье представляется научные работы и книги Холика Мирзозода которые имеют важную роль в воспитании молодёжи. Учёный Х. Мирзозода как личность был благородным и образованным человеком. Он всегда призывал своих учеников к чести, патриотизму, доброте, трудолюбию и творчеству, считая науку и культуру источником благодати, просветляющим светильником для защиты жизни и средством человеческого достоинства.

Ключевые слова: *Холик Мирзозода, литература, таджикская литература, жизнь, творчество, воспитание, преподавание, роль, развитие таджикской литературы и т.д.*

QUESTIONS OF TEACHING LITERATURE AND EDUCATION FROM THE POINT OF VIEW OF KHOLIK MIRZOZODA

The article explores the life, work and contribution of the outstanding Tajik theorist of literature and doctor of philological sciences, Kholik Mirzozoda in the development of Tajik literature and the teaching of Tajik literature both in secondary schools and in higher education institutions. It should be noted that the article presents the scientific works and books of Kholik Mirzozoda, which have an important role in the upbringing of youngsters. Kh. Mirzozoda as a person was a noble and educated person. He always called his students to honor, patriotism, kindness, hard work and creativity, considering science and culture as a source of grace, an illuminating lamp for the protection of life and a mean of human dignity.

Keywords: *Kholik Mirzozoda, literature, Tajik literature, life, creativity, education, teaching, role, development of Tajik literature, etc.*

Сведение об авторе:

Муллоев Абдусамад *– доктор филологических наук, профессор кафедры теория и история литература Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Айни.*

About the author:

Mulloev Abdusamad - *Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Theory and History of Literature of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.*

НАҚШИ ДОНИШГОҲИ ОМӮЗГОРӢ ДАР ПЕШРАФТИ ТАҲСИЛОТИ ФАРОГИР

Маҷидова Б.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Дар ҳамаи давру замонҳо андешаҳо, ғояҳо ва муносибати аҳли ҷомеа ба масъалаҳои маориф, ба таълиму тарбия, таҳсилоту маълумотгирии табақаҳои гуногуни аҳолӣ тағйир меёфтанд ва ин амал идома дорад. Ин раванд ба пешомад ва дурнамои рушди зинаҳои таҳсилот, таҳаввулот дар мафкураи одамон таъсир мерасонанд, муносибати ҷомеаро ба табақаҳои гуногуни аҳолӣ тағйир медиҳанд.

Яке аз табақаҳои махсуси одамон, ки онҳо ба дастгирию мадади маънавию моддии ҷомеа ниёз доранд, ки шахсони имконияти маҳдуд, яъне маъюбон эътироф карда шудаанд. Аз нигоҳи тиббӣ (модули) онҳо шахсони аз тифлӣ то бузургсолӣ ба табобату дармонбахшии тиббӣ, нигоҳубину ғамхории махсус эҳтиёҷдошта ҳисобида мешаванд. Аз нигоҳи иҷтимоӣ (модули) бошад, шахсони имконияти маҳдуддошта, яъне маъюбон, дар навбати аввал шаҳрвандони кишвар ҳастанд, ки мисли ҳамсолони солими худ ҳуқуқ, имтиёз ва ӯҳдадориҳои худро доранд, шахсони арзишманд, нотакрор буда, қудрату тавоноии бартараф намудани монеаҳои таҳсилотиро соҳиб мебошанд.

Ба таҳсилоти олии касбӣ ҷалб кардани ҳамаи одамон ба иҷрои мақсади таҳсилот, ки дар моддаи 29 Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак омадааст мусоидат менамояд, яъне «муассисаҳои таълимӣ бояд фардияти кӯдак, истеъдод, қобилияти ақлӣ ва ҷисмонии ӯро инкишоф диҳанд ва дар рӯҳияи дарк кардан, осоиштагӣ, тоқатпазирӣ, анъанаҳои фарҳангӣ, ҳурмати падару модар тарбия намоянд».

Аз нигоҳи психофизиологӣ ҳангоми осебёбии яке аз узвҳои ҳискунӣ (бинои, шунавоӣ) узвҳои дигар қобилияти компенсаторӣ – то андозае ҷуброн намудани ин ё он иллатро доранд. Масалан, барои шахсоне, ки иллати шунавоӣ (камшунав, ношунаво) доранд, ҳассосияти чашм имконият медиҳад, сухани ҳамсӯҳбати худро лабхонӣ (аз ҳаракати лабҳо) дарк намоянд ва ё нутқи имою ишораро истифода баранд.

Дар Конститутусияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Тоҷикистон чун давлати иҷтимоӣ муаррифӣ карда шудааст ва барои шаҳрвандон шароити зиндагии шоиста ва инкишофи озодонаро кафолат медиҳад, ки ба сифати ҳуқуқи иҷтимоӣ – ҳуқуқ ба таҳсилотро (41) медиҳад, он на танҳо дастрасии таҳсилот, инчунин азхудкуни касбу ҳунар ва дар фаъолияти меҳнатӣ истифодабарии онро роҳандозӣ менамояд. Роҳандозӣ гардидани ин ҳуқуқҳо дар қонунгузории миллӣ Қонуни ҶТ «Дар бораи маориф» (2013), «Стандарти мактаби маълумоти олии касбӣ» (1996), «Дар бораи маълумоти ибтидоии касбӣ» (2002), «Дар бораи маълумоти касбии олӣ ва баъди дипломӣ» (2003) ва «Консепсияи миллии таҳсилоти фарогир барои кӯдакони имконияти маҳдуддошта» (2011) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайраҳо таъкид гардидаанд.

Таҳсилоти инклюзивӣ раванди инкишофи таҳсилотие аст, ки дар худ дастрас будани маълумотгириро ба ҳамаи одамон мувофиқи талабот ва имкониятҳои онҳо дар назар дорад.

Мақсади асосии он бунёд намудани ҷомеаи инклюзивӣ, ки дар он барои кӯдакон, наврасон, ҷавонон ва калонсолон новобаста аз ҷинс, синнусол, мутаалиқии этникӣ, қобилиятҳо, афзалиятҳо ва ноқисиҳо шароити таҳсилотӣ таъмин карда тавонад. Ин нафарон дар ҳаёти ҷомеа ҳиссагузорӣ намоянд, дар доираи муносибатҳои иҷтимоӣ мавқеи худро дошта бошанд.

Таҳсилоти инклюзивӣ ташкил намудани таълими инклюзивиро талаб менамояд. Таълими инклюзивӣ маҷмӯи чорабиниҳои таҳсилотие мебошад, ки он ба принсипҳои баробарҳуқуқии донишомӯзони имконияти маҳдуддошта ба маълумотгирӣ дар таълимгоҳ, аз он ҷумла дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ, таҳсилоти миёна ва олии касбӣ асос меёбанд.

Ҳамаи ин муассисаҳои таҳсилотӣ заминаҳои моддию техникӣ, маводҳои барномавию методӣ ва таҷҳизоти муосир, аёнияту дастурҳои омӯзиширо доранд, ки барои мутобиқ шудани донишомӯзони имконияти маҳдуддошта ба раванди таҳсилот мусоидат менамоянд. Донишомӯзони имконият ва талаботҳои махсусдошта метавонанд дониш, маҳорату малака ва тайёрии касбии худро таъмин менамоянд.

Таҳсилоти инклюзивӣ дар системаи таҳсилоти олии тахассусӣ хусусияти ба худ хос дорад. Барои аз худ намудани донишҳои илмӣ, тайёрии тахассусӣ донишҷӯёни имконияти махсус дошта бояд ба шароиту имкониятҳои донишгоҳ мутобиқ гарданд. Ин мутобиқшавӣ ҷабҳаҳои психологӣ, педагогӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва тиббӣ – табобатӣ доранд, ки он ба фикррониии аҳли ҷомеа нисбати маъюбият, мушкилотҳои таълиму тарбиявии онҳо вобаста ба имкониятҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва ғайраҳоро дар бар мегирад. Маъюбӣ чун норасоии ҷисмонӣ эътироф гардида эҳтиёҷи шахсро ба дорую дармон ва таъмин кардани тансиҳатӣ дар назар дорад. Маюбӣ аз нигоҳи иҷтимоӣ ба фаҳмиш, таҷриба, фарҳангу маърифати маънавии шахс вобаста аст.

Набояд фаромӯш кард, ки ҳар як фарди имконияти маҳдуддошта шахси арзишманде аст, ки сифатҳои мусбати шахсӣ ва имконияту қобилиятҳои ӯ сазовори дастгирӣ мебошад. Ин дастгирӣ имконият медиҳад, шахси маъюб ба ояндаи нек бовар намояд, барои бартараф намудани монеаҳо, мушкилотҳо кӯшиш намояд, таҳсилу тадрис маълумотгирию касбомӯзиро пеша намояд.

Чӣ тавре, ки мутахассисон таъкид менамоянд ташкили раванди таҳсилоти фарогир дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мушкилот ва махсусиятҳои ба худ доранд, ки онҳо таъсис кардани гурӯх/синфҳо барои кӯдакони сустбин, камшунаво, гирифтори иллати руҳӣ, яке аз шаклҳои ҳамгироӣ (интегратсия) ва истифодаи роҳу усулҳои махсуси таъсиррасонӣ дар асоси баҳисобгирии хусусияти имкониятҳои фардӣ ва кори тафриқавӣ дар раванди таълиму тарбия аст [5, с.153].

Дар низоми таҳсилоти олии касбии педагогӣ бошад таҳсилоти фарогир талаб менамояд: а) такя намудан ба принсипҳои фардикунонии таълим дар дарсҳои амалӣ, семинарӣ – таҷрибавӣ; б) барқарор намудани ҳамкорӣ ба омӯзгорони фанҳои ҷомеашиносӣ, тахассусӣ ва кормандони тиббӣ; в) таъмин намудани шароитҳои махсус вобаста ба мушкилотҳои донишҷӯёни имконияти маҳдуд ва талаботҳои махсуси таҳсилотидошта, ба монанди шишаҳои махсус – линзаҳо барои чашмхираҳо, аппаратҳои шунавоӣ, имконияти истифодабарии кресло – аробачаҳо ва пандусҳо (роҳҳои ҳамвор) барои онҳо, норасоии маводҳои таълимию методӣ бо забони тоҷикӣ барои дарсҳои амалию таҷрибавӣ ва ғайраҳо; г) гуногунии ақидаю муносибати шарикдарсону омӯзгорон нисбати донишҷӯёни махсус, ки он ба таъмин намудани муҳити солими маънавӣ, таҳаммулпазирӣ таъсиррасон ҳастанд ва ғайраҳо.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ ҳамчун махзани илму дониш, муассисаи меҳварӣ дар тайёр намудани мутахассисони соҳаи омӯзгорӣ барои ба таҳсил фарогирии донишҷӯёни имконияти маҳдуддошта (минбаъд ДИМД), таъмин намудани шароити мусоид дар таҳсилу тадриси онҳо диққати ҷиддӣ медиҳад. Аз ин рӯ хатмкардаҳои собиқ ДИМД дар ҷомеа мақом ва манзалати худро чун шахсони арзишманд, мутахассисони хуб, волидони сазовор шинохта шудаанд.

Роҷеъ ба тадбиқи Қонунҳои қабулкардаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ як қатор корҳо ба сомон расонида шуда истодааст, ки яке аз онҳо ба таҳсил фарогирии донишҷӯёни имкониятҳои махсуси ҷисмонию таҳсилоти дошта мебошад.

Тибқи маълумотҳои оморӣ дар ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ дар соли хониши 2020 – 2021 56 нафар донишҷӯёни махсус ба таҳсилу тадрис фаро гирифта шудаанд, ки онҳоро ба таври зайл гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст.

Ҷадвали 1.

№	Гурӯҳи маъюбият	Писар	Духтар	Ҳамагӣ
1	Гурӯҳи якум	14	7	21
2	Гурӯҳи дуюм	26	6	32
3	Гурӯҳи сеюм	2	1	3
Ҷамъ:		42	14	56

Хусусияти ба таҳсил фарогирии донишҷӯёни махсус дар он аст, ки ба гурӯҳҳои таълимӣ аз рӯи имконият ва талаботҳои таҳсилотии онҳо ворид карда шудаанд ва онҳо ҳамчун шахсони «махсус» табақабандӣ нагардида дар ҳамаи дарсҳои назарияву амалӣ, чорабиниҳои тарбиявию фарҳангӣ фаъолона иштирок менамоянд. Инчунин устодону шарикдарсон ин гурӯҳи донишҷӯёнро эътирофу эҳтиром намуда нисбати онҳо таҳаммулпазирӣ, некхоҳию хайрандешӣ, мададу дастгириро пешгирӣ менамоянд.

Дар соли 2009 дар назди кафедраи тарбияи томактабии факултети педагогика Маркази таҳсилоти фарогир таъсис гардид, ки мақсади он таъмин намудани ёрии амалию методӣ бо донишҷӯёни ихтисосҳои сурдопедагогика (таълиму тарбия ва маълумотгирии кӯдакону наврасони иллати узви шунавоидошта, камшунав, ношунаво), логопедия (роҳу усулҳои ислоҳ ва пешгирӣ намудани нуқсонҳои нутқронӣ), олигофренопедагогика (таълиму тарбия, таҳсилот ва иҷтимоикунонии кӯдакони иллати ақлию зеҳнидошта), таҳсилоти томактабӣ (таълиму тарбияи кӯдакони синни томактабӣ ва хизматрасонии равонӣ ба онҳо) буд. Донишҷӯёни гурӯҳҳои таълимии зикргардида барои роҳандозӣ намудани таҳсилоти фарогир дар ҳамаи зинаҳои таҳсилоту маълумотгирӣ омода карда мешаванд. Инчунин ин Марказ як қатор чорабиниҳо, ба монанди мизи мудаввар, машварат – семинарҳои омӯзиширо барои донишҷӯён, муаллимони ҷавон баргузор намуд.

Маҳз бо ташаббус ва фаъолияти ин Марказ Барномаи таълимӣ ва китоби дарсии «Асосҳои таҳсилоти инклюзивӣ» (2013), як қатор мақолаҳо таҳия, нашр ва нашр ва дастраси хонандагон гардонда шуд. Ҳадаф аз ин амал ҷалб намудани диққати донишҷӯён, омӯзгорони зинаҳои гуногуни таҳсилотӣ ба фарогирии кӯдакону наврасон, ҷавонону калонсолони имконияти маҳдуддошта ба таълиму тарбия ва маълумотгирию касбомӯзӣ буд.

Ин масъала бо таври ҷиддӣ диққати роҳбарияти донишгоҳ, декани факултетҳо, созмони ҷавонон, иттифоқӣ касабаи донишҷӯёнро ба худ ҷалб намудааст. Бояд таъкид кард, ки донишҷӯёни имкониятҳои махсуси таҳсилотидошта (узвҳои босираашон суст, суст будани узвҳои шунавоӣ, гирифтори бемории ирсии сабуки сирояткунанда ва ғайраҳо) шояд хеле зиёд бошанд, вале бо сабабҳои гуногун онҳоро пинҳон медоранд, ки ин амал заминаҳои гуногуни психологӣ, ахлоқӣ, иҷтимоӣ доранд.

Бори аввал дар факултети педагогика, дар заминаи таҳсили ғоибона аз рӯи ихтисоси педагогика – психологияи томактабӣ ва сурдопедагогика 12 – нафар донишҷӯёни имконияти маҳдуддоштаи узвҳои шунавоӣ таҳсил намуда, онро дар соли хониши 2011 – 2012 хатм намуданд. Дар таҳсилоту маълумотгирии онҳо тарҷумони махсус – сурдопедагог мадад мерасонд. Имконияту талаботҳои онҳо аз ҳамсолони солими худ кам набуданд ва онҳо фақат аз нутқ ва муоширату нутқи гуфтугӯи кам истифода бурда метавонанд.

Дар соли 2015 – 2016 дар факултети педагогика кафедраи «Педагогикаи махсус ва таҳсилоти фарогир» таъсис гардид ва роҳбарии он номзади илмӣ педагогӣ, собиқ хатмкардаи ихтисоси олигофренопедагогика Рамазонова Р.С. таъин гардид. Айнӣ замон кафедра дар ҳайати факултети психология ва таҳсилоти фарогир фаъолият намуда масъулияти омода намудани мутахассисони соҳаи таҳсилоти фарогир, таъмин намудани соҳа ба маводҳои илмӣ, барномавӣ, методӣ, аёниятҳо, ташкилу гузаронидани чорабиниҳои илмӣ, методӣ ва фарҳангию маърифатӣ, таткиқотҳои илмиро дар зиммаи худ дорад ва дар ин ҷабҳа ба дастовардҳои назаррас низ соҳиб гардидааст.

Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳоди маъмурияти ДДОТ ба номи Садриддин Айниро дастгирӣ намуда барои таъсиси факултети психология ва таҳсилоти фарогир мусоидат намуд. Чунки ҷалб намудани шахсони имконият ва талаботи махсуси таҳсилотидошта яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон дар соҳаи маориф мебошад. Дар Созишномаи умумиҷаҳонии ҳуқуқи башар таъкид карда шудааст, ки «таҳсилоти олии касбӣ дар асоси қобилияти ҳар як одам бояд дастрас бошад ва он рушди шахсияти ӯ равона карда шавад». Инчунин дар моддаи 28 Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак таъкид карда шудааст, ки «таҳсилоти ибтидоӣ бояд ҳатмӣ бошад, таҳсилоти миёна ва олӣ барои ҳамаи кӯдакон бояд дастрас бошад».

Вазъи ба таҳсилфарогирӣ ва омода намудани мутахассисони таҳсилоти фарогир дар шакли таҳсили рӯзона дар соли хониши 2020 – 2021 чунин аст.

Ҷадвали 2.

№	Ихтисосҳо	Теъдоди донишҷӯён дар курсҳо					Ҳамагӣ
		1	2	3	4	5	
1	Сурдопедагогика – информатика	14	12	6	6	7	45
2	Олигофренопедагогика – таърих	12	8	4	-	5	29
3	Логопедия – таҳсилоти ибтидоӣ	12	11	9	5	12	49
Ҳамагӣ:		38	31	19	11	24	123

Чӣ тавре, ки аз ҷадвал бармеояд, имсол 24 нафар хатмкунандаҳо ба муассисаҳои таҳсилотии махсус ва муассисаҳои таҳсилоти умумӣ чун мутахассисони соҳибмаълумот ба фаъолият оғоз намуда дар пешрафти таҳсилоти фарогир ҳиссагузор мегарданд.

Дар заминаи таҳлили асосҳои назариявӣ, методологӣ, таҷрибаи амалии кишварҳои тараққикарда ва ташкилу баргузории корҳои озмоишӣ олимон (Назарова Т.М., Ярской – Смирнова Е., Волгина Т.Ю., Мартынова Е.А., Коростылева Н.А. ва дигарон) исбот гардидааст, ки дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ ба таълим фаро гирифтани маъюбон яке аз воситаҳои ҷалб намудани онҳо бо ҳаёти иҷтимоӣ, фарҳангии ҷомеаи муосир мебошад. Ин раванд имконият медиҳад, ки аввало дар донишҷӯёну омӯзгорон нисбати шахсони имконияти маҳдуд ва талаботҳои махсуси таҳсилотидошта таҳаммулпазирӣ ташаккул ёбад ва сонияи ин табақаи донишҷӯён раванди мутобиқшавӣ арзишманд ба муоширату муносибатҳои иҷтимоиро аз саргузаронида ба азхудкунии дониш, маҳорату малакаҳои ҳаётан зарури зиндагию ҳаётгузаронӣ омода гарданд [3; 64-68].

Вазъи ба таҳсил фарогирӣ ва омода намудани мутахассисони соҳаи таҳсилоти фарогир (шуъбаи ғоибона) дар соли хониши 2020 – 2021

Ҷадвали 2

№	Ихтисос	Теъдоди донишҷӯён дар курсҳо					Ҳамагӣ
		1	2	3	4	5	
1	Сурдопедагогика – информатика	12	14	13	19	-	58
2	Олигофренопедагогика – таърих	12	16	17	12	11	68
3	Логопедия – таҳсилоти ибтидоӣ	12	-	-	-	-	12
Ҷамъ:							138

Бояд қайд кард, ки теъдоди асосии донишҷӯёни шуъбаи ғоибонаро омӯзгорони мактаб – интернатҳои махсус, волидони КИМД ва худи шахсони имконияти маҳдуди таҳсилидошта ташкил менамоянд, ки дар муассисаҳои таҳсилотии махсус бо чунин табақаи бачаҳо кор мекунанд. Айни ҳол дар факултет 14 нафар дар таҳсилоти рӯзона ва 2 нафар дар шуъбаи ғоибона шахсони имконияти маҳдуддошта таҳсил менамоянд. Умуман дар зинаи таҳсилоти олии касбии педагогӣ 259 нафар донишомӯзон ба таҳсил фаро гирифта шудаанд, ки ҳамаи онҳо дар низоми таҳсилоти фарогир мутахассисон ба шумор меараванд.

Имсол довталабони имконияти маҳдуди шунавоидошта дошта барои таҳсил дар мактабҳои таҳсилоти олии касбӣ ба Маркази ҷумҳуриявии тестӣ ҳуҷҷат супоридаанд ва фақат ба 2 нафар муяссар гардид, ки сазовори номи донишҷӯӣ гарданд. Мушкилоти асосӣ ин наомӯхтани забони англисӣ буд. Хушбахтона пешниҳоди омӯзгорони муассисаҳои таҳсилотии махсус, дархости донишомӯзону волидони онҳо ба ҳисоб гирифта шуд ва минбаъд таълиму тадриси забони англисӣ дар мактаб – интернатҳо аз тарафи Вазорати маориф ва илми Тоҷикистон ба барномаҳои таълимӣ ворид карда шуданд.

Бояд қайд кард, ки ин гурӯҳи донишҷӯён на танҳо тибқи квотаи президентӣ, инчунин мувофиқи хоҳиш ва имкониятҳои донишомӯзии худ ба таҳсил ва касбомӯзӣ дар донишгоҳ фаро гирифта шудаанд. Маъмурияти донишгоҳ, роҳбарони факултетҳо, мудирони кафедраҳо ва ҳамаи устодону шарикдарсон нисбати маъюбону ятимон ва донишҷӯёни аз оилаҳои камбизоат муносибати хайрхоҳона намуда, мададу дастгирии маънавию моддии худро дареғ намедоранд. Мунтазам дар оғози соли хониш номнавис ва эҳтиёҷоти онҳо вобаста имконияту талаботҳо таҳсилотии ҳар нафар ба қайд гирифта мешаванд.

Яке аз самтҳои тайёр намудани мутахассисони соҳаи таҳсилоти фарогир дар факултет бо таҳсилу тадрис фарогирии донишҷӯёни имконияти маҳдуд ва талаботҳои махсуси таҳсилотӣ мебошад, ки онҳо метавонанд ба кӯдакону волидон на танҳо дар кӯдакистону мактаб, инчунин дар муҳити хонавода дар иҷтимоинамоии фарзандон мадад расонанд.

Теъдоди донишҷӯёни имкониятҳои маҳдуд ва талаботҳои махсуси таҳсилотидошта дар факултети психология ва таҳсилоти фарогир дар соли хониши 2020 – 2021

Ҷадвали 3

№	Ихтисосҳо	Духтар	Писар	Ҳамагӣ
1	Сурдопедагогика– информатика	1	3	4
2	Психология	6	3	9
3	Логопедия	-	1	1
Ҷамъ:		7	7	14

Далелу рақамҳои дар боло зикргардида гувоҳи онанд, ки ҳамаи донишомӯзон новобаста ба мушкилоту имкониятҳои маҳдуди равонию ҷисмонии худ дар донишгоҳ шахсони арзишманд эътироф шудаанд, мисли ҳамсолони дигари худ соҳиби касби омӯзгорӣ, маълумоти олии тахассусӣ гардида минбаъд дар пешрафти низоми таҳсилоти фарогир ҳиссагузор мегарданд.

Амалигардонии таҳсилоти фарогир дар Тоҷикистон ташкилу баргузории Конференсияҳои байналмилалии «Таҳсилоти фарогир: мушкилот, ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли онҳо» (дар солҳои 2012, 2013, 2017, 2018) бо ташаббуси Академияи таҳсилоти Тоҷикистон ва дастгирии созмонҳои ғайридавлатӣ нақши муҳим бозид. Ин конференсияҳо имконият доданд таҷрибаи кишварҳои ҳамсоя оид ба ташкилу пешрафти раванди таҳсилоти фарогир дар ҳамаи зинаҳои таҳсилотӣ омӯхта шавад, таваҷҷуҳи волидон, омӯзгорон, табибон, созмонҳои ҷамъиятӣ, мақомоти ҳукумати маҳаллӣ, олимону коршиносони соҳаи маориф ба масъалаи таълиму тарбия, касбу ҳунаромӯзӣ ва дигар мушкилотҳои кӯдакону калонсолони имконияти маҳдуд ва талаботи махсуси таҳсилотӣ дошта зиёдтар ҷалб карда шавад.

Дар асоси таҷрибаи амалӣ, баҳисобгирии қудрату тавоноӣ, арзишмандии ба таҳсилоти олии касбии педагогӣ ҷалб намудани донишҷӯёни имконияти маҳдуд ва талаботи махсуси таҳсилотидоштаро чунин арзёбӣ намудан мумкин аст:

1. Донишомӯзони махсус дар байни ҳамсолон худро шахсияти комилҳуқуқ ва арзишманд ҳис намуда кӯшиш менамоянд, дар донишомӯзӣ ақиб намонанд, қудрату тавоноии худро такмил диҳанд, чун шахсияти арзишманд ба доираи васеи муносибатҳои касбию иҷтимоӣ ворид гарданд.

2. Бо баробари соҳибмаълумоту соҳибкасб шудан онҳо фаҳмиш, ақида ва муносибати худро бо ашёҳо, одамони атроф, ҳодисаю воқеаҳои иҷтимоӣ тағйир дода ба тағйирёбии муносибати одамони атроф нисбати шахсони имконияти маҳдуддошта мусоидат менамоянд.

3. Таълиму тадрис ва муҳити фарҳангӣ – тарбиятии муассисаи таҳсилоти олии касбӣ барои иҷтимоишавӣ, соҳиб шудан ба мақоми иҷтимоӣ, таъмин намудани зиндагии арзанда мадад мерасонад.

Амалӣ гардондани дурнамои рушди таҳсилоти фарогир ба сатҳи омодагии касбии мутахассисон алоқаманд мебошад. Амалӣ гардондани ин раванд таъминоти методию барномавӣ ва таъмин намудани муҳити фарогир барои ҳамаи иштирокчиёнро талаб менамояд. Омӯзгор бояд дар бораи хусусиятҳои рушди равонӣ, ҷисмонӣ, имконияту талаботҳои ҳар як донишомӯз маълумот дошта бошад ва дар асоси он талаботҳои ба шахсияти ҳар як бача талабот пешниҳод намояд.

АДАБИЁТ

1. Асосҳои таҳсилоти инклюзивӣ. Китоби дарсӣ. Мураттибон: Маҷидова Б., Юнусова Н., Курбонова Г. Душанбе, 2013 – 244 с.
2. Консепсияи миллии таҳсилоти фарогир барои кӯдакони имконияташон маҳдуд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011 – 2015.. Душанбе, 2011

– 15 с

3. Коростылева Н.А. Педагогические условия формирования толерантности к студентам – инвалидам у преподавателей и студентов при инклюзивном обучении в образовательной организации высшего образования. Дисс. на соиск. уч. степени канд. пед. наук. Душанбе, 2015 – 224 с.

4. Кӯдакони мӯҳтоҷи таълими махсус дар Қазоқистон ва Тоҷикистон. Институти Ҷомеаи Кушод. Барномаи дастгирии маориф – Душанбе, 2008 – 58 с.

5. Рахмонов З.П., Рахмонова Д.З. Махсусиятҳои таҳсилоти фарогир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи мақолаҳо аз Конференсияи IV байналмилалӣ «Таҳсилоти фарогир: мушкилот ва ҷустуҷӯйи роҳҳои ҳалли он». Душанбе, 2018. 150 – 153 с.

6. Талабагони дорои талаботи махсус ва имкониятҳои маҳдуд. Тавзеҳи сиёсати миллӣ дар соҳаи маорифи Тоҷикистон. – Душанбе, 2009, 9-46 с.

7. Таълими инклюзивӣ консепсияи инкишофдиҳанда. Мактаб ва ҷомеа. 2008. №33 (118), 2009 №1 (119)

РОЛЬ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА В РАЗВИТИИ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Инклюзивное образование термин относящихся системе образования и которое дает возможность охватить обучением всех детей, взрослых, несмотря на их индивидуальные различия и трудности. Инклюзия как постоянно развивающая концепция имеет свои нормативно – правовые основы, обеспечивающая доступность в получении образования всех независимо их возможности и потребностей.

В системе высшего профессионального образования инклюзивное образования имеет свои особенности и юноши имеющие ограниченные возможности и особые образовательные потребности имеют возможности получении образования и освоение профессии, способствующие занимать достойное место и решение личных проблем.

Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддин Айни охватывает студентов с ограниченными возможностями и особыми образовательными потребностями к учебно – образовательному процессу, также внесет большой вклад в подготовки кадров системы инклюзивного образования. Задачи подготовки кадров осуществляется по специальностям сурдопедагогика – информатика, олигофренопедагогика – история и логопедия – начальное обучения в дневной и заочной форме обучения. Решения задачи подготовки кадров и осуществления инклюзивного образования способствует также изменении взглядов и отношения окружающих к потенциалу и ценности людей с ограниченными возможностям и особыми образовательными потребностями.

Ключевые слова: *инклюзивное образование, студенты, ограниченные возможности, особые потребности, образовательные учреждения, научные исследования, трудности, особенности, получения образования, приоритетное направления, индивидуализация, социализация, социальные отношения, доступность, диффенцированное.*

THE ROLE OF THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY IN THE DEVELOPMENT OF INCLUSIVE EDUCATION

Inclusive education is a term related to the education system and which makes it possible to cover all children and adults in education, despite their individual differences and difficulties. Inclusion, as a constantly developing concept, has its own regulatory and legal basis, which ensures accessibility to education for all, regardless of their capabilities and needs.

In the system of higher professional education, inclusive education has its own characteristics and young men with disabilities and special educational needs have the opportunity to receive education and master a profession, which contribute to taking a worthy place and solving personal problems.

The Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini covers students with disabilities and special educational needs for the educational process, and will also make a great contribution to the training of personnel in the inclusive education system. The tasks of training personnel are carried out in the specialties of deaf education - informatics, oligophrenopedagogy - history and speech therapy - primary education in full-time and part-time education. Addressing the challenge of training and implementing inclusive education also contributes to changing the attitudes and attitudes of those around them about the potential and value of people with disabilities and special educational needs.

Keywords: *inclusive education, students, limited opportunities, special needs, educational institutions, research, difficultiries, features, getting education, priority areas, individualization, socialization, social relations, accessibility, differentiated.*

Сведения об авторе:

Маджидова Б. *– доктор педагогических наук, профессор кафедры общей и педагогической психологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, Тел: (+992) 985831902, E-mail: bibihafiza@mail.ru Адрес: Республика Таджикистан город Душанбе улица Т. Пулоди 3*

About the author:
Majidova B. *- Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of General and Pedagogical Psychology of TSPU named after Sadriddin Aini, Tel: +992 985831902, E-mail: Bibihafiza@mail.ru Address: Republic of Tajikistan Dushanbe city, T. Pulodi street 3*

ИНТЕГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ ВХОЖДЕНИЯ ТАДЖИКИСТАНА В МИРОВОЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Хушвахтова Ж.Б., Бариева М.Х., Бариева Х.Х.
Филиал НИУ Московский энергетический институт

Современные массовые трудности образования имеют все шансы быть решены только общими стараниями всех стран мира. Для этого необходим более высокий уровень управления социальными процессами и на государственном, и на массовом уровне. Улучшение предоставленного управления стало одной из ключевых задач, собственно, что и привело к возрастанию роли таких инструментов, как правительство, международные организации, образовательная политика и законодательное право.

Глобализации сейчас уделяется значительное место, так как с ней связаны констатирующие конфигурации в обществе и государстве. К сожалению, научные работники пока не проявили должного внимания к задачам глобализации образовательной политики. И совершенно понятно, что любая область международной образовательной системы в большей или меньшей степени связана с глобальными проблемами.

Отмеченное выше состояние с исследованием воздействия глобализации на государственную политику образования не может не вызывать опасений, потому как это влияние неуклонно растет и сказывается на характере развития государства.

Для получения абсолютно точной картины состояния данной проблемы нужно рассмотреть само понятие «глобализации». Момент появления и содержания процессов глобализации по сей день вызывает большое количество обсуждений, споров среди научных работников. Научное осмысление образовавшихся в мире явлений и задач стартовало приблизительно в 70-е годы 20 века. Попытки описания и комментарии процессов глобализации предпринимались с позиций различных наук.

С позиции теории международных отношений глобализация в самом общем значении определяется как процесс открытия государственных границ или ряд процессов, которые приводят к формированию универсального социума. В основе этого лежат различного рода изменения географических и экономических факторов, приводящие к глобальному расширению современной образовательной системы.

Понимание и осознание того, что именно образование будет ценностью прогресса государства в условиях глобализации, определило проведение международных конгрессов, посвященных перспективам образования. Повесткой дня данных форумов стала идея о том, что устойчивое становление и развитие человеческого сообщества в глобальных условиях может быть достигнуто лишь в ситуации равного доступа к образованию, повышения его качества, интенсивного международного сотрудничества в области образования.

Достигнутые успехи в модернизации содержания, способов и средств изучения, в увеличении экономической эффективности образования все чаще как бы «переливаются» из одного государства в другое. Наилучшие труды теоретиков образования и воспитания пополняют сокровищницу мировой педагогической мысли. [3, с.40]

««В наши дни», - говорится в одной из публикаций ЮНЕСКО, - наиболее дальновидные и искушенные умы подчеркивают глобальный характер и планетарный размах ведущих задач, стоящих перед населением Земли. Реализм требует принимать во внимание, что в ближайшие десятилетия сохранится огромный разрыв в финансовом и научном развитии различных государств. Именно поэтому возможности образования не могут быть одинаковыми в этих столь различных обществах» [7, с.29].

Стремительная глобализация социальной жизни настоятельно требует от передового человека воплощения философского синтеза картины мира, гуманистического, нравственного осознания человека как субъекта и самоцели исторического прогресса, осмысления массовых задач современности, нравственности, культуры мира как целого, охватывая и человека и общество.

В области человеческих ценностей важнейшая задача - выработка научного миропонимания, отвечающего современным требованиям и возможностям мирового сообщества, его социальных отношений, формирование понятия – долга, совести, чести каждого гражданина перед человечеством, мира в целом. Данная задача гарантирует реализацию познавательных, трудовых, инициативных и духовных ресурсов человека, а моральные нормы содействуют обеспечению прогресса разума, воли и добродетельного, нравственного поведения личности, коллектива и общества в целом.

В современных условиях, пройдя через победы и поражения, население земли вновь

возвращается к поиску путей формирования нравственного мира, как совокупности нравственных и духовных основ социальных отношений, жизнедеятельности людей на планете.

Осмысление современной реальной жизни населения планеты во всем её богатстве и многообразии, проявляющихся в таких формах геополитического, духовного освоения мира, как наука, искусство, религия, объединенное осознание служит важнейшим источником формирования мировоззренческих взглядов и позиций студенческой молодежи.

Научная деятельность, новое миропонимание и этика в XXI веке приобрели во всем мире общественное признание. Мир преобразуется в полигон состязающихся и борющихся мировоззрений. В целом они становятся преобладающим моментом гражданского потенциала, благодаря развитию социальных отношений, созданию новой техники, высоких технологий, обоснованию гуманитарных базовых человеческих ценностей и общепризнанных норм поведения.

Становление и развитие Таджикистана как суверенного, демократического, правового и светского государства выдвигает иные, чем прежде, требования к его социально-экономической, политической, идеологической и культурной сферам жизни. Существенное, значительное, кардинальное обновление всех сторон жизнедеятельности Таджикистана как самостоятельного государства зависит от жизненно-значимых направлений, которыми владеет система развивающегося образования нового тысячелетия.

Будущее Таджикистана, его достояние и могущество, расцвет и прогресс в решающей степени зависит от воспитания подрастающего поколения, поскольку именно они представят главную производительную силу общества, двигающую вперёд экономику и политику, науку и технику, культуру и образование. Степень становления образования, как одной из наиглавнейших общественных подсистем является показателем совместного положения в государстве и обществе. В XXI веке значительно возросла роль идейного развития будущего поколения.

За годы независимости в Таджикистане становление системы образования протекало по двум направлениям: сохранение всего положительного, что было у советской системы образования, и формирование абсолютно новой модели с учетом складывающихся политических, экономических и общественных критерий. Создана нормативно-правовая основа реформирования, проведена работа по осмыслению государством самой сути образовательной политики нашего государства.

В условиях начавшихся крупнейших преобразований таджикского общества анализ гражданского потенциала остро необходим для правильной ориентации российских реформ в сфере науки, образования, культуры, воспитания. Обновление системы таджикского образования обусловлено глобальной педагогической стратегией открытого демократического многонационального сообщества. Таджикистан официально признали 160 стран мира. Различие культур, и в связи с этим, многообразие идеалов порождает тревогу за сохранение совместного содружества через осознание особенностей национальностей. Ослабление мировой идеологической конфронтации переходит в противоборство культур и их духовное обезличивание. В итоге появляется ультранационализм или же религиозный фанатизм. В следствие этого вновь становится актуальным интернациональное воспитание, забытое за годы перестроечных реформ и за выяснение межнациональных отношений. Впрочем, наряду с интернациональным, появляется поликультурное воспитание, собственно что и является неотъемлемой частью многонационального Таджикистана. Новые экономические обстоятельства рыночного общества делают упор не на завоевания и потребление культуры, созданной другими цивилизациями, а на создание общеобразовательной цепи между поколениями и культурной базы ценностей. Полноценная профессиональная подготовка студента состоит в том, чтобы довести до его понимания возможности соблюдения канонов демократии, гуманизма и возвышение роли человека в обществе.

При этом следует обратить внимание на то, что многие аспекты воспитания и образования в высшей школе остаются актуальными для осмысления и выработки новых путей и подходов, нацеленных на повышение образования.

Воспитание будущих специалистов и подготовка их к трудовой деятельности дело особой значимости. Духовный, нравственный и интеллектуальный уровень будущих кадров во многом определяется вузом. Поэтому на преподавателях лежит особая задача. Она многократно возрастает в те дни, когда общество настоятельно требует от специалистов гораздо большего, чем знание только своего предмета.

Сегодня от специалистов, помимо высокой нравственности, сознательности, профессионализма требуется еще и способность говорить и действовать языком современного человека, который должен обладать широким кругозором, основательными познаниями в разных областях, способностью вникнуть даже в те вопросы, которые выходят за рамки его профессиональных интересов и обязанностей.

Нужно обозначить и то, что молодежь с энтузиазмом относится к переменам и реформам. Необходим новый подход не только к программам, но и к самому учебному процессу. Задача

преподавателя заключается отнюдь не в том, чтобы сообщать студентам некоторое количество сведений по тому или иному предмету. Студентов следует обучать навыкам научного исследования, прививать им навык самостоятельной работы с источником. Нужно поощрять инициативу, содействовать тому, чтобы научный потенциал студента мог максимально раскрыться.

В развивающемся обществе молодежь требует особого воспитания, ибо она более подвержена влиянию нечестивых, нередко и разлагающих форм прогрессивной массовой культуры. Быстрое развитие жизни создает определенные трудности во взаимоотношениях людей, адаптации к новым условиям и т.п. В кризисном обществе расширяются масштабы сдерживания процесса адаптации, привыкания, когда молодой человек не располагает достаточными условиями для актуального полноценного приобщения и участия в общественной жизни. Данном факту способствует как понижение гарантий на получение молодежью достойного образования и профессии, трудоустройства, свертывания культурных, спортивных, оздоровительных программ, так и падение уровня жизни, ухудшения криминогенной ситуации. Слабые и случайные проявления таких отклонений легко установить, но устранить неустойчивые их формы преодолеваются с трудом и могут привести к нарушениям правил и правопорядка.

В настоящее время главная проблема состоит именно в том, что перечисленные явления имеют массовый закономерный характер. Из психологических и безнравственных категорий они перешли в разряд не просто асоциальных, но в высшей степени общественно небезопасных.

Особую актуальность данная проблематика приобретает в силу того, что любая тема, связанная с молодежью, в сущности, отражает состояние общества в целом, затрагивает основные проблемы общественного и экономического плана. Немаловажным вопросом для нашего государства является сотрудничество с Российской Федерацией в сфере образования. В этой связи приоритетные направления данного сотрудничества ориентированы на разработку совместных образовательных проектов, имеющих цель культурно – просветительского и образовательного характера. Преподаватели вуза должны посодействовать молодым людям в решении задач самореализации и поиска собственного пути в новых социально-экономических условиях.

В современных условиях требуется глубокое понимание и уяснение роли комплексного подхода, по совершенствованию мировоззренческого, научного, нравственного, эстетического, трудового и физического воспитания.

Обучение в вузе не является только личным желанием человека, оно является государственной необходимостью, потребностью. Приобретенные студентами знания и полученное воспитание носят общественный характер, ибо их готовят, как специалистов для работы в обществе.

Работая с молодежью, надо всегда иметь перед собой развернутую программу личности студента. Вуз - это место, пространство, где развиваются в молодом человеке черты гуманности, трудолюбия, достоинства и справедливости. Для этого необходима огромная кропотливая, регулярная воспитательная работа в процессе обучения на занятиях и во внеаудиторное время.

Безусловно, подготовка будущих специалистов является стратегической задачей, так как от нее зависит процесс адаптации человека в наиболее полном объеме социализации, определении его позитивных и негативных возможностей, ликвидации социальных аномалий: пьянства, наркомании, преступного поведения.

Таким образом, процесс воспитания будущих специалистов является неотъемлемым звеном в системе образования. Различные акты человеческой деятельности можно рассматривать в нормативном аспекте. Понятие норма происходит от латинского «norma» и означает легализованное установление и, соответственно, нормирование. В нашем случае имеется ввиду нормирование поведения молодого человека, определения норм на духовные и нравственные потребности.

Рассматривая человеческую деятельность в нормативном аспекте, возможно выделить как минимуму три вида норм, существующих одновременно и взаимосвязано: правовые, нравственные и эстетические (или пространство культуры).

Нормы права вводятся для их обязательного и безусловного выполнения. Это как раз те общепризнанные нормы, без соблюдения которых общественная система элементарно не может существовать. По-другому - несоблюдение правовых норм неизбежно влечет за собой разрушение и фактически крах социальной системы. Под социальной системой понимается общество в целом, как социально-общественная группа, так и сама личность.

Нормативная база регулирует не только экономику, она способна осуществлять и правовое, нравственно-моральное и эстетическое регулирование, также регулирование всех сторон жизнедеятельности человека. Вопрос только в том, насколько осознано и целенаправленно идет нормирование и соблюдение тех или других характеристик и показателей.

Из вышесказанного важно, что «норма» - это, по сути, права человека, право на «нормальные» условия жизни, на благополучную и безопасную жизнь.

Критериями успешной ориентации личности на «нормальное поведение» является ее воспитание

в обществе. И Дридзе в истории аналогии, рассматривал «социальную дезорганизацию общества, когда культурные ценности, нормы и общественные взаимосвязи отсутствуют, ослабевают или противоречат друг другу и интересам всего общества, т.е. общество находиться в состоянии нормативной неопределенности. Жизненный опыт людей перестает соответствовать социальным нормам общества».[4, с.35] Безусловно, подготовка вопроса об осмыслении процесса адаптации человека в более полном объеме, анализ всевозможных факторов социализации, выявление тенденции данного процесса, определение положительных и негативных возможностей, поиск методов и способов применения, усиления позитивных качеств является важной задачей не только социологов, но и педагогов.

Для достижения общественно-государственной цели образования нужно увеличить не только обучающий, но и воспитательный аспект профессиональной подготовки студентов в вузах, который выступает в качестве стимулирующего и ускоряющего фактора стратегий изучения основам гражданственности. Таким образом, формирование сознания студенческой молодежи, подготовка квалифицированных кадров является ведущим интегрирующим звеном обучения в вузах нашего государства.

Современный мир тесно интегрирован. В нем, с одной стороны, идут процессы глобализации, распространения высоких технологий, а с другой – делается упор на развитие регионов. Трудности глобализации и региональной интеграции сложны и противоречивы, но только в этих условиях Таджикистан может закрепить личный суверенитет. А без высококвалифицированных специалистов это сделать практически невозможно.

Осуществляемая в Таджикистане реформа образования уже дает свои результаты. Разработана новая модель государственной национальной системы образования, до мирового уровня поднята планка образовательных стандартов, стереотипов, интенсивно осуществляется информатизация образования, проводится функциональная работа по достижению полного охвата обучению ребят как дошкольного, так и школьного возраста, идет процесс обеспечения средних учебных заведений Таджикистана учебниками, также создаются благоприятные условия для развития и становления частного сектора образования.[2, с.44]

ЛИТЕРАТУРА

1. Доброта Л. Без науки нет движения вперед. / Л. Доброта М., 2001. – 12 с.
2. См.: Законодательство об образовании Республики Таджикистан. Душанбе, 2005.
3. Ирсалиев А. Международное сотрудничество в области образования / А. Ирсалиев // Вести высшей школы Казахзстана. 1999. № 2 - с. 25.
4. Кусаинов А. Реформа образования: курс на высшие ценности / А. Кусаинов // Правда. 2002. 2.04. - с.6.
5. Лиферов А. Геополитика и реинтеграция образовательного пространства стран СНГ / А. Лиферов // Вести высшей школы. 2000.№1 - с.16.
6. Мартин Г.П. Глобальная западня : глобализация и атака на процветание и демократию. / Г.П. Мартин - Москва – Сушинская. 1998 - с.44.
7. Материалы проекта ЮНЕСКО «Содействие базовому образованию в странах СНГ». М., 2001.
8. Нысанбаев А. Глобализация и транзитное общество / А. Нысанбаев // Саясат.2001. - с.21.
9. Романова Н.В. Этнический ренессанс : перспективы модернизации в странах СНГ / Н.В. Романова // Саясат. 1995. – С.4 - 46.
10. Чай Йан Бенг. 10 лет КИМЭП : образование меняющее общество. / Чай Йан Бенг //Правда. 2002 - с.4.
11. Штомпка П. Социология социальных изменений. / П. Штомпка М., 1996. - с.120.

ИНТЕГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ ВХОЖДЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В МИРОВОЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА

В предлагаемой статье исследуются актуальные проблемы в сфере управления социальными процессами как на национальном, так и на глобальном уровне. Стремительная глобализация общественной жизни требует от современного человека осуществления философского синтеза картины мира, гуманистического, нравственного понимания человека как субъекта и самоцели исторического прогресса, осмысления глобальных проблем современности, нравственности, культуры мира как целого, включая человека и общества. Автором проанализирована позиция теории международных отношений глобализации в самом общем смысле, определение данной позиции как

процесса открытия государственных границ или ряд процессов, которые приводят к формированию универсального социума. Автором высказано мнение, что полноценная профессиональная подготовка студента состоит в том, чтобы довести до его понимания возможности соблюдения канонов демократии, гуманизма и возвышение роли человека в обществе.

Новые экономические условия рыночного общества делают упор не на завоевания и потребление культуры, созданной другими цивилизациями, а на создание общеобразовательной цепи между поколениями и культурной базы ценностей. Автор исходит из факта, что обновление системы национального образования в Республике обусловлено глобальной педагогической стратегией открытого демократического многонационального сообщества.

***Ключевые слова**: интеграционные процессы, условия глобализации, глобализация, образовательная политика, образовательное пространство, приоритет прогресса, региональная интеграция.*

INTEGRATION PROCESSES OF ENTERING REPUBLIC OF TAJIKISTAN INTO THE WORLD EDUCATIONAL SPACE IN CONDITIONS OF SOCIETY'S GLOBALIZATION

Proposed article investigates the current issues in the sphere education, issues of social processes management both on the national and global levels. The rapid globalization of social life requires modern man to implement a philosophical synthesis of the picture of the world, a humanistic, moral understanding of man as a subject and an end in itself of historical progress, comprehension of global problems of our time, morality, culture of the world as a whole, including man and society.

The author analyses position of the theory of international relations of globalization in the most common sense, the definition of this position as a process of opening state borders or a series of processes that lead to the formation of a universal society. New economic market conditions underline creation of general educational circuit between generation, cultural base of values, but not conquering or occupation of cultures, created by other civilizations. The author expressed opinion that complete students «professional preparation includes possibilities to observe the canons of democracy, humanism, as well as increasing the role of human being in civil society. The author operates that renovation of national education in Republic of Tajikistan is stipulated by global educational strategy of open democratic multinational community.

***Key words:** integration processes, conditions of globalization, educational policies, educational space, priority of progress, regional integration.*

Сведение об авторах:

***Хушвахтова Жанна Бегиджоновна** - старший преподаватель кафедры социально-гуманитарных наук Филиал НИУ «Московского энергетического института» в г. Душанбе, E-mail: Zhanna_19-70@mail.ru*

***Бариева Мавлюда Хилватёровна** - кандидат филологических наук, Доцент заведующая кафедрой социально-гуманитарных наук Филиал НИУ «Московского энергетического института» E-mail: dcn-71@mail.ru Тел: (+992) 004441441*

***Бариева Хуснигул Хилватёровна** - заведующая кабинетом кафедры естественных наук Филиал НИУ «Московского энергетического института» E-mail: husni 1974@list.ru Тел: (+992) 934600206*

About the authors:

***Khushvakhtova Dz.B.** – senior teacher of social and humanitarian department of Moscow Power Engineering institute branch in Dushanbe city. Phone: 553335454. E-mail:*

***Barieva Mavlyuda Khilvaterovna** - Candidate of Philology, Associate Professor, Head of the Department of Social and Humanitarian Sciences Branch of the National Research University «Moscow Power Engineering Institute» E-mail: dcn-71@mail.ru Tel: (+992) 004441441*

***Barieva Husnigul Khilvaterovna** - Head of the Cabinet of the Department of Natural Sciences Branch of the National Research University «Moscow Power Engineering Institute» E-mail: husni 1974@list.ru Tel: (+992) 934600206*

ИНТЕРНЕТ ВА ТАҲАВВУЛОТИ ФАРҲАНГӢ ДАР АСРИ РАҚАМӢ

Ҷумъахон А., Шарипов Р.С.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Ҷомеаи ба истилоҳ коммуникатсионӣ дар консепсияҳои фарҳангӣ, дар соҳаи маориф, рушд ва дар ҳаёт дигаргуниҳои куллӣ ба амал меорад. Ин як ҷомеаест, ки дар он информатика, иттилоот ва коммуникатсия ба ҳам меоянд ва дар он ҷо навиштаҷотро тӯдаи нави аломатҳои ноаён ва номарбут иваз мекунад, ки моро ба тамаддуни дониш ва иттилоот мерасонад. Ҷамъияти нави киштиронӣ тавассути иттилоот ва дониш дар фарҳанг, дониш, мултимедия ва чизҳои виртуалӣ ғарқ шудааст.

Технологияҳои компютерӣ ва Интернет имрӯзҳо яке аз ҷойгоҳҳои муҳимро дар ҳаёти ҳар як шахс ишғол мекунанд, алахусус дар ҳаёти ҷавонон ва духтарон, ки вақти зиёдеро дар фазои маҷозӣ сарф мекунанд. Аз ин рӯ, бисёре аз омӯзгорон, психологҳо ва ҷомеашиносони муосир таваҷҷӯҳи худро ба проблемаи ҷомеа равона мекунанд, ки онро дар заминаи рушди технологияҳои нави иттилоотӣ ва иртиботӣ (коммуникатсионӣ) баррасӣ мекунанд.

Имрӯз компютер метавонад ҳамчун асос барои ташкили технологияҳои нави иттилоотӣ баррасӣ карда шавад, ки дар навбати худ барои иҷтимоигардонии корбарон имконоти зиёд фароҳам меорад. Имконияти иртиботӣ ва маърифатиро ҷудо кардан, имкони амалисозии фаъолияти бозӣ дар Интернет мумкин аст. Азбаски хусусияти муҳимтарини технологияҳои иттилоотии муосир хусусияти интерактивии онҳо мебошад, пас, пеш аз ҳама, дар адабиёти муосир, қобилияти иттилоотии технологияҳои иттилоотӣ баррасӣ карда мешавад. Мисолҳои чунин иртибот иборатанд аз: чат, почтаи электронӣ, низомҳои мубодилаи паёмҳо, видео-конференсияҳо, ки барои наврасон ҷолибанд, зеро онҳо аз як тараф воситаи номаълуми муошират буда, аз тарафи дигар барои муошироти гурӯҳӣ шароит фароҳам меоранд.

Муҳаққиқони тоҷик М. Ёров, Ф. Комилиён, М. Абдураҳмонов хеле хуб таъкид кардаанд, ки «Рушди илм, маориф, инноватсия ва техникаю технология аз зумраи масъалаҳое мебошанд, ки тамоми ҳалли мушкилоти иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии кишварҳо ва инчунин сатҳу сифати зиндагии мардумони онҳо маҳз ба ҳалли ҳамин масъалаҳо вобастагӣ дорад. Имрӯз мақому мартабаи кишварҳо аз рӯйи то кадом андоза дар соҳаҳои техникию технологӣ рушд ёфта тавонистани илму инноватсия дар онҳо ва дар кадом сатҳ қарор доштани неруи зеҳниашон арзёбӣ карда мешавад» [4, с.176] .

Инқилоби маърифатӣ, ки бар асари телематикаи рақамӣ ба вуҷуд омадааст, аллакай дигаргуниҳои техникӣ ва иҷтимоиро ба бор меорад, аммо он тағйиротро он қадар радикалӣ ба вуҷуд намеорад, ки онҳоро вазифаи маъмурии шахс эътироф карда наметавонад. Ҳангоми дучор шудан бо таҳаввулоти технологӣ, ки дарвоқеъ дар тӯли таърихи башар доимӣ будааст, ба изтироб афтодан ва ё дилтанг шудан оқилона нест. Инқилоби компютерӣ аз навиштан муҳимтар нест, муҳаррики буғӣ, телефон ва чоп дар рӯзҳои онҳо буданд. Галактикаи нави мултимедиявӣ майдонеро ба вуҷуд меорад, ки дар он дониш ва фарҳанг ба осонӣ ба даст оварда мешавад, ки он ба туфайли масъалаҳои наве, ки ба миён меоянд, беш аз пеш инқилобӣ мешавад, на манфиатҳои он, масалан, масъалаи ояндаи онҳое, ки дастрасӣ ба ин люксҳои электронӣ надоранд. Аз як тараф, мо бо укёнуси воқеии иттилоот ва воситаҳои новбарӣ, имконоти муошират ва интерактивӣ бо намояндагони фарҳангҳои гуногун рӯ ба рӯ мешавем, аммо аз тарафи дигар, мо бояд масъулияти бузурги онҳоеро, ки метавонанд аз онҳо истифода баранд, дар назар дорем. Мо бояд дар бораи он фикр кунем, ки назорати дастрасӣ ба шабака дар куҷо амалӣ карда мешавад ва барои истифодаи судманди воситаҳои ахбори омма кадом чораҳо метавонанд ҳакамӣ шаванд.

Чуноне муҳаққиқони тоҷик М. Имомназарова ва М. Бобоҷонова зикр кардаанд, «Интернет-технологияҳое, ки дар раванди таълим истифода мешаванд, чунин мусоидат мекунанд: -ташаккули малакаҳои кор бо иттилооти ҳаҷман гуногун; - соҳибшудани донишҷӯён ба тарзу воситаҳои гуногуни баёни мавод, истифодаи воситаҳои аёнӣ;- малакаи ҷустуҷӯи иттилоот дар пойгоҳҳои гуногуни маълумот; - малакаи истифодаи ҷустӯи автоматикунонидашуда дар шабакаи Интернет; - банизомдарорӣ,таҳлил, интихоби иттилоот, дар он ҷудонамоии маводи асосӣ ва иловагӣ; - рушди тафаккури интиқодӣ; - рушди малакаҳои худомӯзӣ ва худрушддиҳӣ; -ташаккули маҳсулоти шахсии иттилоотӣ [5, с.145-148].

Одатҳо ва эътиқодҳо зуд тағйир меёбанд, алахусус муносибати байни одамон ва ҷаҳони дониш. Тағйирот асосан дар худи пайдоиши технологияҳои иттилоотӣ дар сенарияи иҷтимоӣ аҳамияти ҷиддӣ доранд ва ҷанбаи маърифатӣ ва имконоти онро ҳамчун тарзи муошироти одамон ва ҳамчун роҳи шахсии ифодаи худ таъкид мекунанд. Компютерҳо барои кумак ба ҷомеа, бешубҳа, барои дарки вақт ва фазо ҷорӣ карда шуданд, аммо инчунин баҳс мекарданд, ки дахолат ва иштироки инсон зарур аст. Дарвоқеъ, ин маънои комилан нав аст: ин мошинҳо асбобҳои гуманизатсия мебошанд ва онҳо дар муқоиса бо васоити ахбори қаблӣ, ба монанди телевизион, беҳтаранд, ки муносибатҳои ғайрифаъолро дастгирӣ мекунанд. Аксарияти пешгузаштаи пассивӣ дигар вуҷуд дошта наметавонанд.

Технологияҳои нав ва алалхусус Интернет, имкони интихоб, интиқоли иттилоот, дидан аз китобхонаҳо ва осорхонаҳо, сӯҳбат бо одамони дигар - ҳатто дидани онҳо - дар вақти воқеиро фароҳам меорад. Дар мисоли паҳнкунии васеъи навигариҳои телекоммуникатсионӣ, ба мисли қадимтарин солонаи эълонҳои ройгон ба забони тоҷикӣ , метавон гуфт, ки инсоният ба давраи иртиботи телекоммуникатсионӣ ворид шудааст. Ин мумкин аст, зеро имрӯзҳо компютерҳо асосан воситаи алоқа мебошанд, на мошинҳои ҳисобкунӣ. Онҳо воситаҳое мебошанд, ки метавонанд ҳаҷми маълумотро дар бораи он кор карда бароянд, онро калон кунанд ва бо тасвирҳои мутаҳаррик ва садо тасвир кунанд. Онҳо дарро ба умеди задухӯрди осоиштаи байни миллатҳо боз карданд. Бо шарофати технологияҳои нав ва интернет гуфтан, гуфтугӯ кардан, нишон додан ва интиқод кардан хеле осон аст. Зеро инҳо на ҳама кӯшишҳои фавқулодда ё пардохтҳои хеле гарон мебошанд, тавре ки гумон мекунанд, дар назар дошта мешавад, ки метавонед бо гӯшаҳои дурдасти сайёра пайваст шавед.

Дар ҳоле ки телевизион мафҳуми фазои муштаракро нишон медиҳад, шабакаҳои Telematics ҳам фазо ва ҳам вақтро бо як ҳаракат пахш мекунанд ва ҳамзамон истинодҳои анъанавӣ ба шахсони инфиродӣ ва ҳам коллективиро дар як вақт аз байн мебаранд. Интернет ба ассотсиатсияҳои гуногун мусоидат мекунад, ки на аз рӯи мансубияти сиёсӣ, балки аз рӯи мансубияти равонӣ асос ёфтаанд. Дар заминаи шабеҳ, фарҳангҳои мухталиф дар ҳамзистӣ душворӣ намебинанд. Бартараф кардани истинодҳои анъанавӣ ба шахсият ва фарҳанг маънои онро надорад, ки (ҳарчанд ҳамҷинсгароии хатари воситаҳои ахбори омма вуҷуд дорад) таҳдид ба бақои фарҳангҳои гуногун вуҷуд дорад. Баръакс, технологияҳои нав метавонанд тавассути истифодаи дурусти худ ба манфиати муносибати байни рӯъёҳои гуногуни фарҳангӣ қодир бошанд. Саҳми онҳо қобилияти онҳоро дубора таваллуд кардан ва бо асолати худ тақвият ёфтан дорад, зеро он имкон медиҳад, ки каналҳо барои интиқоли паёмҳо, эътиқод ва ғояҳои худ дар бораи ҷаҳон, ҷараёнҳои бисёрҷабҳаи иттилоот ва дониш, ки ба фарқиятҳо ва ғанигардонии ҳамдигар мусоидат мекунанд. Дар робита ба ин, то андозае Интернет тағйирёбии психикаро бармеангезад, ки дар ин сатҳ бетараф нест, ки фарҳангҳо дар хона мавҷуданд. Гарчанде ки он метавонад эрозияи хислатҳо ва донишро суръат бахшад, инчунин метавонад ба фарҳангҳо барои дастрасии онҳо наздик шавад, онҳоро ба устодони алтернативаҳои нав барои беҳбуди иҷтимоӣ, диверсификатсияи мундариҷа ва таҳияи пешниҳодҳои нашрнашуда табдил диҳад. Технологияҳои нав бо қобилияти мувофиқат ба гурӯҳҳо ва одамон метавонанд эҷодкорони навро водор созанд, ки ганҷҳои арзишҳои навро барои шинохтани тарзи ҳаёти нав, равона кардани ҷараёни рӯйдодҳо ва ба нақша гирифтани ҳадафҳои нав бозёфт кунанд. Тағйирот дар менталитет инчунин ҳангоми пайдо шудани он, ки технологияи нави иттилоотӣ дастгоҳи иттилоотиро пурқувват мекунад, ба назар мерасад; ки маънои тағйирот аз равандҳои қаблии пешрафти техникӣ мебошад, вақте ки иттилоот барои коркарди технология истифода мешуд. Маълумот ва иттилоот на танҳо таъсир ва барномаҳои техникӣ доранд, балки онҳо ба ҳамон раванди тавлиди дониш низ дахл доранд.

Ҳамин тариқ, технологияҳои нав аз сатҳи техникии худ берун баромада, донишро фаро гирифтаанд, ки дар он мақсадҳо ва арзишҳои нав татбиқ карда мешаванд. Сипас, ҷанбаҳои ҳувият ва фарҳанги муосир нисбат ба дониш дар назар дошта мешаванд. Ҳоло дониш муҳимтар аст, зеро онро на ба худи дониш, балки ба таври муассир ва аз ҷиҳати техникӣ самаранок истифода бурдан мумкин аст. Аз ин сабаб, бояд тасдиқ кард, ки қобилияти ҷамъоварӣ, ташкил ва истифодаи иттилоот ҳам манбаъ ва ҳам қувваи пешбарандаи пешрафти иҷтимоӣ хоҳад буд. Боварии бештар ва бештар пайдо мешавад, ки онҳое, ки ба иттилооти босифат дастрасӣ доранд, нисбатан манфиатҳои бештар ба даст меоранд, ки ҳалли онҳо душвор хоҳад буд.

Ҳадафи кор акнун на локализатсияи маълумот, балки истифодаи он хоҳад буд. Бо ёрии технологияҳои нави ба дониш татбиқшуда, кашфи он дигар наметавонад ҳадафи тафтишот, балки оғози он бошад. Дар марҳилаи нав - рақамӣ донистан маънои пурра ва беист истоданро дарк карданро дорад, агар не, пас шумо аз пешрафт ва рукуд дар раванди рушд хоҳед монд, ки ин ба таври бебаҳо мусоидат мекунад. Ин дарвоқеъ, як тамоюли оқилонаест, ки таваҷҷӯҳро ба таълим ва омӯзиш афзоиш додааст. Агар мо илова кунем, ки ин дониш барои ба даст овардани дониши нав хуб аст, мо ба он чизе, ки ҷаҳонишавии дониш номида мешавад, наздик мешавем, зеро он эътироф мекунад, ки дониш имрӯзҳо камтар маҳаллӣ ва умумӣ аст ва дорои тавсеаи замон ва фазо мебошад. Ҳамин тариқ, аллакай мафҳуми ҷаҳонишавӣ дар далелҳо сабт шудааст: ҷамъиятҳои мо тавассути шабакаҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, ки мантиқи онҳо аз тариқи универсалӣ кор кардан аст, беш аз пеш бо ҳам пайваст мешаванд. Аммо дар айни замон, консепсияе, ки чизи идеологиро содда мекунад ва мураккабии ин тартиботи нави ҷаҳонро пинҳон мекунад, ба ҷои ифшои он.

Интернет ва мушкилоти иҷтимоӣ. Ин падида оқибатҳои иҷтимоӣ дорад, зеро раванди муошират ва ҷаҳонишавии дониш аз поёни ҷаҳони беназир ва панорамӣ башорат медиҳад. Гуногунӣ намунаест аз бисёр оламҳо. Ин усулҳои афзуда исбот карданд, ки тамоми ҷомеаро фаро мегиранд. Дар натиҷа, муносибати танқидӣ барои пешгирӣ аз фарҳанги стандартӣ ва кафолат додани он, ки гурӯҳҳои алоҳида метавонанд паёмҳои тавассути шабакаҳои коммуникатсионии ҷаҳон фиристодаро тағйир диҳанд, то эҳтиром ва демократияи мутақобиларо ғанӣ гардонанд. Албатта, мо бояд технологияҳои

навро барои истисно пешгирӣ кунем, аммо асосан ба манфиати мубодилаи баробари фарҳангҳо. Дониш ҳамкории фаъол байни одам ва воситаҳои истифодашударо дар назар дорад ва мо ҳама чизро омӯхта метавонем, агар ҳамкориҳоро ба роҳ монем. Интернет ба биноҳои дониш вокуниш нишон медиҳад ва ин мубодилаи воқеии байни корбарон аз заминаҳои гуногуни фарҳангиро осон мекунад. Ин аҳамияти бениҳоят бузурги технологияро дар равандҳои фарҳангӣ ва мубодила барои манфиати ҳама нишон медиҳад. Ҳамзамон, он басомади аҷиберо дар фарҳанг ва ҷомеаи кунунӣ нишон медиҳад, ки чӣ гуна технология дониш мегирад. Ин вобастагӣ инчунин ба муносибати шахсӣ ҳатто дар дохили фарҳангҳои маҳаллӣ низ таъсир мерасонад. Муносибатҳои байнишахсӣ дар муддати кӯтоҳ ба таври назаррас таъсир расонданд. Технологияҳои нав рӯз аз рӯз муносибатҳои рӯ ба рӯро то дараҷае иваз мекунанд, ки нолозим ба назар мерасанд, чизе аз гузашта. Технологияҳои нав сенарияи корро ба дараҷае тағйир доданд, ки тахассуси меҳнат ба тағйирёбии босуръати технологӣ, афзоиши суръатноки экспоненсиалии дониш ва иттилоот вобаста аст, на ба вақти тӯлонӣ ё кӯтоҳи банақшагирӣ. Чунин ба назар мерасад, ки ин ғаразҳо ба фарҳанги шуғл ва истироҳат таъсир доранд. Ноамнии шуғл тавозунҳои иҷтимоиро хароб мекунад ва тағйир додани афзалияти баланди арзиши меҳнатро пеш аз истироҳат ба амал меорад, бинобар набудани имконот барои фаъол кардани он, бетартибии психологиро ба вуҷуд меорад. Дар ин шароит, одамон бо мушкилоти мутобиқати доимӣ рӯ ба рӯ мешаванд ва аз шахсияти худ ҳайрон мешаванд. Охиринаш акнун натиҷаи чизе нест, ки пешакӣ бо саъйи зиёд ба даст омадааст, балки чизи фарогиртар аст, ки натиҷаҳо мутобиқи вақт ва саъйи сарфшуда якҷоя карда намешаванд, балки бо тағйирот ва на ҳатман равишҳои пайваста.

Асосан, тағйиротҳо дар шакли забти воқеият ба даст омадаанд. Аз саҳнае, ки воқеият худ аз худ чизи муқаррарӣ буд, мо ба ҷои дигаре расидем, ки воқеият виртуалӣ аст ва аз баъзе воситаҳои технологии вобаста ба дарки воқеияти мо вобаста аст. Технология моро аз дарки мустақими садоӣ ва визуалии воқеият ҷудо мекунад, то ин ба тасвири ниҳоии ҷаҳон таъсир расонад. Ин тасвири ҷаҳон таносуби фарҳангии худро дорад. Назари анъанавии фарҳанг мегӯяд, ки дар худшиносӣ, тафаккур вазифаи асосиро иҷро мекунад, ба он маъно, ки ғояҳо пеш аз далелҳо, дар стенограммаи пурра кардани воқеият. Дар давраи нави рақамӣ ин тартиб баръакс карда мешавад, то ақидаҳо пас аз далелҳо пайдо шаванд. Фарҳанги рақамӣ фарҳанги иттилоотӣ ё далелҳо мебошад, дар ҳоле ки фарҳанги қаблӣ яке аз арзишҳо, эътиқод ва ғояҳо буд [14, с.32].

Интернет ва хусусиятҳои алоқаи виртуалӣ. Ин вазъият бо консепсияи интерактивӣ тақвият дода шуд, ки дар асри рақамӣ категорияи эмблемаро ба худ гирифт ва мафҳуми рӯ ба рӯ ҳамчун модели афзалтарини муносибатҳои инсонӣ ва донишро нодида гирифт. Сарфи назар аз маҳдудияти худ, ин тасвири рамзии интерактивӣ тафаккури наверо ба вуҷуд овард, ки нишон медиҳад, ки шаклҳои рафтор дар асоси нишасти мустақими ҷисмонӣ бартарӣ доранд, зеро технологияҳои нав ба ҳамон ҷойҳо ва координатҳои вақт имкон медиҳанд, ки бартарии муоширатро кафолат диҳанд. Ҷаҳони муосир эълом дошт, ки мо вохӯриҳои мустақими байнишахсиро, ки бо пешрафти технологӣ дастгирӣ мешаванд, ки дар баъзе ҳолатҳо метавонанд самти биниш ё овозро дастгирӣ кунанд ва дар ҳолатҳои дигар воқеиятҳое зиндагӣ кунанд, ки зарфияти ҳиссиётро афзоиш медиҳанд, аз даст нахоҳем дод. Дар таъсири кулоҳи виртуалӣ ё дастпӯшакҳои маҷозӣ, ки ҷаҳони ҳассосро боз мекунанд. Интерактивии виртуалӣ ҳамчун падидае амал мекунад, ки ба ақли солим зарба мезанад, аммо он барои ҳаёти шахсӣ канори ташвишовар дорад, зеро илова бар дараҷаи интерактивӣ, бояд якчанд талаботро барои кафолати истифодаи демократии низоми алоқа ҷамъ оварем: фавран ва мутақобилаи комили мубодила, плюрализм дар нуқтаи назар, муносибати мустақими байни баромадкунандагон, ки ҳамчун ҷинояткор ва қабулкунанда номуайян амал мекунанд, Ғайримарказикунонии схемаҳои иттилоотӣ ва дар ниҳоят, эҳтиром ба озодии сухан ва дахолатнопазирӣ [11, с.248].

Ин равишҳои оддии демократӣ татбиқи нобахшиданӣ дар равандҳои маърифатие мебошанд, ки технологияҳои нав ба вуҷуд меоранд, танҳо ба фарҳанг таъсир мерасонанд, бидуни бедор кардани шубҳа дар бораи вайрон шудани онҳо, аммо дар айни замон онҳо як номуайянии муайяни мавҷударо бедор мекунанд, ки метавонад дар ниҳоят ба консепсия таъсир расонад ибтидоӣ ҳамчун дарки мавҷудият. Азбаски технологияҳои нав, форматҳои интернетӣ ва мултимедиявӣ чунин имконоти азимро барои муошират, пайвастшавӣ, истеҳсол ва мудирият фароҳам меоранд, онҳо метавонанд тағйир ёбанд - дарвоқеъ, онҳо аллакай тағйир меёбанд - ҷанбаҳои асосии фарҳанг ҳамчун дарки мавҷудият. Яъне, пас омӯзиши телекоммуникатсионии дигар, алахусус телепрессия, маънои «дар куҷо будан» ва «чӣ гуна будани худро» тағйир дода, далели виртуалӣ ва вобастагӣ аз универсалии ВАО. Ҳастӣ бо мавҷудияти инсон, ки мо онро дар ҷаҳон будан фаҳмидем, алоқаманд нахоҳад шуд. Ҳангоми дарк кардани ҷаҳон, ҳастӣ ва амалҳое, ки фазои маҷозиро муттаҳид мекунанд, мо ҳар гуна модалиятро аз даст медиҳем, чизи воқеии барои фаҳмиши экзистенсиалии инсон пиндоштаам. Чизи виртуалӣ дар ғояҳои кӯҳна дар ҷаҳон будан ва дар ҷаҳон зиндагӣ кардан дарк карда мешавад. Аммо, аз нуқтаи назари дигар, технологияҳои нави рақамӣ навъи дигари мавқеъ, равишҳо ва роҳҳои дарки мавҷудиятро дар ҷаҳон пеш мебаранд. Телекоммуникатсия як тартиби кушоди фарҳангиро бидуни иерархия нишон медиҳад. Вақте ки ҷонибдори васеъ кардани дониш, интиқоли судманди моликияти

фарҳангиро барои ҳама тақвият бахшид, ки ин муҳимтар аз он аст, ки истинодҳои мустақими ҷисмонӣ вуҷуд надоранд. Дар ин вазъ, бояд мардум ва гурӯҳҳоро бовар кунонд, ки ба манфиати таҳкими арзишҳои аслии фарҳангӣ рафтор кунанд ва аз баъзе телемедия қодир нестанд, ки бо тозакунии хокаи худ боқимондаҳои плюрализми фарҳангиро маҷбур кунанд қонеъ кардани фарҳанг бо якрангии дилгиркунанда, хандаовар, мутеъ ва назоратшавандаанд. Мо дар тамос бо асри рақамӣ, мо ақаллан ду чизро медонем, ки агар мехоҳем имрӯз ҷомеаи демократӣ созмон диҳем, вазифаеро иҷро мекунем, ки душманони таҳдидкунанда ва дӯстони таҳкими онро дар хотир нигоҳ дорем, ки ба инҳо дохил мешаванд: а)тахмин дар бораи он, ки талаботҳои нави давр шахсони мутобиқшаванда барои тартиби нави барномарезишуда мебошанд, ки дар он муносибат ба мубодилаи маълумот дар муқобили мулоқоти одамони озод, асил ва масъул афзалият дода мешавад ва б) имконоти пешбурди ҷомеа барои иштирок, эҳтироми дигарон, ҳамкорӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ боз мебошанд.

АДАБИЁТ

1. Барномаи давлатии «Таъмини муассисаҳои таълимию илмии ҷумҳурӣ бо кабинетҳои фаннӣ, озмоишгоҳҳои муҷаҳҳази таълимӣ ва илмию таҳқиқотӣ» //Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 майи соли 2010, №223 тасдиқ шудааст.
2. Бобохонов, Х. Омилҳои рушди фарҳанги иттилоотии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ / Х. Бобохонов // Паёми ДМТ, 2017. №3/6.- С.216-219
3. Бобохонов, Х. Асосномаи илмӣ дар мавзӯи «Модели педагогии рушди фарҳанги иттилоотии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ». - ПРМ АТТ аз 25.06.2015, №06.
4. Ёров, М.. Технологияи кор барӣ бо системаи барномави -и ттилоотии пойгоҳи додаҳои КОА/М. Ёров, Ф. Комилиён, М. Абдураҳмонов//Пайеми Институти рушди маориф.-Душанбе, 2020.-№1 (29). - С.176-184
5. Имомназарова, М., Особенности применения современных образовательных и информац ионно - коммуникационных технологи й на занятиях по иностра н ному языку в высших учебных заведениях/М.Имомназарова,М.Бободжонова//Вестник Института развития образования.2020.-№1(29).- С.145-148.
6. Комилов, Ф.С.Д.С. Шарапов, С.Ҳ. Мирзоев, З.Ф. Раҳмонов Информатика (китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олӣ)/ Ф.С. Комилов, Д.С. Шарапов, С.Ҳ. Мирзоев, З.Ф. Раҳмонов. – Душанбе, 2015.
7. Комилов,Ф.М.Муллоҷонов, Қ. Тухлиев. Технологияи информатсионӣ китоби дарсӣ барои синфи 10//Ф. Комилов, М. Муллоҷонов, Қ. Тухлиев, Душанбе. - КММ «Насиба», 2010.
8. Маҳкамов, Д Х. Бобохонов, Шаҳбози М., Г. Иноятова. Инноватсия дар таълим (Роҳнамо дар фаъолияти навгонии педагогӣ)// Д. Маҳкамов, Х. Бобохонов, Шаҳбози М., Г. Иноятова.- Душанбе, ҶСК «Чопхонаи Дониш»- 2017.
9. Одинаев, Б., Мирзоев, А. Ёров М. Роҳнамои нақшаи таълим (барои муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёнаи касбӣ)//Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маркази ҷумҳуриявии таълимию методӣ Душанбе; 2012 - 33 с.
10. Олимов, И.И. Проблемы формирования и готовности студентов к компьютерной грамотности: Автореф… дис. кан. пед. Наук/И.И.Олимов.- Душанбе, 2004. -31 с.
11. Педагогика: учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений/В.А. Сластёнин [и др.]. 4 е изд.- М.:Школьная пресса, 2002. -512 с.
12. Педагогическая энциклопедия/под ред.А.И.Каирова, Ф.Н. Петрова. -М.:Советская энциклопедия, 1964.Т.1.-368 с.
13. Педагогические идеи Роберта Оуэна. Избранные отрывки из его сочинений. -М.,1940. -264 с.
14. Пигузов, А.А. Формирование информационной культуры старшеклассников в школьном интернет-клубе как воспитательной организации:дис....к-та пед.наук:13.00.02 / А.А. Пигузовч.- Кострома, 2006.-67 с.

ИНТЕРНЕТ И КУЛЬТУРНАЯ ЭВОЛЮЦИЯ В ЭПОХУ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

В статье рассматриваются вопросы, связанные с культурными изменениями в связи с Интернетом.

По мнению авторов, так называемое коммуникативное общество претерпевает радикальные изменения в представлениях о культуре, образовании, развитии и жизни. Это общество, в котором информатика, информация и коммуникация объединяются, и где письмо заменяется новым набором невидимых и неуместных персонажей, ведущие нас к цивилизации знаний и информации. Новое судоходное общество погружено в информацию и знания в области культуры, знаний, мультимедиа и виртуальных вещей.

Авторы отмечают, что компьютерные технологии и Интернет сегодня занимают одно из важнейших мест в жизни каждого человека, особенно в жизни молодых людей и девушек, много времени проводящие в киберпространстве. Поэтому многие современные педагоги, психологи и социологи акцентируют внимание на проблеме общества, рассматриваемая в контексте развития новых информационных и коммуникационных технологий. Сегодня компьютер можно рассматривать как основу для создания новых информационных технологий, в свою очередь, предоставляющие множество возможностей для социализации пользователей. Можно разделить возможности общения и обучения, реализовать игровую деятельность в Интернете. Поскольку важнейшей особенностью современных информационных технологий является их интерактивный

характер, то, прежде всего, в современной литературе рассматривается информационная способность информационных технологий, а однообразие становится скучным, смешным, покорным и контролируемым.

Подводя итоги, авторы подтверждают, что, соприкасаясь с эпохой цифровых технологий, мы знаем, по крайней мере, две вещи: если мы хотим построить сегодня демократическое общество, выполняем задачу по запоминанию его грозных врагов и укреплению друзей. К ним относятся:) предположение о том, что новые требования периода - это адаптируемые люди к новой запрограммированной процедуре, в которой обмен информацией имеет приоритет над встречей свободных, искренних и ответственных людей, и б) способность способствовать участию общества. другие, сотрудничество и взаимопонимание открыты.

Ключевые слова: *Интернет, возможности, культура, интернет-культура, информационная культура, компьютер, интернет-технологии, деятельность, отношение, новый порядок, возможности общения, цифровая эпоха, основные ценности, новые требования.*

INTERNET AND CULTURAL EVOLUTION IN THE DIGITAL AGE

This article examines issues related to cultural change in connection with the Internet.

According to the authors, the so-called communicative society is undergoing radical changes in the understanding of culture, education, development and life. It is a society in which informatics, information and communication come together, and where writing is replaced by a new set of invisible and irrelevant characters, leading us to a civilization of knowledge and information. The new shipping society is immersed in information and knowledge in the fields of culture, knowledge, multimedia and virtual things.

The authors note that computer technologies and the Internet today occupy one of the most important places in the life of every person, especially in the lives of young people and girls who spend a lot of time in cyberspace. Therefore, many modern teachers, psychologists and sociologists focus on the problem of society, considered in the context of the development of new information and communication technologies. Today the computer can be considered as the basis for the creation of new information technologies, which in turn provide many opportunities for the socialization of users. You can share the opportunities for communication and learning, implement gaming activities on the Internet. Since the most important feature of modern information technologies is their interactive nature, then, first of all, in modern literature the informational ability of information technologies is considered, and the monotony becomes boring, funny, submissive and controllable.

Summing up, the authors confirm that, in contact with the digital age, we know at least two things: if we want to build a democratic society today, we are performing the task of remembering its formidable enemies and strengthening friends. These include:) the assumption that the new requirements of the period are adaptable people to a new programmed procedure in which the exchange of information takes precedence over the meeting of free, sincere and responsible people, and b) the ability to promote community participation. others, cooperation and understanding are open.

Keywords: *Internet, opportunities, culture, Internet culture, information culture, computer, Internet technologies, activity, attitude, new order, communication opportunities, digital age, core values, new requirements.*

Сведения об авторах:

Джумахон Алими *- доктор филологических наук, профессор Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова-16. Тел.: (+992) 918112662*

Шарипов Раҳмонали Саидакбарович *- соискатель Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова-16. Тел.: (+992) 918101910.*

About the authors:

Jumakhon Alimi *- doctor of Philology, professor at the Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S. Safarov St.-16. Tel.: (+992) 918112662*

Sharipov Rakhmonali Saidakbarovich *- Assistant at the Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S. Safarov St.-16. Tel: (+992) 918101910.*

УДК 329-78 (575.3)

САМТҲОИ АСОСИИ РОҲНАМОИИ КАСБИИ ҶАВОНОНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Райҳонова С.Ҳ.

Коллеҷи муҳандисию омӯзгории ш. Душанбе

Сангов Н.Н.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба рушди иқтисодиёти ҷумҳурӣ барои баланд бардоштани сатҳи моддӣ ва маишии ҳайёти сокинони шаҳру деҳоти кишвар, ташаккули шароитҳои беҳтарин барои инкишофи шахсияти инсон дар асоси мукамал намудани самаранокии истеҳсолот, баланд бардоштани истеҳсолнокии меҳнат, инкишофи фаъолнокии меҳнат, инкишофи фаъолнокии иҷтимоӣ ва меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурӣ равона карда шудааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор қонуну фармонҳои ҳукумати ҶТ ва Вазорати меҳнат,муҳоҷират ва шуғли аҳолии ҶТ оид ба шуғли аҳолӣ ва роҳнамои касбӣ қабул карда шудаанд, ба монанди қонуни ҶТ «Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳолӣ», қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7 сентябри соли 2006, № 391 «Дар бораи тасдиқи нақшаи миллии татбиқи Консепсияи сиёсати давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006 - 2012» қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 октябри соли 2010, № 499 «Дар бораи консепсияи роҳнамои касбии хонандагон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2008, № 373 «Дар бораи Қоидаҳои ташкили низоми тайёрии касбӣ, такмили ихтисос ва бозомӯзии шаҳрвандони бекор» қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон №164 « Дар бораи барномаи рушди роҳнамои касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011 - 2015» аз 01.04.2011 ва дигар дастуру тавсияҳо, таҳия гардидаанд.

Зарурияти қабули ҳуҷҷатҳои мазкур аз таъминоти иҷтимоиву иқтисодии системаи роҳнамоии касбӣ ва аҳамияти ҷамъиятиву давлатии он дар марҳилаи имрӯзаи инкишофи ҷомеа бармеояд.

Қабули Қарорҳо ва фармонҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назди соҳаи маориф, муаллимону омӯзгорони мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, муассисаҳои таълимӣ вазифа мегузорад, ки бештар ба роҳнамоии касбии ҷавонон, интихоби бошууронаи касби ояндаи хонандагон аҳамияти зарурӣ диҳем.

Бо пешравии илму техника, маҳсулнокии меҳнат баланд мешавад ва он имконият медиҳад, ки қисме аз захираҳои меҳнатӣ барои соҳаҳои хизмати маишӣ, маориф, санъату маданият, тандурустӣ ва ғайра озод шаванд. Вобаста ба он як миқдори аҳолии меҳнатӣ дар соҳаи ғайриистеҳсолӣ шуғли меҳнат менамоянд. Ҳамин тариқ соҳаҳои истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолӣ дар инкишофи худ бо ҳам зич алоқаманд мебошанд. Ҳалли мушкилотҳои истеҳсолии ҷамъият бештар аз сатҳи тайёрии касбии меҳнаткашон вобастагӣ дорад.

Дар байни фанҳои таълимӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, барои гузаронидани корҳои роҳнамоии касбӣ фанни технология имкониятҳои васеъро дорад. Қисми назариявии дарсҳои технологияро барои шинос намудани хонандагон ба соҳаҳои хоҷагии халқ ва касбҳои асосии истеҳсолоти моддӣ истифода бурдан мумкин аст Лекин ин кор танҳо дар ҳамон вақт самаранок мегардад, ки маводҳои роҳнамоии касбӣ бо мавзӯи дарс зич алақаманд бошад. Ахборотҳое, ки дар дарси назариявӣ дода мешванд бояд хусусиятҳо, шароити меҳнат, олоту воситаҳои меҳнат ва талаботҳои касбҳои гуногунро дар бар гиранд. Ҳангоми иҷрои корҳои амалӣ дар устохонаҳои таълимӣ хонандагон, малакаву ҳунари касбҳои гуногунро аз худ намуда, ба хусусияти касбҳои коргарӣ шинос мешаванд. Корҳои роҳнамои касбӣ дар ҳамон вақт самаранок мешаванд, ки агар хонандагон бо меҳнати муфиди ҷамъиятӣ ва истеҳсолӣ машғул бошанд.

Моҳият ва таркибияти таълими технология барои мактабҳои шаҳр ва деҳот фарқ дошта, барои се зинаи таълим синфҳои I - IV, V – IX, X – XI (XII) хусусиятҳои худро дорад.

Дар синфҳои I-V, дар дарсҳои технология (таълими меҳнат) хонандагон:

- маҳсулотҳои оддиро аз коғазу картон, пластилин.

-масолеҳи табии, сим ва матоъ тайёр намуда, растаниҳои хонагиро нигоҳубин менамоянд.

Дар синфҳои VI-IX барои фанни технология чор барнома бо самтҳои гуногун пешниҳод карда мешавад.

а) Барои мактабҳои шаҳр – «меҳнати техникӣ» ва «хизматрасонӣ».

б) Барои мактабҳои деҳот «меҳнати кишоварзӣ» ва«хизматрасонӣ».

Барои мактабҳои шаҳр, ки дорои минтақаҳои таълимӣ – таҷрибавӣ мебошанд, меҳнати кишоварзӣ – ташкил карда мешавад.

Инчунин вобаста ба шароити мактаб ва ноҳияҳо дар «Барномаҳои такмилдодашуда барои синфҳои 5 -9 аз фанни технология» - аз 9 самти пешниҳод карда мешавад.

«Технологияи коркарди дастӣ ва механики чӯб»

«Технологияи коркарди дастӣ ва механикии фулузот»

«Технологияи коркарди матоъ. Дӯзандагӣ»

«Коркарди масолеҳи хӯрока»

« Қаннодӣ»

«Растанипарварӣ»

«Боғдорӣ»

«Автомобил ва трактор»

«Электротехника»

Дар барномаҳои нав барои гузаронидани корҳои роҳнамоии касбӣ диққати калон дода мешавад. Самаранокии корҳои роҳнамои касбӣ бештар аз ташкили таълиму тарбияи технологӣ, муносибати коллективи педагогӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ ба тайёрии технологӣ ва касбӣ, бурдбориҳои меҳнатии хонандагон вобастагӣ дорад. Устохонаи таълимии мактаб барои хонандагон намунаи корхонаи истеҳсолӣ буда, шахсияти муаллими фанни технология ҳамчун муҳандис баҳо дода мешавад. Аз ин сабаб ташкили базаи моддӣ техникии касбии муаллими фанни « технология» аҳамияти калон дорад. Барои баланд бардоштани самаранокии таълиму тарбияи технологӣ дар барномаҳо ҷалб намудани хонандагон ба меҳнати муфиди ҷамъиятӣ ва истеҳсолӣ дар маркази диққат меистад, ки ба принсипи дидактикии алоқаи таълим бо меҳнати истеҳсолӣ ҷавобгӯй мебошад. Чуноне, ки олими рус Назимов И.Н қайд мекунад: «Тайёр намудани маҳсулоти фоиданок дар низоми ба истеҳсолот наздик бо истифодаи методҳои баҳодиҳӣ ва ҳавасмандкунии меҳнати хонандагон, иштироки онҳо дар худхизматрасонӣ (рӯбучини бино, таъмири мизу курсиҳо ва асбобҳо), эҷодиёти техникӣ, таҳлили баъзе масъалаҳои иқтисодии меҳнат бо назардошти дарсҳо – ҳамаи ин корҳо барои ташаккули шавқу ҳаваси хонандагон ба касбҳои коргарӣ ва интихоби бошууронаи касби ояндаи онҳо аҳамияти калонро дорад» [4, с 16]

Дар дарсҳои технология бояд чунин шароит муҳайё карда шавад, ки хонандагон корҳои амалӣ ва хусусияти истеҳсолӣ доштаро иҷро намоянд.Чунин ташкили дарс хонандагонро бо моҳияту шароити меҳнатии як қатор касбҳо ва нишондодҳои технологии мошину таҷҳизотҳо шинос мекунад. Инчунин фанни технология ташаккул додани фаҳмишҳои дурусти ба хонандагон оид ба роҳҳои азхуднамудани касбҳои гуногун истифода бурдан лозим аст. Бештари ҷавонон кӯшиш мекунанд, ки соҳиби маълумоти олӣ шаванд. Бояд ба хонандагон фаҳмонем, ки муҳандис пеш аз ҳама аз коргари оддӣ сар карда то ба коргари баландихтисос тарбия меёбад, баъдан дар истеҳсолот мавқеи худро пайдо мекунад ва эҷодкорию навовариҳо ба вуҷуд меоварад.

Шинос намудани хонандагон бо хусусиятҳо, шароити меҳнат, олоту воситаҳои меҳнати касбҳои гуногун ва талаботи касбҳо ба шахс, барои интихоби касби ояндаи онҳо, заминаи асосӣ мешавад. Аз ин сабаб дар дарсҳои технология (таълими меҳнат) бояд ба маълумотдиҳии касбӣ диққати зарурӣ дода шавад. Дар низоми роҳнамоии касбии ҷавонон муайян намудани самтҳои асосӣ муҳим мебошад.

Манбаи фаъолнокии шахсро талаботҳо, ташкил медиҳанд. Дар зери маҳфуми талабот ҳолати шахсро меноманд, ки бо зарурияти пайдошуда бо муҳити атроф барои таъмин намудани мавҷудияти худ, фаъолият намудану инкишоф ёфтан, бо дигар шахсон дар алоқа будан, муносибати хуби инсонӣ доштанро талаб мекунад. Ду намуди талабот вуҷуд дорад:

1. Талаботи биологӣ - талабот ба ғизо, либос ва ғайра.
2. Талаботи маънавӣ - ҳангоме, ки мо дар бораи роҳнамоии касбӣ сӯхан мекунем, пеш аз ҳама талаботи маънавиро дар назар дорем.

Қаноат намудани талаботҳои худмуайянкунии касбӣ, дар чараёни фаъолияти амалии инсон ба вуҷуд меояд, бояд қайд кунем, ки агар ба касби интихобшуда мувофиқи шавқу ҳавас ва қобилияту хоҳиши шахс ҷавобгӯ бошад. Талаботҳо имкониятҳои шахсро фаъолнок намуда, фаъолияти ӯро ба самти зарури равона мекунанд. Ҳар як шахс кӯшиш мекунад арзишҳоеро азхуд намояд, ки ба мақсад ва шавқу ҳаваси ӯ мувофиқат кунанд. Нисбат ба касбҳо метавонем арзишҳои зеринро ҷудо намоем:

- Худтасдиққунӣ дар ҷамъият. Дар муҳити иҷтимоӣ ба хоҷагии халқ, ба одамон, ба ҷомеа фоиданок будан:

- эътироф намудани хешу ақрабо, шиносҳо ва дӯстон;
- худтакмилдиҳӣ ва худифодакунӣ – кори шавқнок;
- истифода бурдани дониш, малака ва қобилиятҳои худ;
- хусусияти эҷодии меҳнат;
- муоширати доимӣ бо одамон;
- устои кори худ шудан;
- арзишҳои моддӣ – маънавӣ;
- музди меҳнати хуб;
- талаботҳое,ки шахсро қонеъ менамояд ва тамоюли инкишофи касбӣ;
- меҳнати сабуки ҷисмонӣ ва ғайра.

Ҳамин тариқ фаъолияти меҳнатӣ ҳамчун арзиш ифода меёбад. Лекин ҳар як шахс онро вобаста ба шавқу ҳаваси худ муайян мекунад.Мисол шавқу ҳавас ба касби интихобкарда шуда, имконияти азхуднамудани онро ба вуҷуд меорад.

Аҳамияти калонро дар интихоби арзишҳо ҳолат мебозанд, ки аз шавқу ҳавас ва талаботи шахс вобастагӣ доранд. Ваҷҳӣ интихоби касбро ба шаш гурӯҳ ҷудо мекунанд: ҳолати умумӣ, ҳолатҳои хусусияти даркнамои дошта, ваҷҳҳое, ки дар онҳо аҳамияти ҷамъиятии касбҳо ифода меёбанд. Ба қонеъ намудани талаботҳои худ, шахс дар назди худ мақсади аниқ мемонад, ки бештар вақт бо ин ҳолат мувофиқат мекунад.Лекин мақсади гузошташуда худ ба худ иҷро намешавад, он барномаи махсуси фаъолияти одамро талаб намуда, самти онро муайян мекунад.

Қонеъ намудани талаботҳо, шавқу ҳавас, амалишавии мақсад, ҳалли масъалаҳои гузошташуда, иҷрои корҳои муайянро талаб мекунад.

Аз ин сабаб дар ҳар ҳолат шахс объект, ё фаъолияти касбиро интихоб мекунад, яъне интихоби ӯ талаботро қонеъ менамояд.

Муайянкунии ваҷҳҳои интихоби касб ба мо имконияти фаҳмидани мақсади шахс ва асоснокии интихобро мефаҳмонад. Инчунин муносибати шахсро ба арзишҳои обективӣ муайян мекунад.

Мо сохтори асосии самтҳои арзишро таҳлил намуда, онро ба намуди зерин пешниҳод намудем:

Талаботҳо – шавқу ҳавас –ваҷҳҳо – мақсадҳо – интихоб – арзишҳои обективӣ.

Ташхиси пешакии хонандагон муайян намудани чунин сифатҳои шахсро, ба монанди майлу хоҳиш талаб мекунад.

Майлу хоҳиш – муносибати фаъолнок ва эҷодкунандаи шахс ба обект мебошад. Фарқияти майлу хоҳиш аз шавқу ҳавас дар ҳамин ифода меёбад. Шавқу ҳавас намудан бе амал маъно надорад.

Мисол, шавқу ҳавас ба варзиш намудан дигар ҳасту, машғул шудан ба варзиш дар тими варзишӣ дигар мебошад. Одатан ба дарсҳое, ки хонанда майлу хоҳиш дорад, бештар вақти худро барои тайёр намудани вазифаҳо ва супоришҳо сарф мекунад. Агар хонанда бо ин кӯшиши худ натиҷаҳои дилхоҳро ба даст оварад, он гоҳ гуфтан мумкин аст, ки ӯ соҳиби қобилият ба фаъолияти муайян мебошад. Нишондиҳандаи асосии қобилият осон азхудкунии донишҳо, малакаву ҳунар мебошад.

Қобилиятҳо-хусусиятҳои психологии шахс буда аз онҳо барорнокии азхудкунии дониш, малакаву ҳунар вобастагӣ доранд. Нисбат ба дониш, малака ва ҳунар қобилияти шахс ҳамчун имконият зоҳир мегардад. Азхудкунии дониш, малака ва ҳунар аз омилҳои зиёде вобастагӣ дорад. Ба монанди: муҳит, аз он ки чӣ хел ӯро таълим медиҳанд, чӣ хел фаъолияти меҳнатӣ ташкил дода шудааст ва ғайра. Ин заминаҳоеро, ки дар хусусияти биологии инсон табиатан мавҷуд мебошанд,заминаҳо биологӣ (задаткаҳо) меноманд. Ба омӯзиши асосҳои физиологии қобилияти кории инсон Н.Е. Введенский тадқиқот бурда, менависад: «Ҳар як организми ҷавон дар шароитҳои муътадил дар худ захираи бузурги нерӯ ва заминаҳои биологиро (задаткаҳоро) дорад. Одатан, қисме аз ин нерӯ ва заминаҳои биологӣ (задаткаҳо) дар ҳақиқат амали мешаванд ё худ дур карда мешаванд. Саволи асосӣ дар он ифода меёбад, ки чӣ хел вобаста ба имкониятҳо ин захираи калони нерӯро, ки дар организми мо вуҷуд дорад, истифода барем. Амали намудани ин масъала вазифаи мактаб мебошад» (тарҷумаи Сангов Н.Н).

Аз ин ҷиҳат азхудкунии бобарори касб аз муайянкунии вуҷудият ва дараҷаи инкишофи заминаҳои биологӣ (задаткаҳои) , табии ё ирсӣ иборат мебошад.

АДАБИЁТ

1. 1.Возрастная и педагогическая психология: Хрестоматия: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / Сост. И.В. Дубровина, А.М. Прихожан, В.В. Зацепин.- М., 1999- 182 с.
2. Вершкова Г.Л. Трудовое воспитание и профорентация подростков: / Г.Л. Вершкова, С.Н. Чистякова. - М., Знания, 1979.-С.6-8

3. Вейсбург А.Д. Школьники выбирают рабочие профессии. / А.Д. Вейсбург. М., Знание. 1983г.-192с.
4. Карамзин И.В., Сангов Н.Н. Вопросы профессиональной подготовки молёдожи. / И.В. Карамзин – Душанбе, 1997.-81 с.
5. Крупская Н.К О профессиальной орентации школьников. / Н.К Крупская М., Просвещение. 1965г.-
6. А.С. Макаренко. Выбор профессии. Радость творческого труда. / А.С. Макаренко // Соч. тома 5.7.М., изд –во АПН РСФСР. 1958.-С.119-121
7. Х. Ғозиев, М. Маҳкамова Машварат омили муҳимтарини интихоби касб. Душанбе – 2007-38 с.
8. Сангов Н.Н., Ғозиев Х.Р., Алиев А.Ҳ. Роҳнамоии касбӣ. (дастури таълимӣ – метод), Душанбе-2015 – С.38-64.
9. Фельдштейн Д.И. Проблемы возрастной и педагогической психологии: / Д.И. Фельдштейн // Избр. психол. тр.- М., 1995 -23-28

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПРОФОРИЕНТАЦИИ МОЛОДЁЖИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье автор указывает на основные направления профессиональной работы в обшеобразовательных школах, как основу сознательного выбора профессии современной молодежи республики. В статье особое внимание уделяется профориентационным работам учителья технологии и предмету технологии, как базового предмета по ознакомлению учащихся с различными видами профессии и отраслями производства соответствующий сознательному выбору будущей профессии молодёжи республики. Автор статьи , также обрашает внимания учителей предметников в обшеобразовательных школах на изучения психологических особенностях учащихся,как характер,темперамент, личные способности и интересы при выборе профессии. Также автором указаны методы, которые необходимы при изучения психолого-педагогических особенностей учащихся в процессе проведения предворительной профдиагностики.

Ключевые слова: *профессиональная ориентация, методы, психологические особенности, профессиональная диагностика, предмет технологии, учитель технологии, умения и навыки система методов.*

THE MAIN DIRECTION OF YOUTH PROFESSIONAL ORIENTATION OF TAJIKISTAN REPUBLIC

In the article the author indicates the main direction of professional works of educational establishments, as the base concluous choose of the profession youth of the Republic.

In his article the special attention is given to the worth of teachers technology and to the subject of the technology as the base direct by the introducing the pupils with different kinds of professions and branches of productions according the conclusion choose of future profession of youth.

The author of article pay attention for educational school teacher, to learn psychological feathers of students, as character, temperament, personal abilities and interest by choosing profession. It is also the methods are necessary by learning psychology-pedagogical feathers of students in process of spending the additional profession diagnostics.

Keywords: *Professional orientation, methods, psychological feathers, professional diagnostics, subjects on technology, skills and experiences of methodical system.*

Сведение об авторах:

Райхонова Сайриниссо Хакназаровна *– преподователь кафедры автомобилестроения и машиностроения, Инженерно-педагогический колледж, г.Душанбе. Тел: (+992) 934757168*

Сангов Н.Н. *- кандидат педагогических наук, доцент кафедры обшетехнических дициплин и машиноведения Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. тел. (+992) 931003657. E-mail: Sangov051257@mail.ru*

About the authors:

Raihonova Sayrinisso Haknazarovna *- Lecturer at the Department of Automotive and Mechanical Engineering, Engineering and Pedagogical College, Dushanbe. Tel: (+992) 934757168*

Sangov N.N.-*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of General Technical Disciplines and Machine Science of the Sadriddin Aini Tajik State Pedagogical University. tel. (+992) 931003657. E-mail: Sangov051257@.mail.ru*

УДК:37.013.42

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ СИТУАЦИИ В ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ

Давлатов Д.Р.

Филиал Масковский государственный университет им. М.В. Ломоносова в г.Душанбе

Каждый день учителя в школе - бесконечное многообразие встреч, разговоров с учениками, коллегами, родителями, множество действий и поступков, мыслей и чувств. Урок, перемена, классный час... Учебный кабинет, рекреация, спортивный зал... Многообразие видов учительской работы, отличающихся по составу участников событий, по времени, по видам деятельности, по месту ее проведения. Кажется, трудно найти что-то общее для всех этих явлений. Очевидно потому и литература, освещающая учительский труд, характеризует, как правило, отдельные его аспекты: психологию личности и деятельности учителя, методику воспитания, научную организацию труда, взаимодействие со многими организациями и т. д.

В то же время в воспитательном процессе можно выделить своеобразную «клетку», в которой собираются, словно в фокусе разные стороны работы учителя. Такой клеткой является ситуация - совокупность условий и обстоятельств, которая требует от учителя быстрого принятия педагогически верного решения. Именно способность находить оптимальное педагогическое решение ситуации составляет важнейший признак педагогического мастерства.

Чтобы учитель удовлетворял непрерывно возрастающее требования общества к его труду, нужны постоянное повышение квалификации, творческий поиск, ежедневная работа над собой. Опыт педагога всегда индивидуален, но и всегда есть возможность познакомиться с тем, что хорошо удается коллегам. Предела совершенствованию профессионального мастерства нет ни у сильного, ни у слабого учителя. Рост мастерства, отнюдь не уменьшая количества сложных проблем, с которыми педагогу приходится сталкиваться, сокращает трудности, связанные с их педагогически грамотным решением, способствует повышению качества и эффективности учебно-воспитательного процесса.

Формирование личности

Воспитание в том и заключается, что более взрослое поколение передаёт свой опыт, свою страсть, освобождения младшему поколению. (А.С. Макаренко).

Решая задачу формирования нового человека-достойного строителя общества, школа помогает своим ученикам накопить положительный социальный опыт. В ее коллективах и разнообразных видах деятельности происходит развитие и становление общественной активности, формирование трудолюбия, нравственности школьников. Каждый день и на уроке, и на перемене, его внеклассной деятельности возникают ситуации, в которых школьники видят реальные проявления добра и зла, бережливости или расточительства, высокой идейности или ловкачества, уважения или неуважения к человеку и в которых могут проявить свои знания, убеждения, самостоятельность [1, с.53-57].

Ситуации чаще всего возникают стихийно, но внимательный педагог, мастер всегда постарается, чтобы ситуация стала воспитательной, т.е. имела положительный педагогический эффект.

Ситуация, сложная для учителя, это, как правило, ситуация напряженная, часто конфликтная и для учащихся. Такие ситуации не только неизбежны, иногда они просто необходимы, ибо только преодоление (разумеется, педагогически грамотное) трудностей рождает устойчивость положительных качеств школьников и педагогическое мастерство учителя.

В поступках и высказываниях подростков и юношей переплетаются научно обоснованные сведения с представлениями обыденного сознания, патриотическая направленность взглядов с потребительской психологией. Научить ребят разбираться в сложных жизненных коллизиях, самостоятельно находить правильные решения, отстаивать свои убеждения может только тот педагог, который постоянно изучает своих подопечных, борется за каждого молодого человека, настойчиво и целеустремленно ведет его к осуществлению воспитательного идеала.

Что такое - знание школьника? Это знание особенностей его возраста (в наших случаях подростков и юношей), коллектива класса; это внимательное и систематическое изучение особенностей личности - ее мировоззрения, идейности и нравственности, проявляющихся в поступках, линии поведения, отношениях с людьми, это знание условий, в которых происходит формирование личности. Учитель при необходимости ведет специальное изучение: чтобы узнать, например, причины изменения поведения школьника.

Чем больше учитель знает о личности школьника и условиях ее развития, тем легче ему воздержаться от соблазна простых решений в пользу решений действительно обоснованных. Это, конечно, не избавляет от неожиданностей и случаев, потому что нельзя знать всего. Но резко увеличивает сферу того, что может (и должен!) учитель и ожидать, и предвидеть. Мы хотели бы особенно подчеркнуть важность знания педагогом быта ребят - традиций уклада семьи, обстоятельства и условий ее жизни. Даже для учителя-предметника сфера знания ребят не может и не должна ограничиваться их успехами или неуспехами овладении соответствующей наукой. Только

комплексное знание несет педагогу действительно верную оценку труда школьника[2, с.26-31].

Для формирования личности школьника важно знание детьми своих педагогов, их интересов, увлечений, склонностей, качеств личности, не всегда раскрывающихся в обычных школьных буднях. Личность учителя, ее идейный, нравственный потенциал способны оказывать огромное влияние на школьника вплоть до выбора им учительской профессии.

В числе трудных проблем практической педагогики, отражающих тесную связь содержания и «технологии» воспитания, - право учителя на вмешательство во внутренние дела ребят и мера такого вмешательства. С одной стороны, положение воспитателя, обязанного поступать в интересах детей, их положительного развития, делает вмешательство не только правом, но и профессиональной обязанностью. С другой - разве может быть гарантирована безошибочность чьего-то субъективного мнения, даже если этот кто-то - учитель? Больше того, если он и прав, означает ли это, что ему всегда позволительно действовать напористо, безусловно добиваясь своей цели полностью и до конца, вопреки желаниям воспитанников? Вряд ли на этот вопрос можно ответить однозначно. Во всяком случае, прежде чем вмешаться, скажем, в дружбу двух школьников, учителю необходимо, во-первых, быть абсолютно уверенным, что эта дружба не только допускает, но и требует участия «третьего лишнего», во-вторых, действовать корректно, ни на мгновение, не забывая о силе учительского авторитета и слова.

Решение учителем педагогической ситуации предполагает: во - первых, определение им цели своих действий, т.е. того, чем должна ситуация закончиться, какие последствия вызвать; во - вторых, выбор содержания и способа (варианта) своих действий; в - третьих, осуществление действий; в - четвертых, анализ хода и результатов сделанного, т. е. сравнение того, что получилось, с тем, что планировалось. Анализируя ситуацию, воспитатель обязан продумать и оценить позиции, поступки и возможные мотивы всех ее участников и только после этого принимать решение.

В повседневной работе школы, у учителя есть огромные возможности для формирования у каждого ученика качеств личности нового человека. Однако порой результаты этой работы оказываются малозаметными, потому что педагоги умело выходят за рамки привычного, уже сложившегося, отстоявшегося в своей деятельности.

Побуждение к самовоспитанию

Человек есть, конечно, система,… как и всякая другая в природе, подчиняющаяся неизбежным и единым для всей природы законам; но система единственная по высочайшему саморегулированию, сама себя поддерживающая, восстанавливающая, поправляющая и даже совершенствующая. (И.П. Павлов)

Воспитание, побуждающее к самовоспитанию - это и есть, по моему глубокому убеждению, настоящее воспитание. Учить самовоспитанию неизмеримо труднее, чем организовывать воскресное времяпрепровождение. (В.А. Сухомлинский)

Успехи развития нашего общества все больше зависят от сознательного отношения граждан к своему труду, знаниям, воспитанию. Наивысшей формой активного проявления личности школьника в процессе воспитания является стремление к самосовершенствованию, самовоспитанию, поэтому одна из основных задач воспитателя - пробудить в школьниках стремление к самовоспитанию, настойчиво стимулировать рост необходимых для них умений и навыков. Самовоспитание учащихся - это и один из важнейших результатов деятельности школы: и ученик, и выпускник ее должны хотеть и уметь постоянно работать над собой.

Мастерство педагога, побуждающего своих питомцев самовоспитанию, проявляется в умении использовать для этого возможно более широкое разнообразные ситуаций, предоставить школьникам, как говорил А.С. Макаренко, «гимнастический зал воспитания»; в умении не только ощущать, но и внушать школьнику веру в успех его самовоспитания; во владения приемами организации самовоспитания; в умении воздействовать на личность старшеклассника как непосредственно, так и косвенно - через ученический коллектив.

Самовоспитание предполагает, прежде всего, ответственность школьника за себя, перед собой. Но оно происходит эффективнее, результативнее для личности, если осуществляется в коллективе сверстников, который только выдвигает или аккумулирует ценностные образцы, примеры для подражания, эталоны поведения и т.д. но и выражает отношение к самой идее, к процессу и результатам самовоспитания ребят. Наиболее яркий пример - самовоспитание в ходе каждодневного зачета: выполнение личного комплексного плана, обоснованной индивидуальной программы самосовершенствования и оценка этой работы воспитательной организацией. Значительный воспитательный успех сопутствует зачету в тех школах, где учителя помогают школьникам раскрыть его психолого-педагогические возможности, его идейно-нравственную сторону. Мастерство педагога чаще всего проявляется не в том, чтобы самому так или иначе действовать в той или иной ситуации, а в том, чтобы побудить ребят осознанно преодолевать себя, поставить их перед необходимостью действовать. Например, педагогу, возможно, было бы легче самому выпустить стенгазету, чем, создав

несколько сменных редколлегий, организовать их работу, однако вопрос организации хоть и труднее для учителя, но важнее и ценнее для воспитания ребят. Организация самовоспитания - это целенаправленное создание и обогащение опыта самостоятельной работы школьников над собой. Но принятие ребятами самостоятельного решения еще не гарантирует его правильности, педагогической целесообразности[3, с.64-69].

Ни самостоятельность, ни инициативность не могут быть самоцелью или единственной целью воспитания и самовоспитания. Они должны сочетаться с общественной направленностью, основываться на всеобщей идейно-нравственной позиции. Ведь можно самостоятельно решить начать курить, преодолев связанные с первыми шагами в этом малопочтенном занятии неприятные ощущения, и проявить инициативу в хулиганском поступке. Педагогу, побуждающему ребят к самовоспитанию, надо дать им не только возможность самостоятельно сделать выбор, но и идейно-нравственные рациональные и эмоциональные критерии этого выбора. Практически организуя самовоспитание учащихся, педагог может действовать по-разному. Однако очевидно, что сначала надо самого школьника заставить задуматься над своим обликом, образом мыслей, поведением [4, с.64-71]. Стимулируя самовоспитание, педагог может в одном случае внести изменения в уже сложившиеся, традиционные формы работы коллектива, в другом - поставить подростка в положение, когда не начать себя перевоспитывать ему просто нельзя, в третьем поставить школьника перед необходимостью сделать обоснованный выбор и т.д. Но в любом случае это значит суметь включить все механизмы личности - сознание, эмоции, волю, чтобы человек хотел и старался становиться лучше.

Успехи перевоспитания

Воспитание отстающих, неуспевающих, «неспособных», «бездарных» - это пробный камень педагогики, ее мастерства, искусства, человечности. (В.А. Сухомлинский)

Придя в новый класс, и учитель - предметник, и классный руководитель могут встретиться с педагогически запущенным подростком, который требует особого внимания, специальной работы педагога. Отношения такого подростка с учениками, учителями всегда сложные и чаще всего являются следствием драматичных обстоятельств, ошибок, ранее допущенных семьей и школой. Но обстоятельства и семья остаются и продолжают действовать на подростка, нередко и школа остается той же (и многие ее учителя), а потому работать педагогу сложно; трудны и успехи перевоспитания.

Сложно, потому что работа по перевоспитанию – это всегда преодоление, всегда вопреки - вопреки обстоятельствам и окружению, отрицательному опыту ребенка, опыту поступков, суждений, оценок, отношений к школе. Окружающему людям, вопреки, наконец, упорному сопротивлению самого перевоспитуемого, его неверию в добро и справедливость, правду и человечность, тем более в то, что эти качества могут характеризовать его собственную жизнь, его собственные отношения и общение [11, с.120-126].

Перевоспитание для трудного школьника - это длительный, а иногда и мучительный процесс. Он должен отказаться от ложно понятых асоциальных или аморальных взглядов на окружающих его людей, общество или самого себя. Это кропотливый собственный «труд души» по восстановлению или воспитанию в себе доброты, заботливости о людях, желания участвовать в общих делах.

В процессе перевоспитания школьник должен накопить общественно полезный жизненный опыт, заинтересоваться общественно значимыми перспективами и стремиться к ним, даже ценою отказа от своих привычек. Создать такой процесс-задача воспитания. Педагогика перевоспитания - оптимистическая, гуманная, гражданственно активная педагогика. Воспитатель, решивший перевоспитывать, верит в человека, глубоко убежден в том, что сегодняшний «плохой» не только должен (теоретически!), но и может (практически!) стать «хорошим», и терпеливо, и настойчиво ведет подростка к тому, чтобы он понял, каким он может быть хорошим, и становился им.

Перевоспитуемый многолик, перевоспитание многообразно. Истинное мастерство учителя проявляется в умении, сопоставив прошлое (истоки) и настоящее (теперешнее состояние), представить будущее воспитанника, ничего не забывая из вчерашних его «подвигов», но и не упрекая в том, что было раньше [5.с.47-51].

Ситуаций перевоспитания, конечно же, великое множество. Иногда вера в доброе будущее воспитанника подвигает одного учителя, который наперекор мнениям и суждениям коллег бескорыстно и самоотверженно бросается в бой - в защиту ребенка. Чаще «победа» над перевоспитуемым - результат коллективных усилий педагогов, и именно они оказываются главной предпосылкой успеха. Нередко эффект достигается за счет включения в этот процесс самих школьников, в том числе и перевоспитуемых, в качестве перевоспитателей. Порой оказывается удачным привлечение воспитателей-общественников.

Мастерство воспитателя состоит, в частности, и в том, чтобы не пройти мимо нового, увидеть и не упустить внезапно возникшие возможности в работе со школьниками. Особенно это важно в деле перевоспитания ребят трудных, с которыми постоянно происходят всякие случаи...

Сложный труд воспитателя

Если человек в душе чувствует, что он делает не то, что должно, но вместо того, чтобы разобраться, в чем его ошибка, старается не думать об этом, то такой человек все больше и больше портит себе жизнь (Л. Толстой)

О труде воспитателя всегда говорят, что он сложный. Так оно и есть, ведь положительные результаты педагогической работы с детьми зависят от очень многих причин, факторов, обстоятельств, условий: от знаний и интуиции педагога, от его стиля мышления и эмоций, от настроения и выдержки, от опыта и находчивости, от понимания ребенка, причин его затруднений, от единства мысли и действий коллег, от терпеливости и терпимости, от… от… от…

Труд воспитателя сложен потому, что он многосторонен, многоаспектен. Ведь в практической работе с детьми чистой, рафинированной педагогики не бывает: воспитатель всегда не только педагог, он и психолог, и психиатр, гигиенист и физиолог, артист и режиссер, искусствовед и поэт, турист и изобретатель... Труд его сложен еще и потому, что воспитатель всегда на виду, он всегда пример и образец для подражания детей и взрослых. Поэтому он не может расслабиться, забыться, работать вполсилы, не может позволить себе не выполнить обещанное, не сдержать слово, не сохранить тайну, поступить необдуманно. Сложно быть воспитателем, так как о нем все судят, его все оценивают: и родители, и общественность, и руководители школы, и сами дети, и коллеги[8, с.70-76].

Труд воспитателя непрост и из-за очень высоких требований общества к личности учителя, к результатам его труда. Он сложен еще в силу того, что очень сложен его объект - ребенок, который требует к себе непрерывного внимания, который постоянно растет, развивается, изменяется и усложняется, и требует от воспитателя успевать за этими изменениями.

Педагогическая ошибка-это такое действие воспитателя, которое наносит вред его питомцу, его психике, формированию личности школьника. Результат ошибки может проявиться немедленно, но может сказаться и спустя долгое время. Ошибка педагога никогда не остается без отрицательных последствий, в лучшем случае для него самого, в худшем - для его воспитанников. Дети - главная жертва педагогической ошибки, поэтому она так страшна.

Накопление, цепь ошибок учителя особенно опасны - они рождают неправильную «технологию» работы, неизбежно программирующую недобросовестность, заведомо низкую эффективность воспитательной деятельности, даже при больших затратах времени и сил. Поэтому столь важно максимально быстро увидеть и осознать, переступив через профессиональное самолюбие, сделанную ошибку: не только (и не столько!) зафиксировать неверное решение или действие, его последствия, но главное - докопаться до причин, приведших к ошибке. Без анализа причин во сто крат возрастает вероятность повторения такой же ошибки или аналогичной в новых условиях. При бесконечном разнообразии педагогических ситуаций, непохожести детских коллективов и огромном разнообразии индивидуальностей ребят безошибочная работа педагога, особенно в деле воспитания, представляется невозможной. Мастерство же заключается в том, чтобы, во - первых, предвидеть возможность своей ошибки - как в принципе, так и в той или иной реальной или предполагаемой ситуации, во-вторых, удержать себя от неверных решений и действий, в-третьих, уже совершив их, осознать это и честно себе признаться в допущенных ошибках, в-четвертых, по возможности их исправить и наконец, учесть этот опыт в дальнейшей работе.

Педагогические ошибки возникают в разных случаях: если воспитатель по неопытности или незнанию, или (что самое страшное) из-за недобросовестности, незаинтересованности в судьбах своих воспитанников не представляет себе воспитательный процесс в целом. В таком случае воспитательная работа ведется на уровне обыденного сознания, а не профессионально; если воспитатель преувеличивает роль воспитательного воздействия. Это приводит к подавлению личности и формирует либо приспособленчество, либо негативизм; если воспитатель в своей работе главным считает личные интересы школьника. В таком случае он плетется в хвосте его развития и имеет как результат воспитания эгоизм и цинизм подростков[6, с.18-25].

Мы бы хотели особенно подчеркнуть: тревогу вызывают не столько пусть совсем немногие, но, к сожалению, встречающиеся плохие учителя (т.е. какими-то профессиональными или человеческими качествами не соответствующие современным общественным требованиям к личности воспитателя), сколько обычные старательные педагоги, которые ошибаются. Потому что в одном случае чего-то недосмотрели, в другом-не до конца выяснили и поняли, в третьем - переоценили свои возможности и недооценили влияние общественного мнения коллектива ребят...

Прежде всего о таких у нас и идет речь. Характерные ошибки - несдержанность и необоснованные запреты. Несдержанность учителя есть чаще всего не проявление бурного темперамента, а неумение, имеющее, как правило, в своей основе нежелание сдержать раздражение, недовольство, гнев. Нет, мы вовсе не хотим утверждать, что эти состояния педагогу должно всегда в себе подавлять во имя некоего профессионального олимпийского спокойствия. Больше того, мы убеждены, что они могут и должны быть выражаемы учителем, который, не скрывая своих эмоций,

проявляет тем самым свое искреннее, человеческое отношение к поступкам или словам школьника, которые и должны вызывать острое недовольство воспитателя. Но это не одно и то же с постоянной несдержанностью учителя, по каждому малейшему поводу, а то и без повода, позволяющего себе кричать на ребят, говорить лишь поучающее высокомерным тоном, демонстрировать раздражение, недовольство.[13, с.77-82]

Запрет не может обойтись без отрицательных последствий, стать положительно направленным воспитательным средством, если он не обоснован, т. е. не разъяснен тому, кому адресован. Постоянно что-то не позволяя, запрещая, ограничивая, можно воспитать только покорность или глухую вражду, но никак не сознательную дисциплину, подлинную самостоятельность и инициативу.

К сожалению, одной из характерных ошибок, нередко допускаемых педагогами, является нарушение такта в отношениях со старшеклассниками. Недооценка общественной деятельности девушек и юношей, а то и противопоставление ее учебной работе разрушают взаимодействие учителей и школьно внеурочной работы, резко снижают эффективность их совместной воспитательной деятельности.

Как ни тяжелы, бывают последствия неверных решений, настоящий учитель может и должен их преодолеть, мобилизовав для этого все свои профессиональные и человеческие потенциалы.

ОБРЕТЕНИЕ МАСТЕРСТВА

Искусство воспитания имеет ту особенность, что почти всем оно кажется делом знакомым и понятным, а иным даже делом легким, - и тем понятнее и легче кажется оно, чем менее человек с ним знаком теоретически или практически. Почти все признают, что воспитание требует терпения; некоторые думают, что для него нужны врожденная способность и умение, т. е. навык; но весьма немногие пришли к убеждению, что кроме терпения, врожденной способности и навыка необходимы еще и специальные знания, хотя многочисленные педагогические блуждания наши и могли бы всех убедить в этом. (К.Д. Ушинский).

Разве мы можем положиться на случайное распределение талантов? Сколько у нас таких особенно талантливых воспитателей? И почему должен страдать ребенок, который попал к неталантливому педагогу? И можем ли мы строить воспитание всего нашего детства и юношества в расчете на талант? Нет. Нужно говорить только о мастерстве, то есть о действительном знании воспитательного процесса, о воспитательном умении. Я на опыте пришел к убеждению, что решает вопрос мастерство, основанное на умении, на квалификации. (А.С. Макаренко).

Педагогическое мастерство это тесное сплетение опыта, знаний, интуиции, окрашенных богатством личности учителя. Все его составляющие подвижны, динамичны-опыт накапливается, знания обогащаются, интуиция развивается, личные качества совершенствуются; все это позволяет укреплять их взаимосвязь и взаимодействие - мастерство.

Всякая работа дает опыт, требует знаний, выявляет интуицию, однако обретение мастерства-процесс, интенсивность которого в значительной степени зависит от самого учителя, точнее, его стремления или не стремления овладеть мастерством. Педагог может стать мастером только тогда, когда он искренне заинтересован в судьбе своего воспитанника. Постоянное беспокойство за другого человека побуждает воспитателя к поискам результативных средств воздействия. Равнодушный к судьбе ребенка воспитатель в лучшем случае будет стремиться к совершенному владению методиками. Но если воспитатель «фетишизирует» формы и методы, то воспитательный процесс распадается на серии несвязанных воздействий.

Педагог-мастер отличается тем, что стремится использовать все воспитательные возможности, заложенные в той или иной ситуации, связать словесные формы работы с конкретными делами школьников[9, с.59-63].

Порой точно найденное учительское слово, разумная и корректная аргументация снимают сложные, часто затяжные, утомительные для ребят и их воспитателей конфликты, которые не удавалось ни предотвратить, ни преодолеть обычными запретами и наказаниями. Любое решение, принятое воспитателем, любой его поступок может стать решающим в жизни школьника, превратиться в обстоятельства его жизни. Поэтому одним из показателей педагогического мастерства является умение воспитателя создавать педагогические ситуации, т. е. такие обстоятельства жизни школьников, в которых каждый может накапливать собственный опыт нравственного поведения.

Школьная жизнь многообразна, и мы не стремились показать все даже типичные ее проявления - это невыполнимая задача для одной статьи. Но мы стремились показать, как педагог-мастер может преобразовать стихийно возникшую ситуацию в воспитательный фактор, показать технологию создания специальных педагогических ситуаций.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет воспитания // Советская педагогика. / Б.Г. Ананьев - 1965. - №1. - С. 53-57.
2. Ананьев Б.Г. О человеке как объекте субъекте воспитания / Б.Г. Ананьев // Избр. психол. труды, т. 1.М. 1980. - С. 26-31
3. Антропова М.В., Здоровье школьников: результаты лонгитюдного исследования / М.В. Антропова Г.Г. Манке, Л.М. Кузнецова,

Г.В. Бородкина // Педагогика. - 1995. - №2. - С.64-69.
4. Ашмарин Б.А. Методология педагогических исследований в физическом воспитании / Б.А. Ашмарин // Теория и практика физической культуры. - 1996. -№11.-С.64-71.
5. Байбородова Л.В., Рожков М.И. Воспитательный процесс в современной школе: Учебное пособие. / Байбородова Л.В., Рожков М.И. //Изд. 2-е, испр., дополн. - Ярославль: Изд-во ЯГПУ им. К.Д. Ушинского, 1998. - 356 с.
6. Бачханян А.С. Влияние спортивной деятельности на формирование личности школьника. / А.С. Бачханян №8, 1979. -64 с. - 18-25.
7. Виленский М.Я. Основные сущностные характеристики педагогической технологии формирования физической культуры личности. / М.Я. Виленский, Г.М. Соловьев // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. -2001.-№3.-С.
8. Волков К.Н. Психология о педагогических проблемах / К.Н. Волков – М.,1981. - С.70 - 76
9. Максимова Э.М. – Педагогическая правда / Э.М. Максимова – М., 1963. - С.59-63
10. Шарифзода Ф., Каримова И. Педагогика (курс лекций). / Ф. Шарифзода, И. Каримова – Душанбе: «Ирфон», 2008. – 284 с.
11. Матюшкина А.М. Развитие творческой активности школьников / А.М. Матюшкин / Под ред. А.М. Матюшкина. – М: Педагогика, 1991. -160 с.120-126
12. Рувинский Л.И. Психология самовоспитания школьников. / Л.И. Рувинский А.Е. Соловьева – М., 1982
13. Сухомлинский В.А. Родительская педагогика. / В.А. Сухомлинский – М.,1978. - С.77-82.
14. Файзулло Шарифзода. Масоили мубрами таҳқиқоти педагогикаи муосир. / Шарифзода Файзулло Душанбе: Ирфон, 2016 -63 с.
15. Зациорский В.М. Вопросы теории и практики педагогического контроля в современном спорте // Теория и практика физ. культуры. / В.М. Зациорский, В.А. Запорожанов, И.А. Тер-Ованесян – М., 1971. – № 4. – С. 59-63.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ СИТУАЦИИ В ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ

В статье, которая разделена на вводные разделы, развитие личности, самодисциплина, успехи в перевоспитании, мастерство, упорный труд наставника, обсуждаются некоторые учебные ситуации, которые играют роль в формировании личности школьника. Эти ситуации включают действия, мысли, чувства, отношения и другие факторы, которые могут повлиять на внутренний мир студента или школьника. Автор чувствует потребность общества в здоровых поколениях и верит в необходимость совершенствования профессии учителя. Автор цитируя убежден в том что школа решает проблему формирования нового и достойного поколения общества и помогает учащимся обогатить и обогатить опыт социальных образцов для подражания. Любая ситуация в образовании часто возникает спонтанно, но внимательный учитель всегда старается сделать эту ситуацию воспитательной, то есть иметь положительный воспитательный эффект. Автор утверждает, что чем больше учитель знает о личности ученика и условиях, в которых он или она развивается, тем легче ему или ей будет отказаться от нейтралитета. В нем делается вывод, что любую ситуацию, которая возникает спонтанно, следует использовать в пользу воспитание ученика или же студента. Эта статья имеет большую воспитательную ценность и может быть использована в качестве руководства.

Ключевые слова: *личность, развитие, воспитания, учитель*

PEDAGOGICAL SITUATIONS AND PERSONALITY DEVELOPMENT

The article, which is divided into such sections as introduction, personality development, self-discipline, success in education, mastery and hard work of the teacher discusses some educational situations which contributes to the formation of the personality of students. These situations include actions, thoughts, feelings, attitudes and other factors that can influence the inner world of a pupil or a student. The author understands that society needs healthy generation and believes in the need to improve the teaching profession.

The author is convinced that the school solves the problem of forming a new and worthy generation of society and helps students to enrich the experience of social role models.

Any situation in education often occurs spontaneously, but an attentive teacher always tries to make this situation educational, i.e. to have a positive educational effect.

The author argues that the more the teacher knows about the personality of a student and the conditions in which he or she develops, the easier it will be for him or her to abandon neutrality.

It concludes that any situation that arises spontaneously should be used in favor of the upbringing of a pupil or a student. This article is of great educational value and can be used as a guide.

Keywords: *personality, development, education, teacher*

Сведения об авторе:

Давлатов Дилшод Разокович *- кандидат педагогических наук, и. о. доцента кафедры социально-гуманитарных дисциплин филиала Масковского государственного университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе. Тел.: (+992) 918667329; E-mail: d.r.davlatov@mail.ru*

About the author:

Davlatov Dilshod Razokovich*- Candidate of Pedagogical Sciences , Acting Associate Professor of the Department of Social and Humanitarian Disciplines of the branch of the Moscow State University by name M.V. Lomonosov in the city of Dushanbe. Tel: (+992) 918667329; E-mail: d.r.davlatov@mail.ru*

БАЪЗЕ МУЛОҲИЗАҲО РОҶЕЪ БА ТАТБИҚИ МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ БА ТАЪЛИМ

Мадатзода М. Т.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим дар асоси ҳамгироии ғояҳо, муносибатҳо, принсипҳои дорои хусусияти маҷмӯӣ (масалан, принсипи мувофиқат, таносуб, нисбият, пуррагӣ) ва амсиласозӣ, ки методҳои назариявӣ ва ба таҷриба асосёфтаи маърифатро ҳамгиро месозанд, татбиқ карда мешавад. Ба сифати заминаи методологии тарҳрезии татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим ба хонандагон ягонагии муносибатҳои шахсӣ-фаъолиятнокӣ, низомнокӣ-сохторӣ баррасӣ карда мешавад. Дар аввал ҷанбаи педагогии татбиқи муносибатҳои мазкурро дар раванди таълим дида мебароем, сипас моҳияти ягонагии онҳоро бо мақсади татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим кушода медиҳем.

Бояд зикр намуд, ки салоҳиятнокиҳо танҳо дар фаъолият ташаккул меёбанд (А.В. Хуторской). Ғояи муносибати фаъолиятноку амиқ на танҳо дар педагогикаи ҷаҳонӣ, балки дар педагогикаи рус низ решаҳои аниқ дорад. Я.А. Коменский дар «Дидактикаи бузург» навиштааст: «Дуруст таълим додани навҷавонон маънои онро надорад, ки дар майнаи сар омехтаи калимаҳо, ибораҳо, изҳорот, ақидаҳои аз муаллифон ҷамъоваришуда ворид карда шавад, балки ин маънои кушода додани қобилияти фаҳмидани ашёро дорад, то ки маҳз аз қобилият, дақиқан аз чашмаи зинда, ҷӯйчаҳо ҷорӣ шаванд». Профессор В.В. Зенковский, ғояи муносибати фаъолиятнокиро дастгирӣ карда, тасаввури худро дар бораи якпорчагӣ дар таълими фанҳои гуногун ифода карда, таъкидҳои худро ҷобаҷо мегузорад: «ҳаёт дар воқеият якпорча буда, ба ҷудошавӣ роҳ намедиҳад» [2, с.18]. Ҳамчун раванди асосӣ дар ҳаёти инсон ӯ инро эътироф мекунад: «рушди маънавиёт, ки гарави якпорчагии инсон мебошад, рушди зеҳн бо роҳи ғанӣ гардонидани он бо маводи муайян бояд ҷойи дуюмро ишғол намояд. Ба шогирд мумкин ва лозим нест ҳамаи чизро донад, лозим аст нерӯҳои зеҳнии худ ва маҳорати гузоштани саволҳое, ки ҳаёт мегузорад, рушд дода шаванд. Мактаб инро риоя накарда, бештар кӯдаконро кундзеҳн мекунад, таваҷҷуҳро вусъат набахшида, онро маҳдуд мекунад. Кӯдак дар мактаб, воқеан, аксар вақт аз ҷиҳати маънавӣ ба воя нарасида, заиф мешавад» [2, с.25].

Психолог ва педагоги амрикоӣ Ҷ. Дюи принсипи муттаҳидсозанда, ҳамгиросозандаи таълимро дар мактаб ҷустуҷӯ карда, онро барои бисёрфаннӣ будан, номураттабӣ будан танқид мекард, таъкид менамояд С.А. Смирнов [10, с. 183 – 186]. Роҳи халосиро ӯ дар муносибати ягона ба ташаккули тафаккур тавассути мазмуни фанҳои гуногун медид. «Тасдиқи он, ки маълумоте, ки на бо мақсади маълум кардан ва ҳалли масъала андӯхта шудаанд, метавонанд минбаъд аз рӯйи хоҳиш аз ҷониби фикр озодона истифода шаванд, комилан дурӯғ аст. Маълумоти ягонае, ки ғайритасодуфӣ метавонад барои мақсадҳои мантиқӣ истеъмол шавад, ин маълумотест, ки бо роҳи тафаккур ба даст оварда шудааст» [2, с. 83], – менависад ӯ. Ҳамин тариқ, ба сифати принсипи муттаҳидсозанда ӯ методи таълими ҳамаи фанҳоро мешуморид, ки ба методи илмии маърифат наздик аст.

Муҳимияти махсуси муносибати фаъолнокиро дар таълим педагогҳо ва психологҳои руси асри XX, ки боислоҳоти «мактаби кӯҳна»-и Россия машғул буданд, таъкид мекарданд. Мақсади он таъсиси мактаби якпорча буд, ки ғояи ҳамгиросозии байнифанниро татбиқ мекунад. Ба сифати механизми ҳамгиросозӣ методи таҳқиқот баррасӣ мешуд.

Ҷонибдори фаъолтарини методи таҳқиқ (кашфиёт) дар Россия В.П. Вахтёров маҳсуб меёфт. Ӯ чунин мешуморид, ки «бомаърифат на онест, ки бисёр медонад, балки онест, ки мехоҳад бисёр донад, ва касе метавонад ин донишҳоро ба даст орад. Чи тавре, ки С.А. Смирнов қайд менамояд, ки «мавқеи педагогии В.П. Вахтёров аз ҷустуҷӯи методи таълиме иборат буд, ки мақсади он дар зеҳни шогирд ба вуҷуд овардани худи он раванди фикрие мебошад, ки эҷодкор ва ихтироъкори кашфиёт ё ихтирооти додашуда аз сар мегузаронад. Ӯ чунин мешуморид, ки инро ноил шудан мумкин аст, агар педагогика ва психологияи синнусолӣ дониста шавад, аз болои кӯдакон мушоҳида карда шуда – «кӯдакон, нерӯ ва қобилиятҳои онҳо дониста шаванд, ва аз ҳама асосӣ – маҳорати роҳбарӣ кардани корҳои мустақилонаҳои кӯдакон лозим аст». Дар асоси афкори педагогии худ, ҳадафҳои таълимро ӯ ба тариқи зайл ифода кардааст: «бисёре аз он чизе, ки хонанда азхуд мекунад, фаромӯш мешавад, аммо ба ҷои ин одати ба тариқи муайян кор кардан аз болои мавод боқӣ мемонад. Аз ин рӯ, на танҳо донишҳо, балки, пеш аз ҳама, усулҳое, ки бо онҳо ин донишҳо таҳия карда мешаванд, арзишманд мебошанд» [10, с.157].

Дар мувофиқат бо асарҳои В.В. Зеленский, В.П. Вахтёров ва педагогҳои дигари рус, педагоги бузурги шӯравӣ В.А. Сухомлинский навиштааст: «Таҳсил ба қисми хурди ҳаёти маънавии кӯдакон он гоҳ табдил меёбад, ки донишҳо аз фаъолияти фаъол ҷудонопазир бошанд. Даст ёфтан ба он, то ки кӯдакро худ ба худ ҷадвали зарб ё қоидаи ҳисоби майдони росткунҷа ҷалб намоянд, душвор аст. Донишҳо ба дастоварди матлуби инсони хурд ба шарте табдил меёбанд, вақте ки онҳо ҳамчун воситаи дастёбӣ ба ҳадафҳои эҷодӣ, меҳнатӣ бошанд. Вазифаи муҳими мактаб тарбия кардани инсони кӯшишкунанда, эҷодкор, ҷустуҷӯкунандаи фикр мебошад» [13, с.42].

Фикрро дар бораи зарурати фаро гирифтани кӯдакон бо фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ файласуфҳо, педагогҳо ва психологҳои рус К.Д. Ушинский, А. Дистервег, Д.И. Писарев, Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, П.Я. Гальперин, В.В. Давыдов, Л.В. Занков, Л.Г. Петерсон ва дигарон ҷонибдорӣ мекарданд. Имрӯз, вақте ки ғояи бохабар будан аз соҳаҳои гуногуни дониш ба тариқи табиӣ аз байн рафтааст, донистани ҳама чиз имконнопазир аст. Ба ақидаи Н.В. Соколова замони ғояи дигари бузурги Я.А. Коменский: «кушода додани қобилияти фаҳмиши ашё» фаро расидааст. Маҳз аз ин рӯ, имрӯз дар адабиёти педагогӣ масъалаҳои лоиҳакашии раванди таълими фанҳои мактабӣ дар асоси методҳои маърифати илмӣ мавриди муҳокима қарор доранд. Азбаски азхуд кардани методологияи маърифат инсонро ба шахсияти эҷодкор табдил медиҳад, пас раванди мазкурро ҳамчун инсоншиносикунонии таҳсилоти мактабӣ баррасӣ кардан мумкин аст [11, с.7–8].

Ю.А. Сауров қайд мекунад, ки «дар таълим ҳатто сохторбандии оддии мавод мувофиқи методи маърифат қодир аст таъсири муҳими педагогӣ диҳад» [8, с.7].

Вобаста ба ин иловатан баррасӣ кардани муносибати низомнокӣ- сохторӣ ба мазмуни таҳсилот зарур мебошад. Бо сабаби нокифоя будани донишҳо ва синну соли хонандагон муносибати мазкурро дар мактаб ба таври пурарзиш татбиқ кардан номумкин аст. Аммо, шаклҳои гуногуни татбиқи мутобиқ гардонидашуда мавҷуданд. Асоснокии онҳо дар натиҷаҳои таҳқиқотҳо дар соҳаи психологияи маърифатӣ зоҳир меёбанд, хонандагони синфҳои 5 – 11 иттилооти сохторбандишударо назар ба иттилооти бераблт беҳтар азхуд карда, бозтавлид мекунанд [14]. Аз ин рӯ мазмуни фанни таълимӣ ва ҳар гуна порчаи он бояд аз ҷиҳати низоми зинавӣ сохторбандӣ карда шаванд, ки ин ҳифзкунӣ ва бозтавлиди иттилоотро ба таври назаррас беҳтар мекунад. Азбаски яке аз талаботҳои асосӣ ба натиҷаи таълим зимни муносибати босалоҳият қобили қабул будани истифодаи донишҳо мебошад, пас шаклгирии робитаҳо байни унсурҳои мазмун бояд ба таври ҳаммаъно ҳамчун заминаи муваффақиятноки ноилшавӣ ба ин натиҷа баррасӣ шавад.

Л.Я. Зорина ба таври озмоишӣ исбот кардааст, ки «танзим ба дарку андарёфти донишҳо дар сохтори муайян таълимгирандаро ба ифодаи масъалаҳое, ки барои онҳо ӯ бояд ҷавобро дар сарчашмаҳои гуногун ҷустуҷӯ кунад, ба баррасии мунаққидонаи иттилооти нав оварда мерасонад. Ҳамаи ин унсурҳои зарурии тафаккури эҷодӣ буда, ба шавқу ҳаваси хонандагон ба илм таъсири мусбат мерасонанд» [3, с. 46]. Ҳамин тариқ, низомнокии донишҳо сифатҳои тафаккур ва тамюлҳои арзиширо, ки муносибати босалоҳият ба ташаккули онҳо нигаронида шудааст, таъмин менамояд.

А.В. Хуторской чунин мешуморад, ки зимни муносибати мазкур сохторбандии иттилооти таълимӣ бояд бо назардошти сохтори муайянкардашудаи салоҳиятҳои умумитаҳсилотӣ амалӣ карда шавад [15]. Дар ин ҳолат зарур аст механизми муқоисаи низоми салоҳиятнокиҳои умумитаҳсилотӣ бо низоми анъанавии донишҳо, маҳоратҳо ва малакаҳо таҳия карда шавад. Аз ибтидо маълум аст: бозсозии сохтори кӯҳна боиси гузариш ба сатҳи дигари ташкили он мегардад, ки ин имкон медиҳад сифати нав, аз одатан тасаввуршавандаи таҳсилот интизор шавад.

Ҳангоми татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим тағйир додани хусусияти сохтории натиҷаи таълим қадами масъулиятнок мебошад, аз ин рӯ аввал дар асоснокии методологии он боварӣ ҳосил кардан даркор аст. Тағйирдиҳии хусусияти сохтории натиҷаи таълим қадами масъулиятнок буда, аз ин рӯ аввал ба асоснокии методологии он боварӣ ҳосил кардан лозим аст. Бо ин мақсад зарур аст масъалаҳои рушди тасаввурот дар бораи натиҷаи таълим ва сохтори мазмуни таҳсилоти мактабӣ бо назардошти муносибатҳо ва принсипҳои муосири дидактикӣ мавриди баррасӣ қарор дода шаванд. Азбаски фанҳои таълимӣ аз инъиксоҳои аз ҷиҳати педагогӣ бавоситаи мазмуни асосӣ ва методҳои илмҳои дахлдор иборат мебошанд, ҳалли масъала аз ошкор намудани тағйирёбии рушди тасаввурот дар бораи натиҷаи таҳқиқоти илмӣ дар соҳаи фанҳои таълимӣ ва механизми бозсозии ҷузъҳои асосҳои илмии онҳо иборат аст. Таҳлили мазкур аз ҷониби В.С. Стёпин ва Л.Д. Кудрявтсев ба иҷро расидааст.

А.С. Стёпин [9] таъкид мекунад, ки илми классикӣ ба дониш дар бораи объект нигаронида шуда, илми ғайриклассикӣ «робитаро байни донишҳо дар бораи объект ва хусусияти воситаҳо ва амалиётҳои фаъолияте, ки дар объект кашф шуда, дарк мешавад», ба назар гирифта, илми ғайриклассикӣ ин маҷмӯи ҷузъҳоро бо сохторҳои арзишӣ- мақсаднок пурра месозад. Ҷузъҳои номбаршуда инъикоси худро дар сохтори салоҳиятнокӣ пайдо мекунанд. Ғайр аз он, моҳияти муносибати босалоҳият ба таълим дар ҷараёни таълим ба вазъи илми муосир муносиб аст. Мақсадҳои таълим мувофиқи фармоиши иҷтимоӣ ифода ёфта, афзалият ба ҳалли вазифаҳои амалие дода мешавад, ки мубрамсозии донишҳоро аз соҳаҳои гуногуни фаннӣ талаб мекунанд.

Ҳамин тариқ, зарурати татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим ба хонандагон бо раванди рушди илм ва ҷомеа ба миён омадаст. Аз ин рӯ, масъала дар бораи зарурати тағйирдиҳии пешниҳоди натиҷаи таҳсилотӣ дуруст гузошта шудааст. Ҷавоб ба саволи «чӣ тавр инро бояд татбиқ кард» бояд бо назардошти синну соли хонандагон ва мақсаднокии педагогӣ, бидуни вайрон кардан, балки бо ёд додани чизи нав дарёфт карда шавад.

Вақте ки сухан дар бораи татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим меравад, дар навбати аввал масъалаи бозсозии мазмуни таълимиро дида мебароем. Ба ибораи дигар, бозсозии донишҳо дар сатҳи

робитаҳои байнифаннӣ сурат мегирад. Аз ин рӯ сохторбандии мазмуни фанҳои мактабӣ ва муайян кардани сохтори салоҳиятнокиҳо бояд бо назардошти он мақсадҳое амалӣ карда шаванд, ки пешакӣ аз ҷиҳати педагогӣ-психологӣ тарҳрезӣ ва татбиқ карда шаванд.

Фаҳмост, ки барои татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим мутамарказ намудани диққати хонандагон ба равандҳои ҳамгироии байни фанҳои таълимӣ ва муайян кардани тарҳҳои муҳими ташаккули дониш, маҳорат ва малакаи хонандагон муҳим аст, ки маънои ташаккули донишҳои методологиро дар хонандагон дорад. К.А. Рибников қайд мекунад, «ки барои фаҳмидани методологияи илм омодагии фаннӣ, таърихӣ-илмӣ, умумитаърихӣ ва фалсафӣ зарур аст, ки онро дар тамомии ҳаҷм ва гуногунӣ дар мактаб ташаккул додан имконнопазир аст. Ташаккулдиҳии тасаввурот дар бораи донишҳои методологӣ дар мактаб зимни татбиқи маҷмӯи муносибатҳо ба мазмун – низомӣ-сохторӣ имконпазир аст» [6, 73]. Дар робита бо ин қайд намудан лозим аст, ки хонандагон бояд дар бораи маҷмӯи методҳои фанҳои таълимӣ тасаввурот дошта бошанд. Масалан:

– дарки робитаҳои байнифанние, ки дар фаъолияти гуногуни ҷомеаи инсонӣ татбиқ мешаванд;

– донистани мазмуни дастраси воқеии ин илмҳо,

– аз рӯйи имконият доштани тасаввурот дар бораи хусусиятҳои рушди ин ё он донишҳо оид ба фанҳои таълимӣ дошта бошанд.

Сатҳи баландтаринии донишҳои методологии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ принсипҳои ҷаҳобинона ва тасаввуроти онҳо дар бораи аз худ намудани асосҳои илм маҳсуб мeёбанд.

Азхудкунии пурарзиши ҳар гуна дониш дар ошкор кардани сабабҳои бавуҷудоӣ ва қонунҳои рушди он асос ёфтааст. Маҳз аз ин рӯ ҳангоми таълим ҷамъбаст ва низомбандӣ кардани донишҳои хонандагон муҳим мебошад. Яке аз усулҳои методии татбиқи самти мазкур гузориши маҷмӯии масъалаҳои бо ҳамдигар алоқаманд мебошад, ки аз ҷанбаҳои гуногуни як навъ падидаи фарогирии васеъ иборат аст. Ин имкон медиҳад гуногунии робитаҳо ва муносибатҳо байни мафҳумҳои бунёдии оид ба фанҳоги таълимӣ баррасӣ шавад, ки дар натиҷа дар хонандагон тасаввуроти том дар бораи сохтор ва робитаҳои байнифанни он ташаккул мeёбад.

Ба ҳама маълум аст, ки муносибати низомнок-сохторӣ дар асли худ механизми ҳамгиросозӣ мебошад [12], ки дар ҳолати умумӣ ҳамчун «робитаи унсурҳо» муайян карда мешавад, ки низомҳои гуногун тааллуқ доранд» [4]. Дар шароити бисёрфаннӣ ҳамгирошавии илмҳо ҳамчун робитаи байни фанҳо муайян карда мешавад (Я. Марочкина, Э.С. Маркарян ва дигарон).

«Ҳамгирошавии донишҳо ҳамчун яке аз унсурҳои муҳимтарини илм аз муттаҳидсозии воҳидҳои гуногуни мафҳумҳо, назарияҳо, соҳаҳои илм, тасвирҳои олам иборат мебошад». Дар ҳар як илм намудҳо ва шаклҳои ҳамгирошавиро ҷудо кардан мумкин аст. Яке аз нишондиҳандаҳо ва ҳамзамон шарти муҳими «равандҳои рушдёфтаи ҳамгироии илми муосир таҳқиқотҳои маҷмӯӣ ҳисобида мешаванд». Маҷмӯият ҳамчун меъёри равандҳои ҳамгирошавии маҳсуб ёфта [80, с.99, 101, 120], ҳамчун омӯзиши фан «дар тамомият ва мушаххасияти ибтидоии он» таъриф карда мешавад. Ба назари мо, татбиқи муносибати босалоҳият, ки ба ташаккули ягонагии донишҳо нигаронида шудааст, бояд дар шароити зерин амалӣ карда шавад:

– тарҳрезии гузориши маҷмӯии масъалаҳои бо ҳам алоқаманд, ки ҷанбаҳои махталифи як навъ падида, раванд ё хосияти объектро инъикос мекунанд;

– шкор кардани маҷмӯи мафҳумҳое, ки дар асоси тавсифи ҳар яке аз масъалаҳо қарор гирифтаанд;

– баррасии бисёрҷанбаи низомноки мафҳумҳои муайян кардашуда бо мақсади муқаррарсозии робитаҳои байни онҳо;

– ҳалли низоми вазифаҳо дар шумораи калони мафҳумҳо ва робитаҳои муайян кардашуда.

Муҳимияти дидактикии гузориши маҷмӯии масъалаҳо барои ташааккули салоҳиятнокиҳои умумитаҳсилотии калидӣ ва байнифанӣ аз имконияти вусъатёбандаи низомбандии робитаҳои гуногун байни мафҳумҳои алоҳида ва маҷмӯъҳои гуногуни онҳо иборат аст, то дарки робитаҳои байни мафҳумҳо ба хонандагон имкон диҳад ба дарки илмии ҳодисаҳои баамаломада сарфаҳм раванд.

Ташаккулёбии донишҳои илман асоснок дар раванди азхудкунии мафҳумҳои таҷрибавӣ ва назариявӣ аз ҷониби хонандагон сурат мегирад. Маънои мафҳумҳои таҷрибавӣ ҷамъбасти фикрҳои махсус – объектҳои муҳиме мебошанд, ки дорои маҷмӯи собитшуда ва маҳдуди нишонаҳо мебошанд. Маънои мафҳумҳои назариявӣ объектҳои назариявии идеалӣ-мантиқии воқеият мебошанд. Чунин фаҳмиши ҷамъбастшудаи маънохои мафҳумҳои таҷрибавӣ ва назариявиро зимни омӯзиши объектҳо дар рушди таърихии он мушаххас кардан мумкин аст. В.А. Стёпин қайд мекунад, ки дар ҳар як навъи фарҳанг сохтори хоси давраи ташаккули образҳои айёнии шуур – низоми гуногунҷабҳаи ҷаҳонбинӣ кашф мешавад, ки дар забон ва тафаккури халқ инъикос мeёбанд.

П.Я. Галперин, табиати психологии ангезаи таълимиро мавриди омӯзиш қарор дода, ба хулоса омадааст, ки ангеза танҳо вақте ба вуҷуд меояд, ки шахс масъулиятнокиро ба зиммаи худ мегирад [1, с. 383]. Ҳалли дурусти масъалаи ташаккули ангезаи таълимӣ дар сатҳи тарбияи ахлоқӣ қарор дорад, ки бо ҷаҳонбинӣ ва муҳити атрофи кӯдак – оила, шахсияти омӯзгор, муошират бо ҳамсолон, муҳити

иттилотӣ робитаи танг дорад. Шахсияти дурахшони омӯзгор, ки ба шогирд бо ибрати худ таъсир мерасонад, аксар вақт қодир аст ӯро аз пайи худ бурда, баъзан, яке аз омилҳои ҳалкунанда дар раванди тарбияи ахлоқӣ ва, чун натиҷа, ташаккули ангезаи таълимӣ ба шумор меравад. Дар кори мазкур бо кумаки меъёри мазкур мо на раванди ташаккули ангезаи таълимӣ, ки бо занҷираи «ҷаҳонбинӣ – арзишҳо – ангеза» тавсиф мeёбад, балки натиҷаи таълим – мавҷудияти ангезаи таълимиро аз тариқи зуҳуроти сифатии он – матонат дар бартараф кардани душвориҳо зимни азхудкунии мазмуни таълимӣ, хоҳиши васеъ кардани доираи назари худ дар соҳаи додашудаи таҳсилотӣ, мароқ ба фаъолияти таҳқиқотӣ қайд мекунем.

Зимни татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим ва бо назардошти хусусияти хоси ин раванд мо низоми салоҳиятнокиҳоеро, ки салоҳиятнокиҳои калидиро дар бар мегиранд, фарқгузорӣ мекунем:

– **методологӣ** – асосҳои низомнокии фаъолиятро аз рӯйи мураттабсозии зинанизомии донишҳо, маҳоратҳо, малакаҳо, усулҳои фаъолиятнокӣ, методҳо, робитаи ҷаҳонбинӣ ва маърифат, маънoҳои арзиширо дар бар мегирад;

– **таҳқиқотӣ** – гузориши ҳадафҳоро дар вазъияти номуайянӣ, тафсири натиҷаро дар бар мегирад.

Салоҳиятнокиҳои байнифаннӣ:

– **алгоритмӣ** – фаъолиятро аз рӯйи нақшаи маълум, аз ҷумла фаъолияти лоиҳавиро танзим мекунад;

– **пешбиникунанда** – фарзияҳоро оид ба нақшаи имконпазири фаъолият дар бар мегирад, ки бо назардошти ҳадафҳои таҳқиқот, арзёбиҳои гуногуни параметҳои объекти таҳқиқот ифода ёфтаанд;

– **аёнӣ** – амсилавӣ-тарҳрезии амсилаҳои гуногуни объекти таҳқиқот.

Салоҳиятнокиҳои номбаршуда ҳамчун ҷамъбастҳои **салоҳиятнокиҳои фаннӣ** ташаккул мeёбанд, ки донишҳои иҷтимоӣ- фанниро дар бораи хосиятҳои объектҳои таҳқиқот, муносибатҳои онҳо бо объектҳои дигар, маҷмӯъҳои амалиётҳои иҷрошаванда аз болои объектҳои таҳқиқот, маҳорати амалисозии онҳоро инъикос мекунанд.

Мо дар он ақида ҳастем, ки маҷмӯи номбаршудаи салоҳиятнокиҳо низомро ташаккул медиҳанд. Аввалан, пуррагӣ (кифоягӣ)-и низоми салоҳиятнокиҳо бо муттаҳидсозии се сатҳи маърифат ба даст меояд: донишҳо дар бораи объектҳои таҳқиқот, усулҳои фаъолият (охирӣ ба мазмуни салоҳиятнокии методологӣ мансуб аст). Дуюм, ғайриихтилофнокии низом бо он таъмин карда мешавад, ки онҳо дар асоси мафҳумӣ бунёд ёфтаанд.

Мустақилияти низоми салоҳиятнокиҳо бо он шарҳ мeёбад, ки салоҳиятнокиҳои сатҳи баланд ҳамчун натиҷаи ҷамъбасти салоҳиятнокиҳои сатҳи паст дар натиҷаи фаъолияти махсус ташкилшудаи фаъолият дар соҳаи байнифаннӣ баррасӣ мешаванд. Аз ин рӯ салоҳиятнокии сатҳи олиро ҳамчун маҷмӯи салоҳиятнокиҳои сатҳи паст баровардан номумкин аст. Пурракунандагии мутақобилаи соҳаи салоҳиятнокиҳо дар раванди маърифат имконнопазирии ташаккул додани як салоҳиятнокиро дар раванди ташаккули салоҳиятнокии дигари («дар қаъри он») ҳамон сатҳ тавзеҳ медиҳад. Ғайр аз ин, салоҳиятнокии сатҳи олӣ бояд ҳамчун синтези салоҳиятнокиҳои сатҳи паст баррасӣ шавад, зеро дар зуҳури он сифати нави донишҳо ва хусусияти фаъолият зоҳир мешавад, ки ин зуҳури хосияти низомнокии маҷмӯи мавриди баррасии салоҳиятнокиҳо мебошад.

Слоҳиятнокиҳои номбаршуда, аз як тараф, дорои хусусиятҳои хос нисбати якдигар буда, аз тарафи дигар – «ба таркиби» салоҳиятнокии калидии методологӣ «дохил мешаванд», ки аз ҷониби мо ҳамчун баромадани хонанда ба сатҳи нави дарку андарёфти мазмуни фанҳои таълимӣ ва ба низомдарории онҳо фаҳмида мешавад. Вобаста ба ҳадафҳои дидактикӣ) таъкидҳоро ба ҷанбаҳои гуногуни ташаккули ин салоҳиятнокӣ интиқол додан мумкин аст.

Бояд гуфт, ки ҳадафҳои анъанавии таълим – таълимдиҳанда, рушддиҳанда, амалӣ, тарбиявӣ зимни муносибати босалоҳият ба таълим аз байн нарафта, онҳо мувофиқи сохтори салоҳиятнокиҳо ифода мешаванд.

Сохтор ва мазмуни салоҳиятнокиҳо низоми талаботро ба натиҷаи таҳсилот – меъёрҳои ташаккулёфтаи салоҳиятҳои умумитаҳсилотӣ муайян мекунанд. Барои ин низоми нави донишҳо бояд бо маҷмӯи нишондиҳандаҳои миқдорӣ тавсиф карда шавад, ки ҳар якеи онҳоро ҳамчун нишондиҳандаи ноилшавӣ ба натиҷаи мушаххас баррасӣ кардан мумкин аст. Мо меъёрҳои ҳавасмандӣ – талаботӣ, маърифатӣ – амалиётӣ, танзимӣ-фаъолиятии азхудкунии салоҳиятнокиҳо ва нишондиҳандаҳои онҳо: муносибатҳои ҷаҳонбинона, ангезаҳо, маънoҳои таҳсилотӣ; тасаввуроти ба таври муназзам мураттабшуда дар бораи тасвири олам, мафҳумҳо ва методҳои мавриди омӯзиш; маҳоратҳои ба низом даровардани мафҳумҳо ва методҳо, ҳал кардани вазифаҳои таълимиро фарқгузорӣ мекунем.

Муносибати низомӣ-сохторӣ имкон медиҳад зеринҳо амалӣ карда шаванд:

– интихоб ва сохторбандии мазмун бо такя ба сохтори методи амсиласозӣ, ки сохтори асосии мазмуни таълимиро муайян мекунад:

– низоми салоҳиятҳо, ки имкон медиҳад мувофиқи сохтори интихобшуда мазмуни мушаххас интихоб карда шавад;

– назарияи таълими низоми зинавӣ ва робитаҳои мутақобиларо дар дохили мазмуни мушаххас муқаррар месозад;

– омӯзиши объектҳои мазмун дар раванди таҳқиқотҳои маҷмӯӣ, ки ба як қатор шартҳо ҷавобгӯ мебошанд:

– амалисозии гузориши маҷмӯии масъалаҳои ба ҳамдигар алоқаманд, ки ҷанбаҳои гуногуни як навъ падида ё хосияти объектро инъикос мекунанд;

– ошкор кардани маҷмӯъҳои мафҳумҳое, ки дар асоси тавсифи ҳар яке аз масъалаҳо қарор доранд;

– баррасии бисёрҷанбаи низомноки мафҳумҳои ҷудо кардашуда бо мақсади муқаррарсозии робитаҳо байни онҳо;

– ҳалли низоми вазифаҳо дар маҷмӯи мафҳумҳо ва робитаҳои аз ҷониби мо ҷудо кардашуда.

Ҳамин тавр, Бо назардошти намудҳои асосии фаъолият дар раванди амсиласозии математикӣ, низомеро ҷудо кардан мумкин аст, ки салоҳиятнокиҳои калидӣ: методологӣ, таҳқиқотӣ, пешбиникунанда; салоҳиятнокиҳои байнифаннӣ: аёнӣ – асмилавӣ, алгоритмӣ; салоҳияти фанни математикӣ: ҳисоббарориро дар бар мегирад.

Андешаҳе, ки дар боло зикр шудаанд, дар таҷриба омӯхта шуда, ба самти интихоби принсипҳои асосии татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим ишора мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Гальперин, П.Я. Лекции по психологии:Учебное пособие для студентов вузов [Текст] / П.Я.Гальперин. – М.: Книжный дом «Университет»: Высшая школа, 2002. – 400 с.
2. Зеньковский, В. В. Педагогика [Текст] /В.В.Зеньковский. – Клин: Фонд «Христианская жизнь», 2002.
3. Зорина, Л.Я.Системность – качество знаний [Текст] /. М., «Знание», 1976. - 64 с.
4. Леонтович, А.В. О реализации концепции профильного обучения в старшей школе на основе интеграции учреждений общего и дополнительного образования [Текст]/. – http://researcher.ru/methodics/teor/axitjz.html.
5. Муносибати босалоҳият ба таълим (Дастури методӣ). Мураттибон: Ғ. Бобизода, Д. Имомназаров, Ш. Исрофилниё, А. Байзоев, – Душанбе: «Ирфон», 2018.– 72 с.
6. Мухторӣ Қ., Сафин Д.В., Кабиров Н.. Умаров У., Садурдинов Х., Наҷмиддинов А., Ҳалимов А. Татбиқи муносибати босалоҳиятдар таълими фанҳои табиӣ ва технологияи информатсионӣ/Дастури таълимӣ-методӣ. –Душанбе, 2018. –41 с.
7. Рыбников, К.А. История математики: Учебник [Текст] /К.А.Рыбников. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – 496 с.
8. Сауров, Ю.А. Вступление к статье Соколовой Н.В. Проблема освоения школьниками метода научного познания [Текст] / Ю.А. Сауров Вступление // Физика в школе. – 2007. – №6. – с. 7– 17.
9. Стёпин, В.С. Становление научной теории (Содержательные аспекты строения и генезиса теоретических знаний физики.) [Текст] / В.С. Стёпин. – Мн., Изд-во БГУ, 1976. – 320 с.
10. Смирнов, С.А. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии: учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений [Текст] / С.А. Смирнов, И.Б.Котова, Е.Н.Шиянов, Т.И.Бабаева и др.; Под ред. С.А.Смирнова. – М.: Издательский центр «Академия», 1998. – 512 с.
11. Соколова, Н.В. Проблема освоения школьниками метода научного познания [Текст] / Н.В. Соколова // Физика в школе. – 2007. – №6. – С. 7– 17.
12. Ставская, Н.Р. Философские вопросы развития современной науки [Текст] / Н.Р. Ставская. М., 1974.
13.Сухомлинский В.А. О воспитании: Золотой фонд педагогики [Текст] / Сост. Д.И.Латышина: – М.: Школьная Пресса, 2003. – 192 с. («Воспитание школьников. Библиотека журнала». Вып. 37)
14.Тестов, В.А. Стратегия обучения математике [Текст] / В.А. Тестов. – М.: Технологическая Школа Бизнеса, 1999. – 304 с.
15. Хуторской, А.В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты [Текст] / А.В. Хуторской // Интернет-журнал «Эйдос». – 2002. – 23 апреля. http://www.eidos.iu/journal/2002/0423.htm.

НЕКОТОРЫЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ ОБ ОСУЩЕСТВЛЕНИИ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА К ОБУЧЕНИЮ

В статье рассматриваются методологические основы осуществления моделирования компетентностного подхода к обучению. В качестве методологических основ осуществления моделирования компетентностного подхода к обучению рассматривается единство личностно-деятельностного, структурно-системного подхода. В связи с этим, подчёркивается, что структурно-системный подход к содержанию образования является необходимым, так как в связи с недостатком знаний и возрастных особенностей учащихся средних образовательных учреждениях невозможно осуществить данный подход в полной мере.

С этой целью необходимо пересмотреть вопросы развития представлений о результатах обучения и структуры содержания образования с учётом современных подходов и дидактических принципов.

Ключевые слова: *образование, компетентный подход к обучению, образовательный контент, структурно-конструкционный, методология, общеобразовательные компетенции.*

SOME THOUGHTS ABOUT IMPLEMENTATION COMPETENCE APPROACH TO TRAINING

The article discusses the methodological foundations of modeling a competency-based approach to training. The unity of the personality-activity, structural-system approach is considered as the methodological foundations of the modeling of the competence-based approach to learning. In this regard, it is emphasized that a structural-systemic approach to the content of education is necessary, since due to the lack of knowledge and age characteristics of students in secondary educational institutions, it is impossible to fully implement this approach.

To this end, it is necessary to revise the development of ideas about learning outcomes and the structure of the content of education, taking into account modern approaches and didactic principles.

Key words: *education, competent approach to learning, educational content, structural and constructional, methodology, general educational competencies.*

Сведение об авторе:

***Мадатзода Манзура Тоджиддин** – кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, г. Душанбе, проспект Рӯдакӣ – 121.*

***Тел:** (+992) 987922200*

About the author:

***Madatzoda Manzura Tojiddin-** Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni, Dushanbe city, Rudaki avenue - 121. Tel: (+992) 987922200*

ҲАМБАСТАГИИ ШАКЛҲОИ ГУНОГУНИ ТАШКИЛИ ТАЪЛИМ ВА МУҲИММИЯТИ ОН ДАР ТАШАККУЛИ ДОНИШҲОИ ЗЕҲНИИ ДОНИШҶӮЁН

Саидов Н.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Кассиров Ш.Н.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Инкишофи донишҳои зеҳнӣ ва рушди ҷавонӣ бо ташаккулёбии шахсӣ ҳамбастагии зич дорад. Чуноне, ки А.В. Толстих зикр мекунад, мақсади асосии ҷавонон ин ба роҳ мондани худинкишофдиҳии шахсӣ мебошад[7].

Донишҳои зеҳнӣ, малака ва маҳорати донишҷӯён яке аз авлавиятҳои (приориотет)-и соҳаи маориф маҳсуб меёбад, ки он дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» ишора шудааст, ки «Сифат ва самаранокии дониш, маҳорату малакаҳо тарбияи ҳаматарафаи насли беҳтарин, натиҷаи рушт ва пешрафти низоми маорифи ҳаргуна кишвараст» [2, с.94].

Дар ташакули донишҳои зеҳнии донишҷӯён дар муассисаҳои таълимӣ дарс нақши асосиро мебозад. Аз дарс то дарс донишҷӯён донишҳои нав меандузанд. Донишҳои андухташуда оё системаи донишҳоро ташкил медиҳанд? Ин танҳо аз донишҷӯ ва қобилияти фардии он вобаста мебошад. Вобаста ба ин, дар назди ҳар муаллими фанни алоҳида ҷиҳати ба нақша гирифтани системаи дарсҳо вазифаҳои муҳим меистанд. Системаи дарсҳо дар курси таълимӣ бояд мазмуни онро кушода диҳад ва бояд натиҷаҳои ниҳоӣ маҳз ба он нигаронида шавад, ки таълимгирандагон аз рӯи фанни мазкури таълимӣ системаи донишҳоро аз бар намоянд. Талаб карда мешавад, ки натанҳо супоришҳо оид ба аз худ намудани ҷамъбасти маводи таълимӣ саҳеҳ интихоб ва ба нақша гирифта шавад, инчунин, ба фаъолияти хонандагону донишҷӯён дар соҳаи ташаккули донишҳои зеҳнӣ маҳорату малакаҳо бо чашми кордонӣ ва аз нуқтаи назари методӣ дуруст роҳбарӣ карда шавад. Таҷриба нишон медиҳад, ки дарс ҳар қадар пур мазмун бошад, қобилияти эҷодии шогирдон, фаъолияту ташабускории онҳоро ҳамонқадар ривоҷ дода, дар ҳалли проблемаҳо дарки мустақилият ёрӣ мерасонад. Аз ин рӯ, «Амали мутақобилаи ҳамаи муаллимони фанҳои алоҳида ва робитаи байни тамоми дарсҳо бисёр муҳим аст. Дар ҷараёни дарс амалӣ гардонидани алоқаи байни фанҳо шароит муҳайё менамояд, ки донишҷӯён донишҳои андухтаашонро дар вазъияти мухталифи таълимӣ дар ҷараёни фаъолияти меҳнатию ҷамъиятӣ фаъолона тадбиқ намоянд ва ба ин васила барои фаъолияти ҳаётӣ пайдо кардани донишҳояшон бикушанд» [3].

Пайвастагии пурраи машғулиятҳои таълимӣ ба самаранокии ҷараёни таълим таъсиррасон мебошад. Дар педагогика онҳоро омилҳое меноманд, ки дар маҷмӯъ шароитро ташкил медиҳанд. Аз рӯи андешаронии И.П. Подласов натиҷаоварии раванди педагогӣ ба омилҳо ва шароити гуногуни ташкили таълим вобастааст, бинобар ин онҳоро аксаран маҳсулофар, ё худ заминаи ташаккули донишҳои зеҳнӣ меноманд. Албатта дар натиҷаи машғулиятҳои гуногун таълимӣ фаъолнокии донишҷӯён ба вуҷуд омада, ҳавасмандгардонии онҳо ҷиҳати донишандӯзӣ зиёд мегардад[1, с.60].

Гузаронидани машғулиятҳои гуногуни факултативию иловагӣ, саёҳатҳо (экскурсияҳо), семинарҳо, конфронсҳо, таҷрибаомӯзӣ (дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ) ва ғайра дар ташаккули донишҳои зеҳнӣ аҳамияти калон дорад. Ин шаклҳои кори таълимӣ, ки қисми таркибии нақшаҳои таълимӣ мебошад, тахти роҳбарии муаллим алоқамандона бо дарсҳо гузаронида шуда, кори таълимиро пурра ва рангин мегардонад. Дар он ҷойҳое, ки чунин шаклҳои таълимӣ на аҳиёнан, балки мунтазам истифода мешаванд, самараи хуб мебахшад. Ин имкониятҳо заминаи самаранокии ҷараёни таълим мегарданд.

Марбут ба ин масоил академик М. Лутфуллозода ибрози андеша намудааст, ки «Таълим меҳнатест, ки фикрро талаб мекунад. Диққати бачаҳо ҳамон вақт устувор мегардад, қавва мегирад, ки агар дар иҷрои ҳамин меҳнат ақл фаъолият нишон дода бошад. Дар он сурат на танҳо самаранокии меҳнат таъмин карда мешавад инчунин худи ҷараёни меҳнат ба равнақу ривоҷи ақл кумак мерасонад» [4, с.117].

Аз таҳлил ва андешаҳои олимони соҳа бар меояд, ки шаклҳои гуногуни таълим ва ҳамбастагии онҳо метавонад дар ташаккули донишҳои зеҳнӣ таъсири хосса гузошта, ҳар як машғулияти таълимӣ дар нақшаҳои таълим вобаста ба муҳиммияташон ҷой карда шудааст.

Дар нақшаҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ гузаронидани таҷрибаомӯзии донишҷӯён ҷой дода шуда, вобаста ба ихтисос тулли таҳсил донишҷӯ бояд як чанд намуди таҷрибаомӯзӣ: таҷрибаомӯзии таълимӣ, истеҳсолӣ, пешаздипломиро гузарад. Таҷрибаомӯзӣ таълимӣ, асоссан, дар заминаи кафедраи тахассусӣ дар худи ҳамон муасссаи таълимӣ мегузарад. Аз ҳисоби устодони пешбар ё худ кафедраҳои тахассусӣ роҳбари таҷрибаомӯзӣ таъин карда мешавад, ки тибқи талабот вай бояд дар доираи салоҳияташ вазифаҳоро иҷро ва донишҷӯёнро роҳбаладӣ намояд. Таҷрибаомӯзӣ, ки як ҷузъи таркибии нақшаҳои таълимӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ маҳсуб меёбад, ба донишҳои зеҳнии донишҷӯён таъсири мусби расонида интегратсияи донишҳои андухташудаи фанҳои тадрисшавандаро ба истеҳсолот ва тибқи он дар ҳаёт амалӣ месозанд.

Саёҳатҳои таълимӣ (экскурсияҳо) идомаи омӯзиш ва ҷамъбастнамоии маводи таълимӣ тавассути муоинаҳои амалии ашёҳо ва ҳодисаҳои гуногун мебошад. Саёҳатҳо (экскурсияҳо) имкон медиҳанд, ки вазифаҳои дидактикии аёният, алоқамандии назария ба амалия татбиқ карда шуда, донишҳои зеҳнии амалӣ, маҳорату малакаи хонанадагон ташаккул ва ривоҷ дода шавад. Ин шаклҳои кори таълимӣ ҳангоми омӯхтани мавзӯҳо ва фаслҳои алоҳидаи барномаи фанҳои биология, география, адабиёт ва ғайра истифода шуда метавонанд. Экскурсияҳои истеҳсолиро пайваста дар омӯзиши фанҳои иқтисодиёт, математика, физика, химия амалӣ бояд намуд. Экскурсияҳо имкон медиҳад, ки паҳлӯҳои гуногуни фанҳои гуногун омӯхта, маводи ҳаҷман калони таълимӣ ҷамъбаст карда шавад.

Дар асоси натиҷаҳои экскурсияҳо мебояд семинар, конфронсияи илмию амалӣ ва ё дароси ҷамъбастӣ гузаронида шавад, ки он моҳияти назариявӣ ва амалӣ дошта бошад.

Дигар шакли ташаккули донишҳои зеҳниӣ дар ҷараёни таҳсил конференсияи таълимӣ мебошад, ки баъди омӯхтани мавзӯи калон ё фасл гузаронида мешавад. Дар он донишҷӯён ширкат варзида метавонанд. Саволҳоеро, ки ба муҳокима гузошта мешавад, ба хонандагон қаблан тақсим карда додан мумкин аст. Ин имкон медиҳад, ки онҳо дар атрофи проблемаҳои гузошташуда мулоҳиза намояд. Ба муҳокимаи онҳо тайёрӣ бинанд. Дар чунин конференсияҳо барои тавсияи ҳисси ташаббускории донишҷӯён аз рӯи масъалаҳои гуногун баромадҳо тайёр кардан мумкин аст.

Иҷрои корҳои мустақилонаи донишҷӯ яке аз шаклҳои судбахши идрок, амиқгардонӣ, ҷамъбасту муракабсозии донишҳои зеҳнӣ ва маҳорату малака мебошад. Кори мустақилонаи донишҷӯ фаъолияту фикрии онҳоро беҳтар намуда, мустақилӣ ва ҳисси масъулияти онҳоро бештар мегардонад.

Семинари ҷамъбастӣ дар системаи тадбирҳои таълимию тарбиявӣ ҳамон зинаест, ки имкон медиҳад, вазифаи инкишоф додани фаъолияти идрокии донишҷӯён бештару судбахштар ҳал карда шавад. Агар дарс асосан, василаи фаъолона идора намудани ҷараёни идроки ахбори баёншаванда бошад, машғулияти семинарӣ дарки фардии илмӣ ва ба дониш ҷалб намудани донишҷӯён мебошад. Ин машғулияти таълимӣ ба муаллим имкон медиҳад, ки натанҳо ба рафти донишандӯзии донишҷӯён назорат бурда метавонад, ҳамчунин муқоисаи ақидаҳо ва муҳокимарониҳои онҳоро дар асоси ҷаҳонбинии том ва мавқеи фаъолонаи ҳаёти хонандагон ташаккул медиҳад.

Машғулияти семинарӣ дар худ вазифаҳои семинари мубоҳисавӣ, семинари рефеативӣ ва семинар-конференсияро ба ҳам мутаҳид месозад.

Семинар чун қоида, якчанд вазъи баҳсноки мубоҳисавиро дорост. Дар семинар муҳити рағбатдорию ҳавасмандӣ, ҷустуҷуи эмотсионалию эҷодиро ба вуҷуд овардан зарур аст, зеро танҳо дар чунин вазъият мавқеи шахсии донишҷӯён дар масъалаҳои мавриди муҳокима муайян гардида, донишҳои аз рӯи фанҳои таълимӣ ҳосилкарда ба эътиқод мубадал мешаванд. Барои ба ин ноил шудан, методҳои гуногуни фаъолгардонии донишҷӯёнро узван бо ҳам алоқаманд кардан лозим аст. Ҳангоми истифодаи ҳамаи шаклу методҳои гузаронидани семинар танҳо дар сурате ба фаъолии ҳақиқии донишҷӯён ноил шудан мумкин аст, ки агар муаллим онҳоро бовар кунонад, ки мақсади умдаи семинар ҷамъбасту амиқгардонии дониш, дарки ҳақиқатҳои нав, ташаккули ҷаҳонбинии томи илмӣ

аст. Зимни чунин муносибат дар ниҳояти кор байни донишҷӯёну муаллим муҳити психологии боварӣ ба вуҷуд овардан муяссар мешавад ва донишҷӯён ба масъалаҳои мавриди муҳокима ҳавасманд мегарданд, инчунин дар муҳокима онҳо шахсан ширкат меварзанд. Дар байни методҳои гузаронидани машғулияти семинарӣ методҳои зерин - методи саволу ҷавоб, муҳокимаи рефератҳо, методи конференсияи назариявӣ, суҳбат ва мубоҳисаҳои эҷодӣ ва ғайра афзалтаранд.

Чунин методҳои таълим дар семинарҳо ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки исбот кардани ҳақонияти мавқеи худро ёд гиранд. Чунон ки таҷрибаи бисёр муаллимон нишон медиҳад, гузаронидани машғулиятҳои семинарҳои махсуси ҷамъбастӣ имкон медиҳад, ба он муваффақ шаванд, ки донишҷӯён проблемаҳои гуногуни илми муосирро бебокона ва бо далелу санадҳо муҳокима кунанд.

Дар семинар маърӯза ҷавобӣ кардан бо мақсади муқобил гузоштани нуқтаи назар дар ҳалли ин ё он вазъи проблемавӣ яке аз усулҳои аз худ намудани донишҳои зеҳнӣ мебошад. Ин усул дар он ҳолате махсусан судбахш аст, ки агар доир ба проблемаҳои мавриди муҳокима дар адабиёт фикрҳои мухталиф вуҷуд дошта бошад. Маърӯза ва маърӯзаи ҷавобиро бо тиққати тамом тайёр кардан лозим аст, то ки нуқтаҳои дар онҳо баёншаванда, на танҳо тафаккури ҷустӯию эҷодии донишҷӯёнро дар назар дошта бошад, балки ҳамчунин онҳоро ба хулосаҳои дуруст оварда, аз доираи омӯзиши барномаҳои маводи таълимӣ нараванд.

Масалан, агар яке аз маърӯзаҳо дар мавзӯи рад намудани тафаккури одамӣ дар ҳар навъ мошинҳои кибернетикӣ ифода шавад, маърӯзаи диагар бояд ба он маъно тартиб дода шавад, ки дар оянда чунин мошинҳоро офаридан ба ҳар ҳол имконпазир аст. Дар чунин ҳолат бешак имкон дорад, ки доир ба масъала баҳсу толоши зиёде сурат гирад ва хусусиятҳои донишҳои зеҳнӣ ташаккул ёбад. Мубоҳисаро аз рӯи як проблема дар чандин самт ба роҳ мондану инкишоф додан мумкин аст, ки интихоби самт ва интихоби баҳс аз машғулияти семинар вобаста аст. Бо назардошти он ки моҷарои баҳсро беихтиёр ба сӯи самт кашем, муаллимро мебояд, ки онро субективона интихоб намуда, беҳтар ва судбахштар равона созад. Шавқу ҳаваси пайдошудаи донишҷӯёнро ба ягон масоиле роҳандозӣ намудан мумкин аст, ки баҳс аз ибтидо оғоз шавад. Барои ин ба ҷараёнҳои гуногуни рафти баҳс омода будан зарур аст. Албатта, ҳамаи инро пешбини кардан душвор аст, аммо агар муаллим қаблан ба мубоҳиса хуб тайёр шуда, як қатор навъҳои онро таҳлил карда бошад, вай дар раванди семинар худро озод ҳис намуда, ба баҳсу мунозира ба дурустӣ роҳбарӣ мекунад, дилпурона вариантҳоро пешкаш менамояд.

Ҳамчунин, барои сарварӣ ба баҳси мубоҳисавӣ боз як паҳлуи дигари масъала муҳиммияти хосса дорад. Ба як масоили таълим аз меъёр зиёд мутаваҷҷеҳ сохтани донишҷӯён қатъи назар аз муҳим будани масъала амали нодуруст аст. Дар чунин сурат ҷараёни рушти равонии тафаккури эҷодӣ мушкил мегардад. Ичунин, ба гуфту гузорҳои умумии ғайри мушаххас набояд роҳ дод. Барои он ки таносуби байни ду тамоили зикршуда халалдор нагардад, санъати баланди сарварӣ лозим аст, то ки ба кайфияти донишҷӯён баҳои саҳҳеҳ дода шавад.. Муаллиме, ки фақат нутқи муқаддимавию хотимавиро вазифаи худ медонаду дар давоми вақти боқимонда сухангуиҳои донишҷӯёнро бепарвоёна муоина мекунад, дар офариниши вазъи проблемавӣ ба натиҷаи матлуб муваффақ нахоҳад шуд.

Идора кардани вазъи проблемавӣ талаб мекунад, ки дар назди донишҷӯён як силсила саволҳо гузошта шавад. Аз ин ҷо, муҳим аст дарк шавад, ки вазъи проблемавӣ ҳамчун усули методӣ аз методи саволу ҷавоб фарқ мекунад. Методи саволу ҷавоб робитаи дохилии байни саволҳоро дар назар надорад. Чунин робита мавҷуд бошад ҳам, ба ҳар ҳол дар назар дошта намешавад ва баъди баъзе саволҳо худи донишҷӯён ба муаллим ва яке ба дигаре ба саволдиҳӣ медароянд. Дар асоси чунин метод тафаккури ҷустуҷӯию эҷодӣ ривоҷ меёбад. Зимни ба вуҷуд овардани вазъи проблемавӣ саволҳо маҳз ба тариқ ва нияте муратаб мегарданд, ки боиси муҳокимаи фаъолонаи эҷодӣ, баҳсу мунозира зинда шавад. Бо ин гуфтанӣ нест, ки дар машғулиятҳои семинарӣ методи саволу ҷавобро тадбиқ кардан мумкин нест. Ҳангоми кор ба ин метод лозим мешавад ҷиҳатҳои дуюминдараҷаи ҷузъӣ, вале барои ба вуҷуд овардани вазъи проблемавӣ муҳимро фарқ бояд кард [6].

Мубоҳисаи дар семинар ба вуҷудомада ду ҷиҳат доштанаш мумкин: яке аз он донишҷӯён худ ҳалли масъаларо меёбанд ва дигар он ки худи муаллим дар нутқи хотимавӣ онро баён мекунад. Ҳарду вариант ҳусну қурби худро доранд. Ҳалли мустақилонаи проблема бо қувва ва имконияти эҷодии донишҷӯ як навъ қаноатмандӣ мебахшад. Аммо ин, аксаран ҳангми ҳалли проблемаҳои нисбатан осон воқеъ мегардад. Зоҳиран тафаккури хонандагон танҳо дар рафти дучур омадан ба душвориҳои зиёд сайқал меёбад. Бо ҳар роҳу восита аз ҷониби донишҷӯён мустақилона ҳал кардани проблемаи мавриди муҳокима қароргирифтаро муясар шудан чунин маъно дорад, ки донишҷӯён ба ҷои фаъолтар шудан, баракс пасив шудаанд. Чунин мубориза барои ҳалли «мустақилона» аз фаъолӣ дида бештар донишҷӯёнро пасивтар мегардонад. Агар яқин гардад, ки донишҷӯён аз ӯҳдаи ҳалли як проблемаи содда ҳам бошад, мустақилона намебароянд, беҳтар аст худи муаллим ҳалли проблемаро баён намояд ва чунон ки зимни дарс воқеъ мешавад, ба ширкати фикрии онҳо такя намояд. Баробари ҳамин,

методи ҳалли чунин проблемаҳоро баён намуда, хатоҳои донишҷӯёнро, ки боиси нокомӣ шудаанд таҳлил кунад. Дар анҷоми баҳс муаллим бояд лаҳзаҳои психологии зеринро ба инобат гирад:

Якум, идома додани баҳс тонҳо то он даме маъно дорад, ки тамоми далелу санадҳо пурра истифода нашуда бошанд. Мубоҳиса қабл аз ҳама барои он лозим аст, ки донишҷӯён ҳамаи маводи гузаштаро аз рӯи масъалаи мазкур ба ёд оварда ба кор баранд.

Дуюм, дар рафти дуруст ба роҳ мондани кор баҳсу мунозира бояд авҷ гирифта, дар лаҳзаи анҷом шидати он ба нуқтаи олӣ расад. Барои вусъат додани баҳс мавҷуд будани вақту фурсат имконияти муҳим мебошад. Агар мавзӯҳои алоҳида бо ягон сабаб ба муаллим фаҳмо набошад. Ва дар шакли мухтасар баррасӣ шаванд, гумон аст, ки аз рӯи ду-се масъала баҳсро идома дода ба мақсад расидан мумкин бошад. Ниҳоят дарачаи гуногуни тайёрии донишҷӯёнро ба эътибор нагирифтан мумкин нест. Аз ин рӯ, муаллим бояд дар семинар вазъи проблемавӣ ба вуҷуд овардани имкониятҳои мушаххаси синф, бахсус донишҷӯёни алоҳидаро ба инобат гирад. Бо баъзе донишҷӯён қариб дар ҳар дарс самарабахш баҳс кардан мумкин аст. Ба гурӯҳи дигар бошад, як қисми семинарро дар шакли саволу ҷавоб ба мақсад мувофиқ аст. Баҳсро бошад, танҳо аз рӯи як чанд проблемаи курс ба роҳ мондан беҳтар аст. Дар сурати ба машғулият тайёр набудани донишҷӯёни хубхон, дар сурате, ки онҳо ба ин проблема дар ин лаҳза хуб шинос нестанд, то ки муҳокимаи ҳамаҷонибаи он проблемаро таъмин намоянд, аз онҳо пурсидану ба суолҳои онҳо ҷавоб гуфтан муфид аст.

Мубоҳиса яке аз маъмултарин шакли машғулияти таълимӣ буда, аз рӯи ҳар фан гузаронидани он муфид аст. Мубоҳиса гуфта, одатан баҳси шифоҳиро мефаҳманд. Дар хусуси мубоҳиса сухан ронда, гоҳҳо характери равшан ифодаёфтаи проблемавию алтернативии онро таъкид менамоянд, ки ба дарки табиати дохилии зидиятноки объекти муҳокима кумак мекунад.

Мубоҳиса дар баробари ҷиҳатҳои хуб доштанаш баъзе ҷиҳатҳои манфӣ низ дорад. Масалан: аввал чун қоида ба қисми хотимавии он вақт намерасад. Барои комилан яқин сохтани масъала фурсат намерасад, ки ин хоси мубоҳиса мебошад. Дуюм, семинари мубоҳисавӣ тафтиши конспекти маъхазҳоро душвор мегардонад. Сеюм, тайёр кардани семинари мубоҳисавӣ бисёр вақту заҳматро талаб мекунад. Аз ҳамин рӯ, соле одатан дар ҳар курс гузаронидани 3-4 мубоҳиса муясар мегардаду халос. Чорум, нисбат ба дигар навъҳои фаъолияти таълимию тарбиявӣ дар рафти мубоҳиса роҳбарӣ ва назорат кардан душвортар аст.

Билохир, тазаккур бояд дод, ки тадбиқи шаклҳои мухталифи таълим маҳорати баланди педагогӣ, сарфи қувваю вақтро талаб менамояд, вале ба ивази ин заҳмати муаллим, шогирдон ба хониш шавқу рағбати калон пайдо карда, фаъолнокиашон меафзояд, дониҳои зеҳнӣ, тафаккури эҷодӣ ва эътиқоди ғоявии онҳо инкишоф меёбад. Ин аст аҳамияти ҳамбастагии шаклҳои гуногуни ташкили таълим дар рушди донишҳои зеҳнии хонандагону донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ.

АДАБИЁТ

1. Давлятбоева С.А. Шароитҳои педагогии ташаккули фаъолнокии донишҷӯён дар машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш., авторе...дисс… канд. пед. наук. / С.А. Давлятбоева – Душанбе, 2021. - 168 с.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» [Текст]. - Душанбе: «Шарқи озод», 2013. - 94 с.
3. Лутфуллоев М. Дарс. / М. Лутфуллоев- Душанбе, 1995.- 93 с.
4. Лутфуллоев М. Дидактикаи муосир. / М. Лутфуллоев – Душанбе, 2001. – 318 с.
5. Луфуллозода М., Бобизода Ғ., Андешаҳои перомуни салоҳиятҳо ва ташаккули онҳо. / М. Луфуллозода, Ғ.Бобизода – Душанбе, 2001. – 146 с.
6. Саидов Н.Т. Асосҳои педагогии банақшагирии усулҳои гуногуни омӯзиш ҳамчун воситаи рушди зеҳнии хонандагони синфҳои ибтидоӣ., авторе...дисс… канд. пед. наук. / Н.Т. Саидов – Душанбе, 2019. - 168 с
7. Толстих А.В. Возраст жизни. / А.В. Толстих - Москва, 1988. - С.150

ИНТЕГРАЦИЯ РАЗЛИЧНЫХ ФОРМ ОБРАЗОВАНИЯ И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ В ФОРМИРОВАНИИ СТУДЕНЧЕСКОГО ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ЗНАНИЯ

В статье, анализ и важность уроков урока на основе характеристик сознания студентов. Авторы будут подводить из надлежащих характеристик акцентирования студентов в совпадении организации обучения с научными научными фактами, важность которых значение которой основной фактор.

Авторы выражают большое значение для проведения различных классов преподавателей, поездки), семинары, конференции и другие в формировании интеллектуальных знаний. Эти формы обучения, что является неотъемлемой частью учебных планов для проведения занятий под руководством преподавателей и делает полную и красочную работу.

В этой статье известно, что реализация различных форм обучения требует высокой квалификации педагогических, потребление силы, но в обмен на это учение, знание их самосознания развивается.

Ключевые слова: *интеграция, развитие, деятельность, образование, обучение, студенты,*

тенденция, форма, методы, навыки.

INTEGRATION OF VARIOUS FORMS OF EDUCATION AND ITS IMPORTANCE IN THE FORMATION OF STUDENT INTELLECTUAL KNOWLEDGE

In the article, the analysis and importance of lesson lessons based on the characteristics of students» consciousness. The authors will summarize from the proper characteristics of the emphasis of students in the coincidence of the organization of training with scientific scientific facts, the importance of which is the main factor.

The authors express great importance for conducting various classes of teachers, trips), seminars, conferences and others in the formation of intellectual knowledge. These are forms of learning that are an integral part of the curricula for conducting classes under the guidance of teachers and doing a complete and colorful job.

In this article it is known that the implementation of various forms of education requires highly qualified pedagogical, the consumption of force, but in exchange for this teaching, the knowledge of their self-consciousness develops.

***Keywords**: integration, development, activity, education, training, students, trend, form, methods, skills.*

Сведение об авторах:

***Саидов Низомиддин Тоджиддинович** – кондидат педагогических наук, старщий преподаватель кафедры общий психологии Таджикского государственного педагогического унверистета имени Садриддин Айни, Адрес проспект Рудаки 121, 734003 г. Душанбе тел: (+992) 939881055;*

***Кассиров Шеравган Нуралиевич** – аспирант 3-го курси общеуниверситетской кафедры педагогики Таджикского национального университета, Адрес проспекта Рудаки 17, 734025 г. Душанбе тел: (+992) 935080406;*

About the authors:

***Saidov Nizomiddin Tojiddinovich** – candidate Pedagogical Sceinces of the Departamente General pedagogy of Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Address Rudaki Avenue 121, 734003 Dushanbe Phone(+992) 939881055;*

***Kassirov Sheravgan Nuralievich** - graduate student of the 3 rd year of the General University Department of Pedagogy of Tajik National University, Address of Rudaki Avenue 17, 734025 Dushanbe Тел: (+992) 935080406;*

УДК 371.01.Са.12
ББК 74.2.Т

НАҚШ ВА ҶОЙГОҲИ АҚЛУ ХИРАД ДАР ТАЪЛИМОТИ АБУАБДУЛЛОИ РӮДАКӢ, ИБНИ СИНО ВА НОСИРИ ХУСРАВ

Саидиброимов Ш.О.

Филиали Донишкадаи ҷумҳуриявии такмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маорифи ВМКБ

Масъалаи хирад ва истифодаи оқилонаи он дар зиндагии рӯзмарра мавзӯи нав нест. Ин мавзӯъ асрҳо боз мавриди тадқиқ, шарҳу тафсири мутафаккирону муҳаққиқон қарор дошт ва то кунун низ ниёз ба омӯзиш дорад. Мавзӯи фавқуззикр дар таълимоти донишмандони асрҳои X-XI, бахусус Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ, Абӯалӣ ибни Сино ва Ҳаким Носири Хусрав низ мавқеи марказӣ дошт. Ин мутафаккирон дар низоми фалсафии хеш ба ақлу хирад эҳтироми хоса дошта, рушду нумӯи доимии онро тарғиб менамоянд. Андешаи ин мутафаккирон оид ба хирад ва нақши он дар зиндагӣ аз назари таърихӣ барои таълиму тарбияи насли наврас аҳамияти бузурги илмӣ дорад. Агар сарсарӣ ба мутолиаи осори назмиву насрии мутафаккирони мавсуф машғул шавем, гумони ғолиб бар он мешавад, ки гӯё суханҳои умумӣ дар ин масъала гуфта шуда бошанд, вале агар ақидаҳои онҳоро дар партави системаи фалсафиву педагогӣ баррасӣ намоем, исбот мегардад, ки ин ақидаҳо содаву умумӣ набуда, маҳорати баланди илмӣ ва тадқиқотиро тараннум мекунанд. Мутафаккирони машҳури асрҳои X-XI, бахусус А. Рӯдакӣ, Ибни Сино ва Ҳаким Носири Хусрав барои хирад мақому мартабаи баландро хос дониста, дар мавқеи хирадгароӣ истодаанд.

Ба унвони мисол метавон овард, ки Рӯдакӣ ақлу хирадро дар ҳаёти инсон аз ҳама муҳим ва зарурӣ шуморида, истифодаи онро тарғибу ташвиқ менамояд. Мутафаккир бар он ақида аст, ки ақл барангезандаи илму дониш ва дониш таҷаллии ақлу хирад аст. Ақл аст, ки барои омӯхтани илму дониш замима мегузорад ва дар равнақи он саҳми назаррас мегузорад. Чун хирадмандон ба омӯзиши

дониш машғул мешаванд, бо афзудани теъдоди онҳо пешрафти ҷомеа боз ҳам равнақ меёбад. Рӯдакӣ фузун гардидани теъдоди хирадмандонро дар олам хушбахтӣ ва заволи онҳоро бадбахтӣ мешуморад. Масалан, мутафаккир дар «Дар марсияи Шаҳиди Балхӣ» нигоштааст:

Корвони Шаҳид рафт аз пеш,
В-они мо рафта гиру меандеш.
Аз шумори ду чашм як тан кам,
Ваз шумори хирад ҳазорон беш [9, с.96].

Олами фониро падруд гуфтани Шаҳиди Балхӣ, ба ақидаи Рӯдакӣ, агар аз аз миёни одамон танҳо як нафарро кам карда бошад ҳам, мақому манзалати хирадмандро то ба андозае мебардорад, ки даргузаштани Ш. Балхӣ ҳамчун як шахси хирадманд, донишманду оқил ва тавонгар ба монанди он аст, ки аз миёни мардумон ҳазорҳо нафар кам шуда бошад.

Ақл василаи муҳимтарини омӯзиши дониш ва дониш омили асосии равнақ додани ақл ва аст, ки яке дигареро пурра мекунад. Ва чун одам донову оқил гардад, тавонгар мешавад, ки ҳамаи ин муваффақиятҳо аз истифодаву рушди ақл сарчашма мегиранд. Ибни Сино дар ин бора овардааст: «….хирадмандоро мушоварат бо доноён…» [5, с.86]. Ҳаким Носири Хусрав низ ба андешаи ин мутафаккирон ҳамақида аст. Ҳаким оламро ба дарахти пурбор ташбеҳ дода, хирадмандонро нахл, бори ин дарахт меномад ва ононеро, ки хирадварз нестанд хори дарахти зиндагӣ ҳисоб мекунад:

Дарахт ин ҷаҳонро сӯи доно,
Хирадманд аст бору бехирад хор [6, с.45]

Ва ба ақидаи ин мутафаккир ақл аст, ки доно аз меваи шаҳдбори ӯ лаззат чашида ҳикматофар мегардаду панд медиҳад. Пас пандро бояд аз доноён гирифт: чун ақл раҳбари тафаккури онҳост:

Зи доно ҷӯй панд, эро, ки оби панд хуш ёбӣ,
Чу доно хӯшаи дилро ба дасти ақл бифшорад [6, с.206]

Таърих гувоҳ аст, ки Ҳаким Носири Хусрав дар замоне ҳаёт ба сар мебурд, ки нооромиву нобасомонӣ ҳукмфармо буд. Ӯ аз мамолики зиёд дидан намуд, нооромиҳову нобасомониҳо, ҷангу фитна, неку бадро бо чашми худ дида, бо мизони ақл баркашиду дар асарҳои хеш тасвир менамуд, вале баҳри бартараф кардани нооромиҳо на истифодаи аслиҳаи ҷангӣ, балки истифодаи хиради волои инсониро ташвиқ мекунад:

Бо лашкари замонаву бо теғи тези даҳр,
Дину хирад бас аст, сипоҳу сипар маро [7, с.45]

Аммо манзури мутафаккир аз дин низ дини хирадгарову ақлсолор мебошад, ки насли наврасро дар рӯҳияи хештаншиносиву худогоҳӣ ва дар маҷмӯъ дар чаҳорчӯбаи ахлоқи инсонӣ тарбия мекунад, на ақидаҳои шахшуда, ифротгароиву хурофотпарастӣ. Дар пайравӣ намудан аз дин низ Ҳаким истифодаи ақлро дар мадҳи аввал мегузорад. Динро тарғибкунандаи беҳбудӣ ва зебогии инсону олам медонад. Мутафаккир ашхосеро, динро ба манфиҳати хеш истифода мебаранд, наҳ мезанад, зеро зиннати олам одам ва зиннати одам ақли расои ӯст:

Рӯи дунё аз низоми мост хуб,
Вар-на зишту хушку зарди лоғар аст[8, с.89].

Пас аён шуд, ки мутафаккир дар ғолиб омадан бар мушкилоти олам нақши хирадро аввалиндараҷа мешуморад.

Ақидаҳои Рӯдакиву Сино ва Ҳаким Носири Хусрав оид ба ақлу хирад ва дар партави он ба даст омадани муваффақиятҳо дар самти иқтисодиву иҷтимоӣ ва маърифати инсонӣ ба ҳам ҳамбастагии зич дошта, роҷеъ ба ин масъала андешаҳои ҷолибу пешқадам аз тарафи ин донишмандон баён гардидаанд: «Ҳаким Носири Хусрав байни фалсафаи алоқии ислом, файласуфони Юнони қадим ва навафлотиниён дар муҳимтарин масъалаҳои фалсафӣ, аз қабили ақл, илм, адолат, инсондӯстӣ як робитаи ҷудоношавандаеро дида, мутмаин аст, ки танҳо таълимоти ахлоқӣ қодир аст байни тамоми адён, мазоҳиб ва аҳли фалсафа ҳамоҳангиро ба вуҷуд биёрад’’[7, с.37]. Робитаи ҷудонопазири масъалаҳои фалсафӣ, аз қабили ақл, илм, адолат, инсондӯстиро Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ ва Абӯалӣ ибни Сино дар асарҳои хеш зиёд қайд намудаанд, ки ақл нуқоти марказиву танзимгари ҳамаи ин масъалаҳои фалсафӣ мебошад. Назар андозем ба ин абёти Рӯдакӣ:

Чаҳор чиз мар озодаро зи ғам бихрад,
Тани дурусту хӯи неку номи неку хирад.
Ҳар он ки Эзидаш ин ҳар чаҳор рӯзӣ кард,
Сазад, ки шод зияд ҷовидону ғам нахӯрад [4, с.57].

Аз ин гуфтаҳои Рӯдакӣ хулоса кардан метавон, ки истифодаи дурусти хирад дар ҳифзи саломатӣ, тандурустӣ ва хушахлоқ гардидани одамон саҳми назаррас гузошта, боиси накӯномӣ ва машҳури олам шудани хирадманд мегардад.

Ин ақидаро дар осори Абӯалӣ ибни Сино низ равшан мушоҳида кардан мумкин аст. Сино таъкид мекунад, ки рафтори инсон бояд дар ҳимояти ақлу хирад қарор гирад ва бо истифода аз хирад дар анҷом додани рафтори нек собитқадам гардад. Ашхосе, ки нафсашон бар ақл ғолиб ояд ба бадномӣ

дар олам машҳур мегарданд:

Эй нафс, ки бастаи ҳавои ҳавасӣ,
Биштоб, ки дар ҳимояти як нафасӣ.
Дунё маталаб, чоҳ маҷӯ, ишва махар,
К-аз дӯст бароиву ба душман бирасӣ [6, с.107].

Ба ақидаи Сино на танҳо идора кардани нафс, балки идора кардани ҷомеа дар дасти инсон аст ва он бояд тавассути истифодаи ақлу хирад сурат гирад. Ва ба қавли мутафаккир инсон танҳо замоне аз уҳдаи идора кардани ҷомеа ба пуррагӣ баромада метавонад, ки нафси худро идора карда тавонад. Инсон қодир аст, ки худро идора намояд ва ба мардум низ кӯмак расонад, ба шарте, ки агар аз ақл истифода кунад Идора накардани нафс инсонро ба фано мебарад. Сино овардааст: «маърифату шинохти инсон дар бораи нафси худ мавриди итминон нест, зеро ки одамӣ дар боби маърифати айбҳои худ зираку тезҳуш нест, балки кундӣ ва ғабоват ба харҷ медиҳад» [1, с.13].

Мутафаккирони бузург Рӯдакӣ, Синову Носири Хусрав хушбахтии инсонро дар он мешуморанд, ки Худованд ба одам неъмати бебаҳо-ақлро ато намудааст, зеро ҳеч чиз нест, ки дар судрасонӣ ва баҳрабахшӣ аз ақл фузун бошад. Аммо ақл чизи шахшуда нест, ки ба инсон ато гардиду халос, он рушд металабад ва инсон бояд дар тамоми умр ба инкишофи ақлу хирад таваҷҷуҳи хаматарафа зоҳир намояд, омӯзаду омӯзонад, аз таҷрибаи рӯзгор баҳра бигирад ва ба тағйироти олам ва пешрафти замон худро мутобиқ кунад, тавре ки Рӯдакӣ менигорад:

Бирав зи таҷрибаи рӯзгор баҳра бигир,
Ки баҳри дафъи ҳаводис туро ба кор ояд [9, с.214].

Таҷрибаи рӯзгор, ба қавли Рӯдакӣ, беҳтарин василаи ташаккули ақл ва пешрафти зиндагӣ мебошад, ки ҳеҷ омӯзгоре аз андӯхтану табодули таҷриба беҳтар нест:

Ҳар ки н-омӯхт аз гузашти рӯзгор,
Низ н-омӯзад зи ҳеҷ омӯзгор [4, с. 15].

Дар асоси нуқтаи назари муҳаққиқони осори Ибни Сино аён мегардад, ки Сино низ такомули ақлу хирадро ташвиқ мекунад: «…чун Арасту инсонро ҳайвони ҷамъиятӣ номидааст. Вале фарқи инсон аз ҳайвон ин аст, ки дар ҷараёни зиндагӣ обутоб ёфта, соҳиби ақлу хирад ва қувваи эҷодӣ мегардад. Инсон хайру шарро аз ҳам фарқ мекунад ва аз рӯи нақшаи муайян зиндагӣ ва ҳаракат менамояд» [12, с.88].

Мавриди баррасӣ қарор ёфтани мазмуну муҳтавои ин ақидаҳо дар осори Носири Хусрав низ васеъ истифода гардидааст. Ба қавли мутафаккир агар инсон бихоҳад, ки дар зиндаги соҳиби иззату шараф гардад, ба хотираш гарде нанишинад аз таҷрибаи ҳаёт, гардиши рӯзгор сабақ бояд гирифт

Хотират занг нагирад, на сарат хира шавад,
Гар бигирад дили ҳушёри ту аз гетӣ панд [7, с.206].

Вақте ки мутафаккирони бузург чун Рӯдакиву Сино ва Ҳаким Носири Хусрав мафҳуми ақлро дар фалсафаи ахлоқии худ истифода мекарданд, ҳамеша онро ба ду маънӣ: яке мазмуни ботинӣ ва дигаре мазмуни рӯҳонӣ ба кор мебурданд. Ба қавли ин мутафаккирон, чун мутафаккирони зиёди асрҳои пеш ва баъди онҳо ҳама чиз аз зоҳиру ботин иборат аст, ақл низ. Дар ин робита Рӯдакӣ чашми инсонро низ ба чашми хирад ва чашми сар ҷудо намуда, барои мартабаи баланди инсониро касб кардан аз чашми хирад истифода бурданро дар зиндагӣ тарғиб мекунад:

Ин ҷаҳонро нигар ба чашми хирад,
Не б-ад он чашм к-андар ӯ нигарӣ.
Ҳамчу дарёст в-аз накӯкорӣ,
Киштие соз, то бад-он гузарӣ [9, с. 528]

Дар ҳамбастагӣ ба ин мазмун Носири Хусрав мефармояд:

Ҷони ту дарахтест, хирад бору сухан бар,
В-ин тира ҷасад лифи дурушту хасу хор аст.
Бози хирадат аст, бад-ӯ фазлу адаб гир,
Мар бози хирадро адабу фазл шикор аст [6, с.3]

Мутафаккир низ дар ин абёт хирадро ботин ва ҷисмро зоҳир (фанопазир) номида, ақлро дар вуҷуди инсон чун боз баландпарвоз меномад ва тавассути он ба фазлу адаб расиданро баён мекунад, ба он гуна, ки боз парандагони дигарро шикор мекунад.

Мутафаккирони болозикр нақши ақлро дар зиндагӣ муҳим шуморида, баҳри такомули он ба таълим пардохтану таълим доданро аз тамоми ҷанбаҳои зиндагӣ ва фаъолияти рӯзгор авлотар медонанд.

Асосгузори адабиёти форсу тоҷик Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ қайд менамояд, ки лониш дар ҳаёти инсон мавқеи асосӣ дошта, аз рӯзи аввали арзи ҳастӣ намудани одам дар рӯи олам, он мақоми худро касб кард ва мардум дар ҳар давру замон ба таълим ва омӯзиш ниёзи куллӣ дошт:

То ҷаҳон буд аз сари одам фароз,
Кас набуд аз роҳи дониш бениёз.

Мардумони бихрад андар ҳар замон,
Роҳи донишро ба ҳар гуна забон.
Гирд карданду гиромӣ доштанд,
То ба санг андар ҳама бингоштанд.
Дониш андар дил чароғи равшан аст,
В-аз ҳама бад бар тани ту ҷавшан аст [9, с.520].

Ҳаким Носири Хусрав дар робита ба ин масъала қайд менамояд, ки он ки чашмаш ба омӯхтан бино аст, аз таълими доимӣ бархӯрдор аст, баландмақому соҳибэҳтиром мегардад. Хиради инсоният низ, ба қавли Ҳаким аз таълим, донишу маърифати ӯ ҳувайдо мегардад:

Ҳар киро аз фазли Яздон чашми ӯ бино шавад,
Гарчи бошад зери дарё, бар сари ҷавзо шавад.
Нафси мардум оби поку ақл чун гавҳар баланд,
Об чун оташ бар ӯ бандӣ, сӯи боло шавад.
Бори мард андар дарахти ақл нопайдо бувад,
Чун ба таълим об ёбад, он гаҳе пайдо шавад [7, с.438]

Мутобиқи маълумоти ишораҳои дар таълимоти мутафаккирони номбурда ҷойдошта онҳо мехостанд, ки дар рӯи замин бо роҳи ташвиқу тарғиби хирад як тартиби ахлоқӣ ва заминаҳои пешқадам барои пешрафти ҳаёт барқарор созанд, то ки мардумон битавонанд дар як ҷомеаи маданӣ зиндагӣ ба сар бибаранд. Аз нуқтаи назари Рӯдакӣ, Сино ва Носири Хусрав инсон бо вуҷуди чи хел ҷараён ёфтани рафтору кирдораш дар олам ҷуёи саодат мебошад, аз ин ҷиҳат бояд рӯзгоре дигар бошад, то фарди неку бохирад саодатёр гардад ва барои бадахлоқӣ роҳ дода нашавад. Ва ба қавли ин мутафаккирон дар олам инсон замоне ба саодати куллӣ мерасад, ки худ хирадманд бошаду дар таълиму тарбияи аҳли ҷомеа саҳми арзандаи хешро гузорад. Бахусус, хирадманро лозим аст, ки фарзандони худро низ дар партави хирад тарбия намояд. Рӯдакӣ мутаасиф аст, ки агар фарзанди шахси хирадманд аз хирад дур бошад ва аз ин мероси пурғановати қиблагоҳ баҳра набардошта бошад:

Эй дареғо, ки хирадмандро,
Бошад фарзанду хирадманд не.
В-ар чӣ адаб дораду дониш падар,
Ҳосили мерос ба фарзанд не [9, с.119]

Мутафаккирони болозикр дар осори хеш ба мавзӯи хирад диққати асосӣ додаанд. Дар девони ашъори Носри Хусрав ва дигар асарҳои ӯ калимаву таъбири хирад ниҳоят зиёд буда, дар таърихи адабиёти тоҷик назир надорад. Ҳаким хирадро мувакқал бар ҳама чиз ва ё раҳнамои инсон номид, ки ин баландии рӯҳ, садои дил, ислоҳи нафс ва самимияту дониши баланди ӯро нишон медиҳад. Носири Хусрав хирадро на танҳо мояи таҷаллии қалбу равшании ҷавҳари инсон медонад, балки онро калиди розҳои табиату расули ниҳонӣ мешуморад, ки мамлакати дилро подшоҳ аст:

Хирад ҳадяи ӯст дар мо, ки моро,
Ба фармони ӯ шуд хирад ҷуфт ба ҷон.
Хирад гавҳар асту дилу ҷони мо кон,
Бале, мар хирадро дилу ҷон сазад кон.
Хирад кимиёи салоҳ асту неъмат,
Хирад маъдани хайр асту эҳсон.
Ба фармон касеро шавад некбахтӣ,
Ба ду ҷаҳон, ки бошад хирадро ба фармон.
Хирад сӯи инсон расули ниҳонист,
Ба дил дарнишаста ба фармони Яздон [7, с.338].

Метавон хулоса намуд, ки аз таҳлили мухтасари ақидаҳои мутафаккирони тоҷик Рӯдакӣ, Сино ва Носири Хусрав оид ба хирад бар меояд, ки андешаҳои ин мутафаккирон дар ин мавзӯъ ҳамабастагии ногусастанӣ доранд. Мутафаккирон ақлро подшоҳи вуҷуди инсон, мақсади асоии ҳастии ӯ, омили рушду нумӯи зиндагӣ дониста, рушди фаъолияти ҷомеаро бе он тасаввур намекунанд. Инсон дар рӯи замин ба зиндагии хуб, некиву некукорӣ, омӯзишу табодули таҷриба, таълиму тарбия, омӯхтани илму дониш, пешрафти соҳаи иқтисодиву иҷтимоӣ, рӯзгори хуш, тани сиҳат, ахлоқи шоҳистаи инсонӣ ва амсоли инҳо ниёз дорад. Ба қавли мутафаккирони номбурда ҳамаи ин пешравиҳо ва мақсадҳо ҳамон вақт ба даст омада метавонанд, ки одамони олам хирадгарову ақлсолор бошанд. Ба истифодаву равнақи ақлу хирад таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, фарзандони хеш ва насли наврасро дар рӯҳияи хирадварзӣ тарбия намоянд.

АДАБИЁТ

1. Абӯали Ибни Сино. Осори мунтахаб, ч. 2. / А.И. Сино – Душанбе, 1980. - 560 с.
2. Атаханов Т. Очеркҳои афкори педагогӣ (воситаи таълим). / Т. Атаханов, М. Лутфуллоев, Ф. Шарифов – Душанбе, 2005. - 224 с.
3. Афзалов Х. Таърихи педагогикаи халқи тоҷик. / Х. Афзалов Б. Раҳимов -Душанбе: Маърифат, 1994.-192 с.

4. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ. – Сталинобод, 1958.- 407 с.
5. Дурдонаҳои наср. Тартибиҳандагон: А. Афсаҳзод, А. Алимардонов, Ҷ. Додалишоев. Душанбе: Ирфон, 1987.- 556 с.
6. Носири Хусрав. Дирӯз, имрӯз ва фардо. Мураттибон ва муҳаррирони масъул: С. Ниёз, Р. Назариев.- Нашриёти Ношир. Хуҷанд, 2005. - 685 с.
7. Носири Хусрав. Куллиёт» (осори фалсафӣ ҷилди 3). / Н. Хусрав - Душанбе: Нашриёти «Нодир» 2004. - 353 с.
8. Осори мунтахаби Абӯалӣ ибни Сино, ҷилди **1**. Ҳайати таҳририя**: Осимов М.С., Ашӯров Г., Диноршоев М.... .- Душанбе: Ирфон - 1980. - 477 с.**
9. Осори Рӯдакӣ. Дар таҳти таҳрири Абдулғанӣ Мирзоев. Наш. дав.Тоҷикистон. Сатлинобод-1958. 541 с.
10. Саидиброимов Ш.О. Системаи дидактикии Носири Хусрав. / Ш.О. Саидиброимов Душанбе: Ирфон, 2014.- 173 с.
11. Содиқов А. Ақидаҳои ахлоқии мутафаккирони Шарқ. / А. Содиқов - Душанбе., 1989. - 144.с.
12. Султонов У. Ақидаҳои фалсафӣ, иҷтимоӣ ва ахлоқии Абӯалӣ Ибни Сино. / У. Султонов - Душанбе, 1975. - 168.с.
13. Файзулло Шарифзода. «Педагогика: назарияи инсонофар ва ҷомеаи фарҳангӣ». / Ш. Файзулло – Душанбе: «Ирфон»,2010. – 543 с.

РОЛЬ РАЗУМА И МУДРОСТИ В УЧЕНИЯХ РУДАКИ, ИБН СИНЕ И НАСИРА ХУСРАВА

Научные исследования показали, что мудрость - бесценный дар, дарованный только человеку, что делает его самым благородным из всех существ на земле. Поскольку мудрость находится на таком высоком уровне, важно развивать ее и умело использовать в нашей жизни.

Воспитаем наших детей и вообще нового поколения таким образом, чтобы они всегда на него опирались и выполняли свою работу с интеллектом. Если мы поступим разумно в рамках доброй человеческой морали, будем успешны и достигнем наших добрых целей. Именно благодаря мудрости Вселенная использовалась человечеством, а Вселенная и другие слои Вселенной были изучены и использованы. Однако следует отметить, что великие персидские и таджикские мыслители и исследователи, в том числе мыслители X-XI веков Рудаки, Сино и Носири Хусрав, занимают особое место в изучении разума и его применения в жизни.

Взгляды этих мыслителей созвучны, и они считают, что человеческая жизнь и развитие национального характера невозможны без формирования интеллекта. По мнению этих мыслителей, люди преуспевают только в изучении науки и знаний, мудрости, примерного поведения, научно-технического прогресса и, короче говоря, духовного и физического счастья, если они уделяют все внимание развитию мудрости.

Поместите мудрость в воспитание подрастающего поколения и поощряйте ее использование. Именно в этой статье представлены научно-аналитические взгляды на взаимозависимость идей таджикских мыслителей Рудаки, Сино и Хакима Носири Хусрава.

Ключевые слова: *созвучие (гармония), Рудаки, Сино, Носири Хусрав, разум, мудрость, наука, нравственность, честность, воспитание.*

THE CONSONANCE OF RUDAKI, SINO AND NOSIRI KHUMRAV'S VIEWS ON MIND AND WISDOM

Scientific research has shown that wisdom is a priceless gift bestowed on man alone, making him the noblest of all creatures on earth. Since wisdom is at such a high level, it is important to develop it and use it skillfully in our lives.

Let us bring up our children and, in general new generation on the way that they will always rely on it (wisdom) and do their work with the use of the intellect. If we act in accordance to the mind (intellect) in the frame of good human morals, we will be successful and achieve our good goals. It is through wisdom that the universe has been used by mankind, and the universe and other layers of the universe have been studied and used. However, it should be noted that the great Persian and Tajik thinkers and researchers, including the thinkers of the X-XI centuries Rudaki, Sino and Nosiri Khusrav, have a special place in the study of the mind and its application in life.

The views of these thinkers are in harmony, and they believe that human life and the development of the national character are impossible without the formation of the intellect. According to these thinkers, people succeed only in the study of science and knowledge, wisdom, exemplary behavior, scientific and technical progress, and in short, spiritual and physical happiness, if they pay full attention to the development of wisdom.

Put the role of wisdom in the education of the younger generation and encourage the use of wisdom. It is in this article that scientific and analytical views on the interdependence of the ideas of the Tajik thinkers Rudaki, Sino and Hakim Nosiri Khusrav are presented.

Keywords: *harmony, Rudaki, Sino, Nosiri Khusrav, mind, intellect, wisdom, science, good morals, honesty, education.*

Сведения об авторе:

Саидиброимов Шозодаиброхим Одилшоевич– *кандидат педагогических наук, заместитель директора по образовании, науке и инновациям Филиала Республиканского института повышения квалификации и переподготовки работников системы*

*образования в ГБАО. **Адрес:** 736000, Таджикистан, г. Хорог, улица С. Абдурахмонов 104. E-mail: shozoda 07.71@mail.ru Тел: (+992) 935277171*

About the author:

***Saidibroimov Shozoddaibrohim Odilshoivich** is the candidate of pedagogical science and the deputy director for Education, Science and Innovation of the Branch of the Republican Institute for Professional Development in Education in GBAO. Address: 104 Abdurahmonov Street, Khorog, GBAO, Tajikistan, 736000 E-mail address: shozoda 07.71@mail.ru Тел: (+992) 935277171*

ПОЭТАПНОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ УМСТВЕННЫХ РЕЧЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ

Курбанов Т.З.

Таджикский государственный педагогический университет им С. Айни

Согласно П.Я. Гальперина, поэтапность формирования умственных речевых действий представляется следующим образом:

1. предварительное ознакомление с действием;
2. материальное действие по усвоению его содержания;
3. внешне речевое действие;
4. проговаривание про себя;
5. умственные действия.

Все положения теории поэтапного формирования умственных действий и речевой деятельности позволяют нам определить ряд методических требований, которые должны предъявляться к организации упражнений на первоначальном этапе обучения иностранному языку.

Точка зрения И . П. Ким [3, с.98] относительно проблемы поэтапного формирования умственных действий, является наиболее приемлемой в вопросе организации упражнений на первоначальном этапе обучения, поэтому за основу разработки набора упражнений были использованы положения, разработанные И.П Кимом:.

а] звуковой образ в механизмах речи является первичным, и поэтому работа над новым языковым материалом начинается с устных упражнений;

б] каждое упражнение должно иметь коммуникативный характер;

в] упражнения должны делиться на две группы:

1] готовящие к усвоению конкретного языкового материала,

2] упражнения в употреблении языкового материала в речи;

г] с учетом количества трудностей, в упражнении должна быть продумана поэтапность введения и отработка языкового материала;

д] при разработке упражнений должна учитываться возрастающая самостоятельность студента;

е] количество упражнений должно способствовать быстрому выполнению операций и формированию речевых навыков.

Сознательное обучение иностранному языку достигает результата в том случае, когда у студента появляется потребность сообщить кому-либо какую то информацию на изучаемом языке .При изучении материала, нужно донести до студента значение и сущность языкового материала,. поэтому мотивированность должна стать органической частью обучения и осуществляться в процессе выполнения упражнений. Важной отличительной чертой данных упражнений, предназначенных для овладения иностранным языком студентами - таджиками является опора на результаты, которые были получены в процессе сопоставительного анализа отобранного языкового материала.

Данный подход будет использоваться с учетом трудностей, которые возникают у студентов в связи с расхождениями между речевыми образцами иностранного языка и их эквивалентами в таджикском. Именно это было учтено при организации упражнений.

По мнению ряда исследователей, таких как А.Д. Климентенко [3, с.123] и И.В Рахманов [5], процесс обучения иностранному языку должен проходить в два этапа:

1 ый - усвоение языкового материала;

2 ой - формирование речевых навыков и умений.

Учитывая данное положение, а также вышеуказанные суждения о теории речевой деятельности, наиболее приемлемой систему упражнений, которая включает в себя два вида упражнений; это языковые и подготовительные.

И.В. Рахманов считает, что «языковые упражнения привлекают внимание ученика к изучаемому явлению языка, что создаёт синтаксические связи с другими языковыми явлениями, и постепенно вырабатывают представление о системе изучаемого иностранного языка» [5, с. 41].

Реализация речевого акта может быть обеспечена при условии выполнения речевых упражнений, а на начальном этапе – путем выполнения Рече подготовительных упражнений»[1, с.92].

Первым этапом выполнения таких упражнений является построение собственных предложений по аналогии. Когда студенты выполняют упражнения по аналогии, выбирая необходимый по смыслу речевой образец, у них проявляется творчество, чтобы осуществить коммуникацию.

ЛИТЕРАТУРА

1. Верещагин Е.М. Психологическая и методическая характеристика двуязычия Текст. / Е.М. Верещагин. М. Наука, 1969. -160 с.
2. Гальперин П.Я. Методы, факты и теория в психологии формирования умственных действий и понятий / П.Я. Гальперин: в кн. Международный психологический конгресс. Симпозиум 24. М., 1966.- 240 с.
3. Климентенко А.Д. Развитие устной речи на английском языке/ А.Д. Климентенко. М.,1972.- 176 с.
4. Ким Н.П. Формирование грамматических умений на анг. яз. в 5-7 классах киргизской школы. дис. к. п. н / Н.П. Ким. 1973.- 210 с.
5. Рахманов И.В. Модели и их использование при обучении иностранным языкам/ И.В. Рахманов. и.я.ш.№4. 1965.- 122 с.

ПОЭТАПНОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ УМСТВЕННЫХ РЕЧЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ

В данной статьи рассматривается специфика поэтапность формирования умственных речевых действий на материале французского языка в условиях двуязычия. Основа формирования правильной разговорной речи заключается в поэтапность формирования умственных речевых действий. Все положения теории поэтапного формирования умственных действий и речевой деятельности позволяют нам определить ряд методических требований, которые должны предъявляться к организации упражнений на первоначальном этапе обучения иностранному языку. Первым этапом выполнения таких упражнений является построение собственных предложений по аналогии. Когда студенты выполняют упражнения по аналогии, выбирая необходимый по смыслу речевой образец, у них проявляется творчество, чтобы осуществить коммуникацию.

Ключевые слова: *Двуязычия, поэтапность формирования, речевой деятельности, речевой образец, коммуникация. языковые упражнении, способ.*

THEORETICAL SUBSTANTIATION OF THE FORMATION OF CORRECT COLLOQUIAL SPEECH ON THE MATERIAL OF THE FRENCH LANGUAGE

In this article the author discussed his opinion about specifics of the rationale for the formation of conversational French speech in a conditions of bilingualism. The basis for the formation of correct colloquial speech is the formation of speech skills. Skill focuses on the goal of performing the action, not the way. It is known that the main development of speech skills takes place in parallel with the assimilation of linguistic material in a bilingual environment. Consequently, a more thorough mastery of linguistic material begins to occur in the process of developing speech skills and abilities already at the first stage of teaching a foreign language. Skills have two common characteristics - they are automated and non-automated skills.

The interconnection of these components has a positive effect on one another, which makes it possible and possible to lay the foundation for creating a system of exercises that contribute to the formation of automated speech skills

Keywords: *Automation, non-automation, speech skills, speech habit, actions, method, bilingualism. language exercise*

Сведение об авторе:

Курбанов Тагай Зухурович *– к.п.н. старший преподаватель кафедры методика преподавания иностранных языков (немецкий – французский) Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел: (+992) 900- 88-28-85:*

About the author:

Kurbanov Tagay Zukhurovich *- Senior Lecturer of the Department of Methods of Teaching Foreign Languages German - French) of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, tel: (+992) 900882885:*

ВЛИЯНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ НА ОБЛИК ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ВЫСШЕЙ МЕДИЦИНСКОЙ ШКОЛЫ

Саторов Д.К., Шерматов Д.С., Кодиров Б. Р.
Таджикский государственный медицинский университет имени Абуали ибни Сино

Высшее профессиональное образование в Республике Таджикистан на сегодняшний день основано на процессах глобализации, гуманизации и фундаментализации, которые ориентированы на формирование индивида как культурно–исторического субъекта, который способен продуктивно перерабатывать и претворять потенциал культуры в определенные социально и профессионально важные черты личности (компетенции). Это определяется новой ролью образования в современных условиях. Задачей образования является опережающее создание новых социальных условий в рамках эффективно формирующейся глобальной экономики, глобальной информационной среды, межкультурного диалога, интернационализации и стандартизации разных областей деятельности человека какой-либо страны. Изменения в сфере образования, которые возникают как во всем мире, так и в нашей республике, связаны с направлением образования, поставленными целями и задачами, содержанием, которое в последнее время нацелено на свободное формирование человека, его творческой активности, самостоятельности обучающихся, профессионализма и мобильности специалистов.

Современный преподаватель - отличный психолог. Он не равнодушен к студенту, всегда переживает с ним все его этапы удач и неудач. Когда надо, рука помощи преподавателя всегда поддержит студента.

Современный преподаватель – образец культуры и воспитания. Преподаватель – пример, с которого считывают студенты.

Чтобы эффективно работала система последипломной образовательной деятельности, необходимы изменения в реализации процесса обучения, системы переподготовки и повышения квалификации медработников. Главное в педагогическом образовании – это направленность на результат, перспективы развития. Образование должно способствовать получению новых знаний, умений и навыков педагогами высшей медицинской школы, позволяющих результативно использовать средства и приемы работы с информационными ресурсами, формированию и применению на практике информационных технологий, важных для формирования специалиста **профессионала** высшей медицинской школы.

Современный преподаватель высшей медицинской школы не должен ограничиваться одной технологией обучения. В его практике должен быть «калейдоскоп» форм, методов, приемов и средств обучения и воспитания. Преподаватель высшей медицинской школы – не передатчик знаний, он организатор процесса получения и формирования нового знания. Современный преподаватель высшей медицинской школы открывает студентам двери исследования. Наставляет их на саморазвитие и самосовершенствование, вооружив средствами достижения своих целей.

Современный преподаватель высшей медицинской школы – это источник энергии, оптимизма, творчества. Он верит в свои силы и силы своих студентов.

Из изученных нами материалов исследований **выявили**, что проблемой познания образа преподавателя занимаются на протяжении многих десятилетий. Существует множество научных работ, посвященных исследованию различных сторон педагогической культуры: формирование методологической культуры педагога [1], развитие педагогической рефлексии [2], концепции педагога [3] и педагогического творчества [4-5] и др.

Какими качествами или компетенциями должен обладать современный преподаватель высшей медицинской школы? Какие качества должны быть «сохранны» для сообщества педагогов, в частности преподавателя высшей медицинской школы, не зависимо от времени, а какие должны меняться относительно требований «нового» времени?

В разных исследованиях и описаниях характеристик современного преподавателя высшей школы, используют различные сравнения и описания [6-8].

Преподаватель высшей медицинской школы — профессионал совместно с студентами проживает, переживает все, что происходит каждый день, соединяя воедино и кропотливо невидимое творчество по подготовке к занятиям, и внеклассную работу по дисциплине, и всю многообразную деятельность в сотрудничестве со студентами. При этом он проявляет стремление работать творчески. Творческая деятельность преподавателя высшей медицинской школы, предполагающая развитие студента, строится на опережении, на постоянном творческом искании во всех видах взаимодействия со студентами.

Преподаватель высшей медицинской школы должен идти в ногу со временем: использовать в своей работе инновации, различные методики, должен в совершенстве владеть преподаваемым

материалом. Но самое главное он должен быть «человеком с большой буквы». Надо оставлять негатив за порогом ВУЗа, а студентам нести и сеять доброе, разумное, вечное, как бы тяжело ни было на душе.

Педагогический авторитет преподавателя высшей медицинской школы во многом зависит от общей культуры его поведения (умение владеть речью, мимикой и жестами, опрятность в костюме и т. п.). Внешность преподавателя высшей медицинской школы и его культура поведения в значительной мере влияют на завоевание преподавателям авторитета. Лучшие преподаватели высшей медицинской школы на занятиях приходят в хорошем костюме, постоянно следят за собой, всегда подтянуты и организованы. Личным примером они воспитывают такие же качества и у своих воспитанников. Всё это укрепляет авторитет преподавателя высшей медицинской школы.

Профессиональная культура преподавателя высшей медицинской школы состоит из нескольких слагаемых:

– эмпатичность (умение понять студента, проявление уважения к нему);

– рефлексивность (умение сдерживаться, интересоваться мнением студентов, признавать свои ошибки);

– коммуникабельность (стремление к установлению доверительных отношений со студентами, проявление интереса к их проблемам);

– гибкость (проявление требовательности и строгости наряду с добрым отношением к студентам, владение разными способами организации занятий, признание за студентами права на ошибку);

– способность к сотрудничеству (умение вдохновить студентов на творческую деятельность, умение выслушать и понять);

– эмоциональная привлекательность (внешний вид, манера поведения преподавателя, располагающяя к себе, вежливость);

– толерантность (терпеливость в работе со студентами);

Сегодня личность педагога является частью системы значимых социальных ролей, которые формируются в процессе взаимодействия, социализации общества. Сегодня личность формируется в рамках информатизации общества, с использованием современных информационных, коммуникационных технологий. В связи с чем процесс информатизации общества получил название инфосоциализации общества.

Информатизация общества, развитие информационных, коммуникационных технологий оказывает определенное влияние на формирование личности педагога высшей медицинской школы. Влияние может быть объемным, глобальным, характеризующим значительные изменения в формировании личности (компьютерная зависимость и т.п.), и изменения, относящиеся к ограниченным психическим составляющим личности (применение компьютера в жизнедеятельности).

Вывод. Условия формирования современного педагога высшей медицинской школы оказывают воздействие на развитие информационной компетентности, предполагающей использование информационных технологий: мотивация на применение технологий, ответственное отношение к своему поведению в виртуальной реальности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Загвязинский В.И. Теория обучения. Современная интерпретация: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. / В.И. Загвязинский М.: Издательский центр «Академия», 2006.
2. Сластенин В.А. Педагогика. / В.А. Сластенин М., 2000.
3. Столяренко Л. Д. Педагогические технологии. - В 2 кн.: Педагогика и психология высшей школы// Столяренко Л. Д.– Ростов-на-Дону: Феникс, 2008 г. – с.131–151.
4. Мошетова Л.К. Последипломное медицинское образование на современном этапе / Ред.: Л.К. Мошетова и др. М.: Изд.дом «М-Вести», 2000.- 120 с.
5. Саторова Д. К. Педагогические уловия развития информационно-коммуникационных компетенций преподавателей высшей медицинской школы в системе последипломного образования // «Вестник» Таджикского национального университета. – Душанбе, 2018. №4. - С. 246-249 (всоавторстве)
6. Файзализода Б.Ф. Современные пе
7. priuralka.ucoz.ru/index/kakim_dolzhen_byt_sovremennyj_uchitel/0-135

ВЛИЯНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ НА ОБЛИК ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ВЫСШЕЙ МЕДИЦИНСКОЙ ШКОЛЫ

В статье рассматривается, что личность формируется в рамках информатизации общества, с использованием современных информационных, коммуникационных технологий. В связи с чем процесс информатизации общества получил название инфосоциализация общества.

Информатизация общества, развитие информационных, коммуникационных технологий оказывает определенное влияние на формирование личности педагога высшей медицинской школы.

Влияние может быть объемным, глобальным, характеризующим значительные изменения в формировании личности (компьютерная зависимость и т.п.), и изменения, относящиеся к ограниченным психическим составляющим личности (применение компьютера в жизнедеятельности).

В работе исследовано, какими качествами или компетенциями должен обладать современный преподаватель высшей медицинской школы.

Ключевые слова: *преподаватель, облик, информатизация, формирование, образование, профессиональная культура, влияние, компьютеризация, коммуникационная технология, зависимость.*

INFLUENCE OF INFORMATION AND COMMUNICATION COMPETENCIES ON TEACHER APPEARANCE OF A HIGHER MEDICAL SCHOOL

In the article considered that the personality is formed in the framework of the informatization of society, using modern information and communication technologies. In this connection, the process of informatization of a society is called infosocialization of a society.

Informatization of society, the development of information and communication technologies has a definite influence on the formation of the personality of a teacher of a higher medical school. The influence can be extensional, global, characterizing significant changes in the formation of personality (computer addiction, etc.), and changes relating to the limited mental components of the personality (use of the computer in the life).

In the work is shedied what qualities or competencies a modern teacher of a higher medical school should possess.

Keywords: *teacher, appearance, informatization, formation, education, professional culture, influence, computerization, communication technology, addiction.*

Сведения об авторах:

Саторов Далерджон Курбонович *– ГОУ «Таджикский государственный медицинский университет имени Абуали ибни Сино», преподаватель кафедры медицинской и биологической физики с основами информационных технологий, Адрес: 734003, Республики Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 139. E-mail: 54tj@mail.ru, s.d.q_1987.86@mail.ru, Тел: (+992) 903771616.*

Шерматов Дусназар Саидович *– ГОУ «Таджикский государственный медицинский университет имени Абуали ибни Сино», зав.каф. медицинской и биологической физики с основами информационных технологий, д.ф.м.н, профессор. Адрес: 734003, Республики Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 139. E-mail: erkin_sermatov@list.ru. Тел: (+992) 919044948.*

Кодиров Бахтиёр Розикович *- профессор кафедры доктор педагогических наук филиал ФГБОУ ВО «ВГТУ» в г. Борисоглебске, Моб. Тел. (+792) 90084798. E-mail: bakhtiyor_0663@mail.ru.*

About the authors:

Satorov Dalerjon Kurbonovich *- State Educational Institution «Avicenna Tajik State Medical University», teacher of the Department of Medical and Biological Physics with the Basics of Information Technologies, Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 139. E-mail: 54tj @ mail. ru, sdq_1987.86@mail.ru, Tel: (+992) 903771616.*

Shermatov Dusnazar Saidovich *- State Educational Institution «Avicenna Tajik State Medical University», head of department. Medical and Biological Physics with the Basics of Information Technologies, Doctor of Physics and Mathematics, Professor. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 139. E-mail: erkin_sermatov@list.ru. Tel: (+992) 919044948.*

Kodirov Bakhtiyor Rozikovich *- professor of the department, doctor of pedagogical sciences, branch of the Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education «VSTU» in Borisoglebsk, Mob. Tel. (+792) 90084798. E-mail: bakhtiyor_0663@mail.ru.*

МАШЪАЛИ РАҲНАМОИ ЗИЁИЁНИ ЭҶОДКОРИ ЗАМОНИ ХЕШ

Ҳайдаров А.А.

Донишкадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат

Аҳмади Дониш барои саҳми арзандаи хеш дар густариши фарҳанг ва устувор намудани рукнҳои маорифпарварӣ ва изҳор намудани матонат дар роҳи ислоҳоти низоми таълиму тарбия ба унвони пешво ва сарвари маорифпарварони Осиёи Миёна сазовор гардидааст. Ҳангоме ки дар дарбор ифои вазифа менамуд, аз ҷиҳати фазлу камол дар байни олимони пешқадаму маорифпарвар соҳиби эҳтирому обрӯи баланд буд. Замоне ки ӯро барои муборизаи фидокорона ва тараққихоҳӣ ва ақидаҳои

пешқадами иҷтимоиву сиёсияш аз дарбор дур намуданд, қадри ӯ дар назди тамоми мардуми ҳақпараст ва маърифатдӯст боз ҳам баландтар гардид.

Ӯ дар таърихи афкори педагогии халқи тоҷик дар охири асри XIX ва аввали асри XX он қадар таъсири боризе гузоштааст, ки ба ягон мутафаккири ҳамзамонаш муяссар нагардидааст. Чуноне ки Е.Э. Бертелс гуфтааст: «Ҳангоми омӯзиши адабиёти тоҷики асри XIX, мо пеш аз ҳама, ба симои дурахшон, падари адабиёти нави тоҷик-Аҳмади Дониш рӯ ба рӯ меоем, ки фаъолияташ ба тамоми адабиёти давраи минбаъда ва ҳатто ба ташаккули адабиёти советии тоҷик таъсири худро гузошта буд»[12, с.11].

Муҳаққиқон баъди омӯзиши афкор ва фаъолияти адабиву сиёсии ӯ ба натиҷае омаданд, ки таълимоти мутафаккир ба он се меъёр, ё се хусусият, ки ба маорифпарварони Аврупо ва Русия нисбат медиҳанд, ба куллӣ мувофиқат мекунад.

Якум, ин ки Аҳмади Дониш чун дигар маорифпарварони Аврупо сохти давлатдории замонаашро танқид намуда, аз он норизогии хешро баён мекунад. Дуюм, омӯзиши илмҳои дақиқро тарғиб намуда, таълимоти схоластикиро дар мактабҳо танқид менамуд ва таҷрибаи пешқадами Аврупоро мехост дар Бухоро пиёда созад. Сеюм, дар таълимоти ӯ ва дар тамоми мазомини осори ӯ манфиати халқи заҳматкаш далерона пуштибонӣ гардидааст ва барои саводнок шудани омма кӯшишҳо ба харҷ додааст.

Дар таълимоти Аҳмади Дониш ва маорифпарварони асри XVIII Фаронса ва маорифпарварони солҳои 40-60-уми рус хеле шабоҳат ва умумиятҳо ба назар мерасад. Аз ин рӯ, ба андешаи Расул Ҳодизода, ки «яқин аст, ки Аҳмади Дониш бо эҷодиёти нависандагони маорифпарвари асри XVIII Фаронса ва маорифпарварони солҳои 40-60-уми рус шиносо набуд» наметавон мувофиқ буд, зеро чи тавр мутафаккир тавонистааст аз таълимоти масониҳо(фаромӯшониҳо), ки дар Русия таълимоти онҳо чандин даҳсолаҳо манъшуда ва азбайнрафта буд, хабардор шавад ва аз таълимоту эҷодиёти маорифпарварони фаронсавиву рус, ки дар ташаккули ақидаҳои маорифпарварони рус ва баъдан Осиёи Миёна хизмат намудаанд, огоҳ набошад[6, с.219].

Барои ин Аҳмади Дониш имконият дошт, ки аз мутафаккирону шарқшиносон ва дигар ходимони давлатии Русия, ки бо ӯ риштаи рафоқат доштанд, ба мисли П.И Пашино, В.Григорев, Козимбек Обиддинов ва дигарон, ки номи баъзеи онҳоро мо то ҳол намедонем, маълумот гирифта бошад.

Ба андешаи мо, таъсири таълимоти масониҳо низ дар инкишофи ақидаҳои маорифпарваронаи Дониш андак нест, гарчанде муҳаққиқони дигар онро назарногир донистаанд. Зеро дар ҳамон давра ва маҳз дар солҳои 1858-1897 таълимоти масониҳо дар сарзамини Эрони ҳамсоя хеле ривоҷ ёфт буд. Дар таҳти таъсири ин таълимот маорифпарвари машҳури эронӣ Мирзо Малкумхон ҷамъиятҳоеро бо номи « Ҷомеаи Одамият» ва «Фаромӯшхона»-ро созмон дода, тарғиботи худро дар бораи дигаргун кардани низоми таълиму тарбия баён менамуд ва норизогии хешро аз ҳукумати мавҷуда изҳор мекард. Тараққихоҳон ва маорифпрварони минбаъдаи эронӣ ҳам аз таъсири ин таълимот илҳом гирифта, ҳаракатҳои машрутахоҳии хешро ба амал мебароварданд. Бо таъсири масониҳо дар кишвари ҳамсоя ба вуҷуд омадани ақидаҳои тараққихоҳона ва маорифпарварона ба ҷаҳонбинии Дониши маърифатпараст, албатта, бенатиҷа намемонд.

Дар вазъияти зулмонӣ ва истибдодии онрӯзаи Бухоро ақидаҳои маорифпарваронаи Аҳмади Дониш як машъале фурӯзон буд, ки зиёиёни ба хоби ғафлат рафтаро ҳушёр, бедор ва дар гирди худ муттаҳид намуд. Яке аз «бузургтарин хизматҳои Аҳмади Дониш аз он иборат аст, ки ӯ тавонист, дар атрофии худ як гурӯҳ пайравон- маорифпарварони асри XIX тоҷикро муттаҳид кунад»[7, с.28].

Беҳуда устод Садриддин Айнӣ Аҳмади Донишро ситораи дурахшон дар осмони тираи Бухоро нагуфтааст[3, с.20].Беҳтарин мутафаккирон ва адибони он замон Қорӣ Раҳматуллои Возеҳ, Исо Махдуми Бухороӣ, Абдулқодирхоҷаи Савдо, Шамсиддин Махдуми Шоҳин, Мирзо Ҳайити Саҳбо, Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат пайравон ва ҳаммаслакони Аҳмади Дониш ба ҳисоб мерафтанд.

Дар ташвиқу тарғиб намудани ақидаҳои пешқадами мутафаккир бар иловаи фаъолияти пайравони фавқуззикр боз нақши ду маҳфили адабӣ, ки дар он вақт дар Бухоро амал менамуданд, бешубҳа калон аст. Яке аз ин маҳфилҳо дар ҳавлии Аҳмад Махдуми Дониш ва дигаре дар хонаи Шарифҷон Махдуми Садри Зиё фаъолият доштанд. Аъзо ва иштирокчиёни фаъоли маҳфили Садри Зиё ба қавли устод Айнӣ инҳоянд: Мулло Нарзуллоҳи Лутфӣ, Абдулмаҷиди Зуфунун, Яҳёхоҷа, Содиқхоҷаи Гулшанӣ, Ҳомидбеки Ҳомид, Абдуллохоҷаи Таҳсин, мулло Бурҳони Муштоқии Бисмил, қорӣ Абдулкарими Офарини «дӯзахӣ», Мирзо Азими Сомии Бӯстонӣ, мулло Раҳмати сартарош ва Азизхоҷаи Азиз. Устод Айнӣ аз соли 1891 бо онҳо ошно гардида буд ва чанде дигар низ буданд, ки ба маҳфили Садри Зиё шахсан ҳозир намешуданд, вале афкори онҳо, эҷодиёти онҳо аз тарафи аҳли маҳфил ғоибона мавриди ситоиш ва ҷонибдорӣ қарор мегирифт. Ба қатори онҳо Аҳмад Махдуми Дониш, Мирзо Ҳайити Саҳбо ва Шамсиддини Шоҳин дохил мешуданд[11, с.18].

Муҳаққиқ З.Ш.Раҷабов навиштааст, «ки ба қавли устод Айнӣ, Аҳмади Дониш яке аз иштирокчиёни доимӣ(ва аслан роҳбари) анҷумани шоирон буд, ки дар ҳавлии Шарифҷон Махдум

(Садри Зиё) барпо мешуд»ва дар ҷои дигар меорад, ки Садриддин Айнӣ дар солҳои ҷавонӣ дар маҷлисҳое, ки мушоара барпо мешуд, борҳо худи Аҳмади Донишро дидааст[8, с.100].

Ҳақиқатан, Аҳмади Дониш роҳбару роҳнамои зиёиёни пешқадами Бухоро маҳсуб мешуд ва он маҳфилҳо низ дар партави афкори пешқадами ӯ фаъолият менамуданд, вале чи тавре ки даргуфтаи устод Айнӣ дар фавқ дидем, Дониш иштирокчии маҳфили Садри Зиё набудааст ва ӯро ғоибона ситоиш менамуданд.Айнӣ бошад, Донишро дар назди мадрасаҳо, борҳо дидааст ва ҳатто бо ҳамроҳии мударрисон ба хонаи Аҳмади Дониш барои тутхӯрӣ ҳам рафта будааст[1, с.270-272].

Вале аз аҳли маҳфили Аҳмади Дониш баъзеҳо чун Абдулмаҷиди Зуфунун, Яҳёхоҷа ва дигарон ба ҳар ду маҳфил рафтуо доштанд ва ҳар ду маҳфилро бо ҳам мепайвастанд. Содиқхоҷаи Гулшанӣ ва Ҳомидбеки Ҳомид ва Абдулкарими Офарини «дӯзахӣ» низ аз давомдиҳандагони маҷлиси Аҳмади Дониш дар маҳфили Садри Зиё буданд. Ҳамаионҳо то зиндабуданиДониш ба назди ӯ рафтуодоштанд.

Маҷлисҳои маҳфили Садри Зиё аз ҷиҳати мазмун ба маҷлисҳои Аҳмади Дониш хеле наздик буданд ва мавзӯи муҳокимашаванда низ як буд. Суҳбате, ки дар хонаи Аҳмади Дониш сар мешуд, дар маҳфили Садри Зиё идома меёфт, ё баръакс[11, с.21].

Муҳаммадҷон Шакурии Бухороӣ низ дар ин андешааст, ки Садри Зиё бо Аҳмади Дониш ба ҳам ҳамсуҳбат нагардидаанд. Чунончи менависад: «Гуфтем, ки ҳақгӯи аввал Аҳмад Махдуми Дониш буд. Бо бовармандӣ тавон гуфт, ки ҳамнишинӣ ва ҳамсуҳбатӣ бо Аҳмади Дониш ба Садри Зиё муяссар нагардидааст. Лекин маҳфили адабии Садри Зиё бо маҷлисҳои хонаи Аҳмади Дониш робитаи бевосита доштааст»[11, с.20].

Мавзӯи баҳси ин маҳфилҳо масъалаҳои доғи рӯз, ислоҳот дар аморат, ислоҳот дар мактабҳо ва низоми маориф, таҳлили ашъор ваэҷодиёти аъзои маҳфил ба ҳисоб мерафт. Аҳмади Дониш тавонист ин гурӯҳи зиёиёнро ба як ҷараёни калон, ки оянда номи маорифпарваронро мегирад, табдил диҳад.

Солҳои 80-уми асри XIX осори Дониш ва ақидаҳои ислоҳотхоҳии ӯ диққати тамоми зиёиёнро ба худ ҷалб карда буд. ШарифҷонМахдум яке аз мухлисони беҳтарини осори Дониш ба ҳисоб мерафт, вайҳатто дар айёме, ки мутафаккир аз дарбор рафта ва хондани осораш манъ шуда буд, нусхаи дастнависи «Наводир-ул-вақоеъ»-ро пайдо намуда, ба шоири ҷавон Абдулвоҳиди Мунзим (1875-1934) барои китобат супорид. Баъди китобат Садри Зиё Мунзим, Айнӣ ва Ҳайратро фармуд, ки онро бо нусхаи асл муқоиса намоянд.

Ин кор соли 1899 буд ва аз ҳамон сол сар карда, бо ибораи устод Айнӣ дар сояи мутолиаи «Наводир-ул-вақоеъ» дар шуури Мунзим, Айнӣ, Ҳайрат ва дигарон тағйирот ва «инқилоби фикрӣ рӯй дод», ки ин боиси бештар гардидани сафи қувваҳои бомаърифату ислоҳотталаб ва маърифатпарвар гардад. Шиносоӣ бо «Наводир-ул-вақоеъ» ибтидои ақидаҳои танқидии зидди сохти мавҷудаи давлатӣ буд, ки адибони маз-кур ва дигаронро талқин менамуд, ки бештари фанҳо ва дарсҳои дар мадраса омӯхтаашонро беҳуда ва нолозим ҳисобида, дар назди аҳли маҳфили хеш дар бораи ислоҳоти ҳаёти ҷомеа ва ислоҳот дар барномаи мактабҳои Бухоро суҳбат намоянд.

ТаълимотиДониш дар маҷмӯъ баҳреро мемонад, ки аз паси мавҷе мавҷи дигареро ба вуҷуд меорад. Ақидаҳои сиёсии ӯ ба сиёсатмадорон, ақидаҳои маорифпарварӣ ва ислоҳотталабии ӯ ба маорифпарварон ва ҷадидон ва тарафдорони мактабҳои усули нав, санъати шоирии ӯ ба шоирон, санъати насрнависии ӯ ба нависандагон ва санъати таърихнигории ӯ ба таърихнигорон ва ғайра таъсири бузурге расонидааст.

Устод Айнӣ менависад: «ҳарчанд то ин дам аз матбуоту адабиёти ҳозира бехабар будам, лекин орзуи ислоҳи макотибу мадорис дар хотирам нохуне мезад ва аз бидъоти маъҳуд байни худҳо хеле нафрат доштам. Ин орзу ва нафрат ба ман ба воситаи мутолиа кардани «Наводир-ул-вақоеъ» ном китоби Аҳмад Махдуми Муҳандис Дониши Бухороӣ ва хондани китоби «Саёҳатномаи Иброҳимбек» пайдо шуда буд»[3, с.35].

Пайдоиш ва паҳн шудани ҷаридаҳои нав ва кушодашавии мактабҳои усули нав дар хориҷи кишвар барои амалӣ гардонидани ормонҳои Аҳмади Дониш аз ҷониби пайравонаш заминаи хубе муҳайё сохт. Нахустин мактаби усули нав ба гуфтаи устод Айнӣ дар соли 1883 дар Боғчасарой аз ҷониби Исмоилбек Ғаспаринии Қиримӣ ифтитоҳ ёфтааст. Паҳншавии ҷаридаҳои «Тарҷумон», «Ҳабулматин» (мунташири Ҳиндустон), «Парвариш» (мунташири Миср) дар тарғиби ислоҳи мадорис низ хеле судманд буд.

Вале чун ҳомӣ ва сарпарасти мактабҳои нав давлати Туркия буд, пеш аз ҳама ӯ пантуркизмро дар байни мусулмонони Кафқоз, Русия ва Осиёи Миёна тарғиб мекард. Исмоилбеки Ғаспаринӣ ҳатто худаш соли 1907 ба Бухоро омада, дар он ҷо мактаби нав бо забони тоторӣ ифтитоҳ намуд.

Соли 1898 дар Қӯқанд бо ибтикори мулло Салоҳиддин, соли 1899 дар Андиҷон бо ибтикори мулло Шамсиддин ва дар Тошканд ҳамон сол бо ибтикори қорӣ Манон мактабҳои нав бо забони ӯзбекӣ кушода шуд[10, с.127].

Аввалин мактаби усули нав бо забони тоҷикӣ соли 1901 аз ҷониби маорифпарвар Абдулқодири Шакурӣ дар Самарқанд кушода шуд. Дар Бухоро аввалин мактаби усули навро мулло Ҷӯрабойи пирмастӣ соли 1900 кушод, вале он дер давом накард. Тоторҳо, табааи Русия буданд, озодона чи дар

Бухоро ва чи дар дигар шаҳрҳо мактабҳои нави худро мекушоданд, вале барои тоҷикон дар ватани хеш барои кушодани чунин мактабҳо на имконият ва на иҷозат буд.

Баъди шиносоӣ бо мактаби нави Абдуқодири Шакурӣ дар Самарқанд бо ташаббуси пайравони Аҳмади Дониш Мирзо Абдувоҳиди Мунзим ва Садриддин Айнӣ 5-уми ноябри соли 1908 дар ҳавлии Мунзим нахустин мактаби нав бо забони тоҷикӣ кушода шуд. Садриддин Айнӣ барои осонтар шудани таълим маҷбур шуд, ки худ барои бачагон китобҳои зеринро бинависад: «Таҳзиб-ус-сибён»(1909), «Тартил-ул-Қуръон»(1909) ва баъдтар «Заруриёти диния»(1914).

Ифтихори миллии устод Айнӣ, ки аз таълимоти Аҳмади Дониш маншаъ гирифта буд, мактабҳои тоториву туркиро мактабҳои Бухоро намеҳисобид: «мактаби тоторҳо низ барои ба забони туркии тоторӣ будан, мактаби Бухоро ҳисоб намеёфт»[3, 40]. Пайравии дигаре, ки Айнӣ ва Мунзим аз Дониш намуданд, ин буд, ки онҳо барои саводнок кардани омма кӯшиш намуда, бачаҳои камбағалонро бепул таълим медоданд.

Обрӯи мактаби нави тоҷикӣ баъди он, ки бачаҳо имтиҳонҳоро дар назари мардум озоду ошкоро супориданд, хеле баланд гардид. Рағбати мардумро дида, мухолифони мактаби нав ба ҷунбиш даромаданд. Аввалин касе, ки аз муллоён ба муқобили мактаби нав баромад, Мулло Қамари Қазонии мударрис буд, яъне ғайритоҷик[3, с.48]. Баъди дар соли 1909 баста шудани мактаби услуби нави Мунзиму Айнӣ аз тарафи амир, тарафдорони мактаби нав баз ҳам муттаҳидтар гардиданд ва дар натиҷа ҳаракати муташаккилонаи ҷадидияро ба вуҷуд оварданд.

Чи тавре ки дар боло ишора рафт. ақидаҳои тарбиявӣ, маорифпарварӣ ва сиёсии Аҳмади Дониш нафақат барои ҳамзамонони мутафаккир, балки барои чанд насли минбаъда аз қабили маорифпарварон, ҷадидон ва тарафдорони инқилоб низ ҳамчун роҳнамо хизмат намудаанд.

Таъсири ақидаҳои маорифпарварона ва ислоҳотхоҳонаи Аҳмади Донишро таърихшинос Намоз Ҳотамов ба ҳаракати ҷадидон ниҳоят калон дониста, чунин менависад: «Манбаи аввал ин ақидаҳои маорифпарварии фарзанди барӯманди халқи тоҷик Аҳмади Дониш, фарзандони халқи ӯзбек Зокирҷон Фурқат, Муҳаммад Аминхоҷа Муқимӣ, Завқӣ ва дигарон ба ҳисоб мераванд. Аз байни онҳо, махсусан Аҳмади Дониш зиёда шуҳрат пайдо карда буд»[10, с.119]. Ақидаҳои маорифпарварии Дониш дар авохири қарни XIX аллакай дар Бухоро, Самарқанд, Фарғона, Тошканд, Хева ва дигар манотиқ шуҳрат ёфта буданд.

Яке аз санъатҳои муҳимтарини ҳамаи давру замонҳо – ин таърихнигорӣ ба ҳисоб меравад ва ҳар давру замон хусусиятҳои хоси таърихнигории худро дорад. Хусусияти фарққунандаи таърихнигории нимаи дуюми асри XIX ин ба миён омадани асарҳои танқидии таърихӣ мебошад. Дар асарҳои таърихии Аҳмади Дониш «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони Манғития» ва асари Мирзо Абдулазими Сомӣ «Таърихи салтанати Манғития» ҷаҳолат, қафомондагӣ ва бедонишии амирон, амалдорон ва лашкариёни аморати Бухоро мавриди танқиди сахте қарор гирифтаанд.

Маорифпарварони дигар Садриддин Айнӣ «Таърихи амирони Манғитияи Бухоро» ва Абдурауфи Фитрат «Давраи ҳукмронии амир Олимхон»- и хешро дар пайравии Дониш навишта, услуби танқидии ӯро истифода бурдаанд. Устод Айнӣ менависад: «Бисёртарин муаррихони Машриқзамин…асоси таърихнависиро ба қасида ва мадеҳанигорӣ гузоштанд…тамаллуқ ва риёкориро пеша карданд…Инак ин равише, ки мо илтизом кардем, як аксуламали маслаки пешиниёни мост»[2, с.126-127].

Аҳмади Дониш бо содабаёнии хеш дар наср ва назм низ намунаи ибрат буд. Абдулқодирхоҷаи Савдо дар аввалҳо шеърҳои мураккаб мегуфтааст, лекин бо маслиҳати Дониш содаю равон навишта, боз ҳам машҳуртар гардидааст[8, 213].Тақвияти соданависӣ яке аз фазилатҳои маорифпарварон ва махсусан Аҳмади Дониш ба ҳисоб мерафт. Таблиғ ва ташвиқи ӯ алайҳи муғлақбаёнӣ низ ҷонибдорони зиёдеро аз қабили Садри Зиё, Аҷзӣ, Айнӣ, Асирӣ ва дигарон пайдо намуд ва ба соданависӣ раҳнамун сохт. Дар миёни маорифпарварон сабқати соданависӣ ривоҷ ёфт ва устод Айнӣ ба тарафдории баъзеи ин соданависон чунин мегӯяд:

«Шарифҷон- махдум, ки аз иншонависони машҳури замони худ буд, аз мухлисони Аҳмади Калла ва Сомӣ буда, иншо, мактуб ва хотироти худро боз ҳам содатар ва оммафаҳмтар карда менавишт»[11, 97]. Лекин худи устод Айнӣ ва Фитрат дар ин ҷодаи содабаёнӣ аз ҳама пештар рафта, шуҳрати бештаре ёфтанд. Хизмати Садриддин Айнӣ дар содагиву тозагии забони адабии тоҷик ниҳоят бузург мебошад.

Хулоса, таълимоти Аҳмади Дониш барои зиёиёни ҳамзамони ӯ чароғи раҳнамо ва ҳидояткунандаи роҳи маърифат ва пешрафти ҷомеа ба ҳисоб мерафт ва дар ҷомеаи имрӯзаи мо низ аз онҳо истифода бурдан, ба андешаи мо, бар салоҳи кор хоҳад буд.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Куллиёт, ҷилди 6. / С.Айнӣ -Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1962.- 415 с.
2. Айнӣ С. Куллиёт, ҷилди 10. / С.Айнӣ - Душанбе: Ирфон, 1966.- 343 с.
3. АйнӣС.Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро. / С.Айнӣ - Душабе, 2005.-270 с.
4. Аҳмади Дониш Наводир-у-лвақоеъ.К.1. / Аҳмади Дониш -Душанбе: Ирфон, 1988.- 285с.

5. Аҳмади Дониш.Наводир-у-лвақоеъ.К.2. / Аҳмади Дониш -Душанбе: Ирфон, 1989.- 339с.
6. Аҳмади Дониш. Порчаҳо аз «Наводир-ул-вақоеъ». Ботаҳрир, тавзеҳот ва сухани хотимавии Расул Ҳодизода. Аҳмади Дониш - Сталинобод, 1957.- 224с.
7. Ғафуров Бобоҷон. Тоҷикон. Китобидуюм. / Бобоҷон Ғафуров - Душанбе: Ирфон, 1985.- 409с.
8. Раҷабов З.Ш. Маорифпарвар Аҳмади Дониш. / З.Ш. Раҷабов - Душанбе: Ирфон, 1964.-306 с.
9. Ҳайдаров А.А. Афкори педагогии Аҳмад Маҳдуми Дониш (монография. / А.А. Ҳайдаров - Душанбе: «Ирфон», 2011.-160 с.
10. Ҳотамов Н.Б. Таърихи халқи тоҷик (Аз солҳои 60-уми асри XIX то соли 1924).Нашри дуюм. Бо тасҳеҳ, такмил ва иловаҳо. / Н.Б. Ҳотамов – Душанбе, 2007.- 368 с.
11. Шакурӣ М. (Муҳаммадҷон Шакурии Бухорой). Садри Бухоро. Чопи дувум. Бо тасҳеҳ, такмил ва иловаҳо. - Душанбе, 2005. - 325 с.
12. Юнусов А., Норкаллаев И. Аҳмади Дониш. (Феҳрасти адабиёт). / М. Шакурӣ -Душанбе, 1986.- 121 с.

СВЕТИЛО И ПУТЕВОДИТЕЛЬ ТВОРЧЕСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ СВОЕГО ВРЕМЕНИ

В статье отмечается, что Ахмад Дониш в ряду просветителей, джадидов, творческой интеллигенции, мыслителей XIX века и других сторонников идей гуманизма занимает лидирующее положение. На основании анализа и исследования научно-литературного и педагогического наследства Дониша, и освоенных им предметов и наук, его можно, без преувеличения, назвать энциклопедистом. Вопросы гуманизма составляют основное содержание и суть его произведений.

Автор пишет, что Ахмад Махдум Дониш был уникальным учёным и мыслителем своей эпохи.

В условиях несправедливости и тирании Центральной Азии того периода, просветительские воззрения Дониша служили маяком для образованной элиты и призывали к пробуждению и объединению всех просвещенцев.

Его учение было путеводным факелом для творческих людей его времени и служило руководством на пути к просвещению и прогрессу общества. И в настоящее время использование мировоззрений этого великого мыслителя Востока принесет огромную пользу в воспитании и обучении подрастающего поколения.

Ключевые слова*: просветительство, джадидизм, вопросы гуманизма, энциклопедист, воспитания и обучении подрастающего поколения, интеллект, ремесло и труд, схоластика, простоты изложения мысли, историография, реформа, проза, безграмотность.*

LUMINARY AND GUIDE OF ITS TIME

The article notes that Ahmad Donish occupies a leading position among the enlighteners, Jadids, creative intelligentsia, thinkers of the 19 th century and other supporters of the ideas of humanism. Based on the analysis and research of the scientific, literary and pedagogical heritage of Donish, and the subjects and sciences he mastered, he can, without exaggeration, be called an encyclopedist. Questions of humanism constitute the main content and essence of works. The author writes that Ahmad Mahdum Donish was a unique scientist and thinker of his era. In the conditions of the injustice and tyranny of Central Asia of that period, Donish's educational views served as a beacon for the educated elite and called for the awakening and unification of all enlightened people. His teachings were a guiding torch for the creative people of his time and served as a guide on the path to enlightenment and the progress of society. And at present, the use of the worldviews of this great thinker of the East will be of great benefit in the education and training of the younger generation.

Key words: *enlightenment jadidism, questions of humanism, encyclopedist. Education and training of the growing up. Generations, intellect, craft and labor , scholasticism, simplicity of presentation of thought, historiography, reform, prose, illiteracy.*

Сведение об авторе:

Хайдаров Абдусамад Алифбекович*-к.п.н., доцент, заведующий кафедрой таджикского и русского языков Института туризма, предпринимательства и сервиса. Тел: (+992) 919997527 E-mail: avsamad@bk.ru*

About the autor:

Haidarov Abdusamad Alifbekovich *- candidate of pedagogical sciences, associate professor, head of the Department of Tajik and Russian Languages, Institute of Tourizm, Entrepreneurship and Service.Tel: (+992) 919997527 E-mail: avsamad@bk.ru*

УДК-37.0+377+378(2-точ)
Б-74

ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ ЭКОЛОГИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ФАНҲОИ ТАБИӢ

Кузиева Р.М.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисодӣ Тоҷикистон
Мирализода А.М.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Таъсири мутақобилаи инсон ва табиат дар тамоми давру замон ҳамчун воситаи мавҷудият ва инкишофи ҷамъият ба шумор мерафтааст. Чуноне, ки маълум аст имрӯз дар замони инкишофи босуръати илму технология таъсири инсон бо табиати Замин суръати кайҳониро гирифта истода, табиат ба тағйирот ва таҳаввулоти бузург дучор гардида истодааст. Мутаассифона дар ин мубодилаю муносибат, насли инсонӣ танҳо ба манфиатҳои моддии худаш бартарӣ дода истодааст. Муносибату истифодабарии ноокилонаи инсон ба муҳити зисти худаш боиси аз байн рафтани ҷангалзорҳои азим, намудҳои гуногуни олами растаниҳо ва ҳайвонот ва захираҳои дигари табиӣ гардида имрӯз хатар ба худи инсон эҷод карда истодааст. Имрӯз натиҷаи ин харобкориҳои инсон тамоми ҳаду ҳудудҳоро гузашта берун аз атмосфераи Замин ба фазои наздизаминии Кайхон паҳн гардида истодааст. Ҷомеаи инсониро зарур аст, ки дар тамоми сатҳҳои ҷамъиятӣ дарк намояд, ки муносибатро ба муҳити зист ба куллӣ бояд дигар намояд, то ин ки саломатию ҳаёти худро ва дар маҷмӯъ сайёраро ҳифз намояд. Дигар вақти он расидааст, ки мафкураи «инсон шоҳи табиат»-ро ба «инсон иҷоранишини табиат» иваз намуда муносибатро бо ин хонаи умумии мавҷудоти зинда ва тамоми сокинони ин «хона» дигаргун намоем. Имрӯз мушкилиии экологӣ на танҳо мушкилии ҳифз намудани муҳити зист балки тарбияи инсони комил низ мебошад. Вайроншудан ва халалдор гардидани низоми табиӣ, зарар расонидан ва хароб кардани табиат - ин пеш аз ҳамма вайрон шудани инкишофи шахсияти комил, аз ҳадди инсонию ҳайвони баромадани насли одамӣ ба шумор меравад. Ин ҳаддест, ки инсон хислати инсониятро гум карда, ақлу шуури худро қурбонии ҳавою ҳавасҳо нафсу манфиатҳои моддии худ мегардонад.

Бинобар ин бо мақсади рафъи бӯҳрони экологӣ ва ҳифзи шароитҳои мусоиди табиӣ, барои наслҳои оянда, пеш аз ҳама иваз намудани тафаккури муосири иқтисодӣ ба тафаккури нави экологӣ зарур аст. Барои расидан ба ин ҳадаф инсонро ба ҳамон шароити ташаккули табииаш, тарбияи меъёрҳои ахлоқи ҳамидаи инсонӣ баргардонидан зарур аст. Танҳо дар ҳамин сурат низоми муътадили алоқамандиҳои байни «инсон – табиат – ҷомеа»-ро барқарор крадан мумкин аст. Ин низомро дар натиҷаи ташаккул додани фарҳанги экологӣ дар байни ҷомеа, маҳаки он тафаккури муносибати эҳтиромона ва эҳтиёткорона ба сарватҳои табиат ва дигар субъектҳои биосфера меистад барқарор кардан мумкин аст. Яъне баробарҳуқуқии тамоми аъзоёни биосфераро барқарор кардан зарур аст. Таҳлили тамоми ҷанбаъхои проблемаи фарҳанги экологӣ нишон дод, ки ташаккулёбии он бисёр мураккаб ва марҳиланок гузашта дар адабиёти соҳавӣ гуногунранг ва гуногунмазмун шарҳ ёфтааст.

Аз мавқеи назариявӣ фарҳанги экологӣ ҳамчун таълимот ва системаи донишҳо оид ба қонуниятҳои инкишофи табиат ва тафаккури ҷамъиятӣ дар солҳои 70-уми асри XX зуҳур намудааст.

Ин зуҳурот ҳам аз ҷиҳати назариявӣ ва ҳам амалӣ-озмоишӣ озмуда шуда бошад ҳам, то ба ҳол шарҳи пурра ва таърифи ягонаи худро наёфтааст.

Мафҳуми фарҳанги экологӣ аз тарафи доктори илмҳои педагогӣ Игнатева В.А. ҳамчун ҷузъи фарҳанги инсоният, ки ифодакунанда ва ба меъёр даровардаи муносибатҳои инсон дар тамоми намудҳои фаъолиятҳояш мебошад, шарҳ додааст. Ҳамзамон дар омӯзиши проблемаҳои ҳамбастагӣ ва алоқамандиҳои фаъолиятҳо ва ҳайёти инсонсҳо бо табиат Никанорова Е.В. Моисеева Н.Н., Урсула А.Д., Данилова В.И. ва диг. Таҳқиқотҳои илмие иҷро намуда бошанд ҳам яке аз аввалинҳо шуда проблемаи фарҳанги экологиро В.И. Вернадский дарк ва мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор дода будааст. Вернадский В.И. косепсияи ҳамбастагиҳои биосфера ва ноосфераро таҳия намуда гуфта буд, ки инкишофи минбаъдаи табиат ва инсоният бояд дар с заминаи коэволютсия, - ягонагӣ ва бо назардошти манфиатҳои умум – сурат гирад.

Ташаккулёбии фарҳанги экологӣ дар натиҷаи тарбияи ҳадафмандонаи насли инсонӣ оид ба дарки бошууронаи қонуниятҳои инкишофи табиат, муҳити зист, муносибати эҳтиёткорона ва боэҳтиромона ба табиат, ҳифзи сарватҳо ва унсурҳои он, оқилона истифодабарии сарватҳо ва боигариҳои он, ва дар зиёд гардонидани ин сарватҳо саҳми арзанда гузоштан мебошад.

Мафҳуми фарҳанги экологиро бошад, ба маърази истифодаи илмӣ Л.Н. Коган ворид гнамудааст. Ӯ фарҳанги экологиро, ҳамчун «ҳамбастагии инкишофи маданӣ-ахлоқӣ ва табии тамаддуни инсонӣ» тавсиф намудааст [7]. Ба ақидаи ӯ фарҳанги экологӣ ин ҷузъи фаҳанги умумиинсонӣ мебошад, ки дар маҳорату малака ва таҷрибаҳои ҳаётие таҷассум мeёбад, ки аз насл ба насл дода шуда ҳамчунин самарааш ташаккулёбии арзишҳо, меъёрҳо, андешаҳо ва анъанаҳо ба шумор мераванд. Дар

адабиётҳои илмӣ шарҳҳои дигари фарҳанги экологӣ низ вомехӯранд. Чуноне, ки Воедилова И.А. зикр менамояд, «фарҳанги экологӣ таҷассумгарӣ ҳамбастагиҳои томи меъёрҳо, андешаҳо, ва хулосаҳое мебошад, ки нишондиҳандаи муносибатҳои ҷомеа, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва шахсият ба табиат мебошанд.» [1].

Жиркова В.И. бошад фарҳанги экологиро ҳамчун андешаҳои устувори муносибатҳои ғамхорона бо табиати атроф номидааст, ки дар тафаккур ва фаъолияти ҳар як шахсият зоҳир мегардад [10].

Кривошеева Е.С. бошад дар таҳти мафҳуми фарҳанги экологӣ маълумотҳои мураккаби шахсӣ, ки масъулиятнокиро нисбат ба ҳолати табиати атроф, андеша ва хулосаҳои шахсии экологӣ, таҷриба аз фаъолиятҳояш дар самти омӯзиш ва ҳифзи табиат ва системаи мафҳумҳои илмӣро доир ба проблемаҳои экологии муосирро тавсиф намудааст [6].

Ба ақидаи Ермолаева бошад, дар таҳти мафҳуми фарҳанги экологӣ бояд ҷиҳати махсуси фарҳанги умумии ҷоеаро фаҳмид, ки воситаҳои некназаронаи муносибатҳои ҷамъияти инсониро бо муҳити табиӣ ифода карда, фаъолиятҳои амалии мақсаднокеро дар самти беҳдошти муҳити зист дар бар мегирад [2].

Ҳамин тавр дар замони муосир мафҳуми фарҳанги экологӣ таърифи ягона ва мушаххаси худро надошта бошад ҳам мазмунан қариб ҳамаи нуқтаҳои назар ба як дигар наздиканд.

Мо дар таҳти фарҳанги экологӣ шуури ягонаи экологиро мефаҳмем, ки дар ҳолатҳои равонӣ-психологӣ ва фаъолиятҳои амалии шахсият таҷассум меёбад.

Мо фарҳанги экологиро таҳқиқ намуда дар он аломатҳои зеринро дарёфтем:

- мавҷудияти маълумотҳо ва шуури экологӣ, кӯшидан дар ҷодаи ҳифз ва беҳдошти муҳити табиӣ, ки сабаи мавҷудияти ҳаёт ва махсусан инсоният мебошад;
- қобилияти истифода намудани донишҳои экологӣ дар амал ва ҳаёти ҳамарӯза;
- маҳорати дарк ва дарёфти проблемаи экологии ба миёномада ва ҷустани роҳҳои ҳал ва бартарафнамоии он.

Зикр намудан ба маврид аст, ки фарҳанги экологӣ миллӣ ва ё қавмӣ набуда сарҳаду забон надорад ва метавон гуфт, ки он умумибашарӣ аст. Зеро ҳеҷ як халқият ва ё миллате бе табиат ва муносибатҳои мутақобилае бо табиат вуҷуд дошта наметавонад, ва проблемаи экологӣ проблемае нест, ки дар як минтақа зуҳур карда ба дигар минтақа бетаъсир монад. Он фарҳанге мебошад, ки хусусияти умумибашарӣ дошта дар тӯли таърихи мавҷудияти ҷомеаи инсонӣ ташаккул ёфта, омезиш ёфта дар фаъолияти меҳнатию фарҳангии ҳар як халқият зоҳир мешавад.

Хулосаи ақидаҳои олимон ва таҳлилҳои шахсиамон моро ба ақидае овард, ки фарҳанги экологӣро ба ду навъ ҷудо кардан мумкин аст:

1. Фарҳанги экологие, ки дар заминаи анъанаҳои қавмию миллӣ ва маҳалӣ ташаккул ёфта аз насл ба насл гузашта ҷанбаи маҳал дорад;
2. Фарҳанги экологие, ки дар заминаи синтези маданиятҳои ҳифзи табиатии умумибашарӣ ва таҳқиқотҳои илмӣ ҳадафмандона дар шароити махсус ташкил гардида ташаккул меёбад.

Таҳқиқотҳои мо нишон дод, ки дар Тоҷикистон мардум асосан ба фарҳанги экологии типи якум такя намуда аксари мардум аз ҳолати ногувори экологии минтақаҳои ҳамшават ва ё сайёравӣ бехабаранд, ва ё барояшон он проблемаҳо бетафоввут аст.

Ҳамчунин натиҷаи омӯзиш нишон дод, ки

- муҳити табиӣ аз тарафи инсон ҳамчун шароити мусоиди ҳаётӣ, ҷои зист дарк карда мешавад на ҳамчун арзиши томи мустақил, ки танҳо як ҷузъи он ба шумор меравем;
- вазъи муҳити зист аз ҳолати равонии бошандагони он вобаста мебошад;
- талаботҳо ба муҳити зист танҳо аз хостаҳои шахсии инсонҳо иборат аст, манфиати дигар бошандагони он ба назар гирифта намешавад;
- гуногунрангии табииро инсоният ҳеҷ қабул накарда истодааст, танҳо овора аз паи ниёзу хостаҳои худ мегардад;
- дарки экология ва проблемаҳои экологӣ характери примитивӣ дорад.

Шумораи беҳад ками пурсидашудагон (2, 3%) дорои типи фарҳанги экологии умумибашарӣ мебошанд.

Ҳамин тавр ба хулосае омадем, ки барои ҷамъияти кунунии мо фарҳанги экологие хос аст, ки муҳити табиӣ ҳамчун муҳити қулай ва барои зист мусоид қабул гардида, хислати экоцентризмиашро болотар мегузорад. Ин хулосаи мо бо ақидаҳои Воедилова И.А., Ермолаева П.Н. ва диг. мувофиқат мекунад [1; 5; 12].

Маҳз ҳамин эгосентризми инсон нисбати табиат мебошад, ки арзишҳои истеъмолии худро болотар аз ҳамаи унсурҳо ва бошандагони муҳити зист гузошта, боиси ғолиб омадани нафсу эҳсосот бар ақл, паст гардидани арзишҳои ахлоқию равонӣ ва ғояҳои инсони комил гардида, ба ташаккулёбии хислатҳои зараррасонию муфтхуриаш сабаб гардидааст.

Натиҷаи инро мо дар муносибати беҳиссона, бетафовутона, бемасъулиятона ва бадахлоқона, бераҳмона ва нооқилона ба табиат мушоҳида менамоем.

Аз ҳамин сабаб зарурате ба миён омад, ки низоми муайян ва ҳадафноки таҳсилоти экологӣ ба миён ояд, то ин ки дар таҳти таъсири чорабиниҳои махсус ташкил гардидаи таълимию тарбиявӣ дар инсон аз синни хурди таҳсилот фарҳанги эккологи ташаккул дода шавад.

Бо ин мақсад, аз синни хурди таҳсилот дар кӯдак ташаккул додани хислатҳои муносибати бовиҷдонона, ғамхорона, масъулиятнокона ба табиатро ташаккул ва тарбия додан лозим аст, то ки аз муносибати ғоратгарона нисбат ба сарватҳои табиат ва олуданамоии муҳити географӣ даст кашем [3]. Яъне ҳалли масъалаҳои экологии ба миёномада дар масштаби умумисайёравӣ бе тағйир додани шуури экологии мавҷудаи аҳолӣ ғайриимкон аст.

Фарҳанги экологӣ категорияи шоханок буда аз ҷузъиёти зиёд иборат мебошад. Айни замон дар байни муҳаққиқони соҳа фикру ақидаи ягонае дар бораи тавсифоти он дида нашавад, ҳам мазмунан фикрҳо ба якдигар наздиканд ва ё пурракунанда ва тақвиятбахшандаи ҳамдигар ба шумор меравaнд.

Дар сохтори фарҳанги экологии башарият бо таври умумӣ чор ҷузъиёт ва гоҳо ҳафт ҷузиётро ҷудо мекунанд.

Ба гурӯҳи якум дохил мешавад:

фарҳанги экологии когнитивӣ;

фарҳанги экологии эстетикӣ;

фарҳанги экологии тафаккури арзишӣ,

фарҳанги экологии амалӣ.

Аз ин номбаршудагон ҳар якеаш дар марҳилаҳои гуногуни синнусолии шахсият бартарӣ пайдо карда дар ташаккули шахсият таъсиргузор мешавад.

Ба ҷузъиёти гӯруҳи дуюми фарҳанги экологӣ доҳил мешаванд:

- шавқмандӣ ба табиат донистани асрори ва проблемаҳои ҳифзи он;
- донишҳо доир ба табиат ва ва роҳҳои ҳифзу инкишофи устувори он;
- фаъолияти босаводонаи экологӣ дар муҳти табиӣ;
- нишон додани ҳасосияти ахлоқӣ ва зебоипарастӣ дар муносибат бо табиат;
- омилҳои барангезандаи рафтор ва фаъолияти шахсият дар табиати атроф [11].

Кашлева С.С. бошад, дар сохтори фарҳанги экологии шахсият ҷузъиёти зеринро ҷудо менамояд:

1) Барангезанда: низоми муайяни фаъолияти экологӣ,рафтори инсон дар табиат;

2) Аксиологӣ: фаъолиятҳо ва тафаккури арзишманди инсон, дарки фардии арзиши ҳаматарафаи табиат барои ҷамъият ва шахсият (иқтисодӣ, хоҷагидорӣ, сиёсӣ, эстетикӣ, ахлоқӣ, ҳифзи саломатӣ ва ғ.), ҳамчун арзиши умумибашарӣ;

3) Гностикӣ: системаи донишҳои илмӣ ва эмпирикӣ доир ба табиат ва ҷузъиёти он, шинохтани худ ҳамчун як ҷузъи таркибии табиат, алоқаи мутақобилаи инсон ва табиат, шахсият, донишҳои экологӣ, экологияи иҷтимоӣ, ҳифзи табиат, маҷмӯи малакаҳои таҳқиқотӣ, омӯзиши табиат, оқибатҳои таъсири инсон ба табиат;

4) Этикӣ (меъёрӣ): системаи меъёр ва қоидаҳои рафтор ва фаъолият дар табиат, ҳамбастагӣ бо табиат;

5) Фаъолияти амалӣ: системаи маҳоратҳои экологӣ, маҳорату малакаҳои амалии экологии фард, доштани қобилият, метод ва роҳҳои технологии таъсиррасонӣ ба табиат;

6) Эҳсосоти-иродавӣ: ҳасосияти баланди фард ба табиат, таҷрибаи бойи ҳамбастагӣ бо табиат, иродаи мустаҳками шахсӣ дар ҳалли мушкилиҳои экологии ба миёномада [5].

Кривошеева Е.С. ба ҷузъиёти аҳамиятноки фарҳанги экологӣ, ки имкон медиҳанд шахсият худашро ҳамчун яке аз элементҳои табиат эҳсос карда, масъулият ҳис намояд диққати ҷиддӣ додааст. Чуноне, ки зикр гардид масъулияти экологӣ сатҳи баланди шуури экологиро талаб мекунад. Фарҳанги экологӣ на танҳо маънои мусаллаҳ гаштан бо донишҳои экологиро дорад, балки дар натиҷаи он ҷаҳони ботинии шахсият ба куллӣ дигар мегардад [6].

Дар заминаи масъулияти экологӣ, муносибати хайрхоҳона ва масъулонаи одамон ба табиат ташаккул меёбад, ки таҳкурсии он донишҳои экологӣ ба шумор меравaнд. Масъулияти экологӣ ин муносибати дӯстдорона ва хайрхоҳона ба табиат набуда, балки дар асоси он муносибате меистад, ки вазифаи иҷроишаш ҳатмӣ ва ҳисси ҷавобгарӣ барои ҳар як амали йҷрогардида дар табиат меистад.

Лихачев Б.Т. чунин мешуморад, ки шуури тараққикардаи ягонаи экологии ҷамъиятиро ҳамчун фарҳанги экологӣ шуморидан мумкин аст. У зикр менамояд, ки шуури экологӣ дар худ зарурияти муҳофизат намудани табиат ва дарки натиҷаи ҳар як амалиёти худ дар табиатро таҷассум менамояд. Меъёр ва қоидаҳои ахлоқӣ низ дар баробари фаъолият дар табиат ташаккул меёбанд [4].

Дар алоқаманди бо ин Кривошеева Е.С. чунин меҳисобад, ки арзишҳои экологӣ, нисбат ба арзишҳои иҷтимоӣ, истеъмолӣ, ва иқтисодӣ мавқеи дуюминдараҷа дошта, мувозинати табииро халалдор намуда истодааст. Дар инҷо усухани дар бораи бартарӣ додан ба инсон ва табиат нарафта зарурияти таҳияи системае мебошад, дар он унсурҳои алоҳида нисбати якдигар бартарият надошта, балки тақвиятбахшанда ва пурракунандаи якдигар ба шумор меравaнд. Баҳри дар оянда инкишофи устувори ҷомеаи инсониро таъмин намудан, бояд мувозинати табииро халалдор нанамуда, экология ва

этика масири инкишофи онро нарму ҳамвор гардонанд [6; 4].

Ҳамин тавр мо ба хулосае омадем, ки мазмуни фарҳанги экологӣ дар заминаи омилҳои зерин ташаккул меёбанд:

1) Сатҳи донишҳои экологӣ;
2) Сатҳи шуури экологӣ ва рафтор дар табиат;
3) Таҷрибаи амалӣ ва маҳорату малакаҳои ҳифзитабиатӣ. Сохтори онро дар таблитсаи зеррин дидан мумкин аст:

Таблитасаи № Сохтори таркибии фарҳанги экологӣ

№	Омилҳо	Таркиби омилҳо
1	Сатҳи донишҳои экологӣ	Донишҳо дар бораи табиат ва қоидаҳои муносибатҳои мутақобилаи инсон-табиат-ҷомеа
2	Сатҳи шуури экологӣ ва рафтор дар табиат	Андешаҳо, назарҳо, арзишҳо, муносибати ахлоқӣ-зебоипарастӣ ба табиат,муҳаббат ба табиат, масъулиятнокӣ.
3	Таҷрибаи амалӣ ва маҳорату малакаҳои ҳифзитабиатӣ	Ахборотӣ, таълимӣ-таҳқиқотӣ, ҳифзитабиатӣ, равшаннамоӣ. Маҳорату малакаҳои ҳифзитабиатӣ

Маҳз ҳамин ҳамбастагии се ҷузъ – дониш, арзишҳо ва фаъолият – муайянкунандаи асосии ташаккулёбии фарҳанги экологӣ ба шумор мераванд.

Чуноне, ки Левин В.А. қайд мекунад одамоне, ки дар онҳо фарҳанги экологӣ ташаккул наёфтааст, метавонанд донишҳои муайянеро соҳиб шаванд, вале онҳоро дуруст истифода бурда наметавонанд. Яъне фарҳанги экологӣ шуури экологӣ ва рафтори экологиро дар бар мегиранд.

Рафтори экологӣ, ҳамбастагии амалҳои мушаххас ва фаъолиятҳои одамон мебошад, ки бевосита ва ё бо воситаи чизе ба муҳити табиат таъсир расонида мешавад ва ба истифодаи сарватҳои табиат нигаронида шудааст.

Дар навбати худ, рафтори экологиро хусусиятҳои шуури экологӣ ва маҳоратҳои асосии амалии ҳифзитабиатӣ муайян мекунад, ки дар ин ҳолат шуури экологӣ ҳамбастагиҳои тасаввуротҳои экологӣ ва ҳифзитабиатӣ, ҷаҳонбинии илмӣ ва муносибатҳои некбинона ба табиат ва дурнамои фаъолиятҳои экологиро ифода мекунад.

Нишондиҳандаҳои сатҳи ташаккули фарҳанги экологӣ инҳоанд: муносибати хештаншиносӣ, муносибат бо ҷомеа ва муносибат бо табиат (муҳити зист). Ҳамзамон се гурӯҳи меъёрҳои ташаккули фарҳанги экологиро ҷудо намудан мумкин аст, ки дар зер меорем:

- масъулияти экологӣ;
- меъёрҳои функсионалӣ;
- сохторӣ.

Ҳамин тавр фарҳанги экологӣ сифати интегралӣ дошта, аз хосиятҳои муҳими шахсият, ки ифодакунандаи дараҷаи тайёрии психологӣ, назариявӣ ва амалии фаъолиятҳои масъулиятшиносона дар табиат ва муҳити зист мебошад, тавсиф дода мешавад [9].

Мазмуни фарҳанги экологиро ҷузъҳои зерин ташкил медиҳанд:

А) зеҳнӣ (сатҳи дониш);
Б) арзишмандӣ (сатҳи шуур, рафтор дар табиат)
В) амалӣ (маҳорату малакаҳои амалӣ, ки барои фаъолиятҳои ҳифзитабиатӣ заруранд.

Барои амалисозии мувафақонаи тарбияи экологӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ риояи қоидахои зерин зарур аст:

- баназаргирии кулли ҷанбаҳои раванди инкишофи шахсият (яъне дар як вақт таъсиргузор будан ба фазои зеҳнӣ ва ҳамаи паҳлӯҳои ҳассосияти кӯдак);
- ҳадафгузории аниқ ба хусусиятҳои синнусолию ва фардии инкишофи кӯдак;
- таъмини марҳиланоки тарбияи фарҳанги экологии кӯдак, аз синни хурди мактабӣ то синни калони мактабӣ;
- истифодаи педагогикаи миллӣ;
- субъективият (кӯдак иштирокчии фаъоли фаъолияти экологӣ ба шумор меравад);
- баназаргирии ҳолати конкретии иҷтимоӣ-иқтисодии маҳал;
- баланд бардоштани сатҳи фарҳанги экологии муаллимони синфҳои ибтидоӣ.

Ташаккули заминаҳои ибтидоии фарҳанги экологӣ истифодаи усулҳо ва шаклҳои мушаххаси кор ва мундариҷаи махсус фароҳам овардашуда ва инчунин фароҳам овардани шароити заруриро барои робитаи доимӣ бо муҳити табиӣ талаб мекунад.

Истифодаи усулҳо ва воситаҳои гуногуни ба синну сол ва имкониятҳои кӯдакон мувофиқ, аз ҷумла баланд гардонидани фаъолият ва мустақилияти хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба муаллим имкон медиҳад, ки табиатро омили муҳими рушди ҳамаҷонибаи кӯдак гардонад.

Дар робита бо ин, Моисеева Л.В. ва Никитина Ю.Г. қайд мекунанд, ки имрӯзҳо ҷустуҷӯи усулҳо, имкониятҳо, усулҳои таълим ва махсусан таълими экологӣ, таъмини ташаккули бо нигоҳи арҷгузори

нигаристан ба табиат, таҳлили рафтори шахсияти хонандаи хурдсол, рафтори одамони дигар, қобилияти боэътимодона дар асоси дониши худ амал кардан, ки дар ниҳоят рушди устувор ва ҳифзи муҳити атрофро таъмин мекунад, дар кӯдакон салоҳиятҳои хоси экологиро ташаккул медиҳад [8].

Чорабиниҳои таълимии беруназсинфӣ ва беруназмактабие, ки ба ташаккулёбӣ ва рушди фаъолиятҳои экологӣ-ҳифзитабиатии хонандагони синфҳои ибтидоӣ нигаронида мешаванд, ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст: чорабиниҳои гурӯҳӣ ва фардӣ. Қариб, ки ҳамаи ин чорабиниҳоро дар шакли гурӯҳӣ ва ё фардӣ истифода бурдан мумкин аст

Ба намудҳои гурӯҳии чорабиниҳои беруназсинфӣ дарсҳо бо гурӯҳи хонандагони синну соли хурд гузаронида мешаванд. Инҳо метавонанд маҳфилҳои мавзӯӣ оид ба экология, корҳои беруназсинфӣ, кори лоиҳавӣ, маҷлисҳои ҷамъиятҳои илмии хонандагон, клубҳои экологӣ бошанд. Ташкили чунин корҳои беруназсинфӣ бо назардошти манфиатҳо, талабот ва шавқмандии маърифатии хонандагон имкониятҳои ташаккулёбии фаъолиятҳои экологӣ-ҳифзитабиатиашонро фарохтар ва тафриқагардию фардигардонии таълимро осон мегардонанд.

Дар айни замон, тамоюли ташкили корҳои беруназсинфӣ бо хонандагони хурдсол дар гурӯҳҳои якхела, яъне вақте ки ба як гурӯҳ дохил шудани хонандагони тақрибан сатҳи рушди зеҳниашон мусовӣ мушоҳида мешавад.

Ин аз нуқтаи назари педагогӣ-психологӣ асоснок аст, зеро ташкили гурӯҳҳои гетерогенӣ аҳамияти бештари тарбиявӣ дошта ба фароҳам овардани фазои мусоиди психологӣ дар коллективи кӯдакон мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ

1. Воедилова И.А. Экологическая культура как новое качество культуры / И.А. Воедилова // Астраханский вестник экологического образования. – 2012. – № 1. – С. 90-92.
2. Ермолаева П.О. Особенности формирования экологической культуры российских и американских студентов (кросс-культурный проект): автореф. дисс. … канд. социол. наук. / П.О. Ермолаева – Казань, 2011. – 26 с.
3. Жернакова Л.Г. Философский подход к экологическому воспитанию и образованию // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2010. – № 2. – С. 147-151.
4. Ильиных И.А. Экологическая этика: учебное пособие. – М.-Берлин: ДиректМедиа. – 2014. – 521 с.
5. Кашлев С.С. Понятие экологического образования как фактора устойчивого развития общества // Экологическое образование для устойчивого развития: отечественный и международный опыт: материалы международной научно-практической конференции (Минск, 26-28 апреля 2016 г.) / под ред. С.С. Кашлева. – Минск, 2016. – С. 6-9.
6. Кривошеева Е.С. На пути к экологическому сознанию // Вестник Красноярского государственного аграрного университета. – 2011. – № 1. – С. 177-183.
7. Мельников Н.Н. Социально-экологические основы гармонизации взаимодействия общества и природы (региональный аспект): дис. Социально-экологические основы гармонизации взаимодействия общества и природы. Канд. соц. наук: 22.00.04. - Самара, 2015. - 159 с.)
8. Моисеева Л.В., Никитина Ю.Г. Формирование экологической компетентности младших школьников // Педагогическое образование в России. – 2011. – № 2 – С. 203-210)
9. Николаева Л.А. Экологическая психология: учебное пособие. – изд. - Ярославль: Ярос. гос. ун-т им. П.Г. Демидова, 2013. – 102 с.
10. Региональный опыт экологического образования и просвещения / Анисимова Т.С., Бобровская М.А., Герасимова Г.А., Григорьева Е.Н., Гаянкова И.В. и др.; под ред. Кривошапкиной О.М. - ISBN 978-5-0009-0047-5 изд. - Киров: МЦНИП, 2015. - 106 с.
11. Семенова Г.Н. Воспитание экологической культуры младшего школьника как части общей культуры личности // Наука 21 века: вопросы, гипотезы, ответы. – 2014. – Т. 1. – № 1. – С. 76-80.)
12. Экологическая культура россиян // Омнибус ВЦИОМ. Тематический раздел: Экология. Климат. – 2011. – Пресс-выпуск № 1670.
13. *Абдуллозода Х. Тарбияи экологии хонандагон (дастури методӣ). – Кӯлоб, 1980.*

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ЧЕЛОВЕКА И ПРИРОДЫ ВО ВСЕ ВРЕМЕНА БЫЛО СРЕДСТВОМ СУЩЕСТВОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

Человеческое общество на всех уровнях должно понимать, что отношение к окружающей среде должно радикально измениться, чтобы защитить свое здоровье и жизнь, а также планету в целом.

Было отмечено, что для преодоления экологического кризиса и защиты благоприятных природных условий будущим поколениям необходимо, прежде всего, заменить современное экономическое мышление новым экологическим мышлением.

Отмечается, что теоретическое положение экологической культуры как учения и системы знаний о законах развития природы и общественного мышления сформировалось в 70-е годы XX века.

Хотя это явление было проверено как теоретически, так и практически, до сих пор не нашло полного объяснения и единого определения.

Таким образом, в наше время понятие экологической культуры не имеет единого и конкретного

определения, но по сути практически все точки зрения близки друг другу.

Keywords: *culture, ecological culture, ecological education, early childhood, ecology, nature protection.*

THE INTERACTION OF MAN AND NATURE AT ALL TIMES HAS BEEN A MEANS OF THE EXISTENCE AND DEVELOPMENT OF SOCIETY

Human society at all levels must understand that attitudes towards the environment must radically change in order to protect their health and life, as well as the planet as a whole.

It was noted that in order to overcome the ecological crisis and protect favorable natural conditions, future generations need, first of all, to replace modern economic thinking with new ecological thinking.

It is noted that the theoretical position of ecological culture as a doctrine and a system of knowledge about the laws of the development of nature and social thinking was formed in the 70-s of the twentieth century.

Although this phenomenon has been verified both theoretically and practically, it has not yet found a complete explanation and a single definition.

Thus, in our time, the concept of ecological culture does not have a single and specific definition, but in fact, almost all points of view are close to each other.

Keywords: *culture, ecological culture, ecological education, early childhood, ecology, nature protection.*

Сведения об авторах:

***Кузиева Раногуль Мирмухамадовна** - ассистент кафедры естествознания Таджикского государственного финансово-экономического университета, Тел: (+992) 919509586*

***Мирализода Абдусалом Мустафо** - ректор Кулябского государственного университета. доктор педагогических наук, профессор E-mail: info@kgu.tj. (+ 992-33-22) 2-35-06*

About the author:

***Kuzieva Ranogul Mirmuhamadovna** – assistant of the natural science chair of Tajik State Finance and Economics University, Tel.: (+992) 919509586*

***Miralizoda Abdusalom Mustafo** - Rector of Kulyab State University.Doctor of Pedagogy, Professor E-mail: info@kgu.tj. (+ 992-33-22) 2-35-06*

ТДУ 891550370

МИРЗО АБДУЛҚОДИРИ БЕДИЛ ДАР БОБИ МАҚОМУ МАНЗАЛАТИ ИНСОН ВА ФАЗИЛАТҲОИ НЕКИВУ НАКУКОРИИ ОН

Қурбонов Ф.Х.

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н. Хусрав

Чи тавре аз осори Мирзо Абдулқодири Бедил бармеояд, ӯ консепсияи махсуси ахлоқие, ки дар он таълимоти ахлоқияш дар як низом, тартиб ва пайдарпай пешниҳод шуда бошад, дида намешавад. Ӯ ҳамчунин ба таъриф ва тавсифи категорияҳои ахлоқӣ таваҷҷӯҳи махсус надодааст ва маълум мегардад, ки чунин мақсадро дар назди худ ҳатто нагузоштааст. Чунки самти афкор ва сохтори асарҳои ӯ, пеш аз ҳама, ба мавриди баррасӣ қарор додани мавзӯи инсон ҳамчун давраи хотимавии эмонатсияи илоҳӣ равона шудаанд. Аммо тафсири мафҳумҳо ва мазмуни онҳо ба мутафаккири бузург маълум аст. Аз ин ҷост, ки Мирзо Абдулқодири Бедил дар мавриди зарурӣ масъалаҳои ахлоқиро низ дар осори хеш мавриди баррасӣ қарор додааст.

Дар асл гирем, мутафаккирони мардуми тоҷику форс дар мавриди таҳлил ва баррасии афкори хеш оид ба масъалаҳои оламу одам, рушди ҷомеа, таълиму тарбияи инсон ва ғайра аҳамияти ҷиддӣ дода, дар ин мавзӯъ дар осори хеш андешаҳо ва фикру ақидаҳояшонро иброз намудаанд. Масъалаи мақом, манзалат ва тарбияи инсон аз замонҳои хеле дури таърихӣ яке аз мавзӯҳои хеле муҳими давру замон ба ҳисоб рафта, аввалин афкори муфиди хаттии дастрас оид ба ин масъала дар «Авета» дида мешавад. Мирзо Абдулқодири Бедил бошад, дар ин мавзӯъ дар осораш фикру ақидаҳоеро баррасӣ намудааст, ки дар таълиму тарбияи насли ҷавон, хусусан дар раванди парвариши инсони комил, нақши беназирро доро мебошанд.

Ақидаҳои ахлоқии Мирзо Абдулқодири Бедил бо назардошти таъсири принсипҳои ахлоқии суфиёна ва Юнони Қадим чунин мазмунро дар бар мегирад. Асоси таълимоти мутафаккиро муносибатҳои байниҳамдигарии одамон дар ҷомеа яке аз омили муҳим ба ҳисоб меравад. Масъалаи мазкурро ӯ кӯшиш намудааст, ки ба василаи шахси бомаърифат, бохирад ва дарккунанда, ки дар ҷомеа бояд дорои мавқеи шоиста бошад, мехоҳад ошкор созад.

Мусалам аст, ки аз давраҳои қадим адабиёти форсӣ-тоҷикӣ шакли дидактикии (омӯзишии) рафтор, гуфтор ва муносибатро дошт ва дар он ҳамзамон консепсияи (тарбияи) ахлоқӣ низ инъикос меёфт. Масъалаи панду ахлоқ дар Осиёи Марказӣ дар шакли шеър ба амал бароварда мешуд. Мирзо Абдулқодири Бедил низ таълимот ва фикру ақидаҳои ахлоқии хешро дар шакли шеър мавриди таҳлил

қарор додааст.

Бояд зикр кард, ки осори илмиву адабии Мирзо Абдулқодири Бедил ҳамчун махзани маърифат ва рукни ҷудонашавандаи халқу миллати мо ба ҳисоб рафта, дар раванди бунёд ва сохтмони давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ, тарбияи шахси баркамол, рушди илму фарҳанг ва покизагии ахлоқу маънавиёти ҷомеа нақши ба худ хос ва бениҳоят боризеро мебозад. Зеро асари ӯ дорои маърифату маданият, илму фарҳанг ва равшандиҳандаи руҳу равони инсонӣ буда, ҳар як шахсро ба пиндор, гуфтор ва рафтори нек ҳидоят карда, дар замири ӯ сифатҳои бунёдкорӣ, созандагӣ ва эҷодкориро парвариш менамояд. Аз ҷумла, ашъори шоири бузург пур аз арзишҳо ва сифатҳои ахлоқи неки инсонӣ, ба монанди озодию озодагӣ, инсондӯстиву башардӯстӣ, некию накукорӣ, одаму одамгарӣ, дӯстиву рафоқат худогоҳиву худшиносӣ ва ғайра мебошад, ки дар сиришти ҳар як инсон ҳисси худогоҳии ӯро рушд дода, инсон буданашро бедор менамояд. Мутафаккир аз ибтидо то интиҳои осори хеш худи инсон ва мақому манзалати ӯро дар зиндагӣ ситоиш карда, дар дили ӯ меҳру муҳаббатро нисбат ба зиндагӣ бедор намуда, хонандаро ба шинохт ва вуҷуду дунёи маънавӣ хеш роҳнамои кардааст.

Панду андарзҳо ва андешаҳои инсонпарваронаи Мирзо Абдулқодири Бедил маҳз дар шароити рушди ҷомеаи муосири мо, ки мардуми куҳанбунёди Тоҷикистон баъди ҳазор сол соҳиби давлати мустақилу соҳибихтиёр гаштааст, арзиши бештарро касб кардааст. Хусусан, ҳамон паҳлуҳои осори мутафаккири бузург, ки масъалаҳои мақому манзалати инсон, инсондӯстиву башардӯстии он ки дар ҳаллу фасл ва амалӣ кардани тарбияи насли наврас, покию покизагӣ ва солимию тозагии ахлоқи ҷомеа ҳамчун қутби роҳнамо роҳи мардумро ба нури фазлу ҳикмат равшан менамояд. Ҳамин тариқ, ба қавли Мирзо Абдулқодири Бедил, барои он ки ҳар як шахс соҳиби ҳисси инсонпарвариву башардӯстӣ шуда, қадру қимат ва эҳтироми инсонро дар зиндагӣ ба ҷо орад, дар навбати аввал, ӯ бояд худро шиносад, танҳо дар ҳамин ҳолат, ба қавли мутафаккир, ба ҳар як инсон дар давоми ҳаёт муяссар мешавад, ки дарди дили дигаронро ба хубӣ дарк намуда, ба мардум хизмати содиқона намояд. Ба андешаи Мирзо Абдулқодири Бедил, чунин аст вазифаи умдатарин ва муҳимтарини инсондӯстиву инсонгароии ҳар як фарди соҳибхираду соҳибмаърифат ва ватандӯсту ватанпарвари ҷомеа.

Омӯзиш ва таҳлили осори Мирзо Абдулқодири Бедил аз он далолат медиҳад, ки ақидаҳои тарбиявии ӯ мазмуни иҷтимоӣ дошта, аз сарчашмаи ғояи инсонпарварӣ ва башардӯстӣ ғизои маънавӣ мегирад. Бинобар ин, ӯ ҷонибдори чунин ақида мебошад, ки инсон дар олам ягона мавҷудоти зинда аст, ки соҳиби ақлу хирад, фаҳму фаросат ва шуур мебошад. Аз ҳамин нуқтаи назар, дар ҷомеа инсон бояд мақому манзалати аввалӣ ва олиро доро бошад. Мутафаккир бо мақсади нишон додани мақому манзалат ва қадру қимати инсон муносибати ӯро ба табиат махсус зикр намудааст. Ба қавли файласуфи бузург, маҳз инсон ба василa ва ёрии илму дониш, ақлу хирад ва шуур имкон дорад ба табиат таъсир расонида, ба он обу ранги дигар дода, онро тағйир диҳад.

Маҳз инсон қудрати онро дорад, ки тамоми ҳодисаҳои табиатро омӯхта, таҳқиқ карда, бо мақсади пешрафт ва пешбурди зиндагии худ ва манфиати хеш истифода намояд. Ва маҳз инсон метавонад, ки тамоми захираҳои табиатро баҳри ободу зебо ва бунёди ҷомеаи инсонӣ пурмаҳсул истифода намояд.

Мирзо Абдулқодири Бедил, аз назари фалсафӣ масъалаи мақом, манзалат, ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ва озодии инсонро дар осори хеш мавриди таҳлил ва муҳокима қарор додааст. Вале бояд тазаккур дод, ки яке аз паҳлуҳои асосии осори мутафаккирро мавзӯи некиву накукорӣ ташкил додааст.

Бояд тазаккур дод, ки дар вазъияти мураккабу пурихтилофи ҷомеаи ҷаҳонии муосир мақом ва нақши инсон дар мадди аввал меистад. Раванди мураккаби идрок ва ақлу фаросати инсон на танҳо ченаки такомули эҷодии ӯ сабабгори тағйирёбии табиат, балки асбоби таҷдиди олами моддӣ мегардад.

Ба ибораи дигар, қадру қимати инсон бевосита ба таҷриба, дарки олам алоқамандаст [3, с.166]. Ба ақидаи мутафаккир, шакли асосии ахлоқ маҷмӯи меъёрҳои ҷамъият бо назардошти хусусиятҳои шахсиятро ташкил менамояд.

Инсон, ба ақидаи ӯ, ҳамчун мавҷудоти оқилу бошуур бояд дорои мақсади дақиқ ва мушаххас бошад. Ва ин мақсад бояд рушд ва такмили маънавии ӯро таъмин намояд. Такмили маънавӣ бошад роҳу равиши худро дорад. Тибқи таълимоти Мирзо Бедил, роҳи асосӣ ин идрок мебошад. Ӯ вазифаи асосии идрокро дар муайянсозии сабабҳои ҳодисоти муҳити атроф медид. Шахси бомаърифату бофарҳанг аз хурофот озод аст. Идрок ин роҳ ба сӯи ҳақиқат мебошад.

Ба андешаи Мирзо Бедил, дар ин раванд яке аз ҷанбаҳои асосӣ ва муҳим дар ахлоқ ин илм ба ҳисоб меравад. Вазифаи идрокро дар баёни ҳодисоти табиат илм иҷро мекунад. Дар достони «Ирфон» Мирзо Бедил бо мақсади исбот намудани он ки илм натанҳо боигарӣ медиҳад, балки он роҳ ба сӯи ҷовидон аст. Ӯ илмро ҳамчун ҳастии мутлақ чунин муайян мекунад:

Илм акс асту ҳикматаш миръот,
Илм парвозу асли сибот [4, с.604].

Аз ин гуфтаҳо чунин бармеояд, ки мутафаккир ба алоқаи илм бо муҳити атроф бовар дорад, ҳарчанде ки ӯ зимни тафсири вожаҳои «илм» ва «ирфон» такя ба суфия менамояд.

Мирзо Бедил ба чунин ақида буд, ки вақте инсон «Ман»-и худро бартараф месозад, он гоҳ ҳисси

худпарастӣ ва худнамоии ӯ боло мегирад, яъне аз «Ман»-и эгоистии инсон рӯй медиҳад. Дар ин ҳолат «Ман»-и умумӣ, ки онро нӯри илоҳӣ ҷабида мегирад, ташаккул меёбад. Чунончӣ, шоир овардааст:

Ҳамин нақши туӣ гар бартарошӣ,

Ту бошиву, ту бошиву, ту бошӣ [5, с.221].

Чи тавре, ки шоири бузург таъкид менамояд, ҳар як инсон бояд ба хуби дарк намояд, ки эътиқоди ҳақиқӣ на дар риоя ва иҷрои маросимҳои динӣ муайян мегардад, балки эътиқоди ҳақиқӣ дар покиву покизагии ботин ва некиву накукорӣ мебошад. Кори хайр ва неке, ки инсон ба амал мебарорад ва ба мардум ва ҷомеа нафъ меоварад, ин худ мақбул ба Худованд аст. Ва худованд подоши ин некиҳоро ба ӯ медиҳад.

Мирзо Абдулқодири Бедил ба ақидаи худ, ки инсон дар ин олам аз ҳама мавҷудоти дигар дида қадру қимат ва арзиши баланд дорад, содиқ монда, бо максади расидани инсон ба дараҷаи бародарӣ, баробарӣ, хушбахтӣ ва зебогию покизагии ботин, бою ғани гардидани ҷаҳони маънавӣ ӯро ба он даъват мекунад, ки аз ниятҳои ғаразнок, қабеҳ, фасоди иҷтимоӣ ва маънавиву ахлоқӣ ва амсоли ин даст кашад.

Бояд зикр кард, ки таълимоти Мирзо Абдулқодири Бедил аз мафҳумҳои ба монанди озодӣ, баробарӣ, бародарӣ, дӯстӣ, инсондӯстӣ, ватандӯстӣ, меҳнатдӯстӣ ҳамчун асоси ҳастӣ ва вуҷуд доштани инсон иборат мебошад. Ба қавли мутафаккир, меҳнат асоси камолоти инсон ба ҳисоб рафта, асоси ташаккул ва рушди хислатҳои беҳтарини инсонро, ба монанди илму дониш, ақлу хирад, фаҳму фаросат ва ахлоқро ташкил медҳад.

Мусалам аст, ки таълимоти ахлоқии Мирзо Абдулқодири Бедил ба консепсияи пантеистии суфия асос меёбад, аммо ӯ аз доираи худи суфия берун баромада, принсипҳои асосии ахлоқи умумибашариро дар бар мегирад. Аз диди Мирзо Абдулқодири Бедил дар таълимоти ин равия баъзе камбудиву норасоиҳое ба назар мерасанд, ки дар раванди ташаккули инсони комил метавонад таъсири манфӣ расонад. Бинобар ин, Мирзо Абдулқодири Бедил ин норасоӣ ва камбудиҳоро ошкор карда, зери тозиёнаи танқид қарор додааст.

Омӯзиш, таҳлил ва таҳқиқи осори мутафаккири бузург аз он далолат медиҳад, ки асоси осори ӯ аз гуманизм иборат буда, маҳз дар замони рушди ҷомеаи муосири мо аҳамияти хеле калони таълиму тарбиявиро пайдо мекунад. Эҷодиёти Мирзо Абдулқодири Бедил дар худ анъанаҳои гуманистии фалсафаи ҳиндӣ ва равияҳои динӣ – фалсафии мардуми форсу тоҷикро дар худ таҷассум кардааст.

Тибқи андешаҳои фалсафии Мирзо Абдулқодири Бедил, инсон аз табиат дида бойтар аст, Худо дар инсон ва табиат татбиқи худро ёфтааст. Гуманизм ва боварӣ ба адолат ба бахту саодати заминӣ ба мардум таъсири эмотсионалӣ-ахлоқӣ расонида, дар назди ҳукми ва ҳоким заминӣ дар ӯ ҳисси шарафи инсонӣ ва эътирофи мақоми инсон буданро бедор кардаанд.

Мирзо Абдулқодири Бедил ба чунин ақида буд, ки инсон дар давоми зиндагӣ бояд такмил ёбад, аммо ба ин раванд монеаҳое мавҷуданд, ба монанди, қавмӣ, миллатчигӣ, нажодпарастӣ ва ғайра, халал мерасонанд. Барои мутафаккир гуманизм меъёре ба ҳисоб меравад, ки инсонро ба рушд ва нумуъ ҳидоят менамояд, яъне ҳамеша ва дар ҳама ҳолат ӯро ба пеш мебарад. Чунончӣ инсон барои шоири ширинкалом, дар олам мавҷудоти аз ҳама комил ба ҳисоб рафта ва дар рӯи замин ӯ рисолати худро дорад. Аз ин нуқтаи назар гуманизм барои файласуфи бузург ҳамчун категорияи ахлоқии ҷамъиятӣ хеле муҳим ва зарур ба ҳисоб меравад. Меҳвари маркази таълимоти гуманистии ӯро инсон ташкил медиҳад.

Чи тавре аз таълимоти Мирзо Абдулқодири Бедил бармеояд, ӯ дар осори хеш ба тасфири тасавуфи таъиноти, мақоми инсон гузошта, ӯро талқин ба он мекунад, ки мақоми худро дар худшиносӣ дида, рӯ ба дарк намудани Худо биорад. Яъне, ӯ тамоми кӯшишу ғайрат ва ҳастии худро барои шинохти Худо равона созад. Тибқи таълимоти Мирзо Абдулқодири Бедил барои он ки инсон ба камолот расад, пеш аз ҳама, ӯ бояд мақсад ва моҳияти мавҷудияти хешро фаҳмида, зебогии табиат ва зиндагиро то андозае дарк намояд, ки мафҳуми он гардида, дар он инъикоси омезиш ва ҳамоҳангӣ бо Худоро ҳис кунад ва бубинад.

Бо мақсади боз ҳам баланд бардоштани мақом ва манзалати инсон дар роҳи ба камолот расидани ӯ, мутафаккир дар шинохти зебоии ҳақиқии табиат ва мавҷудияти аслии худи инсон таъкид менамояд, ки инсон бояд, дар навбати аввал, зебоии сирату суратро фарқ карда тавонад. Ӯ ҳар як фардро даъват кардааст, ки дар зиндагӣ ба парвариши зебогии сирати хеш кӯшиш ба харҷ диҳад:

Зи ҳарири атласи корру фар ба қаборуҷӯӣ ҳавас мабар,

Ки ба хеш то фиканӣ назар, зи ду суст захми ҳамоилот [6, с.45].

Мирзо Абдулқодири Бедил бар он андеша буд, ки ҳар як инсон ҳуқуқ дорад, ки озодӣ ва ҳифзи қадру қимати худро талаб намояд. Ӯ муътақид ба он буд, ки инсон метавонад ҳамеша дар раванди озодишавӣ, ба вижа иҷтимоӣ ва маънавӣ ширкати фаъол варзад. Аз баъзе мисраҳои ашъори ӯ чунин бармеояд, ки шоири ширинкамол падидаҳои иҷтимоии ҷомеаро дар сатҳи баланд ва хуб дар мекунад. Хусусан, иттифоқи одамоне, ки аз воситаҳои рӯзгордорӣ маҳрум мебошанд.

Масалан,

Норасой ҷодаи сарманзили ҷамъият аст,
Аз нишасти бед меояд ҳузури ошён.

Ба андешаи Мирзо Абдулқодири Бедил, ҷамъият ба ҳукмронӣ ва итоаткорӣ ниёз дорад, аммо он бояд аз рӯи адлу инсоф, ки бахту саодати мардумро дар зиндагӣ таъмин менамояд, асос ёфта бошад. Аз тарафи дигар, шоир барои он дар ташвиш аст, ки тобеият на бояд, ки оварда то дараҷаи зӯроварӣ расонад, зеро зӯроварӣ, дар натиҷа, оварда ба душманӣ расонад. Аз ин ҷо, чунин бармеояд, ки файласуфи бузургро масъалаи мақом ва қадру қимати инсон дар ҷомеа ба ташвиш оварда, ӯ ба он кӯшидааст, ки қадру қимат ва мақому манзалати инсон дар ҷомеа аз мадди назар дур намонда, бояд то ба сатҳи олӣ бардошта шавад.

Мирзо Абдулқодири Бедил мавзӯи инсон ва ҷойгоҳу мақоми ӯро дар достони «Тилисми ҳайрат» фасли махсусро зери унвони «Чароғи орзӯ» бахшидааст. Мутафаккир бо мақсади шифо ва муолиҷа бахшидани ғаму андуҳ ва азобу машақатҳои зиндагӣ кушидааст, ки дар дили ҳар як инсон умеду орзу ва меҳру муҳаббатро нисбат ба зиндагӣ, боварӣ баояндаи дурахшонро ҷой кунад. Ғояи асосии достон, ки гуманизмро дар бар мегирад, мутафаккир ба он андешааст, ки инсон дар мубориза барои озодӣ ва ҳақиқат, бахри ғояи (идеаи) баланд тамоми нуқсонҳои ҷисмонӣ ва ахлоқиро бартараф месозад, соҳиби ҳамоҳангии ҷисму руҳ мешавад.

Мирзо Абдулқодири Бедил дар асарҳояш масъалаи озодӣ ва камолоти ахлоқии инсониро ба роҳу воситаи илму маориф ба даст овардан мавриди барраси қарор дода, таъкид кардааст, ки ҳар як шахс ҳама вақт метавонад дар зиндагӣ ба муваффақиятҳое ноил гардад, ки дар омӯзиши касбу ҳунар меҳнат карда, бар зидди хислатҳои шарри инсонӣ мубориза барад. Ҳамин тариқ, Мирзо Бедил барои он, ки инсонро дар зиндагӣ, пеш аз ҳам, озод ва дорои ахлоқи волои инсонӣ бинад, ӯ даъват ба амал овардааст, ки ба ин мақсад расидан ҳар як нафар бояд қадру қимат ва рисолати худро дониста, сипас ҳамеша дар саъю кӯшиш бошад. Мақсади ниҳоии файласафи бузург дар он ниҳон гаштааст, ки ӯ ба он ҳидоят намудааст, ки ҳар як инсон новобаста аз мақом ва мавқеи ҷамъиятӣ ва вазъи иҷтимоии худ, бояд ба он бикӯшад, ки ҳамеша барои ба даст овардани озодӣ, мустақилиятӣ ва мақому манзалати хеш дар ҷомеъа мубориза барад.

Ҳамин тавр, мо метавонем таъкид намоем, ки масъалаи инсондӯстӣ, мақому манзалати инсон, яъне консепсияи гуманистии Мирзо Абдулқодири Бедил дар осори ӯ ҳамчун меҳвари андешаҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ ба ҳисоб меравад. Ба қавли ӯинсон ҳамеша дар маркази олам меистад. Шоири ширинкалом ба он ақида устувор ва муътақид буд, ки ҳар як шахсро дар зиндагӣ тақдир ва рафтору муносибат ба дигарон дар дасти худаш аст. Аз ин рӯ, ӯ бояд, ки новобаста аз вазъи иҷтимоии худ масъул аст тамоми имкониятҳоро истифода барад то ин ки ҳаёти худро ба хушбахтӣ гузаронад.

Дар консепсияи гуманистии Мирзо Абдулқодири Бедил, масъалаи тараннуми инсон, мақому манзалат, қадру қимат, инсони комил, меҳнатдӯст, боадолат, муносибати нек бо дигарон ва ғайра, асоси афкори педагогии мутафаккирро ташкил медиҳанд.

Мирзо Абдулқодири Бедил ба монанди олимон, шоирон ва адибони замони худ нишон додааст, ки нисбати ҳар як инсон таълиму тарбияи мувафақ ба худи шахсияти ӯ амалӣ карда шавад ва истифода намудани чунин тарзу усул ва роҳу равишро дар хусусият, хислат ба қобилиятнокии ҳар як фард медонад.

Чи тавре, ки аён аст, Мирзо Бедил мавзӯи мақом ба мавқеи инсон, ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ва озодии ӯро аз нуқтаи назари фалсафӣ мавриди таҳлил қарор додааст. Аммо яке аз паҳлуҳои асосии ақидаҳои мутафаккирро, ки нисбати масъалаи мазкур баррасӣ намудааст, некиву накукорӣ ва хайру саховат ташкил медиҳад.

Ба андешаи Мирзо Абдулқодири Бедил, дар раванди ба дараҷаи ба камолот расидани инсон яке аз омилҳои асосӣ хислати волои ахлоқи инсонӣ некиву накукорӣ нақши назаррасеро мебозад.

Мирзо Абдулқодири Бедил дар осори хеш масъалаи таълиму тарбияи инсон ва ба камол расидани онро мавриди таҳлил қарор дода, аз нуқтаи назари илмӣ нисбат кардааст, ки дар раванди ташаккул ва рушди ҳар як шахс се омили асосӣ ирсият, тарбия ва муҳит таъсир мерасонад. Ва дар раванди ба камол расидани шахс ба эътибор нагирифтани ин омилҳо ҳатман ва бечунучаро таъсири манфии худро мерасонад.

Омӯзиш ва таҳлили осори Мирзо Абдулқодири Бедил аз он шаҳодат медиҳад, ки ӯ моро ба василаи тарбияи ахлокӣ парвариш то ба дараҷаи камолот расидани насли ҷавон ҳидоят ва роҳнамоӣ менамояд. Ӯ камолоти инсонро дар мизони ақли муаддаб санҷида, рафтору кирдор, муносибат ва обутоб додани ҳар як шахс дар муҳити ахлоқи ҳамидаи инсониро кори хеле пурмасъули ҷамъиятӣ медонад. Тарғиб ва ташвиқи фазилатҳои ахлоқи неки инсониро ӯ кушидааст, ки ба тарзу усул ва воситаи панду андарз баррасӣ намояд. Бинобар ин шоир, дар ашъори худ, ки ба ташшакул ва рушди сифатҳои ахлоқии инсон ихтисос дорад, суханҳо ва панду андарзҳои баландпояи ибратбахш гуфтааст. Дар мавриди тарбияи ахлоқи ҳамида ба хислатҳои ахлоқи волою неки инсонӣ, ба монанди некиву накукорӣ, инсондӯстиву ватанпарварӣ, покиву парҳезкорӣ, сахигиву саховатмандӣ, ҳимматбаландӣ ва ғайраро афзалият дода, тамаъкорӣ, кибру ғурур, ғайбату шиквадорӣ, булҳавасиву хасисӣ ва умуман

шаррпарастиро сахт танқид менамояд.

Мутафаккир тарғиб менамояд, ки дар зиндагӣ шахсони накӯкорон бояд ҳамеша аз одамони сафлатабъон дурӣ ҷуста, аз онҳо ҳазар намоянд ва ба ин тоифа ҳеҷ вақт ҳасад набаранд. Чунки он давлате, ки онҳо доранд ду рӯза беш умр надорад, ҳар чанд, ки то як вақти муайян онҳо давлат ронанд ҳам, аммо дороии молӣ дар назди дороии маънавию ахлоқӣ ҳеҷ аст.

Авҷи давлат сифлатабъонро ду рӯзе беш нест,
Хок агар имрӯз ба чарх аст, фардо зери пост [7, с.87].

Мирзо Абдулқодири Бедил, ба масъалаи боодобию некиву некхоҳии инсон таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда, дар асоси таълимоти тасаввуфӣ, ки инсонро ба роҳи некӣ, покӣ, зебогию ғанигии маънавӣ - яке аз рукнҳои асосии ахлоқи ҳамида ва одоби нек маҳсуб меёбад, ҳидоят менамояд. Дар осори мутафаккири бузург, ҳамчун пайрави тасаввуф, нисбат ба одобу ахлоқи роҳи тариқат андешаҳои зиёд мушоҳида мегардад. Ахлоқ ва одоби баланд доштани соликро таъкид дошта, ба мақсад расиданаршро нек арзёбӣ намудааст, вагарна беахлоқ, беодоб аз «базми висол», аз покизагии маърифат, бою ғани гаштани маънавиёт ва зебогии сиришт маҳрум мегардад:

То тавонӣ аз адаб сар бар хатти таслим бош,
Хома чандоне, ки бар лағзиш хиромад мистарист [7, с.80].

Ба қавли шоир, соҳиби сифати боодобу накӯкор будан, чун яке аз сифатҳои ахлоқи инсонӣ ба ҳисоб рафта, дар мади аввал хислати хоксорӣ меистад, зеро аз ин хислат ҳамаи дигар хислатҳои неки инсон об мехӯранд ва он на воситаи ибодати зиёд ба даст меояд, балки дар натиҷаи парвариш дар ниҳод, танҳо бо дарки моҳияти ҳар як афкори падидоянда, ҳар як сухани гуфташаванда, ҳар як қадами гузарондашаванда беш мегардад:

Адаб касби ибодат аст на сайъи ҳақталабист,
Ба ғайр аз ин хок шудан ҳарчӣ ҳаст, беадабист [8, с.160].

Ё худ:

Қадамат ба кунҷи адаб шикан, дари нози хирасарӣ мазан,
Ситам аст ҷуръати мову ман, чу нафас кунад бадар аз дилат [9, с.160].

Шоири ширинкалом, бомаърифатӣ, сарбаландӣ, боэҳтиромӣ, бомаданиятиву бофарҳангии инсонро дар одобу рафтори наки ӯ дида, гаштаю баргашта таъкид менамояд, ки инсон дар рафти зиндагӣ ҳеҷгоҳ набояд аз муносибати нек, рафтори нек ва корҳои нек кардан ба дигарон фаромӯш созад. Ӯ бояд ҳамеша дар ёд дошта бошад, ки дар ҷомеа ҳар як шахсро маҳз корҳо ва рафтори неки ӯ метавонад соҳиби ҳурмату эҳтироми баланд гардонад. Ҳамаи фазилатҳои ахлоқи инсон маҳз аз пиндор, гуфтор ва рафтори неки ӯ сарачашма гирифта, худи инсонро соҳиби обрӯю, бахту саодат ва сарбаланд менамоянд:

Сарбаландӣ хоҳӣ аз вазъи адаб ғофил мабош,
Нашъа бармехезад аз ҷӯше, ки бар саҳбо нишаст [8, с.161].

Ё ин ки:

Магзор аз вазъи адаб то обрӯ ҳосил кунӣ,
Чун ба худ печид гавҳар, дар дили дарё нишаст [8, с.161].

Ба қавли мутафаккир ҳар як инсон маҳз аз ахлоқ ва одобу рафтори нек метавонад на танҳо аз ҷиҳати маънавӣ, балки аз ҷиҳати ҷисмонӣ солим, обрӯманд ва соҳиби эҳтироми баланд шуда, ба инсон оромӣ ва осудагии руху равони мебахшад:

Амали нек ҳар қадар корӣ.
Ҳама фирдавс бар меорӣ [8, с.161].

Омӯзиш ва таҳлили осори Мирзо Бедил аз он шаҳодат медиҳад, ки некиву накӯкорӣ, дасти ёри дароз кардан ба дармондагону бечорагон, умуман хизмати мардумро ба ҷо овардан, яке аз ҳадафҳои асосӣ ва ниҳоии ҳаёт ва фаъолияти эҷодии шоир ба ҳисоб мерафтааст. Бинобар ин, мутафаккир дар пояи ғояи мазкур ба ояндагон панду андарз додааст, ки ҳамеша некхоҳу мададгор ва дастгири мардум бошанд ва то қадри имкон хизмати дигаронро карда, ҳоҷатбарори бечорагону камбизоатон бошанд.

Ҳамин нуқтаро бояд таъкид намоем, ки ҷавҳари асосии консепсияи таълимоти ахлоқии Мирзо Бедил аз некиву накӯкорӣ иборат буда, инсонро аз оғоз то анҷом ба пиндор, рафтор ва муносибати нек ҳидоят менамояд. Аммо дар баробари ин, файласуфи бузург хислатҳои аҳриманӣ, яъне бадду шарро маҳкум намуда, мардумро ба дурӣ ҷустан аз зулму ситам, беадолатӣ ва мардумозорӣ даъват кардааст. Ба андешаи Мирзо Бедил хислат, хулқу атвор ва муносибату рафтор ва гуфтори баду бадсириштӣ аз сиришти ҳайвон бармеояд. Ва барои ба дараҷаи инсони комил расидан ва дар давоми ҳаёт дар сирати инсонӣ мондани ҳар як шахс бояд, ки то ҳадди имкон хешро аз хулқу атвор ва хислату рафтор ва муносибати шарри инсонӣ дар канор гирад. Чунки феъли бад, хислатҳои аҳриманиии инсонро аз олами одаму одамгарӣ дур карда, ба сирати ҳайвон баробар ва монанд мекунад. Аз ин нуқтаи назар, инсон дар байни ҳамҷинсони худ танҳо бо феъл ва хулқи хуб, рафтор ва муносибати нек метавонад соҳиби обрӯ ва ҳурмату эҳтироми баланд гардад. Шоир таъкид месозад, ки дар навбати аввал ҳар як инсон бояд сарфаҳми мафҳуми некиву накукорӣ рафта, моҳияти аслии онро бо тамоми ҳастии худ дарк

намояд. Зеро, ки то мафҳум ва моҳияти некиву накукориро нофаҳмида, ҳеҷ вақт дар амал ба пуррагӣ татбиқ карда наметавонад.

Аз осори Мирзо Бедил чунин бармеояд, ки ӯ дар ҳалли масъалаҳои некиву накукорӣ, пеш аз ҳама, ба нишондодҳои Қуръони Маҷид, ҳадисҳои Расули Худо ва осори гузаштагони бузурги халқи тоҷикро ба асос гирифта, фикру андешаҳои хешро мавриди баррасӣ қарор додааст. Масалан, дар Қуръони Маҷид. Сураи Нисо, ояти 36 дар ин хусус чунин омадааст: «Худойро бипарастед ва ҳеҷ шарики вай масозед ва ба падару модар ва хешованду ятимон ва банавоёну ҳамсояи хешованд ва ҳамсояи бегона ва ёри мусоҳибу мусофири раҳгузар ва бандагони худ некӣ кунед».

Бояд тазаккур дод, ки дар ҳама давру замон мутафаккирони бузурги мардуми форсу тоҷик аз назари шароити сиёсӣ. иқтисодӣ ва иҷтимоии давр роҳу равиш ва тарзу усули ҳалли масъалаи мазкурро дар осори хеш мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор дода, фикру ақидаҳои худро баррасӣ кардааст. Масалан, агар барои қиёс гирем, Саъдии Шерозӣ дар ҳалли масъалаи мазкур ҷонибдори чунин ақида буд:

Бо бадон бад бошу, бо некон накӯ!

Ҷойи гул бошу ҷойи хор, хор [11, с.30].

Дар ин ҷо месазад андешаи мутафаккири бузурги дигари халқи тоҷик Носири Хусравро биорем. Носири Хусрави Қубодиёнӣ низ ҷонибдори чунин андеша буд, ки агар касе ба ту бадӣ кунад, ту низ ба ӯ бо бадӣ ҷавоб гардон, танҳо бо нафароне некхоҳ бош, ки бо ту некӣ мекунанд. Дар ин бора, ӯ дар асораш «Хон-ул-ихвон» чунин овардааст: «Гӯем, ба раҳмати Худованди ҳақ, ки ӯ бар мо фуру боридааст, ки подош муайян аст мар ҷазои коре, ки касе бикунад, агар бад бад. Ва чун имрӯз андар ин олам подоши он чи мардум бикунад аз неку бад ҳаме бад ӯ бирасад». Дар ҷои дигар, дар ҳамин рисола аз номи Худованд чунин овардааст «…Ҳар ки биорад некӯ, яке мар ӯрост даҳчандон. Мо ҷазодиҳем музди некӯкорӣ, ки эшон карда бошанд то ин ки: «Мукофоти бадӣ бадӣ аст» [11, с.61].

Агар мо масъалаи мазкурро дар осори мутафаккири бузурги Шарқ Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ назар афканем, маълум мегардад, ки ӯ ба мавзӯи мазкур нисбатан васеътар ва мантиқан чуқуртар муносибат намуда, ба арши хеле болову воло бардоштааст. Дар ин хусус, Алии Ҳамадонӣ дар рисолаи «Минхоҷ-ул-орифин» андешаҳои худро ба таври зерин изҳор кардааст: «Он ки ба ту бадӣ кунад, ба ӯ некӣ кун-то қадри ту афзояд», «Озори кас махоҳ, то озурда нашавӣ», «Қатраро хор манигар, агар дарёӣ» [12, с.62].

Бояд зикр кард, ки Мирзо Бедил дар бораи подоши некию накукорӣ изҳори андеша карда, таъкид кардааст, ки агар ҳар киро пешаи зиндагӣ некӣ бошад, пас ӯ дар ду дунё сазовори роҳату беозорӣ мегардад. Аз ин рӯ, ҳар як шахс дар зиндагӣ бояд фақат ба некӣ кардан кӯшиш намояд.

Ба қавли Мирзо Бедил, дар давоми ҳаёт ба дигарон неки кардан, муносибат ва рафтори некро ба атрофиён раво донистан, аз худ аъмоли нек ва номи нек мондан ин он фазилати ахлоқи инсонест, ки ӯро ҳама мақбулаш медонанду парастишаш мекунанд. Мутафаккир дар ҳалли масъалаи мазкур ҷонибдори чунин ақида буд, ки некию накукорӣ яке аз роҳҳо ва тарзу усуле ба ҳисоб меравад, ки инсон меавонад ба дараҷаи худшиносӣ ва худогоҳӣ бирасад. Некию накӯкорӣ инсонро ба арши баланди ахлоқӣ бардошта, ба ҷавҳари ишқи Иллоҳӣ расидан наздик менамояд, яъне ӯро ба дараҷаи инсони комил мерасонад. Бояд зикр кард, ки он ақидае, ки инсон баъд аз худ номи нек боқӣ мемонад, мутафаккирони бузурги тоҷик ки то замони Мирзо Бедил ба сар бурда буданд, дар осори хеш масъалаи мазкурро гаштаю баргашта таъкид намуда буданд. Масалан, мутафаккирони бузурги гузаштаи халқи тоҷик ба монанди Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Ибни Сино, Носири Хусрав, Саъдии Шерозӣ, Абдураҳмони Ҷомӣ ва дигарон дар эҷодиёти худ масъалаи мазкурро мавриди таҳлил ва таҳқиқ қарор додаанд.

Масалан, А. Рӯдакии бузург чунин овардааст:

Ин ҷаҳонро нигар бо чашми хирад,

На бад-он чашм, к-андар нигарӣ.

Ҳамчун дарёст в-аз нанукорӣ,

Киштие соз, то бад-он гузарӣ [1, с.16].

Ё Носири Хусрави Қубодиёнӣ дар ин хусус чунин овардааст:

Бипазир зи ман панде, эй бародар,

Панде, ки аз он хубтар набошад…

Бо нек ба некӣ бикуш, аз ӯро

Бад ҷуз, ки сазовори шарр набошад [14, с.141].

Ё мутафаккири бузурги дигари халқи тоҷик Абӯалӣ ибни Сино дар рисолаи «Пирӯзнома»-и худ дар ин мавзӯъ чунин овардааст:

«Гуфтам: - Некӯӣ беҳтар ё аз бадӣ дур будан?

Гуфт: - Аз бадӣ дур будан сари ҳамаи некӯиҳост.

Гуфтанд: - Кадом пироҳан аст, ки ҳаргиз кӯҳна нагардад?

Гуфт: - Номи нек» [2, с.18].

Ҳаминро бояд таъкид намоем, ки Мирзо Бедил дар пайравии мутафаккирони бузурги халқи худ, ба он кӯшидааст, ки зебоӣ ва поку беолоиш будани сирати инсониро ба хонанда муаррифӣ намояд. Ӯ талош ба он кардааст, ки ба мардум ҳамон ақидаро фаҳмонад, ки сарчашмаи покизагӣ ва покиву зебогии қалб, сират ва умуман ҷаҳони маънавии инсон ин муносибат, рафтор ва кори неку хайр кардан аст. Ин андешаи Мирзо Бедил, ба таълимоти «Қуръон» ки дар Сураи Нисо, ояти 86 омадааст: «Чун Шуморо ба дуруде навохтанд, ба дуруде беҳтар аз он ё ҳаммонанди он посух гӯяд», бениҳоят мувофиқ ва ҳамоҳанг мебошад. Аз ҳама ин, чунин бармеояд, ки тибқи андешаҳои ахлоқии Мирзо Бедил ва арзишҳои дини Ислом ва нишондодҳои «Қуръон» покиву покизагӣ ва зебоии ботин аз андешаҳо ва рафтору кирдори инсон ҷудонашаванда аст.

Ҳамин тавр, аз таълимоти ахлоқии Мирзо Бедил мо ба хулосае меоем, ки ҷавҳари ҳастӣ ва покӣ ва зебогии ботин ва ҷаҳони маънавии инсонро дар некиву накӯкорӣ дида, яке аз роҳҳои беҳтарин ба сӯи худшиносӣ, худогоҳӣ ва ба ишқи илоҳӣ расиданро дар пиндор, гуфтор ва рафтори нек мебинад.

Омӯзиш ва таҳлили осори Мирзо Бедил аз он шаҳодат медиҳад, ки файласуфи бузург покӣ ва зебогии ахлоқи инсонро дар некиву накӯкорӣ дониста, ба он кӯшидааст, ки дар ҳамоҳангӣ ахлоқ ва зебоиро дар раванди худшиносӣ ва худогоҳӣ, яъне тарбияи инсони комил ҳарчӣ пурсамар истифода намояд.

Ин ақидаҳои пурқимати Мирзо Бедил,дар замони ҳозираи мо на фақат моҳияти тарбиявии худро гум накардаанд, балки маҳз дар шароити рушди ҷомеаи муосир аҳамияти тарбиявию маърифатии беш аз пеш афзун намудааст. Хусусан, имрӯз дар ҷумҳурии мо шароите ба амал омадааст, ки баҳри солимии ахлоқи ҷомеа месазад, ки мардум бояд рӯ ба ахлоқи пок ва панду андарзҳои ниёгон оварда, дасти ёрӣ ва тараҳҳум ба ятимон, маъюбон, дармондагон, камбизоатон ва дигарон корҳои нек ва хайру босаховатро амалӣ намоянд.

Имрӯз, дар асоси маълумотҳои расмии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар кишвар 527 ҳазор нафар нафақахурон, 500 ҳазор оилаҳои камбизоат, 68 ҳазор оилаҳои бесаробон, 118 ҳазор кӯдакони то 16 солаи оилаҳои бесаробон ва 9 ҳазор нафар пиронсолони яккаву танҳо зиндагӣ мекунанд.

Маҳз дар вазъияти иҷтимоӣ, тамоми табақаҳои ҷомеа бояд кӯшиш ба харҷ диҳанд, ки чунин ҳолати ба миён омадаро бо ахлоқи пок, ақлу хиради расо, рафтору муносибати хуби инсонӣ паси сар намоянд. Дар шароити имрӯза, яке аз роҳҳои аз чунин вазъи иҷтимоӣ раҳои ёфтан ин аст, ки бояд ҳар як шахси бомаърифату бофарҳанг кори ҳаррӯзаи худро аз некиву накӯкорӣ ба дигарон оғоз намояд. Чунки дар бораи некӣ кардан ба дигарон Худованд низ дар Қуръони Маҷид, дар сураи Бақара фармудааст: «…накӯкор касест, ки ба Худо ва рӯзи охираш ва фариштагон ва китобҳои осмонӣ ва пайғамбарон имон биоварад ва моли худро, бо вуҷуди он ки дӯст медорад, ба наздикону хешовандон ва ятимону мискинон ва мусофирону дар роҳ мондагон ва соилон ва барои озод кардани бандагон садақа кунад».

Чи тавре маълум мегрдад, Мирзо Бедил аз аввал то ба охир дар эҷодиёти хеш, некиву накӯкориро ситоиш карда, ҳамеша зидди бадиву зиштӣ баромад мекунад. Аз ин андешаҳои мутафаккир чунин бармеояд, ки ӯ яке аз роҳҳои беҳтарини ба камолот расидани инсонро дар некиву накӯкорӣ мебинад. Яъне, ба қавли Мирзо Бедил, барои он ки инсон ба дараҷаи камолот расад, ӯ бояд ҳатман дорои сифати некиву накӯкорӣ бошад.

Мирзо Бедил дар системаи тарбиявии худ чун пешомадагон ва олимону орифони замонаш, ҳамеша ба ахлоқи ҳамидаи инсонӣ муътақид буд, аммо қабул ва таъсири онро ихтиёрӣ гузошта, онро дар истифодаи дурусти шакл, тарзу усул ва воситаи тарбия медонад. Гарчанде Мирзо Бедил, дар инсон ташаккул ва рушд додани хислатҳои неки инсониро талаб намуда, парвариши онро ҳатмӣ меҳисобад, таъсири тарбияро ба ҳама касон якхела баробар намедонад. Ба қавли Мирзо Бедил, барои тарбияи инсон омилҳои дигаре низ вуҷуд доранд, ки ба раванди тарбия таъсири худро мерасонад. Дар ин раванд, пеш аз ҳама, мақом ва маҳорати тарбиядиҳанда метавонад нақши муҳим ва ҳалкунанда бозида, то чи андоза ӯ метавонад ҳаёт ва фаъолияти тарбиягирандаро ташкил карда ва шароити мусоидро фароҳам оварад. Зеро на ҳама нафарон ба шароити мавҷуда мувофиқ буда, тарбия на ба ҳама як таъсир мерасонад. Мирзо Бедил, дар ин хусус, андешаи худро чунин баён кардааст:

Истилоҳоти комилон дарёб,
Гӯш пайдо куну забон дарёб.
Ҳарфи комил зи нуқсон кам пурс,
Як дам одам шаву зи одам пурс.
Назди одам дил аст, олам нест,
Гар нафаҳмид гову хар, ғам нест [8, с.455].

Дар баробари талқин намудани хислатҳои некӣ ахлоқи инсонӣ Мирзо Бедил масъалаи хислатҳои шарри инсониро низ мазаммат карда, мавриди танқид қарор додааст. Ба андешаи шоир, хислатҳои бад ва шарр дар сиришт ва ботини инсон вуҷуд доранд ва аз ниҳоди ӯ онҳоро мумкин аст ба воситаи тарбия аз вуҷуди инсон бароранд ва ё ислоҳ намоянд. Аз диди Мирзо Бедил, барои он ки дар ниҳоди инсон чунин хислатҳои бад ва шарр роҳ наёбанд, ӯ аз ҳар як нафар даъват ба амал овардааст, ки дар

давоми ҳаёти худ побанд ва додаи ҳовову ҳавас ва дигар сифатҳои ғайриахлоқӣ нагашта, боақлона, бошуурона ва боодабона рафтор, муносибат ва зиндагии хешро ба роҳ монад:

Бипарҳез аз иқболи дунфитратон,
Тунукрӯст санге, ки мино шавад.
Сабукмағз шоёни асрор нест,
Хас аз дурии шуъла расво шавад [7, с.207].
Ё худ чунин таъкид менамояд, ки
…. Хиффати аблаҳ дубало мезанад дар муфлисӣ,
Мешавад аз хушк гардидан сабуксор чӯби тар [10, с.121].

Чи тавре аз таъкидҳои шоир бармеояд, агар ҳар як шахс дар зиндагӣ имкон диҳад, ки дар ниҳоди ӯ сифатҳои бади инсонӣ роҳ ёфта, рушд ёфтан гирад, он гоҳ дар ботини ӯ сифатҳои ба монанди дуруғгӯӣ, фитнагарӣ, ҳилаю найранг ва дигар хислатҳои шарри одамӣ пайдо шуда, баъзе нафарон ҳамчун шайтон аз доираи инсониву инсонгарӣ пурра дур мегарданд. Яъне, ҳамаи ин сифатҳои бад дар сиришти ӯ хислатҳои неки ӯро маҳв карда, ҳастии ӯро пурра ба ихтиёри хислатҳои шарри одамӣ дода, ба ҳиллаю найранг ва фитнаву фиребгарӣ мегузарад. Бинобар ин, мутафаккир аз мардум даъват ба амал овардааст, ки то ҳадде имкон доранд, дар давоми зиндагӣ бар зидди нафси бади инсонӣ мубориза баранд ва ба он бикӯшанд, ки нафси бадро ҳамеша зери фармоиши ақли расою солими худ дароранд.

Ҳамин нуқтаро бояд тазаккур дод, ки Мирзо Бедил дар осори хеш, бештар аз ҳама, ба ташвиқу тарғиби фазилатҳои ахлоқи ҳамидаи инсон таваҷҷуҳи махсус зоҳир намудааст то ки мардум мутеи нафси баду саркаш, кибру ғурур, худпарастӣ ва дигар хислатҳои шарри инсонӣ нагашта, балки дар давоми ҳаёти хеш роҳи некиву накӯкориро пешаи асосии худ карда, соҳиби зиндагии орому осоишта ва бахту саодати инсонӣ гардад.

Мирзо Бедил дар таълимоти ахлоқии хеш оид ба паҳлуҳои гуногуни ахлоқи инсон изҳори андеша намуда, маҳз ҳамон нуқтаҳоро баррасӣ намудааст, ки ҳар як шахсро ба сӯйи худшиносӣ ва худогоҳӣ ҳидоят карда, то ба дараҷа ва сатҳи инсони комил мерасонад. Ба андешаи мо, мақсади ниҳоии шоир он мебошад, ки мардум ба пуррагӣ ва осонӣ ба моҳияти ахлоқи ҳамида ва неки инсонӣ сарфаҳм рафта, мақом ва манзалати инсонии худро қадр карда, дар ҳаёти ҳаррӯзаи худ аз рӯи меъёрҳои он рафтор ва муносибати худро амалӣ гардонад.

Таҳлил ва таҳқиқи осори Мирзо Бедил моро ба хулосае водор месозад, ки омӯзиш ва баррасӣ намудани ақидаҳои ахлоқии ӯ, маҳз дар шароити рушди ҷомеаи муосири мо аҳамияти бузурги таълимию тарбиявӣ дорад.

Ба хусус, ақидаҳои ахлоқии ӯ дар ташаккул ва рушди ҳар як фарди ҷомеа ва бой гардонидани ҷаҳони маънавии шахс, дар натиҷа, дар раванди сохтмони давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ қобили қабул ва таваҷҷуҳи махсус мебошанд.

Дар охир ҳаминро бояд таъкид кард, ки дар ҳаллу фасл ва баррасии масъалаи мақому манзалат ва некиву накӯкорӣ Мирзо Бедил дар муқоиса бо ҳамзамононаш услуби ба худ хоссе пеша карда, кӯшидааст то ки дар тарбияи шахси баркамол саҳми арзандаи хешро гузорад. Ба андешаи Мирзо Бедил, барои ҳар як шахси солимақлу соҳибфарҳанг қиматтар аз ҳама арзишҳои зиндагӣ оромию осоиштагии руҳ мебошад. Ва ӯ ба ин ҳадаф танҳо ҳамон вақт метавонад ноил гардад, ки дар зиндагӣ ҷойгоҳ, мақому манзалат ва қадру қимати инсонии худро дарёфта, некиву накӯкориро пешаи худ қарор дода бошад.

Нуқтаи дигарро зикр бояд кард, ки Мирзо Бедил дар раванди тарбияи инсони комил на фақат ақидаҳои мутафаккирони бузурги гузаштагони худро рушд ва такмил додааст, балки кӯшиш кардааст, ки дар ҳамин замина фазилатҳои нек ва олии инсонро дар замири ҳар як шахс ташакккул ва рушд дода, ба талаботи ҳаёти реалӣ наздик намояд.

Ҳамин тариқ, дар раванди самаранок истифода намудан аз осори гаронбаҳои Мирзо Абдулқодири Бедил мо метавонем арзишмандтарин фазилатҳои неки инсонро тарғибу ташвиқ намуда, бо воситаи таълимоти ахлоқии ӯ шаклҳо, роҳҳо ва тарзу усули солим гардонидани ахлоқи ҷомеаи муосирро таъмин созем.

АДАБИЁТ

1. Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Султони шоирон. / А. Рӯдакӣ Душанбе, 2007. – 220 с.
2. Абуали ибни Сино. «Пирӯзнома». / А.И. Сино. Душанбе: «Маориф», 1980. – 102 с.
3. Абдулқодири Бедил. Осор: иборат аз ҳашт ҷилд. Ҷ.5. / А. Бедил. Душанбе, «Адиб», 1993. - 704 с.
4. Абдулқодири Бедил. Осор: дар ҳашт ҷилд. Ҷ.6. / А. Бедил «Ирфон». Маснавӣ - Душанбе, «Адиб», 2005.-1052 с.
5. Абдулқодири Бедил. Осор: дар ҳашт ҷилд Ҷ.3. Теҳрон, 1376. - 221 с.
6. Абдулқодири Бедил. Осор: иборат аз ҳашт ҷилд. Ҷ.1. / А. Бедил Душанбе, «Адиб», 1989. Ғазалиёт. 704 с.
7. Абдулқодири Бедил. Осор: иборат аз чаҳор ҷилд. Ҷ.2. / А. Бедил Душанбе, «Адиб», 1990. Ғазалиёт. 352 с.
8. Бедил Абдулқодир. Осор: дар ҳашт ҷилд. Ҷ. 6 // А. Бедил «Ирфон». Маснавӣ. – Душанбе, «Адиб», 2005. - 1052 с.
9. Абдулқодири Бедил. Рубоиёт. / А. Бедил Сталинобод, 1961. - 348 с.
10. Абдулқодири Бедил. Осор. иборат аз ҳашт ҷилд. Ҷ.4. / А. Бедил Ғазалиёт Душанбе, «Адиб», 2004. – 438 с.

11. Абдураҳимов Қ.С. Ақидаҳои ахлоқӣ дар осори Шоҳи Ҳамадон. / Қ.С. Абдураҳимов Қӯрғонтеппа, 1996, - 126 с.
12. Абдураҳимов Қ.С., Сидиқова З.Қ. Ахлоқи Хусравӣ. Душанбе, 2014 - 152 с.
13. Консепсияи мактаби миллии тоҷик. – Душанбе, 1995 - 31.
14. Носири Хусрав. Девони ашъор ба инзомоми маснавиҳои «Рушноинома» ва «Саодатнома» (Бо сарсухани Насруллоҳи Тақвӣ). – Гелан, 1961. – 694 с.

МИРЗО АБДУЛКАДЫР БЕДИЛЬ О РОЛИ И МЕСТО ЧЕЛОВЕКА И ЕГО ДОБРЫХ ДЕЯНИЯХ

Авторы статьи, своё основное внимание уделяют проблеме основных идей одного из великого поэтов и мыслителя второй половины XVII в. и начало XVIII в. Мирзо Абдулкадыра Бедиля о роли и место человека и его добрых деяний.

В статье подчёркивается о том, что согласно утверждением Мирзо Бедиля, человек является богачие чем сама природа, Бог в человеке и природе находит своё подтверждение. Гуманизм и вера в земном добре и счастье, оказывает эмоциональнол-нравственное влияние людям, в них разбуждает чувства человеческого слова и осознание своего место как человека в жизни.

Авторы статьи, изучая и анализируя наслидие Мирзо Бедиля заключают о том, что оптимальное использование нравственные взгляды мыслителя, даёт нам возможности среди народа пропогондировать положительные нравственные человеческие качества, посредством его нравственного учения, мы сможем с помощью форм, методов, приёмов и средств оздоровить мораль современного общество.

Ключевые слова: *роль и место человека, важный фактор, добро и добродеятельность, всестороннее развитие личности, живое существо, уважение человека, доброе дело, общественная мораль, социальная ценность, основная идея.*

MIRZO ABDULKADIR BEDIL ON THE ROLE AND PLACE OF A PERSON AND HIS GOOD DEEDS

The authors of the article pay their main attention to the problem of the main ideas of one of the great poets and thinker of the second half of the XVII century and the beginning of the XVIII century.Mirzo Abdulkadir Bedil about the role and place of a person and his good deeds.

The article emphasizes that according to the statement of Mirzo Bedil, man is richer than nature itself, God finds his confirmation in man and nature. Humanism and faith in earthly goodness and happiness, has an emotional and moral influence on people, arouses feelings of the human word in them and awareness of their place as a person in life.

The authors of the article, studying and analyzing the reality of Mirzo Bedil, conclude that the optimal use of the moral views of the thinker gives us opportunities among the people to test positive moral human qualities, through his moral teaching, we will be able to improve the morality of modern society with the help of forms, methods, techniques and means.

Keywords: *the role and place of a person, an important factor, kindness and virtue, comprehensive personal development, a living being, respect for a person, a good deed, public morality, social value, the main idea.*

Сведения об авторе:

Курбанов Фатхиддин Холбоевич *- преподаватель кафедры педагогики и психологии Бохтарского государственного университета имени Носири Хусрава. Тел: (+992) 900741128*

About the author:

Kurbanov Fathiddin Holboevich *- Lecturer at the Department of Pedagogy and Psychology, Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav. Tel: (+992) 900741128*

НАҚШ ВА САЛОҲИЯТИ МУОШИРАТИ ПЕДАГОГӢ ДАР ТАШАККУЛИ РАВАНДҲОИ МАЪРИФАТИИ ДОНИШҶӮЁН ТАВАССУТИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИННОВАТСИОНӢ

Шарипов А.М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

К.Д. Ушинский кайд карда буд, ки забон воситаи муҳими муоширот ва нигоҳдорандаи манбаи маънавиёти халқ буда, тавассути он муваффакиятҳои бадастовардашуда, аз як насл ба насли дигар омӯзонида мешавад. Вай дар инкшофи психикии шахс ба нақши тарбия аҳамияти бағоят муҳим медиҳад. Тавассути тарбияи дуруст фарди ҷисман заифро ба камолоти баланди маънавӣ-психологӣ расонидан мумкин аст, ки ин амал ба воситаи муошират ба вуҷуд хоҳад омад. Ҳамчунин, К.Д. Ушинский ба масъалаҳои педагогию психологӣ диққати хоса зоҳир намуда, нишон дода буд, ки дар фаъолияти таълимӣ хотира, диққат, нутқ, тафаккур ва ҳиссиёт аҳамияти калон дошта, рушди онҳо

ба муошırати педагогӣ алоқаманд аст[6].

Муошират ҳамчун намуди асосии ҳаёти ҳар як шахс санъатест, ки қоидаҳои худ, хусусиятҳои хоси худ, сирри худро дорад, ки барои ҳар як шахс барои оптимизатсияи фаъолият, ноил шудан ба ҳадафҳо зарур аст. Аммо муаллим махсусан ба ин дониш ниёз дорад, зеро танҳо дар муошират интиқоли дониш, таҷрибаи иҷтимоӣ сурат мегирад ва дар маҷмӯъ шахсияти донишҷӯён ташаккул меёбад. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар раванди таълими муосир технологияи инноватсиониро ҳамчун як омили хос дар самаранокии муошırати педагогӣ шуморидан мумкин аст. Чунки муошират бо одамон ин илм ва санъат аст, ин ҷо ҳам истеъдоди табиӣ ва ҳам маълумот нақши муҳим мебозад. Аз ин нуқтаи назар, ҳар нафаре, ки дар ҳаёт ва фаъолият муваффақияту музаффарият ба даст овардан мехоҳад, бояд нозукиҳои ин санъат ва ин илмро омӯзад, ки ин нуқтаҳои қайдгардида ба тағиротҳои нав ба нави ҳаёт алоқаманд мебошад.

Барои он ки нақш ва салоҳияти муошırати педагогӣ тавассути технологияи инноватсионӣ дар ташакулли продсессҳои маърифатӣ самараи мусбӣ бахшад сохти муошıратро донистани омӯзгор зарур аст. Сохти муошıратро ба воситаи се функсияи ба ҳам алоқаманди он шарҳ медиҳанд: коммуникативӣ, интерактивӣ ва персептивӣ.

- Моҳияти функсияи коммуникативиро мубодилаи ахбор, ба ҳамдигар радду бадал намудани маълумот ташкил медиҳад;
- Функсияи интерактивии муошıратро ташкили ҳамкории байниҳамдигарии муошıраткунандагон дар бар мегирад;
- Тарафи персептивӣ маънои идроки байниҳамдигарии муошıраткунандагон ва ё худ ҳамдигарфаҳмиро ифода менамояд.

Дар замири функсияҳои муошират метавон баён сохт, ки шиносоии шахс ба паҳлӯҳои гуногуни мероси фарҳангӣ аз қабили интиқоли дониш, малака, таҷриба, таълим, тарбия танҳо тавассути муошırати амалӣ ва маънавии одамон бо ҳамдигар дар натиҷаи ҷамъияти маънавии тарбиятгар ва шахси бомаърифат алоқаманд буда, бо ин роҳ арзишҳои ҷамъкардаи башарият ба муошират гузаронида мешаванд. Раванди муошırати муаллим бо таълимгиранда метавонад бо ду роҳи инфиродӣ шакл гирад:

1) Ҳамдигарфаҳмӣ, муттаҳидӣ дар татбиқи фаъолияти таълимӣ, ташаккули қобилияти пешгӯии рафтори якдигар;

2) Ихтилофи марифатӣ, дарки ҳолатҳои рӯҳӣ, ва пайдоиши низоъҳо дар доираи психика (ирода).

Бояд қайд кард, ки омӯзгор ба фаъолияти касбии худ меъёрҳои муошıратро, ки дар ҷараёни рушди тамаддуни башарӣ (навовариҳо) таҳия ва аз худ карда шудааст, меорад. Албатта, ин аз навоварӣ, тағироти иҷтимоӣ ва ё худ инноватсия вобастагӣ дорад.

Истифодабарии технологияи информатсионӣ дар раванди таълим дар инкишофи малакаҳои ақлонӣ ва ҳал карда тавонистани проблемаҳои душвор роҳҳои навро кушода, дар фаъолкунии раванди таълим имкониятҳои мазмунан навро пешниҳод менамояд. Технологияи инноватсионӣ имкон медиҳад, ки машғулиятҳои аудиторӣ ва мустақилона бештар шавқовар, динамикӣ ва тасдиққунанда шуда, иттилооти омӯзишшаванда ба осонӣ дастрас гарданд.

Ноил шудан ба натиҷаи мусбати муошират ва ҳамкорӣ бо ҷамъбаст ва хулосабарории дурусти маълумот дар бораи таълимгиранда аз малакаҳои коммуникативии омӯзгор, қобилияти ӯ барои ҳамдардӣ ва инъикос, барои мушоҳида, «ҳисси ҳассос», ва қобилияти ба эътибор гирифтани системаи намояндагии ҳамсӯҳбат, қобилияти гӯш кардан, фаҳмидан, таъсир расонидан, сирояти эмотсионалӣ, тағирёбии услубҳо ва мавқеъҳои муошırати омӯзгор вобастагӣ дорад.

Бо мақсади ноил шудан ба натиҷаҳои мусбати муошират шаш вазифаи асосии ҳамкории субъектҳои раванди педагогӣ муайян ва пешниҳод карда мешавад:

Ҳамкории конструктивӣ - ҳамкории муаллим ва донишҷӯ ҳангоми муҳокима ва шарҳи мундариҷаи дониш ва аҳамияти амалии мавзӯъ;

Ташкилӣ - ташкили фаъолияти якҷояи таълимии муаллим ва донишҷӯёни огоҳии шахсии тарафайн ва масъулияти муштарак барои муваффақияти фаъолияти таълимӣ;

Коммуникативӣ ва ҳавасмандгардонӣ - маҷмӯи шаклҳои гуногуни фаъолияти таълимӣ ва маърифатӣ (инфиродӣ ва гурӯҳӣ), ташкили ёрии ҳамдигарӣ бо мақсади ҳамкории педагогӣ; огоҳии донишҷӯён дар бораи чизҳои омӯхташаванда, фаҳмидани дарсҳо, омӯхтани онҳо;

Иттилоотӣ ва маърифатӣ - нишон додани робитаи фанни таълимӣ бо истеҳсолот барои дуруст дарк кардани ҷаҳонбинӣ ва тамоюли донишҷӯён ба рӯйдодҳои ҳаёти ҷамъиятӣ; ҳаракатпазирии сатҳи иқтидори иттилоотии тренингҳо ва мукаммалгардонии он дар якҷоягӣ бо пешниҳоди эҳсосии маводи таълимӣ, такя ба соҳаи сенсории донишҷӯён;

Тағироти эмотсионалӣ - татбиқи принсипҳои «дурнамои кушод» ва омӯзиши «ғолиб» дар ҷараёни тағир додани намудҳои фаъолияти таълимӣ;

Назорат ва баҳодиҳӣ - ташкили назорати мутақобилаи муаллим ва донишҷӯ, ҷамъбасти якҷоя ва арзёбӣ бо худидоракунӣ ва худшиносӣ.

Тавре А.А. Брудний таъкид мекунад, ки «... муошири байни муаллим ва донишҷӯ воситаи муассир аст, зеро он ҳадафи ҳамоҳангсозии амалҳои муштарак дар раванди таълимро дорад. Табиист, ки дар ин ҳолат, алоқа вазифаи тарҷумониро иҷро мекунад. Аммо табиӣ нест, ки барои омӯзгори воқеӣ муоширати бо донишҷӯ ҳамеша ифодакунандаи худ бошад ... »[5]

Муоширати педагогӣ ба муоширати байни психотерапевт ва мизоҷ алоқаи ногусастани дорад. «... Дар асл, новобаста аз он ки муаллим кадом мавзӯъеро таълим диҳад, вай ба донишҷӯён пеш аз ҳама эътимод ба қудрати ақли инсон, орзуи тавоно ба дониш, муҳаббат ба ҳақиқат ва муносибат ба ҷомеаи фидокоронаи иҷтимоиро мерасонад. Кори муфид ... Вақте ки муаллим қодир аст дар як вақт ба донишҷӯён фарҳанги баланд ва сайқалёфтаи муносибатҳои байниҳамдигарӣ, адолатро дар якҷоягӣ бо хушмуомилагии беайб, шавқу завқро бо хоксории наҷиб нишон диҳад, пас, беихтиёр ба ин гуна муаллим тақлид карда, насли ҷавон аз ҷиҳати маънавӣ ҳамоҳанг мегардад...». [3]

Кори муаллим, пеш аз ҳама, кори ҳаррӯза на танҳо бо таълимгирандагон дар муассисаи таълимӣ, балки кори мунтазами худ низ мебошад. Дар ниҳоят, барои ҳама ҳолатҳо эълон кардани ягон услуби ягонаи муошират, ки ногузир ба афзоиши муайяни сифатии дониш, малака, самтҳои арзишӣ ва эътиқодии шахси таҳсилкарда мусоидат мекунад, ғайриимкон аст.

Дар асоси гуфтаҳои боло, метавон баён сохт, ки пеш аз ҳама, имрӯз дар низоми маорифи байналмилалӣ барои гирифтани таҳсилоти олӣ яке аз усулҳое, ки маҳз тавассути истифодаи самараноки воситаҳои технологияи инноватсионӣ, истифода аз шабакаи интернет татбиқаш имконпазир аст, шакли таҳсилоти фосилавӣ мебошад. Таҳсили фосилавӣ бо вуҷуди зуҳуроти наву комили таълим будан аз шакли анъанавии омӯзиш сарчашма гирифтааст. Яъне он идомаи таҷрибаҳои пешинаи таълим маҳсуб ёфта, дар он унсурҳои наву пешрафта, монанди технологияҳои иттилоотӣ ба таври васеъ истифода бурда мешавад. Гузариш ба таълими фосилавӣ натиҷаи пешрафти ҷомеа ва ба вуҷуд омадани давраи иҷтимоии хосае, ки онро метавон асри иттилоот гуфт, мебошад. Ин давраи иҷтимоӣ таъсири худро ба тамоми паҳлуҳои гуногуни ҳаёт ва соҳаҳои ҷомеа расонидааст.

Муоширати педагогӣ дар муассисаи таълимӣ нисбат ба робитаҳои байни одамон вазифаи амиқтар дорад. Ҳар гуна муоширати муаллим ва донишҷӯ новобаста аз ваҷҳ, майл ва ё хоҳиш ин тарбия аст. Ба ҳеҷ ваҷҳ, ҳар як шакли муоширати байнишахсӣ наметавонад ҳамчун воситаи тарбияи мавқеи фаъолонаи аз ҷиҳати иҷтимоӣ нигаронидашудаи ҳаётӣ амал кунад. Танҳо шаклҳо ва усулҳои муошират дар асоси гуманизм, тасдиқи муносибатҳои эҳтиромона ва хайрхоҳонаи одамон ба якдигар ва бо худ, метавонанд воситаи ташаккули чунин сифатҳо дар онҳо гарданд. Аммо, барои баланд бардоштани аҳамияти шаклҳо ва усулҳои муошират зери тарбияи сифатҳои мусбӣ ба донишҷӯн, дониши махсус лозим аст. Дар байни ин донишҳо воситаҳо ва усулҳои мушаххаси муошират, ки дар фаъолияти касбии омӯзгор ҳадафмандона истифода мешаванд, мақоми махсус дорад.

Дониш, муҳаббат ва эҳтироми муаллим ин ҳама тавассути калима зоҳир мешавад: ҳангоми муошират бо донишҷӯён муаллим дар мо зоҳир мешавад ва маҳорати муошират дар ниҳоят қобилияти омӯзгор буданро муайян мекунад.

Аммо, муносибати эҳтиромона ба шахсияти донишҷӯ зоҳиран барои барқарор ва рушди муносибатҳои самаранок кофӣ нест. Бояд хусусиятҳои фардии ҳар як донишҷӯро донад, ӯро ҳамчун «эҳсос» кунад. К.Д. Ушинский қайд менамояд, ки «Агар муаллим мехоҳад одамро ҳамаҷониба тарбия кунад, пас ӯ бояд пеш аз ҳама ӯро бо ҳар ҷиҳат бишносад» [6].

Донистани хусусиятҳои табиати хонанда, хосиятҳои системаи асаби ӯ ба муаллим барои муайян кардани суръати оптималии донишҷӯ кӯмак мерасонад, ки ҳар кадоми онҳоро аз кина ва нофаҳмӣ озод мекунад, муоширати педагогиро самараноктар мегардонад.

Ба ин монанд, як омӯзгори бодиққат нисбат ба як шогирди шармгини ботинӣ дилсӯзтар, писандида ва дастгирӣ намуда, ба он роҳати психологӣ бахшид. Вале муаллим бояд тавонад, ки он роҳати психологиро барои ҳама фароҳам оварад, тавре ки В.А. Сухомлинский қайд менамояд, дар инсон нисбат ба камбудиҳо даҳчанд маротиба бартарҳо бештар дида мешавад.

Маҳорати баланди касбии муоширати педагогӣ имкон медиҳад, ки таносуби иттилоот - сарборӣ ба зеҳни донишҷӯ ва сатҳи рушди ҷисмонӣ ва ахлоқии ӯ, инчунин вазъи кунунии системаи асаби ӯ ба назар гирифта шавад, ҳолатҳое, ки дар як давра донишҷӯ талаб карда мешавад, аз ҳад зиёд бошад, ва дар дигараш - онҳо талаб намекунанд ... Ва дар айни замон, муошират дар ҷараёни фаъолияти касбии омӯзгор бо мундариҷаи хоси худ пур карда мешавад, ки дар маҷмӯъ барои ҳамаи муаллимон эътибор дорад.

Фаъолияти касбии муаллим ин як низоми муайяни муносибатҳои мухталиф, доимо тағирёбанда, вале аз ҷумла муносибатҳои тасдиқшуда, барқароршуда, назаррас бо таълимгирандагон ва волидону ҳамкорон мебошад. Чунин системаи муносибатҳо дорои хосиятҳои хоси худ, нисбатан мустақил, ченакҳо ва сатҳи рушд мебошад. Азхудкунии ин системаи муносибатҳо нишондиҳандаи муоширати касбӣ мебошад.

Воҳиди функсионалии алоқа вазифаи коммуникатсионӣ мебошад, ки дар доираи санади коммуникатсионӣ амал мекунад. Тибқи гуфтаи В.А. Кан-Калик, ҳангоми сохтани вазифаи

коммуникатсионӣ муошироти педагогии байни муаллим ва синф аз инҳо иборат аст:

бо назардошти хусусиятҳои инфиродии хонандагон,

бо назардошти хусусиятҳои фардии худи онҳо,

бо назардошти усулҳои кор. [2]

Муошират раванди интиқол ва азхудкунии иттилоот аст ва зарур аст, ки тасвирҳо, эҳсосот, ғояҳои шабеҳро ба ҳаяҷон оваред. А.А. Новиков таъкид мекунад: «Ҳар қадаре ки соҳаҳои мундариҷаи зеҳнии коммуникатсияҳо ба ҳамдигар мувофиқат кунанд, ҳамон қадар эҳтимолияти фаҳмиши мувофиқи иттилоот, мувофиқати маънои интиқолшуда ва даркшаванда зиёдтар аст» [5]

В.А. Сухомлинский таъкид мекунад, ки «ҳар як омӯзгор, новобаста аз он ки кадом фанро таълим медиҳад, бояд муаллими забон бошад. Калима муҳимтарин абзори педагогии мост; онро ҳеҷ чиз иваз карда наметавонад ».[4]

Ҷанбаи асосии маҳорати педагогӣ муошират мебошад, зеро сохторҳои нутқ муҳимтарин воситаи татбиқи вазифаи омӯзгорӣ мебошанд. Инчунин, ҳадафҳои таъсири муколамавӣ гуногунанд: аз қабили огоҳ кардан, бовар кунондан, рӯҳбаландӣ кардан ба идея «сироят кардан», роҳбари коммуникативӣ шудан ва ғара. Дар чунин фазо, раванди озодии донишҷӯён, аз онҳо дур кардани шиддати аз ҳад зиёди асаб ба амал меояд, ки ин барои иштироки максималӣ ба фаъолияти таълимӣ шароит фароҳам меорад.

Ҳамин тариқ, фарҳанги муносибати муаллим ба донишҷӯён, қобилиятҳои асосии коммуникативии ӯ ва воситаҳои таъсири иҷтимоию психологие, ки омӯзгор истифода мебарад, ба андозаи зиёд ҳам микроиқлими муошират ва ҳам дараҷаи «оромии дохили» -и шахсиятро муайян мекунад, ки аз қобилияти он вобаста аст.

Омӯзгори касбӣ вазифадор аст ба таври возеҳ тасаввур кунад, ки «сухани мо чӣ гуна посух хоҳад дод». Дарёфт кардани оҳанги мувофиқ дар муошират бо донишҷӯён маънои онро дорад, ки нисфи он муваффақияти таълим ва тарбияро таъмин мекунад. Санъати ҳақиқии омӯзгор дар муошират бо донишҷӯён дӯстӣ ва табиӣ будани онро дар ҳама гуна шароит тақазо менамояд. Аз ин лиҳоз нутқи муаллим бояд тобиши эмотсионалӣ дошта бошад, аммо эътидолро бояд нигоҳ дошт. Муоширатро бо донишҷуён бояд тарзе тобиш дод, ки на танҳо ба вазъияти муошират, балки бо меъёрҳои ахлоқӣ низ мувофиқат кунад.

АДАБИЁТ

1. Амонов Н.Қ. Асосҳои психологияи муошират. / Н.Қ. Амонов - Душанбе, 2003.- С. 235.
2. Маҳмудов Ш.К. Абдурашитов Н. Психологияи омӯзгорӣ зери назари Давлатов М.-Душанбе: Ирфон, 2011.- 194 с.
3. Миралиев А.М. Давлатов М.Т. Педагогика ва психология. / А.М. Миралиев, М.Т. Давлатов -Душанбе, «Ирфон», 2007, С.-344.
4. Сухомлинский В.А. Композитсияҳои мунтахаби педагогӣ дар 3 ҷилд. / В.А. Сухомлинский - М. Педагогика, 1981. С. -96.
5. Мустафоқулов Т. Асосҳои психологияи синну солӣ ва педагогӣ. / Т. Мустафоқулов, М. Назруллоева. ш. Кулоб. 1993. С.- 6, 123.
6. Ушинский К.Д. Маҷмуи асарҳо, ҷилди 8, / К.Д. Ушинский М., Нашриёти АФП РСФСР, 1950. – 23 с.
7. Раҳимов Х. Педагогика. / Х. Раҳимов, А. Нуров - Душанбе, 2020, - С.-109-128.

РОЛЬ И КОМПЕТЕНТНОСТЬ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ СТУДЕНТОВ ЧЕРЕЗ ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

В статье рассматривается роль и компетентность педагогического общения в формировании образовательного процесса студентов с помощью инновационных технологий. Особое внимание обращено на аспектах воздействия педагогического общения через образовательные инновации, и обосновано теории ученых-педагогов и психологов в этой области.

Следует отметить, что искренность, знания, свобода, уважение к личности и формирование мировоззрения и понимания мира, использование возможностей, духовная зрелость, независимость, раскрытие способностей и талантов - это качества, которые являются продуктом общение в образовании и они приобретаются использованием современных технологий обучения.

Представлено исследование проблемы в структуре и функциях общения, а для достижения положительных результатов общения обозначена и предложена основная задача взаимодействия субъектов педагогического процесса.

Ключевые слова: *роль, компетенция, общение, развитие, деятельность, образование, воспитание, вуз, студент, установка, учитель, просвещение, индивидуальные особенности человека, процесс, метод, функция.*

THE ROLE AND COMPETENCE OF PEDAGOGICAL COMMUNICATION IN THE FORMATION OF COGNITIVE PROCESSES OF STUDENTS THROUGH INNOVATIVE TECHNOLOGIES

The article explores the role and competence of pedagogical communication in the formation of the educational process of students with the help of innovative technologies. Particular attention is paid to the aspects of the impact of pedagogical communication through educational innovations, and the theory of educational scientists and psychologists in this area is substantiated.

It should be noted that sincerity, knowledge, freedom, respect for the individual and the formation of a worldview and understanding of the world, use of opportunities, spiritual maturity, independence, disclosure of abilities and talents are qualities that are the product of communication in education and they are acquired using modern learning technologies.

The study of the problem in the structure and functions of communication is presented, and in order to achieve positive results of communication, main task of interaction between the subjects of the pedagogical process is indicated and proposed.

Keywords: *role, competence, communication, development, activity, education, upbringing, university, student, attitude, teacher, education, individual characteristics of a person, process, method, function.*

Сведения об авторе:

Шарипов Аминджон Махмадович *– старший преподаватель общеуниверситетской кафедры психологии Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, тел: (+992) 985 265696*

About the author:

Sharipov Aminjon Mahmadovich *– senior teacher of the University-wide Chair of Psychology of Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni, Phone: (+992) 985265696*

ТДУ 37.034(575.3)

ТКБ 74.200,5 (2тоҷик)

ҲАЛЛИ МУШКИЛОТИ ИНТИХОБИ БОШУУРОНАИ КАСБ ДАР БАЙНИ ҶАВОНОН

Муминова С.Т.

Колеҷи муҳандисию омӯзгории ш. Душанбе

Сангов Н.Н.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Тадқиқотҳои илмӣ ва таҷрибаи ҳаррӯза нишон медиҳанд, ки интихоби дурусту бошууронаи касб барои инсон сарчашмаи хурсандиҳо, буда ба эҷодкорӣ, меҳнати пурсамару босифат ва инкишофи онҳо замина мегузорад. Роҳнамоии касбии хонандагон дар шароити муносибатҳои бозоргонӣ бояд ба талаботи бозор, ба шавқу ҳавас, қобилият, хусусиятҳои психофизиологии онҳо ва талаботи хоҷагии халқ ба мутахассисони баландсифат, мувофиқат намояд. Роҳнамоии касбӣ яке аз қисмҳои асосии фаъолияти таълимӣ – тарбиявии мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мебошад, ки он барои тайёр намудани ҷавонон ва ҳайёти меҳнатию интихоби бошууронаи касби ояндаи онҳо равона карда шудааст. Аз қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консепсияи роҳнамои касбии хонандагон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 2 октябри соли 2010, № 499 бармеояд, ки таъминоти иҷтимоиву иқтисодии системаи роҳнамоии касбӣ ва аҳамияти ҷамъиятиву давлатии он дар марҳилаи имрӯзаи инкишофи ҷомеа , муҳим мебошад.

Қабули Қарорҳо ва фармонҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назди соҳаи маориф, муаллимону омӯзгорони мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, муассисаҳои таълимӣ вазифа мегузорад, ки бештар ба роҳнамоии касбии ҷавонон, интихоби бошууронаи касби ояндаи хонандагон аҳамияти зарурӣ диҳем.

Бо пешравии илму техника, маҳсулнокии меҳнат баланд мешавад ва он имконият медиҳад, ки қисме аз захираҳои меҳнатӣ барои соҳаҳои хизмати маишӣ, маориф, санъату маданият, тандурустӣ ва ғайра озод шаванд. Вобаста ба он як миқдори аҳолии меҳнатӣ дар соҳаи ғайри – истеҳсолӣ шуғли меҳнат менамоянд. Ҳамин тариқ соҳаҳои истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолӣ дар инкишофи худ бо ҳам зич алоқаманд мебошанд. Ҳалли мушкилотҳои истеҳсолии ҷамъият бештар аз сатҳи тайёрии касбии меҳнаткашон вобастагӣ дорад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба захираҳои меҳнатӣ, аҳолии ҷинси мард аз 16 то 63 сола ва ҷинси зан аз 16 то 58 сола (вобаста ба ҳолати саломатӣ ва коршоямии онҳо), дохил мешаванд. Ташкили базаи моддӣ – техникии ҷомеа дар шароити пешравии илмӣ – техникӣ талаботҳоро бо тайёрии мутахассисон баланд мекунад. Дар ин марҳила зарурияти додани маълумоти иқтисодӣ ва тайёр намудани ҷавонон бо самтҳои афзалиятноки илму техника ба миён меояд.

Масъалаи тайёрии ҷавонон ба фаъолияти меҳнатӣ дар назди инсоният таи асрҳо вуҷуд дошт ва он дар шаклҳои гуногуни иҷтимоӣ – иқтисодӣ ҳалли мухталиф ва мазмуну моҳият, шаклҳои нави амалишавии худро ёфтааст.
Фикру ақидаҳои таълими меҳнат ва тайёрии касбии ҷавонон, ҳануз чаҳорсаду панҷоҳ сол пеш аз ҷониби Сотсиал – Хаёлпарастон Т. Мор (1478 – 1535), Т. Кампанеллӣ (1568 – 1638) ва дигарон бо мақсади ҳал намудани мушкилотҳои нобаробарии иҷтимоӣ ва зидияти – байни меҳнати фикриву ҷисмонӣ, пешниҳод шуда буданд. Онҳо таълими меҳнатро ҳамчун воситаи асосии бадастоварии баробарии иҷтимоӣ, бо роҳи тарбияи умумии насли наврас ба ҳаёт ва меҳнат дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ, медиданд.
Дар охири асри Х1Х ва ибтидои асри ХХ олимон ва арбобони ҷамъиятӣ ба ақидае омаданд, ки барои иҷрои кори аниқ, на танҳо омӯзиши амалҳо инчунин қобилиятҳои муайяне зарур мебошанд. Аз ин сабаб ба наврасон ва ҷавонон барои интихоби касбҳо ба онҳо ёри расондан лозим буд.

Дар ин давра адабиётҳо оид ба роҳнамоӣ касбӣ аз чоп мебароянд.

Дар Франсия китоби «Роҳбари оид ба интихоби касб» (1849), дар Петербург соли 1897 китоби профессори донишгоҳ Н.И. Караев «Интихоби факултет ва омӯзиш дар донишгоҳ» аз нашр мебарояд. Ҳамин тариқ дар охири асри Х1Х ва ибтидои асри ХХ заминаҳои роҳнамои касбӣ вобаста ба талаботи ҳастӣ ба вуҷуд меоянд. Дар ибтидои асри ХХ дар ИМА, Англия, Олмон аввалин бюроҳои ахборотӣ барои ҷавонон дар назди биржаҳои меҳнат ташкил дода мешаванд. Дар ин бюроҳо ба хонандагони мактабҳо оиди интихоби касб, имкониятҳои гирифтани маълумот ва тайёрии касбии онҳо, маслиҳат дода мешуд.

Фаъолияти чунин бюроҳо ба олимон имконият додаанд, ки касбҳои гуногунро аз нуқтаи назари техникӣ, равонӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва беҳдоштии меҳнат, ҳаматарафа омӯзанд. Дар фаъолияти ин бюроҳо ташвиқоту тарғиботи интихоби касбҳо бо истифодаи варақаҳо ва китобчаҳо гузаронида мешуданд. Яке аз методҳои асосии муайянкунии касбшоямии ҷавонон ин пурсиши анкетӣ буд.[7, с.14-18]

Таҳлили саволномаҳо ба он шаҳодат медиҳанд, ки бюроҳо пеш аз ҳама ба манфиати корхонаҳо кор мебурданд. Мисол; бюрои дар шаҳри Нью – Йорк фаъолияткунанда, ки соли 1910 таъсис ёфта буд, ба омӯзиши талаботҳои касбӣ ба шахс машғул буданд. Фаъолияти худро онҳо бо ҳамкорӣ бо муаллимони мактабҳо иҷро менамуданд. Чунин тадқиқотҳо дар Белгия,, Испания, Чехословакия, Шветсария, Шветсия, Дания ва Финландия истифода мешуданд. Лекин корҳои тадқиқоти дар ин самт бо сабаби коркарди анкетаю тестҳо хатогиҳои калонро доштанд. Соли 1883 аз ҷониби психологи англис Ф. Галтон методи тадқиқоти психологӣ бо истифодаи тестҳо пешниҳод карда мешавад.

Ин методи баҳодиҳии равонӣ, сатҳи инкишофи ақлии кӯдакон, диққати педагогҳоро ба худ ҷалб намуд.

Дар ибтидои асри ХХ дар як қатор давлатҳои капиталистӣ донишкадаҳои психологӣ ва лабораторияҳо оид ба тадқиқотӣ проблемаҳои роҳнамои касбӣ кушода шудаанд.

Роҳнамоии касбӣ дар давлатҳои капиталистӣ дархости сарватдоронро иҷро менамуд.

Дар замони муосир барои пурсамар намудани корҳои роҳнамоии касбӣ методҳои ҷалб намудани хонандагон аҳмияти муҳим дорад.

Ин методҳо барои омӯзиши мустақилонаи мавзӯъҳои роҳнамоии касбӣ аз ҷониби хонандагон равона карда шудааст.

Методи ба барномаи таълимӣ ворид намудани моҳияти роҳнамоии касбӣ.

Ин метод ба хонандагон имконият медиҳад, ки мустақилона алоқамандии донишҳои дар мактаб омӯхтаи назариявиро, бо фаъолияти амалии касбӣ муайян кунанд. Ворид намудани маводҳои роҳнамоии касбӣ дар дарсҳо бо ду роҳ амалӣ карда мешавад. [7, с.23-25].

Якум – дохил намудани таълим ё омӯзиши самти роҳнамоии касбӣ дар синфҳои болоӣ, вақте, ки дар дохили самти роҳнамоии касбӣ, ки барои сектори муайяни иқтисодӣ равона карда шудааст, омӯзиши пурраи маводҳои таълимӣ ба вуҷуд омада, алоқамандии он бо фаъолияти касби оянда амалӣ карда мешавад.

Роҳи дуюм – дар чорчӯбаи фанни таълимӣ, ворид намудани донишҳои хусусияти касбӣ доштаро ба нақша гирифта, аз хонандагон мепурсем, ки ин донишҳои азхудкардаатонро дар кадом фаъолияти касбӣ истифода бурдан мумкин аст. Кӯшиш мекунем, ки ҷавобҳои пурра гирем. Мисол, дар кадом касбҳо донишҳо оид ба минтақаҳои иқтисодӣ ва ҷойҳои коркарди саноатӣ зарур мебошанд ?

Ҷавобҳо мухталиф мебошанд. Мисол, соҳибкор чунин ҷавоб медиҳад: чунин донишҳо дар амалия ба мо имконият медиҳанд, ки тиҷорати худро, ки бо фурӯш ё коркарди канданиҳои фоиданок алоқаманд мебошад, дар наздикии конҳо, ташкил намуда, харҷҳои худ ва харҷи нақлиётиро то ҳадди ақал кам кунем. [7, с.20-22].

- Менеҷер оид ба харид, кор бо таъминкунандагон, логистикҳо, дилерҳо, ахборотҳои аз куҷо харид намудани молҳои заруриро ва роҳҳои ба даст овардани онҳоро дар фаъолияти касбии худ истифода мебаранд.

Вариантҳои истифода бурдани донишҳои аз фанҳои гуногуни таълимиро барои касбҳои мухталиф, худи хонандагон ҷустуҷӯ мекунанд, меомӯзанд ва онҳоро пешниҳод мекунанд.

Методи лоиҳаҳо. Дар асоси методи лоиҳаҳо, инкишофи малакаи даркнамоии хонандагон, малакаи мустақилона, ғанӣ гардонидани донишҳо, малакаи истифода бурдани ахборотҳои гуногун, инкишофи тафаккури мантиқӣ ва эҷодӣ меистад. Яъне аз ҷониби хонандагон ба дастоварии мақсад бо роҳи коркарди аниқи мушкилоте, ки бояд бо натиҷаҳои амалӣ, тартиб додани мавзӯъ ё бо дигар намуд, тайёр карда шуда муаррифӣ карда шавад. Асоси метод – ба натиҷагирӣ, ки танҳо хонанда мустақилона ҳалли мушкилотро иҷро карда тавонад, равона карда шудааст.

Барои он, ки ба ин натиҷаҳо дастрас шавем, бояд ба хонандагон роҳҳои мустақилона фикр кардан, ёфтан ва ҳал намудани мушкилотро бо истифодаи донишҳои соҳаҳои гуногун омӯзем. Натиҷаҳои лоиҳаҳои иҷрошуда бояд «чашмрас» бошанд, агар ин мушкилот назариявӣ бошад, пас ҳалли аниқи он зарур мебошад, агар мушкилот амалӣ бошад, пас натиҷаи амалии он, барои истифодабарӣ (дар мактаб, дар дарсҳо, дар ҳаёти ҳаррӯза) нишон дода шавад.Агар оид ба методи лоиҳаҳо, ҳамчун технологияи педагогӣ назар кунем, пас ин технология маҷмӯи методҳои тадқиқотӣ, ҷустуҷӯи ва проблемавиро, ки моҳияти эҷодӣ доранд, дар бар мегирад.

Дар самти роҳнамоии касбӣ ба ҳайси лоиҳа ҳама чиз, шуда метавонад. Дар ин ҳолат он аз муносибати эҷодкоронаи худи муаллим ва хонанда вобаста мебошад. Мисол; лавҳаро оид ба роҳнамоии касбӣ дар синф, метавонанд худи хонандагон ба лоиҳа гиранд ва тайёр намоянд. Ба мавзӯи кори лоиҳавӣ – тадқиқоти бозори меҳнат, сатҳи музди меҳнат дар ноҳияи истиқоматӣ (муассисаву корхонаҳо), тадқиқи гузаштани машварати касбӣ, тартиби ба қайдгирӣ дар биржаи меҳнат, шароитҳои таҳсил дар мактабҳои олӣ, ки аз ҷониби хонандагон бе ягон мушкили онҳоро иҷро карда метавонанд, пешниҳод намудан мумкин мебошад. Ҳангоми иҷрои лоиҳа хонандагон метавонанд ҳамчун рӯзноманигор, амал намуда ахборотҳои заруриро ҷамъоварӣ кунанд, ё худашон аз машварати касбӣ гузаранд, дар ҳар ҳолат кори онҳо амалӣ буда бо ҳамкорӣ дар муҳити касбӣ, таҷрибаи худро бой мегардонанд. [7, с.38-40].

Методи меҳнати мустақилона. Ин метод дар давлатҳои Аврупо ва Россия васеъ истифода бурда мешавад. Ба шуғли меҳнатӣ, ҷалб намудани хонандагон дар вақти таҳсил яке аз талаботи ин метод мебошад. Ҳанӯз аз синфи VIII сар карда ҷавонон пас аз дарсҳо ба муассисаву корхонаҳо ба кор даромада, ба хусусиятҳои меҳнати касбӣ шинос мешаванд. Чуноне, ки тадқиқотҳо нишон медиҳанд аз синфи 8, (6 %), аз синфи 9 (10%), ва аз синфҳои 10 – 11 зиёда аз 30% - и хонандагони ҳамаи мактабҳо дар муассисаву корхонаҳо, фаъолияти меҳнатӣ мебаранд. Ин метод аз нуқтаи назари самтнигори касбӣ, шиносоӣ бо касбҳо ва талаботи онҳо, фаҳмиши алоқамандии сарфи қувваи меҳнатӣ ва пардохти маблағи пулӣ барои меҳнат муфид мебошад. Хонандагоне, ки дар истеҳсолот фаъолияти меҳнатӣ мебаранд, метавонанд ба ҳамсинфони худ оид ба касбҳои ба онҳо шинос маълумот диҳанд. Ба муаллимон тавсия карда мешавад, ки хоҳишу кӯшиши ҷавоноро оид ба мутобиқшавӣ ба касбҳо, дастгирӣ намоянд.

Мактаб ва муассисаҳои дигари таълимӣ, муассисаҳои варзишиву истироҳатӣ, ҷамъиятҳои ҷавонон, курсҳои тайёрӣ – баъзе аз самтҳое мебошанд, ки дар онҳо мо, ҳамчун омӯзгор, муносибатҳои педагогӣ мекунем. Ҳар яке аз мо, ҳамзамон танҳо фазои педагогии худро назорат мекунад: муаллим – мактабро, тренер – тими варзиширо, волидон – оиларо. Ба ҳама иштирокчиёни ҷараёни педагогӣ ҳамкорӣ, дур намудани монеаҳо ва баъзан рақобат намудан зарур мебошад. Ҳама ин корҳо на барои он карда мешаванд, ки муқобили ҷавонон ҳадди сарбаста ташкил намоем, мақсад аз он иборат аст, ки барои ҷавонон фазои бехатар, барои инкишоф, ба воярасӣ ва гузариши ҳамаи марҳилаҳои худшиносии онҳоро, таъмин намоем.[5, с.34-37]

Кори роҳнамоии касбӣ дар мактаб ин таъсири рақобат ва фаъолият набуда, барои бартараф намудани ақидаҳои нодурусти волидону худи ҷавонон оид ба касбҳо ва интихоби касб буда, таъсири педагогӣ барои ташкил додани ҳамкорӣ бо волидон, таъмин намудани шароитҳо барои интихоби бошууронаи касби ҷавонон мебошад. Савол ба миён меояд, ки аз чӣ оғоз намоем?. Барои ин тавсияҳое, ки бештар иродаи шахсро кам мекунанд зарур нестанд. Барои ин кор асосҳои фаъолияти педагогӣ ва консепсияи тарбия, ки дар асоси онҳо ҳар як таъсири алоҳидаи тарбиявӣ сохта мешавад, зарур мебошад. Ҳамон қадаре, ки наврасону ҷавонон калон ва мустақил мешаванд, ҳамон миқдор, рафтору ақидаҳои ахлоқии онҳо пурра шуда, боварӣ ба худ ва худшиносии онҳо зоҳир мегардад. Ин хеле хуб аст. Мо, барои беҳтар намудани кори роҳнамоии касбӣ баъзе стратегияҳои педагогиро ба муаллимон (роҳбарони синф) пешниҳод менамоем:

1.Стратегияи «Назорат». Назорат бо маънои он, ки калонсолон барои насли наврас ҷавобгар буда, дар баъзе ҳолатҳо роҳнамо мебошанд. Онҳо ба насли наврас анъанаҳои худро мерос мегузоранд.

2.Стратегияи «Қабули шавқу ҳавас». Ин стратегия дастгири намудану инкишоф додани шавқу ҳаваси хонанда ва имкониятҳои мактабро дар ин самт, ифода мекунад. Ҳамон қадаре, ки мактаб барои хонанда имконияти амалишавии шавқу ҳаваси ӯро муҳайё созад, ҳамон қадар мактаб барои хонанда қадр дорад. Мисол, бештари ҷавонон ба компютер ва барномасозӣ шавқу ҳавас зоҳир мекунанд, барои

онҳо дар заминаи мактаб интернет – клуб, ташкил намудан ба мақсад наздик мебошад..Ҷавонон мехоҳанд, ки касби актёриро интихоб намоянд – дар мактаб ташкил намудани театр ба он беҳтар мусоидат мекунад.[5, с.25-28]

Принсипи «Ҳамааш дар дасти худамон» дар роҳнамоии касбӣ бегона мебошад. Мактаб ва оила муҳити инкишофро ташкил медиҳанд, ки дар он наврасон ва ҷавонон ба қоидаву талаботҳои ҳаётӣ шинос мешаванд.

Дар замони муосир касб қисми ҷудонашавандаи роҳи ҳаётии занон мебошад. Роҳбарони синфҳо тасдиқ мекунанд, ки модарон бештар дар маҷлисҳои падару модарон иштирок мекунанд. Модарон вақти кори худро баҳри фарзанд ва шавҳари худ тақсим мекунанд. Барои нигоҳ доштани нақши кафолатчии эҳсосии оила кӯшиш мекунанд ва маҳз онҳо барои бомуваффақияти таълими фарзандон дар мактаб, ғамхорӣ мекунанд.

Ба муаллимон зарур аст, ки ҳар як муносибатро бо волидон, бо назардошти кору касби онҳо, созанд.

АДАБИЁТ

1. Алиев С. Психологияи синну солӣ ва омӯзгорӣ. / С.Алиев - Душанбе, 2003. - 86с.
2. Ананев Б.Г. Человек как предмет познания. / Б.Г. Ананев - СПб., 2001.-236с.
3. Биологическое и социальное в развитии человека / Под общ. ред. Б.Ф. Ломова.- М., 1977 - 234с.
4. Возрастная и педагогическая психология: Хрестоматия: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / Сост. И.В. Дубровина, 230с.
5. Карамзин И.В. Вопросы профессиональной подготовки молёдожи. / И.В. Карамзин, Н.Н. Сангов Душанбе, 1997.-89с.
6. И.В. Карамзин., Н.Н. Сангов – Индустриального – педагогическая психология. (1 – II части). Душанбе, (1996) – 1997г.-136с.
7. Сангов Н.Н., Ғозиев Х.Р., Алиев А.Ҳ.Роҳнамоии касбӣ (дастури таълимӣ - методӣ). Душанбе, 2015.-189с.

РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМ СОЗНАТЕЛЬНОГО ВЫБОРА ПРОФЕССИИ СРЕДИ МОЛОДЁЖИ

В статье авторы дают определения системы профориентации с учётом требования рынка труда. Особое внимание уделяют проблемам сознательного выбора будущей профессии учащихся.

Авторы на основе научных выводов дают объяснения основных правил ведения профориентационных работ, как стратегии «Наблюдения» и «Принятия правил интересов». Автори считают,что профориентационная работа в школе это не создания конкуренции и определенной деятельности, а исправления не правильных мнении родителей и самых учащихся о профессии и выборе профессии.Авторы видят решения основных проблем в педагогическом воздействие, организации условии для сознательного выбора профессии молодёжи. Основную позицию в решении проблем профориентационных работ,авторы статьи видят в совместной работы семьи и средных общеобразовательных учреждениях. Школа и семья создают неоюходимые условии для развития молодёжи,в котором юноши и девушки знакомятся с жизнеными правилами и требованиями.

В современном мире профессия является неразделимой частью жизненого пути для женщин. Как утверждают классные руководители чаще всего матери в основном участвуют в родительских собраниях. Матери свое время уделяют для воспитания своих детей. Именно, матери в основном заботятся о сознательном выборе профессии и успешного воспитания своих детей в семье и в школе.

Ключевые слова: *профессиональная ориентация, методы, решении проблем профориентационных работ , сознательный выбор профессии, основные правила, совместная работа, школа, семья и средные общеобразовательные учреждения, основная позиция.*

SOLUTION OF PROBLEMS OF CONSCIOUS PROFESSION CHOICE AMONG YOUNG PEOPLE

In this article gives the definition of the system of proferentation the point of requirements of Labor market and pays the main attention to the problem of conscious choose of future profession. The authors give explanation on the base oh scientific shears to the main rule of how to held the works of as strategy «observation» and «receiving the rules of interest».

The main position at decision proforientation works, the authors of the article see at joint work of family and secondary educational enterprises.

The authors believe that vocational guidance work at school is not creating competition and certain activities, but correcting the wrong opinions of parents and students themselves about the profession and the choice of profession. The authors see the solutions to the main problems in the pedagogical influence, the organization of the condition for the conscious choice of the profession of young people. The authors of the article see the main position in solving the problems of vocational guidance work in the joint work of the family and secondary educational institutions. The school and the family create the necessary conditions for the development of youth, in which boys and girls get acquainted with the rules and requirements of life.

In the modern world, the profession is an inseparable part of the life path for women. According to the class teachers, most often mothers mainly participate in parenting meetings. Mothers devote their time to raising their children. Namely, mothers mainly care about the conscious choice of a profession and the successful upbringing of their children in the family and at school.

Keywords: *Professional orientation, methods, decision the problems of Professional orientation, works. Conscious choose of profession, the main rules, joint works, family and secondary educational enterprises.*

Сведение об авторах:

Муминова Сайёра Табаровна *- ассистент кафедры автомобиль и машиностроения, Инженерно-педагогический колледж, Душанбе. Тел: (+992) 988465121*

Сангов Н.Н. *- кандидат педагогических наук, доцент кафедры обшетехнических диципли и машиноведения Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Тел. (+992) 931003657. E-mail: Sangov051257@mail.ru*

About the authors:

Muminova Sayora Tabarovna - Assistant of the Department of Automobile and Mechanical Engineering of the Engineering and Pedagogical College of Dushanbe Phone: (+992) 988465121

Sangov N.N.*-Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of General Technical Disciplines and Machine Science of the Sadriddin Aini Tajik State Pedagogical University. Contacts:* Phone: *(+992) 931003657. Email: Sangov051257@mail.ru*

ТДУ 37.034 (575.5)

ТАШАККУЛИ АРЗИШҲОИ МАЪНАВИЮ АХЛОҚИИ МИЛЛӢ ВА УМУМИБАШАРӢ ДАР ЗАМИНАИ МЕРОСИ ШОИРОНУ НАВИСАНДАГОНИ КЛАССИКИИ ТОҶИК

Исомиддинов Ҷ.Ҷ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Мероси ниёгонамон аз шоҳасарҳои беҳтарини ахлоқиву тарбиявӣ иборат буда, дар ташаккули насли наврасу ҷавон нақши муҳим мебозад. Аз ҷумла, «Пандномаи Бузургмеҳр», «Дарахти ассурик», «Анвори Суҳайлӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ, «Ёри дониш»-и Абулфазл Ибни Муборак, «Синдбоднома», «Тутинома», «Носеҳ», «Туҳфат-ул-мулук», «Анис-ул-муридин», «Манозир-ус-соирин»-и Абдуллоҳи Ансорӣ, «Бустон» ва «Гулистон»-и Шайх Саъдӣ, «Сиёсатнома»-и Низомулмулк «Насиҳат-ул-мулук»-и Муҳаммад Ғазолӣ ва асарҳои ахлоқии дигар дар тӯли асрҳо инсонҳоро дар рӯҳияи адлу инсоф, некию инсондустӣ ва ватандустӣ тарбия мекунанд.

Дар таърихи адабиёти тоҷику форс аҳли сухан дар мавридҳои муносиб аз панду насиҳат ба фарзанд ёд карда бахшҳои алоҳидаи осори хешро ба тарбияи онҳо бахшидаанд. Онҳо дар симои тарбияи фарзандон ҷомеаро ба сӯи камолоти маънавӣ ҳидоят намуда, аз ин роҳ дар амри такомули маънавӣ дарси ахлоқу одамиятро таълим додаанд.

Низомии Ганҷавӣ дар достони «Лайлӣ ва Маҷнун» ба ҷуз тараннуми муҳаббати пок оид ба тарбияи фарзанд афкори панду- ахлоқӣ низ баён кардааст. Насиҳати Низомӣ ба фарзандаш - Муҳаммад, ки бо панду насиҳатҳои хирадмандона писари чаҳордаҳсолаашро ба роҳи рост ҳидоят менамояд, на танҳо яке аз қисматҳои барҷаста ва бузурги достони «Лайлӣ ва Маҷнун»-и ӯст, балки дар миёни тамоми эҷодиёти шоир ҷойгоҳ ва мақоми хосаеро касб намудааст [19, с.136].

Дар ин миён метавон яке аз шоҳасарҳои дигари бузурги Шарқ, ки саропо тарбияи ахлоқӣ ва ҷавонмардиву худшиносиро талқин намуда аст «Шоҳнома"-и А. Фирдавсӣ чанд андешаеро овард. «Шоҳнома», яке аз сарчашмаҳои мӯътамади осори мондагори мардуми тоҷику форс ба шумор рафта, дар он рӯҳияи баланди ахлоқӣ ва тарбиявӣ инъикос ёфта, инсонро ба роҳи рост ва ватандӯстониву инсонпарварӣ даъват месозад. Абулқосими Фирдавсӣ ҳамчун поягузори ҳастии дунёи ақлу хирад ва одобу ахлоқ бо шоҳасари таърихии худ барномаи муайяни таълимиву ахлоқиро мерос гузоштааст.

«Шоҳнома»-и Фирдавсӣ сарнавишти инсони боҳушу фарҳанг, муборизу диловар, ватанпарасту худогоҳро тараннум намуда, набарду пирӯзӣ, ваҳдат ва ҳамбастагии халқҳоро бар зулмат ва зиштиву дадманишӣ нишон медиҳад. Башардӯстӣ, доштани касбу хулқу атвори ҳасана, хирад ва заковат, нерӯи бузургро барои инсон муҳим мешуморад. [1]

Ин шоҳкориҳои ниёгони мо барои комил гаштани инсони боҳушу боақл дар ҷомеа таъсиргузор аст. Бевосита мазмуну мундариҷа ва ғояву андешаҳои асосии ин асарҳо барои тарбияи ахлоқиву маърифатии ҷавонон нақши бузург дорад. Мақоми инсони комил ва шахсият дар ҷомеа аз омӯзиш ва мутолиаи ин шоҳкориҳо бармеояд. Маълум аст, ки дар инкишофи шахс ирсият, муҳит ва тарбия нақши муҳимро мебозанд. Агарчанде инкишофи шахс зери таъсири омилҳои беруна – муҳит ва тарбия шакл гирад ҳам, вале ин омилҳо дар он сурат шахсро инкишоф ва ташаккул дода метавонанд, ки бо олами ботинӣ (руҳи инсон) – таъсир карда тавонад. Инсон маҳз бо омилҳои зоҳирӣ ва механизми руҳӣ (ботинӣ), дар натиҷаи ҷидду ҷаҳд, рағбат, эътиқод инкишоф ва ташаккул меёбад.

Шахсият, инчунин, дар инкишофи худ марҳилаҳои муайяни синнусолиро аз сар мегузаронад. Дар илми педагогика синнусолро ба давраҳои томактабӣ, мактабӣ, даври калонсолӣ ҷудо мекунанд.

Ташаккули шахсияти кӯдак аз тарзи ташкили корҳои таълимию тарбиявӣ, роҳу усулҳои **омӯзонидан,** риояи рафторҳои ҷамъиятӣ, аз намунаи ибрати шахсии калонсол вобастагӣ дорад. Зеро кӯдак рафтор, кирдор ва муносибати калонсолонро дар ҳаёти ҳаррӯзааш мушоҳида мекунад, ба онҳо пайравӣ менамояд, дар рафтору гуфтор ва тарзи муносибати худ бо ашёҳо, одамон, ҳодисаю воқеаҳо муносибати калонсолонро инъикос мекунад.

Абӯалӣ ибни дар асарҳои худ нақши тарбияро дар рушди инсон муҳим медонад. Мақсад ва вазифаҳои таълиму тарбияро аз тарбияи ахлоқӣ, ҷисмонӣ, омӯхтани илму дониш ва касбу ҳунар иборат дониста,-таъкид намуда аст, ки волидайн баробари таваллуд шудани тифл ба тарбияи ӯ шурӯъ намоянд [19, с.241].

Дар осори Мавлоно Кошифӣ мавзӯъҳои панду ахлоқӣ низ мақоми хосаро ишғол мекунад. М ероси ахлоқии ӯ дар асарҳои машҳураш ба монанди «Футувватномаи Султонӣ», «Ахлоқи мӯҳсинӣ», «Рисолаи Ҳотамия», «Тафсири Ҳусайн», «Тафсири заҳровӣ инъикос ёфтаанд, ки истифодаи онҳо дар таълиму тарбияи ҳаматарафаи шахсият нақши муайянро мебозад [13, с.142].

Афкори ахлоқӣ ва андешаҳои тарбиявии ниёгон муҳим буда, дар машғулиятҳои таълимию чорабиниҳои беруназсинфӣ ва хонишҳои бадеӣ, инчунин тавассути барномаҳои таълимӣ дар тарбияи кӯдакону наврасон ба таври васеъ истифода бурдан муҳим аст.

Амалу фаъолияти кӯдак тадриҷан бо тағйир ёфтани синну сол мураккаб шуда калонсолонро зарур аст, ки рафтору кирдори наврасонро зери назорат қарор диҳанд. Истифода аз панду андарзҳои ниёгон ва педагогикаи мардумӣ, ки ба ташаккули сифатҳои шахсият таъсир мерасонад, аз аҳамият холи нест.

Маълум аст, ки ташаккули шахсияти кӯдак бо ду роҳ сурат мегирад. Аввалан, кӯдак олами воқеиро дуруст дарк карда, мавқеи худро дар ҳамон муҳит муайян мекунад, ки сабаби пайдошавии шаклҳои нави рафтори ӯ мегардад. Ҳамчунин, ташаккули шахсияти кӯдак ба инкишофи ҳиссиёту иродаи вай вобаста буда, сабаби ба вуҷудоии рафтори устувори ӯ мегардад, ки он ба тағйиротҳои зоҳирӣ вобаста аст. Бинобар ин дар тарбияи кӯдак истифода намудан аз панду ахлоқи ниёгон, ки яке аз роҳҳои тарбия ба шумор меравад, муҳим мебошад. Дар ин раванд омӯзгорро зарур аст, ки дар кори таълиму тарбияи кӯдакон аз ақидаҳои педагогии ниёгон истифода намуда, дар онҳо сифатҳои шахсияти комилро тарбия намояд.

Ҳар як халқу миллат дорои тарзи хоси ҳаёт мебошад, ки шахсиятро мутобиқ бо вижагиҳои анъанаҳои миллӣ ва менталитети халқ ё миллати муайян ташаккул медиҳад. Вижагиҳои тарзи зиндагии халқҳои гуногун зери таъсири шароити табиӣ ва иқлим, забон, мазҳаб шароити фаъолият, меҳнат ва ғайра шакл мегирад. Ҳаёт нишон медиҳад, ки сарфи назар кардани асосҳои тарбия, ҳикмати чандинасраи ниёгон, ки онро наслҳои зиёди одамон дар дарозои таърих ҷамъ кардаанд, нодида гирифтан аз сабабҳои асосии вайрон гаштани роҳу риштаҳои тарбия мегардад.

Ишора ба ин далел андешаи педагоги бузурги рус К.Д. Ушинскийро меорем, ки навишта буд: «Тарбия, агар он беиқтидор будан нахоҳад, бояд халқӣ бошад, бояд халқият онро фаро гирад. Дар ҳар кишвар зери унвони умумии тарбияи ҷамъиятӣ ва шаклҳои сершумори умумии педагогӣ мафҳуми ба худ хосе нуҳуфтааст, ки онро хислат ва таърихи халқ офаридааст». Ӯ ҳамчунин қайд кардааст: «Тарбияе, ки худи халқ офаридааст ва ба мабдаҳои мардумӣ асос ёфтааст, дорои он нерӯи тарбиявиест, ки дар беҳтарин низомҳои ба ғояҳои мафҳум асосёфта, ё баргирифта аз дигар халқҳо вуҷуд надорад. Ушинский К.Д. таъкид мекард, ки ғояҳои тарбиявии ҳар халқ то дараҷае бо рӯҳияи миллӣ фаро гирифта шудаанд, ки онҳоро ба заминаи бегона кӯчонидан ғайриимкон аст. Ҳар халқ шароити таърихии инкишофи худро дорост, ки дар хислати халқҳои ҷудогона таҷассум ёфтааст [8].

В.А. Сухомлинский низ таъкид медорад, ки оянда бидуни гузашта вуҷуд надорад. Ҳофизаи инсон аст, ки зиндагии наслҳои зиёдеро таҷассум кардааст, - ҳофизае, ки асрҳо инҷониб вусъат дорад[9].

Дар ин раванд метавон гуфт, ки анъанаву маросим, панду ахлоқ ва ашъори ниёгони халқи тоҷик дар тарбияи насли наврас таъсири муҳиме мерасонад, ки дар тули ҳаёт собит шудааст. Анъана ва расму оинҳои халқи тоҷик, таъсир ва саҳми ашъори ниёгони мо оид ба тарбияи ҳамаҷонибаим инсони комил хеле муассир аст .

Аз ҷониби олимон - педагогон М.Орифӣ, И. Обидов, Х.С. Афзалов, Б.Раҳимов, М. Лутфуллоев, Ф. Шарифзода, Қ.Б.Қодиров, И.Х. Каримова, С.Сулаймонӣ, К.С. Абдураҳимов, Дж. Файзалиев, Ш.А. Шаропов, М.Раҷабов, Т. Атахонов ва таърихшиносони маъруф Б.Ғафуров, А. Шишов, В. Бартолд, М. Ханикова, В. Наливкина, М. Андреев, Ю. Яқубов, А. Мухторов, С.Раҳимов, адабиётшиносон С.Айнӣ, И. Брагинский, С. Табаров, М.Шакурӣ, Х. Мирзозода, С. Сабзаев, А. Сӯфизода ва дигарон мавзуъи мазкур алоҳида ва дар умум мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтааст. тадқиқоти ин олимон нишон медиҳад, ки таъсир ва нақши ашъори ниёгони мо дар раванди таълиму тарбияи насли наврас хеле назаррас аст.

Дар тадқиқоти олимони зикршуда масъалаҳои гуногуни тарбия,ки ҳамчун воситаи муҳими инкишофи шахсияти наслҳо маҳсуб меёбад, мақоми асосиро дорад. Чунончи, дар асари дуҷилдаи

М. Орифов «Аз таърихи афкори педагогии халқи тоҷик» ақидаҳои педагогии классикони адабиёти форсу тоҷики асрҳои IX - XIX тадқиқ шуда, мазмуни он дар маводи дарсӣ оид ба педагогикаи мардумии халқи тоҷик оварда шудааст. Масъалаҳои тарбияи малакаву одатҳои рафтори баодобонаи бачагони хурдсол дар оилаи тоҷик ба воситаи эҷодиёти шифоҳии халқ ва асарҳои классикони адабиёти тоҷик дар асарҳои Б. Раҳимов ва мақолаҳои ҷудогонаи ӯ нисбатан муфассал таҳқиқ гардидаанд. Асарҳои бунёдии академикон М. Лутфуллоев, Ф. Шарифзода ва рисолаҳои илмии А.Паҳлавонов, М. Сайфуллоева, Б.Раҳимов, Т. Атохонов, А. Нуров, Б.Маҷидова ва дигарон масъалаҳои назарияи педагогии анъанаву маросимҳои халқӣ, омӯзиши масъалаи аҳамият ва нақши анъанаҳои халқӣ дар тарбияи кӯдак ташаккул додани донишу малакаҳои этнопедагогӣ, инчунин баррасии масъалаҳои педагогикаи мардумиро фаро мегиранд.

Таълим ва тарбияи насли наврас дар руҳияи арзишҳои миллӣ ва мероси гаронбаҳои адибони классику муосир муҳим буда, онҳоро дар руҳияи инсондӯстӣ, ҳисси баланди масъулиятшиносӣ, худшиносию худогоҳӣ тарбия менамояд

Ҳамзамон, омӯзиши ашъори ниёгон барои баланд бардоштани сатҳи маърифату фарҳанг ва ҷаҳонбиниву инсондӯстии наврасону ҷавонон нақши муҳим мебозад. Тарбия асоси шаклгирии шахсро ташкил дода, имкон медиҳад, ки дӯстӣ, муҳаббат, эҳтиром ва самимият доштанро ба худ ва дигарон ташаккул диҳад. А.С. Макаренко навишта буд: «Агар ягон кас моҳияти гузаронидани таҷрибаи педагогиамро пурсад, дар шакли мухтасар ҷавоб медодам, ки ба одам то мумкин аст бештар талабот гузоштан ва то мумкин аст бештар нисбати ӯ эҳтиром зоҳир намудан лозим». Педагог дар таҷрибаи кории худ ба ҷиҳатҳои мусбии шогирдон такя намуда, дар онҳо ҳисси боварӣ ва эътимодро пайдо кунонда, минбаъд бо ин кораш хонандаро ба худтарбиякунӣ раҳнамун месозад (11). Бо назардошти андешаҳои муҳаққиқ мухассилинро барои омӯзиши осори ниёгон ташвиқ намудан низ ~~ҷиҳати~~ ба рушди зехнияти онҳо мусоидат хоҳад кард.

Маҳз меҳнатдӯстӣ, дар талаби илм будан, донишазхуднамоӣ , росткорӣ, покизагӣ, хайру сахо, мададу хайрхоҳи намудан ва дигар хислатҳои хуби инсонӣ аз ақида ва асарҳои бадеию тарбиявии гузаштагонамон, ба монади А. Рӯдакӣ, А. Фирдавсӣ, Дақиқӣ, А. Сино, Саъдӣ, А.Ҷомӣ, А. Дониш ва дигар адибону донишмандон бармеояд. Шоирону адибони классик дар ташаккули шахс тарбия ва муҳити иҷтимоиро омили асосӣ мешуморанд ва ба ақидаи онҳо тарбияи инсон бояд ҳаматаарафа ба роҳ монда шавад. Инсон баробари ба камол расидан бояд тарбияи ҷисмонӣ, ахлоқӣ, фикрӣ ва дигар рукнҳои тарбияро дар худ гирифта бошад.

Чаҳор чиз мар – озодаро зи ғам бихрад,
Тани дурусту, хӯи неку, номи неку хирад[19, с.11].

Гузаштагони мо хирад ва донишро яке аз сарчашмаҳои асосии инкишофи ақли инсон шуморида илму донишро аз ҳамаи ганҷҳои дунё афзалтар медонистанд ва исонро ба донишомӯзӣ, доништалабӣ ташвиқу тарғиб месохтанд. Чунончӣ:

Ҳеҷ ганҷе нест аз фарҳанг беҳ,
То тавонӣ, рӯ ба ин ганҷ неҳ! [19, с.18]

Яъне ба андешаи шоирону адибони классик илму дониш рӯшноии дил, чароғи ақлу хирад аст, ки инсон наметавонад бе он ба қуллаҳои инсонӣ расида бошад. Дар ҷои дигар Абӯабдуллои Рӯдакӣ ишора месозад, ки асоси муваффақияту комронӣ ва пирӯзиву тавонмандии инсон аз дониш сарчашма мегирад.

Дониш андар дил чароғи равшан аст,
В-аз ҳама бад бар тани ту ҷавшван аст [19, с.8].

А. Рӯдакӣ омӯзиши илму донишро шарти асосии тарбия шуморида, таъкид мекунад, ки дар тарбияи фарзанд ва маърифаткунонии ӯ бояд аҳамият дода шавад. Ӯ хилофи ақидаҳои замони худ баромада, дар ташаккулёбии фард на танҳо ирсият, балки нақши муҳитро низ дар тарбия муҳим шуморидааст. Мутафаккир дар ҷойи гузашти рӯзгор, таҷрибаи ҳайётро сарчашмаи тарбияи инсон нишон додааст.

Ҳар ки н-омӯхт аз гузашти рӯзгор,
Низ н – омӯзад зи ҳеҷ омӯзгор[19, с.13]..

Шоир ба одамон дастури зиндагӣ дода, таъкид менамояд, ки мард бояд монанди кӯҳ устувор бошад, ҳар як ҳодисаи ногуворо ба воситаи далерӣ ва шуҷоатмандӣ аз худ дур созад. Ба ақидаи ӯ ҳар як сахтӣ ва мушкилӣ ба воситаи фазлу хунар, дониш, мардӣ ва бузургворӣ бартараф хоҳад шуд.

Гар бар сари нафси худ амирӣ, мардӣ!
Бар куру кар ар нукта нагири, мардӣ!
Марди набувад фитодаеро пой задан,
Гар дасти фитодае бигирӣ, мардӣ! [19, с.12].

Шоири инсонпарвар дар осори худ дӯстию бародарӣ, ҳамкорию ҳамнафасиро дар байни одамон талқин намудааст. Ба ақидаи ӯ муҳаббат, дӯстию садоқат ҳисси баландӣ инсонӣ аст, ки ба одамон таъсири бои маънавӣ мерасонад:

Ҳеҷ, шодӣ нест ндар ин ҷаҳон,
Бартар аз дидори рӯи дӯстон [19, с.8].

Хулоса, сардафтари адабиёти форсу тоҷик шоир дар боби тарбия насли наврасро ба омӯхтани илму дониш, ҳаёт, накӯкорӣ, хоксорӣ, инсонпарварӣ, сулҳҷӯи, мардонагӣ, поквиҷдонӣ, адолат, саховатмандӣ, ва дигар сифатҳои хуби инсонӣ даъват намудааст. Гарчанде аз ин гуфтаҳо асрҳо гузашта бошад ҳам, вале афкор, мақсад ва моҳиятии ӯ то ҳоло қиммати тарбиявию ахлоқии худро гум накардааст.Ӯ таъкид менамояд, ки ба тарбияи фарзанд аз хурдӣ машғул шуда, дар ҷавонӣ ба ӯ ҳунар бояд омӯхт. Ғайр аз ин ба фарзанд бояд тарбияи ҷисмонӣ, ақлӣ ва ахлоқӣ дод. Дар овони ҷавонӣ ба кӯдак санъати аспсаворӣ, чавгонбозӣ, шикорчигӣ, шамшерзанӣ, камонкашӣ ва дигар ҳунарҳоро омӯхтан лозим аст.

Ӯ насли наврасро барои ба бар кардани беҳтарин сифатҳои инсонӣ даъват карда гуфтааст:

Биё то ҷаҳонро ба бад наспорем,
Ба кӯшиш ҳама дасти некӣ барем [1, с.23].

Фирдавсӣ яке аз хислатҳои неки ахлоқии инсонро дар эҳтироми падару модар нисбати фарзанд дида таъкид менамояд:

Чу фармонпазиранда бошад писар,
Навозанда бояд, ки бошад падар [1, с.48].

Фирдавсӣ дар образи занону духтарон низ чолокӣ, накӯкорӣ, далерӣ, қаҳрамонӣ, ҳунар, дониш, покдоманӣ ва ғайраҳоро ба тасвир кашидаат, ки дар баъзе мавридҳо аз мардон ҳатто бартарӣ доштани онҳоро нишон додааст. Масалан дар «Шоҳнома» образи Меҳрак ном духтаре тасвир ёфтааст, ки ӯ нисбати мардон бартарӣ доштааст.

Асосан Фирдавсӣ дар бораи Ватану ватандӯстӣ ва ҳимоят аз онро барои ҳар наслҳо таъкид медорад. Ба андешаи ӯ таълиму тарбия аз кӯдакӣ оғоз гашта дунёи кӯдаконро бо рангорангии панду ахлоқ пур месозанд. Чуноне, ки таъкид медорад ҳимояи Ватан ва марзу бум бояд аз кӯдакӣ тарбия карда шавад, то ба бузургӣ расидан инсони ҳаматарафа камол ёфта гарданд.

Зи баҳру буму фарзанди хеш,
Зану кӯдаки хурду фарзанди хеш.
Ҳама сар ба сар тан ба куштан диҳем,
Аз он беҳ, ки кишвар ба душман диҳем [1, с.32].

Дар ҷои дигар чунин овардааст:
Агар мардӣ, ҳимоят кун ватанро,
Бихар ба хун гуноҳи хештанро [1, с.42].

Яъне ба ақидаи ин шоири тавоно муқаддасоти асосии зиндагиро бояд ба кӯдакон омӯхт ва ҳазм намуд то онҳо дар руҳияи худшиносиву худогоҳи камол ёбанд.

Дар педагогикаи миллӣ нақши андешаҳои пешқадами педагогӣ ва панду ахлоқии Кошифӣ низ хеле назаррас мебошад. Аксарияти ақидаҳои педагогӣ ва панду ахлоқии Кошифӣ, ки дар асарҳои зерини ӯ оварда шудаанд, хеле муҳим арзёбӣ мегардад. Асарҳои «Мавоҳиби Алия», «Тасвири Ҳусайнӣ», «Ҷавоҳир – ут – тафсир – ал – тӯҳфа – ул - амир»-и Кошифиро дар мақом ва манзалати бо осори илмиву адабии А. Ҷомӣ ва А. Навоӣ дар як поя мегузоранд. А.Навоӣ ба осори Кошифӣ баҳои баланд дода, дар тазкираи «Маҷолис – ун - нафоис» гуфтааст: «Мавлоно Ҳусайн Воиз бағоят зуфунун ва пуркор воқеъ шуда на кам фанне бошад, ки ӯро дар он дахле набошад. Воиз дар илми нуҷум ва иншо бемисли замони худ буд ва дар соири улум низ амсолу аркон даъвобардорӣ менамуд. Бо овози хушу савти дилкаш ба амри вазъу насиҳат мепардохт…» [18].

Дар осори Мавлоно Кошифӣ мавзӯъҳои панду ахлоқӣ низ мақоми хосаро ишғол мекунад. Мероси ахлоқии ӯ дар асарҳои машҳураш ба монанди «Футувватномаи Султонӣ», «Ахлоқи мӯҳсинӣ», «Рисолаи Ҳотамия», «Тафсири Ҳусайн», «Тафсири заҳровӣ» инъикос ёфтаанд, ки дар таълиму тарбияи шахс нақши муайянро мебозад. «Футувватномаи султонӣ» дар эҷодиёти шоир ҷойгоҳи брҷастаеро дорост, ки аз муқаддимаву дувонздаҳ боб иборат то рӯзҳои мо ба пуррагӣ нарасидааст. Футувват худ яке аз ҷараёнҳои ахлоқии гузаштагонамон ба ҳисоб меравад. Маънои футувват «ҷавонмардӣ» мебошад, ки он дар давраҳои пеш аз ислом ба табақаи меҳнаткашони шаҳр, ҳунармандону косибон тааллуқ дошт. Калимаи футувват дар худ чунин маъноҳоро сарҷамъ мекунад: некӣ, нексириштӣ, рафтори нек, одоби нек, кирдори нек, амали нек ва ғайраҳо. Аз таҳлили маънои асар бармеояд, ки он саропо ба мавзӯъҳои гуногуни панду ахлоқӣ бахшида шудааст. Дар «Футувватномаи султонӣ» моҳияти асосии таълимоти ахлоқиро бародарӣ ва баробарӣ, хайрихоҳӣ ва ёрмандӣ, раҳм ва шавқат ташкил медиҳад. Асар асосан барои ҳунармандону косибон бахшида шудааст ва дар он меҳнат аз ибодат дар пеш гузошта шудааст. Дар «Футувватномаи султонӣ» ғояҳои пешқадами ташкил додани ҷомеаи нав низ дар асоси принсипҳои бародарию баробарӣ таъкид карда шудааст. Кошифӣ мафҳуми бародариро бо ду маъно ба қалам додааст, яке бародарии ҳамхун дигаре бародарии касбию иҷтимоӣ мебошад. Дар ҳар ду ҳолат шоир одамонро аз ранги пӯст, наҷод, мазҳаб,

забон, урфу одат, мансубияти қавмӣ ҷудо накардааст, яъне мароми асосии ӯ дар муттаҳидию ҳамдигарфаҳмии ҷомеа ниҳон мебошад. Албатта дар шароити тираи давр умр ба сар бурдааш таклифу пешниҳоди чунин ғояҳои пешқадам аз тарафи Кошифӣ тозафикрию нотарсии ӯро нишон медиҳад, ки моҳияти пешқадами тарбиявӣ ва тарафҳои демократӣ дорад. Ҳамчунин таъкид доштааст, ки эҳтиром доштани устод ва ба ҷо овардани кирдору рафтори ӯ ба шогирд имконият пеш меорад, ки дар ҷомеа шахси соҳибмаълумоту соҳибмаърифат гардида оянда худ низ шогирдонро тайёр намояд. Дар осори безаволи шоир масъалаҳои дигари таълимӣ – тарбиявӣ, панду ахлоқӣ вомехӯранд, ки дар ҳақиқат дар инкишофи ҳаматарафаи шахсият нақши муайяни худро мебозанд. Хусусан мавзӯъҳои одоби нишастани фарзандон, одоби сухангӯйӣ, одоби хӯрок хӯрдан, одоби нӯшидани об, одоби ба меҳмонӣ рафтан, одоби салом, одоби аёдати бемор ва мисоли онҳо дар асар мақоми хосаро ишғол мекунад. Таҳлили осори панду ахлоқии Кошифӣ имконият медиҳад, ки то кадом андоза ҷиддӣ ва нозук будани тарбияи дурусти фарзанди солеҳро дониста, дар рукнҳои тарбия ба он аҳамият дода шавад. Дар тарбияи фарзанд истифодаи ашъори пешқадами панду ахлоқии ниёгон ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик яке аз омилҳои муҳими ба миён омадан ва инкишоф ёфтан насли навраси солиму тарбиятгирифта мегардад [19].

Аз панду андарзҳои ниёгон бармеояд, ки мураббиён бояд таълиму тарбияи кӯдаконро дуруст ба роҳ монда, дар онҳо сифатҳои беҳтарини шахсиятро тарбия намоянд. Тарбияи фарзанд муҳим буда, дар ҳамаи давру замон талқин карда мешуд.

Ҳанӯз пеш аз ислом ақидаҳои ахлоқӣ дар китоби «Авесто», «Пирӯзнома»-и Бузургмеҳр, «Пандномa»-и Анӯшервон дар шакли панду насиҳат эҷод шуда буданд. Ақидаҳои панду ахлоқӣ дар асарҳои Унсурмаолии Кайковус «Қобуснома», Ибни Сино «Китоб-ул-ахлоқ», Насриддини Тӯсӣ «Ахлоқӣ Носирӣ», Ҷалолиддини Девонӣ «Ахлоқӣ Ҷамилӣ», Муҳаммад Ғазолӣ «Кимиёи саодат», Ҳусайн Воизи Кошифӣ «Ахлоқӣ Мӯҳсинӣ» баён шуда буданд. Донишмандону адибон Закариёи Розӣ, Шайх Саъдии Шерозӣ, Абдураҳмони Ҷомӣ, Камолиддин Биноӣ, Носири Хисрав, Аҳмади Дониш ва бисёр дигарон ба мавзӯъи одобу ахлоқ ва тарбияи кӯдакон асарҳо эҷод кардаанд [18;19].

Чӣ тавре аз таҳлилҳо бармеояд, ба мавзӯъи одобу ахлоқ ва тарбияи кӯдакон дар ҳама давру замон диққату таваҷҷӯҳи зиёд дода мешуд ва асарҳои эҷодкардаи ниёгон аҳамияти тарбиявии худро гум накарда, то ҳоло бамаврид истифода мегардад. Барои дар тарбия муваффақ гаштан пуртоқатӣ, таҳамулпазирӣ, одоби ҳамида, фикри солим, доираи васеи донишҳо муҳим аст. Тарбияи кӯдак санъати нозуку душвор аст. Вай ҳамеша аз калонсолон дониши чуқур, покизагии ахлоқ, мунтазамӣ ва суботкориро металабад.

Мир Саид Алии Ҳамадонӣ дар қисми сеюми «Захирот-ул-мулук» таъкид кардааст, ки кӯдакро аз хурдсолӣ дар руҳияи хислатҳои нек ва ҳамидаи инсонӣ тарбия карда, кӯшиш ба ҳарҷ додан лозим аст, ки ӯро аз феълу атвори бад нигоҳ дорем, зеро бачагон хислатҳои калонсолонро чун ҷасорат, ғамхорӣ, муҳаббат ба ватанро ёд мегиранд [18].

Махсусан дар синни соли барвақти бачагӣ ва зинаи хурди мактабӣ фаҳмиш ва ҷаҳонбинии кӯдакон рушд ёфта ахлоқан низ тез инкишоф меёбанд, ҷаҳони атрофро мувофиқ ба синнусоли худ дарк менамоянд. Азбаски кӯдакон ҳануз ба пуррагӣ қобилияти дарки ҳаводиси оламро надоранд онҳо ба фаҳмиш ва дарки калонсолон такя менамоянд. Кӯдак новобаста аз муносибати калонсолон ба муҳити иҷтимоӣ ва нисбат ба худ ҳодисаи атрофро руякӣ дарк мекунад. Бинобар ин мавқеи калонсолон, муносибат,муошират ва рафтору гуфтугӯи онҳо дар тарбияи кӯдакони синни томактабӣ аҳамияти муҳим дорад. Калонсолон, бояд ташаббус, майлу рағбат, мароқу машғулияти кӯдаконро дастгирӣ намуда, дар онҳо ниҳоли накӯкорӣ ва сифатҳои хуби ахлоқиро тарбия намоянд.

АДАБИЁТ

1. Андарзномаи Фирдавсӣ (Таҳия ва тадвин аз Зоҳир Аҳрорӣ, Камол Айнӣ). Душанбе: Ирфон, 1992
2. Богославский И.А. Обшая психология. / И.А. Богославский М. Просв. 1984, - С-164-172
3. Гамезо И.В. Обшая психология / И.В. Гамезо - М. Прос. 1981, - 368 с.
4. Давлатов М. Психология, / М. Давлатов - Душанбе «Собириён» - 2010. – 334 с.
5. Истифода аз сайти http://shahnamӯh.ӯu ва http://www.wikipӯdia.okg/
6. Зарринкӯб, Абдулҳусайн. Дафтари айём. Маҷмӯаи гуфторҳо, анзешаҳо, ҷустуҷӯҳо. - Теҳрон: Интишороти илмии Ношир, 1374. - 391 с.
7. Қодиров С. Психология, / С.Қодиров, М. Давлатов Душанбе «Сино» - 2002, С-174-195.
8. Миралиев А.М. Педагогика ва психология. / А.М. Миралиев, М. Давлатов Душанбе «Ирфон». 2002, - 363 с.
9. Мустафоқулов М. Асосҳои психологияи синнусолӣ ва педагогӣ. М.Мустафоқулов, Т. Нарзуллоева Кӯлоб – 1994.- 360 с.
10. Маҷидова Б. Педагогикаи томактабӣ. / Б. Маҷидова - Душанбе «Ирфон”-2012
11. Мухина М.С. Психология дошколника. / М.С. Мухина - М., Прос. -1986, - 238 с.
12. Нафисӣ, Саид. Таърихи назму наср дар Эрон дар забони форсӣ. / Нафисӣ, Саид – Эрон, 1334. – Ҷ.1-2.
13. Немов С.Р. Психология., дар 3 қисм, / С.Р. Немов М, Владос, 2005 - 2007 с.-2008.

14. Нарзуллоева М. Психологияи бачагона. / М. Нарзуллоева Душанбе-2007, - 103 с
15. Петровский А.В. Обшая психология. / А.В. Петровский М. Просв. 1986,- 432 с.
16. Петровский А.В. Психология. Словар / А.В. Петровский М,-1986, - 372 с.
17. Рахимов Х., Нуров А. Педагогика. / Х. Рахимов, А. Нуров - Душанбе «Ирфон»- 444 с.
18. Шафақи Табрезӣ, Содиқ Ризозода. Таърихи адабиёт дар Эрон. - Теҳрон: Фирдавс, чопи шашум, 1369.
19. Шиблии Нӯъмонӣ. Шеър-ул-Аҷам ё таърихи шуаро ва адабиёти Эрон / Тарҷумаи Саид Муҳаммадтақӣ Фахр Доии Г. 1343.

ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ И ВСЕОБЩИХ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ НА ОСНОВЕ НАСЛЕДИЯ КЛАССИЧЕСКИХ ТАДЖИКСКИХ ПОЭТОВ И ПИСАТЕЛЕЙ

В статье раскрыты роль трудов нравственно-воспитательного характера предков таджиков в формировании личности молодого поколения, место воспитательных и нравственных идей в воспитании ребенка и использование нравственно-воспитательного наследия в на внеклассных воспитательных мероприятий учебных заведений. Подчеркнуто важность использования наставлений и нравоучений предков в воспитании ребенка. Отмечается, что в национальной педагогике особое внимание уделяется использованию трактатов средневековых мыслителей таджикского народа. Автор приводить примеры из произведений поэтов, которые способствуют в нравственному воспитанию детей.

Ключевые слова: *художественное наследие, нравственность, воспитание ребенка, национальные ценности, наука и знание.*

FORMATION OF NATIONAL AND UNIVERSAL SPIRITUAL AND MORAL VALUES ON THE BASIS OF THE HERITAGE OF CLASSICAL TAJIK POETS AND WRITERS

The article reveals the role of the works of the moral and educational nature of the ancestors of Tajiks in the formation of the personality of the young generation, the place of educational and moral ideas in the upbringing of a child and the use of moral and educational heritage in extracurricular educational activities of educational institutions. The importance of using the instructions and moral teachings of ancestors in the upbringing of a child is emphasized. It is noted that in national pedagogy, special attention is paid to the use of treatises of medieval thinkers of the Tajik people. The author cites examples from the works of poets that contribute to the moral education of children.

Key words: *artistic heritage, morality, upbringing of a child, national values, science and knowledge.*

Сведение об авторе:

Исомиддинов Джумабой Джурабекович *– соискатель кафедры педагогики Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни Тел: (+992) 927445535, E-mail: jumaboy_1983@mail.ru*

About the author:

Isomiddinov Jumaboy Jurabekovich *- Applicant for the Department of Pedagogy, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini Tel: (+992) 927445535, E-mail: jumaboy_1983@mail.ru*

ОБЩЕНИЕ КАК ФАКТОР СТАНОВЛЕНИЯ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТА

Арбобова Ф.А.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Для повышения эффективности руководства процессом становления личности студента - будущего специалиста, необходимо знать весь комплекс воздействий, под влиянием которых она формируется. Важное место в этом комплексе занимает изучение и учёт процесс общения, характер его воздействия на личность студента, его взаимоотношения с окружающими.

Оптимизация общения в трудовых и учебных коллективах, является одним из весомых резервов повышения эффективности человеческого фактора. Особенно общение в условиях вуза играет не малую роль в облегчении процесса адаптации к новым для них социальным условиям, оказывая непосредственное влияние на всестороннее развитие студентов. Нормативной базой для решения поставленной проблемы в Республике Таджикистан выступает «Национальная концепция образования», где общение рассматривается, как источник знаний для изучения мировой науки и культуры, научно-технического прогресса, и как средство и воспитания личности [4, с.3].

Будущий специалист в обществе выступает как активный субъект коммуникативного процесса, который обязан владеть навыками продуктивного культурного речевого общения, убеждать учащихся в объективности высказанной точки зрения, отстаивать позицию и содействовать в формировании позитивного мышления и отношения.

На основе глубокого и всестороннего анализа, мы приходим к выводу, что общение представляет собой как основной фактор общественных отношений и связей в различных жизненных ситуациях.

Общество не существует как самостоятельное «лицо» наряду или вне составляющих его личностей, и общественные отношения не существуют вне реальной жизнедеятельности и общения людей. Нельзя не согласиться с тем, что и в личности, и в общении проявляются многообразные общественные отношения, в которые вступают люди, их общественная сущность.

Следует отметить, что в общении проявляются самые разнообразные познавательные, эмоциональные и волевые свойства, т.е. весь психолого-педагогический склад личности.

Особенно общение как фактор формирования личности студента влияет: - на успешность учебной и общественной деятельности студентов;

- на познание ими самих себя и окружающих;
- дифференцированно влияет на развитие основных свойств личности.

Между тем общение, выступая, как педагогическое воздействие в этот период могла бы значительно:

- повысить эффективность овладения студентами опытом социальной жизни;
- способствовать установлению многообразных связей с разными социальными группами;
- развитию товарищества, дружбы;
- стимулировать обмен опытом, мнениями, настроениями и переживаниями.

Таким образом, общение, занимая, важное место в процессе обучения студентов помогает им, в том числе: ▪ для развития свойств коммуникативной способностей личности; ▪ для их личностного становления и осваивания профессиональных качеств; ▪ для улучшения межличностных отношений в ВУЗе и, конечно, для социально-психологической адаптации.

В центре поставленной проблемы стоит «Концепция гуманитаризации» процесса обучения, «общение-преподавание-учение» рассматриваются как взаимодействие. Поэтому следует отметить, что общение в данном направлении является действенным, т.е. оно реализует субъект-субъектные отношения [1, с.11].

Важнейшим условием стремления субъект-субъектных отношений в ходе профессионального педагогического общения выступает переход от аксиологического изложения содержания обучения к построению «живого знания». В связи с этим следует отметить, что для реализации модернизации образования, вузы должны стать важнейшим фактором гуманизации отношений в обществе, развития новых социальных норм и установок.[84]

Развивающемуся обществу нужны образованные, нравственно-предприимчивые люди, которые могут самостоятельно принимать ответственные решения, прогнозируя их возможные последствия, способы к сотрудничеству, с чувством ответственности за дальнейшую судьбу страны.

В этом русле особо актуальным является развитие и внедрение в теорию и практику современного воспитания и образования основных идей и положений гуманизма в процессе педагогического общения.

Следовательно, обучение должно носить личностно-ориентированный характер, где основными характерными чертами такого обучения являются: ▪ приоритет развития общения и общительности в процессе обучении и воспитания; ▪ субъект - субъектные отношения; ▪ знания, умения и навыки в культуре общения как средство развития личности; ▪ эффективный отбор и сочетание методов, приёмов и форм обучения и воспитания.

Учёные - классики сходились во мнении, что всякое общение - это деятельность, предполагающая вступление человека в определённые общественные отношения, разные формы общения и общительности, подчеркивая при этом, что действительное духовное богатство индивида всецело зависит от его действительных отношений к окружающим, миру и самому себе [2; 36];

В результате изучения проблемы общения в современной психолого-педагогической теории были выявлены постановка вопросов о влиянии общения преподавателей вуза и студентов. Исходя из этого, можно определить сущность общения как деятельность и основной фактор взаимодействия педагога и студентов, студентов между собой в процессе обучения и воспитания.

Повышение эффективности процесса воспитания подрастающих поколений находятся в прямой зависимости от того, насколько целенаправленно и эффективно преподаватель будет управлять процессом общения как фактором, влияющим на процесс успешности учебной и общественной деятельности в развития личности студента.

Одной из главных проблем является проблема культуры педагогического общения, как проявление совокупности педагогических отношений, формирующих личность студента. В данной ситуации, на преподавателе лежит задача создания и поддержания доброжелательности и взаимопонимания. В основе отношений между преподавателем и студентом лежит их совместный труд, а также успехи в достижении педагогической цели.

Следует отметить, что педагогическое общение - это система психолого-педагогического

взаимодействия преподавателя со всеми студентами, содержанием которого является ▪ накопление опыта взаимодействия с людьми, ▪ обмен информацией, ▪ интеллектуальное развитие в результате взаимного обогащения информацией, ▪ осознание себя через сравнение с другими, ▪ формирование этико-эстетические взгляды и ▪ представления. Особенно интерес к проблемам отношений и поведения людей является благоприятной предпосылкой для воспитания культуры общения у студентов.

В технологическом плане педагогическое общение находит своё выражение в умениях: ▪ передавать информацию, ▪ понять состояние учащегося, ▪ в организации его взаимоотношений, ▪ в искусстве воздействия на партнёра по общению, ▪ в искусстве управлять собственным психологическим состоянием.

Чтобы общение педагога стало эффективным средством воспитания подрастающего поколения, каждому педагогу необходимо обеспечить:

- развитие духовности с широкомасштабным изменением содержания образования;
- укрепление связи педагога со студентами на основе взаимности, демократизма и гуманизма;
- создание благоприятных условий для их трансформации в учебную среду.

Таким образом, учёт требований в профессиональной деятельности педагога просто необходим, так как именно они способствуют становлении личности студента и формированию качеств, необходимых ему для успешного общения с другими людьми.

ЛИТЕРАТУРА

1. Амонов Н.К. Психологические основы педагогического общения. / Н.К. Амонов –Душанбе: Сино, 2003. -108 с.
2. Буева Л.П. Человек: деятельность и общение. / Л.П. Буева М.: Мысль, 1978. -110 с.
3. Андреева Г.М. Принципы деятельности и исследование общения / Г.М. Андреева // Общение и деятельность. - Прага, 1998. - С.56-58.
4. Национальная концепция образования [Текст] Душанбе, 2002. - 24 с.

ОБЩЕНИЕ КАК ФАКТОР СТАНОВЛЕНИЯ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТА

В статье автор рассматривает процесс общения как деятельность и основной фактор взаимодействия педагога и студентов, студентов между собой в процессе обучения и воспитания. По мнению автора, повышение эффективности процесса воспитания и обучения находятся в прямой зависимости от того, насколько целенаправленно и эффективно преподаватель будет управлять процессом общения. Особенно общение как основной фактор развития личности студента влияет на процесс успешности учебной и общественной деятельности, на познание ими самих себя и окружающих, дифференцированно влияет на развитие основных свойств личности.

По мнению автора на преподавателе лежит задача создания и поддержания доброжелательности и взаимопонимания в процессе обучения. Безусловно, в процессе общения проявляются самые разнообразные познавательные, эмоциональные и волевые свойства, т.е. весь психолого-педагогический склад личности.

Ключевые слова: *общение, субъект-субъектные отношения, позитивное мышление, культура педагогического общения, фактор взаимодействия, гуманизации отношений, общечеловеческие ценности, трансформация, личностно-ориентированный характер обучения.*

COMMUNICATION AS A FACTOR IN THE FORMATION OF A STUDENT'S PERSONALITY

In the article, the author considers the process of communication as an activity and the main factor in the interaction of a teacher and student, students with each other in the process of training and education. According to the author, increasing the effectiveness of the process of education and training is directly dependent on how purposefully and effectively the teacher will manage the communication process. Especially communication as the main factor in the development of a student's personality affects the process of success in educational and social activities, on their knowledge of themselves and those around them, differentially affects the development of basic personality traits.

According to the author, the teacher has the task of creating and maintaining goodwill and mutual understanding in the learning process. Of course, in the process of communication, a wide variety of cognitive, emotional and volitional properties are manifested, that is, the entire psychological pedagogical warehouse of the individual.

Key words: *communication, subject-subject relationship, positive thinking, culture of pedagogical communication, interaction factor, humanizing relations, human values, transformation, personality oriented character learning.*

Сведения об авторе:

Арбобова Ф.А. *– старший преподаватель кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни. Тел: (+992) 908487928*

About the author:
Arbobova F.A. – *senior lecturer, Department of General Pedagogy, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: (+992) 908487928*

ПСИХОЛОГО - ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТРЕБОВАНИЯ К ЗАНЯТИЯМ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ

Гургулиева О.Х.
Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни
Рахматова Ш.И.
Филиала Масковский государственный университет им. М.В. Ломоносова

Новые требования к профессиональной компетенции преподавателя обусловлены реформами образовательных процессов в Республике Таджикистан.

Язык и речь, а также язык науки формируются и играют определяющую роль в процессе обучения. И.П. Павлов называл слово, речь человека: «высшим регулятором человеческого познания».

Взгляды лингвистов, видных методистов и психологов также сводятся к огромной педагогической, а вместе с тем формирующей и направляющей роли к месту языка и речи в учебном процессе вуза.

Посредством языка и речи объединяются образы и понятия, эмоции и знания, конкретное и абстрактное. Речевое функционирование опирается на аналитико-синтетическую деятельность мозга, в основе которой лежит непосредственное восприятие действительности» [2].

О важности языка и речи, ясности и выразительности говорил и Аристотель: «Достоинство словесного выражения быть ясным и не быть низким».

Преподавателю необходимо владеть словом не только, чтобы сообщить информацию, что неубедительно, когда мы говорим о занятиях в высшей школе и психологический дар умения понимать и управлять аудиторией. Без сомнения ему также необходимо владеть красноречием (способность, умение говорить красиво, убедительно).

Такая речь может сильно воздействовать на аудиторию и разбудить, увлечь и направить обучающегося к знаниям. Цицерон отмечал значимость слова «научает слушателей».

Преподавателю, кроме педагогического мастерства, требуется отличное знание предмета, тщательная подготовка к занятиям и изучение опыта лучших педагогов.

«Ни искусство красноречия, ни мудрость не могут быть достигнуты, - говорил Демокрит, - если им не учиться».

Нам известны множество примеров образцового проведения занятий, выступлений на собраниях, конференциях известных учёных, таких как Т.Н. Грановский, В.О. Ключевский, С.М. Соловьёв, Н.И. Костмаров, Д.И. Менделеев, М.Г. Павлов, К.А. Тимирязев, Н.Е. Жуковский, А.Н. Крылов и другие, мастера-педагоги, которые были кумирами своих обучающихся, превосходно владеющими материалом с прекрасно сочетающейся эрудицией, ораторским мастерством. Они заставляли слушателей мыслить, размышлять, критически подходить к источникам, развивать мышление философски подходить к решению проблемных моментов материалов преподаваемых дисциплин.

К содержанию занятий в высшей школе на современном этапе уделяется большое внимание в трудах отечественных и зарубежных учёных («Педагогика и психология высшей школы», «Психология высшей школы»).[4, с.5.]

Авторы учебно-методических пособий для преподавателей вузов, разрабатывают профессиональный портрет преподавателя и выделяют семь ценных рекомендаций: быть профессионально подготовленным, эрудированным, духовно близким со студентами, умственные качества преподавателя, постоянная работа по совершенствованию своих знаний, творческий подход к занятиям, общественно-политическая зрелость и гражданская ответственность, психологическая стойкость и моральная чистота, интерес и любовь к обучающимся, мастерство преподавателя к организации учебно-воспитательного процесса [5, с.278]

Важно знать, что занятия в вузах следует воспринимать как многогранный процесс с такими составляющими как композиция и содержание, использование разных видов работ с определёнными методическими приёмами, включая приём активизации внимания и интереса студентов, предлагаемые вопросы (план), а также необходимость записей по ходу усвоения и закрепления основных, ключевых понятий.

Преподавателю важно дать правильную установку на первых занятиях; определить их цель и задачи, что подготовит обучающихся к самостоятельной творческой работе с научной литературой, которая также может быть рекомендована преподавателем и выполнять ориентирующую задачу в самостоятельной работе студентов.

Опыт работы в высших учебных заведениях даёт право на установление определённых подходов

к лекционным и практическим занятиям. Бесспорно, материал должен излагаться в виде анализа общих и частных проблем. Они (занятия) должны способствовать развитию заинтересованности студентов и выработке в дальнейшем навыков самостоятельного мышления. Именно направляющий и мотивирующий процессы важны на первых, установочных и последующих занятиях, которые, кроме того должны носить проблемный характер, когда преподаватель должен создавать ситуации с последующим анализом и выдвижением гипотез. Не следует забывать также, выделить мысль о параллельном существовании традиционной модели в методах проведения занятий в высшей школе. Традиционная модель, безусловно, способствует развитию, совершенствованию познавательных процессов обучающихся. При этом остаётся вне поля зрения качественные процессы взаимодействия образовательной развивающей деятельности студентов.

Творческий подход преподавателя – находить методы, развивающие способности, ценности, целенаправленность обучающихся. В этом и будет заключаться ценность и суть образовательной деятельности, опирающейся и реализующейся на эффективных методах, путях и средств решения проблем, возникающих в учебном процессе.

Ни в коем случае мы не преследуем цели сопоставления моделей традиционной методики и новой, и вместе с тем, наш опыт работы опирается на новые взаимоотношения с аудиторией, эффективные методы развивающего обучения с учётом достижений традиционных методов проведения занятий, т.е. это опыт-анализ существующих точек зрения ведущих педагогов – учёных в области педагогики, психологии и методики преподавания. В этой связи мы полностью разделяем мнение С.С. Кошелева[3], который в настоящее время определяет стратегию и тактику современных образовательных учреждений. Он отмечает, что «приоритетами истинного личностно-ориентированного педагогического процесса является процессуальность, полилог, диалог, общение, мыследеятельность, смыслотворчество, возможность самореализации, создание комплекса оптимальных условий саморазвития обучающихся»[3]. Данная точка зрения автора является ключевой, имеющая научное утверждение, реализуемое в практике новых модулей преподавания ряда лингвистических дисциплин в вузах.

Кошелев С.С. уверен, что реализация оптимальных условий взаимодействия преподавателя и студентов возможна только при высоком уровне «технологической культуры педагога» и использования в учебном процессе инновационных, интерактивных моделей обучения. (Интерактивный трактуют как усиленная деятельность.).

Интерактивный новый модуль, который занял ведущее место в учебном процессе и реализуется при оптимальном педагогическом усиленном взаимодействии педагога и обучающихся, основанного на обмене деятельностями, то есть деятельность педагога обусловливает деятельность студента.

Следующий важный этап – это контроль в процессе обучения. В практике традиционных видов контроля существовали экзаменационные билеты, включающие, в основном, перечень тем учебника и программы; демонстрировался процесс запоминания и воспроизведения. Однако, если учитывать эффективность интерактивных модулей преподавания, то традиционный контроль не даст ожидаемых высоких результатов работы мыслительной деятельности всего процесса учебной деятельности.

Нами была предложена система контроля знаний студентов, основанная на смысловом понимании преподаваемой дисциплины курса «Общее языкознание». В связи с этим по окончании лекционного и практического курса студентам была предложена тематика самостоятельных научных работ, (рефераты, презентации) преследующая поисковую, творческую мыслительную деятельность их выполнения.

Такая форма контроля позволит повысить уровень психолингво дидактических знаний студентов, определить умения и навыки научного подхода решения вопросов, правильной постановки взаимосвязи логических и мыслительных процессов в решении проблемных задач данной дисциплины, при использовании интерактивных методов, дающих огромную эффективность усвоения учебных дисциплин.

В данной статье мы не ставим цель отрицания существующих форм и функций контроля знаний обучающихся [Щукин]. Цель данной статьи – выделить особенности проведения занятий в высшей школе на современном этапе, а также показать формы контроля знаний обучающихся, опирающихся на творческий подход процесса обучения.

Таким образом, интеграционные образовательные процессы в РТ повысили внимание к качеству подготовки специалистов, активизируют поиск новых, надёжных средств, методов и технологий контроля и оценивания результатов проведённых занятий, отвечающих международным стандартам.

ЛИТЕРАТУРА

1. Елютин В.П. Наука и высшее образование. / В.П. Елютин - М.,1968.
2. Краснов Н.Ф. Новый этап в развитии высшей школы. / Н.Ф. Краснов «Вестник высшей школы» 1972 №10.
3. Кошелев С.С. «Интерактивные методы обучения. / С.С. Кошелев // Учебно-методическое пособие» Минск. 2013

г.с.224.
4. «Педагогика и психология высшей школы»Г.Д.Ан, Т.М. Умарова, И.Т. Амонов, Д., 2003
5. «Психология высшей школы» Минск. Харвест.,2006. М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович, С.Л. Кандыбович. 416 стр.

ПСИХОЛОГО - ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТРЕБОВАНИЯ К ЗАНЯТИЯМ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ

В статье излагается опыт работы в вузе, вырабатываются требования к занятиям, а также рекомендуются современные требования к контролю знаний студентов, отвечающих международным стандартам. Раскрыты взгляды лингвистов, видных методистов и психологов роль и место языка и речи в учебном процессе, вуза обосновывается в творческий подход преподавателя, в котором заключается ценность и суть образовательной деятельности. В стати уделено внимание интергреционному образовательному процессе т.е повышению качеству подготовки специалистов в Республики Таджикистан.

Ключевые слова: *профессиональная подготовка, передача информации, новые технологии, красноречие педагога, язык и речь, речевое функционирование, ясность и выразительность, ораторское мастерство.*

PSYCHOLOGICAL PEDAGOGICAL REQUIREMENTS FOR STUDIES IN HIGHER EDUCATION

This article describes the experience of working at the university, requirements are being developed lectures, and also recommends modern specification for monitoring the knowledge of students, that meet international standards.

The find out the view of linguists well - known methodologist and psychologists are revealed the role and place of language and speech in the educational process of the university. The creative attitude of the teachers is based which is the value and substance of educational activity. This article pays attention to the integration pruning educational process that is to say the increased quality of training of specialists in Republic of Tajikistan.

Key words: *professional training, information transfer, new technologies, teacher eloquence, language and speech, Speech functioning, clarity and expressiveness, public speaking.*

Сведение об авторах:

Гургулиева О.Х. *- кандидат педагогических наук старший преподаватель межуниверситетской кафедры русского языка Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни Тел: (+992) 888228277.*

Рахматова Ш.И. - кандидат педагогических наук *доцент кафедры «Лингвистика» Филиала Масковского государственного университета им. М.В. Ломоносова*

About the authors:

Gurgulieva O.H. *- candidate of pedagogical science Senior teacher interuniversity chair Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, Tel: (+992) 888228277.*

Rahmatova Sh.I. *- Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Linguistics of the Branch of the Moskov State University named after M.V. Lomonosov*

ТДУ 373(575,3)

ФАЪОЛИЯТИ ТАҲҚИҚОТИ ХОНАНДАИ ХУРДСОЛ ВА ШАРОИТИ ИНКИШОФДИҲИИ ОН

Табаров Д.Д.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Дар зинаи ибтидоии таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон, стандартҳои нав ворид гардида, раванди татбиқи моделҳои гуманитарии маълумотдиҳиро, ки ба худмаълумотгирӣ (худдонишандӯзӣ), худамалигардонӣ ва тариқи фаъолиятҳои мустақилонаи таҳқиқотӣ ба дастовари донишҳо бартарӣ медиҳад суръат бахшад, ҳам дар адабиётҳои муосири илмӣ-педагогӣ дарки илмии салоҳиятҳои таҳқиқотӣ, ҳамчун натиҷаи амалишавии ҳадафҳои асосии таҳсилоти ибтидоӣ мушаххас муайян нашудааст. Дар корҳои илмии А.К. Дусавитский, А.В. Запорожетс, М.Б. Затсепин, В.Т. Кудрявтсев, Г.В. Поддяков, А.П. Усов, С. Акрамов, Б. Маҷидова, Б. Каримов қайд карда шудааст, ки ҳанӯз аз синни калони томактабӣ, фаъолиятҳои маърифатӣ – таҳқиқотӣ, хусусан, дарки бошуурона ва мақсадноки кӯдак оид ба чи гунагии сохти ашёҳо, маълумотҳои нав оид ба олами атроф ташаккул ёфта, тасаввуротҳои ӯ оид ба ҳодисаҳои дар ҳаёташ ба амалоянда ба як тартиби муайян медароянд. Ҳамин тавр мушкилоти омӯхтанашудаи илмӣ-методии раванди ташаккулёбии маҳорату малака ва салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандаи хурдсол, ба мушкили асосии низоми таҳсилот табдил ёфта ба таҳқиқ ва бознигарии тоза ниёз пайдо намудааст. Зеро дар ҳайёти инсон ин синну сол, марҳилаи

ташаккулёбии шахсият ба шумор меравад, ва он маҳорату малака ва одатҳое, ки ҳосил мешаванд, минбаъд дар тамоми марҳилаҳои ҳайётӣ нақшгузор боқӣ мемонад.

Зикр кардан зарур аст, ки ташаккулёбии шахсият танҳо дар натиҷаи фаъолият ба амал меояд. Зеро инсон ягона махлуқест, ки амалҳояшро ҳадафмандона бо мақсади дигаргун сохтани ашёи табиӣ ва худи табиат иҷро намуда, мақсади асосиаш беҳтар гардорнидани вазъ ва ҳолати буду бош ва зиндагиаш мебошад.

Фаъолият категорияи фалсафиест, ки танҳо аз тарафи махлуқи бошуур, ҳадафмандона ва идорашаванда сурат мегирад.

Фаъолият, шакли мушаххаси ҳаёти маишии иҷтимоӣ ва таърихии одамон, ки ба табдили мақсадноки воқеияти табиӣ ба ҷузъи ҳайётӣ иҷтимоӣ нигаронидашуда мебошад. Дар муқоиса бо қонунҳои табиат, қонунҳои ҷомеа танҳо тавассути фаъолиятҳои инсон ошкор карда мешаванд, ки шаклҳо ва хосиятҳои нави воқеиятро ба вуҷуд оварда, маводи табиии муайянро ба маҳсулот табдил медиҳад. Ҳар гуна фаъолият, ки аз ҷониби субъект иҷро карда мешавад, ибтидо, восита, худи раванди тағирот ва натиҷаи онро дар бар мегирад [16].

Категорияи фаъолият ва шарҳи он мавриди баҳси бисёр соҳаҳои илмӣ қарор гирифта бошад, ҳам вале шарҳи мушаххас ва муфассали он дар заминаи илмҳои фалсафа психология ба миён омадааст.

Ба гурӯҳҳо ҷудо намудани намудҳои фаъолият аз он ҷиҳат душвор аст, ки ин истилоҳ дар илмҳои гуногуни гуманитарӣ истифода гардида маънои васеъ дорад. Аммо, на ҳама зуҳуроти амалҳои ҳаётан муҳимро ба фаъолият нисбат додан мумкин аст. Ҳақиқатан фаъолият ҳамеша бо тағирёбии воқеияти фардӣ ва иҷтимоӣ алоқаманд аст.

Чуноне, ки зикр гардид маҳуми фаъолият мавриди баҳс ва омӯзиши бисёр соҳаҳои илмӣ қарор гирифтааст ва шарҳу тавсифот низ гуногун ва духӯра ба назар мерасанд. Чуноне, ки дар илми ҷомеашиносӣ намудҳои фаъолияти меҳнатӣ, сиёсӣ, бадеӣ, илмӣ, дар педагогика ва психология, бозӣ, таълимӣ ва меҳнатӣ ҳамчун навъҳои асосӣ ҷудо карда мешавад.

Фалсафа фаъолиятро дар заминаи қонунҳои диалектика ва социология омӯхта ба он тобиши таърихӣ дода, онро сабабгори асосии инкишофи ҷомеаи инсонӣ тавсиф менамояд.

Хусусияти хоси ин категория аҳамияти бузурги байнифаннӣ доштани он мебошад.

Ошкор кардани қонунҳои умумии инкишофи шахсият яке аз вазифаҳои асосии психология мебошад, ки танҳо дар натиҷаи омӯзиши фаъолияти фард ва шахсият амалӣ гардида, боиси зуҳури бисёр назарияҳои фаъолият дар илмӣ психология гаштааст.

Бо таври умумӣ, сохтори фаъолиятро дар психология чунин тартиб додан мумкин аст: талабот-барангезанда-вазифа-восита-амал-амалиёт-натиҷа.

Дар ин ҳолат вазифа - мақсад ва шароити иҷро шудани онро дар бар гирифта, самаранокии натиҷаи амалиёт аз шароит вобаста мебошад.

Фаъолият дар рафти иҷроишаш метавонад вобаста ба пайдо шудани мақсад ва ҳадафҳои нав тағйир ёбад ва хусусияти интегралӣ пайдо карда ба амалиёт табдил ёбад. Яъне дар фаъолият якбора мутавозӣ як чанд амале иҷро мегардад, ки дар ниҳоят ба як ҳадафи умумӣ нигаронида шудаанд. Агар фаъолият ба шохаҳо ҷудо шавад хосияти интегралӣ пайдо мекунад ва агар пайдарҳам иҷро шавад фаъолияти иҷроишаш алгоритмӣ номида мешавад. Яъне агар амалҳои дар рафти амалиёт иҷрошаванда гуногун бошанд, интегралӣ ва агар амалҳои якхела бошанд амалиёт алгоритмист. Омилҳои асосие, ки инсонро ба фаъолият водор мекунанд, ин ниёзҳои биологӣ ва ангезандаҳо ба шумор мераванд, ки боиси ба миён омадани мақсаду вазифаҳо мегарданд. Ниёзҳои биологии оранизм ва ё барангезандаҳои беруна метавонанд, зуд ба амал оянд ва ё муддати тӯлонӣ тарҳрезӣ гардида амалӣ шаванд.

Ин равандро, ки аксуламали организмҳои дараҷаи олӣ меноманд, Выготский Л.С. ба се марҳила тақсим кардааст.

Аввалан марҳилаи ҳасосият. Дар организми дараҷаи олӣ вобаста ба ангезандаҳои беруна ва ё ботинӣ ниёзҳо ҳосил мешаванд, ки онро олим сенсорӣ номидааст. Баъдан вобаста ба шакли ниёзҳо ҳадафу мақсадҳо ва вазифаҳо дар системаи олии асаб тарҳрезӣ мегарданд. Ин марҳиларо вокуниши марказӣ номидааст. Ва дар марҳилаи сеюм амалинамоии мақсаду вазифаҳои дар маркази олии асаб таҳия гардида сар мешавад, ки онро фаъолият мегӯянд. Ин марҳиларо марҳилаи моторӣ меноманд [2].

Фаъолият бо вуҷуди намудҳои гуногун дар ҷодаҳои касбӣ ва илмӣ доштанаш, аз нуқтари психологӣ-педагогӣ, тавсифотеро дар бар гирифтааст, ки мазмунан ба якдигар монанд ва ҳамранг мебошанд.

Фаъолият ин маҷмӯи амалиётҳое мебошанд, ки барои ноил шудан ба ин ё он мақсад равона карда мешаванд. Таркиби фаъолиятҳо (предметӣ, меҳнатӣ, таълимӣ, бадеӣ, маишӣ) вобаста ба мақсади дар пеш гузошта ва синну соли кӯдакон гуногун мешаванд [12].

Гоноболин Ф.Н. зикр менамояд, ки «рафтори мутташаккилонаи инсон, ки ба қонеъ гардонидани ин ва ё он ниёзҳояш нигаронида шудаанд, фаъолият номида мешавад [3, 32].

Хусусияти хоси фаъолияти инсонро муҳаққик дар он мебинад, ки дар ниҳоят чизе ҳосил мешавад.

Муҳим он аст, ки дар натиҷаи фаъолият шахсият ташаккул меёбад.

Хусусиятҳои психологии субъектро, танҳо дар ҳолати мушоҳидаи пурраи фаъолияташ омӯхтан мумкин аст [19].

Карл Маркс ҳама гуна амали мақсадноки инсонро дар олам фаъолият номидааст, ки дар раванди он табиатро эҷодкорона дигаргун месозад ва бо ин амал худро субъект ва ҳодисаву ашёҳои табиатро ба объекти фаъолият табдил медиҳад.

Таъсири муҳит ва тарбия ба инкишофи шахсият бетаъсир ва самара буда метавонист, агар омили дигаре чун фаъолият намебуд. Маҳз фаъолияти инсонист, ки робитаи мутақобилаи инсонро бо муҳит таъмин намуда, ба инкишофи ҷисмонию маънавӣ ва фарҳангии шахсият кӯмак менамояд.

Фаъолият – шакли мухими зуҳуроти муносибати фаъолонаи ба воқеияти атроф, тавсиф ёфтааст дар Луғати тафсирии истилоҳоти педагогика. Дар кори тарбиявӣ, фаъолиятро дар шакли фаъолияти ҷамъиятӣ, меҳнатӣ, бозӣ ва ғ. дидан мумкин аст [8].

Шакли асосии фаъолияти кӯдакон ин бозӣ, таълим ва меҳнат мебошад. И.П. Подласий фаолиятҳои кӯдаконро вобаста вазифаашон ба гурӯҳҳои зеррин ҷудо намудааст: маърифатӣ, бадеӣ, ҷамъиятӣ, варзишӣ, техникӣ, ҳунарӣ, гедонӣ (фаъолиятҳое, ки ниёзҳои лаззатбарии кӯдакро ҳосил мекунанд). Шакли махсуси ба кӯдакон хоси фаъолият ин муоширот мебошад [14].

Муаллиф фаъолиятро вобаста ба хосиятҳояш ба фаъол(актив) ва нофаъол(пассив) ҷудо намудааст. Танҳо фаъолияти фаъол (актив) самараи хуб ва балансифат дода метавонад.

Яке аз шаклҳои фаъолияти хонандагони хурдсол, ки дар ташаккулёбӣ ва инкишофи шахсияташон бештар таъсиргузор аст, ин фаъолияти таҳқиқотии кӯдак мебошад. Дар раванди таълим дарс синфҳои ибтидоӣ, махсусан дарсҳои табиатшиносӣ, аз нерӯи фаъолиятҳои таҳқиқотии хонандагон истифода бурдан раванди таълимро шавқовар ва самаранок гардонида, равандҳои маърифатиашонро суръат мебахшад. Дар ин ҳолат фаъолияти таҳқиқотии кӯдак характери таълимӣ пайдо мекунад.

Асарҳои Е.В. Баранова, И.Я. Лернер, М.И. Махмутов, А.Г. Сергеев, А.В. Хуторской, Ж.В. Фомина, О.А. Салникова ва дигаронро таҳлил намуда, мо муайян намудем, ки фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотӣ салоҳиятҳои зерринро дар бар мегирад: асосноккунӣ, мақсадгузорӣ, фаъолона амал намудан, баҳогузорӣ ва назорат.

Марҳилаҳои асосии фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотӣ инҳо мебошанд: гузориши масъала, пешниҳоди фарзия ва назария, исботи назария дар таҷрибаи амалӣ.

Фаъолиятҳои таълимӣ-таҳқиқотии хонандагони синни хурди мактабӣ дар раванди таълим дар мактаб ва берун аз он хосиятҳои зеринро мегиранд:

-дар рафти таҳқиқот фаъолиятҳо ба азхудкунии дониш ва маҳоратҳо нигаронида мешаванд;

-ба азхудкунии роҳу усулҳои методии маърифатӣ (аналогия, индуксия, дедуксия) ва ҳосилшавии малакаҳо нигаронида мешаванд;

-ба тағирёбии шахсияти худи хонанда, ба инкишофи ӯ таъсир мерасонад (қаввиазмӣ, кунҷкобӣ, инкишофи нерӯи эҷодӣ).

Олимон Гулова Н.А. ва Гулаев И.Х. дар фаъолиятҳои муваффақонаи таҳқиқотии хонандагони хурдсол, ки ба ташаккулёбии салоҳиятҳо оварда мерасонанд, нақши асосиро ба шавқмандӣ, ки муайянкунандаи муносибати кӯдак ба ин фаъолият аст, ба хоҳишу кӯшиши ба даст овардани муваффақият нисбат медиҳанд [6; 7].

В.И Андреев панҷ марҳилаи инкишофёбии шавқмандиро дар фаъолияти таълимӣ-тадқиқотии кӯдак ҷудо намудааст, ки аз инҳо иборатанд:

- дар марҳилаи аввал хонандагон худашон ба фаъолиятҳои мустақилона, ба ҷустани шарҳу исботи ҳодисаҳои мушоҳидашаванда ташаббус нишон намедиҳанд;

- дар марҳилаи дуюм хонандагон каме кӯшиш нишон дода, гоҳ-гоҳе барои ҳалли масъалаҳои на он қадар мураккаби таҳқиқотӣ мекӯшанд, ки он дар кӯшиши ёфтани роҳи ҳали мушкилӣ ба мушоҳида мерасад.

- дар марҳилаи сеюм шавқ, хоҳиш ва кӯшиш намудан ба фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотӣ бо фаъолияти тазаккурнамоӣ (изҳоротӣ) баробар аст. Шавқмандии мусбии хонандагон ба фаъолиятҳои таълимӣ-таҳқиқотӣ гоҳ - гоҳ мушоҳида мешавад.

- дар марҳилаи чорум хонандагон бо ташаббуси худ кӯшиши ҳал намудани масъалаҳои таҳқиқотиро мекунанд.

- дар марҳилаи панҷум, хонандагон бо таври доимӣ ва шавқмандии афзоянда мустақилона ба ҳали масъалаҳои таҳқиқотӣ машғул мешаванд [10].

Дар ҳаёти ҳар як инсон, фаъолиятҳои автоматигардида, қолабӣ, ӯҳдабароёна ва ҷустуҷӯӣ, ки ба шаклҳои нави муносибат бо муҳит ва ангезандаҳои он нигаронида шудаанд, зарур аст. Фаъолиятҳои ихтиёрӣ ва ғайриихтиёрӣ дар рафторҳои ҳамарӯзаи инсон мавқеи калон дошта, тақвиятбахшандаи якдигаранд. Фаъолиятҳои махсусан ташкилгардидаи шавқовар, сатҳи нишондиҳандаҳои маърифатии кӯдакро баланд бардошта, ба одат ва рафтор табдил мёбанд.

Рафтори фаъоли таҳқиқотии ғайриихтиёрӣ дар шакли фаъолиятҳои ҷустуҷӯии таҳқиқотӣ зоҳир

гардида ба рафторҳои фардии тарҳрезишуда замина мешаванд. Фаъолият пеш аз ҳама вокуниши организм ба барангезанда буда дар натиҷаи автоматӣ гардидан рафторҳои инсонро дар ҳолатҳои стандартӣ - маъмулӣ идора мекунанд. Дар ҳаёти кӯдак ҳолатҳои зикргардида, метавонанд табиӣ ва ё сунъӣ бошанд. Таҷассуми ошкорои сунъият дар раванди таълим ва фаъолиятҳои ба он рабтдошта мушоҳида мегардад. Фаъолиятҳо дар натиҷаи такрор ва машқ намудан автоматӣ гардида ба малакаҳо табдил мeёбанд.

Иҷроиши автоматии ягон намуди фаъолият нерӯи ақлониро сарфа намуда системаи марказии асабро аз сарбории зиёдатӣ ҳифз менамояд. Вале вокунишоти автоматӣ на ҳама вақт натиҷаи мусбат медиҳад, ва дар ҳамин вақт зарурияти пайвастшавии механизмҳои фаъолиятҳои ҷустуҷӯӣ ба миён меояд. Намунаи вокунишоти автоматигардида ба ҳолатҳои номуайян дар рафторҳои инсон метавонанд ҳамаи рафторҳои рефлексии шартӣ ва ғайришартӣ, ҳамчунин вариантҳои нисбатан мураккаби фаъолиятҳо, ки дар асоси маҳорату малакаҳои дар равандҳои ҳаётӣ ҳосилгардида ба амал меоянд, бошанд.

Хонандаи синфи якумро аз аввали соли таҳсил тарзи дуруст навиштани элементҳои рақамҳо ва ҳарфҳо, табиатшиносӣ ҷавонро аз дақиқаҳои аввали муносибат бо ҳароратсанҷ ва ё компас тарзи дуруст доштани асбобро меомӯзонанд. Минбаъд ин фаъолиятҳо автоматӣ гардида, зарурияти такрори талқиннамоии онҳо боқӣ намемонад. Аҳамияти навъи вокунишоти автоматигардида дар раванди таълим бисёр бузург аст. Вале ҳодисаҳои дар ҳаёт дучороянда гуногунранг буда, рафторҳои автоматигашта на дар ҳама ҷой ба кор меоянд. Табиат инро ба назар гирифта ба инсон хосияти барҷастаеро додааст, ки тибқи он вокунишоти автоматигаштаро ба вокунишоти ҷустуҷӯӣ табдил медиҳад. Пайвастшавии ин механизмро мо зуд-зуд мушоҳида мекунем. Мисол ҳангоми иҷрои супориши хонагӣ хонанда мебинад, ки қаламаш шикастааст ва теғи қаламтезкунакашро гум кардааст ва ё дар вақти гузаронидани мушоҳидаҳо дар табиат мебинад, ки ҳароратсанҷ ва ё соатро фаромӯш намудааст. Ана дар ҳамин ҳолатҳое, ки одам ба шароити ғайримаъмулии номуайян афтида, дигар вокуниши автоматигардида истифода бурда наметавонад, дигар механизм, механизми фаъолияти ҷустуҷӯиро истифода мебарад.

А.И. Савенков фаъолияти ҷустуҷӯиро ҳамчун қувваи ба ҳаракатдарорандаи рафтори таҳқиқотӣ меҳисобад [17; 18]. Ӯ қайд мекунад, ки фаъолияти ҷустуҷӯӣ мумкин аст ба ду самт нигаронида шавад: ба тағир додани вазъияти проблемавӣ ва ё мутобиқгардонии худ ба он ҳолат. Ин яке аз соддатарин тавсифоти фаъолияте мебошад, ки аз он рафтори таҳқиқотӣ асос ёфтааст. Татбиқнамоии он ба инсон имкон медиҳад, ки мавқеъи худро дар ҷаҳони мураккаби инкишофёбанда ва бетанаффус дигаргуншаванда устувор нигоҳ дорад.

Ташаккулёбии фаъолияти ҷустуҷӯӣ барои инкишофи фаъолиятҳои таҳқиқотӣ, ки дар асоси онҳо рафтори таҳқиқотӣ ташаккул мeёбад, шароит муҳайё менамояд. А.И. Савенков дар таҳти мафҳуми «рафтори таҳқиқотӣ», «амалҳои ба омӯзиши объект нигаронидашудаеро, мефаҳмад, ки дар заминаи талаботи психикии ҷустуҷӯӣ» ба амал меоянд [17, 38]. Ба ақидаи ӯ танҳо рафтори ҷустуҷӯӣ дар шароити ғайристандартӣ имконияти фаъолияти самаранокро медиҳад. Ва ин фаъолияти оддӣ дар шароити номуайян набуда, балки рафтори комилан мувофиқи мақсади шахсият бо истифодаи тамоми маҳоратҳо, ба монанди: баҳогузории вазъият, тамсиласозӣ ва маҳорати тарҳрезии фаъолияти худ, ки дар натиҷаи фаъолиятҳои таълими-таҳқиқотӣ ҳосил гардидаанд, мебошад.

Поддяков А.Н. бошад, қобилияти мустақилона гузоштани мақсадҳои таҳқиқоти-озмоиширо аз тарафи кӯдакони синни хурди мактабӣ ба «коркарди мустақилонаи усулҳои фаъолият, ки барои амалинамоии ин мақсадҳо, истифода ва ё сохтани олотҳои гуногуни таҳқиқотӣ равона кардашуда» тавсиф намудааст [15, 20].

Хусусиятҳои хонандагони синнфҳои ибтидоиро ба назар гирифта, хотиррасон менамоем, ки онҳо дар фаъолиятҳои озмоишӣ-таҳқиқотии мустақилонаашон дар хона (интихоби мавзӯъ, мақсадгузорӣ, технология) ба ёрии амалии бонизоми муаллим эҳтиёҷ доранд. Ҳангоми аввалин амалҳои озмоишӣ - таҳқиқотии санҷишӣ ёрии муаллим зарур буда, минбаъд вақте ки сатҳи инкишофи маҳоратҳои таҳқиқотӣ баландтар мешаванд, ҳаҷми ёрии амалӣ бояд маҳдуд гардад. Ҳамин тавр қобилияти кӯдак ба амалҳои озмоишии мустақилона ҳангоми ташкил намудани фаъолиятҳои таҳқиқотӣ, аз хусусиятҳои гузориши проблема, ҷустани методҳои таҳқиқотии он, таҳияи фарзия, гузоштани мақсад ва хулосабарорӣ бе ёрии дигарон вобаста аст [15].

Фаъолияти мустақилонаи беруназдарсӣ дар шакли озмоишҳои мустақилона дар хона имконияти хубе барои ташкили муносибатҳои байнишахсӣ дар синф ва берун аз он байни хонандагон, хонандагон ва муаллим, хонандагон ва калонсолон, хулоса иҷтимоишавӣ ва мавқеъмуайянкунӣ дар ҷомеа дода, қисмати таркибии раванди таълиму тарбия ба шумор рафта, мақсадаш озодона шуғл варзидани хонандагон дар машғулиятҳои таълимии шавқдоштаашон мебошад. Дар раванди фаъолиятҳои беруназдарсӣ имкониятҳои эҷодии кӯдакон возеҳу равшан аён гардида, шавқмандии маърифатиашон афзуда, усулҳои фаъолияти мустақилонаашон рушд мeёбад. Фаъолияти мустақилонаи беруназдарсӣ дар шакли озмоишҳои мустақилона дар хона, ҳамчун фаъолияти

таълимии хонандагон ба азхуднамоии мақсадҳои асосии барномаи таълимӣ бояд нигаронида шаванд. Вале дар мадди аввал ин бадастоварии натиҷаҳои шахсӣ ва байнифанние ба шумор меравад, ки дар рафти он хонандагон на танҳо миқдори донишҳоро мегиранд, балки бояд мустақилона амал намудан, усулҳои нави фаъолият, истифодаи ин донишҳо дар шароити ногаҳонӣ ва номуайянро аз худ кунанд ва ба одат табдил диҳанд. Мазмуни салоҳият ва салоҳиятнокӣ низ ҳаминро дар бар мегирад.

Дар шароити кунунӣ фаъолиятҳои таълимии дар синфгузаранда бо фаъолиятҳои беруназдарсӣ баробарэътибор гардида, бо ҷузъиёташон пурракунандаи якдигар ба шумор рафта муҳити ягонаи таълимиро, натанҳо барои инкишофёбии инфиродӣ, балки боз барои инкишофёбии шахсияти арзишманди мактаббача зарур аст ташкил медиҳад. Дар ин шароит, инкишофёбии зеҳнии мактаббачаи хурдсол ба маротиб баланд гардида, барои рушди сифатҳои арзишманди шахсият ва қобилиятҳои эҷодии кӯдак замина гузошта, маҳоратҳои таҳқиқотии кӯдакро ташаккул дода, мутобиқшавии бомуваффақияти иҷтимоии онро метезонад.

Бо назардошти он, ки яке аз самтҳои афзалиятнокӣ стандартҳои нави таҳсилот, татбиқи нерӯи инкишофдиҳандаи зинаи аввали таҳсилот - ибтидоӣ мебошад, мо дар таҳқиқотамон диққати асосиро ба нерӯи инкишофдиҳандаи фаъолияти мустақилонаи беруназдарсӣ дар шакли озмоишҳои мустақилона дар хона – маҷмӯи имкониятҳо ва захираҳояш, ки ба инкишофи шахсияти кӯдак, ташаккулёбии дастовардҳои шахсӣ ва гурӯҳифанниаш нигаронида шудаст, додем.

Дар шароити кунунӣ бояд фаъолиятҳои маърифатии шахсият бо фаъолиятҳои амалӣ-меҳнатиаш ҳамгиро ва дар робитаи зич қарор гирифта, шахсияти салоҳиятноке тарбия карда шавад, ки бо хусусиятҳои фаъолияти эҷодкорӣ, хайрхоҳӣ, сарфакорӣ, зебоипарастӣ ва ҳифзитабиатиаш фарққунанда бошад.

Алоқамандии байни фаъолиятҳои беруназдарсӣ ва таҳсилоти иловагиро дар хонандагони синни хурди мактабӣ, дар шаклу тарзи амалишавии онҳо мушоҳида намудан мумкин аст (маҳфилҳо, курсҳои интихобии таълимӣ, ҷамъиятхои мактабии илмӣ). Ҳамзамон корҳои берунасинфӣ, тибқи стандартҳои давлатии таҳсилоти ибтидоӣ, пеш аз ҳама ба амалишвии барномаи таълимии пешбинишудаи мактаби ибтидоӣ нигаронида шудааст. Аз ҳамин сабаб фаъолиятҳои мустақилонаи таълимии берунасинфии хонандагон, аз он ҷумла озмоишҳои мустақилона дар хонагузаронидашаванда аз фанни табиатшиносӣ, бояд бо фаъолиятҳои ҳатмии дар синф гузаранда, барномаҳо ва мазмуну мундариҷаи маводи таълимии фанни табиатшиносӣ ҳамоҳанг гардонида шаванд. Ва дар стандартҳои таҳсилот низ амалишавии як қатор барномаҳо ва фаъолиятҳои таълимӣ низ бо воситаи фаъолиятҳои берунасинфӣ дар назар дошта шудааст. Фаъолиятҳои берунасинфӣ дар стандарти таҳсилоти умумӣ ва ибтидоӣ ҳамчун фаъолияти таълимие дар назар дошта шудааст, ки дар шароити ғайристандартӣ ва аз фаъолиятҳои дар синфгузаранда фарқ намуда ба азхудкунӣ ва такмил ва мустаҳкамкунии барномаи таълимии зинаи аввали таҳсилот, - таҳсилоти ибтидоӣ нигаронида шудаанд.

Ба кушодани моҳияти фаъолиятҳои берунасинфӣ таҳқиқотҳои Рамазонова Р., Григорев Д.В. ва Степанова П.В. нигаронида шудаанд. Ба ақидаи муҳаққиқон фаъолияти берунасинфӣ «тамоми фаъолиятҳоеро дар бар мегирад, ки имконияти иҷроиши мақсадноконаи барномаи таълимӣ, гирифтани тарбия ва иҷтимоишавии онҳоро медиҳанд (ғайр аз фаъолиятҳои таълимии дар синф гузаранда)» [4, 7]. Аз тарафи ин педагогон нерӯи тарбиявии фаъолиятҳои берунасинфӣ бозомӯзӣ, натиҷаҳои тарбиявии он омӯхтаю таснифот ва фарқияти байни натиҷа ва самараи он асоснок гардидааст. Дар тахти мафҳуми натиҷаи фаъолиятҳои берунасинфӣ натиҷаи бевоситаи иштироки хонандаи хурдсол дар фаъолиятҳои берунасинфӣ фаҳмида мешавад. Мисол, ҳангоми гузаштани маршрути сайёҳӣ кӯдак натанҳо дар муҳит мавқеъашро иваз карда душвориҳои роҳро паси сар мекунад, балки боз як миқдор донишҳои навро оиди муҳити иҳотакардааш, одамони ҳамроҳаш аз худ намуда таҷрибаи мустақилона амал намуданро соҳиб мешавад (натиҷаи тарбиявӣ). Самара ин давоми натиҷа мебошад. Донишҳои андӯхташуда, ки аз таҳти муносибатҳои эҳсосотӣ гузаштаанд, шахсияти кӯдакро инкишоф дода дар онҳо ташаккулёбии салоҳиятҳоро вусъат медиҳанд. Ҳамин тавр бо ақидаи Д.В. Григорев ва П.В. Степанов «натиҷаи тарбиявии фаъолиятҳои берунасинфӣ – инкишофёбии табиии бевоситаи рӯҳии кӯдак дар алоқаманди ба ягон навъи фаъолият мебошад» [4, 8]. Ва ҳосилшавии хислатҳои ахлоқӣ дар хонанда самараи тарбиявии корҳои берунасинфӣ ба шумор меравад. Самараи тарбиявии фаъолиятҳои берунасинфии хонандагони синфҳои ибтидоиро муалифон ба се сатҳ ҷудо намудаанд.

Дар сатҳи аввал мақсад ба азхудкунии донишҳои характери иҷтимоидошта аз тарафи хонандагон нигаронида шудаст (оиди тарзи рафтор дар байни ҷамъият, меъёрҳои ҷамъиятӣ ва мавқеу манзалати ҷамият). Барои гузаштан аз ин марҳила хонандагонро зарур аст, ки дар ҳамкории наздик бо муаллимон бошанд зеро, ки муаллимон барои онҳо ҳамчун шахсиятҳои дорои донишҳо ва таҷрибаи бойи ҷамъиятӣ ба шумор меравад. Зинаи аввали натиҷаҳоро бо ташкили шаклхои оддии таълимӣ дар шароити берунасинфӣ дар синфи 1 ба даст авардан мумкин аст, роҳкушои ташаккулёбии салоҳиятҳо ба шумор мераванд.

Сатҳи дуюми натиҷаҳо дар хонандагон ҳосилшудани таҷрибаи зиндагӣ ва муносибати некбинона

бо арзишҳои ҷамъият (инсон, оила, Ватан, табиат, олам) ва дар маҷмӯъ тамоми ҷамъиятро дар бар мегирад. Ҳосилшавии ин сатҳи натиҷаҳо дар шароити фаъолиятҳои якҷояи умумисинфии хонандагон, бо истифодаи фаъолиятҳои беруназсинфии нисбатан мураккаб дар синфҳои 2-3 - юми мактаби ибтидоӣ имконпазир аст. Дар ин зина шаклҳои ибтидоии салоҳиятҳо ташаккул меёбанд.

Сатҳи сеюми натиҷаҳо гирифтани таҷрибаи фаъолиятҳои мустақилонаи ҷамъиятӣ ба шумор меравад. Инкишофи хосияти таҳқиқотчигии хонандагони синни хурди мактабӣ берун аз мактаб, дар муҳити кушодаи ҷамъиятӣ бо воситаи фаъолиятҳои аз ҳама мураккаб, дар хонандагони сифи 4 ба даст меояд. Муаллифон тавсия медиҳанд, ки ҳамон шаклҳои фаъолият бояд интихоб гарданд, ки бадастоварии натиҷаҳои номбаршударо таъмин карда тавонанд.

Дар корҳои Складчикова Г.В. ин намуди фаъолият ҳамчун фаъолияти худташшаккулдиҳӣ ва худафаъолиятии хонандагон, ки бо ёрии амалии омӯзгорон ҳосил мешаванд ва ба гирифтани донишҳо оид ба ҳодисаю ашёҳои табиати атроф ва ташаккулёбии муносибатҳои хоси шахсии хонанда ба табиат дар шароити беруназсинфӣ иҷро мешаванд, муайян гардидааст. Нерӯи психологӣ-педагогии ин навъи фаъолият нақши банизомдарорандагии ҷузъиёти раванди таълим, ҳамгироии фаъолиятҳои синфӣ ваберуназсинфиро мебозад [12; 15].

Егорова Т.Е. фаъолиятҳои беруназсинфии хонандагонро дар шакли озмоишҳои хонагӣ, ҳамчун фаъолияти мақсаднокӣ таълимӣ дар вақтҳои холигӣ барои иҷтимоишавии кӯдакону наврасон ташкил мешаванд ва хусусиятҳои синну соли дошта ба ҳосилшавии таҷрибаи амалии ҷамъиятӣ, ташкилкунии шароит барои ташаккулёбии сифатҳои хуби шахсият, пурмазмун гузаронидани вақти холигӣ, амалинамоии фаъолиятҳои маърифатию эҷодӣ буда, бо мақсади фароҳамоварии шароити амалинамоии фаъолиятҳои иҷтимоӣ, эҷодӣ ва маданӣ, ки дар вақти дарси маъмулӣ дар синфхона амалишавиашон номумкин аст, шарҳ додааст [7].

Папоркова М.А., Савина Г.П. низ фаъолиятҳои беруназсинфиро аз шаклҳои фаъолияти мактаббачагон, ки ба иҷтимоишавии хонадагон ва инкишофи қобилиятҳои эҷодии онҳо мусоидат мекунад шуморида таъкид менамоянд, ки фаъолиятҳои беруназсинфии гуногунмазмун, метавонанд инкишофдиҳандаи шавқи умумифарҳангии донишандӯзии хонандагон бошанд ва ба ҳалли вазифаҳои тарбиявӣ - ахлоқиашон мусоидат намоянд [155; 180;].

Дар корҳои Баротов К.А., Иванова И.П., Тимуршина Г.А. фаъолиятҳои беруназсинфӣ ва озмоишҳои хонагии характери таълимӣ дошта ҳамчун қисмати таркибии системаи таҳсилот ва тарбияи кӯдак ва наврасон, ки ба интихоби озод ва азхудкунии барномаҳои иловагии инкишофдиҳандаи шахсият нигаронида шудаанд, қайд гардида аст. Ба ақидаи муаллифон, фаъолиятҳои беруназсинфӣ имконияти ҳалли як қатор вазифаҳои муҳимеро ба монанди: таъмини муваффақонаи мутобиқшавии кӯдак ба муҳити таҳсилот; шавқовар гардидани барномаҳои таълимӣ; беҳтар гардонидани шароити инкишофи шахсияти хонандаи хурдсолро бо назарошти хосиятҳои физиологӣ ва фардиаш фароҳам меоварад.

Ба ҳуҷҷатҳои меъёрии муайянкунандаи фаъолияҳои беруназсинфӣ, корҳои таҳқиқотчиён ва таҷрибаи шахсии худ такя намуда, фаъолиятҳои беруназсинфиро дар шакли озмоишҳои мустақилона дар хона, мо ҳамчун шакли махсуси фаъолиятҳои якҷояи кӯдаку муаллим, бо назардошти аз тарафи хонанда мустақилона интихоб гардидани самти фаъолият, мустақилона ҷустани шаклҳои нави амал, тарзҳои муаррифии натиҷаҳо, таҳияи мазмуни корҳои беруназсинфӣ бо баназаргирии шавқу хоҳиш ва синну соли кӯдак, таҳияи масири инкишофи кӯдак бо такя ба таҷрибаи субъективии шахсиаш, тавсиф намудем.

Бартарии асосии фаъолияти мустақилонаи беруназдарсӣ дар шакли озмоишҳои мустақилона дар хона дар он аст, ки барои хонандагон доираи фарохи машғулиятҳо, ки ба рушди шахсияташон ва ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотиашон нигаронида шудаанд, фароҳам меояд. Ҳиссаи асосии натиҷаҳои таълимии шахсии кӯдак ба дӯши фаъолиятҳои беруназсинфӣ рост меояд: хонанда он натиҷаҳоро вобаста ба хоҳиш ва шавқи худ интихоб намуда ба даст меорад ва қобилиятҳои ӯ дар шароити фаъолиятҳои беруназсинфӣ ба маротиб зиёдтар инкишоф меёбанд.

АДАБИЁТ

1. Андреев В.И. Педагогика: Учебний курс для творчество саморазвития / В.И. Андреев. -3-е изд. – Казань: Центр инновационных технологий, 2012 – 608 с.
2. Выготский Л.С. Педагогическая психология, педагогика-пресс, Москва – 1999 – 536 с.
3. Гоноболин Н.Ф. Психология. Под. Ред.проф.Н.Ф.Добрынина.М., «Просвещения», 1973. С.320.
4. Григорьев Д.В., Внеурочная деятельность школьников, методический конструктор: пособие для учителья. / Григорьев Д.В., Степанов П.В. // Издательство Просвещение, 2013 г. Серия: Стандарты второго поколения, Жанр: Учебно-воспитательная работа в школе, http://www.labirint.ru/books/230990/.
5. Гулаев И.Х. Татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим ҳангоми омӯзиши мавзӯъҳои «Шакл, андоза ва массаи Замин» ва «Офтоб ситораи наздиктарин» дар синфи 11. / Гулаев И.Х. Сайфиддинов С.С. Назаров Н.Ш. // Таҳқиқи таълими тафриқа. Маҷмуи мақолаҳои конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ ба муносибати 30-солагии таъсиси кафедраи

«Методикаи таълими химия» дар Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ ва 80-солагии академик Убайд Зубайдов, 18-уми апрели соли 2019. - С.113–116.

6. Гулова Н.А., Асосҳои педагогию психологии ташаккули салоҳиятҳои касбии омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ. Автореферeати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои педагогӣ. Душанбе – 2019.

7. Егорова Л.Н. Бальная оценка знаний и умений учащихся в рамках реализации дифференцированного контроля образования учащихся. / Л.Н. Егорова // Эксперимент и иновации в школе / 2011/ 2-С.22-26.

8. Луғати тафсирии истилоҳоти педагогика. Душанбе «Маориф» -1988, 304 с.

9. Маҷидова Б. Педагогикаи томактабӣ. / Б. Маҷидова, З. Рустамова / КТМ. Душанбе -2018.-195 с.

10. Методикаи таълим дар низоми таълими салоҳиятнокӣ, Душанбе – 2016. -141 с.

11. Пакулова М.В., Методика преподования природоведения: / М.В. Пакулова, В.И. Кузнецова. учеб. для студентов пед. ин- тов по спец. № 2121 «Педагогика и методика начального обучения», М.: Просвещение, 1990. – 192 с.

12. Панди назокат, Токаева Н.М., Маҷидова Б.С. - Душанбе: Маориф, 1993.-22 с.

13. Папорков М.А. Учебно – опытная работа на пришкольном участке. / М.А. Папоркова, Н.И. Клинковская, Е.С. Милованова/ Москва, «Просвещения» - 1980. - 256 с.

14. Поддьяков А.Н. Исследовательское поведение: стратегии познания, помощь, противодействие, конфликт. 2-е изд., испр. и доп. М.: PERSE, 2006.-240 с.

15. Подласий И.П. Педагогика начальной школы : Учебник для студентов пед.уч-щ иколледжей, обучающихся по группе специальности «Образования» / И.П. Подласий, - М.: Гуманитар, изд. центр Владос, 2008. – 463 с.

16. Савенков А.И. Психологические основы исследовательского подхода к обучению / А.И. Савенков - М.: Просвещение, 2006.

17. Савенков А.И. Детское исследование как метод обучения старших дошкольников» / А.И. Савенков - Дошкольное образование», №24-2007.

18. Шашенкова Е.А. Исследовательская деятельность: Словарь. / Е.А. Шашенкова – М: УЦ «Перспектива». 2010. – 88 с.

ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МЛАДЩЕГО ШКОЛЬНИКА И УСЛОВИЯ ИХ РАЗВИТИЯ

В Республике Таджикистан введены новые стандарты начального образования, которые предпочитают гуманистическим моделям образовании, ориентированные на получение знаний через самопознание, самореализацию и самостоятельную исследовательскую деятельность.

Категория деятельности и её интерпретация является предметом обсуждения во многих областях науки, но её конкретное и подробное описание основывается на философских и педагого-психологических науках.

Связь внеклассных и внешкольных занятий прослеживается у младших школьников по форме и способу их проведения.

Отмечено, что исследовательские деятельности способствуют формирование исследовательских компетенции.

Отмечаем, что человек - это существо, которое разумно и целенаправленно выполняет свою деятельностью, чтобы изменить естественные вещи и саму природу, и его главная цель - улучшить свои состояние и жизнь.

Следует отметить, что образовательные способности младших школьников многократно развиваются при выполнении внеклассных самостоятельных деятельности.

Ключевые слова: *ребёнок, младший школьник, деятельность, умственный, практический, исследовательский.*

RESEARCH ACTIVITIES OF A JUNIOR SCHOOLCHILD AND THE CONDITIONS FOR THEIR DEVELOPMENT

The Republic of Tajikistan has introduced new standards for primary education, who prefer education to humanistic models, focused on acquiring knowledge through self-knowledge, self-realization and independent research activities.

The category of activity and its interpretation is the subject of discussion in many fields of science, but its specific and detailed description is based on the philosophical and educational psychological sciences.

The connection between extracurricular and extracurricular activities can be traced among younger students in the form and method of their conduct.

It is noted that research activities contribute to the formation of research competence.

We note that a person is a being who intelligently and purposefully performs his activities in order to change natural things and nature itself, and his main goal is to improve his condition and life.

It should be noted that the educational abilities of junior schoolchildren are repeatedly developed when performing extracurricular independent activities.

Key words: *child, junior schoolchild, activity, mental, practical, research.*

Сведение об авторе:

Табаров Дилшод Давлатхуджаевич *– ассисент кафедры начальная образования Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айнӣ. E-mail: tabarov 72@list.ru Тел(+992) 934000369*

About the authors:

Tabarov Dilshod Davlatkhujaevich *– an Assistant in the Departament of Primari Education, Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. E-mail: tabarov 72@list.ru Tel:(+992) 934000369*

ТАШАККУЛИ МУНОСИБАТИ ЭҲТИЁТКОРОНАИ НАЗАРИЯИ АСОСНОККУНИИ ШАРОИТИ ПЕДАГОГИИ ХОНАНДАГОН ОИД БА ИСТИФОДАИ КОМПЮТЕР ДАР МАШҒУЛИЯТҲОИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ

Примов М.М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон дар ш. Панҷакент

Мусаллам аст, ки мафҳуми «шароити педагогӣ» бо мурури замон инкишоф ва тағйир ёфта, хусусиятҳои муайянро ба даст меорад ва аз даст медиҳад. Ба тафсирҳои муосири мафҳуми «шароити педагогӣ» диққати махсус дода мешавад, ҷузъҳои ин мафҳум ва маънои онҳо дар илми муосир муфассал баррасӣ карда мешаванд.

Мустақилияти худташаккулдиҳии рефлексивӣ дар раванди ташаккули муносибати эҳтиёткоронаи хонандагон ҳангоми истифодаи компютер дар машғулиятҳои технологияи иттилоотӣ рушди зеҳнӣ, рефлекси тақрибаи хонанда ва қобилиятҳои эҳсосии хонандаро таъмин менамояд. Барои мо муҳим аст, ки мавқеи шахсии мактаббачагон дар самти баланд бардоштани рушди эҷодии онҳо, муносибат ба таҳлил ва дарки раванд ва натиҷаи фаъолияти онҳо, фаҳмидани фардияти онҳо, шоистагӣ ба идоракунии бошуурона ва мақсадноки фаъолияти онҳо оварда расонад.

Барои ташаккули бомуваффақияти дониш, сифатҳо, малакаҳо ва малакаҳои муносибати эҳтиёткорона оид ба истифодаи компютер дар машғулиятҳои технологияҳои иттилоотӣ шароити муайяни педагогӣ зарур аст.

Ҳамин тариқ, шароити педагогиро ҳамчун маҷмӯи чораҳое, ки дар шароити омӯзгорӣ барои муваффақ шудан ба ҳадафҳои муқарраршуда равона шудаанд, ҳамкорӣ ва мукаммал кардани якдигарро ифода менамояд.

Шароити омӯзгорӣ яке аз паҳлӯҳои қонунияти раванд (маориф, таълим ва ғ.) ба ҳисоб мераванд. Дар раванди ташаккули муносибати эҳтиёткоронаи хонандагон доир ба истифодаи компютер дар машғулиятҳои технологияҳои иттилоотӣ як қатор шарту шароити педагогиро риоя кардан лозим аст.

Аввалин шарти муҳими педагогии ташаккули муносибати эҳтиёткоронаи хонандагон ҳангоми истифодаи компютер дар машғулиятҳои технологияҳои иттилоотӣ истифодаи бозиҳои компютерӣ дар фаъолияти маърифатии мактаббачагон маҳсуб меёбад.

Дарки феномени вобастагии психологӣ аз бозиҳои компютерӣ бидуни дарки феномени «воқеияти виртуалӣ» ғайриимкон мебошад. Воқеияти виртуалӣ, ки «ҷаҳон» -и маҷозии бозии компютериро ташкил медиҳад, бозингаронро ҳамчун «олам”-и виртуалӣ ташаккул медиҳад ва бозингаронро ҳамчун «олам”-и виртуалӣ қабул мекунад ва натиҷаи «иштирок» ба миён меояд. Ин як падидаи хеле ҷолиби феноменӣ ба шумор рафта, ба таври автоматикӣ «такмил додан"-и олами виртуалии номукаммал аз ҷониби шуур то сатҳи воқеият маҳсуб меёбад. Аз ин ҷиҳат, воқеияти виртуалӣ воситаи омӯзиши равандҳои ақлии маърифатист. Зиёд гардидани шавқу ҳавас ба бозиҳои компютерӣ боиси он мегардад, ки арзиши ҷаҳони виртуалӣ ва мавҷудияти он дар баробари коҳиши таваҷҷӯҳ ба воқеият меафзояд. Аз ин ҷиҳат, шахс ҳарчи бештар вақти хешро дар олами виртуалии бозиҳои компютерӣ мегузаронад ва ба ҷаҳони воқеӣ камтар таваҷҷӯҳ зоҳир мекунад, гузашта аз ин, инсон дар олами виртуалӣ рушд карда, «ман виртуалӣ"-и худро инкишоф медиҳад ва рушди шахсияти воқеӣ якбора суст карда мешавад.

Барои азхудкунии бомуваффақияти бисёр мавзӯъҳои мактабӣ, хонандагон бояд сатҳи баланди хотира дошта бошанд, зеро хотира муҳимтарин раванди маърифатӣ дар асоси омӯзиш ба ҳисоб меравад. Камбудӣ метавонад хусусиятҳои рушди тафаккур бошад. Камбудиҳои рушди равандҳои фикрӣ дар як қатор ҳолатҳо метавонанд аз хусусиятҳои синнусолии фаъолияти зеҳнӣ ба амал оянд, ки

бояд ҳангоми кор бо мактаббачагони гурӯҳҳои гуногуни синну сол ба назар гирифта шаванд. Дар навбати худ, барои ҳар як омили номбаршуда бозиҳои компютерӣ метавонанд ҳам таъсири мусбат ва манфӣ дошта бошанд. Аз як тараф, бозиҳои одие, ки ба хотири вақтхушӣ ва истироҳат сохта шудаанд, метавонанд диққатро рушд диҳад ва чолокиро ба миён орад. Зина ба зина хонанда ба бозиҳои мураккабтар ва зеҳнии компютер шавқ пайдо мекунанд. Ҳамин тавр, гузаштан аз печдарпечиҳо метавонад як машқи хуби равонӣ бошад, ки тафаккури мантиқиро рушду инкишоф диҳад. Ҷойи онҳоро бозиҳои мураккабтар, яъне бозиҳои стратегӣ иваз кардаанд. Онҳо аллакай аз чизҳои пешина ба таври назаррас фарқ мекунанд, зеро онҳо воқеиятро, ки дар он бозингар мавҷуд аст, тақлид мекунанд. Дар асоси гуфтаҳои мазкур мо гуфта метавонем, ки чунин бозиҳо банақшагириро меомӯзонад, ба таври аналитикӣ тафаккур намуданро хуб инкишоф медиҳад. Умуман, мактаббачагоне, ки бо бозиҳои компютерӣ машғуланд бо ҷаҳонбинии васеи худ фарқ доранд: онҳо дар бораи муҳити атроф тасаввуроти хуб доранд ва он бештар ба ҷаҳонбинии калонсолон мувофиқат мекунад. Чунин мактаббачагони «дорои инкишофи комппютерӣ» одатан ақлан аз ҳамсолони худ пеш мегузаранд, маводи таълимиро осонтар меомӯзанд ва ба дониши худ эътимод доранд. Ҳамаи ин ба пешрафти таълимии хонандагони ибтидоӣ таъсири мусбат мерасонад. Аммо, як тарафи манфии бозиҳои компютерӣ низ ба назар мерасад. Азбаски сарф кардани вақти як хонанда барои бозии компютерӣ одатан аз ҷониби волидонаш назорат намешавад, эҳтимол дорад, ки муҳити бетараф барои хонанда воқеияти зиндагӣ шавад. Дар ин ҳолат, мутолиаи китоб ва эҷодкорӣ аллакай ба хонанда зӯран талаб гардад. Ва дар бозиҳои компютерӣ ҳама чиз оддӣ ба назар мерасад, гӯё худи шахс ҳамаи он чизҳоро ба вуҷуд оварда истода бошад. Дар натиҷа, хонандагон аз ҷиҳати ҷисмонӣ заиф ва аз тарси ҳаёти воқеӣ ба воя мерасанд. Даъвоҳои бардурӯғ, сатҳи пасти ирода - ва дар натиҷа - дар асл хоҳиши ба даст овардани чизе, ки мехоҳед нест. Номувофиқатии иддаои муболиғаомези хонада ва қобилиятҳои воқеии ӯ боиси ихтилофи дохилии рӯҳии ӯ мегардад. Ҳангоми каме ба мушкилӣ дучор гардидан онҳо дилсард мешаванд ва одати ба итмом расонидани кори оғознамуда аз байн меравад. Маҳз ин сабабҳо боиси паст будани сатҳи донишҳои мактаби мегарданд, хонандаҳо хонданро дӯст намедоранд, ба эҷодкорӣ таваҷҷӯҳ зоҳир намекунанд.

Шарти дуюми педагогии ташаккули муносибати эҳтиёткоронаи хонандагон доир ба истифодаи компютер дар машғулиятҳои технологияҳои иттилоотӣ истифодаи мултимедия дар мундариҷаи таълими компютерӣ ба ҳисоб меравад.

Мафҳуми мултимедия хусусиятҳои гуногунро доро аст:

1. Технологияе, ки тартиби таҳияи иттилооти намудҳои гуногунро тавсиф мекунад;
2. Маҳсулоте, ки дар заминаи технологияи мултимедия таҳия гардидааст;
3. Барномаҳои мулимедӣ;
4. Таъмини таҷҳизоти компютерӣ (дар компютер мавҷуд будани CD-ROMDrive – дастгоҳи махсус барои хондани компакт-дискҳо, овоз ва кортҳои видеоӣ, ки бо ёрии онҳо иттилооти садо ва видео, джойстик ва дигар дастгоҳҳои махсусро барқарор кардан мумкин аст);
5. Намуди махсуси умумии иттилооте, ки ҳам визуалии анъанавии оморӣ (матн, графика) ва ҳам иттилооти динамикии намудҳои гуногунро (гуфтор, мусиқӣ, порчаҳои видео, аниматсия ва ғ.) дар бар мегирад.

Ҳамин тариқ, «мултимедия"ба маънои васеъ, як спектри ТИ ба ҳисоб меравад, ки бо истифода аз барномаҳо ва васоити гуногуни техникӣ бо мақсади самараноки таъсиррасони ба истифодабаранда (ҳам хонанда, ҳам шунаванда ва ҳам бинанда қарор дорад) равона мегардад.

Пайдоиши системаҳои мултимедиявӣ дар бештари соҳаҳои фаъолияти инсон инқилобро ба амал овард: таълими компютерӣ, тиҷорат ва дигар соҳаҳои фаъолияти касбӣ. Яке аз самтҳои афзалиятноки истифодаи технологияи мултимедиявӣ дар соҳаи маориф ба даст омадааст. Он имконият медиҳад, ки тавассути истифодаи усулҳои муосири коркарди иттилооти аудиовизуалӣ неру гирифтани омӯзиш ва ҳавасмандии омӯзиш зиёд карда шавад.

Имрӯзҳо дар бисёр фанҳои таълимӣ ва соҳаҳои таълимӣ энсиклопедияҳои мултимедиявӣ сохта шудаанд. Дастгоҳҳои бозӣ ва системаҳои таълимии мултимедиявӣ таҳия карда шудаанд, ки ба ташкили раванди таълим бо истифода аз усулҳои нави таълим шароит фароҳам меоваранд.

Филми интерактивӣ офарида мешавад, ки дар он истифодабаранда метавонад фаъолияти тамошобинро тавассути клавиатураи нишондиҳанда назорат кунад, агар дастгоҳи дарки нутқ ба компютер пайваст бошад.

Намудҳои алоҳидаи технологияҳои коркарди графика, ки барои рушди мултимедия мавриди истифода қарор медиҳанд, тарҳи системаҳои автоматикунонии компютер маҳсуб меёбанд. Онҳо барои

автоматикунонии корҳои тарроҳӣ дар мошинсозӣ, сохтмони саноатӣ, тарроҳӣ ва ғайра пешбинӣ шудаанд.

Дурнамои асосии мултимедӣ барои кашфи таълими фосилавӣ мусоидат менамояд. Чандрасонаӣ барои таҳсили кушода ва фосилавӣ дурнамои махсус мекушояд.

Яке аз муосиртарин воситаҳои мултимедиявӣ, ки ба соҳаи маориф ворид карда мешаванд, воситаҳо ва таҷҳизотҳои гуногуни моделсозӣ мебошанд, ки фаъолияти онҳо дар асоси технологияҳо бо унвони «воқеияти виртуалӣ» асос ёфтааст.

Васоити мултимедиавӣ, ки ба гурӯҳи барномаи «воқеияти виртуалӣ» мутааллиқ аст, на танҳо иттилооти визуалии садой ва фазой, балки иттилооти дарку эҳсосро низ фароҳам меорад ва хаёлоти вуруд ва ҳузури хонандагонро дар вақти воқеӣ дар «ҷаҳони экран» -и стереоскопӣ, ҳамчунин хаёлоти ҳаракати истифодабарандаро нисбат ба ашёи ин ҷаҳон муаррифӣ менамояд.

Аз ин рӯ, маъмултарини онҳо бозиҳои мултимедия маҳсуб меёбанд, ки самти шавқоварро доро мебошанд. Муҳаққиқон зикр мекунанд, ки пеш аз бозиҳои компютерӣ бояд бозиҳо бо бозичаҳои оддӣ ва ашёҳои ивазкунанда пешкаш карда шаванд. Азхудкунии марҳилавии намудҳои мухталифи бозиҳои анъанавӣ барои шиносоии мактаббачагон бо бозиҳои компютерӣ замина фароҳам меорад. Бозӣ бо компютер бо ҳама гуна мӯҳтаво фаъолияти мактаббачагон дар асоси объекти воқеӣ ё амалҳои воқеӣ пешкаш карда мешавад [2, с.41]. Ҳамин тариқ, бозиҳои компютерӣ яке аз воситаҳои таълими хонандагон маҳсуб меёбад ва бояд дар якҷоягӣ бо дигар намудҳои васоити дидактикӣ мавриди истифода қарор дода шавад.

Шарти сеюми педагогӣ ташаккули муносибати эҳтиёткоронаи хонандагон доир ба истифодаи компютер дар машғулиятҳои технологияҳои иттилоотӣ фароҳам овардани муҳити аз ҷиҳати педагогӣ қулай мебошад.

Зикр кардан бамаврид аст, ки зери муҳити қулай мафҳуми иқлими психологӣ «нуҳуфтааст», ки ин имкон медиҳад муҳити қулайи педагогиро ҳамчун ҳолатҳои эмотсионалии мусбати ҳар як иштирокчии муҳити таълимӣ ва муносибати байни онҳо тавсиф намоянд. Муҳит аз он ҷое оғоз меёбад, ки вохӯрии баамаломада сурат мегирад, ки онҳо якҷоя ба таҳия ва сохтани он шурӯъ мекунанд, ҳамчун объект ва манбаи фаъолияти муштарак дар он ҷое, ки байни субъектҳои инфиродии таҳсилот робитаҳо ва муносибатҳои муайян ба роҳ монда мешаванд.

Муҳити таълимӣ дар раванди ташаккули муносибати эҳтиёткоронаи хонандагон доир ба истифодаи компютер дар машғулиятҳои технологияҳои иттилоотӣ ҷузъи фазои таълимӣ ба ҳисоб меравад.

Шарти чоруми ташаккули муносибати эҳтиёткоронаи хонандагон доир ба истифодаи компютер дар машғулиятҳои технологияҳои иттилоотӣ таҳия ва татбиқи намунаи истифодаи усули лоиҳа дар дарсҳои технологияҳои иттилоотӣ маҳсуб меёбад, ки татбиқи принсипҳои дидактикиро таъмин менамояд (принсипи ташаккули тасвирҳои ақлӣ, принсипи субъективии ашёи табиӣ, принсипи ҳамкорӣ), ки тарҳрезӣ ва истифодаи усулҳои ғайримуқаррарӣ ва шаклҳои таълимро барои ташаккули муносибати эҳтиёткоронаи хонандагон доир ба истифодаи компютер дар машғулиятҳои технологияҳои иттилоотӣ роҳандозӣ менамояд.

Ҳоло усули лоиҳа дар таълим хеле паҳн гардидааст. Онро дар ҳама гуна фанҳои мактабӣ, ки дар он масъалаҳои калонҳаҷм ҳал карда мешаванд, беҳтараш барои хонандагони миёнсол ва калонсол истифода бурдан мумкин аст. Технологияҳои иттилоотӣ дар мактабҳои миёнаи таҳсилоти умумӣ ба наздикӣ мавриди омӯзиш қарор гирифт, аммо ҳангоми омӯзиши ин фан дарҳол усули таълими лоиҳавӣ истифода бурда мешавад. Дар аввал лоиҳаҳо дар мактаб бо истифода аз забонҳои барномасозӣ (Basic, Pascal) таҳия мешуданд, аммо имрӯзҳо онҳо кам истифода мешаванд ва ҳоло фаъолияти лоиҳа дар информатика дар асоси барномаҳои амалӣ (муаррифӣ, ҷадвалҳои электронӣ, базаи маълумот, забони аломати гиперматнии HTML) ба роҳ монда шудааст. Баччагон лаззат ва қаноатмандиро аз натиҷаи меҳнати худ дарку эҳсос мекунанд, ки онро хонандагони дигар метавонанд мавриди истифода қарор диҳанд. Ҳар қадар оид ба натиҷаи меҳнати хонандагон талабот зиёд гардад, ҳамон қадар бо кӯшишу масъулияти баланд хонандагон фаъолият мекунанд. Методи лоиҳа самаранокии баланд, ҳавасмандии таълим, коҳиш додани сарборӣ ва афзоиши нерӯи эҷодии хонандагонро нишон медиҳад.

Истифода бурдани метод дар раванди ташаккули муносибати эҳтиёткоронаи хонандагон ҳангоми истифодаи компютер дар машғулиятҳои технологияҳои иттилоотӣ эҷоди муаллим ва хонандагонро ба ҳам меорад. Дар ҷараёни таълими технологияи иттилоотӣ фаъолияти муаллим ба ташаккули дониш ва малакаҳои муайяне, ки мувофиқи барнома дар ҳар як мавзӯи курси компютерии мактабӣ равона карда

шудааст, ба роҳ монда шудааст.

Дар раванди ташаккул додани муносибати эҳтиёткоронаи хонандагон доир ба истифодаи компютер дар машғулиятҳои технологияҳои иттилоотӣ ба усули лоиҳа таваҷҷӯҳи бештар додан мувофиқи мақсад мебошад зеро он имкон медиҳад, ки равиши фаъолиятро ба омӯзиш татбиқ кунад. Дар зери усули лоиҳа рушди малакаҳои маърифатии хонандагон, қобилияти мустақилона сохтани дониши худ ва муносибати эҳтиёкоронаи хонандагон оид ба истифодаи компютер дар машғулиятҳои технологияҳои иттилоотӣ нуҳуфтааст. Инро ба таври воқеӣ дидан, фаҳмидан, татбиқ кардан мумкин аст. Азхудкунии дониши назариявӣ танҳо тавассути иҷрои лоиҳаҳо ҳангоми иҷроише, ки хонандагон дониши худро доир ба муносибати эҳтиёткорона доир ба истифодаи компютер дар машғулиятҳои технологияҳои иттилоотӣ ташкил мекунанд ва тавассути фазои иттилоотӣ мақсадро нишон медиҳанд. Барои таҳияи ин ё он лоиҳа оид ба муносибати эҳтиёткоронаи хонандагон доир доир ба дарсҳои технологияҳои иттилоотӣ дар машғулиятҳои компютерӣ хонандагонро зарур аст, ки масъалаи дар пеш гузошташударо мавриди корбарӣ қарор диҳанд. Ҳангоми ҳалли масъала усулҳо ва воситаҳои мухталифи таълим, инчунин дониш ва малакаҳои соҳаҳои гуногуни илм, техника ва эҷодиёт мариди истифода ва корбурд қарор дода мешаванд.

Бо иҷро намудани лоиҳаҳои муносибати эҳиёткорона оид ба истифодаи компютерҳо дар дарсҳои технологияҳои иттилоотӣ хонандагон алгоритмҳои муайяни амалҳо, машқҳоро ба иҷро мерасонанд.

Мақсад ва вазифаҳои лоиҳа дар раванди ташаккули эҳтиёткоронаи хонандагон ҳангоми истифодаи компютерҳо дар дарсҳои технологияҳои иттилоотӣ чунин сурат мегирад:

1. Санҷиши дониш ва малакаҳо аз рӯи маводи гузашта;
2. Ташаккули тасвири иттилоттии ҷаҳон;
3. Шароити кор кардан бо КФ ва дастгоҳҳои маҳаллӣ;
4. Кашфи рушди малакаву маҳорат ва коркарди иттилоот;
5. Рушди мустақилият ва масъулият;
6. Рушди маҳорати таҳқиқот;
7. Рушди маҳорати таҳлил ва роҳҳои ҳалли масъаларо дарёфтан;
8. Коркарди маҳорат дар коллектив.

Меъёрҳои баҳодиҳии корҳои лоиҳавӣ дар ташаккули муносибати эҳтиёткоронаи хонандагон доир ба истифодаи компютер дар машғулиятҳои технологияҳои иттилоотӣ аз инҳо иборат мебошанд:

1. Аҳамият ва актуалии масъалаҳои ба миён гузошташуда, мувофиқати мавзӯъҳои омӯхташудаи он;
2. Дурустии усулҳои истифодашудаи таҳқиқот ва усулҳои коркарди натиҷаҳои бадастомада;
3. Фаъолиятнокии ҳар як иштирокчии лоиҳа мувофиқи имкониятҳои инфиродии онҳо;
4. Хусусияти коллективонаи қарорҳои қабулгардида;
5. Хусусияти муносибат ва ёрии ҳамдигарии иштирокчиёни лоиҳа;
6. Исботи қарорҳои қабулшуда, қобилияти далеловарии хулосаҳои худ, хулосаҳо;
8. Эстетикаи муаррифии натиҷаҳои лоиҳаи анҷомдодашуда;
9. Маҳорати посух додан ба саволҳои рақибон, мухтасарбаёнӣ ва ҷавобҳои асоснок.

Эҷод намудани лоиҳаҳо доир ба ташаккули муносибати эҳтиёткоронаи хонандагон оид ба истифодаи компютер дар машғулиятҳои технологияҳои иттилоотӣ:

1. Барои омӯзиши маводи дахлдор ва мустақилона ҳал намудани масъалаҳои татбиқшаванда ҳавасмандии устувори мусбат ба вуҷуд меорад;
2. Ҳангоми истифодаи усули лоиҳа дар хонандагон имкониятҳои васеи худшиносӣ (барои интихоби мавзӯъ) ба миён меояд.
3. Ҳисси масъулиятро барои ҳаҷми кори иҷрошуда ташаккул медиҳад;
4. Барои муносибатҳои ҳамкорӣ байни хонандагон шароит фароҳам меорад;
5. Маҳорату малакаҳои истифода намудани барномаҳоро дар соҳаҳои гуногуни амалӣ ташаккул медиҳад;
6. Рушди муносибати эҷодӣ оид ба ҳалли масъалаҳо ва ташаккули малакаҳои ҷустуҷӯӣ ва интихоби ҳалли оптималии онҳоро рушд медиҳад;
7. Таваҷҷӯҳи хонандагонро ба омӯзиш тавассути ташкили фаъолияти мустақили онҳо, ба миён гузоштани ҳадафҳо ва мушкилоте, ки ҳалли онҳо боиси пайдоиши дониш ва малакаҳои нав мегардад, ҷалб менамояд;
8. Дар як муддати нисбатан кӯтоҳ натиҷаи ҳадди ақќали омӯзиш ба даст оварда мешавад - хонандагон бояд ба донишҳои соҳаҳои гуногун ҷалб гарданд, натиҷаҳоро пешгӯӣ кунанд. Донише, ки

дар раванди кори мустақилона ба даст омадааст, муддати дароз боқӣ мемонад;

9. Барои ташаккул додани маводи воқеии бадастомада (лоиҳа) мусоидат менамояд;

10. Хонандагон натиҷаи назарраси шахсӣ ба даст меоранд, ки онро дар амалияи воқеӣ дидан, фаҳмидан ва татбиқ кардан мумкин аст;

11. Таълим шавқовар ва муфидтар хоҳад гардид.

АДАБИЁТ

1. Брыкова О.В. Рекомендации по оформлению и представлению презентации. / О.В. Брыкова, З.Ю. Смирнова - СПб.: Государственное образовательное учреждение дополнительного образовательного учреждения центр повышения квалификации специалистов Санкт-Петербурга «Региональный центр оценки качества и информационных технологий» – 2013 – с. 24
2. Вербенец, А.М. Маршрутные листы и детские путеводители как средство развития интереса к посещению музея у старших дошкольников [Текст] / А.М. Вербенец // Детский сад: Теория и практика. – 2011. – № 3.
3. Немов, Р.С. Психология : словарь-справочник : в 2 ч. - М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. - Ч. 2. - 352 с.
4. Ожегов, С.И. Словарь русского языка: около 60000 слов и фразеологических выражений / СИ. Ожегов. - 25-е изд., испр. и доп. - М.: Оникс; Мир и Образование, 2006. - 1328 с.
5. Павлов С.Н. Организационно-педагогические условия формирования общественного мнения органами местного самоуправления: автореф. дис.… канд. пед. наук / С.Н. Павлов. — Магнитогорск, 1999. — 23 с.
6. Педагогика / под ред. Ю.К. Бабанского. – М.: Педагогика, 1988. – 432 с.
7. Полонский, В.М. Словарь по образованию и педагогике / В.М. Полонский. – М.: Высш. шк. 2004. – 512 с.
8. Сверчков А.В. Организационно-педагогические условия формирования профессионально- педагогической культуры будущих спортивных педагогов / Сверчков А.В. // Молодой ученый.-2009.-№ 4. - С. 279-282.
9. Философский энциклопедический словарь / гл. редакция: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. - М.: Сов. энциклопедия, 1983. - 840 с
10. Философский энциклопедический словарь / гл. редакция: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. - М.: Сов. энциклопедия, 1983. - 840 с.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ УЧАЩИХСЯ ПРИ ИСПОЛЬЗОВАНИИ КОМПЬЮТЕРА НА УРОКАХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Понятие «условия» в философском энциклопедическом словаре определяется следующим образом: 1) как среда, в которую они входят и не могут существовать без нее; 2) как среда, в которой что-то происходит. Говорят, напоминается что виртуальная реальность, которая формирует виртуальный «мир» компьютерных игр, формирует игроков как виртуальный «мир» и воспринимает игроков как виртуальный «мир», что приводит к «участию». Автор статьи предполагает, что на сегодняшний день мультимедийные технологии являются одним из наиболее передовых направлений компьютеризации учебного процесса, обогащая учебный процесс, создавая условия для обучения студентов в области информационных технологий.

Ключевые слова: *контекст, виртуальная реальность, мультимедиа.*

THE PEDAGOGICAL CONDITIONS OF STUDENTS WHILE USING A COMPUTER IN INFORMATION TECHNOLOGY LESSONS

The concept of «condition» in the philosophical encyclopedic dictionary is defined as follows: 1) as an environment into which they enter and cannot exist without it; 2) as an environment in which something happens. It is said that virtual reality, which shapes the virtual «world» of computer games, shapes the players as a virtual «world» and perceives the players as a virtual «world», which leads to «participation.» The author of the article suggests that today multimedia technologies are one of the most advanced directions of computerization of the educational process, enriching the educational process, creating conditions for teaching students in the field of information technology.

Key words: *context, virtual reality, multimedia.*

Сведение об авторе:

Примов Мухсин Мусулмонджонович *– старший преподователь Таджикского педагогического университета в городе Панджакент.*

About the author:

Primov Muhsin Musulmonjonovich *– senior theacher Tajik Pedagogical University in city Panjakent*

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛ ВА ТАКМИЛИ ИМИҶИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ

Ҳасаназода Н.Ҳ.
Институти иқтисод ва демографияи Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар адабиёти илмӣ ва амалӣ оид ба идоракунии имиҷи субъектҳо ва ташкилотҳои гуногун гарчанде таҳқиқоти ҳаматарафа вуҷуд дошта бошанд ҳам, аммо ба андешаи мо, наметавон тасдиқ кард, ки дар фаҳмиши категорияи имиҷ ва дар ҷанбаи методологии он ҳамфикрӣ дида мешавад. Пеш аз ҳама дар этимологияи ин истилоҳ лаҳзаҳои баҳснок вуҷуд доранд.

Имиҷ – «image» аз забони англисӣ пайдо шудааст. Дар забони тоҷикӣ одатан маънои «тимсол»-ро мефаҳмонад. Дар анъанаҳои илмӣ ва психологӣ мафҳуми «тимсол» ҳолномаи назариявии худро дорад, чунки он ҳамчун категорияи махсусгардонидашудаи забони психологӣ истифода мешавад. Масалан, дар психология мафҳуми тимсол ба маънои васеи калима ҳамчун тасвири субъективии олам ё унсурҳои он бо дар бар гирифтани худ субъект шарҳ дода мешавад.[1] Умуман, таҳқиқи имиҷ дар самти психологӣ объекти таҳқиқоти психологҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ гардид. Онҳо қонуниятҳои равандҳои дарки иҷтимоӣ ва инъикоси субъектии тасвири беруниро ба шуури одамон мавриди таҳқиқ қарор дода, асосноккунии назариявӣ-амалии имиҷро инкишоф доданд. Агар мо, мафҳуми имиҷро дар ҷанбаи психологӣ баррасӣ намоем, он гоҳ дар ҷанбаи таносуби категорияҳои «имиҷ» ва «тимсол», яъне дар ҷанбаи инъикоси аввалин ва дуюмини тавсифоти объект мушкилоти иловагӣ пайдо мешаванд. Ин масъалаҳои имиҷро мушкил мегардонад, бинобар ин дар адабиёт якчанд муносибатҳои ихтилофнок нисбат ба фаҳмиши ин категория вуҷуд доранд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар «Энсиклопедияи калони шӯравӣ» ва «Фарҳанги калони тафсирии забони русӣ» оид ба калимаи «имиҷ» сухане гуфта нашудааст. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки ин категорияи нисбатан нав мебошад. Дар «Фарҳанги муосири калимаҳои хориҷӣ» калимаи имиҷро чунин муайян кардаанд: «Тимсоли мақсаднок ташаккулёфтаи ягон шахс, ҳодиса ё предмет, ки тавсифоти муайяни арзишнокро таҷассум мекунад ва барои расонидани таъсироти ҳиссиётӣ-психологӣ ба касе ё чизе бо мақсади тарғиб, реклама ва ғайраҳо нигаронида шудааст»[2, с.215]. Ва дар «Фарҳанги психологи амалӣ» имиҷ ҳамчун «тимсоли дар шуури омма пайдошуда ва хосияти стереотипидоштаи тобиши ҳиссиётии касе ё чизе муайян карда шудааст».[3, с.134] Аз ин ҷо дида мешавад, ки тафсири имиҷ дар фарҳангҳо мухолифи якдигар мебошанд. Агар дар якумин ба сунъӣ будани имиҷ-маҳсулоти муҳити берунӣ ва фаъолият диққат дода шавад, дар дуюмин ин тавсифот ботил мешавад. Умумияти ин муайянкуниҳо такя намудан ба категорияи тимсол аст.

Мафҳуми «имиҷ» дар адабиёти илмӣ шурӯъ аз миёнаҳои асри XX мавриди истифода қарор гирифтааст. Ва иқтисодчиёни ба соҳибкорӣ машғулбуда ин категорияро истифода кардаанд. Масалан, иқтисоддони амрикоӣ Болдуинг дар нимаи дуюми асри XX дар муомилоти корӣ истилоҳи «имиҷ»-ро ҷорӣ намуд ва фоиданокии онро барои бизнес асоснок кард. Дар он солҳо В. Гарденер ва С. Леви дар мақолаи худ «Маҳсулот ва брэнд» истилоҳи имиҷро истифода карданд ва онро ҳамчун «маҷмӯи донишҳо, тасаввурот ва пешакӣ объектҳои иҳотакунандаи худро сарфаҳм рафтани одам муайян намуданд»[4]. Дар солҳои 70-уми асри гузашта дар нашрияҳои алоҳидаи даврони шӯравӣ низ истилоҳи имиҷ пайдо шуда буд. Аммо, онро ҳамчун категорияи манфӣ тавсиф намуда, чун роҳи қаллобонаи сиёсати буржуазӣ ва воситаҳои ахбори оммаи онҳо баррасӣ мекарданд, ки бо мақсадҳои идеологӣ бар зидди ҷомеаи сотсиалистӣ истифода мебаранд. Бинобар ин, муносибат нисбат ба имиҷ ҳавасмандии олимони шӯравиро бедор накард.

Айни замон мафҳуми имиҷ аз ҷониби мутахассисони соҳаи маркетинг муҳокима карда мешавад, яъне он дар доираи маркетинг рушд меёбад. Ва барои ҳамин ҳам, бисёр ашхоси донандаи назария ва амалияи маркетинг ва реклама муайянкунии худии имиҷро пешниҳод менамоянд ва муносибати маркетингиро барои омӯзиши мафҳуми имиҷ истифода мебаранд.

Ҷадвали 1.

Тафсири категорияи имиҷ дар адабиёти иқтисодӣ

	Муаллифон	Тафсири имиҷ
1.	В.М. Шепел – мутахас-сиси соҳаи сотсиология, идоракунӣ ва имиҷ-шиносӣ	«Имиҷ – сиришти ё партави фардие мебошад, ки онро воситаҳои ахбори омма, гурӯҳи иҷтимоӣ ё тавассути кӯшишҳои худи шахс бо мақсади ҷалб намудани диққати дигарон ба вуҷуд меоранд».
2.	Ф. Котлер	Имиҷро ҳамчун «дарки ширкат ё молҳои он аз тарафи ҷомеа» муайян мекунад.
3.	О.С. Виханский – мутахассиси соҳаи менеҷмент	«Имиҷи ҳодиса ин тасаввуроти устувор оид ба хусусиятҳо, сифатҳо ва аломатҳои махсуси барои ҳамин ҳодиса хос мебошад»
4.	Касаткин С. Мастер общения.– СПб.: Питер, 2001	Имиҷи ташкилот ин маҷмӯи механизмҳои идоракунандаи рафтори иштирокчиёни муносибатҳои иҷтимоии ташкилот мебошад, ки идрок, сарфаҳмравӣ ва ҳиссиётро нисбат ба фаъолияти муассиса дар бар

		мегирад.
5.	Мирсаидов А.Б. ва Ҳасанова Н.	Имиҷ ҳамчун дороии ғайримоддӣ тасвири динамикӣ ва мавзун дошта, ба объект арзишҳои иловагие медиҳад, ки онҳо ба моҳияти воқеии маҳсулоти истеҳсолшаванда ва даромади иловагӣ овардани он асос ёфтаанд.
6.	А.П. Федоркина ва Р.Ф. Ромашкина	Имиҷ ҳамчун «ҳодисаи иҷтимоӣ-психологии инъикоскунандаи на танҳо таъсири бошуурона ба он, балки бешууронаи қисматҳои рӯҳии гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ, мақсаднокии рафтори онҳо ва инчунин ташаккули симоҳое мебошад, ки имрӯзҳо аз тарафи оммаи мардум тақозо карда мешаванд».
7.	Перелигина Е.Б. Мафҳуми имиҷ (аз китоби «Психологияи имиҷ» – М.: Аспект Пресс, соли 2008)	Имиҷ ин тимсоли рамзии субъект, ки дар раванди ҳамкории байнииякдигарии субъект-субъект пайдо мегардад. Имиҷ – тимсоли дорандаи аҳамияти иҷтимоӣ мебошад.
8.	Феофанов О.	Имиҷ ин тимсоли ба ҳодиса атокунандаи тавсифоте мебошад, ки берун аз моҳияти воқеии он, берун аз он муайяннокии сифатие қарор доранд, ки дар амалияи ҳамкории бевосита ошкор мешаванд.
9.	Косолапов Н.А.	Имиҷ ин тимсоле мебошад, ки дар чашмони оммаи васеъ ба таври сунъӣ сохта шудааст ва бо тинати ҳақиқӣ ягон умумияте надорад.
10	Шепел В.М.	Имиҷ ин сиришт, яъне он шакли дар ҳаёт зоҳир шудане мебошад, ки ба туфайли он «ба одамон» хосияти сахттаъсиркунанда нишон медиҳад.

Муаллиф аз рӯйи асарҳои Шепель В.М. Имиджелогия. Секреты личного обаяния. –М., 1994. – С 8.; Котлер Ф. Основы маркетинга.– СПб., 2001.– С.307; Виханский О.С. Менеджмент. – М., 2005.;Зверинцев А.Б. Формирование имиджа. – СПб.: 2007; Косолапов Н.А. Политико-психологический анализ социально-территориальных систем. –М., 2004. – С. 200 тартиб додааст.

Ҳамин тавр, муайянкуниҳои гуногуни мафҳуми имиҷ дида мешаванд. Аммо, онҳо бо мухолиф будани якдигар дар байни худ фарқ мекунанд ва метавон гуфт, ки онҳо ҳамдигарро пурра менамоянд. Дар ин ҷо низ, муаллифони гуногун ба ҳайси мафҳуми такягоҳӣ асосан мафҳумҳои «тимсол», «афкор», «ягонагии аломатҳои монандӣ», «тасаввурот» ва ғайраҳоро истифода мекунанд.

Бояд қайд кард, ки дар адабиёт мафҳуми байни «имиҷ» ва «тимсол»-и объекти таҳқиқшавандаро аниқ ҷудо мекунанд[5]. Тазаккур дода мешавад, ки имиҷ дар худ тасаввурот дар бораи объектеро таҷассум менамояд, ки дар натиҷаи фаъолияти мақсадноки як қатор қувваҳои берунӣ ба таври сунъӣ ташаккул ёфтааст. Ва зери мафҳуми тимсол бошад ҳолати натиҷаи фаъолнокии худи рӯҳияи аъзоёни коллектив фаҳмида мешавад. Вале, ба андешаи мо ин муносибат маҳдудияте дорад, ки онро наметавон ба ҳайси асос барои таҳқиқи имиҷи ташкилот истифода кард. Дар ин ҷо, коркарди психологии сусти категория вуҷуд дорад. Бинобар ин, кӯшиш менамоем, ки муносибати худро нисбат ба муайян кардани моҳияти категорияи «имиҷ» ташаккул диҳем.

Мо бошем ҳарду нуқтаи назарро якҷоя мекунем. Ба андешаи мо, имиҷ дар худ дар ҳақиқат баъзе аз тимсолҳои объектро таҷассум мекунад, ки дар натиҷаи фаъолнокии рӯҳияи инсон, яъне субъект нисбат ба объекти мушаххас ташаккул меёбад. Бо вуҷуди ин, на ҳамаи тимсоли объектро метавон ҳамчун имиҷи он шарҳ дод. Масалан, дар психология тимсол ҳамчун инъикоси тавсифоти гуногуни ягон намуди хориҷа (феномен) дар рӯҳияи инсон фаҳмида мешавад. Дар чанбаи психологии чунин инъикос баъзе равандҳои муттаҳидкунӣ вуҷуд дорад. Чунки дар ин раванд фаъолнокии худи рӯҳияи инсон бо ҳамдигар якҷоя, яъне печида мешаванд. Одамон дар раванди дарки олам, на танҳо ба таҷрибаи фардӣ ва савияи дониш, балки қобилияи ангезиши рӯҳия такя менамоянд, ки бо ҷавоб додан ба таъсироти берунӣ алоқаманд мебошанд. Натиҷаи чунин инъикосёбӣ тимсол мебошад ва дар ин ҷо, дар байни натиҷаи фаъолнокӣ ва ангезишпазирӣ монеа гузоштан ғайриимкон аст. Бинобар ин, ҳамчун ҳодисаи мустақили рӯҳияи инсон муқобили ҳамдигар қарор додани имиҷ ва тимсол, ки тавсифоти имиҷикунонии объектро инъикос мекунанд фоида надорад.

Ҳамин тавр, имиҷ дар раванди аз тарафи рӯҳияи инсон коркард шудани ягон тимсоли объект, ки ҳамчун натиҷаи маҷмӯи муайяни хосиятҳои объектро дарк кардани одам баромад мекунад ташаккул меёбад. Вале на ҳамаи тимсоли объект, ки дар рӯҳияи инсон ташаккул меёбад имиҷ мебошад.

Тавре, ки дар боло қайд кардем, имиҷ дар худ тимсоли умумӣ ва тасаввуротеро таҷассум менамояд, ки одам оид ба объекти мушаххас ҳосил мекунад. Ғайр аз имиҷи хусусӣ боз сухан дар бораи имиҷи маҳсулот, мол, тамғаи молӣ ва ғайраҳо меравад, ки тимсоли маҳсулот, мол, хизматрасонӣ ва маснуоти мушаххас дар рӯҳияи одам нақш мебандад. Ин ду имиҷ – имиҷи хусусӣ ва имиҷи мол дар ҷанбаи ягонагии дидашавандагӣ умумият доранд.

Аввалан, дар маҷмӯъ шартҳои умумии ташаккули имиҷро барои ташкилот баррасӣ менамоем. Аслан, имиҷи ташкилот мафҳуми нисбатан мушкилмуайянкунанда мебошад. Чунки ташкилот комплекси сифат ва хосияти нисбатан васеъ дорад, ки ба ҳайси тасвири биниш тасаввур кардан мушкил ва ҳатто ғайриимкон аст.

Ба ҳар ҳол имиҷи ташкилот дар худ тасвири ташкилотро, ки дар шуури одамон мавҷуд аст таҷассум мекунад. Қайд кардан ба маврид аст, ки дар ҳар як ташкилот новобаста аз кӯшишу ғайрати роҳбар ё коллективи меҳнатӣ имиҷ вуҷуд дорад. Дар ҳолате, ки агар ба масъалаи имиҷ дахолат карда нашавад ва онро ба ҳоли худ гузорем, он гоҳ имиҷ дар одамон – истеъмолкунандагон ба таври номуташаккилона шакл мегирад. Ҳангоми ин ба ин раванд кафолат дода намешавад, ки он барои ташкилот мувофиқ ва мусоид хоҳад буд. Аз ин лиҳоз барои ташкилот бунёд кардани имиҷи мусбат ва мусоид дар муқоиса бо ислоҳ кардани тимсоли номуташаккилона пайдошуда ва танзими он нисбатан фоиданок ва каммеҳнатталаб мебошад. Вазифаи бунёд ё ташаккули тимсоли «шахсӣ»-и ташкилот танҳо аз фаъолияти маркетологҳо, рекламичиён ё кӯшиши ба ин аксия ва чорабиниҳо равонашуда вобаста нест. Сатҳи имиҷи ташкилот аз сифати маҳсулоти истеҳсолшаванда ва хизматрасониҳои пешниҳодшаванда, инчунин муносибати корманд ва ҳайати кормандон нисбат ба корфармоёни худ, мизоҷон ва фаъолияти худи онҳо вобаста мебошад. Ин омилҳо на камтар аз реклама, рӯнамо (презентатсия) ва дигар амалиётҳо аҳамиятнок мебошанд.

Барои ташкилот тимсол-имиҷи мусбат бояд чунин бошад:

– мувофиқ бошад, яъне бояд ба тимсоли воқеии мавҷуда ё хосияти ташкилот мутобиқат намояд;

– аслӣ бошад, яъне бояд аз тимсоли ташкилотҳои дигар ва агентҳо, алалхусус аз рақибони наздиктарин фарқият дошта, аз стандартҳо берун набарояд ва хизматрасониҳои худро ҳамеша такмил диҳад;

– бояд соҳиби самтнокии мушаххас бошад, яъне барои шунавандагони мақсадноки мушаххас – барои фармоишгарони имконпазир ҷолиб ва ҷаззоб бошад.

Дар рафти ташаккули имиҷ аз тарафи ташкилот муайян намудани ҳолатҳои зерин зарур мебошанд:

а) намуди фаъолият дар айни замон ва дар оянда;

б) фарқияти байни маҳсулот/хизматрасониҳои худӣ аз маҳсулоти ба инҳо монанди рақибон;

в) ташкил кардани таҳлили мунтазами рақибони худ ва дар асоси омӯзиши камбудиҳои онҳо пурзӯр намудани бартариҳои худ.

Имиҷи ташкилот аз сатҳи инкишофи қисматҳои сохтории он вобаста мебошад, ки дар ҷадвали 2 оварда шудаанд. Пеш аз ҳама, тасаввуроти гурӯҳҳои иҷтимоӣ, истеъмолкунандагон ва умуман ҷомеа нисбат ба тавсифоти беҳамтои ташкилот намои умумӣ ё имиҷи субъектро муайян мекунанд. Дар ин ҷо, афзалиятҳои асосӣ ба монанди фоидае, ки бомуваффақият анҷом ёфтани барномаи додашударо таъмин мекунад ва инчунин афзалиятҳои иловагӣ, аз қабили ибора, дизайн, реклама, сифат ва ғайраҳо, ки хосияти фарққунандагии ташкилотро таъмин мекунанд унсурҳои асосӣ мебошанд.

Ҷадвали 2.

Сохтори имиҷи ташкилот

№	Қисматҳо	Тавсифот
1.	Имиҷи субъект	Тасаввуроти ҷомеа оид ба тавсифоти ҷолиби ташкилот: афзалиятҳои асосӣ (фоидае, ки бомуваффақият анҷом ёфтани барномаи додашуда таъмин мекунад) ва иловагӣ (ибора, дизайн, реклама, сифат ва ғайраҳо), ки хосиятҳои фарққунандаро таъмин менамоянд.
2.	Имиҷи истеъмолкунандагон	Тасаввурот оид ба тарзи ҳаёт, мақоми ҷамъиятӣ ва тавсифоти шахсиятии аҳолӣ.
3.	Имиҷи дохилии сохтор	Тасаввуроти кормандон оид ба ташкилоти худ, фазои иҷтимоӣ-психологии ташкилот.
4.	Имиҷи сардор ва атрофиёни наздиктарин	Тасаввурот оид ба қобилиятҳо, самтнокиҳои арзишдор, тавсифоти психологӣ, намуди зоҳирӣ ва ғайраҳо.
5.	Имиҷи инъикоскунандаи сохтори он	Тасвири ҷамъкунанда ва умумикунандаи ташкилот, ки хусусиятҳои нисбатан хоси роҳбарро ошкор месозанд.
6.	Имиҷи корӣ	Ҳамчун тавсифоти фаъолнокии кории ташкилот баромад мекунад: шуҳрати корӣ, поквиҷдонӣ, рақобатпазирӣ, имкониятҳои инноватсионӣ, мунтазамӣ, боваринокӣ барои истеъмолкунандагон ва шарикон.
7.	Имиҷи иҷтимоии ташкилот	Тасаввуроти аҳли ҷамоатчигии васеъ оид ба мақсадҳои иҷтимоии ташкилот ва ҳаёти ҷомеа.
8.	Имиҷи визуалӣ	Нишона, аломати мол, анвои рангҳо, реклама ва ғайраҳо.

*Муаллиф тартиб додааст

Ба имиҷе, ки сохтори онро тасаввур мекунад диққати махсус додан зарур аст. Чунки он натанҳо тасвири ҷамъшуда ва умумиятдодашудаи ташкилотро нишон медиҳад, балки хусусиятҳои нисбатан хоси зерини сардорро муайян месозад:

– салоҳиятнокии касбӣ: серҳаракатӣ, дақиқӣ ва покизакорӣ дар иҷрои уҳдадориҳои вазифавӣ, иттилоотнокӣ, сатҳи баланди омодагии касбӣ, фарҳанги баланд ва ғайраҳо:

– одоби хуби муошират: меҳрубонӣ, кушодарӯйӣ, хушмуомилагӣ, фикри худро дуруст баён карда тавонистан, тавсифоти иҷтимоӣ-психологии атрофиёни ӯ (ҳамкорон);

– маълумоти иҷтимоӣ-демографӣ ва ҷисмонӣ: синну сол, ҷинс, сатҳи таҳсилот, тарзи либоспӯшӣ ва ғайраҳо.

Ҳамин тавр, имиҷи сохтори заминавӣ дар натиҷаи тамоси бевосита ташаккул меёбад. Дар ин ҷо, ҳар як ҳайати кормандон ва корманд ҳамчун симои ташкилот баррасӣ карда мешавад, чунки аз рӯйи рафтори ҳар як корманд дар бораи тамоми сохтори ташкилот муҳокимаронӣ мекунанд. Дар эҷоди имиҷи мусбат оид ба ташкилот намояндагон ва ашхоси бовариноки ташкилот таъсири мустақим мерасонанд. Ҳамон тавр, ки дар боло қайд кардем, нақш ва аҳамияти ташкилот дар ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа имиҷи иҷтимоии ташкилотро муайян мекунанд.

Имиҷи ташкилот ҳолат ва намудҳои гуногун дорад. Вобаста ба инҳо стратегияи ташаккули он муайян карда мешавад. Аз ин лиҳоз, дар назар доштан зарур аст, ки имиҷи ташкилот дар натиҷаи амали омилҳои зерин ташаккул меёбад: омили боварии истеъмолкунандагони маҳсулот/хизматрасониҳои ташкилот; омили афзоиши ҳаҷми фурӯш, ки омили рушд ва инкишоф ё пастравии ташкилот ва коллективи он мебошад. Бояд фаромӯш накард, ки имиҷ ҳодисаи динамикӣ ва ҳамчун тасаввурот дар бораи одам мебошад. Он метавонад дар натиҷаи таъсири вазъиятҳои мухталиф, аз қабили ба вуҷуд омадани иттилооти нав ва ё дар натиҷаи тамосҳои тӯлонӣ тағйир ёбад.

Имиҷи ташкилот инчунин аз рӯйи тасаввурот оид ба шарикони он муайян карда мешавад. Шарикон бозорӣ мешаванд, ки дар муносибат бо стейкхолдерҳо (шарикон, мизоҷон, рақибон ва дигар агентҳои манфиатнок) баромад мекунанд ва шарикони иҷтимоӣ дар муносибат бо аҳолӣ, ҳукуматҳо, воситаҳои ахбори омма, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва ғайраҳо баромад менамоянд. Имиҷ дар ниҳояти кор ин шуҳрати ташкилот низ мебошад, ки ҳангоми муносибатҳои корӣ дар ҷомеа ба вуҷуд меояд ва тасаввуроте ҳисоб меёбад, ки кормандони ташкилот, тарзи рафтори онҳо ва намоиш берунӣ ба миён меоранд. Аз ин ҷо, метавон хулоса кард, ки имиҷи ташкилот ба таври назаррас аз обрӯву шуҳрати роҳбарони он ва аз имиҷи шахсии онҳо вобаста мебошад.

Бахши таҳсилоти олӣ қисми таркибии соҳаи таҳсилоти касбии ҶумҳурииТоҷикистон мебошад. Фаъолияти муассисаҳои бахши таҳсилоти олии касбӣ барои тибқи эҳтиёҷоти ҷомеа ва давлат омода намудани кадрҳои баландихтисоси ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёти ҷумҳурӣ ва инчунин қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти шахсии аҳолӣ ҷиҳати рушди зеҳнӣ ва маънавӣ нигаронида шудааст. Дар шароити дигаргуншавии ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодии ҷомеа ва рушди муносибатҳои бозорӣ тамоюли умумии коҳиш ёфтани маблағгузории буҷетӣ ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ мушоҳида мегардад. Акнун, тавсеаи ин бахш асосан бо роҳи рушди фаъоли маҳсулот/хизматрасониҳои пулакии таҳсилотӣ таъмин карда мешавад.

Баробари таъсис ёфтан ва рушд кардани бозори хизматрасониҳои таҳсилоти олии касбӣ рақобати байни макотиби олӣ ва агентҳои гуногуни ин бозор тараққӣ кард. Ин муассисаҳои таҳсилоти олии касбиро водор сохт, ки дар бозор нисбатан фаъолона амал намоянд, мавқеи бозории сазоворро ишғол карда, сифати маҳсулоти таҳсилотиро баланд бардоранд. ҳолат ва тамоюлоти тағйирёбии талаботро ба хизматрасониҳо ва эҳтиёҷоти онҳо дар бозори меҳнат мавриди таҳқиқ қарор диҳанд.

Дар ҳоли ҳозир, махсусан пас аз ташкил кардани Маркази миллии тестӣ дар онҳо тамоюли қувват гирифтани муборизаҳои рақобатӣ ва инчунин талабот ва хоҳиши истеъмолкунандагони хизматрасониҳо нисбат ба худи макотиби олӣ ва маҳсулоти таҳсилотии онҳо баланд гардид. Ва ин роҳбарони макотиби олиро маҷбур месозад, ки бо роҳи истифодаи механизмҳо ва воситаҳои гуногун диққати гурӯҳҳои мухталифи истеъмолкунандагонро ҷалб намоянд. Аз ин рӯ, барои ҳар як муассисаи таҳсилоти олии касбӣ зарур аст, ки оид ба ташаккули имиҷи худ корҳои мақсаднокро анҷом диҳад. Дар айни замон зарурати аз тарафи онҳо ташаккул додани имиҷ бо сабабҳои зерин муайян карда мешавад:

– рақобати байни муассисаҳои таҳсилоти олии касбии як минтақа дар мубориза барои қабули донишҷӯён ва нигоҳдории ҳайат;

–ташаккули имиҷи мусбат вашуҳрат барои ин муассисаҳо (донишгоҳҳо, донишкадаҳо ва ғайраҳо) имкониятҳои васеъ ба захираҳои молиявӣ, иттилоотӣ ва инсонӣ фароҳам меорад;

– ин муассисаҳо ҳангоми шароити дигари баробар имиҷи мусбатро ба даст оварда, барои кормандон – категорияи омӯзгорон ва профессорон нисбатан ҷолиб гардида, имконияти таъмини устувор ва ҳифзи иҷтимоӣ, қаноатмандӣ аз меҳнат ва рушди касбиро дарёфт менамоянд;

– имиҷи мусбати устувор самараи аз тарафи муассиса ба даст овардани қувваи муайянро медиҳад, боварӣро ба он чизе, ки дар муассиса мегузарад, аз ҷумла ба равандҳои инноватсионӣ пурра менамояд;

– бо мураккабии интихоби самтҳо ва дурнамои худмуайянкунии хонандагони мактаб, дархостҳои гуногун ва эҳтиёҷоти таҷрибаи иҷтимоӣ.

Дар шароити рушди бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ танҳо муассисаҳои рақобатпазири таҳсилоти олии касбӣ қобилиятнок ҳисобида мешаванд. Он макотиби олие, ки истеҳсол ва пешниҳоди нисбатан сифатноки маҳсулот/хизматрасониҳои таҳсилотиро тибқи эҳтиёҷоти ҷамъиятӣ таъмин

мекунанд рақобатпазир хоҳанд шуд. Баробари пешниҳоди хизматрасониҳои таҳсилотӣ ва таъмини сатҳи устувори сифати онҳо раванди корҳо оид ба бунёди имиҷи худӣ оғоз меёбад.

Ҳамин тавр, алоқаи имиҷи муассисаҳои соҳаи таҳсилоти олӣ бо рақобатпазирии он ба ҳама маълум аст. Ҳамон тавр, ки пештар қайд намудем вазифаи асосии имиҷ ташаккули муносибати мусбат нисбат ба ташкилот, аз ҷумла муассисаҳои таҳсилотӣ мебошад. Бо ташаккул ёфтани муносибатҳои мусбат дар натиҷаи алоқаҳо ва баҳогузории иҷтимоӣ, пас аз онҳо пайдо шудани боварӣ ва дар навбати худ, интихоби боварибахши истеъмолкунанда ҳатмист. Ва ин занҷири психологие мебошад, ки дар натиҷаи муносибатҳои мусбат ба амал меояд. Баъд аз он, ки имиҷи мусбат ташаккул ёфт, ҳамон замон баланд шудани обрӯ ва зимнан эътибору таъсир сар мешаванд. Имиҷи мусбат барои рейтинги баланди макотиби олӣ омили муҳим мегардад, ки ин барои иттилооти гуногунранги пурраи фаъолияти оммавӣ хеле зарур мебошад.

Аз ин ҷо, *ба андешаи мо* зери мафҳуми имиҷи муассисаи соҳаи таҳсилоти олии касбӣ дар шуури оммаи одамони истеъмолкунандаи хизматрасониҳои таҳсилотӣ тимсоли ҳиссиётан орододашудаи муассисаи соҳаи таҳсилоти олиро фаҳмидан мумкин аст, ки намо ва таносуби байни тарафҳои гуногуни фаъолияти он ва шаклдигаркунӣ дар муҳити беруниро инъикос менамояд.

Хизматрасониҳои таҳсилотӣ, махсусан хизматрасониҳои бахши таҳсилоти олии касбӣ омехта мебошанд, чунки унсурҳои неъматҳои хусусӣ ва ҷамъиятиро дар бар мегиранд. Дар баробари ин дар адабиёти иқтисодӣ оид ба хосияти хизматрасониҳои таҳсилотӣ афкори ихтилофнок вуҷуд доранд.

Аз нуқтаи назари имконияти истисно кардан ва дараҷаи истифодаи ин неъмат, таҳсилот ҳамчун маҷмӯи хизматрасониҳои таҳсилотӣ ба таври қатъӣ ҷудогона истеъмол мегардад ва инчунин ба таври коллективӣ мавриди истифода қарор мегирад. Нақши давлат дар пешниҳоди таҳсилот ҳамчун неъмати муҳим дар он зоҳир мегардад, ки давлат истеҳсоли ин хизматрасониро танзим мекунад. Ин хусусиятҳои бунёдии хизматрасониҳои таҳсилотӣ ба имиҷи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дараҷаи махсусият медиҳанд. Аз як тараф масъалаи ташаккули имиҷи ин муассисаҳоро мураккаб ва мушкил мегардонад ва аз тарафи дигар, аз нуқтаи назари ҷамъиятӣ, сохтани имиҷи муассисаҳои таҳсилотӣ чун омили рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии мамлакат ниҳоят муҳим мебошад.

Мутахассисони соҳаи маркетинг барои тавсифи имиҷ як қатор муайянкуниҳоро, ба монанди хоҳишӣ, воқеӣ, анъанавӣ, мусбӣ, аз будаш зиёд нишон додан, сифати нав ва ғайраҳоро истифода мекунанд. Дар байни ин муайянкуниҳо имиҷи хоҳишӣ ва мусоид бештар ба назар мерасанд. Ин муайянкуниҳо ба гурӯҳи намудҳои алоҳидаи имиҷ мансуб нестанд, бинобар ин онҳо бояд чун тавсифоти имиҷ – гӯшаи як призма, яъне сифати нави имиҷ баррасӣ карда шаванд. Ин тавсифот имиҷ хилофи ҳамдигар нестанд ва якдигарро инкор накарда, баръакс аз як сифат ба сифати дигар гузаштанро инъикос мекунанд. Масалан, дар натиҷаи кӯшиши фаъолонаи муассисаҳои таҳсилотӣ имиҷи хоҳишӣ ба имиҷи воқеӣ табдил меёбад ва имиҷи анъанавӣ ба сифати нав мегузарад.

Табиист, ки имиҷ ва шуҳрати макотиби олӣ, ки аз чандин қисмҳои таркибӣ пайдо мешаванд, дар шуури омма солҳои дароз боқӣ мемонанд байни худ алоқаи мустақим доранд. Ба андешаи мо, шуҳрат ҷамъбасти сохта шудани имиҷ мебошад. Бояд қайд кард, ки сифати имиҷ ин на танҳо умедворкунандаи рӯҳӣ, балки пурра ба инвеститсияи моддӣ монанд аст, ки мактаби олӣ дар оянда метавонад онро дарёфт намояд. Муассисаҳои таҳсилоти олии касбие, ки шуҳрати калонро соҳиб мегарданд, дар масъалаи ҷалби инвеститсия, кироям кадрҳои беҳтарин, ҳифзи боварӣ нисбат ба худ ва ҷаззобият аз рақибони худ пеш мегузаранд.

Имиҷи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ якчанд хусусиятҳо дорад. Бояд тазаккур дод, ки соҳаи таҳсилот ва хизматрасониҳои таҳсилотӣ самараи мусбати берунии ниҳоят калон доранд. Ғайр аз ин, хизматрасониҳоро пеш аз ҳама, ба монанди истеҳсолоти воқеӣ на ин ки таҷҳизот ва воситаҳои истеҳсолот, балки инсон – омӯзгорон, ҳайати омӯзгорону профессорони мактаби олӣ пешниҳод мекунанд. Бинобар ин, барои муассисаҳои таҳсилотӣ, пеш аз ҳама, имиҷи дохилии муассиса, ташкилот, фарҳанги ташкилот ва инчунин имиҷи роҳбарони асосии ташкилот, ҳайати кормандон, ки дар ташаккули шахсият, одоб ва рафтори солими шаҳрвандон таъсир мерасонанд нақши муҳим доранд.

Ҳамон тавр, ки қайд карда шуд, зери мафҳуми имиҷи дохилии ташкилот тасаввуроти коллективи меҳнатии машғулбуда оид ба муассисаи худ фаҳмида мешавад. Онҳо на танҳо омили рақобатпазирии муассиса, мактаби олӣ, кадрҳои илмӣ-педагогии онҳо (олимони пешбар, профессорон, дотсентҳо ва ғайраҳо), ки яке аз қишри калидӣ ва соҳибэҳтироми ҷомеа ҳисоб меёбанд, мебошанд ва ҳамзамон сарчашмаи муҳимми иттилоот барои субъектҳои берунӣ, аҳли ҷомеа ва истеъмолкунандагони хизматрасониҳои таҳсилотӣ оид ба ташкилот шуморида мешаванд. Қисмати асосии имиҷи дохилӣ фарҳанги муассиса ва фазои иҷтимоӣ-психологии ташкилот ҳисоб меёбанд. Қайд кардан ба маврид аст, ки идоракунии ҳайати кормандон дар макотиби олӣ хосияти бисёрсатҳӣ дорад ва ҳар як сатҳ дар худ чандин системаро дар бар мегирад.

Қисмати дигари муҳимми имиҷи макотиби олӣ, ки ба сифати хизматрасониҳои таҳсилотӣ таъсир мерасонад ин фазои иҷтимоӣ-психологии муассиса мебошад. Ҳолати иҷтимоӣ-психологии коллектив

дар натиҷаи фаъолияти якҷояи кормандон, муносибатҳои байнишахсиятии онҳо ташаккул меёбад, ки на танҳо бо шароити объективӣ, балки бо эҳтиёҷоти субъективии аъзоёни коллективи меҳнатӣ дар муносибат ва қонеъ гардонидани он муқаррар карда шудаанд. Ба ибораи дигар, ҳолати иҷтимоӣ-психологии фазои муассисаро аз рӯйи сатҳи аз муносибатҳои байнишахсиятӣ қаноатманд будан ва ё қаноатманд набудани аъзоёни муассиса баҳогузорӣ кардан мумкин аст.

Бояд тазаккур дод, ки имиҷ функсионалӣ буда, пеш аз ҳама барои ҳаллу фасли самараноки вазифаҳои вогузоршуда, аз ҷумла фоидаи иқтисодӣ-моддӣ равона гардидааст. Чунки макотиби олӣ ба туфайли имиҷи мусбати худ бо ҷалби истеъмолкунандагони нави хизматрасониҳо даромади иловагӣ ба даст меоранд. Имиҷи мусбати муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ натанҳо истеъмолкунандагони хизматрасониҳоро ҷалб мекунанд, балки дар раванди омода намудани мутахассисон, кадрҳо ҳамзамон арзишҳоеро тарғиб мекунанд, ки онҳо ба роҳбарӣ мегиранд. Ва ҳамин тариқ, дар ҳаллу фасли масъалаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии мамлакат ва минтақа, ки дар ниҳояти кор имиҷи он боз ҳам баландтар мегардад иштироки худро нишон медиҳанд. Бо дарназардошти он, ки имиҷ тасвири ҷамъбастӣ мебошад, бинобар ин ҷудо намудани ҷанбаҳо ва унсурҳои алоҳидаи он мувофиқи мақсад мебошад.

Дар ҳоли ҳозир то истеъмолкунанда, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва оммаи васеъ расонидани иттилоот оид ба хизматрасониҳои аз тарафи макотиби олӣ пешниҳодшаванда, оид ба шартҳои таҳсил дар якҷоягӣ бо истироҳат, фаъолияти эҷодӣ, илмӣ, варзишӣ ва ғайраҳо яке аз вазифаҳои аввалиндараҷа ба шумор мераванд. Бояд зикр кард, ки низоми таҳсилоти олии касбӣ бояд дар асоси пешгузарӣ кор карда, мутахассисро дар таҷрибаи шароити ҳамеша ивазшаванда омода намояд. Амалисозии барномаҳои дарозмуҳлати рушди устувори иқтисодиёт ва соҳаи иҷтимоиёти ҶумҳурииТоҷикистон маҳз аз ҳамин вобаста мебошад.

Таҳсилоти олии касбӣ бояд ба рушди неруи инсонӣ, ҳаллу фасли масъалаҳои нисбатан аҳамиятнок ва муҳими иҷтимоӣ мусоидат намояд. Акнун ба тарзи нав дарк кардани нақши таҳсилоти олии касбӣ ҳамчун захираи стратегии иқтисодиёт, ки дар тамоми соҳаҳои ҳаёт пешравиро таъмин менамояд тағйироти системавиро дар соҳаи таҳсилоти касбӣ тақозо мекунад. Макотиби олӣ ҳамчун дараҷаи асосӣ ва умумии таҳсилот дар таъмини сифати нави ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодии ҷомеа омили калидӣ мегарданд. Бинобар ин, ташаккул ва рушди имиҷи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, ҳамзамон имиҷ ва тимсоли ҷомеаи навини мамлакат ҳисоб мешаванд.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ И УЛУЧШЕНИЯ ИЗОБРАЖЕНИЯ ВЫСШИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ УЧРЕЖДЕНИЯ

На основе обобщения теоретических подходов к понятию «имидж» и исследований различных ученых, специалистов представлен анализ и дается уточнение данного понятия. В рамках теоретического анализа выделены особенности и функции формирования имиджа организации. Приводится научная интерпретация категории «имидж» и дана научная характеристика взаимосвязи понятий «образ» и «имидж» с точки зрения междисциплинарного подхода. Представлена структура имиджа организации и ее составных частей с точки зрения маркетингового подхода.

Ключевые слова: *имидж, образ, имидж организации, высшее профессиональное образование, маркетинговый подход, теоретический анализ, образовательные услуги и .т.д.*

THEORETICAL FUNDAMENTALS OF IMAGE FORMATION AND IMPROVEMENT HIGHER VOCATIONAL EDUCATION INSTITUTIONS

Based on the generalization of theoretical approaches to the concept of «image» and research of various scientists, specialists, an analysis is presented and a clarification of this concept is given. Within the framework of the theoretical analysis, the features and functions of the formation of the organization's image are highlighted. The scientific interpretation of the category «image» is given and a scientific characteristic of the relationship between the concepts of «image» and «image» from the point of view of an interdisciplinary approach is given. The structure of the image of the organization and its constituent parts from the point of view of the marketing approach is presented.

Key words: *image, image, image of the organization, higher professional education, marketing approach, theoretical analysis, educational services, etc.*

Сведение об авторе:

Хасанзода Нодира Ходжимурод *– соискател Институт экономика и демографии Национальнного академии наук Республики Таджикистан.*

About the author:

Hasanzoda Nodira Hojimurod *- applicant for Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan*

УСУЛҲОИ ГУЗАРОНИДАНИ МАШВАРАТИ КАСБӢ ДАР ИНТИХОБИ БОШУУРОНАИ КАСБ

Қурбонова Н.Ҷ.
Коллеҷи муҳандисӣ - омӯзгории ш.Душанбе
Сангов Н.Н.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Машварати касбӣ – системаи расонидани ёри ба хонандагон оид ба худмуайянкунии меҳнатӣ буда дар асоси омӯзиши хусусиятҳои психофизиологӣ , ҳолати тиббӣ, шавқу ҳавас, қобилияту миҷоз ва хислатҳои (шахс) хонанда гузаронида мешавад.

Ҳанӯз солҳои 20- 30 -уми асри XX дар Давлати Шӯравӣ (собиқ СССР) ба масалаҳои машваратӣ касбӣ аҳамияти калон дода мешуд, ки онро расман психотехника меномиданд.Дар мақолаи худ Н.К. Крупская менависад: «Як қатор касбҳое, вуҷуд доранд, ки хусусиятҳои махсусро талаб мекунанд ба монанди:

-шунавоии хуб (қувваи сомеа),

-босира, инкишофи хоси дарк намой,

-машқҳои махсуси марказҳои асаб ва ғайра. Ба ин масъалаҳо илми махсус психотехника машғул мебошад. Он барои ҷудокунии одамоне, ки бештар ба як қатор касбҳо мувофиқат мекунанд аҳамияти калонро дорад».[3, с.119]

Барои ташхискунӣ ва пешгӯикунии қобилиятҳои касбии инсон, психотехникҳо тестҳои психотехникиро васеъ истифода мебурданд. Лекин дар истифодаи методҳои тестӣ бисёр хатогиҳо роҳ дода шудаанд. Ин метод дар охири солҳои 30-юми асри XX дигар истифода бурда намешуд. Аз солҳои 80 – уми асри XX инҷониб психотехника аз нав дарк карда шуда ,васеъ истифода бурда мешавад. Проблемаҳои асосии машварати касбии мактабро дида мебароем.

Профессор К.К. Платонов машварати касбиро ҳамчун ёрии аввали ба хонандагон дар худмуайянкунии касбӣ шарҳ медиҳад. Ӯ машварати касбиро ба се марҳила ҷудо мекунад:

Марҳилаи тайёрӣ, хотимавӣ ва аниқнамой;

-марҳилаи тайёрии машварати касбӣ дар давоми солҳои хониш барои тайёр намудани хонандагон ба интихоби бошууронаи касб гузаронида мешавад. Дар ин марҳила хонандагон ба хусусияту аҳамият, шароити меҳнат, олоти меҳнат ва талаботҳои касб ба шахс шинос мешаванд. [4, с.16]

-марҳилаи хотимавии машварати касбӣ вобаста ба майлу хоҳиш ва қобилиятҳои психофизиологии хонандагон, барои интихоби касби ояндаи онҳо ёри расонида мешавад. Машварати хотимавӣ барои синфҳои X – X1 ва X11 (барои таҳсилоти 12сола) гузаронида мешаванд. Машварати хотимавӣ дар асоси натиҷаҳои ташхиси пешакии хонандагон ва тавсияҳои комиссияи махсуси роҳнамои касбӣ гузаронида шуда барои интихоби касби ояндаи хатмкунандагони мактаб ёрии асосӣ мебошад.

Машварати касбии аниқнамой – бештар бо хонандагону донишҷӯёни омӯзишгоҳҳои касбӣ техникӣ, коллеҷҳо, мактабҳои олӣ ва мутахассисони корхонаву муассисаҳои истеҳсолӣ гузаронида мешавад. Мақсади асосии чунин машваратгузаронӣ аниқ намудани интихоби дурусти касб вамуайян намудани хатогиҳо дар интихоби касб мебошад.

Чуноне, ки натиҷаҳои таҳлили машварати касбии аниқнамоӣ нишон медиҳанд, 24% - и хонандагону донишҷӯёни омӯзишгоҳҳои касбӣ, коллеҷҳо ва мактабҳои олии Ҷумҳурӣ (аз миқдори 300 нафар, пурсиши анкетӣ) ба касби интихобкардаи худ розӣ нестанд ва ҳангоми интихоби касб ба хатогиҳо роҳ додаанд. ».[8, с.123] Ҳангоми интихоби касб ба хатогиҳое, ки аз омилҳои зерин ба вуҷуд омадаанд, роҳ дода мешавад. Ба монанди:

- талаботҳои касбӣ.
- шинос набудани хонанда ба шароиту олоти меҳнат, хусусиятҳои касб ва ғайра.
- интихоби касб дар зери таъсири волидон, хешу табор, шиносон ва дӯстон.
- интихоби касби булҳавасона,бо мақсади вазифа, либоси низомӣ ва ғайра.
- рӯҳан тайёр набудани хонанда ба интихоби касб.
- надонистани талаботҳо ба касб.
- шинос набудани хонанда ба шароиту олоти меҳнат, хусусиятҳои касб ва ғайра.
- вобаста ба шароити иҷтимоӣ ва иқтисодии хонанда интихоб намудани касб (интихоби муассисаҳои таълимии касбӣ, ки ба ҷои зисти хонанда наздик мебошанд ва ғайра).

Марҳилаҳои машваратӣ касбӣ хусусиятҳои гуногунро доранд.

- дар марҳилаи якум – хонандагон барои интихоби касби худ бояд тайёр шаванд. Интихоби дурусти касбро танҳо шахсе метавонад, ки қобилияти меҳнат кардан, бартараф намудани душвориҳо, ҳисси ҷавобгарӣ ба кори супоридашударо дошта, қобилиятҳои худро дуруст баҳо дода тавонад.

Аз ин сабаб инкишофи қобилиятҳо ва сифатҳои мусби нисбати шахс меҳнатдӯстӣ, ҳурмат намудани собиқадорони меҳнат, муносибати мусбат ба касбҳои гуногун, сабру тоқат ва интизоми

ҳамида дар марҳилаи якум вазифаи асосии омӯзгорони мактаб мебошад. Марҳилаи якӯми машварати касбӣ хусусияти инкишофёбиро дорад. ».[7, с.39]

Муаллимони фаннӣ, роҳбарони синф, бояд дар ин марҳила шавқу ҳавас, қобилият ва хусусиятҳои шахсии хонандагонро омӯхта норасоиҳо ва камбудиҳои онҳоро бартараф намоянд. Назорат намудан ва тарбия намудани сифатҳои беҳтарини хонандагон кори асосии коллективи омӯзгорони мактаб мебошад.

- дар марҳилаи дуюм – машварати касбӣ хусусияти тавсиявиро мегирад ва масъалаҳои зеринро ҳал мекунад: мувофиқат намудани ҳолати саломатии хонанда ба талаботи касб; тайёрии психологии (равонӣ) шахс барои азхуднамоии касби интихобшуда, додани маълумотҳо оид ба касб ба хонандагон, шинос намудани хонандагон ба талаботҳои касбҳо, имкониятҳои гирифтани маълумоти касбӣ ва шуғли меҳнат. Вобаста ба ин масъалаҳо се намуди машварати касбӣ ҷудо карда мешавад:

- тиббӣ, психологӣ – педагогӣ ва ахборотӣ.

Машварати тиббӣ пас аз ташхиси тиббӣ гузаронида мешавад. Дар машварати тиббӣ ҳолати саломатии хонандагон ба назар гирифта шуда вобаста ба талаботи касбҳо ба онҳо имконияти мустақилона интихоб намудани касби ояндаашонро медиҳанд. Хонандагон ба ҳолати саломатии худ аз натиҷаҳои комиссияи тиббӣ баҳо дода касби ояндаашонро интихоб мекунанд. Касбҳои алоҳида ба хусусиятҳои психологии шахс талаботҳои баланди худро пешниҳод мекунанд.

Дар ташкили машварати касбӣ ба усулҳои гузариши он аҳамият дода мешавад. Пеш аз ҳама машварати касбиро ҳамчун раванди давомнок дидан зарур мебошад. Ҳамзамон машваратчӣ бояд дар хотир дорад, ки ба хонанда дар шароити боварибахш муносибати эҳтиёткорона намояд. Имконятҳои васеъро барои гузаронидани машварати касбӣ бо хонандагон барои касбҳои коргарӣ таълими фанни технология ва асосҳои илмӣ мусоид менамоянд. Муаллими фанни технология ҳам дар раванди таълим ва ҳам дар таҷрибаомӯзии истеҳсолӣ имконият дорад, ки системанок ва мақсаднок бо намуди нақлҳо масъалаҳои бештари машварати касбии мактаббачагонро ҳал намоянд. Барои ин кор базаи моддӣ – техникии таълими технологӣ ва истеҳсолӣ, утоқҳои корӣ, устохонаҳои таълимӣ, лабораторияҳои самти таълими технологӣ, утоқҳои техникӣ, минтақаҳои таҷрибавии мактаб ва ғайраҳо бештар мусоидат мекунанд.

Ба мақсади машварат дар мактаб дарсҳои лексионӣ ва амалӣ истифода бурда мешаванд. Дарс ба нақшаи зерин гузаронида мешавад.

- гуногунии амалии касб дар кишвари мо;
- зарурият ва мушкилиҳои интихоби касби ҷавонон;
- шароити интихоби дурусти касб (сифатҳои шахс, шавқу ҳавас, майлу хоҳиш , қобилиятҳо, хоҳиши касбӣ ба касби интихобшуда ва талаботи ҷамъият ба мутахассисони касбҳои гуногун).

Хатогиҳои одатӣ ҳангоми интихоби касб: муносибат ба касбҳо, шавқмандии зиёд ба хусусиятҳои зоҳирии касб ё нодуруст баҳо додан ба хусусиятҳои психофизиологии худ аз ҷониби хонанда, ки ба касби интихобшуда мувофиқат намекунанд, интихоби касб дар зери таъсири волидон, хешу табор , дӯсту шиносҳо ва ҳолатҳои ногаҳонӣ.

Корҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ аз фанни технология ва ташаккули тарбияи меҳнатӣ, гузаронидани машварати касбии хонандагон ба онҳо шароит муҳайё мегардонад. Дар ин самт ташкилотҳои меҳнатии мактаббачагон (бригадаҳои истеҳсолии хонандагон, боғдорону ҷангалпарварони ҷавон) аҳамияти калонро мебозанд. Роҳбарони ташкилотҳои меҳнатии мактаббачагон бо ҳамкорӣ бо волидон, кормандони соҳаи тандурустӣ ва намояндагони муассисаҳои истеҳсолии ноҳияву шаҳрҳо метавонанд мактаббачагонро ба касбҳои гуногуни соҳавӣ (кишоварзӣ, чорводорӣ ва ғ…) шинос намуда, ба онҳо машваратҳои заруриро диҳанд.[8, с.63] Дар кори машварати касбӣ сӯҳбатҳои машваратӣ васеъ истифода бурда мешаванд. Чунин сӯҳбатҳо, самтҳои зеринро дар бар мегиранд: самти шиноснамоӣ, ташхисӣ, назоратӣ, саҳеҳгардонӣ ва ахборотӣ.

Самти шиноснамоӣ дар сӯҳбати машваратӣ ба намуди муоширати фаъол гузаронида мешавад. Аз ин ҷиҳат машваратчӣ худро бояд ҳамчун шахсе, ки барои расонидани ёрӣ ба хонандагон дар ҳалли мушкилотҳои ба миён омада ҳавасманд аст, нишон диҳад. Машваратчӣ бо маслиҳатҳои муфиди худ ба хонандагон ёрӣ мерасонад, ӯ набояд фикру ақидаҳои худро ба онҳо бандад. Аз ин ҷиҳат машварат пас аз анкетагузаронӣ бо хонандагон ташкил карда мешавад. Машваратчӣ бо анкетаҳои хонандагон шинос шуда, дар асоси онҳо саволҳои заруриро барои гузаронидани сӯҳбат – машварат, тайёр менамояд. Барои муайян намудани шавқу ҳаваси хонанда сӯҳбатро дар атрофи муҳокимаи баъзе саволҳо ташкил намудан бештар самаранок мебошад. Мисол, сӯҳбат оиди муносибати хонанда ба ҳамсинфон, хешу табор, оид ба кинофилми дӯстдошта, китобҳо ва ё шавқу ҳавас гузаронида мешавад.

Самти ташхиснамоии сӯҳбат бо муайянкунии тайёрии хонанда ба интихоби касб ва ҳаваси касбии ӯ алоқаманд мебошад. Дар ин сӯҳбат саволҳои зерин муайян карда мешаванд: Кай ва чӣ хел шавқу ҳавас ба касби интихобкарда ба вуҷуд омадааст?. Устуворӣ ва сатҳи мустақили хонанда дар интихоби касб?, тассавурот дар бораи касб ва манбаҳои ахборотӣ оид ба касб, ки аз онҳо хонанда ба касби интихобкардааш шинос шудааст. Дар равиши сӯҳбат бояд тассавуроти хонанда дар бораи

фаъолияти ояндаи меҳнатиаш муайян карда шавад. Дар рафти сӯҳбати ташхискунанда саволҳои махсус – такроршаванда ва дуюмдараҷа гузошта мешаванд, ки онҳо дақиқӣ ва объективнокии (воқеӣ, бухронӣ) ҷавобҳоро месанҷанд.Сӯҳбати ташхискунанда ҳамзамон функсияи назоратиро мекунад, нишондиҳандаҳои пешина, ки ҳангоми омӯзиши шахсияти хонанда ба даст оварда шуда буданд, аниқ карда мешаванд.

Қисми хотимавии сӯҳбат асосан функсияи саҳеҳкунониро ичро мекунад, агар зарурият ба он бошад. Мисол, ҳангоми мувофиқат накардани хусусиятҳои психофизиологии шахс бо талаботи касби интихобшуда. Ҳамзамон ба хонандагон оид ба таркибияту моҳияти меҳнати касбӣ, роҳҳои аз худ намудани касб ва шуғли меҳнат маслиҳат дода мешавад. Дар таркибияти сӯҳбати машваратии касбӣ ҷамбаҳои зерин ҷудо карда мешаванд: психологӣ – педагогӣ, ахборотӣ – шиноснамоӣ ва ахбороти - тавсиявӣ. Машваратчӣ бояд бо хонандагони оид ба сатҳи устувории хоҳиши касбиашон сӯҳбат гузаронад. Аз ин сабаб дар ҳар ҳолати аниқ машваратчӣ бояд муайян кунад, ки кадом яке аз ҷамбаҳои мушкилот барои хонанда зарууртар мебошад.Мақсади сӯҳбати психологӣ -педагогӣ расонидани ёрӣ дар худмуайянкунии хонандагон ба фаъолияти меҳнати ҷамъиятӣ мебошад. Аз ин ҷиҳат бо хонандагон машғулиятҳои дӯстдошта, шавқу ҳавас, қобилиятҳо, мотиви интихоби касб, сифатҳои психологии онҳо муҳокима карда мешавад. Дар равиши сӯҳбат ба хонандагон барои беҳтар намудани сифатҳои шахсии онҳо ва бартараф намудани камбудиҳои ҷойдошта тавсияҳо дода мешаванд.

Шарти асосии гузаронидани машварати касбӣ – муайян намудани сатҳи баланди шуурнокии хонандагон мебошад, чунки бо хонандагоне, ки тафаккури зарурияти ба меҳнати фаъоли ҷамъиятӣ ҷалб шудан ва парвои интихоби касби ояндаи худро надоранд, машварат кардан бефоида мебошад. Аз ин сабаб ҷамбаи психологӣ – педагогӣ бо муҳокимаи худбаҳодиҳии хонанда алоқаманд мебошад. Се намуди худбаҳодиҳии ҷудо карда мешавад:Ҳақиқӣ мувофиқ, баҳодиҳии баланд, баҳодиҳии паст;

Мактаббачагоне, ки худбаҳодиҳии мувофиқ доранд, ба қобилиятҳо сатҳи инкишоф ва сифатҳои шахсии худ вобаста ба талаботҳои касбӣ, ҳақиқӣ баҳо медиҳанд. Ин хусусият ба онҳо имконият медиҳад, ки мустақилона ва бошуурона касби ояндаи худро интихоб намоянд. Одатан чунин хонадагон бо машваратчӣ озодона ва фаъол сӯҳбат намуда ҳалли мушкилотҳои худро муҳокима менамоянд.

Ҷанбаи ахборотӣ – шиноснамоии сӯҳбат барои пурра намудани тасавуроти хонанда оид ба касбҳо равона карда шудааст. Ҳангоми гузаронидани чунин сӯҳбат мавзӯъ бояд ба як касб маҳдуд нашавад, зеро, ки хонандагонро ба фаҳмиши нодуруст мебарад.

Ҷанбаи ахборотии сӯҳбат бо ахборотҳои аниқ оид ба имкониятҳои гирифтани маълумоти махсуси касбӣ, ба кор омодашавӣ алоқаманд мебошад.Дар рафти сӯҳбат машваратчӣ хонандагонро бо муассисаҳои таълимии касбӣ, ҷойи ҷойгиршавии он, мӯҳлати омӯзиш, талаботҳои муассисаҳои таълимии касбӣ ба хонандагон, оид ба имкониятҳои шуғли меҳнатӣ ва тамоюли дараҷавии касб ахборот медиҳад. Мактаббачагон ҳангоми чунин сӯҳбат бояд ахборотҳои аниқро ба саволҳои гузоштаашон гиранд. Дар акси ҳол машварат арзишҳои худро гум мекунад.

Ҳамин тариқ, машварати касбӣ – расонидани ёри ба ҷавонон мебошад, ки роҳи ҳаётии худро интихоб намудаанд ва дар ҳеҷ ҳолат вобаста намудани ақидаи машваратчӣ ба шахс набуда ҳуқуқи озодии шахсро дар интихоби касби ояндаи ҷавонон маҳдуд намекунад. Аҳамияти махсусро дар методикаи ташкили машварати касбӣ бо хонандагон додани тавсияҳо ва пешниҳоди рӯйхати адабиётҳо оид ба касбҳо, мебозад. Ба ин кор ҷалб намудани китобхонаи мактаб зарур мебошад.Китобдори китобхона метавонад барои хонандагон рӯйхати адабиётҳоро оид ба касбҳо пешниҳод намуда, онҳоро бо китобҳо шинос намояд. Инчунин дар кори машварати касбӣ намоиши кинофилмҳо, тамошои барномаҳои телевизионӣ ва шунидани радио ,сӯҳбатҳо оид ба касбҳо аҳамияти калон дорад.

АДАБИЁТ

1. Алиев С. Психологияи синну солӣ ва омӯзгорӣ. / С. Алиев - Душанбе, 2003 - 186с.
2. Вершкова Г.Л. Трудовое воспитание и профорентация подростков: / Г.Л.Вершкова, С.Н. Чистякова М., Знания, 1979. – 386с.
3. Крупская Н.К. О профессиальной орентации школьников. / Н.К. Крупская - М., Просвещение. 1965 - 146 с.
4. Карамзин И.В. Вопросы профессиональной подготовки молёдожи. / И.В. Карамзин, Н.Н. Сангов - Душанбе – 1997 - 95с.
5. Карамзин И.В. Индустриального – педагогическая психология. (1 – 11 части). / И.В. Карамзин, Н.Н. Сангов - Душанбе (1996) –1997 - 126с.
6. Макаренко А.С. Выбор профессии. Радость творческого труда. / А.С. Макаренко - Соч. тома 5.7.М., изд –во АПН РСФСР. 1958 - 132с.
7. .Машварат омили муҳимтарини интихоби касб. Душанбе – 2007. мураттибон Х. Ғозиев, М. Маҳкамова.Душанбе- 2013, 56 с
8. Сангов Н.Н., Ғозиев Х.Р., Алиев А.Ҳ. Роҳнамоии касбӣ (дастури таълимӣ-методӣ) Душанбе

МЕТОДЫ ПРОВЕДЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОНСУЛЬТАЦИИ ПО СОЗНАТЕЛЬНОМУ ВЫБОРУ ПРОФЕССИИ

В статье автор даёт определения профессиональной консультации и методику ведения профессиональной консультации с учащимися средных обшеобразовательных учреждениях. В статье особое внимание уделено проблемам выбора профессии в средних общеобразовательных учреждениях по осуществлению профориентационных работ. Автор статьи профессиональную консультацию разделяет на три периода: подготовительный, заключительный и уточняющий. Как указывает автор, в подготовительном периоде учащийся в процессе учебных занятий знакомятся с миром профессии, с особенностями профессии и её требованиям с целью сознательного выбора профессии. Автор указывает на привычные ошибки при выборе профессии. Эти- отношение личности к профессиям, неправильная оценка к своим психофизиологическим данным, выбор профессии под воздействием человеческого фактора. В работе по профессиональной консультации широко применяются беседы с целью выявления интересов и способностей учащихся. Беседа заключает в себе следующие направления: ознакомительное, диагностическое, контролирующий, уточняющий и информационный. В процессе проведения профориентационных бесед, консультант должен показать себя, как специалист который хочет помочь учащимся в решении проблем по сознательному выбору профессии. Автор особенно подчеркивает, что при ведения профориентационных бесед консультант не должен настаивать на свои мнения по выбору профессии. Как указывает автор в работе по профорориентации большое значение имеют внеклассные и внешкольные работы по учебному предмету технология .Особое внимание автора также направлено на совместную работу семьи, школы, работниками здравоохранения и руководителями производства по оказании помощи учащимся ,по сознательному выбору профессии. По мнению автора одним из главных условий по проведению профессиональной консультации является определения уровни сознательности учащихся. Автор указывает на три уровня оценки. Как реальное, завышенное и заниженное. Автор указывает на то, что зная самооценку учащихся можно контролировать и корректировать работу по профессиональной консультации с целью сознательного выбора будущей профессии.

Ключевые слова: *профессиональная консультация, методика, выбор профессии, период, ошибки , беседа, внеклассная и внешкольная работа, учебный предмет, технология, семья, школа, уровень оценки, сознательный выбор.*

METHODS OF PROFESSIONAL CONSULTATION ON CONSCIOUS CHOOSE OF JOB

In this article the author gives the definition of professional consultation and methods of professional consultation with pupils of secondary educational enterprises. The main attention is given to the problems of choosing the job at secondary educational enterprises on formation of proferentational works. The author of the articles divides the professional consultation into 3 periods: preparatory, conclusive and definite. As the author shows at preparatory period during the process of lessons the pupils introduce with the world of profession and its requirements with the purpose of concious choose of job. The author shows the usual mistakes by choosing the job. There are the personal connection to jobs, wrong marks to self- pcychological data, choose of job under influence of human factor. At activity on professional consultation widely used the talks with the purpose of increasing the interest and ability of pupils .The talk has the following direction: introduction, diagnostic, control, conclusive and informational. During the process of proferentational talks, the consultant must show himself as the specialist who wants to help the pupils in decision of their conscious job choosing. The author mainly notes that the consultant must not made his own thoughts on choosing the job.

As the author shows at proferentational works the great meaning of outdoor (out of classes and out of schools) work on subject technology. The main attention of the author is directed to cooperational works of families ,schools , employees of health protection and industrial leaders by giving helps the pupils to conscious choose of job. By authors mind one of the main condition of professional consultation is definition the level of consciousness of pupils .The author shows 3 level of marks. As real, high and low. The author shows to that knowing the pupils self marking , we can control and correct the work on professional consultation with the purpose of conscious choose of future profession.

Keywords: *professional consultation ,methods ,choose of job, period, mistakes , talks ,out of class and out of school works (outdoor works), subject , technology , family , school, level of marks, conscious choosing.*

Сведение об авторах:

Курбонова Насиба Джамоловна *– ассистент кафедры автомобиля и машиностроения Инженерно педагогического колледжа города Душанбе, Тел: (+992) 988423690*

Сангов Нуриддин Набиевич *– кандидат педагогических наук, доцент кафедры обще технических дисциплин и машино ведения Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Айни Тел: (+992) 931003657*

About the authors:

Kurbonova Nasiba Jamolovna *- Assistant of the Department of Automobile and Mechanical Engineering of the Engineering Pedagogical College of Dushanbe, Tel: (+992) 988423690*

Sangov Nuriddin Nabievich *- Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of General Technical Disciplines and Machine Science of the Sadriddin Aini Tajik State Pedagogical University. tel. (+992) 931003657. Email: Sangov051257@/.mail.ru*

РАЗВИТИЕ РЕЧИ У ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В ПРОЦЕССЕ ОРГАНИЗАЦИИ РЕЧЕЯЗЫКОВЫХ ИГР

Бедилова М.Х.

Таджикский государственный педагогический университет им. С.Айни

Изучение русского языка в дошкольных образовательных учреждениях Республики Таджикистан приобретает в последнее время качественный оттенок. Оно направлено на реализацию Государственной программы «О мерах совершенствования и изучения русского и английского языков в образовательных учреждениях Республики Таджикистан до 2030 года», в которой приоритет отдается овладению русским языком в целях практического его усвоения и активного участия в речевом общении.

Такая постановка вопроса еще раз свидетельствует о том, что исходя из основной роли русского языка как средства межнационального общения, уже начиная с дошкольного возраста на первый план выдвигается основная цель обучения – подготовка детей к овладению русским языком в практическом направлении. Происходит первые навыки говорения на русском языке с использованием простых слов и словосочетаний, речевых конструкций для выражения элементарных речевых высказываний на русском языке.

Последнее требует определения методической системы обучения русскому языку в старших группах дошкольного возраста с детьми – носителями таджикского языка. Это означает, что «существует запрос на организацию специального обучения русскому языку начиная с маленького возраста, и очень важно представлять себе, в какой среде растет малыш, как помочь ему и его родителям, как научить воспитателей быть проводниками в мир двуязычия (билингвизма)» [6, с.5].

Современная концепция формирования многоязычия и поликультурности в Республике Таджикистан (данная концепция впервые в Таджикистане представлена профессором Негматовым С.Э. в виде отдельной монографии) отвечает духу формирования и развития полилингвизма в образовательном пространстве. В настоящее время «многоязычие признается и поощряется мировым сообществом, так как, с одной стороны, облегчает контакты политического и экономического плана, а с другой – миграция населения приводит к обострению вопросов, связанных с передачей информации и взаимопониманием. Как правило, это дает человеку преимущество перед теми, кто не знает иного языка, кроме родного» [6, с.6].

Ситуация с тенденцией развития дву и многоязычия в мире настоятельно требует, чтобы уже с дошкольного образовательного учреждения дети должны усвоить кроме родного языка других языков, в частности русского языка как языка общения с носителями данного языка и представителями разных национальностей и народностей, проживающих на территории нашей республики. Это очевидно и не подвергается обсуждению в контексте основной функции русского языка как языка межнационального общения.

В настоящей статье речь идет об изучении русского языка детьми старшего дошкольного возраста в процессе речевых и языковых игр. Почему такая постановка методического вопроса привлекла наше внимание? Дело в том, что в дошкольном возрасте умелая организация игровых методов обучения представляет собой существенный интерес у детей. Во-первых, игровые задания всегда интересны в плане своей разнообразности; во-вторых, речевые и языковые игры полезны в контексте налаживания речевых действий детей с учетом каждодневного обогащения словарного запаса, усвоения элементарных речевых моделей и конструкций, позволяющих им вести разговор на русском языке. Именно в играх происходит отработка и тренировка словоупотребления, языковых явлений и закрепление элементарных речевых навыков [4].

Сущность понятия «игра» в методическом плане имеет весьма интересную интерпретацию в научной литературе. Так, в сборнике методических статей под названием «Живая методика для преподавателей русского языка как иностранного» авторы статьи «Игровые задания на занятиях по русскому языку как иностранному» Н.Б.Битехтина и Е.В.Вайшнорене отмечают: «Игра - это деятельность, свойственная людям с рождения до старости, деятельность, через которую человек познает мир» [4, с.64]. там же читаем: «Игра – это упражнение во взаимодействии с людьми в разнообразных социальных контекстах и ролях, взаимодействие, осуществляемом с помощью различных инструментов, в том числе, языка» [4, с.65].

Опытные воспитатели и учителя русского языка в старших группах дошкольного учреждения в процессе организации речевых и языковых игр научат детей в понимании изменения форм слов, заменяющих друг друга на одном и том же месте в лексической и грамматической системе языка. Они могут умело использовать игровое пространство, связывать и насыщать их речевыми ситуациями, в которых происходит возможность отработки и тренировки определенных речевых конструкций в целях развития речевых навыков детей.

Так, во время изучения темы «Спорт» можно использовать много речевых конструкций на базе известных детям слов и понятий, связанных со спортом. Для детей такие слова и понятия спортивной тематики, как *футбол, волейбол, велосипед, хоккей, спортсмен, стадион, спортивная площадка, играть, смотреть, любить* и т.п. не вызывает трудностей в плане понимания и употребления в речи. На базе этих слов и выражений можно разыгрывать разнообразные подвижные игры. А в качестве демонстративного материала могут служить картины с изображением разных видов спорта, спортсменов, одетых в разные спортивные костюмы, формы. В качестве раздаточного материала можно использовать бумажные спортивные костюмы для кукол из картона и сами куклы, изображения отдельных принадлежностей разных видов спорта, фотографии спортсменов республики, чемпионов спортивных мероприятий (из газет и журналов).

Методическая организация таких игровых занятий по русскому языку в старших группах дошкольного возраста состоит из ознакомления детей с известными им словами *спорт, спортсмен, гимнастика, зарядка, футбол, хоккей, волейбол, стадион, велосипед, спортивная площадка, делать, играть, любить* и т.п. Весьма важно тренировать детей в правильном употреблении грамматических форм типичных слов и словосочетаний (*делать зарядку, играть в футбол, кататься на велосипеде, любить гимнастику, ходить в стадион*), активизировать спряжение глаголов (*катаюсь, катаешься, катается, катаемся, катаетесь, катаются; играю, играешь, играет, играем, играете, играют* и т.д.).

Речевые и языковые игры по русскому языку в дошкольных учреждениях ввиду недостаточной языковой подготовки детей можно организовать с опорой на их родной язык. Поскольку многие слова из спортивной тематики являются общими для обоих языков, можно указать на факт универсальности их употребления. Однако следует обратить внимание на правила произношения звуков, место ударения, интонации предложения, выявить случаи несовпадения артикуляции некоторых фонем на уровне русского и таджикского языков. Это касается таких слов, как *площадка, кататься, велосипед, хоккей, волейбол* и т.п.

Безусловно, для правильного словоупотребления большую помощь окажут слова сходные в обоих языках по значению: известно, что они звучат одинаково на родном и русском языках, однако, как уже было сказано, особенности русского произношения по сравнению с родным языком детей часто становятся причиной порождения произносительных ошибок (вместо *волейбол – валедбол;* вместо *кататься – катастса;* вместо *площадка – палашадка* и т.д.

Особо позитивными моментами в организации речевых и языковых игр является демонстрация картин с описанием и употреблениям ряда слов по теме «Спорт». Так, «воспитатель показывает несколько картин, для описания которых употребляется слово «кататься»: «Слон катается на велосипеде»; «Кошки катаются на коньках», затем сам показывает несколько спортивных движений: «Я катаюсь на велосипеде»; «Я катаюсь на лыжах»; «Я катаюсь на коньках» [6, с.187].

Особенным этапом в проведении подобных игровых заданий является самостоятельное выполнение детьми некоторых спортивных движений с закреплением грамматических форм различных слов в разных языковых ситуациях. Так, воспитатель дает задание использовать слово кататься детьми в своих предложениях. Дети отвечают примерно так: «*Я катаюсь на велосипеде»; «Тимур катается на велосипеде»; «Дети катаются на велосипеде»* и т.д. На примере *«катаюсь, катается, катаются»* дети поймут особенности употребления глагола в том или ином лице и числе. Более того, детям объясняется правило употребления предлога «**на**»: «Чтобы сказать, на чем именно мы сейчас катаемся, мы употребляем предлог «на»: *на санках (показ картинки), на велосипеде, на машине, на лошади, на пароходе, на лыжах* (подбор того, на чем можно кататься, продолжают дети)» [6, с.187].

В старших группах дошкольного возраста можно практиковать речевые и языковые игры на конкретной речевой ситуации. Например, после отработки упражнений с картинками, которые были приведены выше, воспитатель слегка может усложнять задания. Например, он задает вопросы типа: «*Ты катаешься на велосипеде?»; «У тебя какой велосипед?»; «Какой у тебя мяч?»; «Он большой или маленький?»; «Какой спорт любит твой брат?»; «А, папа?»* и т.п.

Для того, чтобы усвоенные слова были прочно закреплены в памяти детей, нужно постоянно их повторять на последующих играх и заданиях. По сути, речь идет о закреплении ранее введенных слов. Важно отрабатывать глаголы «*кататься», «любить», «уметь*». Но особенно важно детей приучить к использованию глаголов в разных грамматических формах: *умею, умеешь, умеет, умеем, умеете,*

умеют»; люблю, любишь, любит, любим, любите, любят»; катаюсь, катаешься, катается, катаемся, катаетесь, катаются». Как видно, слова в разных грамматических ситуациях в зависимости от лица и числе говорящего меняют свои формы.

Если дети усвоят тонкости употребления глагольных форм с дошкольного возраста, то в школе для них речевые обороты и конструкции с этими глаголами не будут представлять особых трудностей в употреблении. Детская память устойчива для усвоения разных слов и форм языковых единиц и конструкций. Отсюда воспитатель имеет возможность развития навыков словоупотребления детей еще с дошкольного возраста, что качественно будет отражаться на будущие их языковые способности.

Методика развития русской речи у детей дошкольного возраста, безусловно, имеет свои характерные особенности. Так, характерным приёмом научения детей выразиться по-русски следует считать метод использования родного языка в качестве опоры. Дело в том, что дети по причине недостаточного языкового и речевого опыта еще не могут сразу оценить речевую ситуацию и быстро реагировать на не неё. В частности, мы рекомендовали воспитателям дошкольных учреждений на занятиях по русскому языку использовать ситуации на родном языке, а затем плавно перейти на русский язык. Например, детям на родном языке предлагалось, что можно сказать в той или иной конкретной ситуации: «*К вам домой пришла подруга»*. Что ей можно предлагать? – «*Давай пить чай»*. А теперь попробуем ответить на вопросы на русском языке: *«Светит солнце» - «Давайте гулять»; «Созрели фрукты» - «Давайте, собирать фрукты»* (абрикосы, персики, виноград, черешню и пр.).

На занятиях одновременно с обучением русскому языку можно вести большую воспитательную работу. Так, опытные воспитатели, используя языковой опыт детей на родном языке, могут успешно объяснять детям значения слов «*хорошо - хуб*» и «*плохо - бад*». Можно опираться на разные речевые ситуации и попросить детей соответственно к ней (хорошо или плохо) выбрать правильные ответы.

Например:

Анвар ведет себя прилежно. – Хорошо.

Рустам не хочет слушать маму. – Плохо.

Нигора помогает маме. – Хорошо.

Наргис все время молчит. – Плохо.

Далер помогает воспитателю. – Хорошо.

Сухроб обижает девочек. – Плохо.

Таким же примерно образом можно ознакомить детей со словами «*быстро - тез» и «медленно - суст*». Опять целесообразно опираться на примеры на родном языке: «*Мошин тез мегардад». «Рустам суст роҳ мегардад*». Можно, в первую очередь использовать речевые образцы. Например, показывая на рисунок или картину, можно объяснить разницу между этими двумя словами: «*Птица летит медленно». «Машина двигается быстро». «Лощадь бежит быстро». «Слон бежит медленно».*

Можно разнообразить речевые игры путем вопросно-ответных упражнений. Например, воспитатель, показывая какую-нибудь игрушку детям, говорит: «*Вот это большая/маленькая игрушка*». Затем задает вопросы детям: *Какая у тебя игрушка? Какой у тебя мяч? Как едет трактор: быстро или медленно? А как едет машина? Как идет человек? Как лети самолет?* и т.д.

На занятиях можно практиковать в зависимости от речевой и языковой подготовки детей разные ситуативные моменты, связанные с пониманием обращения и его выполнением. Например, воспитатель отдает детям разную команду: «*Мойте быстро руки!»; «Кушайте медленно!»; «Быстро убирайте постель!»; «Медленно пейте чай!».* Здесь самое главное состоит в том, чтобы дети правильно поняли смысл этих двух противоположных по смыслу слов, чтобы в соответствующей речевой ситуации говорить правильно и точно.

Развитие речи детей дошкольного возраста – дело не одного дня. Не каждый ребенок способен понимать суть вопросов воспитателя и тем более правильно ответить на них. В этом плане воспитателю следует проводить качественную работу над словарным запасом детей. Не следует давать детям много слов на запоминание. Достаточно 4-5 слов на каждом занятии, но важно обязательное закрепление и систематическое их повторение с использованием речевых игровых заданий и ситуаций.

Особенно ценны задания, когда дети, правильно понимая речь воспитателя, адекватно на нее реагируют. Например, воспитатель просит детей дать оценку, кто из детей поступает хорошо, а кто плохо, кто красиво, и кто некрасиво: *Рустам говорит правильно, а Далер неправильно. Дети отвечают: Рустам говорит хорошо, а Далер плохо.*

Воспитатель: *Наргис ест медленно, а Заррина быстро.* Дети отвечают: *Наргис ест плохо, а Зарина хорошо.*

Как показал опыт работы в старших группах дошкольных учреждений, преобладание на занятиях с детьми – носителями таджикского языка русской речевой практики быстро продвигает их в овладении русским языком. Все отмеченные нами методы работы ориентируют воспитателей и учителей на

особую систему организации занятия по русскому языку. Каждое занятие должно преследовать комплексную систему обучения речевому общению. Это, по сути, интенсивная практика в речевых упражнениях детей – носителей родного языка. Приведенные методы работы, прежде всего, создают атмосферу естественной речевой среды на русском языке и побуждают детей к активным речевым действиям в говорении и слушании.

Элементарные навыки речевых действий детей старшего дошкольного возраста дают возможность выражать свои мысли, реагировать на вопросы и адекватно на них ответить. Все это первые шаги по пути овладения языком как средством общения. Дети потихоньку научатся составлять небольшие высказывания. Самое главное: формируется чувство языка, а это большой позитивный шаг в сторону повышения мотивации детей, их стремления в овладении языком для обеспечения коммуникативных потребностей и желаний говорить по-русски.

Ученые-методисты [2] склонны к мнению о том, что развитие речевой способности детей дошкольного возраста является непосредственной задачей образования по русскому языку перед поступлением в начальную школу. Первые навыки говорения детей-таджиков на русском языке и пользоваться им как неродным языком в целях общения, умение выражать свои мысли пусть даже элементарно и просто – большой успех в период дошкольного образования.

«Владение дошкольником иноязычной речью не бывает совершенным, но он с удовольствием, часто исходя из растущей интеллектуальной потребности, пытается анализировать слышимое и делать выводы относительно языков» (6, с. 219-220). При правильной постановке вопроса и умелой организации учебного процесса, можно практиковать отработку компонентов грамотного речевого потока. Пусть дети в дошкольном возрасте еще говорят по-своему, у них ограниченный словарный запас, грамматика русского языка еще хромает, артикуляция не на должном уровне. Однако все это издержки времени, ибо каждый маленький успех ведет детей в большую речевую дорогу, научит их различать правильное от неверное, точное от неточное.

Самое главное – научить детей находить короткие и эффективные пути к знаниям и навыкам, умениям и способностям, на сочетания смысловых элементов лексических единиц языка. Когда дети представляют себе, что они на правильном пути, у них есть способность усвоить слова, словосочетания, речевые конструкции и модели, все это откроет перед ними широкие горизонты речевого действия и речевой активности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азимов Э.Г. Словарь методических терминов. / Э.Г.Азимов, А.Н. Щукин – СПб, 1999. – 344 с.

2. Величук А.П. Русский язык в старших группах национальных детских садов РСФСР. / А.П.Величук, Е.А. Бажанова – Л., 1987. – 182 с.

3. Дурова Н.В. Русский язык в многонациональных группах детских садов / Н.В. Дурова Дурова // Дошкольное воспитание, 1990, №12. – С.32-38.

4. Живая методика для преподавателей русского языка как иностранного. – 2-ое изд. – М.: Русский язык. Курсы, 2009. – 336 с.

5. Негматов С.Э. Горизонты лингводидактики: Монография. / С.Э.Негматов - Душанбе: Сифат, 2020. – 162 с.

6. Протасова Е.Ю., Родина Н.М. Методика развития речи двуязычных дошкольников: Учебное пособие для вузов. / Е.Ю.Протасова, Н.М. Родина – М.: ВЛАДОС, 2010. – 253 с.

РАЗВИТИЕ РЕЧИ У ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В ПРОЦЕССЕ ОРГАНИЗАЦИИ РЕЧЕЯЗЫКОВЫХ ИГР

В настоящей статье затронута весьма важная проблематика развития русской речи у детей старшего дошкольного возраста Республики Таджикистан в процессе организации речеязыковых игр. По мнению автора, в дошкольном возрасте умелая организация игровых методов обучения представляет собой существенный интерес у детей. Во-первых, игровые задания всегда интересны в плане своей разнообразности; во-вторых, речевые и языковые игры полезны в контексте налаживания речевых действий детей с учетом каждодневного обогащения словарного запаса, усвоения элементарных речевых моделей и конструкций, позволяющих им вести разговор на русском языке. Именно в играх происходит отработка и тренировка словоупотребления, языковых явлений и закрепление элементарных речевых навыков.

Методика развития русской речи у детей дошкольного возраста, безусловно, имеет свои характерные особенности. Так, характерным приёмом научения детей выразиться по-русски следует считать метод использования родного языка в качестве опоры. Дело в том, что дети по причине недостаточного языкового и речевого опыта еще не могут сразу оценить речевую ситуацию и быстро реагировать на не неё. В частности, в статье воспитателям дошкольных учреждений на занятиях по русскому языку рекомендованы использовать ситуации на родном языке с плавным переходом на русский язык.

Ключевые слова: *речь, развитие речи, русский язык, дети, старшая группа, дошкольный возраст, методика, активизация, слушание, говорение, высказывание, мысль, родной язык, закрепление, повторение, речевая ситуация.*

SPEECH DEVELOPMENT IN OLDER PRESCHOOL CHILDREN IN THE PROCESS OF ORGANIZING SPEECH-LANGUAGE GAMES

This article touches upon a very important problem of the development of Russian speech in older preschool children of the Republic of Tajikistan in the process of organizing speech-language games. According to the author, at preschool age, the skillful organization of game teaching methods is of significant interest to children. Firstly, game tasks are always interesting in terms of their diversity; secondly, speech and language games are useful in the context of establishing children's speech actions, taking into account the daily enrichment of vocabulary, the assimilation of elementary speech models and constructions that allow them to conduct a conversation in Russian. It is in games that the development and training of word usage, language phenomena and the consolidation of elementary speech skills take place.

The methodology of the development of Russian speech in preschool children, of course, has its own characteristic features. Thus, a characteristic method of teaching children to express themselves in Russian should be considered the method of using their native language as a support. The fact is that children, due to insufficient language and speech experience, still cannot immediately assess the speech situation and react quickly to it. Russian Russian In particular, the article recommends preschool teachers to use situations in their native language with a smooth transition to Russian.

Keywords: *speech, speech development, Russian language, children, senior group, preschool age, methodology, activation, listening, speaking, utterance, thought, native language, consolidation, repetition, speech situation.*

Сведения об авторе:

Бедилова Мафтуна Хусайновна *- ассистент кафедры методики преподавания русского языка и литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни*

About the author:

Bedilova Maftuna Khusainovna *- Assistant of the Department of Methods of Teaching Russian Language and Literature, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБЕННОСТЕЙ МЕЖНАЦИОНАЛЬНОЙ ОБЩИТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ

Арбобова Ф.А.

Таджикский государственный педагогический университет им. С.Айни

С усилением межнациональных и межрегиональных контактов между представителями различных стран и народов растёт и количество исследований, посвящённых этническим аспектам проблемы общения.

В работах многих авторов освещается социальная сторона проблемы. Выявляется влияние развития и совершенствования средств производства, изменения социальной структуры общества на возникновение и стабилизацию новых форм общения между различными этносами.

Большое внимание уделялось некоторыми учёными изучению социальных норм и этнических стереотипов, в том числе - этнических предубеждений, их роли в регуляции взаимоотношений между людьми разных национальностей [3, с.8].

Необходимо отметить, что личность, выступая в социальной среде конкретной народности в разных формах общения, формируется в соответствии с образом жизни именно этого народа, при этом обмениваются результатами познания различных объектов, овладевают эмпирически накопленным опытом, ценностями заключённый в традициях, обычаях, обрядах и соответственно им регулирует свои действия, поведение [2, с.76].

Особенно в общении личность студентов формируются разносторонне, осуществляется передача и усвоение образа мыслей, поведения, манер, привычек, ценностные ориентации и, безусловно, всё это отражается в их действиях и поведение.

Чтобы общение педагога стало эффективным средством формирования личности студента, необходимо педагогу обеспечить национальное и межнациональное своеобразие воспитания в учебно-воспитательном процессе.

Для этого необходимо:

- система специальных мер по обогащению духовной национальной и межнациональной культуры;
- усиление внимания к общечеловеческим ценностям.

Культура межнационального общения педагога - это сложное явление, которое включает следующие структурные компоненты:

1) когнитивный - знание норм, принципов, установок, и требований гуманистической этики, т.е. ответственность, справедливость, добро и др;

2) мотивационный – интерес к изучению истории, культуры страны;

3) эмоционально-коммуникативный - способность к идентификации, эмпатии, рефлексии, сопереживанию, самокритичность и толерантность;

4) поведенческо-деятельностный - управление своими эмоциями, умение объективно оценивать ситуацию, непримиримость к нарушению прав человека [1;48].

В соответствии с этим процесс культуры межнационального общения педагога вуза включает:

▪ ознакомление молодёжи с системой научных знаний о правах и свободах человека, и их отношениях;

▪ формирование гражданских и общечеловеческих чувств и сознания;

▪ развитие позитивного опыта культуры общения с людьми;

▪ обеспечение высоконравственной мотивации поступков и поведения учащихся в процессе межличностного общения.

Для развития культуры межнациональных отношений педагога со студентами большое значение имеет грамотность, которая проявляется в способности сопереживать.

Особенно задача преподавателей педагогического вуза - сформировать у студентов уважение к чести и достоинству народа и каждого человека.

Изучив и проанализировав ситуацию, педагогам важно вести поиск эффективных форм межнационального общения, которые, определяют конкретное содержание педагогической и общественной деятельности иностранных студентов.

Педагогу следует исходить из того, что культура межнационального отношения является общечеловеческой ценностью и базируется на общечеловеческой нравственности. Её основу составляют формирование гуманных отношений между студентами и преподавателями, независимо от их национальности. Эту работу можно проводить в учебное и внеурочное время, через всю систему отношений в коллективе факультета, группы, вуза, любого образовательного учреждения. Но патриотизм нельзя воспитывать на словах, путём призывов и лозунгов. Важно создавать организацию студентов, ведущей целью которых является гармонизация общечеловеческих и национальных ценностей в общественной деятельности иностранных студентов.

Целесообразна организация творческих коллективов, представляющих искусство и культуру народов мира и постсоветского пространства.

Большую ценность для студентов имеют знания о происхождении народа, языка, о своеобразии национального этикета, обрядов, быта, одежды, самобытности искусства, художественных промыслов, праздников. Важно, чтобы преподаватель не только проявлял компетентность в этих вопросах, но и использовал накопленные знания в учебной, учебно-воспитательной и внеклассной работе, т.е. во время беседы, посещения студентами краеведческих и литературных музеев, национальных культурных центров, театров, выставок, фольклорных концертов, просмотров фильмов национальных студий и т. д.

В учебно-воспитательном процессе культура общения педагога руководствуется вполне определёнными правилами, исходя из которых используются методы воздействия, среди которых показ, приучение, упражнение, благопожелание, моление, принуждение, порицание, наказание, совет, просьба, укор и др.

Главная задача процесса общения состоит, в том, чтобы методы и приёмы одновременно выполняли бы роль обучающих и развивающих нравственность личности студента. В этом преподавателю поможет, его педагогическая способность воспринимать личность любого студента как диалектическое в целом. Задача преподавателя вуза состоит не только в том, чтобы формировать у иностранных студентов понятие и чувство гуманизма, патриотизма, но и, чтобы глубокая заинтересованность и уважение пронизывали все формы и методы межнационального общения с теми, кто обучается в стенах вуза.

Необходимо отметить, что общение регулируют не только потребности учащихся, направленность его личности, нравственный облик, но и таким образом они познают окружающих, как он воспринимает, понимает и оценивает себя и других в общении.

Можно полагать, что различную роль играют взаимопонимание при восприятии информации, с одной стороны, и восприятие норм и ценностей, предлагаемых учителем, с другой.

Следовательно, чем выше культура педагога, тем более она сказывается на самом содержании и характере общения.

Необходимо включать студентов в разумно организованный, посильный производительный труд, т.е. самообслуживание, самообразование, помощь отстающим соотечественникам.

Необходимым условием благополучных отношений иностранных студентов и взрослого является создание общности в их жизни, расширение сферы сотрудничества, взаимопомощи и доверия по инициативе взрослого [4; 25].

Следует отметить, что одной из основных задач культуры общения преподавателя стимулировать студентов к позитивному самовоспитанию, саморазвитию и преодолению трудностей.

Таким образом, студенты в процессе влияния общения учатся правилам жизни в не знакомом социальном коллективе, приобретают социальный и нравственный опыт, обнаруживают, и раскрывают свою внутреннюю природу и потенциальные возможности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кан-Калик В.А. Учителя о педагогическом общении. / В.А. Кан-Калик – Москва, 1987.190с.
2. Маджидова Б. Народные традиции и обычаи, как средство формирования нравственных качеств детей в семье: // Дисс. д.п.н. / Б.Маджидова - Душанбе: ТГПУ им. К.Джураева, 2004. - 360 с.
3. Набиев М.М. Национально-психологические особенности таджиков и специфика их проявления в этническом общении. // Дис.к.п.н. / М.М. Набиев - Москва. 1995.
4. Эмади М.Ф. Формирования коммуникативной компетенции у будущих преподавателей английского языка в системе иноязычного образования Ирана. // Дисс. к.п.н. / М.Ф. Эмади Душанбе, 2013.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБЕННОСТЕЙ МЕЖНАЦИОНАЛЬНОЙ ОБЩИТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ

В данной статье автор раскрывает психолого-педагогические особенности межнациональной общительности студентов. По мнению автора, для формирования личности студента, необходимо педагогу учитывать национальное и межнациональное своеобразие воспитания в учебно-воспитательном процессе. Особенно личность, выступая в социальной среде конкретной народности в разных формах общения, формируется в соответствии с образом жизни именно этого народа, овладевают ценностями заключённый в традициях, обычаях, обрядах и соответственно им регулирует свои действия, поведение.

По мнению автора, педагогам важно вести поиск эффективных форм межнационального общения, которые, определяют конкретное содержание педагогической и общественной деятельности иностранных студентов.

Автор считает, что необходимо организовать творческие коллективы, которые представляют искусство и культуру народов мира. При этом большую ценность для студентов имеют знания о происхождении народа, языка, о своеобразии национального этикета, обрядов, быта, одежды, самобытности искусства, художественных промыслов, праздников.

Ключевые слова: *межнациональное общение, преподаватель, иностранные студенты, личность, общечеловеческие ценности, самообразование, самовоспитание, патриотизм, когнитивный компонент, идентификация, обряды, этикет, эмпатия, самокритичность, толерантность.*

PSYCHOLOGICAL –PEDAGOGICAL CHARACTERISTICS OF THE FEATURES OF INTERETHNIC SOCIABILITY OF STUDENTS

In this article the author the psychological and pedagogical features of the interethnic sociability of students. According to the author, for the formation of the student's personality, it is necessary for the teacher to take into account the national and international originality of education in the educational process. Especially the personality, speaking in the social environment of a particular nationality in different forms of communication, is formed in accordance with the lifestyle of this particular people, they acquire the values of the imprisoned in the traditions of customs, rituals and, accordingly, they regulate their actions behavior.

According to the author, it is important for teachers to search for effective forms of interethnic communication that determine the specific content of the pedagogical and social activities of foreign students.

The author believes that it is necessary to organize creative teams that represent the art and culture of the peoples of the word, of clothing, the originality of the art of artistic crafts of holidays.

***Key words**: international communication, teacher, foreign students, personality, human values, self-education, patriotism, cognitive component, identification, rites, etiquette, empathy, self-criticism, tolerance.*

Сведения об авторе:

Арбобова Ф.А. *– старший преподаватель кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни. Тел: 9084879 28*

About the author:

Arbobova F.A. *– senior lecturer, Department of General Pedagogy, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.*

АУТОАГРЕССИЯ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ЗУҲУРОТИ ОН

Маҷидова Б., Тошова Ҳ.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Инсон дар ҷараёни ҳаёт ва фаъолияти худ ба ҳолатҳое дучор мешавад, ки он ба зуҳуроти амалу рафтори ӯ вобастагӣ дорад. Ӯ на танҳо ашёҳо ва ҳодисаҳои олами иҳотакардаро фаъолона донista мегирад, инчунин нисбат ба онҳо муносибати муайяне зоҳир менамояд. Аз замонҳои қадим, яке аз масъалаҳои ҳалталаби ҷомеа ин ба роҳ мондани муносибати дурусти инсон ба худ, ба дигарон, ба ашёҳо ва муҳити гирду атроф мебошад. Дар қатори оне ки инсон амалҳои ғайриқонунӣ, номатлубро нисбат ба дигарон раво мебинад, инчунин ҳолатҳое мешавад, ки онҳоро нисбат ба худаш чунин рафторро содир менамояд. Яке аз чунин амалҳо ин амалҳои аутоагрессивӣ ба ҳисоб меравад, ки ҳар як инсон вобаста ба талаботи худ, муҳити иҳотакарда, ҳолату вазъияти психологӣ чунин рафторро нисбат ба ҷисми худ раво мебинад.

Дар айни замон рафтори аутоагрессивӣ яке аз проблемаҳои мураккаб ва печидаи илмҳои психиатрия ва психология ба ҳисоб меравад. Маҷмӯи мафҳумҳое вуҷуд доранд, ки раванди расонидани зарарро инъикос мекунанд: «рафтори аутодеструктивӣ», «рафтори аутоагрессивӣ», «рафтори худкушӣ», «худкушии мустақим ва ғайримустақим» ва ғайраҳо,ки онҳо ҳамчун мафҳумҳои ҳаммаъно истифода мешаванд, вале дар навбати худ ҳамчун мафҳумҳои идоракунандаи ҳолату рафтори махсус фаҳмида мешаванд. Ба ақидаи Руженков А.А, Лобов Г.А, Боева А.В ва дигарон аутоагрессия метавонад ҳамчун зарари вазнини ҷисмонӣ ба худ, бо истифодаи машрубот, маводҳои мухадир, рафтори хатарнок, интихоби касбҳои хатарнок ва дар дигар равандҳо зоҳир шавад [6].

Аз ин лиҳоз олимону мутафаккирон, психиатру психологон ва як қатор мутахассисони дигар оиди ин мавзӯи мубрам андешаҳои худро иброз намудаанд. Чуноне ки А.Г.Амбрумова қайд мекунад: «Рафтори аутоагрессивӣ ҳамчун маҷмӯи амалҳое мебошанд, ки ба саломатии психикии инсон зарар расонида, ҳамчун амалҳои барқасдона ба ҳисоб рафта ба таври ихтиёрӣ худкушӣ кардан аст» [1, с.2].

Рафтори аутоагрессивӣ як шакли рафтори девиантиест, ки дар он шахс ба зоҳир кардани амалҳои агрессивона нисбат ба худаш зарар мерасонад. Агрессияро бошууронна ва бешуурона ҳам аз ҷиҳати ҷисмонӣ ва ҳам аз ҷиҳати психологӣ мумкин аст ба худ раво бинад. Рафтори агрессивӣ-ин қувваест, ки ба воситаи он одам муҳаббат ва бадбинии худро нисбати атрофиён ё нисбати худ ифода мекунад ва тавассути он кушиш менамояд, ки талаботҳои шахсиро қонеъ гардонад. Агрессия-ҳолати гирифторшавӣ ба хашмгинӣ ва қаҳру ғазаб мебошад, ки бештар аз сӯйи одамони сустирода, аз он ҷумла наврасон дар шакли зоҳир кардани рафтори таҳдидомез ва зӯроварӣ нисбати шахси дигар, худ ва ё ашёҳо ба амал меояд.

Аутоагрессия аз нуқтаи назари психоанализ ба механизмҳои он дар худайбдоркунӣ, худтаҳқиркунӣ, зарар расонидан ба ҷисми худ то ба дараҷаи худкушӣ, вайрон кардани рафтори худ (зери таъсири майнушӣ, майзадагӣ, нашъамандӣ, токсикомания, гиподинаия, телемания, рафтори хатарноки шаҳвонӣ, интихоби намудҳои варзиши шадид, касбҳои хатарнок, рафтори иғвогарона) зоҳир мегардад. Ин мафҳум дар кори ҳар як тадқиқотчӣ ба тарзҳои гуногун шарҳ дода шудааст. Дар кори А.В.Ипатов ин мафҳум ҳамчун ҳолати психикӣ фаҳмида мешавад, ки ба вайроншавии рафтор оварда мерасонад. «Аутодеструксия» ва «аутоагрессия» аксар вақт ҳамчун мафҳумҳои ҷудогона фаҳмида мешаванд [3, с.44]. Одам мисли ҳама мавҷудоти зинда одатан майл набояд, ки агрессияро ба худ раво бинад, зеро он муқобили вазифаи асосии ӯ-зиндагӣ кардан аст. Муҳаққиқон дар бораи сабабҳои вайроншавиҳои рафторӣ фаҳмишҳои гуногун доранд. Аутоагрессия-аксар вақт дар заминаи стресси чандинсола, шароити вазнини зиндагӣ ё сарбории зиёди психикӣ ба амал меояд. Рафтори аутоагрессивӣ воқеан ду мафҳумро дарбар мегирад: рафтори худкушӣ ва рафтори аутодеструктивӣ. Сатҳи баланди изтироб низ омили муҳими хатари худкушӣ ба ҳисоб меравад.

Дар психоанализ аутоагрессия «рӯй бар муқобили худ» номида шуда он ҳамчун як механизми муҳофизатии психикӣ баррасӣ карда мешавад [5, с.6]. Ин мафҳум аз замони Зигмунд Фрейд маълум аст. Ба инкишофи аутоагрессия аз кӯдакӣ вазъи нооромӣ оила, ҷанҷолҳои пайдарпаи байни волидон, муҷозоти ҷисмонӣ ва психологии кӯдак, таҳқиру масхара, надонистани ниёзҳо ва набудани зуҳуроти муҳаббат, норасоии меҳрубонӣ ва ғамхорӣ мусоидат мекунад. Ба ақидаи доктори илмҳои психологӣ, профессор, мутахассиси соҳаи психофизиологияи умумӣ ва дифференсиалӣ Евгения Илина

аутоагрессия бештар дар занон дида мешавад. Ин асосан аз вобаста аст, ки духтаронро дар кӯдакӣ аз изҳори хашму ғазаб манъ карда мешаванд [2, с.85].

Агар дар бораи робитаи рафтори аутоагрессия бо хусусиятҳои системаи асаб сухан ронем, пас он дар одамони меланхолик, назар ба одамони холерик бештар рух медиҳад. Табиист, ки наврасон бештар ба рафтори худкушӣ даст мезананд, зеро давраи наврасӣ асосан як марҳилаи душвор дар ҳаёти инсон ба ҳисоб меравад. Дар ин давра дар наврасон гардиши куллие ба амал меояд ва ӯ бӯҳронҳои синнусолӣро аз сар мегузаронад. Ҳар як наврас мехоҳад, ки мавқеи худро дошта бошад, талаботу хоҳишҳои ӯ аз тарафи оила, омӯзгорону ҳамсолон дастгирӣ ёбанд.

Аутоагрессия метавонад ҳам бошуурона ва ҳам бешуурона рух диҳад. Аз ин рӯ шахс наметавонад ба атрофиён фаҳмонад, ки чӣ кор мекунад ва сабабҳои рафтори ӯ дар чи ба назар мерасанд. Дар баъзе мавридҳо эътирофи аутоагрессия метавонад хеле мушкил бошад, зеро шахсе, ки қобилияти фикррониии интиқодӣ дорад, хоҳиши пинҳон кардани ин ҷанбаи ҳаёти худро пайгирӣ менамояд. Дар аутоагрессия дар навбати аввал функсияи мусбӣ муқаррар карда мешавад. Масалан, кӯдак намехоҳад муносибати худро бо падару модар вайрон кунад, аз ин рӯ ҳама гуна хашму ғазабро ба тарафи худ равона месозад.

Дар ташаккули шахсияти кӯдак нақши оила муҳим аст, чунки оилаи носолим метавонад, вазъиятҳоеро ба миён оварад, ки боиси даст задани кӯдакону наврасон ба амалҳои аутоагрессивӣ шавад. Чунин омилҳо, аз қабили ноамнии эмотсионалӣ, эҳсоси доимии тарс, шарм ё гунаҳкорӣ боиси худро ба атрофиён нодаркору камарзиш ҳисоб кардан ва ғайраҳо сабаби пайдоиши амалҳои манфӣ мегарданд. Ин таасуроту таҷрибаҳо дар айёми наврасӣ боқӣ мемонанд ва наврас метавонанд онҳоро дар шакли идеалҳои манфӣ зоҳир кунанд. Бештар кӯдакон ва наврасоне, ки аз ҷиҳати ҷисмонӣ ва ҷинсӣ азоб кашидаанд ба амалҳои аутоагрессивӣ даст мезананд. Онҳо ҳамеша чунин фикр мекунанд; «Агар ин бо ман рӯй дода бошад, пас ман бад ҳастам ва сазовори худкушӣ мебошам». Аз ҷониби волидон бошад чунин суханҳо гуфта мешаванд; «Беҳтар мешуд, ки умуман он ҷо намебудӣ» ё «Ана, писари ҳамсояро бин, офарин, ӯ тавонист аммо ту ин хел нестӣ» ва ғайраҳо метавонад боиси худбадбинии кӯдак гардад.

Волидайнро зарур аст, ки дар ҳамаи ҳолатҳои зуҳуроти хурдтарин кӯшиш намоянд аз фарзанд худтанқидкунӣ, худбадбинӣ, афсурдаҳолӣ, рӯҳафтодагӣ, нобоварӣ ба қудрату тавоноии шахсӣ худро канорагирӣ накарда ӯро танҳо нагузоранд. Волидон бояд бо кӯдак хушмуомила бошанд, ба ӯ иҷозат диҳанд, ки мустақилияти худро дошта бошад ба он шарте, ки ба ягон объекти хатарнок нигаронида нашуда бошад. Дилсӯзӣ, меҳрубонӣ, изҳор кардани ҳисси дилбастагии худро зоҳир намуда онҳо метавонанд аутоагрессияи фарзандро пешгирӣ намоянд. Дар кӯдакон бештар норозигӣ аз волидонаш сабаби пайдо шудани аутоагрессия мегардад. Азбаски кӯдак маҳз аз чӣ норизо будани худро ба волидонаш фаҳмонда наметавонад ва нисбати худ амалу рафтори номатлубро раво мебинад.

Амалҳои аутоагрессивӣ метавонад дар синну соли гуногун вуҷуд дошта, бошанд ва он ба кӯдакон ва ба калонсолон таъсир расонад. Аммо дар давраи наврасӣ он ба авҷи баланди худ мерасад. Азбаски дар ин давра дар бадан тағйиротҳои гуногуни психофизиологӣ ба вуҷуд меоянд, он зуҳуроти аутоагрессияро тез мегардонад,яъне зуҳуроти осеби психологие, ки дар давраи кӯдаки расонида шудааст, шадидтар мешавад. Дар наврасон тез-тез фикрҳои худкушӣ кардан пайдо мешавад, нафрати ошкоро ба худ, махсусан нисбат намуди зоҳирӣ, шаъну шараф пайдо мешавад. Наврасӣ як давраи хеле душвори ба балоғатрасӣ мебошад. Агар дар синни хурди мактабӣ кӯдак ба фикру андешаҳои волидайн ва омӯзгорон розӣ бошад, пас дар давраи гузариш барои ӯ муҳим аст, ки ба ҳамсолонаш ҳамфикру ҳамандеша гарданд. Махсусан амалҳои рафтори аутоагрессивӣ дар шароити номутобиқатии иҷтимоӣ зиёд гардида, дар вақти мавҷуд набудани механизмҳои рафтори мутобиқшавӣ, мушкилот байни барқарорсозии муносибатҳо ва арзишҳои дар ҷомеа қабулшуда ба миён меоянд.

Дар илми суисидология таснифи маъмултарин сохтори аутоагрессия таснифи В.А.Тихоненко ба ҳисоб меравад, ки мувофиқи он панҷ ангезаи асосии рафтори худкушӣ мавҷуд аст: «шикоят», «эътироз», «саркашӣ», «худмуҷозотдиҳӣ» ва «рад кардан».

Аксуламали наздикону мутахассисон (волидайн, омӯзгорон, психолог, психиатр) ба намуди «шикоят» фарёд барои кӯмак расонидан аст. Ба ин гурӯҳ ҳолатҳое дохил карда мешаванд, ки мақсади онҳо кушиши ҷалби таваҷҷӯҳи дигарон, гирифтани кумак ва дастгирӣ аз онҳо бо мақсади таъсир расонидан ба шахсони ба ёрию мададрасони ниёздошта дар муҳити иҷтимоӣ мебошад. Амалҳои аутоагрессивӣ аксар вақт дар ҳузури дигарон содир карда мешаванд ё шахс кушиш мекунад, ки наздиконашро аз ин амали худ огоҳ созад. Оқибати эҳтимолии марговари амали онҳо ба назар гирифта

намешаванд, бештар ба фикрҳо дар бораи он ки дигарон ба амали онҳо чӣ гуна муносибат хоҳанд кард, диққат медиҳанд.

Аксуламал ба намуди «эътироз» хусусияти ба худ хос дорад. Ба ин гурӯҳ ҳолатҳое дохил мешаванд, ки шахс барои изҳори эътирози худ нисбат ба ҳодисаи рухдода даст ба ин ин гуна амал мезанад. Амалҳои ба худ зараровар одатан ба нақша гирифта намешаванд, онҳо хусусияти (вақти кӯтоҳ) доранд, ки аксар вақт дар натиҷаи истифодаи зиёди машрубот ва маводи мухаддир анҷом дода мешаванд.Чунин аксуламалҳо барои ҷавонони дорои хислатҳои пурҳаяҷон ва аз ҷиҳати эмотсионалӣ ноустувор хос мебошанд.

Аксуламал ба намуди «саркашӣ» ба таври хоса зоҳир мегардад. Ин гуна амалҳо дар зери таъсири эҳсосӣ ноумедӣ, нотавонӣ ва бефоида будани тамоми кушишҳо барои ислоҳи вазъият, бо мақсади коҳиш додани таҷрибаи манфии эмотсионалӣ ё парешонӣ аз онҳо анҷом дода мешавад. Чунин аксуламалҳо барои гурӯҳҳои синну соли калонтари мардон ва занони аз 30-сола боло хос ҳастанд.

Аксуламал ба намуди «худмуҷозотдиҳӣ» бештар ба занҳо хос мебошанд. Чунки дар ҷомеаи муосир ба рафтору амалҳои шахсии духтарону занон зиёдтар талаботҳо гузошта шуда риояи онҳо аз тарафи ҷомеа ҳатмӣ мебошанд. Дар ҳолати вайрон намудани талаботҳо шахс (мардону занон) таҳти таъсири эҳсосоти шадиди шарм, гунаҳкорӣ, эҳсоси нафрат ба худкушӣ даст мезанад. Ин намуди аксуламал барои одамони миёна, асосан ба занон хос аст[8, с.52].

Аз нуқтаи назари А.В.Ипатов худкушӣ ҳолати ғайримуқаррарии шахсият аст, ки бо саъю кӯшиши одам дар натиҷаи вайрон кардани раванди иҷтимоишавӣ зоҳир мешавад. Ба ақидаи ӯ ин номутобиқатии иҷтимоӣ-психологӣ дар заминаи муноқишаҳои шахсӣ ба вуҷуд омада, мавҷудияти дар як лаҳзаи ниёзи ҳаётӣ ва чизеро ки барои қонеъ кардани он халал мерасонад, муттаҳид мекунад[4, с.32].

А.А.Реан ҳангоми омӯзиши агрессияи наврасон мафҳуми «намуди шахсияти аутоагрессивӣ”-ро пешниҳод кард. Ба ақидаи ӯ аутоагрессия як комплекси мураккаби шахсият аст, ки дар сатҳҳои гуногуни фаъолият зоҳир мешавад. Дар сохтори намуди аутоагрессивии шахсият ӯ 4-зербахшро ҷудо кард[7, с.256].

1) Зербахши характерологӣ-дараҷаи аутоагрессия, ки бо баъзе хислатҳо ва хусусиятҳои характер: интроверсия, расмияттарой, хурдагирӣ кардан, инчунин бо намоишкорӣ, рӯҳафтодагӣ ва асабоният алоқамандии мусбат дорад.

2) Зербахши худбаҳодиҳӣ яъне робитаи аутоагрессия ва худбаҳодиҳӣ. Чӣ қадаре ки аутоагрессияи шахсият баланд бошад ҳамон қадар худбаҳодиҳӣ, қобилияти маърифатии ӯ паст мешавад.

3) Зербахши интерактивӣ-алоқаи аутоагрессивии шахсро бо қобилият/ нотавонии мутобиқшавии бомуваффақияти иҷтимоӣ, фаъолияти байнишахсии бемуваффақият алоқаманд месозад. Сатҳи аутоагрессияи шахсият ба муоширати манфӣ ва бо шармгинӣ робитаи мусбат дорад.

4) Зербахши иҷтимоӣ-идрокӣ, ки он дар мавҷудияти аутоагрессия бо хусусиятҳои дарки одамони алоқаманд аст. Аутоагрессия амалан бо дарки манфии дигарон алоқаманд нест. Баръакс сатҳи аутоагрессия бо дарки мусбати назарраси «дигарон» мувофиқат мекунад.

Таснифи мафҳумҳое, ки ба рафтори аутоагрессивӣ мутаалиқ ҳастанд:

Ҳангоми таъмин намудани ёрии психологӣ бо шахсони дорои рафтори аутоагрессивӣ аз мафҳумҳои зерин истифода бурда мешаванд, ки мо онҳоро ба таври зайл гуруҳбандӣ намудем ва онҳо бо худхаробсозӣ (худнобудсозӣ, худкушӣ) оварда мерасонад.

1	2			3			4	5	6
Аз рӯи таъсир ба ҳаётӯ ҳастии инсон	Аз рӯи хусусиятҳои сохторӣ			Аз рӯи хусусиятҳои динамикӣ			Аз рӯи робита ба беморӣ ё авҷи беморон	Аз рӯи таъсир ба ҷараёни беморӣ	Аз рӯи шакли зуҳурот
	Зоҳирияти сатҳӣ	Бо роҳи амалӣ	Бо дараҷаи худасрӣ	Аз рӯи суръати ташаккул	Аз рӯи нишондиҳандаҳои муваққатӣ	Аз рӯи намуди инкишоф			

1.Ҷисмонӣ 2.Психологӣ 3.Иҷтимоӣ 4.Рӯҳӣ	Ғоявӣ Аффективӣ Рафтори берунӣ	Фаврӣ васеъ Миёнаравӣ трансагрессивӣ	Бошуурона бешуурона	Тез Суръатнок мунтазам	Мувакқатӣ Такрорӣ доимӣ	Статсионарӣ Пешравӣ	Беморӣ; бемории иловагӣ(пеш ва баъд аз беморӣ)	Шартӣ-манфӣ; шартӣ-мусбат;	1.Рафтори худкушӣ 2.Вобастагӣ ба ғизо 3.Вобастагӣ ба нашъамандӣ, майпарастӣ, токсикомания 4.Рафтори мубтало будан, вобастагӣ ба фирқаҳои динии харобиовар, мухлисони ҳаракатҳои ифротгарой ва ғайраҳо 5.Рафтори аутикӣ 6.Рафтори [illegible]

Мо гурӯҳбандии мафҳумҳои калидиро ки ҳангоми кор ба зуҳурот, пешгирӣ ва бартарафсозии аутоагрессия дар наврасону калонсолон истифода бурда мешаванд, ҳатмӣ ва мукаммал ҳисоб намекунем. Онҳо аз ҷиҳати таъсиррасони омилҳо, сохтор, хусусияти динамикӣ, робита ба беморӣ, шартҳои зоҳиршавӣ дар ҳамаи шахсони гирифторшуда ба аутоагрессия ягона нестанд. Психолог ҳар яки онҳо аз нигоҳи касбӣ, хусусиятҳои фардӣ, шароиту имкониятҳо мавриди истифодабарӣ ва натиҷагирӣ қарор медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Амбрумова А.Г. Социально-психологические факторы в формировании суицидального поведения: методические рекомендации / А.Г.Амбрумова, Л.И. Постовалова. –М., 1991. -17с.
2. 2.Ильин Е.П. Психология агрессивного поведения. / Е.П. Ильин - «Издательский дом “ «Питер», 2021г.- 368с.
3. Ипатов А.В. Личность аутодеструктивного подроста. Исследование и коррекция. //Монография. / А.В. Ипатов – СПб.: Издательство «Аура Инфо:, 2012г. – 248с.
4. Ипатов А.В. Подросток. От саморазрушения к саморазвитию. – СПб.: Издательство «Речь», 2011 г. – 111с.
5. Мак-Вильямс Нэнси. Защитные механизмы // Психоаналитическая диагностика: Понимание структуры личности в клиническом процессе. / Мак-Вильямс Нэнси - Москва: Класс, 1998. – 480с.
6. Руженков В.А., Лобов Г.А., Боева А.В. К вопросу об уточнении содержания понятия «аутоагрессивное поведение» // Электронный ресурсhttp://www.vsma.ac.ru/pub1/vest/032/article/index4.htm – 11.04/2009/.
7. Реан А.А. Психология личности в трудах зарубежных психологов. Хрестоматия. – 1-е издание. – Санкт-Петербург, 2001. – 320 с. – (Хрестоматия). – ISBN 5-272-00143-5.
8. Тихоненко В.А. Классификация суицидальных проявлений // Актуальные проблемы суицидологии. М., 1978. С. 59-73.

АУТОАГРЕССИЯ И ОСОБЕННОСТИ И ЕГО ПРОЯВЛЕНИЯ

В данной статье психологами анализируются актуальные психологические проблемы, приведшие к неблагоприятным психологическим последствием у детей, подростков, взрослых и других членов общества в наше время. Наряду с тем, что человек допускает противоправные, нежелательные действия по отношению к другим, бывают также случаи, когда он совершает такие действия против себя. Одно из таких действий-аутоагрессивные действия, при которых каждый человек в зависимости от своих потребностей, окружающей среды, психологического состояния допускает такое поведение по отношению к своему телу.

В связи с этим свои мнение по этому актуальному вопросу высказали ученые, мыслители, психиатры, психологи и ряд других специалистов. Как отмечает А.Г.Амбрумова: «Аутоагрессивное поведение-это совокупность действий, которые наносят вред психическому здоровью человека и считаются умышленными актами добровольного самоубийства». Самоагрессивное поведение-это форма девиантного поведения, при котором человек причиняет себе вред, проявляя агрессивное поведение. Человек, как и все живые существа, обычно не желает допускать агрессии, потому что это противоположно его главной задаче-жить.

Ключевые слова: *аутоагрессия, аутодеструкция, суицидальное поведение, агрессивное поведение, социальный процесс, поведенческие расстройства, девиантное поведение.*

AUTOAGGRESSION AND FEATURES AND ITS MANIFESTATIONS

This article, psychologists analyze current psychological problems that have led to adverse psychological consequences in children, adolescents, adults and other members of society in our time. Along with the fact that a person allows illegal, undesirable actions in relation to others, there are also cases when he commits such actions against himself. One of these actions is out-aggressive actions, in which each person, depending on his needs, environment, psychological state, allows such behavior in relation to his body. In this regard, scientists, thinkers, psychiatrists, psychologists and a number of other specialists expressed their views on this topical issue. As noted by A.G. Ambrumova: «Autoaggressive behavior is a set of actions that harm a person's mental health and are considered deliberate acts of voluntary suicide.» Self-aggressive behavior is a form of deviant behavior in which a person harms himself by displaying aggressive behavior. A person, like all living things, usually does not want to allow aggression, because this is the opposite of his main task - to live.

Keywords: *autoaggression, autodestruction, suicidal behavior, aggressive behavior, social process, behavioral disorders, deviant behavior.*

Сведения об авторах:

Маджидова Бибихафиза *- доктор педагогических наук, профессор Таджикского государственного педагогического университета по имени Садриддин Айни, E-mail: bibihafiza mail.*

Тошова Хамидамох Косимходжаева *- магистр кафедра обшей и педагогической психологии факултета психологии и инклюзивного образования. Таджикского государственного педагогического университета по имени Садриддин Айни*

About the athors:

Majidova Bibihafiza *- doctor of pedagogical scienc, professor Tajik state Pedagogical University named after Sadriddin Ayni, E-mail bibihafiza mail.*

Toshova Hamidamoh Qosimkhojaevna *- masters degree, department of general and educational psychology, faculte of psychology and inclusive education. Tajik state Pedagogical University named after Sadriddin Ayni*

ТАҲЛИЛИ ТАЛАБОТҲОИ ХОНАНДАГОН-ЯКЕ АЗ РОҲҲОИ САМАРАНОК ГАРДОНИДАНИ РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Худойдодова Ф.С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Таҳлили талаботҳои хонандагон- ин раванди муайян кардани талаботҳои хонандагон мебошад, то ки раванди таълим бо қонеъ шудани ин талаботҳо мутобиқ карда шавад.

Яке аз қисматҳои муҳими бунёди ҷомеаи муосир ин шинохти хуби хонандагони худ мебошад. Омӯзгор мехоҳад, ки донишомӯзон худро эътироф кунанд ва арзишманд ҳис намоянд ва инчунин мехоҳанд донанд, ки шогирдони онҳо дар раванди таълим ба чӣ ниёз доранд, то ин равандро бо қонеъ кардани талаботҳои онҳо боз беҳтар созанд. Таҳлили талаботҳо чӣ тавр сурат мегирад ва маълумотҳои бадастомада барои чӣ даркоранд? Метавон маълумоти даркориро ба се гурӯҳ ҷудо кард: талаботҳои мундариҷаи таълим, афзалиятҳо дар рафти таълим ва талаботҳои шахсӣ.

Талаботҳои мундариҷаи таълим ин савия ва дониши худи хонандагон мебошанд. Ҳадафҳои онҳо барои ин дарс чӣ гунаанд? Кадом малакаҳо барои онҳо муҳим ба назар мерасанд? Ва онҳо ҳоло чиро медонанд? Кадом малакаҳои мушаххас дар онҳо қавитар ё заифтаранд?

Афзалиятҳои омӯзишӣ -ин чӣ гуна ва бо кадом роҳ хонандагон омӯхтанро дӯст медоранд. Оё онҳо ба фаъолияти гурӯҳӣ ё ин ки кори инфиродӣ бартарӣ медиҳанд? Оё онҳо душвории зиёд ва ислоҳи мустақимро дӯст медоранд ё ин ки ислоҳкунӣ дар назди дигарон онҳоро асабӣ мекунад? Оё онҳо дарсҳои фаъол, динамикӣ, кинестетикӣ ё дарсҳои оромтар ва якмаромро афзал медонанд?

Ниёзҳои шахсӣ барои ҳар як хонанда инфиродӣ мебошанд. Масалан, дар рафти дарсҳои забони хориҷӣ метавон шавқҳои мушаххаси хонандагон, аз қабили дӯст доштани ҳайвоноти хонагӣ, мусиқӣ, варзиш, адабиёти классикӣ ё муосир, хориҷӣ ё ватанӣ ва ғайраро омӯхт, то онҳоро дар рафти дарс барои гуфтугӯ ва сӯҳбат бо забони хориҷӣ ҳавасманд кард. Ҳангоми муайян кардани талаботҳои шахсии хонандагон метавон дар бораи ягон ҳавасмандии махсус ё ягон тарсу ҳароси махсуси хонандагон маълумотҳои даркорӣ гирифт. Аксар вақт омӯзгорон барои омӯхтани ниёзҳои шахсӣ аз хонандагон суол ба монанди «оё ягон чизи дигаре ҳаст, ки мехоҳед ба ман гӯед?» мекунанд. Аммо боз чӣ тавр метавон талаботҳои шахсии онҳоро мушаххастар кард? Албатта, роҳҳои зиёде мавчуданд. Шояд роҳи маъмултарин пурсиш ё саволнома бошад. Мо метавонем ба хонандагон саволҳои кушода диҳем ё рӯйхати саволҳои гуногунро барои роҳнамоии посухҳои онҳо омода кунем. Муаллим метавонад аз рӯи талаботҳои фанни худ пурсишнома созад. Як намунаи пурсишнома бари таҳлили

талаботҳои хонанадагон метавон дар ин ҷо пешниҳод кард.

Пурсишнома

Муқаррар кардани ҳадафҳо ва талаботҳо

Ном ва насаби хонанда ______________________________

Дастурҳо:

1. Дар бораи он фикр кунед, ки чаро шумо ин фанро меомӯзед, дар ин дарс чиро ва чӣ тавр омӯхтан мехоҳед.

2. Ҷавобҳои худро дар зер нависед.

Шавқ ва ҳадафҳои ман

A. Ҷумларо пурра кунед: Умуман, ман ин дарсро меомӯзам, зеро…...

B. Ҷумларо ҳадди аққал бо ду мисол пурра кунед:

Омӯзиши ин фан ба ман кӯмак мекунад, то...

C. Ҷумларо пурра кунед: Дар давоми ин фанни таълимӣ ман мехоҳам ....омӯзам.

Манфиатҳои ман

То се вариантро интихоб кунед. Агар шумо хоҳед, метавонед ягон фикри дигар дар ҷои холии «дигар» нависед. Намунаи мавзӯъҳое, ки барои шумо дар ҳоли ҳозир муҳиманд.

Мавзӯъҳое, ки ман муҳокима кардан ё омӯхтанро дӯст медорам:

Масъалаҳои муҳити зист

Технологияи муосир

Мусиқӣ ва санъат

Сиёсат

Воқеаҳо дар ахбор

Масъалаҳо дар ҷомеаи ман

Таърих

Масъалаҳои варзиш, ки ба ҷавонон таъсир мерасонанд

Фарҳанг

Дигар: ....

Чӣ гуна ман мехоҳам омӯзам

Ҷавобҳои худро интихоб кунед. Шумо метавонед зиёда аз як ҷавобро интихоб кунед.

A. Ҳангоми дарс, ман фаъолиятеро дӯст медорам, ки дар он кор мекунам…

1. танҳо 2. бо шарик 3. бо гурӯҳ

B. Ҷавобҳои худро интихоб кунед. Шумо метавонед зиёда аз як ҷавобро интихоб кунед.

Ман омӯхтанро бо роҳҳои зерин дӯст медорам…

сӯҳбат бо дигарон

кашидани расм ё сохтани ягон чиз

корҳое, ки ҳаракатро дар бар мегиранд

эҷоди кор бо компютерҳо

бо гӯш кардани мусиқӣ ва дигар одамон

тамошои видео

бозиҳои шавқовар

C. Варианти мувофиқро интихоб кунед. Донишомӯзии ман самараноктар мешавад вақте ки муаллим............

дарсро шавқовар гардонад (бозиҳо, муаммоҳо, шухӣ)

ба ман кумак кунад, то мустақилона кор кунам

маро ба ҳаяҷон орад

муомилаи дӯстона дошта бошад

аз таҷрибаи худ сӯҳбат кунад

баҳои одилона диҳад

дастурҳоро ба таври возеҳ шарҳ диҳад

имконияти интихоб карданро диҳад

ба эҷодкорона кор кардани ман кумак кунад

аъзоёни синфро ташвиқ кунад, ки якҷоя кор кунанд

омӯзишро бо ҳаёт ва манфиатҳои ман алоқаманд кунад

намудҳои гуногуни маводро истифода барад (видео, мусиқӣ, захираҳои интернетӣ, китобҳо)

Дигар фикрҳо: ....

Мо инчунин метавонем ниёзҳо ва хоҳишҳои хонандагонро тавассути бо онҳо сӯҳбатҳои инфиродӣ гузаронидан, ё дар гурӯҳҳои хурд ё муҳокимаҳои тамоми синф сӯҳбат кардан пайдо кунем.

Мо метавонем ташхис ва таҳлили талаботҳоро дар аввали сол ё оғози боби нав гузаронем, то донишу шавқҳои қаблии хонандагонро омӯзем ё бо муаллимони пешина дар бораи савияи дониши онҳо сӯҳбат кунем. Таҳлили ниёзҳо ба мо кӯмак мекунад, то бо хонандагон иртиботи беҳтаре барқарор созем ва инчунин ба мо кӯмак мерасонад, то ки дастурамонро ба мавзӯъҳои муфид равона созем. Ин омилҳо ба сохтани ҷомеаи синфӣ ва баланд бардоштани ҳавасмандии хонандагон мусоидат мекунанд. Ва дар ин ҷо як бартарии иловагии дигар ҳам мавҷуд аст: ҳангоми иштирок дар таҳлили талаботҳои худ, хонандагон инчунин худро мешиносанд, ва дар бораи ҳадафҳои ва маромҳои худ барои омӯзиш фикр мекунанд. Пас, барои таҳлили талаботҳои хонандагон аҳа мият бояд дод ва инро дар рӯзи аввали дарс як бор не, балки мунтаззам дар давоми сол идома дод.

Ба ин талаботҳо эҳсоси муҳимият ва амният дар муҳити таълимӣ, дарки ҳадафҳои омӯзиш, вақт барои ҳамгиро кардани омӯзиш, фаҳмидани раванди таълим ва гирифтани посуххо дохил мешаванд. Дар маҷмӯъ, 13 талаботҳи гуногуни таълимиро муайян карданд. Дар ин мақола аз 13, 5 талаботи хонандагон пешниҳод мегардад. Ҳангоми қонеъ гардидани ин талаботҳо ҳавасмандии хонандагон ба омӯзиш зиёд ва рафтори нодурусти онҳо дар рафти дарс коҳиш меёбад[1, с.46].

Талабот ба амният ва муҳимият

Тибқи иерархияи маъруфи талаботҳои Маслоу, пеш аз он ки одамон ба сатҳҳои муайяни рушд ва эҷодкорӣ ноил шаванд, онҳо бояд худро дар атроф бехатар ҳис кунанд. Хонандагон низ аз ин фарқ намекунанд. Масалан, агар шумо ба омӯхтани ягон фанни нав ё забони хориҷӣ сар кунед, шуморо як ташвиши нобоварӣ ба худ, як ҳисси тарс фаро мегирад ва агар аз ҷониби атрофиён дастгирӣ ёбед, худро бароҳаттар ҳис мекунед.

Яке аз роҳҳои амалии фароҳам овардани муҳити ғамхор ва бехатар дар охири дарс бо ҳамдардӣ гӯш кардани хонандагон мебошад. Махсусан, муаллим метавонад аз хонандагон пурсон шавад, ки оё ҳадафҳои таълим осон ё душвор буданд ва онҳо дар давоми дарс чӣ гуна ҳиссиётро аз сар гузаронданд. Муаллим метавонад аз хонандагон хоҳиш кунад, ки дар давоми 30-40 сония ҳиссиётҳои худро хомӯш инъикос кунанд. Ё хонандагон метавонанд бо ҳамсинфонашон дукасӣ тақсим шуда дар бораи мавзӯи нав сӯҳбат кунанд. Муаллим метавонад аз хонандагон хоҳиш кунад, ки ихтиёрӣ фикрашонро бо синф нақл кунанд. Муаллим бояд ҳамаи инро бо ҳамдардӣ гӯш кунад, ва эҳсосу фикрҳои шарҳдодаи хонандагонро инъикос кунад. Бо истифода бурдани ҳисси ҳамдардӣ ба хонандагон паёми возеҳе медиҳад, ки таҷриба ва ҳиссиёти онҳо барои ӯ муҳим аст. Азбаски ҳамдардӣ бегаразона аст, ҳисси амнияти хонандагон афзоиш меёбад. Инчунин, азбаски муаллим ҳамчун роҳбар шинохта мешавад, мавқеи ӯ маълум аст: мардумро дар ин муҳит самимона гӯш мекунад ва мефаҳмад.

Вақте ки муаллим бо ифодаи самимӣ ва ҳиссиёт онҳоро дастгирӣ ва тақвият медиҳад хонадагон инро ҳис мекунанд. Шояд муаллимон изҳор кунанд, ки муҳити ғамхорӣ ва ҳамдардӣ ҷузъи дарсҳои онҳост, аммо дар вақтҳои номуайян суръат мегирад. Аммо, пас аз он ки муаллимон дар охири дарс таасуротҳои хонандагонро мепурсанд ва ба ҷавобҳои онҳо гӯш медиҳанд, ин сифати муоширати синфиро беҳтар мекунад. [6, с.35-45]

Талаботи дарки ҳадафҳои таълимӣ

Зарурати фаҳмидани ҳадафҳои таълимӣ ба хонандагон бояд фаҳмонда шавад, то ки онҳо донанд, ки чӣ ва барои чӣ меомӯзанд. Аксар вақт хонандагон намедонанд, ки чаро дар фаъолияти таълимӣ иштирок мекунанд. Ин шабеҳи он аст, ки одамон бе нишон додани ҳадаф ба тирандозӣ машғуланд.

Брофи қайд мекунад, ки одамон бештар аз фаъолиятҳои дарккардаашон ва фаъолиятҳое, ки ҳадафҳои муайян доранд, бештар ҷалб мешаванд ва қаноатмандии бештар ба даст меоранд. Чӣ гуна ва кай метавон ҳадафи дарсро дар дарс қайд кард? Масалан, муаллими забони хориҷӣ метавонад дар аввали дарс гӯяд: «Ҳадафи имрӯза омӯхтани тарзи баён дар бораи одатҳои ҳаррӯза мебошад» ва баъд дар тахтаи синфӣ менависад, «Ҷон ҳар рӯз соати 7:00 мехезад» ва монанди инҳо. Ин ҷумлаҳо дар тахта гузошта мешаванд ва ба шогирдон кӯмак мекунанд, ки ба ҳадафи таълим диққат диҳанд. [3]

Талаботи вақт барои ҳамгиро кардани омӯзиш

Ба хонандагон кам вақт дода мешавад, то онҳо маводҳои аз худкардаро дар амал татбиқ кунанд. Аксар вақт, дарсҳо зуд аз як фаъолият ба фаъолияти дигар мегузаранд. Яке аз саҳмҳои Пиаже дар фаҳмиши равандҳои таълим ин ошкор кардани он буд, ки одамон барои ҷойгир кардани иттилоот ва малакаҳои нав ба вақт ниёз доранд. Нигоҳдорӣ дар хотира вақте маҳдуд мешавад, ки мафҳумҳо паси ҳамдигар бидуни вақти инъикос таълим дода шаванд. Ба ҷои зиёд кардани ҳавасмандкунӣ, ин метавонад худфаъолиятии хонандагонро коҳиш диҳад. Аз ин бармеояд, ки лаҳзаҳои хомӯшӣ низ бояд ба нақшаҳои дарс дохил карда шаванд. Муаллимон метавонанд ин дақиқаҳои хомӯширо дар давоми як дарси 45-дақиқагӣ як ё ду бор ҷудо кунанд. Мисоли дигар: пас аз фаҳмондани мавзӯъ ё пешниҳоди ягон мавзӯи грамматикӣ, муаллим метавонад гӯяд: «Лутфан дар ин бора як лаҳза фикр кунед». Он гоҳ муаллим метавонад 30-40 сония аз мадди назар дур шавад ё нишинад. Баъзе муаллимон мумкин фикр кунанд, ки вазифаи хонагӣ вақтест, ки хонандагон маълумотро ҳазм карда дар сари худ ҷойгир ва

мустаҳкам мекунанд. Бо вуҷуди ин, амиқӣ ва тафсилоти фаҳмиш дар синф нисбат ба соатҳое, ки баъдтар дар хона мавҷуданд, хеле тозатар аст. Бояд қайд кард, ки иҷозат додан ба ин лаҳзаҳои хомӯшӣ амалияи маъмулии таълимӣ нест. Аммо бо ин роҳи додани вақти фикркунӣ , хонандагон метавонанд маълумоти тозаи омӯхтаашонро дар сари худ мустаҳкам кунанд.

Зарурати фаҳмидани раванди таълим

Аз рӯи анъана муаллим шахсе ҳаст, ки ҳама чизро медонад. Нақшаи дарс маълумоти шахсии муаллим аст ва хонандагон аз рӯи он дастур мегиранд. Яке аз ҳадафҳои таълими муосир муайян кардани раванди таълим барои шогирдон мебошад. Омӯзгорон бояд ошкоро дар бораи раванд ва тартиботи дарс ба хонандагон маълумот диҳанд. Бояд рӯшан карда шавад, ки чӣ гуна иҷрои ин гуна вазифаҳо барои ноил шудан ба ҳадафҳои таълим мусоидат мекунад. Муаллим бояд аз шогирдон пурсад, ки то чӣ андоза онҳо боварӣ доранд, ки фаъолияти дарсҳо ба онҳо барои ноил шудан ба ҳадафҳо кӯмак мекунад.

Як намунаи ошкоро гузоштани раванди таълим боислоҳи хато алоқаманд аст. Аксар вақт дар аввали дарсҳо, хонандагон ба фаъолияти бештар назоратшаванда машғуланд. Пас дар охири дарс, онҳо дар вазифаҳои озодтар иштирок мекунанд. Муаллим бояд фаҳмонад, ки ӯ хатогиҳоро дар қисмати аввали дарс ислоҳ мекунад, зеро машғулиятҳои назоратӣ аксар дақиқиро талаб мекунанд. Ва баъдтар то охири дарс, ислоҳот дода намешавад, зеро ҳадафи вазифа рушди фасеҳӣ мебошад. Ҳамин тариқ, шогирдон мефаҳманд, ки чаро ислоҳ фавран дар аввали дарс дода мешавад, на дар марҳилаҳои баъдии дарс. [4, с.16-40]

Зарурати гирифтани фикру мулоҳизаҳо(Фидбэк)

Зарурати гирифтани фикру мулоҳизаҳои хонандагон бо гузоштани мақсад алоқамандии зич доранд. Мақсад барои хонандагон ҳамчун ҳадаф хизмат мекунад. Вақте ки шогирдон мефаҳманд, ки чӣ гуна онҳо ба ин ҳадафҳо мерасанд, онҳо метавонанд рафтори худро барои самараноктар омӯхтани онҳо тағир диҳанд. Барои самараноктар шудани гирифтани фикру мулоҳизаҳо бояд инҳо ҳузур дошта бошанд:

• Фаврӣ: Муаллимон бояд фикру мулоҳизаҳои худро дар вақтҳои даркорӣ ҳамоно баён кунанд.

• Тез-тез: Фикру мулоҳизаи муаллим бояд мунтазам дода шавад, зеро хонандагон бояд донанд, ки онҳо чӣ қадар медонанд ва чӣ тавр кор мекунанд.

• Мушаххас: Фикрҳои мушаххас нисбат ба шарҳҳои норавшан ва ё ташвиқи «боз бештар кушиш кун» самараноктаранд.

• Воқеӣ: Фикрҳои муаллим бояд бо чизе, ки хонандагон дар дарс иҷро кардаанд ё мушоҳида мекунанд, алоқаманд бошанд.

• Мувофиқ: Аз ҳад зиёд эродҳо ё тавсияҳо метавонанд хонандагонро дилгир кунанд.

• Хусусӣ: Фикру мулоҳизаҳои муаллим бояд ба таври як ба як пешниҳод карда шавад.

Панҷ маслиҳати дигар барои пешниҳоди фикру мулоҳизаҳои самаранок. Аввалан, фикру ақидаҳоро ба қадри имкон бо эҳтиёҷи хонандагон бояд алоқаманд кард. Дар ин маврид муаллим ҳамчун шахси одил ва мутамарказ шинохта мешавад. Дуюм, дар вақти дарс варақчаҳои хурдро бо худ нигоҳ доред, то дар бораи хатогиҳои мушаххасе, ки хонадагон ҳангоми ҷавобдиҳӣ мекунанд, қайд кунед ва диққати асосиро ба хатогиҳои ҷиддии онҳо диҳед. Ин варақчаҳоро дар охири дарс ба хонандагон диҳед. Саввум, изҳор кунед, ки омӯзиши хонанда барои шумо муҳим аст ва аз ин сабаб шумо бо ӯ алоҳида сӯҳбат мекунед. Чаҳорум, кӯшиш кунед, ки бо он хонандагоне, ки воқеан ба фикру мулоҳизаҳои иловагии шумо ниёз доранд, алоҳида сӯҳбат кунед. Дар ниҳоят, аз хонандагон хоҳиш кунед, ки фикру мулоҳизаҳои худро ба шумо пешниҳод кунанд ва ба онҳо фаҳмонед, ки фикру мулоҳизаҳои онҳо барои шумо муҳим аст. Муаллим бояд бо ҳар як хонанда дар як моҳ ду маротиба инфиродӣ мулоқот кунад. Дар вохӯриҳои як ба як муаллим аввал аз хонанда хоҳиш мекунад, ки як ё ду ҳадафи таълимии худро зикр кунад. Он гоҳ муаллим шарҳҳои мушаххас медиҳад, ки хонанда хубтар кор кунад ва барои беҳтар кардани худ чӣ бояд кунад. Ва ниҳоят, муаллим назари хонандаро дар бораи ин эродҳо ва шарҳҳои додааш мепурсад. Ин сӯҳбатҳо кӯтоҳ, дар аксари ҳолатҳо, танҳо ду-се дақиқа гузаронида мешаванд. [5, с.35-41]

Хулоса, дар ин мақола кӯшиш кардем, то нишон диҳем, ки чӣ гуна таҳлили талаботҳои хонандагон, ки аз ҷониби равоншиносони соҳаи маориф татбиқ шудаанд, метавонанд барои таълими самараноктар мусоидат намоянд ва хонандагон муваффақтар шаванд.

АДАБИЁТ

1. Давлатов М. Маҷмӯаи бозӣ ва машқҳои психологӣ / М. Давлатов.-Душанбе:2013.-128 с.
2. Маҳмудов Ш.К. Психологияи омӯзгорӣ / К. Маҳмудов, Н. Абдурашитов.-Душанбе: Ирфон, 2011.-193 с.
3. Brophy, J. Motivating students to learn. Mass.: McGraw-Hill. / Boston, 1998. -120 p.
4. Jones, V., and L. Jones. Comprehensive classroom management Creating communities of support and solving problems. 6 th ed. Needham Heights, Mass.: Allyn and Bacon. Boston, 2000. pp. 16-40.
5. Martens, B.K., A.S. Hiralall, and T.A. Bradley. A note to teacher: Improving student behavior through goal setting and feedback. School Psychology Quarterly, 12, 1, Syracuse University, New York. 1997. pp. 33–41.
6. Rogers, C.R., and P. Kramer. A note to teacher: Improving student behavior through goal setting and feedback. School Psychology Quarterly, 12, 1, Syracuse University, New York. 1995. pp. 35–41.
7. https://www.researchgate.net/publication/339956227_Meeting_Learners'_Academic_Needs

АНАЛИЗ ПОТРЕБНОСТЕЙ УЧЕНИКОВ - ОДИН ИЗ СПОСОБОВ УПРОСТИТЬ ПРОЦЕСС ОБУЧЕНИЯ

Анализ потребностей учащихся - это процесс выявления потребностей учащихся, чтобы процесс обучения соответствовал этим потребностям. Одна из самых важных частей построения классного сообщества - хорошо узнать своих учеников. Учитель хочет, чтобы учеников признавали и ценили, а также он хочет знать, что ученикам нужно в процессе обучения, чтобы сделать процесс лучше, удовлетворяя их потребности. Эти потребности включают в себя чувство важности и безопасности в учебной среде, понимание целей обучения, время для интеграции обучения, понимание процесса обучения и получение обратной связи.

Требования к содержанию обучения - это уровень и знания самих учеников. Каковы их цели на этом уроке? Какие навыки для них важны? А что они теперь знают? Какие конкретные навыки в них сильнее или слабее?

Преимущества обучения - это то, как и каким образом ученики любят учиться. Они предпочитают групповую или индивидуальную работу? Любят ли они трудности и прямое исправление, или исправление заставляет их нервничать перед другими? Они предпочитают активные, динамичные, кинестетические уроки или более тихие и монотонные уроки?

Ключевые слова: *потребности, анализ, процесс обучения, чувство важности, получение обратной связи, преимущества, исправление, требования к содержанию.*

STUDENTS NEEDS ANALYSIS IS ONE WAY TO STREAMLINE THE LEARNING PROCESS

Students needs analysis is the process of identifying students» needs so that the learning process is tailored to meet those needs. One of the most important parts of building a class community is getting to know your students well. The teacher wants students to be recognized and valued, and also wants to know what their students need in the learning process to make the process better by meeting their needs.

The content requirements are the level and knowledge of the students themselves. What skills are important to them? And what do they know now? What are their goals for this lesson? What specific skills are stronger or weaker in them? Learning advantages are how and in what way students love to learn. Do they prefer active, dynamic, kinesthetic lessons, or quieter and more monotonous lessons? Do they love hardship and direct correction, or does correction make them nervous in front of others? Do they prefer group work or individual work?

Keywords: *needs analyisis, learning process, motivation, empathy, feedback, goals, objectives, valued, learning advantages, individual work, lessons.*

Сведения об авторе:

Худойдодова Фируза Султоновна- *кандидат педагогических наук, факультет психологии и инклюзивного образования, кафедра общей и педагогической психологии Таджикского государственного педагогического университета имени С Айни. Тел: (+992) 918652118.E-mail: firuzakhudoididova@gmail.com*

About the author:

Khudoidodova Firuza Sultonovna *-candidate of pedagogical sciences, faculty of psychology and inclusive education, department of general and pedagogical psychology of Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Tel: (+992) 918652118. E-mail: firuzakhudoidodova@gmail.com*

НАҚШИ МУОШИРАТИ ПЕДАГОГӢ ВА ПСИХОЛОГӢ ДАР МУНОСИБАТҲО

Усмонов Д.А., Луфов М.Т.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров

Рушди фард аз ҳисоби рушди ҳамаи шахсони дигар, ки ӯ бо онҳо дар муошорати мустақим ё ғайримустақим мебошад, вобаста аст.

К.Маркс

Тасаввур кардан ғайриимкон аст, ки инсон, худи мавҷудияти шахс ҳамчун шахс, робитаи ӯ бо ҷомеа берун аз муошират бо одамони дигар. Муошират дар ҳаёти ҷомеа нақши бузург дорад. Бидуни он, раванди таълим, ташаккул, ташаккули шахсият, робитаҳои байнишахсӣ, инчунин идоракунӣ, кори илмӣ ва дигар фаъолиятҳо дар ҳама соҳаҳое, ки интиқол, азхудкунии иттилоот ва мубодилаи он заруранд, ғайриимкон аст.

Муошират шакли асосии мавҷудияти инсон, моликияти ҷовидонӣ ва ивазнашавандаи шахс аст ва фарҳанги муошират ҷузъи ҷудонашавандаи фарҳанги маънавии ӯст. Шумораи одамоне, ки муошират карда наметавонанд, сол аз сол меафзоязд. Сатҳи ноогоҳии инсон якчанд маротиба афзудааст ва аз ин рӯ зарур аст, ки дар синфҳои ибтидоӣ курси махсусе ҷорӣ карда шавад, ки ба кӯдакон муоширатро омӯзонад.

Психологияи муосир пайваста ба омӯзиши инсон ҳамчун як мавзӯи намудҳои гуногуни фаъолият ва муошират рӯ меорад. Чун қоида, новобаста аз тафсири худи мафҳуми «мавзӯи муошират» ва сатҳои баррасии он, мантиқи омӯзиши ин падида дар самти ҷустуҷӯи он хусусиятҳои фаъолияти инсон сохта шудааст, ки боиси тағйироти мусбӣ дар худ ва ҷаҳони атроф мегардад. Мавзӯи муошırати муассир ва муваффақ мавзӯи таваҷҷӯҳи наздики таҳқиқоти равонӣ мебошад.

Яке аз соҳаҳои асосии инкишоф, ташаккул ва зуҳуроти хусусиятҳои равонии шахс ин муошират ба шумор меравад. Муошират шарти муҳими иҷтимоишавии одам, талаботи ҳамешагию зарурии ӯст. Дар муносибатҳои гуногунранги инсон бо олам муносибати ӯ бо атрофиён ва ҷомеа нисбатан муҳимтар дониста мешавад. Ин муносибатҳо дар раванди муошират амалӣ мегардад, ки дар рафти он мубодилаи ахбор, афкор, танзими иҷтимоии фаъолияти одамон сурат гирифта, муносибатҳои мувофиқи байнишахсӣ ташаккул меёбад. Чи тавре, ки олим Г. Олпорт ишора менамояд: «Рушди инсон дар ҳамбастагӣ бо ҷомеа сурат мегирад» [8].

Муошират як намуди махсуси фаъолият аст, ки ҳама навъҳои онро ҳамроҳӣ мекунад, ба фаъолият мустақиман ё ғайримустақим мегузарад (вақте ки мо китоб мехонем, бо муаллифи он муошират мекунем). Аз ин рӯ, агар муаллим муоширатро бо кӯдакон ба таври бояду шояд ба роҳ монда натавонад, пас ниҳоят кам аст, ки фаъолияти моҳият самарабахш бошад. Алоқаи байни муаллим ва донишҷӯ яке аз шаклҳои асосии он аст, ки хиради ҳазорсолаи ҷамъовардаи инсоният то ба мо расидааст.

Ин масъала ниҳоят амиқтар дар тадқиқотҳои равоншиносони машҳур (Бадалев А.А., Ломов Б.Ф., Кузмин Е.С., Кунитсина В.Н., Занков В.В., Леонтев А.А., Реан А.А. ва дигарон) омӯхта шудаанд. Дар ин тадқиқотҳо муошırати самаранок ба намудҳои гуногуни мустақил ҷудо карда мешаванд. Дар байни намудҳои мустақили муошират яке аз ҷойҳои муҳимро муошırати самаранок (Зимняя А.А., Коломинский Я.Л., Кондратева С.В., Леонтев А.А, Кузмина Н.В., Реан А.А. ва ғайраҳо) ишғол менамояд. Яке аз вазифаҳои душвор ва муҳими муошират, ки дар назди ҷомеа меистад, ин ташкили муошırати созанда ва самаранок аст ва он мавҷудияти дараҷаи баланди маҳорати муоширатро металабад.

Инсон «Мавҷудияти иҷтимоӣ» аст, ки дар байни одамон зиндагӣ мекунад ва фаъолиятҳои зиндагӣ, талаботҳоро, танҳо тавассути амалҳои муштарак, муносибат бо одамони дигар - муошират, меҳнат, қонеъ мекунад.

Категорияҳои «муошират» ва «фаъолият» комилан мустақиланд ва воқеъиятҳои мухталифро тавсиф мекунанд, аммо дар байни онҳо робита вуҷуд дорад. Метавон гуфт, ки намудҳои фаъолият мавҷуданд, ки ба таври куллӣ тибқи қонунҳои иртибот сохта шудаанд. Фаъолияти омӯзгорӣ яке аз онҳост.

Дар зери алоқаи педагогӣ, ба гуфтаи А.А. Леонтьев, онҳо одатан муошırати касбии муаллимро бо хонандагон дар синф ва берун аз он дарк мекунанд, ки вазифаҳои муайяни педагогӣ дорад ва ба фароҳам овардани фазои мусоиди равонӣ равона карда шудааст.

Дар муошират мубодилаи иттилоот ва тафсири он, дарки мутақобила, ҳамдигарфаҳмӣ, худбаҳодиҳӣ, ҳамдардӣ ва ё бадбинӣ, ташаккули муносибатҳо, табиати муносибатҳо, эътиқод, андешаҳо, таъсири равонӣ, ҳалли ихтилофҳо, иҷрои фаъолиятҳои муштарак вуҷуд дорад. Ҳамин тавр, ҳар яки мо дар ҳаёти худ, дар муошират бо одамони дигар, дар соҳаи муошират маҳорату малакаҳои амалиро соҳиб мегардем.

Муошират на танҳо амал, балки амали муштарак аст: он байни иштирокчиён сурат мегирад, ки ҳар яки онҳо интиқолгари фаъолият буда, онро дар шарикони худ мепиндоранд.

Муошират-ин раванди мураккаби ҳамкориҳои байни одамон мебошад, ки аз мубодилаи иттилоот, инчунин дарк ва фаҳмиши ҳамсӯҳбатон иборат аст. Субъекти муошират мавҷудоти зинда, одамон мебошанд. Аслан, муошират барои ҳама гуна мавҷудоти зинда хос аст, аммо танҳо дар сатҳи инсонӣ ҷараёни муошират тавассути амалҳои шифоҳӣ ва ғайришоҳӣ вобастагӣ пайдо мекунад. Шахсе, ки иттилоотро интиқол медиҳад коммуникатсия номида мешавад ва қабулкунандаи он гиранда мебошад.

Мӯҳтавои муошират ин иттилоотест, ки дар тамосҳои инфиродӣ аз як мавҷуди зинда ба дигараш интиқол дода мешавад. Ин метавонад иттилоот дар бораи вазъи дохилии (эмотсионалӣ ва ғайра) мавзӯъ, дар бораи вазъи муҳити беруна бошад. Аз ҳама гуногун мундариҷаи иттилоот дар ҳолате, ки субъектҳои муошират одамон мебошанд.

Ҳадафи муошират - ба саволи «Мавҷудият ба муошират чӣ кор мекунад?» Ҷавоб медиҳад. Дар ҳайвонот мақсадҳои муошират одатан аз талаботи воқеии биологии онҳо берун нест. Ин ҳадафҳо дар одамон метавонанд хеле гуногун бошанд ва он василаи қонеъ кардани ниёзҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ, эҷодӣ, маърифатӣ, эстетикӣ ва ғайраҳои инсон ба ҳисоб мераванд.

Воситаи муошират - усулҳои рамзгузорӣ, интиқол, коркард ва рамзкушоӣ иттилооте, ки дар ҷараёни муошират аз як мавҷудият ба дигараш интиқол дода мешавад. Рамзгузории маълумот роҳи интиқоли он аст. Иттилоот дар байни одамон тавассути истифодаи ҳиссиёт, сухан ва дигар системаҳои аломат, навиштан, воситаҳои техникии сабт ва нигоҳдорӣ метавонад интиқол дода шавад.

Мафҳуми муошират барои илми психология муҳим аст, зеро муошират яке аз бахшҳои илми психология ба шумор меравад. Тадқиқотҳои психология нишон медиҳанд, ки муошират қисми асосии фаъолият ба ҳисоб рафта, дар рафти муошират муаллиму хонанда ба амал меояд. Муошират равандест, ки барои рушди алоқаи байниҳамдигарии омӯзгору хонанда шароитҳои мусоид фароҳам меоварад. Муошират аз талабот, хоҳиш шавқу ҳавас барои дарки ин ё он масъала, маълумот оғоз меёбад.

Муошират- раванди мураккабу гуногунҷабҳаи барқароркунии ва вусъатдиҳии робитаи байниҳамдигарии одамон буда, дар асоси хоҳишу фаъолияти якҷоя намудани онҳо ба вуҷуд омадаасту мубодилаи афкор, ҳамкорӣ ва дарки ҳамдигарро дар бар мегирад.

Чуноне, ки Де Сент-Экзюпери Антуан менависад: «Одам гиреҳи робитаҳост». Муошират фаъолияти иҷтимоии одамро пару бол мебахшад. Дар муошират иҷтимоӣ инкишофи психикӣ ва худифоданамоии шахс сурат мегирад. [3]

Инчунин нақши муоширатро ҳамчун омили махсуси ташаккули психика таъкид намуда, Б.Ф.Ломов менависад: «Вақте ки тарзи зиндагии фарди мушахасро меомӯзем мо ба он маҳдуд шуда наметавонем, ки ӯ чӣ тавр ин корро мекунад. Мо инчунин бояд онро тадқиқ намоем, ки ӯ бо кӣ ва чӣ тавр муошират менамояд». [5]

Психолог А.Н. Леонтев қайд менамояд, ки «Ҳангоми таҳлил намудани масъалаҳои ҳалталаби муошират, бояд ягонагии муошират ва фаъолиятро ба асос гирифт». [6] Муошират дар рафти фаъолият намудани шахс сурат мегирад. Пас танҳо одами фаъол муошират мекунад. Маҳз муошират умумияти одамонро, ки фаъолияти иҷро менамояд, ташаккул медиҳад. Муошират фаъолияти инсонро натанҳо ташкил мидиҳад, балки мазмунан ғани мегардонад ва ба туфайли он алоқаю муносибатҳои нав ба нави байни одамон пайдо мешавад.

Барои дарк кардани муошират сохти онро донистан зарур аст. Сохти муоширатро ба воситаи се вазифаҳои ба ҳам алоқаманди он шарҳ медиҳанд: коммуникативӣ, интерактивӣ, персептивӣ.

Моҳияти вазифаи коммуникативиро мубодилаи ахбор, баҳамдигар радду бадал намудани маълумот (маҷмӯъи тасаввурот, ақида, шавқу ҳавас, ҳолати рӯҳӣ, ҳиссиёт ва мақсадгузориҳои муошираткунандагон) ташкил медиҳад.

Вазифаи интерактивии муоширатро ташкили ҳамкории байниҳамдигарии муоширатукнандагон дар бар мегирад. Яъне, дар чараёни муошират натанҳо доду гирифти донишҳо, ақидаҳо, балки доду гирифти амалҳо низ ба вуҷуд меояд.

Тарафи персептивӣ маънои идроки байниҳамдигарии муоширткунандагон ва ё худ ҳамдигарфаҳмиро дорад.

Намудҳои муошират. Вобаста ба воситаҳои пешбарандаи муошират, муошират шифоҳӣ (калимагӣ) ва ғайришифоҳӣ (ғайрикалимагӣ) ва вобаста ба хусусият ва характери муошират, муошират расмӣ (корӣ) ва ғайрирасмӣ (дунявӣ, маишӣ)-ро аз ҳам фарқ мекунанд.

Муошират, ки бо ёрии калимаҳо амали мегардад, муошират шифоҳи –калимагӣ номида мешавад. Муошират, ки бо ёрии воситаҳои ғайринутқи ҳаракати даст, тарзи рафтор, оҳанги овоз, тағйирёбии қиёфа (мимика), чашм (микромимика), ҳаракати якҷояги тамоми бадан (пантомимика), фосилаи байниҳамдигари, тарзи ист ва ғайра амали мешавад, муошират ғайришифоҳи номида мешавад.

Муошırати расми-намунаи он робитаву ҳамкориҳоест, ки дар рафти он мубодилаи амал, маълумот ва таҷриба оид ба даст овардани натиҷа, ҳалли масъалаи мушаххас ва ё татбиқи мақсади мушаххас сурат мегирад.

Дар маҷмӯъ, муошırати расмӣ аз ғайрирасмӣ бо он фарқ мукунад, ки дар ҷараёни муошираи расмӣ мақсад ва вазифаҳои мушаххаси ҳатталаб, ба нақша гирифта мешавад. Муошıратро ҳамчунин ба таври шарти ба муошırати мустақим (бевосита) ва муошırати ғайримустақим (бевосита) ҷудо мекунанд. Муошırати бевосита бо сабаби робитаи ҳисси ва фазои таъсиррасони (талқин) доштанаш, назар ба муошırати бевосита дорои натиҷагириҳои зиёдтар мебошад.

Шахси муошıратро субъекти муошıрат меноманд. Ҳамзамон, аён аст, ки муошıрат ҳамчун як раванди равонӣ, илова бар мавзӯи муошıрат, ҳадди аққал як ё якчанд нафарро, ки шарики муошıрат коммуникатсиони ӯ мебошанд, пешбинӣ мекунад. Инчунин маълум аст, ки ҳар як шарики коммуникатсионӣ дар навбати худ, инчунин як мавзӯи муошıрат мебошад. Аз ин рӯ, ду ва ё зиёда субъектҳо ҳамеша дар муошıрат иштирок мекунанд.

Муошıрат равандест, ки дар он ҷанбаҳо ё вазифаҳои зерини он фарқ карда мешаванд:

- алоқа (мубодилаи иттилоот);
- ҳамкорӣ (мубодилаи амалҳо);
-дарки иҷтимоӣ (дарки одамон дар бораи якдигар).

Функсияҳои муошıрат тасаввуротро дар бораи он медиҳанд, ки дар раванди муошırати байни одамон воқеан чӣ рӯй медиҳад. Ҷониби коммуникатсионии муошıрат равандҳои мубодилаи иттилоот байни одамони муошıратро инъикос мекунад. Дар ин ҳолат, амали алоҳидаи интиқоли иттилоот аз як шарик ба шарики дигар ва гирифтани он санади коммуникатсионӣ номида мешавад.

Воситаҳои мошират - ин амалиёте мебошанд, ки тавассути он ҳар як иштирокчӣ амали муошırати худро эҷод карда, ба муошıрат бо шахси дигар саҳм мегузорад. Се категорияи асосии воситаҳои алоқаро фарқ кардан мумкин аст: экспрессивӣ-мимикӣ (табассум, нигоҳ, чеҳраҳо, ҳаракатҳои экспрессивии даст ва бадан, вокализатсияи экспрессионӣ); амали-объективӣ (ҳаракатҳои локомотивӣ ва объективӣ, инчунин ҷойҳое, ки барои мақсадҳои коммуникатсия истифода мешаванд); воситаҳои сухан (изҳорот, саволҳо, ҷавобҳо, мулоҳизаҳо).

Алоқа як раванди мураккаб, бисёрҷабҳавӣ ва бисёрфунксионалӣ мебошад, ки на танҳо соҳаи мустақили ҳаёти инсон аст, балки бевосита ё бавосита тамоми соҳаҳои дигарро дарбар мегирад. Маънии категорияи муошıрат бо он муайян карда мешавад, ки он имкон медиҳад, ки моҳияти иҷтимоии шахс, муайян кардани олами ботинии шахс ва шахсияти ӯ муайян карда шаванд, инчунин фаҳмидани рушди равонӣ ҳамчун раванде, ки тавассути ба даст овардани таҷрибаи иҷтимоию таърихии инсон дар заминаи муошıрат бо одамони дигари интиқолдиҳандаи ин таҷриба сурат мегирад.

Ҳамин тариқ, алоқа раванди таъмини ҳамдигарфаҳмии байни одамон мебошад. Муошıрат тамоми шаклҳои гуногуни маънавӣ ва моддии ҳаёти инсонро дар бар мегирад ва ниёзмандии фаврии ӯст. Интихоби мавзӯи мақола «Нақши муошırати педагогӣ дар муносибати омӯзгор ва хонанда» тасодуфӣ нест. Дар мактаб, кӯдак як қисми муҳими ҳаёти худро мегузаронад, маҳз дар синфҳои ибтидоӣ рушд ва такомули шахс аз шахси муошıрат оғоз меёбад. Ин равандро муаллим роҳнамоӣ мекунад.

Хусусан вақте ки роҳбар аз қобилияти муошırати муқаррарӣ маҳрум аст, бад аст. Дар ниҳоят, «роҳбарӣ яке аз омилҳои муҳимтарини муошırати иҷтимоӣ ва психологӣ мебошад ва онро ҳамзамон ҳамчун як роҳи мушаххаси назорати иҷтимоӣ, ташкил ва сафарбаркунии фаъолияти гурӯҳӣ, коллективӣ ва оммавӣ дар тамоми системаи гуногуни муносибатҳои иҷтимоӣ баррасӣ кардан мумкин аст» Афзоиши аҳамияти муошрат дар ҷаҳони муосир қобилияти муошıратро талаб мекунад. Ин маънои онро дорад, ки коммуникатсияро омӯхтан лозим аст, коммуникатсияро омӯхтан лозим аст, ки зарурати дониши амиқи ин падида, қонунҳо ва хусусиятҳои онро, ки дар фаъолияти одамон зоҳир мешавад, пешбинӣ мекунад. Ин ҳама мушкилоти муошıратро бениҳоят актуалӣ мегардонад.

АДАБИЁТ

1. Абрамова Г.С. Возрастная психология: учебник для студентов вузов / Г.С. Абрамова. - Е.: Деловая
2.
3. Де Сент-Экзюпери Антуан «Смысл жизни». (Переводчик (и): Кожевникова Марианна Юрьевна, Кузьмин Дмитрий, ... Издатель: Эксмо, Домино: М.: 2010. ISBN: 978-5-699-40801-6.
4. Кони А.Ф. Самоубийство в законе и жизни / А.Ф. Кони. -М.: Изд. «Право и жизнь», 1993. – С.229-252.
5. Леонтьев А.А. Психология общения. — 2 е изд., испр. и доп/ А.А. Леонтьев — М.: Смысл, 1997. — 365 с.
6. Ломов Б.Ф. Образ в системе психической регуляции деятельности. (в соавт.,)/ Б.Ф. Ломов М.: 1986
7. Немов Р.С. Психология/ Р.С. Немов М.: - 1995.- 515 с.
8. Олпорт Г. Становление личности: Избранные труды / [Пер. с англ. Л. В. Трубицыной и Д. А. Леонтьева]; под общ. ред. Д. А. Леонтьева. М.: Смысл, 2002.

9.Островский Э.В. Психология и педагогика/ Э.В. Островский., Л.И. Чернышева - М.:- Вузовский учебник, 2007.
10. Психология и педагогика. Учебное пособие. – М.: ПЕР СЭ, ЛОГОС, 2002.
11. Психология. Учебник для технических вузов. Под ред. В.Н. Дружинина. СПб., 2000. 15. 10. 2009 г., Ершова Г.Ю.
12. Шарипов Ф., «Нейропедагогика ва психологияи муоширaт» Модули таълимӣ. Душанбе – 2007- 82 с.
13. Шаропов Ш.А., Усмонов Д.А. Муошират педагогӣ ва омӯзгорони оянда, Хуҷанд: 2019.-204. С.

РОЛЬ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО И ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ ВО ВЗАИМООТНОШЕНИЯХ

Статья посвящена изучению и анализу философской и социально-психологической литературы по проблемам общения.

В статье обосновывается проблема коммуникации и ее психологическая основа с точки зрения ученых, анализируются понятие коммуникации, ее способы и методы, проблемы коммуникации и ее функции.

Авторы также научно обосновывают роль и место коммуникации в человеческом обществе и обсуждают коммуникацию с точки зрения анализа человеческих отношений, восприятия людьми друг друга, структуры и динамики малых групп, механизмов социальной регуляции человеческого поведения, процессов публичного общения.

Природа и структура педагогического общения, а также связанная с ними продуктивность - один из важнейших вопросов педагогической науки и практики.

Ключевые слова: *общение, развитие, личность, социализация, информация, психология, педагогика, подготовка, формирование, общение, интерактивность, перцептивность.*

THE ROLE OF PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL COMMUNICATION IN RELATIONSHIPS

The article is devoted to the study and analysis of philosophical and socio-psychological literature on communication problems.

The article substantiates the problem of communication and its psychological basis from the point of view of scientists, analyzes the concept of communication, its methods and methods, communication problems and its functions.

The authors also scientifically substantiate the role and place of communication in human society and discuss communication from the point of view of the analysis of human relations, people's perception of each other, the structure and dynamics of small groups, mechanisms of social regulation of human behavior, processes of public communication.

The nature and structure of pedagogical communication, as well as the productivity associated with them, is one of the most important issues in pedagogical science and practice.

Key words: *communication, development, personality, socialization, information, psychology, pedagogy, preparation, formation, communication, interactivity, perceptivity.*

Сведение об авторах:

Усмонов Давронжон Абдусаматович*, к.п.н., доцент кафедры педагогики и дошкольной психологии ГОУ «Худжандского государственного педагогического университета» имени акад. Б.Гафурова (Таджикистан, Худжанд) davron.usmonov. 82@mail.ru Тел: (+992) 927071406.*

Луфов Мансур Туймуродович*, к.п.н, доцент кафедры социальной и профессиональной психологии ГОУ ««Худжандского государственного педагогического университета»» имени акад. Б.Гафурова (Таджикистан, Худжанд) E-mail: Lufov@mail.ru тел: (+992) 928129199*

About the authors:

Usmonov Davronzhon Abdusamatovich*, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Preschool Psychology, State Educational Institution «Kujand State University» named after acad. B. Gafurova (Tajikistan, Khujand) davron.usmonov. 82@mail.ru Phone: (+992) 927071406.*

Lufov Mansur Tuymurodovich*, Ph.D., Associate Professor of the Department of Social and Professional Psychology, State Educational Institution «Kujand State University» named after acad. B. Gafurova (Tajikistan, Khujand). E-mail: Lufov@mail.ru тел: (+992) 928129199*

УДК- 15
ББК-88,5
Л-86
З-47

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОЭТИЧЕСКОЙ РЕЧИ КАК ОСНОВА РАЗВИТИЯ ЧИТАТЕЛЬСКОГО ВООБРАЖЕНИЯ

Зайтметов Х.А., Қодирова Н.Ш.
Худжандский государственний университет им. акад Б. Гафуров

Необходимым считается в качестве психологического метода использование психологического анализа художественного текста. Психологический анализ (психологизм) художественного искусства способен эффективному развитию читательского воображения.

Во-первых, нужно определить термин психологизма, который является литературоведческим термином, автором которого традиционно считают нескольких писателей, в первую очередь Л.Н. Толстого и М. Ф. Достоевского, затем И.С. Тургенева. А также психологизм в большей мере проявляется в творчестве А.П. Чехова. В литературе глубокое, подробное и полное изображение и описание мыслей, потребностей, интересов, переживаний, чувств и эмоций, литературных персонажей, в частности главного литературного героя называется психологизмом.

В процессе исследования Выготский Л.С. отмечает, что имеется два понятия психологического анализа - широкое и узкое. Всеобщее свойство искусства уясняется в широком смысле психологизма, состоящее в изображении человеческих характеров и в воспроизведении человеческой жизни. Также он считает, что: «изображая и художественно осваивая социальную, общественную характерность жизни людей, искусство и, в частности, литература творит не только общественные, но и, прежде всего, психологические типы» [2].

Художественная литература способна, раскрыть тайны внутреннего мира человека, выразить душевные явления и поведения так точно и ярко, как это не сделать человеку в повседневной, обычной жизни. «В психологизме один из секретов долгой исторической жизни литературы прошлого: говоря о душе человека, она говорит с каждым читателем о нем самом» [6].

Воссоздавая тот или иной человеческий характер, прежде всего основой которого является, некая социальная определенность, писатель изображает его в литературном персонаже, создает определенную личность, индивидуальность, которой свойственны неповторимые, те особенности которые непосредственно присущие только ей. В научной психологии все устойчивые черты реальной или вымышленной личности – называется характером. Характер является абсолютно, психологическим явлением. По этим соображением, благодаря этому свойству слова «психология» и «характер» сблизились и стали синонимами. Если писатель описывает в своих творениях «психологию» героев, то есть их мысли, чувства, эмоции и творит характерные черты личности, тогда это и есть художественный психологизм, то есть, все искусства, вся литература психологичны.

В литературоведении за термином психологизма однозначно зафиксировалось более узкое значение, что он является чертой не для всей литературы и не для всего искусства, а только для определенной их части. Следует отметить, что писатели–психологи внутренний мир человека, точнее психологию своих литературных персонажей изображают очень ярко, живо и подробно, достигая при этом особой глубины художественного освоения.

Литературно – художественная деятельность представляет собой процесс, в котором велика роль творческого воображения. Сложная система образов является продуктом умственной деятельности писателя, через который он отражает жизнь людей, их психологию, переживания и отношение друг к другу. Н.Г. Чернышевский считал, что «художественное произведение должно быть «учебником жизни», где в яркой образной форме объясняется смысл жизни, раскрываются типические человеческие характеры, стремления и намерения, внутренний мир людей описываемой эпохи» [1, с.256].

Как справедливо отмечает Корсунский Е.А. [8, с. 123] одной из особенностей читательского воображения является именно его психологизм. Психологизм проявляется и обнаруживается в способности представлять внутренний мир литературных персонажей, то есть их мысли, потребности, интересы, чувства, переживания и характеры. По мнению исследователя, особенности читательского воображения основывается в творчестве понимания людей, из–за которого в сознании читателя происходит глубокое узнавание литературных персонажей. Необходимо отметить, что такое способ

читательского воображение предоставляет человеку возможность назначать себя на место того или иного персонажа, вернее жить в его состояние. Таким образом, можно считать, что психологизм имеет огромное и важнейшее место в структуре эмпатических способностей читателя, который базируется на эстетичности и тесно связан с его эмоциональностью, то есть в своем воображение переживать чужие чувства.

Согласно А.Б. Есину [6], психологический анализ это «довольно глубокое, подробное и полное изображение мыслей, чувств, переживаний литературного персонажа с помощью специфических средств художественной литературы».

Весьма актуально то, что работа читательского воображения не должна происходить произвольно, она всегда обусловлена картиной мира, созданной автором–творцом. Образ, созданный читателем, поэтому должен соответствовать ей, «чтобы читатель через него воспринимал идейный смысл произведения» [7, с. 42].

Воспринимаемый читателем литературный образ всегда должен соответствовать авторскому содержанию образа, то есть по своей природе являться эстетическим, который и отличает его от жизненного, реального воображения, которое не всегда обусловливает полноценное восприятие художественного произведения.

В эстетике художественную деятельность характеризуют как принцип творения и функционирования художественного произведения, выделяются компоненты системы деятельности, субъект, объект, процесс, средство, результат [13].

Различные этапы художественной деятельности выделяются в работах М. Кагана, М. Маркова, Л. Зеленева, К. Горанова и др.: формирование замысла, восприятие произведения, его воплощение, представляющие собой систему «объект –замысел – произведение–восприятие» [11, с.66].

Художественная деятельность является предметной деятельностью, связи с этим Коган М.С. утверждал, что «вся полнота предметной деятельности реализовывается только в искусстве, что и объясняет самоценность истинного искусства» (9, с. 153).

Исследуя предметную деятельность Н.Т. Рымарь и М.М. Бахтин пришли к такому мнению, что: «предметная деятельность есть деятельность субъекта, который, перерабатывая, переделывая предмет в соответствии со своей волей и задачей, одновременно раскрывает присущие этому предмету закономерности его функционирования, тем самым он сам подчиняется его порядку и мере его целостности, его деятельность направляется предметом, но и сам предмет приобретает новые возможности, не осуществимым предметом вне активности субъекта» [10, с.155].

Значит, в процессе такой деятельности всякие способности и познавательные процессы, такие как внимание, воображение, мышление, память, речь и т.д. могут развиваться и формироваться. Б.М. Теплова справедливо считает, что «эти способности создаются художественной деятельностью»[12, с.195].

Детальная разработка в уточнение понятия поэтическая функция языка принадлежит Г.О. Винокуру. Исследователь характеризовал поэтический язык как «образный язык» [3, с.390].

Работы академика В.В. Виноградова является фундаментальными для теории поэтической речи, относящиеся к 50–60–м годам XX века, в которых он пишет о «приращениях смысла», то есть создание словесного искусства пополняет семантика слова; о двуплановости поэтического слова, которое, «корреспондируя со словесной системой общего языка, материально как бы совпадая с ее элементами», «в то же время по своим внутренним формам, по своему поэтическому смыслу и содержанию направлено к символической структуре литературно–художественного произведения в целом». Известный исследователь сообщает также о поэтической функции языка, которая «основывается на коммуникативную, исходит из нее, но сооружает над ней подчиненный эстетическим, а также социально–историческим закономерностям искусства новый мир речевых смыслов и соотношений» [4, с.155].

Необходимо подчеркнуть, что под поэтическим словом как составляющего элемента языка литературного поэтического произведения подразумевается видовая разновидность художественного слова, имеющая и общими с ними, и характерными, отличающимися от него свойствами. Следует отметить, что поэтический строй произведения увеличивает, вырабатывает более яркими и рельефными характерные особенности художественного слова, превращая его в «смысловой сгусток», «концентрат поэтичности» [5, с.6–8].

Основным отличительным свойством поэтического слова признается его большая семантическая осложненность и нагруженность, которая исходит из «единства и тесноты стихового ряда».

Признание особой эстетической функции языка, а также другие вышеназванные идеи передают основание полагать что художественное и поэтическое слово наиболее важной функциональной единицей произведения. Как первооснова поэтического творчества признается именно слово самими поэтами.

Таким образом, восприятие художественной литературы исследователями–психологами рассматривается как особый вид деятельности, следовательно, для его осуществления требуется соответствующий вид воображения. По этим соображениям работа читательского воображения испытуемых не должна происходить произвольно, она всегда обусловлена картиной мира, созданной автором–творцом. Поэтому образ, созданный студентами педагогического вуза, должен соответствовать ей, чтобы читатель воспринимал через него идейный смысл произведения.

Необходимо отметить, что в качестве психологического метода представляется необходимым применять психологизм читательского воображения, который имеет важнейшее место в развитие эмпатических способностей студентов педагогического вуза. Причем необходимо отметить, что коммуникативный этап включает в себе, стадию анализа произведения, что в восприятия художественного образа элементы анализа встречаются и активно используются и на ранних стадиях. Именно на этапе анализа формируется эмпатийное восприятие искусства слова. Анализ – это путь от индивидуальных читательских впечатлений к автору произведения, это попытка приблизиться к позиции писателя.

ЛИТЕРАТУРА

1. Богословского и др. Общая психология. 2–е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1973. - С. 361.
2. Выготский Л.С. Психология искусства / Л.С. Выготский. – М.: Искусство, 1965. - С. 379.
3. Винокур Г.О. Понятие поэтического языка // Винокур Г.О. Избранные работы по рус. языку / Г.О. Винокур. – М.: Учпедиц., 1959. - С. 390.
4. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В.В. Виноградов. – М., 1963. - С. 255.
5. Гинзбург, Л.А. О психологической прозе/ Л.А. Гинзбург.– Л.: Советский писатель,1971. - С.463.
6. Есин А.Б. Психологизм русской классической литературы / А.Б. Есин.–М.: Изд–во «Флинта» 2003. - С.175.
7. Жабицкая Л.Г. Восприятие художественной литературы и личность/ Л.Г. Жабицкая. – Кишинев: Штиинца, 1974. - С.134.
8. Корсунский Е.А. Психология восприятия и понимания художественной литературы школьником / Е.А. Корсунский. – М.: Изд–во Минпроса СССР, 1983. - С. 12.
9. Любимова Г.Ю. О современных проблемах отечественного профессиоведения / Г.Ю. Любимова, Л.В. Паутов, С.К. Проскурин // Вестник МГУ. – Серия 14. Психология. 1996. – 1. - С. 3 – 11.
10. Рымарь Н.Т., Скобелев В.П. Теория автора и проблемы художественной деятельности / Н.Т. Рымарь, В.П. Скобелев. –Воронеж.: Логос-ТРАСТ, 1994. - С. 263.
11. Седых М.Н. Исследование представлений старших школьников о литературных персонажах: Автореферат дисс.канд.пед.наук / Седых М.Н.–М.: 1962. - С.1.
12. Теплов Б.М. Заметки психолога при чтении художественно литературы / Б.М. Теплов / Избранные труды: в 2 т. –М.: Учпедгиз, 1950. –Т.2.–С. 306–312.
13. Щербакова Н.А. Развитие эмпатических способностей студентов–психологов как профессионально значимого качества / Н.А. Щербакова // Ежегодная научная сессия. – 2001. – Воронеж: ВЭПИ, 2001.–С. 42–43.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОЭТИЧЕСКОЙ РЕЧИ КАК ОСНОВА РАЗВИТИЯ ЧИТАТЕЛЬСКОГО ВООБРАЖЕНИЯ

Данная статья посвящена одной из важнейших проблем педагогики и психологии психологический анализ поэтической речи как основа развития читательского воображения. Как справедливо считает автор, что восприятие художественной литературы исследователями–психологами рассматривается как особый вид деятельности, следовательно, для его осуществления требуется соответствующий вид воображения. По этим соображениям работа читательского воображения испытуемых не должна происходить произвольно, она всегда обусловлена картиной мира, созданной автором–творцом.

В результате проведенного исследования, что психологический анализ поэтической речи является источником духовного самосовершенствования, средством формирования читательского воображения и основой развития познавательных способностей.

Ключевые слова: *психология, педагогика, личность, художественная литература, таджикско-персидская литература, психоанализ, поэтическая речь, читательское воображение.*

PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF POETICAL SPEECH AS A BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF THE READING IMAGINATION

This article is devoted to one of the most important problems of pedagogy and psychology, the psychological analysis of poetic speech as the basis for the development of the reader's imagination. As the author rightly believes, the perception of fiction by researchers-psychologists is considered as a special type of activity, therefore, for its implementation, an appropriate type of imagination is required. For these reasons, the work of the reader's imagination of the subjects should not occur arbitrarily, it is always conditioned by the picture of the world created by the author-creator.

As a result of the study, the psychological analysis of poetic speech is a source of spiritual self-improvement, a means of forming the reader's imagination and the basis for the development of cognitive abilities.

Keywords: *psychology, pedagogy, personality, fiction, Tajik-Persian literature, psychoanalysis, poetry, reader's imagination.*

Сведение об авторах:

Зайтметов Хусейн Авасхонович *– кандидат психологических наук, доцент, Заведующей кафедры социальной и профессиональной психологии Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова, г. Худжанд, проезд Мавлонбеков 1. E-mail: husein20@inbox.ru; тел.: (+992) 92991 1103.*

Кодирова Нигора Шухратовна *–доктор PhD, преподаватель кафедры социальной и профессиональной психологии Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова, г. Худжанд, проезд Мавлонбеков 1. E-mail: shuhratzodaN@gmail.ru; тел.: (+992) 110080206*

About the authors:

Zaytmetov Khuseyn Avaskhonovich *- candidate of Psychology, Associate Professor, Head of the Department of Social and Professional Psychology, Khujand State University named after Academician Bobodjon Gafurov, Khujand, Mavlonbekov passage 1. E-mail: husein20@inbox.ru; tel:(+992) 929911103*

Kodirova Nigora Shukhratovna *- PhD Doctor, teacher of the Department of Social and Professional Psychology, Khujand State University named after Academician Bobodzhon Gafurov, Khujand, Mavlonbekov 1passage. E-mail: shuhratzodaN@gmail.ru; тел.: (+992) 110080206*

ХУСУСИЯТҲОИ ФАЪОЛИЯТИ ТАЪЛИМӢ ВА РОБИТАИ ОН БО ТАШАККУЛИ ҚОБИЛИЯТУ МАЛАКАИ ИДРОКИЮ ҶУСТУҶӮИИ ХОНАНДАГОН

Мансурова Ҷ.С., Ҳайдарова Н.М. Махмадуллаева Ш.Н.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Имрӯз ҳеч кас зарурати ташаккули қобилияту малакаи идрокию ҷусутҷӯии талабагони хурдсолро зери суол намебарад. Ин масъалаи нав нест. Изҳороти ҷолибу маслиҳатҳои арзишмандро дар бораи рушди қобилияти идрокии хонандагон дар осори классикии Я.А. Коменский, Ж.Ж. Руссо, Г. Песталотси, А. Дистервег, К.Д. Ушинский ва дигарон дидан мумкин аст. Хусусан, намояндагони барҷастаи илми писхологияву педагогикаи ватанӣ П.П. Блонский, Л.С. Виготский, В.А. Сухомлинский ва дигарон ба ин масъала диққт додаанд. [1, с. 20].

А. Дистервег ҷонибдори мактабе буд, ки дар он идрок ҳукмфармост, ӯ идрокро «амиқтарин талаботи толибони пешравӣ» меномид. Г. Песталотси дар сари мавзӯи низоми таълими «ҳунари мушоҳида, ҷамъбандӣ, коркард»-и мафҳум кор мекард, яъне мекӯшид то идроки эҳсосотиро бо рушди тафаккур бипайвандад. Вазифаи муҳимтарини таълим, ба фикри Песталотси, рушд додани қобилияти идрок, тафаккур, қобилияти ибрози андешаи мантиқӣ ва пайдарпай, тасвияи мафҳумҳо мебошад [4, с.110].

Ба қавли П.П. Блонский, «мақсади тарбия инкишоф додани тафаккури кӯдак мебошад. Таълим додани кӯдак - яъне ба ӯ додани на он ҳақиқате, ки мепиндорем, балки инкишоф додани ҳақиқати худи ӯ то сатҳи мо, ба ибораи дигар, ба маънои таҳмил накардани ҷаҳонбинии зодаи андешаи мо, балки ёрӣ расондан ба ӯ дар коркарди андешаии ҷаҳони бевосита аёни эҳсосотӣ мебошад» [1, с.37].

Педагогичех Я.А. Коменский дар раванди таълим ба мантиқ аҳамияти зиёд медод. Бино ба пешниҳоди ӯ талабагонро бо қоидаҳои мухтасари андешаронӣ ошно ва ин қоидаҳоро бо мисолҳои аёни ҳаётӣ мустаҳкам карда, сипас қобилиятҳои идрокии хонандагонро ба воситаи таҳлили масъалаҳои баҳсангез такмил додан лозим аст. Ӯ ба истифодаи таҳлил, синтез ва усули муқоиса дар

кори муаллим диққат медод [3, с.57].

Ин назариётро К.Д. Ушинский дар корҳои худ инкишоф дод. Ба андешаи вай идрок (маърифат) инъикоси робитаи ашёву падидаҳои табиат дар шуури мост. Ба ақидаи ӯ, қобилияти идрок бояд дар остонаи ҳар илм истад. Ба кӯдак омӯхтани қобилияти идрок вазифаи асосии таълим дар синфҳои поён буда, заминаи инкишофи онро таълим бо аёният, мушоҳидаи табиат ташкил медиҳад. Ба сифати усули инкишофи идроки талабагони хурдсол К.Д. Ушинский муқоисаро васеъ истифода мекард ва мегуфт, ки бе муқоиса фаҳмиш нест у бе фаҳмиш - мулоҳиза. Асари ӯ зери унвони «Олами кудак» («Детский мир») ба ҳамин масъалаҳо бахшида шуда, як навъ хулосаи педагогӣ назарияи мураттаби К.Д. Ушинский мебошад.[10, с.146].

Дар осори педагоги барҷаста В.Л. Сухомлинский низ як қатор изҳоротро дар бораи рушди тафаккури хонандагон мебинем, ки дар раванди идрок ҳосил мешавад. Дар ташаккули тафаккури абстракт вай ба дарки мафҳумҳои сабаб ва натиҷа, тафовут ва шабоҳат ва ғайра диққати зиёд медод. «Кӯдак тавассути симоҳо, рангҳо, садоҳо андешаронӣ мекунад, - навишта буд вай, - аммо на ба ин маъно, ки вай бояд дар тафаккури мушаххасе қарор бигирад. Тафаккури симоӣ қадами зарурӣ барои гузариш ба тафаккури мафҳумӣ мебошад» [8, с.95-96]. Ба ақидаи Сухомлинский, «тарбияи ақлонӣ он ҷо оғоз меёбад, ки тафаккури назариявӣ ҳаст, ҷое, ки мушоҳидаи зинда на ҳадаф, балки васила аст: симои возеҳи муҳит барои муаллим сарчашмаест, ки да шакл, ранг ва садоҳои гуногунаш садҳо савол ниҳон аст» [8, с.98].

Ғояи ташаккули қобилияту малакаи идрок дар таҷрибаи мактаби меҳнати шӯравӣ хеле инкишоф ёфт. Дар поёни солҳои 40-ум ва 50-ум кори ҷустуҷӯи роҳҳои истифодаи васеътари қобилияти идрок дар таълими талабагон гузаронида шуд.

Дар равоншиносии педагогӣ аҳамияти байнифаннии равандҳои идрокии равонӣ қайд гардид, зеро онҳо воситаи лозима барои аз худ кардани дониши махсус ва навъҳои фаъолият дар ҳар илм мебошанд. Аммо дар интихоби маводи махсус барои ташаккули қобилияти идрок авлавият ба забони модарӣ дода мешавад. Чунки дар миёни тамоми фанҳое, ки дар мактаб омӯзонда мешаванд, забони модарӣ фаннест, ки тамоми раванди баъдии таълимию маърифатии мактаб бар асоси он сохта мешавад. Ба ғайр аз ин, мундариҷаи фан имкони баррасӣ ва омӯхтани масъалаҳои марбут ба шинохти муҳит ва падидаҳои воқеиятро муҳайё мекунад.

Чунонки гуфтем, бисёре аз олимону усулшиносони Тоҷикистон, аз қабили И. Каримов, М. Лутфуллоев, Ф. Шарифзода ва дигарон ба масъалаҳои ташаккули қобилияти идроки талабагон диққати зиёд додаанд.

Ф. Шарифзода бо ишора ба аҳамияти бузурги ташаккули қобилияти идроки кӯдак менависад, ки дониши ҳосилкардаи бисёре аз талабагони синфҳои ибтидоӣ аз байн меравад, вале қобилияту кӯшиши омӯзишашон боқӣ мемонад.

Дар ин робита саволи қонунӣ ба миён меояд: қобилияту малакаи идроку ҷустуҷӯии талабагон беихтиёр дар раванди таҳсили дониши махсус ташаккул меёбанд ё онҳоро махсусан ташаккул мебояд дод? Ин савол боз барои он қонунист, ки таҳқиқотҳои сершумори рушди равандҳои идрокӣ аз ҷониби равоншиносони хориҷӣ (мактаби Женеваи Ж. Пиаже) ва Россия (Житникова-с.1972, Косма-с.1964, Шардаков-с.1963 ва диг.) ҳастанд, ки вобастагии байни синни субъект ва муваффақияти ташаккули кобилияти идрокро муайян кардаанд. Зимни чунин равиш таълим чун яке аз омилҳои имконпазире, ки барои азхудкунии зудтару сифатноки фаъолияти идроки мусоидат мекунад, баррасида мешавад. Ба ақидаи Пиаже, ташаккули ҷараёнҳои идрокӣ раванди беихтиёр аст ва онро пеш аз ҳама қонуниятҳои ботинии инкишофи инсон ва омилҳои синну сол муайян мекунанд.

Аз чунин тафсири масъалаи таълиму рушд тавсияхои дахлдори педагогӣ бармеоянд, ки моҳияташон аз ин иборат аст: усулҳои педагогика бояд табиати воқеӣ (беихтиёр)-и кӯдакро ба назар гиранд ва ба қонунҳои сохти равонии фарду қонунҳои рушди он такя кунанд.

Азбаски маҳз синну сол дараҷаи камоли кобилияту малакаи идрокии азхуднамударо муайян мекунад, маҳаки асосии рушди зеҳн, тафаккур, усули фаъолияти идрокӣ мебошад, гумон метавон кард, ки сатхи рушди қобилияти идрокии одамони калонсол баланд бояд бошад, новобаста ба он ки инро барояшон омӯзондаанд ё не.

Вале, дар таҳқиқоти И.Л. Николская (с.1973), Малашок (с.1979), М.Б. Волович (с.1967), II.Л. Подгоретская (с.1980) кашф шудааст, ки талабагони синфҳои болоӣ, хатмкардагони мактаб ва ҳатто бисёре аз соҳибони тахсилоти олӣ на ҳама қобилиятҳо ва малакаи идрокиро, ки барои азхудкунии дониши махсус лозиманд, доранд. Натиҷаҳое, ки муҳаққиқони дигар аз миёни калонсолон ҳосил карданд, ҳамчунин ақидаи Ж. Пиажеро дар бораи ин ки зеҳни одамони калонсол ба марҳилаи амалиёти расмӣ мерасад, зери суол мебаранд ва собит мекунанд, ки марҳилаҳои тасвиркардаи Пиаже хосиятҳои синну солии рушди зеҳнро инъикос намекунанд, балки фақат нуқсҳои тафаккурро нишон медиҳанд, ки дар шароити ташаккули беихтиёри зеҳн метавонанд дар ҳар синну сол вуҷуд дошта бошанд.

Равоншиносони рус бар ақидае ҳастанд, ки манбаи рушди зеҳн берун аз кӯдак, дар муҳити атрофи

ӯ қарор дорад ва таълим нерӯи асосии ҳаракатдиҳандаи рушд мебошад. Қобилияти идрок дар давоми умр ташаккул меёбад, инсон бо қобилияти идрокии тайёр таваллуд намешавад. Л.Н. Леонтьев таъкид мекунад, ки «инсоне, ки аз хурдсолӣ ҷудо аз шаклҳои воқеии инъикосгари идроки инсонӣ ва бе муоширaт бо одамон зиндагӣ мекунад, равандҳои идрокаш ташаккул ёфта наметавонанд, гарчанде чандин бор бо чунин вазъиятҳои мушкиле вохурда бошад, ки мутобиқат ба онҳо ташаккули ҳамин қобилиятро металабад» [4, с.13-20].

Махмутов М.И. менависад: «...чунон ки азхудкунии амалии забони модарӣ аз хатоҳои нутқ эмин намедорад, ҳамин гуна азхудкунии беихтиёри қобилиятҳо ҳам кафолати накардани хаторо таъмин намекунад» [5, с.368].

Ҳамин тариқ, таҳқиқоти муаллифони мухталиф нишон доданд, ки қобилияту малакаи идрокию ҷустуҷӯӣ дар ҷараёни таълим беихтиёр, худ ба худ ташаккул намеёбанд, набудани омодагии лозимаи талабагон ба азхудкунии номукаммали донишу амалҳои махсус оварда мерасонад.

Мушкилот дар он аст, ки аз кадом синну сол ташаккули қобилияти идрок имконпазир мебошад? Ин масъала барои он қонунист, ки ба ақидаи баъзе аз равоншиносони хориҷӣ, кӯдаки томактабӣ қобилияти идроки пурраро надорад, пайдарпай мулоҳиза карда наметавонад ва доимо вориди ихтилоф бо худ ва бо воқеият мегардад, бе он ки инро мушоҳида намояд. Масалан, ба ақидаи Штерн, мулоҳизаронии кӯдаки томактабӣ трансдуктивист, яъне аз ҷузъ ба сӯи кулл равон аст, ва ҷамъбастро намешиносад. Ба ақидаи Ж. Пиаже, барои кӯдаки 7-8 сола фаъолияти идрокӣ тамоман дастнорас аст, тафаккури ӯ синкретӣ мебошад, яъне вай вобастагии сабабии байни падидаҳоро намеӯяд ва ба муайян кардани ҳама гуна иртиботи байни онҳо қонеъ мегардад. Фақат дар 14-солагӣ вай қодир аст амалиёти расмиро аз худ намояд.

Шакли муассири тафаккури кӯдакони томактабӣ то ҳол нақши боризро мебозад, вале дар раванди тафаккур тағйироти ҷиддӣ рӯх медиҳад. Аёнтар аз ҳама онҳо дар тағйири таносуби миёни амалҳо ва фаҳмиши ин амалҳо аз ҷониби кӯдакон зоҳир мешаванд.

Агар кӯдаи се-чорсола вазифаи гузоштаро бо амалҳои озмоишӣ иҷро намояд, вале натиҷаи ҳосилшударо танҳо баъд аз ин дарк кунад, кӯдакони синни миёнаи томактабӣ вазифаро дар раванди ҳалли он фарк мекунанд, кӯдакони синни калони томактабӣ қабл аз амалан иҷро кардани вазифа иҷрои онро, ки ба шакли лафзӣ дода шудааст, дарк менамоянд. Вобаста ба ин моҳияти амалҳои кӯдак ҳам дигаргун мешавад. Амалҳои озмоишии кӯдакони томактабӣ қатъ мегарданд, хосияти мушкиломези худро гум мекунанд. Онҳо иҷрокунанда мешаванд, чунки вазифаи гузошташударо кӯдак дар ҳушаш, яъне бо роҳи лафзӣ, то оғози амалиёт иҷро мекунад. Ба ин васила, тафаккури амалӣ ба тафаккури лафзӣ, нақшагиранда ва интиқодӣ мубаддал мешавад.

Симои мушаххаси тафаккури кӯдак дар раванди инкишофи шаклҳи лафзии тафаккур, пеш аз ҳама дар раванди азхудкунии мафҳумҳо комилан зоҳир мешавад. Бахусус он вақте аён мегардад, ки кӯдакон б мазмуни барояшон нави ғайриоддӣ бармехӯранд, вақте ки онҳо то ҳол андешаи асосиро дар миёни ҷузъиёту тафсилоти дуюмдараҷа ҷудо карда наметавонанд.

Аммо томактабиёни калон аллакай дар ашё он аломатҳои асосиеро, ки тавассути онҳо чизи воҳид ба ягон гурӯҳ нисбат дода мешавад, ҷудо карда метавонанд. Дар шашсолагӣ кӯдак аз ҷамъбандӣ тибқи аломатҳои тасодуфӣ ба таъйиноти ашё, масолеҳ, дертар ба тақсими он тибқи ҷинс мегузарад.

То ин вақт хосияти саволҳои кӯдак ҷиддан тағйир меёбанд. Онҳо хосияти идрокиро касб мекунанд, вале то ҳол парокандаву бетартиб боқӣ мемонанд. Кӯдаки 5-7-сола саволро дода, мисли 3-4-сола намегурезад, балки мунтазири посух мешавад, изҳори шубҳа мекунад, рад мекунад, вориди баҳс мешавад.

Вале хусусияти шаклҳои ибтидоии тафаккури лафзӣ муқаррар кардани равобити кӯтоҳ аст, ки дар натиҷаи он ба ҷои калима, симо, мафҳумҳо ва талаботи ноошно мафҳумҳои маълум дар асоси «ҳисси ошноӣ» истифода мешаванд. Илова ба ин, кӯдакон равобити оддиро (ба тариқи қиёс) дар байни аломатҳои муҳим ва ҳам тасодуфӣ ба осонӣ муқаррар мекунанд.

Маълум аст, ки «раванди тафаккур се қисмати ҳатмиро дар бар мегирад: синтези 1 - ибтидоӣ (қабули вазифа ҳамчун кулл), таҳлил (тақсими вазифа ба қисмҳо, ҷудо кардани шарту маълумоти он), синтез 2 - дуюмдараҷа (ҳал, фаҳмиши нави тамоми вазифа). Раванди тафаккури кӯдаки хурд аз синтези 1 ба сӯи синтези 2 ҳаракат мекунад. Таҳлил қисми муҳими тафаккур буда, дар кӯдакони томактабӣ бо ҷудосозии як аломати бештар тасодуфии ашё ё шарт маҳдуд мешавад» [6, с.259-260].

Сабабҳои хусусияти раванди тафаккури кӯдаки хурд инҳо мебошанд:

1) норасоии донише, ки барои муайян кардани равобити воқеан муҳими байни шарту падидаҳо лозим аст;

2) надоштани қобилияти тафаккури пайдарпай.

Аммо натиҷаҳои таҳқиқот (Л.В. Запорожетс, А.Н. Леонтиев, А.А. Люблинская, М.В. Кралина, Л.Ф. Обухова ва диг.) нишон медиҳанд, ки агар кӯдакро омӯзиши махсус диҳанд, раванди тафаккурашон ба зудӣ тағйир меёбад.

Зимни баррасӣ ва ҳалли масъалаҳои идроки томактабиён ҳаминро бояд гуфт, ки «ӯ масъалаи

зеҳниро ҳанӯз дар дар ростои фаъолияти идрокӣ ё таълимӣ, мисли талабаи мактаб, балки вобаста ба ангезаҳои амалӣ ва бозӣ ҳал мекунад» [4, с.20].

Вале бояд дар хотир дошт, ки ин гузариш аз бозӣ ба фаъолияти идрокӣ на дар як соат, на дарҳол, балки батадриҷ ва баъзан хеле тӯлонӣ доир мегардад. Муаллими синфи ибтидоӣ инро ҳангоми кораш ба назар гирад.

Ба ин васила, дар синфҳои ибтидоӣ мумкин аст заминаи мусоид барои ташаккули қобилиятҳои идрокию ҷустуҷӯии талабагон ташаккул ёбад. Тағйироти тафаккури дар ин замон рӯҳдиҳанда ба се омил вобастагӣ дорад: аввалан, бо амалияи густаришёбандаи кӯдак, ки ба туфайли он вай вориди муносибатҳои гуногун бо ҷаҳони атроф мешавад ва таҷрибаи махсуси иҷтимоии калонсолонро аз худ мекунад; сонияи, бо талаботи рӯзафзуни кӯдак, ки ӯро ба гузоришу ҳалли масъалаҳои гуногуну мураккабтар водор мекунанд; сеюм, бо инкишофи нутқ, ки нақши он дар ташаккули қобилияти идрокӣ ва ҷустуҷӯӣ хеле бузург аст. «Аз худ кардани луғат ва сохти грамматикии нутқ ба кӯдак имкон медиҳад на танҳо худи масъала ё вазифа, балки роҳҳои ҳалли онро дарк намояд. Нутқи ҳатто шунаво ба фаъолияти амалии кӯдак ҳамроҳ шуда, раванди тафаккури ӯро аз ботин бозсозӣ мекунад, амалиётро ба амали мураккаби хирад табдил медиҳад» [4, с.13].

Таҳқиқу омӯзиши ҳаматарафаи асосҳои фаъолияти идрокии талабагони хурлдсол имкони ҷудо намудани хусусиятҳои таркиби фаъолияти таълимӣ ва вобастагии онро бо ташаккули қобилияту малакаи идрокию ҷустуҷӯии кӯдакон муҳайё мекунад. Дар ин ҳангом қобилияту малакаи идрокию ҷустуҷӯии талабагони хурдсол қобилияти таълимгирӣ мебошад, хусусан:

– ба маънои васеъ - қобилияти худтакмилдиҳӣ ва худинкишоф ба воситаи азхудкунии бошуурона ва фаъолонаи таҷрибаи нави иҷтимоӣ (дониш, қобилият, малака, тарзи фаъолияти эҷодӣ ва ғ.);

– ба маънои маҳдуд - маҷмӯи амалҳои талаба, ки қобилияти омӯхтани мустақилонаи донишу қобилияти навро ҳамроҳ бо ташкили ин раванд таъмин мекунанд.

Хусусиятҳои ташаккули қобилияту малакаи идрокию ҷустуҷӯӣ дар синни хурди мактабӣ инҳо мебошанд:

– амалияи афзояндаи кӯдак, ки ба туфайли он вай вориди муносибатҳои гуногун бо ҷаҳони атроф мешавад ва таҷрибаи махсуси иҷтимоии калонсолонро меандӯзад;

– талаботи рӯзафзуни кӯдак, ки ӯро ба гузоришу ҳалли масъалаҳои гуногуну мураккаб водор мекунанд;

– нкишофи нутқ, ки нақши он дар ташаккули қобилияти идрокӣ ва ҷустуҷӯӣ хеле бузург аст.

Дар хотимаи навиштаҳои фавқ метавон гуфт, ки имрӯз низоми муайяни назару равияҳои таъйини ташаккули қобилияту малакаи идрокию ҷустуҷӯии талабагони хурдсол дар раванди омӯзгорӣ ба вуҷуд омадааст, ки ҷиҳатҳои мухталифи таркиби онро ташреҳ мекунад.

Умуман дар педагогика зери мафҳуми қобилияту малакаи идрокию ҷустуҷӯии талабагони хурдсол шакли олии изҳори ягонагии ҳадаф, принсипҳо ва мазмуни ташкили раванди омӯзишу тарбия фаҳмида мешавад, ки дар натиҷаи он низоми мукаммали донишу қобилиятҳои талабагон ташаккул меёбад.

АДАБИЕТ

1. Блонский П.П. Избранные психологические произведение. / П.П. Блонский -М.: Просвещение, 1961.-367 с.
2. Блонский П.П. Избранные психологические произведение. / П.П. Блонский-М.: Просвещение, 1964.-547 с.
3. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения. / Я.А. Коменский Т. 1. - М., 1939. - С. 163.
4. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы и эмоции. / А.Н. Леонтьев - М.: 1971-С.13-20.
5. Махмутов М.И. Проблемное обучение. Основные вопросы теории. / М.И. Махмутов - М.: Педагогика, 1975.-368 с.
6. Песталоцции И.Г. Избранные педагогические сочинения: сборник трудов. / И.Г. Песталоцции // В 2 т.Том 2-Москва: Педагогика, 1981.
7. Песталоцции И.Г. Избранные педагогические сочинения: сборник трудов. / И.Г. Песталоцции // В 2 т.Том 1 - Москва: Педагогика, 1981.
8. Сухомлински В.А.О воспитаниии. / В.А. Сухомлински -М.: Полииздат, 1975.-272 с.
9. Шарифзода Ф., Каримова И.Х. Учитель - творец добра и справедливости. / Ф. Шарифзода, И.Х. Каримова - Душанбе: Ирфон, 2010.
10. Ушинский К.Д. Детский мир. Хрестоматия. / К.Д. Ушинский // Первые уроки логики.- Сбор.соч.,т 4.-М.-Л:АПН РСФСР, 1948.-678 с.

ОСОБЕННОСТИ СОДЕРЖАНИЯУЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ЕЁ ВЗАИМОСВЯЗЬС ФОРМИРОВАНИЕМ ПОЗН УМЕНИЙ И НАВЬКОВ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Данная статья об умении учащихся которое осуществлятся в результате перенос познавательно-поисковых умений, а так же в другие условия свидетельствует о том, что они приобрели качества универсальных учебных действий, не связанных со спецификой изучаемого

материала.

Автор, пишет о начальных классах , в которых можно создать благоприятные предпосылки для формирования познавательно-поисковых умений учащихся. Происходящие в этот период изменения в мышлении детей обусловлены, во-первых, расширяющейся практикой ребенка, благодаря которой он вступает во все более многообразные отношения с окружающим миром и все полнее усваивает социальный опыт взрослых; во-вторых, нарастающими потребностями ребенка, побуждающими его к постановке и решению новых, все более разнообразных и сложных задач и, в-третьих, развитием речи, роль которой в формировании познавательно-поисковых умений неоценима.

Ключевые слова: *универсальность, познавательность, межпредметность, своеобразность, трансдуктивность, интелектуальность, стихийность, последовательность.*

FEATURES OF THE CONTENT OF EDUCATIONAL ACTIVITIES AND ITS RELATIONSHIP WITH THE FORMATION OF INFORMATIVE AND SEARCH SKILLS AND SKILLS OF YOUNGER STUDENTS

This article on the skill of students that is carried out as a result of the transfer of cognitive-search skills, as well as in other conditions indicates that they have acquired the qualities of universal training actions that are not related to the specifics of the material being studied.

The author writes about primary classes in which you can create favorable prerequisites for the formation of educational and search skills of students. The changes occurring during this period in the thinking of children are due, firstly, expanding the practice of the child, thanks to which he enters into more and more diverse relations with the outside world and fully absorbs the social experience of adults; Secondly, the increasing needs of a child who encourage him to formulate and solve new, increasingly diverse and complex tasks and, thirdly, the development of speech, the role of which in the formation of cognitive-search skills is invaluable.

Key words*: universality, cognitiveness, intersubjectivity, originality, transductivity, intelligence, spontaneity, sequence.*

Сведения об авторах:

Мансурова Джамиля Сулаймоновна *- к.п.н общеуниверситетской кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни., тел: (+992) 203218282.*

Хайдарова Наргис Мансуровна *- ассистент общеуниверситетской кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни., тел: (+992) 987730105.*

Махмадуллаева Шамсия Негматовна *- ассистент общеуниверситетской кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни., тел: (+992) 935940301.,*

About the authors:

Mansurova Dzhamilya Sulaimonovna., *Candidate of pedagogical sciences of the general university department of general pedagogy of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni., Tel: 203218282.*

Hydarova Nargis.Mansurovna, *Assistant of the University Department of General Pedagogy named after S. Ayn., Tel: 987730105.*

Makhmadullaeva Shamsia Negmatovna *Assistant Assistant University Department of General Pedagogy named after S. Ayni., Tel: 935940301.*

ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА МОНОЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ КАК ФОРМЫ РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Файзуллоева Ф.М.

Кулябский государственный университет им. А. Рудаки

Как показывает практика, процесс обучения монологической речи оказывается наиболее продуктивным, если он опирается на знание психологических факторов порождения монологического высказывания. Формирование умений и навыков монологического высказывания – одна из важнейших задач преподавания русского языка студентам национальных групп.

Порождение речевого высказывания характеризуется на основе теории деятельности как исходящее из замысла (намерения) и выражающее информацию. Деятельность имеет три стороны: мотивационную, целевую и исполнительную. Речевая деятельность – это процессы говорения и слушания-понимания, опосредующие переход от системы языка к речевым текстам. Процессы

говорения и понимания опосредуют не только переход от системы языка к речи, но в некотором смысле и переход от речи к системе языка.

Проводимые в настоящее время психолингвистические исследования раскрывают закономерности механизма порождения монологического высказывания. Останавливаясь на психологических основах обучения монологической речи студентов национальных групп авторы многочисленных исследований, указывают, что при обучении русскому языку у нерусского учащегося уже имеется готовый психофизиологический механизм речи, который сформировался еще с детства на базе родного языка, который некоторое время играет роль языка- посредника.

В процессе функционирования языка совершенствуются и обогащаются речевые способности индивидов их языковые знания. Накоплению языковых знаний способствует не только активный процесс говорения, но также процесс понимания.

Речевая деятельность, протекающая в процессах говорения и понимания – это языковая система в действии, или функционирование языка. Процессы говорения и слушания образуют вместе один акт устного общения, они объединяются единым способом формирования и формулирования мысли устной формой и речи и общностью и однородностью предмета - одной и той же мыслью, которая будучи высказана при говорении, должна быть адекватно понята при слушании. В то же время, являясь продуктивным, направленным на программирование и структурирование мысли посредством языка (как средства) и речи (как способа), говорение выступает в акте устного общения в качестве самостоятельного, первичного вида речевой деятельности, а «слушание является как бы производным, вторичным в коммуникации», поскольку оно, как репродуктивный вид деятельности, определяется операциями внутреннего анализа по смысловому восприятию мысли. Психологическими исследованиями было установлено, что слушание зависит от говорения и непосредственно во времени: оно всегда сопровождает говорение, слушание синхронно говорению.

В процессе порождения высказывания выделяются следующие этапы: а) этап мотивации высказывания; б) этап замысла (планирование или программирование высказывания); в) этап осуществления замысла (реализация замысла); г) этап сопоставления (реализация замысла с самим замыслом). Указанные этапы и осуществляемая на каждом из них ориентировочная деятельность говорящего связаны с решением двух задач: «что сказать» и « как сказать».

Каждая ступень порождения речевого высказывания характеризуется особыми структурными единицами и механизмами преобразования структур одного порядка в структуры другого порядка. В процессе порождения речи можно выделить три ступени: речемыслительную (или семантическую), лексико-морфологическую и фонологическую.

Первая ступень охватывает все собственно семантические процессы, начиная с квантования элементов сознания (знаний) на отдельные пропозиции и кончая формированием глубинных семантико- синтаксических структур.

На второй ступени совершаются процессы отбора лексических единиц и грамматических форм, опосредствующие переход от семантико-синтаксических структур предшествующей ступени к конкретным предложениям.

На третьей ступени имеет место выработка глобальных произносительных схем в опоре на звуковые схемы отдельных словоформ, синтагм и фонетических фраз. Фонационное исполнение произносительных схем завершает весь процесс порождения предложений.

В модели, разработанной Зимней И.А. разграничиваются три уровня порождения высказывания: мотивационно - побуждающий, формирующий и реализующий. На первом уровне процесса порождения высказывания – мотивационно-побуждающем, происходит тесная связь и взаимообусловленность мотива. При этом побуждающий уровень, движимый «внутренним образом» той действительности, на которую направлено действие, является импульсом или « запуском» всего процесса речепроизводства [3].

Мотив - это то, что объясняет характер данного речевого действия. Коммуникативное намерение определяет роль говорящего как участника общения и обозначает конкретную цель его высказывания, т. е. спрашивает ли он, утверждает, или призывает, осуждает, или одобряет и т.д. Другими словами, коммуникативное намерение является регулятором вербального поведения партнеров. На этом уровне говорящий знает только о чем, а не что говорить, т.е. общий предмет или тему высказывания и форму взаимодействия со слушателем, т.е. нужно ли ему получить, запросить информацию или выдать ее.

Второй уровень процесса производства речи - это формирование мысли посредством языка. Этот уровень несет ответственность за логическую последовательность и синтаксическую правильность

речевого высказывания. Он представлен двумя взаимосвязанными фазами – смыслообразующей и формулирующей. Смыслообразующий уровень связан именно с формированием смысла высказывания. Данный уровень отождествляется с «этапом замысла», описанной по модели порождения речи Леонтьева А.А.[6:308]. На смыслообразующей фазе формирующего уровня проявляется весь лингвистический опыт говорящего, чувство языка.

Третий уровень - реализующий является также важным в процессе порождения речевого высказывания. Этот уровень на основе установленного общего смысла воспринятого формирует замысел ответного речевого действия.

Успех обучения русскому языку студентов непосредственно зависит от того, чем лучше они осознают, для чего им необходимы приобретенные умения, найдут ли они в дальнейшем свое практическое применение. В этой связи одной из важнейших задач обучения русскому языку нерусских студентов в сфере избранной специальности является создание мотивационной основы. Правы ученые, которые считают, что немотивированное обучение речевой деятельности снимает проблему «предмета» действия, лишает его психологического содержания».

Как мы отметили, совершенствование русской речи студентов национальных групп неязыковых факультетов основано главным образом на изучении текстов по специальности, то качество предъявляемого учебного материала во многом предопределяет успех в обучении русской монологической речи. Работа на материале специальных текстов (усвоение и закрепление наиболее употребительных грамматических структур, лексических единиц и т.д.) способствует образованию более стабильных навыков, так как студенты знают, что приобретенные умения и навыки понадобятся им в будущей практической деятельности. Поэтому необходимо использовать такие виды работ над текстом по специальности, в результате осуществления которых студенты осознавали бы практическую ценность приобретенных умений и навыков.

Как известно, речевая деятельность характеризуется двумя взаимообусловленными и дополняющими друг друга процессами - процессом порождения речевого высказывания и процессом восприятия-понимания.

Процесс восприятия речевого сообщения включает распознавание упорядоченных комплексов в непрерывном потоке звуков (в устной речи при аудировании) или опознавание определенной последовательности графических знаков; затем осознание и идентификацию в этой последовательности (потоке звуков) взаимосвязанных элементов . При анализе процесса восприятия – понимания речи выделяются следующие основные уровни: 1)распознавание фонем или графических знаков, 2) узнавание слов, 3) понимание предметных отношений, составляющих содержание высказывания.

При восприятии текста направленность внимания на языковую форму проявляется, прежде всего, при определенной задаче на ее выделение. Выражение мысли и ее понимание совершается при посредстве грамматических форм, в фокусе внимания участников речевого общения находится лишь вещественное содержание речи. Функции грамматических форм сознаются лишь вместе с полнозначными словами и при их посредстве. Толкование грамматических форм в отдельности представляет для говорящих значительные трудности. Оно становится возможным лишь тогда, когда грамматический строй становится объектом научного познания.

Таким образом, восприятие речи возможно при осознании связей и значения языковых единиц, осмысления способа их построения, назначения единиц в данном высказывании, соотнесении единицы с ситуациями ее функционирования.

Восприятие и понимание при этом обусловливаются относительными субъективными вероятностями, определяемыми прошлым опытом и характером контекста.

Процесс порождения речевого высказывания можно было бы представить как обратный процессу восприятия речи. Если процесс восприятия движется от готовых текстов к элементам сознания и представляет собой процесс «свертывания» текстов в специфические формы знания - завершает процесс формирования целостного образа содержания, то процесс порождения речи движется от элементов сознания к речи и представляет собой развертывание сформировавшийся или возникшей мысли в ее составные части, которые должны составить содержание будущего текста.

Процесс порождения монологической речи представляет собой как бы своего рода развертывание сформировавшейся или возникшей мысли в ее «составные части», а затем материальные средства выражения. При анализе акта порождения высказывания можно выделить три плана рассмотрения, которые признается многими ведущими психологами и психолингвистам: появление мотива

высказывания, определение смысла высказывания, выбор значений слов и синтаксических структур, и наконец, реализация речевого действия. Указанный подход предполагает многоэтапность процесса высказывания, где первым этапом является зарождение мысли, а последним-проговаривание.

Указанные этапы и осуществляемая на каждом из них ориентировочная деятельность говорящего связаны с решением двух задач: «что сказать» и «как сказать».

Порождающий процесс начинается с определения темы и стратегии сообщения. Выработка плана и стратегии сообщения не всегда принимает осознанный характер. Несмотря на повторы в речи говорящих, непоследовательность и сбивчивость мысли, незаконченные фрагменты и т.д., при всем этом имплицитно в любой речи имеется план и стратегия изложения. План изложения проявляется не только в содержании, но и во внешней структуре речи. Определение темы сообщения является средством активизации требуемого участка знаний, а первая наметка плана-средством первичного развертывания данных и их сегментации на отдельные части.

Монологическая речь как форма речевой деятельности обладает определенными логико-психологическими характеристиками. Особенности функционирования монологической речи обусловлены в значительной степени условиями реального общения, которое диалогично по своей природе, т. к. в нем всегда участвуют две стороны: не только тот, кто говорит, но и тот, для кого говорится. Монолог не есть сумма ответов на ряд вопросов.

Исследуя закономерности порождения речевого высказывания нужно отметить, что процесс порождения речи не сводится к формуле от глубинных структур к поверхностным и от поверхностных структур к глубинным. Важно еще указать на органическую связь порождающих процессов с деятельностью сознания. Общее направление этих процессов будет определено точнее формулой от содержательных элементов сознания к речевым текстам и от речевых текстов к содержательным элементам сознания.

В структурном отношении монологическая речь в отличие от диалогической характеризуется плановостью, связностью и относительной длительностью высказывания.

С психологической точки зрения овладению речью рассматривается как последовательное формирование на основе знаний первичного умения, навыка, вторичного (сложного) умения. Под первичным умением понимается возможность совершить данное действие при условии концентрации на нем произвольного внимания. С этих позиций овладение научной монологической речью как определенным видом речевой деятельности предполагает формирование у студентов первичного умения, навыка и вторичного (сложного) умения, которое является конечным результатом процесса обучения.

Монологическая речь представляет собой вид речевой деятельности, специфика которого определяется внутренними механизмами порождения монологического высказывания и особенностями сферы профессионального общения и характеризуется высокой степенью планируемостью, композиционной стройностью, отработанностью высказываемой мысли. Единицей монологической речи как формы речевого взаимодействия является высказывание. Основными особенностями высказывания является его коммуникативность и законченность в смысловом грамматическом и структурных планах, поскольку это коммуникативная единица, законченная со стороны содержания и интонации.

При обучении русской речи студентов национальных групп неязыковых факультетов необходимо добиваться формирования мышления на этом языке, а последнее способствует развитию речевой деятельности на русском языке. Развитие мышления на неродном языке означает развитие внутренней речи на этом языке. Осмысливание (понимание) чужой речи, а также и собственной мысли до их внешнего выражения обычно не сопровождается внешним активным говорением, потому, что в непосредственном объединении с мышлением находится не внешняя, а внутренняя речь человека. Именно она оказывается самым тесным образом связанной непосредственно с его мышлением. Отсюда следует вывод, что особенности функционирования монологической речи определяют логико-психологические особенности ее формирования, которые проявляются, в первую очередь, в особой значимости внутренней речи в процессах порождения монологического высказывания. Этот факт подтверждают экспериментальные исследования в области законов внутренней речи, которые показали возрастание роли внутренней речи в системе умственной деятельности с установкой на сообщение, когда больше внимания уделяется специальному обдумыванию структурно-грамматических и логико-синтаксических сторон высказывания.

Согласно Соколову А.Н. внутренняя речь- это и есть речь про себя или скрытая вербализация, с помощью которой происходит логическая переработка чувственных данных, их осознание и понимание в определенной системе понятий и суждений. Оно-явление не самостоятельное, а производное, возникающее из внешней речи- слухового восприятия других людей и активного владения всеми формами устной и письменной речи. Внутренняя речь есть психологическая трансформация внешней, ее внутренняя проекция, возникающая вначале как повторение слушаемой и произносимой речи, а в дальнейшем становящаяся все более сокращенным ее воспроизведением в виде речевых планов, схем и смысловых комплексов, действующих наподобие квантов мысли. Внутренняя речь, будучи производной от внешней, является многосторонним процессом и характеризуется тем, что лишена той развернутости, которая свойственна внешней речи.[8:248]

Внутренняя речь связана с различиями видов речевой деятельности, и в то же время специфика видов речевой деятельности связана с особенностями внутриречевых процессов. «Без внутренней речи, - отмечает Беляев Б.В. - не были бы возможны ни процессы понимания чужой речи, ни выражаемые словесно собственные мысли» [1:228] . Все это подтверждает необходимость длительной разговорной практики, так как только при длительной разговорной практике, при длительном функционировании речедвигательных раздражений (проговаривание слов и фраз вслух и про себя) они могут стать основой всего речевого комплекса.

Внутренняя речь, являясь переходным, но обязательным мостом, по которому содержание мысли переводится, перекодируется в форму речевого сообщения, дает возможность более глубокого и всестороннего продумывания монологической речи, как в плане содержания, так и в плане выражения.

В рамках внутренней речи совершающийся на семантической ступени процесс эксплицирования данных сознания может, очевидно, осуществляться в разных пропорциях в зависимости от того, рассчитана ли порождаемая речь на слушателя или же она строится в собственных интересах мысли.

Основными свойствами внутренней речи являются: беззвучный характер, сокращенность по сравнению с внешней речью, производность от внешней, процессуальность и изменение в зависимости от готовности переходов в речь внешнюю. В рамках внутренней речи, в особенности, когда она оперирует наглядно-чувственными данными, процесс эксплицирования может ограничиться минимальным преобразованием активизируемых материалов сознания.

Монологическая речь как активный творческий речевой процесс характеризуется предварительной продуманностью, намеренной логичностью и четкой структурной организованностью речевого ряда и предполагает сложную мыслительную деятельность в ее самых разнообразных проявлениях. Процесс порождения монологического высказывания характеризуется и определяется своими особенностями и условиями протекания, которые могут или облегчать или осложнять процесс извлечения информации и которые каждый раз зависят от задачи воспроизведения, от особенностей воспроизводимого материала. Особенности функционирования и формирования монологической речи обусловлены в значительной степени условиями реального общения, а также коммуникативными функциями, которые выполняет монологическая речь в процессе общения.

Процесс порождения монологической речи предполагает: ориентировку в условиях деятельности, выработку плана в соответствии с результатами ориентировки, реализацию плана и контроль, что дает основание рассматривать процесс порождения монологического высказывания как сложную последовательность действий, каждое из которых также включает в себя фазу ориентировки, поиска и выбора решения, фазу осуществления и контроль. Поскольку обучение монологической речи студентов неязыковых факультетах совершается на материале текстов по специальности, следует подбирать тексты, которые не содержат слишком много смысловой информации. В процессе чтения могут возникать порожденные контекстом ложные неправильные ассоциации. Языковая форма не должна отвлекать внимание воспринимающего от содержания текста.

Процесс обучения монологической речи оказывается наиболее эффективным, если он опирается на знание психологических и психолингвистических факторов порождения монологического высказывания. Монологическая речь представляет собой активный творческий речевой процесс, в котором выделяются наиболее важные для него моменты - ориентировка в условиях деятельности, выработка плана в соответствии с результатами ориентировки, реализация плана и контроль, что дает основание рассматривать процесс порождения монологического высказывания как сложную последовательность действий, каждое из которых также включает в себя фазу ориентировки, поиска и

выбора решения, фазу осуществления и контроля. Монологическая речь характеризуется предварительной продуманностью, намеренной логичностью и четкой структурной организованностью речевого ряда и предполагает сложную мыслительную деятельность в ее самых разнообразных проявлениях.

Предтекстовые задания пробуждают и стимулируют мотивацию к работе с текстом. Здесь необходимо соблюдать одно важное правило: вся предварительная работа над текстом не должна касаться его содержания, иначе будет неинтересно его читать, поскольку ничего нового для себя они в этом тексте уже не найдут.

Послетекстовые задания используют содержание текста для развития умений выражать свои мысли в устной и письменной речи. Предлагаемые на этом этапе упражнения направлены на развитие умений репродуктивного плана, репродуктивно-продуктивного и продуктивного.

Интерферирующие влияние родного языка может быть преодолено или ослаблено путем пояснения черт сходства и различия в употреблении слов в обоих языках. Необходима речевая практика в новом языке в процессе которой создаются прочные, гибкие речевые лексические навыки, способные противостоять интерферирующему влиянию родного языка. На качество владения лексикой отрицательно сказывается завышение лексического минимума.

Принципы отбора упражнений: обеспечение деятельностного характера овладения русской грамматикой; учет первичности слухо-моторных связей, принцип устного опережения; опора на образец, на действие по аналогии;опора на сознательность, учет важности сочетания сознательности и бессознательности; стимулирование речемыслительной активности и самостоятельности учащихся; опора на принцип наглядности, доступности, прочности и систематичности; учет принципа апраксимации (приближение к желаемому).

Работа над грамматическим материалом строится в соответствии со следующими этапами:

1.Ориентировочно-подготовительный этап - студенты знакомятся с новым языковым явлением, выполняют первичные речевые или языковые действия.

2. Стериотипизирующий, ситуативный этап - автоматизация первичного действия путем его многократного использования в однообразных ситуациях без существенного варьирования.

3. Варьирующий ситуативный этап - обеспечивает дальнейшую автоматизацию речевого действия, развитие гибкости и подвижности навыка.

На начальном этапе превалирующие значение имеет устная основа обучения с подключением зрительно-вербальных опор. Обучение грамматики происходит индуктивно (основной грамматический материал предъявляется на завершающем этапе).

На среднем этапе превалирующие значение имеют тренировочные упражнения на подстановку.

Исправлять ошибки допущенные студентами в устной речи необходимо осторожно, не мешая высказываниям. Ошибки из-за которых не искажается понимание считаются незначительными.

Наряду с экспрессивными грамматическими навыками (говорения и письма) у студентов должны быть сформированы рецептивные грамматический навыки чтения и аудирования, то есть навыки узнавания и понимания грамматических явлений в письменном и устном тексте, как при активном, так и при пассивном владении материалом.

Практика обучения русскому языку на устно-речевой основе подтверждает тезис о положительном влиянии активного владения материалом на качество понимания рецепируемого устного и письменного текстов. Однако это возможно при том условии, если студенты много читают и слушают на русском языке.

Формирование русской научной монологической речи студентов национальных групп представляет собой целостный акт, успех которого зависит от разработки наиболее оптимальных методических приемов, от правильно организованной системы упражнений. В разработанной нами системе упражнений, основной упор делается на формирование и последовательное развитие умений и навыков связной монологической речи студентов - таджиков. Достаточный уровень сформированности грамматических навыков значительно влияет на решение коммуникативных задач. Коммуникативные задачи решаются успешно студентами, у которых выработаны навыки осознанного восприятия грамматического материала. Это проявляется в глубоком осознании понимания содержания прочитанных текстов, в точном определении основной темы текста. Сказанное говорит об особой важности и ответственности работ по формированию профессионально-направленной речи на основе текстов по специальности. Решение задачи эффективного обучения профессионально-направленной монологической речи зависит не только от того, насколько правильно

студент употребляет языковые средства, но и прежде всего от воспроизведения содержания информации в правильной логической последовательности, объединения отдельных мыслей в единый связный текст.

Как известно, полное и точное понимание предложения наступает благодаря пониманию всех входящих в него слов. Непонимание, какого - то слова ведет к неточному восприятию целого словосочетания, а в целом - всего предложения. Отметим особую важность усвоения отдельных слов для успешного овладения лексическим аспектом всех видов речевой деятельности. При этом вся работа нацеливается на автоматизацию тех операций, которые приводили бы к полному и неосознанному пониманию данного слова в тексте.

Самым надежным уровнем владения словом, изучаемым с целью говорения, является формирование важнейших уровней автоматизма, которые обеспечивают не только быстрое и правильное комбинирование слов, но и их извлечение из памяти в составе готовых знаков более высокого порядка - речевых клише, устойчивых словосочетаний и т.п.

Фрагментарно опишем некоторые виды заданий, которые мы использовали при обучении монологической речи:

1.Из текста выпишите термины и терминологические словосочетания.

2.Объясните их значение (толкование на русском языке, перевод на родной язык и др.) Данные задания направлены на выявление степени знания значения терминов и умений понимать их в структуре высказывания.

3.Составьте словосочетания.

4.Переведите слова и словосочетания.

Упражнения на сочетаемость развивают не только грамматическую правильность речи, но и вырабатывают умение быстро и правильно использовать данные словосочетания в речи.

5.Подберите к данным словам определения.

6.Определите род данных существительных; составьте с ними словосочетания.

7. К какому склонению относятся выделенные слова?

Как показывает опыт работы для студентов-таджиков грамматическая тема: род имен существительных представляет особую трудность при изучении русского языка.

Следующий вид заданий направлен на преобразование глаголов.

8.Определите, от каких глаголов образованы выделенные в словосочетаниях слова.

9.Определите вид глаголов.

10.К какому спряжению относятся выделенные глаголы?

11.Назовите глаголы, от которых образованы существительные.

Следует обратить внимание студентов на отглагольные имена существительные, так как в научном тексте большое количество слов составляют слова с отвлеченными значениями, которые и представлены в основном отглагольными существительными. Такие виды упражнений помогают студентам – таджикам понять значение слова, а также расширяют их словарный запас.

12.Определите, от каких глаголов образованы выделенные в словосочетаниях отглагольные существительные. Измените данные словосочетания по образцу.

13.Преобразуйте глагольно-именные сочетания по образцу.

14. Преобразуйте глагольно-именные сочетания в именные.

15.Выберите правильный вариант ответа.

Как мы отметили выше, при обучении научной монологической речи следует также учитывать синтаксические конструкции, наиболее типичные в научном стиле речи: усложненность простых предложений однородными членами, причастными и деепричастными оборотами, вводными и вставными конструкциями. В этой связи необходимо обращать внимание на эти конструкции. Студенты – таджики, прежде всего, должны уметь выделить данные конструкции среди других. Отбор грамматического материала для системы упражнений производится на основе текстовых выборок и их сопоставления. Следует отметить, что в упражнениях лексико-грамматический материал организован в речевые образцы связной монологической речи, работа над определенным объемом языкового материала завершается выполнением речевых упражнений, в которых усвоенный лексико-грамматический материал свободно актуализируется в речи студентов в соответствии с темой и ее логической структурой:

16.Найдите в текстах вводные конструкции. Какую роль они выполняют в предложении? Распределите их по значениям:

а) выражение уверенности;

б) выражение сомнения, предложения;

в) выражение отношения говорящего к высказываемому;

г) указание на источник сообщения;

17.Найдите в тексте причастия и причастные обороты. Укажите глагол, от которого образовано причастие, определите залог, форму времени причастия;

18.Выпишите предложения с причастными оборотами. Замените причастные обороты придаточными предложениями со словом «который»;

19. Выделите синонимы в абзаце, обратите внимание на то, что они объединяют предложения логически;

20.Запишите, что является объектом и предметом исследования для естественных наук.

21.Прочитайте текст- определение. Найдите в нем субъект и укажите свойства субъекта.

22. Прочитайте текст-денифицию. Обозначьте предмет речи и его отличительные признаки.

Цель данных упражнений - закрепление грамматических знаний русского языка. Данные упражнения учат студентов выражению своих мыслей синонимичными сочетаниями, и способствует выработке навыков связанного с высказыванием.

На следующем этапе выполняются речевые упражнения. Специфика этих упражнений заключалась в том, что студент при выполнении упражнений уже мог опереться на определенный языковой опыт. Система упражнений была более разнообразной, и строилась на более сложном по своей структуре языковом материале. Поэтому не требовалось большого количества языковых упражнений. Такая последовательность работы обеспечивает повторяемость лексико-грамматического материала и тем самым идет формирование речевых стереотипов, ведущих к автоматизированности оформления и употребления языковых единиц.

Приведем отдельные примеры заданий, которые использовались нами в процессе обучения.

1.Разделите текст на смысловые части. Найдите основную информацию в смысловой части текста;

2. Разделите текст на три части: введение, основная часть, заключение. Определите содержание каждой части;

3. Составьте вопросы к текстам;

4. Найдите в тексте предложения, в которых сформулирована главная мысль текста;

5. Составьте вопросный, назывной тезисный план текста для пересказа содержания текста;

6. Укажите сколько абзацев в тексте. Составьте вопросы к абзацам;

7. Выделите в каждом абзаце предложения, содержащие главную информацию. Сформулируйте вопросы к некоторым из выделенных вами предложений;

8. Составьте планы в вопросительной форме, в назывной форме, в тезисной форме; Обратите внимание на различие в формулировках пунктов тезисного и назывного плана;

9.Сравните два варианта плана. Проанализируйте грамматический
состав предложений в назывной форме;

10.Напишите назывной план текста. Опираясь на план и используя необходимые связующие средства, перескажите текст;

11. Сформулируйте тему прочитанного текста;

12.Составьте сокращенный вариант текста, опустив в нем предложения и часть предложений, не несущих основную информацию;

13.Прочитайте отрывок из текста и найдите в нем аргументы и выводы.

Все предложенные задания развивают у студентов национальных групп умение выделять в тексте главные мысли. Итогом работы над текстом является его пересказ и получение информации для самостоятельного монологического высказывания.

Как известно, уровень подготовки студентов национальных групп неязыковых факультетов характеризуется к началу работы над специальными текстами низким уровнем владения речевой деятельностью на русском языке. В этой связи следует включать предтекстовые упражнения, направленные на семантизацию лексики, чтение текста, выделение терминов и терминологических сочетаний. Наше предположение об эффективности данных упражнений вытекало из важной роли феномена репродукции при рецепции, а также мы учитывали то, что данная предварительная работа облегчает работу над смысловым содержание текста с целью ее воспроизведения.

Студентам был предложен текст «**Разгром басмаческих банд в РТ**»

В 1930 году бывший бухарский эмир, нашедший убежище в Афганистане, при помощи иностранных государств и поддержки белой эмиграции из Средней Азии сколотил крупную вооружённую группу во главе с Ибрагимбеком для нападения на советский Таджикистан.

С начала 1931году начались частые нарушения басмачами границ республики. Туда засылались разные агенты, которые вели злостную пропаганду против политико – хозяйственных мероприятий Советской власти, особенно против колхозного движения и раскрепощения женщин.

30 марта 1931года Ибрагимбек во главе двухтысячной шайки ворвался в Фархарский район Таджикистана, а вслед за ним со своими «джигитами» перешли пограничную реку Пяндж и остальные восемь главных курбашей.

Что из себя представляли эти шайки? По социальному и национальному составу они были разношерстными – это в основном были представители эксплуататорских классов (бои, торговцы, бывшие эмирские чиновники, духовенство), а также обманутые люди из трудовых слоёв населения.

Ибрагимбек рассчитывал на быструю победу, но его авантюризм не имел под собой почвы. Басмаческие главари пытались запугать народ, угрозой разрушения кишлаков, усилением террора и чудовищными злодеяниями. Но все эти преступления басмачей не сломили воли трудового населения, наоборот, еще сильней возбудили их ненависть к грабителям. Авантюра Ибрагимбека с самого начала была обречена на провал, ибо для организации контрреволюционного басмаческого движения в преобразованном Таджикистане уже не было социальной базы. Таджикский народ, по призыву партии, встал на защиту своих завоеваний.

Задание 1. Составьте план к тексту.

Задание 2. Перескажите текст по составленному плану.

Задание 3. Объясните значение данных слов и словосочетаний: народ, государство, басмачи, революция, рабочий класс, агенты авантюризм, колхоз, духовенство, партия, чиновники.

Задание 4. Составьте предложения со словами: государство, басмачи, революция, рабочий класс, колхоз, духовенство, партия, чиновники.

Таким образом, мы приходим к выводу, что предложенная нами система работы по обучению русской монологической речи является эффективной.

При проведении данной работы была поставлена цель: проверить целесообразность предложенной нами системы работы по обучению монологической речи на основе текстов по специальности и разработанных методических приемов и системы упражнений.

Предположение о том, что развитие русской профессионально направленной монологической речи студентов- таджиков будет эффективным при условии целенаправленной работы с использованием текстов по специальности и разработанной системы упражнений, которые должны обеспечить развитие необходимых речевых умений и навыков студентами в процессе овладения подъязыком специальности. Методика проведения данной работы была традиционной. Были определены задачи обучения устной монологической речи, определены приемы работ при обучении русской монологической речи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Беляев, Б.В. Психологические основы обучения иностранным языкам//Материалы четвертого международного методического семинара преподавателей русского языка стран социализма. / Б.В. Беляев – М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1964
2. Выготский, Л.С. Мышление и речь. Психика, сознание, бессознательное //Избранные психологические исследования. / Л.С. Выготский – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1956.
3. Зимняя И.А. Психологическая характеристика слушания и говорения
4. как видов речевой деятельности. / И.А. Зимняя //Иностранные языки в школе.- 1973, №4.
5. Золотова Г.А. Роль ремы в организации и типологии текста //Синтаксис текста. / Г.А. Золотова -М, 1979.
6. Клычникова, З.И. Психологические особенности обучения чтению на иностранном языке. / З.И. Клычникова -М.: Просвещение, 1973.
7. Леонтьев А.А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания. / А.А. Леонтьев - М.: Наука, 1969.- 308 с.
8. .Кацнельсон, С.Д. Типология языка и речевое мышление. / С.Д. Кацнельсон – Л.: Наука, 1972.
9. Соколов А.Н. Внутренняя речь и мышление. / А.Н. Соколов – М.: Просвещение, 1967. – 248 с.

ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА МОНОЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ КАК ФОРМЫ РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Одна из важнейших задач преподавания русского языка студентам национальных групп является формирование умений и навыков монологического высказывания.

По мнению автора, процесс обучения монологической речи оказывается наиболее продуктивным, если он опирается на знание психологических факторов порождения монологического высказывания.

Останавливаясь на психологических основах обучения монологической речи студентов национальных групп автор указывает, что при обучении русскому языку у нерусского учащегося уже имеется готовый психофизиологический механизм речи, который сформировался еще с детства на базе родного языка, который некоторое время играет роль языка- посредника.

Автором предложены виды заданий по обучению монологической речи на основе текстов по специальности. Она предложила методические приемы работы над текстом.

Она считает, что предложенная система работ по обучению русской монологической речи является эффективной.

Она уверена, что задания, направленные на составление монологического высказывания на предложенную тему по специальности способствуют дальнейшему росту синтаксической сложности высказывания студентов, сопровождающих повышением содержательности речи.

По мнению автора предложенная ею система работы по обучению русской монологической речи является эффективной.

Ключевые слова: *речь, понятие, выводы, упражнения, задания, текст, условие, цель, работа, необходимо.*

PSYCHOLINGUISTIC CHARACTERISTICS OF MONOLOGICAL SPEECH AS A FORM OF SPEECH ACTIVITY

One of the most important tasks of teaching Russian to students of national groups is the formation of skills and abilities of monological utterance. According to the author, the process of teaching monological speech is the most productive if it is based on the knowledge of the psychological factors of generating a monological utterance.

Focusing on the psychological foundations of teaching monological speech to students of national groups, the author points out that when teaching Russian, a non - Russian student already has a ready-made psychophysiological mechanism of speech, which was formed since childhood on the basis of the native language, which for some time plays the role of an intermediary language.

The author offers the types of tasks for teaching monological speech based on texts in the specialty. She suggested methodological techniques for working on the text.

She believes that the proposed system of works on teaching Russian monologue speech is effective.

She is sure that the tasks aimed at composing a monologue statement on the proposed topic in the specialty contribute to the further growth of the syntactic complexity of the students ' statements, accompanied by an increase in the content of speech.

According to the author, the system of work proposed by her for teaching Russian monologue speech is effective.

Keywords: *speech, concept, conclusions, exercises, tasks, text, condition, goal, work, necessary*

Сведения об авторе:

Файзуллоева Фирӯзамо Мадохировна *– к.п.н. зав. общеуниверситетской кафедрой русского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. **Адрес:** 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова 16. **Тел:** (+992) 918267409.*

About the authors:

Fayzulloeva Firyzamo Madohirovna- *Head of the Department of Russian Language of the Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 16 S. Safarova str., Kulyab, 735360, RT. Tel: (+992) 918267409.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МОТИВАЦИОННОГО ИНТЕРВЬЮ В РАБОТЕ С ТРУДНЫМИ ДЕТЬМИ

Салимова Г.Х., Салимов Д.Ф.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

В настоящее время психологические проблемы, возникающие на фоне различного рода зависимостей (алкогольной, наркотической, игровой), с людьми, подвергшимися насилию, бездомными, а также людьми с расстройством пищевого поведения требуют применения новых методов и подходов для эффективной поддержки и консультирования пациентов.

Норвежский психотерапевт Уильям Миллер в конце 20-ого века впервые использовал в своей работе такой подход, как «Мотивационное интервью» и в последующих своих исследованиях ему удалось представить доказательства эффективности применения данного подхода при лечении

пациентов с алкогольной зависимостью и людьми с психическими расстройствами. На протяжении десятилетий методология Мотивационного интервью успешно развивалась, дополнялась и уточнялась [1].

Мотивационное интервью как способ помощи возникло тогда, когда для специалистов стало очевидно, что обычное принуждение к действиям или объяснение, что и как надо делать, не оказывалось эффективным в попытке поддержать человека в трудном процессе изменения собственной жизни.

Под термином Мотивационное интервью (МИ) понимают особую технику консультирования или, как еще принято называть мотивационного интервьюирования, в которой специалист становится помощником в процессе изменений и выражает принятие клиента.

МИ объединяет самые эффективные и в то же время простые приемы ведения беседы - вопросы, слушание, подведение итогов и поддержку.

Авторы Мотивационного интервью дают такое определение МИ:

Мотивационное интервью - это направляющий стиль психологического консультирования, центром которого является клиент, целью которого является вызвать изменения в поведении клиента, помогая ему глубже понять и разрешить существующую амбивалентность» [1].

Следует отметить различия мотивационного интервью [2] от традиционного консультирования:

1. Не настаивать на том, что у человека есть проблема.
2. Не предлагать прямой совет или решение проблемы без согласия самого человека.
3. Не занимать авторитарную позицию.
4. Не подменять беседу чтением лекции.
5. Не навязывать мнение (например, что наркомания - проблема, это ненормально, это болезнь, или же что алкоголизм - это проблема).
6. Не вести себя в карательной или принуждающей манере [2].

В условиях социально - экономических перемен в Республике Таджикистан, которые происходят в последние десятилетия, наблюдается перестройка психологии человека, его взглядов, убеждений, привычек, нравственных ценностей, образа жизни, что ведёт к перестройке социума и общественной жизни в целом.

В связи с этим возникает острая необходимость в исследованиях общественного, социального развития. Особо следует отметить, что в коренной перестройке общественной жизни, становлении правового демократического общества предполагается усиленная борьба с правонарушениями и преступностью среди подростков и молодёжи или, как принято говорить в работе с «трудными детьми».

В Республике Таджикистан, с целью усиления ответственности родителей за обучение и воспитание детей в духе гуманизма, патриотизма, уважения к национальным, общечеловеческим ценностям, а также защиты прав и интересов детей Правительством Республики Таджикистан принят Закон Республики Таджикистан «Об ответственности родителей за обучение и воспитание детей»[3].

К сожалению, методы и условия, применяемые в настоящее время в воспитательном процессе, становятся малоэффективными при их использовании в процессе формирования позитивного поведения и профилактики правонарушений у подростков, что свидетельствует о том, что перевоспитание значительно сложнее и труднее воспитания.

Если взять во внимание тот факт, что каждый человек на этапе своего развития, становления личности преодолевает внутренние возрастные кризисы, то всех детей в определённые моменты можно назвать трудными. Поэтому этот термин касается лишь тех детей, проблемы которых не заканчиваются и не зависят от возраста [4].

К трудным детям в педагогической и психологической практике относят тех детей, которые характеризуются наличием отклонений в нравственном развитии и недисциплинированности. Трудные дети плохо учатся в учебном заведении, редко выполняют домашнюю работу, имеют много пропусков. На уроках ведут себя неподобающим образом, часто устраивают драки. Среди таких детей много «второгодников». Нехватка внимания в семье часто приводит к тому, что эти дети вынуждены заниматься воровством, нередко вовлекаются в попрошайничество. Такие дети с раннего детство начинают употреблять спиртные напитки, начинают курить, приобщатся к наркотикам [4, с.5].

По мнению современных психологов и педагогов причины появления у детей асоциального поведения искать не стоит, их просто нет. Вернее причины вытекают из ежедневной жизни взрослых, отражают поведение взрослых. Причины не адекватного, неудовлетворительного поведения детей взрослым необходимо искать в себе, в своих поступках, которые играют роль образца поведения для ребёнка [5].

Можно привести достаточное количество примеров о причинах мешающих обучению и влияющих на поведение ребёнка [5].

Довольно часто родители связывают неуспеваемость ребёнка с низким профессиональным

уровнем педагога, а так же особенностями ребёнка.

Основу воспитания закладывают именно родители, доказано, что до 5- лет 80 % характера человека уже сформировано, то есть человек взял от семьи и от окружающих ему людей 80 процентов. Далее в процесс обучения ребёнка и его воспитания включаются педагоги [5].

Доказано, что всегда дети копировали, и будут копировать взрослых. Так они входят в жизнь и развиваются, принимая всё. Имея перед глазами определённый образ, дети впитывают их как нечто совершенно естественное. Они часто не понимают, почему учитель требует от них быть вежливыми, не курить, не употреблять алкоголь. В их реальной жизни подобные нормы отсутствуют.

Главная задача педагогов, психологов - это профилактика. Всегда легче предупредить, гораздо труднее исправлять допущенные ошибки.

Система профилактики трудного поведения учащихся в средних школах включает в себя:

- Группы педагогов, психологов и медиков в каждом образовательном учреждении.
- Отношение детей подростков со своей семьей, максимальная поддержка со стороны родителей.
- Создание групп специалистов (психологов, педагогов, медиков) обучающих родителей решению проблем с детьми и подростками.
- Образовательные программы для особого внимания к проблемам детей, подростков с отклоняющимися от норм поведения (обучающие программы телевидения, социальные сети и т.д.) [5,6].

В большинстве случаев, проблема возникает от незнания и непонимания. Создание групп дипломированных психологов, является необходимым для того, чтобы работать с родителями, объяснять, направлять и помогать им в процессе воспитания ребёнка.

Семья и школа в процессе воспитания ребёнка имеют неразрывную связь. Первоначальная обязанность педагога - давать знание ребёнку, в процессе воспитания это, несомненно, играет большую роль. По науке психологии у каждого ребёнка есть свой идеал (человек совершенный) и ребёнок стремится быть похожим на него, подражает своему кумиру. Нередко этим идеалом является именно учитель. Учитель должен соответствовать педагогическим стандартам, должен понимать всю ответственность и серьёзность выбранного им пути.

Каждый день мы слышим, что мир меняется. Каждый второй говорит об этом, но меняется не мир, а меняются сами люди. Дети, подростки во все времена никогда не любили, когда им читали лекции и учили морали, а сейчас, в век высоких технологий, когда, благодаря интернету, дети знают обо всем, к этому относятся враждебно. Чтобы работа педагогов и психологов приносила пользу человечеству необходимо, чтобы специалисты соответствовали стандартам, изучали и использовали новые методы работы, находили более эффективные методы, отвечающие требованиям современного мира и времени.

Одним из наиболее подходящих методов может стать Мотивационное интервьюирование.

Мотивационное интервью является эффективным методом для психологов, которые работают в общеобразовательных учреждениях, и не только, он эффективен почти во всех сферах, где этим методом пользуются. Уникальность данного метода при работе с детьми в том, что они, а именно подростки, или же трудные дети, считают себя взрослыми и хотят быть главными во всём. Мотивационное интервью даёт такую возможность - чувствовать себя главными и самим принимать решения, несмотря на то, что психолог в это время проводит с этим человеком работу. Ребёнок будет сам находить свою проблему, сам искать путь к решению этой проблемы, в то время как психолог будет направлять, помогать ему.

Мотивационное интервью - это личностно-ориентированная стратегия [5]. Как правило, используется для того, чтобы побудить пациента изменить конкретное негативное поведение. МИ привлекает пациентов, побуждает к разговору об изменениях и побуждает их вносить позитивные изменения. Например, разговор о переменах можно вызвать, задав пациенту такие вопросы, как: «Как бы вы хотели, чтобы все было по-другому?» или «Как данная проблема мешает тому, что вы хотели бы делать?»[5, 6, 7].

Отличительной особенностью МИ является то что специалист или интервьюер помогает пациенту или интервьюируемому изменить свое поведение соглашаясь с ним без какого либо обсуждения [6].

Таким образом, МИ содержит идею о том, что каждый интервьюируемый может находится на разных стадиях готовности и, возможно, потребуется действие, соответствующее как уровню пациента, так и текущим потребностям [7]. Изменения могут происходить быстро или могут занять значительное время, в зависимости от пациента. Одних знаний обычно недостаточно, чтобы мотивировать к изменениям, и проблемы, связанные с поддержанием изменений, следует рассматривать как правило, а не исключение.

Включение Мотивационное интервью в работе с трудными детьми может помочь решить неуверенность детей, и их сомнения, которые могут мешать детям освободится от характерной им

потребности в изменениях в отношении намеренного поведения или привычек. В это время Мотивационное интервью обеспечивает участникам, то что они рассматриваются как члены команды для решения определённых проблем, а не как специалист и пациент. Такой подход будет способствовать доверительным отношениям между ребенком и педагогом, так как этот приём можно считать как сотрудничество, которое обеспечивает чувство уважения собственного достоинство, что особо важно при работе с трудными детьми и подростками. Для того чтобы добиться успеха при использование мотивационного собеседования, специалист должен иметь четкое представление о «цели, четких стратегиях и навыках для таких целей» [7]. Это гарантирует, что специалист знает заранее, какие цели он пытается достичь. Кроме того, специалист обязан обладать хорошо развитым и качественными навыками взаимодействия, и уметь задавать открытые вопросы, рефлексивно слушать, подкреплять, повторять утверждение пациенту [8]. Такими навыками специалист пользуется в динамике, когда активно слушает пациента, а затем комментирует его ратифицировав, что он сделал хорошо. Такое обращение может значительно повысить их уверенность в своих силах. Специалист в это время должен помнить о следующих пяти принципах [8].

1. Выражать сочувствие

Это означает выслушать ребёнка и выразить ему сочувствие с помощью рефлексивного слушания. На данном этапе необходимо выслушать пациента и представить идеи, которые пациент обсуждает иначе, и не указывать ему что делать. Такой подход будет вселять надежду и давать чувствовать себя уважаемым человеком. Необходимо, при высказывание своих мыслей, переживаний не высказывать никаких суждений, а показать пациенту, что специалист искренно интересуется им и его обстоятельствами. Это поможет укрепить отношения между двумя сторонами и гарантировать сотрудничество, другими словами необходимо дать пациенту почувствовать, что специалист поддерживает его.

2. Развивать несоответствие

Это означает помочь пациенту выработать несоответствие между текущим «я» и тем, каким он хочет быть в будущем после того, как произойдут изменения. Основная цель данного принципа – поднять осведомленность пациента о последствиях его настоящего поведения. Это позволит человеку понять все существующие негативные аспекты и проблемы, которые могут создать конкретное поведение, которое Мотивационное интервью пытается изменить. Такое осознание проблемы может помочь, и глубоко воодушевить пациента так как он может видеть несоответствие между своим поведением и желаемым поведением. Особенно важно чтобы сам пациент приводил аргументы в пользу изменений, и чтобы он сам осознавал, понимал их несоответствие. Самый эффективный способом для специалиста- это участвовать самому в рефлексивным слушании, напоминать сказанное пациентом и возвращении его им.

3. Избегать аргументов

Если специалист будет пытается принудить к каким-либо изменениям, то это может усугубить состояние пациента и привести к тому, что он станет более замкнутым, и может вызвать дегенерацию того, что было достигнуто к этому времени, и ухудшить взаимопонимание [7]. Объяснения пациенту могут перевести его в оборонительную позицию, которое непродуктивно и может снизить любой достигнутый результат. Когда пациенты немного защищаются и склонны к дискуссии, это бывает обычно является признаком смены плана нападения. Значительное продвижение, достигнутое в изменении поведения в то же самое время, когда пациент преподносит свои собственные доводы вместо специалиста [8].

4. Катиться с сопротивлением

«Катиться с сопротивлением» - теперь устаревшее понятие в МИ; в третьем издании учебника Miller & Rollnick «Мотивационное интервьюирование: помогая людям измениться» авторы указали, об отказе от слова «сопротивление», и термина «катиться с сопротивлением» из-за склонности термина винить клиента за трудности и скрывать различные аспекты амбивалентности [1]: «Сопротивление», как идея была ранее концептуализирована до того, как от нее отказались в МИ, может принимать различные формы, такие как дискуссия, прерывание, отрицание и игнорирование. Успешная часть МИ состоит из того, чтобы подойти к «сопротивлению» профессионально, без осуждения и дать пациенту еще раз знать и подтвердить, что у него есть автономия и это выбор каждого, если дело доходит до изменения.

5. Поддерживать самоэффективность

У многих возникает проблема недостаточной самоэффективности. Вероятно, они пытались и не раз, сами изменить свое поведение, но из-за того, что потерпели неудачу, они и потеряли уверенность, из за чего и сократили самоэффективность [1, с.7]. Для пациента важно не терять веру в свою самоэффективность, а задача каждого специалиста поддержать его с помощью соответствующей практики МИ и рефлексивного слушания. Специалист может подчеркнуть слабые и сильные стороны в поведении пациента, особо выделить области, в которых имел место успех, что может быть

включено в дальнейшие попытки увеличить уверенность и эффективность, а также укрепить веру в то, что пациент способен измениться. [8]

Следует отметить, что в Мотивационном интервью используются четыре шага, которые помогут повысить доверие и связь между пациентом и специалистом, сфокусировать внимание на областях, которые, желательно изменить, выясняя причины, из-за которых пациент может изменить свое поведение или придерживаться его. Такая тактика поможет оказать поддержку и помощь пациенту в их решении изменить свое поведение и планирование дальнейшего достижения изменения поведения. Рассмотрим подробно эти шаги.

Знакомство.

На этом этапе специалист знакомится с пациентом, старается узнать истоки возникновения проблемы. На данном этапе важно дать пациенту почувствовать себя в комфортных условиях, чтобы они были услышаны и всесторонне поняты. Это помогает установить доверительные отношения специалиста с пациентом и создать условия, в которых оба будут стараться достичь общей цели. [7] Специалист призван выслушать и сочувствовать пациенту без попытки решения проблемы или вынесения «приговора». Такой подход поможет пациенту выявить причины изменений, надежды, ожидания, а также фобии, которые мешают пациенту в решении проблемы [7]. Для получения от пациента большей информации необходимо задавать открытые вопросы, необходимо создать такие условия, в которых пациент будет чувствовать себя ответственным за принятие решений. Чем больше у пациента доверия, тем меньше сопротивление. Такой подход, вероятнее всего позволит специалисту следовать разработанному плану с большей выгодой для пациента.

Фокусирование.

Здесь необходима помощь пациенту в поиске и фокусировке для него важной области, где он не уверен или пробует что-то изменить, пациент старается ответить на вопрос «ЧТО?» [6,7]. Это необходимо, для того, чтобы специалист определил, важность для пациента, не навязывая свои идеи. Специалист должен уметь задавать корректные вопросы, для того, чтобы раскрыть причины, которыми пациент будет мотивирован на изменение, и определить цели совместных достижений. Пациент должен чувствовать, что он, совместно со специалистом имеет контроль над направлением и согласовывает цель [7]. Затем специалисту необходимо помочь пациенту упорядочить важность своих целей и указать на текущее поведение, которое мешает достижению новой цели, то есть выявить несоответствие между текущим и желаемым поведением. Фокус или цель могут исходить от пациента, ситуации или психолога. Есть разные стили фокусировки, например направление, когда специалист может направить пациента к определенной области для изменения; после чего позволяет пациенту выявить цель и придерживаться его приоритетами или рекомендации, ведение пациента к раскрытию важной области. [7]

Вызов.

Подразумевает корректную постановку вопроса, чтобы пациент раскрыл причины своих изменений. Этот шаг также известен как «ПОЧЕМУ?» [7,8]. Нередко, когда пациент выражает это словами, это подкрепляет их причины для изменения, и они обнаруживают, что у них причин больше для изменений, а не для того, чтобы оставаться прежними. Обычно есть одна причина, сильнее других побуждающая пациента дать изменение своему поведению. Специалист должен прислушиваться и распознавать «разговоры об изменениях», в то время как пациент раскрывает, как они будут действовать в отношении изменений, и создают собственные решения своих проблем. На этом этапе необходимо поддерживать и поощрять пациента, т.к. пациент с большей вероятностью будет следовать плану, который установят. Лучшее время для того, чтобы дать совет - это если пациент об этом просит, если он застрял в придумывании каких-то идей, специалист может попросить разрешения дать совет, а затем дает знать подробности, но только после того, как пациент разработать свои собственные идеи.

Планирование.

Этот этап подразумевает помощь пациенту в планировании изменений в своём поведении и поощрение его стремлений к изменениям. Этот шаг также известен как «КАК?» [1, с.7]. Специалист задает вопросы, для того, чтобы судить о том, насколько пациент готов к изменениям, и помогает составить собственный план действий шаг за шагом. На этом этапе специалист способен выслушать и выявить области, где может потребоваться дополнительная работа, чтобы понять основную мотивацию к корректированию или помочь преодолеть озабоченность, которая все еще блокирует изменение его поведения.

Следует также подчеркнуть, что эти шаги не всегда должны выполняются в представленном порядке, но всегда должны учитываться решающие вопросы «ЧТО?», «ПОЧЕМУ?», «КАК?».

Таким образом, использование Мотивационного интервью даёт возможность выстроить доверительные отношения между педагогом и ребёнком, раскрыть сущность возникшей проблемы самим ребёнком и далее подтолкнуть самого пациента к принятию правильного решения, которое

приведёт к изменению его личности. МИ может быть наиболее эффективным методом в работе с «трудными детьми», а также с пациентами, имеющими различного рода зависимости, так как предполагает выявление проблем, имеющихся у людей, через самих людей и осознанное их решение в их устранении.

ЛИТЕРАТУРА

1. Miller W.R., Rollnick S. Motivational Interviewing: Preparing People for Change. New York, 2002, 428 pp.
2. Балашова Т.Н. Применение техник мотивационного интервью в работе с пациентами, имеющими алкогольные проблемы / Т.Н. Балашова, Л. Совеял // Обозрение психиатрии и мед. психологии им. В.М. Бехтерева. 2007. Т. 2, № 1. С. 4-7.
3. **Закон Республики Таджикистан об ответственности родителей за обучение и воспитание детей** (в редакции закона РТ от 15.03.2016 г., № 1294; от 17.05.2018 г., № 1532).
4. Прохазка Дж., Норкрос Д, Ди Клименте К. Психология позитивных изменений. Как навсегда избавиться от вредных привычек. / Дж. Прохазка, Д. Норкрос, К. Ди Клименте - М., 2013.
5. Агаев, А.Э. Работа психолога с трудными детьми младшего школьного возраста / А.Э. Агаев. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2017. — № 14.1 (148.1). — С. 4-6.
6. Prochaska./., Di Clemente C. Trans-theoretical therapy: Toward a more integrative model of change // Psychotherapy: Theory, Research and Practice. 1982. N 19(3). P. 276-288.
7. Бреннан, Т. (1982) Обязательства по консультированию: влияние мотивационного интервьюирования и договорных соглашений на отношение и поведение при обращении за помощью. Докторская диссертация: Университет Небраски.
8. Херман, К.К., Рейнке, В.М., Фрей, А.Дж., И Шепард, С.А. (2013). Мотивационное собеседование в школах: стратегии вовлечения родителей, учителей и учеников. Нью-Йорк: Спрингер.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МОТИВАЦИОННОГО ИНТЕРВЬЮ В РАБОТЕ С ТРУДНЫМИ ДЕТЬМИ

Решение психологических проблем «трудных детей», возникающих на фоне различного рода зависимостей требуют применения новых методов и подходов для эффективной поддержки и консультирования. К трудным детям в педагогической и психологической практике относят тех детей, которые характеризуются наличием отклонений в нравственном развитии и недисциплинированности. Главная задача педагогов и психологов - это профилактика и предупреждение возникновения проблем воспитания таких детей. Мотивационное интервью возникло тогда, когда для специалистов стало очевидно, что обычное принуждение к действиям или объяснение, что и как надо делать, не оказывалось эффективным в попытке поддержать человека в трудном процессе изменения собственной жизни. Мотивационное интервью (МИ) - это особая техника консультирования или мотивационного интервьюирования, в которой специалист становится помощником в процессе изменений и выражает принятие клиента. Уникальность данного метода при работе с детьми в том, что подростки или же трудные дети, считают себя взрослыми и хотят быть главными во всём. Мотивационное интервью даёт такую возможность - чувствовать себя главными и самим принимать решения, несмотря на то, что психолог в это время проводит с этим человеком работу. Ребёнок сам находит свою проблему, сам ищет путь к решению проблемы, в то время как психолог направляет и помогает ему.

Ключевые слова: *Мотивационное интервью, подростки, правонарушение, консультация, поведение, изменение.*

USING A MOTIVATION INTERVIEW IN WORK WITH DIFFICULT CHILDREN

Psychological problems of «difficult children», that base on various kinds of addictions require the use of new methods and approaches for effective support and counseling. Difficult children in pedagogical and psychological practice include those children who are characterized by the presence of deviations in moral development and indiscipline. The main task of teachers and psychologists is to predict and prevent the emergence of problems of such children. The motivational interview arose when it became obvious to specialists that the usual coercion into action or explaining what to do and how to do it was not effective in trying to support the person in the difficult process of changing his own life. Motivational interviewing (MI) is a special technique of counseling or motivational interviewing in which the specialist becomes an assistant in the process of change and expresses acceptance of the client. The uniqueness of this method when working with children is that adolescents or difficult children consider themselves adults and want to be in charge in everything. A motivational interview gives such opportunity - to feel in charge and to make decisions for yourself, despite the fact that the psychologist is working with this person at this time. The child himself finds his problem, himself looks for a way to solve the problem, while the psychologist guides and helps him.

Keywords: *Motivational interview, adolescents, delinquency, counseling, behavior, change.*

Сведения об авторах:

Салимова Ганчина Хусейновна *- докторант PhD кафедры общей психологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.*

Адрес: проспект Рудаки 121, 734003, г. Душанбе тел: (+992)934638000 E-mail: gnsa 164@gmail.com
***Салимов Далер Фарухзодаевич** - докторант PhD кафедры общей психологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Адрес: проспект Рудаки 121, 734003, г. Душанбе тел: (+992)934038000 E-mail: dalersavage@gmail.com*
About the autors:
***Salimova Ganjina Khuseinovna** - PhD candidate, Department of General Psychology, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Address: Rudaki Avenue 121, 734003, Dushanbe Phone (+992)934638000 E-mail: gnsa 164@gmail.com*
***Salimov Daler Farukhzodaevich** - PhD candidate, Department of General Psychology, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Address: Rudaki Avenue 121, 734003, Dushanbe Phone: (+992)934038000 E-mail: dalersavage@gmail.com*

МУОШИРАТ – САРЧАШМАИ РУШДИ ПСИХОЛОГИИ ШАХС

Саидзода Б.Х.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муошират яке аз мавзӯъҳои мубрами психология ба шумор рафта, як қатор тадқиқотчиёну олимони машҳури илми психология аз қабили А.А. Леонтев, Б.Г. Ананев, В.В. Занков, А.А. Реан, В.В. Давидов, В.П. Зинченко ва дигарон муоширатро дар меҳвари омӯзишу тадқиқотҳои худ қарор дода буданд. Онҳо назарияҳои гуногун ва қолибро, ки ба муошират бахшида шудааст, рӯйи кор оварданд. Масалан, ба андешаи А.А. Леонтев, Б.Г. Ананев «Муошират ҳамчун қисми таркибии се намуди асосии фаъолият (меҳнатӣ, маърифат ва муошират) тадқиқ мегардад». Дар тадқиқотҳои Ломов Б.Ф., Занков В.В. ва Реан А.А. бошад, муошират ҳамчун мафҳуми мустақил ва аз фаъолият фарққунанда омӯхта мешавад [1, с.8]. Тадқиқотҳои ба масъалаҳои муошират бахшидашаванда, соҳаи алоҳидаи донишҳои психологиро ташкил медиҳанд. Зеро бухроне, ки ҷомеаи муосирро фаро гирифтааст, набудани муошират созандаву самимӣ ва солим психологии корӣ, шахсӣ ва оилавӣ мебошад. Инчунин коҳиш ёфтани муошират бевосита аз ҳисоби рӯшди техникаву технологияи замони муосир дарак медиҳад.

«Муошират шарти муҳим ва зарӯрии рушди муътадили инсон ҳамчун шахс, ҳамчун аъзои ҷомеа ва шарти солимии равониву ҷисмонии ӯст» [6, с.141]. Пеш аз ҳама кӯдакон ва занон аз муошират носолим ранҷ бурда, табақаи осебпазири ҷомеа мебошанд. Зеро дар табиати инсон яке аз талаботҳои асосӣ муошират намудан бо дигарон маҳсуб меёбад. Халалдоршавии раванди муошират ба инкишофёбии дараҷаи муоширатнамоии кӯдакон дар рушди минбаъдаи онҳо таъсири ногувор мерасонад. Аз ин нуқтаи назар, пайваста мавриди таваҷҷуҳ қарор додани масъалаи омӯзиши шаклгирии хусусиятҳои рушди дараҷаи муоширатнамоии шахс, яке аз талаботҳои психологӣ мебошад.

Талабот ба муошират яке аз талаботҳои асосӣ ё заминавии одам буда, аҳамияташ дар он ифода меёбад, ки ба рафтори инсон накамтар аз талаботи виталӣ (ҳаётӣ) таъсир мерасонад [6, с.141].

Қонеъ нашудани яке аз талаботҳо, яъне муошират ба он бурда мерасонад, ки шахс дар рушди психологию психикӣ ва иҷтимоӣ нуқсонеро соҳиб мегардад. А.З. Шапиро, оиларо ҳамчун системаи васеи ҳамкориҳои байниҳамдигарие, ки фарогири сохторҳои ҳимоявӣ, ҷинсию синнусолӣ ва аз таъсиррасониҳои қаллобонаю осебрасонандаҳои ҷомеа ҳифзкунандаи фард медонад [5].

«Муошират ҷараёни мураккабу гуногунҷабҳаи барқароркунӣ ва вусъатдиҳии робитаи байниҳамдигарии одамон буда, дар асоси талаботи фаъолияти якҷоя доштани онҳо ба вуҷуд меояд. Инчунин, раду бадал намудани маълумот, тартиб додани нақшаи ягонаи ҳамкорӣ, идрок ва дарки ҳамсуҳбатро дар бар мегирад» [4, с.134].

«Муошират – ин раванди ҳамкории байниҳамдигарии одамон буда, дар раванди он муносибатҳои байниҳамдигарии онҳо зуҳур ва ташаккул меёбад» [4, с.135].

Илми психология мафҳуми муоширатро бо якчанд маънӣ шарҳ медиҳад. Одатан мафҳуми муоширатро на якҷониба, балки ҳамчун раванди маълумотдиҳӣ, ҳамкорӣ ё ҳамдигарфаҳмӣ, инчунин, дар ҳамбастагӣ бо фаъолият мавриди омӯзиш қарор медиҳанд. Илова бар ин, ҳангоми гурӯҳбандӣ намудани муошират се ҷанбаи асосии зерини онро аз ҳам фарқ мекунанд:

• Коммуникативӣ;
• Интерактивӣ;
• Персептивӣ.

Ҳар як ҷанбаи муошират функсияи муаян ва аҳамияти хосро соҳиб аст. Зеро пайдарҳамии ҷанбаҳои муошират ба он бурда мерасонад, ки ҳамкорӣ ва ҳамдигарфаҳмии тарафҳои муошираткунанда ба таври мутлақ якдигарро дарк намоянд.

Моҳияти функсияи коммуникативиро мубодилаи афкор ба ҳамдигар ё мубодилаи маълумот (маҷмӯи тасаввурот, ақида, ҳолати рӯҳӣ, ҳиссиёт ва мақсадгузориҳои муошираткунандагон) ташкил медиҳад.

Функсияи интерактивии муоширатро ташкили ҳамкории байниҳамдигарии муоширатрунандагон дар бар мегирад. Яъне, дар ҷараёни муошират на танҳо табодули донишҳо, назарҳо, балки доду гирифти амалҳо (маҳорату малака) низ ба вуҷуд меояд.

Аҳамияти ҷанбаи персептивӣ маънои идрок ё худ ҳамдигарфаҳмии тарафҳои муоширатрунандаҳоро дорад. Дар ин замина, муошират фарогири мубодилаи афкор, ҳиссиёт ва азсаргузарониҳои эмотсионалӣ мегардад.

«Фаҳмиши байниҳамдигарии одамон дар рафти муошират туфайли механизмҳои махсуси психологӣ ба амал меояд ва онҳо» [3, с.83]:

- идентификатсия – дар асоси хусусиятҳои психологии худ дарк намудани ҳамсуҳбат;
- эмпатия – қобилияту маҳорати дарки эмотсионалии ҳамсуҳбат дар шакли ҳамдардӣ;
- рефлексия – дар оинаи дарки ҳамсуҳбат чӣ тавр инъикос шудани худро ифода мекунад, ки аз шахс маҳорату малакаи хосро талаб менамояд.

Дар амалия як қатор вазифаҳои муҳими муоширатро аз ҳам фарқ мекунанд. Пеш аз ҳама, шарти асосӣ ва муҳими муошират, ташаккул додани шахсияти ҳар як инсон ба ҳисоб меравад (Л.С. Виготский, С.Л. Рубинштейн, А.Н. Леонтев, Д.Б. Элконин, М.И. Лисина). Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки кӯдаки хурдсол аз имконияти муоширатнамоӣ бо калонсолон маҳрум бошад, он гоҳ рушди психикии ӯ хело акибмонда шуда ва дар сурати маҳдудкуниҳои дуру дароз дигаргуншавиҳои бебозгашт рӯй дода метавонад. Барои исботи гуфтаҳои боло ҳодисаҳои ҳамроҳи ҳайвон ба воя расидани кӯдакон мисол шуда метавонад. Масалан, «Соли 1920 аз ҷангалзори Ҳиндустон ду духтарча, яке ду ва дигаре ҳафтсола аз лонаи гургон дарёфт карда шуд. Духтарчаи хурдӣ ба зудӣ фавтид, аммо калонӣ дар зери тарбияи одамон боз қариб 10 сол зиндагӣ кард. Ӯ, ки давраи сензитивии инкишофи нутқро аз даст дода буд, дар муддати 7-8 соли омӯзиш, яъне дар синни 15 - солагӣ танҳо 45 калимаро аз худ карду халос. Барои муқоиса ҳаминро гуфтан кифоя аст, ки захираи луғавии кӯдакони 3-4 - сола то 1500 калимаро ташкил медиҳад» [2, с.19].

Дар мавриди дигар бошад, гузариши давраи сензитивии муоширатнамои барои бой гардонидани сатҳи луғавии кӯдакон дар оилаҳои нопурра дида мешавад. Ба ақидаи А.А. Реан, ду типи оилаҳои дуруст иҷтимоинашуда: сохторӣ ва психологиро аз ҳам фарқ мекунад. Дуруст иҷтимоинашавии сохторӣ – ин вайроншавии яклухтии сохтори оила буда, дар бисёр маврид хоси оилаҳои нопурра мебошад. Тадқиқотҳои бешумор гувоҳӣ медиҳанд, ки кӯдакони дар оилаҳои нопурра ба воя расида, ҳамеша худро фарди нокомил эҳсос мекунанд. Осеббиниҳои психологии хурдсолон бо вайрон карда шудани муносибатҳои байниҳамдигарии аъзоёни оила (хусусан волидайн), бартарият пайдо кардани арзишҳои манфӣ ва тартиботҳои ғайриичтимоии дохилиоилавӣ алоқаманд мебошад. Ҳамчунин ба омилҳои осебрасони психологӣ баъзе усулҳои нодурусти тарбияи оилавиро мансуб медонанд. Муносибатҳои маҳрамонаи оилавӣ ва ҳузуру ҳаловати психологии хурдсолон дар рушди солими психологӣ ва дуруст иҷтимоӣ шудани онҳо нақши калон мебозад. Дар оилаҳои носолим хурдсолон аз дастгирӣ, таваҷҷӯҳ ва ғамхорию дилсӯзиҳои волидайн бенасибанд ва дар заминаи он ба таври шоиста рушду камол намеёбанд [5].

Чунин кӯдакон пас аз ба ҷомеаи инсонӣ ҳамроҳ гардидан ба таври биологӣ пурра рушд карда бошанд ҳам, ҳеҷ гоҳ ва ба ҳеҷ ваҷҳ иҷтимоӣ гашта натавонистанд.

Барои ба таври табиӣ рушд кардани кӯдак робитаи доимии ӯ бо калонсолон, хусусан бо модар шарт ва зарур мебошад. Муошират ба натиҷаи фаъолияти инсон таъсири муҳим мерасонад. Олимон кайҳо мушоҳида намуданд, ки самаранокии фаъолияти инсон дар бисёр маврид аз он вобаста аст, ки ӯ дар кадом сатҳ иҷтимоӣ гаштааст. Маълум гардид, ки ҳатто ҳузури пассивонаи дигарон ба натиҷаи фаъолияти фард таъсир расонида метавонад. Хусусан ҳангоми ҳамон як фаъолиятро иҷро кардани гурӯҳи одамон ё байни ҳамдигар муошират намудани онҳо дар натиҷаи фаъолияти якҷоя дигаргуниҳои назаррасро мушоҳида кардан мумкин аст.

Ба андешаи Давидов В.В. ва Зинченко В.П. дар мадди аввал муоширатро ҳамчун яке аз шаклҳои фаъолият ҳисобида, танҳо дар баъзе лаҳзаҳо мустақилии нисбиро ба он хос медонанд [1, с.11]. Муошират ташкилдиҳандаи ботинии сохти фаъолияти якҷояи одамон мебошад. Афзуншавии нақши муошират, муҳиммияти омӯзиши он ҳамчунин бо он алоқаманд аст, ки дар ҷомеа муошироти бевоситаи байниҳамдигарии одамон сурат мегирад ва аз диигар намуди муошират афзалияти хеле баланд дорад.

Вобаста ба меъёрҳои мақсади муошират ҳашт вазифаи асосии зерини онро аз ҳам фарқ мекунанд:

1. ***Робитавӣ.*** Мақсадаш барқарор намудани робита ҳамчун ҳолати омодагии дуҷонибаи мубодиланамоии афкор ва нигоҳ доштани алоқаи тарафайн дар намуди ахбордиҳии дуҷониба доимӣ мебошад.

2. ***Ахбордиҳӣ.*** Ҳадафаш мубодилаи хабар (дар ҷавоби пурсиш, баёни назар ва ғ.) ҳамчунин

мубодилаи афкор, андеша ва муҳокимаву хулосаҳо мебошад.

3. ***Водорнамоӣ.*** Мақсад он аст, ки бедор кардани фаъолии ҳамкор ба хотири ба иҷрои амалиёти муайян равона кардани ӯ мебошад.

4. ***Мутобиқнамоӣ***. Мақсадаш барои ташкил намудани фаъолияти якҷоя ба даст овардани ризоият ва шинос намудани ҳамкорон мебошад.

5. ***Идрокнамоӣ***. Ҳадафаш на танҳо дарк ва фаҳмидани комилан мувофиқи моҳияти маълумот, балки дарку фаҳми тарафайн пешбининамуда, азсаргузаронии ҳолу аҳволи муошират кунандагон мебошад.

6. ***Ҳамдардӣ.*** Мақсад мутаасирнамоӣ тавассути таъсиррасониҳои ҳиссиётӣ ва иродавӣ дар ҳамсуҳбат аст. Инчунин, ба вуҷуд овардани ҳиссӣ ҳамдардӣ ва ба манфиати худ ҳал намудани масъала мебошад. Тадқиқотҳо нишон додаанд, ки кӯдаконро бо осонӣ ба ҳолати мазкур гирифтор кардан мумкин аст.

7. ***Барқарор намудани муносибат.*** Мақсад аз он иборат аст, ки дарк ва муайян кардани мавқеи худ дар системаи робитаҳои нақшӣ, мақомӣ, корӣ, байниҳамдигарӣ, шахсӣ ва ғ. ҷомеа мебошад.

8. ***Таъсиррасонӣ.*** Ҳадафаш таъсир расонидан ба соҳаи эмотсиёналии ҳамсуҳбат ва дар заминаи он тағйир додани рӯҳия, рафтор, пиндор, ақида, талабот, тассавурот, амал ва фаъолияти ӯ мебошад.

«Таъсиррасонии психологӣ»- тавассути намуд ва хусусиятҳои муошират шифоҳӣ, ғайришифоҳӣ, кинестикӣ, паралингвистикӣ, экстралингвистикӣ ва нигоҳӣ ба рӯҳияи ҳамсуҳбат ҳолати мусбат ё манфӣ мегузорад [7].

Барои дарку моҳияти намуд ва хусусиятҳои муоширатро фаҳмидан, моро зарур аст, ҳар яки онҳоро дар алоҳидагӣ мавриди таҳлиилу барасӣ қарор диҳем.

Муошират шифоҳӣ, ки бо ёрии калимаҳо амалӣ мегардад, муошират шифоҳӣ - калимагӣ номида мешавад. Тавассути муошират шифоҳӣ аксарияти одамон дар бораи чӣ гуна, бо кадом оҳанг ва лаҳн ба ҳамсуҳбат расонидани маълумот андеша карда, ҳангоми омодагӣ барои таъсиррасонӣ ба ақида ё муносибати касе, ҳамеша дар бораи калимаю ибораҳои истифодашаванда андеша мекунанд. Воситаи асосии муошират шифоҳии одамон забон мебошад. Забон ва инкишофи психикию шуурӣ одам алоқаи ногусастании дутарафа доранд.

Забон системаи аломатҳоест, ки дар ин ё он ҷомеа қабул шудааст. Аломат объекти дилхоҳи моддиест (предмет, воқеа, ҳодиса), ки ба сифати дастуру ишорат баромад намуда, барои ба даст овардан, нигоҳ доштан ва таҳлилу баён намудани маълумот истифода бурда мешавад.

Одамон моҳияти аломатҳо ва усулҳои ташаккулдиҳии онҳоро барои нақл намудани маълумот аз худ карда истода, бо ин ё он забон гап заданро ёд мегиранд. Дар ин замина забон воситаи робитаи байни одамон ва воситаи барқарокунии ҳамдигарфаҳмии онҳо мебошад.

Муошират ғайришифоҳӣ: ҳаракатҳои даст, тарзи рафтор, оҳанги овоз, тағйирёбии қиёфа (мимика), чашм (микромимика), ҳаракати якҷояи тамоми бадан (пантомимика), фосилаи байниҳамдигарӣ, тарзи ист, тарзи ҷойгиршавии фазогии байниҳамдигарии ҳамсуҳбатон ва ғайра муошират ғайришифоҳӣ номида мешавад. Воситаҳои ғайришифоҳӣ метавонанд мазмуну моҳият ва таъсирнокии маълумотро афзун ё коста гардонанд, ё дигаргун кунанд.

Муошират паралингвистикӣ ё худ бо нутқ алоқаманд оҳанг, баландӣ ва пастии овоз, лаҳн, вазн, таваққуф дар нутқ ва пешгирии он мебошад, ки дар санъати суханвари ҷойгоҳи махсусро соҳиб аст. Маврид ба тазаккур аст, ки шахсони суханвар бо тамоми маҳорату малакаи худ, ҳангоми муошират намудан, муошират паралингвистикиро дар амал татбиқ менамоянд. Аз ин рӯ онҳо шинохтаву машҳуранд.

Муошират экстралингвистикӣ ё худ бо нутқ алоқаманд набуда (ханда, гиря, сулфа, нафаскашӣ, соиши дандонҳо ва ғ.) ба шумор меравад. Ин воситаҳо низ дар як маврид мазмуну моҳият, маълумотро бою рангин ва ё костю дигаргун менамоянд. Истифодаи муошират экстралингвистикӣ аз маҳорату малакаи ва нутқи шахс сахт вобастаги дорад. Масалан, дуруст ва дар мавридаш истифодабари ханда ё гиря ҳадафмандона ва нишонрас мешавад. Дар мавриди баръаксаш таъсири муоширатро коста намуда, ба шаъну эътибори суханвар нуқсон мешавад.

Муошират тактикӣ - кинестикӣ тавассути:

- таъсиррасониҳои ҷисмонӣ (аз даст гирифта бурдани нобино ё ҳамсуҳбат, аз камари ҳамдигар дошта рақсидан ва ғ.);
- такесика (дастфишурӣ, ба китфи ҳамдигар задан ва ғ.) амалӣ карда мешавад.

Механизми дигари идроки байниҳамдигариро аттраксия меноманд. Аттраксия як шакли маърифаткунии ҳамсуҳбат буда, дар заминаи ҳиссиётҳои мусбати пештар ташаккулёфта ба вуҷуд меояд. Маърифатнамоии ҳамсуҳбат дар раванди муошират байниҳамдигарӣ шарт ва зарур мебошад, зеро вай ба шахс имконият медиҳад, ки дар бораи намуди зоҳирӣ, сифат, қобилият, муносибат бо атрофиён, мансубият ба гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва дигар ҷанбаҳои муҳими психологию иҷтимоии ҳамсуҳбат тасаввурот пайдо намояд. Дар ин замина ҳар қадаре, ки нисабати шахсияти ҳамсуҳбат тасаввуроти бештаре дошта бошем, ҳамон қадар имконияти дуруст дарк ва маърифат кардани ӯ

имконпазир мегардад.

Яке аз омилҳои дигари дуруст дарк ва маърифат кардани атрофиён, дараҷаи рушди равандҳои маърифатӣ ва эмотсионалии шахс ба ҳисоб меравад, ки онро атрибутсияи каузалӣ меноманд. Тавассути ин омил рафтор ва ҳиссиёти шахси дигар шарҳу эзоҳ ва баҳогузорӣ карда мешавад.

Миёни протсессҳои маърифатии шахс барои муошират байниҳамдигарии самаранок, идрок, диққат, хотир тафаккур ва тасаввурот нақши муҳим мебозанд. Рушди соҳаи эмотсионалии шахс дар раванди муошират аз рӯи ба ҳамсуҳбати худ ҳамдардӣ карда тавонистани шахс баҳогузорӣ карда мешавад. Протсеси муошират байниҳамдигарӣ хело мураккаб буда, пеш аз ҳама худшиносии ҳамаҷонибаи шахсро дар бар мегирад. Шахс хусусиятҳои психологии худро дуруст дарк накарда, ҳеҷ гоҳ ҳамсуҳбати худро дуруст ва оқилонаю адолатнок баҳогузорӣ карда наметавонад.

«Дар тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон воситаи боэътимоде, ки бомуваффақиятии онро таъмин мекунад, муошират мебошад. Психологҳо қайд мекунанд, ки 15%-и муваффақиятҳои корӣ аз донишҳои касбӣ ва 85%-и дигари он аз санъати муошрати инсонӣ вобаста аст» [3,79]. Муошират фарогири мубодилаи афкор, ҳиссиёт, азсаргузаронихо, саъю талошҳо, таъсиррасониҳои тарафайни одамон мебошад. Вазифаҳои муошират гуногунранг мебошад. Шарти асосии ҳамчун шахс ташаккул ёфтани ҳар як нафар, амалинамоии мақсадҳо ва қонеъ намудани талаботи асосии худ ба шумор меравад.

Ҳамин тавр, дар раванди муошират одамон ихтиёран ё ғайриихтиёр ба ҳолати рӯҳӣ, ҳиссиёт, фикру андеша ва рафтору кирдори ҳамдигар таъсир мерасонанд. Мақсади ҳамаи ин таъсиррасониҳо аз қонеъ гардонидани талаботи худ ба монанди: талабот ба эҳтиром, писандидан, муҳаббат, эътирофи ҷамъиятӣ, худмухторӣ ва ғайра иборат мебошад.

АДАБИЁТ

1. Амонов Н.Қ. Асосҳои психологии муошрати педагогӣ/ Н.Қ. Амонов. – Д.: Сино, 2003.– 109 с.
2. Давлатов М. Психология / М. Давлатов. – Д.:Собириён, 2010.-334 с.
3. Давлатов М. Психологияи идоракунӣ/ М. Давлатов. – Д.: ЭР-граф, 2017.-223 с.
4. Запорожца А.В., Лисиной М.И. Развитие общения у дошкольников. Характеристика основных форм общения со взрослыми у детей от рождения до семи лет/ А.В. Запорожца, М.И. Лисиной. – М.: 2004, С. 134-135
5. Репиной Н.Е. Развитие психологии ребенка в общении со взрослыми и сверстниками// Н.Е. Репиной.– М.: 2005.
6. Расулов С.Х., Саидзода А.Р., Каримиён Қ.М. Психология / С.Х. Расулов, А.Р. Саидзода, Қ.М. Каримиён. – Д.: ҶДММ «Нури моҳтоб», 2020.-274 с.
7. Смирнов Е.Ю. Становление межличностных отношений в раннем онтогенезе // Е.Ю. Смирнов. – М.: Вопросы психологии.- 1994 г.- №6.

ОБЩЕНИЕ - ИСТОЧНИК ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ

В исследованиях Ломова Б.Ф., Занкова В.В. и Реан А.А. Общение изучается как самостоятельная и самостоятельная деятельность. На самом деле понятие общения широкое и охватывает различные аспекты жизни и деятельности человека. Коммуникация играет ключевую роль в обмене идеями и обогащении знаний. Известный таджикский психолог Давлатов Махмаддулло в своей книге «Психология управления» констатирует, что «Общение - надежное средство успеха во всех сферах человеческой деятельности. Психологи отмечают, что 15% успеха в работе зависит от профессиональных знаний, а остальные 85% - от искусства человеческого общения».

Точно так же в процессе общения люди вольно или невольно влияют на душевное состояние, чувства, мысли и действия друг друга. Цель всех этих влияний - удовлетворить ваши потребности, такие как: потребность в уважении, одобрении, любви, общественном признании, автономии и так далее.

Ключевые слова: *психология, общение, знания, деятельность, развитие, потребности, человек, личность, личность, ребенок, обмен мнениями, общество.*

COMMUNICATION – THE SOURCE OF A PERSON'S PSYCHOLOGICAL DEVELOPMENT

In the research of B.F. Lomov, V.V. Zankov and A.A. Rean communication is studied as an independent and distinct concept. In fact, the concept of communication is broad and covers various aspects of human life and activity. Communication plays a key role in the exchange of ideas and the enrichment of knowledge. Well-known Tajik psychologist Mahmaddullo Davlatov in his book «Management Psychology» states with facts that «Communication is a reliable means of success in all spheres of human activity. Psychologists note that 15% of job success depends on professional knowledge and the other 85% on the art of human communication.

Thus, in the process of communication, people voluntarily or involuntarily influence each other's state of mind, feelings, thoughts, and actions. The purpose of all these influences is to satisfy such needs as: the need for respect, approval, love, public recognition, autonomy, and so on.

Keywords: *psychology, communication, knowledge, activity, development, needs, human, person, individual, child, exchange of views, society.*

Сведение об авторе:

***Саидзода Бахрулло Хол** - доктор философии (PhD) по психологии, старший преподаватель кафедры психологии философского факультета Таджикского национального университета. Тел: (+992) 987957070, Email:: bahrullo_90@mail.ru*

About the author:

***Saidzoda Bahrullo Khol** - doctor of philosophy (PhD) in psychology, senior teacher of the department of psychology, faculty of philosophy, Tajik national university. Phone: (+992) 987957070, Email: bahrullo_90@mail.ru*

УДК - 159.9
ББК - 88.4
Б - 72

МУШКИЛИИ ХУДИДОРАКУНИҲО ВА ХУДТАШКИЛДИҲИҲОИ НАВРАС ДАР ИНКИШОФИ ҲИССИЁТИ АХЛОҚИИ Ӯ ДАР ОИЛА

Бобоҷонова Н.Д.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров

Синну соли наврасӣ яке аз давраҳои муҳимтарини ҳаёти инсон ба шумор меравад. Ин давраи синнусолиро дар адабиёти психологӣ ҳамчун давраи «гузариш» ва «мураккаб» ба қалам медиҳанд. Дар ин давра дар ҳаёти наврасон тағйироти куллии анатомию физиологӣ, психологӣ ва биологӣ ба вуҷуд меояд, ки ин дар ташаккули шахсияти наврасон бетаъсир намемонад[1].

Дар ҳақиқат, чуноне ки Сайдуллаева Г.Р., Гулахмадов Ш.Н., Гираков И. дар мақолаи худ қайд намуданд: «Сину соли наврасӣ ин давраи ташаккулёбии шахсият ва барқароршавии хислати фард ба шумор меравад. Маҳз дар ҳамин давра таъсири муҳит, атрофиёни наздик ба наврас бештар аст. Ба хусус тағйиротҳои иҷтимоӣ-сиёсие, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амал омаданд тамоми гурӯҳҳои иҷтоимоиро фаро гирифтаанд ва таъсири ин дигаргуниҳо ба наврасон низ расидааст. Наврасон имрӯзҳо яке аз гурӯҳҳои осебпазири ҷомеа ба ҳисоб мераванд. Аз ҳамин лиҳоз дар ҷомеаҳои муосир рафтори ношоистаи наврасон бештар ба назар мерасад”[2, с.79]. Марҳилаи наврасӣ аз падару модар муносибати хоси инфиродиро нисбати ҳар як фарзанд тақозо дорад, чунки дар ин давра таҳкурсии ташаккули шахсияти наврас гузошта мешавад.

Аз рӯи таҳқиқотҳои мавҷудаи равониву иҷтимоии олимони соҳаҳои мухталифи илмҳои ҷомеашиносӣ ба хулоса омадан мумкин аст, ки дар раванди таҳлили масоили мушкилии худидоракуниҳо ва худташкилдиҳиҳои наврасон аз рӯи меъёрҳои гуногун баҳо додан зарурат дорад. Чунин ибрози назар асос ва сабаби худро дорад. Дар давраи наврасӣ на ҳамаи падару модарон ба ташаккули шахсияти фарзандони хеш аҳамияти ҷиддӣ медиҳанд, ки он ба натиҷа ва оқибатҳои ногувор оварда мерасонад. Насли наврас бо мушкилиҳои иҷтимоии оила ба суолҳои хеш посух наёфта, ба ҳар гуна муҳити созгор ва ё носоз ҳамроҳ мегардад. Бархе аз он ба ***донишандӯзӣ ва забономӯзӣ*** машғул мешаванд, бархе аз он ба омӯзиши ***касбу хунар***, бархе аз он ***каҷрафторӣ*** намуда, ба роҳи ҷинояткорӣ меравад ва ин боиси маҳкуми аҳли хешовандони оила ва ҷомеа мегардад.

Дар давраи наврасӣ сарчашмаи нави фишороварӣ, иддао ва эътироз ба оила бештар мегардад. Дар ин марҳила раванди ҷудошавӣ ва мустақилгардӣ оғоз мешавад ва он дар тамоми оила таҷассуми хешро меёбад[3, с.32].

Вақте ки фарзандон ба таҳсил дар мактаби таҳсилоти умумӣ шурӯъ менамоянд, дигаргунии куллӣ дар оила ба вуҷуд меояд. Дар ин давра аъзоёни оила бояд ӯҳдадорӣ ва масъулиятро байни ҳамдигар муайян намоянд. Қолаб ва одатҳои навро ворид созанд. Чӣ тавр ба дарс омода дид ва ин вазифа ба ӯҳдаи кӣ вогузошта мешавад? Чӣ гуна давраҳои дарстайёркунӣ, истироҳат ва вақти хоби наврасро ба танзим даровардан лозим аст. Наврасон ба воя расида ба оилаҳои худ ҷузъиётҳои навро ворид менамоянд. Онҳо мефаҳманд ва дарк мекунанд, ки оилаи ҳамсолонашон аз рӯи меъёрҳои дигари бештар адолатнок зиндагӣ мекунанд. Аз ин ҷиҳат нуқтаи назари наврасон нисбати волидайн ва тарзи зиндагӣ дар оила тағйир меёбад. Дар давраи наврасӣ муҳити иҷтимоии наврасон васеъ гардида, муошират онҳо бо ҳамсолонашон бештар ба назар мерасад. Ин гурӯҳи махсус ва алоҳида ба ҳисоб рафта, нуқтаи назари хешро нисбати машрубот, маводи мухаддир, муносибатҳои шаҳвонӣ, муҳаббат, либос, тарзи зиндагӣ, сиёсат пайдо мекунанд ва умуман нисбати ояндаи хеш тасаввуроти муайян ва амиқ доранд. Дар ин марҳила наврасон аз волидайнашон бештар иҷрои талаботҳои худро интизор

мешаванд ва падару модарон дар ин давраи ҳассоси фарзандон гузаштҳои зиёд мекунанд. Дар ҳар як навгонӣ ва тағйирот сари масъалаи мустақилият ва идоракунии наврасон аз тарафи падару модар мавриди баррасӣ қарор мегирад[4, с.31].

Агар наврас дар оилаи пурра ва комил ба воя расад, дар ҳалли муаммоҳо аз падару модар, бузургони оила маслиҳат мепурсад ва ё калонсолони оила фарзандони наврасро зери назорат қарор дода, бо самимият ва суханҳои нек муошират мекунанд, онҳоро ба роҳи дуруст ҳидоят менамоянд. Дар оянда аз ин гуна меҳрубонӣ ва таваҷҷӯҳи хоса нисбати фарзандони наврас инсони комил ба воя мерасад ва баҳри дарёфти мавқеи хеш дар оила ва ҷомеа, интихоби дурусти касбу кор, умуман инсони хушбахт заминаи мустаҳкам гузошта мешавад.

Баръакси ҳолат низ ҷой дорад. Агар наврас дар оилаи нопурра (падар ва ё модар надорад) ё муаммодор ба камол расад, аз ҷиҳати равонӣ ба муаммоҳои зиёд дучор мегардад. Олимони соҳаи равоншиносӣ ва умуман ҷомеашиносӣ низ бар он ақидаанд, ки наврасон дар оилаҳои нокомил аз сабаби набудани ё падар ва ё модар дар оила аз меҳру муҳаббати онҳо дар канор мемонанд. Қайд кардан бамаврид аст, ки наврасон низ таассуроти ғаму андӯҳ ва мусибатро ба мисли калонсолон хеле вазнин мегузаронанд[5, с.59]. Дар ташаккули шахсияти наврас дар оянда ин холигӣ ҳис карда мешавад.

Фурманов И.А., Аладйин А.А., Фурманов Н.В. қайд намуданд, ки «Фарзандон ягон хел дастгирӣ ва якдигарфаҳмиро дар оила пайдо накарда, дар иҳотаи мактабӣ дар ҷараёни барқарор кардани робита бо ҳамсолон ба нокомӣ дучор мешаванд ва дар вакууми иҷтимоӣ қарор мегиранд. Наврас худро бепарастор ва ба ҳеҷ кас нолозим ҳис мекунад. Яке аз волидайн майзада ва дигаре барои наҷоти ӯ ҳаракат дорад. Наврас ва талаботи ӯ дар чунин муҳити нобарор ягон хел умеду имконият надорад. Чунин вазъият аз ҷониби наврас хеле вазнин гузаронида мешавад. Ӯ дар назди волидони зинда худро ятими бекас ҳис мекунад”.[6, с.69]

Ба ақидаи И.С.Кон, кӯдаконе, ки бепадар ба воя мерасанд одатан дараҷаи иддаои паст, дараҷаи изтиробнокии баланд, нишонаҳои невротикӣ дошта, писарон бошанд, бо душворӣ бо ҳамсолонашон муоширатро барқарор менамояд ва баъзе хусусиятҳои манфии мардонро, ба монанди дағалӣ ва дуруштӣ нишон медиҳанд. Инро бештар дар давраи наврасӣ мушоҳида намудан мумкин аст, чунки онҳо наметавонанд ҳиссиёти худро ифода намоянд. Дар асоси таҳлили мухтасари хусусиятҳои психологию иҷтимоии ин масъала, метавон ба чунин хулоса омад: дар кӯдаконе, ки дар оилаи нопурра ба воя мерасанд, бештар вайроншавиҳои асабӣ ва руҳӣ, вайроншавии рафтор, ташаккули шахсияти носолим ба вуҷуд меояд, инчунин якчанд душворИи характери психологӣ дошта ва дараҷаи пасти худбаҳодиҳӣ мушоҳида мешавад; оилаҳои нопурра хусусияти психологии худро доранд ва бо аъзоёни он бояд ба таври инфиродӣ сӯҳбат гузаронидан лозим аст; барои рушди психикии наврас дар оилаи нопурра яке аз волидон усули дурусти тарбияро интихоб намояд ва гуфтори онҳо бо рафторашон мувофиқ бошад, зеро агар чунин набошад, онҳо тақлид ба намунаи хусусиятҳои манфии волидон хоҳанд кард[7, с.296]. И.С.Кон чунин қайд менамояд: «Таркиби оила ва хислати муносибати байниҳамдигарии аъзоёни оила ба тақдири наврас таъсири бузург мерасонад. Шароити номусоиди оилавӣ барои аксарияти наврасони «душвор» хос мебошад, дар маънои иҷтимоӣ (наврасони ҳуқуқвайронкунанда) ё дар маънои равонӣ (наврасони аз ҷиҳати рӯҳӣ ақибмонда) –ро ифода менамояд”[8, с.81].

Агар бобо ва ё бибӣ, ё ягон шахси наздик холисона ба наврас маслиҳатҳои солим ва муфид дода, ӯро ба роҳи дуруст равона созад, имконияти гирифтани тарбияи солим ва дуруст ба камол расидани наврасон вуҷуд дорад.

Таъкид намудан бамаврид аст, ки наврасон бештар ба муошират талабот дошта бошанд ҳам, фаъолияти асосӣ ва пешбаранда дар ин зинаи синнусолӣ фаъолияти таълимӣ ба шумор меравад. Таълими мақсаднокро тавассути баҳисобгирии инкишофи хусусиятҳои тафаккур аз қабили мустақилӣ, амиқӣ, моҳирӣ, тезӣ, танқидӣ ва васеъгии тафаккур ва инчунин зинаҳои инкишофи он ба роҳ мондан мумкин аст[9, с.292].

Оила ҳамчун ниҳоди мустаҳкам ва мустақили ҷомеа дар масири таърихи инсоният ба муаммоҳои зиёд рӯ ба рӯ гардида, арзишҳо, ҷаҳонбинӣ ва назари аъзоёни оила нисбати тарбияи фарзандон куллан тағйир ёфтаанд. Дар замони ҳозира пешрафти илму техника, шабакаҳои интернетӣ, телефони мобилӣ, шароити бениҳоят хуби зисту зиндагонӣ ҳам фоида ва ҳам зарари худро дар ташаккули ҷаҳонбинӣ ва тарбияи насли наврас расонида истодааст.

Барои гурӯҳи муайяни наврасон имконияти омӯзиши забонҳои хориҷӣ ва илму техника дар мактабҳои хусусӣ ва марказҳои забономӯзӣ амалӣ гардида, маблағи бузург ва муайянро талаб

мекунанд, ки чунин имконият танҳо барои қишри бойи аҳолӣ вуҷуд дорад. Падару модари эшон ҳатто ронандаи шахсии алоҳидаро маблағгузорӣ мекунанд, дар хонаи онҳо «хизматгорҳо» тамоми корҳоро ба субот мерасонад. Дар чунин наврасон арзишҳои ҳурмату эҳтироми калонсолон, меҳнатдӯстӣ ташаккул наёфта, онҳо бештар худпараст ба воя мерасанд.

Қисмати зиёди оилаҳо ва наврасон чунин имконият надоранд. Фарзандони чунин оилаҳо бо корҳои вазнин машғул мешаванд. Ҳарчанд қайд кардан бамаврид аст, ки мувофиқи қонунгузории мавҷуда иҷрои ҳар гуна кор ва амалҳои вазнин барои наврасон мумкин нест. Аммо воқеияти имрӯза нишон медиҳад, ки махсусан дар давраи таътили тобистона аксарияти наврасон барои дарёфти маблағ ва расонидани мадади моддӣ ба оила бо меҳнати гуногун машғул мешаванд. Падару модари эшон низ ба хотири он ки фарзандонашон бо меҳнат машғул гарданд ва ҳар гуна каҷрафторӣ нанамоянд, ба ин намуди фаъолияти муваққатӣ ризоият медиҳанд.

Мушоҳидаҳои шахсӣ нишон доданд, ки наврасон дар бозорҳо бар ивази маблағи кам аробакашӣ мекунанд, ҳол он ки аз рӯи нишондодҳои илми тиб барои онон бардоштани борҳои вазнин барои саломатӣ зарар дорад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки маҳз дар байни наврасон каҷрафторӣ ва ҷинояткорӣ нисбат ба даҳсолаҳои пешина афзудааст. Савол ба вуҷуд меояд, ки чаро дар байни наврасони имрӯза чунин амалҳои ношоиста ва ғайриқабул бештар гаштааст. Посухро дар оила ва тарбияи оилавӣ, таъсири муҳити иҷтимоии наврасон дарёфтан мумкин аст.

Ноустувории иҷтимоӣ ва трансформатсияи ҷомеаи муосир ба тамоми соҳаҳои фаъолияти ҳаётӣ ворид шуда, ҳамчун омил баромад намуда, ногузирии каҷрафтории насли наврасро ба вуҷуд меорад. Дар робита бо ин беҳбудии равонии наврасон мақоми хосаро ба худ касб мекунад. Нанобаста аз он ки майдони фарохи тадқиқотҳои назариявӣ ва эмпирикии муаммои каҷрафтории наврасон вуҷуд дорад, зарурати баррасӣ ва таҳлили омилҳои ҷудогонаи он мавҷуд аст. Дар қаринаи мундариҷаи амалия зарурияти нишон додани низоми меъёрҳои вуҷуддошта имконияти самаранок омӯхтани муаммои каҷрафтории наврасон дар шароити муассисаҳои таҳсилоти умумӣ мавҷуд мебошад. Қобили қайд аст, ки давраи синну соли наврасӣ бо тағйиротҳои бештари биологӣ ва равонӣ тавсиф гардида, эҳсосоти махсусро ба дигаргуниҳои иҷтимоӣ тақозо менамояд.

Олимони тоҷик собит намуданд, ки «Аз дидгоҳи равоншиносӣ «каҷрафторӣ» пеш аз ҳама алоқаманд аст ба хусусиятҳои хоси рӯҳӣ равонии (ноустувории равон, халалдоршудани мувозинати равонӣ ва ғайраҳо) инсон. Аз татқиқотҳои олимони равоншинос дар ин ҷода бармеояд, ки баъзе мушкилотҳои равонӣ, ба хусус фаромӯшхотирӣ хусусиятҳои генетикӣ модарзодӣ доранд"[10, с.80]. Дар воқеъ, ҳолати равонии наврасон аз ҷониби волидайн бояд мушоҳида ва назорат бурда шавад, ки ин ба манфиати ҳам падару модар ва ҳам ояндаи неки фарзандон мебошад.

Иттилоотонии аз ҳад зиёд ва тасвири порчагии худогоҳии ҷавонони ҳозира ба низоъҳои ботинӣ оварда мерасонад. Ҷаҳони дохилӣ, тарбия дар оила ва арзишҳои мавҷудаи наврас дар натиҷаи номувофиқатии хоҳиш, имконият ва талаботи наврасон дигаргун мегардад. Шахсони масъули ҷомеа нисбати ин муаммо бетарафӣ зоҳир нанамуда, омӯзиши ҳамаҷонибаи сабабҳои каҷрафтори наврасонро бояд ба роҳ монанд[11].

Зиновйева Л.В. ҳангоми тадқиқи фаъолияти наврасони ба каҷрафторӣ майлдошта ба чунин хулоса меояд, ки наврасони ба каҷрафторӣ моилбуда, бо нуфузи пасти вазъи иҷтимоӣ (сотсиометрикӣ), бартарияти нишондодҳои манфӣ дар шакли рафтори волидайн, шакли интерналии локуси назоратӣ (дар ин ҷо хусусияти шахсияти фард дар назар дошта шудааст, ба мисли кӯшишу ғайрат, сифатҳои шахсии мусбӣ ва манфӣ, мавҷудият ё набудани дониш, маҳорату малака ва ғ.) тавсиф карда мешавад. Ӯ чунин қайд менамояд: «Дар навбати худ, надоштани қобилият дар пайравии талаботҳои муҳити иҷтимоӣ ба омӯзиш ва азхудкунии нақши иҷтимоӣ ҳамчун ҷузъиёти аҳамиятдоштаи шахсӣ монеаро ба вуҷуд меорад. Ҳамчунин, айнияти нақшавии порчагӣ метавонад сабаби каҷрафторӣ гардад ва аз он шаҳодат диҳад, ки нақши иҷтимоӣ барои наврас аҳамияти шахсӣ пайдо накард. Мувофиқан, майл ба каҷрафторӣ дар наврасон оқибат ва натиҷаи таъсири таркибии интегративӣ ба ҳисоб меравад[12, с.7]». Аммо таъкид кардан ҷоиз аст, ки майли наврасон ба каҷрафторӣ на фақат дар оилаҳои камбағал, балки дар оилаҳои бой низ бештар ба назар мерасад. Сабаби асосии моилшавии наврасон ба каҷрафторӣ дар чунин оилаҳо дар он аст, ки волидон ба фарзандони худ ва тарбияи онҳо аҳамияти ҷиддӣ намедиҳанд, беэътиноӣ менамоянд, тамоми шароити мусоидро барои истироҳат ва таълиму омӯзиш муҳайё менамоянд ва муҳити гаштугузори онҳоро намедонанд.

Дар тадқиқоти Зиновйева Л.В. гуфта шудааст, ки майл ба каҷрафторӣ дар байни духтарон нисбат ба писарон бештар ва зиёд (дезадаптатсия, яъне муқобили мутобиқшавӣ баромад мекунад) мебошад. Азбаски дар ҷамъияти русҳо каҷрафторӣ дар байни духтарон афзалият дорад, яъне дар шароити бӯҳронӣ ва вазнин бештар духтарон каҷрафторӣ содир менамоянд (дар расми 1 инъикос гардидааст)[13, с.15]. Дар ҷамъияти мо бошад, каҷрафтории писарон нисбат ба духтарон зиёд мебошад. Олимони тоҷик хусусияти фарққунандаи каҷрафтории наврасдухтарон ва наврасонро чунин нишон доданд: «Дуздии наврасдухтарон бо баъзе хусусиятҳояш аз наврасон фарқ менамояд. Баъзе духтарон бозичаҳои дугонаҳояшонро, ки барои онҳо ҷолибанд, дуздида, мехоҳанд, ки дар танҳои бозӣ намоянд. Баъзе аз онҳо аз камбизоатӣ ва баъзе дигари онҳо аз набудани шароит, тангдастии волидайн, ки имконияти чун соҳиб шудан надоранд, даст ба ин амали дурушт мезананд. Ин навъи «каҷрафторӣ» дар байни наврасон рафтори ғайриахлоқӣ буда, хамчун амали ҷиноӣ баҳогузорӣ мешавад ва аз дидгоҳи қонун ба ҷавобгарии ҷиноӣ кашида мешавад”[14, с.83]. Олими рус Зиновйева Л.В. низ собит намудааст, ки дар ҳақиқат давраи наврасӣ марҳилаи ҳассос ва мураккаби ҳаёти ҳар як шахс ба шумор рафта, дар ин давра заминаи асосии ташаккули шахсият ба таври мустаҳкам гузошта мешавад. Беэътиноии падару модарон нисбати наврасон ба он оварда мерасонад, ки онҳо дар оянда ба мушкилиҳои зиёд рӯ ба рӯ гардида, мавқеъ ва мақоми худро дар ҷамъият муайян карда наметавонанд, ба муаммоҳои мухталифи равонӣ дучор мешаванд ва ниҳоят ба каҷрафторӣ майл пайдо мекунанд.

Хусусияти сохтори диспозитсияи нақшавии наврасони ба каҷрафторӣ моил бо бартарияти тамоюлҳои тафриқавӣ, таҷзиявӣ ва номувофиқатии ташкили сохторӣ иртибот ва вобастагӣ дорад. Наврасони ба каҷрафторӣ моилдошта бо нуфузи пасти иҷтимоӣ, ҳукмронии нишондодҳои манфӣ дар шаклҳои рафтори волидайн, афзалияти манфиатҳои худбинона тавсиф карда мешаванд. Қонунияти оид ба таҷзияи сохтори нақши наврасон ошкоргардида дар бораи надоштани қобилият барои иҷрои меъёрҳои мавҷуда ва қабули он шаҳодат медиҳад. Номувофиқатии ҷузъиётҳои баҳамтаъсироти нақшавӣ барои насли наврас қонунияти балоғати бармаҳал ва камтаҷрибагии иҷтимоиро инъикос менамояд. Аз ин ҷо, ноқаноатмандии наврасон пайдо шуда, он ба намоиши рафторҳои ноҷоя ва ношоиста ҳамчун тарзи хоси тағйироти меъёрҳои иҷтимоӣ ва намоиш тавассути тағйирёбии муносибати наврас ба он ва бо истифодаи тарзҳои худифоданамоӣ инъикос мегардад. Ин хислати порчагӣ ва сатҳии айнияти нақшавии наврасро муайян менамояд.

Сохтори диспозитсияи нақшии наврасон бо майли ифодаёфтаи паст, миёна ва баланд ба каҷрафторӣ бо гетерогении сифатӣ фарқият дорад. Таркиб ва ташкилии диспозитсияи нақшӣ ҷойгоҳи худро дар мақоми пасти майл ба каҷрафториро соҳиб мебошад. Ҳангоми гузариш ба каҷрафтории майли пастдошта ба мӯътадил ва баланд дар сохтори диспозитсияи нақшии наврасон афзалияти тамоюлҳои тафриқавӣ (дивергентӣ) бар якҷояшавӣ (конвергентӣ) ба вуҷуд меояд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар асоси хислатҳои сатҳӣ детерминантҳои нақшаи таркибӣ меистанд, ки хусусияти ташкилӣ ва иқтидори трансформатсия (гузариш)-и низоми диспозитсионии нақширо соҳиб мебошанд. Ин гуна наврасон дар таъсироти байниҳамдигарӣ бо муҳити иҷтимоӣ бо нуфузи пасти иҷтимоӣ ифода ёфта, ба афзалияти шумораи радшуда дар гурӯҳи ҳамсолон ва ҳукмронии нишондодҳои манфӣ дар шакли рафтори волидайн душманиро ба вуҷуд меорад, ба каҷрафторӣ майл пайдо мекунанд.

Сайдуллаева Г.Р., Гулахмадов Ш.Н., Гираков И. дар мақолаи худ чунин овардаанд: «Каҷрафтории иҷтимоӣ ба амсоли меъёрҳои иҷтимоӣ навъҳои гуногунро дорост. Навъҳои асосии «каҷрафторӣ”-и наврасон инҳоянд: мутассил нарафтан ба дарс, гурехтан аз хона, барвақт майнӯш шудан, носкаш ва сигоркаш шудан, нашъаманд шудан, истеъмоли моводи мухадир, даст задан ба майдадуздӣ, майл намудан ба қимор, авбош шудан, фосиқ ва фоҳиша шудан, шӯҳратпарасту ҷангара шудан”[15, с.80]. Албатта, чунин амалҳои ношоиста воқеияти имрӯзаро дар байни наврасон инъикос менамояд ва муаммоҳои зиёдро дар ҷомеа ба вуҷуд меоранд.

Қобили қайд аст, ки дар наврасони ба каҷрафторӣ моилдошта бештар ҳукмронии тамоюли тафриқавӣ, номуттаҳидии ташкили таркибӣ, номувофиқатии афзоиши синнусолӣ ва ҷинсӣ дида мешавад. Нишондиҳандаҳоии зикргардида хусусияти ҷузъиёти баҳамтаъсироти нақшавии наврасонро инъикос менамоянд. Меъёри инфиродии наврасон дар чорчӯбаи васеъшавии ҳудудҳои муошират ва воридшавӣ ба ҳар гуна ҳолатҳои баҳамтаъсироти иҷтимоиро мефаҳмонад. Муҳити иҷтимоӣ ба ташаккули ҷаҳонбинӣ ва арзишҳои мусбӣ дар наврасон ҳамчун баранда баромад менамояд. Дар баъзе ҳолатҳои объективӣ ва субъективӣ муҳити иҷтимоӣ метавонад ба наврасон таъсири манфӣ гузорад. Наврасон ҳолати равонии мушкил ва ногуворро ҳангоми вазнинии зиндагӣ эҳсос намуда, маҳдудият ба истифодаи захираҳо ва мавҷудияти мушкилӣ дар тарбияи наврасон ба каҷрафторӣ ва ҷинояткорӣ равона мекунад. Наврасони ба каҷрафторӣ моил нисбати атрофиён назари манфӣ ва бад дошта,

бештар ифодаи манфиатҳои шахсӣ ва қаноатмандии шахсиро мепазиранд. Дар ин ҷо, аз тадқиқоти Зиновйева Л.В. доир ба наврасони ба каҷрафторӣ майлдошта иқтибос овардан ҷоиз аст, ки чунин гуфтааст: «Маълум аст, ки рафтори наврасон бо хусусиятҳои муайян тавсиф карда мешавад, ки дар байни он мутаассиршавии баланди ҳиссиётӣ, ҳардамхаёлӣ, таъсирбахшӣ, бовиқорӣ, хоҳиши тақлидкорӣ дар баробари кӯшиши шадид ба мустақилият арзёбӣ гардида, аз сабаби кам будани таҷрибаи ҳаётӣ ба баҳодиҳии ҳамаҷонибаи ҳолату вазъият қобилият надорад. Ҳангоми шароити номувофиқ ва носоз чунин хусусиятҳои рафтори наврасон хислати деструктивиро пайдо мекунад"[16, с.12]. Дар ҳақиқат, Зиновйева Л.В. дар рисолаи худ таъкид доштааст, ки наврасон дар ин марҳилаи ҳаётӣ кӯшиши дастрасӣ ва комёбӣ ба ҳамаи мақсад ва ҳадафҳои хешро доранд. Вазифаи муҳими падару модарон дар ин ҷо аз он иборат аст, ки бо фарзандони худ баҳри пешгирии майл ба рафтори ношоиста ва каҷрафторӣ тадбирҳои муҳофизатӣ ва эҳтиётӣ андешида, бо онҳо сӯҳбатҳои инфиродӣ гузаронанд ва фаъолияти онҳоро зери назорати ҷиддӣ қарор диҳанд.

Олимони тоҷик низ бар он ақидаанд, ки «Рафтори шахси наврасро муҳаққиқон таҳлил намуда, сабабҳои «каҷрави"-и онҳоро пеш аз ҳама дар мушкилотҳои оилавӣ, ба хусус дар сину соли наврасӣ ҷой дошта (аз қабили бетаваҷҷӯҳи волидайн ба наврас, набудани назорат аз ҷониби волидон, ибрати наврас набудани рафтори волидайн, камбизоатӣ дар оила, мастии волидон, паст будани дараҷаи зеҳнӣ волидон ва худи наврасон), таъсири гурӯҳҳои ғайрирасмӣ, ки рафторашон ғайри иҷтимоист, дур мондан аз таълиму тарбия дар макотиби таҳсилоти умумӣ, боварӣ ба худ надоштан, бемории равонӣ, танҳоӣ ва нодуруст фаҳмидани дигарон дарёфтанд. Як сабаби дигари «каҷравии наврасон» ин омилҳои ҳаяҷонӣ ва зеҳнии наврасон аз қабили: асабонияти зиёд, ғаризаҳои шахшуда, дараҷаи пасти назорати иродаю ҳаяҷони наврас мебошанд. Омилҳои дигари «каҷрафтории наврасон"-ро муҳаққиқон дар ноустувор будани иқтисодиёт сиёсати давлат нисбат ба кӯдакон, нотинҷӣ ва нооромӣ дар оила, набудани симоҳои идеал дар ВАО ва адабиётҳои бадеӣ мебинанд"[17, с.82]. Албатта шароити оилавӣ ва муносибати байниҳамдигарии аъзоёни оила, муносибат бо муҳити иҷтимоӣ, ҳолати равонии наврасон дар ташаккули шахсияти наврас нақши асосиро ишғол менамояд.

Бобоҷонов Ҷ.Б. дар мақолаи худ қайд менамояд, ки муаммои муҳими каҷрафтории наврасон ин муаммоҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, он дар оила сарчашма мегирад. Агар волидайн фарзандонро аз тарафи моддӣ таъмин насозанд, тадбирҳои пешгирикунандаро наандешанд, мушкилиҳоро сари вақт ҳал накунанд, ҷараёни таълиму тарбия ва иртибот бо омӯзгорону мактабро зери назорат нагиранд, фарзандон аз чунин ҳолат истифода карда, ба рафтору кирдори ношоям даст мезананд, ҷиноятҳо содир мекунанд. Ӯ чунин ибрози ақида намудааст: «Дар ин ҷода нақш ва мавқеи давлат дар пешгирӣ намудани наврасону ҷавонон аз каҷрафтории иҷтимоию ҳуқуқӣ ва тарбия намудани онҳо ҳамчун шахсони аз ҷиҳати маънавию ҳуқуқӣ бомаърифат бағоят калон аст"[18, с.46].

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки то ҳатто наврасон дар ҷойҳои ҷамъиятӣ ва истироҳатӣ бе ягон шарму ҳаё бо гадоӣ машғул ҳастанд. Ин бонги изтироб барои аъзоёни оила ва тамоми ҷомеа мебошад. Ин вазъият дар оянда метавонад занҷири муаммоҳоро ба вуҷуд оварад. Падару модар, бузургони оила, мактаб ва омӯзгорон бояд нисбати ин муаммо бетараф набошанд. Масъулият ва назорати солими наврасон боис мегардад, ки аз эшон шахсияти комил ба камол расад ва онҳо мавқеи мустаҳками хешро дар ҷомеа дарёбанд.

Олимони тоҷик қайд намуданд, ки «Каҷрафтории иҷтимоии таҷовузгарӣ дар он ифода меёбад, ки агар бар зидди шахс нигаронида шуда бошад. Вобаста ба хатар онҳоро ба навъҳои зерин ҷудо кардан мумкин: 1)таҳқир; 2) авбошӣ; 3) занозанӣ; 4)таҷовуз ба номус; 5) одамкушӣ. Чунин навъҳои каҷрафторӣ дар байни наврасони тоҷик тибқи ахборотҳои расмӣ мутаасифона, дар ҷумҳурӣ ба назар мерасанд. Масалан, аз 532 ҷиноятe, ки аз тарафи ноболиғон дар соли 2017 содир шудааст «ғайриқонунӣ нигоҳ доштани силоҳ 2 ҷиноят, одамкушӣ 1 ҷиноят, қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ 5 ҷиноят, тайёр ва истифода бурдани моддаҳои нашъадор 1 ҷиноят, қаллобӣ 5 ҷиноят, ғоратгарӣ 13 ҷиноят, роҳзанӣ 1 ҷиноят, авбошӣ 59 ва дигар ҷиноятҳо 90 адад ташкил медиҳанд"[19, с.83]. Баҳри пешгирии амалҳои номатлуб бояд ниҳодҳои дахлдори ҷомеа ва махсусан оила ба наврасон бештар таваҷҷӯҳ намуда, ба онҳо баҳри ташаккули шахсияти комил шароити мусоид ва имкониятҳо фароҳам оварданашон лозим аст.

Муаммои дигари мушкилии худидоракунӣ ва худташкилдиҳиҳои наврасон ин зӯроварӣ дар оила ба ҳисоб меравад. Баҳри кушода додани мафҳуми зӯроварӣ дар оила як қатор амалҳои хосро ҷудо кардан зарур аст. Он таркиби зӯроварӣ дар оиларо ифода намуда, хеле мураккаб мебошад. Зӯроварӣ нисбати фарзанд дар оила дар муносибати волидайн ва рафтору кирдори эшон арзёбӣ мегардад. Зӯроварӣ нисбати фарзандон натиҷаи истифодаи қувва бо мақсади расонидани зарари ҷисмонӣ ба

фарзанд мебошад. Оқибати чунин кирдор асоснок буда, вазъият ва муҳити атрофи онро аз назар гузаронидан зарур аст.

Ҷ. Гарбарино бар он ақида аст, ки зӯроварӣ нисбати фарзандон ҳамчун ҳирқи иҷтимоӣ баромад менамояд. Ӯ чунин қайд намудааст: «зӯроварӣ нисбати фарзандон ин амали эътирофшудаи рафтори волидайн ва дигар шахсоне ки нисбати фарзандон ғамхор мебошанд, дар ҳолате агар ин амалҳо дар чорчӯбаи арзишҳои ҷамъиятӣ ва ташхиси касбӣ барои фарзанд зарарнок ва ғайриқабул эътироф карда мешавад”[20, с.100]. Имрӯз бархе аз падару модари ҷавон ва бетаҷриба нисбати фарзандони худ зӯроварӣ ва суханҳои қабеҳро истифода намуда, ҳолати психикии онҳоро аз ҳолати мувозина мебароранд. Албатта лозим ба ёдоварист, ки ҳам дар мероси пурғановати ниёгон ва ҳам дар амалия таъкид шудааст, ки тарбияи фарзанд вазифаи азалии волидайн ва бузургон дар оила мебошад. Бо суханҳои нек, муносибати нек, гузаронидани корҳои фаҳмондадиҳӣ ва намунаи ибрат будан-ин худ нишонаи он аст, ки дар оила муҳити солим ва созгор ҷой дорад. Баръакси ҳолат низ ҷой дорад, ки зӯроварӣ дар оила ва нисбати фарзандон як воситаи тарбия шуморида шуда, он аз ҳама ҷиҳат, бахусус ҷиҳати равонӣ комилан нодуруст мебошад.

Олимони тоҷик вазъи ҳозираи ҷомеаро таҳлил намуда, чунин маълумотро пешкаш намуданд: «Дар ҷомеаи муосир ноболиғон тибқи маълумотҳо қариб ба андозаи эпидемиявӣ худкушӣ мекунанд. Дар се даҳсолаи охир худкӯшии наврасону ҷавонон дар ҷаҳон то 3 маротиба афзоиш ёфтааст. Аз ҳисоботҳои омори бармеоянд, ки синну соли нафароне ки ба худкушӣ даст заданд аз 12 то 24 сола мебошанд. Дар ҷои аввал худкушии ноболиғон, ки аз муносибати ноҷури волидайн сар мезанад, меистад. Дар мавқеи дуввум муносибатҳои нохуб бо ҳамсинфон, дар ҷой саввум муносибати ноҷур бо рафиқон, ё дилдорҳо меистад. Тибқи маълумоти Кумитаи кор бо занон ва оилаи назди Ҳукумати ҶТ «шумораи ноболиғоне, ки даст ба худкушӣ задаанд, дар ҷумҳурӣ нисбат ба соли гузашта 6 дарсад афзудааст». Яке аз омилҳои худкуширо Кумитаи кор бо занон ва оилаи назди Ҳукумати ҶТ дар зӯроварӣ хонаводагӣ дониста ва зикр менамоянд, соли гузашта 15,42% хушунати хонаводагӣ афзудааст ва теъдоди нафарони ба хушунати хонаводагӣ гирифторшуда имсол аз 18% бештар шудааст. Теъдоди аслии нафарон ноболиғоне, ки аз ногувори вазъияти оила шикоят мебаранд, афзудааст. Дар ҳама ҳолатҳои хушунати оилавӣ, сарфи назар аз он ки зан таҳти зӯроварӣ қарор мегирад ё мард, пеш аз ҳама кӯдакону наврасон азоби рӯҳӣ мекашанд”[21, с.84]. Маълумоти овардашуда воқеияти имрӯзаро инъикос менамояд ва аз ҳар ниҳоди иҷтимоӣ, бахусус оила масъулият ва таваҷҷӯҳи бештар ва хосаро тақозо дорад.

Зӯроварии равонӣ ин амалҳои барқасдонаи деструктивӣ ё расонидани зарар ба қобилияти наврасон ба ҳисоб меравад, ки дар худ ҷазоро бахри ҳиссиёт ва муҳаббати аз ҳад зиёд нисбати волидайн ё шахсони бузург, муносибати худэҳтиромӣ ба худ ва талаботҳо, ки барои муқаррар ва барқарор намудани муносибатҳои мӯътадили иҷтимоии байниҳамдигарӣ лозиманд, таҷассум менамояд[22, с.78]. Аз қабили, ба таври мунтазам маҳдуд намудани қобилият, имконият ва хоҳишҳои наврас; маҳдудияти хоҳиш ва иҷозати наврас ба муносибатҳои иҷтимоӣ ва имкониятҳо, ки ба ӯ бахри рушди мӯътадил ҳамчун аъзои иттиҳодияи муайян, гурӯҳи иҷтимоӣ ва фарҳанг зарур мебошад; таҳдиди мунтазам ва расонидани азоби вазнини ҷисмонӣ ва иҷтимоӣ; новобаста ба синну соли наврас аз меъёр зиёд талаб намудан, тарсонидан, ба ӯ мустақилият надодан ва монанди инҳо.

Падару модар ба фарзандони худ бо нигоҳи солим назар намуда, баҳри ташаккули шахсияти комил замина мегузоранд. Аз ин ҷо, «яке аз принсипҳои муҳими тарбияи наврас - ин муносибати баробар ва ҷиддӣ нисбати ӯ, таҳқир нанамудан ва сӯъистифода накардан аз боварии ӯ мебошад[23, с.78]”-таъкид намуданд Фурманов И.А, Аладьин А.А., Фурманова Н.В. Аммо афсӯс, ки баръакси ҳолат дар аксари оилаҳо ҷой доранд. Наврасон зери тарс, таҳдид, таҳқиркунӣ ва зарбу лат ба воя мерасанд. Собит гардидааст, ки бархе аз наврасон наздикони худро чун душман қабул мекунанд ва ҳамчун сарчашмаи хавфу хатар дар онҳо ҳиссиёти рӯҳафтодагӣ, ноумедӣ, маъюсӣ ташаккул меёбад. Чунин наврасон дар оянда ба пешравии худ бовар намекунанд ва беҷуръат ва дудила мемонанд.

Дар илми равоншиносӣ собит гардидааст, ки наврасон хоҳиши зиёди ҳокимият ва нуфуз, иззату нафс, эътибор, қадру қиммати худро доранд. Дар як ҳолат наврасон метавонанд дар мувофиқа бо падару модарон, дар ҳолати дигар бошад, дар вазъияти душманӣ зиндагӣ мекунанд. Аз ин ҷо муқобилият ва мухолифат ба талаботҳои ҳаёти ҷамъиятӣ пайдо мешаванд.

Дар оила аз ҷониби падару модарон таваҷҷӯҳ нисбати наврасон суст гардида, талаботҳои табиӣ (хоб, хӯрок, либос) ва равонӣ (меҳру муҳаббат, ғамхорӣ) ба эътибор гирифта намешавад ва танҳо дар ҳолати беморӣ ё ҷароҳат ба наврасон аҳамият медиҳанд. Бархе аз волидайн баҳри паст намудани қаҳру ғазаб ва хашми худ фарзандони худро зери шиканҷа қарор дода, азоб медиҳанд.

А.Фромм чунин меҳисобад, ки ҳангоми иҷрои ҷазо аз ҷониби волидайн як қатор хавфу таҳдидҳо ба вуҷуд меоянд. Ҷазоҳо бештар рафтори наврасонро ислоҳ нанамуда, балки ӯро тағйир ва дигаргун месозанд. Ҷазоҳои мунтазам баҳри гум шудани меҳру муҳаббати волидайн асос мегардад. Дар навраси ҷазогирифта нисбати падару модараш ҳиссиёти душманӣ пайдо мегардад. Ҷазоҳои мунтазам дар наврас ҳиссиёти камтаҷрибагӣ ва ақибмонии волидонро нишон медиҳад[24, с.80].

Наврасон ба волидайни худ нобоварона муносибат мекунанд, дар баъзе ҳолат онҳо падару модари худро бад мебинанд. Ҳамин тавр, ноқаноатмандии талаботи худ дар оила наврасонро ба ҳолате рӯ ба рӯ мекунанд, ки онҳо худро дар маркази диққати волидайнашон намебинанд, меҳру муҳаббати онҳоро ҳис намекунанд. Аз ин ҷо иззатталабӣ, шӯҳратпарастӣ ва афзалияти худро дар мактаб амалӣ месозанд.

Қайд кардан ҷоиз аст, ки ташаккули тафаккур яке аз масъалаҳои асоситарин дар мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ ба шумор рафта, ба кори фаъол ва пурмаҳсули муаллим вобаста аст. Хамчунин, барои боз ҳам равшанӣ андохтан ва ёфтани роҳҳои дурусти таълим дар мактаб, ки боиси ташаккули тафаккур мегардад, чунин корҳоро ба анҷом расонидан қобили қабул аст: ташкили заминаи психологӣ дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва хусусӣ ҳамчун восита баҳри бартараф намудани нофаҳмиҳо байни омӯзгору талаба; донистани донишҳои психологияи синнусолӣ ва педагогӣ аз ҷониби омӯзгорони мактаб; ҳамкории мунтазами омӯзгорон бо талабаҳои ақибмонда ва инчунин талабаҳои дорои нуқсонҳои психикӣ дошта; ҷалби хонандагон, махсусан наврасон ба корҳои ҷамъиятӣ[25, с.292].

Маҳз айёми наврасӣ дар ташаккули инсон марҳилаи ҳассос ва муҳим ба ҳисоб меравад. Зеро ки дар ин давра рушди суръатбахши кулли функсияҳои ҳаётан муҳими организми наврас, аз қабили сабзиш, дигаргун гардидани мубодилаи моддаҳо ва тағйирёбии соҳаи асаб ва ҳолати равонӣ ба назар мерасад. Бо назардошти ҳолатҳои номбаршуда падару модарон қобилият ва фаъолияти наврасро ба эътибор гирифта, баҳри ташаккули шахсияти комил дар таълиму тарбияи фарзандони хеш бояд аҳамияти ҷиддӣ диҳанд. Яъне масъулияти волидайн дар марҳилаи наврасии фарзандон хеле баланд буда, он заминаи мустаҳкамро дар худидоракунӣ ва худташкилдиҳии насли наврас мегузорад.

АДАБИЁТ

1. Антонов А.И., Медков В.М. Социология семьи / А.И. Антонов - М., 1996. - С. 39.
2. Алешина Ю.Е. Индивидуальное и семейное психологическое консультирование. / Ю.Е. Алешина – М., 1999.- С.131-140.
3. Бурова С.Н. Социология брака и семьи: история, теоретические основы, персоналии. / С.Н. Бурова -Москва, 2010.- С.414.
4. Дружинин В.Н. Психология семьи. / В.Н.Дружинин — Екатеринбург., изд. «Питер», 2006. - С.39-46.
5. Зиновьева Л.В. Структура ролевых диспозиций подростков, склонных к девиантному поведению.(автореферат на соискание ученой степени кандидата психологических наук). / Л.В. Зиновьева -Ярославль, 2019.
6. Кон И.С. Психология юношеского возраста. / И.С.Кон -М., 1979.
7. Лысова А.В. Психология семьи. Часть 2. / А.В. Лысова -Владивосток, 2003.
8. Минухин С., Фишман Ч.Техники семейной терапии. (перевод с английского А.Д.Иорданского). / С.Минухин -М., 1998.
9. Раҷабов Н.М. Хусусиятҳои инкишофи тафаккур дар давраи наврасӣ. / Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявии ҳайати устодону кормандони ДМТ бахшида ба ҷашнҳои «700-солагии Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ», «Соли оила» ва Даҳсолаи байналмилалии амалиёти «Об барои ҳаёт» солҳои 2005-2015. / Н.М. Рачабов -Душанбе, 2015.-М.291.
10. Сайдуллаева Г.Р., Гулахмадов Ш.Н., Гираков И. Каҷрафтории наврасон ва баъзе роҳҳои пешгирии он.- Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. Бахши илмҳои гуманитарӣ ва педагогикаи касбӣ. / Г.Р.Сайдуллаева -Душанбе, 2018, №1(1).
11. Сафарова З. Хусусиятҳои психологӣ-иҷтимоӣ ташаккулёбии шахсияти кӯдак дар оилаи нопурра. /Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявии ҳайати устодону кормандони ДМТ бахшида ба ҷашнҳои «700-солагии Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ», «Соли оила» ва Даҳсолаи байналмилалии амалиёти «Об барои ҳаёт» солҳои 2005-2015.-Душанбе, 2015.
12. Фурманов И.А., Аладьин А.А., Фурманова Н.В. Психологическая работа с детьми, лишенными родительского попечительства.-Минск, 1999.-С.
13. Навайтис Г. Семья в психологической консультации. — М., 1999.-224с.
14. Основы психологии семьи и семейного консультирования. Учеб. пособие для студ. высш. учеб, заведений / Под общ. ред.Н.Н. Посысоева. — М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2004. — с.40-71.
15. Основы психологии семьи и семейного консультирования. Учеб. пособие для студ. высш. учеб, заведений / Под общ. ред.Н.Н. Посысоева. — М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2004. — С.207-208.
16. Основы психологии семьи и семейного консультирования. Учеб. пособие для студ. высш. учеб, заведений / Под общ. ред.Н.Н. Посысоева. — М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2004. — с.217.

ПРОБЛЕМА ПОДРОСТКОВОЙ САМООРГАНИЗАЦИИ И САМООРГАНИЗАЦИИ В РАЗВИТИИ ЕГО МОРАЛЬНОЕ ЧУВСТВО В СЕМЬЕ

Научная статья посвящена проблеме самоуправления и самоорганизации подростка в развитии его нравственных чувств в семье. Психологический анализ показал, что в подростковом возрасте не все родители обращают внимание на развитие личности своих детей, что приводит к негативным последствиям. Молодое поколение с социальными проблемами семьи не отвечает на их вопросы и присоединяется к любой благоприятной или неблагоприятной среде. Кто-то занимается изучением языка, кто-то изучает профессию, кто-то уклоняется и совершает преступление, что приводит к осуждению родственников семьи и общества. Автор статьи отмечает, что период отрочества требует от родителей уникального индивидуального подхода к каждому ребенку, поскольку именно этот период закладывает основу для формирования личности подростка. Эти и другие вопросы четко отражены в данной статье.

Ключевые слова: *самоорганизация и самоуправления подростков, развитие нравственных чувств, психологический анализ, подростковое поколение, подростковый возраст, специфические установки, развитие личности подростка.*

THE CHALLENGE OF ADOLESCENT SELF-ORGANIZATION AND SELF-ORGANIZATION IN DEVELOPMENT HIS MORAL SENSE IN THE FAMILY

The scientific article is devoted to the problem of self-government and self-organization of a teenager in the development of his moral feelings in the family. Psychological analysis showed that in adolescence, not all parents pay attention to the development of the personality of their children, which leads to negative consequences. The younger generation with social family problems does not answer their questions and joins any favorable or unfavorable environment. Someone is studying the language, someone is studying a profession, someone is evading and committing a crime, which leads to condemnation of relatives of the family and society. The author of the article notes that the period of adolescence requires from parents a unique individual approach to each child, since it is this period that lays the foundation for the formation of the personality of a teenager. These and other issues are clearly reflected in this article.

Keywords: *self-organization and self-government of adolescents, the development of moral feelings, psychological analysis, the adolescent generation, adolescence, specific attitudes, the development of the adolescent's personality.*

Сведения об авторе:

Бободжонова Назира Дадоевна *– Государственное образовательное учреждение «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова», преподаватель кафедры психология.* ***Адрес:*** *734700, республика Таджикистан, город Худжанд, проспект Мавлонбекова 1.Тел: (+992) 927773469.*

About the author:

Bobodjonova Nazira Dadoevna *- State educational institution «Khudzhand State University named after academician Bobodzhon Gafurov», teacher of the Department of Psychology. Address: 734700, Republic of Tajikistan, Khujand city, Mavlonbekov Avenue 1. Phone: 92 7773469.*

ХУСУСИЯТҲОИ МУВОФИҚАТИ ПСИХОЛОГӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ МУАССИР ДАР ТАШКИЛ ВА РУШДИ ҲАЁТИ ИҶТИМОИИ ОИЛАҲОИ ҶАВОН

Эмомназарова М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Оила- рукни ибтидои ҷамъият буда, тараққиёти шахсияти инсон аз он шурӯъ мешавад, зеро ин институти иҷтимоиест, ки ба сифати танзимгари ҳаёти ҷавонон баромад мекунад. Оила низ монанди дигар институтҳои иҷтимоӣ дорои як қатор функсияҳои ба худ хос мебошад. Дар қатори муҳимтарини онҳо таваллуд ва тарбияи насли нав, таъмини хушбахтии инсон, ба амал баровардани ёрии байниҳамдигарӣ ва масъулияти дуҷонибаи ахлоқии байни аъзоёни ин гурӯҳи хурдро дохил кардан мумкин аст. Устувории оила, аз иҷрошавии сифатнок ва саривақтии ин функсияҳо, муносибати солим ва мувофиқати психологии байни аъзоёни оила вобастагӣ дорад. Ҳар як аъзои оила вобаста ба мавқеъи ишғолкардааш вазифаҳои ба худ хосро дорад ва ин вазифаҳо мавқеи ӯро дар оила мустаҳакам карда, бавуҷудоии муносибатҳои солимро таъмин менамояд. Гуфтан зарур аст, ки таҳқурсии асосии оилаи солим ин пеш аз ҳама интихоби мувофиқи ҳамсар мебошад. Дар марҳилаи интихобнамоии ҳамсар

бисёри ҷавонон хато ё саросема шуда, ҷиҳатҳои асосии мувофиқатоиро ба назар намегиранд. Баъзе аз ҷавонон инро бар дӯши падару модар вогузор менамоянд, ки ин куллан нодуруст мебошад. Шояд баъзан ин гуна интихобҳо аз тарафи падару модар мувофиқ оянд, яъне келине, ки падару модар бо назардошти характеру хусусияти фарзандон интихоб менамоянд. Ба андешаи мо дахолати калонсолон ҳангоми барпонамои оилаи фарзанд камтар бошад, беҳтар мешавад. Зеро ҳар як инсон зодаи замони худ аст, ҳамин гуна низ рӯз аз рӯз ҷаҳонбинии ҷавонон васеъ шуда истодааст. Дар масъалаи таъсири волидайн ҳангоми интихоби ҳамсар як қатор психологҳо аз ҷумла М. Давлатов, Н. Юнсова, А.Г. Волкова, Э.А. Тийт, А. Кеэрбергер ва дигарон дидгоҳи хешро пешниҳод намудаанд. Махсусан, барои ҷавононӣ имрӯза дар интихоби ҳамсар барои онҳо рӯз аз рӯз мушкилтар шуда истодааст. Ин мушкилӣ ҳам дар ҷавондухтарон ва ҳам дар ҷавонписарон мушоҳида мешавад. Гарчанде ҷомеаи навбунёди мо демократӣ бошад ҳам, аммо он расму оин ва хурофотҳои аз бибию бобо мондаамон то ҳол таъсири худро мерасонад[9].

Имрузҳо ба пуррагӣ мушоҳида мешавад, ки чӣ гуна оилаҳои ҷавон бо баъзе сабабҳо вайрон шуда истодааст. Яке аз сабабҳо ин мувофиқат наккардан аз ҷиҳати психологӣ ва иҷтимоӣ мебошад. Дар психологияи оилавӣ зери мафҳуми мувофиқати психологии ҳамсарон мувофиқоии ҳиссиётҳо, характерҳо, мизоҷ, ягонагии шавқу ҳавасҳо, тасаввуротҳо ва одату рафторҳоро мефаҳманд. Мувофиқати психологии ҳамсар он дар асоси ягонагии рӯҳия, алоқамандии эмотсионалию маънавӣ байни ҳамсарон арзи вуҷуд дошта метавонад. Ҳамин тавр Юнусова Н. М мувофиқоиро ҳамчун эффекти муносибати байниҳамдигарӣ, имконияти қонеъгардонии талаботҳои байниҳамӣ ва ҳис кардани ҳамдигар ҳамчун як қисми муккамал медонад[12, с.98]. Илова ба гуфтаҳои Юнусова Н.М. қайд кардан зарур аст, ки мувофиқатоии байниҳамдигарӣ ҳамсарон ва имконияти қонеъгардонии байниҳамӣ, инчунин ҳис кардани ҳамдигар дар рафти зиндагӣ яке аз шартҳои асосии мувофиқатоӣ мебошад. Мувофиқоӣ ин на танҳо монанд будани характеру хусусиятҳо ё шавқу хавасҳо балки пурра намоии ин сифату характерҳо мебошад.

Ба ин маъно Волкова А. дар зери мафҳуми мувофиқатоӣ ҳамсарон чунин муносибатро мефаҳмонад, ки дар гурӯҳи хурд (яъне оила) ҳар як аъзои оила функсияҳои худро саривақти ва сифатнок иҷро мекунанд. Вобаста ба ин олимон мувофиқои ҳамсаронро ба ду гурух ҷудо мекунанд:

- мувофиқоӣ аз рӯи иҷрои функсияҳои худ дар оила (розигии байниҳамдигарӣ ва дуруст тақсимнамои нақшҳо);
- мувофиқоии шахсӣ (характеру хусусиятҳои психологӣ) [12, с.98].

Фаҳмиш ва ҳамдигарфаҳмии ҳамсарон, муносибаташон нисбат ба якдигар яке аз омилҳои асоситарин ва мустаҳакамтарини муносибатҳои оилавӣ мебошад. Нишондиҳандаҳои муносибатҳои байниҳамдигарии ҳамсарҳо ин фаҳмиши адекватӣ (мувофиқоии баҳогузорӣ ва худбаҳодиҳӣ), идентификатсия (сатҳи мувофиқати баҳогузорӣ ва худбаҳодиҳӣ) ва ман-образ мебошад. Худи калимаи мувофиқоӣ- ин бо ҳам наздик будан ё фарқнамоии хусусиятҳо, одатҳои бо ҳам монанде мебошад, ки хусусияти хусуматомезӣ надоранд ва ҳамдигарро пурра мекунанд. Барои мустаҳакам будани муносибатҳои байниҳамдигарӣ зану шавҳар бояд аз ҷиҳатии эмотсионалӣ, рӯҳонӣ, моддӣ, маънавӣ, шаҳвонӣ мувофиқат дошта бошанд. Чӣ қадаре, ки мувофиқои зиёдтар бошад, ҳамон қадар мустаҳакамии муносибат байни ҳамсарон дида мешавад. Муайян карда шудааст, ки талабот аз никоҳӣ басташаашон ҳамон вақт қонеъ мегардад, ки хусусияти психологии ҳамсарон аз бисёр ҷиҳат ба ҳамдигар монанд бошанд[2, с.18].

Дар никоҳе, ки ноустуворӣ дида мешавад, бештари вақт алоқаи маҳдуд миёни ҳамсарҳо мушоҳида мешавад. Марду зан аз рӯи тарзи қонеъгардии талаботҳояшон аз ҳамдигар фарқ мекунанд (ё ин, ки аз шарикашон чизи бештаро интизоранд) ва инро дар никоҳи байниҳами меҷӯянд. Ҳамин тавр барои мард ин- қонеъгардии талаботи шаҳвонӣ, истироҳатӣ якҷоя, ҳусну ҷамоли ҳамсараш, кадбонӯи хона ва дастгирии маънавӣ аз тарафи ҳамсараш дар бештари вақт аз шарикаш интизор аст. Барои зан бошад, фароҳам овардани муҳити романтикӣ дар оила, меҳрубонӣ , идоранамоии шавҳар, талабот ба муоширaт ростгӯи ва кушода будан дар муносибати зану шуи дастгирии моддӣ ва вафодор будан ба оилаи худ бисёр муҳим аст ва аз шавҳараш инро интизор аст.

Ақидаи ягона дар бораи мувофиқоии психологӣ гурӯҳи хурди иҷтимоӣ вуҷуд надорад. Мушоҳидаҳо ҳаминро собит мекунанд, ки қисми зиёди ҷавонон ба моҳияти оилаю оиладорӣ сарфаҳм намераванд, худро дар назди ҷамъият ва тарбияи кӯдак масъул намешуморанд, ба масъалаҳои ҳолати иқтисодии оила диққати ҷиддӣ намедиҳанд. Дар шароити кунунии ҷамъият қайди ақди никоҳи ҷавонон дар асоси муҳаббати тарафайн ва розигии ҳарду ҷавон гузарад ҳам, пойдории оиларо ташкил карда наметавонад. Чунин вазъиятро равоншиносон ва ҷамъиятшиносон ба мураккабшавии ҳаёт, зиндагӣ, ақидаю одатҳои ҷавонон ва хусусиятҳои фардӣ -психологии онҳо нисбат медиҳанд. Дар шароити кунунӣ пояи муҳаббат дӯстдорию вафодории ҷавонон суст шуда истодааст. Ин сабаб дорад: аз як тараф ҷавонон ба мафҳуми муҳаббат, дӯстдорию дуруст сарфаҳм намераванд, ва аз тарафи дигар ба бою ғанӣ гардонидани олами маънавии худ кам аҳамият медиҳанд.

Маълум аст, ки ҳаёти ҷавонон дар ин давра тобишҳои эмотсионалӣ дошта, пур аз ҳавасҳо ва

хаёлҳои ширину рангин аст. Онҳо ҳаёт, зиндагиро аз паси айнакҳои «гулобӣ » рангину шавқовар тасаввур карда, ба масъалаҳои ҳолати иқтисодии оила дуюминдарача баҳо медиҳанд, маҳорат ва малакаҳои меҳнати оилавӣ –маиширо дар ҳаёт ва муносибатҳои оилавӣ зарур намеҳисобанд.

Таҳқиқотҳои зиёди гузаронидаи сотсиологӣ-педагогӣ ва психологӣ- тиббӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки тайёр намудани ҷавонон ба ҳаёти оилавӣ, бояд мақсади кори психолог бошад. Дар баробари он, ки ҳаёти оилавӣ ташаккулёбии шахс имкониятҳоро фароҳам меоварад, инчунин ба ӯ як катор талаботҳоро низ пешниход менамояд. Он системаи мақсадгузориҳои иҷтимоию – психологии шахс буда, муносибатҳои эмотсионалию психологии ӯро ба ҳаёти оилавӣ ва интихоби ҷуфти мувофиқ муайян месозад.

Омодагӣ ба ҳаёти оилавӣ -категорияи интегралӣ буда, дар худ маҷмӯи ҷанбаҳоро зеринро дохил менамояд:

1) ташаккулёбии комплекси муайяни маънавии омодагии шахс ба қабули ӯҳдадориҳо нисбати шарики ҳаётӣ ва фарзандон. Ба ақидаи мо ташаккулёбии ин ҷанбаҳо бо тақсимоти нақша байни ҳамсарон алақамандӣ доранд;

2) омодагӣ бо муоширати байнишахсӣ ва ҳамкорӣ. Оила гурӯҳи хурде мебошад, ки барои муътадил амалнамоии он мутобиқшавии тарзи ҳаёти ҳамсарон бо якдигар талаб менамояд;

3) қобилияти худқурбоннамоӣ нисбати шарики худ. Ин қобилият пеш аз ҳама ба хусусияти ғамхории беғаразонаи шахси дӯстдошта асос ёфтааст;

4) мавҷудияти комплекси сифатҳое, ки ба воридшавӣ ба олами ботинии шахс имконият медиҳанд. Аҳамияти ин ҷанба дар он ифода меёбад, ки боназокатии шахс метавонад оиларо ба таври психологӣ мустаҳкам намояд. Қобилияти боназокатӣ қобилиятҳои ҳамҳиссию ҳамдардиро нисбат ба дигарон афзун менамояд;

5) мавҷудияти маданияти баланди ҳиссиётҳои эстетикӣ ва рафтори шахсӣ;

6) маҳорати ба ҳалли низоъҳои оилавӣ ба таври интикодӣ назар андухтан. Маҳорати бо ҳалли низоъҳо ва истифодабарии он барои инкишофёбии муносибатҳои байнишахсии ҳамсарон, махсусан дар протсесси бо ҳам мутобиқшавии навхонадорон нақши муҳим бозида метавонад[8, с.83].

Ҳангоми омодашавӣ ба ҳаёти оилавӣ ҷавонон дониш, маҳорат ва малакаҳои худро доир ба муносибати ҷинсӣ, оила, никоҳ ва рафторҳои меъёран қабулшуда аз калонсолон ба даст меоранд. Дар онҳо пеш аз ҳама ҳиссиёти дӯстӣ, ҳамкорӣ ва эътирофнамоӣ инкишоф меёбад. Он барои ташаккулёбии тасаввурот оиди муҳаббат мусоидат менамояд. Аллбата, ҳамаи ин маълумотҳо муҳим ва заруранд, аммо дар шароити имрӯзаи зист механизми гузориши ин ахборотҳо кофӣ намегарданд. Бинобар, ин ба мавқеи омодагии психологии ҷавонон диққати махсус дода мешавад. И.В Гребенников низ оиди ин масъала ибрози андеша намудааст.

Омодагии ҷавонон ба ҳаёти оилавӣ ва интихоби ҷуфти мувофиқ қисматҳои зеринро дар бар мегирад.

- моҳияти муносибатои оилавӣ, вазифаҳои оила, арзишҳои оилавӣ, нақшаҳои иҷтимоии ҳамсарон бояд дарк карда шавад;
- сифатҳои маънавию-эстетикии шахс, ки аз муносибатҳои дӯстона ба ҷинси дигар, эҳтиром ба калонсолон ва хурдсолон, масъулият, худдорӣ, гапдароӣ иборат аст, бояд ташаккул дода шаванд.
- шиносоӣ бо асосҳои қонунгузории оила ва никоҳ, уҳдадориҳои қонунии ҳамсарон ба якдигар, фарзандон ва ҷамъият фароҳам оварда шавад;
- самтҳои ташаккулёбии психологии шахс, ки дар худ моҳияту хусусиятҳои психологии муносибатҳои байнишахсӣ, маҳорати дарки психологии якдигар, инкишофёбии ҳиссиётҳо, маҳорати муоширатнамоиро ифшо менамояд, фаҳмонида шаванд.
- тавсифи донишҳои физиологию – гигиенӣ оид ба хусусиятҳои физиологии организми марду зан, хусусиятҳои ҳаёти ҷинсӣ, гигиенаи шахсӣ оварда шаванд.
- доир ба хусусиятҳои тарбияи педагогии мавқеи оила дар тарбияи фарзанд, хусусияти тарбияи оилавӣ, роҳҳои ташаккулдиҳии педагогии маърифати волидайн маълумот оварда шавад.
- бо маълумотҳои тарзи идоранамоии хоҷагию-иқтисоди буҷаи оила шинос намудан[4, с.112].

Тарбияи ҳаматарафаи оилавӣ дар зери таъсири як қатор омилҳои иҷтимоӣ - педагогӣ ва психологӣ ба амал оварда мешавад. Аксарияти тадқиқотчиён зери таъсири ин протсесс мактаб, оила, ҷамоати дӯстон, асарҳои эҷодӣ, воситаҳои ахбори умум ва масҷидҳоро дохил кардаанд. Яке аз ҷанбаҳои асоси омодагии ҳамсарон ба ҳаёти оилавӣ ин аз тарафи онҳо дарк намудани мавқеи оила ва никоҳ дар ҷомеаи муосир мебошад, ки он ба мақсадгузориҳою мавқеъмуайяннамоии онҳо алоқаманд аст. Моҳияти оиларо ҳар кас аз мавқеи назари худ дарк менамояд. Барои яке оила ин пайдоиши ҳузуру ҳаловати психофизиологии шахсӣ буда, барои дигаре он ҳамчун ташаккулдиҳандаи ҳиссиётҳои судманд мебошад.

Пас, аҳамияти бунёди оила ва муҳим будани интихоби мувофиқ дар чист?

- барои бо касе маслиҳат намудан;
- барои бо касе умед бастан;

- барои дар мусибат касеро дастгирӣ шудан;
- барои бо касе худро хуб ҳис кардан;
- барои бо касе ҳасуд набурдан;
- барои бо касе якҷоя хушбахтӣ намудан;
- барои бо касе бовар намудан;
- барои бо касе роҳбариятро ба низом даровардан.

Ҳамаи ин маҷмуи қисматҳо образи оиларо ташкил мекунанд, ки дар он шахс худро озод ҳис менамояд, агар ҳамсарон бо ҳам аз ҳама ҷиҳат мувофиқ оянд.

Аксарияти мутахасиссоне, ки ба тадқиқи масъалаҳои оилаю оиладор машғуланд, яке аз шароити устуворгардии оиларо аз дараҷаи маънавиёти баланди одамон вобаста медонанд. Дар ҳақиқат ҳам, дараҷаи баланди инкишофёфтаи шуури одамон муайянкунандаи фаъолият ва рафтор дар муносибатҳои байнишахсии оилавӣ шуда метавонад.

Омили дигаре, ки дар барномаи оила ҳамчун маром байни ҷавонон хизмат менамояд ва як роҳи дигари интихоби мувофиқи ҳамсар аст, ин муҳаббат мебошад. Муҳаббат қувваи табиӣ буда, худ аз худ пайдо шуда ва боз гум мешавад. Мувофиқоӣ бештар вақт маҳсули ҳиссиёти мо аст ва аз шууру рафтори мо ҳосил мешавад. Сохтани он ҳар рӯз бояд ба таври нав шавад бе рӯзи истироҳатӣ: барои он, ки одамон ҳама вақт дар тағйирот ҳастанд (тағйирёби синнусолӣ хроникӣ) тағйирёбии психологӣ (ивазшавии характеру хусусиятҳои психологӣ) дар бар мегирад[2, с.18]. Муҳаббат дар оила шахсро аз танҳоӣ раҳо намуда, имконияти пурра худкашфнамоирo фароҳам меоварад. Ба ақидаи равоншиносон барои барпо намудани оилаи солиму устувор ҷавонон бояд аз омодагии ахлоқӣ – маънавӣ бархурдор бошанд. Омодагии ахлоқӣ – маънавӣ дар худ як қатор талаботҳо, уҳдадориҳо меъёрҳои қабулшудаи ҷамъиятиро фаро мегирад.

Вобаста ба ин масъала равоншинос В.С. Торохтий чунин талаботҳоро пешниҳод менамояд.

- қабул намудани масъулият нисбати шарики ҳаётӣ ва фарзандони оянда;
- дарки ҳуқуқ ва эътибори аъзоёни оила ва риояи муносибатҳои баробар дар муносибатҳои байнишахсӣ;
- кӯшиш ба ҳамкории тарафайн;
- маҳорати мутобиқшави ба сифатҳои фардию шахсии рафиқи ҳаётӣ;

Агар ҷавонон ин принсипу талаботҳоро ба инобат гирифта, системаи муносибату рафтори худро нисбати оилаю оиладорӣ ва аъзоёни он ба танзим дароранд, ин боиси кам гаштани низоъҳои оилавӣ мегардад. Устуворшавии оила инчунин аз таъсири як қатор омилҳо вобаста аст. В.С Торохтий чунин мегӯяд :«Барои барпо намудани оила шахс бояд дар муносибат бо якдигар ба камолоти иҷтимоию психологӣ рафта расад».

Ба ақидаи Торохтий В.С маҷмӯи омилҳои тавсифдиҳандаи камолоти иҷтимоию маърифатии шахс шуда метавонанд:

- маҳорати қобилияти коммуникативӣ;
- маҳорати баланди худназоратнамонамоӣ;
- маҳорати таҳаммулпазирӣ нисбати камбудиҳо;
- маҳорати бартарафнамоии низоъҳо;
- маҳорати ҳимоя ва эътирофнамоии ҳуқуқҳои фарзанд;
- маҳорати бахшидан;
- маҳорати нармдилӣ дар низоъҳо[10, с.194].

Ғайр аз омодагии психологӣ инчунин дар барпонамоии оила омодагии таълимию – хонаводагии ҷавонон нақши муҳим мебозад. Мувофиқи он бояд ҳам зан ва ҳам мард бомақсадона нақшу ӯҳдадориҳои оилавии худро иҷро намояд. Дар замонҳои пеш маҳз мардон кори ҷисмонии вазнинро иҷро намуда, масъулияти таъминоти моддию барои хушбахтии оила бар душ доштанд. Ин давра бошад, моҳиятан нақшу ӯҳдадориҳои зану шавҳар тағйир ёфтаанд. Яке аз шартҳои асосии устувории оила аз он вобаста аст, ки бояд ҳам зан ва ҳам мард нақшу ӯҳдадориҳои оилавии худро, ки ҷамъият ба онҳо вобаста кардааст, дуруст иҷро намоянд. Мушоҳидаҳои имрӯза аз он далолат мекунанд, ки ҷавонон пеш аз барпонамоии ҳаёти оилавӣ донишҳои махсуси ҳуқуқӣ, психологӣ, тиббӣ ва иқтисодиро надоранд. Ин боиси он мегардад, ки онҳо дар иҷрои накшу ӯҳдадориҳои оилавии худ ба мушкилиҳо рӯ ба рӯ мегарданд. Аксарияти ҷавондухтарони имрӯза маҳорати хӯрокпазӣ, ҷомашӯӣ, рӯбучини хонаро надоранд. Аз ин лиҳоз, дуруст ба роҳ мондани тарбияи хоҷагидорию хонаводагии ҷавонон низ бояд яке аз мақсадҳои асосии калонсолон бошад. Калонсолон ӯҳдадор ҳастанд, ки ҷавононро пеш аз барпонамоии оила омода созанд. Дар чунин ӯҳдадориҳо калонсолонро зарураст, ки аз ҳама ҷиҳат мувофиқатнамоӣ, алалхусус мувофиқати психологиро ба назар гиранд. Омодагӣ ба ҳаёти оилавӣ дар худ тарбияи иҷтимоӣ -ахлоқӣ, психологӣ, педагогӣ ва ҷинсиро дар бар мегирад.

Тарбияи иҷтимоӣ - ахлоқӣ камолоти иҷтимоии шахсро (маълумоти миёнаи ҳатмӣ, маълумот, касб, дараҷаи шуури маънавӣ, синну сол) мустақилияти иқтисодӣ ва саломатиро ифода мекунанд. Яке аз шароитҳои асоситарини омодагӣ ба ҳаёти оилавӣ шуури маънавии инкишофёфтаи ҷавонон ҳисоб

меёбад. Шуури маънавии инкишофёфта дар дарк намудани моҳияти иҷтимоии оила, интихоби шарик ҳаётӣ, ҳисси масъулият барои оила барпо намудан, дар эҳтироми баланд ба ҳамсари ояндаи худ, калонсолон ва дигар аъзоёни оила, тарзи муошират бо онҳо кӯмак мерасонад.

Яке аз масъалаҳои мубрами имрӯзаи ҷомеа омодагии ахлоқи -маънавии ҷавонон ба ҳаёти оилавӣ ва интихоби ҷуфти муофиқ ба шумор меравад, ки ҳалли дурусти он ба тарзи ҳаёти солим ва рафти инкишофи худи инсонҳо вобаста аст. Оила ҳамчун гурӯҳи хурди иҷтимоие, ки дар асоси никоҳ, ба вуҷуд омадааст ва аъзоёни он бо намояндагии олоти рӯзгор, ӯҳдадориҳои маънавию ҳуқуқӣ, ёрии ҳамдигар ва ҳиссиёти махсуси ишқ бо ҳамдигар ҳамбастаанд ва талабот ба ҳамдигар зоҳир мекунанд, маънидод кардан мумкин аст.

Риоя ва аз худ намудани он шарти зарури ба ҳисоб меравад.Чункӣ ҷавонон дар ташкили оилаи худ мустақиланд, аммо ҷомеа ҳеҷ вақт оид ба ин масъала бетараф нест. Барои омодаги гирифтан ва барпо намудани оилаи солим, интихоби ҷуфти мувофиқ ба инобат гирифтани характеру хусусиятҳои психологи асосшуда метавонад (ҳатман мувофиқ будани зану шавҳар, мувофиқ будани характеру хусусиятҳо). Иҷро нагардидани чунин ҳолатҳо ба вайроншавии оилаҳо оварда мерасонад ин аз он шаҳодат медиҳад , ки бештари онҳо бо сабаби ҳамаҷониба омода набудан ба ҳаёти оилавӣ аст.

Тақрибан ҳамаи синусол, (миёнсолӣ, баркамолӣ) аз ҷумла ҷавонон ҳаёти оилавии худро бо ду проблема алоқаманд менамоянд:

- кӣ ҳамсари беҳтарини ман шуда метаванад;
- оё муносибатҳои оилавии ман бо ин одам рост меояд ё не.

Аз ҳама бештар ин фикрҳо он одамонеро озор медиҳанд, ки на он қадар ҷавонанд, ё ин ки дар гузашта таҷрибаи ҳаёти оилавии бемуваффақиятро аз сар гузаронидаанд. Аз ин гуфтаҳо чунин бар меояд, ки ба назар гирифтани характеру хусусиятҳои психологӣ ва мувофиқатнамоӣ дар байни ҳамсарон дар ташкили оилаи солиму устувор зарур ва ҳатмист.

Ҳамин тариқ, омодагии ҷавонон ба ҳаёти оилавӣ ва ташкили оилаи устувору солим на танҳо аз ҷиҳати мувофиқати психологӣ балки дар асоси таъсири ақидаҳои волидайн, ҳамсолон, омӯзгорон, воситаҳои ахбори умум ба вуҷуд омада дар ҷавон дарки хусусиятҳои муносибатҳои оилавӣ, инкишофёбии ҳиссиётҳои махсус, ташаккулёбии тасавурот, маҳорат ва маданияти хонаводагиро зиёд мегардонад.

АДАБИЁТ

1. Алиев М.Т. Андешаҳои тарбиявии Имом Ғазолӣ. / М.Т. Алиев -Душанбе: Эҷод, 2008.
2. Ачгильдиева Е.Ф. Методические проблемы изучения стальности брака: / Е.Ф. Ачгильдиева // Автореф.ди.канд.экон.наук. - М.,1982. -18 с.
3. Волкова А.Н. На пароге семьи. / А.Н. Волкова, В.И. Штильбанс – СПб. 2003.
4. Гребенников И.В. Основы семейной жизни. / И.В. Гребенников -М., 1991.-С.112.
5. Давлатов М. Оила ва рушди шахсияти фарзандон. / М. Давлатов – Душанбе: Ирфон, 2014.
6. Интернет сайт. Allbest. ru /K.3 c 0 b 65635 b 3 ad 78 a 4 b 8/
7. Интернет сайт. Diplomba. ru/work.
8. Калмыков Е.С. Психологические проблемы первых лет супружеской жизни / Е.С. Калмыков // Вопроси психологии . 1983. №3.-С. 83.
9. Қодиров С. Психологияи иҷтимоӣ. / С. Қодиров, Давлатов М. - Душанбе: Сино, 2004.
10. Собчик Л.Н. Диагностика психологической совместимости. - СПб.: Речь, 2002. - 80 с.
11. Торохтии В.С. Психология социальной работы с семьей. / В.С. Торохтии -М., 1996. С.194.
12. Юнусова Н.М. Три подхода к исследованию психологической совместимости / Н.М. Юнусова //Вопроси психологии. №7 (45). - 2018. – С. 98.

ХАРАКТЕРИСТИКА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ СОВМЕСТИМОСТИ КАК ЭФФЕКТИВНЫЙ ФАКТОР ОРГАНИЗАЦИИ И РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ЖИЗНИ МОЛОДЫХ СЕМЬЕЙ

Автор статьи рассматривает семью как стартовую основу общества и констатирует, что от нее во многом зависит человеческое развитие. Он объясняет, что семья - это социальный институт, который действует как регулятор жизни молодых людей. Семья, как и другие социальные институты, выполняет ряд уникальных функций.

Следует отметить, что в статье рождение и воспитание нового поколения, обеспечение человеческого счастья, взаимовыручка и взаимная моральная ответственность членов этой малой группы рассматриваются как важнейшие черты социальной психологии.

Другой вопрос, который автор рассматривает в своей статье, - это совместимость психологических характеристик при формировании молодых семей, поскольку одной из причин распада молодых семей сегодня является психологическая и социальная несовместимость.

Кроме того, автор статьи с научной точки зрения заявляет, что очень важна совместимость

психологических характеристик при формировании молодых семей. Ведь одна из причин распада семьи - психологическая и социальная несовместимость.

Более того, автор статьи научно обосновывает совместимость психологических характеристик и заявляет, что в семейной психологии под понятием психологической совместимости супругов понимается совместимость чувств, характеров и темпераментов, единства интересов, представлений, привычек и поведения. Психологическая совместимость супруга может существовать на основе духовного единства, эмоциональной и духовной связи между супругами.

Ключевые слова: *характеристика, совместимость, социальная, семья, поведение, формирование, роль, воспитание, попытка, видение, культура, супруг, качество, рефлексия, познание, жизнь, сознание.*

CHARACTERISTIC OF PSYCHOLOGICAL COMPATIBILITY AS AN EFFECTIVE FACTOR OF ORGANIZATION AND DEVELOPMENT OF SOCIAL LIFE OF YOUNG FAMILIES

The author of the article considers the family as a start basis of society and states that human development depends a lot on it. He explains that the family is a social institution that acts as a regulator of young people's lives. The family, like other social institutions, has a number of unique functions.

It should be noted that the article considers the birth and upbringing of a new generation, ensuring human happiness, mutual assistance and mutual moral responsibility among the members of this small group as the most important features of social psychology.

Another issue that the author addresses in his article is the compatibility of psychological characteristics in the formation of young families, as one of the reasons for the proliferation of young families today is the psychological and social incompatibility.

In addition, the author of the article scientifically expresses that the compatibility of psychological characteristics in shaping young families is very important. Since one of the reason of family breakdown is psychological and social incompatibility.

Moreover, the author of the article scientifically justifies compatibility of psychological characteristics and expresses that in family psychology, the concept of psychological compatibility of spouses refers to the compatibility of feelings, characters and temperaments, unity of interests, imaginations, habits and behaviors. Psychological compatibility of a spouse can be existed on the basis of spiritual unity, emotional and spiritual connection between spouses.

Keywords: *characteristic, compatibility, social, family, behavior, formation, role, upbringing, attempt, vision, culture, spouse, quality, reflection, cognition, life, consciousness.*

Сведения об авторе:

Эмомназарова Мухабат *– старший преподаватель кафедры общей психологии Таджикского государственного педагогического уневристета имени Садриддина Айни, Адрес: проспект Рудаки 121, 734003 г. Душанбе тел: (+992) 938100261.*

About the author:

Emomnazarova Mukhabat *– senior teacher of the general psychology of Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni, Address: 121 Rudaki avenue, 734003, Dushanbe city, Tel.: (+992) 93 8100261.*

ИЛЛЮЗИЯИ БИНОӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА РАВАНДИ ФАЪОЛИЯТИ ХОНАНДАГОНИ ХУРДСОЛ

Ҷураева А.Д.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ашёю ҳодисоти олами воқеӣ дорои аломату хусусиятҳои гуногун мебошанд ва одам ин аломату хусусиятҳоро дар алоқамандии байниҳамдигарӣ эҳсос мекунад, зеро олам, олами ашёю ҳодисаҳо мебошад. Маҳз дар натиҷаи чунин якҷоякунӣ эҳсоси маҳдудшуда ба идроки яклухт табдил меёбад ва одам аз инъикоси аломату хосиятҳои алоҳида ба инъикоси образи яклухти ашёю ҳодисот мегузарад, ки ин ифодакунандаи идрок аст. Албатта, идрок низ чун дигар ҳодисаҳои психикӣ дорои як қатор хусусиятҳое мебошад, ки моҳияти онро шарҳ медиҳад.Вобаста бо омилҳои гуногун баъзан дар одамон идроки хато ё вайроншудаи ашёю ходисоти олами воқеӣ ба вуҷуд меояд. Ин хусусияти идрокро *иллюзияи идрок* меноманд, ки дар ҳамаи намудҳои идрок дида мешавад [3.с,198]. Табиати иллюзия на танҳо бо сабабҳои субъективӣ, ба монанди мақсадгузорӣ, равия, муносибати эмотсионалӣ ва ғайра, балки бо омилҳои физиологӣ ва зуҳуротҳои муҳит (равшаннокӣ, ҷойгиршавӣ дар фазо ва ғайра) низ муайян карда мешавад.

Барои муайян намудани идрок дар хонандагон зарур аст, ки доир ба худи иллюзия ва синну соли онҳо маълумот дошта бошем. Пеш аз ҳама, вақте ки сухан доир ба иллюзияи биноӣ меравад, ҳаминро бояд қайд кард, ки иллюзияи биноӣ баъзан вақт дар шароити махсуси мушоҳидавӣ пайдо мегардад. Масалан: Мушоҳида бо як чашм, мушоҳида ба ҳаракати чашм, мушоҳида аз роғ (шикоф) ва ғайра. Ин гуна иллюзияҳо дар сурати набудани шароитҳои ғайриоддии мушоҳидавӣ нобуд мешаванд. Дуюм ин ки пахшкунандаи иллюзияҳои зиёди биноӣ аз (нигоҳ) чашм ҳақиқати оптикӣ ба вуҷуд намеоянд, балки аз мулоҳизаи хатои дидашуда пайдо мегарданд. Аз ин лиҳоз метавон гуфт ,ки фиреб (хато) дар ин ҷо дар натиҷаи фаҳмиши дарки нақши биноӣ ба вуҷуд меояд. Ин гуна иллюзияҳо дар рафти тағир додани шароити мушоҳидавӣ нопадид мегарданд. Барои аз ҳамдигар фарқ кардани идроки дурус ва нодуруст, имконияти асосиро таҷриба ва фаолияти инсон медиҳад. Дар айни замон бошад иллюзияҳо ҳамчун ҳодисаҳои кам дучоршаванда шарҳ дода мешаванд.

Идроки биноӣ ҳама намуд ва шаклҳои муоширати хонандагони синни хурди мактабиро бо олами беруна дарбар мегирад. Барои ҳамин идроки биноӣ қисми ҷудонашавандаи дилхоҳ фаъолияти хонандагони синни хурди мактабиро ташкил медиҳад, инчунин вай ба дилхоҳ шаклҳои кори таълимӣ - тарбиявӣ бо хонандагони синни хурди мактабӣ дохил мешавад. Албатта дар ҳар тарафҳои тарбияи умумӣ тарбияи биноӣ бояд дуруст ташкил карда шавад, бояд хусусиятҳо ва вазифаҳояшро аниқ ба инобат гирем. Масалан, дар соҳаи тарбияи эстетикӣ шаклгирии идроки биноиро аҳамияти хеле калонро дорад, зеро фаъолияти ихтироъкории хонандагони синни хурди мактабӣ, бо азхудкунии хусусиятҳо ва шаклҳо дар сохтан ва тасвири расмҳо аст [2, с.39].

Аз замонҳои пешин то ба имрӯз дар педагогика идроки биноӣ ҳамчун раванди махсус ва вазифаи алоҳидаи дидактика ҷудо карда шудааст. Дар баробари ин дар фаъолияти сермаҳсул ба монанди бозӣ, сурудхонӣ, расмкашӣ, нутқ, конструктсиясозӣ ва ғ, равандҳои биноӣ на он қадар ташаккул меёбад, чунки аз ҷониби омӯзгорон шакли вазифагузорӣ хато пешниҳод мегардад.

Ин маънои онро надорад, ки идроки биноӣ аз системаи умумии тарбия ҷудо мебошад, балки вай дар сурати ба ҳалли масъалаҳои сенсорӣ тарбиявӣ равона шуданаш, метавонад ҳамчун раванди махсус ташкилшуда амал кунад. Ташкил кардани идроки биноӣ дар дохили фаъолияти мазмунӣ дар хонандагони синни хурди мактабӣ фаъолияти ҷамъбастиро дорад.

Иллюзия ин нодуруст дарк кардани ҳақиқати обективӣ мебошад ва барои хонандагони синни хурди мактабӣ бошад нақши калидиро мебозад.Тадқиқи ин хусусияти идрок натанҳо дар раванди таълим, балки дар марҳилаҳои дигари синнусоли низ мавқеи махсусро соҳиб аст.

Дар расмхо иллюзияҳое тасвивр карда мешаванд, ки дорои вайроншави хатҳои рости параллелӣ ва шаклашон нодуруст менамудаги ба назар мерасанд. То ҳол сабабҳои иллюзияи биноӣо пурра аниқ карда нашуда бошанд ҳам, баъзе хусусиятҳои идрок ба монанди иллюзия ба назар мерасанд. Ин имконият медиҳад, ки таҷриба ва фаолияти ҳар як шахс барои аз ҳамдигар фарқ кардани идроки дуруст ва нодуруст боис гардад.Айни замон бошад иллюзияҳо ҳодисаҳои кам дучоршавандаанд ва худи идрок бошад иникоси дурусти ҳақиқати ихотакарда аст.

Дар соли аввали таҳсил дар хонандагони синни хурди мактабӣ,хусусан синфҳои якум ҳодисаҳои нодуруст идрок ва тасвир намудан мушоҳида карда мешавад.

Масалан: Баъзе хонандагони синфи якум навишти ҳарфи «Е» ва рақами «З»-ро фарқ карда наметавонанд. Дар натиҷаи фарқ кардани рақамҳо ё ҳарфҳо дар ҳалли мисолу калимаҳо ё ҷумлабандии он хато мекунанд. Баъзан вақт ҳангоми хондани калимаҳои кутоҳ саросема шуда онро чапа мехонанд. Ба ҷои «из» «зи» мехонанд ва ба ҷои «на» «ан» ва ғайра мехонанд, ки дар натиҷа мазмуни матн вайрон мегардад. Ин ҳама дар протсеси идрок дар нокифояги аз ҳамдигар ва фарқ карда натавонистан аст [4].

Ҳаминро бояд қайд кард, ки дар раванди идрок низ фарқиятҳои инфиродӣ вуҷуд доранд. Фарқиятҳои инфиродӣ дар идрок хеле зиёданд. Фарқияти инфиродии идрок ва рушди он аз хусусиятҳои шахс низ вобастагӣ дорад. Системаи донишҳо, шавқу ҳавас, мақсадгузорӣ, муносибати эмотсионалӣ бо ашёю ҳодисоти идрокшаванда ба раванди идрок таъсир мерасонанд. Аммо вобаста ба фарқият ва умумиятҳо дар хусусият ва намудҳои идрок метавон намудхои муайяни ин фарқиятҳоро ошкор кард, ки на ба як фарди мушаххас, балки ба гурӯҳи одамон низ тааллуқ доранд. Ба шумораи онҳо пеш аз ҳама фарқияти байни идроки кулл ва ҷузъ ё *таркибӣ* ва *таҳлилиро* бояд дохил кард. Типи кулл ё таркибии идрок бо он тавсиф дода мешавад, ки дар шахсони ба он тамоюлдошта таассуроти умумӣ доир ба ашё, мазмуни умумии идрок, хусусиятҳои ашёи идрокшаванда равшантар зоҳир мешаванд. Одамони ба ин намуд мутааллиқбуда ба ҷузъиёт ва пайдарпайиҳо камтар аҳамият медиҳанд. Аз ин лиҳоз бисёр ҷузъиёти ашёю ҳодисаҳо дарк нашуда мемонанд. Онҳо аз мазмуни ҷузъиёт ва қисмҳои алоҳида дида, бештар ба маънои куллии ашёю ҳодиса диққат медиҳанд. Барои дарки аниқи ҷузъиёт ба ин намуди одамон лозим меояд то дар назди худ вазифаҳои махсусро гузоранд, ки расидан ба ин мақсад барояшон душвор аст.

Яке аз хусусиятҳои дигари идрок, ки характери инфиродӣ дорад, бо онро хусусияти *тасвирӣ* ва *шарҳдиҳанда шарҳ дода мешавад.* Одамони ба намуди тасвирӣ дохилшаванда одатан бо чизи дида ва

шунидаашон маҳдуд мешаванд ва барои ошкор кардани моҳияти чизи идрокшуда кушиш намекунанд. Қувваи ҳаракатдиҳандаи ашё ё ҳодисаи даркшаванда аз доираи диққати ин одамон дур мемонад. Одамони ба намуди шарҳдиҳанда дохилшуда бошанд, баръакс, танҳо бо чизи дида ва шунидаашон қаноатманд нашуда, доимо кӯшиш менамоянд, ки чизҳои дидаю шунидаашонро шарҳ диҳанд. Ин намуди одамон бештар бо намуди таркибии идрок мувофиқат мекунанд [3.с, 201].

Дар доираи таснифоти намудҳои инфиродии идрок идроки *объективӣ* ва *субъективиро* низ ҷудо мекунанд. Ба намуди объективӣ мувофиқати қатъӣ бо ҳодисоти дар воқеъ рӯйдиҳанда хос аст. Одамони ба намуди субъективӣ тааллуқдошта бошанд, аз доираи ҳодисоти воқеӣ баромада, бисёр чизҳоро аз худ илова мекунанд. Идроки онҳо ба муносибати субъективиашон бо чизи даркшаванда тобеъ аст. Ин одамон дар бораи ягон ҳодиса накл карда, на воқеаи аслӣ, балки таассуроти субъективии худро арз менамоянд. Онҳо бештар дар бораи ҳиссиёти азсаргузаронидаашон ҳангоми рӯй додани ҳодиса сухан меронанд.

Дар байни фарқиятҳои инфиродии идрок тафовут дар мушоҳидакорӣ аҳамият ва мавқеи махсусро касб намудааст. *Мушохудакорӣ* - ин маҳорати дар ашё ва ҳодисот дарёфт кардани чизҳое мебошад, ки кам дида мешаванд ва худ аз худ ба чашм намеафтанд. Мушоҳидакорӣ на дар ҳамаи одамон ва на дар ҳамон як дараҷа дида мешавад. Фарқият дар мушоҳидакорӣ пеш аз ҳама аз хусусиятҳои фардии шахс вобастагӣ дорад.

Дар доираи муҳокимаи масъалаи мушоҳидакорӣ бояд ёдовар шуд, ки идрокро аз рӯи дараҷаи мақсаднокӣ низ ба намудҳо ҷудо мекунанд. Чӣ хеле дар боло қайд кардем, идроки мақсаднок (ихтиёрӣ) ва бемақсадро (беихтиерӣ) фарқ мекунанд. Идроки бемақсад асосан аз шароитҳои муҳити беруна вобастагӣ дорад. Дар идроки мақсаднок бошад, мақсади дарк намудани ашё ё ҳодиса дар аввал гузошта мешавад. Идроки мақсаднок метавонад қисми таркибии ягон фаъолият бошад ва дар рафти иҷрои ин фаъолият амалӣ карда мешавад. Баъзан идрок метавонад, ҳамчун фаъолияти мутлақо мустақил баромад кунад. Идрок ҳамчун фаъолияти мустақил дар мушоҳида равшан зоҳир мешавад, ки дар идроки мақсаднок, банақшагирифташуда ва то андозае давомдор таҷассум меёбад ва мақсади он назорат кардани ҷараёни ягон ҳодиса ё тағйирот аст. Аз ин лиҳоз, мушоҳида - ин шакли фаъоли маърифати ҳиссии воқеият аз тарафи одам аст ва мушоҳидакорӣ бошад, ҳамчун тавсифи идроки фаъол баҳогузорӣ карда мешавад.

Дар рафти мушоҳида нақши фаъолнокӣ хеле калон аст. Он ҳам дар фаъолияти фикрӣ, ки мушоҳидаро роҳбаладӣ мекунад ва ҳам дар фаъолияти ҳаракатӣ зоҳир мешавад. Барои самаранокии мушоҳида банақшагирӣ ва системанокии он аҳамияти калон дорад. Мушоҳидаи психологи ба омӯзиши васеъ ва хаматарафаи ашё равона шуда, доимо аз рӯи нақшаи аниқ, системаи муайян, бо муоинаи ҷузъиёти ашё бо пайиҳамии он равона карда шудааст.

Мавриди қайд аст, ки мушоҳидакорӣ ҳамчун идрок хусусияти модарзодиро надорад. Тифли навзод дорой қобилияти дарк кардани олами иҳотакардаро дар шакли тасвири якулухти ашёҳо надорад. Қобилияти дарк намудани ашёҳо дар кӯдак минбаъд, каме дертар пайдо мешавад. Бешубҳа, дар кӯдак ба вуҷуд омадани раванди манипулятсияро бо ашёҳо, ки ба давраи тифлӣ рост меояд, пайдоиши идрок шуморидан мумкин аст. Дар панҷ - шашмоҳагӣ дар кӯдак зиёдшавии ҷудокунии ҷузъиёт дар ашёҳо ба чашм мерасад. Ин зуҳурот на анҷом, балки оғози рушди раванди идрок дар кӯдак аст. Ҳангоми гузариш аз синни томактабӣ ба синни мактаби дар зери таъсири фаъолияти бозӣ намудҳои мураккаби тахлил ва таркиби биноӣ шакл мегиранд. Маҳз амали фикрии таҳлил, яъне фикран ба қисмҳои алоҳида ҷудо намудани ашёҳо дар доираи биной ва таркиб намудани онҳо ва дар ҳамин асос дарк кардани моҳияти ашё ба ин давраи ҳаёт рост меояд [2.с,33-38].

Идрок дар давраи мактабӣ рушд меёбад ва якчанд марҳиларо дар бар мегирад. Марҳиллаи якум бо шаклгирии образи мувофиқи ашё дар раванди манипулятсия бо ин ашё алокаманд аст. Кӯдакон дар марҳиллаи навбатӣ бо хусусиятҳои фазогии ашёҳо бо ёрии ҳаракати чашм ва дастон шинос мешавад. Кӯдакон дар марҳиллаҳои минбаъда қобилияти тез ва бидуни ҳама гуна ҳаракатҳои беруна фаҳмидани хусусиятҳои муайяни ашёҳои идрокшаванда ва дар асоси ин хусусиятҳо аз якдигар фарқ кардани онҳоро аз худ мекунанд. Дар ин марҳиллаҳо аллакай иштироки фаъолияти ҳаракатӣ дар раванди идрок кам мешавад. Мавриди қайд аст, ки дар рушди идрок намудҳои гуногуни фаъолият, аз қабили фаъолияти бозӣ, таълимӣ ва меҳнатӣ нақши калон доранд. Агар дар давраи кӯдакӣ ба инкишофи идрок фаъолияти бозй мусоидат кунад, пас идрок дар давраи калонсолӣ дар рафти фаъолияти таълимӣ ва меҳнатӣ инкишоф меёбад. Фарқияти асосии идроки воқеият дар давраи кӯдакӣ аз давраи калонсолӣ дар он аст, ки дар давраи кӯдакӣ ҳангоми идроки ашёю ҳодисаҳо кӯдакон бештар ба хатогиҳо роҳ медиҳанд ва дар давраи калонсолй бошад, ин хатогиҳо камтаранд. Муҳимтарин сабаби кам шудани хатогиҳоро дар протсесси идрок дар давраи калонсолӣ мунтазам ҷамъшавии таҷрибаи ҳаётӣ арзёбӣ кардан мумкин аст. Мавриди қайд аст, ки дар синни калони мактабӣ идроки бачаҳо аз идроки калонсолон кариб фарк, намекунад.

Барои осонтар фаҳмонидани ин масъала якчанд мисол меоварем. Мо ҳангоми дар бозор интихоб намудани ягон либос дигар либосҳоро низ идрок мекунем, аммо ба сифати предмети идрок он либосе

баромад мекунад, ки барои мо дар лаҳзаи додашуда зарур аст. Дигар либосҳо дар ин ҳолат заминаи идрок мебошанд. Ин ҳолат дар дигар намудҳои идрок низ мушоҳида мешавад. Масалан, ҳангоми дар ҷойи серодам бо ягон нафар гуфтугӯ кардан, мо дар баробари суханони ҳамсӯҳбат овози дигар одамонро низ мешунавем. Аммо суханони ҳамсӯҳбатро ҳамчун предмети идрок хубтар дарк мекунем, овози дигар одамон бошад, норавшантар идрок мегардад, зеро вазифаи заминаи идрокро иҷро мекунанд[5].

Заминаи идрокро аввалин маротиба психологи даниягӣ Э. Рубин мавриди омӯзиш қарор додааст. Мавриди қайд аст, ки муносибати байни предмет ва замина дар идрок хусусияти динамики дорад.Чӣ қадаре, ки предмет ва замина аз якдигар фарқ дошта бошанд, ҷудо кардани онҳо ҳамон қадар осон мешавад. Рафти ҷудо кардани предметро аз замина омилҳои зерин осон мегардонанд:

- ✓ донистани он, ки чиро ёфтан зарур аст, махсусан агар он образи мушаххаси ашё бошад;
- ✓ имконияти аз ҳар тараф назар кардан ба ашё ё дар даст гириф-тани он, яъне манипулятсия бо ашё[11,с.283].

Ҳангоми идрок намудани ашё на ҳамаи қисмҳои он идрок карда мешаванд, аммо новобаста аз ин мо ашёро шинохта мегирем. Масалан, дар расми 13, ки дар он ашёҳо ба таври схематики тасвир ёфтаанд, мо ашёҳои тасвирёфтаро шинохта мегирем. Ин ҳодиса барои он рӯй медиҳад, ки ҳар як ашё дорои хусусияти махсуси танҳо ба худи он тааллуқдошта мебошад. Мавҷуд набудани маҳз ҳамин хусусият ё аз мадди назар дур мондани он барои шинохтани ашё халал мерасонад. Ин ҳолат на танҳо ба расмҳо, балки ба дигар зуҳурот низ хос аст. Мисол, як калимаеро меоварем, ки дар он ҳарфҳои алоҳида партофта шудаанд: «.а..ни.т». Дарҳол шинохтани ин калима хеле душвор аст, зеро дар он ҳарфҳое партофта шудаанд, ки хусусияти асосӣ доранд. Акнун ин калимаро дар шакле моварем, ки дар он ҳарфҳои хусусияти асосидошта мавҷуд буда, дигар ҳарфҳо партофта шудаанд: «ма..н.ят». Албатта, шакли дурусти ин калимаро акнун ҳосил карда осонтар аст.

Расми 13. *Нақши қисм дар идроки бутун*

Мо таъсири қисмҳои алоҳидаро ба идроки яклухт дида баромадем. Акнун дида мебароем, ки худи образи яклухт ба идроки ҷузъиёт ё қисмҳои алоҳида чӣ хел таъсир мерасонад. Ин таъсирот дар он ифода меёбад, ки мо образи яклухтро идрок карда, дар он мавҷуд набудани баъзе қисмҳои алоҳидаро дарк намекунем, ё баръакс, баъзе қисмҳое дарк карда мешаванд, ки ба ашёи мазкур тааллуқ надоранд. Дар ин ҳолат баъзан ҷузъиёти вайроншудаи ашё низ дарк карда намешавад. Масалан, мо ҳангоми хондани ягон матн баъзан чунин хатогиҳои ҷузъиро, ба монанди мавҷуд набудани як ҳарф, иваз шудани ҷойи ду ҳарф, ё ягон ҳарфи зиёдатӣ дарк намекунем. Ин ҳодиса бо он шарҳ дода мешавад, ки ҳангоми мавҷуд будани малакаи баланди хондан калима дар шакли яклухт идрок карда мешавад ва ин ба идроки ҷузъиёти онтаъсир расонида, идроки онҳоро камаҳамияттар мегардонад.

Сабабҳои иллюзия гуногунанд онҳо аз таъсиррасонии анализаторҳо вобастагӣ доранд. Хусусиятҳои идрокро иникос мекунанд, ба таҷрибаи гузаштаи одам алоқаманданд. Мо медонем,ки як чанд гуруҳи иллюзияҳо мавҷуданд.Сабабҳои ба вуҷуд омадани иллюзия идроки хато мебошад. Агар қисми идрокшаванда дар байни ҷисмҳои ҳамноми аз худ калон ва аз худ хурд дар як лаҳзаи вақт идрок карда шавад,онгоҳ хатои идрок руй медиҳад,ки онро мо дар иллюзияи татқиқ кардаи яквақтаи биноии масофа, ки ба номи иллюзияи Узнадзе машҳур аст мушоҳида карда метавонем.Сабаби ба вуҷуд омадани иллюзия нисбати ҷойгиршавии хатҳои рости паралел мебошад, яъне ҷуфти нуктаҳои идрокшаванда дар байни хатҳои рости паралел ҳар як хел ҷойгир шуда, гуногун мешаванд. Ҷуфти нуқтаҳои дар байни хатҳо ва ҷуфти нуқтаҳои дар байни нуқтаҳо паралел аз ҳамдигар дур ҷойгир назар ба ҷуфти нуктаи дар байни хатҳои паралели ба ҳам наздик ҷойгир шуда хурдтар мешавад. Дар хулосаи

худ чунин гуфтаниям, ки иллюзия на танҳо дар як инсон балки дар тамоми рӯи замин дида мешавад ва метавон гуфт, ки идроки нодуруст ва хато иллюзия номида мешавад.

АДАБИЁТ

1. Артамонов И.Д. Иллюзии зрения [Текст] И.Д. Артамонов . М., 1961
2. Григорьева, Л.П. Пластичность зрительной системы и обучение, Н.Н. Зислина, В.А. Толстова // Физиология человека[Текст] Л.П. Григорьева – 2002. – Т. 22. – № 1. – С. 33 – 38.
3. Давлатов М. Психология, китоби дарсӣ барои донишҷӯёни макотиби олӣ /Давлатов М., Юнусова Н.М., Расулов С.Х. М.- Душанбе, 2010, Собириён. 333 с.
4. Демидов В. Как мы видим то, что видим. [Текст] В. Демидов. Изд. «Знание», М.,1987
5. Жукова, Е. А. Острота зрения, зрительное восприятие и факторы, влияющие на них у младших школьников [Текст] Е.А. Жукова. Диссертация – М.: Киров. 2006 – 189 с.
6. Метиева, Л. А., Удалова Э. Я. Развитие сенсорной сферы младших школьников[Электронный ресурс] URL:http://www.prosv.ru/ebooks/
7. Монтессори, М. «Помоги мне это сделать самому»// Составители М. В.
8. Немов, Р.С. Психология. Учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений. [Текст] Р.С.Немов / В 3 кн. Кн.1. Общие основы психологии. – 2-е изд. – М.: Просвещение: ВЛАДОС, 2002. – с.181-190
9. Пиаже, Ж. Речь и мышление младшего школьника [Текст] Ж. Пиаже. – М.: Владос, 2004. – 197 с.
10. Рок И. Введение в зрительное восприятие: Книга 1.. Перевод с англ./Под редакциией Б.М.Величковского,В.П.Зинченко[Текст] И.Рок М., « Педагогика»,1980
11. Рубин Э.Несуществование внимание[Текст] Э.Рубин.-М., // Психология внимания/ред.Ю.Б.Гипенрейтер,В.Я.Романов.-Издание 2-е,переработанное и дополненное.-Москва: Астрель,2008 –С.329

ЗРИТЕЛЬНАЯ ИЛЛЮЗИЯ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЛАДШЫХ ШКОЛЬНИКОВ

В данной статье рассматривается проблема иллюзии и ее влияние на образовательной деятельности младших школьников. На основе исследований современных ученых автор попытался проанализировать концепцию зрительной иллюзии и ее влияние на возрастные характеристики младшего школьного возраста, а также объяснить различные типы воздействия иллюзий на процесс обучения у школьников младшего возраста. Он также попытался в какой то мере определить природу иллюзии по субъективным причинам и проявлениям среды школьников, на основании своего исследования разделил индивидуальные характеристики иллюзии на субъективные и объективные типы. По мнению автора, на человека влияют не только субъективные причины, но и физиологические факторы, явления окружающей среды. Он также считает, что для выявления иллюзий у школьников необходимо учитывать их возраст, по его мнению, наблюдение также является важным инструментом для определения иллюзий. Потому что сама иллюзия - это восприятие ошибки, и младшие школьники, особенно в 1 и 2 классах, с большей вероятностью будут подвержены этой иллюзии. Также автор большое внимание уделяет иллюзии зрения в ходе своего исследования и делает ее целью своего исследования. В своей статье он описал, как младшие школьники выражают иллюзии через картинки и недопонимание. Объясняет ряд факторов, таких как образ восприятия, манипулирование объектами и основы восприятия у младших школьников.

Таким образом, по мнению автора, учителям было бы хорошо учитывать процесс восприятия ученика и его иллюзии в учебном процессе, особенно по математике и родному языку.

Ключевые слова: *иллюзия, восприятие, школьники, зрительная иллюзия, влияние, субъективные причины, объективные причины, наблюдение, влияющие факторы, типы иллюзии.*

VISUAL ILLUSION AND ITS IMPACT ON THE ACTIVITIES OF YOUNG SCHOOLCHILDREN

This article examines the problem of illusion and its impact on the educational activities of younger schoolchildren. Based on the research of modern scientists, the author tried to analyze the concept of visual illusion and its impact on the age characteristics of primary school age, as well as explain the various types of effects of illusions on the learning process in young schoolchildren. He also tried to determine to some extent the nature of the illusion for subjective reasons and manifestations of the environment of schoolchildren, based on his research, he divided the individual characteristics of the illusion into subjective and objective types. According to the author, not only subjective causes affect a person, but also physiological factors, environmental phenomena. He also believes that in order to identify illusions among schoolchildren, it is necessary to take into account their age, in his opinion, observation is also an important tool for determining illusions. Because the illusion itself is a perception of error, and younger students, especially in grades 1 and 2, are more likely to be exposed to this illusion. The author also pays great attention to the illusion of vision during his research and makes it the goal of his research. In his article, he described how younger students

express illusions through pictures and misunderstandings. Explains a number of factors, such as the image of perception, manipulation of objects and the basics of perception in younger schoolchildren.

Thus, according to the author, it would be good for teachers to take into account the process of perception of the student and his illusions in the educational process, especially in mathematics and the mother tongue.

***Keywords**: illusion, perception, schoolchildren, visual illusion, influence, subjective causes, objective causes, observation, influencing factors, types of illusion.*

Сведение об авторе:

***Джураева Азиза Давроновна** - докторант (PhD) кафедры психологии факультета философии Таджикского национального университета (734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17).. Juraevaaziza95@gmail.com, тел: (+992) 917678508*

About the author:

***Jurayeva Aziza Davronovna** - the doctoral candidate of PhD of department of psychology of faculty of philosophy of the Tajik national university (734025, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17). Juraevaaziza95@gmail.com, тел: (+992) 917678508*

К ВОПРОСУ ОБ ОПРЕДЕЛЕНИИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ/НЕЗДОРОВЬЯ ПЕДАГОГА: ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ И КРИТЕРИИ

Курбонов Н.Х.

Таджикский государственный педагогический университет им. С.Айни

Существует связь между трудоспособностью и здоровьем работника, обусловленная несколькими факторами, такими как социально-демографические факторы, образ жизни, рабочая нагрузка и само биологическое старение педагога в процессе его работы. Функциональные способности учителей могут быть связаны с психосоциальными проблемами, стрессом и повреждениями опорно-двигательного аппарата. Хотя каждая профессия может иметь свои специфические факторы риска, связанные со здоровьем или стрессом на рабочем месте, эти факторы можно разделить на две общие аспекты: требования к рабочим местам и ресурсы рабочих мест.

Требования к работе - это такие физические, психологические, социальные или организационные аспекты работы, которые требуют физических и/или психологических усилий и, следовательно, связаны с физиологическими и/или психологическими затратами. Ресурсы работы - это такие физические, психологические, социальные или организационные аспекты работы, которые функционально имеют отношение к достижению целей работы, снижению требований к работе и связанными с ней физиологическими и психологическими затратами, а также стимулированию личного роста и развития. В документе ВОЗ пишется, что здоровье – это не только отсутствие всяких болезней, а также «состояние полного физического, психологического и социального благополучия, а не только отсутствие болезней». Далее с обсуждением вопроса о здоровом рабочем месте, в данном документе отмечено: «Здоровое место работы – это место, где работники и менеджеры постоянно сотрудничают в совершенствовании охраны и укрепления здоровья, безопасности и благополучия всех работающих, способствуют совершенствованию рабочего места в процессе решения основных проблем…, в физической производственной среде…, в психосоциальной производственной среде…, на рабочем месте» [2, с.120].

Требования к работе и образовательным рабочим ресурсам определяются двумя различными процессами: с одной стороны, это энергичный процесс, когда механизм высокого уровня, регулирующий поведение при выполнении задач, возникающих в результате предшествующих умственных и/или физических усилий, становится настолько обременительным, что человек не в состоянии адекватно удовлетворить требования, предъявляемые к работе; или человек способен удовлетворить эти требования только за счет увеличения умственных усилий и умственного сопротивления. Эта дефиниция, главным образом, подразумевает, что усталость сама по себе является не отрицательным следствием, а скорее физиологической адаптацией или механизмом безопасности человека, сталкивающегося с риском чрезмерного напряжения или истощения. Трудозатраты на работу связаны с физиологическими и психологическими издержками, являются обратимыми: после перерыва психобиологическая система вернется к базовому уровню (выздоровлению). Неоднократное недостаточное выздоровление от связанной с работой усталости приводит к возникновению неблагоприятного порочного круга, в котором в начале каждого нового рабочего периода необходимо прилагать дополнительные усилия, чтобы восстановить равновесие в неоптимальном психофизиологическом состоянии и предотвратить срыв работоспособности. Поэтому, нарушение работоспособности и эмоционального развития педагога, обусловленного как биологическими, так и социальными факторами, должно быть регулироваться. Для этого, на взгляд М.А. Мокаевой, педагогу нужно создавать такие условия, в которых он размышлял бы над своем психологическом здоровье и проявлять желание его улучшить. Далее автор пишет: «А всем педагогам… следует помнить, что

важное значение в сохранении и развитии психологического здоровья имеют такие психоаналитические качества, как самоконтроль, самооценка, а также стрессоустойчивые качества, физическая тренированность, самовнушаемость, компетентность, профессионализм, умение переключаться и управлять своими эмоциями, самообладание как показатель социальной и эмоциональной зрелости личности, которые и требуется формировать и развивать в себе» [6, с.40].

Обобщая всего этого, можно предположить, что в ситуации преподавания-обучения на успеваемость учащихся, скорее всего, будут влиять несколько факторов. Среди этих факторов можно выделить те, которые относятся к школьникам (индивидуальные факторы), те, которые относятся к преподавателям (педагогические факторы), те, которые относятся к учебному заведению (институциональные факторы), те, которые относятся к социальному происхождению проблемы здоровья (социальные факторы), те, которые относятся к политике (политические факторы) и др.

Что касается индивидуального фактора психологической и интеллектуальной подготовки педагога, то необходимо констатировать факт, что действительно, учитывая сложность профессии, учителю трудно быть самим собой. Учитель как личность задает профессиональный проект, движется в направлении интеграционной динамики и, таким образом, соглашается поставить под сомнение свою практику, выражая свою мотивацию с точки зрения потребностей, а не недостатков. Его личность связана с индивидуальными различиями и определяет то, как человек будет действовать, думать и чувствовать. Будучи относительно стабильной и устойчивой организацией характера, темперамента, тела и интеллекта человека, личность является главным определяющим фактором адаптации человека к окружающей среде. Хотя личность является одним из наиболее всеобъемлющих понятий, исследователи и психологи пришли к консенсусу по основным параметрам личности и разработали хорошо принятую структуру личности: ее можно охарактеризовать иерархической системой, которая предполагает наличие пяти основных и универсальных факторов личности, также известных как «Большая пятерка» («the Big Five»). Эти факторы, обобщенные в аббревиатуре OCEAN, включают – открытость новому опыту (**O**penness to experience), сознательность, надёжность, саморегуляция (**C**onscientiousness), экстраверсию, вовлеченность во внешний мир (**E**xtraversion), доброжелательность (**A**greeableness) и невротизм, негативная эмоциональность (**N**euroticism) [13, с.56-64]. Из числа этих исследователей, О.П. Джон и С. Шривастава утверждали, что «таксономия Большой пятерки не заменила все предыдущие системы о личностном факторе», напротив, она может отражать различные системы описания личности в общих рамках, поэтому она играет интегративную роль [14, с.107].

Не вдаваясь в подробном анализе этого вопроса, позволим себе обзорно рассмотреть «Большую пятерку» или пятифакторную модель личности в анализе, произведенном белорусскими психологами Я.Ю Воронковой, О.М. Радюком и И.В. Басинской. Прежде всего, они отмечают, что каждые главные вышеуказанные факторы включают в себя факторы низшего порядка – субфакторы, или грани, как более конкретные черты. Характеризируя эти модели, эти авторы пишут, что фактор открытости новому опыту «показывает, насколько человек заинтересован в расширении собственных горизонтов, узнавании нового, знакомстве с новыми людьми, посещении новых мест»; фактор сознательности или саморегуляции «показывает, насколько добросовестно человек выполняет свои обязанности, его целеустремленность, организованность, мотивированность»; фактор экстраверсия или вовлеченности во внешний мир «показывает, любит ли человек быть среди людей, насколько он полон энергией и энтузиазмом, положительными эмоциями»; фактор доброжелательности или привязанности «показывает, насколько гармонично человек существует в социуме, противопоставляет просоциальную и коллективную ориентацию эгоцентризму»; фактор негативной эмоциональности или нейротизм «измеряет, насколько человек эмоционально стабилен или нестабилен» [1, с.40-43].

Каждый фактор из «Большой пятёрки» представляет собой широкий набор взаимосвязанных поведенческих характеристик. Например, экстраверсия представляет индивидуальные различия в социальной вовлеченности, самоуверенности в себе и уровне активности. Высоко экстравертные индивидуумы получают удовольствие от общения с другими людьми, комфортно выражают себя в групповых ситуациях и часто испытывают положительные эмоции, такие как энтузиазм и возбуждение; напротив, интровертные индивидуумы склонны к социальной и эмоциональной сдержанности. Доброжелательные люди испытывают эмоциональную заботу о благополучии других людей, относятся к другим людям с уважением к их личным правам и интересам, и в целом позитивно относятся к другим людям; недоброжелательные люди, как правило, менее уважительно относятся к другим людям и к социальным нормам вежливости. Фактор сознательности представляет собой различия в организации, производительности и ответственности. Высоко сознательные люди предпочитают порядок и структуру, упорно трудятся для достижения своих целей и привержены выполнению своих обязанностей и обязательств, в то время как неосознанные люди комфортно себя чувствуют в беспорядках и менее мотивированы к выполнению задач. Нейротизм (на который иногда ссылаются как на социально-желательный полюс - эмоциональная стабильность) улавливает различия

в частоте и интенсивности негативных эмоций. Человек с высоким уровнем невроза склонен испытывать беспокойство, печаль и перепады настроения, тогда как эмоционально стабильные люди склонны сохранять спокойствие и устойчивость даже в трудных обстоятельствах. Наконец, открытость к опыту (иногда называемая интеллектом) представляет собой различия в интеллектуальном любопытстве, эстетической чувствительности и воображении. Более открытые люди наслаждаются мышлением и обучением, чувствительны к искусству и красоте, генерируют оригинальные идеи, в то время как близкие люди, как правило, имеют узкий круг интеллектуальных и творческих интересов. Кроме того, добросовестные люди, как правило, живут дольше, что отражает их склонность к здоровому поведению (например, к занятиям спортом, поддержанию здорового питания) и избеганию рискованного поведения (например, курение, злоупотребление алкоголем и наркотиками, преступное поведение). Они также чаще придерживаются консервативных политических взглядов и религиозных убеждений.

В целом, как отмечают Я. Лаак и Г. Бругман «Большая Пятерка» дает возможность подсчитать корреляции между параметрами индивидуальности я связанными с состоянием здоровья чертами. Маршалл и его коллеги пишут о своем согласии с предположением, согласно которому личностные особенности человека могут оказывать влияние на степень его подверженности заболеваниям. В литературе вписывается несколько личностных конструктов, которые могут иметь большое значение для состояния здоровья; в их числе такие, как способность надеяться на лучшее, оптимизм, самообладание, ощущение успешности в разных сферах, установка на достижение успеха, вера в себя и выносливость» [4, с.55].

Что же касается психологического и интеллектуального фактора подготовки педагога, то здесь в первую очередь нужно найти ответ на вопрос - как хорошо преподавать и обучать, а также как лучше общаться с учениками и применять эти знания, как центральная исследовательская задача психологии в педагогическом образовании. В частности, в поддисциплине общей психологии используются экспериментальные методы для изучения универсальных законов обучения. Опираясь на эту традицию, можно обнаружить многочисленные свидетельства того, какие методы обучения являются особенно эффективными, а какие - менее эффективными (например, в работах американских психологов П.С. Брауна) [11с.112].

Так, сосредоточение внимания на психологических особенностях и развитии педагога позволяет нам рассмотреть, каким образом психологические характеристики учителя могут смягчить связь между опытом подготовки и качеством его работы. Иными словами, имеет ли некоторый опыт обучения более значительные последствия для качества преподавателя для конкретных людей в зависимости от их склонностей, личностных профилей или способности регулировать свои эмоции? Общеизвестно, что учителя постоянно адаптируются к индивидуальным различиям учеников в процессе обучения. Некоторые учителя делают микроадаптации, а некоторые используют макроадаптации, которые заранее запланированы. Знание характеристик или менталитета учителя дают представление о том, какие виды адаптации будут делать учителя, а также о том, рассматривают ли учителя самые разные уровни способностей в своем классе в качестве силы или обязательства, способствующего мотивации, обучению и повышению успеваемости. Поразительная вариативность поведения учителей выделяется в качестве одного из наиболее последовательных результатов исследований в области образования, увязывающих преподавание с успеваемостью учащихся. Фактически, вариабельность в качестве учителя, как правило, больше имеет место в рамках данной подгруппы учителей (например, из конкретной школы или из среды обучения), чем между этими подгруппами.

Рассмотрим это на примере общества Таджикистана. Анализ текстов институциональных документов РТ показывает, что они содержат самые разнообразные подходы к вопросам здравоохранения. В таджикской системе образования санитарное просвещение осуществляется в рамках предметного обучения и в более широком контексте пропаганды здорового образа жизни в масштабах всей школы. Оно регламентируется учебными программами, общими текстами, касающимися санитарного просвещения, нормативными текстами, касающимися санитарного просвещения и институтов здравоохранения, текстами, которые регулируют деятельность медсестер, социальных и медицинских служб в рамках национальной системы образования, а также правительственными нормативными документами по конкретным темам (например, СПИД, наркомания). Эти институциональные рамки не определяют единой концепции санитарного просвещения: некоторые тексты принимают концепцию санитарного просвещения, включая все аспекты жизни в школе (например, преподавание, школьная жизнь, физическая среда и отношения, здоровье в школе, отношения с родителями...). Это требует от каждого обязательства принять целостный взгляд на здоровье; другие тексты, в частности, учебные программы, сосредоточены на передаче знаний. Они представляют собой то, что признано научно и социально значимым в конкретный момент времени.

В тексте «Национальной стратегии развития образования Республики Таджикистан до 2020 года» сформулированы принципы для рассмотрения вопросов охраны здоровья в школах. В нем имеет место концепция укрепления здоровья, где охрана здоровья ученика преследует две цели: одна из них - дать возможность учащимся приобрести необходимые навыки для того, чтобы сделать свободный и ответственный выбор в отношении здоровья, а другое - создать условия, при которых все они смогут добиться успеха. Это настойчивое требование ко «всем» учащимся связано с особым вниманием, которое уделяется тем, кто уязвим в силу инвалидности, социального положения или здоровья. В тексте сформулированы следующие задачи, стоящие перед школами, точнее перед системой дополнительного образования в этой области: «Перед системой дополнительного образования стоят следующие задачи: профилактика девиантности детей и подростков; укрепление психического и физического здоровья детей; развитие индивидуальности, коммуникативных способностей ребенка, детской одаренности; коррекция психофизического и умственного развития детей со специальными потребностями», с оговоркой, что «сегодня, ресурсов для реализации этих задач у системы не хватает» [7, с.39].

Цель заключается в том, чтобы дать институтам образования возможность приобретать знания и развивать важнейшие навыки и тем самым принимать формы поведения, которые будут способствовать будущему здоровью как учеников, так и педагогов, путем повышения уровня их самостоятельности и ответственности. По этой причине охрана здоровья учащихся и педагогов не может быть делом лишь нескольких специалистов, а должна охватывать все образовательное сообщество. Поэтому все заинтересованные стороны в школах (родители, учителя, медицинские и социальные работники, руководство, школьная администрация, министерство) должны вносить свой вклад в санитарное просвещение с учетом той роли, которую они играют.

Институциональный фактор в целом вытекает из социальных факторов подготовки интеллектуально здорового педагога, который в общем заключается в уровне способности адаптации последнего к новым социальным изменениям. Дело в том, что в системах образования любой страны очевидно, что существуют организационные ограничения, такие как время и место, выбор учебников и учебных пособий. Часто ожидается, что учителя будут играть определенную роль в планировании учебной программы, но в то же время им не предоставляется возможность приобрести соответствующие навыки. Необходимость понимания изменений в учебном процессе при надлежащем планировании подготовки преподавателей становится одним из основных принципов [16, с.691-695]. Профессия учителя - это большая ответственность, очень сложная и основа будущего общества. Положение учителя в современных школах сегодня отличается от положения в предыдущие периоды. Их образование является открытым, динамичным и непрерывным процессом: «Кризис образования коренным образом изменил направление человеческой деятельности и пошатнул систему ценностей, складывающуюся веками. Сегодня, именно учитель находится в самом центре этих изменений: он их переживает, предвосхищает, приспосабливается, в целях лучшего соответствия требованиям общества. Мы присутствуем при рождении «новой профессии» - профессии «Учителя XXI века» [12, с.18].

Наконец, можно говорить о политических факторах, влияющих на психологическое и интеллектуальное развитие педагога. Здесь имеется в виду политика управления школой на локальном и государственном уровней. На локальном уровне политика в области образования представляет собой процесс контроля, принятия решений, использования полномочий и осуществления директив, которые приведут к реализации целей и задач в области образования. На уровне средней школы директор является управляющим, и поэтому руководство школы не может быть отделено от политики государства, считающее, что политика играет важную роль в принятии решений, контроле и управлении средней школой. С другой стороны, политика может влиять на управление финансирования, персоналом, обеспечение базовой инфраструктуры, оснащение школы и т.д. Управление персоналом представляет собой сложную задачу, которая связана с набором, подготовкой, развитием и мотивацией людских ресурсов, и осуществлением политики в организации. Функции управления персоналом включают в себя: а) планирование людских ресурсов; б) получение или отбор персонала; с) использование или направление/отправление персонала; в) компенсация или вознаграждение персонала за проделанную работу; г) развитие или продвижение по службе и обучение персонала; д) поощрение или увольнение персонала. В отчете Европейской конференции ВОЗ на уровне министров за 2006 г. «Охрана психического здоровья: проблемы и пути их решения», касаясь проблеме людских ресурсов и подготовка кадров в области охраны психического здоровья, в частности, отмечено: «Следует рассмотреть возможности применения целого ряда стратегий в области сохранения кадрового потенциала, в которых основное внимание уделяется личным, профессиональным и организационным потребностям конкретного сотрудника… Стратегии в области людских ресурсов и подготовки кадров должны принимать во внимание проблему

воздействия стигматизации и дискриминации на людей и их семьи, с тем чтобы работники служб охраны психического здоровья располагали возможностями для преодоления данной ситуации» [9].

На государственном уровне психологические и педагогические основы интеллектуального развития педагога вытекает из политики, что образование в значительной степени оплачивается и почти полностью управляется государственными органами или некоммерческими организациями. Эта ситуация воспринимается как нечто само собой разумеющееся, поэтому даже в тех странах, где в организации и философии преобладает свободная предпринимательская деятельность, мало внимания уделяется причинам особого отношения к образованию. Результатом этого стало неизбирательное расширение сферы ответственности правительства. Одним словом, «понятие «хорошая организация» включает в себя множество характеристик. Это не только высокая, стабильная заработная плата, но и множество других составляющих, которые могут иметь гораздо большее значение для персонала… В результате можно построить следующую цепочку эффективности работы организации: здоровый работник с большей вероятностью покажет продуктивный результат, продуктивный работник – это качественная работа, качественная работа – это залог успеха» [10, с.107].

Качественные параметры хорошей здоровой школы включает в себя в общей сложности восемь аспектов качества и многих сфер с ключевыми показателями, основанными на трех основных аспектах: качество сферы деятельности, качество процесса образования и качество здравоохранения. В целом, их можно объединить под следующими измерениями: первое измерение качества - школа как живое и экспериментальное пространство - фокусируется на месте, где учитель и ученики проводят большую часть своего времени. Здесь должны быть обеспечен условия и ресурсы, способствующие и поддерживающие здоровое и продуктивное обучение и работу. Второе измерение сосредоточено на том, что обычно называют основным видом деятельности школы, классной комнатой и ее элементами дизайна: механизмы преподавания и обучения, формы оценки, управление классом и поддержка обучения. Усилия, связанные со здоровьем, в конечном итоге окажут устойчивое воздействие на здоровье учащихся и преподавателей только в том случае, если изменения и развитие в школе, необходимые по соображениям здоровья, могут быть перенесены в основной процесс, т.е. если преподавание и обучение могут быть организованы таким образом, чтобы способствовать укреплению здоровья. В третьем измерении учебно-воспитательный процесс учащихся определяется как самостоятельная категория: если преподавание и обучение являются основными задачами учителя, то обучение можно описать как основную задачу учеников. То, как учащиеся субъективно ощущают качество учебно-образовательного процесса, имеет решающее значение для успеха обучения. Вопрос состоит в том, как уроки, разработанные учителями, могут помочь ученикам в обучении. В этом контексте важно, чтобы учащиеся понимали предъявляемые к ним требования, рассматривали их как значимые и считали управляемыми, т.е. чтобы преподавание усиливало чувство целостности. Четвертое измерение описывает школьную культуру и школьный климат, т.е. то, как распределяется работа, как люди обращаются друг с другом и какие возможности имеются у участников для участия в работе и обучении общин в качестве самостоятельных личностей. Обобщая все имеющиеся результаты, можно безоговорочно утверждать, что хороший школьный климат вносит ключевой и существенный вклад в создание хорошей здоровой школы. Это влияет как на уровень успеваемости, так и на благосостояние заинтересованных сторон в школе. Хороший школьный климат основывается на школьной культуре, в которой учителя, ученики и студенты поощряют обучение и трудовую деятельность, которые укрепляют их, а также вовлекают всех, кто участвует в школьной жизни, в развитие школы. В пятом измерении - руководство школами - обозначены важные области качества, которые лежат в основе высокого значения хорошего руководства школами для школы и качества преподавания, особенно для качества здоровья в школе, что подтверждается исследованиями. Шестое измерение - профессионализм и повышение квалификации персонала - это процессы и структуры, которые могут укреплять и поддерживать способность и готовность учителей участвовать в обучении на протяжении всей жизни, связанном с педагогической работой. Мотивированные, здоровые и эффективные учителя - основа любой здоровой школы: Те, кто бессильны и истощены, не проявляют уверенности в себе и постоянно сталкиваются с собственными конфликтами, вряд ли могут быть партнерами для учеников, которые надежно поддерживают их в личном развитии в мире, который стал более сложным и противоречивым» [15, с.78-82].

Практика надзора/инспекции означает, что органы управления школами играют решающую роль в развитии профессионального благосостояния учителей, поэтому они должны в большей степени содействовать профессиональному развитию учителей, следуя определенным правилам. Поэтому при отборе и назначении следует учитывать, что если кандидат обладает навыками создания позитивного школьного климата, то следует поощрять его. Учителя ожидают, что их усилия по обучению учеников должны быть замечены и оценены руководящими органами. Речь здесь идет о мотивации. По мнению Н.К. Масуда и других, «мотивация учителя оценивается на основе трех составляющих: интерес, самоэффективность и ориентация на цели мастерства… Интерес педагога —

важный фактор профессиональной деятельности, который может не только побуждать учителя учить, но и помочь ему мотивировать учащихся... Самоэффективность - ключевой элемент успешности человека в различных сферах, таких как здоровье, образование, продвижение в организационных структурах, спорт и работа. Ориентация на цели мастерства означает, что интерес человека к выполнению той или иной задачи или деятельности связан с желанием развить свои умения и достичь профессионального мастерства» [5, с.96-97].

Развитие мотивов профессиональной деятельности педагогов общеобразовательных организаций – это создание условий для появления внутренних побуждений к успеху, связанному с деятельностью, осознания преподавателем необходимости дальнейшего саморазвития. Стимулировать развитие мотивации профессиональной деятельности можно с психологической точки зрения. Смысл психологической работы состоит в том, чтобы переориентировать сознание педагога с отрицательного восприятия собственной профессиональной деятельности в положительное русло и в связи с положительной оценкой обеспечить ответственный и осознанный подход к работе [3, с.42].

Исходя из вышеизложенного, можно заключить, что обучение считается благородной профессией, и в то же время, оно является одной из самых стрессовых профессий в мире. Оно включает в себя многие аспекты жизни человека, такие как умственные, организационные, физические и когнитивные нарушения. Исследование показало, что с преподавательской работой связано несколько факторов риска, и в долгосрочной перспективе она вызовет множество проблем со здоровьем, некоторые из которых являются обобщенными проблемами со здоровьем из-за условий окружающей среды, преобладающих в школе. Рабочая нагрузка - многомерная и сложная структура, на которую оказывают влияние внешние потребности в задаче, умственные, организационные факторы и познавательные способности; она формируется физическими, психическими и социальными мотивами, и каждый из этих факторов может быть одним из факторов выгорания, который, в свою очередь, может оказывать нежелательное воздействие как на физическое, так и на психическое благополучие.

ЛИТЕРАТУРА

1. Воронкова, Я.Ю. «Большая пятёрка», или пятифакторная модель личности / Я.Ю. Воронкова, О.М. Радюк, И.В. Басинская // Смысл, функции и значение разных отраслей практической психологии в современном обществе: сборник научных трудов / ред. Е.Н. Ткач. – Хабаровск: Изд-во Тихоокеан. гос. ун-та, 2017. - С. 39-45.
2. Кожевина А.П. Мотивация профессиональной деятельности педагогов общеобразовательных организаций / А.П. Кожевина // Общество: социология, психология, педагогика. — 2018. — № 5 (49). С. 39-43.
3. Лаак Я. Как измерить человеческую индивидуальность: Оценки и описания. / Я.Лаак, Г. Бругман — М.: Книжный дом «Университет», 2003. - С. 39-45
4. Леонтьев, А.Н. Избранные психологические произведения: в 2-х т. / А.Н. Леонтьев. - М.: Педагогика. - 1983. - Т. 1. - С. 392.
5. Лизинский, В.М. Приемы и формы в учебной деятельности. Педагогический поиск / В.М. Лизинский - М.: 2002. - 160 с.
6. Масуд Н.К. Влияет ли мотивация учителя на мотивацию учащегося / Н.К.Масуд, А.Башир, К.Хадика / Вопросы образования/Educational Studies Moscow. 2018. № 3. С. 91-119.
7. Мокаева М.А. Психологическое здоровье педагога как условие его эффективной деятельности / М.А. Мокаева /Педагогическое образование в России. 2010. № 3. С. 37-41.
8. «Национальная стратегия здоровья населения РТ на период 2010-2020 годы», утвержденная Постановление Правительства Республики Таджикистан (ППРТ) от 2 августа 2010 года, №368/
9. Национальная стратегия развития образования Республики Таджикистан до 2020 года. http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=80128 Дата обращения 14.03.2020.
10. Отчет о Европейской конференции ВОЗ на уровне министров. Охрана психического здоровья: проблемы и пути их решения, 2006. https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0010/96454 /E87301R.pdf Дата обращения 19.11.2019.
11. Печеркина А. А. Технологии поддержки профессионального здоровья учителя. / А. А. Печеркина // Урал. гос. пед. ун-т. – Екатеринбург : [б.и.], 2011. – 158 с.
12. Brown, P.C., Roediger III, H.L., & McDaniel, M.A. (2014). Make It Stick. The Science of Successful Learning. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press. 313 pp.
13. Cornu B. Commission nationale française pour l'Unesco. Le nouveau métier d'enseignant. – Paris: La documentation française.-2000.
14. Doğan, T. (2012). The five factor personality traits and subjective wellbeing. Doğuş University Journal, 14(1), 56-64 и другие // European Journal of Sport Science, 12(1), 62-72. http://dx.doi.org/10.1080 /17461391.2010.551410.
15. John, O. P., & Srivastava, S. (1999). The big five trait taxonomy: History, measurement, and theoretical perspectives. In L. A. Pervin & O. P. John (Eds.), Handbook of Personality: Theory and Research. 2nd ed., p. 102-138.
16. Schaarschmidt, U. & Fischer, A. W. (2008). Arbeitsbezogenes Verhaltens- und Erlebensmuster – AVEM (Standardform), AVEM-44 (Kurzform) Manual. 3. Auflage. London: Pearson, 112 seite.
17. Şerbănescu, L., & Popescu, T. (2014). Motivation for the teaching career. Procedia Social and Behavioral Sciences, 127, 691-695.

К ВОПРОСУ ОБ ОПРЕДЕЛЕНИИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ/НЕЗДОРОВЬЯ ПЕДАГОГА: ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ И КРИТЕРИИ

Статья посвящена исследованию основных факторов и критерий определения состояния здоровья или нездоровья педагога в средних школах. Обсуждаются факторы, влияющих на ситуацию преподавания-обучения на успеваемость учащихся - индивидуальные, институциональные, педагогические, политические факторы и др. В качестве кейс-стади приводится и анализируется пятифакторную модель личности, получившую название «Большая пятерка», представляющая собой широкий набор взаимосвязанных поведенческих характеристик. В статье рассматривается качественные параметры хорошей здоровой школы, которые включают в себя в общей сложности восемь аспектов качества и многих сфер с ключевыми показателями, основанными на трех основных аспектах: качество сферы деятельности, качество процесса образования и качество здравоохранения. Эти качества зависят также от работы органов управления школами, играющие решающую роль в развитии профессионального благосостояния учителей, и от развития мотивов, и от создания условий для появления внутренних побуждений к успеху, связанному с деятельностью, осознания преподавателем необходимости дальнейшего саморазвития, что можно стимулировать с психологической точки зрения - переориентировать сознание педагога с отрицательного восприятия собственной профессиональной деятельности в положительное русло.

Ключевые слова: *психологическое здоровье, индивидуальные факторы, педагогические факторы, институциональные факторы, социальные факторы, политические факторы, нарушение работоспособности, обучение, мотивы профессиональной деятельности.*

ON DEFINING THE PSYCHOLOGICAL HEALTH/ILLNESS OF A TEACHER: MAIN FACTORS AND CRITERIA

The article express the main factors and criteria for determining teacher health or his ill-health in secondary schools. There are discussed the factors are influencing on the teaching-learning situation and on student achievements - individual, institutional, pedagogical, political factors, etc. in it. A five-factor model of personality, called «The Big Five», which is a broad set of interrelated behavioral characteristics, are presented and analyzed as a case study. The article looks at the quality dimensions of a good healthy school, which includes a total of eight dimensions of quality and many areas with key indicators based on three main dimensions: the quality of the field, the quality of the educational process, and the quality of health care. These qualities also depend on the work of school governing bodies, which play a crucial role in the development of teachers» professional well-being, as well as on the development of motivation and the creation of conditions for the emergence of internal incentives for activity-related success, the awareness of teachers of the need for further self-development, which can be stimulated from a psychological point of view - to reorient teachers» minds from a negative perception of their own professional performance to a positive one.

Keywords: *psychological health, individual factors, pedagogical factors, institutional factors, social factors, political factors, impaired impaired work ability, training, motives of professional activity.*

Сведения об авторе:

Курбонов Нуъмон Холматович *– Таджикский государственный педагогический университет им Садриддина Айни, старший преподаватель общеуниверситетской кафедры психология. Адрес: 734021, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект. Рудаки, 121. E-mail: kurbanov-numon@mail.ru Тел.: (+992) 919197254*

About the author:

Qurbonov Numon Kholmatovich *– Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, senior lecturer Psychology chair. Address: 734021, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121. E-mail: kurbanov-numon@mail.ru Phone.: (+992) 919197254*

ТАШХИС ҲАМЧУН ОМИЛИ МУКАММАЛГАРДОНИИ РАВАНДИ ТАЪЛИМ ДАР ФАЪОЛИЯТИ БАЧАГОНИ БОЛАЁҚАТ

Мастонаи С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Давраи муҳими ташаккули ташхиси психологӣ ба охири асри XIX рост омад. Он бо пайдоиши омӯзиши тафриқавӣ - психологии инсон алоқаманд аст, ки дар зери таъсири талаботҳои амалия асос ёфтааст. Дар охири асри XIX психологияи инфиродӣ ташаккул ёфтааст, ки мақсади он омӯхтани хусусиятҳои инфиродии инсон бо ёрии методҳои амалӣ - психологӣ буд [1, с.4]. Дастовардҳои аввалини психологияи инфиродӣ таҳқиқоти шогирдони В. Вундт: Э. Крепелин, Д. Кеттел, инчунин дигар олимон - А. Бине, А. Лазурский буданд.

Санҷидани дараҷаи инкишоф дар иҷроиши супориши меъёрӣ (масалан, иҷрои амалҳои гуногун бо кубикҳо) ва ё зуҳуроти ин ё он навъи қобилият (масалан, ҳаракат ба тарафи ашё ва доштани он) масъалаи аввалиндараҷаи раванди таълим ба шумор меравад. Меъёрҳо синну соли зуҳуроти чунин қобилиятро дар кӯдакони солим нишон медиҳанд. Дар асоси муқоисаи синну соли муайяни психологӣ ва биологӣ нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатии дараҷаи инкишофи психикӣ ба ҳисоб гирифта мешаванд. Сарчашмаҳо барои коркарди дараҷаи лаёқати бачагон таҳқиқотҳои як қатор олимони соҳа аз қабили В. Штерн, Э. Клапаред, Ш. Бюлер ва дигарон ба шумор меравад[4, с.87].

Шарти дигари дидабаромадашудаи методикаҳои муайянкунии лаёқати бачагон ин ҷадвалҳои ченкунии равонии таҳқиқи ақл мебошад, ки зери ин масъала тестҳои нахустин барои тифлакон ҷадвали Бине - Симон мебошад, ки аз ҷониби Ф. Кюлманов дар соли 1912 пешниҳод гардида буд. Дар ин навъи тест супоришҳое истифода шуда буданд, ки ба тарзи супоришҳои ҷадвали асосӣ наздик буда, нишондиҳандаҳои инкишофи равонӣ-ҳаракатӣ нишон дода мешуданд. Ҷадвали Бине - Кюлман барои таҳқиқи кӯдакони аз сесола боло муқарар гаштааст.

Илова бар ин ҳалли масъалаҳои илмию амалии кор бо бачаҳою ҷавонони болаёқат аз комёбиҳои илмиву амалии психологҳои муосир истифода бурдаан зарур аст. Муҳити ягонаи илмии мамлакатҳои мустақили собиқ Иттиҳоди Шуравӣ имконият медиҳад, ки маҳсули тадқиқоти фундаменталии олимон Д.Б. Элконин, В.В. Давидов, Я.А. Пономерёв, Н.С.Лейтес, Л.А. Венгер, В.А. Крутеский, Б.М. Теплов ва дигарон ба сифати заминаи ҷустуҷӯҳои олимони ҷумҳурӣ қабул хоҳад шуд[5, с.187]..

Мувофиқи маълумоти таҳқиқотҳои номбаршуда зуҳуроти қобилиятнокии бачаҳои синни томактабӣ дар суръати баланди инкишофи нутқу тафаккур, ба мусиқӣ, расмкашӣ, ҳисоб ва ғайра мароқ зоҳир намудан ва майли донистагирӣ доштани бача ифода меёбад. Мавҷуд будани талаботи маърифатӣ ҳамчун заминаи психологии бартарии мароми баланди маърифатӣ қисми таркибии имкониятҳои эҷодии бачаи болаёқат аст. Он дар шакли фаъолии тадқиқотии бача ва ҳассосии нозук нисбат ба чизи нав, нисбат ба ягон ҷиҳати нави дар предмети муқаррарӣ мушоҳидашаванда зоҳир мешавад. Дар бораи мароми маърифатӣ ва фаъолии тадқиқоти бачаи синни томактабӣ аз мушоҳидаи интихобӣ будани муносибати ӯ ба чизи нав, ба рангу садо ва шаклҳои гуногун таваҷҷуҳи махсус доштанаш баҳо додан мумкин аст. Гуфтан мумкин, ки чунин муносибати интихобии устуворгашта яке аз заминаҳои инкишофи қобилиятҳои махсус мешавад.

Дар масири назария ва методикаи марҳилаи навбатии такмили маориф дар қатори масъалаҳои гуногун ҳарчи барвақттар ошкор намудан ва ташкил кардани таълиму тарбияи бачаю ҷавонони болаёқат вазифаи муҳим ва афзалиятнок ҳисобида шудааст. Ҳалли ин масъала боиси он мегардад, ки имкониятҳои эҷодии аъзоёни ҷомеа бештар дар заминаи мувофиқ инкишоф мёбанд ва бо ҳамин ба сифати қувваи прогрессию илмию техникии ҷамъиятӣ баромад мекунанд.

Дар айни ҳол ин системаи таълиму тарбия дар муассисаҳои томактабӣ ва муассисаҳои маълумоти умумӣ, ки солҳои тулонӣ нигоҳ дошта мешуд, дар маркази ҳамаи ченакҳои маҳсулаш бачаеро медид, ки кору фаъолияташ аз ҳар ҷиҳат миёнаю қаноатбахш буд. Ҳамаи дастуру воситаҳо ва усулҳои таълим ҳамин хел бачаро ба эътибор доштаанд ва кӯшишҳои парокандаи ташкили кор бо бачаҳои болаёқат дар шакли машғулиятҳои факултативӣ, чуқур омӯхтани ин ё он фан ва ғайра ба ҳалли ҷиддии масъала наовардаанд. Номувофиқии мазмуну тарзи кор бо хонандаи «миёна» нисбат ба бачаҳои болаёқат боиси он гардид, ки онҳо ба ҳоли худ гузошта шуданд. Дар натиҷа наврасони болаёқату эҷодкор аз доираи ғамхории рӯзмарра берун монда буданд. Ҳоло ҷустуҷӯ ва таълиму тарбияи бачаю ҷавонони болаёқат ба вазифаи замонавии илмию амалӣ табдил ёфтааст ва он бояд ҳаматарафа тадқиқ шавад.

Мутаассифона, бояд тазаккур дод, ки аксари омӯзгорон бо шогирдон бо назардошти сатҳи донишашон муносибат менамоянд, яъне хонандае, ки сатҳи дониши хуб дорад,омӯзгор ӯро зиёда эҳтиром менамояд, хонандае, ки сатҳи донишаш суст аст, омӯзгор ба ӯ чандон эътибор намедиҳад. Дар ин ҳолат, хонандаи сустхон худро таҳқиршуда меҳисобад ва ҳисси эҳтиромаш нисбат ба омӯзгор коста мегардад ва барои аз худ намудани фанни таълимии ин омӯзгор таваҷҷуҳ намекунад. Аз ин рӯ, хонанда, новобаста аз сатҳи донишаш, дар назди омӯзгор бояд як хел қадру эътибор доштанаш лозим аст. Бо хонандагони лаёқати хубдошта корро бояд дигар хел ба роҳ монд.

Мақсади тадқиқотҳои илмӣ дар ин хусус аз он иборат аст, ки ба мазмуни мафҳумҳои қобилият, лаёқат, эҷодиёт ҳамчун мафҳумҳои шаҳрдиҳандаи масъала равшанӣ андохта шавад: бо ёрии тадқиқоти экспереметалӣ манбаи пайдоиш ва хусусиятҳои психологии қобилияту лаёқат муайян гардад: дар заминаи ин маълумотҳо роҳҳои конкретии дарёфтани бачаю ҷавонони болаёқат ва методу мазмуни минбаъдаи таълиму тарбияи онҳо танзим дода шавад. Гуфтан мумкин аст, ки мазмуну методҳои таълимии бачаҳои болаёқат зинаи баланди намунавии таълиму тарбияи шахсони эҷодкор шуда метавонанд, ки дигар таълимгоҳҳо онро ҳамчун модел қабул карда метавонанд. Дар акси ҳол, чи тавре ки ҳанӯз ҷой дорад, бачаҳои ботинан болаёқат сари вақт ошкор нашуда, қувваю заковати онҳо дар синну соли гуногун рӯ ба карахтӣ гардонда мешавад[4, с.174]..

Мақсади амалии кор аз он иборат аст, ки усулу методикаҳои ошкор ва ҷудо кардани бачаҳои болаёқат, барномаю методикаҳои таълим ва роҳҳои ташкили таълиму тарбияи онҳо муайян карда

шаванд. Дар айни замон ба таври табиӣ, бе зӯроварӣ тарбия намудани ахлоқи комили бача шуда метавонад. Инчунин зарурати он аст, ки низоми муайяни ёрии психологӣ ва моддӣ ба бачаҳою ҷавонони болаёқат аниқ гардад.

Ҳангоми муайянсозии қобилияти бача давраҳои синусолӣ ба инобат гирифта шавад. Масалан, дар нимаи аввали синни томактабӣ фаъолии тадқиқотии бача дар шакли мустақилона савол гузоштан нисбат ба чизи наву ношинос ифода мeёбад. Ӯ акнун имконият пайдо мекунад, ки муносибатҳо, алоқаи сабабу оқибатҳоро бевосита тадқиқ намояд ва эҷодкориро ёд гирад.

Дар нимаи дуюми синни томактабӣ (5 - 6 солагӣ) ҳассосии бача нисбат ба номувофиқию зиддиятҳо, гузошта тавонистани саволу масъалаҳои нав зуҳуроти мавҷудияти лаёқату инкишофи эҷодии ӯ мебошад. Дар ҷараёни ҷустуҷӯ ва тадқиқ ба бача зарур меояд, ки элементҳо ва муносибатҳои ноошкорро ёбад ва барои ин аз ӯҳдаи бартараф намудани тарзҳои амалу рафтори муқаррарӣ баромада тавонад[2, с.4].

Тавре маълум аст, таълими мураттаб дар мактаб барои инкишофи ҳамаи функсияҳои психикӣ мусоидат намуда, барои пайдо шудани имкониятҳои нави бача замина мепартояд. Ин имкониятҳои бача дар ҷараёни фаъолияти таълим ҳамон вақт зоҳир мешаванд, ки агар шахс ба иҷрои он майл дошта бошад ва он бо мавҷудияти талаботи иҷтимоӣ талабот ва мароми маърифатии худи шахс қувват дода шавад. Дар чунин маврид барои ба қобилият баҳо додан хусусиятҳои маҳсули фаъолият аҳамияти калон пайдо мекунад. Аз ҳамин сабаб муайян намудани воситаҳои ченкунӣ ва меъёрӣ ба аҳамияти иҷтимоии маҳсули фаъолият баҳо додан ва дар заминаи онҳо тартиб додани методикаи диагностикӣ (ташхис) ҳам аз мавқеъи илмӣ ва ҳам аз мавқеъи амалӣ калон аст.

Таҳсил дар мактаб омили асосии инкишофи тафаккур аст, он ҳамчун қисми таркибии ҳар гуна фаъолияти бомуваффақияти иҷрои он ва аҳмияти иҷтимоии маҳсули фаъолиятро муайян мекунад. Бинобар ин ҳангоми ба хусусият ва дараҷаҳои қобилият баҳо додан дар қатори омилҳои дигар дараҷаҳои инкишофи тафаккурро низ ба назар гирифтан мумкин аст.

Тадқиқоте, ки дар заминаи таълимот дар бораи типҳои тафаккур (В.В.Давидов) гузаронида мешаванд, имконият медиҳанд, ки мавҷудияти чор зинаи асосии инкишофи тафаккур аз зинаи эмпирикӣ то зинаи рефлексивӣ тафаккури назариявӣ ба назар гирифта шавад. Ҳар як зинаи инкишофи тафаккур як дараҷаи муайяни инкишофи қобилияти умумиро тавсиф дода метавонад. Ба ҳар кадоми зинаи инкишофи тафаккури назариявӣ аломатҳои эҷодиёт хос аст ва ҳар чӣ қадар он зина баландтар бошад, ҳамон қадар хусусияти фардии эҷодӣ, ки бомуваффақиятии фаъолияти шахсро таъмин менамоянд, равшантар ифода ёфтан мегирад. Дар зинаи баландтарини инкишофи тафаккур, ки он назариявии рефлексивӣ аст, шахс дорои лаёқати умумӣ мешавад. Ба чунин лаёқат талаботи дар соҳаҳои гуногуни фаъолият офаридани чизи нав яклухтӣ ва фаъолияти эҷодӣ хос аст.

Аз ҳамин мавқеъ лаёқати умумӣ дар мавҷуд будани маҳорати ошкор намудани хосияту муносибатҳои муҳим, барои тартиб додани системаи амалҳои зарурӣ истифода бурда тавонистани онҳо, муайян карда тавонистани мақсаднокии системаи амалҳо, ба ҷараёни фаъолият назорат карда тавонистан ба маҳсули он баҳо додан зоҳир мешавад. Азбаски ташаккули тафаккури назариявӣ маҳсули фаъолияти таълимӣ бо ягон тарзе ташкил карда шудааст,пас он аллакай дорои хусусиятҳои мувофиқ мебошад:

- масъала ё проблемаи додашударо ба сифати масъалаи худ қабул кардан ва ба мувофиқат табдил дода тавонистани он:
- мустақил будан дар ҷустуҷуи роҳи ҳал ва иҷрои ҳамаи зинаҳои ҳалли масъала;
- мавҷудияти фаҳмиши хосаи масъала, зуҳуроти равшани худбаҳодиҳӣ ва худназорат.

Ҳамин тавр, болаёқатии умумӣ пеш аз ҳама дар он зоҳир мешавад, ки бача бо суръати нисбатан тез ба моҳияти масъалаи гузоштаннуда сарфаҳм меавад, масъаларо бо роҳи кӯтоҳтарин ҳад мекунад, роҳҳои гуногуни ҳалро ёфта метавонад, ба маҳсули фаъолияти худ баҳо медиҳад. Мавҷудияти худбаҳодиҳӣ ва худназорат дар имкониятҳои зиди бачаи болаёқат ифода меёбад: муносибати танқидӣ ҳам ба фикру мулоҳизаҳои худ ва ҳам ба фикру мулоҳизаҳои дигарон, таҳлили амалу рафтор ва пешбини намудани оқибатҳои он чӣ дар худ ва чӣ дар дигарон, боварӣ доштан ба имкониятҳои худ, устуворӣ дар мулоҳизаҳо ва дигар хусусиятҳои шахсияту ақли бача.

Тадқиқи зуҳуроти тафаккури назариявӣ дар дараҷаи предметию амалӣ ва аёнию образӣ, ки ба бачаҳои синни томактабӣ хос аст, ҳоло машаққати зиёдеро металабад. Аммо дар сурати пайдо кардани дониши он қонуниятҳо тасаввуроти мо дар бораи ҳодисаҳои қобилиятнокию болаёқатии бачаҳои синашон то 8 – 9 сола хеле тағйир хоҳад ёфт.

Болаёқатии умумӣ, ки заминааш дараҷаи баланди инкишофи тафаккур мебошад, заминаи болаёқатии бача дар ягон фаъолияти махсус шуда метавонад. Илова бар ин, ба тариқи тахмин қайд кардан мумкин аст, ки баъзе намудҳои лаёқати махсус, монанди лаёқати баланди спортӣ, мусиқӣ, рассомӣ мавҷуд будани заминаҳову имкониятҳоеро металабанд, ки дар онҳо дараҷаи баланди инкишофи тафаккур на ҳамеша нақши ҳалкунанда мебозад. Вале, дар ниҳояти ҳол, мавқеъи ҷамъиятии худи шахс, новобаста аз муваффақиятҳояш, бо арасои ӯ муайян карда мешавад. Аз ҳамин

сабаб муайян намудани роҳи ошкор кардани болаёқатии умумӣ ва маҳсули одамро яке аз вазифаҳои муҳимтарини тадқиқотиву амалӣ ҳисобидан мумкин аст.

Фаҳмиши баёнкардаи имконият, қобилият ва лаёқат эҷодиётро ҳамчун ҳодисае шарҳ медиҳад, ки заминаи он лаёқат аст. Болаёқатии умумӣ ва махсус заминаи эҷодкории шахс дар фаъолияти дилхоҳ, илм, адабиёту санъат мебошад, ки ба инкишофи шахси эҷодкор меоварад.

Ҳангоми ҳалли масъалаҳои назаравӣ амалии проблемаҳои қобилият ва лаёқат тадқиқотчӣ бояд ягон низоми назариявии дорои шарҳи қобилияту лаёқату истеъдодро ба инобат гирад. Дар акси ҳол ёфтану нигоҳ доштани роҳи эътимодноки таълиму тарбияи шахси болаёқат хеле душвор ва ҳатто баъзан ғийри имкон мегардад.

Дар фаъолияти анҷумане, ки корро бо бачаҳои бо лаёқат бештар ба ухда дора (А.М.Матюшкин), ҷараёни дигари назариявӣ ба асос гирифта шудааст. Дар он назария барои шарҳу баёни мафҳуми лаёқат мафҳумҳои проблема, антисипатсия (пешбинӣ карда тавонистан) ва баҳодиҳӣ истифода мешаванд. Дарвоқеъ, он ҷо гуфта мешавад, ки аз синни томактабӣ сар карда дар бачаҳои болаёқат фаъолии тадқиқотӣ ҳангоми ҳал карда тавонистани проблема, ҷустуҷӯйи номувофиқиҳо ва зиддиятҳо, гузошта тавонистани саволу проблемаҳо, ошкор карда тавонистани қисмҳову муносибатҳои дохилию пӯшида ва ин хеле муҳим аст, дар маҳорати пешбинӣ карда тавонистани ҳар як зинаи ҳалли масъала ва оқибатҳои онҳо чуқур пешбинӣ кардан ифода меёбад.

Дар фаҳмиши лаёқат маҳорати баҳо додан ҳам мавқеъи муҳим дорад: баҳо қисми таркибию ҷамъбаскунандаи лаёқат ва заминаи ченкунии ҳодисаҳои психикӣ мебошад ва бо ҳамин зарурати мавҷудияти меъёҳои ахлоқию ҳиссӣ ва ташаккули онҳоро дар назар дорад. Баҳо имконияти интихоб кардан ва қарор қабул намуданро медиҳад. Дар баробари ин, ба тариқи хулоса қайд карда мешавад, ки барои инкишофи шахси эҷодкор омилҳои зерин ҷой доранд: 1) бартари доштани мароми маърифатӣ; 2) фаъолии тадқиқотии эҷодӣ, ки дар гузориш ва ҳалли проблема, дар ёфтани чизи нав ифода меёбад; 3) имконияти ёфтани роҳҳои ҳалли ғайримуқаррарӣ; 4) имконияти пешбинӣ карда тавонистан; 5) қобилияти ба вуҷуд оварда тавонистани меъёрҳое, ки баҳои баланди эстетикӣ, ахлоқӣ ва ақлиро таъмин карда метавонанд. Методикаҳои ташхиси хориҷӣ, монанди методҳои П. Торренс, Ҷ. Гилфорд ва ғайра чунин имкониятҳоро доранд.

Қатъи назар аз он ки тадқиқотчӣ кадом низоми назариявии шарҳи лаёқату эҷодиётро ба роҳбарӣ мегирад, зарурати ҷӯстуҷуи роҳи ҳалли масъалаҳои гуногуни амалӣ мемонад. Тафовут дар он хоҳад шуд, ки ҳар як таҷрибаи мувофиқ бо муваффақиятиандаке беш ё кам ба натиҷаи мусбат соҳиб мешавад ва варианти оптималии ҳалли масъала дар ниҳояти кор худаш ошкор мегардад.

Дар доираҳои мулоҳизаҳои мазкур имконияти он пайдо мешавад, ки дар асоси ба инобат гирифтани маълумотҳои нави илмӣ ба бачаю ҷавонони болаёқат ёрии амалӣ расонида шавад. Ин ёрӣ бо роҳҳои гуногун сурат гирифта метавонад. Яке аз роҳҳои ташкили таълиму тарбияи бачаҳои болаёқат ин васеъ гардонидани таълими тафриқа мебошад. Дар ҷараёни таълими тафриқа канораҳое пайдо мешаванд, ки дар ташкили гуруҳҳои элитарӣ (баргузида), таълими индивидуалӣ, дарсҳои эҷодиёт ва ғайра ифода ёфта метавонад; барои ҳар як гуруҳи тафриқавӣ муаллими мувофиқ ба хонандаи алоҳида устоди дилбохта, барои дарсҳои эҷодиёт шахси эҷодкорро дарёфта тавонистан лозим аст.

Шояд зарурати ташкили марказӣ «Лаёқат ва эҷодиёт» низ бошад, ки аз аз уҳдаи мутобиқоварӣ ва мубодилаи таҷрибаҳои гуногун барояд ва барномаю мазмуни кории муассисаҳои ҳархелаи таълимию тарбиявиро бо бачаҳои болаёқат тартиб диҳад. Ташкили мусобиқаҳои гуногун ва ёриро доим ба интихоби касб, кор карда баромадани маслиҳатномаҳоро ба падару модарон ва муаллимаҳои бачаҳои болаёқат ба зимаи худ гирад.

Дар омӯзиши шахсияти хонандаи болаёқат ҳамроҳи дурусти таълиму тарбияро дидан мумкин аст, чунки баъзан се ҷабҳаи таълим, барномаи таълим, шахсияти бача ва шахсияти муаллим номувофиқиҳоро дучор мешаванд ва дар ин ҳолат вуҷуди бачаи болаёқат ба ин номувофиқӣ эътизор намуда боиси афсудани сафи гуруҳи начандон камшумори талабаҳои хушзеҳни дарсгурезу гапнодарову «танбали боақл» мешавад. Шояд ғамхори зоҳир намудан дар бораи саломатӣ ва озодагӣ, ҳимояи психологии бачаҳои болаёқат мавриди худро дошта бошад.

Албатта, аз ҷараёни таҳқиқот масъалаҳои лаёқату эҷодиёт дар муассисаҳои хориҷие бохабар будан ва бо онҳо ҳамкорӣ намудан самара ва сифати корро мебардоранд.

АДАБИЁТ

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии ҷумҳурӣ аз 22-юми декабри соли 2016.-Душанбе, 2016.
2. Ш.А. Амонашвили Ҳамкориҳои асосии педагогика \\ Тафаккури нави педагогӣ. / Ш.А. Амонашвили -М.: Педагогика, 1989.- 278 с.
3. Атахонов Р. Ташхиси лаёқат/ Масъалаҳои назария / Р. Атахонов Маърифат-1993.№ 1-2 С.-5-9.

4. Т. Мустафоқулов, М. Нарзуллоева. Асосҳои психологияи синну-солӣ ва омӯзгорӣ. / Т. Мустафоқулов, М. Нарзуллоева. - Кӯлоб 1993,224 с.
5. Ш. Маҳмудов, Н. Абдурашитов. Психологияи омӯзгорӣ. / Ш. Маҳмудов, Н. Абдурашитов - Душанбе 2011. - 195с.
6. А. Пудинаев. Равоншиносӣ. / А. Пудинаев – Душанбе, 2011-160с.
7. Л.Д. Столяренко– Возрастная психология. / Л.Д. Столяренко Феникс-442с.

ДИАГНОСТИКА КАК ФАКТОР СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОДАРЕННЫХ ДЕТЕЙ

В данной статье авторы рассматривают проблемы изучения способностей и одарённости у детей в процессе обучения. При определении уровня интеллектуального развития необходимо всегда следовать принципам развития и периодизации, так например, в первой половине дошкольного возраста исследовательская активность ребёнка выражается в самостоятельно заданных вопросах.

Статья также затрагивает тему интеллектуального развития детей в школьный период, развитие отдельных способностей, также проблему выявления одарённости у детей разного возраста.

***Ключевые слова**: развитие, обучение и развитие, способности, одарённость, принцип развития, периодизация психического развития, методы выявления степени интеллектуального развитя.*

THE ANALYSES OF THE MAIN FACT OF DEVELOPING TEACHING PROCESS IN AN ACTIVE CHILDREN'S ACTIVITY

This article deals with the problem of learning abilities of children in teaching process. In finding the level of intellectual developing it is necessary always to remark to the prinsips of development and periodization for example in the first period of pre-school age, the researching activity of child includes in self – asking questions. This article deals with the intellectual development of children during the school period. The development of special abilities of children, the early abilities of small age children.

***Keywords:** development, learning and teaching, ability, the princip of development, the periodization of physiological development, the methods of defining the level of intellectual development.*

Сведение об авторе:

***Мастонаи Саид**, докторант (PhD) общеуниверситетской кафедры психологии Таджикского государственного педагогического университа им. Садриддина Айни; E-mail: maston0203@gmail.com Тел: (+992) 555501240*

About the author:

***Mastonai Said** - PhD, the stuff of phycology of Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni.E-mail: Maston0203@gmail.com,Mobile number: (+992) 992555501240*

ОМОДАГӢ БА МАКТАБ - НАТИҶАИ ИНКИШОФИ ПСИХИКИИ КӮДАКОНИ СИННИ ТОМАКТАБӢ

Маҷидов П. И.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Психологияи инсони замони муосир, махсусан кӯдак аз психологияи одамони асрҳои гузашта тафовути калон дорад. Сифатан тағйир ёфтани ҳаёти психикӣ, яъне инкишоф, на танҳо дар давраи бачагӣ, балки дар давоми онтогенез- аз рӯзи таваллуд то охири умр ба вуҷуд меояд. Дар ҳаёти калонсолон низ тағйиротҳо дар фикру ақидаҳо, ҷаҳонбинӣ, талаботҳо, шаклҳои нави фаъолият ба вуҷуд меоянд.

Хусусиятҳои психологии кӯдак пурра ба қонунҳо такя мекунад. Ба қонунҳои инкишофи психика заминаҳо, шароитҳо ва омилҳо дохил мешаванд, ки ба инкишофи психикаи кӯдак таъсир мерасонад.

Ба инкишофи психика таъсир мерасонан: а) омилҳои биологӣ, б) муҳити иҷтимоӣ ва табиӣ, в) таълиму тарбия, г) фаъолнокии кӯдак.

Ба заминаҳое, ки инкишофи кӯдакро муайян менамоянд, хусусиятҳои табиии узвҳои бадани кӯдак (яъне сохтор ва фаъолияти майнаи сар) ва муҳити иҷтимоӣ дохил мешаванд. Сохтор ва фаъолияти узвҳои бадани кӯдак аз насл ба насл ба воситаи ирсӣ мегузарад. Системаи асаб ва майнаи сар имконият медиҳад ба узви мураккаби фаъолияти психикие, ки танҳо ба одам хос аст мубаддал гардад. Бе майнаи сар сифатҳои психикие, ки ба одам хос аст, пайдо намешавад.[4, с.48]

Шароитҳое, ки инкишофи кӯдакро муайян менамояд, муҳити иҷтимоӣ мебошад. Кӯдак дар муҳити иҷтимоӣ ба дунё меояд, ки ин муҳити сунъӣ ва бехатар мебошад,он ба ташаккулёфтани малака ва одатҳо таъсир мерасонад. Танҳо дар ин гуна шароит фарзанди инсон инкишоф меёбад ва инкишофи фаҳангии ӯ пеш меравад.

Оила, кӯдакистон, мактаб, ҷомеа, таълим ва тарбия низ ҳамчун омили иҷтимоӣ дар инкишофи

психика нақши муайянро иҷро менамояд, ки дар зери таъсири он кӯдак ба воя расида муносибат ва фаъолиятро аз худ мекунад ва чун шахсият ташаккул меёбад.

Аз ҷумла, тарбияи одоби муоширатии кӯдакон низ хусусиятҳои фардиро талаб мекунад. Кӯдакон меҳру муҳаббатро эҳсос мекунанд ва суханони меҳрубононаро меписанданд. Бо сухани ширин ва меҳрубонӣ метавон ба дили кӯдак роҳ ёфт ва ӯ дунёи ботинии худро ба мо кушода медиҳад. [5, с.68]

Фаъолонокии кӯдак - яке аз заминаҳои асосии инкишофи психика мебошад, ки тавассути он кӯдак дониш, таҷриба, малакаҳои насли гузаштаро аз худ намуда, таҷриба ва малакаҳои шахсии худро ҳосил менамояд. Масалан, навиштан, дӯхтан, ҳалли масъалаҳо, муаммоҳо, муҳокимаронӣ ва исбот кардани фикрҳои худро ёд мегирад.

Маълум аст, ки ба синфи 1-ум рафтан ва ба ҷараёни таълим ворид гардидан барои кӯдаки синни томактабӣ ҳодисаи нави хурсандиовар ва дар баробари он ташвишовар низ аст. Яъне ба кӯдак лозим меояд, тадриҷан ба муҳити мактаб ва қоидаву талаботҳои таълимӣ мутобиқ гардида, инчунин ба реҷаи нави рӯз одат кунад, тавонад муошırати хубу солимро бо ҳамсолон ва омӯзгорону мураббиён ба роҳ монад. Зеро маҳз бо воситаи роҳандозии муошırати солим минбаъд шахсияти хонанда дуруст ташаккулу рушд меёбаду ӯ метавонаддар ҷамъият мавқеи худро пайдо кунад, миёни ҳамсолон обрӯю эътибори хоса пайдо кунад.

Вобаста ба ин, Л.С.Виготский бори аввал таъкид намуд, ки омодагии кӯдак ба мактаб ин на танҳо аз худ кардани ҳаҷми муайяни донишу малака, инчунин таъмин намуани инкишофи амалҳои тафаккур-фикррони аст. [1, с.45]

Барои ташаккули шахсияти талаба ва идораи шаклгирии гуруҳ омузгор бояд аз низоми муносибатҳои таълимӣ ва байнишахсӣ дар синф хуб бархурдор бошад, чунки муносибатҳои байнишахсӣ дар синф яке аз омилҳои муҳимтарини ҳолати мусоиди синф мебошанд. Донистани муносибатҳои байнишахсӣ барои ташкили дурусти раванди тарбиявӣ дар синф, таҳияи равиши дурусти кори педагогӣ бо кӯдакон, интихоби дурусти фаъолияти синф, тақсими кӯдакон ба гурӯҳҳо, ташаккули муносибати коллективии кӯдакон ба ҳамдигар ва тарғиби дӯстии онҳо зарур буда, ин ҳама барои он лозим аст, ки аз маҷмуи тасодуфии талабаҳои дар як синф ҷамъомада дар кӯтоҳтарин вақт коллектив ташкил карда шавад. Омузгор бе донистани муносибатҳои байнишахсии талабаҳо дар синф кӯдаконро дуруст дар паси миз ҷо ба ҷо карда наметавонад.

Муносибатҳои дохили оилавӣ низ дар ташаккули шахсияти кӯдак нақши бузургро мебозад. Аҳамияти муносибат да инкишофи фарзандон вобаста ба он аст, ки онҳо намунаи махсуси муносибатҳои ҷамъиятианд. Ин муносибатҳо бо тавлид ёфтани фарзандон оғоз меёбад ва кӯдак низ ба ин васила вориди муносибатҳои ҷамъиятӣ, аз ҷумла, мактаб мегарданд. [6, с.120]

Ҳолати талаба дар синф вақте мусоид мегардад, агар худро аҳли синф ҳис карда, таваҷҷуҳи ҳамсинфонро эҳсос намояд ва худ низ ба дигарон таваҷҷуҳ дошта бошад. Чунин ҳолати психологиро талаба ҳамчун иттиҳод дар гурӯҳ ҳис мекунад, дар ҳолати номусоид бошад, талаба ҷудоии психологиро ҳис мекунад, ки ин ба ташаккули шахсияти ӯ таъсири манфӣ мерасонад. Омузгор бояд ба кӯдаконе, ки намехоҳанд бо дигарон дӯстӣ дошта бошанду ҳамроҳ шинанд, бештар диққат диҳад, яъне сари вақт чора андешидан лозим аст, то чунин кӯдакон ба фаъолияти коллективӣ ворид гарданд. Дар акси ҳол, чунин кӯдакон, ки аз коллектив дур монда, бо ҳамсолони худ муносибатҳои дӯстона надоранд, аҳли коллектив шуда наметавонанд ва баъзан худро зидди коллектив гузошта, фаъолияти онро намеписанданд.

Ҳамин тавр, кӯдаке, ки талабаи мактаб мешавад, ба давраи нави кӯдакии худ қадам гузошта, ба ҳаёти оянадаи худ тағйироти зиёд дохил мекунад. Ҳолати ӯ ба таври назаррас дигаргун мешавад, ҳатто дар оила нисбат ба ӯ муносибати нави на танҳо хурдсолон, балки калонсолон низ тағйир меёбад: ашёи лозимии мактабиро мехаранд, мизу курсӣ ва рафи китобу дафтармониро муҳайё мекунанд; дар вақти иҷрои вазифаҳои хонагӣ волидон ӯро ҳифз карда, кӯшиш мекунанд ба ӯ касе халал нарасонад.

Бешубҳа, дар худогоҳии кӯдак тағйироти назаррас рӯй медиҳад, яъне вай худро «одами калон» ҳис карда, барои талаб кардани таваҷҷуҳ ва эҳтиром дар оила ҳуқуқ пайдо мекунад ва ҳамчун аъзои баробарҳуқуқи оила нуқтаи назари худро баён мекунад.

Дар баробари ин, ба синфе, ки дар он 25-30 нафар кӯдакони ба ӯ монанд мехонанд, дохил шуда, талаба роҳгум мезанад. Дар рӯзҳои аввали мактабхонӣ кӯдакон аз фаровонии таассуроти нав ва ҳолати нави худ ончунон ба ҳайрат меафтанд, ки ба ҳамсинфони нави худ қариб умуман диққат намедиҳанд. Бисёр вақт дар рӯзҳои аввали мактабхонӣ талабаи синфи як ҳатто ба чунин савол ҷавоб дода наметавонад: «Ту бо кӣ ҳамроҳ нишастан мехоҳӣ?»

Аллакай дар моҳҳои якуми хониш агар талабае дар синф худро «чун моҳӣ дар об» ҳис кунад, талабаи дигар ҳангоми алоқа бо дигар кӯдакон дар синф ба нофаҳмиҳо дучор мешавад. Ташаккули коллектив дар синфи як аз ташаккули қобилияти дарки ҳолати рӯҳии талабаҳои дигар ва мафҳумҳои некию бадӣ оғоз меёбад ва ин мафҳумҳо дар асоси нуқтаи назари коллектив шакл мегиранд. Бояд дар муносибатҳои талабаҳои синфи як амалҳое равшан инъикос ёбанд, ки аҳли синф онҳоро афзал шуморида, қадр мекунанд, яъне бояд кӯшиши хушҳол намудани ҳамсинфон бартарӣ дошта бошад. Ба

ин бо кадом роҳ ноил шудан мумкин аст ва ё чӣ тавр тезтар коллективи коршоями синфро ташкил кардан мумкин аст?

Вазифаи аввалиндараҷаи омузгор дар рӯзҳои аввали мактабхонии кӯдак аз он иборат аст, ки кӯдаконро бо ҳамдигар шинос кунад, ба онҳо ёрӣ расонад, то дар бораи ҳамдигар маълумот пайдо карда, номҳояшонро ба хотир гиранд. Тасаввуроти бисёре талабаи синфи якро фаро мегирад, ки дар натиҷа ӯ метавонад нутқи ба аҳли синф нигаронидашудаи омузгорро нашунавад ва ё ҳангоми супориши омузгор иҷрои онро оғоз накунад, зеро ӯ хотирпарешон асту диққаташро мутамарказонида наметавонад.

Объекти якуми таваҷҷуҳ омузгор аст: ӯ мефаҳмонад, нақл мекунад, диққатро ҷалб менамояд ва дар лаҳзаи душвор ёрӣ мерасонад, ба амалу сухани ӯ талаба сарфаҳм меравад.

Таҳқиқотҳои психологӣ ва мушоҳидаҳои педагогӣ нишон медиҳанд, ки талабаи синфи як ҳанӯз дар бораи коллективи муташаккил тасаввуроти кофӣ надорад. Муносибат дар байни кӯдакон асосан ба воситаи омузгор ба роҳ монда мешавад.

Масалан, вақте талабае қаламашро фаромӯш карда бошад, ӯ ба ҳамсинфонаш муроҷиат намекунад, ки ба ӯ қалам диҳанд, балки одатан хомӯш мешинад ва баъзан бо умеди он, ки шояд омузгор ҳоли ногувори ӯро мебинад, гиря мекунад. Омузгор аз вазъият бохабар шуда, аз талабаҳои синф мепурсад, ки оё ягон нафар қалами зиёдатӣ дорад. Талабае, ки қалами зиёдатӣ дорад, онро на ба ҳамсинфаш, балки ба омузгор медиҳад ва омузгор қаламро ба талабаи беқалам медиҳад. Аз ин мисол бармеояд, ки дар рӯзҳои аввал ҳар як талаба дар синф «худ ба худ» аст. Мавқеи талабаеро, ки шояд худаш онро дарк намекунад, чунин ифода кардан мумкин аст: «Ман ва омузгори ман». Оҳиста-оҳиста омузгор ба талабаҳо меомӯзонад, ки ба ҳамдигар ёрӣ расонанд ва бо якдигар алоқаи бевосита дошта бошанд, яъне омузгор аллакай ашёи ба талаба даркориро намегирад, балки таклиф мекунад, ки ёрирасони ҳамдигар бошанд. Тадриҷан талабаҳо бештар дарк мекунанд, ки онҳо на талабаҳои оддӣ, балки хонандагони синфи якум ва шогирдонанд. Акнун мавқеашонро чунин баён мекунанд: «Мо ва омузгорони мо». Онҳо бо синфи худ ифтихор карда, кӯшиш мекунанд, дар мусобиқаҳои мактаб ҷойҳои намоёнро ишғол намоянд. Ҳамин тавр, аввалин хурсандии коллективӣ пайдо мешавад.

Ташкили сохтори фаъоли коллектив дар ибтидои ташаккули он аҳамияти калон дорад. Андозаи мувофиқи коллективи ибтидоӣ панҷ ё ҳафт нафар ҳамсинфонро дар бар мегирад, ки бо ҳамфикрии умумӣ муттаҳид шудаанд. Яъне гурӯҳ бо номи муайян масалан, «Моҳтобак», «Донояк», «Гунҷишкак» ва ғайра аз рӯи таркиб чунин коллектив ба шумор меравад. Дар он кӯдакон ба осонӣ метавонанд бо ҳамдигар дӯст шуда, алоқаҳои шахсӣ дошта бошанд ва кори умумии коллективиро иҷро кунанд.

Мушоҳидаи муносибатҳои байнишахсӣ ва таъсири муташаккил ба онҳо на танҳо дар рӯзҳои аввали мактабхонӣ, балки мунтазам сурат мегирад. Омӯзгор бояд донад, ки кадом талаба дар синф обрӯю эътибори баланд дорад, кӯдакон бештар ба кадом талаба майл доранд ва кадом талаба аз доираи муносибатҳои байнишахсӣ берун мондааст. Бо ин мақсад дар чоряки дуюм яке аз вариантҳои озмоиши сотсиометрии «Варақаи табрикотӣ"-ро (аз рӯи методикаи И.Л. Коломинский) гузаронидан мумкин аст. Ба кӯдакон се варақчаи табрикотӣ бо расмҳои гуногун дода мешавад. Кӯдакон якнафарӣ ба синф даромада, варақчаҳои худро дар мизи талабаҳое мегузоранд, ки онҳоро табрик кардан мехоҳанд. Варақчаи якум барои табрик дар навбати якум, варақчаи дуюм барои табрик дар навбати дуюм, варақчаи сеюм барои табрик дар навбати сеюм. Талаба варақчаҳои худро ҷо ба ҷо гузошта, аз синф мебарояд ва талабаи дигар ба синф медарояд, ҳамин тавр, ҳамаи талабаҳо ин супоришро бонавбат иҷро мекунанд. Омузгор мебинад, ки варақчаҳо нобаробар тақсим карда мешаванд: ба баъзеҳо варақачаҳои зиёд насиб гашту дигарон бенасиб монданд. Ҷузъиёти хурди методика: омузгор дар рӯи мизи кӯдаконе, ки варақча надоранд, ноаён варақачаҳои эҳтиётии худро мегузорад.

Ташкили муносибатҳои байнишахсӣ дар синфи 1 аз ҷобаҷогузории ҷойи нишаст оғоз меёбад, ки дар ин кор омузгор нақши назаррас дорад. Омузгор омилҳои гуногунро ба назар гирифта, кӯдаконро ҷо ба ҷо карда метавонад: талабаи сустхон ҳаммизи талабаи аълохон, духтарак ҳаммизи писарак, талабаи хуб рушдёфта ҳаммизи талабаи сустинкишофёфта. Омили зеринро ҳатманбояд ба назар гирифт: ҳаммиз набояд барои кӯдак нафратовар бошад, ӯ бояд рафиқе бошад, ки ба ӯ бовар ва кӯмак кардан мумкин асту ҳамнишинӣ бо ӯ писанд аст.

Ба муносибатҳои байнишахсӣ муносибатҳои таълимӣ пайваст мешаванд. Вале талабаи синфи як на ҳамеша супоришҳои ҷамъиятиро бо майли коллективизм иҷро мекунад; бисёр вақт кӯшиш мекунад худро нишон дода, аз омузгор таҳсину офарин шунавад. Яъне аксар вақт супоришро аз таҳти дил барои омузгор иҷро мекунад, на барои ҳамсабақонаш. Аз ин рӯ, ба кори иҷрошуда бояд худи кӯдакон бо ёрии омузгор баҳо гузоранд. Илова ба ин, иваз кардани супоришҳои ҷамъиятӣ, ҷойивазкунии талабаҳои фаъол ва монанди ин на танҳо барои муайян намудани кӯдакони худпараст, балки дар рӯҳияи коллективизми асил тарбия кардани онҳо ҳам мусоидат мекунад. Масъалаи тарбияи мустақилият бо масъалаҳои ташаккули муносибатҳои таълимӣ ва масъулият барои супоришҳои ҷамъиятӣ алоқаи зич дошта, чунин тарзи ташкили фаъолияти кӯдаконро талаб мекунад, ки муваффақият ва самаранокии онро таъмин карда тавонад. Илова ба ин, кӯдакон бе роҳнамоӣ ва

назорати бевоситаи омузгор кор мекунанд. Кӯдаконро ба мустақил будан омода намуда, дар коллектив бе ёрдами калонсолон амал карданро ба онҳо омӯзонидан лозим аст. Омузгор кори мустақилонаро ташкил карда, муваффақияти онро таъмин карда метавонад, агар шартҳои зеринро риоя намояд:

-мазмуни фаъолият бояд ба талабаҳо фаҳмо бошад; онҳо дар байни худ тақсим кардани вазифаю нақшҳоро ёд гиранд ё қаблан омӯхта бошанд;

-кор бояд аз тарафи гурӯҳи иборат аз 5-6 нафар иҷро карда шавад, яъне аз тарафи кӯдаконе, ки бо ҳамдигар дӯстанд, ба якдигар таваҷҷуҳ доранд ва мехоҳанд, ки якҷоя дар як коллектив кор кунанд;

-мазмуни фаъолият бояд диққатҷалбкунанда бошад.

Шартҳои зикршуда муваффақияти кори мустақилонаи кӯдаконро дар марҳилаҳои аввали он муайян намуда, тадриҷан вақте кӯдакон ба мустақилона кор кардан одат мекунанд, онҳо аз иҷрои нақше, ки дар аввал онро иҷро мекарданд, даст мекашанд. На ҳамеша кори кӯдакон бомуваффиқият аст, онҳо ёрдам мепурсанд, баъзан бо ҳамдигар ҷанҷол мекунанд. Ба онҳо барои ташкили кори дӯстонаи коллективӣ, ҳаллу фасли нофаҳмиҳо ва қаҳрӣ нашудан кӯмак лозим аст. Тарбияи мустақилияти коллектив аз омузгор мушоҳидакорӣ ва маҳорати зиёдро талаб мекунад.

Дар ҳаёти ҳаррӯза кӯдакон ҳангоми иҷрои корҳои гуногун бо амалу рафтори гуногуни ҳамсолони худ дучор меоянд, ки дар он амалу рафтор сифатҳои хубу бади кӯдакон намоён мешаванд. Кӯдакон бо ҳамсолон ҷиддӣ муносибат кардан, дидани камбудиҳои онҳо ва ёфтани роҳҳои ёрирасонӣ ба онҳоро момӯзанд. Дар ин ҳолат омузгор бояд барои ташкили коллективи муттаҳид, муташаккил ва солим кӯшиш намояд. Тобишу услуби умумии муносибатҳои дӯстона дар дохили коллектив, муайян намудани мавқеи ҳар як кӯдак дар системаи муносибатҳои вобастагии масъулиятнок ба муносибатҳои байнишахсӣ дар синф таъсир мерасонад.

Талабаҳое, ки аз ҳамаи фанҳо баҳоҳои хубу аъло доранд, фикру андешаашон неку самимӣ аст, ҳамеша ба дигарон ёрдам медиҳанд, кори некро шиори хуб медонанд; баъзан ашёи таълимии худро ба талабаи ниёздошта медиҳанд, ҳарчанд худашон он ашёи лозима мемонанд; дар танаффусҳо бе хотиррасон шудан ба назди талабаҳои «номувофиқ» мераванд, баъди дарсҳо ба онҳо барои иҷрои супоришҳо ёрдам медиҳанд ва ҳатто онҳоро то хона гусел мекунанд. Яъне, дар синфи як амалҳои зерин бештар диққатҷалбкунандаанд: рафтори намунавӣ, хониши хуб, намуди зоҳирии тозаю озода, муносибати хайрхоҳона ба ҳамсинфон.

Маълум аст, ки талабаҳои синфи як ба кӯдакони сустхон, беинтизом, танбал ва намуди зоҳирияшон чиркин ҳусни таваҷҷуҳ надоранд. Кӯдаконе, ки дар синф мавқеи номувофиқ доранд, дар хониш ба душвориҳо дучор меоянд: ҳарфҳоро азёд намекунанд, хондану навишта наметавонанд, бисёр вақт ба талабаҳои синф халал расонида, дар дарсҳо ғавғо мебардоранд ва ҳамсинфонро меранҷонанд.

Барои ташкили муносибатҳои муътадили кӯдакон дар синфи як, хусусан дар моҳҳои аввали хониш, алоқаи зичи омузгори синфи як бо волидон ба таври назаррас мусоидат мекунад. Одатан муносибатҳои боварибахш дар байни волидон ва мураббиёни боғчаи кӯдакон мавҷуданд: «Шумо бо ӯ ҷиддитар муносибат кунед»; «Нозу эркагияш бисёр шудаст»; «Илтимос, нигоҳ кунед, ки ӯро кӯдакони дигар наранҷонанд». Чунин муносибатҳо дар мактаб ҳам бояд бошанд, хусусан дар давраи аввали соли таҳсил.

Дар рафти соли таҳсил 2-3 вохӯриву маҷлисҳои падарону модарон комилан нокифоя аст, яъне волидони талабаҳои синфи як бояд зуд-зуд ба мактаб оянд, то дар омӯзиши харктеру хислату хуи фарзанди худ ба омузгор кӯмак расонанд.

Ҳамин тавр, таҳлили мушаххаси психологии муносибатҳо дар байни талабаҳои синф омӯзиши ҳолати муносибатҳои гуногунеро, ки дар байни онҳо дар ҷараёни муоширати дурудароз пайдо мешаванд, пешбинӣ менамояд.

Дар системаи муносибатҳо дар психологияи иҷтимоӣ муносибатҳои корӣ ва шахсӣ (байнишахсӣ)-ро ҷудо мекунанд. Дар муносибатҳои корӣ одамонро иҷрои вазифаҳои муайяни ҷамъиятӣ, таълимӣ ва истеҳсолӣ муттаҳид мекунад. Муносибатҳои байнишахсӣ дар муносибатҳои дӯстона, ки аз рӯи хусусият, устуворӣ ва аҳамиятнокӣ барои инсон гуногунанд, асос меёбанд. Муносибатҳои байнишахсӣ ба системаи муносибатҳои корӣ бо риштаҳои диданашавандаи вобастагӣ ва таваҷҷуҳу нафрат пайваст шуда, ба ҳаёти коллектив таъсири қавӣ мерасонанд.

Муносибатҳои дӯстона барои ташаккули дӯстӣ дар коллектив танҳо ҳамчун асос хизмат мекунанд. Таваҷҷуҳ ва вобастагӣ ҳамеша ва дар ҳама ҷо муайянкунанда шуда наметавонанд. Ба кӯдакон якҷоя ва ҳамроҳи ҳама кор ва бозӣ карданро ёд додан лозим аст, бо ин мақсад кӯдаконро барои иҷрои кори якҷоя дар шаклҳои комилан гуногун муттаҳид кардан мумкин аст. Кӯдакон дӯстона кор мекунанд, агар онҳоро супориши шавқовар муттаҳид намояд, ҳамаи ин ба андозаи зиёд муваффақияти кори коллективиро муайян намуда, дар навбати худ, ба бедор кардани алоқаҳои дӯстона мусоидат мекунад.

Набояд фаромӯш кард, ки кӯдак аз ҷиҳати психологӣ ба таълими мактабӣ омода аст, агар:

-майлу хоҳиши мустаҳками донишомӯзӣ ва маҳорату малакаи таълимӣ дошта бошад;

-қобилияти азхудкунӣ дар вай инкишоф ёфта бошад;

-дар коллектив муошират ва фаъолият намуда тавонад;

-ба рафтори худ дуруст баҳо дода, худро идора карда тавонад;

-бо ҳамсолон, муаллимон ва шахсони наздик рафтор ва муошрати муносибати хуб барқарор карда тавонад;

-барои худомӯзӣ тайёр бошад.[1, с.49]

Ҳамин тавр, ҳолатҳои зикршударо ба назар гирифта, омӯзгор дар синф тартиби муайяни муносибатҳои байнишахсӣ ва таълимиву тарбиявиро ташкил карда метавонад.

АДАБИЁТ

1. Виготский Л.С. ва масъалаҳои таълиму тарбия / Маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ-назариявӣ. / Л.С. Виготский - Душанбе, 2009. - 96 с.
2. Г.А.Цукерман. Зачем детям учится вместе? / Г.А.Цукерман //Издательства «Знание». Москва, 1985.
3. Котибова Ш. Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявии «Нақши зан дар инкишофи илм ва таҳсилот». / Ш. Котибова ДДОТ ба номи С.Айнӣ. Душанбе, 2014. .271 с.
4. Обидова М.И. Психологияи бачагона. // Дастури таълимӣ-методӣ. ДДОТ ба номи САйнӣ. / М.И. Обидова Душанбе, 2017. 193 с.
5. Ҷалолова Г. Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявии «Раванди муосири таълиму тарбия дар таҳсилоти томактабӣ ва фарогир: назария ва амалия». / Г.Ҷалолова -Душанбе, 2017. - 308 с.
6. Ёраҳмадов А.С. Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявии «Раванди муосири таълиму тарбия дар таҳсилоти томактабӣ ва фарогир: назария ва амалия»./ А.С. Ёраҳмадов -Душанбе, 2017. 308 с.

ПОДГОТОВКА К ШКОЛЕ - РЕЗУЛЬТАТ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ДОШКОЛЬНЫХ ДЕТЕЙ

С целью формирования личности первоклассников и управления развитием коллектива учителю необходимо знать систему деловых и межличностных отношений в классе. Как известно, межличностные отношения в классном коллективе, особенно в первом классе – один из важнейших факторов состояния благополучия класса. Знание межличностных отношений необходимы для правильной организации воспитательных работ, выработки правильных педагогических подходов к детям, правильного выбора активистов класса, распределение детей по группам; воспитания у детей коллективистических отношений и др. Преподаватель, не зная межличностных отношений между детьми в классе не сможет даже правильно рассадить детей по партам и нельзя забывать, что прежде всего положение ученика в классе может быть благоприятным, тогда когда он чувствует себя принятым в группу, чувствует симпатию со стороны товарищей и сам им симпатизирует. Такую психологическую ситуацию ученик переживает как чувство единства с группой, при неблагоприятном положении возникает состояние психологической изоляции, что отрицательно сказывается на формировании личности.

Ключевые слова: *психологическое развитие, воспитание, обучение, первоклассник, межличностные отношения, детская психология.*

PREPARATION FOR SCHOOL IS A RESULT OF PSYCHOLOGICAL DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN

In order to form the personality of first graders and manage the development of the team, the teacher needs to know the system of business and interpersonal relations in the classroom. As you know, interpersonal relationships in the classroom, especially in the first grade, is one of the most important factors in the well-being of the class. Knowledge of interpersonal relations is necessary for the correct organization of educational work, the development of correct pedagogical approaches to children, the correct choice of class activists, the distribution of children into groups; educating children of collectivistic relations, etc. A teacher, not knowing the interpersonal relations between children in the class, will not even be able to properly seat the children on the desks and one must not forget that, first of all, the position of the student in the class can be favorable when he feels accepted into the group, feels sympathy from his comrades and himself sympathizes with them. The student experiences such a psychological situation as a feeling of unity with the group; in an unfavorable situation, a state of psychological isolation arises, which negatively affects the formation of the personality.

Key words: *psychological development, education, training, first grader, interpersonal relationships, child psychology.*

Сведения об авторе:

Маджидов Парвизджон Имомназарович *- докторант (PhD) кафедры общей психологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, E-mail: majidov_p@mail.ru*

About the author:

Majidov Parvizjon Imomnazarovich *- doctoral student (PhD) of the Department of General Psychology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, E-mail: majidov_p@mail.ru*

УДК 303

МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИТ ДАР ТАЪЛИМИ ХИМИЯ БАРОИ ОМОДАСОЗИИ ХОНАНДАГОН БА ОЛИМПИАДАҲОИ ҶУМҲУРИЯВӢ ВА БАЙНАЛМИЛЛАЛӢ

Бобизода Ғ.М., Раҷабова Б.В., Гулов Т.Ё.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Модернизатсияи соҳаи маориф имрӯз ҷорӣ намудани равиши салоҳиятнокӣ ба раванди таълим мебошад. Ин маънои онро дорад, ки на танҳо таълими босифати хонандагон, балки дар маҷмӯъ, ташаккули салоҳиятҳои асосӣ, барои ҳалли масъалаҳои ҳаёти ҳаррӯзаи хонандагон зарур аст. Муаллим вазифадор аст, ки на танҳо дониш диҳад, балки барои инкишофи ҳамаи хонандагон шароит фароҳам оварад. Салоҳияти муаллим дар соҳаи химия аз он иборат аст, ки ӯ бояд на танҳо дониш дошта бошад, балки малакаи гузаронидани таҷриба, софдилона муносибат кардан ба меҳнат, таълим додани хонандагон ва дигар соҳаҳои фаъолиятро низ дошта бошад. Инкишофи системаи амалиёти универсалии таълим дар хонандагон асоси раванди таълим мебошад. Азхудкунии амалҳои универсалии таълимӣ аз ҷониби хонандагон барои мустақилона аз бар намудани илму дониш, малака ва таҷрибаҳои нав, аз ҷумла раванди азхудкунӣ имконият фароҳам меорад.

Салоҳияти хонандагон натиҷаи кори пуршиддати омӯзгор бо хонандагон дар тамоми давраи таълим буда, азхуд кардани салоҳиятҳои асосӣ, дониш дар ин ё он соҳа, муносибати таҳаммулпазиронаи хонандагон ба ҳамдигар, яъне ҳамаи он чизест, ки хонанда дар фаъолияти худ ба даст меоварад.

Ҳоло ҷомеа ба насле ниёз дорад, ки ба шароити тағйирёбандаи зиндагӣ зуд мутобиқ шавад, мушкилоти ба миёномадаро бидуни мушкилот ҳал кунад. Аз ин рӯ, дар марҳилаи имрӯзаи таълим аз ҳама муҳимтар аз он аст, ки хонандагон бояд малакаҳои зуд ҳалли масъалаҳои амалӣ дошта бошанд, ҷузъи ҷомеа бошанд, яъне салоҳиятҳо ташаккул дода шаванд. Идеяи таълими салоҳиятнокӣ вокуниши системаи маориф ба талаботи нави ҷаҳонӣ гардид. Дар натиҷа, дар соҳаи маориф ҷойгузини парадигмаи дониш бо парадигмаи салоҳиятдорро мушоҳида кардан мумкин аст.

Барои ташаккул додани салоҳиятҳои асосӣ дар хонандагон, ҳангоми банақшагирии дарс, ба инобат гирифтани дониш, малака ва қобилияти хонандагон тавре ба назар гирифтан хеле муҳим аст, ки онҳо ба малакаи ҷустуҷӯи мустақилона, ҳалли ҳолатҳои гуногун мусоидат кунанд. Ҷустуҷӯи мустақилонаи хонандагон ба дониши худ эътимод мебахшад, фаъолияти маърифатӣ инкишоф меёбад, ки ба ташаккули маҳорат аз рӯи фан мусоидат мекунад.

Дар гузориши ЮНЕСКО ҳадафҳои таҳсилоти муосир ба таври зайл ифода шудаанд: мактаб бояд «донишро омӯзад», «зиндагӣ омӯзад», «якҷоя зиндагӣ карданро омӯзад», «кор кардан ва пул кор карданро омӯзонад». Барои мавҷудияти бомуваффақият дар ҷаҳони муосир шахс бояд фаъолияти худро тарҳрезӣ кунад, ҳадафҳо ва вазифаҳои заруриро ба миён гузорад, ба нақша гирад, пешгӯӣ кунад [1, с.24]. Мо на танҳо ҳал карда тавонистани масъалаҳо ва муодилаҳои мураккабро муҳим мешуморем, балки барои ҳар як талаба азхуд намудани роҳҳои бартараф намудани масъалаҳо, дар амал татбиқ карда тавонистани донишҳои ҳосилкардаи худ низ аҳамияти калон дорад.Саволҳое, ки хонандагонро дар раванди таълим медиҳанд, дар рушди дониши хонандагон нақши калон доранд. Масалан, агар талабагон дар рафти таълим савол доданро бас кунанд, гуфтан мумкин аст, ки маънои омӯзиш дар маҷмӯъ гум шудааст. Дарс ҳамкории байни талаба ва муаллим мебошад, ки бо фаъолиятҳо ба ташаккули шахсияти ҳамаҷонибаи талаба нигаронида шудааст.

Мазмуни сифатан нави таълим имрӯз аз муаллим талаб мекунад, ки кори муаллимро бо мазмуни комилан нав пур кунад. Салоҳияти хонандагон бо намудҳои гуногуни фаъолият (дониши хусусияти системавӣ, малакаҳои ташкилӣ, муошират ва ғайра) пурра карда мешавад. Ҳамин тариқ, самти консептуалии таълими муосир татбиқи равиши салоҳиятнокӣ дар раванди таълим мебошад [2, с.12].

Салоҳиятҳои асосӣ ин вазифаҳои дастгирӣ ба монанди байнисоҳавӣ ва фаннӣ мебошанд. Муносибати салоҳиятнокӣ универсалӣ буда, татбиқи он метавонад дар ҳама фанҳои курси мактабӣ амалӣ карда шавад. Агар аз нуқтаи назари равиши салоҳиятнокӣ ба назар гирем, пас ин ташкили фаъолияти мустақилонаи хонандагон аст, ки ба самти амалии раванди таълим, ташаккули малакаҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, аз ҷумла рушди салоҳият дар соҳаи маърифат зарур аст.Стандарти давлатии таҳсилот имкон медиҳад, ки фаъолияти омӯзгор дар синф ба куллӣ тағйир дода, фаъолияти талаба ва мутаносибан сифати тайёрии ӯ тағйир дода шавад [3, с.17]. Мақсади омӯзгор дар марҳилаи ҳозираи таълим на танҳо ба хонандагон додани дониши муайян, балки аз ҳама муҳимаш он аст, ки ба онҳо фикр кардан, мустақилона қарор қабул кардан, ҳалли масъалаҳои ба миён омадаро, ҳимоя карда тавонистанро омӯзонад. [4, с.14]. Барои ноил шудан ба ин мақсад вазифаҳои ҷорӣ намудани усули самарабахш муайян карда шудаанд.

1) Азхудкунии сохтори фаъолият аз нуқтаи назари салоҳият.

2) Мундариҷаи фанниро тафриқа дода, инкишофи зинаҳои ибтидоӣ ва такмили ихтисосро таъмин мекунад.

3) Таҳия ва интихоб кардани воситаҳо, усулҳо методҳо истифодаи технологияҳои таълим, ки муносибати босалоҳиятона мебошад.

4) Таъсиси системаи мониторинги объективии донишмандон

Муносибати ба фаъолият асосёфтаро ба таълим таъмин мекунанд. Раванди тафриқа ва инфиродии таълим бо назардошти шавқу завқ, майл ва қобилияти кӯдакон барои инкишофи максималии хонандагон мутобиқи завқи маърифатӣ ва касбии онҳо шароит фароҳам меорад [5, с.21].

Маҳорат тавассути системаи равиши фаъолият ташаккул меёбад (ин усули муассир аст, зерохонанда фаҳмидани он, ки чӣ тавр бомуваффақият кор карда истодаашро меомӯзад), аммо шумо метавонед малакаҳоро бидуни таҳияи як қатор амалҳо ташаккул диҳед - ин имконпазир аст , вале кам самара мебахшад, зеро дар ин сурат хонанда он чиро, ки омӯхтааст, камтар мефаҳмад. Муносибати салоҳиятнокӣ дар таълим ба ташаккули салоҳиятҳои асосии хонандагон (иҷтимоӣ, коммуникативӣ, иттилоотӣ ва ғ.) нигаронида шудааст [6, с.15]. Раванди аз ҳама самараноки таълим дар он сурат хоҳад буд, ки хонанда ба омӯзиш ҳавасманд бошад. Шавқу рағбатро ба омӯзиш дар охирин тавассути гузоштани мушкилот бедор кардан мумкин аст. Ҳалли вазъиятҳои мушкилот ба рушди малакаҳои тадқиқотӣ мусоидат мекунад.

Аз ин рӯ, корҳое, ки дар синфхона бо ин роҳ анҷом дода мешаванд, имкон медиҳад, ки хонандагон фаъолияти худро ба нақша гиранд ва ба ҳадафҳои худ бирасанд. Мушоҳидаи малакаҳои таълимӣ ва маърифатии мо дар дарси химия нишон медиҳад, ки ба ҳисоби миёна 35% мактаббачагон дорои малакаи ташкилотчигӣ, ба нақша гирифтани фаъолият ва ноил шудан ба ҳадафҳои худ («стратегҳо»), 43% онҳо тарзи банақшагирии фаъолияти худро медонанд, вале аз таҷрибаи муайяне иборатанд. душвориҳо дар роҳи расидан ба мақсадҳои худ («мутафаккирон»), 18% - пайравон «иҷрокунанда» мебошанд [7, с.24].

Дар раванди татбиқи равиши салоҳиятнокӣ дар таълими химия мо усулҳои фаъоли таълимро истифода мебарем, ки ба рушди фаъолияти маърифатии хонандагон мусоидат мекунанд. Зиёда аз 100 усулҳои фаъоли таълим вуҷуд доранд, ки мо барои истифода дар синф ва умуман дар таълим истифода бурда , месанҷем ва интихоб мекунем [8, с.20]. Аз ин рӯ, усулҳои фаъоли таълим дар баробари технологияи модератсия дар чорабиниҳои хонандагони мактабҳо, масалан, «Дунёи аз ҷиҳати экологӣ тоза», «Замини ман» ва ғайра истифода мешаванд ва хонандагони синфҳои болоӣ метавонанд ҳамчун модератор баромад кунанд, ки ин рушди ҳам салоҳиятҳои иҷтимоӣ ва коммуникатсионӣ мусоидат мекунад. Лаҳзаи калидӣ дар дарсҳо бо равиши салоҳият ин инъикоси аст. [9, с.59]. Ҳамин тариқ, хонандагон тавассути самти амалӣ дар омӯзиш малакаҳои худтанзимкуниро инкишоф медиҳанд. Ҳавасмандӣ ба омӯзиш қаноатмандии сатҳи маърифатро нисбат ба муҳити атроф дар маҷмӯъ ташвиқ мекунад. Фаъолияти омӯзгору хонандагон мусоид шуда, дар таълим натиҷаҳои мусбат мебахшад. Дар раванди таълим шаклҳои гуногуни ташкили фаъолияти маърифатиро (инфиродӣ, гурӯҳӣ) истифода бурдан лозим аст. Ғайр аз ин, барои инкишофи қобилияти эҷодӣ, шавқу завқи маърифатии хонандагон хусусиятҳои фардии онҳоро ба инобат гирифтан лозим аст [10, с.19]. Дар натиҷаи ба назар гирифтани талаботи таълими талабагон мо зарур мешуморем:

1) омода намудани мактаббачагон ба олимпиадаҳои фаннӣ дар сатҳи вилоятӣ, ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ;

2) инкишоф додани шавқу рағбат ба ин фан;

3) ҳавасмандии мусбати хонандагон.

Воситаи асосии ба роҳ мондани равиши салоҳиятнокӣ дар таълими химия технологияҳои нави таълимӣ мебошад. Истифодаи ин бо он асоснок карда мешавад, ки ТИК (технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, технологияи фаъолияти лоиҳавӣ), технологияи фаъолияти лоиҳавӣ ва ғайра бо сохтори равиши салоҳиятнокӣ дар таълим мувофиқат мекунад ва барои фаъолияти хонандагон имконият медиҳад. Омӯзгорон дар фаъолияти худ аксар вақт аз вазъияти проблемавии омӯзиш истифода мебаранд, ки он ба таҷриба (намоиш) асос ёфтааст. Омӯзгорон бештар аз технологияи таълими проблемавӣ дар марҳилаҳои ҳавасмандкунӣ ва фаъолияти мустақилонаи истеҳсолии хонандагон истифода мебаранд.Ин марҳила аксар вақт дар дарсҳои химия истифода мешавад. Вазифаи асосии ин таҷриба ташаккул додани қонуниятҳои асосӣ, мафҳумҳо, назарияи инкишофи тафаккур, малака ва маҳорати озмоиш дар хонандагон мебошад; таҷрибаҳо гузаронад, натиҷаҳои таҷрибаро таҳлил кунад, хулоса барорад. Унсурҳои технологияи тафриқаи сатҳҳо дар марҳилаи ҳавасмандгардонӣ истифода мешаванд, ки хонандагон имкон доранд, ки мутобиқи сатҳи мазмун (асосӣ, мукаммал) ва қобилияти худ мустақилона мақсад муқаррар намоянд. Мутобиқан, назорати сатҳи азхудкунии дониш ва усулҳои амал, инчунин вазифаҳои бисёрсатҳӣ вуҷуд дорад.

Бо ташаккул ва инкишоф додани малакаҳои хонандагон, мо ба онҳо таълим медиҳем, ки фаъолияти худро барои ба даст овардани натиҷаи мушаххас тарҳрезӣ кунанд. Ба талабагон

омӯзондани асосҳои усулҳои тадқиқотӣ дар синфҳои 8-9 дар вақти кори лабораторӣ гузаронда мешавад. Мо боварӣ дорем, ки арзёбии хонандагон дар ташаккули ҳавасмандии омӯзиш нақши муҳим мебозад. Арзёбӣ омили ҳавасмандкунандаи рушди худшиносӣ ва такмили худ мебошад. Дар марҳилаи имрӯзаи таҳсилоти муосир омӯзгорон бештар аз техникаи худбаҳогузории хонандагон истифода мебаранд. Ҳангоми кор дар татбиқи равиши салоҳиятнокӣ на танҳо сохтори методии дарсро фаҳмидан мумкин аст, балки аз имкони омӯхтани мундариҷаи курси химияи мактабӣ, ки ба ташаккули салоҳияти хонанда нигаронида шудааст, истифода бурдан мумкин аст. Мушкилоти ниҳоии татбиқи равиши самаранокӣ ин аз системаи муттаҳидшудаи мониторинги дониш ва усулҳои кор иборат аст. Истифодаи равиши ба салоҳият асосёфта дар раванди таълими химия ба ташаккули на танҳо салоҳиятҳои асосӣ, балки аз фаннӣ низ мусоидат мекунад. Бинобар ин, дар раванди таълими химия дар мактаб равиши салоҳиятнокро татбиқ намуда, сохтори фаъолияти омӯзгор ва хонандагонро дар синф, яъне мақсад гузоштан, кори мустақилонаи хонандагон, инчунин ба нақша гирифтан зарур аст. То чӣ андоза самарабахш будани ин дарс аз натиҷаи дониши дар давоми соли таҳсил гирифтаи талабагон маълум мешавад. Омӯзгорон дар фаъолияти касбии худ ба чунин мушкилот дучор мешаванд: ташаккули гуногуни хонандагон дар синф, зарурати рушди ҳар кадоме, ки боиси як ғарази муайян нисбат ба хонандагони дорои қобилияти пасти таълимӣ ва ҳавасмандии паст мегардад, мебошад.

Ҳамин тариқ, муваффақияти таҳсилоти муосир дар татбиқи талаботи Стандарти давлатии таълим (Стандарти давлатии таълим) мебошад. Муаллим дар айни замон бояд фаъолияти худро ба нақша гирад ва пешгӯӣ кунад, то хонандагон на танҳо дониши фаннӣ гиранд, балки сифатҳои шахсии талабагон, зуҳури мавқеи фаъоли ҳаётӣ онҳоро ба инобат гирад.

АДАБИЁТ

1. Дендебер С.В. Технологияҳои муосир дар раванди таълими химия: таълими рушдёбанда, омӯзиши мушкилот ва ғ. / С.В. Дендебер, О.В. Ключникова - М.: Бустард, 2008.
2. Зимняя, И.А. Салоҳиятҳои асосӣ – парадигмаи нави натиҷаи таълим / И.А. Зимняя // Таҳсилоти олии имрӯза. - 2003. - № 5. - С. 34-42.
3. Равиши салоҳиятнокӣ дар таҳсилоти педагогӣ: китоби дарсӣ / ред. В.А. Козырев, Н.Ф. Радионова, А.П. Тряпицина .. СПб.: Нашриёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Русия им. А.И. Герцен, 2005, 392 с.
4. Романова О.В. Ташаккули салоҳияти касбии муаллими химия дар шароити иттилоотикунонии маориф. / О.В. Романова-Ростов н/а.: IPO SFU, 2011.-153 с.
5. Сергеев И.С. Муносибати салоҳиятнокӣ дар синф ва дар корҳои беруназсинфӣ чӣ гуна татбиқ карда мешавад / И.С. Сергеев, В.И. Блинов - Москва. Нашриёти «Аркти». 2007.
6. Кулневич С.В., Лакоценина Т.П. Дарси замонавӣ. Қисми III. / С.В. Кулневич, Т.П. Лакоценина // Дарсҳои мушкилот. М.: Муаллим, 2006.
7. Основина В.А. Тарҳрезӣ ва ташкили раванди таълим дар асоси фаъолият / В.А. Основина - Ульяновск. 2008.
8. Тяглова Е.В. Фаъолияти илмии донишҷӯён аз фанни химия. / Е.В. Тяглова // Методология, техника, амалия - Москва «Глобус», 2007.
9. Хуторской А.В. Салоҳиятҳои асосӣ ҳамчун ҷузъи таҳсилоти ба шахсият нигаронидашуда / А.В. Хуторской - Маорифи халқ. - 2003. - № 2. - С. 58-64.
10. Шаталов М.А. Омӯзиши химия. Ҳалли масъалаҳои омӯзиши интегралӣ. / М.А. Шаталов, Н.Е. Кузнецова // Маҷмӯаи асбобҳо. синфхои 8-9. Китобхонаи муаллимон. Мбалки сифатҳои шахсии талабагон, зуҳури мавқеи фаъоли ҳаётӣ онхоро ба инобат гирад.

РАЗРЕШЕННЫЙ ПОДХОД К ХИМИЧЕСКОМУ ОБРАЗОВАНИЮ ДЛЯ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ К РЕСПУБЛИКАНСКОЙ И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОЛИМПИАДЕ

В статье рассматривается ряд условий организации эффективного процесса обучения химии, раскрывается понятие «компетентности подход», описываются критерии оценки деятельности учителя, работающий по государственному образовательному стандарту.

Основная задача ГОСО (государственного образовательного стандарта общего образования) является развитие личности учащихся, и он носит деятельности характер. Данная задача требует перехода к новой системе образования, что в свою очередь определяет и деятельность учителя.

Компетентности подход в образовании, в отличие от концепции «обучения знанию» предполагает развитие у учащихся умений, позволяющих им действовать в новых ситуациях, для чего невозможно заранее разработать соответствующие им средства и методы обучения. Они должны быть найдены в процессе решения таких задач и достижения желаемых результатов.

Ключевые слова: *компетентности подход, государственный образовательный стандарт, школьники, образование.*

PREPARATION OF STUDENTS FOR THE OLYMPIAD WITH A COMPETENCE IN THE SCHOOL CHEMISTRY COURSE

The article considers a number of conditions for the organization of an effective process of teaching chemistry, reveals the concept of «competence approach», describes the criteria for evaluating the activities of a teacher working according to the state educational standard.

The main task of the SES (state educational standard of general education) is the development of the personality of students, and it is of an activity nature. This task requires a transition to a new system of education, which in turn determines the activity of the teacher.The competence-based approach in education, in contrast to the concept of «learning knowledge», involves the development of students ' skills that allow them to act in new situations, for which it is impossible to develop

appropriate teaching tools and methods in advance. They must be found in the process of solving such problems and achieving the desired results.

Keywords: *competence-based approach, state educational standard, schoolchildren, education.*

Сведения об авторах:

Бобизода Гуломкодир Мукаммол *– доктор биологических наук, доктор фармацевтических наук, профессор кафедры органической и биологической химии Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, президент Академии образования Республики Таджикистан Адрес: Республика Таджикистан, 734024 Душанбе, ул. Айни, 45. E-mail:: bobievgm@rumbler.ru Тел: (+992) 911248222*

Раджабова Бибигул Вохидовна *– старший преподователь кафедры методики и преподавания Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, Тел: (+992) 904152541*

Гулов Тоир Ёрович *– кандитат химических наук, дотцент, заведуш кафедры органической и биологической химии Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни*

About authors:

Bobizoda Gulomkodir Mukammol *- Doctor of Biological Sciences, Doctor of Pharmaceutical Sciences, Professor of the Department of Organic and Biological Chemistry of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, President of the Academy of Education of the Republic of Tajikistan Address: Republic of Tajikistan, 734024 Dushanbe, st. Aini, 45. E-mail: bobievgm@rumbler.ru Phone: (+992) 911248222*

Rajabova Bibigul Vohidovna *- senior lecturer of the Department of Methodology and Teaching of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Phone: (+992) 904152541*

Gulov Toir Yorovich *- Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor, Department of Organic and Biological Chemistry of the Tajik State Pedagogical University. C. Aini*

УДК 37.091.3:004

ТАТБИҚИ ВОСИТАҲОИ ВИЗУАЛӢ ВА ИМКОНИЯТҲОИ ГРАФИКИИ ЗАБОНИ PYTHON БАРОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ ҚОБИЛИЯТИ ЗЕҲНИИ ХОНАНДАГОНИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Арабов М.Қ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Умарзода Ш.

Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон

Дар замони таҳаввулоти иҷтимоиву иқтисодӣ ва информатизатсиякунии ҷомеа яке аз самтҳои асосии сиёсати ҳар як давлат - ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботи (ТИИ)-и муосир дар бахшҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа ба ҳисоб меравад. Дар раванди таълим ҷорӣ намудани ТИИ-и муосир яке аз бахшҳои ин сиёсат мебошад. Дар курси асосии информатика дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ мафҳумҳои асосии иттилоот, системаҳои ҳисоб, роҳҳои нигоҳдорӣ, коркард ва интиқоли иттилоот, инчунин асосҳои барноманависӣ омӯзонда мешавад. Бинобар ин, дар замони муосир ҷорӣ намудани воситаҳои визуалӣ ки имконияти таҳия намудани барномаҳои гуногуни компютериро аз замимаҳои системаҳои омилӣ то бозиҳои кучаки компютерӣ фароҳам меоранд, метавон иқдоми саривақтӣ ва зарурӣ донист. Хонанда бо омӯхтани воситаҳои визуалӣ метавонад ба объектҳои зиёд шинос шуда, тавассути онҳо барнома таҳия кунад. Дар натиҷа ба асосҳои барноманависии ба объектҳо нигаронидашуда (БОН) ошноӣ пайдо мекунад.

Олимони зиёде бо назардошти тараққиёти кайҳонии ТИИ омӯзиши БОН-ро дар МТМУ тавсия доданд[1-7]. Ба сифати намуна, метавон олимони зиеринро мисол овард: Андросов Е.Г., Иванова Д.С., Петрова Ю.А., Петрова А.Н., Петухова А.Ю., Сидорова В.А., Нефедова В.Ю. ва ғайра.

Тавре ки маълум аст, информатика фанни рӯз буда, ҳар соат ва ҳар дақиқа дар ҳолати рушду густариш қарор дорад. Бинобар ин, фанни мазкур соҳаҳои гуногунро дар бар гирифта, аз як тараф, фанни шавқовар ва аз тарафи дигар, фанни душвор ба ҳисоб меравад. Дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ миқдори соатҳои ҷудошуда барои хуб омӯхтани имкониятҳои фанни мазкур кифоягӣ намекунанд. Пас, ташкил намудани омӯзишҳои иловагӣ (аз рӯи самт) метавонанд маданият ва фарҳанги иттилоотии хонандагонро баланд бардошта, имкониятҳои зиёде техникиро дар ихтиёри онҳо қарор диҳад. Аз нуқтаи назари психология аксари хонандагон мехоҳанд, аз худ рафторҳои фавқулоддаро нишон дода, байни дигар хонандагон маъруфиятро ба даст оваранд. Маҳз воситаҳои визуалӣ имконият медиҳанд, ки хонанда барнома ва бозиҳои гуногун сохта, дар байни ҳамсолонаш як мусобиқаи омӯзиширо ба роҳ монад.

Қайд кардан ба марид аст, ки дар нақшаи таълимии фанни информатика БОН тамоман мавҷуд намебошад. Ин вазъият на танҳо барои муассисаҳои таҳсилти миёнаи мактабҳои кишвари мо хос аст, балки дар Федератсияи Россия низ ин вазъият мушоҳида мешаванд. Дар ин бора олимони рус ба монанди Шафрин Ю.А., Макарова Н.В. ва ғайра корҳои илмиву методӣ ба анҷом расониданд. Яке аз роҳҳои оптималии тадриси фанни мазкур дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ворид намудани он дар нақшаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ҳамчун компоненти системаи иловагӣ ба ҳисоб меравад. Ақидаи ворид намудани системаи иловагиро олимони рус ба монандӣ: С.А. Герасименко, Е.В. Ермилина, Г.В. Зинозина ва ғайра пуштибонӣ намуданд.

Пас аз омӯхтани асосҳои барноманависӣ хонандагон метавонанад ба таври сода БОН – ро омӯзанд. Илова бар ин, метавон бо доштани дониши на он қадар зиёди алгоритмӣ асосҳои БОН-ро ба хонанда дарс дод. Яке аз паҳлӯҳои асосии омӯзондани воситаҳои визуалӣ интихоби забони мувофиқ аст, то хонанда тавонад ба роҳатӣ барномаҳои дилхоҳашро дар он таҳия кунад. Дар айни ҳол бисёр аз мутахассисон забони C#-ро маслиҳат медиҳанд. Азбаски забони мазкур дар ҳама гуна компютерҳои дорои характеристикаи пасттар наметавонад нағзкор кунад, бинобар ин, истифодаи забони Python[8-10] айни муддаост. Забони мазкур дар аксари мактабҳои давлатҳои пешрафта, аз синфи 7-8 сар карда, дарс дода мешавад. Дар диди аввал омӯзондани муҳити визуалии забони мазкур душвортар ба назар расад ҳам, хонанда метавонад дар як муддати кӯтоҳ ба он одат карда, барномаҳои дилхоҳашро созад. Яке аз хусусиятҳои асосии забони мазкур бепул будани он аст. Илова бар ин, маълумотҳои зиёдеро метавон оиди омӯхтани ин забон ба даст овард. Паҳлуи камбудии ин забон, ва тамоми забонҳои барноманависӣ кам будани (умуман мавҷуд набудани) маводҳои дарсӣ ба забони тоҷикӣ аст. Ин масъала низ солҳои наздик ҳалли худро хоҳад ёфт, муҳим ағоз кардан аст.

Масъалаи дигари ҷорӣ кардани барноманависӣ дар муҳити визуалӣ наҳви ташкили дарс ба ҳисоб меравад. Барои дар сатҳи хуб ташкил намудани дарс бояд аз усули нави таълими фаъол истифода намуда, интихоби барнома ва роҳҳи ҳалли онро ба хонандагони лаёқатманд вогузор кард. Масалан, баъзе хонандагони фаъол ғояҳои зиёди инноватсионӣ дошта, баҳри амалӣ намудани онҳо ба пуштибонӣ ниёз доранд. Ин навъ хонандагон метавонанд, лоиҳаҳои гуногун таҳия карда, дар озмӯнҳои мувофиқ иштирок намуда, обрӯву эътибори хеш ва мактабро дар байни дгар хоандагон ва мактабҳо баланд бардошт. Илова бар ин, тақсим намудани хонандагон ба гурӯҳҳо ва гузоштани масъала байни гурӯҳҳо низ мувофиқи мақсад мебошад. Аз ин ҷо, ибтидо хонандагон кор дар коллективро омӯхта, ҳар гурӯҳ кӯшиш мекунад, ки нисбати гурӯҳи дигар тезтар ва бо шакли беҳтар барномаашро таҳия кунад. Ба ғайр аз ин, агар дар муасиса озмунҳои лоиҳаи беҳтарин тез-тез ташкил карда, муаллифи лоиҳаҳои беҳтарин дар сомона мактаб (агар мавҷуд бошад) ва лавҳаҳои ифтихорӣ ҷой диҳад, хонандагон ҳавасманд гардида, кӯшиш мекунанд, ки лоиҳаҳои беҳтарро таҳия кунад. Илова бар ин, ин амал боиси ҳавасманд гардидани хонандагони дигар мегардад. Дар натиҷа, хонандагон беҳудагардӣ ва ҷангу хархаширо, ки, мутаасифона, солҳои охир дар байни онҳо мушоҳида мешавад, кам намуда, кӯшиш мекунанд, ки тавассути лоиҳаҳои гуногун байни ҳамсабақон обрӯ ва эътибор пайдо кунанд.

Мавриди зикр аст, ки тавассути забони Python метавон барнома барои телефонҳои мобилӣ, сомонаҳо ва ғайра низ таҳия намуд. Баъзе хонандагони фаъол бо шинос шудан ба воситаҳои визуалии забони мазкур кӯшиш мекунанд, ки барномаҳои гуногун барои телефонҳои мобилӣ низ таҳия кунанд. Бо таҳия намудани чунин барномаҳо хонанда метавонанд, дар байни дигар хонандагон худашро ҳамчун донандаи технологияи муосир муаррифӣ намуда, ҳатто барномаашро дар магазинҳои электронии монанди playMarket гузошта, фоида ба даст биёрад. Дар замони таҳаввулоти иҷтимоиву иқтисодӣ ин амал диққати хонандагони дигарро ба омӯхтани технологияҳои муосир ҷалб хоҳад кард. Маълум аст, ки ҳама хонандагон дар оянда нияти барноманавис шуданро надоранд, аммо онҳо каме ҳам бошад, аз технологияҳои муосир баҳраманд мегарданд. Дар ин замина, хонандагоне, ки дар ҳақиқат мехоҳанд оянда барноманавис шаванд, ҷаҳонбинии техникии онҳо инкишоф ёфта, таҷрибаи истифодаи технологияи муосирро ба даст меоранд. Дар натиҷа, ҳангоми дохил шудан ба муассисаҳои олӣ ояндаи худро хуб ҳис намуда, дар соҳаи интихобкардааш мутахассиси ба бозори меҳнат ҷавобгӯ ба воя мерасанд.

Ба сифати намуна, якчанд намунаи барномаҳои сатҳи гуногунро меорем.

Мисоли 1. Сохтани равзанаи визуалӣ.

Барои сохтани равзанаи визуалӣ ё Form объекти класси Tk-ро сохта, сипас якчанд хосиятҳои онро иваз мекунем.

```
from tkinter import *
root = Tk()
root.title("Барномаи визуалӣ дар забони Python»)
root.geometry("400 x 300+300+250»)
root.mainloop()
```

Ҳангоми иҷроиш шакли зерин пайдо мешавад.

Мисоли 2. Ду адад дода шудааст. Барномаи ёфтани суммаи онҳо таҳия карда шавад.

```
from tkinter import *

def addNumbers():
res=int(e 1.get())+int(e 2.get())
myText.set(res)

master = Tk()
master.title("Суммаи ду адад»)
myText=StringVar();
Label(master, text="First").grid(row=0, sticky=W)
Label(master, text="Second").grid(row=1, sticky=W)
Label(master, text="Result:").grid(row=3, sticky=W)
result=Label(master, text=»», textvariable=myText).grid(row=3,column=1, sticky=W)

e 1 = Entry(master)
e 2 = Entry(master)

e 1.grid(row=0, column=1)
e 2.grid(row=1, column=1)

b = Button(master, text="Calculate», command=addNumbers)
b.grid(row=0, column=2,columnspan=2, rowspan=2,sticky=W+E+N+S, padx=5, pady=5)

mainloop()
```

Натиҷа:

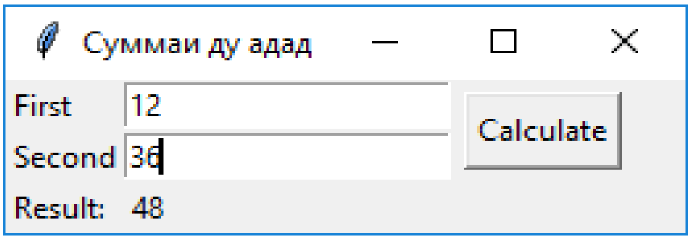

Мисоли 3. Барномаи ҷадвали дарсии электронӣ таҳия карда шавад.

```
from tkinter import *
languages = [(«Душанбе», 1), («Сешанбе», 2), («Чоршанбе», 3), («Панҷшанбе», 4), («Ҷумъа», 5), («Шанбе», 6), («Якшанбе», 7)]

def select():
l = language.get()
if l == 1:
sel.config(text="1)З. тоҷикӣ \n 2)Информатика \n 3)Таърих»)
elif l == 2:
sel.config(text="1)Математика \n 2)Биология \n 3)Варзиш»)
elif l == 3:
```

```
sel.config(text="1)З. англисӣ \n 2)Информатика \n 3)Ҳуқуқ «)
elif l == 4:
sel.config(text="1)З. русӣ \n 2)Химия \n 3)Физика»)
elif l == 5:
sel.config(text="1)Математика \n 2)Химия \n 3)Биология»)
elif l == 6:
sel.config(text="1)Варзиш \n 2)Информатика \n 3)Таърих»)
elif l == 7:
sel.config(text="Истироҳати хуш»)

root = Tk()
root.title("Ҷадвали дарсӣ дар Python»)
root.geometry("360 x 360»)

header = Label(text="Рӯзро интихоб кунед», padx=15, pady=10)
header.grid(row=0, column=0, sticky=W)

language = IntVar()

row = 1
for txt, val in languages:
Radiobutton(text=txt, value=val, variable=language, padx=15, pady=10, command=select)\
.grid(row=row, sticky=W)
row += 1

sel = Label(padx=15, pady=10)
sel.grid(row=1,column=1, sticky=W)

root.mainloop()
```

Натиҷа:

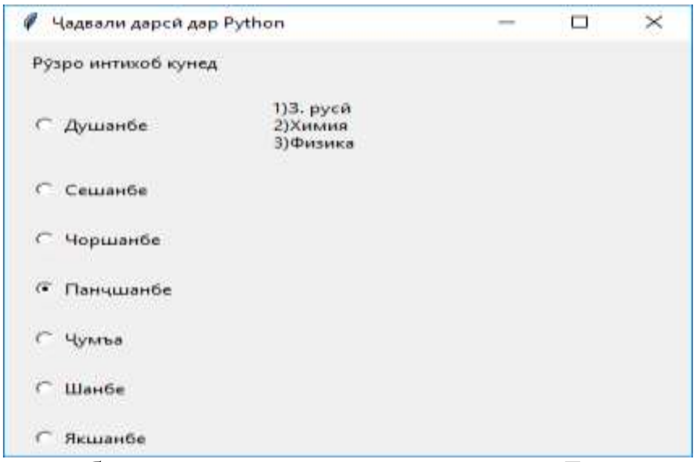

Ба ҳамин монанд, метавон барномаҳои дигарро низ таҳия кард. Барои таҳия кардан метавон аз GUI-ҳои тайёр низ истифода карда, компонентҳоро на ба таври код (тавре ки дар ин ҷо оварда шудааст), балки тавассути конструктор таҳия кард.

Илова бар ин, метавон тавассути Python бозиҳои компютерӣ низ таҳия кард. Яке аз бозиҳои маъмул, ки дар телефонҳои тамғаи Nokia мавҷуд буд, бозии мор ба ҳисоб меравад. Ҳоло коди барномаи мазкурро дар забони Python меорем.

```
import pygame
import time
import random

pygame.init()

white = (255, 255, 255)
yellow = (255, 255, 102)
black = (0, 0, 0)
red = (213, 50, 80)
green = (0, 255, 0)
blue = (50, 153, 213)

dis_width = 600
```

```
dis_height = 400

dis = pygame.display.set_mode((dis_width, dis_height))
pygame.display.set_caption('Бозии морча»)

clock = pygame.time.Clock()

snake_block = 10
snake_speed = 15

font_style = pygame.font.SysFont("bahnschrift», 25)
score_font = pygame.font.SysFont("comicsansms», 35)
def Your_score(score):
value = score_font.render("Суръати Шумо: " + str(score), True, yellow)
dis.blit(value, [0, 0])
def our_snake(snake_block, snake_list):
for x in snake_list:
pygame.draw.rect(dis, black, [x[0], x[1], snake_block, snake_block])
def message(msg, color):
mesg = font_style.render(msg, True, color)
dis.blit(mesg, [dis_width / 6, dis_height / 3])
def gameLoop():
game_over = False
game_close = False
x 1 = dis_width / 2
y 1 = dis_height / 2
x 1_change = 0
y 1_change = 0
snake_List = []
Length_of_snake = 1
foodx = round(random.randrange(0, dis_width - snake_block) / 10.0) * 10.0
foody = round(random.randrange(0, dis_height - snake_block) / 10.0) * 10.0
while not game_over:
while game_close == True:
dis.fill(blue)
message("Барои давом додан тугмачаи C ва барои баромадан тугачаи Q-ро пахш кунед», red)
Your_score(Length_of_snake - 1)
pygame.display.update()
for event in pygame.event.get():
if event.type == pygame.KEYDOWN:
if event.key == pygame.K_q:
game_over = True
game_close = False
if event.key == pygame.K_c:
gameLoop()
for event in pygame.event.get():
if event.type == pygame.QUIT:
game_over = True
if event.type == pygame.KEYDOWN:
if event.key == pygame.K_LEFT:
x 1_change = -snake_block
y 1_change = 0
elif event.key == pygame.K_RIGHT:
x 1_change = snake_block
y 1_change = 0
elif event.key == pygame.K_UP:
y 1_change = -snake_block
x 1_change = 0
elif event.key == pygame.K_DOWN:
y 1_change = snake_block
x 1_change = 0
if x 1 >= dis_width or x 1 < 0 or y 1 >= dis_height or y 1 < 0:
```

```
game_close = True
x 1 += x 1_change
y 1 += y 1_change
dis.fill(blue)
pygame.draw.rect(dis, green, [foodx, foody, snake_block, snake_block])
snake_Head = []
snake_Head.append(x 1)
snake_Head.append(y 1)
snake_List.append(snake_Head)
if len(snake_List) > Length_of_snake:
del snake_List[0]
for x in snake_List[:-1]:
if x == snake_Head:
game_close = True
our_snake(snake_block, snake_List)
Your_score(Length_of_snake - 1)
pygame.display.update()
if x 1 == foodx and y 1 == foody:
foodx = round(random.randrange(0, dis_width - snake_block) / 10.0) * 10.0
foody = round(random.randrange(0, dis_height - snake_block) / 10.0) * 10.0
Length_of_snake += 1
clock.tick(snake_speed)
pygame.quit()
quit()
gameLoop()
```

Ҳангоми иҷроиши ин барнома натиҷаи зерин ба даст меояд:

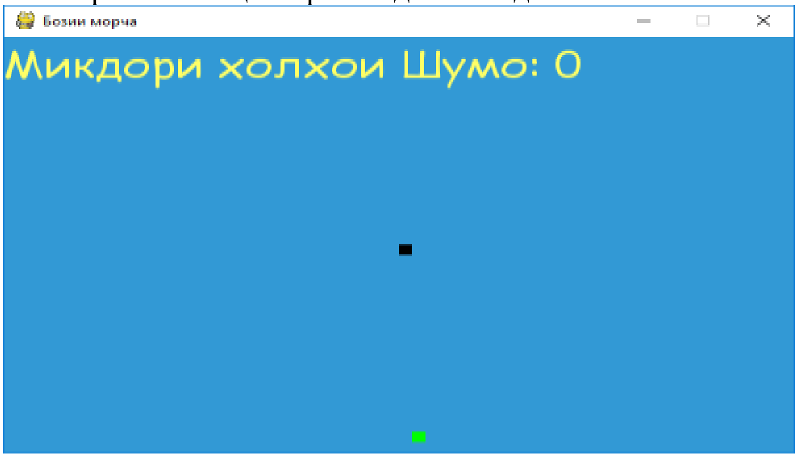

Тавре ки дида мешавад, дар ин ҷо бо коди на он қадар калон хонанда метавонад бозии дилхоҳашро созад. Дар ин ҷо аз китобхонаи pygame истифода карда шудааст.

Ҳамин тариқ, ҳангоми ба хонандагон омӯзондани воситаҳои визуалӣ, хонандагон ба БОН ошно гашта, даричаи аз олами техникӣ ба рӯи худ боз мекунанд. Дар натиҷа, барои дар оянда мутахассиси дилхоҳ соҳа шудан худро омода менамоянд. Дар замони ҳозира, аксари олимон ба он назаранд, ки дар чанд соли дигар донистани барноманависӣ монанди донистани забонҳои хориҷӣ ҳангоми ба кор оғоз кардан пурсида мешавад. Дар бозори меҳнат новобаста аз соҳае, ки коргар дар он кор мекунад, донистани барноманависӣ онро рақобатпазир мегардонад.

АДАБИЁТ

1. Малеев В.В. Общая методика преподавания информатики: учеб. пособие/В.В. Малеев. - Воронеж: ВГПУ, 2005. - 271 с.

2. Боброва И.И. Технологии создания и внедрения интерактивных методических средств обучения в образовательный процесс [Текст] / И.И. Боброва//Вестник компьютерных и информационных технологий. М.- 2010. № 6. С. 48-52.

3. Герасименко С.А. Дополнительное образование школьников в области информатики/ С.А. Герасименко //Вестник Оренбургского государственного университета. – 2004. – № 7. – С. 4954.

4. Ермолаева М.Г. Современный урок: анализ, тенденции, возможности: Учебно-методическое пособие/М.Г. Ермолаева. – СПб.: КАРО, 2008.

5. Кошева, Д.П. Информационные технологии визуализации учебной информации / Д.П. Кошева, Н.В. Дербак // Педагогическое образование на Алтае. – 2016. – № 1. – С. 5056.
6. Петухов А.Ю. Формирование информационной компетентности школьников в системе дополнительного образования на примере учебного модуля курса «Программирование»: автореф. дисс… канд. пед. наук/ А.Ю. Петухов. – Бийск, 2006.
7. Щетинский Ю.А. Управление развитием про
8. https://www.python.org/

ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ ВИЗУАЛЬНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ И ГРАФИЧЕСКИХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ЯЗЫКА PYTHON ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА ШКОЛЬНИКОВ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

В статье обсуждается разработка наглядных пособий и графических возможностей языка программирования Python для улучшения интеллектуальных способностей учащихся старших классов средних общеобразовательных школ (СОШ). Как известно, курс информатики в школе основное внимание уделяется интеллектуальному и алгоритмическому развитию учащихся. Из-за небольшого количества часов учителя не могут обсуждать наглядные пособия и графические возможности. Поэтому учащиеся 9-11 классов могут, в качестве дополнительного обучения, изучить эту часть программирования.

Ключевые слова. *Информатика, программирование, визуальные среды, графические возможности, программа, алгоритм, функция, компонент, свойства, метод.*

Сведения об авторах:

***Арабов Муллошараф Курбонович** - Кандидат физико-математических наук, Российско-Таджикский славянский университет, доцент кафедры информатики и информационных систем, адрес: 734025, Республика Таджикистан, Душанбе. Душанбе, ул. Мирзо Турсунзода, 30. Тел: (+992) 907380099, E-mail: cool.araby@mail.ru*

***Умарзода Шарифмуроди Умар** - старший преподаватель Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, старший преподаватель кафедры информативный технологи, адрес: 734003, Republic of Tajikistan, г. Душанбе, проспекть Рудаки 121. Тел: (+992) 931693133, E-mail: sharifmurod_6161@mail.ru*

About the authors:

***Arabov Mullosharaf Kurbanovich** - Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Russian-Tajik Slavic University, Associate Professor, Department of Informatics and Information Systems, address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe. Dushanbe, st. Mirzo Tursunzoda, 30. Phone: (+992) 907380099, E-mail: cool.araby@mail.ru*

***Umarzoda Sharifmurodi Umar**- Senior Lecturer of Department of Informative Technologies of the Tajik State Pedagogical University named after Senior S. Aini, address: 734003, Republic of Tajikistan, Avenue. Rudaki, 121. Phone: (+992) 931693133, E-mail: sharifmurod_6161@mail.ru*

АСОСҲОИ ДИДАКТИКӢ-МЕТОДИИ ТАЙЁРИИ КАСБИИ ОМӮЗГОРОНИ ОЯНДА ЗИМНИ БА РОҲ МОНДАНИ КОРҲОИ МУСТАҚИЛОНА БО ИСТИФОДАИ САЛОҲИЯТНОКӢ ДАР ТАЪЛИМИ БИОЛОГИЯИ СИНФҲОИ 5-9

Хидиров Ғ., Бандаев С., Баротзода К.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Яке аз масъалаҳое, ки имрӯзҳо дар мадди назари аҳли маорифи мамлакат қарор дорад, шарҳу тавзеҳи истилоҳи «салоҳиятнокӣ», мазмуну мундариҷаи он ба шумор меравад ва ин баҳс қобили таваҷҷуҳ аст, зеро таҳсилоти муосир пур аз ғояҳои навини методу тарзҳои гуногуни таълим буда, татбиқи онҳо рушду нумӯи соҳаро таъмин менамояд.

Маҷмӯан, салоҳиятнокии таҳсилотӣ ифодакунандаи таносуби матлуб байни донистан ва тавонистан, маҷмӯи талаботи ба тайёрии таҳсилотии хонанда, ба донишандӯзӣ, малака, маҳорат, таҷрибадории ӯ пешниҳодшаванда мебошад.

Моҳияти салоҳиятҳои асосиро иҷтимоишавии шахс ташкил медиҳад. Инҳо маҷмӯи қобилиятҳое мебошанд, дар тамоми фанҳо ташаккул дода мешаванд ва нақши тарбиятгарии омӯзгор дар ин маврид муҳим аст, агар омӯзгор салоҳиятнок набошад, ҳоҷати сухан дар бораи ташаккули салоҳиятҳои асосӣ нест.

Донистан ё дониш дар таълими босалоҳият ҷузъи таркибии малака ҳисоб шуда, барои санҷидан, бо намуна муқоиса кардан ва ислоҳи ғалатҳо истифода бурда мешавад. Салоҳиятро таълим намедиҳанд, балки салоҳият дар натиҷаи азхуд кардани дониш, малака ва маҳоратҳо ташаккул меёбад. Босалоҳиятӣ натиҷаи амалии дониш, малака ва маҳорат аст.

Бояд қайд кард, ки низоми таълими салоҳиятнокӣ муносибатҳо ва раванди таълим хусусиятҳои ба

худ хос дорад. Ин хусусиятҳо дар муносибати хонанда ба таълим, нақши омӯзгор дар раванди таълим, муносибати омӯзгору хонандагон, хонандагону маводи таълим ва муносибат байни ҳамдигар таҷассум меёбад. Донистан ва дар амал татбиқ кардани ин хусусиятҳо ба омӯзгор имконият медиҳад, ки сатҳи азхудкунии малака ва салоҳиятҳоро баланд бардошта, ҳамзамон барои ташаккули шахсияти мустақил, озодандеш ва маърифатнок замина гузорад. Дар низоми таълими салоҳиятнокӣ раванди ташаккули салоҳиятҳо вақт ва муносибати мураккабро талаб мекунад. Дар муқоиса бо низоми таълими ба дониш асосёфта (анъанавӣ), низоми нав иҷрои амалҳои дараҷаҳои гуногуни мураккабӣ ва давомнокии номуайянро талаб мекунад.

Зимни истифодаи дарсҳо бо усули салоҳиятнокӣ, омӯзгор ба хонандагон оид ба мавзӯъ лексияи хурдро ташкил намуда, азхудкунии мавзӯъро бо истифодаи корҳои мустақилона ба роҳ мемонад.

Кори мустақилона ин фаъолияти эҷодӣ ва инфиродии ҳар як хонанда дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба ҳисоб рафта, ҳангоми иҷрои он шавқи донишандӯзии онҳо зиёд гардида, мустақилона кор карданро ёд мегиранд ва боиси тадбиқи салоҳиятнокӣ мегардад. Донишандӯзӣ аз хонандагон иҷрои кори мустақилонаро бо китоби дарсӣ, расмҳо, нақшаҳо, тестҳо, корҳои лабораторӣ, маводҳои табиӣ. маҳфилҳои фаннӣ, корҳои беруназсинфӣ, омӯхтани адабиёти илмӣ ва оммавиро тақозо менамояд.

Кори мустақилона ин фаъолияти эҷодӣ ва инфиродии ҳар як хонанда ба ҳисоб рафта, ҳангоми иҷрои он шавқи донишандӯзии онҳо зиёд мегардад. Донишандӯзӣ аз хонандагон иҷрои кори мустақилонаро бо китоб ва омӯхтани адабиёти илмӣ, методӣ ва оммавиро тақозо менамояд.

Зимни иҷро намудани корҳои мустақилона хонандагон донишҳои нав гирифта, маҳорату малакаи нав пайдо мекунанд, дар онҳо хусусиятҳои мустақилият, фаъолнокӣ, боиродагӣ ва ғайраҳо инкишоф меёбад.

Қайд намуд, ки кори мустақилонаи хонанда бо истифодаи салоҳиятнокӣ фаъолияте мебошад, ки бе ёрии устод назорат карда мешавад ва дар он дараҷаи дониш, маҳорат, малака ва расидан ба мақсади гузошташуда таҷассум меёбад.

Набудани маводи таълимӣ сифати гузаронидани машғулиятҳои мустақилонаро паст мегардонад ва равиши кори устодро ба душвориҳо дучор менамояд.

Бинобар ин зарур аст, ки барои пурсамар гузаронидани машғулиятҳои мустақилона бояд омӯзгорон ба хонандагон маводи ёрирасонӣ таълимиро пешкаш намоянд. Ба маводи таълимии ёрирасон саволҳои тестӣ, ҷадвал, графику диаграммаҳо дохил мешаванд, ки ин маводҳо самаранокии машғулиятҳои мустақилонаро бо роҳбарии омӯзгор таъмин менамоянд.

Дар машғулиятҳои мустақилона хонандагон малакаи мустақилона аз худ намудани донишҳоро пайдо мекунанд. Кори мустақилона хонандагонро асосан ба ҷустуҷӯи донишҳои нав ва иловагӣ ҳидоят месозад.[1.2.3].

Корҳои мустақилона дар лаҳзаҳои дарс бо усулҳои гуногун ташкил карда мешаванд, ки хонандагон онро аз рӯи супоришҳо ва бо роҳбарии муаллим иҷро мекунанд. Ташкил кардани корҳои мустақилона дар синф ба донишу таҷриба ва истеъдоди баланди омӯзгори биология вобастагии калон дорад. Зимни иҷрои корҳои мустақилона тамоми хонандагони синф ҷалб карда мешаванд.

Корҳои мустақилона дар дарсҳои лабораторӣ, амалӣ ва лаҳзаҳои гуногуни дарсҳои биология бо усулҳои гуногун ташкил карда мешавад, ки хонандагон он супоришҳоро бо роҳбарии муаллим иҷро мекунанд. Ба роҳ мондани корҳои мустақилона дар синф аз фанни биология ба савияи донишу таҷриба ва истеъдоди баланди омӯзгор вобастагии калон дорад. Инчунин зимни корҳои мустақилона синну соли хонандагон ба ҳисоб гирифта мешавад.

Омӯзгор метавонад, ки дар дарсҳои лабораторӣ, дарсҳои ҷамъбастӣ ва лаҳзаҳои гуногуни дарс бо хонандагон дар синф ё беруназсинфӣ корҳои мустақилонаро бо истифода аз салоҳиятнокӣ ба роҳ монад.

Омӯзгор барои мустаҳкам намудани маводи нав метавонад аз расмҳои схематикии рустаниҳо ва ҳайвонот истифода барад. Ӯ дар дарсҳои ҷамъбастӣ ва мустаҳкамкунии мавзуъ ба ҳар як хонанда расмҳои дар варақа пешакӣ кашидаро пешкаш менамояд, ки дар он узвҳо бо рақамҳо дарҷ ёфтаанд. Хонандагон аз рӯи рақамҳои расм номи узвҳоро ёфта, вазифаҳои онҳоро муайян мекунанд ва ба дафтарашон менависанд. Омӯзгор дафтари онҳоро санҷида, аз рӯи натиҷаи кор ба онҳо баҳогузорӣ менамояд.

Корҳои мустақилона дар се шакл: фардӣ; дукаса ва чоркаса ва гурӯҳӣ ба роҳ монда мешавад.

Корҳои мустақилонаи хонандагонро дар рафти омӯзиши мавзӯи нав ва зимни мустаҳкамкунии дарс ба роҳ мондан ба мақсад мувофиқ мебошад. Ҳолати якум характери тадқиқотӣ дорад. Масалан, муаллим дар бораи сохти скелети қурбоққа ва вазифаҳои вай маълумот дода, хонандагон мустақилона аз рӯи скелети қурбоққа қисмҳои алоҳидаашро ёфта, онро бо скелети моҳӣ муқоиса мекунанд ва фарқияти онҳоро муайян намуда, расмҳои қисмҳои алоҳидаи скелетро дар дафтарашон мекашанд. Дар охир натиҷаикори мустақилонаи хонандагон аз тарафи муаллим ҷамъбаст карда мешавад, ки чунин аст:

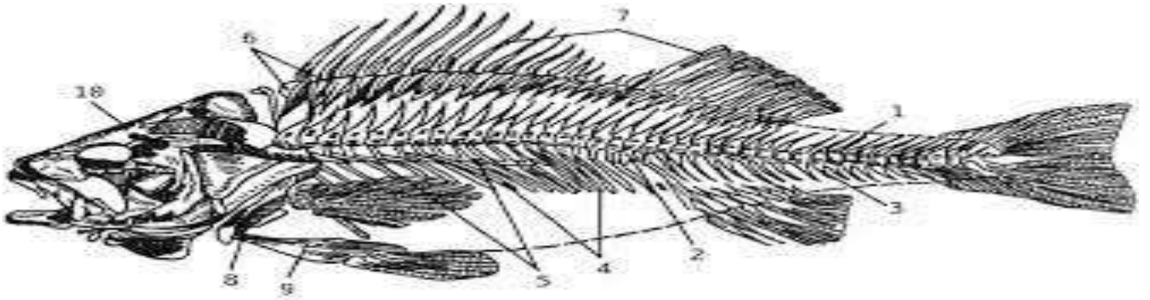

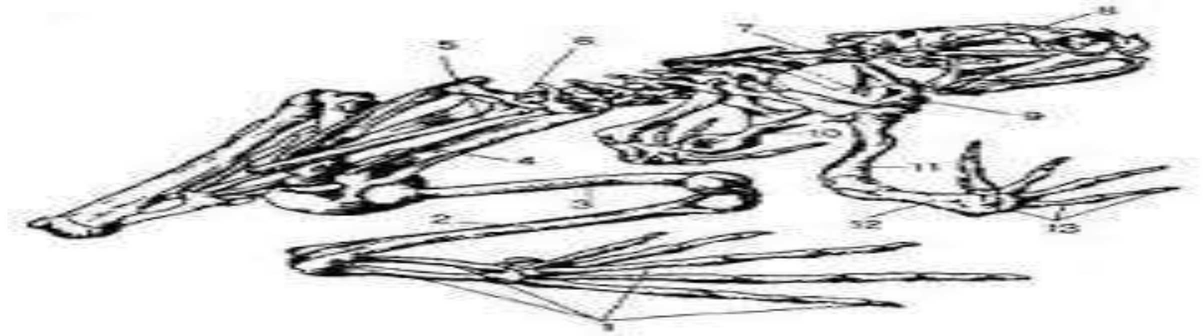

Кадом ҳайвонот аломатҳои номбурдаро доранд	моҳиён	обхокиҳо
1.Узвҳои хатти паҳлӯгӣ	+	
2.Сӯрохиҳои дарунӣ-хонаҳо		+
3.Скелети дарунӣ	+	+
4.Сутунмӯҳраи боқувват	+	
5.Скелет чунин устухонҳо дорад: шона, чамбари гардан, устухони обхӯрак, устухони тӯш	+	+

Бо истифодаи маводҳои табиӣ кори мустақилонаи хонандагонро дар дарс ба роҳ мондан қулай аст. Кори мустақилона аз рӯи маводи табиӣ ҳиссиёти тадқиқотӣ, эстетикӣ ва инчунин муҳаббати хонандагонро нисбат ба табиат ва ҳайвоноти маҳали худ афзун мегардонад [7.8].

Баъди баёни маводи нав ба хонандагон кори мустақилона супоридан аз аҳамият холӣ нест. Супоришро 10-15 дақиқа бо тариқи фардӣ ва гурӯҳӣ гузаронидан мумкин аст. Масалан, муаллим аввал дар бораи харчанг маълумоти умумӣ дода, сипас ба хонандагон чунин супоришҳо медиҳад:

1. Сохти берунии харчангро мушоҳида намуда, онро бо кирмҳо муқоиса кунед.
2. Сохти танаи харчанг чӣ гуна аст, буғумҳои алоҳидаи онро ёбед.
3. Микдори пойҳо ва мӯйлабҳои онро муайян кунед.
4. Узвҳои биноӣ ва ҳаракаткунандаи харчангро ёбед.
5. Пӯшиши танаи харчангро аз назар гузаронед.
6. Намуди берунии харчангро ба дафтаратон кашед.

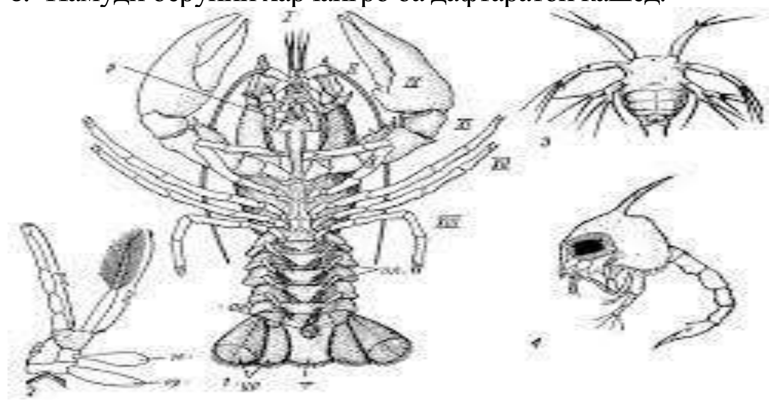

Кори мустақилонаи хонандагонро баъди баёни типҳо ва синфҳои алоҳидаи ҳайвонот ташкил намудан аҳамиятнок аст. Масалан, пас аз таълими типи нармбаданҳо ба хонандагон чунин супоришҳо додан мумкин аст:

1. Гӯшмоҳии бедандонакро аз назар гузаронед.
2. Аз рӯи гӯшмоҳӣ ва сохт ба кадом синф мансуб будани онро маълум кунед.
3. Сохти гӯшмоҳӣ чӣ гуна аст, аз рӯи он синну соли бедандонакро муайян кунед.
4. Узвҳои ҳиссиёт ва ҳаракатро ёбед.

Муаллим барои мустаҳкам намудани маводи нав аз расмҳои схематикии ҳайвонот истифода бурда, корҳои мустақилонаро ба роҳ мемонад. Чунончи, вай ба тахтаи синф расми ҳайвони омӯхташавандаро кашида, узвҳои алоҳидаи онро бо рақамҳо ифода мекунад. Сипас, ба хонандагон супориш дода мешавад, ки ҳар кадом номи узвҳои бо рақамҳо нишон додашударо ёбанд, вазифаҳои онҳоро муайян кунанд ва ба дафтарашон нависанд. Мисол, аз рӯи расми сохти дохилии амёба дар дарс рақамҳоро ба узвҳои дохилӣ мувофиқат карда, ба муаллим пешкаш мекунанд. Муаллим натиҷаи кори онҳоро ҷамъбаст намуда, ба онҳо баҳо мегузорад.

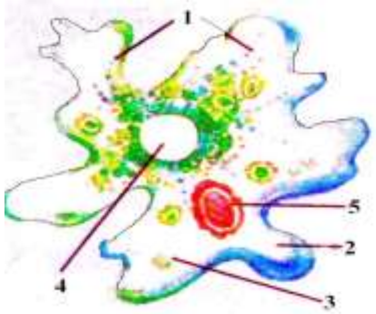

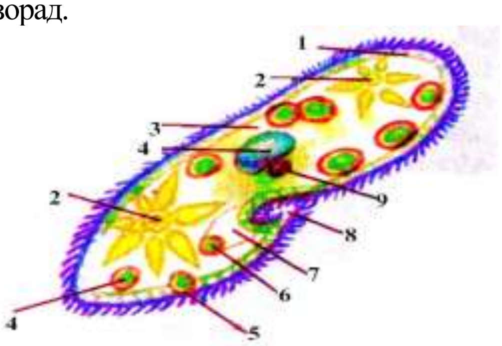

Сохти амёбаи муқаррарӣ Сохти инфузорияи патакча

Дар корҳои мустақилонаи хонандагон вобаста ба мавзӯъ, бобҳо ё типҳои калон супоришҳои ҷадвалҳо мураккаб мешаванд. Масалан, баъди омӯхтани типи ҳайвонҳои якҳуҷайрагӣ дар таблитса номҳои ҳамаи синфҳо навишта мешавад. Хонандагон онҳоро мустақилона муқоиса карда, ба хоначаҳои алоҳида ҷавоби хаттӣ менависанд. Ифодаи чунин хонандагонро водор мекунад, ки донишҳои гирифтаашонро ҷамъбаст кунанд, аз адабиёти иловагӣ ва китоби дарсӣ пурра истифода баранд. Муаллим метавонад кори мустақилонаи хонандагонро аз рӯи китоби дарсӣ ва дигар адабиёти иловагӣ низ ташкил намояд. Дар китобҳои дарсии нав вобаста ба омӯзиши салоҳиятнокӣ маводҳои зиёд барои кори мустақилона мавҷуд аст. Ба муаллимон зарур аст, ки аз ин маводҳои китоби дарсӣ дар равиши дарс фаъолона истифода баранд [7.8.14].

Натиҷаи иҷроиши кори хонандагон дар муқоисаи ҳаётии соддатаринҳо чунин аст:

Объекти омӯзиш	**Амёбаи муқаррарӣ**	**Эвгленаи сабз**	**Инфузорияи патакча**
Муҳити зист	Обҳои ширин ва шӯр	Обҳои ширин ва шӯр	Обҳои ширин ва шӯр
Сохти бадан	Гирд ва ҳангоми ҳаракат тағйирёбанда	Дарозрӯя ва дар тарафи пеши ба-данаш қамчинак дорад	Дарозрӯя буда, ба патаки пойафзол монандӣ дорад. Бо мӯякҳо пӯшида аст.
Ҳаракат	Бо ёрии пойҳои қалбакӣ	Бо ёрии қамчинак ҳаракат мекунад	Бо ёрии мӯякҳои сатҳи бадан
Мутаасиршавӣ	Аз таъсири мод-даҳои химиявӣ, механикӣ ва рӯшноӣ	Аз таъсири мод-даҳои химиявӣ, механикӣ ва рӯшноӣ	Аз таъсири мод-даҳои химиявӣ, механикӣ ва рӯшноӣ

Инчунин бо истифода аз салоҳиятнокӣ ба хонандагон кори мустақилонаро бо тарзи кори хаттӣ ташкил кардан мумкин аст, ки онҳо тарзи ғизогирӣ, шакли бадан ва ҳаракати соддатаринҳоро муқоиса намуда, дар ҷадвали зерин ҷой мекунанд.

Соддатаринҳо	Ғизогирӣ	Берун шудани хӯроки ҳазмнашуда	Шакли бадан	Ҳаракат
Эвгленаи сабз	Моддаҳои ғайри органикӣ ва моддаҳои ҳалшудаи органикиро мехӯрад.	Аз ҳар қисми бадан	нисбатан доимӣ	Бо ёрии қамчинакҳо
Амёбаи мукарррӣ	Моддаҳои органикиро мехӯрад	Аз ҳар қисми бадан Аз ҳар қисми бадан	ғайри доимӣ	Бо ёрии пойҳои қалбакӣ

Патакча	Моддаҳои органикиро мехӯрад	Аз ҷойи муайян	доимӣ	Бо ёрии мӯякҳо

Кори мустақилонаи хонандагон, одатан аз сӯҳбати муаллим оғоз шуда, бо такрор ва мустаҳкамкунии маводи омӯхташуда ба охир мерасад. Баъди баёни мавзӯи нав муаллим метавонад бобҳо ва саҳифаҳои алоҳидаи китобро барои кори мустақилона пешкаш намояд. Ин дониши гирифтаи хонандагонро мустаҳкам мекунад ва малакаи мустақилона меҳнат карданро ташаккул медиҳад.

Дар кори мустақилонаи хонандагон истифодаи саволу супоришҳо ва расмҳои схематикии китоб (сохти узвҳои дарунӣ ва берунӣ, узвҳои ҳозима, асаб гардиши хун ва ғайра) аҳамияти хеле калон дорад.

Масалан, зимни омӯзиши мавзӯи «Давраҳои инкишофи паҳнкирмҳои муфтхӯр» бо истифодаи расм хонандагон сикли инкишофи кирми ҷигармакро шарҳ медиҳанд.

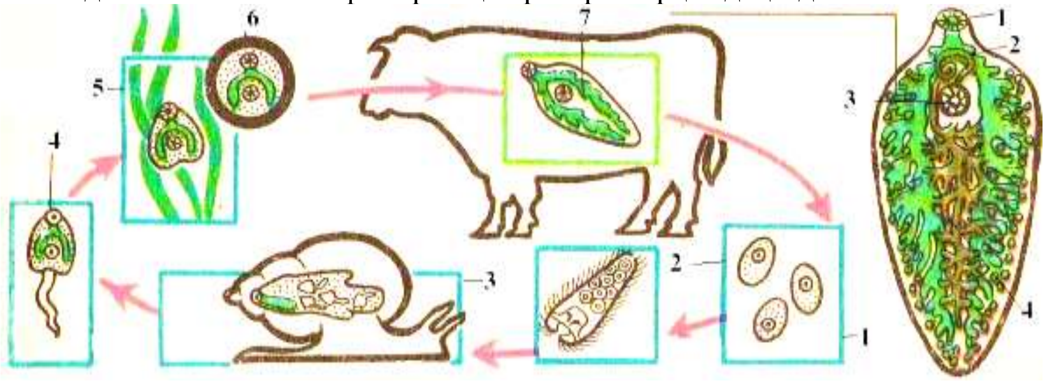

Зимни омӯзиши мавзӯи «Скелети одам» бо истифода аз расм хонандагон оид ба сохти скелети косахонаи сар ва рӯйи одам маълумот медиҳанд.

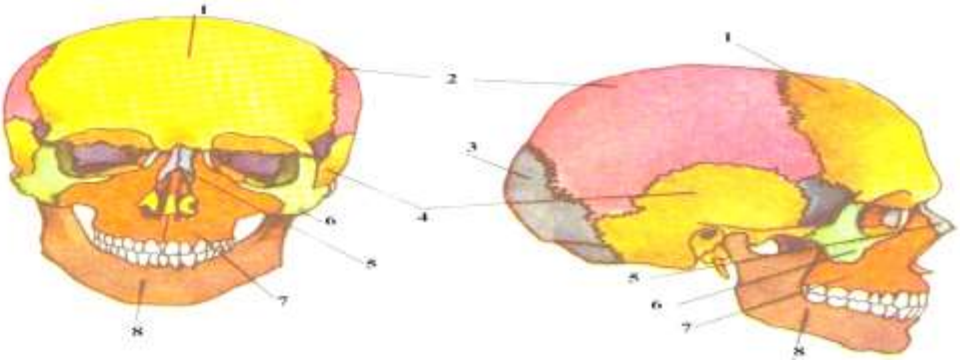

Зимни омӯзиши мавзӯи «Системаи ҳозима» хонандагон оид ба қисмҳои системаи ҳозима маълумот медиҳанд.

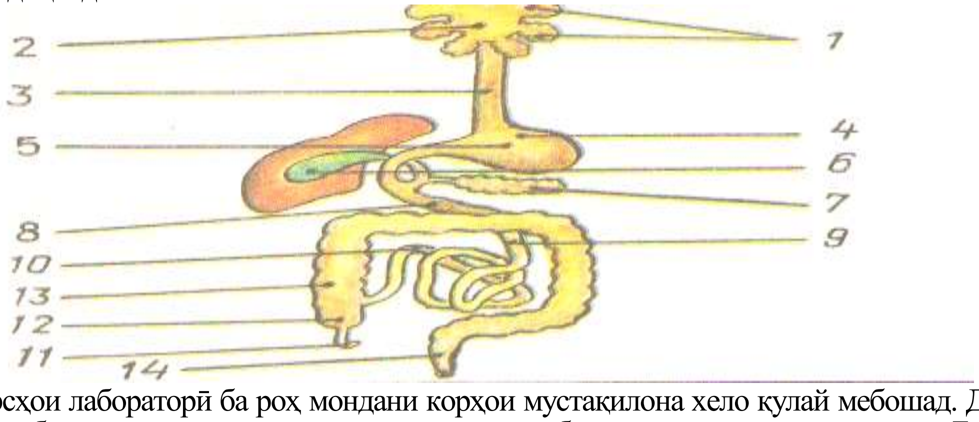

Дар дарсҳои лабораторӣ ба роҳ мондани корҳои мустақилона хело қулай мебошад. Дар ин ҳолат хонандагонро ба гурӯҳҳо ҷудо намуда, мавзӯи кори лабораторӣ пешниҳод мегардад. Баъди анҷоми кор гурӯҳҳо натиҷаи корашонро ҷамъбаст намуда, ба омӯзгор пешниҳод менамоянд.

Масалан, кори мустақилонаро зимни омӯзиши як соат дарси лабораторӣ дар мавзӯи «Мушоҳидаҳо дар бораи сохт ва ҳаракати инфузорияи патакча» пешниҳод менамоем. Ҳонандагонро ба гурӯҳҳо тақсим намуда, онҳоро ба равиши кор вобаста менамоем.

Таҷҳизот: пробирка бо шираоби инфузорияи патакчадор, заррабин бо штатив, микроскоп, қатрачакон, пахта, шишаи предметӣ ва пӯшиш.

Рафти амалиёт:

1. Пробиркаро ба даст гирифта, нигоҳ кунед, ки оё инфузорияи патакчаро бо чашми одӣ дидан

мумкин аст ё не? Агар дида тавонед, мушоҳида кунед, ки дар кадом қисми пробирка миқдори онҳо зиёд мебошанд.

2. Дар болои шишаи предметӣ аз шираоби пробиркаи инфузориядор як қатра обро чаконед. Онро тавассути заррабин ё микроскоп бинед ва шуморед, ки дар ин қатраи об чанд адад инфузория мавҷуд аст. Муайян кунед, ки шакли бадани онҳо чи хел аст, чӣ гуна ҳаракат мекунанд, қисми пеши бадан аз қафои бадан чӣ тафовут дорад?

3. Ба қатраи оби инфузориядор якчанд нахи пахтаро гузоред, қатраи обро бо шишаи рӯйпӯш пӯшонед ва дар мизчаи микроскоп гузошта, тавассути калонкунаки хурд нигоҳ кунед. Бо ёрии расми китоб муайян кунед, ки тавассути калонкунаки хурд кадом органоидҳои инфузорияро дидан мумкин аст.

4. Инфузорияро тавассути калонкунаки калон дар зери микроскоп нигоҳ кунед. Шишаи предметро тарзе гузоред, ки як ё якчанд инфузория дар байни наххои пахта монад. Мушоҳида кунед, ки кадом узвҳои инфузорияро дидан мумкин аст?

5. Ҳамаи он чиро, ки дар зери микроскоп мебинед, расм кашед ва мушоҳидаҳои худро дар дафтаратон нависед.

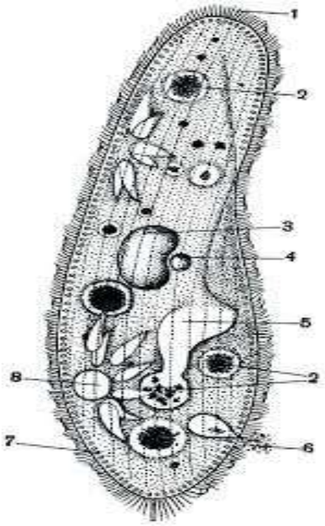

Инчунин, зимни омӯзиши мавзӯъҳои дарси зоология дар дарсҳо бо истифодаи тестҳо ба хонандагон корҳои мустақилони ташкил кардан мумкин аст.

1. Инфузория бо кадом роҳ афзоиши ҷинсӣ мекунад?
А) копулятсия
Б) конюгатсия
В) шизогения
Г) оосиста

2. Дар Тоҷикистон чанд намуди нематоти муфтхӯри инсон мавҷуд аст?
А) 4
Б) 6
В) 8
Г) 10

3. Рӯйпӯши бадани бандпойҳо аз чӣ иборат аст?
А) скелет
Б) моддаи исфанҷӣ
В) хитин
Г) мушак

4. Афзоиши ҷинсии гидра дар кадом фасли сол оғоз меёбад?
А) тирамоҳ
Б) тобистон
В) баҳор
Г) зимистон

5. Қатори ҳашаротҳоро ба узвҳои даҳонӣ мувофиқат кунед:
1) халандаю маканда А) қатори нонхӯрак
2) хоянда В) қатори шабушк ва кайк
3) макандаю лесанда С) қатори пулакчаболҳо
4) маканда D) қатори пардаболҳо
5) хоянда

6. Мувофиқати ҳашаротҳоро ба қаторҳо муайян намоед:

А) қатори сахтболҳо 1) нимфалис антиопа
В) қатори пулакчаболҳо 2) саргинғелон
С) қатори пардаболҳо 3) малах
Д) қатори ростболҳо 4) орӯ
5) кӯрпашша

Иҷрои корҳои мустақилона дониши гирифтаи хонандагонро мустаҳкамтар, чуқуртар ва саҳеҳтар карда, ҳиссиёти кунҷковӣ, мушоҳидачигӣ ва таҳқиқии онҳоро ривоҷ медиҳад ва дар онҳо меҳнатдӯстӣ, эҷодкорӣ, ватандӯстӣ ва меҳру муҳаббат нисбат ба табиати худро тарбия менамояд. Дар иҷрои корҳои мустақилона хонандагон мустақилона меҳнат кардан, таҳқиқ намудан, эҷодкорӣ ва хулоса баровардaнро меомӯзанд[1.6.12].

Ташкил кардани корҳои мустақилона дар дарсҳо аҳамияти калони таълимию тарбиявӣ дошта, фаъолияти синфро ба дарс зиёд намуда, бекории хонандагонро пешгирӣ менамояд. Зимни корҳои мустақилона хонандагон воситаҳои аёнии табиӣ ва тасвириро меомӯзанд, варақчаҳои дидактикиро пур мекунанд ва маводҳои дар экскурсия ҷамъ овардашударо ба тартиб медароранд.

АДАБИЁТ

1. Балакирева Э.В. Организация самостоятельной работы студентов по педагогическим дисциплинам: / Э.В. Балакирева, Р.У. Богданова и др. // Учебно-методическое пособие для преподавателей высшей школы. Часть I. – СПб, 2008.
2. Барномаи таълими фанни биология дар синфҳои 5-11. Д., 2018.
3. Воронин А.С. Самостоятельная работа студентов. / А.С. Воронин // Учебно-методическое пособие для студентов. – Екатеринбург, 2005.
4. Верзилин Н.М. Общая методика преподавания биологии. // Н.М. Верзилин, В.М. Корсунская - М., 1976.
5. Зубайдов У.З., Баротзода К.А., Каримзода А., Шарипов М. Методикаи таълими биология. Душанбе, 2020
6. Зубайдов У.З. Тавсияҳои методӣ оид ба ташкили корҳои мустақилонаи беруназаудитории донишҷӯён. / У.З. Зубайдов, С.Ш. Алимов - Душанбе, 2014
7. Маҳмадзиёев А. Зоология. / А. Маҳмадзиёев - Душанбе, 2013
8. Маҳмадзиёев А. Роҳнамои зоология барои синфи 7. / А. Маҳмадзиёев - Душанбе, 2019.
9. Иванова Р.Г. Самостоятельные работы по химии. / Р.Г. Иванова, Т.З. Савич, И.Н. Чертков– М.: «Просвещение», 1982.
10. Измайлова М.А. Организация внеаудиторной самостоятельной работы студентов. / М.А. Измайлова // Мет. пособие. – М.: «Дашков и К», 2008. – 64 с.
11. Рубочкин В.А. Методические рекомендации по самостоятельной работе студентов. В.А. Рубочкин – М., 1998.
12. Умаров У.С. Кори мустақилонаи донишҷӯён бо китоб дар низоми кредитии таҳсилот. / У.С. Умаров – Душанбе, 2013.
13. Усова А.А., Вологодская З.А. Самостоятельная работа учащихся по физике в средней школы. / А.А. Усова, З.А. Вологодская – М.: «Просвещение», 1981.
14. Корсунская В.М. и др. Уроки общей биологии. / В.М. Корсунская и др.- М., 1988.
15. Филатова Н.Ф., Луцкая Л.А. Уроки зоология. / Н.Ф. Филатова, Л.А. Луцкая - М., 1979.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ И МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К ВЕДЕНИЮ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ КОМПЕТЕНЦИЙ В ПРЕПОДАВАНИИ БИОЛОГИИ ДЛЯ 5-9 КЛАССОВ

Следует отметить, что система компетентностного образования имеет свои особенности взаимоотношений и процесса обучения. Эти особенности отражаются в отношении ученика к обучению, роли учителя в учебном процессе, отношениях между учителем и учениками, учениками и учебными материалами, а также во взаимоотношениях между ними. Знание и применение этих качеств на практике позволяет учителю повысить уровень владения навыками и компетенциями, в то же время закладывая основу для формирования независимой, свободомыслящей и просвещенной личности. В системе обучения компетенциям процесс развития компетенций требует времени и комплексного подхода. В отличие от системы образования, основанной на знаниях (традиционной), новая система требует выполнения действий разной степени сложности и неопределенной продолжительности.

Грамотно используя уроки, преподаватель организует для учащихся небольшую лекцию по теме и осваивает тему самостоятельно.

Самостоятельная работа - это творческая и индивидуальная деятельность каждого учащегося в общеобразовательных учреждениях, повышающая их интерес к учебе, обучающая самостоятельной работе и ведущая к реализации компетенций. Студенты учатся самостоятельно работать с учебниками, чертежами, планами, тестами, лабораторными работами, природными

материалами. тематические клубы, внеклассные занятия, изучение научной и популярной литературы.

***Ключевые слова**: ученик, компетенция, рисунок, схема, компетенция, самостоятельная работа, класс, группы, урок, животные, простейшие, черви.*

DIDACTIC AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS TO CONDUCT INDEPENDENT WORK USING COMPETENCIES IN TEACHING BIOLOGY FOR GRADES 5-9

It should be noted that the system of competence-based education has its own characteristics of relationships and the learning process. These features are reflected in the student's attitude to learning, the role of the teacher in the learning process, the relationship between teacher and students, students and teaching materials, as well as in the relationship between them. Knowledge and application of these qualities in practice allows the teacher to increase the level of skills and competencies, at the same time laying the foundation for the formation of an independent, free-thinking and enlightened personality. In the competence training system, the process of developing competencies takes time and an integrated approach. Unlike the knowledge-based (traditional) education system, the new system requires actions of varying degrees of complexity and indefinite duration.

Using the lessons competently, the teacher organizes a short lecture on the topic for the students and masters the topic on their own.

Independent work is the creative and individual activity of each student in educational institutions, which increases their interest in learning, teaches independent work and leads to the implementation of competencies. Students learn to work independently with textbooks, drawings, plans, tests, laboratory work, natural materials. thematic clubs, extracurricular activities, study of scientific and popular literature.

***Key words**: student, competence, drawing, diagram, competence, independent work, class, groups, lesson, animals, protozoa, worms.*

Сведения об авторах:

***Хидиров Голиб** - асисстент кафедры общая биология и методика препадавание биологииТаджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел.: (+992) 934060621.*

***Бандаев Сироджиддин** – доктор химический наук, профессор кафедры органическая химия Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел.: (+992) 907747409.*

***Баротзода Камолиддин Ашур** – кандидат педагогических наук, доцент кафедры общая биология и методика препадавание биологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел.: (+992) 934050446.*

About authors:

***Khidirov Golib** - Assistant of the Department of General Biology and Methods of Teaching Biology at the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Phone: (+992) 934060621*

***Bandaev Sirojiddin** - Doctor of Chemical Sciences, Professor of the Department of Organic Chemistry Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Phone: (+992) 907747409.*

***Barotzoda Kamoliddin Ashur** – Candidate pedagogical sceinces Associate Professor of the Department of General Biology and Teaching Methodology Biologists of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Phone: (+992) 934050446.*

УДК 574,6:477.63/64

МЕТОДИКАИ ОМӮЗИШИ ЗАБОНҲОИ БАРНОМАСОЗӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Мирзоев С.Ҳ., Саидзода И.М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳайётов Қ.Э.

Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Забонҳои барномасозӣ ҳамчун як илми навин дар фаъолияти инсонӣ миёнаҳои асри гузашта, мавриди истифода қарор гирифтанд. Бояд гуфт, ки дар аввали пайдоиш барои МЭҲ-и наслҳои якум ба барномасозӣ машғул шудан, як масъалаи басо душвор ба ҳисоб мерафт. Бо рушд кардани технологияҳои компютерӣ, тасвирҳои навини забонҳои барномасозӣ рӯи кор омад ва боиси он шуд, ки шумораи бештари одамон ба барномасозӣ машғул шаванд.

Дар ҷамеаи имрӯза, талабот ба омӯзиши забонҳои барномасозӣ хеле зиёд шудааст. Бисёре аз

муҳассилини мактабҳо орзӯи барномасоз шуданро доранд, аз ин рӯ, мо зарӯр шуморидем, ки мавзӯи таҳқиқотӣ барои роҳнамоии муҳассилини сини мактабӣ таҳия карда шавад [7, 8].

Ҳар як шахсе, ки хоҳиши барномасоз шуданро дорад, бояд оиди методикаи омӯзишии забонҳои барномасозӣ маълумоти зарӯриро дошта бошад.

Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон, забонҳои барномасозиро дар дохили фанни технологияи иттилоотӣ барои хонандагони синфи 10-ум дарс мехонанд. Ин раванд ба муҳассилин имконият медиҳад, то аз асосҳои алгоритмсозӣ, барномасозӣ ва сабки объектгароӣ бохабар шаванд [3,].

Дар раванди тадриси дарси забонҳои барномасозӣ, хонанда бояд дарк намояд, ки:

1. Забонҳои барномасозӣ принсипҳои бунёдии ТИ ва идоракунии кори нармафзории компютер мебошанд. Бе донистани забонҳои барномасозӣ, фаҳмидани барномаҳои компютерӣ ғайриимкон аст. Аз ин лиҳоз, шиносоӣ бо забонҳои барномасозӣ яке аз вазифаҳои асосӣ дар таълими ТИ мебошад.

2. Ҳар як фанни таълимии тадрисшавандаи МТМУ барои иҷрои ҳидояти касбӣ мусоидат мекунад. Забонҳои барномасозӣ ҳам, як соҳаи фаъолияти касбӣ мебошанд, ки дар ҷаҳони муосир хеле бонуфуз буда, донистани онҳо хеле муҳим мебошад.

Барномасозӣ, яке аз бахшҳои илми информатика буда, он ба таҳияи нармафзорҳои компютерӣ сару кор дорад. Барномасозиро ҳамчун раванди таҳияи лоиҳа(проект), дар яке аз забонҳои барномасозӣ фаҳмидан мумкин аст. Барномасозонро ба якчанд гуруҳҳо ҷудо мекунанд: Web-барномасоз, барномасози системаҳои омилии дастгоҳҳои мобилӣ, барномасозони системавӣ ва ғайра.

Бояд қайд намуд, ки дар айни замон якчанд парадигмаҳои барномасозӣ мавҷуд аст (paradeigma-мисол, намуна). Ҳамаи он ақидаҳо ва усулҳои хоси истифодабарии забонҳои барномасозӣ, мувофиқи тафаккури барномасозон амалӣ карда мешаванд. Байни ҳамаи намунаҳои забонҳои барномасозӣ, новобаста аз сатҳашон робитаи махсус вуҷуд дорад. Масалан, намунаҳои: мурофиавӣ(протседуравӣ), мантиқӣ, функсионалӣ ва ба объект нигаронидашуда [9].

Барномасозии мурофиавӣ. Як намуди универсалӣ ва маъмултарини барномасозӣ мебошад. Ин барномасозӣ забонҳои зеринро дар бар мегирад: Ассемблер, Basic, Фортран, Паскал ва ғайра.

Барномасозии мантиқӣ. Барномасозии мантиқӣ асосан бо забони Пролог муаррифӣ карда мешавад. Ин забон, дар асоси сохторҳои мантиқӣ фаъолият мекунад. Барномасозии мантиқӣ худ, як намунае мебошад, ки он ба исботи масъалаҳои мантиқии худкори компютер вобастагӣ дорад. Инчунин, як бахши математикаи дискретӣ мебошад, ва принсипҳои мантиқии маълумотро дар асоси далелҳо ва қоидаҳои додашуда, барасӣ мекунад.

Барномасозии функсионалӣ. Ин намуди барномасозӣ, ба тавсифи пешакии маълумотҳо бо дастурҳои возеҳ дар бораи он, ки натиҷа бояд чӣ гуна бошад, маълумот медиҳад. Дар ин ҳолат, бояд бо таври функсионалӣ вазифаи ҳар як амали иҷрошаванда баррасӣ карда шавад. Масалан, вазифаи чопгар, вазифаи таҳриргари матнӣ ва ғайра.

Барномасозии ба объект нигаронидашуда. Ин равиши барномасозӣ ба мо имкон медиҳад, ки барномасозиро бо таври содда нишон диҳем. Барномасозон вобаста ба лоиҳаҳои додашуда, забонҳои барномасозии ба объект нигаронидашудаи гуногунро истифода мебаранд. Масалан: Visual Basic, C ++, C# ва ғайра.

Дар раванди барномасозӣ яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи омӯзгори фаннӣ, ин интихоби забони барномасозӣ аст. Чунки, забонҳои барномасозӣ рӯз аз рӯз нав шуда, имкониятҳои васеи кориро фароҳам меоранд ва омӯзиши забонҳои барномасозии кӯҳна қобили қабули ҳамагон нест. Аз ҷиҳати методӣ омӯзгоре, ки аз забонҳои барномасозӣ дарс мегӯяд, доимо бояд аз пайи ҷустуҷӯ ва омӯзиши забонҳои барномасозии навин бошад.

Омӯзиши забонҳои барномасозӣ се қисматро дар бар мегирад:

1. Омӯзиши алгоритмҳо ва усулҳои сохтани онҳо;
2. Омӯзиши забонҳои барномасозӣ ва тарзи дурсусти истифодаи онҳо;
3. Омӯзиши системаҳои барномасозии нармафзорӣ [5,12].

Ҳар фарде, ки ба омӯзиши барномасозӣ машғул аст, бояд аз ин се қисмати дар боло овардашуда огаҳӣ дошта бошад.

Аз нуқтаи назари методӣ, ҳангоми омӯзиши забонҳои барномасозӣ, ҳар як муҳассил, бояд пеш аз ҳама, алифбо, синтаксис ва тарзи дуруст таҳия намудани алгоритми роҳи ҳалли масъаларо донад.

Дар раванди омӯзиши забонҳои барномасозӣ омӯзгор вазифадор аст, ки оиди забони барномасозии тадрисшаванда, бо таври муфассал ва даққиқ ба муҳассилин маълумот диҳад. Аз ин лиҳоз, методикаи таълими барномасозӣ метавонад, пеш аз ҳама, аз тартиб додани намунаҳои барномаҳои оддӣ ва асосноккунии онҳо бо масъалаҳои амалӣ оғоз меёбад. Ҳар як хонанда, бояд дарк намояд, ки омӯзиши забонҳои барномасозӣ дар раванди ҳалли масъалаҳои имрӯза муҳим аст. Барои расидан ба ҳадаф, ҳама вақт, масъалаҳоеро пешниҳод намудан лозим аст, ки онҳо омафаҳм ва актуалӣ бошанд. Аз нуқтаи назари методӣ, омӯзгор дар раванди тадриси дарси забонҳои барномасозӣ, пеш аз ҳама, масъалаи додашударо, бояд бо нишон додани аёниятҳо баён намуда, барои ҳалли он алгоритми

мувофиқро таҳия намояд. Пас аз ин, дар асоси алгоритми таҳияшуда, тавассути забони барномасозӣ, барнома созад [9].

Мисоли 1. Тавассути забони барномасозии C++, барномаи ҳисобкунии қимати функсияи $y = ax^3 + bx^5 + e^{cx}$ –ро созед.

Бояд қайд намоем, ки аз нуқтаи назари методӣ, омӯзгор вазифадор аст, пеш аз ҳама алгоритми роҳи ҳалли ёфтани қиматҳои функсияро ба хонандагон нишон дода, дар асоси он барномаро созад. Дар ин ҳолат моҳияти масъалаи додашуда, барои хонандагон фаҳмотар мегардад. Аз ин лиҳоз, мо барои ёфтани роҳи ҳалли масъалаи додашуда, ҳам алгоритм ва ҳам барномаи онро таҳия менамоем.

Натиҷаҳои компютерӣ:

a) ҳангоми a=2.5, b=3.1, c=1.3, x=0.25 будан, y=1.42612;

b) ҳангоми a=1.1, b=2.2, c=0,3, x=0.4 будан, y=1.22042.

Ҳангоми омӯзиши забонҳоии барномасозии сатҳи олӣ, омӯзгор бояд фавран ба сохтори забони тадрисшаванда таваҷҷуҳ намояд. Чунки, алгоритми роҳи ҳалли масъала, дар ҳама забонҳои барномасозӣ тавассути маҷмӯи фармонҳо, навишта мешавад ва ин фармонҳоро дуруст ба муҳассилин омӯзонидан лозим аст. Дар забонҳои барномасозӣ, мафҳуми «оператор» барои ифодаи фармонҳо истифода мешавад.

Алгоритм	**Барнома**
1. Ибтидо;	#pragma hdrstop
2. Дохилкунии қиматҳои a,b,c,x;	{ double a,b,c,x,y;
3. Ҳисобкунии $y = ax^3 + bx^5 + e^{cx}$;	cin>>a>>b>>c>>x;
4. Чопи қимати y;	y=a*pow(x,3)+b*pow(x,5)+exp(c*x);
5. Интиҳо.	cout<<"y="<<y;
	getch();
	return 0; }

Мисоли 2. Қимати функсияи

$$y = \begin{cases} ax + b, \text{агар } x > 0 \\ e^{bx} + a, \text{агар } x = 0 \\ a^x + 12, \text{агар } x < 0 \end{cases}$$ –ро

бо истифода аз оператори шартӣ, дар забони барномасозии C++ ҳисоб кунед.

Дар ин ҳолат ҳам, аввал алгоритми роҳи ҳалли ёфтани қиматҳои функсияи додашударо тартиб дода, дар асоси он барнома месозем.

Алгоритм	**Барнома**
1. Ибтидо;	#pragma hdrstop
2. Дохилкунии қиматҳои a,b,x;	{double a,b,x,y;
3. Агар x>0 он гоҳ 4 вагарна 5	cin>>a>>b>>x;
4. Ҳисобкунии $y = ax + b$;	if (x>0) {
5. Агар x=0 он гоҳ 6 вагарна 7	y=a*x+b; }
6. Ҳисобкунии $y = e^{bx} + a$;	if (x==0) {
7. Ҳисобкунии $y = a^x + 12$;	y=exp(b*x)+a; }
8. Чопи қимати y;	if (x<0) {
9. Интиҳо.	y=pow(a,x)+12; }
	cout<<"y="<<y;
	getch();
	return 0; }

Натиҷаҳои компютерӣ:

a) ҳангоми a=0.25, b=0.12, x=1.3 будан, y=0.445;

b) ҳангоми a=0.25, b=0.12, x=0 будан, y=1.25;

c) ҳангоми a=0.25, b=0.12, x=-1 будан, y=16.

Аз натиҷаҳои ҳосилшуда бар меояд, ки барномаи таҳияшуда дуруст буда, барои ҳама қиматҳои имконпазири x натиҷаҳои дилхоҳро гирифтан мумкин имконпазир аст.

Бояд қад намуд, ки аз нуқтаи назари методӣ, омӯзгор дар раванди тадриси дарс, ҳангоми таҳияи барномаи компютерӣ вазифадор аст, то ҳангоми гирифтани натиҷаҳо барои қиматҳои x>0, x=0 ва x<0 натиҷаи барномаи сохтаашро санҷад.

Тавре, ки дар боло қайд намудем, дар раванди омӯзиши забонҳои барномасозӣ, пеш аз ҳама ба алгоритми роҳи ҳалли масъалаи додашуда, диққати аввалиндараҷа додан лозим аст. Омӯзиши алгоритм ва забонҳои барномасозиро, аз рӯи ду ҳолатҳо ба роҳ мондан мумкин аст:

✓ ***ҳолати якум*** – дар қисмати аввал омӯзиши алгоритмҳо, блок-схемаҳо ва забонҳои алгоритмӣ ба роҳ монда мешаванд. Пас аз ин забонҳои барномасозӣ, синтаксис, семантика роҳҳои оддитарини

таҳияи барномаҳо омӯзонида мешавад.

✓ **ҳолати дуюм -** ҳам омӯзиши алгоритмҳо ва ҳам забонҳои барномасозӣ, дар як вақт бо таври мувозӣ ба роҳ монда мешаванд [8].

Аз нуқтаи назари методӣ, ҳолати дуюм, яке аз ҳолатҳои беҳатин ба ҳисоб меравад, чунки ин ҳолат имконият медиҳад, то омӯзиши назариявии алгоритмҳо ва забонҳои барномасозӣ бо ҳам талъам гашта, дар раванди амалии ҳалли масъалаҳо татбиқ шаванд. Ин ҳолат имкон медиҳад, ки хонандагон дар назди компютер нишаста, дурустии алгоритми роҳи ҳалли масъаларо бо барномаҳои тартибдодаашон муқоиса намоянд.

Ҳангоми барномасозӣ, дар раванди таҳияи лоиҳаҳо, якчанд ҳолатҳое ҷой доранд, ки бояд ҳар як барномасоз онҳоро риоя намояд:

✓ ҳолати таҳрири коди барнома;
✓ тарзи дуруст тартиб додани лоиҳаи матни барнома;
✓ ҳолати иҷроиш ва санҷиш;
✓ ҳолати кор бо парвандаҳо;
✓ ҳолати ёрирасон (кӯмакрасон);
✓ ҳолати ислоҳи хатогиҳои барнома [12].

Дар раванди таҳияи барномаҳо, омӯзгор бояд, ба раванди кодгузорӣ ва дигар ҷузъҳои ёрирасони барнома, диққати махсус дода, тарзи дурусти барномасозӣ, муайян намудани хатогиҳо ва тарзи дуруст ислоҳ намудани хатогиҳои ҷойдоштаро ба муҳассилин омӯзонад.

Барои арзёбӣ ва дар амал татбиқ намудани масъалаи мазкур, мо ду ҳолатҳои дар боло овардашударо, дар мактаби таҳсилоти миёнаи умумии №26-и деҳаи Ялдамичи ноҳияи Рашт, ки яке аз мактабҳои пойгоҳи озмоишии мо ба ҳисоб меравад, барои хонандагони синфҳои 10 А ва 10 Б мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Мувофиқи барномаи таълимӣ, фанни технологияи иттилоотиро дар синфи 10-ум дар ҳаҷми 68 соат, ҳафтае 2 соат, дарс мехонанд [3]. Дар раванди таҳқиқот мо танҳо 12-соати дарсиро, дар мудати 6-ҳафта, ки дар он забони барномасозии C++ ба хонандагон омӯзонида мешавад таҳлил намудем.

Дар қисмати аввал мо синфи 10 Б-ро, ки дар он 27-нафар хонанда таҳсил мекунад, мавриди таҳлил қарор медиҳем. Дар ин синф, раванди дарсро бо таври озмоишӣ аз руи ҳолати якум ба роҳ мемонем, яъне дар қисмати аввал омӯзиши алгоритмҳо, блок-схемаҳо ва забонҳои алгоритмӣ ба роҳ монда шуда, пас аз он забонҳои барномасозӣ омӯзонида мешавад. Натиҷаи таҳлилҳои гузаронидашуда дар расми 1 оварда шудаанд.

	Ҳафтаи 1	Ҳафтаи 2	Ҳафтаи 3	Ҳафтаи 4	Ҳафтаи 5	Ҳафтаи 6
Баҳои 5	2	4	3	2	2	3
Баҳои 4	8	5	7	11	9	10
Баҳои 3	10	17	15	12	13	11
Баҳои 2	7	2	2	2	3	3
Азхудкунии умумии фан	3,19	3,52	3,41	3,48	3,37	3,48

Расми 1- Натиҷаи таҷрибагузарониҳо дар синфи 10 Б.
Figure 1- Results of experiments in class 10 B

Аз натиҷаҳои диаграммаи расми 1 аён аст, ки гарчанде дар ҳафтаҳои озмоишии якум миёнаи азхудкунии умумии фани таълимӣ 3,19 бошад ҳам, дар ҳафтаи шашум ин нишондод ба 3,48 баробар шудааст, ки ин натиҷаи назаррас ба ҳисоб намеравад.

Дар қисмати дуюм, мо синфи 10 А-ро, ки дар он 26-нафар хонанда таҳсил мекунад, мавриди таҳлил *қарор* додем. Дар ин синф раванди дарсро бо таври озмоишӣ аз руи ҳолати дуюм ба роҳ мондем, яъне ҳам омӯзиши алгоритмҳо ва ҳам забонҳои барномасозӣ, дар як вақт бо таври мувозӣ ба роҳ монда шуд. Натиҷаи таҳлилҳои гузаронидашуда дар расми 2 оварда шудаанд.

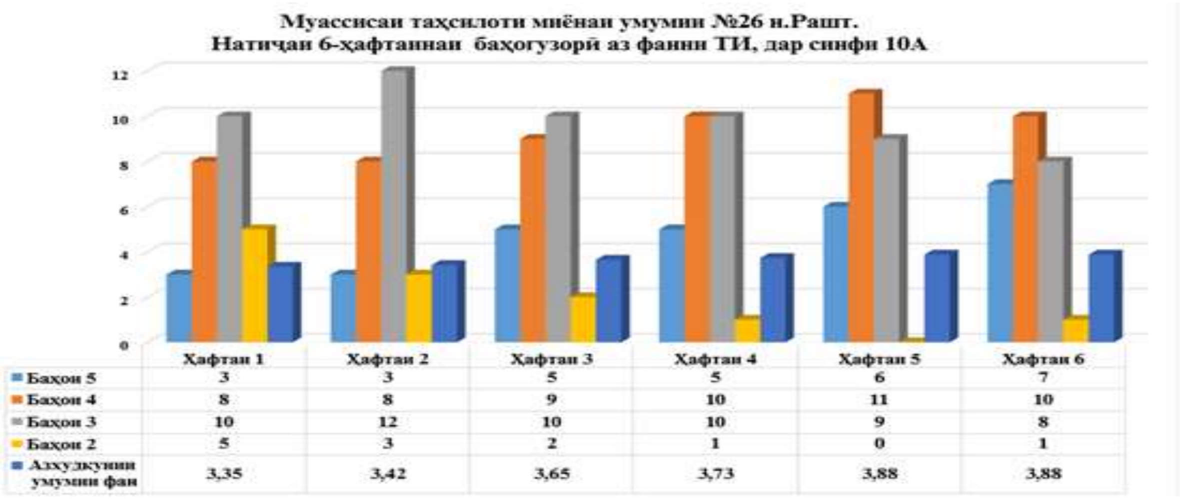

Расми 2- Натиҷаи таҷрибагузорониҳо дар синфи 10 А.

Figure 2- Results of experiments in class 10 A.

Аз натиҷаҳои диаграммаи расми 2 аён аст, ки гарчанде дар ҳафтаҳои озмоишии якум ва дуюм натиҷаи миёнаи азхудкунии умумии фани таълимӣ 3,35-3,42 бошад ҳам, дар ҳафтаҳои панҷӯм ва шашӯм ин нишондод ба 3,88 баробар шудааст, ки ин натиҷаи хеле хуб ба ҳисоб меравад.

Аз натиҷаи таҳлилҳои гузаронидашуда бар меояд, ки ҳолати дуюм нисбат ба ҳолати якум беҳтар буда, ин ҳолат имконият медиҳад, то салоҳиятнокии дониши хонандагонро баланд бардорем. Натиҷаи диаграммавии ҳарду ҳолати ҷойдошта дар расми 3 оварда шудааст.

Расми 3- Натиҷаи умумии таҷрибагузорониҳо дар синфҳои 10 А ва 10 Б.

Figure 3- General results of experiments in classes 10 A and 10 B.

Аз натиҷаҳои диаграммавӣ аён аст, ки салоҳиятнокии дониши хонандагони синфи 10 А нисбат ба синфи 10 Б бо қадри кофӣ фарқкунанда аст. Аз ин лиҳоз, зарӯр мешуморем, ки дар раванди тадриси дарсҳои ТИ, дар мавзӯъҳое, ки ба барномасозӣ мансубанд, аз ҳолати дуюм истифода намудан мувофиқи мақсад аст, чунки ин ҳолат салоҳиятнокии дониши хонандагонро баланд мебардорад.

АДАБИЁТ

1. Богомолова Е.В. Программа курса «Теория и методика обучения информатике на начальной ступени»/ Богомолова Е.В // Информатика и образование. 2007. № 1. -С. 86–99.
2. Заварыкин В.М. Методика преподавания информатики и вычислительной техники/ В.М. Заварыкин, В.Г. Житомирский, М.П. Лапчик // М.: Минпрос. 1999.
3. Комилиён Ф.С. Барномаи таълимии фанни технологияи иттилоотӣ дар синфҳои 5-11-ӯми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ / Комилиён Ф.С., // Матбааи ВМИ ҶТ, Душанбе, 2018.-С.64.
4. Кужелева Г.А. Методика преподавания информатики [Текст] / Кужелева Г.А. // Учеб. пособие. Илекс. 2013.-С.30.
5. Кузнецов А.А. Основные направления совершенствования методической подготовки учителей информатики в педвузах/ Кузнецов А.А. // ИНФО. – 1997. №6.
6. Лапчик М.П. Методика преподавания информатики/ Лапчик М.П. // Учеб. пособие.: Академия .- 2003 .
7. Саидов И.М. Истифодаи технологияҳои компютерӣ дар фаъолияти таълимӣ [Матн] / Саидов И., Саидҷаҳфаров А.И. //Пайёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои педагогӣ 2021. №4. -С. 220-227.
8. Саидов И.М. Нақши технологияи иттилоотӣ дар таҳсилоти фосилавӣ [Матн] / Саидов И.М. // Паёми пажуишгоҳи рушди маориф. №1,(29), Душанбе, 2020. -С. 161-166.

9. Саидов И.М. Омӯзиши технологияи иттилоотӣ ҳамчун омили рушди салоҳиятнокии дониши хонандагон [Матн] / Саидов И.М., Мирзоев С., Ҳайётов Қ.// Пайёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Бахши технологияи таълим. 2021. №1,(33). -С. 60-64.

10. Саидов И.М. Хизматрасониҳои технологияҳои компютерӣ ҳамчун омили рушди таҳсилоти фосилавӣ [Матн] / Саидов И.М.Ҳайётов Қ. // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Бахши педагогика ва психология, методикаи фанҳои гуманитарӣ ва табиӣ. №4(4). Душанбе, 2020. С. 160-164.

11. Симонович С.В. Общая информатика [Текст] /Симонович С.В., Евсеев Г.А.// Учебное пособие для средней школы. – М.: АСТ–ПРЕСС: Инфорком–Пресс, 1998.

12. Симонович С.В. Специальная информатика/ Симонович С.В., Евсеев Г.А., Алексеев А.Г// Учебное пособие. – М.: АСТ–ПРЕСС: Инфорком–Пресс, 1998. – С. 480 .

13. Угринович Н.Д. Преподавание курса «Информатика и ИКТ» в основной и старшей школе/ Угринович Н.Д. // Методическое пособие, – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2005. -С.182 .

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ ЯЗЫКОВ ПРОГРАММИРОВАНИЯ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

В данной статье изучена методика предподования языков программирования в общеобразовательных учереждениях. Языки программирования были использованы как новая наука в человеческой деятельности в середине прошлого века.

В современном обществе значительно возросла потребность в изучении языков программирования. Многие старшеклассники мечтают стать программистами, поэтому мы сочли необходимым разработать тему исследования, чтобы направлять учеников школьного возраста.

Чтобы оценить и реализовать эту задачу, мы проанализировали средню школу №26 село Ялдамич Раштского района, учащихся 10 А и 10 Б классов.

В результате анализа мы обнаружили, уровень знаний учащихся 10 А класса существенно отличается от 10 Б класса. Следовательно, отметим что для повышения компетентности знания учащихся необходимо использовать второй случай о котором идёт речь в статье.

Ключевые слова: *компетенция, программирование, компьютер, учитель, урок, алгоритм, читатель, опыт.*

METHODOLOGY FOR TEACHING PROGRAMMING LANGUAGES IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

This article explores the technique of pre-training programming languages in educational institutions. Programming languages were used as a new science in human activity in the middle of the last century.

In modern society, the need to learn programming languages has increased significantly. Many high school students dream of becoming programmers, so we felt it necessary to develop a research topic to guide school-age students.

To evaluate and implement this task, we analyzed secondary school No. 26 in the village of Yaldamich, Rasht district, students in grades 10 A and 10 B.

As a result of the analysis, we found that the level of knowledge of students in grade 10 A differs significantly from grade 10 B. Therefore, we note that in order to increase the competence of students» knowledge, it is necessary to use the second case, which is discussed in the article.

Key words: *competence, programming, computer, teacher, lesson, algorithm, reader, experience.*

Сведения об авторах:

Мирзоев Сайъло Хабибуллоевич *– доктор технических наук, профессор кафедры информатики Таджикского национального университета. 734025 Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки 17,Таджикского национального университета , Тел: (+992) 985072787, E-mail: saidalo.mirzoev.1967@mail.ru.*

Саидзода Исроил Махмад *– кандидат техничеких наук, доцент кафедры информатики Таджикского национального университета 734025 Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки 17,ТНУ, Тел: (+992) 904485555,* ***E-mail:*** *isroil-84@list.ru.*

Хайётов Курбонали Эмомудинович*-старший преподователь кафедры информатика-программист Педагогического института в Раштскому районе, Республика Таджикистан,р. Рашт улица Э. Мухиддинов 63. Тел.: (+992) 988983394, E-mail: rasht_94-94@mail.ru.*

About authors:

Mirzoev Saylo Habibulloevich *- Doctor of Technical Sciences, Professor of the Department of Informatics of the Tajik national university 734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave. 17, TNU, Tel: 985072787, E-mail: saidalo.mirzoev.1967@mail.ru.*

Saidzoda Isroil Mahmad *- dotsent of the Department of Informatics, Tajik national university 734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave. 17, TNU, Tel: (+992) 904485555,E-mail:*

isroil-84@list.ru.
Hayotov Kurbonali Emomudinovich*- senior teacher of the department Informatic-programmist, TPI in Rasht district, Republic of Tajikistan, E. Muhiddin strit 63, Tel: (+992) 988983394,E-mail: rasht_94-94@mail.ru.*

ПРЕИМУЩЕСТВА СОЗДАНИЯ ДИДАКТИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛОВ ПО ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ЗАНЯТИЯХ

Латипов С.О.
Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

В стремительно растущую эпоху будущее нашей страны тесно связано с молодежью в обучении в высших учебных заведениях. И поэтому инструктируя физически и умственно зрелые и вполне заслуженные студенты стали одной из важнейших проблем сегодняшнего периода.

В настоящее время создание дидактических материалов необходимо не только для ИТ-классов, но они имеют отличную влияние на повышение эффективности в других классах, поскольку они обеспечивают эти классы живыми атмосферу с помощью аудио, видео и анимации и поэтому они считаются быть основным средством ускорения учебного процесса.

Среди таджикских ученых Каримов Илхом Исмоилович, Рахимов Азамат Сухробович, Мирзоев Абдулазиз Раджабович, Каримов Илхом Исмоилович и Рахмонов Зоир Файзалиевич провели глубокие исследования для создания электронных приложений на основе информационных технологий, их использования в образовании и вопросы перспективы развития были обсуждены в исследованиях Усмоновой Махина Рустамовны, Рафиева Сафархон Аюбовича и других. Порядок создания и реализации электронной литературы в нашей стране представлена в Концепции создания нового поколения Учебников для системы непрерывного образования. При исследовании структуры электронных учебников, Раджабов Бахрулло Файзалиевич и Гараева Альфия Кахировна создали свою методику с технологией определения стоимости электронных учебников.

Под мультимедийными дидактическими материалами понимаются электронные учебники с живым звуком, наглядными и мультимедийные возможности. Другими словами, мультимедийные дидактические средства - это электронный учебник, который расширяет доступ к информации и образовательным ресурсам через мультимедиа технологии.

Качество каждого из уроков определяется подходом преподавателя к предмету, его умение и способность донести свой контент до студентов. В то же время компьютеризация учебных заведений поднялась на более высокий уровень, а внедрение новых информационных технологий на базе компьютеров. В переходный период для информационного общества важно, чтобы квалифицированный персонал мог использовать любые передовые уровень владения компьютером, телекоммуникациями и другими средствами связи. Таким образом, эффективное использование информационных технологий в качестве образования в высшей школе - это хороший способ обучить наших потенциальных специалистов текущему и будущему уровню.

Современные компьютерные классы обеспечены удовлетворительно и качественно, компьютеры, проекционные, аудио и видео функции, которые помогают повысить эффективность обработать. [2, с.84]

У нас есть масса информации о данных, полученных в системе образования, которая основана на знании информационных технологий.

Телекоммуникационные технологии – это основа преподавания педагогической информации в области информатики, которая является

основой профессиональной ответственности мировых экспертов. Если это результат качественного подхода к качеству информационных технологий, не исключено, что качество законопроекта - это самое простое время, чтобы уметь формулировать в курсе новые качественные тома.

Компьютеры, которые являются главным достижением человеческого интеллекта, также выполняют определенные задачи по совершенствованию учебного процесса. В наши дни самые простые и сложные явление моделируется с помощью компьютера, представляет собой вычислительный эксперимент в исследованиях, то есть принимая учитывать усиленные аспекты вычислений с помощью современных средств массовой информации, когда это невозможно наблюдать за деятельностью исследователя, что позволяет анализировать результаты и

обеспечить его актуальность. Важнее всего то, что он хорошо работает с испытуемым.

В целом сочетание теории и практики в процессе обучения является основным обоснованием ярких результатов.

Содержание знаний и навыков, необходимых современным специалистам, постоянно меняется и увеличивается.

Будущие специалисты должны обладать системой знаний и навыков, которые позволит им эффективно использовать компьютерные технологии в будущей профессиональной деятельности.

Изучение компьютера как объекта в процессе обучения может быть разработкой и диагностикой содержания обучения, преподавания и обучения. То есть есть два способа использовать компьютерную технологию в процессе обучения.

Во-первых, изучение знаний и навыков приводит к осознанию возможностей компьютерных технологий, и умение использовать их при решении различных задач.

Во втором - компьютерные технологии служат мощным инструментом повышения эффективности учебного процесса.

Подготовка студентов к использованию компьютерных технологий в их будущей профессиональной деятельности важнее эффективен при следующих условиях:

1. Наличие системы формирования знаний, навыков и квалификации в области использования компьютерных технологий в своей будущей профессиональной деятельности и обеспечения их профессиональной готовности соответствующий современному обществу;

2. Наличие соответствующей методической поддержки и материально-технической базы обучения, которые позволяют студентам развивать необходимые знания, навыки и квалификацию.

Современное состояние проблем теории и практики высшей педагогики, такие как наличие компьютерных технологий в обучении и их роль в учебном процессе, поможет определить степень владения аспирантами компьютерными технологиями.

«Умение преподавателя использовать компьютерные технологии в учебном процессе, а также в обучении в классе и анализ результатов работы помогут преподавателю достаточный объем знаний и навыков использования компьютерных технологий.» [3, с.117]

Реализация с разработанной программой заданий сокращает время, затрачиваемое на объяснение новую тему и, как следствие, позволит активизировать учебный процесс, позволяя студентам уделить больше времени этому предмету и изучить его глубже. С другой стороны, преподаватель может помочь студентам овладеть знаниями и приобретением навыков и квалификацию.

Ключевым вопросом в использовании компьютерных технологий является расширение интеллектуальных возможностей людей.

В настоящее время концепция обучения меняется: получение знаний - это возможность получить доступ к информации и воспользоваться компьютерными навыками.

Использование компьютерных технологий в процессе обучения – это закономерное явление. Только эффективность их использования в образовании связана с четкой картиной замещения сложных взаимоотношений в системе взаимодействия преподаватель-студент. Компьютерные технологии меняют цель и содержание обучения, появляются новые методы обучения и организационные формы.

Содержание обучения варьируется по нескольким направлениям: включение предметов в области компьютерных технологий, обеспечивающие получение студентами профессионального и общего образования:

- расширение использование компьютерных технологий в различных сферах человеческой деятельности;
- влияние компьютерных технологий в учебном процессе увеличивается;
- разработка новой модели обучения членов компьютеризированного общества и т. д.

Студенты, прошедшие повышение квалификации, смогут получить необходимые знания и навыки работы на компьютерных технологий на гораздо более высоком уровне, чем в традиционном обучении.

Использование компьютерных технологий в обучении дает двусторонний эффект:

1. Создание новых методов обучения приведет к изменениям в организационных и методологических форм.

2. Студенты будут иметь навыки использования передовых компьютерных технологий в школьном классе.

Педагогические законы, составляющие основу профессиональной подготовки будущего учителя, являются следующимы:

- актуальность целей, контекст информатизации образования, стиль и содержание обучения, зависимость от системы обучения качества знаний и

навыки использования компьютерных технологий и личностные характеристики студента;

- компьютерные технологии - это, прежде всего, инструмент для расширения, углубление и повышение будущей профессиональной деятельности специалиста;

- обеспечение соответствующей и проверенной системы обучения и дидактических инструментов для обеспечения необходимого уровня подготовки потенциальных учителей к использованию компьютерных технологий во время изучения;

- формирование необходимых навыков и умений для использования компьютерных технологий в будущем профессиональном деятельности студентов высших учебных заведений.

Таким образом, одним из ключевых направлений процесса информатизации общества является информатизация образования. Информатизация образования широко рассматривается как методология для сферы образования, а также эффективного использования и модернизации новой информации технологических инструментов, направленных на психологическое и педагогическое использование целей обучения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арипов М.М., Юлдашев З.Х., Юлдашев Ю.Ю. Информация о непрерывном образовании в информатика / М.М. Арипов, З.Х. Юлдашев, Ю.Ю. Юлдашев // Информационные технологии в образовании: Материалы Республиканской научно-практической конференции. - Москва: ЛГПУ, 2010, - Б. 19 - 20.
2. Буряк В.К. Дидактические основы самостоятельной работы учащихся с учебником в процессе обучения. / В.К. Буряк // Дисс. канд. пед. наук. Казан, 2013.
3. Буйдаков Х. Психологические основы обучения учащихся в целостном педагогическом процессе. / Х. Буйдаков - Душанбе: Маориф, 1998. - 428 с.
4. Кузьмина З.В. Психологияи умуми. / З.В. Кузьмина – Душанбе, 1988
5. Мусаев П. Функции учебной программы и вопросы интеграции / П. Мусаев // Учебная программа на базе DTS: Проблемы, исследования, решения. Материалы семинара. – Казань, 2012. - Б. 34 - 37.
6. Тайлаков Н.И. Проблемы обучения информатике в непрерывном образовании / Н.И. Тайлаков // Актуальные проблемы совершенствования непрерывного образовательного процесса: Материалы Республиканской научно-практической конференции. -Душанбе: Ирфон, 11-12 мая 2014 г. - Б. 34 - 36.
7. Теплов Б.М. Исследование индивидуально-психологических различий //Москва, НО, 2007, № 1. - 314 с.
8. Филатов О.К. Основные образования информатизации современного технологического обучения / О.К. Филатов // Информатика и образование. 1999. - №2 – Минск, С. 2-4.

ПРЕИМУЩЕСТВА СОЗДАНИЯ ДИДАКТИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛОВ ПО ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ЗАНЯТИЯХ

В данной статье рассматриваются вопросы создания дидактических материалов с использованием компьютерных технологий.

Телекоммуникационные технологии – это основа преподавания педагогической информации в области информатики, которая является

основой профессиональной ответственности мировых экспертов. Если это результат качественного подхода к качеству информационных технологий, не исключено, что качество законопроекта - это самое простое время, чтобы уметь формулировать в курсе новые качественные тома.

Компьютеры, которые являются главным достижением человеческого интеллекта, также выполняют определенные задачи по совершенствованию учебного процесса. В наши дни самые простые и сложные явление моделируется с помощью компьютера, представляет собой вычислительный эксперимент в исследованиях, то есть принимая учитывать усиленные аспекты вычислений с помощью современных средств массовой информации, когда это невозможно наблюдать за деятельностью исследователя, что позволяет анализировать результаты и

обеспечить его актуальность. Важнее всего то, что он хорошо работает с испытуемым.

Автор приводит убедительные доказательства того, что дидактические материалы являются основными факторами повышения эффективности учебного процесса.

Ключевые слова: *IT, дидактические материалы, мультимедиа, фотоматериалы, ТВ-коммуникация, технология, мультимедийные файлы.*

ADVANTAGES OF CREATING DIDACTICAL MATERIALS ON THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE LESSONS

This article discusses the issues of creating didactic materials for using computer technology.

Telecommunication technologies are the basis for teaching pedagogical information in the field of informatics, which is the basis of the professional responsibility of world experts. If this is the result of a qualitative approach to the quality of information technology, it is possible that the quality of a draft law is the easiest time to be able to formulate new high-quality volumes in the course.

Computers, which are the main achievement of human intelligence, also perform certain tasks to improve the educational process. Nowadays, the simplest and most complex phenomenon is simulated using a computer, it is a computational experiment in research, that is, taking into account the enhanced aspects of computing using modern media, when it is impossible to observe the activities of the researcher, which makes it possible to analyze the results and ensure its relevance. Most importantly, he works well with the subject.

The author provides convincing evidence that didactic materials are the main factors in increasing the effectiveness of the educational process.

Key words: *IT, didactic materials, multimedia, photographic materials, TV communication, technology, multimedia files.*

Сведение об авторе:

Латипов Сафар *– заведуш кафедры информационные и коммуникационные технологии, Таджикского государственного педагогического университета им.С.Айни Тел. (+992) 915535735*

About the author:

Latipov Safar *- Head of the Department of Information and Communication Technologies of Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Tel. (+992) 915535735*

ИНЪИКОСИ МАҚСАД, МАЗМУН ВА ШАКЛҲОИ ТАШКИЛИ КОРҲОИ МУСТАҚИЛОНАИ ХОНАНДАГОН ДАР ТАҲҚИҚОТҲОИ ПСИХОЛОГӢ, ПЕДАГОГӢ ВА МЕТОДӢ

Лутфияи Ҷ.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Замони муосир бо афзоиши босуръати илм ва техника тавсиф меёбад. Илм ба қувваи истеҳсолкунандаи ҷомеа табдил ёфта истодааст. Бо талаботҳои ҳаёт наздикшавии илмҳои фундаменталӣ ва амалӣ ба амал омада истодааст. Муҳлатҳои дар амал татбиқшавии кашфиётҳои илмӣ тадриҷан кӯтоҳ шуда истодааст. Дар алоқамандӣ ба ин аз мутахассисони соҳаҳои гуногуни истеҳсолӣ тафаккури ба дараҷаи олӣ инкишофёфта, донишҳои ҳамаҷониба ва маҳорати бо тартиби системанок татбиқ намудани онҳо, мутобиқшавӣ ба тағйиротҳое, ки бо талаби замон ба амал меоянд, азхудкунии техника ва технологияи нав талаб карда мешавад. Яке аз масъалаҳои асосии тарбияи насли наврас, ташаккули тафаккури мустақил ва омодагӣ ба фаъолияти эҷодӣ мебошад. Ин талаботи замон, масъалаи иҷтимоие мебошад, ки дар назди муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии имрӯза гузошта шудааст. Мо бояд хонандагонро ба маълумотгирӣ ва худмаълумотгирӣ, коркарди малакаҳои пурракунандаи донишҳо, моҳирона ва фаврӣ мавқеъгирӣ дар ҷараёни иттилоотҳои илмӣ ва сиёсӣ омода намоем. Бинобар ин, зарурияти ташаккул додани метод ва усулҳои ратсионалии корҳои таълимӣ, тарбиявии ба талаботу омӯзиш ва таваҷҷуҳи хонандагон мувофиқ ба таҳсил ба миён меояд.

Фаъолияти мустақилонаи маърифатии хонандагон дар дарс ба таври ратсионалӣ ташкил карда ва системанок гузаронида шуда, на танҳо ба сифати дониш, малака ва маҳорати дар фаъолияти таълимӣ ҳосилшуда таъсири мусбат мерасонад, балки дар онҳо муносибати ҷиддиро ба омӯзиш ва дарсҳо тарбия менамояд [3, с.190-195].

Шаклҳои зерини ташкили корҳои мустақилонаро дар машғулиятҳои мактабӣ ва вазифаҳои хонагӣ истифода бурдан мумкин аст: фардӣ, фардӣ-гурӯҳӣ, коллективӣ, синфӣ, беруназсинфӣ, шаклҳои гуногуни ташкили дарс (дарс-лексия, дарс-конференсия, дарс-санҷиш, дарс -практикуми ҳалли масъалаҳо, иҷрои корҳои лабораторӣ).

Дар асоси таҳлилҳои шаклҳои гуногуни корбарӣ бо хонандагон маълум гардид, ки усули босамари баланд бардоштани самаранокии дарс, фаъолгардонии хонандагон, ташкили дурусти корҳои мустақилона дар раванди таълим мебошад. Ин навъи ташкили кор дар раванди маълумотгирии хонандагон мавқеи асосиро ишғол мекунад. Хонандагон дар ҷараёни фаъолияти мустақилонаи шахси донишҳои мукаммал ва боэътимод пайдо карда метавонанд.

Мафҳуми корҳои мустақилона дар системаи мафҳумҳои дидактикӣ мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Як зумра педагогҳо ва психологҳо корҳои мустақилонаро ҳамчун як намуди фаъолияти таълимии хонандагон меҳисобанд. Онро на ба шакли ташкили донишҳои таълимӣ ва на ба методи таълим дохил мекунанд. Таърифи муайяни корҳои мустақилона, ки моҳият ва аломатҳои асосии онро муайян мекунанд, мавҷуд нест. Педагогҳои маъруф ҳамеша чунин меҳисобанд, ки хонандагон дар дарс бояд мувофиқи имкониятҳояшон мустақилият дошта бошанд ва омӯзгор ба онҳо маводҳои лозимиро дода, меҳнати мустақилонаи онҳоро роҳбарӣ мекунад.

Зери мафҳуми кори мустақилонаи таълимӣ дилхоҳ фаъолияти фаъолонаи хонандагон, ки аз тарафи омӯзгор ташкил гардида, иҷрои мақсади дидактикии гузошташуда, ки ба вақти муайян рост меояд ва мақсади ҷустуҷӯи донишҳо, фикрронӣ дар доираи онҳо, мкстаҳкамкунӣ, ташаккулдиҳии маҳорат ва малака, умумисозӣ ва ба системадарории донишҳо фаҳмида мешавад [2, с.10-12].

Кори мустақилона амалҳои ақлонии бурдборонаи хонандагонро талаб менамояд, ки онҳо бо усулҳои ратсионалии иҷрои супоришҳои аз тарафи омӯзгор пешниҳодгардида бо таҳлили натиҷаҳояшон вобаста мебошанд.

Натиҷаҳои таҳқиқотҳои аломатҳои дидактикии корҳои мустақилонаи хонандагон нишон медиҳанд, ки кушодани аломатҳои ба корҳои мустақилона характернок дар таҳлили ягонагии

ҷиҳатҳои берунӣ ва дохилии он имконпазир аст. Ҷиҳати беруна бо функсияҳои омӯзонандагии омӯзгор ва ҷиҳати дохилӣ ба функсияҳои маърифатии хонанда алоқаманд мебошад [4, с.200-206].

Ҳангоми ташкил намудани кори мустақилона аз тарафи омӯзгор бо пешниҳоди масъалаҳои мушаххас, хонандагон дар худ ҳисси масъулиятшиносиро ҳосил менамоянд.

Мундариҷаи супориши гирифтаро таҳлил намуда, онро бо донишҳои доштаашон ва таҷрибаҳои дар асоси ин донишҳо ҳосилнамуда муқоиса намуда, хонандагон то амиқии зарурӣ мақсади супоришро дарк намуда, оид ба он фикр мекунанд. Амалҳои ояндаашонро доир ба иҷрои ҳатмии он пайгирӣ намуда, он натиҷаҳоеро, ки бояд соҳиб шаванд,ба қайд мегиранд. Ин натиҷаҳоро шартан ба се қисм ҷудо намудан мумкин аст: - қисмати якуми он иҷрои супориш; – баамал баровардани иҷрои супориш амалиётҳои ниҳоӣ буда, дар ин қисм хонандагон супориши гирифтаашонро иҷро менамоянд; – таҳлили натиҷаҳои бадастомадаи амалётҳо гузаронида мешавад.

Хонандагон натиҷаҳои ҳосилнамудаи худро ба мақсади дар наздашон гузошта муқоиса намуда дурустии кори иҷронамудаашонро месанҷанд. Агар натиҷаҳои ҳосилшуда бо мақсади гузошташуда мувофиқ оянд, ангезиши торҳои асаби хонандагон тадриҷан бартараф мешаванд ва бо ҳамин амалиёт (иҷрои пурраи супориш) анҷом меёбад. Агар дар байни мақсади гузошташуда ва натиҷаҳои ҳосилнамуда тафриқа пайдо шавад, назорат аз рӯи амалиётҳо пуркувват карда мешавад, ҷустӯҷӯи натиҷаҳои зарурӣ идома меёбад. Ин муносибат то иҷрои мақсади гузошташуда ва анҷоми пурраи супориш пайгирӣ мешавад. Омӯзгор иҷрои корҳои мустақилонаи ҳамаи хонандагонро ҷамъбаст менамояд.

Сохтори ин гуна муносибат имкон медиҳад, ки ба таври ошкор раванди корҳои мустақилонаи хонандагонро, ки ҷараёнҳои фикрониҳои ботинии онҳоро бо амалётҳои ҳаётӣ алоқаманд мекунанд, муоина намоем. Ҳангоми иҷрои фаъолиятҳои амалӣ идроки ҳиссии пурзӯри хонандагон зоҳир мегардад. Ин идрок бо тафаккури донисташавандагӣ пайваст мешавад, зеро супориш иборат аз тасаввуротҳои нав оид ба мафҳумҳое, ки онҳоро бояд хонандагон соҳиб шаванд, мебошад. Хонандагон қисмати худназоратиро гузаронида аз нав раванди мушаххаси таҳлилӣ-синтезӣ мегузаронад. Ҳангоми ифода намудани характери супоришо ҳамаи ин махсусиятҳои фаъолияти мустақилонаи хонандагонро ба ҳисоб нагирифтан номумкин аст. Ҳамин тавр, функсияи хонандагон ҳангоми иҷрои супоришҳои мустақилона раванди мураккабе мебошад, ки фаъолияти маърифатии фаъоли мақсаднокро таъмин менамояд. Дар ин маврид роли асосиро равандҳои фикрии таҳлили синтезӣ мебозанд, ки онҳо махсусияти таълими самарабахшро ташкил медиҳанд [1, с.5-7].

Функсияи омӯзгор дар ҳамбастагӣ бо функсияи хонандагон амали мегардад.

Омӯзгор ба таври шифоҳӣ ё хаттӣ супориши мушаххасро ба хонандагон пешниҳод менамояд, хонандагон мақсад ва мароми кор, пайдарпаии иҷрои он, усулҳои худназоратии корро ва тарзҳои гузориши онҳоро муайян мекунанд. Инчунин омӯзгор то кадом андоза гирифтани дониш, малака ва маҳорати хонандагонро дар доираи супориши додашуда месанҷад.

Тадқиқотҳои олимони педагог ва равоншинос имконият медиҳанд, ки чор дараҷаи фаъолияти сермаҳсули мустақилонаи хонандагонро, ки ба фаъолиятҳои таълимиашон мувофиқанд, шартан ҷудо намоем:

1. Амали нусхабардории хонандагон аз рӯи намунаи додашуда. Мутобиқсозии объектҳо ва ҳодисаҳо, шинохти онҳо бо роҳи муқоиса бо намунаҳои маълум. Дар ин зина омодагии хонандагон ба фаъолияти мустақилона оғоз меёбад.

2. Фаъолияти баён карда тавонистани иттилоот оид ба объекти омӯхташаванда дар доираи хотира. Дар ин зина методҳо ва усулҳои умумисозии фаъолияти маърифатӣ ва гузариш ба ҳалли масъалаҳои нисбатан мураккаб ба амал меояд.

3. Дар зинаи сеюм фаъолияти самарабахш гирифтани дониш барои ҳалли масъалаҳо ба вуҷуд меояд, ки он аз ҳудуди намунаҳои маълум берун меояд ва аз хонандагон қобилиятҳои хулосабарориҳои индуктивӣ ва дедуктивиро талаб мекунад.

4. Фаъолияти мустақилонаи татбиқи донишҳо мебошад, ки ҳалли масъалаҳо дар шароитҳои нав бо тартиб додани барномаҳои мукаммали қабули нишондодҳо ва коркарди гипотезии тафаккури қиёсӣ дар бар мегирад [2, с.5-6].

Дар ҷараёни омӯзиши фанни физика намудҳои гуногуни корҳои мустақилона гузаронида мешавад, ки тавассути онҳо хонандагон дониш, маҳорат ва малакаҳои зарурӣро ҳосил мекунанд. Ҳама навъи корҳои мустақилонаро аз рӯи аломатҳои гуногунашон тавсиф менамоянд:а) аз рӯи ташкил намудани корҳо (фардӣ, фронталӣ,гурӯҳӣ); б) аз рӯи характери фаъолияти таълимии хонандагон; в) аз рӯи мундариҷа; г) аз рӯи мақсадҳои дидиактикӣ [6].

Дар мутобиқат ба дараҷаи фаъолияти мустақилонаи самарабахши хонандагон чор гурӯҳи корҳои мустақилонаро ҷудо кардан мумкин аст:

1. **Азнавтакрорсозӣ.** Азнавтакрорсозии корҳои мустақилона аз рӯи намуна барои дар хотир нигоҳ дошатни усулҳои амалиёт дар вазъиятҳои мушаххас, ташаккулдиҳии маҳорат, малака ва устуворсозии онҳо зарур мебошад. Дар ин маврид фаъолияти хонанда чандон мустақилона нест. Он

бо аз навтакроркунии одӣ, амалӣ бахотирорӣ аз рӯи намуна маҳдуд мегардад. Ин навъи корҳои мустақилона таҳкурсии мустақилияти хонандаро инкишоф медиҳад. Ҳаҷми муътадили корҳоро барои ҳар як хонанда дуруст муайян намудан лозим меояд.

2. **Таҷдидсозӣ – вариантивӣ.** Ин навъи кори мустақилона имкон медиҳад, ки хонанда дар асоси донишҳои қаблан ҳосилнамуда ва роҳнамоии омӯзгор барои ҳалли масъалаи мушаххас фаъолияти худро ба роҳ монад. Дар ин маврид донишҳои мақсаднок ба вуҷуд омада, таҳлилсозии ҳодиса, падида, далелҳо амалӣ гардида, метод ва усулҳои фаъолияти маърифатӣ ташаккул меёбанд. Аксарияти хонандагон имкони иҷрои корҳои мустақилонаи таҷдидсозӣ-вариантивиро доранд, аммо онҳоро бояд ба намуди якуми корҳои мустақилона азнавтакроркунӣ ҷалб намудан лозим аст. Дар баъзе вазъиятҳо маҳоратҳои элементарии кор бо китоби дарсӣ дуруст навиштан дар дафтар, маҳорати иҷрои корҳои лабораторӣ ва дуруст муносибат намудан бо лавозимотҳои лабораториро омӯзонидан лозим аст [5, с.150-155].

3. **Эвристикӣ.** Корҳои мустакилонаи эвристикӣ маҳорат ва малакаи дарёфти ҳалли масъаларо берун аз сарҳади намунаҳои додашуда ташаккул медиҳад. Чун қоида хонанда дар ин маврид роҳи ҳалли масъаларо худ муайян намуда, онро амалӣ месозад. Барои ҳалли масъала зарурӣ хонанда дониши кифоя дорад, аммо истифодабарии он ҳангоми кори мустақилона чандон осон нест. Дар марҳилаи додашуда шахсияти эҷодии хонанда ташаккул меёбад. Яке аз намудҳои корҳои мустақилонаи эвристикӣ шарҳи мустақилона, таҳлили намоишҳо, ҳодиса, вокуниш, асосноккунии қатъии хулосаҳо ба воситаи далелҳо, муодилаҳо ё баҳисобгириҳо мебошад.

Ба сифати намуна як лаҳзаи дарси физикаро дар синфи 10 дида баромадан мумкин аст.

Мавзӯи дарс: «Ноқилҳо ва ғайриноқилҳо дар майдони электрикӣ» Дарсро бо намоишдиҳӣ оғоз намудан лозим аст. Хаткашаки металлӣ ва чӯбиро дар такягоҳ тавре ҷойгир мекунем, ки чархзании озоди онҳо дар атрофии тири амудӣ таъмин бошад. Аввал чӯбчаи заряднокшударо ба хаткашаки металлӣ наздик месозем. Хаткашак, бо таъсири ин чӯбча ба ҳаракат оғоз мекунад. Хонандагон аз ин натиҷа огоҳӣ доранд ва мустақилона сабаби ин ҳодисаро шарҳ медиҳанд. Ҳангоми гузаронидани озмоиши бо хаткашаки чӯбӣ вазъияти дигарро бо мушоҳида мегирем. Қабл аз гузаронидани озмоиш бо хаткашак чӣ ҳодиса рӯй доданро баён мекунем. Дар аксар мавридҳо хонандагон ин рӯйдодро чунин шарҳ медиҳанд: «Азбаски чӯби хушк – ғайри ноқил аст, бинобар ин чӯбчаи заряднокгардида ба он таъсир намекунад».

Ҳангоме ки кашиши ғайриноқили безарядро ба ҷисми заряднокшуда мебинанд, хонандагонро ҳайрат фаро мегирад. Сабаби ин ҳодисаро ба фаҳмондан оғоз намуда, мебинем, ки нуқтаи назари хонандагон нисбати ҳодиса тағйир ёфта, баъзе аз онҳо бе ёрии муаллим ба шарҳи дурусти ҳодиса муваффақ мешаванд.

4. **Эҷодӣ**. Корҳои мустақилонаи эҷодӣ «куллаи баландтарин»-и системаи фаъолияти мустақилонаи хонандагон ба шумор меравад. Ин фаъолият ба онҳо имконият медиҳад, ки донишҳои кулан навро аз худ намуда, малакаҳои ҷустуҷӯии донишҳои худро мустаҳкам намоянд. Равоншиносон чунин мешуморанд, ки фаъолияти ақлонии хонандагон ҳангоми ҳалли масъалаҳои проблемавӣ ва эҷодӣ ба фаъолияти бошууронаи шахсиятҳои эҷодкор ва олимон шабоҳат дорад. Масъалаҳои ин гуна характер дошта, яке аз воситаҳои самараноки ташаккули шахсияти хонанда ба ҳисоб меравад.

Доир ба ҳар як китоби дарсӣ, муқоисаи он бо дигар китобҳои дарсӣ, характеристикаи он, норасоӣ ва афзалиятҳои он маълумот додан ба мақсад мувофиқ аст. Дар оянда ин китобҳоро дар дарсҳо истифода намудан мумкин аст. Ин адабиётҳоро хонандагон метавонанд барои омодасозии маълумотҳо, рефератҳо, такмилдиҳии донишҳояшон истифода намоянд. Яке аз усулҳои кори мустақилонаро пешниҳод мекунем. Дар курси физикаи мактабӣ масъалаҳое дучор меоянд, ки онҳоро дар як вақт дида баромадан лозим меояд. Барои ташкили ин навъи кор хонандагонро аз аввали соли таҳсил ба ду гурӯҳ ҷудо намудан лозим аст. Дар ҳар як гурӯҳ хонандагони қавӣ ва заиф бояд бошанд. Ба маълумоти ҳамаи хонандагон мақсади иҷрои кор, нақшаи умумии омӯзиши маълумотҳоро расонида, онро дар дафтар қайд кардан зарур аст. Хонандагон мавзӯъро бо диққат хонда, ба саволҳо ҷавоб меёбанд, онҳоро дар дафтар менависанд, нақша ва графикҳоро тасвир намуда, формулаҳои асосиро ҳосил мекунанд. Дар ин ҳолат омӯзгор бо ҳар як гурӯҳ ҳамкорӣ мекунад, ҷавобҳои онҳоро ба ҳар як савол месанҷад. Агар зарурат пеш ояд хонандагон метавонанд дар гурӯҳҳои худ машварат доир намуда, оид ба варианти дурусти ҷавоб табодули афкор намоянд. Баъдан ҷавоби дуруст ва саҳеҳро дар дафтарҳояшон менависанд. Баъдан хонандагон доир ба мавзӯъ масъала ҳал намуда, бо якдигар дар бораи дуруст ё нодуруст будани ҳал баҳс мекунанд. Ин навъ супориши мустақилона бо ҳалли масъалаҳо ва санҷиши он аз тарафи омӯзгор анҷом меёбад. Ин корҳои иҷронамудаи хонандагонро ба таври зерин баҳогузорӣ намудан мумкин аст: санҷиши корҳои мустақилона, навиштаҷотҳо дар дафтар, баҳисобгирии байниҳам, баҳогузорӣ ба кор ҳангоми дарс. Чунин системаи корро хонандагон бо қаноатмандӣ қабул намуда, онҳоро дар сатҳи баланд иҷро менамоянд.

Дар рисолаи Парвинаи Усмон методикаи ташкил ва гузаронидани корҳои мустақилонаи хонандагон аз фанни физика барои синфҳои 7 – 9-и МТМУ барасӣ гардидааст [7, с.17 - 27].

Аз таҳлили адабиёт доир ба тадқиқотҳои педагогӣ, психологӣ ва методӣ маълум гардид, ки ташаккули методикаи кори мустақилонаи хонандагон дар ҷараёни таълими фанни физика барои синфҳои 10 – 11 –и МТМУ коркард нагардидааст.

АДАБИЁТ

1. Арабова З. Методҳои ҳалли масъалаҳои интихобӣ аз физика барои синфҳои 8 (9) / З.Арабова, С.К. Каримов, С.Ғаффоров, Э. Алимардонов – Кӯлоб, 1990.
2. Ахметов Система домашней самостоятельной работы учащихся по курсу физики в выпускном классе. / М.Г. Ахметов // Автореф. дисс. канд. пед. наук., Уральск, 1991. - 18 с.
3. Бабанский Ю.К. Педагогика [Текст] Ю.К. Бабанский / М.: Просвещение, 2000. - 251 с.
4. Бугаев А.И. Методика преподавания физики в средней школе. / А.И. Бугаев - М., 1981. -288 с.
5. Буряк В.К. Самостоятельная работа учащихся [Текст] / В.К. Буряк. - М.: Аспект пресс, 2005. - 272 с.
6. Л.Д. Хусравбеков «Маҷмуаи масъалаҳои тестӣ аз физика / Л.Д. Хусравбеков, М.Ғ. Ҳамроев, Ф.О. Султонмамадова Душанбе - 2010.
7. Парвинаи У.С. Асосҳои педагогии ташаккули малакаи кори мустақилонаи хонандагон дар таълими фанни физикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ. / У.С. Парвина // Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои фалсафа PhD, Кӯлоб, 2020. 187 с.

ОПИСАНИЕ ЗАДАЧ, СОДЕРЖАНИЯ И ФОРМ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ, ПЕДАГОГИЧЕСКИХ И МЕТОДИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Быстрый темп жизни предъявляет новые требования к возможностям. События последних лет усложнили процесс обучения студентов. Отраслевые специалисты, особенно учителя, переживают непростой период. Работа со студентами, их полное вовлечение в образовательный процесс стало одной из основных задач системы образования и науки. Координация новых педагогических и психологических исследований в преподавании естественных наук, в том числе физики, является одним из важнейших инструментов достижения образовательных целей. В статье рассмотрены различные аспекты применения психолого-педагогических и методических исследований при организации самостоятельной работы по физике, в которой предъявляются требования профессионалов в различных сферах производства: развитое мышление, передовые знания, навыки систематического применения прикладных знаний. Понятие самостоятельной работы, ее трактовка, цель и сущность с точки зрения современной науки полностью отражены в материале и представлены как ведущий фактор в преподавании естествознания. В процессе решения задачи функция студентов при выполнении самостоятельной работы оценивается как сложный процесс, рассматривается их активная и целенаправленная познавательная деятельность. В статье исследуются четыре группы самостоятельной работы студентов в зависимости от уровня их эффективности на текущем этапе. Первый этап - это повторение, которое укрепляет базовый фундамент в процессе организации и проведения данного вида работы.На этом этапе основная работа возлагается на студентов, и они должны адекватно усвоить учебные материалы. Вторая группа независимой работы - это инновации, которые требуют от читателя думать о других типах вопросов на основе инклюзивных проблем. Стадии познания и творчества, являющиеся способностями одаренных студентов, изучались на основе изучения педагогической, психологической и методической литературы, а также опыта в этой области. При этом в статье описывается применение исследования при изучении конкретной темы, а также отражены особенности организации и ведения самостоятельной работы.

Ключевые слова. *Развитое мышление, научная и политическая информация, навыки и умения в учебной деятельности, самостоятельная работа студентов, индивидуальная и групповая работа, эффективность урока, обобщение и систематизация знаний, новаторство, рационализация, методы обучения, творческие работы.*

DESCRIPTION OF TASKS, CONTENT AND FORMS OF ORGANIZATION OF INDEPENDENT WORK OF STUDENTS OF PSYCHOLOGICAL, PEDAGOGICAL AND METHODOLOGICAL RESEARCH

The fast pace of life puts new demands on opportunities. The events of recent years have complicated the process of teaching students. Industry experts, especially teachers, are going through a difficult period. Working with students, their full involvement in the educational process has become one of the main tasks of the education and science system. Coordination of new pedagogical and psychological research in the teaching of natural sciences, including physics, is one of the most important tools for achieving educational goals. The article considers various aspects of the application of psychological, pedagogical and methodological research in the organization of independent work in physics, which presents the requirements

of professionals in various fields of production: developed thinking, advanced knowledge, skills for the systematic application of applied knowledge.

The concept of independent work, its interpretation, purpose and essence from the point of view of modern science are fully reflected in the material and are presented as a leading factor in the teaching of natural science. In the process of solving the problem, the function of students in performing independent work is evaluated as a complex process, their active and focused cognitive activity is considered. The article examines four groups of students» independent work depending on their level of effectiveness at the current stage.

The first stage is repetition, which strengthens the basic foundation in the process of organizing and conducting this type of work. At this stage, the main work is assigned to students, and they must adequately absorb educational materials. The second group of independent work is innovation, which requires the reader to think about other types of issues based on inclusive issues. The stages of knowledge and creativity, which are the abilities of gifted students, were studied on the basis of the study of pedagogical, psychological and methodological literature, as well as experience in this field. At the same time, the article describes the use of the study in studying a specific topic, as well as the peculiarities of organizing and conducting independent work.

Keywords. *Developed thinking, scientific and political information, skills and skills in educational activities, students» independent work, individual and group work, lesson effectiveness, generalization and systematization of knowledge, innovation, rationalization, teaching methods, creative works.*

Сведения об авторе:

Лутфияи Джурахон *- ассистент кафедры физики МПФ, Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.* Адрес: *Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки. 735360, г. Куляб, улица С. Сафаров 16. тел*: *(+992) 987269309*

About the author:

Lutfiyai Jurkhon *- is an assistant Chair of the ITF the Kulob State university name Abuabdullo Rudaki. Address: 734065, Kulob town, street S. Safarov 16. Phone: (+992) 987269309.*

ОРГАНИЗАЦИЯ РАБОТЫ ПО РАЗВИТИЮ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНО - НАПРАВЛЕННОЙ РУССКОЙ МОНОЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ СТУДЕНТОВ-ИСТОРИКОВ

Файзуллоева Ф.М.

Кулябский государственный университет имени А. Рудаки

Развитие монологической речи на материале текстов должна быть организована таким образом, чтобы студенты приобретали необходимые речевые умения и навыки для построения собственно монологического высказывания на определенные темы. При этом следует иметь в виду то, что эффективность любого выказывания зависит не только от того, насколько грамматически правильно говорящий сумел высказать свою мысль, но также изложить содержание в правильной логической последовательности, объединить отдельные мысли в единый связный текст, правильно выбирая при этом необходимые средства связи. Для построения собственного монологического высказывания необходимо владение необходимыми известными речевыми и языковыми умениями и навыками, помогающими осознать смысловую и структурную зависимость между отдельными предложениями, частями текста, а также избирательно пользоваться языковыми средствами в условиях той или иной речевой ситуации.

Речевая ситуация понимается как «совокупность» условий, речевых и неречевых, необходимых и достаточных для того, чтобы осуществить речевое действие по намеченному плану.

Для порождения адекватного высказывания студент должен ориентироваться в оценке нелингвистических факторов, формирующих ситуацию, содержание высказывания и определяющих выбор языковых средств, и усвоить значение единиц языка, обеспечивающих коммуникативное задание. Именно поэтому ситуативно-тематическая организация предполагает перечисление ситуаций общения, выявление актуальных тем, определение конечного списка речевых интенций, отраженных учебными текстами и наиболее типичных, частотных и коммуникативно ценных лексико-синтаксических манифестациях.

Для студентов-нефилологов необходимо владение языковыми ресурсами научного функционального стиля. На наш взгляд, основу обучения устной моногической речи студентов неязыковых факультетов должен составить специальный текст, что позволит обеспечить практическую направленность в обучении студентов- таджиков русскому языку. Умело подобранный текст является базой для развития связной речи, конкретным наглядным примером употребления изучаемых грамматических категорий.

Изучение научного текста опирается на исследования общей лингвистики текста и на достижения функциональной стилистики.

Дифференциация речи на разновидности обусловлена различиями в их экстралингвистических основах. За последнее время появилось много работ, посвященных изучению функциональных особенностей научного стиля. Исследование этого вопроса представляет не только теоретический, по и практический интерес, так как от изучения особенностей научного стиля зависит успешность обучения.

Содержанием научной литературы является точное и систематическое изложение научных фактов, идей, законов, описание и анализ явлений и процессов, доказательство определенных положений. Поэтому для научного стиля характерно значительное своеобразие применения языковых средств, принадлежащих общелитературному языку, специфический выбор и организация синтаксических структур, грамматики и лексики.

«Язык научно-технической литературы отличается от общего языка: а) своими научными терминами и терминилогизированными словами; б) специальными «отстраненными» значениями у тех слов, которые употребляются в обычном языке; в) частотой употребления и распределением слов, словосочетаний и предложений по сравнению с их частотой и распределением в общелитературном языке; д) стандартизованностью в их построении и употреблении» [6, с.128].

Исследования ученых показали, что научный стиль характеризуется наличием лингвистических и экстралингвистических признаков. Основными экстралингвистическими признаками для выделения того или иного стиля являются функции языка, ситуация общения и оценочно-познавательная установка говорящего. Функция научного стиля – коммуникативно-информативная. В зависимости от содержания деятельности человека в области науки отбираются языковые средства в научном стиле. Именно специфика этой деятельности позволяет установить закономерности речевого отбора и функциональные задачи данного стиля.

Сам предмет науки, ее значение, ее специфика, а также характер научного, т.е. отвлеченного мышления обуславливает систему избираемых для выражения теоретической мысли речевых средств, которые создают стилистическую окраску особого характера, присущую только соответствующей области деятельности и общения» [2, с.18].

Содержание научного мышления влияет на отбор языковых средств, которые в данном контексте получают иное функциональное назначение, приобретают ту функционально-специфическую окраску, которая характерна в научном стиле.

На сверхфразовом уровне специфика научного стиля проявляется в том, что указанные категории (связность, членимость) испытывают влияние стиля и оказываются функционально обусловленными.

Отличительным свойством научного текста является его ориентированность на сугубо информативный аспект коммуникации. Как мы отметили выше, для каждого типа текста имеются свои специфические признаки. Структура научного текста, его элементы влияют на научную и мировоззренческую концепцию читающего. Информационная ценность каждого научного текста зависит от его соответствия основным принципам: 1)принципу качества, согласно которому отправитель передает только ту информацию, которую он считает достоверной; 2)принципу количества, согласно которому текст не должен передавать большой объем информации, чем тот, который необходимо передать в данном контексте; 3)принципу относительности, который гласит, что всякая информация, передаваемая с помощью текста, носит относительный характер, т.е. оценивается либо относительно других текстов, либо относительно контекста ситуации;4) принципу способа изложения, который требует, чтобы текст был упорядочен и лишен двусмысленности. [9, с.156].

Для научного текста важным признаком является целенаправленность и прагматическая установка. Как известно, задача всякого текста сводится к попытке автора оказать информационное воздействие на читающего. Коммуникативная направленность научного текста, его нацеленность на навязывание читающему определенной научной информации является его основным свойством. Каждое отдельное предложение обладает субъективно – предикативной природой, которая воплощается в ремо-тематической структуре всего текста, составляя его динамический аспект. При создании научного текста проблема изменения научной точки зрения читающего на предмет или же изменение объема известной ему информации является важным составляющим структуры текста. Прагматическая значимость научного текста заключается в содержащейся в ней научной информации, в рамках которой происходит ее коммуникативная реализация, при которой до конца раскроется ее информационный потенциал.

Любой текст обладает особым свойством передавать информацию, объем которой изменяется от наименьшего к наибольшему. Текст представляет собой особую форму запечатления заочного акта коммуникации, а в ходе акта коммуникации всегда имеет место изменение объема информации от наименьшего на входе, т.е. в начале акта коммуникации, до наибольшего на выходе, т.е. по окончании акта коммуникации. Выделение в тексте таких единиц за пределами, которых имеет место

уменьшение объема переданной информации, невозможно. Общую прогрессивную направленность текста обеспечивает грамматическая категория текста, которая носит название перспективности. Ведь общая прогрессивная направленность текста обеспечивает выявление его итоговых информационных параметров, отличных от тех начальных информационных параметров, которые были приняты за точку отсчета.

Для научного текста характерно преобладание конкретного фактического элемента. Однако имеет место довольно значительная доля предполагаемого. Научный текст передает информацию двух типов: абсолютно достоверную, базирующуюся на известных фактах или же доказанных гипотезах и гипотетическую, передающую суть нерешенной и актуальной проблемы.

Весь процесс создания научного текста представляет собой попытку превращения информации второго типа в информацию первого типа. Прагматическая цель научного теста достигается в тех случаях, когда объект накопленной отправителем достоверной информации будет достаточен для осуществления этого превращения.

Каждый текст состоит обычно из нескольких микровысказываний, или субтекстов. Членение текста на высказывания – это и есть процесс его сегментации на более мелкие структурно- смысловые единицы, каждая из которых в свою очередь отличается относительной целостностью, связностью, завершенностью. В научном тексте также каждое входящее в его состав единство может содержать относительно самостоятельную научную и информационную ценность. Для воспроизведения научной информации, создания самостоятельной научной теории, необходимо привлечь внимание студентов к тем вопросам, которые требуют изучения и осмысления, в связи, с чем необходимо развитие умений воспроизводить и интерпретировать научную информацию.

При научном творчестве последовательное изложение материала и, следовательно, постепенное увеличение объема передаваемой информации является основным условием реализации прагматической задачи. Доказательность изложения во многом зависит от того, в каком порядке приводятся те или иные аргументы. В то же время композиционная структура научного текста носит заданный характер. Непременными ее элементами являются: 1) исходные данные, 2)формулировка гипотезы или рассматриваемой проблемы, 3)доказательство, 4)практический анализ материала, подтверждающий достоверность доказательств, 5) краткие выводы. Комбинаторика единиц, составляющих научный текст, не может носить случайный характер, поскольку она изначально обусловлена заданностью его композиционной структуры [36, с.50].

В целях эффективной организации работы по развитию и совершенствованию профессионально направленной русской речи студентов-историков национальных групп необходимо знать особенности данного функционального стиля речи. Справедливо замечание Митрофановой О.Д., что «научной речи (коммуникативному использованию грамматики и лексики) надо обучать специально» [6: 128]. Реализация такого методического подхода требует лингво-статистического анализ того дидактического материала, который представляется профессионально важным для будущего специалиста. Это нужно для того, чтобы на основе отбора наиболее распространенных синтаксических конструкций и профессиональной лексики создать такой учебно-методический материал, который представляется актуальным при обучении студентов языку специальности. Нами исследовались тексты вузовских учебников истории, и анализировалась структура некоторых предложений. Перед нами ставилась задача определить круг синтаксических конструкций, наиболее часто встречающихся в данных текстах, чтобы дать характеристику этим структурам с точки зрения их формального состава.

Анализ данных текстов позволили нам сделать следующие выводы:

I. Простые предложения в сравнении со сложными (включая предложения усложненной конструкции) употребляются намного чаще. *Неандерталец уже не умел добывать огонь. Уже в пору раннего палеолита люди охотились на животных. На территории соседнего Ирана возникновение государственности происходило во многом аналогично и в то же время.*

2.Наиболее широко представлены простые двусоставные распространенные предложения: *Средняя Азия является одним из ранних очагов развития культуры человечества. Здесь обнаружены следы деятельности человека в раннюю пору древнекаменного века. Умел он и обрабатывать шкуры животных и изготовлять из них одежду.*

3. Односоставные простые предложения: *Известно о больших восстаниях и в среднеазиатских областях. Найдено и много скребел.*

Среди простых односоставных предложений наибольшее количество составили номинативные, неопределенно-личные.

Номинативные предложения выступают в этих текстах, как правило заголовками: *Последствия греко-македонского завоевания для народов Средней Азии. Греко-Бактрийское и парфянское государство. Первобытнообщинный строй в Средней Азии.*

В безличных предложениях главный член выражен безличным глаголом: *В восстановительный*

период много внимания уделялось развитию кустарной промышленности. Предстояло решать трудные задачи.

В неопределенно-личных предложениях действие, как правило, относится к неопределенному множеству лиц, не обозначенному вследствие их неизвестности или намеренно устраненному из речи: *Кроме поливных использовали и богарные земли. На поливных землях Хорасана возделывали пшеницу, ячмень, рис, просо и другие бобовые культуры.*

Наибольшее количество простых предложений составили предложения двусоставные, осложненные вводными словами, сочетаниями и предложениями; однородными членами; причастными и деепричастными оборотами, вставными конструкциями.

Особую роль играют вводные слова и сочетания. Благодаря разнообразию значений, они широко используются в научной речи: *Таким образом, покорение Бактрии и саков приравнивалось по трудности к захвату таких крупнейших и хорошо вооруженных государств того времени, как Вавилон и Египет. Следовательно, границы государства Кира простирались на севере-востоке, по крайней мере, до горловины Ферганской долины. Наконец, мы располагаем некоторыми сведениями и о том, что внутри общества уже во второй половине 11 тысячелетия до н. э. появляется разделение на богатых и бедных, т. е. возникает классовая дифференциация. Итак, крупнейшим городом в этой области был Кирополь.*

Широко используются предложения, осложненные причастными и деепричастными оборотами. Наиболее широко представлены причастные обороты всех простых осложненных предложений. С помощью причастных и деепричастных оборотов сообщаются дополнительные сведения, конкретизируются, уточняются, подчеркивается особая значимость для осмысления текста детали: *В сохранении дисциплины и единства войска арабов не малую роль играли также существовавшие у них родовые связи и ислам, объявлявший каждого воина борцом за веру. Начиная с 1959 г., проводились раскопки на городище Мучтеппа. Большое разнообразие орудий труда, более совершенная техника обработки камня косвенно свидетельствуют об изменениях в физическом типе человека, воздействуя на природу. Обеспечив себе тыл, Александр переправился в Малую Азию. Его сын и наследник Вима (или Гима) Кадфиз, правивший под именем Кадфиза 11,завоевал ряд глубинных районов Индии.*

Вставные конструкции вносят дополнительные сведения или замечания, новое сообщение, уточнение, пояснение, что очень важно для научного стиля речи. *На юге Таджикистан найдены следы поселений племен степной бронзы (совхоз имени Кирова близ г. Курган-Тюбе). Они занимались скотоводством (крупный и мелкий рогатый скот, ослы). По вариантам сасанидской традиций Заратуштра происходил из Атропатены (Азербайджана) или из мидийских Раг (средневековый Рей, близ современного Тегерана.)*

Распространены в научной речи и предложения с однородными членами: *Среди каменных орудий имеются ножевидные пластины, небольшие концевые и округлые скрепки, сверла, буравчики, проколки и много правильных призматических ядрищ. К иранской группе языков относятся персидский, таджикский, курдский, белуджский и иные западноиранские языки; афганский (пашто), осетинский, памирские и ряд других восточноиранских языков и диалектов. В храме было три входа: северный, восточный и южный.*

Наиболее широко представлены сложноподчиненные предложения с придаточно-определительными. *Наиболее распространен был такой вид милковых земель, когда в казну поступало две трети феодальной ренты, а частному лицу-одна треть. В Средней Азии, которая является одним из центров древней мировой культуры, предметы из меди стали изготовлять в 4 тысячелетии до н.э.*

Большое количество составляют также сложные предложения с придаточным изъяснительным*: Антропологический анализ останков показывает, что на смену неандертальцу пришел человек современного типа. Все сказанное показывает, что неолитическое население стоянок гиссарской культуры занималось земледелием и скотоводством*

Следующую группу составляют придаточные места: *Наиболее известными памятниками на территории Туркмении в эпоху энеолита (4- тысячелетие до н. э.) являются Анау, вблизи Ашхабада, Кара- Депе у Артыка, Намазга- Депе у Каахки и Геоксюр в 18 км от Теджена, где жители уже применяли лиманное орошение стр. Сначала небольшие поля или огороды окружались небольшими валиками, куда спускалась вода из близлежащих рек или протока строили небольшие дамбы.*

Сложные предложения с придаточным времени: *Овладение металлургией железа произошло в то время, когда человек уже был прекрасно знаком со сложной металлургией железа. В то время, когда происходили эти события, в Бактрии и Согде поднялось восстание*.

Сложные предложения с придаточным причины: *Центральные и южные районы Таджикистана, входившие тогда в состав Бухарской Народной Советской Республики, оставались пока вне рамок СССР, потому что БНСР не была еще социалистической республикой. Руда*

добывалась, по-видимому, неподалеку, так как в нескольких километрах, в горах Супе - Тау, были древние горные выработки.

Сложные предложения с придаточным цели: *Некоторые местные владетели даже сами приглашали арабов в свою страну, чтобы с их помощью выступить против своего соседа или же против собственного народа. Весной 713 г. Кутейба с большим войском снова направился в Самарканд, чтобы освободить осажденный гарнизон и разгромить непокорных. Хорасанский наместник Саид ибн Абд - ал - Азиз долго сражался с согдийцами, чтобы восстановить арабскую власть.*

Сложные предложения с придаточным уступки: *Хотя в источниках и сообщается о том, что эфталиты управляются одним царем, отдельные группы их, вероятно, обладали некоторой самостоятельностью. Несмотря на то, что разговор был раскрыт, Наср 11 все же был вынужден отказаться от престола в пользу своего сына Нуха (943-954 гг).*

Сложные предложения с придаточным условия: *Если прибавить к этому наличие специальных доверенных инспекторов, носивших название «глаз (или ухо) царя», создание сети «царских дорог» , по которым донесения доставлялись в столицу –станет ясным, что Дарий пытался установить централизованную власть. Несмотря на поражение, восстание «людей в белых одеждах» имело большое значение для истории Средней Азии, так как расшатало устои господства арабского халифата в Мавераннахре.*

Сложносочиненные предложения: *Ведь для занятия скотоводством нужны не только животные, пригодные для приручения, но и пастбища, а для развития земледелия нужна земля, пригодная для обработки. Каменная мотыга была для этого не пригодна, требовалась мотыга с металлическим наконечником или плуг с металлическим лемехом, а для использования плуга нужна была тяговая сила, т. е. одомашненные животные. Сеяли пшеницу и ячмень, а растирали зерна на каменных зернотерках. Ведь для занятия скотоводством нужны не только животные, пригодные для приручения, но и пастбища, а для развития земледелия нужна земля, пригодная для обработки.*

Бессоюзные сложные предложения: *Женщины принимали активное участие в промысле и обслуживали своим трудом нужды родового коллектива; вместе они готовили топливо и пищу, хранили огонь в очагах, шили одежду, ухаживали за детьми. Между Хионитами и Кидаритами происходила борьба, они наносили вместе с тем серьезные удары по Сасанидскому государству.*

Сложно - синтаксические конструкции: *Женщины под влиянием ислама превращаются в затворниц, в рабынь, которые не только не участвуют в общественной жизни, но продаются и покупаются как товар. Но у других ученых ее достоверность вызывает сомнения; они указывают, что традиция засвидетельствована в поздний период и имеет, вероятно, легендарное происхождение. Но эти данные теперь признаны определенно недостоверными; правда и материалы «Младшей Авесты» указывают на ранее существование и господство общины последователей Заратуштры в Рагах; это объясняется, однако, тем обстоятельством, что данная область, расположенная на крайнем северо-востоке Мидии, была первой из ее областей, в которую проникло, распространяясь с востока, учение Заратуштры.*

Как мы отметили, обучение профессионально-направленной монологической речи должно проходить на основе текстов по специальности. Однако вопрос о том, на материале каких текстов - узкоспециальных, общенаучных, научно-популярных - проводить обучение также является пока до конца нерешенным. Ряд ученых методистов считает нецелесообразным использование общенаучных текстов в учебном процессе. «Работа же с общетехническими текстами носит однобокий характер: помогает осваивать общенаучную лексику, но может ничего не дать для накопления запаса специальной терминологии» [4, с.69-74].

Об использовании научно-популярных текстов также нет однозначного ответа. Так Фудель Н.С. считает, что «научно-популярные тексты, в силу большей по сравнению с собственно-научной речью близостью синтаксиса и лексики к нормам повседневной общелитературной речи, позволяют более широко проводить практику по грамматике, чем, например, на материале узкоспециальных текстов или художественных произведений»[7, с.96-113]. Аналогичную точку зрения выражает Бубинене И.К. «Научно-популярная литература является тем полезным материалом, на котором можно развивать навыки устной формы» [1, с.66-70].

Однако другие исследователи считают, что в ней могут иметься трудные для понимания эмоционально-образные и субъективно-оценочные средства, а также иностилевые включения. По мнению Лаптевой О.А. научно-популярный текст «не может научить языку специальности. В нем много лишнего для студента-нефилолога того, что ему потом не встретится в его речевой деятельности» [3, с.82].

На наш взгляд, эти тексты очень увлекательны и по содержанию, тематика их различна, они служат средством ознакомления с различными достижениями в области науки, о жизни великих ученых и др., и целесообразно на занятиях по практическому курсу русского языка на

нефилологических факультетах использовать научно-популярные тексты. Научно-популярные тексты не только увлекательны в содержательном плане, а также они являются ценным материалом для закрепления изучаемых грамматических явлений. Данные тексты следует использовать на начальном этапе обучения языку специальности, на более продвинутом этапе использовать на практических занятиях по русскому языку узкоспециальные тексты. Целесообразно использовать тексты, информация которых известна студентам, изучалась в школе на родном языке. На занятиях по русскому языку она используется для обучения оформлению мыслей на родном языке. Одна из трудностей речевого высказывания – план содержания – снята, и студенты имеют возможность оформления ситуативных высказываний в русском языке-посреднике, выделять «критические точки» этих сопоставлений и, таким образом, учить их построению на материале, который затем используется в учебной деятельности. Такой материал, отражающий особенности языка науки и хорошо знакомый студентам на родном языке, облегчит работу по усвоению лексико-грамматических особенностей русской научной речи. На продвинутом этапе целесообразно использовать тексты из вузовских учебников по специальности.

Таким образом, обучение воспроизведению монологической речи должно осуществляться на основе текстов по специальности, так как в них характерны стилеобразующие черты собственно научной речи (абстрактность, логичность, объективность, точность, номинативность, точность, безэмоциональность) и закономерность строения текста. Для восприятия и воспроизведения научного текста представляются важными такие категории текста как членимость и связность. В этой связи особое внимание студентов следует обращать на связность текста и его членимость на микротексты. Тексты, отобранные для занятий по русского языку должны быть отобраны только по одной конкретной специальности. Они должны подбираться из стабильных учебников, из научно-популярных изданий, они должны отражать все представленные в научном стиле функционально-смысловые типы организации текстов (описание, повествование, рассуждение), тексты должны быть доступны в языковом плане и представлять собой довольно протяженные, законченные в смысловом отношении отрезки, сохраняющие все характеристики, композиционно-смысловой структуры оригинального текста.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бубинене, И.К. Отбор учебного материала при обучении русскому языку студентов медиков // Сб. статей по методике преподавания русского языка в вузах союзных республик. – Вып. 1. / И.К. Бубинене – М.: Высшая школа, 1978. - С. 66 - 70.
2. 2.Кондрашова, Е.А. Совершенствование русской речи студентов-таджиков исторического факультета в связи с изучением конструкций, выражающих объектные отношения: //Автореф. дис…канд. пед. наук. / Е.А. Кондрашова – М., 1984. – 18 с.
3. Лаптева О.А. Лингвистические вопросы обучения русскому языку в неязыковом вузе//Обучение иностранных студентов русскому научному стилю. / О.А. Лаптева - Воронеж: Изд-во Воронеж, ун-та, 1984. – С.82
4. Луговая А.Л. Целесообразно ли работать с общетехническими текстами? / А.Л. Луговая // Иностранные языки в высшей школе. – Вып. 3. – М.: Высшая школа, 1966. – С. 69 - 74.
5. Мальчевская Т.Н. Специфика научных текстов и принципы их классификации//Особенности стиля научного изложения. / Т.Н. Мальчевская - М., 1976.- С.104-116.
6. Митрофанова О.Д. Научный стиль речи: проблемы обучения. / О.Д. Митрофанова – М.: Русский язык, 1985. – 128 с.
7. Фудель, Н.С. Научно-популярный жанр. (К вопросу о возможностях его использования в практике преподавания русского языка иностранцам). / Н.С. Фудель, А.Н. Васильева // Вопросы стилистики в преподавании русского языка иностранцам. – М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1972. - С. 96 -113.
8. Чулкова В.С. проблема интеграции научного текста / В.С. Чулкова // Функциональный стиль научной прозы, Проблемы лингвистики и методики преподавания- М.: Наука, 1980.-С.36- 50
9. Штульман Э.А. Методический эксперимент в системе методов исследования. / Э.А. Штульман - Воронеж: Изд-во ВГУ, 1976.- 156 с.

ОРГАНИЗАЦИЯ РАБОТЫ ПО РАЗВИТИЮ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНО - НАПРАВЛЕННОЙ РУССКОЙ МОНОЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ СТУДЕНТОВ-ИСТОРИКОВ

Данная статья посвящена проблеме совершенствования и развития монологической речи на материале текстов, которая должна быть организована таким образом, чтобы студенты приобретали необходимые речевые умения и навыки для построения собственно монологического высказывания на определенные темы.

Эффективность любого выказывания зависит не только от того, насколько грамматически правильно говорящий сумел высказать свою мысль. Необходимо правильно выбирать средства связи, чтобы изложить содержание в правильной логической последовательности, объединить отдельные мысли в единый связный текст.

Для построения собственного монологического высказывания необходимо владение необходимыми известными речевыми и языковыми умениями и навыками, помогающими осознать смысловую и структурную зависимость между отдельными предложениями, частями текста, а также избирательно пользоваться языковыми средствами в условиях той или иной речевой ситуации. Автор статьи на примерах доказывает свою мысль.

Автор считает, что основу обучения устной моногической речи студентов неязыковых факультетов должен составить специальный текст, что позволит обеспечить практическую направленность в обучении студентов- таджиков русскому языку. Отобранные для занятий по русского языку тексты должны быть отобраны только по одной конкретной специальности.

Они должны подбираться из стабильных учебников, из научно-популярных изданий и должны отражать все представленные в научном стиле функционально-смысловые типы организации текстов. Тексты должны быть доступны в языковом плане и представлять собой довольно протяженные, законченные в смысловом отношении отрезки, сохраняющие все характеристики, композиционно-смысловой структуры оригинального текста.

Обучение воспроизведению монологической речи должно осуществляться на основе текстов по специальности, так как в них характерны стилеобразующие черты собственно научной речи и закономерность строения текста. Для восприятия и воспроизведения научного текста представляются важными такие категории текста как членимость и связность. В этой связи особое внимание студентов следует обращать на связность текста и его членимость на микротексты.

Ключевые слова: *монолог, необходимые, материал, тема, текст, средства связи, содержание, мысль, предложение, условия, примеры, структура, специальность*

ORGANIZATION OF WORK ON THE DEVELOPMENT AND IMPROVEMENT OF PROFESSIONALLY DIRECTED RUSSIAN MONOLOGUE SPEECH HISTORY STUDENTS

This article is devoted to the problem of improving and developing monologue speech on the material of texts, which should be organized in such a way that students acquire the necessary speech skills and abilities to build a monologue statement on certain topics.

The effectiveness of any utterance depends not only on how grammatically correct the speaker was able to express his thought. It is necessary to choose the right means of communication in order to present the content in the correct logical sequence, to combine individual thoughts into a single coherent text.

To build your own monologue statement, you must possess the necessary well-known speech and language skills and abilities that help to understand the semantic and structural dependence between individual sentences, parts of the text, as well as selectively use linguistic means in a particular speech situation. The author of the article proves his idea with examples.

The author believes that a special text should form the basis of teaching oral monogic speech to students of non-linguistic faculties, which will provide a practical orientation in teaching Tajik students the Russian language. The texts selected for classes in the Russian language should be selected only for one specific specialty.

They should be selected from stable textbooks, from popular science publications and should reflect all functional and semantic types of text organization presented in a scientific style. Texts should be available in terms of language and be quite extended, semantic complete segments that retain all the characteristics of the compositional and semantic structure of the original text.

Teaching the reproduction of monologue speech should be carried out on the basis of texts in the specialty, since they are characterized by the style-forming features of scientific speech itself and the regularity of the structure of the text. For the perception and reproduction of a scientific text, such categories of text as articulation and coherence seem to be important. In this regard, students should pay special attention to the coherence of the text and its segmentation into microtexts.

Keywords: *monologue, necessary, material, topic, text, means of communication, content, thought, proposal, conditions, examples, structure, specialty*

Сведения об авторе:

Файзуллоева Ф.М. *– Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки, кандидат педагогических наук, доцент, заведующая общеуниверситетской кафедрой русского языка.*

About the author:

Fayzulloeva F.M. *- Kulob State University named after Abuabdullohi Rudaki, PhD on pedagogical sciences, associate professor, head of the university-wide Chair of Russian language*

ТКБ(БКК)
Я 721.1+74
Б-92

РОҲУ УСУЛҲОИ ОМӮЗОНИДАНИ МАСЪАЛАҲОИ МАТНӢ ДАР РАВАНДИ ДАРСИ МАТЕМАТИКАИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Буриев Ф.К.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Таълими математика ба воситаи масъалаҳои матнӣ дар синфҳои ибтидоӣ омӯзонида мешавад. Кӯдак аз рӯзи аввали машғулиятҳо дар мактаб ва ҳатто дар давраи боғча бо масъалаҳо вомехӯрад. Аз ибтидо ва то интиҳои таълим дар мактаб масъалаҳоиматнии математикӣ ба хонандагони хурдсол имкон медиҳад, ки мафҳумҳои математикиро дуруст аз худ намоянд, тарафҳои алоқамандии онҳоро аз муҳити иҳотана- мудаашон дарёбанд, ва билохира ба ӯ имконияти татбиқи маводҳои назариявии азхудкардаашонро медиҳад. Дар навбати худ ҳал намудани масъалаҳои матнии математикӣ ба инкишофи ҳамаҷонибаи хонандагони хурдсол мусоидати ниҳоят назаррас дорад.

Дар таълими математикаи синфҳои ибтидоӣ яке аз проблемаҳои муҳим гуфтан мумкин аст - ин чӣ тавр ба хонандагони синфҳои ибтидоӣ омӯзонидани роҳи ёфтани ҳалли масъалаҳои матнӣ ба шумор меравад. Ҳаминро гуфтан ба маврид аст, ки ин дар методикаи таълими математика масъалаи асосӣ ба ҳисоб меравад. Дар роҳи ҳал намудани ин проблема дар адабиётҳои илмӣ- методӣ амалиётҳои амалии сабук намудани ёфтани роҳи ҳалли масъалаҳои математикӣ пешниҳод гардидаанд.

Мафҳуми масъалаи матнӣ - ин иншои ягон вазъият бо забони табиии арзёбии миқдори ягон компоненти ин вазъиятро талабкунанда мебошад, ки муайянкунии муносибатро дар байни компонентҳои он ва намуди ин муносибатро муайян менамояд [2, с.134-136].

Ҳалли масъалаи матнӣ - ин кори ғайримуқаррарие мебошад, ки меҳнати фикриро талаб менамояд. Барои ба иҷрои ягон кор оғоз кардан, пеш аз ҳама роҳҳои ҳалли онро бояд хуб омӯхт, бо чӣ гуна асбобҳо кор карданро донистан зарур мебошад.

Масъалаи матнии математикӣ, ин нақли алоқаманди мухтасарест, ки дар онҳо қиматҳои баъзе бузургиҳои дохил карда шуда, талаб мекунад, ки қиматҳои номаълуми дигарро бо додашудаҳои ба он алоқаманд ва ё бо онҳо дар алоқамандӣ мувофиқи дар шарт додашуда мебошад.

Ихтёрӣ масъалаҳои матнӣ аз ду қисм: шарт ва талабот иборат аст.

Дар шарт маълумот дар бораи объектҳо ва бузургиҳое дода мешавад, ки маълум ва номаълуми ин бузургиҳо ва алоқамандии онҳо сухан меравад.

Талаботи масъала - ин нишондодест, ки онро бояд ёфт. Дар баъзе мавридҳо масъала тавре баён карда мешавад, ки қисми шарт ва ё шарт бо талаботи масъала дар як ҷумла ифода гардидааст.

Дар ҳаёти воқеӣ бо масъалаҳои гуногун вомехӯрем, ки дар шарти ин масъалаҳо додашудаҳои нолозим ва ё барзиёде, ки барои ёфтани но- маълумии он даркор нест вомехӯранд.

Мафҳуми масъала – дар барномаи синфҳои ибтидоӣ, яке аз мавзӯи асосии таълими математика ба ҳисоб рафта, ҷои махсусро ишғол менамояд.

Барномаи таълимии синфҳои ибтидоӣ талаб менамояд, ки ҳангоми таълими математика бояд ҳамаи хонандагон мустақилона роҳ ва усулҳои ҳалли масъалаҳои пешниҳодшударо ёд гиранд. Ин на танҳо барои фаҳмонидани хусусиятҳои шахсӣ ва роҳҳои ҳалли намудҳои гуногуни масъалаҳо, балки барои инкишофи хаёли эҷодии хонандагон, васеъ шудани дониши онҳо, мустаҳкам намудани робитаи таълим ба ҳаётро низ мусоидат мекунад.

Яке аз фанҳои муҳим дар ҳамаи муассисаҳои таҳсилоти таълимӣ – ин таълими фанни математика ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, ба мо лозим меояд, ки ба таълими самараноки ин фан чӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва чӣ дар донишгоҳу донишкадаю коллеҷҳои омӯзгорӣ аҳамият диҳем. Бе донишҳои мушаххаси математикӣ фаҳмиш ва истифодаи технологияи ҳозиразамон имконнопазираст.

Моҳияти омӯзиши математика дар он аст, ки мавзӯи омӯзиши он яке аз сохторҳои асосии ҳастӣ буда, шаклҳои фазоӣ ва муносибатҳои миқдориро таҳлилу тадқиқ менамояд. Он аз таҷрибаи инсон, то мурак-кабтарин сохторҳоеро дар бар мегирад, ки ба ғояҳои илмию технологии нави муосир вобастаанд.

Таълими математика дар синфҳои ибтидоӣ аз омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ тайёрии амиқи математикӣ, пеш аз ҳама донистани асосҳои математикаи мактабӣ, курси ибтидоии математика, назария ва практикуми ҳалли масъалаҳои матнии математикӣ ва интихоби тарзу усулҳои нави касбиро талаб мекунад. Аз ин рӯ, ба омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ зарур меояд, ки ба методҳои муайяншудаи таълими математика бо назари тозае нигаранд ва дар баробари ин диққаташонро бо методҳои нисбатан нави таълимӣ ин ё он мавзӯъ равона созанд.

Ҳаёти инсонро беистифодаи мафҳумҳои математикӣ тасаввур кар- дан ғайриимкон аст. Худ аз худ ба атроф нигарем ҳама чиз ба мате-матика вобастагӣ дорад. Ūаёт ва фаъолияти инсон аз масъалаҳои гуно- гун иборат аст. Зеро ки фаъолияти ҳар як шахс бешуморанд ва бисёр ҳалли

масъаларо талаб мекунанд. Бинобар ин хонандагони синфҳои ибтидоӣ ҳанӯз аз давраи кӯдакӣ барои иҷро намудани супоришҳои ҳаёт мусаллаҳ мебошанд, ки инро омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ нағз медонанд.

Дар ҷараёни кор бо масъалаҳо хонандагони синфҳои ибтидоӣ бо супориши омӯзгор бо тартиб додани масъалаҳо низ машқ менамоянд. Маводҳои ададӣ ва воқеӣ аз атрофи кӯдаконро иҳота намуда гирифтан ба мақсад мувофиқ аст.

Дар китоби «Методика начального обучения метематике», ки дар зери таҳрири Л.Н. Скаткин нашр шудааст, оид ба ҳал ва намудҳои масъ- алаҳо чунин фикру мулоҳизаҳо баён гардидааст: ҳаллли масъала им-конидт медиҳад, ки математикаро бо ҳаёт зич алоқаманд намоем. Муал- лиф оид ба инкишоф ва дарккардани хонандагон пешкаш менамояд, ки масъалаҳоро аз ҳаёт гирифта ҳал намоянд. Дар ҳақиқат, дар китоб барои намуна масъалаҳое гирд оварда шудаанд, ки онҳо меҳнати калонсолон, ҳамсолон, муваффақиятҳои фан ва техникаи солҳои ҳокимияти Шӯрави- ро дар бар мегиранд. Он масъалаҳое, ки оид ба бузургиҳои арзиш, нарх, миқдор дода шудаанд, ба замони давраи мо алалхусус, солҳои охир мувофиқ мебошанд.

Дар дастури методии «Решение математических задач в 1-3 классах», ки ба Свечников А.А. тааллуқ дорад, басо фикрҳои ҷолиби диққат гуфта шудааст. Муаллиф ба таҷрибаи муаллимони пешқадам такя карда, кӯшиш кардааст, ки методҳои фаъоли ҳалли масъалаҳоро на қориёна балки онро бошуурона аз худ намоянд. Муаллиф дар дастури худ ҳал намудани масъалаҳоро бо истифодаи ҷадвалу схемаҳо ва роҳҳои гуногун шарҳ додааст.

Дар китоби М.А. Бантова «Методика преподования математики в начальных классах» дар хусуси ҳалли масъалаҳои содаю таркибӣ, намуд- ҳои он фикру ақидаҳояшонро баён кардааст. Муаллиф масъалаҳои содаро ба се гурӯҳи калони асоси ҷудо менамояд, ки дар навбати худ онҳо ба зергурӯҳҳо тақсим шудаанд: а) Масъалаҳое, ки маънои мушах- хасгардонии амалро мефаҳмонанд. Ба ин гурӯҳ 5 намуди масъала дохил мешавад. б) Масъалаҳо оид ба вобастагии компонент ва натиҷаи амал, ба ин гурӯҳ 8 намуди масъала дохил мешавад. в) Муқоисаи фарқи ду адад нисбати ду адад, ё масъалаҳое, ки мафҳуми нави амалҳои ариф- метикиро маънидод мекунанд. Ба ин гурӯҳ 12 намуди масъалаи сода дохил мешавад, ки дар навбати худ ба 2 гурӯҳ ҷудо мешавад:

1). 6-то масъалаи роста.

2). 6-то масъалаи баръакс.

Муаллиф бо мақсади инкишоф додан ва фаъолгардонидани дониш- азхудкунии хонандагони синфҳои ибтидоӣ роҳу усулҳои гуногуни ҳалли масъалаҳои матниро шарҳ додааст. Инчунин дар қисмати ҳалли масъалаи таркибӣ ҷадвал ва нақшаҳо, усулҳои истифодаи он дар ҷараёни ҳалли масъала баён шудааст, китоб барои ҳар як донишҷӯ, методистону омӯзгрони ҷавон ягона дастурест, ки ба забони русӣ нашр шудааст.

Дар китоби Стрекозин Н.Я и др. «Актуальные проблемы началь-ного обучения» оид ба ҳалли масъалаҳо суханони басо ҷолиб ҷой дорад. Ӯ қайд намудааст, ки хонандагон дониши гирифтаи худро бо мафҳумҳои ҳаёти ҳаррӯза тақозо намоянд, то ки илму амал дар онҳо баробар инкишоф ёбад. Ӯ аз назария ба амалия гузаштан ва баръаксро яке аз омилҳои инкишофёбии мактаббачагон номидааст. Истифодаи ин дастур дар фаъолияти ҳар як омӯзгор мавқеи бузург дорад. Чунки муаллиф дар он масъалаҳои ҳалталабе, ки имрӯз дар назди тарбиятгарон истодаанд нишон дода, роҳ, усул ва бо кадом воситаҳои самарабахш бартараф кардани онҳоро муайян кардааст.

Таълимоти С.Н. Лысенкова, ки дар китоби худ бо номи «Когда легко учиться» оварда шудааст. Муаллиф пешкаш менамояд, ки дар вақти ҳал кардани ин ё он намуди масъала аз схемаҳои такягоҳе, ки дар бораи дуруст дарк кардани шарҳи масъала ва бо мақсади инкишофи тафаккури нутқи онҳо усулҳои шарҳдиҳиро барои истифода бурдан, тавсия менамояд. Инчунин вай ба тартиб додани шарти мухтасар, кӯтоҳ навиштани шарти масъала диққат додааст.

Аз давраҳои аввали омӯзиши фанни математика аз масъала исти- фода намуда, дар зеҳни хонандагон шакли рақамҳо, тарзи ҳосилшавии онҳо, таркиби ададҳоро ҷой медиҳем.

Масъала мафҳумест, ки ҳар як хонандаро ба фикр кардан водор ме- созад. Дар инкишофи таффакур, идрок, диққат ва дониши хонандагон мусоидат менамояд.

Масъалаи арифметикӣ, пеш аз ҳама, муносибати объект бо амалҳои арифметикиро ифода менамояд.

Дар таълими математикаи синфҳои ибтидоӣ омӯзиши масъалаҳо, аз ҷумла масъалаи сода аз ҳудуди 10 сар карда омӯзонида мешавад.

Ҳоло бо намуди масъалаҳо дар синфҳои ибтидоӣ шинос мешавем:

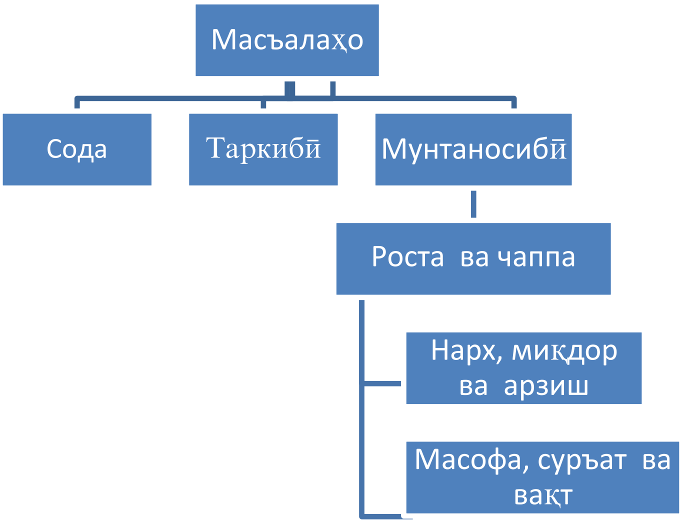

Масъалаҳо ҳам як намуди машқ мебошанд, мазмуни математикии онҳо ба воситаи матн ифода меёбад. Ба сифати як намуди муҳими машқ- ҳои математикӣ қабул намудани масъалаҳои математикӣ боиси он ме- гардад, ки масъалаҳо дар таълими математика мавқеи мустақил пайдо мекунанд ва ҳамчун воситаи ёридиҳанда ҳангоми таълими ҳамаи мавзӯъ- ҳо мемонанд. Вобаста ба мақсади ҳар лаҳзаи таълим ба сифати машқ ҳамин хел масъалаҳои матниро интихоб намудан мумкин аст, ки бо ёрии онҳо вазифаи гузошташудаи таълимӣ иҷро мешавад. Бинобар ин, ҷамъи масъалаҳои мушаххас дорандаи ҳамон вазифае мебошанд, ки таълими математика дар худ дорад, яъне мо вазифаҳои таълими математикиро бо ёрии масъалаҳо иҷро мекунем.

Ҳамин тавр, масъалаҳои матнии математикӣ аҳамияти калони педогогӣ доранд: мо бо ёрии онҳо системаи донишҳои математикӣ ва маҳорату малакаҳои заруриро ташаккул медиҳем, хонандагони синфҳои ибтидоиро ба фаҳмиши қонунҳои табиат ва татбиқи онҳоро ме- фаҳмонем, тадриҷан мазмуни донишҳоро васеъ мегардонем, малакаи мустақилона маълумотгириро меомӯзонем.

Мафҳуми масъалаҳо инчунин воситаи муҳими ташаккулёбии ҷаҳонбинии хонандагон мебошанд, ки дар онҳо хусусиятҳои мусбати ахлоқӣ ҳосил мегардад, шавқу ҳавас ва мустақилии онҳоро ба вучуд меоваранд. Хонандагони синфҳои ибтидоӣ ҳангоми ҳалли масъалаҳои матнӣ таҳлилу ҷамъбасткунӣ, муҳокима ва хулосабарориро ёд мегиранд, ба низом даровардану ба ҳамдигар пайвастани далелу донишҳои алоҳидаро машқ мекунанд, тарзи математикии таҳқиқи ҳодисаҳои ҳақиқат ва воситаи инкишофёбии тафаккури математикии хонандагон бо ёрии масъалаҳо омӯзонида мешавад [7, с. 42-43].

Масъалаҳои матнӣ барои ҳалли худ татбиқи ин ё он амалро метала- банд ва миқдори амалҳои барои ҳалли масъалаҳои сода зарур буда яке аз характеристикаҳои муҳими масъалаҳои матнӣ мебошад.

Ҳал кардани масъалаҳо аҳамияти калони таълимӣ ва тарбиявӣ дорад. Он ба инкишофи тафаккур, нутқ, тасаввур, диққат ва хотираи хонандагон ёрӣ мерасонад. Дар ҷараёни ҳал кардани масъалаҳо мафҳум дар бораи робитаи байни бузургиҳо ташаккул ёфта, малакаҳои ҳисоб- кунӣ такмил меёбанд.

Ҳал кардани масъалаҳои матнӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ мақсаднокӣ, суботкорӣ, сарфакорона интихоб намудани воситаҳо барои ба мақсад ноил шудан, бо нақша кор кардан, амалиёти худро асоснок ва таҳлил карданро меомӯзонад.

Масъалаҳои арифметикӣ ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешаванд: масъ- алаҳои сода, ки барои ҳал кардани онҳо якто амал талаб карда мешавад ва масъалаҳои таркибӣ, ки бо ду ва зиёда амалҳо ҳал карда мешавад.

Таркиб ва матни масъала аз ададҳи маълум ва аз ададҳи ноъмалум, шарт ва савол иборат мебошад. Ҳангоми ҳал кардани масъала ба чунин шартҳо риоя карда мешавад: ифоданок хондани матни масъала; муайян намудани фикри асосӣ, яъне сухан дар бораи чӣ меравад; шарти мухтасари масъала; тасвир намудани нақша ё схемаи масъала; санҷиши ҳалли масъала; шаклдигаркунии масъала.

Ифоданок хондани матни масъала - хондани матни масъала аз хондани ҳикоя фарқ мекунад. Ададҳо назар ба калимаҳо дигар хел хонда мешаванд. Чунки ҳар як адад комбинатсияи махсуси аломат - рақамҳо мебошад, дар як вақт аломат - рақамҳо мебошад, дар як вақт аломат – ҳарфҳо ҳамчун дар калимаҳо дар комбинатсияи муайян дучор мешаванд. Хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар вақти ба ададҳои матни масъала дучор шудан маҷбур мешаванд, суръати хониши худро суст кунанд. Хондани масъала аз хонандагон малакаи махсусро талаб мекунад. Ба хонандагон фаҳмондан зарур аст, ки фақат дар вақти дуруст фаҳмо ва ифоданок хондан масъаларо хубтар фаҳмидан мумкин аст.

Муайян намудани фикри асосӣ, яъне сухан дар бораи чӣ меравад –нақлкунии шарти масъала барои аз худ кардани он аҳамияти муҳим дорад. Аксар вақт ҳангоми ҳал кардани масъалаҳо ошкор

карда меша- вад, ки хонандае шарти масъаларо дуруст дарк карда наметавонад ва доир ба масъала дар бораи чӣ сухан рафтанашро ба худ тасаввур карда наметавонад. Дар натиҷа хонанда ба шарти масъала кам сарфаҳм рафта, мазмуни онро намефаҳмад. Ин бошад ба нодуруст иҷро шудани масъала сабаб мешавад.

Дар таҷрибаи пешқадами муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, литсейҳо, гимназияҳо як қатор усулҳои методӣ истифода бурда меша- ванд:

1) Барои он ки хонандагон масъаларо дуруст фаҳманд, омӯзгор ба онҳо чунин супориш медиҳад: тасаввур кунед, ки шумо дар он иштирок доред ва оид ба масъала дар бораи чӣ сухан меравад.

Масъала: Дар боғи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №34 хонандагони синфи сеюм 16 бех ниҳоли зардолу ва хонандагони синфи чорум 18 бех ниҳоли себро шинонданд. Ҳамагӣ онҳо чанд бех ниҳол шинонданд?

2) Бо мақсади он ки хонандагон масъаларо фаҳманд, баъзан муво- фиқи мақсад аст, ки шартро ба таври зинда тасвир карда, баъд аз он ки дар ягон шахс ифода меёбад.

Масъала: Дилбар 450 дирам пул дошт. Ӯ ба 240 дирам дафтар харид. Баъди харид чанд дирам пули Дилбар боқӣ монд?

3) Ба ҷои мухтасар баён кардани шарт омӯзгор онро чунон пурратар гуфта медиҳад, ки хонандагон муҳимияти асосие ки масъала аз он гирифта шудааст, бо осонӣ тасаввур карда тавонанд ва масъала барои онҳо фаҳмотар шавад.

Масъала: Дар мағоза 950 кг себу нок буд. То бегоҳӣ 720 кг-и онро фурӯхтанд. Дар мағоза чанд кг себу нок монд?

4) Барои он ки хонандагон дар кадом ҳалатҳо масъалаҳои ба гузаш- та монандро дар кадом маврид ҳал кардан лозим буданашро фаҳманд. Омӯзгор баъди такрор кардани шарт ба хонандагон суҳбати мувофиқ мегузаронад.

Масъала: Ду писарбача дар якҷоягӣ 180 кг пахта чинданд. Писар- бачаи якум 86 кг пахта чинд. Писарбачаи дуюм чанд кг пахта чинда буд?

5) Барои хубтар аз худ кардани шарти масъала ва дар натиҷаи ин, барои хубтар фаҳмидани *роҳу усулҳои* ҳалли он истифода бурдани асбобҳои аёнӣ мадад мерасонанд.

Масъала: Писарбача аз зери як дарахти себ 20 дона ва аз зери дарах- ти дигар 3 маротиба зиёд себ ҷамъ кард. Ӯ ҳамагӣ чандто себ ҷамъ кард?

Шарти мухтасари масъала - ҳангоми ҳал кардани масъалаҳо аз хонандагон навишти шарти мухтасари масъала талаб карда мешавад. Навишти саволҳо нисбат ба навишти амалҳо бошууруна ҳал кардани масъаларо таъмин мекунад.

Масъала: Ба китобхонаи литсей 80 то китоби забони модарӣ ва 2 маротиба зиёд китоби математика оварданд. Ҳамагӣ ба китобхонаи литсей чанд китоб оварданд?

Шарти мухтасари масъала чунин навишта меш

Забони модарӣ - 80- то ←┐
Математика - 2 маротиба зиёд ─┘
Ҳамагӣ - ?

Ҳал: $80 \times 2 = 160$; $80 + 160 = 240$. Ҷавоб: 240- то китоб.

Тасвир намудани нақша ё схемаи масъала - хонанда дар вақти навиштани шарти масъала мазмуни онро чуқур фикр мекунад ва қимати далелҳои ададию вобастагии байни онҳоро беҳтар дарк мекунад.

Масъала: Се гурӯҳи хонандагон барои боғи литсей 240-то ниҳол оварданд. Гурӯҳи якум 35-то, гурӯҳи дуюм назар ба гурӯҳи якум 3 маро- тиба зиёд ниҳол оварданд. Гурӯҳи сеюм чандто ниҳол овард?

Аз ин шарт далелҳои ададиро навишта, ба таври схема чунин ҷойгир кардан мумкин аст:

I – 3
3 гурӯҳ – 240- то ←┐
II – 2 маротиба зиёд ─┘
III – ?

Санҷиши ҳалли масъала - санҷиши ҳалли масъалаҳо барои мустаҳ- камтар дарк кардани он ва беҳтар фаҳмидани вобастагиҳои байни ададҳои маълум ва матлуб мадад мерасонад. Аҳамияти асосии санҷиш аз он иборат аст, ки он ба хонандагон мустақилиятнокии зиёдро фароҳам меоварад. Ҳангоми санҷидани ҳалли масъала фақат як амал талаб карда мешавад.

Масъала: Аз се майдон 2870 кг картошка гирифта шуд. Аз майдони якум 648 кг, аз дуюмаш назар ба майдони якум 124 кг зиёд картошка гирифта шуд. Аз майдони сеюм чанд кг картошка гирифта шуд?

Шаклдигаркунии масъала - баъди он ки хонандагон роҳу усулҳои ҳал кардани масъалаҳоро аз худ мекунанд, инчунин намуди тағйирдодани масъаларо низ меомӯзанд. Шаклдигаркунии масъала асосан аз 2 қисм иборат аст: а) бо шакли нав баён кардани савол; б) мураккаб кардани шарт бо

далелҳои иловагӣ.

Масъала: Моҳигир бо шаст 8 ширмоҳӣ ва 6 то зиёд гулмоҳӣ дошт. Вай ҳамагӣ чанд моҳӣ дошт?

Ҳал: 1) 8 + 6 = 14; 2) 14 + 8 = 22. Ҷавоб: 22 моҳӣ.

Ба шакли масъала тағйирот дароварда, чунин менависем: Моҳигир ҳамагӣ 22 моҳӣдошт. Аз ин 14-тои он гулмоҳӣ буд. Миқдори ширмоҳи-ро ёбед? Ҳал: 22 – 14 =8.Ҷавоб: 8 ширмоҳӣ.

Дар таълими математика 25 намуди масъалаҳо мавҷуд аст, ки аз он 12 тояш оид ба амали ҷамъ ва тарҳ, 13 тояш оид ба амали зарб ва тақсим мебошад.Тарзҳои ҳалли масъала ба 4 қисм ҷудо мешавад: 1) амалии намоишдиҳӣ; 2) арифметикӣ; 3) алгебравӣ; 4) графикӣ.

Ҳаминро гуфтан лозим аст, ки дар таълими математикаи синфҳои ибтидоӣ ғайр аз масъалаи сода ва таркибӣ, масъалаҳои сегона доир ба мавзӯи «суръат, вақт, масофа» ва «нарх, миқдор, арзиш» низ омӯзонида мешавад.

Таъриф: Масъалаи сегона гуфта чунин масъаларо меноманд, ки он аз се мафҳуми асосӣ иборат аст.

Масъалаҳои сегона дар синфҳои ибтидоӣ бо чунин мафҳумҳо: «нарх, миқдор, арзиш» ва «суръат, вақт, масофа» таълим дода мешавад.

Бинобар он, дар таълими математикаи синфҳои ибтидоӣ омӯзони- дани масъалаҳои мунтаносибӣ, ҳамагӣ шашто ҳастанд, аз ҷумла: доир ба «нарх, миқдор, арзиш» якто масъалаи мутаносиби роста ва дуто масъ алаи мутаносиби чаппа ва ба «суръат, вақт, масофа» якто масъалаи мутаносиби роста ва дуто масъалаи мутаносиби чаппа таълим дода ме- шавад [15, с.126].

Масъала: Мошини сабукрав бо суръати 70 км/ст дар давоми 4 соат дар роҳ буд. Вай дар ин вақт чанд км масофаро тай мекунад?

Шарти кӯтоҳ:
v=60 км/соат
<u>t = 4 соат</u>
S=?

Ҳал: $V=S:t \Rightarrow S = V \cdot t$ = 70 км/соат × 4 соат = 280 км.Ҷавоб: 280 км.

Ба масъалаи додашуда масъалаи мутаносиби чаппаро менависим:

Мошини сабукрав 280 км масофаро дар давоми 4 соат тай кард. Суръати мошинро ёбед?

Шарти кӯтоҳ:
S=120 км
<u>t = 2 соат</u>
V-?

Ҳал: $V = S:t$ = 120 км : 2 соат = 60 км/соат. Ҷавоб: 60 км/соат.

Масъалаҳои баръакс: 1). Қодир 45 дона чормағз, Комил 65 дона чормағз шикаст. Ҳамагӣ онҳо чанд дона чормағз шикастанд?

Барои тартиб додани масъалаи баръакс масъалаи додашударо масъ- алаи роста қабул карда, пас аз рӯи он масъалаҳои баръакс тартиб додан мумкин аст.

<u>Шарти кӯтоҳ:</u>
Қодир – 55 дона
Комил – 75 дона
Ҳамагӣ – ?

Ҳал: 55+75=130 дона. Ҷавоб: 130 дона чормағз.

1) Қодир ва Комил 130 дона чормағз шикастанд. Қодир 55 дона чормағз шикаст. Комил чанд дона чормағз шикаст?

<u>Шарти кӯтоҳ:</u>
Ҳамагӣ – 130 дона
Қодир – 55 дона
Комил - ?

Ҳал: 130 -55=75 дона. Ҷавоб: 75 дона чормағз.

3). Қодир ва Комил 130 дона чормағз шикастанд. Комил 75 дона чормағз шикаст. Қодир чанд дона чормағз шикаст?

Ҳамагӣ – 130 дона
Комил – 75 дона
Қодир - ?

Ҳал: 130 – 75 = 55 дона. Ҷавоб: 55 дона чормағз.

Масъалаи дуюм ва сеюм аз масъалаи якум ҳосил шудааст. Аз ин сабаб, ду масъалаи охирин нисбат ба масъалаи додашуда масъалаҳои баръакс номида мешаванд.

Дар раванди ҳал намудани масъалаҳои матнӣ хонандагон мазмуни аслии амалҳои арифметикиро аз худ менамоянд, бо ишораҳо барои навишти амалҳо шинос мешаванд. Чунин масъалаҳо мувофиқи барномаи таълимӣ барои ҳар як синф пешбинӣ карда шудаанд. Мактаббачагон, аз ибтидо зарурияти

ҳар дафъа таҳлил намудан, муқаррар намудани алоқа- мандии додашудаҳо ва номаълумҳои масъаларо пеш аз интихоби ин ё он амал барои ҳал намуданро меомӯзанд [5, с.234-236].

Масъалаҳои матнӣ маводи ғанитаринест, ки бо воситаи онҳо вазифаи муҳимтарини математика - инкишофи фикрронӣ ва фаъолияти эҷодии хонандагон амалӣ карда мешаванд.

Дар баробари масъалаҳои сода, аз синфи дуюм сар карда, масъ- алаҳои таркибӣ дохил карда мешаванд, ки дар синфҳои се ва чор ин душворӣ афзудан мегиранд. Зарур аст, ки ҳамаи кӯдакон мустақилона роҳи ҳалро ёфта ва истифодаи муносибати умумиро ба ҳал намудани масъалаҳо омӯзанд. Хонандагон таҳлил намудани мундариҷаи масъ алаҳоро омӯхта, амиқ дар масъала чӣ маълум аст ва чӣ номаълум аст ҷудо карданро меомӯзанд. Барои ба саволи масъала ҷавоб гуфтан тартиби иҷрои амалҳои арифметикиро бо кадом тартиб иҷро карданро низ аз худ менамоянд. Беҳтар мебуд, ки кӯдакон доир ба роҳу усулҳои гуногуни ҳалли масъалаҳои матнӣ маълумот дошта бошанду аз ҳама муносибашро интихоб карда тавонанд.

Ҳамин тавр, маълум гардид, ки масъалаҳалкунӣ ҳама вақт аз савол оғоз меёбад, ки он инъикоси проблема ва мушкилоти воқеъӣ дар шуури инсон мебошад. Дар амалияи кори синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳ- силоти миёнаи умумӣ, литсейҳо, гимназияҳо хонандагон аз омӯзгор асосан масъалаҳои тайёрро дастрас менамоянд. Чӣ тавре, ки таҳқиқоти мо нишон дод омӯзгорон низ на худашон масъала тартиб медиҳанду на ба хонандагон супориш медиданд, ки масъала тартиб диҳанд. Ҳол он ки дар раванди омӯзиши математика, ҳангоми аз тарафи хонандагон муста- қилона ҷӯстани ҷавоб ва саволҳои пайдошуда, шаклҳои гуногуни вазъият- ҳои проблемавии математикӣ пайдо мешаванд, ки ҳамаи онҳоро барои тартиб додани масъалаҳои матнии математикӣ истифода намудан мумкин аст. Дар ин маврид масъала объекти омӯзишу таҳлил ба ҳисоб меравад ва хонандагон ба моҳияти масъала сарфаҳм рафта, тафаккури математикии худро ташаккул медиҳанд ва дар раванди ҳал намудани масъалаҳои матнӣ хонандагон донишҳои нави математикӣ гирифта, ба амалиёти амалӣ тайёр мешаванд. Масъалаҳалкунӣ боиси инкишофи қобилияти мантиқӣ ва фикрии онҳо мегардад. Ба инкишофи шахсияти хонандагон низ таъсири мусбат мерасонад. Аз ин лиҳоз, ба омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ зарур аст, ки доир ба масъалаҳои матнӣ маълумоти кофӣ дошта бошад ва як масъаларо бо якчанд роҳу усул ҳал намуданро уҳда карда тавонад.

АДАБИЁТ

1. Атохонов Р. Масъалаҳои содда дар синфҳои ибтидоӣ. / Р. Атохонов -Душанбе: 1986.-68 с.
2. Бантова М.А. Методика преподования математики в начальных классах. М.А. Бантова и др.-М.: 1987.-335 с.
3. Бегимов Ҳ.Х. Методикаи таълими математикаи синфҳои ибтидоӣ. / Ҳ.Х. Бегимов, С. Рабиев, Т.Б. Раҷабов, А.М. Наҷмиддинов-Душанбе: 2020. -233 с.

Бегимов Ҳ.Х. Ҳалли масъалаҳои типикӣ. / Ҳ.Х. Бегимов, Т.Б. Раҷабов, И.Д. Сайёдов – Душанбе: 2013. – 98 с.

4. Белошистая А.В. Методика обучения математике в начальной школе. / А.В. Белошистая // Курс лекций. -М.: 2007. – 455 с.
5. Бурҳонов Қ.Т. Курси махсус аз методикаи таълими математикаи синфҳои ибтидоӣ. / Қ.Т. Бурҳонов – Хуҷанд: 2015. - 159 с.
6. Бурҳонов Қ.Т. Маҷмӯаи мисолу масъалаҳо доир ба математика. Қисми 1. / Қ.Т. Бурҳонов – -Душанбе: 1990. - 84 с.
7. Иззатуллоев К. Таълими ҳалли масъалаҳои матнӣ аз математика дар синфҳои ибтидоӣ. / К. Иззатуллоев, А. Пирназаров, Т. Давлатов, Д. Муродова // (Дастури таълимӣ-методӣ). –Душанбе: 2016. – 167 с.
8. Истомина Н.Б. Методика преподавания математики в начальных классах. / Н.Б. Истомина -М.: МГЗПИ. 1996. -136 с.
9. Л.Н. Скаткин. Методика начального обучения метематике. / Л.Н. Скаткин. – М.: -1972. - 320 с.
10. Лысенкова С.Н. Когда легко учиться. / Л.Н. Скаткин. – М.: 2014. -52 с.
11. Ҷумаев К.Қ. Асосҳои математикаи элементарӣ ва маҷмӯаи мисолу масъалаҳо. / К.Қ. Ҷумаев, Р.Э. Азизов, Ҳ.М. Ҳафизов – Душанбе: 2007. -424 с.
12. М.А. Бантова. Методика преподавания мате-матики в начальных классах. / М.А. Бантова., Г.В. Бельтюкова. -М.: 1984. – 335 с.
13. М.И. Моро., А.М. Пышкало. Методика преподавания мате-матики в начальных классах. / М.И. Моро., А.М. -М.: 1978. – 336 с.
14. Свечников А.А. Решение математических задач в 1-3 классах. / А.А. Свечников 1976. М.: – 160 с
15. Стрекозин Н.Я и др. Актуальные проблемы начального обучения. / Н.Я Стрекозин – М.: 1976. – 207 с.

СПОСОБЫ И МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ТЕКСТОВЫМ ЗАДАЧАМ В ПРОЦЕССЕ УРОКА МАТЕМАТИКИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

В статье анализируются способы и методы обучения решению текс- товых задач в процессе обучения математике младших школьников. При обучении математике в начальных классах способы и средства решения текстовых задач должны быть целенаправленными.

На наш взгляд, одним из способов повышения качества и эффектив- ности обучения математике в начальной школе является развитие научного мышления и творческих способностей младших

школьников к решению текстовых задач в ходе уроков математики.

Решение текстовой задачи - необычный способ, то есть требует инте- ллектуальной работы. Следовательно, чтобы начать что-то делать, сначала нужно научиться это делать и как это делать. Решение текстовых задач играет важную роль в математике начальной школы. Умение решать задачи - один из показателей уровня математического развития, полноты учебных материалов.

Математику в основном любят те ученики, которые умеют решать задачи. Поэтому, обучая учеников умело решать задачи, их интерес к изучению математики положительно влияет на их интеллектуальное и речевое развитие.

Сознательное овладение математическими знаниями учащихся раз- вивает их математическое мышление. Вооруженный практикой мышления, он позволяет им успешно приобретать новые знания.

Наряду с использованием текстовых задач в обучении математике в начальной школе выделяются группы различных задач в обучении арифметическим операциям, порядку и методам их решения. Использование этих вопросов учителями начальной школы повышает уровень знаний учащихся и приводит к лучшему развитию навыков преподавания математики в начальной школе.

Ключевые слова: *образование, воспитание, знания, умения, ученики начальных классов, учителя начальных классов, математическая программа начальных классов, обучение математике в начальной школе, проблемные концепции, типы задач, текстовые задачи, решение текстовых задач, взаимо- связи обучения.*

METHODS AND METHODS OF LEARNING TEXT PROBLEMS IN THE PROCESS OF THE LESSON OF MATH IN THE ELEMENTARY CLASSES

The article analyzes the ways and methods of teaching the solution of word problems in the process of teaching mathematics to junior schoolchildren. When teaching mathematics in primary grades, the methods and means of solving word problems should be purposeful.

In our opinion, one of the ways to improve the quality and efficiency of teaching mathematics in elementary school is to develop scientific thinking and the creative abilities of younger students to solve word problems during mathematics lessons.

Solving a word problem is an unusual way, that is, it requires intellectual work. Therefore, in order to start doing something, you first need to learn how to do it and how to do it.

Word problem solving plays an important role in elementary school mathematics. The ability to solve problems is one of the indicators of the level of mathematical development, the completeness of educational materials.

Mathematics is mainly loved by those students who know how to solve problems. Therefore, teaching students to skillfully solve problems, their interest in the study of mathematics has a positive effect on their intellectual and speech development.

Conscious mastery of students» mathematical knowledge develops their mathematical thinking. Armed with the practice of thinking, it enables them to successfully acquire new knowledge.

Along with the use of word problems in teaching mathematics in elementary school, groups of various problems in teaching arithmetic operations, the order and methods of their solution are distinguished. Primary teachers» use of these questions increases student learning and leads to better mathematics teaching skills in primary schools.

Key words: *education, upbringing, knowledge, skills, primary school students, primary school teachers, primary school math program, teaching mathematics in primary school, problem concepts, problem types, word problems, word problem solving, learning relationships.*

Сведения об авторе:

Буриев Фирдавс Комиджонович *– старший преподаватель кафедры методика начального образования Таджикский государственный педа гогический университет имени Садриддина Айни. г. Душанбе, проспект Рудаки. Телефон: (+992) 904132606. E-mail: firdavs.buriev.List.ru*

Aboutthe authors:

Buriev Firdavs Komildjonovich *- Senior Lecturer of the Department of Primary Education Methods, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Dushanbe, Rudaki Avenue. Phone: (+992) 904132606. E-mail: firdavs.buriev.List.ru*

АСОСНОККУНИИ РОБИТАИ БАЙНИФАННИИ ФАНҲОИ «ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ» ВА «МАТЕМАТИКА» ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ

Саидов А.Қ.
Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомӣ Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Айни замон аксарияти омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбии кишвар ҳангоми гузаронидани машғулиятҳои фаннӣ аз воситаи технологияҳои иттилоотӣ ва муллтимедӣ ба таври васеъ истифода мебаранд. Таҷрибаи давлатҳое, ки сатҳу сифати таълимашон рушд кардааст, нишон медиҳанд, ки онҳо бештар барои гузаронидани машғулиятҳо аз технологияҳои муллтимедӣ ва иттилоотии муосир васеъ истифода мекардаанд. Зеро дар натиҷаи истифодаи техника ва технологияи иттилоотву муллтимедӣ ҳавасмандии хонандагон ба машғулиятҳо зиёд гардида, қобилиянокии тафаккури зеҳнии онҳо инкишоф меёбад. Аз тарафи дигар сарфакории вақти омӯзгор дар раванди машғулият идора карда мешавад [1, с. 22].

Инчунин ба назар мерасад, ки дар ояндаи наздик барои рушди сатҳу сифати таълим татбиқи технологияи иттилоотии компютерӣ фанҳои гуногунро ба худ муттаҳид месозад. Зеро аксарияти мисолу масъалаҳои иқтисодӣ, физикӣ, математикӣ ва муҳандисӣ бо барномаҳои компютерӣ мутобиқ гардонида шудаанд, ки онҳоро дар раванди таълим истифода кардан мумкин аст. Ин муттаҳидшавии фанҳоро робитаи байнифаннӣ номидан мумкин аст.

Робитаҳои байнифаннӣ дар таълим ҳамчун омили рушди ҳамаҷониба таъсирбахшанда ба ҷамъбаҳои маърифатӣ ва ахлоқии шахсият амал мекунад. Дар доираи раванди таълим, робитаи байнифаннӣ ба татбиқи тамоми принсипҳои дидактикӣ мусоидат намуда, ҳамкории онҳоро тақвият мебахшанд: *ташаккули раванди донишҳои илмӣ, малака, маҳорат ва шавқу рағбати маърифатӣ, эътиқоди ҷаҳонбинии мутахассисони оянда шуда метавонад.*

Машғулиятҳои байнифанӣ ба донишҷӯён имкон медиҳанд, ки маводҳоро аз рӯи ҳар як фанни таълимӣ дастрас намуда, амиқ омӯзанд ва ба омӯзгор татбиқи донишҳои амалӣ ва назариявии бадастовардаро нишон диҳанд.

Ҷиҳати истифодаи фаъолонаи робитаҳои байнифаннӣ дар таълими донишҷӯёни муассисаҳои олӣ, технологияи иттилоотии компютерӣ ва омӯзиши фанни «Информатика» нақши бебаҳо дорад. Фанни информатика ё ба истилоҳи дигар технологоияи иттилоотӣ ҳамчун як фанни таълимӣ ба як василае табдил меёбад, ки дар тамоми соҳаҳои муассисаи таълимӣ васеъ истифода мешавад [1, с.45-46].

Ҳангоми гузаронидани машғулият бо донишҷӯён, ба онҳо на танҳо истифодаи компютерҳоро омӯхтан, балки тасаввуроти онҳоро дар бораи системаи кории компютер ошно сохтан зарур аст. Таълими донишҷӯён бояд дар асоси мисолҳое, ки аз фаъолияти воқеии касбӣ ва инчунин, тарзи ҳалли масъалаҳои математикӣ гирифта шудаанд, асос ёбад. Дар раванди таълими фанни технологияи иттилоотӣ зарур аст, ки роҳҳои автоматӣ ҳал намудани мисолу масъалаҳои иқтисодӣ, физикӣ, математикӣ ва муҳандисӣ тариқи компютер нишон дода шавад.

Дар заминаи тайёр намудани мутахассиси касбии оянда омӯзгорони муосирро зарур аст, ки ғайр аз малакаи педагогиву писихологии хеш боз аз технологияҳои иттилоотӣ ва муллтимедӣ истифода карда тавонанд. Инчунин моҳияти тафаккури педагогиро ҳамчун як хусусияти фаъоли шахсияти омӯзгор бо як қатор ҳолатҳое, ки барои раванди таълим дар муассисаҳои олӣ хосанд, чунин муайян намоянд:

– маърифати тафаккури педагогии омӯзгорӣ, усули хоси таълимдиҳии бисёрҷанба ва доимо тағирёбандаро бо раванди таълим якҷоя намудан;

– самти педагогика, ки назарияи таълим ва тарбияро инкишоф медиҳад, пурра омӯзонад. Аёниятҳои дидактикавӣ, қонунҳову принсипҳои таълим ва ҳадафҳои онро, ки қадамҳои асосҳои аввалини илмии таълим мебошад, усул, шакл ва воситаҳои таълимро низ самаранок истифода намояд;

– барномаҳои компютерии муосирро доир ба самти педагогии равияҳои гуногун дар сатҳи баланд иҷро намудан;

– вобаста ба фаҳмиш ва тасаввуроти ҳар як донишҷӯ аз ҳаёти воқеӣ мисолҳо оварда тафаккури зеҳнии онҳоро бедор намудан;

– тафаккури педагогии омӯзгориро ҳаматарафа донад, зеро он ба маҷмӯи мураккаби амалҳои рӯҳӣ барои пешгӯӣ, ташхис, тарҳрезӣ, татбиқ ва таҳлили натиҷаҳои бадастомада асос ёфтааст, қавитар гардонад.

Хусусияти тафаккури педагогиро дар равобити байнифаннӣ хусусияти фаъолияти касбии омӯзгор ва шароити ҷараёни таълим муайян мекунад [2, саҳ 20-21].

Ҳалли вазифаҳои педагогӣ, ки «воҳиди асосии функсионалии фаъолияти тафаккури омӯзгор» мебошанд, (Ю.Н. Кулюткин, Э.К. Осипова, В.В. Сериков, Г.С. Сухобская), дар мақолаҳои худ омӯзгорро доимо аз фаъолияти «асосӣ» берун мебароранд, зеро омӯзгор на танҳо пешниҳоди ин ё он маводи таълимиро меҷӯяд, балки мекӯшад, ки ба хонандагон аз ҷиҳати тафаккури воқеӣ таъсири

маънавӣ расонад.

Азбаски дар асосноккунии равобити байнифаннӣ аз донишҳои системаҳои гуногуни фаннии донишҷӯён истифода мебаранд, пас, алоқаҳо аз як тараф, байни унсурҳои гуногуни сохтории донишҳои иқтисодӣ, физикӣ, математикӣ, химиявӣ, биологӣ ва аз тарафи дигар, байни унсурҳои гуногуни сохтории донишҳои фанни технологияи иттилоотӣ муқаррар карда мешавад. Бинибар ин, меъёр ба донишҷӯён муайянсозии маҳорати муқарраркунии алоқаҳои баёнифаннӣ пурра иҷро кардани амалиёти мантиқӣ аз рӯйи мафҳумҳо дар асоси равобити байнифаннӣ мебошад [3, с. 27].

Ҳамин тариқ, низоми рушди фаъолияти тафаккури фаҳмиши донишҷӯён ташаккул меёбад, ғайр аз равобити байнифании математикӣ ва озмоиши компютерӣ ба омодасозии донишҷӯён ба ҷамъияти иттилоотӣ мусоидат менамояд, зеро ин сарфаҳмравии системанокро дар анбӯҳи иттилоот, дарк намудан ҳалли масъалаҳои математикӣ тариқи компютерро меомӯзонад. Дар ин замина омӯзгорони фанҳои математика ва технологияи иттилоотиро зарур аст, ки машғулиятҳои фанниро чунин ба роҳ монанд:

– аз технологияҳои муллтимедӣ (компютер, тахтаи электронӣ, проекторҳо ва ғайра) самаранок истифода намоянд;

– оиди мавзуҳои алоҳида ба ҳар як донишҷӯ вазифагузорӣ намуда, мақсадгузорӣ ва сохтани алгритмро ҷой диҳанд;

– барномаҳои компютерии автоматигардонидашудаи самти математика ва технологияи иттилоотиро истифода намоянд;

– натиҷаи ҳалли масъалаҳои математикии барномаҳои компютерӣ баровардаро шарҳ дода муқоиса намоянд.

Иловатан омӯзгори фаннӣ ба хонандагон технологияи ҳалли мисолу масъалаҳои намунавиро дар барномаҳои компютерӣ бо истифода аз баъзе функсияҳои он нишон дода, моҳияти онро омӯзонад. Мувофиқи мақсад мебуд, агар омӯзгори фаннӣ ҳалли мисолу масъалаҳои математикии ба замони муосир мувофиқ бударо ба хонандагон нишон диҳад [4, с.233].

Ҳаминтариқ равобити байнифаннӣ ҷиҳати васеътар сарфаҳм рафтани моҳияти ҳалли мисолу масъалаҳои математи

1. *Комилов Ф.С.* Информационные технологии в высшем образовании Республики Таджикистан [Текст] / Комилов Ф.С., Рахмонов З.Ф. // Ирфон г. Душанбе-2012,-174 с.

2. Мышление учителя: личностные механизмы и понятийный аппарат // Под ред. *Ю.Н. Кулюткина Г.С. Сухобской М.*: Педагогика. 1990. 104 с.

3. *Осипова Е.К.* Структура педагогического мышления учителя //Вопросы психологии. 1987. № 5. – С. 144 – 146.

4. *Назаров А.П.* Методикаи таълими информатика. Китоби дарсӣ. Душанбе – 2019. 462 с.

5. *Файзализода Б.Ф.* Робитаи байнифаннӣ чун салоҳиятнокии калидӣ зимни омӯзиши амсиласозии математикӣ дар курси технологияи иттилоотӣ [Матн] / Файзализода Б.Ф., Саидов А.Қ., Тиллоев Ш.Ҳ. // Номаи Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров. – Хуҷанд, 2020. №4. – С. 168-173.

ОСНОВАНИЕ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫХ СВЯЗИ «ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ» И «МАТЕМАТИКА» В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ ВУЗОВ

Данная научная статья посвящена обоснованию междисциплинарных отношений между дисциплинами информационных технологий и математики в процессе изучения в ВУЗах. Следует отметить, что в эпоху развития современных технологий нам необходимо интегрировать предмет информационных технологий с другими дисциплинами. Без использования мультимедийных программ, видеопроекторов и электронных досок невозможно улучшить современные методы обучения. При использовании информационного и мультимедийного оборудования и технологий интерес студентов к урокам возрастает. Поскольку большинство примеров, экономических, физических, математических и инженерных задач адаптированы к компьютерным программам, их можно использовать в процессе обучения, который можно назвать междисциплинарной интеграцией.

***Ключевые слова**: компьютерные программы, информационные технологии, мультимедиа, междисциплинарное общение, дидактические принципы, информатика, университеты, математика, современные технологии, различные системы, математические, физические, экономические, химические, инженерные проблемы.*

FOUNDATION OF INTERDISCIPLINARY RELATIONS «INFORMATION TECHNOLOGIES» AND «MATHEMATICS» IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF UNIVERSITIES

This scientific article is devoted to the substantiation of interdisciplinary relations between the disciplines of information technology and mathematics in the studying process in Higher Education Institution. It should be noted that in the era of modern technology development, we need to integrate the subject of information technology with other disciplines. Without using of multimedia programs, video projectors and whiteboards, modern teaching methods cannot be improved. In the case of using information and multimedia equipment and

technologies, students» interest increases about lessons. Most of the examples for economic, physical, mathematical and engineering problems are adapted to computer programs, they can be used in a learning process that may called interdisciplinary integration.

Key words: *computer programs, information technology, multimedia, interdisciplinary relation, didactic principles, computer science, universities, mathematics, modern technologies, various systems, mathematical, physical, economic, chemical, engineering problems.*

Сведения об авторе:

Саидов Асомиддин Курбонович *– соискатель Института развития образования имени Абдурахмона Джоми. Академия образования Таджикистана. Тел .: (+992) 929267432, E-mail: asomiddin 08@mail.ru*

About the authors:

Saidov Asomiddin Kurbonovich *– Post-graduate student of the Institute for the Development of Education named after Abdurahmon Jomi. Academy of Education of Tajikistan. Tel.: (+992) 929267432, E-mail: asomiddin 08@mail.ru*

ТДУ 512 (075.3)
ТКБ
Я 73 22. 14
F-85

МАСЪАЛАҲОИ ИНКИШОФДИҲАНДА ВА ИСТИФОДАИ ОНҲО ДАР ТАЪЛИМИ АЛГЕБРАИ СИНФИ 7

Ғуломов И.Н.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ
Шомуродова Б.Р.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Маълум аст, ки таълим воситаи асосии тарбия ҳисоб мешавад. Дар таълим бошад методҳои зиёд ба воситаи ҳалли масъалаҳои мухталиф амалӣ мегарданд. «…Ҳалли масъалаҳо бошад ҳамчун воситаи таълим баромад мекунанд » [4; с.190]. Мо ба мафҳуми масъала ва сохти он эътибор надода нишон медиҳем, ки дар адабиёти методи оид ба математика кадом намуди масъалаҳо ҷудо карда шудааст. Дар адабиёти педагогӣ асосан се намуди масъала: 1) масъалаҳо доир ба ҳисоббарорӣ; 2) оид ба сохтан ва 3) роҷеъ ба исбот дучор меояд. [2],[3].

Педагог ва психологи намоёни аҳди шӯравӣ Л.М.Фридман масъалаҳоро аз рӯи хусусияти талаботи масъала ба чор гурӯҳ: 1)масъалаҳо оид ба ёфтани номаълум; 2) масъалаҳо ба табдилдиҳиҳои объекти дода шуда; 3) масъалаҳо доир ба сохтани ягон объекти ва 4) масъалаҳо ба исбот – ҷудо намудааст [3].

Аммо, қайд бояд кард, ки дар ин гурӯҳбандӣ **масъалаҳои инкишофдиҳанда,** ки ба **мушоҳида, муқоиса** ва **аналогия** асос меёбанд, ворид нашудаанд. Дар ҳалли ҳаргуна масъала зарраи хурди кашфиёт маҳфӯз аст, бинобар ин дар он ҷой барои фарз (тахмин) ва хулосабарории ҳақиқат монанд бояд бошад.

Чӣ тавре ки муаллифони «Методикаи таълими математика дар мактаби миёна» «навиштаанд масъалаҳои математикии анъанавии мактабӣ ҳаминтавранд, ки барои ҳалли худ дониш, малака ва маҳоратро аз рӯи материали хурди барномавӣ талаб мекунанд. Бинобар ин, мавқеъ ва аҳамияти онҳо дар давоми ҳамон фосилаи вақт, ки барои омухтанашон ҷудо карда шудааст, ба итмом мерасонд»[2;с.164]. Аз ин тасдиқ бармеояд, ки ингуна масъалахо воситаи ёридиҳанда барои шарҳи материали назариявӣ ҳисоб мешаванд.

Масъалаҳои инкишофдиҳанда барои дар хонандагон ташаккул додани малакаҳои кори мустақилона ва инкишофи тарзхои фаъолияти фикри (таҳлил (анализ), синтез, махсусгардонӣ, умумикунонӣ ва ғ.) равона гардидаанд.

Акнун доир ба чанд мавзӯи «Алгебра. Синфи 7» (А.Шарифзода, Б.Алиев. - Душанбе: Сарпараст ,2002) ингуна масъалахоро тартиб медиҳем.

Мавзӯи – « **Графики функсияҳо** ва **соҳаи муайянии онҳо**».

1.Нобаробарии холӣ гузоштаро пур кунед.

$Y = \frac{1}{x}$	X≠0
$Y = \frac{4}{x(X-1)}$	?

Мавзӯъ: **Ифодаҳо, муодилаи хаттии дуномаълума ва графики он.**

Ифодаҳо, адад ё ин ки расми холӣ бударо нависед.

2.

$5a - 3b$	$a + b$	$4a - 4b$
$\frac{m}{m-p}$	$\frac{p}{m+p}$	?

3.

44	2*2*11
$a^2 + (b-c)^2$	?

4.

$2x^4b$	$3x - 7 = 5$	$16a^{16}b^4$
$2a^7bc^3$	$8 - 2x = 2$	?

5.

$4x + 3y = 25$	$(1;7), (4;3)$
$3x + 7\,y = 19$	?

6.

$5y + 3x = 17$

$7x + 3y = 16$

$(\,x, y$ – ададҳои натуралӣ$)$

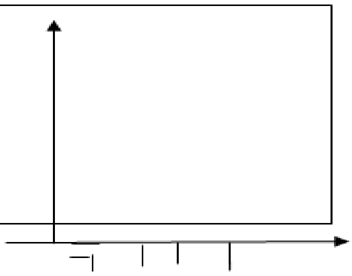

7. Ифодаҳо, адад ё ин ки расми холӣ бударо нависед.

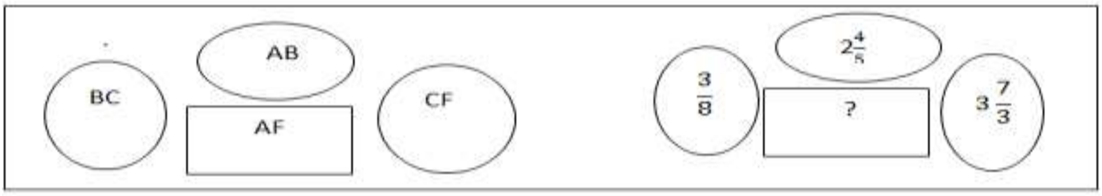

Ҳал. Дар ин масъала се объект дода шудааст: ифодаҳо давраҳо ва чоркунча. Мушоҳида намуда хосиятҳо, муносибатҳои онҳоро муқаррар мекунем. Ифодаҳои якумро мушоҳида карда ба назар мерасад, ки дар байни даврвҳои ифода дошта амалҳои арифметикии тақсим ва зарби касрҳо истифода гардидааст. Пас аналогӣ хулоса мебарорем, ки давраи якум бо дуюм тақсим карда шуда, натиҷаи он ба давраи сеюм

зарб карда мешавад. Ва натиҷаи онҳо дар дохили чоркунҷа навишташудааст. Яъне: $\frac{3}{8}:2\frac{4}{5}*3\frac{7}{3}=\frac{5}{7}$ ба ҳамин тариқ амалҳо ва муносибатҳои байни онҳоро муайян намуда, натиҷа $\frac{5}{7}$ – ро ҳосил намудем:

Ҷавоб:

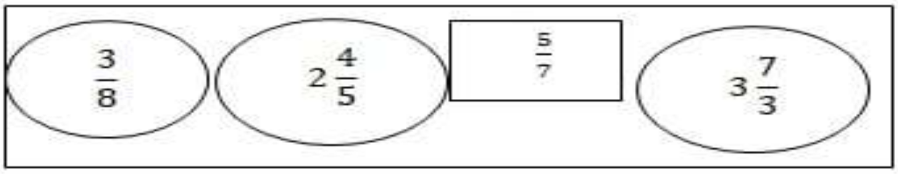

8. Қимати ифодаро ёбед.

$3a+2b$	$a=1\frac{2}{3}$; $b=2\frac{1}{3}$	$\frac{29}{3}$
$\Delta a+\ \ b$	$a=2\frac{А}{В}$; $b=1\frac{Б}{Г}$	?

Ҳал. Дар ин масъала ифода, қимати ададии номаълумҳо ва натиҷаи онҳо дода шудааст. Қиматҳои a ва b - ро дар ифодаи якум гузошта, $\frac{29}{3}$ пайдо шудааст. Методӣ аналогияро истифода намуда, ифодаи дуюмро ҳал менамоем. Дар он шаклҳо ва ҳарфҳо оварда шудаанд. Аз рӯи мушоҳида ва муносибати байни ададҳо, шаклҳо ва ҳарфҳо ки секунҷаро адади 3 ва чоркунҷаро ададӣ 4- ифода намуда, ҳарфҳои А,Б,В,Г-ро аз рӯйи тартибошон бо рақами ҷойгиршавиашон ифода мекунем. Яъне А –ҳарфи аввали алифбои забони тоҷикӣ, Б – ҳарфи дуввум, В – ҳарфи сеюм ва Г – ҳарфи чоруми он мебошанд. Бинобар ҳамин А=1, Б=2, В=3, Г=4. Пас ифодаи дуюм ҳангоми қиматҳои тахмин кардаро гузоштан қимати 13-ро мегирад:

Ҷавоб:

$\Delta a+\ \ b$	$a=2\frac{А}{В}$; $b=1\frac{Б}{Г}$	13

$$3a+4b=3*2\frac{1}{3}+4*1\frac{2}{4}=3*\frac{7}{3}+4*\frac{6}{4}=\frac{21}{3}+\frac{24}{4}=\frac{84+72}{12}=\frac{156}{12}=13$$

9. Ифодаро ҳисоб кунед.

80	4*4*5
$4a^2-(2a+b)^2$	?

Ҳал. Дар ин ифода мушоҳида намуда муайян мекунем, ки ду обект ҷой дарад. Ифодаи якумро ба зарб кунандаҳо ҷуда кардаанд. Вобаста ба хосиятҳои формулаҳои зарби мухтасар ифодаи дуюмро низ ба зарбкунандаҳо ҷудо мекунем, ки дар натиҷа ифодаи $-4ab-b^2$-ро ҳосил менамоем:

Ҷавоб:

$4a^2-(2a+b)^2$	$-4ab-b^2$

10. Муносибати ифодаҳои ададӣ ва тағйирёбадаро ёбед.

$5a^3bc^2$	$4x-5=7$	$125a^9b^3c^6$
$7a^2b^2c^3$	$5x+2=12$	?

Ҳал. Донишҳои математикӣ имконияти пайбурдани се объектро дар ин масъала медиҳанд. Объектҳои якум ва сеюм ифода буда ва объекти дуюм муодилаи якномаълума мебошад. Савол ба миён меояд, ки объекти сеюм натиҷа чӣ тавр ҳосил гардидааст? Агар ба ин савол ҷавоб гардонида тавонем, онгоҳ масъалаи дуюмро ба воситаи аналогия ҳал намудан мумкин аст. Аввал муодиларо ҳал карда $x = 3$ - ро ҳосил намуда, ифодаи якумро ба ҳамин қимат ба дараҷа бардоштаанд. Пас агар ин амалро бо масъалаи дуюм иҷро намоем, онгоҳ $x = 2$-ро ҳосил менамоем. Агар ифодаи якумро ба ҳамин адад ба дараҷа бардорем онгоҳ чунин натиҷаро ба даст меорем:

Ҷавоб:

$5a^3bc^2$	$4x - 5 = 7$	$125a^9b^3c^6$
$7a^2b^2c^3$	$5x + 2 = 12$	$49a^4b^4c^6$

11. Муносибати байни муодила ва расмҳоро барқарор кунед.

$x + 2 = 5$	***	**	3
$2x - 4 = 6$	**	*	?

Ҳал. Дар ин масъала се объект як муодила, расм ва адади 3 дода шудааст. Агар методҳои аналогияро истифода кунем, дидан мумкин аст, ки расм дар ин масъала касри $\frac{3}{2}$ -ро ифода мекунад ва агар онро ба муодилаи масъалаи якум зарб зада -ро ёбем ба 3 баробар мешавад. Ин амалиётро дар масъалаи дуюм пай дар пай иҷро намуда, адади 5-ро ҳосил мекунем. Зеро дар ин масъала расм касри $\frac{2}{1}$ - ро ифода карда ба 2 баробар аст.

Ҷавоб:

$2x - 4 = 6$	**	*	5

12. Ҷойгиршавии амалҳо ва расмҳоро муайян намоед.

$\frac{x^2-y^2}{(x-y)}$	$\frac{x^2+xy+y^2}{x^3+y^3}$		5
$2\frac{a^2-b^2}{(a+b)^2}$	$3\frac{(a+b)}{(a-b)}$		?

Ҳал. Дар масъалаи овардашуда чор объект ҷой дорад, ду ифодаҳои касрӣ фигура ва адади 5. Ба воситаи мушоҳида метод ва мантикан фаъолият кардан пай бурдан мумкин аст, ки дар масъалаи якум байни касрҳо амалӣ зарб гузоштагшуда ҳисоб карда мешавад. Расм, ки панҷ шоха дорад ифодакунандаи адади 5 қабул карда мешавад. Дар натиҷаи зарби касрҳо адади як ҳосил шуда онро адади 5- и расм зарб карда натиҷаи 5-ро ҳосил менамоем. Ин амалҳоро бо масъалаи дуюм иҷро мекунем, аммо дар ин ҷо расм чоршоха аст ва он ба адади 4 баробар мегардад. Зарби касрҳои масъалаи дуюм ба 6 баробар гардида, агар онро ба 4- зарб кунем адади 24 ҳосил мегардад. Яъне:

Ҷавоб:

$2\frac{a^2-b^2}{(a+b)^2}$	$3\frac{(a+b)}{(a-b)}$		24

Чӣ тавре дида мешавад дар ҳамаи мисолҳои овардашуда **натиҷа** ҳангоми мушоҳида ва муқоисаи дода шудаҳо то ба ягон дараҷаи ба ҳақиқат монанд пешаки пай бурда мешавад. Ингуна дарёфтҳои тахминҳои пешакӣ ба аналогия асос меёбанд.

Хулосабарорӣ аз рӯи аналогия муҳокимаронии муқаррарӣ ҳисоб шавад ҳам, вале ба андешаи мо шояд аз ҳама муҳимтар ба шумор равад. Бесабаб нест, ки дар адабиёти математикӣ масъалаҳои инкишофдиҳандаро боз **машқҳои мантиқӣ** ҳам ном мебаранд.

АДАБИЁТ

1. Гайштум А.Г. Математика в аналогических упражнениях. / А.Г. Гайштум - Киев: Радянська школа,1986. - С.80-96
2. Колягин Ю.М. ва др. Методика преподавания математики в средней школе / Ю.М. Колягин – М: Просвещение, 1975. – 164 с.
3. Огенасян В.А. Методика преподавания математика в средней школе. / В.А. Огенасян ва др. // Общая методмка.- Пресвещение, 1975. - С.133-138.
4. Фридман Л.М. Психопедагогика общнго образования / Л.М. Фридман – М: Институт практической психологии, 1997. – С.190-192.

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ И ИХ ПРИМЕНЕНИЕ В ОБУЧЕНИИ АЛГЕБРЫ В 7 КЛАССЕ

Математика возникает из проблем и развивается через задачи. Задача является одним из важнейших инструментов и ведущей формой учебной деятельности в процессе изучения математики. Это позволяет студентам развивать свою самостоятельную деятельность по пониманию. Степень подготовки учащихся к будущему зависит от того, как изучается проблема при преподавании математики. Сегодняшнее производство раскрывает творческий потенциал и умение каждого человека и специалиста по-новому решать производственные проблемы. Поэтому использование задач в обучении школьной математике стало особым предметом исследований в области методики обучения математике.

Если в практике обучения математике или конкретно-методических исследованиях речь идет о роли и месте проблемы в обучении школьной математике, как правило, рассматривается только решение задач. Спорный педагогический анализ использования проблемы в обучении математике показывает, что решение некоторых типов школьных задач еще не рассматривалось как цель обучения математике или как формирование учебной программы учащихся. Лишь в единичных случаях описываются реальные проблемы, развитие математического мышления студентов, повышается их интерес и самостоятельность в математическом развитии, формируется их материалистическое и диалектическое понимание, воспитываются их личностные качества. Последние концепции используются для сложных мыслительных процессов. В процессе и его результатах у студентов реализуются познавательные, образовательные и развивающие качества.

Ключевые слова: *деятельность, ведущая, независимая, управляющая функция, учебная функция проблема, разработчик, типы проблемы, проблемные функции, творчество, умения, учебная, проблемная ситуация, деятельность, исследование, операция, понятие, категория, объект, предмет, дидактика, специалист. , конкретное, образование, математика, модель.*

DEVELOPMENTAL PROBLEMS AND THEIR APPLICATION IN 7-TH GRADE ALGEBRA TEACHING

Mathematics comes from problems and it develops through problems. The problem is one of the most important tools and a leading form of educational activity in the process of learning mathematics. It allows students to develop their independent comprehension activities. The degree to which students are prepared in the future depends on how the problem is taught in the teaching of mathematics. Today's production brings out the creativity and skill of each person and specialist in new ways of solving production problems. Therefore, the use of problems in the teaching of school mathematics has become a special research subject in the field of methods of teaching mathematics.

If in the practice of teaching mathematics or specific-methodological research we are talking about the role and place of the problem in the teaching of school mathematics, as a rule, only the solution of the problem is considered. Controversial pedagogical analysis for the use of the problem in the teaching of mathematics shows that the solution of certain types of school problems has not yet been considered as the purpose of teaching mathematics or as the formation of the curriculum of students. Only in isolated cases, real problems, the development of students» mathematical thinking are described, their interest and independence in mathematical development is increased, their materialist and dialectical understanding is formed, and their personal characteristics are nurtured. The latter concepts are used for complex thinking processes. In the process and its results, the cognitive, educational and developmental qualities are realized in the students.

Keywords: *problem, developer, types of problem, problem functions, creativity, skills, educational activity, leading, independent, control function, educational function, problem situation, activity, research, operation, concept, category, object, subject, didactics, specialist , specific, formation, mathematics, model.*

Сведения об авторах:

***Гуломов Ислом Назарович** – доктор педагогических наук, профессор кафедры высщей математики Кулябского Государственного Университета имени Абуабдуллох Рудаки, адрес: г. Куляб, ул.Н. Хувайдуллоев, дом 98, тел: (+992) 918465639, E-mail: barkiashomurodova@gmail com.*

***Шомуродова Баркия Раҳматуллоевна** – соискатель и старшый преподаватель кафедры алгебры и теории чисел Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, адрес: г. Душанбе, ул. С. Шерози, дом 22/1, кв 53, тел: (+992) 918889077, E-mail: barkiashomurodova@gmail.com*

About the authors:

***Gulomov Islom Nazarovich** - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Higher Mathematics of the Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki, address: Kulyab, N. Huvaidulloyev, house 98, phone: (+992) 918465639, E-mail: barkiashomurodova@gmail.com*

***Shomurodova Barkiya Rakhmatulloevna** - applicant and senior lecturer of the Department of Algebra and Number Theory of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, address: Dushanbe, st. S. Sherozi, house 22/1, apt 53, phone: (+992) 918889077, E-mail: barkiashomurodova@gmail.com*

ДУХОВНО-КУЛЬТУРНЫЕ ЦЕННОСТИ РУССКОГО НАРОДА НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Гиёев А.Х.

Кулябский государственный университет им. А. Рудаки

Валиев Н.У.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

В законе Республики Таджикистан «Об образовании» воспитание рассматривается как «целенаправленная деятельность, ориентированная на создание условий для развития духовности обучающихся на основе общечеловеческих и отечественных ценностей; оказание им помощи в жизненном самоопределении, нравственном, гражданском и профессиональном становлении; создание условий для самореализации личности» [10, с.18].

Русский язык и процесс приобщения к нравственным ценностям человечества при изучении данного предмета имеют огромный потенциал в вопросах становления личности, обогащая внешнее содержание человека, которое воплощается в уважении и понимании культуры другого народа. Знакомство с ценностями культуры другого народа, которая является частью культуры общемировой, формирует способность к лучшему пониманию ценностей своего народа и переоценке собственных ценностей.

Можно согласиться с утверждением, что каждый человек в определенной степени является «продуктом» культуры. Отмечая эту взаимосвязь культуры и человеческой личности, необходимо напомнить, что культура представляет собой отражение сущности человека и основных структурных элементов «человека разумного».

Следует иметь в виду, что человек имеет ограниченные возможности в освоении культурных ценностей, которые представляют собой совокупный опыт человеческой жизнедеятельности на протяжении всей истории.

Главной целью подготовки будущих специалистов является создание таких условий, при которых у них будет формироваться необходимые для каждого человека личностные качества, появятся основы для восприятия тех культурных элементов, которые необходимы для дальнейшей деятельности по профессии. Причем, эти условия должны соответствовать индивидуальности каждого студента.

В то же время, существуют системные противоречия в самой культуре, и их надо иметь в виду в процессе учебы и воспитания.

Отмечая тот факт, что процесс обучения в высших учебных заведениях становится все более технократическим и рациональным, происходит процесс абсолютизации в угоду рационализации и в ущерб личностному развитию. Специалисты полагают, что решение таких противоречий надо искать в «повышении значения, уровня и содержания гуманитарного образования для всех специализаций, в создании такой системы профессиональной подготовки, которая вписывала бы образование в контекст культуры с тем, чтобы высшая школа формировала и обеспечивала способности гуманитарного мышления и гуманитарного видения проблемы» [1, с.52].

Культурное ядро каждого народа представляют собой традиции и обычаи, которые основаны на общечеловеческих ценностях, но видоизменены особенностями образа жизни данного этноса. Эти

особенности могут быть связаны с социальными, природными, экономическими, культурными и другими факторами.

Можно отметить, что в методиках преподавания дисциплин большое внимание уделяется проблеме изучения национальных традиций и народной педагогике. Особенно это заметно в методиках, посвященных предметам гуманитарного характера, среди которых особое место занимает преподавание предмета «Русский язык».

Предмет «Русский язык» занимает ведущее место в процессе приобщения студентов к духовным и культурным ценностям русского народа. При помощи данной дисциплины учащиеся знакомятся не только с культурными процессами, происходящими в России и русскоговорящих странах, но и осуществляется непосредственный и опосредованный диалог русской и национальной культур.

Специфика преподавания русского языка как учебная дисциплина заключена в целях и задачах, которые проявляются в процессе обучения данному предмету. Помимо решения практических задач, связанных с обучением и общением, также реализуются и образовательные задачи – повышение уровней таких культурных компонентов, как речь, мышление, профессиональная культура и др.

Русский язык несет в себе значительный воспитательный потенциал, заключающийся, в частности, в готовности содействовать налаживанию межкультурных связей, представлять свою страну при межкультурных интеракциях, относиться с уважением к духовным ценностям других культур.

Как известно, язык представляет собой проводник ценностей социального и культурного характера, в то же время, эффективно регулируя социально-общественные отношения. По мнению одного из крупнейших специалистов в сфере культурной социологии Смелзера Н., «все элементы культуры ... могут быть выражены в языке» [15, с.52].

. Наряду с этим язык является «способом ... освоения материального мира и духовной действительности» [17, с.11].

По нашему мнению, целью обучения русскому языку является не только приобретение знаний и формирование навыков, но и усвоение студентами информации, отражающей характеристику стран и государств, народов их населяющих, сведения по их эстетике и культуре. Наряду с этим цель обучения заключается также в усвоении культурных ценностей другого этноса.

Существует мнение, что «культурный компонент включает в себя определенные знания (языковые и культуроведческие), а также навыки и умения (речевого и неречевого поведения)» [17,11].

Культура должна выступать в качестве содержания при обучении предмету «Русский язык». Изменение ориентиров при изучении русского языка со «знания центрического на культурнообразное сделает человека не только образованным, но и культурным, научит не мыслям, а мыслить, не готовым знаниям и их применению, а творческому их осмыслению» [11, с.56].

Обучение русскому языку является способом, при помощи которого можно передать другую культуру в различных аспектах: учебно-воспитательном, познавательно-развивающем.

Причем, в данном случае общение происходит как диалог культур, что является особенностью любой культуры (диалогичность), и можно сказать, что посредством контакта и диалога с иной культурой происходит обновление и обогащение духовного мира человека, «лишь во взаимодействии с другими культурами становятся понятны особенности собственной культуры» [2, 90]. «Подавляющее большинство людей не осознает себя в качестве продукта своей культуры. И только выйдя за рамки своей культуры, т.е. столкнувшись с иным мировоззрением и т.п., можно увидеть различие или конфликт культур» [16, с.75].

Наряду с этим, можно утверждать, что иную культуру можно изучить только через культуру родную. Можно заключить, что среди основных задач формирования духовно-нравственных ценностей средствами предмета «Русский язык» одной из главных является формирование знаний и представлений об особенностях русской и национальной культур. [6, с.232-237].

Диалог между разными культурами (в нашем случае национальной и русской) можно проводить, используя их культурные произведения.

Усваивая русский язык, студент овладевает формой общения, продуцируемой произведениями русской культуры, сравнивает ее со своей базовой культурой. При этом формируется третья культура, культура личности, объединяющая национальную и русскую культуры. Целью обучения русскому языку в вузах современного Таджикистана является непосредственная связь с личностью студента, выход на его качества и способности, которые способствуют в осуществлении всего многообразия мыслительной и речевой деятельности при общении с представителями иной культурной среды (схема 1). **Схема 1.**

Цель обучения дисциплине «Русский язык»

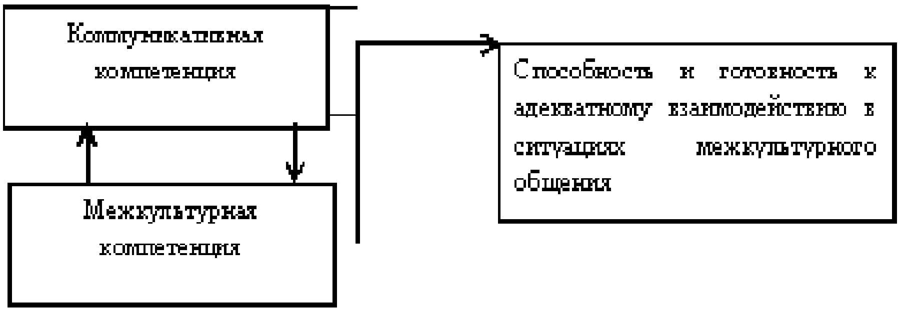

Анализ приведенной выше схемы 1 позволяет сделать вывод о том, что все аспекты цели обучения русскому языку взаимосвязаны и взаимообусловлены. Коммуникативная компетенция формируется во взаимосвязи с прагматическим аспектом, на межкультурную коммуникацию, в процессе которой русский язык используется как орудие познания чужого языка и культуры, указывает когнитивный аспект. Следующий аспект – педагогический – определяет поликультурную языковую личность, существующую вне языка (внелингвистическое существование). [7, с.245], [8, с.249].

Проводя анализ процесса нравственного воспитания посредством межкультурной коммуникации, можно отметить следующее: «навыки и умения, познание и развитие есть звенья одной цепи - формирования личности» [5, 4].

По этой причине, изучение русского языка в контексте общения различных культур имеет огромный потенциал для развития личности и этот потенциал еще не в полной мере осознан и освоен высшей школой.

Особое место при обучении русскому языку занимает родная_этнокультура студента, наряду с этим, в содержании изучения дисциплины «Русский язык» должны отражаться нравственный и ценностный аспекты.

Таким образом, межкультурная составляющая учебного процесса обучения русскому языку обуславливает важность поиска и применения свежих решений педагогического, психологического и методического характера, которые имеют непосредственную связь с процессом моделирования обучающей системы дисциплины «Русский язык».

Система обучения русскому языку представляет собой процесс приобретения обучающимися индивидуального опыта общения с другой культурой, формирования таких аспектов личности студента как когнитивные черты и интеллект, проявляющиеся и исследуемые в процессе изучения языка.

Процессы воспитания и обучения выступают в единстве при формировании и становлении личности обучаемого. Такие подходы позволяют сформулировать цели развития и воспитания личности обучаемого при изучении русского языка.

Итак, предмет «Русский язык» выступает как главный источник ценностей воспитательного, учебного и развивающего характера. По этой причине на занятиях важно иметь взаимодействие и работать как с языком, так и с окружением, имеющим связь с процессом обучения [4, с.26].

Уместно привести аспекты (содержательный, предметный, трудовой, социальный, коммуникативный, методический, контролирующий, психолого-эмоциональный аспекты), имеющие воспитательную значимость и выделенные Е.И. Вишневским [4, с.26].

ЛИТЕРАТУРА

1. Азаров, Ю. Студент: возможности личного роста / Ю. Азаров // Высшее образование в России. – 2003. - № 1. - С. 52-57.

2. Бахтин, М.М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет / М.М. Бахтин. - М.: Худож. лит., 1975. – 191 с.

3. .Вегвари, В. Новые технологии в обучении русскому языку как иностранному / Вегвари В. // Русский язык за рубежом. – М., 2001. - №2. - С. 14-17.

4. Вишневским, Е.И. Воспитательные возможности процесса обучения иностранному языку / Е.И. Вишневским // Иностранные языки в школе. – 1988. - №4. – С. 24-28.

5. Гальскова, Н.Д. Межкультурное обучение: проблема цели и содержания обучения иностранным языкам / Н.Д. Гальскова // Иностранные языки в школе. – 2004. - №1. - С. 4-6.

6. Гиёев, А.Х. Формирование духовно-нравственного воспитания студентов педагогического вуза на занятиях русского языка / А.Х. Гиёев // Вестн. Тадж. нац. ун-та. - 2017. - №3/4. - С. 232-237.

7. Гиёев, А.Х. Формирование положительной жизненной позиции студентов в процессе обучения русскому языку / А.Х. Гиёев // Вестн. Тадж. нац. ун-та. - 2016. - №3/4. - С. 245-250.

8. Гиёев, А.Х. Формирование положительных ценностей при обучении студентов русскому языку / А.Х. Гиёев // Вестн. Тадж. нац. ун-та. - 2014. - №3/4. - С. 249-252.

9. Гиёев, А.Х. Формирование духовно-нравственных ценностей студентов педагогического вуза на занятиях по русскому языку: автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00. 01 / Гиёев Абдуназар Худойназарович. – Душанбе, 2018. – 27 с.

10. Закон Республики Таджикистан «О высшем и послевузовском профессиональном образовании». - Душанбе, 2003. - 38 с.

11. Максимова, В.Н. Акмеология школьного образования / В.Н. Максимова. – Спб.: ЛОИРО, 2000. – 244 с.

12. Пассов, Е.И. Коммуникативное иноязычное образование. Концепция развитая индивидуальности в диалоге культур / Е.И. Пассов - Липецк, 1998. - 219 с.

13. Педагогическая энциклопедия. Т. 4. - М.: Сов. энцикл., 1968. – 337 с.

14. Программа по организации практических учебных занятий по русскому языку для таджикских групп / отв. ред. Рузиева Л.Т. – Душанбе: ТНУ, 2012. - 32 с.

15. Смелзер, Н. Социология / Н. Смезлер. - М.: Феникс, 1994. – 322 с.

16. Тер-Минасова, С.Г. Язык и межкультурная коммуникация / С.Г. Тер-Минасова. – М.: Слово, 2000. – 167 с.

17. Троицкий, В. О духовной сущности слова и языковом образовании школьников / В. Троицкий // Воспитание школьников. – 1998. - № 4. - С. 11-15.

ДУХОВНО-КУЛЬТУРНЫЕ ЦЕННОСТИ РУССКОГО НАРОДА НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Статья посвящена формированию духовно-нравственных ценностей и культур студентов педагогического вуза филологического факультета на занятиях русского языка в учебно-воспитательном процессе.

В ней раскрыто система и обучения русского языка, родная_культура студента, содержание изучения дисциплины «Русский язык» и нравственные аспекты.

Автор уделяет особое внимание при изучении русского языка на духовно-нравственные ценности, воспитания личности студентов.

Ключевые слова: *основа, нравственность, воспитание, духовно-нравственные ценности, сущность, процесс воспитания, предмет, аспект, характер, педагогика, мораль, русский язык, специфика.*

THE PROBLEMS OF MORALITY OF PUPILS IN PRIMARY SCHOOL IN THE EDUCATIONAL PROCESS

The article is devoted to moral education of younger schoolboys in teaching and educational activities. It discloses the moral education of children in this age.

The author pays special attention to the ethical guidelines the younger generation without spirituality, without the posts, and aggressiveness parenting tasks.

The article presents the interpretation of the concept of moral education from the point of view of pedagogy and in general.

Keywords: *morality, education, lack of spirituality, disbelief, aggression, essence, the process of education, the relevance of the problems of younger schoolboys, intelligence, a negative character, education.*

Сведения об авторах:

Гиёев Абдуназар Худойназарович *– кандидат педагогических наук, доцент кафедры современного русского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова 16. Тел: (+992) 988512434*

Валиев Нурали Умарович *- Зав.кафедрой русской и мировой литературы Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, доцент E-mail: nurali_56 hhhh@mail.ru, Тел. (+992) 909091612*

About the authors:

Giyoev Abdunazar Khudoinazarovich *- Candidate.Pedagogical Sciences), docent of the chair of modern russian language of the Kulob State University named after Abuabdulloch Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob, and S. Safarov St.-16. Phone: (+992) 988512434*

Valiev Nurali Umarovich *- Head of the Department of Russian and World Literature of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Associate Professor E-mail: nurali_56 hhhh@mail.ru Phone: (+992) 909091612*

УДК 81.2: 372.46
ББК: 81.2

РАЗВИТИЕ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ ТАДЖИКОЯЗЫЧНОЙ АУДИТОРИИ МЕДИЦИНСКОГО ВУЗА ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Алиева Н.Ш.
Таджикский государственный медицинский университет им. Абуали ибни Сино

На занятиях русского языка как неродного в медицинском вузе важное место занимает использование современных методов и приёмов обучения, направленных на внедрение компетентностного подхода в качестве приоритетного звена и компонента методической системы преподавания данного языка в целях реализации коммуникативного принципа и профессионального общения средствами русского языка.

Общеизвестно, что коммуникативный принцип обучения русскому языку в иноязычной среде (в нашем случае – таджикоязычная аудитория медицинского вуза) представляет собой выработку навыков и умений речевого действия во всех видах и компонентах речевой деятельности (аудирование, говорение, чтение и письмо), рассматривается в качестве ключевого понятия в обучении будущих медиков профессионально ориентированному общению.

Дело в том, что медицинский работник из числа носителей таджикского языка должен иметь достаточно высокий уровень коммуникативной компетенции в русской речи. Речь немыслима без теоретических знаний в области языковых уровней (фонетика, лексика, грамматика), без умения и навыков соединения слов и словосочетаний в предложении, без стремления порождать собственный речевой продукт. Умение слушать, понимать, осознать, осмысливать – прямой путь к достижению межъязыковой и межкультурной коммуникации.

Отсюда на занятиях русского языка как неродного в медицинском вузе весьма важно умелое сочетание всех видов речевой деятельности, которые тесно связаны друг с другом, хотя в большинстве своем приоритет говорения

и чтения преобладает над другими видами РД. Однако данный тезис отнюдь не означает приуменьшения роли слушания и письма в учебном процессе, так как в системе выработки устных речевых действий особую роль играют слуховые каналы обучаемого и активизация артикуляционных навыков студентов-таджиков в целях развития слухового и артикуляционного аппарата, ориентированного на воспроизведение речи.

Учитывая, что устной речи характерна ее эллиптичность, она связана с речевой и коммуникативной ситуацией. Умение обучаемых «видеть», «читать» ситуативные предложения и подсказки, действовать в соответствии с ситуативным заданием и обстоятельством содействуют в развитии коммуникативной компетенции обучаемых средствами изучаемого языка. Все это наравне с внимательностью к речевой информации и речи собеседника (коммуниканта), умелой ориентацией к конкретной ситуации общения в рамках речевого высказывания являются важными составляющими методической организации учебного процесса в контексте формирования профессионально-коммуникативного обучения русскому языку как неродному.

Понятие «коммуникативная компетенция» при обучении русскому языку в таджикоязычной аудитории медицинского вуза представляет собой восприятие и понимание сущности данного феномена, который он обозначает. В научной литературе проблема формирования и развития коммуникативной компетенции рассмотрена многочисленными учеными-методистами как в Таджикистане, так и России и стран за рубежом. Многочисленные исследователи – И.Х. Каримова, Т.В. Гусейнова, С.Э. Негматов, У.Р. Юлдашев, Л.Т. Рузиева, И.Л. Бим, М.Н. Вятютнев, Н.И. Гез, И.А. Зимняя, Д.И. Изаренков, Л.П. Клобукова, И.В. Михалкина, Е.И. Мотина, Е.И. Пассов, А.Н Щукин, В.В. Сафонова, Б.Л. в своих трудах раскрывают основные черты и характеристики коммуникативной компетенции (техника говорения, автоматизация речевых умений, выход в речевое высказывание и пр.)

В лингводидактике понятие «коммуникативная компетенция» впервые было введено М.Н. Вятютневым в его работе «Коммуникативная направленность обучения русскому языку в зарубежных школах» [1]. По мнению ученого, коммуникативная компетенция состоит из выбора и реализации субъектом обучения способности самостоятельного речевого высказывания в условиях конкретной речевой ситуации и акта общения.

Анализ точек зрения и подходов различных ученых к толкованию понятия «иноязычная коммуникативная компетенция» (М.Н. Вятютнев, Д.И. Изаренков, В.В. Сафонова, С.Э. Негматов и др.) говорит о том, что ее сущность отражает способность и возможность иноязычных обучаемых осуществлять межъязыковое иноязычное общение в рамках программных требований с учетом выработки соответствующих для овладения русским языком комплекса теоретических знаний, умений и навыков в учебном процессе средствами и процессами порождения речи.

В своей монографии профессор С.Э. Негматов отмечает следующее: «Обучение русскому языку в образовательных учреждениях Таджикистана преследует основную цель: развитие коммуникативной компетенции учащихся на уроках, то есть овладения языком как средством общения. Компетентность означает самостоятельно реализуемую способность, основанной на базе приобретенных знаний, интеллектуальном и жизненном опыте, ценностях, которую индивид развивает в результате когнитивно-познавательной деятельности и образовательной практики» [3, с.7].

Следует отметить, что ряд других ученых (Сафонова В.В.) коммуникативную компетенцию характеризуют как совокупность лингвистической (языковой), речевой и социокультурной способности обучаемых. Такая точка зрения прочно вошла в методике преподавания иностранного языка и учебных программах по его изучению [4].

На наш взгляд, данное определение, в целом, отражает суть коммуникативной компетенции как способность иноязычного субъекта образования к общению друг с другом.

В процессе обучения русскому языку студентов-таджиков медицинского вуза речь идет о выполнении требований Государственного стандарта по русскому как неродному касательно целей и задач преподавания данного языка в иноязычной аудитории с родным языком обучения. Государственный стандарт требует решение данной проблемы (коммуникативную компетенцию) на базе и на основе учета языкового компонента компетенции.

Языковой компонент коммуникативной компетенции на лингвистической базе (лексика и грамматика) констатирует, что без знания определенных словарных единиц и грамматических явлений (грамматическая форма, грамматическая конструкция, грамматическая модель) невозможно построить речь на неродном языке. Любая словесная (вербальная) коммуникация может осуществляться тогда, когда обучаемые понимают значения слов, различают грамматические формы словесных знаков, умеют соединять слова и словосочетания в предложении и пр. В нашем случае, речь идет о конструировании студентами – будущими медиками из числа носителей таджикского языка различных высказываний в устной и письменной речи.

Комплекс знаний, навыков и умений, способстующих пониманию и продуцированию русской речи на базе языковых средств и его уровней (фонетика, грамматика, лексика) речь, систематически и последовательно расширяются от занятий к занятиям, обеспечивая уровень лексико-грамматической и фонетической грамотности и способности обучаемых в практическом использовании языка в целях общения и коммуникации в условиях оказания медицинской помощи, консультации, приёма больных – носителей русского языка и т.п.

Не менее важным компонентом является речевая субкомпетенция в качестве дополняющего языковую компетенцию компонента коммуникативной компетенции. Данная компетенция предполагает умение и возможность восприятия и воспроизведения речи на уровне учебного и медицинского текста, а также способность участвовать в реальном процессе коммуникации в зависимости от тематики и ситуации общения. Следует отметить, что речевая субкомпетенция может быть осуществлена с учетом реализации всех компонентов речевой деятельности (аудирование, говорение, чтение, письмо) в условиях вербального речевого действия (речевое высказывание).

Следующим важным моментом является учет и формирование социокультурной субкомпетенции как особого компонента коммуникативной компетенции. А.Н. Щукин отмечает, что «целью обучения социокультурной компетенции является овладение:

1. Социокультурными знаниями о стране изучаемого языка, духовных ценностях и культурных традициях, особенностях национальной ментальности и поведения в условиях общения с носителями языка.

2. Способами пользования единицами языка на основе приобретенных знаний и умений в различных ситуациях общения с учетом существующего сходства и различий между родным и иноязычным социокультурным содержанием устных и письменных текстов.

3. Способностью к межкультурному общению. Наличие такой способности предполагает формирование на занятиях определенных качеств личности, в том числе открытости, терпимости, готовности к общению. Под открытостью понимается свобода от предубеждений по отношению к представителям иной культуры. С открытостью связана способность человека терпимо относиться к проявлениям чуждого, непривычного в других культурах» [5, с.183].

Если конкретизировать сказанное А.Н. Щукиным концепции, то можно прийти к выводу, что содержание социокультурной компетенции выделяет, прежде всего, лингвистического ее составляющего с учетом особых языковых единиц с национально-культурным компонентом в семантике слов и фразоединиц (слова-реалии, безэквивалентная лексика, фоновые элементы, иностранные слова, фразеологические обороты, афоризмы, пословицы, поговорки и др.).

Безусловно, нужно иметь в виду и речэтикетные компоненты обучения. Это «единицы языка, с помощью которых обеспечивается выражение принятых и предписываемых обществом национально-специфических правил общения и ситуациях «вежливого» контакта с собеседником. Такими

ситуациями являются: обращение к собеседнику с целью привлечения его внимания, приветствие, знакомство, прощание, извинение, благодарность, приглашение, просьба, совет, жалоба, отказ, соболезнование, поздравление, пожелание, благодарность и др. С помощью речеэтикетных средств устанавливается нужный контакт с собеседником в определенной тональности в различных ситуациях общения, отражается разный характер взаимоотношений между участниками общения [5, с.297].

В ходе научного исследования в контексте рассматриваемой проблемы мы обратили внимание также на лингвострановедческий компонент коммуникативной компетенции как неотъемлемой части ее социокультурного составляющего. Безусловно, для того чтобы успешно войти в межкультурное коммуникативное пространство, важно адаптироваться в среду межкультурного диалога, владеть комплексом знаний в области историко-культурных достижений, традиций и обычаев носителей русского языка.

Формирование профессионально-коммуникативной компетенции студентов таджикоязычной аудитории медицинского вуза по русскому языку, как показывает практика обучения, основывается на четырех базисных составляющих коммуникативной компетенции: компетенции в аудировании, говорении (устная речь), чтении и письме (письменная речь). Понимание на слух информации и выработка навыков слушания – первый, важнейший этап речевой деятельности, от которого зависит развитие навыков говорения. Если студенты проявляют способности в заучивании текста диалога или умеют пересказывать текст, они могут говорить, высказаться по обсуждаемой теме, принять самое активное участие в речевом акте.

Постепенно студенты – будущие медики из числа носителей таджикского языка при обучении русскому языку подходят к следующему уровню развития - профессионально-коммуникативной компетенции. Это уже проявление синтеза языковых, речевых и социокультурных знаний, навыков и умений, позволяющих обучаемым продуктивно участвовать в процессе полноценного речевого общения как в продуктивном, так и рецептивном видах в медицинской сфере на базе конкретной ситуации общения.

По утверждению Д.И. Изаренкова, следует обратить внимание на «сферы, темы и ситуации, в которых человек проявляет способность к общению, так как эта характеристика служит количественным показателем меры готовности субъекта выступать участником общения в тех или иных условиях речи, т.е. определяет поле коммуникативности, в границах которого человек способен проявить себя как речевая личность» [2, с. 55].

Таким образом, понятие *«профессионально-коммуникативная компетенция» студентов-таджиков медицинского вуза представляет собой совокупность и* синтез языковой, речевой и социокультурной субкомпетенций в продуктивных и рецептивных видах и компонентов речевой деятельности (аудирование, говорение, чтение, письмо), позволяющий успешно преодолеть определенные трудности и барьеры в целях решения образовательных задач в процессе коммуникативной деятельности.

Профессионально-коммуникативная компетенция является весьма важной составляющей общей картины формирования и развития речевой деятельности будущих медиков, свободно владеющих русским языком, в системе вузовской подготовки. На занятиях по русскому языку студент-медик научится вести диалог с пациентом, позитивно воздействовать на него в конкретных условиях оказания медицинской помощи, убеждать его в восстановлении здоровья, рекомендовать ему вести здоровый образ жизни и т.п. Все эти специфические ситуации говорения и акта общения должны протекать на правильном русском языке с соблюдением лексико-грамматических норм и особенностей изучаемого языка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вятютнев, М.Н. Коммуникативная направленность обучения русскому языку в зарубежных школах / М.Н. Вятютнев // Русский язык за рубежом. - 1977. -№ 6.-С. 38-45.
2. Изаренков Д.И. Базисные составляющие коммуникативной компетенции и их формирование на продвинутом этапе обучения студентов - нефилологов / Д.И. Изаренков // Русский язык за рубежом. - 1990. - № 4. - С. 34-60.
3. Негматов С.Э. Горизонты лингводидактики: / С.Э. Негматов // Монография. – Душанбе, «Сино», Типография ТНУ, 2020. – 162 с.
4. Сафонова В.В. Коммуникативная компетенция: современные подходы к многоуровневому описанию в методических целях // О чем спорят в языковой педагогике. / В.В. Сафонова - М.: Еврошкола, 2004. - 236 с.
5. Щукин А.Н. Обучение речевому общению на русском языке как иностранном: Учебно-методическое пособие для преподавателей русского языка как иностранного. / А.Н. Щукин М.: Русский язык. Курсы, 2012. – 784 с.

РАЗВИТИЕ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ ТАДЖИКОЯЗЫЧНОЙ АУДИТОРИИ МЕДИЦИНСКОГО ВУЗА ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ

В настоящей статье рассмотрена проблема развития речевой деятельности и профессионально-коммуникативной компетенции студентов таджикоязычной аудитории медицинского вуза на занятиях по русскому языку. Коммуникативный принцип обучения русскому языку в таджикоязычной аудитории медицинского вуза представляет собой выработку навыков и умений речевого действия во всех видах и компонентах речевой деятельности (аудирование,

говорение, чтение и письмо) и рассматривается в качестве ключевого понятия в обучении будущих медиков профессионально ориентированному общению.

Комплекс знаний, навыков и умений, способствующих пониманию и продуцированию русской речи на базе языковых средств и его уровней (фонетика, грамматика, лексика) речь, систематически и последовательно расширяются от занятий к занятиям, обеспечивая уровень лексико-грамматической и фонетической грамотности и способности обучаемых в практическом использовании языка в целях общения и коммуникации в условиях оказания медицинской помощи, консультации, приёма больных – носителей русского языка.

Ключевые слова: *русский язык, речь, речевая деятельность, формирование, компетенция, коммуникативность, аудирование, слушание, говорение, чтение, письмо, студент, медицинский вуз, будущий врач, текст, ситуация, задание, тема, упражнение.*

PROBLEM OF THE PROFESSIONAL AND COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS IN THE TAJIK-SPEAKING AUDIENCE OF A MEDICAL UNIVERSITY IN THE RUSSIAN LANGUAGE

This article examines the problem of the formation of the professional and communicative competence of students in the Tajik-speaking audience of a medical university in the Russian language classes. The communicative principle of teaching the Russian language in the Tajik-speaking audience of a medical university is the development of skills and abilities of speech action in all types and components of speech activity (listening, speaking, reading and writing) and is considered as a key concept in teaching future physicians to professionally oriented communication.

The complex of knowledge, skills and abilities that contribute to the understanding and production of Russian speech on the basis of linguistic means and its levels (phonetics, grammar, vocabulary), speech systematically and consistently expands from class to class, providing the level of lexical-grammatical and phonetic literacy and ability trainees in the practical use of the language for the purpose of communication and communication in the conditions of medical care, consultation, and the reception of patients - native speakers of the Russian language.

Key words: *Russian language, speech, speech activity, formation, competence, communication, listening, listening, speaking, reading, writing, student, medical school, future doctor, text, situation, task, topic, exercise.*

Сведения об авторе:

Алиева Нигина Шералиевна *- преподаватель кафедры русского языка Таджикского государственного медицинского университета им. Абуали Ибни Сино, соискатель Института развития образования Академии образования Таджикистана.* ***Адрес:*** *734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки 139. Тел: (+992) 909339636,* ***E-mail:*** *nigina.a 1973@mail.ru*

About author:

Alieva Nigina Sheralievna *– teacher of department Russian language Tajik State Medical University named after Abuali ibni Sino, researcher of Institute develop education Academy of education of Tajikistan. Address: 734025, Republic of Tajikistan, city Dushanbe, avenue Rudaki 139. Tel: (+992) 909339636, E-mail: nigina.a 1973@mail.ru*

ТАҲИЯ НАМУДАНИ АБЗОРИ БОСИФАТ БАРОИ САНҶИШИ ПЕДАГОГӢ АЗ ФАННИ ЗАБОНИ НЕМИСӢ

Хусравбекова Б.Д., Мамадасламов М.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба М. Назаршоев

Хусравбеков Л.Д.

Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино

Мақолаи мазкур барои омӯзгорони муассисаҳои миёнаи таълимии умумӣ ва махсус, омӯзгорони муассисаҳои таълимии олии касбӣ, ки ба таҳия намудани саволу масъалаҳои тест ва санҷиши педагогӣ бо мақсади арзёбии сифати таҳсили хонандагон машғуланд, пешниҳод гардидааст.

Қабли аз он, ки ба таҳияи тест шурӯъ кард, дар мадди аввал бояд мақсади санҷиши педагогиро ё худ тестгузаронии педагогӣ, дар куҷо истифода намудани тест ва таъйиноти тестро муайян бояд намуд. Қадами аввалин дар таҳияи тест ин муайян намудани мақсади ташхисии санҷиши педагогӣ мебошад, чунки санҷиши педагогӣ метавонад дар аввали таҳсил, дар раванди таҳсил, мавзӯӣ, хотимавӣ, аттестатсионӣ ва ғайра шавад [1]. Яъне омӯзгор метавонад санҷиши дониши хонандагонро дар оғози омӯзиши барномаи таълимӣ, дар раванди омӯзиш, ва дар анҷоми барнома гузаронад. Инчунин омӯзгор метавонад санҷишро дар доираи як мавзуъ, дар доираи як боб ва дар доираи

барномаи пурраи омӯхташудаи забони немисӣ, чӣ дар муассисаҳои миёнаи таълимии умуӣ (МТМУ) ва чӣ дар муасиссаҳои таълимии олии касбӣ (МТОҚ) гузаронад.

Абзор барои санҷиши педагогӣ ин тесте мебошад, ки он аз саволу масъалаҳои сатҳи душвории гуногун ва навъҳои гуногун иборат аст, ки бо мақсади арзёбии сифати таҳсилот дар соҳаи маъориф истифода бурда мешавад [2].

Мақсади асосии татбиқи тестҳои педагогӣ ин муайян намудани тартиби ҷойгиршавии хонандагон вобаста ба дараҷаи азхудкунии барномаи таълимии фанн ва дар асоси ин муайян намудани мавқеъи ҳар як хонанда дар синф ё дар гурӯҳ мебошад.

Тест бояд аз миқдори муайяни саволу масъалаҳои (СМТ) дараҷаи душвориашон гуногун ва навъҳои гуногун иборат бошад, то ки бо ёрии онҳо омӯзгор тавонад дараҷаи дониши хонандагонро дақиқ муайян намояд.

Омӯзгор инчунин бо ёрии натиҷаҳои санҷиши хонандагон метавонад муайян кунад, ки кадом мавзӯҳоро хонандагон тавонистанд аз худ кунанд ва дар кадом мавзӯъҳо норасоии дониши хонандагон мушоҳида карда мешавад.

Баъд аз муайян намудани мақсади тезтгузаронӣ омӯзгор бояд нақшаи таҳияи тестро созад [3].

Дар мувофиқа бо мақсадҳои дар пешгузошташуда ба омӯзгор зарур аст, ки СМТ-ро таҳия намояд, ки бо воситаи онҳо дараҷаи дониш, маҳорат ва малакаи хонандагонро муайян карда тавонад.

Қабл аз сохтани нақшаи таҳияи тест дар аввал мувофиқи барномаи таълимӣ, стандарти давлатии фанн ва ё нақшаи тақвимӣ барои донишҷӯён миқдори соатҳои барои омӯзиши ин ё он боби фанн ҷудошударо муайян намуд. Барои муайян кардани миқдори соатҳои ҷудошуда ҷадвали зеринро бояд сохт:

Ҷавдали 1.

Бобҳо	**Бахш (курс)**				Ҳамагӣ
	1	2	3	4	
	Миқдори соатҳо				
АНШХ	120	168	168	168	624
Фонетикаи амалӣ	96				96
Грамматикаи амалӣ	48	144	72		264
Назарияи грамматика				72	72
Назарияи фонетика		48			48
Ҳамагӣ	264	360	240	240	1104

Қайд намудан зарур аст, ки ҷадвали 1 дар асоси барномаи забони немисӣ барои донишҷӯёни МТОК таҳия шудааст. Аз рӯйи додаҳои ҷадвал дида мешавад, ки миқдори умумии соатҳои ҷудошуда ба 1104 баробар аст. Аз рӯйи додаҳои ҷадвал метавонем фоизи СМТ-ро барои ҳар як боби фанн муайян намоем (Ҷадвали 2).

Ҷадвали 2.

Бобҳо	**Миқдори соатҳо**	**(%)**
АНШХ	624	56,5
Фонетикаи амалӣ	96	8,7
Грамматикаи амалӣ	264	23,9
Назарияи грамматика	72	6,6
Назарияи фонетика	48	4,3
Ҳамагӣ	**1104**	**100%**

Аз рӯйи додаҳои ҷадвлаи 2 миқдори СМТ барои ҳар як боби фанн, ки дар оянда дар матритсаи тест ворид мешаванд, муайян карда мешавад.

Ҷадвали 3.

№	**Бобҳо**	**Миқдори соатҳо**	**%**	**Миқдори СМТ**
1	АНШХ	624	56,5	17
2	Фонетикаи амалӣ	96	8,7	3
3	Грамматикаи амалӣ	264	23,9	7
4	Назарияи грамматика	72	6,6	2

5	Назарияи фонетика	48	4,3	1
	Ҳамагӣ	**1104**	**100**	**30**

Вобаста ба додаҳои ҷадвали 2 тест аз фанни забони намисӣ метавонад аз 30 саволу масъала иборат бошад. Баъди муайян намудани миқдори саволҳо таҳиягарони тест ва ё омӯзгор бояд спетсификатсияи тестро созад. Дар спетсификатсия сохтор, мундариҷа ва фоизи саволу масъалаҳои дар тест воридшуда, навъиҳои СМТ, вақти барои иҷрои тест ҷудошуда, миқдори СМТ, мақсади тестгузаронии педагогӣ ворид мешаванд.

Яке аз шаклҳои соддаи спетсификатсияи тест, ки аз тарафи муаллифон таҳия шудааст, дар ҷадвали 4 оварда шудааст. Ин шакли спетсификатсияи тестро матритсаи тест меноманд.

Матритсаи тест аз унсурҳои муҳими мундариҷаи фанни таълимӣ иборат мебошад. Унсурҳои мундариҷаи фанни таълимӣ барои арзёбии дониш, малака ва маҳорати хонандагон интихоб карда мешаванд. Дар матритса на танҳо миқдори СМТ балки миқдори холҳои барои ҳар як саволу масъала додашуда, ва инчунин талаботҳои сатҳи поёнии таксономияи Блум (дониш, маҳорат, малака) оварда шудаанд [4].

Барои он ки тест аз фанни забони немисӣ на он қадар кӯтоҳ ва на он қадар дароз бошад, дар тест 30 саволу масъаларо ворид намудем. Барои иҷро намудани як савол ва ё масъала ба ҳисоби миёна 2,5 дақиқа ҷудо шудааст. Дар ҷадвали 4 тақсимоти СМТ аз рӯйи бобҳои фанн оварда шудааст.

Ҷадвали 4.

№	**Бобҳо**	**Дониш**	**Малака/ маҳорат**	**a, %**	**Миқдори саволҳо**
1	АНШХ	33,9%	22,6%	56,5	17
2	Фонетикаи амалӣ	5,2%	3,5%	8,7	3
3	Грамматикаи амалӣ	14,3%	9,6%	23,9	7
4	Назарияи грамматика	4%	2,6%	6,6	2
5	Назарияи фонетика	2,6%	1,7%	4,3	1
b,%	**Ҳамагӣ**	60%	40%	100	30

Аз додаҳои ҷадвали 4 аён аст, ки 17 саволу масъала барои санҷиши дараҷаи дониши донишҷӯён дар доираи мавзӯъҳои вобаста ба боби АНШХ, 3 саволу масъала дар доираи фонетикаи амалӣ ва ҳамин тариқ барои ҳар як боби фанн миқдори муайяни саволу масъала таҳия мегардад. Инчунин аз ҷадвал намоён аст, ки 33,9 %-и СМТ барои санҷиши дониши донишҷӯён ва 22,6%-и СМТ барои арзёбии маҳорат ва малакаи донишҷӯён аз АНХШ пешниҳод мешаванд. Бо ҳамин тартиб барои ҳамаи бобҳои фан фоизи саволу масъалаҳо барои арзёбии дониш, маҳорат ва малакаи донишҷӯён таҳия мешаванд.

Ҷадвали 4 барои омӯзгорон ва таҳиягароне, ки нав ба таҳия намудани СМТ шурӯъ намуданд, сармашқи кор мебошад.

Дар ҷадвали 4 барои ҳар як унсури матритса миқдори саволу масъаларо муайян менамоем. Аз 17 саволу масъалае, ки ба АНХШ мансуб аст, 33,9 дарсади онҳо 10 саволу масъаларо ташкил медиҳад ва ғайра. Ҳамин тариқ ҳамаи катакҳои ҷадвали 4-ро пур мекунем.

Ҷавдали 5.

№	**Бобҳо**	**Дониш**	**Малака/ маҳорат**	**a, %**	**Миқдори саволҳо**
1	АНШХ	8	9	56,5	17
2	Фонетикаи амалӣ	2	1	8,7	3
3	Грамматикаи амалӣ	4	3	23,9	7
4	Назарияи грамматика	1	1	6,6	2
5	Назарияи фонетика	1	0	4,3	1
b,%		60%	40%	100%	
	Ҳамагӣ	18	12		30

Дар матритса инчунин миқдори холҳои барои ҳар як саволу масъала таъйиншуда дар миқёси фоиз оварда шудаанд.

Вобаста ба навъҳои СМТ дар ҷадвали 6 миқдои саволу максъалаҳо, вақти иҷрои онҳо, ва холи ҳади аксари имконпазир аз тест оварда шудаанд.

Таблица 6.

Навъи СМТ	Миқдори СМТ	Вақт (дақиқа)	Холи максималӣ
Бо интихоби як ҷавоби дуруст	27	75	39
Муайян кардани мувофиқат	3		

Мувофиқи додаҳои ҷадвали 6 вақти иҷрои тест аз фанни забони немисӣ, ки аз 30 саволу масъала иборат мебошад, 75 дақиқаро ташкил медиҳад. Натиҷаи имконпазири бадастоварда – 39 хол мебошад.

Хол барои ҳар як унсури матритса чунин муайян карда мешавад:

Азбаски 39 хол 100%-ро ташкил медиҳад, онгоҳ 56,5 % ба 24 хол баробар аст, ва ғайра. Бо ҳамин тарз хол барои ҳамаи унсурҳои матритса муайян карда мешавад (ҷадвали 7).

Ҷадвали 7.

№	Бобҳо	Дониш	Малака/маҳорат	a, %	Миқдори холҳо
1	АНШХ	14	10	56,5	24
2	Фонетикаи амалӣ	3	1	8,7	4
3	Грамматикаи амалӣ	6	4	23,9	10
4	Назарияи грамматика	2	1	6,6	3
5	Назарияи фонетика	1	0	4,3	1
b,%	Ҳамагӣ	60%	40%	100%	42

Вобаста ба навъи саволу масъалаҳо ва хол барои ҳар як СМТ на ҳама вақт катакҳои матритса дақиқ пур карда мешаванд. Дар бисёр мавридҳо таҳиягар ё омӯзгор таносуби унсурҳои матритсаро тахминан қабул мекунад. Лекин агар таносуби холҳо ва ё миқдори саволу масъалаҳо тахминӣ ҳам интихоб шавад ва ё қабул гардад, матритсаи тест дар таҳия намудани тест нақши асосиро иҷро мекунад.

Дар тест ворид мешаванд:

– Саволу масъалаҳои навъи пӯшида (саволу масъалаҳо бо интихоби як ҷавоби дуруст);

– Саволу масъалаҳои навъи пӯшида (барои муайян кардани мувофиқат);

Талаботҳои баҳодиҳӣ боназардошти навъи ва шакли СМТ дар ҷадвали 8 оварда шудаанд.

Ҷавдали 8.

№	**Навъи СМТ**	**Хол**
1	Саволу масъалаҳо бо интихоби як ҷавоби дуруст	1
2	Муайян кардани мувофиқат	4

Омӯзгор (таҳиягар) бояд бонзардошти ҷавдалҳои 5 ва 7 ҷойгиршавии саволу масъалаҳо вобаста ба унсурҳои матритса ва холҳои онҳо паспорти тестро таҳия намояд.

Дар катаки якуми боби АНХШ 8 саволу масъала ҷойгир мешаванд, ки барои онҳо 14 хол ҷудо шудааст (нигаред ба додаҳои ҷадвалҳои 5 ва 7). Аз ин сабаб мо дар ин катак метавонем 6 савол бо интихоби як ҷавоби дуруст, ки барои ҳар якеи онҳо 1 хол дода мешавад (дар маҷмӯъ 6 хол) ва ду масъалаи барои муайян кардани мувофиқат мегузорем, ки барои ҳар яки онҳо 4 хол ҷудо шудааст (дар маҷмӯъ 8 хол). Боҳамин роҳ мо мтеавонем паспорти тести фанни забони немисиро таҳия намоем(ҷавдали 9).

Ҷадвали 9. Паспорти тест аз фанни Забони немисӣ

№	Бобҳо	Дониш	Малака/ маҳорат	a,%	Миқдори саволҳо
1	АНШХ	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 28, 29.	8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 30_4	56,5	17
2	Фонетикаи амалӣ	15,16	17	8,7	3
3	Грамматикаи амалӣ	18, 19, 20, 21	22, 23, 24	23,9	7
4	Назарияи грамматика	25	26	6,6	2
5	Назарияи фонетика	27	0	4,3	1
b,%	Ҳамагӣ	60%	40%	100%	30

Дар паспорт рақамҳои ҳар як саволу масъалаи тест ва мақсади ҳар як саволу масъала оварда шудааст. Масъалан, саволи №1 дар доираи мавзӯъҳои боби АНХШ таҳия мешавад, ва бо мақсади арзёбии дараҷаи **дониши** донишҷӯён пешниҳод мегардад. Саволи №17 оиди мавзуҳои мансуб ба боби фонетикаи амалӣ таҳия гардида, бо масади санҷиши **маҳорат** ва ё **малакаи** донишҷӯён пешниҳод

мегардад. Омӯзгор метавонад ҳангоми таҳияи тести ниҳоӣ барои санҷиши донишҷӯён ҷойгиршавии саволу масъалаҳоро дар паспорт тағйир диҳад, чунки вобаста ба мақсади тестгирӣ миқдори саволу масъалаҳо ва инчунин навъи саволу масъалҳои гуногунро метавонист дар тести ниҳоӣ истифода намуд.

Мақсади муаллифон дар он аст, ки ҳар як мутахассиси фанни таълимӣ барои арзёбии дониши донишҷӯён метавонад, бо мутолиа намудани мақолаи мазкур ба таҳия намудани саволу масъалаҳои тест шурӯъ намояд.

Матритсаи тесте, ки дар ҷавдали 10 пешниҳод мегардад, омӯзгорон метавонанд барои фаннҳои таълимии гуногун, таҳия кунанд ва дар фаъолияти педагогиашон дар МТОҚ истифода намоянд.

Ҷадвали 10. Матритсаи тест аз фанни Забони немисӣ

№	Бобҳо	Дониш	Малака/ маҳорат	a, %
1	АНШХ			56,5±2
2	Фонетикаи амалӣ			8,7±2
3	Грамматикаи амалӣ			23,9±2
4	Назарияи грамматика			6,6±2
5	Назарияи фонетика			4,3±2
b,%	Ҳамагӣ	60%	40%	100%

Ишораи ±2 дар ҷадвали 10 онро ифода менамояд, ки ҳангоми таҳияи тести ниҳоӣ омӯзгор вобаста ба мақсади тезтгузаронӣ метавонад, миқдори саволу масъалаҳоро дар ин боб кам ва ё зиёд намояд.

Матритсаи тест аз фанни забни анлисӣ, ки муаллифон таҳия намуданд (ҷадвали 10), универсалӣ буда, онро метавонист барои таҳия намудани тести ниҳоӣ новобаста аз миқдори саволу масъалаҳо, истифода намуд [5, 6].

АДАБИЁТ

1. Чельшкова М. Б., Ковалева Г. С., Татур А. О., Хлебников В.А. Концепция аттестационного тестирования выпускников общеобразовательных учреждений на этапе перехода от школы к вузу // Проблемы качества, его нормирования и стандартов в образовании: Сб. науч. ст. – М.: ИЦ. – 1998.
2. Хусравбеков, Л.Д. Шерматов Д.С. Тест – как инструмент измерения в системе образования / В сб. науч. статей 61-й годич. с межд. участием. Вклад медицинских наук в практическое здравоохранение. – Душанбе. – 2013. – С.118-120.
3. Аванесов, В.С. Основы научной организации педагогического контроля в высшей школе / В.С. Аванесов // – Москва, 1989. – С. 96 -100.
2. 4.Bloom, B. S. Taxonomy of educational objectives, handbook 1: The cognitive domain / B.S. Bloom // – New York: McKay,1956.
3. 5.Ярославова Е. Н., Колова С. М., Дегтярёва Л. Т. Методические рекомендации для преподавателей по составлению контрольно-измерительных материалов (иностранный язык). – Челябинск: Изд-во ЮУрГУ. – 2004. – 44 с.
4. Crocker L., Algina J. Introduction to Classical and Modern Test Theory. Univ. of Florida. HBJCP, 1986.

РАЗРАБОТКА КАЧЕСТВЕННОГО ИНСТРУМЕНТА ДЛЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО КОНТРОЛЯ ПО НЕМЕЦКОМУ ЯЗЫКУ

В статье предлагается план разработки теста по немецкому языку, методика разработки тестовых заданий и конструирование педагогических тестов. Отмечены правильные постановки тестовых заданий, для дальнейшего их применения в качестве инструмента с целью оценивания знаний и умений учащихся ВУЗОВ. Отмечено, что знания и умения учащихся можно оценить лишь с помощью качественного инструмента измерения.

Ключевые слова: *разработчики, тестовые задания, качество теста, тестология, педагогические измерения, инструмент измерения, знание и умение.*

DEVELOPMENT OF THE QUALITATIVE TOOL FOR PEDAGOGICAL MEASUREMENTS OF GERMAN LANGUAGE

The article proposes a plan for developing a test of German language, a methodology for developing test items and the design of pedagogical tests. The correct formulations of test items are noted for their further use as a tool for assessing the knowledge and skills of students of High educational school. It is noted that the knowledge and skills of students can only be assessed using a high-quality measurement tool.

Key words: *developers, test items, test quality, testology, pedagogical measurements, measurement tool, knowledge and skill.*

Сведение об авторах:

Хусравбекова Б.Д. *– заведуш кафедры немедского языка филологических факультета Хоругский государственного университета имени М. Назаршоев*

Мамадасламов М. *– преподователь кафедры немедского языка филологических факультета Хоругский государственного университета имени М. Назаршоев*

Хусравбеков Л.Д. *– асисстент кафедры Медико-биологическая физика Таджикского государственного медицинского университета имени Абуали ибн Сино*

About the authors:

Khusravbekova B.D. *- Head of the Department of the Nemesian Language of the Philological Faculty of Khorug State University named after M. Nazarshoev*

Mamadaslamov M. *- Lecturer of the Department of the Nemessian Language of the Philological Faculty, Khorug State University named after M. Nazarshoev*

Khusravbekov L.D. *- Assistant of the Department of Biomedical Physics, Avicenna Tajik State Medical University*

ТДУ: 681.3:802.0
ТКБ: 73+81.2 Анг А-83

САЛОҲИЯТИ КАСБИИ ОМӮЗГОРИ ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ ТОҶИКИСТОН

Асқарова У.Ҳ.
Донишкадаи тиббӣ- иҷтимоии Тоҷикистон

Хушбахтона, баъд аз ба даст овардани истиқлолият дар кишвари мо ҷиҳати омӯзиши забонҳои хориҷӣ ва азхудкунии онҳо диққати махсус равона шуда, барои омӯзандагон шароити хуб фароҳам оварда шудааст. Дар замони ҷаҳонишавӣ омӯзиш ва азхудкунии яке аз забонҳои хориҷӣ аз масъалаҳои мубрами рӯз ба шумор меравад. Ҳамин аст, ки чанд соли охир таваҷҷуҳи ҷавонон ба омӯхтани забонҳои хориҷӣ афзудааст.

Имрӯз дар донишгоҳу донишкадаҳо, литсейю муассисаҳои касбӣ ва мактабҳои миёнаи кишвар забонҳои зиёд, аз қабили забонҳои русӣ, англисӣ, фаронсузӣ, арабӣ, чинӣ, олмонӣ ва ғайра таълим дода мешаванд. Аз ин миён, омӯзиши забони англисӣ аҳамияти махсус дорад. Зеро ин забон яке аз забонҳои сергӯиштарин маҳсуб меёбад. Хушбахтона, имрӯз омӯзиши забони англисӣ дар Тоҷикистон босуръат пеш рафта истодааст, ба вижа дар чанд соли охир он дар кишвари азизамон вусъати тоза пайдо кардааст.

Дар шароити пешрафти босуботи илму технология ва ҳамкориҳои байналмилалӣ зарурати донистани забонҳо ва талабот ба мутахассисони забонҳои хориҷӣ, рӯз аз рӯз афзунтар мегардад. Ин пеш аз ҳама барои ҷавонон барои баланд бардоштани савияи дониш ва пайдо намудани малакаи корӣ омили асосӣ мебошад. Бинобар ин барои ташкилу такмил ва фароҳам овардани шароиту усулҳои нави омӯзиши забонҳои англисӣ дар мактабҳои олии кишварамон роҳи асосии ҳалли масъала ба шумор меравад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон доимо таъкид мекунанд, ки дар кишвари мо дар баробари забони тоҷикӣ ба дигар забонҳо низ ҳуқуқи фаъолияти баробар дода шудааст ва ин имкон медиҳад, ки онҳо низ аз бар карда шаванд. Ба ҳамин хотир масъалаи рушди омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. [2]

Дар асоси Барномаи давлатии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чораҳои такмил додани таълими забони русӣ ва англисӣ дар муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020» силсилаи чорабиниҳои судманд пайваста амалӣ мешаванд ва бад-ин васила сатҳи донишомӯзии таълимгирандагон афзуда, малакаи забондонии онҳо беҳтар мегардад. [3]

Яке аз омилҳои аслӣ дар ин самт бо китобҳои таълимӣ таъмин намудани мактабҳо мебошад. Бо ин мақсад Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон силсилаи китобҳои дарсии забони англисиро дар рӯҳияи миллӣ ва бо назардошти соҳибистиқлолии кишвар таҳия ва чоп мекунад.

Бар замми ин савияи дониши омӯзгорӣ забони англисӣ дар мактабҳои таҳсилоти олии Тоҷикистон дар саводнок намудани донишҷӯён нақши муҳим мебозад ва ӯ тавассути дониши худ метавонад сифати таълимро боло бардошта, шавқи шогирдони худро ба омӯзиши забони англисӣ беҳтар намояд. Такмили салоҳияти касбии омӯзгори фанни забони англисӣ дар мактабҳои таҳсилоти олии Тоҷикистон ба болоравии малакаҳои корӣ ва иштироки ҳар як донишҷӯ дар ҷараёни дарс нигаронида шудааст. Аз ин лиҳоз, салоҳиятнокии касбии омӯзгори фанни забони англисӣ дар мактабҳои таҳсилоти олии Тоҷикистон пеш аз ҳама омилҳои зеринро дар бар мегирад:

- доштани малака ва маҳорати таҳия ва татбиқи барномаи таълимӣ;

- истифодаи усулу технологияҳои муосири дарсдиҳӣ (воситаҳои аёнӣ, барномаҳои махсуси компютерӣ оид ба усулҳои дарсомӯзӣ, намоиши сабти нақшаҳои таълимии ҳиссаҳои нутқ);

- ташаккули фаъолияти нутқи донишҷӯён ва таъмини фарҳанги нутқи онҳо (омода намудани мизҳои мудаввар бо ҳамкурсон аз дигар донишгоҳҳои ҷумҳурӣ, намоиши сабтҳои инкишофи нутқ ва ғайра);

- қобилияти ташкили дарсҳои озод, бедор намудани шавқмандии донишҷӯён ба забон;

- истифодаи донишҳои назариявӣ ва амалии забоншиносӣ (дар доираи баланд бардоштани савияи дониши донишҷӯ).

Самаранокии ҷараёни таълими фанни забони англисӣ дар мактабҳои таҳсилоти олӣ метавонад дар заминаи салоҳияти баланди касбӣ ва маҳорати омӯзгориро таъмин намояд. Салоҳияти касбии омӯзгори фанни забони англисӣ дар мактабҳои таҳсилоти олии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки сатҳи баланди дониши худро дар ҳалли масъалаҳои таълим ва муносибатҳои донишандӯзии донишҷӯён муайян мекунанд.

Моҳияти салоҳияти касбии омӯзгори забони англисӣ аз маҳорати баланди касбии ӯ сарчашма мегирад. Дар ин ҷода омӯзиши имло ва грамматикаи забони англисӣ асосӣ буда, омӯзгор ва донишҷӯ аз рӯи он кор мебаранд. Маҳз тавассути омӯзиш донишҷӯ дониш мегирад ва андешаи худро бо забони англисӣ мавриди назар баён карда метавонад.

Таълими имло ва грамматика барои азхуд намудани зуҳуроти грамматикии нутқ ҳамчун ҷузъи таркибии таълими забони хориҷӣ имконоти зарурӣ фароҳам меорад ва донишҷӯ дар навбати худ ба ин восита кӯшиш менамояд, ки имлоро ёд гирад, забони англисиро беҳтар омӯзад ва дар ҷараёни таълиму тарбия аз онҳо пурра истифода намояд. [1]

Дар ҷараёни таълим бошад омӯзгори забони англисӣ фаолияти қобилияти худро фаъолона истифода бурда, падидаҳои морфологӣ ва синтаксисиро барои расидан ба сатҳи баланди маҳорати нутқ равона карда, ташаккули малакаҳои грамматикӣ дар байни донишҷӯён муҳимтарини малакаҳои нутқ дар гуфтугӯ, гӯш кардан, хондан ва навиштанро бо меҳр меомӯзонад. Омӯзгори забони англисӣ бояд ҳадафи асосии худро дар таълими грамматикаи забони англисӣ ба донишҷӯён дуруст омӯзондани забони гуфтугӯ равона намуда, ҳангоми хондани матнҳо ва дуруст гӯш кардан ва фикри худро дуруст ифроз доштанро сайқал дода , донишандӯзии донишҷӯёнро дар равиши дарсҳо оҳиста-оҳиста ташаккул дода, заминаи саводомӯзиашро меафзояд.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки омӯзгорони забони англисӣ дар мактабҳои таҳсилоти олӣ хуб медонанд, ки маънои ҷумлаи «грамматика» санъати хондан ва навиштан буда, ҳангоми хондани матн рушди тафаккур ва тарбияи фикриву меҳнатдӯстии донишҷӯёнро таъмин менамояд.

Аҳамияти омӯзиши грамматикаи забони англисӣ аз он иборат аст, ки тафаккури мантиқӣ, мушоҳида ва қобилияти таҳлили ҷумлаҳоро инкишоф медиҳад. Ба ибораи дигар, дар ҷараёни омӯзиши грамматика имкониятҳои қобилияту фаъолияти донишҷӯён дар якҷоягӣ бо донишҳои ҳосилшуда амалӣ мешаванд. Профессор П.Ҷ.Ҷамшедов дар таҳқиқотҳои худ ишора медиҳанд, ки «Грамматикаи забони англисӣ ҳадаф нест, он яке аз воситаҳои муҳимтарини азхудкунии забон, ҷузъи ҷудонашавандаи тамоми намудҳои фаъолияти нутқ аст». [1]

Ҳамин тариқ, омӯзиш ва донистани забони англисӣ дар замони муосир барои донишҷӯёни муассисаҳои таълимии кишвар хеле муҳим мебошад, зеро дар раванди минбаъдаи фаъолият он ҳамчун як воситаи муошират қариб дар ҳама зинаҳои камолот даркор мешавад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар солҳои охир омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар ҳама мактабҳои таҳсилоти олӣ ба воситаи компютер, тасвирҳои графикӣ, видеофайлҳои омӯзишӣ, аудиофайлҳо, китобҳои электронӣ мавҷуд мебошад, ки донишҷӯён дар муддати кӯтоҳ ҷиҳатҳои нозуки забонро аз худ мекунанд. Натиҷа он аст, ки иштироки донишҷӯён дар олимпиадаҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ ва берун аз он аз забони англисӣ сазовори ҷои аввал мегарданд. Ҳоло дар Донишкадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон шароити хуби дарсӣ, имконияти хуб ҷорӣ кардааст, ки ба шогирдон бо усулҳои замонавӣ ва нисбатан осон дар камтарин вақт забони англисиро омӯзонем.

Ҳамавақт диққати Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои азхудкунии забонҳои хориҷӣ миёни ҷавонон бисёр назаррас аст. Ҳамин аст, ки Президенти маҳбубамон зимни ҳар вохӯрӣ бо ҷавонон таъкид мекунанд, ки ҷавонон бояд ҳатман донандаи хуби забонҳои хориҷӣ бошанду аққалан ду забони хориҷиро донанд.[2.]

Методҳои педагогии нав аз мо талаб мекунад, ки барои ҳарчи зудтар аз худ намудани забони англисӣ дар рафти омӯзиш аз технологияҳои информатсионӣ аз қабили, проектор, тахтаи электронӣ, воситаҳои ахбори матнии электронӣ, тасвирҳои аудиовидеоӣ, тасвирҳои графикӣ ва ғайра ба таври васеъ истифода барем. Ҳамин аст, ки солҳои охир дар масъалаи истифодаи технологияҳои информатсионӣ дар соҳаи маориф ва муассисаҳои таълимӣ аҳамияти хоса дода мешавад. Истифодаи технологияҳои навин имкони бо методҳои муосир гузаронидани дарсҳоро бештар фароҳам меоварад. Шунидани ахбори аудиоӣ ё тамошои видеофайлҳо ба донишҷӯён барои зудтару васеътар омӯхтани

забони хориҷӣ мадад мерасонад. Албатта ин равандро ман ҳамчун омӯзгори забони хориҷӣ дар рафти дарс бараъло мушоҳида кардаам. Беҳуда ҳам бузургон нагуфтаанд: **«Забон донӣ - ҷаҳон донӣ».**

АДАБИЁТ

1. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 июл 2014, № 427 «Дар бораи Барномаи давлатии такмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои солҳои 2015-2020
2. Мужланова Е.С. Истифодаи презентатсияҳои компютерӣ дар дарсҳои забони англисӣ / Э.С. Мужланова, Э.И. Кисунко // ENGLISH.-2006.-№12.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ [манбаи электронӣ]. URL: //http://www.president.tj/node/21975 (санаи истифодабарӣ 28.12.2019
4. Ҷамшедов, П. Фарҳанги тоҷикӣ ба англисӣ (Чопи дувум) / П. Ҷамшедов. Душанбе: Пайванд, 2008. – 978 с.

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ УЧИТЕЛЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ ТАДЖИКИСТАНА

В статье исследуются профессиональная компетентность преподавателей иностранных языков в высших учебных заведениях Таджикистана и некоторые особенности использования информационных и коммуникационных технологий при обучении иностранным языкам (особенно английскому). Поэтому для повышения уровня знаний преподаватель должен широко использовать современные технологии в учебном процессе. Следует отметить, что в условиях устойчивого развития науки и технологий и международного сотрудничества потребность в знании языков и потребность в специалистах по иностранным языкам растет день ото дня.

Ключевые слова: *современные методы и технологии обучения, профессиональная компетентность преподавателей иностранного языка, информационные и коммуникационные технологии, культура речи, наука, образование, навыки и умения.*

PROFESSIONAL COMPETENCE OF A FOREIGN LANGUAGE TEACHER IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF TAJIKISTAN

The article examines the professional competence of a foreign languages teacher in higher educational institutions of Tajikistan and some features of the use of information and communication technologies in the teaching of foreign languages (especially English). Therefore, in order to improve the level of knowledge, the teacher must widely use modern technologies in the teaching process. It should be noted that in the context of sustainable development of science and technology and international cooperation, the need for knowledge of languages and the demand for specialists in foreign languages is growing day by day.

Key words: *modern teaching methods and technologies, professional competence of a foreign languages teachers, information and communication technologies, speech culture, science, education, skills and abilities.*

Сведение об авторе:

Аскарова Угилджон Хайдаровна *- ассистент кафедры языков НОУ «Медико-социальный институт Таджикистана» E-mail: askarova_77@bk.ru Тел: (+992) 555055677*

About author:

Askarova Ugiljon Haydarovna *- assistant of the Department of Languages of the NGI «Medico - Social Institute of Tajikistan» E-mail: askarova_77@bk.ru, Тел: (+992) 555055677*

ТДУ 372.851

ИСТИФОДАИ МАҲОРАТ ВА МАЛАКАҲОИ ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ МАТНӢ ДАР КУРСИ МАТЕМАТИКАИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Одилова М.М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Вазифаи таълимии курси ибтидоии математика дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ ташаккул додани мафҳумҳои математикӣ ва дар онҳо маҳорату малакаи ҳал карда тавонистани масъалаҳои матнӣ дар раванди дарси математика мебошад. Аз ин лиҳоз, дарси ташаккули маҳорату малака ва татбиқи дониш дар амал аз элементҳои зерин таркиб меёбад: а) амиқ кардани мазмун ва мақсади масъала; б) намунаи иҷрои масъала; в) иҷрои масъала; г) ҷамъбасткунӣ; ғ) супориши вазифаи хонагӣ.

Курси математикаи синфҳои ибтидоӣ асосан бо системаи масъала- ҳои мақсаднок интихоб карда мешавад. Дар ин ҷо масъалаҳои матнии математикӣ мақому мароми бештарро мебозанд. Аз ин рӯ, масъалаи матнии математикӣ - ин иншои ягон вазъият бо забони табиӣ арзёбии миқдории ягон компоненти ин вазъиятро талабкунанда мебошад, ки муайянкунии муносибатро дар байни компонентҳо муайян менамояд.

Ҳалли масъалаи матнии математикӣ бошад, ин тарзи ғайримуқар- рарӣ мебошад, яъне роҳи фикриро талаб менамояд. Бинобар ин, барои ягон корро оғоз кардан, пеш аз ҳама ин корро бояд хуб омӯхта, бо чӣ гуна методҳо иҷро карданро донистан зарур аст.

Яке аз ин методҳо роҳҳои гуногуни амалигардонии якҷояшавии байнифаннӣ ба ҳисоб меравад. Барои он, ки аз рӯйи аломати фаннӣ ба аъзоҳо ҷудо намудани маълумотҳо ҳамчун манзараи расми яклухти олами атроф қабул карда шавад ҳам, дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, литсейҳо, гимназияҳо ва ҳам берун аз он як қатор методҳоро кор карда баромадаанд [17, с. 234].

Ҳалли масъалаҳои матнӣ асоси фаъолияти таълими хонандагонро дар таълими математикаи синфҳои ибтидоӣ ташкил медиҳад ва барои аз- баркунии донишу татбиқи он, тақвият додани тафаккури фикрӣ ва ин- кишофи маҳорату малакаи амалии хонандагони синфҳои ибтидоӣ мусо- идат менамояд.

Барои ташкил кардани ҳалли масъалаҳои матнӣ дар синфҳои иб- тидоӣ омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ пешакӣ онҳоро интихоб менамояд. Сохт ва навъҳои гуногуни масъалаҳо вобаста ба мақсади истифодабарӣ интихоб карда мешавад. Раванди ҳалли масъалаҳо бошад, вобаста ба навъи масъалаҳо аз марҳилаҳои зайл мураттаб мегардад: а) хониши шарти масъала ва муайян кардани ҳодисае, ки дар шарт инъикос ёфта- аст; б) навишти кӯтоҳи шарти масъала бо ишоратҳо, тасвир кардани расм, нақша, схема, ҷадвал; в) таҳлили мазмуни масъала бо мақсади муайян кардани моҳияти математикии он ва водор кардани хонандагони хурдсол барои ошкор кардани ҳодиса ва ё ин ки ҳолати ашёе, ки дар шарти масъала гузошта шудааст; г) методи ҳалли масъаларо муайян кардан; ғ) ёфтани ҳалли умумии масъала; д) таҳлили ҷавоби масъала ва хулосаҳое, ки аз ҳалли он бармеоянд.

Маълум аст, ки тартиб ва методҳои ҳалли масъалаҳои ба навъи масъалаҳои матнӣ ва мақсаду мавқеи истифодаи онҳо вобаста аст. Ҳалли масъалаҳои матнӣ ба мақсади ташаккул додани донишу маҳорату мала- каи хонандагони синфҳои ибтидоӣ ҳамчун дарси алоҳида ташкил ва гузаронида мешавад. Методҳои ҳалли масъалаҳои матнӣ ҳам барои назария ва ҳам барои амалияи фанни таълимӣ ниҳоят муҳим аст, зеро ин ба муаллими синфҳои ибтидоӣ имкон медиҳад, ки ӯ имкониятҳои ҳам таълимӣ ва ҳам тарбиявии масъалаҳои матниро ба эътибор гирифта бо мақсад истифода намояд. Азбаски масъалаҳои матнӣ аз якдигар ҳам аз рӯйи мазмун ва ҳам аз рӯйи мақсадҳои дидактикӣ ба куллӣ фарқ ме- кунанд, онҳоро чунин тасниф намудан мумкин аст: а) аз рӯйи мазмун;

б) аз рӯйи ифодаи шарт; в) аз рӯйи методикаи ҳал. Аз ин лиҳоз, чунин таснифоти масъалаҳои матнӣ дар курси математикаи мактабӣ пурра ва то охир пайи ҳам шуморидан нашояд, чунки баъзан ҳамон як масъаларо вобаста ба аломатҳое, ки аз рӯи онҳо таснифот мегузаронанд, ба навъҳои гуногун шомил кардан мумкин аст [2, с.134].

Маълум аст, ки дар таълими курси ибтидоии математика барои ҳосил намудани мафҳумҳои математикӣ, муқаррар кардани хосиятҳо, ошкор сохтани робитаи байни компонентҳо ва ғайра, ки ба масъалаҳои матнӣ дар курси математикаи синфҳои ибтидоӣ мансубанд, дар аксар мавридҳо аз методҳои гуногуни таълимӣ истифода мебаранд. Бо ин мақсад омӯзгори синфҳои ибтидоӣ силсилаи масъалаҳои матнии махсус интихобшударо ҳал карда, хонандагони хурдсолро водор месозад, ки далелҳои дар шарти онҳо инъикосёфтаро муоина намуда, робитаи байнашонро ошкор карда, моҳияту хосият ва қонунияти математикиро фаҳманд ва натиҷаҳои зарурӣ бароранд. Аз ин рӯ, муайян намудани мавқеи масъалаҳои матнӣ дар системаи таълими математика аз масъала- ҳои хеле муҳим ба ҳисоб меравад [7, с.104].

Агар масъалаҳои матнӣ аз як тараф, барои пайдоиши маҳорату малакаҳои зарурӣ хизмат намояд, аз тарафи дигар, вай асосҳои назарияи математикаи синфҳои ибтидоиро ба вуҷуд оварда, барои ба амалия татбиқ намудани онҳо низ имконият фароҳам меоварад. Аз ин ҷост, ки дар таълими курси ибтидоии математика аз методҳои гуногуни ҳалли масъалаҳои матнӣ ҳаматарафа истифода бурдан ба мақсад мувофиқ аст.

Мувофиқи талаботи нави методикаи таълими ибтидоии матемтика мазмуни мисолҳо ва масъалаҳои матнӣ дар курси математикаи муассиса- ҳои таҳсилоти таълимӣ як қатор тағйирот ворид шудааст. Дар ҳар як масъалаҳои пешниҳодшуда, дар қатори мустаҳкамкунии маводи наза- риявии пештара, боз мушкилот гузошта шудааст. Масъалаҳои матнӣ бояд сабабгори фикркунии хонандагони хурдсол гардида, барои ҳосил намудани мафҳумҳои нав замина тайёр намояд. Он бояд боиси кашфи мустақилонаи қоидаву қонунҳои нав, вобастагиҳои байни бузургиҳо гашта, ба таълими ҳамгиро асоси боэътимод гузорад ва ниҳоят, мисолҳо, машқҳо ва масъалаҳои матнӣ бояд барои якҷоягии табиӣ раванди азхудкунии назария ва ба вуҷуд овардани маҳорату малакаҳои зарурии амалӣ бевосита хизмат карда тавонад. Ин талабот омӯзгорони синфҳои ибтидоиро вазифадор месозад, ки дар навбати аввал ҳар як мисол, машқ ва масъалаҳои матнии китобҳои дарсиро аз нуқтаи назари танқидиву эҷодӣ муоина намуда, ба кадом мақсад гирифта шудани онҳоро хубтар фаҳмида гиранд. Аз тарафи дигар, омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ бояд донанд, ки дар таълими курси ибтидоии математика афзоиши мавқеи назарияи мафҳуми маҷмӯъ ва амалҳо бо онҳо, мувофиқат ва амалҳо бо онҳо, элементҳои комбинаторика, тасдиқотҳои математикӣ ва сохти онҳо, баёнотҳо ва амалҳо бо онҳо, исботҳои

математикӣ ва алгоритмҳо, элементҳои мантиқи математикӣ, ададӣ натуралӣ ҳамчун натиҷаи чен- кунии бузургиҳо, системаи ҳисоб, тақсимшавии ададҳо, ададҳои ратси- оналӣ, вобастагиҳои байни бузургиҳо, истифодаи методҳои илмӣ-тах- қиқотӣ, индуксия, дедуксия, анализ, синтез ва ғайра ба сифати методи таълим истифода бурдани намудҳои гуногуни масъала нақши муҳимеро мебозад. Ба ин дурустар сарфаҳм рафта дар давраи ҳозира проблемаи аз системаи муайяни мисолҳо ва масъалаҳои матнӣ беҳтар истифода бурдан ва дуруст ҳал карданро донанд.

Мувофиқи барномаи нави таълими математика хонандагони синф- ҳои ибтидоӣ дар баробари рақамҳо, ҳарфҳоро низ истифода менамоянд, ки ин кор онҳоро барои дар шакли умумӣ ҳал намудани мисолу масъала- ҳои матнӣ тайёр менамояд.

Дар таълими математикаи синфҳои ибтидоӣ аҳамияти истифодаи маҳорат ва малака дар ҳалли масъалаҳои матнӣ ниҳоят бузург аст. Ҳангоми ҳалли масъалаҳои матнӣ хонандагони хурдсол донишҳои нав мегиранд ва ба фаъолияти амалӣ тайёрӣ мебинанд. Ҳалли масъалаҳои матнӣ ба инкишофи фикррониии мантиқии хонандагони синфҳои ибтидоӣ мусоидат мекунад. Бинобар ин, омӯзгор бояд, дар бораи ҳалли масъалаҳои матнӣ ва сохтори он тасаввуроти амиқ дошта бошад, онҳоро бо методҳои гуногун ҳал карда тавонад. Масъалаҳои матнии дилхоҳ аз ду қисм иборат аст: шарт ва талабот. Дар шарти масъалаҳои матнӣ маъ- лумот дар бораи объектҳо ва баъзе бузургиҳое, ки ин объектҳоро тавсиф менамояд, дар бораи қиматҳои маълум ва номаълуми ин бузургиҳо, муносибати байни онҳо маълумот дода мешавад [4].

Омӯзиши ҳал кардани масъалаҳои матнӣ ҷараёни хеле мушкил буда, муваффақиятнокии он аз дуруст интихоб кардани масъалаҳои матнӣ ва дар ҳамаи мавридҳои ҳал кардани онҳо (ҳангоми шинос шудан бо шарт, таҳлил, ҳал ва ғайра) дуруст гузоштани таълим вобаста мебошад.

Хонандагони синфҳои ибтидоӣ фақат дар ҳамон маврид масъала- ҳои матниро дуруст ҳал карда метавонанд, ки агар шарти онро дарк карда тавонанд. Бинобар он, пеш аз ҳал кардани масъалаҳои мураккаби матнӣ, онҳо бояд ба шарти масъала дуруст аҳамият диҳанд.

Ҳал кардани масъалаҳои матнӣ, ки яке аз масъалаҳои асосӣ ба ҳисоб меравад, бо ҷоннокшавии машғулиятҳои математика, фаъолкунонии донишдӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ ва ба инкишофи тафаккури онҳо ёрӣ расонида метавонад. Ин намуди масъалаҳо, асосан барои хонандагони синфҳои ибтидоӣ фоиданок аст, ки онҳо ба фанни мате- матика шавқу ҳавас пайдо менамоянд. Дар ҷараёни таълими ҳалли масъалаҳои матнӣ омӯзгори синфҳои ибтидоӣ вазифадор аст, ки барои ҳар як масъалаҳои омӯзонидашаванда воситаҳои дидактикиро ба тариқи васеъ истифода намояд, чунки дар таълими масъалаҳои матнӣ масъала- ҳои содаю таркибӣ заминаи асосӣ мегузорад.

Ба ақидаи мо, маҳорату малакаи ҳал карда тавонистани масъалаҳои матнии сатҳи дониши математики хонандагони синфҳои ибтидоиро муайян менамояд. Хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар вақти ҳалли масъ- алаҳои матнӣ таҳлилу ҷамъбасткунӣ, муҳокимаронӣ ва хулосабарориро меомӯзанд ва ба низом даровардану ба ҳамдигар пайвастани далелу донишҳои алоҳидаро машқ мекунанд. Масъалаҳои матнии математикӣ барои ҳалли худ татбиқи ин ё он амалро металабад ва миқдори амалҳо барои ҳалли масъалаҳои матнӣ зарур буда, яке аз тавсифоти асоси ба ҳисоб меравад. Ҳамин тавр, ҳалли масъалаҳои матнӣ аҳамияти бузург дорад, бо ёрии онҳо системаи донишҳои математикӣ ва маҳорату малака ҳои заруриро ташаккул медиҳем.

Масъалаҳои матнии математикаи мактабиро асосан дар амалияи таълим проблемаи на он қадар калон мешуморанд, ки дар ҳолатҳои умумӣ бо ёрии муҳокимарониҳои мантиқӣ, амалҳои арифметикӣ дар асоси қоидаҳо, қонуниятҳо ва формулаҳо ҳал карда мешаванд [11, с. 54].

Истилоҳи «масъала» дар ҳаёт ва соҳаҳои мухталифи илму фан басо васеъ истифода карда мешавад. Бо ин истилоҳ мафҳумҳои хеле бисёр ва дар айни замон мухталиф низ ифода карда мешавад. Бинобар ин, то ҳол таърифи масъала вуҷуд надорад.

Дар мантиқ чунин ақида изҳор гардидааст, ки мувофиқи он тала- боти иҷрои ягон амалиёте, ки онро номбар менамоянд ё ин ки тасаввур кардани он имконпазир мебошад, масъала ном гирифтааст. Вале мо чунин талаботро супориш меномем. Масъалаҳоро аз куҷо мегиранд ва онҳо чӣ тавр пайдо мешаванд? Муқаррар гардидааст, ки манбаи асосии масъалаҳо вазъиятҳои проблемавӣ мебошанд. Дар зери мафҳуми вазъ- иятҳои проблемавӣ чунин вазъиятҳое дар назар дошта мешаванд, ки онҳо ҳангоми ягон мушкилӣ садди роҳи иҷрои мақсади наздашгузош- таи шахсе ба вуҷуд меоянд. Ба ҳамин тариқ, вазъияти проблемавиро чунин шарҳ додан мумкин аст: он шахси амалкунанда (субъект), объект, амалиёти ӯ ва мушкилие, ки дар роҳи иҷрои мақсад меистад, таркиб меёбад.

Модоме ки субъект (одам) дар асной амалиёти худ ба вазъияти проблемавӣ дучор меояд, ӯ одатан барои аз он халосӣ ёфтан кӯшиш мекунад. Ба ин мақсад ӯ вазъияти мазкурро фикран таҳлил мекунад, қисмҳои таркибии онро ошкор месозад, алоқамандию муносибатҳои дар байни онҳо мавҷудбударо мӯқаррар намуда, хислат ва хусусиятҳои мушкилии бавуҷудомадаро дарк мекунад. Натиҷаҳои чунин таҳлилро ба воситаи матн ва ё ин ки бо ёрии нақшаю рақамҳо, ки ҳамаи онҳо қисмати ягон забон мебошанд, ифода месозад. Дар натиҷа баёни вазъияти проблемавӣ ҳосил мегардад, ки мо онро модели вазъияти мазкур меномем. Ана ҳамин модели вазъияти проблемавиро масъала номидан мумкин аст.

Ба ақидаи таҳқиқотчиён, малакаю маҳорати ҳал карда тавонистани масъалаҳои матнӣ дар синфҳои ибтидоӣ сатҳи дониши математикии хонандагони синфҳои ибтидоиро ташаккул медиҳад. Аз ин рӯ, тарзи якчанд ҳалли масъалаҳои матниро нишон медиҳем:

Масъалаи-1. Тлаба 5 дафтар ва баъд 7 дафтар харид. Ба ҳамаи харид 3 сомонию 60 дирам. Як дафтар чанд дирам арзиш дорад?

Ҳал: 1. 5+7=12 дафтар.

2. 360:12-30 дирам. Ҷавоб: 30 дирам.

Масъалаи-2. Ду хонанда якҷоя бо 70 дирам қалами ранга хариданд. Хонандаи якум 3 қалам ва хонандаи дуюм 4 қалам харид. Ҳар як хонанда ба чанд дирамӣ харид карданд?

Ҳал: 1. 3+4=7 қалами ранга ҳарду хонанда;

2. 70:7=10 дирам нархи як қалами ранга;

3. 10*3=30 дирам хариди хонандаи якум;

4. 10*4=40 дирам хариди хонандаи дуюм. Ҷавоб: 30 дирам ва 40 дирам.

Масъалаи-3. Ду баста матои навъи якхела хариданд. Дар ҳарду баста 10 метр матоъ ҳаст. Барои харидани бастаи якум 72 сомонӣ ва барои матои бастаи дуюм 48 сомонӣ доданд. Дар ҳар як баста чанд метрӣ матоъ буд?

Ҳал: 1. 72+48=120 сомонӣ арзиши ҳарду баста;

2. 120:10=12 сомонӣ нархи 1 м матоъ;

3. 72:12=6 м матоъ дар басти якум;

4. 48:12=4 м матоъ дар басти дуюм. Ҷавоб: 6 м ва 4 м.

Масъалаи-4 .Ба ду фабрикаи дӯзандагӣ 400 м атласро чунон тақсим намуданд, ки 6 ҳиссаи атласи фабрикаи дӯзандагии якум ба 4 ҳиссаи атласи фабрикаи дӯзандагии дуюм баробар аст. Ҳар як фабрика чанд метрӣ атлас гирифтааст?

Ҳал: 1. 6+4=10 ҳисса;

2. 400:10=40 метр дар ҳар як ҳисса;

3. 40*6=240 метр атлас барои фабрикаи дӯзандаи якум;

4. 40*4=160 метр атлас барои фабрикаи дӯзандаи дуюм.

Ҷавоб: 240 метр ва 160 метр.

Масъалаи-5. Ду баста матои навъи якхела хариданд. Дар бастаи якум 14 м матоъ ва дар бастаи дуюм 4 м матоъ буд. Барои бастаи якум назар ба бастаи дуюм 120 сомонӣ зиёд маблағ доданд. Ҳар як баста матоъ чанд сомонӣ арзиш доранд?

Ҳал: 1. 14-4=10 м матоъ дар бастаи якум назар ба дуюм зиёд буд.

2. 120:10=12 сомонӣ нархи 1 м матоъ;

3. 14*12=168 сомонӣ арзиши матои бастаи якум;

4. 4*12=48 сомонӣ арзиши матои бастаи дуюм.

Ҷавоб: 168 сомонӣ ва 48 сомонӣ.

Масъалаи-6. Хоҷагии ҷангалпарвар аз як майдон 680 сентнер писта ҷамъоварӣ кард, ки ин аз пистаи майдони дуюм ҷамъоварӣ карда 90 сентнер кам аст. Хоҷагии ҷангалпарвар аз ду майдон чӣ қадар писта ҷамъоварӣ кардааст?

Ҳал: 1. 680 сентнер – майдони якум;

2. 680+90=780 сентнер – майдони дуюм;

3. 680+780=1460 сентнер – ҳар ду майдон.

Ҷавоб: Хоҷагии ҷангалпарвар аз ду майдон 1460 сентнер писта ҷамъоварӣ кардааст.

Масъалаи-7: Периметри гулхонаи росткунҷашакл 320 сантиметр буда, дарозии он 90 сантиметр аст. Бари гулхонаро ёбед?

Ҳал: 90*2=180 см, ё ки Р= 320 см, а=90 см, в=?

320-180=140 см, Р=2(а+b) = 2 а+2 в,

140:2=70 см. 320 см=2*90 см+2 в,

320 см=180 см+2 в,

320 см-180 см=2 в,

140 см=2 в,

в=140 см:2,

в=70 см.

Ҷавоб: Бари гулхона 70 см будааст.

Масъалаи-8. Дар 3-қуттӣ 60 кг себ ҳаст. Дар қуттии якум нисбат ба дуюм 6 кг кам, дар қуттии сеюм бошад нисбат ба дуюм 12 кг кам аст. Дар қутии дуюм чӣ қадар себ ҳаст?

Ҳал: Миқдори себҳоро дар қуттии дуюм бо х (кг) ишорат ме- кунем. Бо х-6 ва х-12 мувофиқан миқдори себҳои дар қутии якум ва сеюм бударо ифода менамоем. Мувофиқи шарти масъала (х-6) +х+(х-12) = 60 мешавад. Аз ин ҷо 3 х-18 = 60; 3 х = 60 + 18; 3 х = 78; х = 78:3; х=26. Яъне 26 кг себ дар қутии дуюм будааст. Ҷавоб: Дар қуттии дуюм 26 кг себ ҳаст.

Масъалаи-9. Ба 90 сомонӣ чанд китоби нархаш 4 сомонӣ ва чанд китоби нархаш 6 сомонӣ харидан мумкин аст?

Ҳал: Барои ҳал кардани ин масъала миқдори китобҳои ҳар як намудро бо х ва у ишора намуда, муодилаи зеринро ҳосил мекунем. Яъне, 4 х+9 у=90. Муодилаи ҳосилшуда дорои ду адади номаълум мебошад. Аз ин ҷо яке аз ҷамъшавандаҳоро меёбем, ки 4 х=90-9 у мешавад. Агар х-ро аз ин ифода маълум кунем, дорои баробарии зерин мешавем. $x=\frac{90-9y}{4}$. Акнун қимати ифодаи 90-6 у-ро, ки дар он адади номаълум у бутун аст. Меёбем то ки он қимат ба адади 4 бебақия тақсим шавад. Пас у =1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, … қиматҳоро гузошта мебинем, ки ҳагоми у = 2 будан х = 18 ва у = 6 будан х=9 мешавад. Ҷавоб: 18 - китоби 4 сомонию 2 - китоби 9 сомонӣ ё ин ки 9 - китоби 4 сомонию 6 - китоби 9 сомонӣ харидан мумкин аст.

Масъалаи-10. Ориф корро дар 8 соат ва Салим ҳамин корро дар 10 соат иҷро карданд. Агар онҳо якҷоя ҳамин корро иҷро мекарданд, он гоҳ корро дар чанд соат тамом мекарданд?

Ҳал: Ҳамаи корро як ҳисса гуфта қабул мекунем. Бо у миқдори соате, ки онҳо якҷоя корро иҷро карда метавонанд, ишора мекунем. Ориф дар 1 соат $\frac{1}{8}$ ҳиссаи кор ва Салим $\frac{1}{10}$ ҳиссаи корро иҷро мекарданд. Яъне, онҳо дар у соат мувофиқан $\frac{1}{8}$ у ва $\frac{1}{10}$ у ҳиссаи корро иҷро карда метавонанд. Барои ёфтани қимати у баробарии зеринро ҳосил мекунем. $\frac{1}{8}y+\frac{1}{10}y=1$. Барои ҳал кардани ин муодила, аввал хурдтарин каратии умумии адади 8 ва 10-ро меёбем, ки он адад 40 аст. Пас 5 у+4 у=40-ро ҳосил мекунем, он гоҳ 9 у=40-ро пайдо мекунем. Аз ин ҷо у-ро меёбем: $y=\frac{40}{9}\approx 4,5$ соат $\approx$ 4 соату 50 дақиқа.

Ҷавоб: Онҳо якҷоя корро дар 4 соату 50 дақиқа тамом карданд.

Масъалаи-11. Духтарча 36 занбрӯғ, писарча бошад 28 занбурӯғ ёфт. Аз ҳамаи ин занбурӯғҳо 6 донааш хӯрданибоб набуд. Бачаҳо чандто зан- бурӯғи хӯрданибоб ёфтаанд?

Масъалаи 8. Дар як тӯп 32 метр матоъ буд. Аз ин тӯп ба як харидор 6 метр ва ба харидори дуюм 8 метр фурӯхтанд. Дар тӯп чанд метр матоъ монд?

Масъалаи 9. Дар совхоз дар як рӯз 1200 кг ангур ҷамъоварӣ наму- данд ва аз он 200 килограммашро барои худашон нигоҳ доштанд ва боқи мондаашро ба қуттиҳо 10 килограммӣ андохта ба шаҳр фирис тонданд. Ба шаҳр чанд қуттӣ ангур фиристоданд?

Масъалаи 10. Дар вақти ҳосилғундорӣ се бригадаи пионерон ба колхоз ёрӣ мерасониданд. Дар бригадаи якум 180 нафар пионер, дар бри- гадаи дуюм назар ба якум 20 нафар зиёдтар ва дар бригадаи сеюм назар ба дуюм 60 нафар камтар пионер буд. Ҳамагӣ чанд нафар пионер ба колхоз ёрӣ расонидаанд?

Масъалаи 11. Лётчик рӯзи якум 2000 км, рӯзи дуюм назар ба якум 800 км зиёд ва рӯзи сеюм назар ба рӯзи дуюм 200 км зиёд масофаро тай кард. Лётчик дар 3 рӯз чанд километр масофаро тай кардааст?

Масъалаи 12. Хонандагон дар ҳар қатор 12 ниҳолӣ - 4 қатор ниҳоли себ ва дар ҳар қатор 18 ниҳолӣ - 2 қатор ниҳоли олу шинонданд. Ҳамагӣ онҳо чанд ниҳол шинонданд?

Масъалаи 13. Дар ду қуттӣ 240 қалам буд. Агар миқдори қаламҳои қуттии якумро 2 маротиба кам намоем ва миқдори қаламҳои қуттии дуюмро 2 маротиба зиёд кунем, он гоҳ дар қуттӣ 280 қалам мешавад. Дар ҳар як қуттӣ чандтогӣ қалам мешавад?

Масъалаи 14. Суммаи се адад ба 80 баробар аст. Маълум аст, ки адади якум назар ба адади дуюм 20 воҳид кам буда, адади дуюм назар ба адади сеюм 4 маротиба зиёд аст. Ин ададҳоро ёбед?

Масъалаи 15. Як адад аз дигараш 8 воҳид зиёд буда, ҳосили зарби онҳо ба 16 баробар аст. Ин ададҳоро ёбед?

Масъалаи 16. Як адад аз дигараш 6 воҳид кам буда, ҳосили зарби онҳо ба 12 баробар аст. Ин ададҳоро ёбед?

Масъалаи 17. Хонандагон барои саёҳат ба ҷангал соати 10-и пагоҳӣ ба роҳ баромада, дар соати 3-и рӯз баргаштанд. Саёҳати талабагон чанд соат давом кард?

Масъалаи 18. Хонандагон барои саёҳат ба ҷангал соати 10-и пагоҳӣ ба роҳ баромада, баъд аз 5 соат баргаштанд. Хонандагон дар соати чанд баргаштанд?

Масъалаи 19. Хонандагон барои саёҳат ба ҷангал рафта, дар он ҷо 5 соат истоданд. Ба хона онҳо соати 3-и рӯз баргаштанд. Соати чанд хонандагон ба саёҳат баромаданд?

Масъалаи 20. Устохонаи мактаб барои дар 20 рӯз сохтани 100 миз супориш гирифт. Устохона рӯзе 5 мизи тайёр кард. Вай супоришро дар чанд рӯз тайёр кардааст?

Масъалаи 21. Шабакаи таъмири техникӣ мебоист 60 тракторро таъмир намояд. 10 рӯзи аввал вай рӯзе 3 тракторӣ ва баъдан рӯзе 4 трак- торӣ таъмир мекард. Ҳамаи тракторҳоро дар чанд рӯз таъмир карда аст?

Масъалаи 22. Аз рӯйи нақша соҳибкор ба давлат дар 20 рӯз 600 тонна пашм супориданаш лозим буд. Соҳибкор ҳар рӯз 30 тоннагӣ пашм месупорид. Ӯ нақшаи пашмсупориро дар чанд рӯз иҷро намуд?

Масъалаи 23. Аз рӯйи нақша соҳибкор бояд дар 10 рӯз, дар 400 гек- тар замин гандум мекорид. Соҳибкор дар 6 рӯзи аввал ҳар рӯз 30 гектор ва баъдтар рӯзе 40 гектар гандум корид. Соҳибкор аз мӯҳлат чанд рӯз пеш кишти гандумро тамом кард?

Масъалаи 24. Дар як тӯп 40 метр матоъ буд. Ҳаштяки онро фурӯх- танд. Дар тӯп чанд метр матоъ боқӣ монд?

Масъалаи 25.. Мағоза 200 килограмм конфети ҳар килограммаш 10 сомонӣ қабул кард. Дар охири рӯз дар мағоза аз ҳашт як ҳиссаи кон- фетҳо боқӣ монд. Мағоза ба чанд сомонӣ конфет фурӯхтааст? Ва ғайра.

Чӣ хеле ки мебинем яке аз омилҳои тавоноии ташаккули фикрию мантиқӣ ва мустақилона донишомӯзии хонандагони синфҳои ибтидоӣ – ин тартиб додани маъалаҳои матнӣ мебошад. Аз ин рӯ, мо ба хонанда- гони синфҳои ибтидоӣ омӯзондани масъалаҳои матниро яке аз роҳҳои ташаккули маҳорат ва малакаи баланд бардоштани самаранокии дарс ва сифати таълими фанни математика мешуморем. Яке аз талаботҳои асосии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, литсейҳо ва гимназияҳо ҳам маҳз аз ҳамин иборат аст.

Таълими математика дар синфҳои ибтидоӣ аз омӯзгорон тайёрии хуби математикӣ, пеш аз ҳама донистани илми асосҳои назариявии мате- матика дар синфҳои ибтидоӣ ва интихоби тарзу усулҳои нави касбиро талаб менамояд. Аз ин рӯ, ба омӯзгорон лозим меояд, ки ба методҳои муқаррарии таълими математика бо назари тозае нигаранд ва дар баро- бари ин диққаташонро бо методҳои нисбатан нави таълимии ин ё он мавзӯъ равона созанд.

Баланд бардоштани сифати таълим асосан ба тайёрии методии омӯзгор вобаста аст, ки он бо донишҳои назариявӣ оид ба курси асосҳои назариявии математикаи синфҳои ибтидоӣ, ба донишҳои падагогӣ ва психологӣ доир ба ташкили раванди таълим қонуниятҳои азхудкунии маводи таълими такя мекунад. Дар айни ҳол муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ равияҳои гуногун дошта, аз ҷумла литсейю гимназияҳо амал мекунанд, ки аз омӯзгор эҷодкорӣ ва аз рӯйи барномаю китобҳои нави дарсӣ кор карда тавонистанро талаб менамоянд. Аз ин рӯ, омӯзгор бояд дар ҷараёни таълим шахсияти хонандагони хурдсолро инкишоф дода, шавқу ҳаваси маърифатҷӯйиро таъмин намояд ва инчунин таҷ- рибаи бойи муошират ва ҳамкориро бо хонандагони хурдсол дошта бошад.

Ҳамин тавр, бо назардошти аҳамияти хеле зиёд, муҳим ва аз ҷиҳати таълимӣ-методӣ доманаи васеи истифодобарӣ доштани ин усули нави таълими математика мо кӯшиш намудем, ки то дараҷае бошад ҳам, проблемаи методикаи омӯзонидани ҳалли масъалаҳои матниро дар курси математикаи синфҳои ибтидоӣ ва мустақилона тартиб додани масъала- ҳои матнии математикӣ аз ҷониби омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ ва методистон кор карда баромада шавад.

АДАБИЁТ

1. Бантова М.А. Методика преподавания мате- матики в начальных классах. / М.А Бантова, Г.В. Бельтюкова -М.: 1984. - 335 с.
2. Бантова М.А. и др. Методика преподавания математики в началь- ных классах. / М.А Бантова – М.: 1989. – 450 с.
3. Бегимов Ҳ.Х. Маҷмӯи масъалаҳо аз математика. Ҳ.Х. Бегимов, К. Иззатуллоев, А. Пирназаров, Т. Раҷабов – Душанбе, 2020. -295 с.
4. Бегимов Ҳ.Х., Акбаров Д. Тарзи ҳалли масъалаҳои математикӣ дар синфҳои ибтидоӣ. Газетаи омӯзгор. №51-52. 22.12.2006.
5. Бегимов Ҳ.Х. Ҳалли масъалаҳои мате- матикӣ дар синфҳои ибтидоӣ. / Ҳ.Х. Бегимов, А. Разоқов, Д. Акбаров // Маърифати омӯзгор. 2007, №10, С. 45 – 49.
6. Бегимов Ҳ.Х. Методикаи таълими математикаи синфҳои ибтидоӣ. / Ҳ.Х. Бегимов, С. Рабиев, Т.Б. Раҷабов, А.М. Наҷмиддинов – Душанбе: 2020. -233 с.
7. Бочковская С.Т, Бронникова А.Д, Новоселов Ф.П, Отто Е.И, Попова Н.С, Циммерман М.М. Решение арифметических задач в началь- ной школе: Пособие для учителей 1-4 классов. Под. ред. А.С. Пчёлко. -М.: -Л.: 1949. -201 с.
8. Брадис В.М. Методика преподавания математики в средней шко -ле: Учебное пособие для пединститутов. /Под. ред. А.И. Маркушевича. –М.: 1954. -495 с.
9. Бурхонов Қ.Т, Рабиев С.М, Султонов Р.Н, Турдиева Ш.А. Ҳалли масъалаҳои типикӣ. (Дастури таълимӣ). –Хуҷанд: 2010. – 55 с.
10. Груденов Я.И. Психолого-педагогические основы обучения мате- матике. / Я.И. Груденов -М.: 1987.
11. Зайцев Г.Т. Теоретические основы обучения решению задач в начальных классах. / Г.Т. Зайцев - Л.: 1983. - 98 с.
12. Иззатуллоев К. (Дастури таълимӣ-методӣ). Таълими ҳалли масъалаҳои матнӣ аз мате- матика дар синфҳои ибтидоӣ. / К. Иззатуллоев А .Пирназаров, Т. Давлатов, Д. Муродова– Душанбе: 2017. -138 с .
13. Истомина Н.Б. Методика обучения математике в начальных классах: Истомина Учебное пособие для студентов средних педагогических учебных заведений и факультетов начальных классов. / Н.Б. Истомина -М.: 1998. -288 с.
14. Қ.У. Осимов, Л.М. Фридман. Методҳои ҳалли масъалаҳои мате- матикӣ. –Душанбе: 1987. -207 с.
15. Колягин Ю.М, Оганесян В.А. Учись решать задачу. -М.: 1980. -96 с.
16. Л.М. Фридман Қ.У. Осимов. Масъалаҳои арифметикӣ ва тарзи ҳалли он. –Душанбе: 1969. -185 с.

17. Нуралиева Г.В. Методика обучения математике в начальных классах: Учебное пособие для учащихся школьных отделений педагоги- ческих училищ. / Г.В. Нуралиева - Ставрополь: 1999. – 304 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ УМЕНИЙ И НАВЫКОВ РЕШЕНИЮ ТЕКСТОВЫХ ЗАДАЧ В КУРСЕ МАТЕМАТИКЕ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

В статье говорится об использовании обучения решению текстовых задач в процессе математического обучения начальных классов, подвер- гается анализу и истолкованию. Математическое обучение начальных классов должно быть объективным в процессе занятия.

Использование решения текстовых задач в преподавании мате- матики поможет повысить уровень знаний учащихся начальных классов перед логическим мышлением и вместе с ним оно является в тесном эмоциональном контакте, развитии способностей, знаний, умений и навыков учащихся.

Умение применять математические объяснения в жизни, умения решать текстовые вопросы, а также умения и навыки самостоятельного работы с основными задачами обучения входит в основную обязаность учителей начальных классов.

Позиция и значение решения текстовой проблемы в обучении и воспитании учащихся заключается в том, чтобы внимательно изучить их выбор и методы их разрешения и узнать, что делать учащимся при решении этой проблемы.

Изучение решений служит одним из основных методов усвоения математики для учащихся начальных классов.

Решение текстовых задач являеися как решение математических задач.

Воспитание свободного мышления и труд развивает самоочищаю- щуюся сетку и мозговой штурм. В процессе решения текстовых задач у учащихся начальных классов формируются навыки и умения модели- рования реальных объектов.

Таким образом, решение текстовых задач помогает учащимся начальных классов формировать общее мышление, чтобы углубить свою деятельность, грамотно овладеть образовательными знаниями, при- нимать во внимание каждый шаг деятельности, определять результат своей деятельности, самоконтроль и их формирование.

Ключевые слова: *образование, обучение, воспитание, анализ, зна- ния, навыки, умения, старшеклассники, математика начальных классов, учитель начальных классов, умения и навыки, решение текстовых задач, решение, формулы, использование математических методов, учебные заведения.*

USE OF SKILLS AND SKILLS IN SOLVING TEXT PROBLEMS IN THE COURE OF MATHEMATICS OF PRIMARY CLASSES

The article talks about the use of teaching to solve text problems in the process of mathematical teaching of primary classes, is analyzed and interpreted. Mathematical teaching of primary classes should be objective in the course of the lesson.

The use of solving text problems in teaching mathematics will help to increase the level of knowledge of primary school students before logical thinking and together with it it is in close emotional contact, the development of abilities, knowledge, skills and abilities of students.

The ability to apply mathematical explanations in life, the ability to solve textual questions, as well as the skills and skills of independent work with the main tasks of learning enters the main obligation of primary school teachers.

The position and importance of the decision of the text problem in training and education of students is to carefully examine their choice and methods of their permission and find out what to do with students in solving this problem.

The study of solutions is one of the main methods of assimilation of mathematics for students of primary classes.

Solving text objectives as a solution of mathematical problems.

Education of free thinking and labor develops self-cleaning mesh and brainstorming. In the process of solving text tasks, the skills and skills and skills of modeling real objects are formed.

Thus, the solution of text challenges helps students of primary classes to form general thinking to deepen their activities, competently master educational knowledge, take into account every step of activity, determine the result of its activities, self-control and their formation.

Keywords: *education, training, education, analysis, knowledge, skills, skills, high school students, elementary class mathematics, primary school teacher, skills and skills, solving textual tasks, solution, formulas, use of mathematical methods, educational institutions.*

Сведения об авторе:

***Одилова Мархабохон Мӯсохоновна** – Магистр второго курса факультета начального образования Таджикского государственного педагогичкеского университета имени Садриддина Айни. г. Душанбе, проспект Рудаки. Тел: (+992) 989110882.*

About the author:

***Odilova Marhabokhon Musokhonovna** - Master of the Second Course of the Faculty of Primary Education Tajik StatePedagogical University named after Sadriddin Aini. Dushanbe, Rudaki Avenue. Phone: (+992) 989110882.*

К ВОПРОСУ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ПОДХОДА ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Муродов Р.Н.

Кулябский государственный университет им. А. Рудаки

Социально-экономические интересы республики Таджикистан обязывает правительство страны выстроить такую экономическую политику, которая была бы конкурентоспособной в условиях тесного взаимовыгодного сотрудничества с другими странами мира. Одной из важных факторов соответствия этим требованиям становится наличие квалифицированных специалистов, способных быть конкурентными не только на территории страны, но и за её пределами. Достижение поставленной цели требует от правительства поиска новых подходов при подготовке квалифицированных специалистов соответствующими сегодняшнем реалиям.

Расширение экономических и культурных связей Таджикистана ставит перед высшими учебными заведениями страны новые задачи в процессе подготовки будущих квалифицированных специалистов в свете увеличения требований со стороны рынка труда. По словам Пугачева И.А. «Высшее образование в современном мире превращается из образовательной системы в отрасль экономики с многомиллиардными доходами, глобальную индустрию образования и повышения квалификации»-[9, с.270].

Поставленная задача требует поиска новых подходов в процессе подготовки студентов будущих специалистов и особую актуальность в такой ситуации приобретает использование в процессе обучения в ВУЗах страны профессионально-ориентированного подхода обучения русскому языку. Использование русского языка при подготовке квалифицированных специалистов способствует формированию коммуникативных навыков ведения профессионального общения в различных ситуациях. Давайте сначала постараемся уточнить понятие «профессионально-ориентированное обучение русскому языку». Само понятие «профессионально-ориентированное обучение русского языка» отличается от различных понятий, используемых в методике обучения русскому языку: «профессионально-ориентированное обучение», «обучение научному стилю», «обучение языку специальности», «обучение учебно-профессиональному и учебно-научному общению» тем, что оно значительно шире по объёму и не может быть сведено только к изучению языка специальности. Использование русского языка в «профессионально-ориентированном обучении» охватывает весь процесс обучения как инструмент получения студентами высшего образования, как средство получения специальности, как средство общения и гуманистического развития средствами русского языка. По словам Кореневой А.В. «Спецификой профессионально ориентированного обучения языку является то, что оно направляет педагогический процесс на конечный результат обучения студента в вузе – будущую профессию, которая в итоге станет сферой приложения всех получаемых знаний, умений, навыков, проверкой их действенности»-[5, с.95]. По мнению Образцова П.И. и Иванова С.Ю. «профессионально-ориентированное обучение - это обучение, основанное на учете потребностей студентов в изучении иностранного (русского) языка, диктуемого особенностями будущей профессии или специальности»-[7, с. 67].

При использовании профессионально-ориентированного подхода процесс образования превращается в процесс, когда одновременно с приобретением знаний, умений, навыков студенты получают опыт деятельности с целью достижения профессионально и социально значимых компетентностей

Как отмечает Пугачёв И.А. «Под профессионально-ориентированным обучением мы понимаем специально организованное обучение, основанное на учете профессиональных коммуникативных и лингвокультурных потребностей студентов в учебно-профессиональной, социокультурной, социально-бытовой и административно деловой сферах общения»-[9, с.35].

С каждым годом в условиях формирующего рынка труда со стороны общества и работодателя увеличиваются требования к специалисту, окончившему ВУЗ. Будущий специалист наряду с конкурентоспособностью должен быть профессионалом, личностью, умеющим нестандартно мыслить, стремящейся к саморазвитию. Также он должен обладать коммуникативной культурой,

способностью к сотрудничеству, умением вести диалог, проявлять гибкость в общении, т.е. быть коммуникативно-компетентными. В создавшейся ситуации при подготовке будущих квалифицированных специалистов перед ВУЗами страны встаёт задача обновления профессионального образования, путём усиления профессионального образования, его профессиональной направленности, сохранив его фундаментальность. Как отмечает Балихина «обучение в высшей школе не может не носить профессионально ориентированного характера»-[3, с.36]. Для достижения поставленной задачи нужен комплексный подход, когда, одновременно не отрицая значения знаний, главный акцент делается на умения студентов приобретать, перерабатывать и использовать полученные знания.

Одной из важных компонентов такого подхода является формирование коммуникативной компетенции, над совершенствованием которой при обучении дисциплины должна уделяться особое внимание, как со стороны студентов, так и со стороны преподавателя. Учебный материал должен включать ситуативные моменты, когда студент может освоить навыки межкультурного общения, тем самим получить необходимую информацию об образе жизни народа и языку, в нашем случае русского, которому он обучается.

Не секрет, что студенты-таджики испытывают значительные трудности при формировании коммуникативной компетенции. Уже с первых дней обучения большинство студентов-таджиков сталкиваются с многочисленными трудностями, в особенности при усваивании значительного количества новых терминологических слов, специфических оборотов и словосочетаний научной речи. Первые месяцы учёбы у студентов возникают трудности с восприятием довольно большого объёма информации на русском языке, к примеру, в процессе лекционных занятий, преподавателем не учитываются уровень владения студентами-таджиками языком, в частности из отдаленных сёл и районов, предоставляют большое количество научных терминов, научной литературы, написание рефератов, выступление на семинарах, ведение диалога и т.д. В такой ситуации со стороны преподавателя важно использовать личностно ориентированный подход. По словам

Используя профессионально-ориентированный подход, преподаватель получает возможность в процессе обучения студентов национальных групп вести занятия с учётом их языковой подготовки, тем самим облегчает их адаптацию к новым условиям В этой связи использование уже с первых дней обучения профессионально-ориентированного подхода русскому языку позволить реализовать принцип учёта уровня языковой подготовки студентов-таджиков, каждый этап обучения строится, опираясь на их опыт, тем самим облегчает адаптацию студентов к новым условиям.

Задача преподавателя русского языка – помочь учащимся овладеть языком учебника по специальности, научной лексикой в целом.

Как отмечают Ширшов Е.В. и Чурбанова О.В. «учитель или компьютер должны обеспечить организацию собственной активности учащихся и управление этой активностью, а не быть только источниками предоставления информации»-[12, с.307].

Такая ситуации даёт возможность осознать тот факт, что при формировании коммуникативной компетенции будущих специалистов из числа студентов-таджиков, важным фактором достижения поставленной цели становится профессионально-ориентированного обучение. По словам Коренева «Данный подход позволяет направить педагогический процесс на результат, обучению студента будущей профессии, которая, в конечном счёте, станет сферой использования всех полученных знаний, умений и навыков»-[5, с.57].

Для того чтобы формировать у студентов профессиональную компетенцию необходимо в Вузах страны создать необходимые условия, при котором студент может погружаться в будущую профессию. Важно построить учебный процесс таким образом, чтобы основные компоненты работы были взаимосвязаны:

- аудиторные занятия по русскому языку должны включать темы и лексико- терминологический материал, соответствующий профессиональным потребностям студентов;
- внеаудиторные мероприятия должны быт направлены на повышение профессиональных компетенций студентов, содержание работ должно соответствовать темам аудиторных занятий.

Существуют следующие факторы влияющие на эффективность использования профессионально-ориентированного подхода при обучении русскому языку:

- процесс обучения дисциплины «Русский язык» должно быт интегрировано с другими профильными дисциплинами;
- формирование у студентов навыков использования языка как средством пополнения профессиональных знаний, умений и навыков.
- правильный подбор современных форм и методов обучения.

Содержание профессионально-ориентированного обучения русскому языку должна включить следующее:

1.учебные материалы должны включать темы, речевые ситуации и действия, относящиеся к

различным сферам коммуникативной деятельности.

2. Процесс обучения русскому языку должна включать языковой материал (фонетический, лексический, грамматический, орфографический), правила его оформления и навыки оперирования им; 3. комплекс специальных (речевых) умений, характеризующих уровень практического овладения русском языком как средством общения.

Профессиональное общение на уроках русского языка обладает рядом специфических особенностей, поэтому учить его нужно специально. Вырабатывание студентами навыков профессионального общения происходит как на практических, так и лабораторных занятиях по методике русского языка. Из-за малого количества выделенных по программе учебных часов поставленные цели не достигаются в полной мере, к примеру использование ролевых игр на практических занятиях по методике не приводят к ожидаемым результатам, студентам трудно играть роли учащихся- общение теряет естественность.

Профессионально-ориентированный подход при обучении русскому языку в методической литературе рассматривается не как результат интеграции русского языка и дисциплины по специальности, а как одна из функционально-стилистических разновидностей языка. Очевидно, что основанием для этого подхода является лингвистическая классификация функциональных стилей.

На наш взгляд, с методической точки зрения явление профессионально-ориентированного русского языка глубже и многограннее и что процесс обучения должно строится с учетом его особенностей не только как функционально-стилистической разновидности языка, но как возможного интегрированного предмета.

Большим резервом для обучения общению обладает практический курс русского языка. Одной из эффективных форм работы профессионально-ориентированного подхода является проведение студентом части занятий вместо преподавателя. Подобные занятия позволяют студентам реализовать естественное общение и овладение учебным материалом. Студенты на практике будут использовать разные речевые модели, с которыми они могут сталкиваться на всех структурных частях занятий – организация, объявление темы и целей, опрос, проверка домашнего задания, объяснение нового материала, выработка умений и навыков, задание на дом, подведение итогов и оценка и др.

Для занятия преподаватель использует опережающую консультацию, направление которой зависит от индивидуальных особенностей студента и степени владения учебным материалом. Особое внимание уделяется предупреждению ошибок и выражение классного обихода появляющихся под влиянием русского языка.

Впоследствии студенты к проведению подобных занятий готовятся самостоятельно.

Как показывает опыт, студенты, заменившие преподавателя, сами хорошо овладевают учебным материалом, учатся общению, навыки которого без особого труда адаптируются в общении с учащимися в обучении их элементарной языковой теории и развитию речи.

Требование к качеству образования, воспитания и развития личности будущего специалиста, а также реальные интересы и индивидуальные намерения учащихся определяют возрастающее значение учебных целей, связанных с повышением уровня русским языком как средством профессионального общения.

Максимально конкретизировать, дифференцировать цели, задачи и содержание обучения профессиональному общению студентов филологов позволит, на наш взгляд, теоретическое исследование и практическое решение следующих проблем:

- четкое разграничение условий и диапазона функционирования русского языка в учебно-профессиональных сферах общения;
- научно-методическое изучение совокупности мотивов, реальных и потенциальных коммуникативных потребностей, и коммуникативных задач учащихся;
- установление соотнесённости сферы общения с видами и формами речевой деятельности, их преимущественной значимости для отдельных профессиональных групп;
- выявление и отбор на этой основе коммуникативно важных тем, ситуаций, стандартных речевых действий, а также реализующих из синтаксических конструкций, специальной и терминологической лексики;
- разработка с учётом задач, условий, содержания обучения, системы знаний по формированиям коммуникативных умений в профессиональной компетенции.

С целью сближения процесса обучения русскому языку студентов-национальных групп с их будущей профессией, преподавателю необходимо уделить особое внимание отбору языкового материала содержащее близкие по смыслу лексические единицы, овладение которых позволить обогатить терминологический запас студентов и повысить навыки коммуникативного профессионального общения студентов. Системный подход при отборе учебного материала позволит повысить познавательную активность студентов, что в последующей профессиональной деятельности приводить к реальному их применению. Владение терминологической лексикой является показателем

владения студентом определённой научной теорией, формирует у них психологическую уверенность в свои возможности, тем самим появляется стимул преодолеть все возникающие трудности в процессе обучения. В отличие от слов общелитературной лексики, значение которых понятны большему количеству людей, термины в большинстве случаев закрытые, потому что используются среди представителей ограниченных групп и отраслей науки.

О.Д. Митрофанова отмечает «Формальное наличие одного и того же слова в словарях, отражающих лексику разговорно-бытового или общеупотребительного и научного не даёт право считать это слово известным, освоенным, так как в научных текстах это другое слово» [6].

Важное место, при формировании профессиональных навыков у студентов-таджиков филологических факультетов при обучении русского языка, занимает использование сопоставительного анализа с родным языком. При сопоставительном анализе преподаватель должен привлечь внимание студентов на следующее:

1. Грамматические факторы, обусловленные особенностями выражаемых языковых средств в русском и таджикском языках;

2. Какие грамматические категории русского языка отсутствуют в таджикском языке.

Проблематика использования профессионально-ориентированного подхода при обучении русского языка широко затрагивается в исследовательских работах ученых мира (Ю. В Анисина, И. А Пугачёв, Е.В. Атаева, С. Н Бирюкова., Н.Д. Козлитинова, Г. М Ходжиматова, Н.И. Колесникова, О.М. Косянова, Т.И. Магомедова, Р.С.Н. Н Новикова, Тесликова, Т.Е. Тимошенко, С.Х. Сангинова и др).

В исследовательских работах учеными рассматриваются вопросы отбора языковых материалов, соответствующие будущей профессии студентов, исследуются эффективные пути обучения, тем самим создаётся методическая база различных разделов обучения.

В вузах Таджикистана обязательным единым требованием является определённый минимум знаний, которые студенты должны освоить за период обучения. На сегодняшний день содержание учебных книг и учебных программ направлена в основном на повышение общей культуры речи студентов, но в них недостаточно отражается профессиональная направленность курса дисциплины «Русский язык». По нашему мнению, такая ситуация снижает эффективность процесса подготовки будущих специалистов и негативно сказывается на дальнейшей адаптации выпускников в их профессиональной деятельности.

Как отмечает О.Г. Усанова: «Профессиональная подготовка представляет собой сложный комплексный процесс, в котором овладение знаниями по русскому языку неотделимо от обучения профессиональному мастерству» [10, С.49].

Сам процесс овладения студентами русского языка должно проходить параллельно с приобретением профессиональных навыков, с помощью использования на занятиях профессионально-ориентированного подхода. Эффективность данного подхода зависит от достижения студентами комплекса целей: коммуникативной, учебно-познавательной и воспитательной. Использование данного подхода позволить студентам формировать следующие компетенции:

- коммуникативная, когда выпускник ВУЗа к концу курса в профессиональной деятельности может пользоваться разными видами речевой деятельности;

- лингвистической, когда студент владеет достаточными знаниями языковой системы и закономерностей его функционирования;

- необходимые профессиональные навыки;

Русский язык занимает важное место при формировании коммуникативной компетенции студентов-таджиков Мотивом же овладения русским языком у студентов-таджиков становится быстрое и качественное овладение будущей специальности, средством профессионального общения, их дальнейшей карьеры. Русский язык становится инструментом ведения деловых бесед, переговоров, написание профессионально-деловых бумаг, писем т.д.

Как отмечает Орлова Е.В. «Основным мотивом изучения русского языка как средства получения специальности, является желание быстро и качественно овладеть будущей специальностью» [8]. Профессионально-ориентированный подход необходимо студентам как средство получения специальности и формировании навыков общения

Следует. отметить, что обе системы профессионально-ориентированного использования русского языка актуальны для студентов ВУЗов Таджикистана, так как владение русским языком позволит получить доступ к необходимым знаниям по специальности, вести качественное профессиональное общение по специальности, тем самим может способствовать их конкурентоспособности в быстро прогресующем рынке труда.

Н.Д. Гальскова отмечает, что при изучении профессионально-ориентированного языкового материала устанавливается двусторонняя связь между стремлением студента приобрести специальные

знания и успешностью овладения языком [4. С. 4].

Студенту при освоении русского языка необходимо на практике познать освоенное языковое явление, приобретать навыки его обработки и разъяснения в дальнейшей самостоятельной профессиональной деятельности.

Профессионально-ориентированный подход – это система дидактических средств, которые примен//яются при организации процесса обучения русскому языку, который способствует? направленный на приобретении профессии и сферы возможной реализации полученных знаний и навыков в профессиональной деятельности. При использовании профессионально-ориентированного подхода предполагается активное участие субъекта-студента в процессе учебной деятельности. Чтобы достигнуть эффективности обучения русскому языку преподавателю необходимо в процессе занятий учитывать начальный уровень языковой подготовки студента-таджика, правильно подобрать учебные цели и материал, соответствующий будущей специальности студента, выработки устойчивых навыков самостоятельной работы.

При организации процесса профессионально-ориентированного обучения студентов-таджиков необходимо придерживаться некоторых условий:

- процесс обучения русскому языку студентов должно начаться с начальной языковой базы, которым владеет студент к началу обучения, построение учебного материала должно строится в зависимости от его способности;

- в процессе обучения необходимо соблюдать последовательность получения знаний и навыков, переход от одного модуля к другому;

- только после выполнения всех запланированных заданий, когда студент овладел всеми необходимыми знаниями и навыками, процесс можно считать завершенной.

В процессе подготовки студентов профессионально-коммуникативным навыкам важнейшим принципом является профессиональное направленность обучения. Исходя из этого содержание обучения должно содержать высокую научную и практическую значимость. Важнейшей задачей ВУЗов страны при формировании профессионально коммуникативной компетенции студентов-таджиков становится овладение базисной общенаучной и профессиональной терминологии в объёме определённого лексического минимума. Освоение терминологии становится средством получения и организации научных знаний. При наличии достаточной терминологической базы студент легко сможет освоит учебный материал. Если выбранный преподавателем учебный текст и лексический материал соответствует темам дисциплины русского языка, правильно подобраны упражнения, то у студентов повышается интерес к процессу занятия и появится дополнительная мотивация к освоению предоставленного материала. Правильная подача преподавателем целевой установки терминологии, пояснения его содержания, необходимые приёмы и способы работы повысит эффективность самостоятельной работы студентов.

Как отмечает Ходжиматова Г. М «При чтении специальной литературы будущие специалисты должны уметь не только распознавать слова, составляющие их рецептивный минимум, но и уметь понимать значения незнакомых слов, относящихся к их потенциальному и продуктивному словарю» [11].

При наличии достаточной терминологической базы студент легко сможет освоит учебный материал. Если выбранный преподавателем учебный текст и лексический материал соответствует темам дисциплины русского языка, правильно подобраны упражнения, то у студентов повышается интерес к процессу занятия и появится дополнительная мотивация к освоению предоставленного материала. Правильная подача преподавателем целевой установки терминологии, пояснения его содержания, необходимые приёмы и способы работы повысит эффективность самостоятельной работы студентов. Так как в начальных курсах у студентов-таджиков слабое представление о необходимости профессиональных компетенций вся ответственность по подбору информации, акцентирование важности деталей или обобщения, мотивация студентов к осуществлению учебной деятельности лежит на преподавателях всех изучаемых дисциплин. Преподавателем подбираются необходимые учебные тексты, проблемы для обсуждения, материалы, соответствующие будущей специальности, актуальные при решении задач относящиеся к практическим, личностным и профессиональным потребностям студентов.

Чтение как вид речевой деятельности для студентов в вузе приобретет особое значение, где он может получать дополнительные информации по специальности.

По словам Антонова И.С. «Систематическая работа на занятиях с профессионально ориентированными текстами, содержание которых непосредственно связано с направлением подготовки обучаемых, не только обогащает речь студентов профессионально маркированными языковыми средствами, но и позволяет включать в систему обучения ключевые проблемы, связанные с будущей специальностью, как объект осмысления и коммуникативного воплощения» [1]. Исходя из этого, по нашему мнению, можно использовать работу над текстами следующими параметрами:

работа над учебными текстами; в процессе занятий использовать в качестве дополнительных источников; внеаудиторные чтение. Такой подход позволить студентам самостоятельно повысить свои знания и навыки по усвоению новых слов и терминологий.

Используя профессионально-ориентированное обучение в процессе обучения русскому языку студентов национальных групп преподавателем на каждый компонент модели ставится цель, направленный на повышение профессиональных знаний и навыков:

- коммуникативная подготовка студентов включает в себе работу над использованием профессиональной лексики при работе над овладением студентами навыков говорения, аудирования, чтения и письма. Ставится задача обучить студентов вести беседу определенного профессионального характера, тем самим получить необходимые навыки обмена информацией в профессиональной сфере. Результатом обучения чтению является владение студентами всеми видами чтения, а итоговой целью обучения письма является владение студентов письменной компетенцией необходимой для профессионального письменного общения, проявляющейся в умениях реферативного изложения, аннотирования, а также перевода профессионально значимого текста с иностранного языка на русский и с русского на иностранный.

ЛИТЕРАТУРА

1. Антонова И.С. О соотношении понятий «языковое сознание» и «профессиональное языковое сознание» // Социосфера. / И.С. Антонова 2010.№4.http://psyjournals.ru/sociosphera/2010/n 4/35857 full.shtml.
2. Алещанова, И.В. Профессионально-ориентированный подход в обучении иностранным языкам в техническом вузе //Современные проблемы науки и образования / И.В. Алешанова – 2012. – № 6.
3. Балыхина, Т.М. Что такое русский тест? Российская государственная система тестирования граждан зарубежных стран по русскому языку (ТРКИ – TOREL) / Т.М. Балыхина. – М.: Рус. яз. Курсы, 2006. – 56 с.
4. . Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранному языку: Пособие для учителя. / Н, Д, Гальскова М: АРКТИ-Глосса, 2000. 165 с.
5. Коренева А.В. («Русский язык и культура речи»/ А.В. Коренева -тема диссертации и автореферата по ВАК РФ 13.00.02.
6. «Митрофанова О.Д. «Научный стиль речи, проблемы обучения/ О.Д. Митрофанова - Русский язык, 1985. – 128 стр.
7. Образцов, П.И. Профессионально-ориентированное обучение иностранному языку на неязыковых факультетах вузов: учеб. пособие / П.И. Образцов, О.Ю. - Орел: ОГУ, 2005. - 114 с.
8. Орлова Е.В. «Русский язык и культура речи для медицинских вузов/ Е.В. Орлова— Ростов н/Д: Феникс, 2011.
9. Пугачев, И.А. «Профессионально ориентированное обучение русскому языку как иностранному» теория, практика, технологии: монография / И.А. Пугачев. – Москва: РУДН, 2016. – 483 с.
10. Усанова О.Г. «профессионально-ориентированный подход в методике преподавания русского языка как иностранного»/ О.Г. Усанова, стр. 49.
11. Ходжиматова Г.М. «Научные основы обучения терминологической лексике русского языка в неязыковом вузе»/ Г.М. Ходжиматова, автореферат, Душанбе.
12. Ширшов, Е.В. Педагогические условия проектирования электронных учебно-методических комплексов / Е.В. Ширшов, – Архангельск: Изд-во Арханг. гос. техн. ун., 2005. – 307 с. 430

К ВОПРОСУ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ПОДХОДА ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Статья посвящена проблемам практического формирования языковой компетенции студентов вузов, т.е. обеспечения уровня знаний и умений, который позволит пользоваться русским языком в различных областях профессиональной деятельности, научной работе и для самообразовательных целей. Отмечается, что обучение профессиональному языку должно строиться с учётом умений и навыков, приобретённых студентами на практических занятиях по русскому языку.

Автор статьи отмечает, что содержание профессионально-ориентированного обучения русскому языку должно включать аутентичные ситуации межкультурного общения, которые помогут объяснить и усвоить на обусловленном уровне чужой образ жизни, поведения, наряду с этим способность к коммуникации в устной и письменной формах на русском языке для решения профессиональных задач. Предлагаются виды работ над специальными текстами, даются рекомендации по их подбору. Отмечается три взаимосвязанных компонента учебной деятельности: аудиторные занятия по русскому языку и специальным дисциплинам; внеаудиторные мероприятия и «вхождение» в социум, которые выполняют функции «обратной связи» в процессе обучения.

В статье рассмотрены вопросы организации самостоятельной работы студентов по русскому языку как эффективного способа развития их речевых навыков. Определена цель внеаудиторной работы, в частности чтения литературы по специальности.

Автор подчеркивает, что профессионально-ориентированный подход при обучении русскому языку представляет собой целостную систему работ, направленный на формирование необходимых

специалисту в их профессиональной деятельности.

Ключевые слова: *профессионально-ориентированное обучение, профессиональное общение, умения и навыки, самостоятельный работы, учебные тексты, компетенция*

TO THE QUESTION OF EFFICIENCY OF USING A PROFESSIONAL-ORIENTED APPROACH IN TEACHING RUSSIAN LANGUAGE

The article is devoted to the problems of practical formation of university students» language competence, i.e. ensuring the level of knowledge and skills, which will allow using Russian language in different spheres of professional activity, scientific work and for self-educational purposes. It is noted that the teaching of professional language should be based on the abilities and skills acquired by students in practical classes of the Russian language.

The author notes that the content of professionally oriented teaching of Russian should include authentic situations of intercultural communication, which will help to explain and assimilate on the conditioned level the alien way of life, behavior, along with the ability to communicate in oral and written forms in Russian to solve professional problems. Types of work on special texts are offered, recommendations on their selection are given. Three interrelated components of learning activities are noted: classroom instruction in the Russian language and special disciplines; extracurricular activities and «entering» society, which serve as «feedback» in the learning process.

The article deals with the organization of students» independent work on the Russian language as an effective way to develop their speech skills. The purpose of extracurricular work, in particular reading literature on the specialty, is defined. The author emphasizes that the profession-oriented approach in teaching the Russian language is a holistic system of work, aimed at forming the necessary specialist in their professional activities.

Keywords: *professionally oriented learning, professional communication, skills and abilities, independent work, educational texts, competence*

Сведения об авторе:

Муродов Равшан Назриевич *–Кулябский государственный университет им. Абуабдуллох Рудаки, старший преподаватель общеуниверситетской кафедры русского языка. Тел: (+992) 988055440*

About the author:

Murodov Ravshan Nazrievich *- Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki, senior lecturer at the university-wide department of the Russian language. Phone: (+992) 988055440*

ХУСУСИЯТҲОИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ҲАМЧУН ЗАБОНИ ХОРИҶӢ БА ДОНИШҶӮЁНИ ТЕХНИКӢ

Камолов Ф.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба ном А. Рӯдакӣ

Дар айни замон, салоҳияти коммуникативӣ ҳадафи афзалиятноки таълими забони хориҷӣ мебошад. Забони англисӣ вазифаи муошират, таълим ва худомӯзиро иҷро мекунад, ки воситаи ҳамкорӣ ва ҳамкорӣ дар ҷомеаи муосир мебошад. Аксарияти кулли донишҷӯён ба истифодаи амалии забон на танҳо ҳамчун воситаи шиносоӣ ба фарҳанги ҷаҳонӣ, балки ҳамчун як воситаи муоссир ва зарурии салоҳиятдор шудан дар бозори меҳнат манфиат доранд.

Дар муҳити муосири тиҷоратӣ, кормандони шӯҳратпараст малакаҳои касбӣ доранд, ки қобилияти рақобат дар сатҳи байналмилалиро дошта бошанд. Аз ин рӯ, таҳсилоти донишгоҳӣ бояд донишҷӯёнеро омода кунад, ки дар шароити воқеии муҳити касбӣ кор кунанд. Ин ба малакаҳои забонии онҳо дучор меояд, ҳатто агар касби ояндаи онҳо бо забоншиносӣ, тарҷума ва таълими забонҳои хориҷӣ бевосита алоқаманд набошад.

Муаллифон ба ҳалли масъалаи таълими забони англисӣ дар донишгоҳҳои техникӣ муносибати гуногун доранд.

Яке аз усулҳо эҷоди консепсияи барномаҳои таълимии байнисоҳавӣ мебошад, ки ба модели касбии ташаккули иҷтимоиву фарҳангии шахс асос ёфтааст (Слесаренко, 2007). Салоҳияти коммуникативӣ, салоҳияти фарҳангӣ, салоҳияти касбӣ, муошират касбӣ, муошират дар ҷои кор ва забони касбӣ ҳамчун ҷузъҳои раванди таълими забони англисӣ таъкид шудаанд (Фролова & Алешчанова, 2013).

Омӯзиши модулӣ барои таълим додани донишҷӯён оид ба таҳлили маълумот, тасмимгирии эҷодӣ ва ташаккули сатҳи баланди салоҳияти фарҳангӣ таҳия шудааст (Дулепова, 2013). Дар эҷод ва истифодаи китобҳои дарсии универсалии мултимедиявӣ барои омӯзиши забон бо мақсадҳои махсус

саъйҳо мавҷуданд (Осадчая, 2012). Масъалаи чӣ гуна беҳтар кардани сифати таълими забонҳои хориҷӣ тавассути алоқаи оммавӣ, яъне Интернет низ дар ҳуҷҷатҳои таълимӣ баррасӣ шудааст (Молчанова, 2011). Бо вуҷуди ин, салоҳияти коммуникативӣ ҳамчун ҳадафи асосии омӯзиши забони хориҷӣ ҳисобида мешавад [1,27-34].

Сохтори салоҳияти коммуникативӣ дар доираи васеи нашрияҳо тавсиф шудааст. Масалан, Л.В. Сухова ҷузъҳои зеринро фарқ мекунад:

1) салоҳияти забон, аз ҷумла донистани луғат, талаффуз ва қоидаҳои грамматика;

2) салоҳияти иҷтимоии лингвистӣ, ки қобилияти вокуниши муносиб дар ҳолатҳои гуногуни фарҳангию иҷтимоӣ мебошад, ки вобаста ба ҳадафи муошират, намуд

ҳолатҳои коммуникативӣ ва нақшҳои иҷтимоии иштирокчиён;

3) салоҳияти дискурсӣ, ки қобилияти фаҳмидани гуфтаҳои намудҳои мухталифи коммуникатсионӣ мебошад, ҷумлаҳои таркибӣ ва мантиқӣ дар услубҳои гуногуни функсионалӣ ташкил медиҳанд;

4) салоҳияти стратегӣ, аз ҷумла огоҳӣ аз воситаҳо ё стратегияҳои лафзӣ ва шифоҳӣ, ки дар сурати ноил нашудани вазифаи коммуникатсионӣ татбиқ мешаванд;

5) салоҳияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ дониши хусусиятҳои фарҳангии гӯяндаҳо, урфу одатҳо, меъёрҳои рафтор ва одоби онҳо ва қобилияти фаҳмидан ва истифодаи муносиби онҳоро дар раванди муошират, ки намояндаи фарҳанги гуногун мебошанд, дар бар мегирад;

6) салоҳияти иҷтимоӣ ин қобилият ва хоҳиши ҳамкорӣ бо одамон ва эътимод ба худ дар муошират мебошад (Сухова, 2007).

Пиндоштҳо

Забони хориҷӣ дар тамоми донишгоҳҳо фанни ҳатмӣ мебошад. Барномаи таълимӣ ба дониш ва малакаҳое асос ёфтааст, ки хонандагон дар мактабҳо ба даст меоранд. Дар охири таҳсил донишҷӯёни техникӣ бояд малакаҳои муошироти ҳамарӯза дошта бошанд, нутқҳои монологӣ ва диалогиро дар мавзӯъҳои умумӣ ва фарҳангӣ дарк кунанд; қоидаҳои грамматикаро донад ва аз падидаҳои асосии грамматикии ба муомилаи ҳаррӯзаи шифоҳӣ ва хаттӣ хос истифода карда тавонад, луғатҳои муҳимро, ки дар муошироти ҳамарӯза ва касбӣ истифода мешаванд, донад; хондан ва фаҳмидани адабиёт дар мавзӯъҳои умумӣ ва махсус бо истифода аз луғат; малакаи нутқи шифоҳиро аз худ кунед; ҳисоботҳои омодашуда; дар муҳокимаҳо дар мавзӯъҳои умумӣ, фарҳангӣ ва илмӣ ширкат варзанд; малакаҳои асосии хаттиро барои мукотибаи ҳаррӯза ва касбӣ аз худ кунанд; малакаҳои асосии реферат ва тарҷумаи адабиётро дар мавзӯъҳои умумӣ ва махсус аз худ кунанд.

Мушкилоти аввалине, ки дар назди устоди забони англисӣ дар донишгоҳ қарор мегирад, иборат аз он аст, ки ба гурӯҳи академикӣ донишҷӯёне дохил мешаванд, ки сатҳи гуногуни забондонии худро нишон медиҳанд. Гурӯҳҳо метавонанд шурӯъкунандагон, шогирдони миёна ва пешрафтаро дар бар гиранд. Ташкили гурӯҳҳо мувофиқи малакаи забондонии донишҷӯён на ҳамеша имконпазир аст. Ин талаб мекунад, ки муносибати инфиродӣ ва забони дараҷабандӣ, бахусус дар аввал истифода шавад. Бо вуҷуди ин, китобҳои дарсӣ ва маводҳои арзёбии ниҳоӣ барои ҳама баробаранд. Ғайр аз он, омӯзиши забони англисӣ ба донишҷӯёни техникӣ омӯзиши на танҳо забон барои мақсадҳои умумӣ (LGP), балки инчунин забон барои мақсадҳои махсусро пешбинӣ мекунад [4, с.88-93].

Истилоҳоти омӯзишӣ дониши заминаро ҳам аз донишҷӯён ва ҳам аз муаллимони забони англисӣ талаб мекунад. Аммо, азбаски забони хориҷӣ ҳамеша дар давоми ду соли аввал ё ду соли аввал дар донишгоҳҳо омӯхта мешавад, аксари донишҷӯён бо системаи мафҳумҳои махсуси касби ояндаи худ ошно нестанд. Ҳамин тариқ, фан бо дигар фанҳои барномаи таълимӣ робитаҳои байнисоҳавӣ дорад.

Модели сохтории таълими забони англисӣ дар донишгоҳҳои техникӣ

Мо пешниҳод мекунем, ки омӯзиши мавзӯъ бояд ба 3 марҳила тақсим карда шавад. Якум омӯхтани забон бо мақсадҳои умумиро дар бар мегирад. Марҳилаи дуюм омӯзиши забони англисиро бо мақсадҳои касбӣ дар бар мегирад ва ба назари мо, бояд дар давоми соли сеюми таҳсил ба амал ояд. Марҳилаи ниҳоӣ ихтиёрӣ буд: хатмкунандагон метавонанд дар соли охири таҳсил байни англисӣ ва тиҷории англисиро интихоб кунанд. Эҳтимол, он дар марҳилаи аввал кам кардани соатҳои таълимиро пешбинӣ мекунад. Ба андешаи мо, он метавонад бо кори мустақили донишҷӯён ё омӯзиши онлайн такмил дода шавад. Мо инчунин пешниҳод менамоем, ки байни ҳар се марҳила сарҳади қатъӣ гузошта шавад ва чунин мешуморем, ки ҳайати омӯзгорони кафедраҳои забонҳои хориҷӣ вазифаҳои худро тақсим карда, танҳо дар як марҳила тахассус доранд.

Марҳилаи аввал барои такмил додани талаффуз, малакаҳои калимасозӣ ва грамматика, омӯзиши ҳамҷоякунӣ ва меъёрҳои омезиши калимаҳо пешбинӣ шудааст. Ин марҳила бояд омӯзиши мавзӯъҳои зеринро дар бар гирад: «Оила ва дӯстон»,

«Фаъолият ва маҳфилҳои вақти ройгон», «Таътил ва саёҳат», «Тандурустӣ ва варзиш», «Харид, либос ва лавозимот», «Хӯрок», «Табиат ва муҳити зист».

Азхуд кардани малакаҳои грамматикӣ ҳамчун як ҷузъи салоҳияти коммуникативӣ омили муҳим дар ташаккули малакаҳои муоширати шифоҳӣ ва хаттӣ бо забони англисӣ мебошад. Дониши

грамматикаи вазъӣ барои истифодаи забон дар мукотиба бо омилҳои изофии забонӣ дар раванди муошират аҳамияти хоса дорад. Маводи грамматикӣ дар марҳилаи аввал чунин аст: исмҳои ҳисобшаванда ва ҳисобнашаванда, шаклҳои феълӣ барои ифодаи амалҳои гузашта, ҳозира ва оянда, феълҳои модалӣ, муқоисавӣ ва болопӯшҳо, зарфҳои басомади, миқдорҳо, мақолаҳо, бандҳои нисбӣ, шаклҳои савол, кӯтоҳ ҷавобҳо, саволҳо бе ёрирасон, шартҳои якум ва дуюм, баромади ҳисоботӣ ва саволҳои ҳисоботӣ [3, с.11-18].

Малакаҳои ташаккулёфта инҳоянд: сӯҳбатҳо, саволҳо ва дарёфти маълумоти шахсӣ; изҳори афзалиятҳо ва ақидаҳо, додани маслиҳатҳо, пурсидан / додани роҳнамо, тахминҳо, дарёфти маълумот; занг задан ба телефон, дидани духтур, харидани ашё ва ғ. То охири соли дуюм ба донишҷӯён дар бораи сатҳи дақиқи малакаҳои англисии онҳо тибқи Чорҷӯби Умумиҷаҳонии Маълумот (CEFR) маълумот додан оқилона аст. - низоми эътирофи байналмилалӣ оид ба тавсифи қобилияти забон.

Баъзе муҳаққиқон чунин мешуморанд, ки забони хориҷӣ бо мақсадҳои мушаххас бояд дар ҳама сатҳҳои азхудкунии забон омӯхта шавад. Агар ҳамаи донишҷӯёни гурӯҳ дониш ва малакаи дурусти забонӣ дошта бошанд, дар ин марҳила шиносоии донишҷӯён бо баъзе лексикаи касбӣ кофӣ оқилона аст, аммо, ба назари мо, дар луғати омӯхташуда истилоҳоти техникӣ набояд бартарӣ дошта бошанд. Ҳадафи марҳилаи дуюм дар баробари омӯзиши қоидаҳо ва роҳҳои тарҷума ва реферат кардани матнҳои техникӣ мебошад. Он рушди ҳар чаҳор малакаи забонӣ (хондан, навиштан, гуфтан ва гӯш кардан) дар заминаи техникӣ, инчунин ташаккул ва рушди малакаҳои тарҷумаи матнҳои касбиро дар бар мегирад. Ҳолатҳое, ки дар вазифаҳо оварда шудаанд, бояд бо соҳаи муошират касбӣ алоқаманд бошанд. Дар соли сеюми таҳсил дар донишгоҳ одатан донишҷӯён барои фаҳмидани мавзӯъ дониши кофӣ доранд, ки барои тарҷума ҳиссаи махсус зарур аст.

Омӯзиши воҳидҳои истилоҳӣ дар омӯзиши забони англисии техникӣ ва тарҷумаи матнҳои махсус нақши калон дорад.

Омӯзиши луғати касбӣ асосан дар раванди хондани матнҳои махсус ба амал меояд. Инҳо тавсифи мошинҳо, таҷҳизот, асбобҳо ё равандҳои истеҳсолотро дар бар мегиранд. Дар ин марҳила қобилияти интихоби муодили мувофиқ дар забони мақсаднок ва малакаҳои тарҷумаи умумӣ омӯхта мешавад. Материали луғавӣ истилоҳоти калимаҳои иборат аз гурӯҳҳои атрибутҳоро ифодакунандаи хосият ва хусусиятҳои ашё ва падидаҳо ва феълҳои ифодакунандаи равандҳоро дар бар мегирад: татбиқ, итминон, таъсир, дар назар доштан, ҷалб кардан, ба даст овардан, ба даст овардан, иҷро кардан, натиҷа додан ва ғ. ҷанбаи таълим бояд ба тарҷумаи сохторҳои предикативӣ ва овози ғайрифаъол равона карда шавад.

Ҷанбаи хеле муҳими омӯзиши забонҳо барои мақсадҳои махсус омӯхтан ва тарҷумаи калимаҳо ва гурӯҳҳои калимаҳои ба системаи истилоҳии соҳаи дахлдор дохилшавандаро дар бар мегирад. Азбаски вазифаи асосии онҳо расонидани мафҳуми ба ин соҳаи мушаххас иборат аст, ин забонҳо аз ҷониби одамоне, ки мутахассисони соҳаи таҳсил ва фаъолият нестанд, истифода намешаванд ё ҳатто намефаҳманд. Донишҷӯёни техникӣ бояд луғати махсусро омӯзанд Наталя Николаевна Бобырева / Procedia - Social and Behavioral Science 182 (2015) 104 - 109 як соҳаи муайяни илм, ки ба ниёзҳои чунин соҳаҳои хеле рушдёфта, ба монанди энергетика, сохтмон, авиатсия ва ғ.

Онҳо бояд системаи истилоҳотро дар соҳаи дахлдор азхуд кунанд ва метавонанд аз луғатҳои истилоҳӣ ва дигар китобҳои истинод, инчунин аз захираҳое, ки дар Интернет мавҷуданд, дуруст истифода баранд. Бояд далели онро шарҳ дод, ки истилоҳ одатан тавассути истилоҳи мувофиқи забони ҳадаф тарҷума карда мешавад, зеро истилоҳҳои техникӣ дар системаҳои истилоҳии маъхазҳо ва забонҳои ҳадафӣ муодили доимии худро доранд. Агар истилоҳ душвориҳоро ба бор орад ва дар забони ҳадаф муодили мушаххасе надошта бошад, зарур аст, ки ин истилоҳ бо назардошти робитаи он бо матн барои интихоби эквиваленти дақиқи моносемантикӣ мантиқӣ ва забонӣ таҳлил карда шавад. Дарки дуруст ва тарҷумаи истилоҳҳо на танҳо ба дониши хуби забон, балки ба огоҳӣ аз воқеияти кишвари ватанӣ ва ин кишварҳо бо забони омӯхташуда низ вобастагӣ дорад [5, с.41-52].

Ҳангоми тарҷумаи матнҳои махсус донишҷӯён бояд қобилияти ҳалли мушкилоти полисемияи истилоҳҳоро дошта бошанд. Гарчанде ки истилоҳҳо моносемантик бошанд, системаҳои истилоҳӣ дорои воҳидҳои полисемантикӣ мебошанд ва тарҷумаи онҳо аз контекст вобаста аст. Масалан, дар соҳаи сохтмон, истилоҳи қолабсозӣ метавонад майдони хурди ороёфтаи санг ё чӯбро дар канори девор ё атрофи дар, расм, чорчӯба ва ғайра ва дар айни замон чизи истеҳсолшударо ифода кунад дар қолаб (Луғати англисии Macmillan барои донишомӯзони пешрафта, 2006). Донишҷӯён бояд хусусиятҳои сохтории истилоҳҳоро низ донанд: онҳо метавонанд аз як калима иборат бошанд ва гурӯҳи калимаи як калимаи калидӣ ва як ё якчанд иловаги бошанд, ки маънои унсури асосиро муайян ё тағир диҳанд. Истилоҳоти бисёрвожа барои адабиёти махсус хосанд ва ҳангоми тарҷума метавонанд мушкилот пеш оранд.

Масалан, ҳангоми таълими тарҷумаи гурӯҳҳои калима иборат аз якчанд ҷузъҳо аз забони англисӣ ба русӣ, муаллими англисӣ бояд ба донишҷӯён фаҳмонад, ки пайравӣ ба амалҳои зеринро риоя кардан лозим аст: исми тобеъро тарҷума кунед (калимаи охирини калима калимаи гурӯҳӣ); муносибатҳои

маъноии байни аъзои гурӯҳи калима таҳлил намуда, онҳоро ба гурӯҳҳои ҳиссӣ тақсим кунед (аз чап ба рост); тарҷумаи гурӯҳи калима аз унсури вобастагӣ сар карда, сипас ҳар гурӯҳи ҳиссиётро аз рост ба чап тарҷума кунед. Масалан, дар коэффисиенти калимасозии ҳарорат калимаи асосӣ коэффисиент - коэффициент аст ва сифати сифатӣ густариши исмро тағир медиҳад, аз ин рӯ тарҷума коэффициент теплового расширения мебошад.

Донишҷӯён инчунин майл доранд, ки ҳангоми тарҷумаи воҳидҳое, ки дӯстони дурӯғини тарҷумон ҳисобида мешаванд, ба хатогиҳо роҳ диҳанд, яъне калимаҳои забонҳои гуногун, ки аз ҷиҳати шакл каму беш шабеҳанд, аммо маъноашон гуногун. Онҳо майл доранд, ки ин монандиро дар шакли наздикӣ дар семантика қабул кунанд ва воҳидҳои ба ҳам монандро ҳамчун истилоҳоти ивазшаванда ҳисоб кунанд. Аз ин рӯ, бояд рӯйхати намунаҳои дӯстони дурӯғини тарҷумон пешниҳод карда шавад. Масалан, калимаи англисии apparus муодилҳои русии apparat and apparatura дорад, аммо он метавонад ҳамчун прибор, инструмент; машина; механическое устройство; установка; приспособление. Истилоҳи қатрон ҳамчун резина тарҷума нашудааст, аммо чунин муодилҳои маъноӣ дорад: смола; канифоль; камедь.

Азбаски малакаҳои таҳияи хулосаҳои матнҳо ҳангоми имтиҳон санҷида мешаванд, ибораҳои зерин бояд ба ҳадди ақали луғат дохил карда шаванд: Сарлавҳаи матн…, Матн ба мушкилот (иттилоот, маълумот) дахл дорад ..., Ғояи асосии матн ин аст …, Мехостам таъкид кунам (таъкид) кунам, ки ..., Бояд гуфт, ки ..., ман мехоҳам таваҷҷӯҳи шуморо ба… ҷалб кунам, мехоҳам ба он таваҷҷӯҳ кунам, ки ..., Хулоса ..., Ҷамъбаст ҳар он чизе ки гуфта шуд…, Ин моро ба чунин хулоса меорад, ки ..., Ҳамин тавр, мо метавонем чунин хулоса барорем ... ва ғайра.

Марҳилаи сеюм интихоби тиҷорат ва забони англисии академикро пешбинӣ мекунад. Аз донишҷӯёне, ки мехоҳанд таҳсилро дар магистрҳо ё аспирантура идома диҳанд, интизор меравад, ки забони англисии академиро меомӯзанд. Аввалан, ин барои имтиҳонҳои дохилшавӣ зарур аст, зеро дар имтиҳон малакаҳои забонии хондан, гуфтор ва тарҷумаи онҳо санҷида мешавад [7, с.11-19].

Сонияи, навиштани рисола шинос шудан бо асарҳои олимони кишварҳои дигар ва хондани маърӯзаҳои онҳоро дар маҷаллаҳо ва маҷаллаҳои байналмилалии ба забони англисӣ интишоршуда ва дарк намудани навигариҳои соҳаро пешбинӣ мекунад. Саввум, иштироки бо эътимод дар конфронсҳо, симпозиумҳо ва семинарҳои байналмилалӣ бо маърӯзаҳо ё презентатсияҳо ва навиштани ҳуҷҷатҳо бо забони хориҷӣ ба рушди кареран шахс дар илм мусоидат мекунад. Барои ин огоҳӣ ва риояи талаботи услубӣ ба матнҳои илмӣ ва интихоби дақиқи калимаҳо ва қолаби забон талаб карда мешавад. Маълумот додан дар бораи ғояҳои илмӣ, ихтироот, тафтишот, исботи фарзия, шарҳи мафҳумҳо ва падидаҳои мураккаб малакаҳои махсуси забонро талаб мекунад. Инҳо истифодаи воситаҳои дурусти забон барои тартиб додани далелҳо, огоҳӣ дар бораи натиҷаҳои тафтишот ва хулосабарорӣ мебошанд. Ба гурӯҳҳои воҳидҳои луғавии дар ин марҳила омӯхташуда инҳо дохил мешаванд:

- исмҳои абстрактӣ: ҷанба, ғаразнокӣ, эмпиризм, пахлӯ, гипотеза, ҳадаф, падида, тартиб, тафтиш, санҷиш ва ғ.; - феълҳо: тахмин кардан, хулоса баровардан, хулоса баровардан, ишора кардан, тахмин кардан, тахмин кардан, такрор кардан, такрор кардан ва ғ. ва сохторҳои ғайрифаъолеро, ки бо онҳо зуд-зуд истифода мешаванд: Бояд қайд кард, ки ..., Бояд дар назар дошт, ки ..., Бояд таъкид кард, ки ..., Метавон гуфт, ки ... ва ғ .; - таъкид кардани зарфҳо: возеҳ, комилан, назаррас, моҳиятан, одилона, хеле, илмӣ, назаррас, моддӣ, комил, оқилона ва ғ.;

- пайвандакҳои пайдарпай ва пайвандакҳои мантиқӣ: аз ин рӯ, аз ин бармеояд, ки, ҳамин тавр, маънои ишора кардан, ҷалб кардан, роҳбарӣ кардан, натиҷа додан ва ғ. Ғайр аз он, баъзе донишҷӯёне, ки сатҳи баланди забони англисӣ доранд ва мехоҳанд таҳсилро дар хориҷ идома диҳанд, бояд қодир бошанд, ки дар сатҳи донишгоҳ курсҳои мувофиқи таълимӣ гиранд, ки ин инчунин дониши дурусти забонро талаб мекунад. Муаллимон бояд чунин донишҷӯёнро ба хондани адабиёти махсус ва тамошои барномаҳои махсуси телевизионӣ ба забони омӯхташуда ҳавасманд кунанд. Интернет дастрасӣ ба матнҳои аслӣ, имкони муошират бо ҳамзабонони забони омӯхташударо фароҳам меорад ва муҳити табиии забонро фароҳам меорад ва бо ин васила барои рушди миёнаравии донишҷӯён имконият фароҳам меорад (Молчанова, 2011).

Интизор меравад, ки донишҷӯёне, ки таҳсилро ба итмом расонида, ба бозори кор ворид мешаванд, дар марҳилаи севум курси англисии тиҷориро интихоб кунанд. Дониши забони англисии тиҷорат ба муошират муассир дар муҳити тиҷорат ва кушодани имкониятҳои беҳтарини касб имкон медиҳад, ки орзуҳои хатмкунандагонро барои пешрафт ё рушди мансаб воқеӣ кунанд. Интизор меравад, ки онҳо қобилияти худро дар истифодаи забони англисӣ барои нишон додани ҳадди аққал малакаҳои оддии офис, ба монанди хондан ва навиштани паёмҳои кӯтоҳ, ёддоштҳо ва почтаи электронӣ, навиштани CV ва номаҳои ариза, тарҷумаи ҷадвалҳо, пайгирии гуфтугӯҳои кӯтоҳи телефонӣ, сӯҳбат дар бораи тиҷорат инкишоф диҳанд. - масъалаҳои марбут [6,14-23].

Таълим дар ин марҳила бояд корҳои ҳаррӯза ва вазифаҳои тиҷоратиро дар бар гирад. Намунаҳои воҳидҳои луғавии дар ин марҳила омӯхташуда инҳоянд: татбиқ, малака, супориш, ҳамтои, мӯҳлати ниҳоӣ, шуғл, музд, фрилансер, мусоҳиба, музди меҳнат, портфолио, пешбарӣ, кор қабул, музди

меҳнат, баст, кормандон, музди меҳнат ва ғ.

АДАБИЁТ

1. Дулепова, Ю.В. Ташаккули салоҳияти умумии фарҳангии мутахассиси муосири хатмкардаи донишгоҳи техникӣ дар дарсҳои забонҳои хориҷӣ. Асарҳои Донишгоҳи давлатии Орёл. Силсила: Таҳқиқоти гуманитарӣ ва иҷтимоӣ. / Ю.В. Дулепова, № 5, (2013). 366 саҳ.
2. Фролова, Н.А., Алещанова, И.В. Усули ба касб нигаронидашуда дар таълими забонҳои хориҷӣ дар донишгоҳи техникӣ. / Н.А., Фролова, И.В. Алещанова, (2011). 420 саҳ.
3. Латипов, Н.Р., Собирова, Д.Р. (2013). Усули ба салоҳият асосёфта ба таҳсилоти муҳандисии ҳавоӣ: Ҷанбаи забон. Омӯзиши муштараки интерактивӣ (ICL), Конфронси байналмилалӣ. Муайянкунандаи рақами рақамӣ: 10.1109 / ICL.2013.6644664, Қар МТУ, Қазон, / Н.Р., Латипов, Д.Р Собирова,. 2002. - 760 с.
4. Луғати англисии Macmillan барои донишҷӯёни пешрафта. Macmillan Publishers Limited, 1692 240 саҳ.
5. Молчанова, Т.В. Бознигарии ташаккули салоҳияти ВАО-и донишҷӯёни донишгоҳҳои техникӣ тавассути забони хориҷӣ. Фарҳанг. Илм. Маориф. / Т.В. Молчанова, 2011. № 1 (18), 388 с.
6. Осадчая, О.В. Имкониятҳои китобҳои дарсии бисёрсолаи забони англисӣ барои мақсадҳои махсус барои донишгоҳҳои техникӣ. Бюллетени Донишгоҳи федералии ҷанубӣ. Илмҳои муҳандисӣ. / О.В. Осадчая, 2012. Ҷилди 135. №10, 206 с.
7. Слесаренко, И.В. Ҳадаф дар таълими забони хориҷӣ дар донишгоҳи техникӣ: равиши байнисоҳавӣ. Бюллетени Донишгоҳи давлатии И.В. Слесаренко, 2007. Томск. № 296, 176 с.
8. Бюллетени Донишгоҳи давлатии техникии Волгоград. Ҷилди 14. № 16 (119), 2004. 166 с.

ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО КАК ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА ДЛЯ ТЕХНИЧЕСКИХ СТУДЕНТОВ

Текущая модель процесса обучения английскому языку состоит из 3-х этапов. Во время первого изучают английский для общих целей. Английский для профессиональных целей необходимо изучать в течение последних двух лет.

Второй этап посвящен изучению соответствующей технической лексики, работе с техническими текстами и развитию четырех языковых навыков на технической основе. Основная задача тренинга по решению проблемы перевода простых и сложных терминов в профессиональной речи и выбора языка - создание аннотаций специальных текстов.

Третий этап необязательный: студенты выбирают изучение нглийского языка или бизнеса в зависимости от своих профессиональных планов. Ожидается, что студенты, изучающие академический английский, приобретут знания об академическом стиле и языковых навыках.

Другая группа студентов должна выучить деловой английский в достаточном объеме, чтобы иметь возможность использовать его в повседневной деловой среде. Предлагается установить четкую границу между всеми тремя этапами. Все этапы имеют свои особенности, включая словарный запас и грамматику, а также формирование и развитие практических навыков.

Ключевые слова: *стилистические требования, международные, симпозиумы, доверие, международные журналы, отчет, внимание, логические связи, выводы, последовательности, специальные телевизионные программы.*

FEATURES OF TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE TO TECHNICAL STUDENTS

The introduced model of English teaching process includes 3 stages. During the first one, English for general purposes is studied. English for professional purposes is supposed to be studied during the last two years. The second stage is devoted to studying the relevant technical vocabulary, working with technical texts, and developing all four language skills in a technical context. The main task is to teach to cope with the problem of translating simple and compound terms in professional discourse and that of choosing language means to make abstracts of special texts.

The third stage is optional: the students make a choice of studying either academic or business English depending on their professional plans. Students studying academic English are expected to get knowledge of the scientific language style and corresponding language skills.

The other group of students are supposed to learn business English sufficient for practical everyday use in a business environment. Making a strict border between all the three stages is suggested. All the stages have theirown peculiarities of content, including vocabulary and grammar, as well as in the formation and development of practical skills.

Keywords: *stylistic requirements, international, symposiums, trust, international journals, report, attention, logical connections, conclusions, sequences, special television programs.*

Сведения об авторе:

Камолов Фаррухруз *- ассистент кафедры иностранных языков Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.* Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул. С.Сафарова 16. *Тел: (+992) 987171219*

About the author:

Kamolov Farukhruz *–English teacher of the department of foreign languages of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S. Safarov St.-16. Phone: (992) 987171219*

ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ БИСЁРФАРҲАНГИИ ДОНИШҶӮЁН ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ ХОРИҶӢ

Шамсиддини Р.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Муоширати байнифарҳангӣ дар замони ҳозира асоси раванди интегратсионӣ ба ҳисоб рафта, донистани забони хориҷӣ на фақат эҳтиром ба халқи бегона, балки тавассути забони хориҷӣ роҳ ба сӯи муоширати байни шахсҳо ва баланд бардоштани савияи дониши забонию сатҳи касбии шогирдон мебошад.

Барои ҳосил намудани салоҳияти байнифарҳангӣ меъёрҳои фарҳангии зерин пешниҳод мегарданд:

1. Аз худ намудани воқеияти кишвари омӯхташаванда, расму оин ва анъанаҳои он;
2. Донистани хусусиятҳои фарҳангии кишвари бегона. Аз худ намудани воҳидҳои лексикӣ бо таркибҳои хусусияти фарҳангӣ дошта;
3. Маҳорати ба система даровардан ва бо забони хориҷӣ шарҳу эзоҳ дода тавонистани маълумоти фарҳангӣ; муқоиса намудани далелҳои фаъолияти воқеияти фарҳангии кишвари омӯхташаванда бо кишвари худ.

Барои ҳосил намудани салоҳияти байнифарҳангӣ иҷрои чунин вазифаҳо хеле муҳим мебошанд:

1. Омода будани донишҷӯён барои таълими забони хориҷӣ дар мактабҳои тоҷикӣ дар руҳияи муколамаи миёни фарҳанги хеш ва бегона бо мақсади дар хонандагон ҳосил намудани таҳаммулпазирӣ ва инкишофи шавку завқ дар омӯзиши забони хориҷӣ.
2. Тибқи шиносоӣ бо фарҳанги бегона боз ҳам беҳтар аз худ намудани фарҳанги худӣ, васеъ намудани сатҳи дониши забонӣ ва интелектуалии (зеҳнии) донишҷӯён;
3. Дар донишҷӯён ҳосил намудани мароқ барои фаъолияти мутақобила бо намояндагони фарҳанги бегона, омода намудани онҳо ба чараёни муошират бо хориҷиён ва бой гардонидани фонди луғавии онҳо барои ба амал овардани муошират миёни хориҷиён.

Забони хориҷӣ ҳамчун барномаи дарсии муассисаҳои таълимӣ захираҳои зиёдро барои ба миён овардани фикрронии филологии таҳсилкунадагон нигоҳ медорад. Забон муҳимтарин падидаи иҷтимоӣ дар муҳити таълимию ҷомеа ба шумор рафта, воситаи муоширати миллӣ ва байналмиллалӣ, фаъолияти дохилӣ ва берунӣ, предмети омӯзишӣ, таълимӣ ва тадқиқотӣ мебошад. Кор бо матни таълимӣ имкон медиҳад, ки донишҷӯён заминаи донишҳои худро васеъ намоянд, ба онҳо кӯмак менамояд, то миқдори маълумотро муайян созанд, маводи лозимаро бигиранд, дараҷаи дониши худро васеъ намоянд, дар фаъолияти тадқиқотии хеш дар чараёни омӯзиш ҳавасманд гарданд [1, с.16].

Омӯзиши забонҳои хориҷӣ бо ҷамъшавии маълумотҳои зиёд алоқамандии зиёд дорад ва ин фарҳанги меҳнати фикриро ташаккул медиҳад. Таҳсилкунандагон аз маҷмӯи маводҳои дарсӣ, лавозимот, луғатҳо, дастгоҳҳои овозсабткунанда ва телевизионӣ истифода бурда, дар синфхонаҳои компютерӣ кор мекунанд. Дар чараёни омӯзиши забони хориҷӣ зарурати пайваста ҷамъкунии маводҳои дарсӣ, доштани луғати худӣ, гирифтани маълумот барои мушкилот ва мавзӯи баррасишаванда, тартиб додани феҳристи далел ва маълумотҳо барои мавзуъҳои махсус, дар шакли кӯтоҳ ҳамчун конспект сабт кардан, аз мушоҳидаҳои худ сохтан ва истифода бурдани рӯзнома, ҷамъоварии ҷузъдонҳои тасвирӣ ва ғайраҳо хеле муфид мебошад. Дар машғулиятҳои забонҳои хориҷӣ шартҳои барои инкишофи робитаҳои байнишахсӣ дар муносибати шогирдон ҷой дошта метавонад. Дуруст ба роҳ мондани муошират нишонаи фарҳанги индивидуалии ҳар як фард ба шумор меравад.

Маҳорати муносибати байниҳамдигарӣ метавонад дар дарсҳои забони хориҷӣ ташкил карда шавад, агар ин дарсҳо ҳамчун марҳилаи муттасил (иштироки баробари ҳамаи гурӯҳҳо ҳангоми гӯш кардан, сухан гуфтан) буда, ҳамкории байни онҳоро таъмин кунад [6, с.51].

Дар муошрати нутқии ташкилшуда, маҳорати шунавоӣ ҳамчун шарти такмилдиҳии муносибатҳои байниҳамдигарӣ инкишоф меёбад. Функсияҳои нутқи хабаррасонӣ, шарҳдиҳӣ, тафсиркунӣ, посухдиҳӣ, далелёбӣ, изҳори муносибат, иловакунӣ, маслиҳатдиҳӣ, тахминкунӣ ва ғайра омӯхта мешавад. Дар машқҳои махсус ташкилкарда суръати нуқт ва гуфтор, оҳангу овоз, лаҳн, қиёфасозӣ, ҳолат ва имову ишора, ҷобаҷокунии иштирокчиён дар чараёни муошират машқ карда мешавад. Ҳамчунин гузаронидани машқҳои иҷтимоӣ - психологӣ, ки дар дарсҳои забони олмонӣ васеъ паҳн шудаст, хело муҳим мебошад [2, с.67].

Дар чараёни иҷроиши ин машқҳо тарбияи таваҷҷӯҳи онҳо нисбат ба якдигар, эҳтироми якдигар, кӯшишҳои дастаҷамъонаи онҳо, дастгирии якдигар ва ҳамчунин аз худ кардани этикет ба миён меояд. Омӯзиши забони олмонӣ ба эътирофи арзишҳои умумибашарӣ мусоидат мекунад. Дар баробари омӯхтани забон ва аз худ кардани зиндагии мардумони дигар кашварҳо донишҷӯён маълумоти гирифтаашонро бо зиндагии мардумони кишвари худашон муқоиса мекунанд. Бо шарофати чунин

муқоисакунӣ онҳо дидани муваффақиятҳои кишвари худ ва проблемаҳои онро меомӯзанд, дастовардҳои иҷтимоиро эҳтиром мекунанд, ба урфу одат ва анъанаҳои миллати худ қадр мегузоранд. Ҳисси миллӣ метавонад донишҷӯёнро ба он водор намояд, ки онҳо бо меҳмонҳои хориҷӣ тавонанд дар бораи ватани худ, таърихи он, доир ба география, дастовардҳои илмӣ, оид ба санъату эҷодиёт ва урфу одати мардуми кишвари хеш нақл кунанд.

Тарбия кардани ҳиссиёти миллӣ ҳамчунин бо зиёд шудани таваҷҷӯҳи донишҷӯён нисбат ба забони модарии хеш ҳангоми омӯзиши забони хориҷӣ алоқамандӣ дорад. Дар машғулиятҳои забони хориҷӣ имконият барои муқоисаи байни забонҳо, кӯшиши инкишоф додани нутқ бо забони хориҷӣ, тарбияи эҳтиром гузоштан ба забони модарӣ ва дигар забонҳо, ки ба онҳо дарс дода мешавад, ба миён меояд [3, с.19].

Ба ҳамин муносибат мувофиқи матлаб дониста мешавад, ки омӯзгори ояндаи забони хориҷӣ бояд ба чунин хусусиятҳо соҳиб бошад:

1. Дониши кофӣ аз забони модарӣ ва забони хориҷӣ барои таълими забони хориҷӣ дар муассиса;
2. Шахсияте, ки арзишҳои фарҳанги худӣ ва бегонаро аз худ кардааст ва дорои маҳорати истифодаи ин донишҳо дар раванди таълими забони хориҷӣ дар дарс мебошад;
3. Донистани асосҳои педагогикаи этникӣ ва психологияи этникӣ ва маҳорати истифодаи ин донишҳо дар муассиса;
4. Маҳорати истифодаи маводҳои миллию фарҳангӣ дар машғулиятҳои забонҳои хориҷӣ, корҳои берун аз синфӣ аз забонҳои хориҷӣ ва дар раванди корҳои таълимию методӣ.

Ҳамин тариқ хусусияти ҳар як халқ, гуногунии тафаккури он ва муносибати вай ба муҳити атроф таҷассуми худро дар забон пайдо мекунад. Аз ин рӯ забон татбиқкунандаи хусусиятҳои фарҳангӣ мебошад. Дар фаъолияти мутақобила бо фарҳанги бегона фарҳанги худии донишҷӯ низ ташаккул меёбад. Бинобар ин инкишофи муошират, баланд гардидани завқ барои расидан ба боигариҳои интелектуалии инсонӣ забони хориҷиро на танҳо ҳамчун фанни таълимӣ мароқангез мегардонад, балки имконият медиҳад, ки он ҳамчун воситаи зарурӣ барои рушду нумӯи муколамаи байни фарҳангҳо мусоидат намояд.

Барои баланд бардоштани савияи дониши донишҷӯён ба роҳ мондани воситаҳои фаъолгардонии онҳо зарур мегардад. Фаолиятмандии донишҷӯён барои бедор кардани ҳисси худшиносӣ дар ниҳоди донишҷӯён, фаъолшавии муносибати шогирдон нисбати азхудкунии дониш мусоидат менамояд.

Дар ин маврид ба ҳисоб гирифтани хусусиятҳои инфиродии донишҷӯ муфид мебошад. Он имконият медиҳад, ки мустақилияти таҳсилкунанда дар фаъолияти дарсӣ ва берун аз дарсӣ таъмин карда шавад. Дар натиҷаи чунин ба роҳ мондани кор нисбати воситаҳои омӯзишии забонҳои хориҷӣ хислатҳои индивидуалӣ ва дастаҷамъонаи донишҷӯёни зинаи аввал афзоиш меёбад. [7, с.47].

Маълум аст, ки дар раванди омӯзиши забонҳои хориҷӣ механизмҳои инкишофи нутқи забонӣ ташаккул меёбад. Ҳангоми гуфтор, мусоҳиба, хониш ва шаклҳои хаттии нутқ дар машғулиятҳои синфӣ ва беруназдарсӣ маҳорати суханронӣ, қобилияти фикррони, хотираи фаъол, қабули нуқти даҳонӣ ва ҷавоб гардонидан ба фикри баёншуда ташаккул меёбанд. Инкишофи ин механизмҳо ба мукаммал гардидани функсияҳои нутқи забонӣ таъсири мусбӣ расонида, ба машқи иловагии майнаи сар бевосита кӯмак менамояд. Дар натиҷаи ин ҷараёни функсияҳои шунавоӣ ва нуқтӣ такмил ёфта, он барои талаффузи бурро ва гуфтори равон мусоидат менамояд.

Таъсири забони хориҷӣ барои ташаккули маҳорати гуфтори донишҷӯён дар он аст, ки бо кор кардан аз болои нуқт бо забони хориҷӣ барои ба миён омадани фикррониии мантиқӣ мусоидат намояд. Дарси муосири забони хориҷӣ нақшҳои гуногунро дар муошироти донишҷӯён, истифодаи васеъи мусоҳибавии дарк дар шакли муҳокимаи проблема, истифодаи маводҳои зарурӣ, тасвир, расм, кино ва маводҳои телевизиониро дар бар мегирад. Ин шакли дарсомузӣ тахаюлоти донишҷӯёни зинаи аввали таълими забонҳои хориҷиро инкишоф медиҳад.

Забони хориҷӣ ҳамчун барномаи дарсии муассисавӣ захираҳои зиёдро барои ба миён овардани фикррониии филологии шогирдон нигоҳ медорад. Забон муҳимтарин падидаи иҷтимоӣ дар муҳити мактаб ба шумор рафта, воситаи муошироти миллӣ ва байналмиллалӣ, фаъолияти дохилӣ ва берунӣ, предмети омӯзишӣ, таълимӣ ва тадқиқотӣ мебошад.

Дар машғулиятҳои забонҳои хориҷӣ шартҳои барои инкишофи робитаҳои байнишахсӣ дар муносибати донишҷӯён ҷой дошта метавонад. Дуруст ба роҳ мондани муошират нишонаи фарҳанги индивидуалии ҳар як фард ба шумор меравад.

Маҳорати муносибати байниҳамдигарӣ метавонад дар дарсҳои забон хориҷӣ ташкил карда шавад, агар ин дарсҳо ҳамчун марҳилаи муттасил (иштироки баробари ҳамаи гурӯҳҳо ҳангоми гӯш кардан, сухан гуфтан) буда, ҳамкории байни онҳоро таъмин кунад [6, с.51]. Дар машқҳои махсус ташкилкарда суръати нуқт ва гуфтор, оҳангу овоз, лаҳн, қиёфасозӣ, ҳолат ва имову ишова, ҷобаҷокунии иштирокчиён дар ҷараёни муошират машқ карда мешавад. [2, с.67].

Дар ҷараёни иҷроиши ин машқҳо тарбияи таваҷҷӯҳи онҳо нисбат ба якдигар, эҳтироми якдигар, кӯшишҳои дастаҷамъонаи онҳо, дастгирии якдигар ва ҳамчунин аз худ кардани этикет ба миён меояд.

АДАБИЁТ

1. Бим И.Л. Некоторые актуальные проблемы современного обучения иностранным языкам. / И.Л. Бим - ИЯШ, № 4, 2001 – 5 с.
2. Вербицкий, А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход: Метод. пособие [Текст] / А.А. Вербицкий. М: Высшая школа, 1991.-207 с.
3. Гальскова, Н.Д. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика: / Н.Д. Гальскова, Н.И. Гез // Учебн. пособие. М., 2004.
4. Зимняя, И.А. Общая культура и социально-профессиональная компетентность человека / И.А. Зимняя // Высш. образование сегодня: Реформы, нововведения, опыт. журнал. - 2005. - N 11. - С. 14-20.
5. Карпов И.В. О взаимосвязи психологии и методики преподования иностранных языков. / И.В. Карпов - Иностранные языки в школе. 1950 - №6.
6. Методика обучения иностранным языкам в средней школе: Учебник / Н.И. Гез, М.В. Ляховицкий, А.А. Миролюбов и др. - М.: Высшая школа, 1982.
7. Шатилов С.Ф. Методика обучения немеҷкомӯ языку в средней школе. / С.Ф. Шатилов - М., 1986.
8. Сайфуллоев Х.Г. Причины интолерантности подростков и пути разрешения конфликтной ситуации в многоязычном классе. / Х.Г. Сайфуллоев // Актуальные проблемы изучения и преподавания иностранных языков (Материалы межвузовской конференции РТСУ), 25 февраля 2010 г. – Душанбе, 2010.
9. Формановская, Н.И. Вежливость и толерантность как коммуникативные механизмы снижения речевой агрессии / Н.И. Формановская // Агрессия в языке и речи: сборник статей. – М., 2004. – С. 207-218.

ФОРМИРОВАНИЕ ПОЛИ КУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ В ОБУЧЕНИЕ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

В данной статье речь идет о поли культурной компетенции студентов. В настоящее время поли культурное общение считается интеграционным процессом и знания иностранного языка означает не только уважение к другим народам, но через иностранный язык открывается путь к общению между лицами и повышается профессиональный уровень учащихся. Сведения о поли культурной, интеграции культур, изучение иностранных языков у культурных государств, история и нынешняя жизнь. Данные ученые предлагают составные части целевого обучения в которых особое место занимает изучение иностранной культуры. В этом направлении учащимся предлагается обучению определенный список иностранной культуры с социальными и лингвистико-познавательской страноизучающей методикой. В данной проблеме улучшаются профессионализм преподавателя иностранных языков. В связи с этим культурные знания преподователя должен быть на высоком уровне. Актуальность общения в обучении в среде многоязычия зависит от современного социального языкового прцесса. В условиях современного развития общества, требование по отношению к знанию иностранного языка и мировой культуре будущих учителей увеличивается в ходе изучения иностранного языка.

Ключевые слова: *Интеграциональные процессы, лексичечкие единицы, поликультурные компетенции, этническая педагогика, культурная интеграции, гуманизация обучение, сотсиокультурний, культурная дискуссия, лингвистика.*

SHAPING HAVE EATEN CULTURAL COMPETENCIES OF THE STUDENT IN LEARNING THE FOREIGN LANGUAGE

In given article goes about are cultural competencies student. At present have are cultural contact is considered integration process and know ledges of the foreign language means not only respect to other folk, but through foreign language is opened way to contact between. This article is noted about the bilingual and fusion of cultures, learning foreign languages from the culture of country, history and its dayly life. The named sciences gave the structural parties of education of foreign cultural is also takes the first and main place. In this case the pupils art tought with cerfain quantity of main tenance of foreign culture with scocial peculiarity, linguistic and regional geography. It this malter the dignity of the teacher of foreign language to raises a lot.That why her preparation must be at the high degree. The actual of education speaking in many linguistic situation depend on of social period of modern world. In the modern develop of society the need of foreign language and the cultural world of future teachers became more in period of teaching foreign language.

Keys words*. interegration, the term of communication, cultural, words, develop, in this period, integration, process, lexical units, ate cultural competencies, ethnic pedagogical.*

Сведение об авторе:

Шамсиддини Раджабали *– (Phd) докторант второго курса кафедры методика*

преподавания иностранных языков (немецкий и французский) факультет романо – германских языков Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Тел.: (+992) 989055199 Email: shamsiddinirajabali@gmail.com
About the author:
***Shamsiddini Rajabali** – Phd doctoral student of the second course of the department methodology of teaching foreign languages (german and french), faculty romano-german, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Tel.: (+992) 989055199 Email: shamsiddinirajabali@gmail.com*

ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ИНТЕРФЕРЕНЦИИ В РУССКОЙ РЕЧИ СТУДЕНТОВ-НОСИТЕЛЕЙ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Одинаева М.Т.
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Таджикский язык относится к индоевропейской языковой семье, к иранской группе. Сегодня таджикский язык входит в группу новоиранских языков.

Структура языка характеризуется специфическими особенностями на уровне всей системы. Дадим самую общую характеристику этих свойств по работе Б.В. Миллер[1].

Фонетическая система. В таджикском языке 6 гласных и 24 согласных звука. Имеются звуки, отсутствующие в русском языке.

Лексико-семантическая система. Словарный фонд таджикского языка включает большое количество лексем персидского и арабского происхождения.

Грамматический строй. В целом грамматический строй таджикского языка флективно-аналитический. Именные части речи в современном таджикском языке утратили развитую систему словоизменения. В именной парадигме имеет место только противопоставление прямой (исходной) и косвенной форм, которые сопровождаются служебными словами – предлогами и послелогами (агглютинативные формы). Грамматическое значение слова выражается аналитическим способом.

В таджикском языке отсутствуют самостоятельные категории рода и падежа. Падежные значения передаются синтаксически. Распространенным способом грамматической связи является изафет – сочетание определяемого слова с постпозитивным определением при помощи аффикса, восходящего этимологически к местоимению *который*. Например: *китоб-и хуб*, где *китоб* – «книга», *и* – аффикс, *хуб* – «хороший» - *хорошая книга*.

В современном таджикском языке достаточно сложная система глагольных форм. Грамматическое значение глаголов передается с помощью сложных аналитических форм. Временные грамматические значения тесно связаны с видовыми грамматическими значениями. Сами категории времени и вида также передаются сложными аналитическими формами.

Например: *читать – читает – читал – будет читать*.

тадж. *хондан – у мехонад – хонда - мехонад.*

В синтаксисе наблюдается фиксированный порядок слов и тенденция к эргативности в разных вариантах[2].

В таджикском языке 5 наклонений глагола – изъявительное, повелительное, сослагательное, предположительное и особая форма наклонения – неочевидное (аудитивное), на фоне которого выделяются формы перфекта. Последние два отсутствуют в русском языке.

Приведем в нижеследующей таблице 1 различия в грамматическом строе таджикского и русского языка в сравнении, это то, на что следует обратить внимание преподавателю на занятиях русского языка.

Таблица 1.

№ п/п	Русский язык	Таджикский язык
1.	Есть категория рода у именных частей речи. Для имени прилагательного родовые формы зависят от существительного, с которым оно согласуется.	Нет категории рода.
2.	Есть категория падежа. Падежные окончания указывают на грамматическое значение именных частей речи. Падежные формы могут использоваться с предлогами и без них. Некоторые падежные парадигмы включают омонимичные падежные окончания.	Нет категории падежа. Грамматическое значение именных частей речи выражается аналитически. Имеет место противопоставление прямой (исходной) и косвенной формы имен, которые образуются с помощью служебных слов.
3.	У русского глагола есть категория наклонения.	В таджикском языке у глагола есть категория наклонения.

	В русском языке три формы наклонения – изъявительное, сослагательное, повелительное, которые могут употребляться в исконном и переносном значениях.	Таджикский глагол образует пять форм наклонения – изъявительное, повелительное, сослагательное, предположительное и аудитивное. Формы наклонения образуются аналитически.
4.	В русском языке у глагола есть категория времени. У глагола три временные формы – настоящего, прошедшего и будущего. Образование формы настоящего и будущего (простого или сложного) зависит от вида глагола.	В таджикском языке есть категория времени у глагола. Временные формы чаще используются в своем исходном значении.
5.	В русском языке есть категория вида. Кроме вида, глагол характеризуется способами глагольного действия.	В таджикском языке категории времени и вида глагола представляют сложный структурно-семантический комплекс, грамматические значения времени и вида глагола тесно связаны между собой.
6.	В русском языке способы грамматической связи слов в словосочетании – согласование, управление и примыкание.	В таджикском языке есть особая форма связи – изафет, то есть сочетание определяемого с постпозитивным определением с помощью служебных слов. Изафет отсутствует в русском языке.
7.	В русском предложении свободный порядок слов.	В таджикском языке фиксированный порядок слов, с тенденцией эргативности (выражению пассивного залога).

Как видно из таблицы, различия между русской и таджикской грамматиками характеризуются, во-первых, отсутствием отдельных категорий и грамматических явлений в отдельном языке, во-вторых, более разветвленной системой грамматических форм разных частей речи, в-третьих, выполнением разных функций отдельными грамматическими формами в русской и таджикской речи.

Преподаватель, работая с таджикскими студентами, должен подбирать такую систему упражнений по усвоению грамматических категорий русского языка, которая поможет студентам избежать влияния родного языка в воспроизведении русской речи, учитывая грамматические особенности изучаемого языка.

В зависимости от того, какие трудности испытывает таджикские студенты при усвоении русского языка, возникают различные виды интерферентного влияния родного языка на изучаемый язык. Соответственно, на занятиях русского языка следует давать студентам такие виды заданий и упражнений, которые помогут им получить навыки правильной русской речи. Рассмотрим виды интерференции и сформулируем методические рекомендации преподавателям для работы по устранению интерференции в русской речи таджикских студентов.

С точки зрения источника интерференции выделяются следующие ее типы:

1. **интерференция, осуществляемая со стороны родного (доминирующего) языка в направлении иностранного**;

2. **вторичная интерференция** - интерференция со стороны иностранного языка, изучавшегося первым;

3. **внутриязыковая,** или **смешанная интерференция** - взаимодействие навыков внутри изучаемого иностранного языка. В основе внутриязыковой интерференции лежит тот факт, что «новые, впервые формирующиеся навыки пользования материалом и механизмами иностранного языка стихийно сопоставляются в сознании говорящего и деформируются под влиянием ранее сформированных навыков[3, с.157-162] " [Чойбонова, 2009: 160]. Внутриязыковая интерференция обычно проявляется в генерализации правил и гиперкоррекции;

4. **обратная интерференция**, или **интеркаляция** - интерференция (обычно контролируемая) со стороны иностранного языка на родной[4, с.27-233] [Кузьмина, 2009: 228].

Интерференция - это не всегда прямое вмешательство элементов одного языка в другой, иногда последствием интерференции является просто обеднение речи говорящего на иностранном языке. Чаще всего это происходит из-за неупотребления определенных форм или конструкций, которые отсутствуют в его родном языке, но присутствуют в изучаемом. Такой тип интерференции называется **скрытой,** или **косвенной интерференцией**. Интерференция, в результате которой происходит нарушение системы и нормы неродного языка называется **явной,** или **прямой[5, с.24]**.

Результатом языковой интерференции нередко является нарушение взаимопонимания между людьми в процессе их речевого общения, однако интерференция может вызывать не только отрицательные, но положительные эффекты. Такая интерференция называется **положительным переносом**, или **транспозицией**. Она обусловлена тем, что во время порождения или восприятия текста на неродном языке в сознании коммуниканта реализуются универсальные, общетипологические свойства языков, которые не оказывают отрицательного влияния на результат. Положительный перенос может проявляться на следующих уровнях:

1. на уровне речемыслительной деятельности: чем большим количеством языков человек владеет, тем более развиты его речемыслительные механизмы;

2. на уровне языка: сходные лингвистические явления переносятся на иностранный язык и облегчают тем самым его усвоение;

3. на уровне учебных умений, которыми учащийся овладел при изучении родного и первого иностранного языков;

4. на уровне социокультурных знаний (особенно при изучении второго иностранного языка и наличии близости западноевропейских культур[6, с.11-20].

Изучение интерференции с точки зрения ее коммуникативного эффекта представляется чрезвычайно важным - оно позволяет предвидеть ошибки и облегчить задачу их исправления. Так, в основе одной из классификаций интерференции лежит степень понимания речи билингва (в широком понимании этого слова) носителем языка. С этой точки зрения выделяется следующие типы интерференции:

1. **интерференция, затрудняющая понимание** (в этом случае, понимание общего речевого намерения говорящего сохраняется);

2. **интерференция, нарушающая понимание** (понимание и общее намерение говорящего неравнозначны);

3. **интерференция, препятствующая пониманию** (полное непонимание)[7].

Интерференцию следует отличать от таких явлений, как переключение кодов, конвергенция, смешанный язык.

Переключение кодов - это переход говорящего в процессе речевого общения с одного языка на другой. В отличие от интерференции, при переключении кодов происходит не изменение одного языка под влиянием другого, а полная смена языка. Переключение кодов может быть вызвано сменой адресата, изменением роли говорящего или сменой темы общения[8, с.28] [Багана, Хапилина, 2010: 97].

Конвергенция - возникновение у нескольких языков общих свойств, сближение этих языков вследствие длительных языковых контактов. Некоторые современные лингвисты трактуют конвергенцию как частный случай интерференции - «сближение планов содержания языковых знаков двух языков при сохранении их материальных различий[9].

Смешанный язык - это язык, возникший в результате негенетического сближения двух языков и составленный из различных частей этих языков. При этом лексика обычно заимствована из одного языка, а большая часть грамматики - из другого. Смешанный язык отличается от пиджина (**Пи́джин** (англ. **pidgin**) — упрощённый язык, который развивается как средство общения между двумя или более группами, не имеющими общего языка) тем, что его появление вызвано не наличием языкового барьера, а стремлением определенной национальной группы к самоидентификации.

Таким образом, многообразие определений термина «интерференция», множество его различных типологических классификаций говорит о том, что **лингвистическая интерференция** - явление многоплановое и еще не до конца изученное. Полное описание явления интерференции возможно только тогда, когда учитываются не только лингвистические, но экстралингвистические факторы.

Следует обратить внимание на явление интерференции при произношении твердых и мягких согласных в слове:

Согласные звуки за исключением **ж**, **ш**, **ч»**, **щ** и **ц** могут быть твердыми и мягкими. Например: *брат – брать.*

После мягкого согласного, стоящего перед гласным, обозначается буквами **е**, **ё**, **ю**, **я**, **и**, например: *на коне, конем, коню, коня.*

Для устранения явления интерференции можно предложить следующие упражнения:

1. Правильно произнесите твердые и мягкие согласные.

Говорить, болеть, тетрадь, молоть, путь, садись, весь, грязь, крась,

брось, боюсь, страшусь;

Накипь, надень, вынь, конь, шампунь;

Сибирь, верь, январь, лазурь;

Москвич, речь, мяч, врач, ночь, ключ, могуч;

Семь, девять, наземь.

2. Прочтите и сравните произношение.

Плати́ – пло́ты, Ди́ма – ды́ма, носи́ – носы́, вози́ – возы́, ми́ло – мы́ло, би́ли – бы́ли, заби́ть – забы́ть, вали́ – валы́, води́ – воды́.

3. Научитесь правильно читать данные выражения. Выучите их.

1. Без наук, как без рук.

2. Терпенье и труд всё перетрут.

3. Глупый осудит, умный рассудит.

4. Проголодаешься – хлеба достать догадаешься.

5. Язык иглы острее.

4. Изменить слова по образцам. Подчеркните мягкие согласные. Со словами каждой группы составьте по два предложения.

I 1) Веточка – ветвь, кисточка, косточка.

2) Болеть – болезнь, жить, казнить, грустить.

II 1) Гвозди – гвоздь, черви, области, повести, новости.

2) Песни – песня, басни, земли, пули, вишни.

5. Перепишите, заменяя множественное число единственным. Укажите, в каких словах на конце стоят мягкие согласные, а в каких твердые.

Образец: *бинокли – бинокль, календари – календарь.*

Вокзалы, секретари, медведи, гвозди, экзамены, болезни, заводы, базары, кони.

ЛИТЕРАТУРА

1. Багана Ж., Хапилина Е.В. Контактная лингвистика. / Ж. Багана, Е.В. Хапилина М. : Изд-во БелГУ, 2007. – С.138 -28.
2. БЭС. Языкознание. М., 1998
3. Вишневская Г.М. Интерференция и акцент. АКД. / Г.М. Вишневская - Иваново, 1985.
4. Ковылина, Л.Н. Синтаксическая интерференция и способы ее изучения. АКД. / Л.Н. Ковылина - Алма-ата. 1991.-24 с.
5. Кузьмина С.Е. Проявления «обратной» интерференции в речи билингва (на материале русского и английского языков. Вестник Нижегородского государственного лингвистического университета им. Н.А. Добролюбова. Вып. 4. Лингвистика и межкультурная коммуникация. –Нижний Новгород: НГЛУ им. Н.А. Добролюбова, 2009. –С.27–233.
6. Миллер Б.В. Краткий очерк грамматики таджикского языка. Таджикско-русский словарь. / Б.В. Миллер М., 1954.
7. Павлова, Л.П. О фонетических критериях при определении места слоговой границы / Л.П. Павлова // Русский язык за рубежом, 1987. № 4. С. 11-20.
8. Чойбонова Б.М. Влияние межъязыковой и внутриязыковой интерференций на формирование ошибок в речи обучаемых. / Б.М. Чойбонова // Вестник Бурятского госуниверситета. Улан-Удэ. 2009. №11. С. 157-162

ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ИНТЕРФЕРЕНЦИИ В РУССКОЙ РЕЧИ СТУДЕНТОВ-НОСИТЕЛЕЙ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

В статье выявляются причины возникновения интерференции русской речи студентов-носителей таджикского языка. Изучение интерференции с точки зрения ее коммуникативного эффекта представляется чрезвычайно важным - оно позволяет предвидеть ошибки и облегчить задачу их исправления. Так, в основе одной из классификаций интерференции лежит степень понимания речи билингва (в широком понимании этого слова) носителем языка. С этой точки зрения выделяется различные типы интерференции.

Ключевые слова: *интерференция, русский язык, студент, носитель таджикского языка, тип, вид, фонетическая, синтаксическая, грамматическая, система.*

REASONS OF INTERFERENCE IN THE RUSSIAN SPEECH OF STUDENTS-NAVIGATION OF THE TAJIK LANGUAGE

The article identifies the reasons for the emergence of the interference of Russian speech among students who are native speakers of the Tajik language. The study of interference from the point of view of its communicative effect seems to be extremely important - it allows you to anticipate errors and facilitate the task of correcting them. So, one of the classifications of interference is based on the degree of understanding of the speech of a bilingual (in the broad sense of this word) by a native speaker. From this point of view, various types of interference are distinguished.

Key words: *interference, Russian, student, native speaker of Tajik, type, kind, phonetic, syntactic, grammatical, system.*

Сведения об авторе:

Одинаева Мафтуна Толибовна *- ассистент межфакультетской кафедры русского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Тел. (+992) 900992828 E-mail: maftuna.odinaeva @bk.ru*

About the author:

Odinaeva Maftuna Tolibovna *- Assistant at the Interfaculty Department of the Russian Language of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini Tel. (+992) 900992828 E-mail: maftuna.odinaeva @bk.ru*

УДК 81-13

ИСТИФОДАИ ТАХТАИ ИНТЕРАКТИВӢ ДАР МАШҒУЛИЯТҲОИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР МОТ

Раҳматова М.М.

Донишкадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С.Осимӣ

Дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ донистани забони модарӣ ва забонҳои хориҷӣ аз ҳарвақта дида муҳим мегардад. Раванди таълими забони модарӣ дар тағйироти доимӣ қарор дорад, бар ивази равишҳои анъанавӣ воситаҳо, методикаҳо ва технологияҳои нав меоянд, ки самаранокии раванди таълим ва ҳавасмандии омӯзишро таъмин мекунанд [1].

Донишҷӯёни муосирро чӣ тавр ҳавасманд гардонидан мумкин аст? Насли имрӯзаи донишҷӯён аз донишҷӯёни пештара бо он фарқ мекунад, ки ин насл дар давраи иттилоотонӣ ва технологияҳои рақамӣ ба воя расидааст. Онҳо китобҳои чопшударо намехонанд ва захираҳои омӯзишии шабакаи интернет ва китобҳои электрониро афзалтар медонанд. Барои ҳавасмандагардонии чунин донишҷӯён усулҳои анъанавии ба додани маҷмӯи дониш равонашуда кофӣ нест. Равиши фаъоли амалӣ зарур аст, ки амсиласозии вазъиятҳои ҳаётиро пешбинӣ мекунад ва дар донишҷӯён инкишоф додани майли худомӯзӣ ва худшиносии инфиродӣ, ҳавасмандӣ ба фаъолияти омӯзишӣ, низоми муносибатҳои байнишахсият, салоҳиятҳои иҷтимоӣ, мавқеи фаъоли шаҳрвандӣ ва ғ. имкон медиҳад. Нигоҳ доштани таваҷҷӯҳи донишҷӯёне, ки ба фазои иттилоотӣ ва воқеияти виртуалӣ одат кардаанд, танҳо тариқи воситаҳои электроние, ки онҳо дар ҳаёти рӯзмарра истифода мекунанд, имконпазир аст.

Яке аз чунин воситаҳо, ки бо дараҷаи таъсир бо компутерҳои инфиродӣ, планшетҳо, замимаҳо барои бозӣ баробаранд, тахтаи интерактивӣ мебошад. Ин лавҳи ҳассос мебошад, ки қисми асосии он ҳатман бакомпутери инфиродӣ чунон пайваст мешавад, ки проектор тасвирро аз тахта ба монитор равон кунад. Сатҳи тахта хеле ҳассос аст ва истифодаи қалам (ва ҳатто ангушт)-ро барои дар рӯи он расм кашидан ва навиштан имкон медиҳад. Барои идоракунии компутер на муш ва клавиатура лозим нест. Ҳангоми зарурат, агар дар гурӯҳ донишҷӯёни босираашон суст мавҷуд бошанд, бо як ҳаракати даст метавон андозаи унсури дилхоҳро дар тахта калон кард.

Кор бо тахтаи интерактивӣ сатҳи қабули маводро аз ҳисоби мувофиқати шаклҳои интиқоли маълумот - визуалӣ, овозӣ ва эҳсосӣ баланд менамояд.

Тарҳрезии дарс, кидар якҷоягӣ ба омехтасозии пасманзар, ҷисмҳои аудио ва видеотасвир ба як чизи бутун, нақши муҳимро мебозад. Маълум аст, ки ҳар як донишҷӯ дар омӯхтани забонҳои хориҷӣ майлу завқ ва шеваи ба худ хосро дорад. Аз тадқиқотҳои равоншиносон маълум мегардад, ки ҳар қадаре, ки низоми асаб ба раванди таълим ҷалб гарданд, ҳамон қадар маълумоти гирифта беҳтар такрор карда мешавад. Ин мувофиқати мураккаб ба донишҷӯ таъсири ҷиддӣ мерасонад ва робитаҳои эҳсосӣ (тасаввуроти хаёлӣ) дорад, ки ба беҳтар аз худ кардани мавод мусоидат мекунад. Тасаввурот - ҳамраҳи табии афкори мост. Майнаи инсон чунон сохта шудааст, ки иттилоот ба таври худкор ба ҳам пайваст мешавад [2].

Тавассути тахтаи интерактивӣ донишҷӯён худро дар муҳити муқаррарии худ эҳсос мекунанд, ки барои ҳавасмандгардонии онҳо барои изҳори афкор ё шарҳ додани чизи шунидаашон ба монанди он, ки чӣ тавр дар шабакаҳои иҷтимоӣ инро иҷро мекунанд, имкон медиҳад.

Новобаста аз он, ки онҳо аз синни кӯдакӣ кайҳо ба воя расидаанд, диққати донишҷӯёнро омӯзиш дар шакли бозӣ ва навовариҳои гуногуни техника ҷалб мекунанд. Зиёда аз ин тахтаи интерактивӣ метавонад ба донишҷӯёне, ки фанни азхудшавандаро чандон хуб намедонанд, аммо бо компутер хуб кор карда метавонанд, раддабандии худро байни ҳамсабақон баланд кунанд.

Мутаассифона, аксари омӯзгорон тахтаи интерактивиро танҳо барои намоиш додани муаррифӣ (презентатсия) истифода мекунанд. Ин гуна равиш ғайрисамаранок аст, зеро дар таъминоти барномавии ҳама гуна тахтаи интерактивӣ захираи бойи вазифаҳое мавҷуд аст, ки тавассути онҳо бо объектҳои дилхоҳ дар тахта кор кардан мумкин аст: гурӯҳбандӣ, ҷойивазкунӣ, пинҳон кардан ва ғ. Барои омӯзгор тахтаи интерактивӣ шумораи беканори имконияти баланд намудани ҳавасмандии донишҷӯён барои омӯхтани забонҳои хориҷӣ пешниҳод мекунад.

Тахтаи интерактивӣ барои амалӣ кардани принсипҳои фаъолнокии иртиботӣ, робитаи мутақобила, фаъолнокӣ, аёният, муназзамӣ ва дастрасии пешниҳоди мавод, робитаҳои байнифаннӣ, равиши фаъол нисбати омӯзиш, инчунин истифодаи реҷаҳои гуногуни кор (инфиродӣ, ҷуфт, гурӯҳӣ) кӯмак мекунад.

Амалия нишон медиҳад, ки донишҷӯёни МОТ техникӣ чунин хусусиятҳои шахсият, чун худдорӣ, бечуръатӣ, набудани иқдомкорӣ ва дамдуздӣ хос аст, ки ин дар машғулиятҳои забони тоҷикӣ монеъ мешавад. Масалан, машқҳо аз қабили, тамрини нутқ, бозиҳои нақшдор, диалогҳо ханда, шарму хиҷолати онҳоро меорад, онҳо аз тамасхур, танқид ва нокомӣ метарсанд.

Ҷалби тахтаи интерактивӣ ба паст кардани шиддати аз ҳад баланд ва ташкил кардани иқлими психологии мусоид дар машғулият кӯмак мекунад.

Маълум аст, ки тавассути тахтаи интерактивӣ амалҳои зеринро иҷро кардан мумкин аст:

нишон додани маълумлоти визуалӣ (графикҳо, диаграммаҳо, нусхабардории расмҳо, тасвирҳо, аксҳо, ҷадвалҳо, нақшаҳо);

веб-сомонаҳо, видеофилмҳо, китобҳо ва луғатҳои электронӣ, барномаҳо, тестҳо, муаррифии Power Point, ки аз ҷониби ҳам омӯзгор ва ҳам донишҷӯён таҳия шудаанд;

иҷро кардани навиштаҷот ва ишораҳо ба тасвирҳои дар тахта ба намоиш гузошташуда;

сохтани нақшаҳо, расмҳо, ҷадвалҳо бевосита дар рафти машғулият;

ҷойивазкунии тасвирҳо ба ҳудуди дилхоҳи тахтаи интерактивӣ, баровардани якчанд тасвир барои муқоисаи онҳо;

дар тахта намоиш додани саволҳои қаблан омодашудаи назоратӣ;

фавран ворид намудани тағйирот ба маводҳои методӣ ва конспекти машғулият дар рафти машғулият вобаста ба ҳолатҳои мавҷуда.

Тариқи амали «Сатр» як қисми лавҳро пинҳон карда, назорат ва худназоратро ташкил кардан мумкин аст. Байни вазифаҳои муҳими дигари тахтаи интерактивӣ вазифаҳо аз қабили шинохтани хат, калон кардани андозаи порча (оинаи булур), ишораҷӯби лазерӣ, ки ба воситаи он диққати донишҷӯёнро ба вариантҳои гуногуни муҳим ҷалб кардан мумкин аст.

Барои омӯзгорони фанни забон вариантҳои гуногуни истифодаи тахта мавҷуданд. Маводҳои аллакай омодашуда мавҷуданд, ки махсус барои таълим бо тахтаи интерактивӣ таъин шудаанд, инчунин барномаҳое, ки ба омӯзгорон имкон медиҳанд, ки худашон машқҳои гуногун, инчунин барномаҳои муаллифиро таҳия намоянд.

Кор бо тахтаи интерактивӣ пуррагӣ, пайдарҳамӣ ва мувофиқати пешниҳоди мантиқии маводро ҳангоми омӯзиши ҷанбаҳои забони ва такмили малакаву маҳорати длонишҷӯён таъмин менамояд [3]. Қайд кардан зарур аст, ки тахтаи интерактивӣ метавонад дар марҳилаҳои гуногуни машғулият ва ҳангоми таълими ҳамаи намудҳои фаъолияти нутқӣ истифода гардад: ҳангоми тамрини фонетикӣ, барои ворид кардан ва коркарди маводи лексикӣ ва грамматикӣ, назорат ва худназорати малакаву маҳорати хониш, иншо, қироат ва албатта, нутқ.

Тавассути тахтаи интерактивӣ озмоиши ҷанбаи дилхоҳи забони хориҷӣ, ҳисоби раддабандии донишҷӯён, динамикаи дараҷаи донишомӯзии онҳоро ташкил кардан мумкин аст.

Ҳангоми кор аз болои малакаи гӯш кардани нутқ метавонанд усулҳои «Хатогиҳоро дар муколамаи ҳамсабақони худ дарёфт намоед», «Варианти дурустро аз вариантҳои хондашуда интихоб намоед», «Фосилаҳоро дар матн пур кунед» ва ғ.

Ҳангоми машқи маводи грамматикӣ ва лексикӣ якҷоя бо донишҷӯён нақша ё ҷадвалро бо истифода аз рангҳои гуногун барои ҷалби диққати донишҷӯён ба ин ё он ҷанба тартиб додан мумкин аст. Масалан, ҳангоми машқи ҷумлаҳои саволӣ истифодаи қаламҳои гуногунранг барои диққат додан ба тартиби калимаҳо, ҷойгиршавӣ ва шакли феълҳои ёрирасон кӯмак мекунад. Ҳангоми машқи лексика дар мавзӯъҳои гуногун бозии анаграммаро истифода кардан мумкин аст. Дар ин машқ ҳарфҳое, ки калимаро ташкил мекунанд, омехта карда шудаанд ва донишҷӯён бояд онҳоро бо тартиби муайян ҷо ба ҷо кунанд. Дар рафти машқи мазкур донишҷӯён на танҳо худи калима, балки тарзи дурусти навишти онро ба хотир мегиранд.

Супоришҳое, ки дар онҳо дарёфт кардани ҷуфти калимаҳо (муродифҳо, калимаҳои муқобилмаъно, калимаҳо бо пешояндҳо ва ғ.), кушодани муаммо ё кроссворд талаб мешавад, таваҷҷӯҳи донишҷӯёнро ҷалб мекунад. Тарзҳои аз ҳама самарабахши кор бо лексика ва грамматика «Хатогиро пайдо кунед», «Матн бо фосилаҳо», «Тақсим шудан ба гурӯҳҳо», «Пур кардани фосилаҳо», «Сохтани нақшаҳо», «Бозиҳои лингвистӣ» ва ғ. мебошад.

Ҳангоми омӯзиши қироат ва хат истифодаи усулҳои «Муқаррар кардани мувофиқат», «Барқарорсозии матни вайроншуда», «Матн бо фосилаҳо», «Ҷудо кардани маълумоти зарурӣ», «Пур кардани фосилаҳо», «Ҷойгиршавии қисмҳои матн бо тартиби дуруст», «Дуруст/нодуруст», «Интихоби сарлавҳа ба матн», “ Иваз кардани калимаҳои ҷудошуда бо муродифҳо» ва ғ. истифода кардан мумкин аст.

Қайд кардан муҳим аст, ки ҳангоми кор бо матн аз луғатҳо ва маълумотномаҳо истифода кардан мумкин аст. Тавассути тахтаи интерактивӣ донишҷӯёнро бо тарзи дурусти тартиб додан ва сохтори мактубнависӣ, резюме, намунаи тақриз ва ғ. нишон додан мумкин аст.

Ҳангоми омӯзонидани нутқ супоришҳо аз қабили «Муқаррар кардани мувофиқат», «Таносуби ҷумлаҳо дар муколама», «Ҷумлаи нотамом» арзиши муҳими иртиботӣ доранд [4].

Як қатор намунаҳои истифодаи тахтаи интерактивӣ дар машғулиятҳои МОТ меорем. Ҳангоми кор бо мавзӯи «Шаҳри ман» донишҷӯён метавонанд ҷойҳои ҷолибу таърихии шаҳрро бевосита дар тахтаи интерактивӣ ишора карда метавонанд, ки пас аз он тартиб додани хатсайрҳои нисбатан муносибро барои экскурсияҳо тартиб додан имкон дорад. Натиҷаи ҳосилшударо дар хотира сабт кардан мумкин аст ва кор бо харита метавонад дар машғулияти минбаъда истифода шавад.

Ҳангоми муҳокимаи автобиографияи олимон ва ихтироъкорон ба лавҳ акси ҷоизадорони Нобелро овардан мумкин аст, ихтироъро бо насаби ихтироъкор ва санаи иътироъ мувофиқ карда, тасвир кардан мумкин аст.

Барои тартиб додани нутқи шифоҳӣ оиди мавзӯъҳои «Ҳаёти донишҷӯёни донишгоҳи мо», «Масъалаҳои экологии шаҳр ва кишвар», «Тозагӣ - гарави саломатӣ» нақшаҳои махсусро истифода кардан мумкин аст, ки барои ба хотир овардани лексикаи мувофиқ ва корро шавқовар гардонидан истифода мекунанд.

Кор бо тахтаҳои интерактивӣ барои инкишофи иқтидори эҷодии донишҷӯён ва малакаҳои кори даставӣ мусоидат мекунанд. Тавассути он «зарбаи зеҳнӣ», «мизи мудаввар», микроконфронс, тренинг ва намоиши презентатсияҳо Power Point-ро ташкил кардан мумкин аст. Туфайли имкониятҳои тахта донишҷӯён метавонанд натиҷаҳои лоиҳаҳои гурӯҳиро дар шакли зиндаи интерактив пешниҳод кунанд. Одатан, донишҷӯён бо маълумоте, ки дар речаи муқаррарӣ ба онҳо дилгиркунанда мебошад, эҷодкорона кор мекунанд. Барои ҷалби ҳамаи донишҷӯён ба кори фаъолона ба онҳо қоидаҳои умумии корро дар гурӯҳҳо (ҷуфтҳо) хотиррасон кардан зарур аст:

нисбати ҳамсабақон софдил бошед, баробар ба қувваи худ кор кунед;

ҳар як узви гурӯҳро бодиққат гӯш кунед;

сухани шахсони маърузакунандаро набуред;

мухтасар, фаҳмо сухан кунед, то ки ҳама имкони гуфтанро дошта бошанд;

ҳамдигарро дастгирӣ намоед, нонобаста ба ихтилофҳои зеҳнӣ;

ҳангоми рад кардани ғояи пешниҳодшуда, инро боадабона кунед, пешниҳоди ғояи алтернативиро аз хотир набароред;

аз номи гурӯҳ баромад кардан шараф аст, зеро шумо намояндаи ваколатдори гурӯҳ мебошед.

Инчунин шинос кардани донишҷӯён бо талаботҳои баҳодиҳии маърӯзаҳои онҳо: аҳамияти мавзӯъ, мутобиқати мундарича ба мавзӯи пешниҳодкарда, сохтори маърӯза, вижагиҳои пешниҳоди мавод, услуби мурочиат ба шунавандагон, саводнокии шифоҳӣ ва хаттӣ, риояи тартиби вақт, малакаи ҷавоб додан ба саволҳо ва ғ. муҳим аст.

Намудҳои зикршудаи корҳо барои инкишофи малакаҳои иртиботӣ, маҳорати ҳалли муштараки масъала, ташаккул додани таҳаммул нисбати афкори дигарон ва ағ. мусоидат мекунанд. Равоншиносон аҳамияти таълимро дар ҳамкорӣ қайд мекунанд, зеро ҳангоми ҳамкорӣ ва машварат, донишҷӯён таҷрибаи калони омӯзонидани ҳамдигарро мегиранд, ки ин яке аз усулҳои самараноки азхудкунӣ ва ба хотир гирифтани маводи таълимӣ мебошад.

Натиҷаҳои пурсиши донишҷӯён оиди таъсири тахтаи интерактивӣ ба самаранокии раванди таълим дар машғулияти забони тоҷикӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки воситаи мазкур дар онҳо як қатор эҳсосоти мусбиро ба вуҷуд меорад.

Доничшӯён афзалиятҳои зерини тахтаи интерактивиро қайд мекунанд:

сарфаи вақт;

баланд шудани ҳавасмандӣ;

инкишофи тахайюл ва иқтидори эҷодкорӣ;

инкишофи ҳисси боварӣ ба худ;

беҳтар шудани суръати омӯзиш;

азхудкунии беҳтари мавод;

бахотиргирии беихтиёри мавод;

танзими мавод, ҷудо кардани ҷиҳатҳои асосӣ ва дуюмдараҷа;

ҷалби ҳамаи донишҷӯён ба раванди таълим;

баланд шудани сатҳи давомот дар машғулият;

кор дар речаи дархат (онлайн)

мавҷуд набудани латта ва бӯр;

аз ҷиҳати экологӣ хуб будан (аз байни рафтани зарурати навиштани конспект, чоп ва нусхабардорӣ кардани маводҳо, мутаносибан сарфа кардани қоғаз, ки ба ҳифзи муҳити атроф саҳми худро ворид мекунад);

Норасоиҳо қайд шуданд:

пастшавии сатҳи босира;

хасташавӣ;

мушкил будани танзими тахта;

нуқсонҳо дар тасвир ҳангоми истифода;

имконияти корношиямии техникӣ;

арзиши баланд.

Ғайр аз он, омодакунии машғулият бо истифодаи тахтаи интерактивӣ - раванди душвор аст, ки кори иловагии ҷиддиро оиди ташаккул додани мавод дар шакли электронӣ пешбинӣ мекунад.

Инчунин яке аз мушкилиҳои истифодаи дастгоҳи мазкур аз ҷониби омӯзгорон бо зарурати ҳамқадами замон будан ва малакаҳои худро дар кор бо компутерҳои торафт пешрафта мунтазам такмил додан мебошад. На ҳар як омӯзгор омода аст вақти шахсии худро барои тағйир додани дастурҳои методии таҳияшуда сарф намояд.

Ҳамин тариқ, истифодаи тахтаи интерактивӣ дар машғулият хеле самараи калон меорад. Тахтаи интерактивӣ раванди таълими забони тоҷикиро нисбатан босуръат мегардонад ва дар машғулият бо як дастури таълимӣ маҳдуд нашудан ва ҷалб кардани захираҳои сершуморро имкон медиҳад. Машғулиятҳо нисбатан шавқовар ва ҷолиб мегарданд, ба раванди таълимӣ аз ҳисоби истифодаи воситаҳои аз ҳама муосири таълим гуногунӣ ворид мешавад.

Туфайли даст кашидан аз мел ва маркерҳо раванди таълим нисбатан қулай мегардад. Аёният ва имконияти муқоиса, мувофиқ кардан, сохтан, чен кардан дар шакли воқеӣ пешниҳод мешавад. Агар замимаҳои мутобиқ интихоб шаванд, тахтаи интерактивиро ба сифати воситаи истироҳат низ истифода кардан мумкин аст. Ғайр аз ин, истифодаи тахтаи интерактивӣ танҳо бо доираи машғулият маҳдуд намешавад. Тавассути он чорабиниҳои дигари беруназсинфиро гузаронидан мумкин аст: викторинаҳои кишваршиносӣ, брейн-ринг, озмуни ровиён, намоиши наворҳои тарбиявӣ ва ғ. Истифодаи ҳамаи барномаҳои таълимӣ имконияти ташкили фаъолияти таълимии донишҷӯёнро на танҳо дар машғулият, балки дар хона ҳам васеъ мегардонад.

Дар хулоса қайд менамоем, ки истифодаи тахтаи интерактивӣ ба тарзи қабули маълумоти аз ҷониби донишҷӯёни насли нав, ки ба намуди визуалӣ ва ҳавасмандии азназаргузаронии маълумот ниёз доранд, мувофиқат мекунад. Тибқи тадқиқотҳои олимон, одамон танҳо 20% маълумоте, ки мебинанд, 30% - чизе, ки мешунаванд, 50% он чизе, ки мебинанду мешунаванд ва 80% он чизе, ки якҷоя мебинанду мешунаванд, ба хотир мегиранд. Дар асоси маълумоти мазкур гуфтан мумкин аст, ки истифодаи тахтаи интерактивӣ метавонад сифати дониши донишҷӯёнро дучанду сечанд гардонад [5].

Ғайр аз ин тахтаи интерактивӣ - ин воситае мебошад, ки на танҳо кори омӯзгорро осон мекунад, балки низоми омодакунии кадрҳои соҳибихтисосро ба сатҳи куллан нав мебароранд. Маҳз тавассути истифодаи технологияҳои инноватсионӣ дар омӯзгор нақши куллан нав ташаккул меёбад, самаранокии омӯзиш ягон бешубҳа баланд мешавад [6].

Аммо фаромӯш набояд сохт, ки тахтаи инетрактивӣ - воситаи мӯъҷизаноке нест, ки ҳамаи мушкилотро дар як лаҳза ҳаллу фасл мекунад. Тахта наметавонад комилан омӯзгорро иваз кунад. Ҳама гуна машғулият бо истифодаи тахтаи интерактивӣ бояд нақшаи аниқ ва сохтор дошта бошад, ба ҳадафҳо ва натиҷаҳои муайян расонад. Дар натиҷа маҳз аз кӯшиш ва тахайюли омӯзгор вобаста аст, ки то кадом андоза ҳамаи имкониятҳои дастгоҳи мазкур пурра ба кор андохта мешавандю

АДАБИЁТ

1. Мачнева Л.Ф., Мороз В.В. Истифодаи тахтаи инетрактивӣ дар таълими забони хориҷӣ // Масъалаҳои мубрами татбиқи стандартҳои таълими насли нав дар шароити донишгоҳҳо: маводҳои Конфронси умумируссиягии илмӣ-амалӣ - Оренбург: ОГУ, 2011. - С.702-705. бо забони русӣ.
2. Перунова А.В. Тахтаи интерактивӣ чун воситаи баланд намудани ҳавасмандагардонӣ дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ [Захираи электронӣ] // Тадқиқотҳои гуманитарии илмӣ Гума. - 2014. - № 10. - URL: http://human.snauka.ru/ 2014/10/8040 (санаи мурочиат: 24.09.2015).
3. Калитин С.В. Тахтаи интерактивӣ. Таҷрибаи истифодаи самаранок дар мактабҳо, коллеҷҳо ва мот . СилсилаКурси элективӣ. Таълими профилӣ. - М.: СОЛОН-Пресс, 2013. - 192 с. бо забони русӣ

4. Зубрилина И.В. Истифодаи тахтаи интерактивӣ дар дасрҳои забони хориҷӣ [Захираи электронӣ] // Сомонаи ҳахсии омӯзгори забони англисӣ Зубрилина И.В.. - URL: http://inesszubrilina.ucoz.ru/index/ispolzovanie_interaktivnoj_doski/0-5 (санаи мурочиат: 06.06.2015).
5. Каримова Я.Г. Усулҳои инноватсионии таълим тавассути истифодаи тахтаи интерактивӣ ва флипчартҳо чун воситаи ҳавасмандагардонии хонандагон // Педагогикаи эҷодкорона. - 2011. - № 3. - С. 94-99. бо забони русӣ
6. Янченко М.С., Ермолаева В.В. Истифодаи тахтаҳои интерактивӣ// Олими ҷавон. - 2014. - № 5. - С. 26-29. бо забони русӣ
7. Истифодаи таҷҳизоти интерактивӣ дар раванди таълим: Маҷмӯи маводҳои методӣ/Тарт. Т.В.Лазикина. –СПб.: ГОУ ДПО ЦПКС «Региональный центр оценки качества образования и информационных технологий». 2007. -100 с. бо забони русӣ
8. Тахтаҳои интерактивии электронии SmartBoard –технологияҳои нав дар таълим. -/ http://www.smartboard.ru/. бо забони русӣ

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРАКТИВНОЙ ДОСКИ НА ИНОСТРАННОМ ЯЗЫКЕ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ

Статья посвящена проблеме обучения иностранному языку с помощью интерактивных досок в контексте модернизации образования. В нем дается краткий обзор некоторых методов использования досок в классах иностранного языка в высшей школе, направленных на повышение мотивации студентов и более эффективное изучение языка.
Ключевые слова: *интерактивная доска, информационные технологии, визуализация, мотивация, сотрудничество, самообразование.*

THE USE OF INTERACTIVE WHITEBOARDS IN HIGHER SCHOOL FOREIGN LANGUAGE CLASSROOMS

The article is devoted to the problem of foreign language teaching by means of interactive whiteboards in the context of education modernization. It gives a brief review of some methods of using whiteboards in higher school foreign language classrooms aimed at increasing students» motivation and more efficient language learning.
Keywords: *interactive whiteboard, information technologies, visualization, motivation, collaboration, self-education.*

Сведение об авторе:

***Рахматова Муаттар Мукимовна** - кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры государственного языка и социологии Политехнического института Таджикского технического университета им. М.С. Осими E-mail: rahmatova1972@mail.ru*

About the author

***Rahmatova Muattar Mukimovna** - Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer, Department of State Language and Sociology, Polytechnic Institute of Tajik Technical University named after MS Osimi E-mail: rahmatova1972@mail.ru*

МАКТАБҲОИ ОЛӢ ВА ПРОБЛЕМАИ ТАШКИЛИ ТАЪЛИМИ ИНТЕРАКТИВИИ ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ

Одинаев К.Б.

Донишоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Масъалаи ташкил ва ба роҳ мондани таълими интерактивӣ имрӯзҳо дар ҷаҳони муосир хеле рӯзмарра ва муҳиму арзишманд аст.

Чуноне ки муҳаққиқон Л.А.Гаффорова ва Ф.Т.Солиева зикр кардаанд, «Забони аглисӣ забони байналмиллалӣ ҳисоб мешавад, ки барои ҳар як мутахассис дар вазифаҳои минбаъдаи он заурур мебошад» [1, с.5-6].

Низоми педагогӣ танҳо дар сурати иҷрои шароити муайян метавонад муваффақона фаъолият ва рушд кунад. Вижагии хоси мафҳуми «шароити педагогӣ» аз он иборат аст, ки он унсурҳои тамоми ҷузъҳои раванди таълим ва тарбияро фаро мегирад: ҳадафҳо, мундариҷа, усулҳо, шаклҳо, воситаҳо. Дар айни замон, муваффақияти ташаккули салоҳиятҳо ва сифатҳои аз ҷиҳати касбӣ муҳими донишҷӯро он шароитҳои педагогие муайян мекунанд, ки метавонанд самаранокии раванди ташаккули онҳоро таъмин кунанд. Бо шартҳо мо шароит ва омилҳоеро дар назар дорем, ки ба ягон раванди воқеият таъсир мерасонанд. Ба худии худ ҳамчун сабабҳои рӯйдодҳо амал накардан, шароити педагогӣ таъсири сабабро афзоиш медиҳад ё суст мекунад. Аз ин нуқтаи назар, шартҳо омилҳо, ҳолатҳо, маҷмӯи тадбирҳо мебошанд, ки дараҷаи самаранокии фаъолияти низоми педагогӣ ба онҳо

вобаста аст. Шартҳои педагогии таълими интерактивии забони хориҷӣ маҷмӯи омилҳои ба ҳам алоқамандро барои татбиқи фаъолияти якҷояи таълимии омӯзгор ва донишҷӯён ифода мекунанд, ки барои ташаккули самараноки салоҳияти иртиботӣ-муоширатии забони хориҷӣ дар донишҷӯён, ҳамчунин ташаккули сифатҳое мебошанд, ки барои донишҷӯён барои ба даст овардани муваффақият дар фаъолияти касбии худ муҳим мебошанд. Шакли таълими интерактивӣ ифодаи берунии фаъолияти якҷояи омӯзгор ва донишҷӯён, ҷанбаи ташкилии он мебошад. Ҳангоми асоснок кардани маҷмӯи шароит ва шаклҳои таълими интерактивӣ, мо на танҳо аз таҳлили ҳуҷҷатҳо ва маъхазҳои назариявӣ, ки заминаи тағйир додани таҷрибаи таълимиро дар донишгоҳ муқаррар кардаанд, балки аз таҳлили таҷрибаи таълими забони хориҷӣ дар ДДК ба номи А.Рӯдакӣ, ҳамчунин натиҷаҳои пурсишномаҳои омӯзгорон ва донишҷӯён пеш рафтем.

Ба ақидаи муҳаққиқи тоҷик Лутфуллоева П., «Дар методикаи таълими забонҳои хориҷӣ воситаҳои пешакии рушди қобилиятҳои иртиботӣ-муоширатӣ (коммуникатсионӣ) маълуманд… Аммо саволе пайдо мешавад, ки зарфияти технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ барои рушди салоҳияти иртиботии дигарзабонаи донишомӯзон чӣ гунна истифода гардад,чӣ гунна ба рафти омӯзиши забони хориҷӣ технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсиониро ворид намоем, китаркибан ба мақсад мувофиқ бошанд,ки дарсу машғулият шавқовар, соҳиби тобиши рангӣ гардад ва зимнан сохтори мантиқии он шикаста нагардад?» [3, с.59]

Тағйир додани ҷойгоҳи салоҳияти забонҳои хориҷӣ дар тайёрии касбии мутахассиси муосири гуманитарӣ. Ин муқаррарот ба талаботи ҷавобгӯ ба талаботи муосир аз ҷониби корфармоён ва шароити бозор вобаста аст. Агар қаблан, ҳангоми тайёр кардани масалан муҳандис, салоҳияти забони хориҷӣ ба қадри кофӣ маҳдуд дониста мешуд, асосан танҳо тарҷума ва хондани матнҳои гуманитарӣ имрӯз, дар шароити муосири ошкорбаёнӣ ва ҳамкорӣ, ҳаракатҳои академӣ ва касбӣ, зарурати васеъ кардани фаҳмиши салоҳияти забонҳои хориҷӣ ба миён меояд. Дар айни замон, он қобилияти муошрати касбӣ ва иҷтимоӣ, қобилияти муколама дар мавзӯъҳои умумӣ ва илмӣ, маърӯзаҳо ва презентатсияҳо, ҳамчунин иртиботи хаттии дорои вижагии касбӣ ва шахсиро фаро мегирад. Ин маънои онро дорад, ки салоҳияти забони хориҷӣ ҷузъи зарурии муошрати касбӣ ва шахсӣ мегардад ва аз ин рӯ усули интерактивии ташаккулро талаб мекунад.

Тағйир додани мундариҷа ва моҳияти салоҳияти забонҳои хориҷӣ дар самти таҳкими тамоюли иҷтимоии он.

Ҷузъи муҳими тағйир додани мундариҷа ва моҳияти салоҳияти забони хориҷӣ самти иҷтимоии он мебошад. Он имконоти иртиботӣ-муоширатии мутахассисро дар назар дорад, ки донистани забони хориҷӣ дар соҳаҳои иҷтимоӣ, ҳамарӯза, корӣ ва илмӣ-техникиро дар назар дорад. Ҳамин тариқ, мӯҳтавои салоҳияти забонҳои хориҷӣ на танҳо дар донистани ҷанбаҳои сарфунаҳвӣ (грамматикӣ) ва луғавии забон ва қобилияти дуруст, оқилона ва возеҳ баён кардани фикрҳои худ, сохтани нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ, балки ҳамчунин дар қобилияти таҳлили мушкилоти дорои аҳамияти иҷтимоӣ, дарёфти иттилооти зарурӣ, фаъолона дохил шудан аст. Набудани салоҳияти забони хориҷӣ метавонад ба кам ва маҳдуд шудани доираи тамосҳои мутахассис, танг шудани доираи робитаҳои иҷтимоии ӯ оварда расонад, ки маънои онро дорад - ба маҳдудияти соҳаи шахсӣ ва аз байн рафтани малакаҳои касбӣ.

Тағйир додани ҷойгоҳ ва мундариҷаи салоҳияти забонҳои хориҷӣ боиси истифодаи шаклҳо ва усулҳои ғайрианъанавӣ, фаъол (интерактивӣ) ташкили раванди таълим дар донишгоҳ мегардад. Онҳо ҳамкории наздики ҳамаи иштирокчиёни фаъолияти таълимӣ, мавқеи мавзӯии донишҷӯён, фаъолияти баланд ва ҳавасмандии онҳоро барои омӯхтани забони хориҷӣ фаро мегиранд.

Тақвияти нақши усулҳо ва шаклҳои фаъол (интерактивӣ) ва захираҳои таълимии онҳо дар азхудкунии забони хориҷӣ.

Имрӯзҳо шаклҳо ва усулҳои фаъоли (интерактивии) таълим дар ҳама марҳилаҳои таълим бештар талабот пайдо мекунанд. Ин дар он аст, ки ҳамкории омӯзгор ва донишҷӯ дар мактабҳои олии муосир ғайридидактикӣ мешавад: на танҳо омӯзгор метавонад ба донишҷӯ таълим диҳад, балки донишҷӯ ҳамчунин метавонад ба омӯзгор чизе омӯзонад. Аз ин рӯ, усулҳои интиқолӣ бо мавқеи ғайрифаъоли донишҷӯ ва фаъолияти репродуктивии онҳо на танҳо кӯҳна мешаванд, балки бо муносибат ва ангезаҳои нави донишҷӯён, ки на танҳо ба худи дониш, балки ба тарзи ба даст овардани он манфиатдоранд, зиддият мекунанд. Ба ибораи дигар, таҷрибаи таълимии донишҷӯ на танҳо бо дониши нав, балки бо усулҳои ба даст овардани он низ ғанӣ мегардад. Гузашта аз ин, дар ҷомеаи демократии мо муҳассилин ба ҳамкории зичтари демократӣ бо омӯзгор меафзоянд, ки ин ҳам дар ҷустуҷӯи шаклҳои нави кори синфӣ ва берунаазсинфӣ оғоз менамояд.

Омӯзиши муносибати омӯзгорон ва донишҷӯён ба усулҳо ва шаклҳои фаъол (интерактивӣ) -и таълим.

Дар асоси натиҷаҳои пурсиш маълум гардид, ки усулҳо ва воситаҳои таълими интерактивӣ дар амалия хеле душвор ва бо қувваи гуногун ҷорӣ карда мешаванд. Фикрҳои омӯзгор он дар бораи самаранокӣ ва маҳсулнокии усулҳои фаъол (интерактивӣ) тақсим карда шуданд. Баъзе омӯзгорон чунин мешуморанд, ки шаклҳо ва усулҳои интерактивии таълим ба самаранокии азхудкунии салоҳияти иртиботӣ-муоширатии забони хориҷӣ таъсири мусбат мерасонанд («натиҷаи таълими интерактивӣ азхудкунии бошуурона, пурмазмуни мундариҷаи мавзӯъ мебошад»). Қисми дигари омӯзгорон ин усулҳоро нокифоя ва бесамар меҳисобанд ва онҳоро «... бозӣ, фароғат, ки бевосита бо ҳалли масъалаҳои таълими касбӣ алоқаманд нестанд», меноманд. Бояд зикр кард, ки аксарияти мутлақи донишҷӯён ба истифодаи усулҳои фаъоли (интерактивӣ)-и таълим дар синфҳо муносибати мусбӣ изҳор мекунанд. 98% донишҷӯёни пурсидашуда посух доданд, ки ба онҳо маъқул аст «ҳангоми ҳамкорӣ бо омӯзгор ва дигар донишҷӯён таҳлил, мулоҳиза рондан ва кӯшиш кардани мушкилотро якҷоя ҳал кардан».

Таҳлили таҷрибаи инноватсионии таълими забони хориҷӣ дар донишгоҳ.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ яке аз донишгоҳҳои пешрафтаи миллии таҳсилотӣ ва таҳқиқотии Ҷумҳурии Тоҷикистон аст ва робитаҳои мустаҳками байналмилалӣ дорад. Аз ин рӯ, донишгоҳ ба татбиқи фаъоли шаклҳо ва усулҳои муосири инноватсионии таълим, аз ҷумла забони хориҷӣ (англисӣ) манфиатдор аст. Масалан, дар таҷрибаи таълими забони хориҷӣ шаклҳои зерини интерактивӣ ва методҳои таълим истифода мешаванд: таълими мустақил, таълими лоиҳавӣ, усули қазия, таълими электронӣ. Ин шаклҳо аз озмоиши замон гузашта, самаранокии худро на танҳо дар ташаккули салоҳиятҳои фаннии забонҳои хориҷӣ, балки аз ҷиҳати рушди маърифатӣ, иҷтимоӣ, иртиботӣ-муоширатии донишҷӯён низ тасдиқ карданд.

Бо назардошти муқаррароти зикршуда, ҳамчунин таҳлили амалияи таълими забони хориҷӣ дар ДДК ба номи А.Рӯдакӣ ба роҳ монда шудааст.

Дар ДДК ба номи А.Рӯдакӣ маҷмӯи зерини шарту шароити омӯзгориро барои таълими интерактивии забони англисӣ дар донишгоҳи гуманитарӣ муҳим меҳисобанд.

Шарти аввал. Фаъолгардонии фаъолияти таълимӣ ва касбии донишҷӯён дар раванди таълимии донишгоҳ бо сабаби ҳавасмандии мусбии донишҷӯён ба фаъолияти касбии забонҳои хориҷӣ, ки дар намудҳои гуногуни фаъолият ба амал бароварда мешаванд, ба монанди: истеҳсолӣ, ташкилӣ ва мудирият, таҳқиқот ва таррохӣ. Барои амалисозии фаъолияти касбии оянда ба донишҷӯён лозим аст, ки салоҳиятҳои касбии дар солҳои аввали таҳсил ташаккулёфтаро азхуд кунанд ва ба азхуд намудани дониши ибтидоии забони хориҷӣ (англисӣ) ва омодагӣ ба фаъолияти касбӣ таъсири калон расонанд. Маҳз дар ду соли аввал фанни «Забони хориҷӣ» ба раванди таълим ворид карда мешавад. Сарфи назар аз он, ки забони хориҷӣ фанни асосӣ нест, балки як фанни таҳсилоти умумӣ мебошад, донишҷӯ бояд салоҳиятҳои забони хориҷиро ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи салоҳиятҳои касбӣ барои муваффақона амалӣ намудани фаъолияти касбии оянда азхуд кунад: қобилияти хондан ва фаҳмидани матнҳои гуногун бо забони хориҷӣ, озодона баён кардани ақидаҳои худ, муколама ва полилог, қарорҳои худро баҳс кунанд, матнҳоро дар жанрҳои гуногун бо назардошти меъёрҳои форматонӣ, ки дар кишвари забони ҳадаф қабул шудаанд, эҷод кунанд, стратегияҳои асосии кор бо матнҳои аслии дорои табиати мухталифро, ки дар барнома пешбинӣ шудааст, истифода баранд, дар раванди суханронӣ ва навиштан ба забони хориҷӣ малакаҳои зарурии ҷуброниро истифода баранд, дар нишонгузорҳои иҷтимоию фарҳангии муҳити забонҳои худ ва хориҷӣ сайр кунанд **[4, с.9].**

Ҳамин тариқ, ҳангоми азхуд кардани ин салоҳиятҳо, донишҷӯ имкон пайдо мекунад, ки аз адабиёти хориҷӣ озодона истифода барад (яъне хонад, фаҳмад ва тарҷума кунад), бо дастурамалҳои таҷҳизоти гуногуни моддию гуманитарӣ шинос шавад, бо мутахассисони хориҷӣ муошират кунад ва мубодилаи таҷриба кунад, мақолаҳои илмӣ нависад, бо забони хориҷӣ барои маҷаллаҳои касбӣ ва илмӣ иҷро кунад. Аммо, донишҷӯи хурдсоли омӯзандаи забони хориҷӣ то ҳол вижагиҳои фаъолияти касбии ояндаро суст дарк мекунад, аз ин рӯ, иҷрои ин шарт дар назар дошта шудааст:

-пайваст кардани маводи омӯхташуда бо фаъолияти амалии оянда;

-мутобиқати мундариҷаи таълим бо самтҳои асосии рушди илм ва техника;

-қобилияти қонеъ кардани манфиатҳои маърифатии донишҷӯён;

-равона кардани раванди таълим ба рушди мустақилияти донишҷӯён ва масъулият барои натиҷаҳои фаъолияти онҳо;

-дохил кардани ангезаи беруна ва дохилии фаъолият;

-омӯзиши инъикосӣ, дарки бошуурона ва интиқодии амалҳои тарбиявӣ, ангезаҳо, сифат ва натиҷаҳои онҳо аз ҷониби омӯзгор ва донишҷӯён.

Шарти дуюм. Тағйир додани мавқеи омӯзгор аз роҳбар ба вазифаи дугонаи ташкилотчӣ-иштирокчии чорабиниҳои якҷояи таълимӣ бо донишҷӯён. Аз як тараф, фаъол сохтани фаъолияти таълимии касбии донишҷӯён дар раванди таълим тағйир додани нақш ва мавқеи омӯзгорро талаб мекунад. Аз тарафи дигар, дар ҳуҷҷатҳо, масалан, дар матни «Амсилаи муосири таҳсилот», ки ба ҳалли масъалаҳои рушди инноватсионӣ нигаронида шудааст, зарурати тағйир додани технологияҳои таълимӣ ва нақши омӯзгор, ташаккули омодагӣ ва қобилияти ӯ ҳамчун мушовир, ташкилотчии фаъолияти мустақилонаи донишҷӯёнро таъкид мекунад.

Дар таълими анъанавӣ нақши омӯзгор аз ташкили робитаи тарафҳои фаъол ва пассив иборат аст, дар ин ҷо омӯзгор «мекӯшад, ки муҳассилинро бо маҷмӯи меъёрии донишҳои омода пурра кунад, аксар вақт аз усули маъмултарини фаҳмондадиҳӣ ва тасвирӣ истифода мекунанд, ки танҳо аз ёд кардан ва таҷдиди донишро талаб мекунад. Дар амсилаи авторитарии ташкили фаъолияти муштарак [5,с.15] омӯзгор дар мавқеи роҳбар ва донишҷӯён дар мавқеи иҷрокунандаи талабот ва меъёрҳои ӯ қарор доранд. Таълими интерактивӣ нақши омӯзгор ва ҷойгоҳи ӯро дар раванди таълим ба таври назаррас тағйир медиҳад. Шумораи омӯзгорон аз марказӣ ва азим будан қатъ мешавад: вай танзимгари раванд мешавад, ташкили умумии онро таъмин менамояд, вазифаҳои заруриро ба нақша мегирад, саволҳо ва мавзӯъҳоро барои муҳокимаи оянда дар гурӯҳҳо таҳия менамояд, машваратҳо мегузаронад, ҳамчунин вақт ва тартиби барномаи ба нақша гирифташударо назорат мекунад. Дар ин ҳолат, амсилаи роҳбарӣ ё шарикии фаъолияти муштарак дар синф ташкил карда мешавад. Омӯзгор, ки дар мавқеи ташкилотчӣ-иштирокчии фаъолияти муштарак қарор дорад, ҳатман бо ташаббусҳои таълимии донишҷӯён (хоҳишҳо, манфиатҳо, дархостҳо, интизориҳои онҳо) кор мебарад, ба рушди ин ташаббусҳо дар амалҳои мустақили тарбиявӣ мусоидат мекунад, инъикоси фаъолиятро ташкил менамояд.

Истифодаи шаклҳо ва усулҳои интерактивии таълим дар раванди таълим дар донишгоҳ инҳоро фаро мегирад:

-услуби рафтори демократии омӯзгор ва донишҷӯён, ки ба муносибатҳои боэътимод ва мусбат асос ёфтааст;

-татбиқи амсилаи роҳбарӣ ва шарикии ҳамкории омӯзгор ва донишҷӯён;

-истифодаи фаъолонаи тасвирҳо, мисолҳо ва омилҳои равшан ва такя ба дониш ва таҷрибаи шахсии донишҷӯён;

-гуногунии шаклҳо ва усулҳои пешниҳоди иттилоот, шаклҳои фаъолияти донишҷӯён, ҳаракатнокии онҳо;

-иртибот ва муоширати гуногунҷабҳа бо забони хориҷӣ, ки ҳадафи он қабул ва тавлиди маълумоти саҳеҳест, ки барои ҳамаи иштирокчиён яксон ҷолиб аст;

-такя ба мундариҷаи таҳсилоти сатҳи қаблии таълим - мактаб, коллеҷ, литсей.

Донишҷӯён дар ҷавобҳои худ ба саволҳои пурсиш зикр мекунанд, ки таваҷҷӯҳ ва ҷалб ба раванди таълим ҳангоми истифодаи шаклҳо ва усулҳои гуногуни ҳамкории худи донишҷӯён, донишҷӯён ва омӯзгор меафзоянд ва ҳамчунин таъсири мусбии муносибатҳои боэътимод ва мусбати байни донишҷӯён ва омӯзгорро таъкид мекунанд.

Шарти сеюм. Истифодаи усулҳо ва шаклҳои интерактивии гузаронидани машғулиятҳои омӯзишӣ. Нақши тағйирёфтаи омӯзгор, ки фаъолияти бештари донишҷӯёнро дар раванди таълимӣ ва омӯзгорӣ дар назар дорад, зарурати истифодаи усулҳо ва шаклҳои махсуси интерактивиро тақозо мекунад, ки ба фаъолияти бештар, мустақилият ва ҳавасмандии донишҷӯён оварда мерасонанд. Усули интерактивӣ роҳи ташкили фаъолияти якҷояи таълимӣ буда, шакл ифодаи берунии он мебошад.

Дар байни ин шаклҳо инҳоянд: кор дар гурӯҳҳои хурд; вазифаҳои эҷодӣ; муҳокима; омӯхтан ва мустаҳкам кардани маводи нав дар лексияи интерактивӣ (лексия-сӯҳбат, лексия бо таҳлили ҳолатҳои мушаххас, лексия-мубоҳиса, лексия бо хатогиҳои пешакӣ пешбинишуда, мини-лексия); гуфтугӯи эвристикӣ; бозиҳои таълимӣ (симулятсияҳо, бозиҳои нақшофарӣ, бозиҳои корӣ ва бозиҳои таълимӣ); муҳокима ва ҳалли мушкилот («ҳамлаи зеҳнӣ», «дарахти тасмим», «таҳлили парванда», «гуфтушунид ва миёнаравӣ», «нардбонҳо ва морҳо»); лоиҳаҳои иҷтимоӣ ва дигар усулҳои таълими беруназсинфӣ (саёҳатҳо, тамошо ва муҳокимаи видеоҳо, даъвати мутахассис, намоишҳо).

Ба назари мо, курси таълимии электронӣ шакли махсуси таълими интерактивӣ мебошад. Ҳамчун як шакли таълими интерактивӣ бо он хос аст, ки иштирокчиён дар муҳити маҷозии таълимӣ кор мекунанд; омӯзгор дар мавқеи модератор, коршинос ва донишҷӯён дар навбати худ дар мавқеи

иштирокчӣ мебошанд. Курси таълими электронӣ як манбаи электронии таълимӣ мебошад, ки барои такмил додани раванди таълим дар муассисаҳои таълимии таҳсилоти умумӣ, махсус ва касбӣ пешбинӣ шудааст ва ҳамчунин барои ташкили кори мустақилонаи донишҷӯён дар доираи барномаҳои гуногуни таълимӣ, аз ҷумла барномаҳое, ки ба идомаи таҳсил равона шудаанд, пешбинӣ шудааст. Курси электронӣ тамоми вазифаҳои асосии методологии нашрияҳои электрониро иҷро мекунад: намоиш, назорат, амсиласозӣ, тақлид, маълумотнома, вазифаҳои симулятор. Аз нуқтаи назари технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ-муоширатӣ, курси электронӣ низоми иттилоотӣ (татбиқи нармафзор) мебошад, ки ҳадафи мураккаб дорад, ки бо ёрии барномаи ягонаи компютерӣ (бидуни истифодаи расонаҳои коғазӣ) имконоти дидактикии воситаҳои ТИК-ро дар тамоми марҳилаҳои давраи дидактикии раванди таълим татбиқ мекунад [2, с.1].

-изҳороти вазифаи маърифатӣ;

-пешниҳоди маводи зарурии таълимӣ;

-ташкили истифодаи донишҳои ибтидоӣ бадастомада (ташкили фаъолият оид ба иҷрои вазифаҳои инфиродӣ, ки дар натиҷаи он донишҳои илмӣ ташаккул меёбанд);

-фикрҳо, назорати фаъолияти донишҷӯён;

-ташкили омодагӣ ба фаъолияти минбаъдаи таълимӣ (пешниҳоди роҳнамо барои худомӯзӣ, алахусус барои хондани адабиёти иловагӣ).

Гузашта аз ин, курси электронӣ сикли дидактикии раванди таълимро пайваста ва мукаммал мекунад, он маводи зарурии назариявӣ медиҳад, фаъолияти таълимиро ташкил ва назорат мекунад ва воситаи муносиби баҳодиҳии сатҳи дониш мебошад. Курси электронӣ фаъолияти ҷустуҷӯи иттилоотии донишҷӯёнро фаро мегирад, ки амсилаионӣ ва амсиласозии математикиро бо визуализатсияи компютерӣ ва вазифаҳои хидматрасонӣ фаро мегирад. Ҳар як курси таълими электронӣ метавонад ба талаботи донишомӯзи мушаххас мутобиқ карда шуда, раванди таълимро фардӣ гардонад ва ба ин васила самараноктар гардонад. Курси электронӣ имкон медиҳад, ки фарқияти байни донишҷӯён, аз ҷумла фарқи дарки маводи таълимиро ба назар гиред.

Усулҳои муосири таълими интерактивӣ аз мисолҳои омӯзишӣ, омӯзиши мустақилият ва лоиҳаҳо иборатанд.

АДАБИЁТ

1. Гапарова Л.А. Салиева Ф.Т. Использование интенсивных игровых технологийпри коммуникативном изучении иностранных языков/ Л.А.Гапарова,Ф.Т.Салиева [Текст].- Наука и инновация, №1,2013 (3).- с/ 6 (саҳ.5-10)
2. Кашлев, С. С. Технология интерактивного обучения / С. С. Кашлев. - Минск, 2005. - 196 с.
3. Лутфуллоева П. Использование информационно-коммуникационных технолгий на уроках английского языка./ П.Лутфуллоева. [Текст].- Наука и инновация.Д., 2015.-№1-2.(12).- С.59 (саҳ.59-64
4. Полат, Е. С. Метод проектов : типология и структура // Лицейское и гимназическое образование. - 2002. - № 9. - С. 9-17
5. Прозументова, Г. Н. Стратегия и программа гуманитарного исследования образовательных инноваций / Г. Н. Прозументова // Переход к Открытому образовательному пространству. Ч. 1. Феноменология образовательных инноваций : коллективная монография / под ред. Г. Н. Прозументовой. - Томск : Изд-во Томск. унта, 2005. - С. 15-138
6. Саидов, С.А.Хусусиятҳои педагогии истифодаи технологияҳои компютерӣ дар таълими мактабӣ/С.А.Саидов.-Душанбе, 2018.
7. Саидов,С.А.Педагогические особенности применения компьютерных технологий в школьном обучении: на материале уроков русского языка в средней школе с таджикским языком обучения/С. А. Саидов.[Текст]: Автореф. дисс.. канд. пед. наук. -Душанбе, 2012-24с.
8. Сайфуллаев Х.Г. Педагогические условия формирования лингвосоциокультурной компетенции студентов в полиэтнических группах педагогических вузов Республики Таджикистан (на материале немецкого языка) /Х.Г.Сайфуллоев [Текст]: Дис. … д-ра пед.наук. –Душанбе, 2014. –306 с.
9. Сайфуллоева З.Х. Теория и практика формирования коммуникативной компетентности студентов в условиях поликультурной образовательной среды (при обучении двум иностранным языкам). З.Х. Сайфуллоева. [Текст]: Дис. … д-ра пед.наук. – Душанбе, 2018. -285 с.
10. Шарифов, Ҷ. Ш. Татбиқи методҳои фаъоли таъдим/Ҷ.Ш. Шарифов.[Матн]:–Донишгоҳи давлатии Қурғон-теппаа, «Шафақ»» 2003-С. 1-2.
11. Шарифов, Ф. Назария ва амалияи таълими байниҳамдигарӣ дар марҳилаи авали мактаби миёна/Ф. Шариофв. [Матн]:-Д., 1997.
12. Шарифов, Ф. Педагог – ин кори эҷодӣ/Ф. Шарифов.[Матн]: - Душанбе, 1984.
13. Шукуров, М., Эшончонов, А., Рахмонов А. Методикаи забони тоҷикӣдарсинфҳоиибтидоӣ.[Матн]: - Сталинобод: НДТ, 1956. - 232с.

ВЫСШИЕ ШКОЛЫ И ПРОБЛЕМА ОРГАНИЗАЦИИ ИНТЕРАКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Статья посвящена вопросам, связанным с требованиями и особенностями интерактивного обучения при изучении иностранных языков.

По мнению автора, педагогическая система может функционировать и успешно развиваться лишь при соблюдении определенных условий. Особенность понятия «педагогические условия» заключается в том, что оно охватывает все элементы образовательного процесса: цели, содержание, методы, формы, средства. При этом успешность развития профессионально важных компетенций и качеств студента определяется педагогическими условиями, способными обеспечить эффективность процесса их формирования. Под терминами мы подразумеваем условия и факторы, влияющие на любой процесс реальности. Неспособность действовать самостоятельно как причина событий увеличивает или уменьшает педагогическое влияние причины. С этой точки зрения условия - это факторы, случаи, комплекс мер, от которых зависит степень эффективности педагогической системы. Педагогические условия интерактивного обучения иностранному языку представляют собой совокупность взаимосвязанных факторов для реализации совместной учебной деятельности преподавателей и студентов, направленной на эффективное развитие коммуникативной компетенции иностранного языка у студентов, а также формирование качеств. преуспеть в своем профессионализме важно.

Автор добавляет, что электронный курс представляет собой непрерывный и всеобъемлющий дидактический цикл образовательного процесса, он предоставляет необходимый теоретический материал, организует и контролирует учебный процесс и является подходящим инструментом для оценки уровня знаний. Электронный курс охватывает действия студентов по поиску информации, включающие моделирование и математическое моделирование с компьютерной визуализацией и служебными задачами.

Обобщая свои взгляды, автор приходит к выводу, что каждый курс электронного обучения можно адаптировать к потребностям конкретного студентов, индивидуализировать процесс обучения и, таким образом, сделать его более эффективным. Электронный курс позволяет учитывать различия между студентами, в том числе разницу в понимании учебных материалов.

Ключевые слова: *английский язык, обучение, студент, информация, уровень знаний, дидактика, требования, эффективность, интерактивное обучение, формирование, процесс обучения, модель, педагогические условия.*

THE PROBLEM OF ORGANIZING INTERACTIVE TEACHING OF FOREIGN LANGUAGES IN HIGHER EDUCATION

The article is devoted to issues related to the requirements and features of interactive learning in the study of foreign languages.

According to the author, the pedagogical system can function and develop successfully only if certain conditions are met. The peculiarity of the concept of «pedagogical conditions» is that it covers all elements of the educational process: goals, content, methods, forms, means. At the same time, the success of the development of professionally important competencies and qualities of a student is determined by pedagogical conditions that can ensure the effectiveness of the process of their formation. By terms we mean conditions and factors that influence any process of reality. The inability to act independently as a cause of events increases or decreases the pedagogical influence of the cause. From this point of view, conditions are factors, cases, a set of measures on which the degree of effectiveness of the pedagogical system depends. The pedagogical conditions of interactive teaching of a foreign language are a set of interrelated factors for the implementation of joint educational activities of teachers and students, aimed at the effective development of the communicative competence of a foreign language in students, as well as the formation of qualities. excelling in your professionalism is important.

The author adds that the e-course is a continuous and comprehensive didactic cycle of the educational process, it provides the necessary theoretical material, organizes and controls the educational process and is a suitable tool for assessing the level of knowledge. The electronic course covers the actions of students to search for information, including modeling and mathematical modeling with computer visualization and office tasks. Summarizing his views, the author comes to the conclusion that each e-learning course can be adapted to the needs of specific students, individualize the learning process and thus make it more effective. The e-learning course allows for differences between students to be taken into account, including differences in understanding

of teaching materials.

Keywords: *English, teaching, student, information, level of knowledge, didactics, requirements, efficiency, interactive learning, formation, learning process, model, pedagogical conditions.*

Сведения об авторе:

Одинаев Комрон– *Докторант(PhD) 2-го курса кафедры методика преподавания английского языка Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Адрес: 734003, РТ, г.Душанбе, ул. Рудаки - 121 Тел: (+992)987657262*

About the author:

Odinaev Komron– *2nd Doctor Degree (PhD) of the chair of teaching methodology of English Language Tajik State Pedagigical University named after S. Ayni. Address: 734003, RT, Dushanbe, p.Rudaki,-121 Phone: (+992) 987657262*

УДК: 378.1.

АУДИРОВАНИЕ В АСПЕКТЕ НАЦИОНАЛЬНО ОРИЕНТИРОВАННОЙ СПЕЦИФИКИ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Стаценко Ю.Ю.

Филиал Московский государственный университет им. М.В.Ломоносова в г. Душанбе

В условиях современности неоспорим факт естественных партнерских отношений Таджикистана и международного сообщества. Комфорт взаимовыгодного сотрудничества, осуществляемого по многим направлениям (политика, экономика, образование, наука, культура, здравоохранение), безусловно, зависит от языковой подготовки специалистов, участвующих в областях, в которых пересекаются интересы взаимодействующих стран. В этой связи особую значимость приобретают меры, предпринимаемые Правительством Республики Таджикистан в вопросе языковой подготовки как опытных специалистов, так и учащихся средних и высших учебных заведений. В частности, следует отметить Государственную программу совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на период до 2030 года (Постановление Правительства Республики Таджикистан от 30 августа 2019 года, №438), рассчитанную на развитие поликультурного и полилингвального образования подрастающего поколения. Программа вместе с утвержденными в законодательном порядке государственными образовательными стандартами определяет пути совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в образовательных учреждениях республики» [7].

Так, в основных положениях данной Программы подчеркивается следующее: «В современном мире знание нескольких языков расширяет возможности подрастающего поколения, позволяя эффективно реализовать свой потенциал в самых разных сферах деятельности... От качества преподавания и изучения русского и английского языков зависит общая и специальная образованность субъектов обучения, их последующее развитие в качестве полноправных членов социума, уровень высокой квалификации в избранной сфере трудовой деятельности"[7].

Действительно, многие современные предприятия и организации, функционирующие на территории Республики Таджикистан, испытывают острую потребность в высококвалифицированных кадрах, способных грамотно изъясняться, писать на иностранном языке для налаживания двухсторонних и многосторонних отношений в различных сферах жизни и деятельности государства.

Проблема обучения языкам в условиях иноязычной среды актуальна на протяжении всего существования теории и практики их преподавания. Однако сегодня при обучении любому иностранному языку наблюдается игнорирование национальной специфики народа, изучающего этот язык, что является недопустимым ввиду целого ряда различных глобальных рисков, связанных с вопросами национальной идентичности.

В Республике Таджикистан в школах, государственных университетах и на языковых курсах иностранному языку обучают в основном по учебникам, разработанным без учета национальных особенностей таджикского народа, хотя проблемой национальной ориентации учебников занимаются достаточно давно: в 60-х годах XX века зародилось такое понятие, как «методика национально-языковой ориентации», «учитывающая особенности языка и культуры носителей изучаемого языка» [1, 158] и предполагающая их сопоставление с иностранной.

Культура современного таджикоязычного общества тесно переплетается с реалиями жизни и быта разных народов, происходит обмен рецептами национальных кухонь и т.д. Но несмотря на

некоторое сходство, мы, тем не менее, считаем, что носитель каждой культуры должен сохранять свою идентичность именно при изучении иностранных языков. Думается, что вовлеченность в овладение иностранными языками сквозь призму национального дает большую возможность к познанию не только языка и культуры, но и ментальности и, соответственно, общей языковой картины мира народа, язык которого изучается. «Чужая культура только в глазах другой культуры раскрывает себя полнее и глубже. При такой диалогической встрече двух культур они не сливаются и не смешиваются, но взаимно обогащаются» [4, с.353–354].

Проблемами лингвострановедческого аспекта создания национально-ориентированных учебников, давших толчок к сбору ценного практического материала, который впоследствии лег в основу создания национально-ориентированных книг по изучению в частности русского языка как иностранного для таких стран, как Англия, Вьетнам, Италия, Китай, Куба и др., занимались Г.А. Брусенская, В.Н. Вагнер, А.Г. Верещагина, М.Д. Зиновьева, Л.А. Киселева В.Г. Костомаров, О.Д. Митрофанова и др. Такие учебники, наряду с информацией о стране изучаемого языка, могут содержать лингвострановедческий материал о родной стране обучаемого, имена собственные, свойственные его культуре, географические названия родного края, безэквивалентную лексику; в учебниках имеется сопоставление фонетической, грамматической систем родного и изучаемого языков, перевод и т.д.

Нельзя отрицать то, что при введении тем, отражающих культуру, историю родной страны, учащиеся могут без труда говорить о хорошо знакомых им объектах, что является неким стимулирующим моментом в изучении иностранного языка, так как учащийся может видеть результаты своей учебной деятельности.

Из этого следует, что можно повысить эффективность обучения иностранным языкам, если проводить его на базе национально-ориентированных учебников.

Обратимся к рассмотрению методологического компоненту. Процесс обучения иностранному языку немыслим без включения в него базовых языковых аспектов (лексика, фонетика, грамматика) и всех видов речевой деятельности (говорение, письмо, аудирование, чтение). Однако, как правило, в реальных учебных ситуациях аудитивные навыки и умения оказываются вне поля зрения методистов и преподавателей. Данная дискриминация, на наш взгляд, является несправедливой, поскольку в этом случае нарушаются фундаментальные методические принципы - интеграция и дифференциация. В результате чего мы сталкиваемся с проблемой неадекватной подготовки по всем речевым и языковым аспектам, поскольку без «поставленного» аудитивного навыка невозможно выполнить практически ни одну речевую задачу.

Данная проблема наблюдается и в образовательных учреждениях республики. В настоящее время преподаватели таджикских школ при обучении иностранному языку не уделяют особого времени и внимания выработке аудитивных навыков у учащихся, полагая, что те имеют возможность овладеть ими самостоятельно ввиду наличия огромного количества разнообразных интернет-ресурсов.

Но такая точка зрения является глубоко ошибочной, так как очевидно, что сухое заучивание грамматических конструкций и синтаксических моделей без реальных (помимо книжных и предлагаемых учителем) примеров для понимания особенностей их функционирования и правильности их употребления в определенных контекстах не является эффективным. Впоследствии это ведет к ряду трудноразрешимых проблем: например, отказ вступать в коммуникацию на иностранном языке из-за неправильного услышанных и понятых вопросов, просьб, обращений и т.п.

Так, включив аудирование в спектр приоритетных учебно-методических проблем, мы сможем способствовать не только развитию соответствующей компетенции учащихся касательно иностранного языка, но и способствовать развитию коммуникативной компетенции учащихся.

Таким образом, на сегодняшний день в рамках преподавания иностранных языков достаточно актуально стоят две методические проблемы - недостаточная сформированность аудитивных навыков и умений и «непредставленность» национальной специфики языка учащегося в процессе обучения.

Анализ показал, что в отечественной методике до сих пор отсутствуют разработки аудиотекстов в срезе национально-ориентированного обучения иностранным языкам в Таджикистане, на основе которых следовало бы создать учебные материалы по аудированию иноязычной речи в таджикских национальных школах. Решение этой проблемы, безусловно, требует компетентного подхода в решении целого ряда задач. Так, необходимо изучить научно-методическую (теоретическую и практическую) литературу по аудированию как особому виду речевой деятельности, исследовать понятие «аудиотекст» в контексте формирования и развития аудитивных навыков и умений. Важно

также на базе уже сформулированных требований, предъявляемых к аудиотекстам разработать национально-ориентированные аудиотексты для их последующего использования в системе обучения иностранным языкам в Республике Таджикистан.

Обзор научно-методической и психологической литературы по заданной проблематике показал, что аудирование, с точки зрения психологии и методики преподавания иностранного языка, - это достаточно сложный и самостоятельный процесс восприятия речи и один из важнейших компонентов развития речевой деятельности на иностранном языке. В то время как сам аудиотекст считается основным инструментом обучения аудированию, имеющим определенные виды и типы, а также требования, предъявляемые к его грамматическому, лексическому и стилистическому содержанию.

Итак, перейдем к основной единице и средству обучения аудированию, т.е. аудиотексту, предназначенному для слухового восприятия, и выделим, вслед Н.Л. Федотовой, следующие его виды:

1) *контрольный* – текст, используемый в сертификационном тестировании для проверки уровня сформированности аудитивных навыков;

2) *обучающий* – аудиотекст, методически обработанный, аутентичный текст, служащий для развития навыка аудирования, соответствующий уровню владения иностранным языком учащегося *(валидный текст);*

3) *типовой* – аудиотекст, который может как применяться в учебном процессе, так и являться вариантом контрольного текста[15, 78].

Сосредоточим наше внимание на обучающем аудиотексте как главном в процессе развития восприятия иноязычной звучащей речи в таджикской аудитории.

Обучение аудированию на уроках иностранного языка в таджикской школе начинается с элементарного уровня. Остановимся на основных характеристиках материалов, предназначенных для данного этапа:

1) чаще всего используются аутентичные, монологическая / иалогическая форма;

2) соответствие интересам учащихся;

3) излагается материал посредством монолога-описания / повествования, диалога-расспроса / объяснения;

4) лексико-грамматическое разнообразие [17, с.188].

Н.Д. Гальскова и Н.И. Гез включают в группу обучающих и художественные тексты, целью которых является приобщение учащихся к культуре изучаемого языка [6, с.172]. По их мнению, «авторы учебно-методических комплексов (УМК) должны дополнять изучаемую тему тематически близкими текстами с целью сравнения своей культуры с культурой инофона, постепенно формируя представления о сходстве и различии двух культур, об общности гуманистических идеалов. Созданию культурных текстов способствует иллюстративная наглядность, комментарии и, наконец, упражнения» [6, с.172].

Таким образом, уже на начальном этапе обучения, наряду с аутентичными художественными, научно-популярными и страноведческими аудиотекстами, представляется целесообразным использование специально написанных (условно-адаптированных) национально-ориентированных аудиотекстов.

Типы монологических текстов, используемых в обучении аудированию, могут быть представлены как:

1) *повествование*– рассказ о каких-либо произошедших событиях;

2) *описание*– перечисление признаков, характеристика какого-либо явления, события, человека и т.д.;

3) *рассуждение* –изложение мыслей в логически последовательной форме. Рассуждение является синонимом умозаключения и суждения.

Далее необходимо отметить основные умения, которыми должен владеть аудитор для прослушивания аудиотекстов на неродном, относительно новом на него языке:

1) понимать мысль, изложенную в аудиосообщении;

2) понимать содержание текста;

3) устанавливать логическую связь фактов в процессе аудирования;

4) понимать содержащуюся в описании / повествовании взаимосвязь явлений и фактов;

5) устанавливать логико-смысловую структуру – правильно определять начало аудиотекста, его середину и конец;

6) понимать информацию, содержащуюся в рекламных объявлениях, брошюрах, новостных заметках и т.д. (так называемую прагматическую (практическую) информацию) [17, 167].

Существенным фактором успешности построения аудиотекста является учет одной из важнейших психологических особенностей человеческого организма – оперативной памяти. «Чтобы понять фразу, – пишет Г.В. Колосницына, – слушающему необходимо удержать в памяти первые слова сообщения до тех пор, пока не будет принято последнее слово» [10, с.16]. Поэтому для достижения и правильного формирования аудитивных навыков аудиотекст должен быть организован в соответствии с логической схемой: «реализация сложной предикативной структуры сообщения в «смыслы» осуществляется с помощью опорных слов и словосочетаний, играющих роль «организаторов» единства текста» [10,16]. Под «смыслами» и «организаторами» вышеуказанный автор понимает ту или иную информацию, которая, по каким-либо признакам и характеристикам, вычлененным из учебного процесса, понимается лучше, поскольку она необходима для успешного выполнения перцепции [10, 16–17].

Говоря об общем речевом портрете личности, владеющей иностранным языком на начальном уровне, следует отметить, что учащийся способен понимать общее содержание как адаптированных, так и аутентичных текстов по заданной тематике (учебная информация, досуг, новости, реклама и т.д.), содержание лекций, которые прослушивают совместно с носителями языка изучающие иностранный язык.

Коммуникативная компетенция на пороговом уровне проверяется на материале текстов, относящихся к бытовой, учебной и профессиональной сферам общения. При этом лексическая база должна составлять не менее 2300 слов. Объем прослушиваемого монолога не может превышать 600 слов, а количество незнакомых слов должно составлять не более 3%, которые, тем не менее, должны быть понятны из общего контекста. Темп также ограничен 240–250 слог./мин. (80 слов/мин). [11, с.8–9].

Принципы разработки материалов по аудированию можно разделить на две группы. К первой группе относятся принципы отбора предметного содержания, ко второй – общие принципы разработки комплекса аудиоматериалов.

Рассмотрим группу принципов по отбору предметного содержания**.**

Если в качестве опоры выбрать, например, страноведческий материал, то для отбора предметного материала, который можно положить в основу написания аудиотекстов, следует выработать следующие принципы.

Принцип поиска отличительных особенностей или сходств географических объектов Республики Таджикистан и любой другой страны, язык которой изучается. В соответствии с этим принципом в аудиотексте могут быть упомянуты конкретные локации, с их отличительными и схожими характеристиками.

Далее следует *принцип описания быта народа, проживающего в стране изучаемого языка и Таджикистана.* В соответствии с этим принципом объектами описания являются традиции таджикского народа и народа страны, чей язык подлежит усвоению. В аудиотексте должны быть отражены отличия между культурами двух стран в разных сферах жизнедеятельности их жителей (быт, праздники, обряды, свадьбы, отношения отцов и детей, отношение к старшему поколению и пр.).

Принцип типового разнообразия текстов, то есть необходимо увеличивать палитру представляемых аудиоматериалов, включив и текст-*повествование, и* текст -*описание*, и текст-*рассуждение.*

В соответствии с логикой, следующим этапом, в данном направлении является создание на базе разработанных аудиотекстов комплекса учебных материалов по аудированию иноязычной речи в условиях ее изучения в национальных школах. Однако данный вопрос требует отдельного, самостоятельного рассмотрения, а в силу требований, предъявляемых к объему данной статьи, и предмета ее изучения, разработка аудиотекстов и системы упражнений и заданий к ним не представляется возможной.

Таким образом, проанализировав мотивационный аспект обучения аудированию, мы приходим к выводу о целесообразности использования национального компонента, поскольку это позволит сохранить национальную идентичность, культурно-историческое самосознание и утвердится в мультилингвальном мировом сообществе. Национально ориентированный подход требует нового осмысления на современном этапе развития методики преподавания иностранного языка, перед учеными-методистами стоит задача разработки методов и учебных комплексов, которые позволят

решить не только общие, но и частные вопросы преподавания: объектом нашего исследования, например, стало создание учебного комплекса материалов по аудированию иноязычной речи в таджикской национальной школе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азимов Э.Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) / Э.Г.Азимов , А.Н. Щукин – М.: Издательство ИКАР, 2009. – 448 с.
2. Артемов В.А. Психология обучения иностранным языкам / В.А. Артемов– М.: Просвещение, 1969. – 279 с.
3. Балыхина Т.М. Методика преподавания русского языка как неродного (нового):Учебное пособие для преподавателей и студентов / Т.М. Балыхина. – М.: Издательство Российского университета дружбы народов, 2007. – 185 с.
4. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – М.: Искусство, 1979. – 424 с.
5. Бим И.Л. Теория и практика обучения немецкому языку в средней школе. Проблемы и перспективы / И.Л. Бим. – М.: Просвещение, 1988. – 225 с.
6. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика учеб. Пособие для студ. лингв. ун-тов и фак. ин.яз. высш. пед. учеб. заведений / 3-е издание, стер. / Н.Д. Гальскова, Н.И. Гез. – М.: «Академия», 2006. – 336 с.
7. Государственная программа совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на период до 2030 года от 30 августа 2019 года, №438 [Электронный ресурс] Режим доступа: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?Rgn=134849 Дата обращения 1.12.2021
8. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе / И.А. Зимняя– М.: Просвещение, 1991. – 222 с.
9. Капитонова Т.И., Московкин Л.В., Щукин А.Н. Методы и технологии обучения русскому языку как иностранному / под ред. А.Н. Щукина / Т.И.Капитонова, Л.В. Московкин, А.Н. Щукин. – М.: Рус. Яз. Курсы, 2008. – 312 с.
10. Колосницына Г.В. Пути оптимального построения и оформления учебного аудиотекста / Г.В. Колосницына. – М.: МГУ, 1980. – 95 с.
11. Общее владение. Второй вариант / Н.П. Андрюшина и др. - М. - СПб.: Златоуст, 2009. - 32 с.
12. Программа по русскому языку для общеобразовательных учреждений с таджикским языком обучения (2–11 классы). – Душанбе, 2008. – 124 с.
13. Русский язык как иностранный. Методика обучения русскому языку. Учеб. Пособие для высш. учеб. заведений / под ред. И.П. Лысаковой. – М.: ВЛАДОС, 2004. – 270 с.
14. Соловова Е.Н. Методика обучения иностранным языкам: Базовый курс лекций: Пособие для студентов пед. вузов и учителей/ Е.Н. Соловова. – М.: Просвещение. 2003. – 239с.
15. Федотова Н.Л. Методика преподавания русского языка как иностранного / Н.Л. Федотова. – М.: Златоуст, 2013. – 192 с.
16. Хрестоматия по методике преподавания русского языка как иностранного / Сост. Л.В. Московкин, А.Н. Щукин. – М.: Русский язык. Курсы, 2010. – 552 с.
17. Щукин А.Н. (ред.). Практическая методика обучения русскому языку как иностранному. Учебное пособие для вузов / А.Н. Щукин. – М.: Русский язык. Курсы, 2003. – 305 с.

АУДИРОВАНИЕ В АСПЕКТЕ НАЦИОНАЛЬНО ОРИЕНТИРОВАННОЙ СПЕЦИФИКИ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Комфорт взаимовыгодного сотрудничества Таджикистаном и международного сообщества зависит от языковой подготовки специалистов, участвующих в областях, в которых пересекаются интересы двух стран. Проблема обучения языкам в условиях иноязычной среды актуальна на протяжении всего существования теории и практики их преподавания. Однако в современных условиях при обучении любому иностранному языку не следует игнорировать национальную специфику народа, изучающего этот язык. В Республике Таджикистан в школах, государственных университетах и на языковых курсах иностранным языкам обучают в основном по учебникам, разработанным без учета национальных особенностей таджикского народа.

В настоящее время преподаватели таджикских школ при обучении иностранному языку не уделяют особого времени и внимания выработке аудитивных навыков у учащихся.

Анализ показал, что в отечественной методике до сих пор отсутствуют разработки аудиотекстов в рамках национально-ориентированного обучения иностранному языку, не созданы на их основе учебные материалы по аудированию иноязычной речи в таджикских национальных школах. На начальном уровне обучения, наряду с аутентичными художественными, научно-популярными и страноведческими аудиотекстами, представляется целесообразным использование специально написанных (условно-адаптированных) национально-ориентированных аудиотекстов.

Национально ориентированный подход требует нового осмысления на современном этапе развития методики преподавания иностранных языков, в этой связи перед учеными-методистами стоит задача создания учебного комплекса материалов по аудированию иноязычной речи в таджикской национальной школе.

***Ключевые слова**: аудирование, аудиотекст, национально ориентированный подход, методика, иноязычная речь, иностранный язык, преподавание, навык.*

LISTENING COMPREHENTION IN THE ASPECT OF A NATIONAL ORIENTED SPECIFICITY IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE

The comfort of mutually beneficial cooperation between Tajikistan and international community depends on the language training of specialists involved in areas in which the interests of the two countries intersect. The problem of teaching a foreign language in a foreign language environment is relevant throughout the existence of the theory and practice of teaching it. However, in the current climate, when teaching any foreign language, one should not ignore the national specifics of the people studying this language. In the Republic of Tajikistan, in schools, state universities and language courses, a foreign language is taught mainly using textbooks compiled without taking into consideration the national characteristics of the Tajik people.

Currently, in Tajik schools when teaching a foreign language tutors do not pay much time and attention to developing students» listening skills. The analysis showed that in the domestic methodology there is still no creation of audio texts within the framework of nationally-oriented teaching of foreign language, teaching materials on listening to foreign speech in Tajik national schools have not been created on national basis. At the first certification level of training, along with authentic popular science and regional geography audio texts, it seems appropriate to use specially written (conditionally adapted) nationally oriented audio texts.

Since the nationally oriented approach requires new understanding at the present stage of development of the methodology for teaching a foreign language, the methodologists faced with the task of creating an educational complex of materials for listening to foreign speech in the Tajik national school.

Key words: *listening comprehension, audiotext, nationally oriented approach, methodology, foreign language, teaching, skill.*

Сведения об авторе:

Стаценко Юлия Юрьевна *– старший преподаватель кафедры «Лингвистика» Филиала МГУ имени М.В. Ломоносова в г. Душанбе* ***Адрес****: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Бохтар, 35/1;* ***Тел.:*** *(+992) 931053993 E-mail: stacenko16@mail.ru*

About the author:

Stacenko Yulia Yurievna *- Lomonosov Moscow state university in Dushanbe, senior teacher of Linguistic Department Address: 35/1 building, Bokhtar street, Dushanbe-city, the Republic of Tajikistan 734003; E-mail: stacenko16@mail.ru Phone: (+992) 931053993*

ИСТИФОДАИ КОРҲОИ БЕРУНАЗСИНФӢ ЗИМНИ ОМӮЗИШИ ТАЪЛИМИ БИОЛОГИЯ

Ёрмадов П.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Корҳои берунзсинфӣ қисми таркибии корҳои таълимию тарбиявии муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ буда, барои вусъат ва такмили дониш, маҳорат, малака, инкишофи мустақилият ва шавқу ҳаваси хонандагон мусоидат мекунад. Корҳои беруназсинфӣ барои инкишофи ҳаматарафаи хонандагон ва ба ҳаёт тайёр кардани онҳо замина мегузорад.

Корҳои беруназсинфӣ аз биология яке аз шаклҳои мустақилона иштирок кардани хонандагон дар машғулиятҳои беруназдарсӣ мебошад, ки он бо роҳбарии муаллим, барои васеъ ва чуқуртар аз худ намудани дониши хонандагон илова ба барномаи таълимии биология ташкил карда мешавад. Корҳои беруназсинфӣ аз биология беруназдарс ташкил карда шуда, барои иҷрои он бештар хонандагоне ҷалб карда мешаванд, ки ба омӯзиши биология шавқу рағбати зиёде доранд.

Муваффақияти кори ҳар як омӯзгор ҳамон вақт бештар ба назар мерасад, ки вай ҳангоми омӯзонидани фанҳо ба вақти муқарарии пешниҳодшудаи соатҳо маҳдуд нашуда ба хонандагон мунтазам корҳои иловагӣ барад, онҳоро ба корҳои беруназсинфӣ бисёртар ҷалб намояд. Ба ин восита хонандагон донишҳои назариявии худро зимни гузаронидани таҷрибаҳо, корҳои амалӣ, экскурсияҳо, шабнишиниҳо, слёту олимпиадаҳо ва гайра ба амал пайваста, қавитар мегардонанд. Зимни истифодаи корҳои беруназсинфӣ дар хонандагон шакли мустақилона иҷронамудани супоришҳо, ҷустуҷӯю эҷодкорӣ пайдо мегардад. Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз фанни биология дар қатори гузаронидани экскурсияҳо, конференсияю шабнишиниҳо, слёту олимпиадаҳо ва дигар тадбирҳо ҳарсол идҳои мавсимиро, аз қабили «Иди гулҳо», «Иди Меҳргон», «Иди Сада»-ро батантана қайд карда мешавад [1. 3. 6].

Ҳоло дар зер тарзи гузаронидани «Иди гулҳо» пешниҳод мегардад. Ҷашнгирии иди гулҳо басо рамзӣ буда, яке аз анъанаҳои қадимаи халқӣ ба ҳисоб меравад. Гулҳои рангоранг зебу зинати табиати диёри мо буда, бӯи хушионҳо ҳавои моро муаттар месозанд ва ҳар як тӯю маърака, ҷамъомаду маросимҳо бо гулу гулдастаҳо ороиш меёбанд. Маҳфили «Гулпарварон», дар муассисаҳои таҳсилоти

миёнаи умумӣ дар кори муҳофизати табиат, парвариш ва зиёд намудани намудҳои навъ ба навъи гулҳо оро додани гирду атрофи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мавқеи муҳим мебозанд.

Иди гулҳоро асосан дар фасли баҳор қайд кардан бомаврид аст. Мақсади асосии гузаронидани ин чорабинӣ аз он иборат аст, ки хонандагонро ба ҳаёти гулҳои зебо, аз тухм рӯёнидан, кӯчат кардан ва парвариши онҳо дар хона, гирду атрофи муассиса ва дигар ҷойҳо ва истифодабарии гулҳо шинос намуда, дар онҳо ҳисси гулпарварӣ, муҳофизати онҳо, ҳисси табиатдустию зебопарастиро бедор намуда, завқи эстетикии онҳоро афзун гардонем.

Нақшаи гузаронидани «Иди гулҳо»

Ороиши ҷои гузаронидани чорабинӣ.

Баровардани газетаи деворӣ ва албомҳо.

Тайёр намудани нақша ва нишонҳои сарисинагӣ (аз матоъ ё қоғаз).

Тартиб додани саволҳои викторина ва интихоб намудани чистонҳо.

Тайёр намудани гербария, тухми гулҳо ва дигар рустаниҳои ороишӣ.

Муҳайё намудани таҷҳизот барои гузаронидани конкурси «Гулдастаи беҳтарин».

Тайёр намудани нақшаи консертии дастаи ҳаваскорони муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ.

Ҷамъбасти натиҷаи чорабинӣ ва муайян намудани ғолибон, супоридани мукофотҳо

Мувофиқи нақшаи тартиб додашуда, пешакӣ дар байни хонандагон конкурси шеъру суруд ва чистонҳои беҳтаринро дар васфи зебогии табиат, гулу гулзор ва дигар рустаниҳои ороишӣ, доруворӣ эълон карда мегузаронанд. Шеърҳо ва чистонҳои беҳтаринро интихоб намуда, бо ёрии рассомони ҷавон барои нишони сарисинагӣ расми ҳамон гул ё рустаниеро, ки дар васфи он шеъру суруд ва чистонҳо хонда мешаванд, дар матоъ ё қоғаз аз рӯи як андоза тасвир мекунанд. Аъзоёни маҳфил дар рӯзи ид либоси идона пӯшида, нишонаҳоро дар сари синаи либос мечаспонанд. Пеш аз оғози чорабинӣ толорро бо шиору плакатҳо, газетаҳои деворӣ, фотомантажҳо, диаграммаю стендҳо, шеърҳо ва суханони бузургон дар васфи зебогии табиат ва гулҳо, гербарияи гулҳо ва рустаниҳои шифобахш, коллексияи онҳо, гулдастаҳои тару тоза, гулҳои хонагӣ дар тубакҳо, беҳтарин гулдӯзию кашидадузиҳо ва монанди инҳо ба таври диққатҷалбкунанда оро медиҳанд.

Зимни кушодашавии иди гулҳо аввал дар иҷрои яке аз аъзоёни хушовози ҳаваскорон шеъри «Гулпарвар шавед»-и Шоҳмузаффар Ёдгорӣ бо оҳанги М.Миров танинандоз мегардад:

То нафас боқист, гулпарвар шавед,
Хушдилу хушрӯву барнотар шавед.
Ҳар саҳар дар шабнами гулҳои тар,
Рӯй молида саропо тар шавед.
Чун падарҳо дар қадамҳои диёр,
Ҳар қадам аз хеш монед ёдгор.
Ҳар баҳорон ин замин гул кардааст,
Ин замин дидаст моро ҳар баҳор.
Ҳар дарахташ шаҳсутуни хонаест,
Ҳар қадам хокаш сари бегонаест.
Кӯҳсору як кафи хоке, ки ҳаст,
Саргузаште дораду афсонаест.
Ҳар саҳар аз бӯи гул дигар шавед,
Хушдилу хушрӯву барнотар шавед
Дар қадамгоҳи азизони диёр,
То нафас боқист, гулпарвар шавед.

Бо тамом шудани суруд баранда чорабиниро ботантана эълон мекунад. Хонандаи якум бо маърӯза баромад карда, оид ба тарзи рӯёндан, кӯчат кардану парвариши гулҳои хонагӣ, ороишӣ, аҳамияти онҳо дар табиат, ҳаёти одам, роҳҳои муҳофизат ва зиёд кардани онҳо маълумот медиҳад. Якчанд хонандагон баромад намуда, оид ба гулҳои маълуму машҳуру машриқу Мағриб-наргис, бунафша, заъфарон, хайрӣ садбарг, бойчечак, сияҳгӯш, нилуфар мухтасар маълумот дода, қайд мекунад, ки аз фаъолияти нодурусти баъзе одамон аксарияти ин намудҳо кам шуда, то ба дараҷаи нестшавӣ расидан ва ба китоби Сурхи байналмиллалӣ ва ҷумҳурӣ дохил карда шудаанд.

Сипас гурӯҳи хонандагон дар даст гулдастаҳои гуногун ба саҳна баромада, дар васфи гулҳо шеърхонӣ мекунанд:

Хонандаи 1. Шеъри халқӣ. Бойчечак
Бойчечаку бойчечак,
Гули хушрӯй, бойчечак.
Бойчечак, бойчечак
Бойчечак омад пучак,
Тамошо кун келинчак.
Будам хумори баҳор.
Бойчечак, бойчечак
Гули баҳор бойчечак,
Муждаи кор бойчечак,
Бойчечак, бойчечак
Хонандаи 2. Шеъри Н.Назарӣ. Гулбор

Бойчечак, бойчечак.
Бойчечаки ҳисорӣ,
Танга тилло ҷуворӣ.
Бойчечак, бойчечак,
Бойчечак калон шудаст.
Пешопеш равон шудаст,
Бойчечак, бойчечак.
Эй холаи хонадор.
Ҳарчи мехоҳӣ барор.
Бойчечак, бойчечак.
Таги остона ғур-ғур,
Хонаи мо ба нон пур
Бойчечак, бойчечак.
Таги остона дутор,
Хонандаи 3. Шеъри Қ.Ҳадиса.Гули гандум
Гули гандум, гули гандум,
Гулу раънои хуршедӣ,
Ба мисли қатраи шабнам,
Ба мисли бахту умедӣ.
Гули гандум, гули хуршед,
Гули гандум сафои дил.
Зи ту бошад вуҷуди мо,
Зи ту бошад бақои дил.
Гули гандум, гули гандум,
Туӣ лабхандаи парвин.
Туӣ гулчин, туи гулчин.
Миёни хандаҳои гул,
Туӣ танҳо, туӣ танҳо
Ту охир дидаи бозӣ,
Ту ҷони ҷонӣ одамҳо.
Гули раънои хуршедӣ,
Гули гандум, гули гандум.
Ба мисли бахти инсонӣ,
Ба нури чун рухи мардум.

Чу хуршеди саҳар ҳастӣ, сияҳгӯш,
Ба чашмам ҷилвагар ҳастӣ сияҳгӯш,
Зи ту дил равшану хотир мунаввар,
Ту ҳусни шеъри тар ҳастӣ, сияҳгӯш.
Ту зеби гӯшу зеби мӯй, наргис,
Ту боронхурдаю хушбӯ, наргис,
Ба монанди гули оташ дурахшон,
Гули гулҳо, гули дилҷӯ, наргис.
Ту пайғоми баҳорони шукуфта,
Зиёни чашми инсонӣ, шукуфта.
Барои ҳосили аъло, асосӣ,
Ту зеби хони меҳмонӣ, шукуфта.
Хонандаи 4. Шеъри У.Раҷаб.Гули гулҳо
Аз ёна гул овардем,
Ду дона гул овардем,
Баҳри қабул овардем,
Гули гулҳо сияҳгӯш.
Гули баҳор омада,
Муждаи кор омада,
Баҳри нисор омада,
Гули гулҳо сияҳгӯш.
Холаҷони хонадор,
Моро накун интизор,
Ҳадъяи худро барор
Гули гулҳо сияҳгӯш.
Гули гулҳо қатор аст,
Ранги чашми хумор аст,
Дар пуштаҳо баҳор аст,
Гули гулро сияҳгӯш.
Хонандаи 5. Шеъри халқӣ.Бунафша
Дидам, ки бунафша дар лаби ҷӯбор аст,
Дар гирди бунафша сабзаи бисёр аст,
Монанди бунафша гул набошад ба ҷаҳон,
Асли насаби бунафша аз кӯҳсор аст.

Гурӯҳи дигари хонандагон ба навбат аз ашъори шоир Саид Абдулло шеърҳои зеринро мехонанд:

Гули тоҷи хурус
Гули тоҷик хурӯс аст офтобӣ.
Ба дарди худ аз он дармон биёбӣ.
Ба захми пӯст марҳам мешавад он,
Чу резӣ аз ҷабини хеш обе.
Себаргаи сурх
Себаргаи сурхи маргзорон,
Сарсабз бувад ба оби борон.
Шуши кас аз он давом биёбад,
Дар домани сабзи кӯҳсорон.
Тугмагул
Гиёҳи буттадори марғзор аст,
Гулаш нилию гирди беғубор аст.
Ба ҷумла дардҳо дармони беҳин,
Зи беморони шуш балғамбарор аст.
Лола
Лола рӯяд дар бари кӯҳи диёр,
Дар фазои теппа, байни марғзор,
Мебарад ӯ ларзаи табро аз тан,
Аз вуҷуди кас ҳамеронад ғубор.

Гули санҷид
Аз гули санҷид ҳар шому саҳар,
Бар тани пурдардат меояд асар.
Мешукофонад ҷароҳатҳои тан.
Мадиҳад сарбор дарди шушу сар.
Савсан
Савсани озод дар дашту даман,
Менамояд мисли мавҷе дар чаман,
Бар тани пирон ҷавонӣ медиҳад,
Бар ҷавонӣ қуввате орад ба тан.
Гули хайрӣ
Гули хайри гули овозадор аст,
Гули аз гулистони кӯҳсор аст,
Даво бошад ба дарди меъдавушуш.
Гулу гулпояҳояш дорувор аст.
Коснӣ-чатрқоқу
Гиёҳи сабзу хуррам ширадор аст,
Саросар то ба реша дорувор аст,
Ба дарди пӯсту шуш аст дармон,
Ба позаҳре барои заҳри мор аст.

Баъди мушоира дар иҷрои дастаи ҳаваскорон шеъри А.Шукӯҳӣ, «Сабр кун, эй гули бодом» бо оҳанги ҳофизи хушовоз С. Билолов садо медиҳад.

Боди ҷонбахш намуд аз ин сӯй гузар,
Сабр кун, эй гули бодом, ду-се рӯзи дигар
То зимистон надиҳад боз фиребат ногаҳ,
Макушо мугчаю лабханд макун мисли саҳар.
Ёд дорам, ки ту ҳар сол ба сад ҷушу хурӯш,
Нештар аз ҳама гул мезани андар бару гӯш.
Дида ин хусну ҷамоли ту зимистон аз роҳ,
Гашта меомаду мекард чу деве оғӯш.
Бӯсаи сард зи рӯи ту малоҳат мебурд,
Аз танат шираю аз қалб ҳарорат мебурд.
То ниҳолон ба ту бар бесамари таъна зананд,
Гули умеди туро, дузд ба ғорат мебурд
Сабр кун, эй гули бодом, ду-се рӯзи дигар
Бар зимистон бикунад то ки баҳори ту зафар,
Пас бикун тӯи арӯсии худатро барпо
То шавӣ ҳамчу ниҳолони дигар боровар.

Сипас ду гурӯҳ (4-нафарӣ) ба саҳна баромада, ба навбат чистонгӯӣ ва чистонёбӣ мекунанд.

Гурӯҳи 1
Аз ин ҷо то Рӯшон
Кокул парешон.
(гули печак)
Гар даҳонаш во шавад,
Бӯи хуше пайдо шавад.
(гул)
Боғи боғҳои мо
Даври боғҳои мо,
Андар табақу чинӣ,
Пеши бобои мо.
(гули садбарг)
Чист чун бодиринг сурати ӯ
Пои ток асту нест сар ӯро.
Дили ӯ пур зи хун бувад доим,
Ҷомаи сабз чун ба бар ӯро
Лаби худро бар ханда бикшояд,
Пора- пора шавад, ҷигар ӯро.
(гули лола)
Худаш рустанӣ, аммо
Дар сараш дорад кулоҳ,
Турфа кулоҳ, ки онро,
Хӯранд аскар бачаҳо.
(офтобпараст)

Пас аз ба анҷом расидани чистонёбӣ аз тарафи ҳаваскорон рақси «Гули лола» иҷро карда мешавад.

Баранда аз ҳисоби хонандагони синфи 6-ум ду гурӯҳро барои саволу ҷавоби викторина қувваозмой намудан даъват менамояд.

Кадом гулро қосиди баҳор меноманд ва барои чӣ?
(бойчечак, ки аввалин шуда моҳи феврал гул мекунад)
Кадом гулҳо хосияти шифобахшӣ доранд?
(хайрӣ, зарафшон, коснӣ, тоҷхурӯс, ёс ва ғайра)
Кадом навъҳои гули садбаргро медонед?
(пиккадили, субҳи москва, гирона, Алёнушка, оклахома ва ғ.)
Гули кадом рустанӣ як рӯз умр мебинад?
(суббор)
5. Дар афсонаҳои халқӣ бо номи қаҳ-қаҳ гулеро тасвир мекунанд. Гӯед, ки ин гул кадом аст*? (Гули қоқу)*
6. Формулаи гули зерин ба кадом оилаи рустаниҳо мансуб аст?
$К_5Г_5Гб_5Т_1$ (*оилаи авранҷиҳо)*
7. Оё шумо медонед, ки номи гули наргис аз куҷо пайдо шудааст?
(Наргис шахси аз ҳусну зебоии худ бехабар дар об пайкари худро дида, мафтуни зебоғии худ мегардад. Хулоса то охири умри худ аз тамошои ҷамолаш сер нашуда, ҳалок мегардад. Гуле, ки дар мадфани ӯ мерӯяд, онро Наргис номидаанд).
8. Дар болои барги кадом гул кӯдак баҳузур нишаста шино карда метавонад?
(Нилуфар, ки калонии баргаш аз 10 то 30сантиметрро ташкил медиҳад)
9. Дар кадом мамлакат барги гули қоқуро ба ҷои барги тут ба кирмаки пилла медиҳанд. (*Дар Руминия)*
10. Номи якчанд гули хонагиро номбар кунед?
(*субор, сарахс, гули садсола, герангул, традескандиян, лоҷувар)*
11. Кадом гулҳоро дар савхозҳои махсус парвариш мекунанд?
(Лолаи калон, геран, садбарг)
12. Кадом гулҳоро японҳо дар герби давлатиашон тасвир кардаанд?
(гули довудӣ)
13. Кадом гулро гули мусиқадӯст меноманд ва Ватани он куҷост?
(Ин гули агава ном дошта, ватанаш Америка мебошад)
14. Барои чӣ гули синерарияро гули бахил меноманд?
(Барои он, ки рустаниҳои гирду атрофии худро ҳатман мекушад)
15.Барои чӣ яке аз гулҳоро одамгул меноманд?

(Чунки мисли одам чашму абру, бинӣ ва даҳон дорад)

16. Барои чӣ яке аз гулҳоро сагчагул меноманд?

(Барои он, ки агар аз гули он канда, ба даст зер кунед, садое мебарояд, ки аккоси сагбачаро ба хотир меорад)

Баъд аз ҳисоби духтарон ду даста ташкил карда, конкурси «Гулдастон» гузаронида мешавад. Дар навбати якум дастаҳо аз рӯи коллексияҳо, тухмҳо номи гулро муайян менамоянд. Дар давраи дуюм онҳо аз гулҳои сунъӣ ва гулҳои тару тозаи мавҷуда гулдастаи беҳтарин тайёр намуда, толори идонаро оро медиҳанд.

Дар охир бозии лотереяи шавқовар гузаронида мешавад. Дар варақчаҳои лоторея номи яке аз гулҳои дар намоиш ё барои ороиш гузоштаашударо навишта ба халтача меандозанд. Хонандагон як-як омада, лотореяҳоро мегиранд ва онҳоро кушода, ҳамон гулро ёфта дар бораи он маълумот медиҳанд.

Бо ҳамин тариқ аз тарафи аъзоёни ҳакамон ҳамаи баромадҳо ҷамъбаст карда шуда, голибон муайян карда мешаванд ва навбат ба ҳунарнамоии дастаи ҳаваскорон дода мешавад. Онҳо дар аввал саҳначаеро бо номи «Гулфурӯш» пешкаши иштирокчиён мегардонад, ки дар он рафтори нодурусти баъзе шахсоне, ки гулистону чаманзорҳоро хароб месозанд, гул ва дигар рустаниҳои давогии шифобахшро решакан карда мефурушанд, сахт ба зери танқид мегиранд. Барномаи махсус тайёр кардаи ҳаваскорон хотири иштирокчиёнро шод мегардонанд.

Ташкил карда гузаронидани чунин чорабиниҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ на танҳо ба тарбияи эстетикии хонандагон таъсири мусбат мерасонад, инчунин донишҳои онҳоро оид ба олами рустаниҳо бойтар гардонда, завқи онҳоро ба меҳнати фоиданоки ҷамъиятӣ, ба кабудизор ва ободу зебо гардонидани атрофи муассиса, хона, маҳалли худ афзунтар мегардонанд ва ҳисси муҳофизат ва ҳарчи афзунгардонидани сарватҳои бебаҳои табиатро дар онҳо меафзояд.

АДАБИЁТ

Вульфов Б.З., Поташник М.М. Организатор внеклассной и внешкольной работы. / Вульфов - Содержание и методика деятельности.-Москва: Просвещение, 1983.-165 с.

Зверев И.Д.Воспитание учащихся в процессе обучение биологии. / И.Д. Зверев, А.Н. Мягков, Е.П. Бруновт -М.: Просвещение, 1984.-156 с.

Зверев И.Д. Общая методика преподования биологии. / И.Д. Зверев, А.Н. Мягков, Е.П.-Москва: Просвещение, 1985.-178 с.

Корчагина В.А. Ботаника (китоби дарсии синфи V-VI). / В.А. Корчагина «Маориф», -1980.-176 с.

Кузнецова В.И. Уроки ботаники. / В.И. Кузнецова -Москва: Просвещение, 1985.-165 с.

Методика обучения ботаники / Под ред. Подальков Н.В., Федорова В.Н., .Шапошников Н.И., Кудрявцева Е.М., Шубкина Л.С. -М.:

Просвещение,1977.-197 с.

Султонов С.С., Давлатзода С., Баротзода К.А. ва ғайраҳо. Ботаника. Китоби дарсӣ барои синфҳои 5-6. Душанбе: нашриёти «Сарпараст», 2019.-127 с.

Трайтак Д.И. Как сделать интересной внеклассную работу по биологии. / Д.И. Трайтак -Москва: Провещение, 1989.-123 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВНЕКЛАССНЫХ ЗАНЯТИЙ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ БИОЛОГИИ

Внеучебная деятельность является неотъемлемой частью воспитательной работы общеобразовательного учреждения и способствует развитию и совершенствованию знаний, навыков, умений, развитию самостоятельности и заинтересованности учащихся. Внеучебныезанятия создают основу для полноценного развития учащихся и их подготовки к жизни.

Внеучебные занятия по биологии являются одной из форм самостоятельного участия студентов во внеклассных мероприятиях, которые организуются под руководством учителя в дополнение к учебной программе биологии для расширения и углубления знаний учащихся. Внеклассные занятия по биологии организуются для привлечения большего числа студентов, заинтересованных в изучении биологии.

Успех работы любого учителя является наибольшим, когда он или она не ограничивается обычным количеством часов преподавания, а регулярно проводит дополнительную работу для учащихся и больше привлекает их к внеклассной деятельности. Таким образом студенты укрепляют свои теоретические знания посредством экспериментов, практических занятий, экскурсий, вечеринок, встреч, конкурсов и т. д.

Учащихся находят форму самостоятельного выполнения заданий, исследований и творчества. Этому вопросу необходимо уделять особое внимание на уроках биологии. В общеобразовательных школах, помимо экскурсий, конференций, вечеринок, встреч, олимпиад и других мероприятий,

ежегодно отмечают сезонные праздники, такие как «Праздник Цветы», «Параздник Мехргон», «Праздник Сада».

Ключевые слова: *внеклассная работа, уроки, праздники, вечеринки, средней общеобразовательные школы, учащиеся.*

USING EXTRACURRICULAR ACTIVITIES IN BIOLOGY TEACHING

Extracurricular activities are an integral part of the educational work of a general educational institution and contribute to the development and improvement of knowledge, skills, abilities, the development of independence and interest of students. Extracurricular activities create the basis for the full development of students and their preparation for life.

Extracurricular biology classes are a form of student self-participation in extracurricular activities that are organized under teacher guidance to complement the biology curriculum to expand and deepen student knowledge. Extracurricular activities in biology are organized to attract more students interested in studying biology.

The success of any teacher's work is greatest when he or she is not limited to the usual number of teaching hours, but regularly does additional work for students and involves them more in extracurricular activities. In this way, students strengthen their theoretical knowledge through experiments, hands-on exercises, excursions, parties, meetings, competitions, etc.

Students find a form of self-directed assignment, research and creativity. This issue needs to be given special attention in biology lessons. In secondary schools, in addition to excursions, conferences, parties, meetings, Olympiads and other events, they annually celebrate seasonal holidays, such as the «Holiday of Flowers», «Parazdnik Mehrgon», «Holiday of the Garden».

Key words: *extracurricular activities, lessons, holidays, parties, secondary schools, students.*

Сведения об авторе:

Ёрмадов Парвиз *– асисстент кафедры Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел.: (+992) 985535381.*

About authors:

Yermadov Parviz *- assistant, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, tel: (+992) 985535381.*

ББК 83.3 (0) 8

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ФАРҲАНГИ ЭКОЛОГИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ МАТЕМАТИКА

Абдухолиқова З.И.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Проблемаҳои глобалии замони муосир барои ҳаёти инсон ва дар маҷмӯъ кулли мавҷудоти зинда хатари ҷиддӣ эҷод намудааст, ки он зарурати таълиму тарбияи экологиро аз зинаи ибтидоии таҳсилот ва ҳатто марҳилаи томактабӣ ба миён овардааст. Ҷустуҷӯи роҳҳои ҳаматарафаи ба эътидол овардани робитаи ҷомеаи инсонӣ ва табиат боиси зарурияти ташаккулдиҳии фарҳанги экологӣ ҳамчун маданияти умумиинсонӣ дар назария ва амалияи таҳсилоти миёнаи умумӣ гардидааст.

Аслан, масъалаи муносибатҳои инсон ва табиат нав набуда яке аз масъалаҳои асосии адабиёти классикии халқи тоҷик ва педагогикаи миллии мо будааст. Вале аз мавқеи ақидавии педагогӣ психологӣ бо таври умум дар педагогикаи ҷаҳонӣ аз миёнаҳои асри XX пайдо шудааст.

Дар асоси таҳлили консепсияи таҳсилоти экологӣ, ки олимони ватанӣ ва хориҷаи наздику дур таҳия намудаанд, ба хулосае омадан мумкин аст,ки таҳсилоти экологӣ ин раванди маърифатӣ мебошад. Зеро он дар доираи як фанни таълимӣ махдуд нашуда, тамоми фанҳои талимии низоми таҳсилот бояд экологизатсия карда шаванд.

Барои дарк ва баррасии дурусти ин масъала бояд пеш аз ҳама моҳияти экологизатсия кунонии тамоми низоми таҳсилотро баррасӣ намоем.

Дар Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тарбияи экологӣ аз масъалаҳои умдатарини ҷаҳони имрӯза д16ар асри XX1 шуморида шуда дар таҳти мафҳуми «ҳифзи муҳити зист», пеш аз ҳама, ҳимояи генофонди миллатро дар назар дорад [6, 9]..

Дар банди чоруми Косепсияи милли таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад омадааст: «Таҳсилот падидаи иҷтимоиест, ки ба иқтисодиёт, фарҳанг, тараққиёти илму техника, ҳифзи муҳити зист (экология), истеҳсолот ва сиёсат робитаи ногусастанӣ дорад ва як қисми ҷудонопазири шуури ҷомеа мебошад» [7, 3]..

Яъне таълиму тарбияи экологӣ, яке аз ҷузъҳои ҷудонашавандаи мазмуни таҳсилот ва шуури ҷомеа шуморида шудааст.

Дар стандарти фаҳои зинаи таҳсилоти ибтидоӣ, яке аз вазифаҳои асосии таълими табиатшиносӣ дар синфҳои ибтидоӣ ин дар кӯдакон ҳосил кардани тассавуротҳои дар бораи «... олами атроф, унсурҳои ибтидоии ҷаҳонфаҳмӣ, ҳисси зебоиписандӣ, ахлоқӣ, экологӣ, меҳнатдӯстӣ ва ҷисмонию ҳифзи саломати...» ба шумор меравад [7, 66].

Тибқи талаботҳои стандарт хонандаи синфҳои ибтидоӣ бояд «...ба масъалаи риояи қоидаҳои экологӣ аҳамият дода, бо таъсири фаъолияти инсон тағйирёбии табиатро дарк намояд.» [7, 66].

Ҳамзамон дар стандарт қайд гардидааст, ки хонандаи синфи сеюм бояд «мафҳуми «экология»-ро шарҳ дода, сабабҳои ифлос шудани табиати заминро» гуфта тавонад.» [7, 71]..

Дар стандарт қайд гардидааст, ки хонандаи синфи 4-ум бояд «тавассути иҷрои тадбирҳои гуногун табиати атрофро қадр ва ҳифз намуда, амалҳои дигаронро нисбат ба табиат таҳлил ва арзёбӣ карда тавонад» ва салоҳиятҳои зеррини экологиро ҳосил карда бошад:

«- оид ба тағйироти иқлим дар маҳалли зисташон маълумот ҷамъ оварда метавонад;

- ба вазъи экологии сайёра бо суханони худ баҳо дода метавонад; ташкилоту ҷамъиятҳои ҳифзи табиатро номбар кунад ва саҳми онҳоро дар тозагии муҳити атроф гӯяд;

- мамнӯъгоҳҳои Тоҷикистонро номбар мекунад ва аҳамияти онҳоро дар ҳифзи наботот ва ҳайвоноти Тоҷикистон мегӯяд;

- мамнӯъгоҳҳои Тоҷикистонро аз харита нишон диҳад ва ба харитаи тарҳӣ мегузаронад;

- саҳми мактаббачаҳоро дар тоза нигоҳ доштани муҳит мегӯяд ва дар ҳаёт ба тозагии муҳити зист риоя мекунад». [73]..

Мушкилии таълиму тарбияи экологии хонандагони хурдсол корҳои таҳқиқотчиёни барҷастаи тоҷик М. Лутфуллоев, К. Б. Қодиров, Т. С. Сатторов, Х.Раҳимов, А.Нуров, З. Ш.Қурбонова мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифта аст.

Тӯли 30 соли истиқлолияти миллӣ аз ҷониби олимони ватанӣ доир ба мушкилоти экологӣ ва ташаккулдиҳии салоҳияҳои экологии хонандагон А. С. Саидов, А. Абдулваҳҳобов, А. Давлатов китобу рисолаҳои махсуси соҳавӣ таълиф гардидааст.

М. М. Досаков ва Ш. Р. Каримова рисолаҳои илмиеро барои дарёфти унвони номзади илми педдагогика дар самти ташаккулдиҳии маърифати экологии хонандагон дар мактабҳои миллӣ тайёр намудаанд.

Дар низоми таҳсилот ҷанбаъҳои таълимию тарбиявӣ бо якдигар алоқаманд буда, такмилдиҳандаи якдигар ба шумор мераванд. Дар синфҳои ибтидоӣ бошад, аксар вақт раванди тарбия нисбати таълим бартарӣ пайдо мекунад. Зеро дар ин марҳилаи онтогенез иҷтимоишавии кӯдак босуръат ба амал омада ӯ худро яке аз ҷузъиёти ҷомеа ва азҷумла табиат ҳис карда, муносибатҳои худро ба танзим медаровардагӣ мешавад.

Ш. Р. Каримова қайд менамояд, ки ташаккулёбии тафаккури экологӣ ва ахлоқи ҳамидаи инсонӣ бевосита бо тарбияи экологии шахсият алоқаманд мебошад [5].

М. М. Досаков ташаккули тафаккури экологии хонандагонро раванди мураккаб дониста, онро дар фаъолиятҳои ҳамгирои синфӣ, беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ мавриди таҳқиқ қарор додааст. Ба ақидаи ӯ дар тарбияи экологии хонандагон истифодаи маводҳои кишваршиносӣ самаранок буда метавонад. [3].

Ҷиҳати тарбиявии маълумоти экологӣ бояд дар заминаи донишҳои илмӣ махсусан психологӣ такя кунад, то ин ки шахсияти дорои саводи экологӣ ва муносибатҳои масъулиятшиносонаро тарбия намояд.

Маълумоти экологӣ ҳамчун раванди таҳсилоти умумӣ дар худ ягонагии маърифатӣ ва меъёрии ҷузъи фарҳанги инсониро таҷассум намуда, имкониятҳои бузурги иҷтимоишавии шахсият ва гуманизатсияи ҷамъиятро дар бар мегирад. Истилоҳоти «маълумоти экологӣ» ва «таълими экологӣ» дар аксар адабиёти соҳавӣ ҳамгуна шарҳ дода шудааст.

Ба ақидаи В.А. Горохов ва А.Н. Чилингаров маълумоти экологӣ ин раванди аз худкунии донишҳои бонизоми экологӣ, ҳосилшавии малакаҳои амалии экологӣ мебошад. Роҳҳои асосии азхудкунии донишҳои экологӣ ин гирифтани таълим дар муассисаҳои махсуси экологӣ, муассисаҳои такмили ихтисос ва дигар муассисаҳои соҳавӣ, ташаккулёбии ҷаҳонбинии махсус, рафтори махсуси инсон, ҳосилшавии ниёзҳои фаъолона ҳифз намудани табиат ва зиёд гардонидани сарватҳои он мебошад. [2, 117].

С.Н. Глазачев чунин меҳисобад, ки- «маълумоти экологӣ ин ҷузъи таҳсилоти умумӣ буда, ба азхудкунии асосҳои илмии қонунҳои таъсироти муқобилаи табиат ва ҷамият”нигаронида шудааст. [1, 4].

Н.М.Мамедов онро ҳамчун «раванди омӯзиши бефосилаи ба азхудкунии бонизоми донишҳо оид ба муҳити атроф ва маҳорату малакаҳои ба ҳифзи он нигаронидашуда» ба қалам додааст. [10,173]

А. Нуров ва Ф. Ниёзов таълими экологиро ҳамчун раванди ташаккулёбии шуури экологӣ, оид ба паҳлӯҳои гуногуни ягонагии олами моддӣ, қонуниятҳои ҳифзи диалектикии ягонагии ҷамъият ва табиат» ҳисобидааст.[13; 14].

Гурӯҳи дигари олимон, маълумоти экологиро аз нуқтаи назари тарбиявӣ маънидод кардаанд. Мисол, И.Д.Зверев чунин меҳисобад, ки маълумоти экологӣ ин «раванде мебошад, ки дар он муносибати масъулиятнокона ба табиат мақсаднокона ташаккул дода мешавад» [4, 96].

И.Т. Суравегина онро ҳамчун «Раванди бефосилаи тарбия ва инкишофи шахсият, меъёрҳои ахлоқӣ –этикӣ ва рафтори зебопарастӣ, таъминкунандаи масъулияти шахсӣ ба ҳолат ва беҳдошти муҳити атроф» баҳо додааст. [18,280].

А.Н.Захлебний раванди таълими экологиро, ҳамчун «Раванди ташаккулёбии ниёзҳои мақсаднокона экологӣ нисбати муҳити зист, эҳтиёт кардани он аз ифлосшавӣ ва вайроншавӣ» муайян намудааст. [4,с.141].

А.В.Леонтович чунин меҳисобид, ки дар таҳти мафҳуми маълумоти экологӣ бояд «пеш аз ҳама таълими классикии курси экологияро, ҳамчун илм дар бораи ҳамбастагии ҷузъиёти табиат, баъдан дар хонандагон ҳосилкунии тасаввуротҳо оид ба ягонагии олам дар заминаи хулосабарориҳои асосии экологӣ, ки ба хонандагон имкон медиҳанд то дар масъалаҳои ҳифзи табиат, муносибатҳои ҷамъиятӣ ва инкишофи шахсияташон мавқеи худро пайдо намоянд», фаҳмид.

Яъне дар натиҷаи таълими экологӣ фаъолиятҳои амалие ташаккул меёбанд, ки дар заминаи гуфташудаҳои боло ба амал омада ба фаъолияти ҷамъиятиашон табдил меёбанд.» [8,149].

Дар натиҷаи хулосабарории ақидаҳои зикргардида, мо ба хулосае омедем, ки маълумоти экологии хонандагони синфҳои ибтидоӣ - ин раванди бефосилаи махсус ташкилгардидаи таълим, тарбия ва инкишофи шахсияти кӯдак мебошад, ки ба ташаккулёбии донишҳои бонизоми илмию амалии ҳифзи табиат ва экологияи муҳити зист, ҳосилшавии маҳорату малакаҳо дар фаъолияти экологӣ ва ҳосилшавии асосҳои фарҳанги экологӣ, дар заминаи консепсияи инкишофи устувор ва ҷаҳонбинии экологӣ-гуманитарӣ нигаронида шудааст.

Бояд зикр намоем, ки мафҳумҳои «маълумоти экологӣ» ва «экологиякунонии низоми таҳсилот”-ро аз якдигар фарқ намуд, зеро гарчанде бо ҳам алоқаманд бошанд, ҳам равандҳои гуногунро дар бар мегиранд.

Чуноне, ки Н.Д. Андреева, И.Д. Зверева, Н.М. Мамедов, Н.П. Несговорова, И.Т. Суравегина ва диг. қайд кардаанд, маълумоти экологӣ-ин раванди бефосилаи таълим, тарбия ва инкишофи шахсият мебошанд, ки ба ташаккулёбии системаи донишу маҳоратҳои илмию амалӣ, меъёрҳои рафтор ва фаъолияти арзишмианд нигаронида шудаанд, ки танзимкунандаи муносибати масъулиятнокона ва ғамхорона нисбат ба муҳити иҷтимоӣ-табиӣ мебошанд.

Ҳамзамон Н.М. Семчук ва диг. қайд менамоянд, ки экологиякунонии низоми таҳсилот ин татбиқи раванди воридшавии ғояҳо, мафҳумҳо, истилоҳот ва муносибатҳои экологӣ ба дигар фанҳои таълимӣ мебошад. Экологиякунонии мазмуни таҳсилоти ибтидоиро Н.Н. Моисеев, ҳамчун «муносибати ифшокунандаи донишҳо дар бораи объектҳо, ҳодисаҳо ва равандҳои табиӣ ва ҷамъиятӣ мебошад, ки имкон медиҳанд то дар системаи «инсон-табиат-ҷамъият» алоқамандиҳоро муайян ва дарк намоянд; роҳҳои истифодабарии самараноки сарватҳои табиатро бо мақсади ташаккулдиҳии муносибатҳои сифатан нави байни инсону ҷамъият ва табиат кашф менамоянд» қайд намудааст. [11,с.192].

Ғайр аз ин дар адабиётҳои илмӣ мафҳуми «таҳсилоти экологиякунонидашударо”-ро вохӯрдан мумкин аст. Таҳсилоти экологиякунонидашударо Семчук Н.М. ҳамчун, истифодаи муносибати экологӣ дар соҳаҳои таҳсилот номидааст, ки ба ҳалли масъалаҳои экологӣ нигаронида шудаанд. Таҳсилоти экологиякунонидашуда - ин раванди воридшавии ғояҳо, мафҳумҳо, қоидаҳо ва муносибатҳои экологӣ ба дигар фанҳо мебошад [17].

Ба бӯҳрони глобалии экологӣ гирифторшавии ҷаҳони мутамаддин, зарурияти ба низоми таҳсилот воридсозии маълумоти экологиро ба миён овардааст.

Дар ҳуҷҷатҳои Конференсияи байниҳукуматии оид ба масълаҳои маълумоти экологӣ, ки соли 1977 дар Тифлис шуда гузашт қайд гардидааст, ки маълумоти экологӣ бояд ҷузъи ҷудонашавандаи раванди таҳсилоти умумӣ гардад. Зикр гардидааст, ки бо вориднамоии мавзуъҳои экологӣ дар тамоми фанҳои таълимӣ «тарбия ба мақоми гумкардаи этикии худ бармегардад». Ин аз қадамҳои аввалини экологиякунонии раванди таҳсилот ба шумор меравад [15, 173].

Дар маводҳои конференсияи Тифлис хусусиятҳои зерини маълумоти экологӣ нишон дода шудааст:

1). Маълумоти экологӣ як навъ фанни алоҳида набуда, балки маҷмӯи донишу тассавуротҳое мебошад, ки ба барномаҳои мавҷудаи таълимӣ ворид карда мешавад. Маълумоти экологиро бо тамоми фанҳои таълимӣ алоқаманд гардонидан зарур аст. Он амалан дар худ парадигмаи нави таълимиро таҷассум менамояд;

2). Маълумоти экологӣ бояд фаъолиятҳои амалиеро дар бар гирад, ки бо амалҳои конкретии ба беҳдошти муҳити зист нигаронидашуда ҳамгиро бошанд.

3). Маълумоти экологӣ бояд тамоми тӯли ҳаёти инсон, аз таҳсилоти томактабӣ сар карда то таҳсилоти баъди донишгоҳиро дар бар гирад;

4). Маълумоти экологӣ бояд маълумоти ба оянда нигаронидашуда бошад, яъне ба ниёзҳои ҷамъиятии фардо ҷавобгӯй бошад.

5). Маълумоти экологӣ бояд ҷанбаъҳои глобалӣ, регионалӣ ва локалиро дар бар гирад, яъне дар рафти таҳсилоти экологӣ шароитҳои экологӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва иқтисодии минтақаро ба назар гирифтан зарур аст ҳол он, ки маълумотҳои экологии ба раванди таҳсилот воридшуда танҳо ба проблеммаҳои умумии глобалии экологӣ нигаронидашуда ҷанбаъҳои маҳалию минтақавӣ паси парда мемонад.

Усулҳои вориднамоии маълумотҳои экологӣ ба раванди таълиму тарбия ва татбиқи онҳо аз масъалаҳои мубрами ҳалталаби замон ба шумор мерафт, зеро солҳои 70-80-уми асри XX миқдори фанҳои таълимӣ миқдоран зиёд гардида боиси ба миён омадани системаи таълими ҳамгиро гардид. Аз ин рӯ,тибқи машварати симпозиум ду роҳи воридномаи маълумотҳои экологӣ ба мазмуни таҳсилот тавсия дода шуд.

Роҳи якум, вориднамоии масъалаҳои ҳифзи муҳити зистро ба фанҳои анъанавии таълимӣ дар бар мегирифт. Он ба дарёфти роҳҳои вориднамои масъалаҳои экологӣ дар доираи фанҳои анъанавии таълимӣ ва ҳамчун барқарорсозандаи алокамандии байнифаннӣ дар рафти омӯзиши масъалаҳои экологӣ нигаронида шуда буд.

Роҳи дуюм, ин ба нақшаи таълимӣ вориднамоии фанни махсуси мазмунаш экологиро дар бар мегирифт. Вале ҳадафи ҳар ду роҳи пешниҳодгардидаи конференсияи Тифлис, ба хонандагон имкониятҳои зеринро медод:

бо таври комплексӣ азхуднамоии проблемаҳои муҳити зист;

азхудкунии донишҳои илмӣ оид ба муҳити зист;

масъулиятнокона иштирок кардан дар фаъолиятҳои ҳифзи табиат.

Ҳамин тавр дар низом ва сохтори таҳсилот равияи экосентризм ба миён омад, ки дар ташаккул ва такмил додани назария ва амалияи маълумоти экологии хонандагон имкониятҳои бузургеро кушода, барои гузоштани мақсад, таҳияи мазмун ва методҳои таҳқиқотии фан шароити мусоидро фароҳам овард. Равияи экосентризм дар заминаи принсипҳои ягонагӣ ва системанокии таълим имкон медиҳад, ки маълумоти экологӣ шарҳ дода шуда таҳлил гарданд ва ҳамчун системаи том такмил ёфта (мақсад-вазифа-принсип-мазмун-методҳо-шаклҳо), ки ин аз шароити мусоиди татбиқ гарданд.

Омӯзиши маводҳои конференсияи зикргардида ва адабиётҳои соҳавӣ моро ба хулосае овард, ки дар натиҷаи гирифтани маълумоти экологӣ дар хонандагон имкониятҳои зерин фароҳам меоянд:

- аз зарурияти ҳифзи муҳити зист огоҳ мегарданд:

- тасаввуротҳои худро дар бораи аз ҳолати муҳити зист вобаста будани некӯахволии инсон ва имкониятҳои худбарқароркунии табиат зиёд менамоянд;

- ба ояндаи худ некбинона нигариста маҳорату малакаҳои заруриро барои расидан ба он ҳосил менамоянд:

-механизмҳои биофизикӣ ва иқтисодию иҷтимоии таъминкунандаи баро барвазнии экологиро дар саёраи Замин кашф менамоянд;

-дорои таҷрибаи амалии экологии ҳаётиашон гарданд;

-ба арзишҳое соҳиб мешаванд, ки хоси шаҳрвандони худогоҳ ва масъулиятнок мебошад.

Бояд қайд кард, ки ҳар як фани дар синфҳои ибтидоӣ омӯхташаванда дар ташаккули фарҳангӣ экологӣ бояд ҳиссагузор бошад. Ин аз таҳияи мазмун ва мундариҷаи фани таълимӣ ва мавзӯи тадрисшаванда вобаста мебошад.

Дар натиҷаи таълиму тарбияи экологӣ дар хонандагон рафтори экологӣ ҳосил мешавад.

Заминаи асосии ташаккули рафтору муносибати эҳтиёткорона нисбати табиат ва фарҳанги экологии хонандагони хурдсолро мазмуни фанҳои таълимии синфҳои ибтидоӣ ташкил менамояд.

Яке аз воситаи асосии амалисозии ташаккули тафакур ва фарҳанги экалогии хонандагони синфҳои ибтидоӣ ин ҳалли масъалаҳои мазмуни экологӣ дошта мебошад. Акнун якчанд ин гунна масъалаҳоро пешкаш менамоям.

Масъала барои синфи 3.

Масъалаи 1. Дар табиат ва муҳити зист садоро бо вохиди Детсибелл чен мекунанд. Ҳади баландтарини садое, ки ба саломатии ин безарар аст 50 Детсибелл мебошад. Садои болғаи оҳангарӣ - 105 детсибелл, садои мошини рохгузар - 90 детсибелл), шавқуни кӯдакон дар танаффус - 75 детсибеллро ташкил медиҳад ? Муайян кунед, ки ин садоҳо нисбати садои муътадил чи қадар баландтаранд.

Хал:

1) 105-50=55 (детсибелл)

2) 90-50=40 (детсибелл)

3) 75-50=25 (детсибелл)

Ҷавоб: 55, 40, ва 25 детсибеллро ташкил медиҳад.

Дар синфи чорумум бошад, дар баробари гузаштани мавзӯъи «Ифлосшавии оби бахру уқёнусҳо» аз фанни табиатшиносӣ дар дарси математика ҳалли мустақилонаи масъалаи зерринро супориш додан мумкин аст.

Масъала: 1-тонна нафти ба баҳр рехта 12 гектар масоҳати сатҳи баҳрро ифлос мекунад. Тибқи маълумотҳои ҷамъиятҳои экологӣ ҳар сол 8-миллион тонна нафт аз наклиётҳои бахрӣ, чоҳҳои зериобӣ ва дигар садамаҳо ба укёнус партофта мешавад. Агар ин раванд 3 сол давом кунад чи қадар масоҳати сатҳи баҳру укёнусҳо бо нафт олуда мешавад?

Хал:

Агар 1 тонна нафт 12 гектарро ифлос кунад, пас 1000000 тонна сатҳи 12000000 гектари сатҳи уқёнусро ифлос мекунад:

$$12 * 1000000 = 12000000.$$

Агар дар тӯли як сол 8000000 тонна нафт хориҷ гардад, пас дар тӯли се сол он

$$8000000 * 3 = 24000000$$

тоннаро ташкил медиҳад.

Онгоҳ

$$12000000 * 24000000=288000000$$

Яъне дар се сол 288000000 гектар сатҳи уқёнуси ҷаҳонӣ бо нефт олуда мегардад.

Ва ё баробари гузаштани мавзӯъи «Хок. Хокҳосилшавӣ дар табиат», бо таври ҳамгиро дар дарсҳои табиатшиносӣ, математика ва ё дигар машғулиятҳои беруназдарсию маҳфилҳо масъалаи зерринро супориш додан мумкин аст.

Масъала: Дар ҳолати табиӣ қабати 1 сантимметраи ҳосилхезӣ хок дар давоми 400 сол ҳосил мешавад. Барои сабзиши мӯътадили растаниҳо қабати 20 сантимметраи хок зарур аст. Барои ҳосилшавии 20 см хоки ҳосилхез чанд сол зарур аст.

Барои ҳалли масъалаи мазкур аввал муодила тартиб медиҳем:

$$400 = 1$$

$$X = 200$$

$$X = 400 * 20 : 1$$

$$X = 8000 \text{ сол.}$$

Яъне барои ҳосилшавии қабати хоке, ки барои сабзиши мӯътадили растаниҳо зарур аст(20 см.) 8000 сол лозим меояд. Пас бачаҳо хокро бояд хифз намоем.

Ҳамзамон дар рафти гузаштани мавзӯъҳои «Гидросфера», «Обҳои баҳру уқёнусҳо», «Хосиятҳои об» ва ғ. дар дарсҳои табиатшиносӣ бо таври ҳамгиро бо дарси математика масъалаи зерринро супоридан ба маврид мебошад.

Масъала: Маълум аст, ки оби бахр барои нӯшидан ва растаниҳоро обёрӣ кардан истифода карда намешавад. Аммо дастгоҳҳое мавҷуд аст, ки оби шӯри баҳрро ба оби ошомиданӣ табдил медиҳанд. Масалан, дар шаҳри Шевченко, дар нимҷазираи Мангишлаки Қазоқистон дастгоҳе мавҷуд аст, ки дар як шабонарӯз 1200 тонна оби шӯрро ба оби ошомиданӣ табдил медиҳад.

Бо истифодаи ин дастгоҳ дар як моҳ кадом миқдори оби шӯрро ба оби ошомиданӣ табдил додан мумкин аст.

Ҳал:

Агар як моҳ 28 руз бошад, онгоҳ

$$1200*28=33.600 \text{ тонна}$$

Агар як моҳ 28 руз бошад, онгоҳ

$$1200*29=34.800 \text{ тонна}$$

Агар як моҳ 28 руз бошад, онгоҳ

$$1200*30=36.000 \text{ тонна}$$

Агар як моҳ 28 руз бошад, онгоҳ

$$1200*31=37.200 \text{ тонна}$$

Хулоса фарҳанги экологӣ категорияест, ки наметавонад берун аз раванди таълиму тарбия, бо таври ғаризавӣ(инстинктӣ) ташаккул ёбад. Онро ҳадафмандона, дар рафти фаъолиятҳои махсус тарҳрезӣ гардидаи таълимӣ-тарбиявӣ ҳосил кунонидан мумкин аст. Яке аз ин воситаҳо дар синфҳои ибтидоӣ ба мазмуни фанҳо ворид гардонидани масъалаҳои характери экологӣ дошта мебошад. Фанни математикаи синфҳои ибтидоӣ, низ дар ин раванд истисно набуда, балки имкониятҳои фаровони таълмӣ-тарбиявии экологиро дорад. Бинобар ин вориднамоии чунин масъалаҳо ба мазмуни фанни математика самаранокии таълимро баланд бардошта ба ташаккулёбии фарҳанги экологӣ, ки яке аз ҳадафҳои асосии низоми таҳсилоти муосир ба шумор меравад мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Глазачев С.Н. Постулаты экологического образование: концепции и технологии. Сборник научных трудов. / Глазачев -Волгоград: «Перемена», 1994.С.4.

2. Горохов В.А. Образованые в области охраны окружающей среды. Методическое пособие. / В.А.Горохов, А.Н. Чилингаров - Л.: Гидро метеоиздат, 1987.-117с.

3. Досаков М. М. Роль и место краеведческих материалов в формировании эколого-природоохранной деятельности учащихся при при изучении экологии . Паёми донишгоҳи миллии тоҷикистон №3/2(198), с. 234-238].

4. Зверев И.Д., Суравегина И.Т., Захлебный А.Н., Симонова-Салеева Л.П., Кучер Т.В.Концепция общего школьного экологического образования // Экологическое образование в России: теоретические аспекты.-М.: Тобол, 1997.- С.37-47

5. Каримова Ш. Р. Гуманистическая сущность эколого-природоохранной внеклассной деятельности и её роль в формировании нравственных убеждений младших школьников. // Автореферат диссертации иа соискание учёной степени кандидата педагогических наук курган-тюбе - 2012].

6. Консепсияи миллии тарбия дар ҷумҳурии тоҷикистон. аз 3.03. 2006

7. Концепция национального образования Республики Таджикистан. Вестник МО РТ. Душанбе: «Шарки озод», 2003, с.66.

8. Леонтович А.В. Некоторые принципы сотрудничества московских образователных учреждений с особо охраняемыми природными территориями // Школьные технологии.1999. №1-2.-С.148-149.

9.Лутфуллозода М. Андешаҳо перомуни салоҳиятҳо ва ташаккули онҳо/ Лутфуллозода М., Бобизода Ғ. // муҳ. С. Камолзода; АТТ. - Душанбе, 2017. - 86 с.

10. Мамедов Н.М. Основания экологического образования // Философия экологического образования. Под общей ред. Лисеева И.К.-М.: прогресс-Традиция, 2001.-173с.

11. Моисеев Н.Н. Экология и образование. / Н.Н.Моисеев -М.: Изд-во «Юнисам",1996.-192с.

12. Муносибати босалоҳият дар таълим (дастури методӣ). Мураттибон: Ғ. Бобизода, Ш. Исрофилниё, Д. Имомназаров, А. Байзоев. – Душанбе, 2017. –74 с.

13. Ниёзов Ф. ва диг. Методикаи таълим дар низоми таълими салоҳиятнокӣ. / Ф. Ниёзов - Душанбе – 2016 – 141 с.

14. Нуров А. Методикаи корҳои тарбиявӣ дар синфҳои ибтидоӣ / А. Нуров – Душанбе: 2021. - 222с.

15. Охрана окружающей среды: проблема. просвещения. Материалы симпозиума в Белграде (1975) и конференции в Тиблиси (1977) / Под. ред. А. Г. Воронкова.-М.: Прогресс,-2005

16. Салеева Л.П. Формирование бережного отношения младших школьников к природе: / Л.П. Салеева //Автореф. дис. ... канд. пед. наук.-М., 1978.-22с.

17. Семчук Н.М. Теоретические основы реализации воспитательного компонента биологического образования: //Монография./ Н.М. Семчук -Астрахань: Изд-во Астраханского гос. пед.ун-та, 2002.-181с.

18. Суравегина И.Т. Общеобразовательные цели экологии в контексте концепции устойчивого развития / Экологическое образование: проблемы и перспективы: Межвузовский сборник научных трудов./ И.Т. Суравегина -Нижний Новгород, 1998.-208с.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ

В статье рассматриваются проблемы необходимости экологического образования на начальном школе и даже начиная с дошкольного возраста.

Было отмечено, что проблема взаимоотношений человека и природы в педагогике не нова и является одной из главных в классической литературе таджикского народа и нашей национальной педагогике.

Автор подчёркивает, что воспитательный аспект экологического образования должен основываться на педагогических и психологических знаниях, чтобы развить экологическую грамотность и ответственного личности человека.

Следует отметить, что каждый предмет, изучаемый в начальной школе, должен способствовать формированию экологической культуры. Это зависит от содержания изучаемого предмета.

Мы предполагаем, что математика начальной школы не является исключением в этом процессе, он имеет большой экологический образовательный потенциал.

Поэтому введение вопросов экологического содержания в математики повышает эффективность экологического обучения и способствует формированию экологической культуры у младших школьников.

Ключевые слова: *экологическая культура, экологизатция образования, экологическое воспитание, природа, защита природы, ответственность, экологической познание, математика, учащиеся начальных классов, межпредметные связи, формирования личности.*

THEORETICAL FOUNDATIONS OF ECOLOGICAL CULTURE OF YOUNGER SCHOOLS IN THE PROCESS OF LEARNING MATHEMATICS

The article discusses the problems of the need for environmental education at primary school and even starting from preschool age.

It was noted that the problem of the relationship between man and nature in pedagogy is not new and is one of the main problems in the classical literature of the Tajik people and our national pedagogy.

The author emphasizes that the educational aspect of environmental education should be based on pedagogical and psychological knowledge in order to develop environmental literacy and a responsible person.

It should be noted that every subject studied in primary school should contribute to the formation of an ecological culture. It depends on the content of the subject being studied.

We assume that elementary school mathematics is no exception in this process; it has great environmental educational potential.

Therefore, the introduction of environmental issues in mathematics increases the efficiency of environmental education and contributes to the formation of environmental culture in younger students.

Keywords: *ecological culture, ecologization of education, ecological education, nature, protection of nature, responsibility, ecological knowledge, mathematics, primary school students, intersubject connections, personality formation.*

Сведение об авторе:

Абдухоликова Зиёда Илхомджоновна *– соискатель кафедры экспериментальной физики Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни: Тел: (+992) 918292555*

About the author*:*

Abdukholikova Ziyoda Ilhomdzhonovna *- Applicant for the Department of Experimental Physics, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini: Tel: (+992) 918292555*

УСУЛҲОИ МУСАВВИРӢ ДАР КӮДАКОНИ СИННИ ТОМАКТАБӢ

Қурбонова Ф.Ҷ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Мусаввирӣ ё расмкашӣ ин як санъат берун аз анъанаҳои мавҷудбуда ба шумор меравад. Ин намуди санъат дар тарбияи кӯдакони синни томактабӣ мавқеи махсусро ишғол менамояд. Расмкашӣ ҳамчун як амали эҷодӣ ба кӯдак имкон медиҳад, ки озодона амал кунад, эҳсосот ва таҷрибаи худро баён кунад

Кӯдакон аз хурдсолӣ муҳити атрофашонро мушоҳида менамоянд. Аз ҳамин сабаб онҳо ҳаракат мекунанд, ки олами атрофро бо таври ба хос ҳис намоянд.

Санъати мусаввирӣ дар ташаккули инкишофи физиологии кӯдакон ҷои махсусро ишғол менамояд:

а) расмкашӣ барои инкишофи муҳарики дастони бачагон.

б) кашидани расми ҷисмҳои фазоӣ дар коғази ҳамвор, ташаккули фаъолияти биноӣ ва мушоҳидавӣ.

в) диққатнокӣ ва тоқатнокӣ.

г) инкишофи малака ва маҳорат, мушоҳидакорӣ, тарбияи эстетикӣ.

д) бар замми ҳамаи ин, ҳангоми иҷроиши чунин машғулиятҳо дар бачаҳо хосияти худидоракунӣ ва назоратчигӣ пайдо мегардад.

Дар инкишофи кӯдак нақши асосиро муҳити пешбаранда мебозад. Ҳангоми ташкил намудани муҳити таълимии инкишофдиҳанда ҳаминро ба назар гирифтан лозим аст, ки мақсади асосӣ инкишофи эҷодии ҳар як кӯдак вобаста ба синну соли он ба роҳ монда шавад. Барои инкишофи эҷодии кӯдакон чӣ қадар дар хона, чӣ дар гурӯҳ ашёи зиёди диққатҷалбкунанда (шона, чуткаи дандоншӯи, мошинча, қандилҳо, сарпӯшҳои гуногуни зарфҳо ва ғайра) иҳота менамояд ё ин ки ҳангоми сайругашт олами аҷоиби наботот, баргҳои гуногун, сангчаҳо, меваю ҳашаротҳои ҳархела ва ғайра. Ҳамаи ин намунаҳо барои фаъолияти эҷодии кӯдакон кумаки бениҳоят калон дар оянда мерасонад.

Н.П. Сакулина фаъолияти мусаввирии кӯдакро ҳамчун қобилияти тасвир кардан, яъне қобилияти дуруст инъикос намудани ашёро ифода мекунад, ин қобилияти ифодакунандаи нишондиҳандаи эҷодиёти кӯдакон мебошад [3, с.].

Ҳаминро қайд намудан лозим аст, ки ҳангоми гузаронидани машғулиятҳои эҷодӣ бо кӯдакон мураббия ва ё волидон озодии эҷодиро таъмин намоянд, шароити мусоидро барои инъикос намудан муҳаё созанд. Кӯдак мустақилона, озодона бояд бо роҳбарии онҳо ба расмкашӣ шурӯъ намоянд. Онҳо мустақилона мавзӯи тасвирро интихоб менамоянд, дар чунин машғулиятҳо қоидаҳои махсуси таълимӣ вуҷуд надорад. Кӯдакон озодона мувофиқи лаёқати худ рангҳоро интихоб менамоянд, ки ҳиссиёти фаромӯшнашавандаро эҳсос менамоянд.

Муҳаққиқони санъати кӯдакон Э.А. Флерина, Н.П. Сакулина, П.С. Комарова, Т.Г. Казакова, Н.Б.

Халезова ва дигарон рангро дар санъати тасвирӣ воситаи муҳими ифодакунандаи ғояи асари бадеӣ мешуморанд [3].

Баргузории машғулиятҳои расмкашӣ дар кӯдакон ба чунин хусусиятҳои ташаккулёбии онҳо таъсир мерасонад:

-тарсу ваҳм аз кӯдакон дур мешавад;

-боварӣ ба худ зиёд мегардад;

-озодона баён намудани тасаввуроташро пайдо мекунад;

- шиносои бо маводҳои гуногун шавқи ӯро бештар менамояд;

-инкишофи ҳаракати панҷа ва ангуштони кӯдакон беҳтар мешаванд;

-ташаккули қобилияти эҷодкории кӯдаконро зиёд мекунад.

Муваффақияти омӯзиши расмкашӣ дар кӯдакони томактабӣ аз он вобастагӣ дорад, ки мураббӣ ҳангоми гузаронидани машғулият аз кадом усулҳо истифода мебарад ва бо кадом роҳ мафҳумҳои муайяни расмкаширо мефаҳмонанд.

Барои боз ҳам шавқовар ва диққатҷалбкунанда намудани машғу-лиятҳо аз усулҳои ғайрианъанавии зерин истифода намудан ба фоидаи кор аст [2].

1.Бо кӯдакони хурди синнусоли томактабӣ:

а) расмкашӣ бо чиликон;

б) расмкашӣ бо панҷаи даст;

в) расмкашии қолабӣ.

2.Бо кӯдакони синнусоли миёнаи томактабӣ (машғулятро каме мурак-кабтар менамоем):

а) расмкашӣ бо мӯйқалам;

б) расмкашӣ ба воситаи паралон;

в) расмкашӣ ба воситаи тамғаҳо;

г) расмкашӣ бо шамъ;

д) расмкашӣ бо истифодаи баргҳои гуногуни дарахтон;

е) расмкашӣ бо панҷаи даст;

ж) расмкашӣ бо пилтачӯбакҳои пахтагин;

з) расмкашӣ бо риштаҳои ранга.

3.Бо кӯдакони синнусоли калони томактабӣ:

а) расмкашӣ бо қум;

б) расмкашӣ бо коғази ғиҷимкардашуда;

в) расмкашӣ аз рӯи қолаб;

г) расмкашӣ бо пластилин;

д) расмкашӣ ба воситаи доғҳои чакидаи рангҳои гуногун.

Дар рафти омӯзиш ва таҳлили як қатор адабиётҳои илмӣ усулҳои гуногуни мусаввириро муайян намудем;

1. Расмкашии дунафара дар коғази борики дароз

Дар ин намуди расмкашии ғайрианъанавӣ ду-се кӯдак истода дар як коғаз, ҳар ки ба худаш якдигарро халал нарасонда, расми итихобкардаи худро мекашанд. Бартарии ин усул аз он иборат аст, ки кӯдакон худро озод ҳис намуда, бо якдигар мулоқот намуда, расм мекашанд. Онҳо ба якдигар назорат намуда, қисмҳои алоҳидаи расмҳои якдигарро мекашанд, ба якдигарро кумак мекунанд, ки ин дар кӯдакон ҳисси дӯстиро тарбия менамояд.

2. Расмкашӣ ба воситаи ангуштон

Бо ин усул тасвир намудан ба кӯдакон осон ба шумор меравад. Тарзи ҳосил намудани тасвир: кӯдак ангушташро дар ранги гуаш тар намуда, дар коғаз нуктаҳо мегузорад, ҳар як ангушт рангҳои ҳархела гирифта, нуктаҳои ҳархела дар коғаз мегузорад.

3. Расмкашӣ ба воситаи панҷаи даст

Кӯдак панҷаи даставро ба косаи рангдор андохта ё ин ки ба воситаи мӯйқалам панҷаашро ранголуд намуда, ба коғази сафед мегузорад. Ҳамин тариқ, изи панҷаи чап ва ростро мегузорем. Дастонро бо дастпоккунаки коғазӣ тоза намуда, бо оби тоза мешӯем. Асосан, кӯдакони 5-сола инро иҷро менамоянд.

Расмкаши аз рӯи намуна

Расмкашӣ аз рӯи намуна дар кӯдакон мушоҳидакориро ташаккул медиҳад. Яъне, акнун бачагон на ин ки месозанд, балки мекашанд, чунончӣ аз рӯи намуна, аз рӯи қолаб. Дар аввал ба кӯдак пешниҳод намудан лозим аст, ки ба оина нигоҳ намуда, расми худро кашад. Боз ҳам хубтар мешавад, ки худи шумо ба кудак нишон диҳед, ки чӣ тавр шумо якчанд маротиба ба оина нигоҳ намуда, расми худро мекашед. Баъд бигузоред, ки кӯдак мустақил ягон чисмро интихоб намояд. Мумкин бошад, ки ягон бозичаи вай бошад, яъне, хирсча, сагча, мошинча ва ғайра. Ҳаминро қайд менамоем, ки ҳангоми иҷроиши супориш ба кӯдак фаҳмондан лозим аст, ки бодиққат кисмҳои алоҳидаи намунаро якчанд маротиба мушоҳида намуда, баъд кашанд. Агар кӯдак ҳангоми расмкашӣ аз намуна истифода накарда,

мустақилона ягон расми дигаро кашад, барои ин рафтор вайро сарзаниш накунед, балки рӯҳбаланд намоед.

Мусаввирӣ-расмкашӣ ба воситаи шамъ

Воситаҳои тасвир: ранг, хати рост, доғи ранг, қолаб. Масолеҳи расмкашӣ: шамъ, коғази сахт, акварел, мӯйқалам. Воситаи ҳосил намудани тасвир кӯдак ба воситаи шамъ дар коғази сафед расм мекашад. Пас аз ин, расми кашидашударо ба воситаи мӯйқалам бо рангҳои гуногун ранг мекунад,. Вақте ки расми кашидашударо ранг мекунем ҷойҳои шамъ кашидашуда сафед мемонанд. Ин ҳолат кӯдакро ба ваҷд меорад.

Расмкашии нуқтавӣ

Расмкашии ғӣрианъанавӣ ба кӯдакон хело осон ва маъқул аст. Расмкашии нуқтавӣ ҳам дар назари кӯдакон ғайриодӣ ва аҷоиб менамояд. Барои чунин расмкашӣ мо аз коғазҳои ранга, фламастер истифода мебарем. Қалам ё фламастерро бо таври амудӣ дошта, нукта монда кашидан мегирем. Аз ҳама хубтараш ба воситаи ранг кашидан осонтараст. Барои осон шудани кор аз чӯбчаҳои гугирд ва пахта пилтачубакҳо сохта ба кӯдакон тақсим менамоем. Муваффақият дар он аст, ки диққати кӯдаконро ба худ ҷалб менамояд. Дар гурӯҳҳои хурди томактабӣ ва миёнаи томактабӣ хуб мебуд, мураббӣ расмро бо қалам кашад, баъд аз он кӯдакон ба воситаи расмкашии нуқтавӣ бо рангҳои ҳархела ин расмро кашанд.

Расмкашӣ аз рӯи барги дарахтону растаниҳо

Воситаҳои тасвир: намунаи барг, рангҳои гуногун. Масолеҳи расмкашӣ коғаз, ранг, барги дарахтони гуногун ва мӯйқалам. Воситаи ҳосил намудани тасвир кӯдакон баргҳои гуногунро интихоб намуда, як тарафи онро ранголуд менамоянд, тарафи ранголудшудаи баргро барои ҳосил намудани изи он ба коғаз пахш менамоянд. Акси барг дар коғаз мемонад, думчаи баргро ба воситаи мӯйқалам мекашанд.

Пас аз гузаронидани як қатор машғулиятҳо бо ин усул мушоҳида намудем, ки дар кӯдакон қобилияти кор кардан аз рӯи рангҳои гуногун болотар рафтааст.

Мусаввирӣ-расмкашӣ ба воситаи паралон

Аз чӣ сабаб бошад, мо чунин акида дорем, ки расмкашӣ ба воситаи мӯйқалам иҷро карда мешавад, лекин ба ақидаи устодони ин соҳа на ҳама вақт аз мӯйқалам истифода мебаранд. Пас бо ёрии мо дар ин ҳолат паралон меояд, барои иҷроиши ин усул чунин маслиҳатро пешниҳод менамоем: Аз паралон шаклҳои хурди геометрӣ (дойра, давра, секунҷа, чоркунҷа ва ғайраҳо) мебурем. Барои он ки дастонамон ранголуд нашаванд, ба ин шаклҳо аз донаи гугирд дастачаҳо месозем. Акнун мо ба воситаи чунин қолабчаҳо расм мекашем. Аз рангҳои гуногун истифода намуда, расми секунҷа бо зард, расми чоркунҷа сабз, расми дойра кабуд ва ғайраҳо. Ҳамин тариқ аз кашидани шакли геометрӣ оғоз намуда, каме супоришро мураккабтар менамоем. Ин намуди расмкашӣ дар кӯдакон қобилияти созандагӣ, фикррониро инкишоф медиҳад.

Расмкашии сеҳрнок

Расмкашии сеҳрнок чунин ҳосил карда мешавад. Коғази сахти ғафси андозаш 30х30см-ро гирифта баробар қат мекунем. Пас як риштаи пашмин ё ин ки муқаррарӣ дарозиаш 30 см доштаро гирифта, аз як тарафи вай дошта ба миқдори дарозии 10х12 см-и онро ба ранг тар намуда, ба мобайни когази ғафс гузошта онро зер менамоем. Баъд риштаро дар дохили коғази ғафс тоб дода коғази ғафсро мекушоем. Риштаро гирифта мо шоҳиди пайдоиши як тасвири номаълум мегардем. Пас аз ин, тасвири бетартибонаро кӯдакон бо ёрии мураббӣ ба ягон намуди муайян тасвир медиҳанд. Ин гуна намуди расмкашӣ ба ташаккули қобилияти фикррониии кӯдакон таъсири худро мерасонад.

Расмкашӣ бо бурҳои ранга

Кӯдакони томактабӣ асосан, гуногуниро-рангорангиро дӯст медо-ранд. Ин ҳолат ба мо имконият медиҳад, ки аз бурҳои гуногун, санги сиёҳ истифода барем. Бартарии ин машғулият дар он мебошад, ки он дар ҳавои тоза, дар майдончаи мумфарши боғча гузронида мешавд. Яъне, кӯдакон дар ҳавои тоза дар майдончаи назди боғча озодона ба расмкаши машғул мешаванд. Ба сифати мисол, расмкашӣ ба воситаи бур ба ғайр аз майдончаи мумфарш шуда метавонад, сангҳои калони (харсангҳо)-и назди боғча (ба шарте, ки онҳо бошанд), девори ҳамвори сафолӣ ва ғайра.

Рангуборкунии сангчаҳои хурд

Ҳаминро дар назар дошт, ки кӯдакон бисёртар ҳангоми расмкашӣ аз воситаҳои зерин ба монандӣ коғази расмкашӣ, ҳамворӣ, фарши мумпӯш истифода мебаранд. Тасвири хона, дарахтон, мошинҳо ва ҳайвонот дар ҳамвории суфта нисбат ба расмкашии ҳаҷмӣ-фазогӣ дар назари кӯдакон на он қадар диққатҷалбкунанда менамояд. Расмкашии ҳаҷми барои он диққатҷалбкунанда мебошад, ки дар ин намуди тасвир аёният истифода бурда мешавад. Ба сифати аёният мо аз сангчаҳо истифода мебарем. Аҷоибаш дар он аст, ки сангчаҳо гуногун буда, дар назари кӯдакон нақшҳои гуногунро мемонанд. Кӯдакон ба сангчаҳо назар андохта онҳоро ба ҷисмҳои гуногун, ҳайвонот ва наботот ташбеҳ медиҳанд. Яъне, яке ба монанди қурбоқача, сагча, сангпушт ва ғайраҳо. Ҳамин тариқ бачаҳо сангчаҳоро бо рангҳои ҳархела ранг намуда ба онҳо нақшҳои гуногунро мебахшанд. Пас аз ин, ин гуна

расмҳоро баъд аз хушк шудани ранг бо лак рӯйпуш менамоем. Пас аз рӯйпуш намудани ин шаклҳо ҷило медҳанд, ки диққати кӯдаконро ба худ ҷалб менамояд. Дар оянда ин шаклҳои гуногуне, ки кӯдакон он бо дасти худ пайдо намудаанд, дар дигар машғулиятҳо ба сифати намуна, истифода бурдан мумкин аст. Мисол, ҳангоми гузаронидани машғулияти бадеӣ, нақл намудани афсонаҳо ва ғайраҳо.

Расмкашӣ ба воситаи риштаҳои рангоранг

Ин намуди расмкашӣ асосан, ба гурӯҳи духтарон мансуб аст, лекин ин маънои онро надорад, ки онро ба бачаҳо нишон надиҳем. Санъати тасвирӣ фарқияте байни зану мард надорад. Барои истифодаи ин намуди расмкашӣ чунин рафтор менамоем: аз коғази ғафси сахт ба масоҳати 30х 30 см экран месозем. Дар экрани сохтагиамон коғази бахмалин ё ин ки фланел мечаспонем. Боз ҳам нағз мешавад, ки ягон халтача дӯхта, онро пур аз риштаҳои рангини пашмин ва нимпашмин намоем. Барои он риштаҳои пашмин, ки мо медонем, ки пашм қобилияти ҷазбшавӣ дорад. Яъне риштаҳои пашмин ва нимпашмин ба коғази бахмалӣ ва фланел қобилияти ҷазбшавӣ доранд. Аз тарафи дигар ин дар назари кӯдакон аҷоиб менамояд.

Усули расмкашии монотонӣ

Чунин усули расмкашӣ, ки бениҳоят кам истифода мешавад. Ин усули расмкашӣ диққати кӯдакҳоро ба худ ҷалб менамояд. Дар кӯдакон як қатор сеҳрҳоро пайдо менамояд. Бо таври одӣ гӯем расмкашӣ ба воситаи салафан (пленк а) расмкашӣ . Яъне, тасвир дар салафан кашида мешавд, баъд ба коғаз гузаронида мешавад. Бартарии ин усул аз он иборат аст, ки кӯдакон якбора ду расми якхеларо ҳосил мекунанд.

Мусаввирӣ-расмкашӣ дар коғази намнок

То солҳои наздик чунин ақида буд, ки расмро танҳо дар коғази хушк мекашанд, чунки таркиби ранг аз об мавҷуд аст. Аммо як қатор ҷисмҳо, образҳо ва мафҳумҳое мавҷуданд, ки беҳтар мешавад дар коғази намнок кашида шаванд, яъне, соядор, мавҷнок ториктар ва нофаҳмо будани тасвир лозим аст. Барои мисол кӯдак мехоҳад, ки расми «Борон меборад», «Гулҳои паси парда», «Дарича», «Шоми шаҳр» ва ғайраҳо тасвир намояд.

Барои тасвири чунин манзараҳо коғазро бояд намнок намоем, яъне ба кӯдакон намнок намудани коғазро омӯхтан лозим аст. Агар коғазро нодуруст намнок намоем расми кашидаамон нодуруст мебарояд. Барои ин чунин рафтор мекунем: як порча пахтаро гирифта, дар оби тоза тар намуда, болои коғаз медавонем, бо ҳамин тариқ коғазро намнок менамоем. Пас коғаз барои расмкашӣ тайёр мешавад.

Расмкашӣ ба воситаи порчаҳои матоъ

Дар ҳаёти ҳарӯза мо ба матоъҳои гуногуне вомехурем, ки яке ба пусти ҳайвонот, дигаре ба монанди баргҳои гулу дарахтон, сеюми ба осмони соф, пурситора ва ғайраро монананд. Ин ба мо имконият медиҳад, ки як қатор манзараҳо ва ҳолатҳои гуногунро тасвир намоем. Барои мисол, аз матоъи гулдор мо метавонем ягон гули онро интихоб намуда, ба воситаи қайчӣ мебурем, ин гули буридашударо ба воситаи ширеш ба коғаз мечаспонем ва баъд дар коғаз бо ранг ба ин гул гулдон ва миз мекашем. Чӣ тавре ки мебинем, имкониятҳо хело ва хело фаровонанд. Пеш аз ҳама ин аз эҷодкории мураббӣ вобаста аст.

Фаъолияти мусаввирӣ баинкишофи зеҳнӣ, ҳиссӣ, ахлоқӣ, эстетикӣ, инчунин барои рушди малакаҳои хуби ҳаракатӣ, нутқ ва ба мактаб омода кардани кӯдакон аҳамияти калон дорад. Кӯдакон ба расмкашӣ машғул гардида, бо хусусиятҳои маводҳо шинос гардида, қобилиятии эҷодиашон зиёд шуда,малакаҳои кориро пайдо мекунанд. Қобилиятҳои бадеии кӯдакон дар мавриде инкишоф меёбанд, агар мураббӣ шароитеро фароҳам оварад, ки дар он фаъолияти бадеӣ инкишоф дода шаванд, роҳу усулҳои ғайрианъанавии таълимӣ ба кӯдакон швқу табъи бадеиро бедор намояд.

АДАБИЁТ

1. Гусарова Н.Н. Техника изонити для дошкольников. / Н.Н. Гусарова // Методическое пособие. - 2-е изд., испр. - СПб.: «ДЕТСТВО-ПРЕСС», 2008.- с.
2. Казакова Р.Г. Рисование с детьми дошкольного возраста: Нетрадиционные техники, планирование, конспекты занятий / Р.Г.Казакова - М.: ТЦ Сфера, 2004. - 280с.
3. Комарова Т.С. Методика обучения изобразительной деятельности и конструированию: / Т.С. Комарова, Н.П.Сакулина, Н.Б. Халезова - Просвещение, М.: 1991. – 370с.
4. Комарова Т.С. Изобразительная деятельность детей в детском саду. – М., 2006.
5. Мухина В.С. и др. Изобразительная деятельность ребёнка как форма усвоения социального опыта. / В.С. Мухина и др.- М., 1981.- с.

МЕТОДЫ ИЗОБРАЖЕНИЯ В ДОШКОЛЬНЫЕ ДЕТИ

Ассистент кафедры дошкольной педагогики, психологии и социальной работы

Живопись - это искусство, выходящее за рамки существующих традиций. Этот вид искусства занимает особое место в воспитании дошкольников.

Изобразительное искусство занимает особое место в формировании физиологического развития детей:

а) рисунок для развития моторики детей.

б) рисование пространственных объектов на плоском листе бумаги, формирование зрительной и наблюдательной деятельности.

в) внимательность и терпение.

г) развитие навыков и умений, наблюдательность, эстетическое воспитание.

д) Кроме того, во время таких занятий у детей развиваются самоконтроль и присмотр.

Успех обучения рисованию у дошкольников зависит от методов, используемых репетитором во время урока, и от того, как они объясняют определенные концепции рисования.

Следует отметить, что при ведении творческой деятельности с детьми воспитатели или родители должны обеспечивать творческую свободу и создавать благоприятные условия для размышлений.

Ребенок должен уметь рисовать самостоятельно и под их руководством. Тематику рисования они выбирают самостоятельно, особых правил обучения для таких занятий нет. Дети могут свободно выбирать цвета в соответствии со своими способностями, что заставляет их чувствовать себя незабываемо.

Ключевые слова: *художественная деятельность, дошкольники, творчество, развитие навыков и умений, наблюдательность, эстетическое воспитание.*

IMAGE METHODS IN PRESCHOOL CHILDREN

Assistant at the Department of Pedagogy and Preschool Psychology and Social Work

Painting or painting is an art that transcends existing traditions. This kind of art holds a special place in the upbringing of preschoolers.The fine arts occupies a special place in the formation of the physiological development of children:

a) drawing for the development of children's motor skills.

b) drawing spatial objects on a flat sheet of paper, the formation of visual and observation activities.

c) attentiveness and patience.

d) development of skills and abilities, observation, aesthetic education.

e) In addition, during these activities, children develop self-control and supervision.

The success of preschoolers in teaching drawing depends on the methods the tutor uses during the lesson and how they explain certain drawing concepts.

It should be noted that when conducting creative activities with children, educators or parents should ensure creative freedom and create favorable conditions for reflection.

The child should be able to draw independently and under their guidance. They choose the topic of drawing on their own, there are no special teaching rules for such classes. Children are free to choose colors according to their abilities, which makes them feel unforgettable.

Key words: *artistic activity, preschoolers, creativity, development of skills and abilities, observation, aesthetic education.*

Сведение об авторе:

Курбанова Фарогат Джамшедовна *- ассистент кафедры дошкольной педагогики, психологии и социальной работы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Айни. Тел: (+992) 918619812*

About the author

Qurbonova Faroghat Jamshedovna *- Assistant at the Department of Pedagogy and Preschool Psychology and Social Work Tajik State Pedagogical University named after S.Aini Phone: (+992) 918619812*

ДИДАКТИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ПРИОБРЕТЕНИЕ НАВЫКОВ РАЗГОВОРНОЙ РЕЧИ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ СТУДЕНТАМИ НЕФИЛОЛОГИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

Джумаев И. М.

Институт развития образования им. А. Джами
Академии образования Таджикистана

Выход на мировую арену в последнее время способствовал активному участию нашей страны в международных экономических процессах, расширению контактов в сфере науки, культуры, бизнеса, установлению партнерских отношений с зарубежными компаниями. Все эти факторы обусловили потребность общества в специалистах, хорошо владеющих иностранным языком.

У каждого преподавателя свои и уникальные способы обучения. Методы обучение или стратегии, которые привлекают студентов и позволяют им думать самостоятельно, являются эффективными способами изучения английского языка.

Основная трудность преподавателя - привлекать внимание студентов.

Преподаватель английского языка должен делиться идеями таким образом, чтобы студенты могли взять их после того, как преподаватель вышел из аудитории. Учить - значит учиться дважды. Для этого преподаватель должен быть хорошо подготовлен к занятиям и быть готовим ответить на вопросы студентов.

С другой стороны, чтобы быть хорошим преподавателем, нам нужно мотивировать студентов к обучению. Преподаватель должен включать неуверенные аспекты обучения и позволять студентам исследовать новые идеи.

Пробудить мотивацию к изучению английского языка у студентов необходимо. Чем больше преподаватель знает студентов своих студентов, тем легче было бы добраться до них.

Следует отметить, что некоторые студенты плохо понимают изучаемый язык, некоторые в достаточном уровне не владеют изучаемого языка. Опять таки индивидуальная личность студента - еще один аспект, влияющий на стиль преподавания инструктора. Если студенты достаточно мотивированы, чтобы участвовать в дискуссии в аудитории, и если они желают быть частью коллектива, то преподаватели также получают вдохновение для внедрение новых методов обучения и идей для студентов.

Чтобы достичь желаемого результата, преподаватели используют некоторые особые стили обучения:

Стиль лекции: этот стиль - одностороннее общение и на основе продолжительной лекции. Если преподаватель использует этот стиль аудитория становится центром преподавателя. У студентов нет возможности взаимодействовать с преподавателем. С другой стороны ожидается, что они усвоят информацию.

Тренерский стиль: этот стиль представляет собой сочетание лекций, мультимедийных презентаций и демонстраций. Этот стиль обучение дает студентам возможность учиться у разных источников, но этот стиль неэффективен для больших в аудитории, потому что преподаватель не может удовлетворить потребности студентов.

Групповой стиль: этот стиль побуждает студентов работать в группе для достижения общей цели. Преподаватель дает студентам проблему и побуждает работать в команде и решать проблему. Здесь студенты получают возможность пообщаться и окончательное языковое воздействие происходит, если этому стилю следует преподаватель.

Стиль деятельности: Самообучение - девиз этого стиля.

Посредством этого стиля фасилитаторы побуждают студентов задавать вопросы и помочь студентам найти подходящий ответ.

Изогнутый стиль: это комбинированный метод фасилитатора, то есть интерес и потребность студентов. Здесь преподаватель старается предоставить поддержку в соответствии с потребностями студентов.

Помимо этих стилей обучения, есть и другие методы, которые можно использовать для обучения английскому языку.

Например, метод мнемонических слов является одним из инновационных методов обучения. В этом методе преподаватель долго не говорить о какой-то конкретной концепции. Но чтобы прояснить что-либо, он/она продолжает повторять мнемонику или связанное с ним значение в словах. Здесь преподаватель продолжает говорить только слова вместо предложения и если студенты начинают понимать значение конкретной концепции, затем преподаватель объяснит предложениями. Во время обучения английскому языку эту технику можно использовать для развития словарного запаса. Более того, ролевые игры - это инновационный метод для языкового обучение. Вот в этом методе преподаватель побудить студентов чему-то научиться на практике. С другой стороны, здесь роль преподавателей - объяснять что-то для студентов, что не только весело, но и дает возможность участие в учебном процессе. Садоу С.А. дал интересный пример деятельности студентов и преподавателей в простой ролевой игре. Преподаватель

говорит аудитору, что они инопланетяне, которые впервые попадают в контакт с земными предметами, такими как зубные щетки, часы, лампочки и ключи. Без ссылки на человека цивилизации, участники должны сделать выводы о функции объектов. [18; 28] Эта ролевая игра, аналогичный креатив или творческая деятельность, будет стимулировать студентов использовать свои воображение и побудить их думать и говорить. Изучение нового языка иногда вызывает стресс. В чувство юмора также можно рассматривать как новаторский метод обучения. Именно юмор может укрепить отношения преподавателя и студента. Юмор снижает стресс студентов. Согласно Крашену: «существует эмоциональная барьер, который мешает студентам получить любую информацию из окружающей среды. Этот эмоциональный барьер может быть вызван отрицательным отношением к языку, отсутствием мотивации или просто отрицательные эмоциональные / физические состояния, например стресс.» [11; 33] Есть много других средств, с помощью которых преподавателя могут преподавать эффективно.

Основное внимание в этой статье исследовании уделяется выявлению используемых стилей обучения преподавателем во время обучения. Если преподаватель использует смешанный стиль, где он/она концентрируется на потребностях своих студентов и учит соответственно, это может быть отличной идеей для улучшения целевой изучение языка. Если у преподавателя языка возникнет идея запускать другой стиль обучения для изучаемого языка, на котором студенты могут получить вдохновение, то это всегда к лучшему.

Преподавание одновременно сложно и благородное дело. Преподавателя должны ввести новые учебные и эффективные стили обучения. Эффективные методы обучения привлекают студентов к изучению языка.

В прошлом основное внимание уделялось преподаванию языков как общему профессиональному разделу в секторе образования. Однако понятие «метод» было узким местом, и, следовательно, привлекло наибольшее внимание. Эта концепция представляет собой практику преподавания как основанный на исследованиях и систематизированный набор педагогических практик. Проще говоря, вы можете назвать это способом соединения теории с практикой. Методы - это обучающие системы, которые обычно фиксируются необходимыми техниками и практиками.

Две основные школы, которые обсуждали методики обучения языку, - это ситуационное обучение языку и аудиолингвизм. Другие методы, возникшие между вышеупомянутыми школами, такие как «Безмолвный путь», «Суггестопедия», «Общинное изучение языка» и «Полная физическая реакция». После этого некоторые другие методы стали более заметными в сфере образования. Коммуникативное обучение языку (CLT) было ближе к термину «подход», чем к методам, и считалось одним из используемых методов инновации. «Одновременно с появлением CLT появились и другие методы, такие как естественный подход, совместное изучение языка, обучение на основе содержания и обучение на основе задач. [17; 201]. Было отмечено, что умение эффективно общаться на английском языке стало основной целью многих языковых программ по всему миру. Коммуникативное обучение языку (CLT) с акцентом на «что значит знать язык и уметь использовать эти знания при общении с людьми в различных условиях и ситуациях» [20; 45], становятся все более центральными в программах современного английского языка (MFL), по крайней мере, в западном контексте, с тех пор, как они впервые появились в начале 1970-х годов. [7; 105]. Слово «инновация» часто используется для описания продукта или разработки, которые в некотором роде являются «новыми» или «улучшенными», но только в случае их успешного внедрения. Согласно (Де Лано и др., 1994) инновации включают четыре ключевых термина: 1- Изменение 2- Развитие 3- Новизна 4- Улучшение.[9;487]

В своей статье я попытаюсь объяснить, чем были традиционные методы и как четыре вышеупомянутых ключевых термина участвовали в переходе от традиционных к инновационным.

От традиционного к инновационному подходу: Традиционные методы обучения основывались на систематическом поведенческом анализе прагматических потребностей учащихся в изучении языка. По словам (Нурутдинова и др., 2016), «большая часть обучения проводится в сложной манере, в которой преподаватель становится центром аудитории.» [14;3809]. Иссерлис, Дж. был одним из главных исследователей, разработавших «первые традиционные методы, или метод, который назывался «общинный / советник»». [10; 41] В его теории студент сильно зависел от экспертов, которые ожидали, что они будут играть основную роль в консультировании и руководстве. Суггестопедия - это еще один традиционный метод, разработанный Георгием Лозановым в 1978 году. Этот метод основывался на запоминании все большего и большего при продвижении вперед по курсу, где авторитет преподавателя все еще был заметен. (там же). Потребность в альтернативных методах обучения языку была одним из основных факторов, подталкивающих к переходу от традиционных подходов к инновационным. Однако, как мы уже говорили ранее, нельзя пренебрегать традиционной тактикой и делать вид, что что-то создаете с нуля. Необходимо адаптироваться к новым моделям и провести интеграцию. Говоря об индуктивных и продуктивных практиках, всегда утверждалось, что индуктивные методы увеличивают консолидацию предмета и могут помочь в оценке результатов. Метод Silent Way был разработан К. Гаттено. Он попытался больше сосредоточиться на студентах, и это был один из смелых шагов к инновациям. Он

пришел к выводу, что студенты должны говорить больше, а преподаватель - меньше. Изучение языка с помощью компьютера, эта методика не начиналась с самого начала как новаторская, как многие думают. Компьютерная программа, созданная в 1960-х годах и предназначенная для обучения языкам, сосредоточена на грамматической и лексической стороне обучения языку. Однако с того времени началась разработка, направленная на улучшение этой техники и использование искусственного интеллекта, который начал прокладывать путь к тому, чтобы сделать обучение более интерактивным. Методы, основанные на задачах, также были одним из переходных методов, которые начали привносить инновационные идеи в методику обучения. Коммуникативная часть этого подхода ближе к коммуникативному, чем к традиционному, и расскажет о нем подробно.

Одним из основных подходов, адаптировавших инновационные тактики и методы, был коммуникативный подход к обучению языку (CLT). CLT предположил, что мы используем язык для выражения смысла, а это означает, что взаимодействие и общение являются основными функциями языка. Грамматика и структура, безусловно, важны, и язык не может быть изучен без базовых знаний о них, но функциональное и коммуникативное значение также очень важно. Вышеупомянутые аспекты должны дополнять друг друга для достижения цели обучения. «Пионеры-новаторы предполагают, что конечной целью для них в обучении английскому языку является формирование коммуникативной компетенции. Они пытались создать симуляцию в аудиторных комнатах, чтобы студенты чувствовали себя как в реальной жизни» [12; 67]. Также отмечается, что использование новых технологий позволит плавно и быстро упростить учебные планы, которые сильно зависят от коммуникации и моделирования. Другое интересное предложение предполагало, что «существует несколько методов, которые могут поддерживать и способствовать активному обучению:

- Использование визуальных медиа во время уроков (видео, фото, PowerPoint).
- Обучение студентов делать заметки во время занятий.
- Использование смартфонов или компьютеров во время лекций или во время обучения.
- Расширение прав и возможностей студентов для решения проблем во время задания по тематическому исследованию.
- Использование моделирования и бурения.
- Разработка подходов к совместному обучению.» [6;149]

Некоторые исследователи приводят примеры занятий с другой точки зрения, они предположили, что чем больше доступности предоставляется педагогическому образованию, тем больше они смогут анализировать практику в аудитории. Это поддержит преподавателей, стремящихся создать более коммуникативную среду в аудитории. «Для преподавателей, которые адаптируют традиционный подход и более контролируются и привязаны к формально-ориентированной деятельности, в то время как преподавателя на противоположной стороне устанавливают параметры для инноваций и расширения. Таким образом они могут расти, но при этом сохранять чувство безопасности и ценности того, что они делали раньше.» [23;95]

Нововведения могут быть также достигнуты, если сделать возможности обучения доступными для всех. Это может быть сделано за счет содействия расширению взаимодействия и минимизации несоответствия восприятия между тем, что предполагается, и тем, что понимается. Интеграция языковых навыков также может стать одним из основных улучшений стратегии обучения. Как мы видели ранее, традиционные подходы пытались сохранить авторитет наставника на самом высоком уровне, в то время как инновационный подход способствует автономии студентов, повышает культурное сознание и обеспечивает социальную значимость.

Проблемы применения инновационного подхода:

Предполагалось, что способность преподавателя преподавать коммуникативным и новаторским способом будет сложной задачей из-за отсутствия опыта в этой области. Большинство преподавателей не являются носителями языка и не обладают достаточным уровнем владения языком, чтобы свободно общаться со студентами. Во многих случаях преподаватели не знали о новых инновационных методах. Было также замечено, что «традиции иногда играют в этом отношении некоторую роль. Одна из основных проблем заключалась в том, что основные экзамены при поступлении, а также получение работы были более традиционными.» [12;62]

Заключение:

Собираемся ли мы использовать традиционные или инновационные методы, мы должны убедиться, что цели обучения должны быть установлены в соответствии с потребностями, недостатками и потребностями целевой группы студентов и образовательной среды, чтобы усилить мотивацию и обеспечить интерактивное участие в процессе обучения. Исследования показали, что, когда преподаватели сталкиваются с повседневными реалиями работы с реальными студентами в реальных аудиториях, они интерпретируют и применяют методологию различными способами, которые часто могут включать в себя более традиционные элементы и элементы, «ориентированные на преподавателя. Де Лано Л., Райли Л. и Крукс Г., например, обнаружили не только то, что «на убеждения и выбор преподавателей влияли

требования реагировать на то, что происходило в их аудиториях от занятия к занятию, но также и то, что существовал ряд противоречащих друг другу убеждений. Они приходят к выводу, что преподаватели практиковали «принципиальную эклектику», и утверждают, что это «полностью уместно»» [9;90]. В большинстве вузов есть десятки тысяч преподавателей иностранных языков и их руководителей, которые не спят или скоро проснутся, для работы, с которой мы сталкиваемся. Большинство из них напуганы или, в лучшем случае, очень не уверены, потому что они лучше, чем кто-либо другой, знают, насколько они плохо подготовлены, чтобы делать то, что от них ожидают, и сколько времени нужно, чтобы стать должным образом вооруженными навыками английского языка, в которых они нуждаются. [19;85]

ЛИТЕРАТУРА

1. Ауэрбах, Э. Р. (1992). Придание смысла, создание изменение: Совместная разработка учебных программ для взрослых Грамотность ESL. Вашингтон, округ Колумбия, и Макгенри, штат Иллинойс: Центр для прикладной лингвистики и дельта-систем.
2. Белл Дж. (1991). Обучение многоуровневым аудиторам на ESL. Сан Диего, Калифорния: Доминик Пресс.
3. Белл, Дж. И Бернаби, Б. (1984). Справочник по ESL грамотность. Торонто, Онтарио: Институт исследований Онтарио в образовательной прессе.
4. Берри Э. и Уильямс М.С. (1992). Многоуровневый ESL учебный план. Салем, Орегон: Государственный департамент Орегона образования. (Служба репродукции документов ERIC № ED 351 889)
5. Бойд, Дж. Р. и Бойд, М. А. (1989). Ввод-вывод преподавательской руководство по эксплуатации. Нормальный, Иллинойс: Abaca Books.
6. Бонвелл, К. С., & Эйсон, Дж. А. (1991). ED340272 1991-09-00 Активное обучение: создание азарта в аудиторе. ЭРИК Дайджест. Высшее образование, 146–162.
7. Восток, М. (2019). Поддержание инноваций в школьных программах изучения иностранных языков: размышления преподавателей о преподавании языка на основе заданий через три года после начального педагогического образования. Журнал изучения языков, 47 (1), 105–115.
8. Гульельмино, Л.М., Баррихтер, А.В. (1987). Взрослая инструкция по английскому языку: вызов и удовольствие: руководство для взрослых преподавателей английского языка как английского. Таллахасси,
9. Де Лано Л., Райли Л. и Крукс Г. (1994). Значение инноваций для преподавателей английского языка как английского. Система, 22 (4), 487–496. https://doi.org/10.1016/0346-251X(94)90005-1
10. Иссерлис, Дж. (1992). Что вы видите: текущая оценка в ESL / аудитор грамотности. Приключения в оценке: Подходы к оценке и оценке, ориентированные на учащихся.Оценка грамотности взрослых, 2, 4148.
11. Крашен С. (1985). Гипотеза входных данных: проблемы и творческие занятия
12. Ляо, X. Q. (2000). Инновации в обучении коммуникативному языку. Эрик. https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED443294.pdf
13. Матео, Калифорния: Aguirre International. (EDRS № ED 348 896).
14. Нурутдинова А.Р., Перчаткина В.Г., Зинатуллина Л.М., Зубкова Г.И., Галеева Ф.Т. (2016). Инновационная педагогическая практика: традиционные и альтернативные методы (проблемы и последствия). Международный журнал экологического и научного образования, 11 (10), 3807–3819.
15. Риверс (ред.), Интерактивное обучение языку (стр. 33-43). Кембридж: Издательство Кембриджского университета.
16. Ригли, Х.С. И Гут, Г. (1992). Повышение грамотности жизнь: проблемы и варианты в грамотности взрослого ESL. Сан
17. Роджерс, Т. (2001). Методика преподавания языков. Информационный бюллетень ERIC. В Информационном центре ERIC по языкам и лингвистике.
18. Садоу С.А. (1987). Говорить и слушать: творческие занятия для языкового аудитора. В W. M. 28-70 СС.
19. Сантопьетро, К. (1991). Многоуровневый аудитор ESL модуль инструкции. Денвер, Колорадо: Департамент Колорадо образования.
20. Умаров Абдурахмон Саидахтамович «Дидактические условия развития познавательного интереса студентов факультета английского языка в личностно ориентированном обучении» Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. 13.00.01 - общая педагогика, история педагогики и образования (педагогические науки). Душанбе 2016. -163 С.
21. Холт, Г. (1995). Обучение английскому языку для взрослых на низком уровне учащиеся. ЭРИК Дайджест. Вашингтон, округ Колумбия: национальный Центр обучения грамотности ESL.
22. Dostert, L.E., Eddy, F.D., Lehmann, W.P., & Marckwardt, A.H. (1960). Традиции и инновации в преподавании языков. Журнал современного языка, 44 (5), 220. https://doi.org/10.2307/321110
23. LIDDICOAT, A. J., Nekvapil, J. í, & Kamwangamalu, N. M. (2011). Языковое обучение и изучение с межкультурной точки зрения, история и теория языкового планирования, подходы и методы языкового планирования. В Справочнике по исследованиям в области преподавания и изучения второго языка, Том II, История и теория языкового планирования.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ПРИОБРЕТЕНИЕ НАВЫКОВ РАЗГОВОРНОЙ РЕЧИ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ СТУДЕНТАМИ НЕФИЛОЛОГИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

Основное внимание в этой статье исследовании уделяется выявлению используемых стилей обучения преподавателем во время обучения. Если преподаватель использует смешанный стиль, где он/она концентрируется на потребностях своих студентов и учит соответственно, это может быть отличной идеей для улучшения целевой изучение языка. Если у преподавателя языка возникнет идея запускать другой стиль обучения для изучаемого языка, на котором студенты могут получить вдохновение, то это всегда к лучшему.

Преподавание одновременно сложно и благородное дело. Преподавателя должны ввести новые учебные и эффективные стили обучения. Эффективные методы обучения привлекают студентов к изучению языка.

В прошлом основное внимание уделялось преподаванию языков как общему профессиональному разделу в секторе образования. Однако понятие «метод» было узким местом, и, следовательно, привлекло наибольшее внимание. Эта концепция представляет собой практику преподавания как основанный на

исследованиях и систематизированный набор педагогических практик. Проще говоря, вы можете назвать это способом соединения теории с практикой. Методы - это обучающие системы, которые обычно фиксируются необходимыми техниками и практиками.

Ключевые слова: *преподаватель, студент, CLT, английский язык, язык, изучение языка, обучение, инновационный подход, время обучения, потребность студентов, аудитория, коммуникативное обучение, методика обучения, стиль обучения*

DIDACTIC CONDITIONS FOR THE ACQUISITION OF SPEAKING SKILLS IN ENGLISH BY STUDENTS OF NON-PHILOLOGICAL SPECIALTIES

The main focus of this article is to identify the teaching styles used by the teacher during the teaching. If the instructor uses a mixed style, where he / she concentrates on the needs of his / her students and teaches accordingly, it can be a great idea for improving targeted language learning. If a language teacher has an idea to launch a different learning style for the target language, in which students can get inspiration, it is always for the best.

Teaching is both difficult and noble. Teachers must introduce new instructional and effective teaching styles. Effective teaching methods engage students in language learning.

In the past, the focus has been on language teaching as a general professional area in the education sector. However, the notion of "method" was the bottleneck and therefore got the most attention. This concept represents teaching practice as a research-based and systematic set of teaching practices. Simply put, you can call it a way of connecting theory with practice. Methods are learning systems that are usually captured by the required techniques and practices.

Key words: *teacher, student, CLT, English, language, language learning, learning, innovative approach, learning time, student needs, audience, communicative learning, teaching methodology, learning style*

Сведения об авторе:

Джумаев Иномжон Мадисломович *– соискатель Институт развития образования им. А. Джами Академии образования Таджикистана, E-mail: shahbozjon@gmail.com*

About the author:

Dzhumaev Inomjon Madislomovich *- Applicant Institute for the Development of Education. A. Jami of the Academy of Education of Tajikistan, E-mail: shahbozjon@gmail.com*

УДК 37.013

МУШКИЛОТИ ТАЪЛИМИИ ОМӮЗИШИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ БАРОИ ДОНИШҶӮЁНИ РАВИЯҲОИ ГУМАНИТАРӢ

Орифов О. О.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Проблемаи мушкилоти таълимӣ ва рафъи онҳо асоси як қатор таҳқиқоти махсус гузаронидашуда мебошад, аз ин рӯ, омӯзиши ин проблема аз нуқтаи назари илмҳои гуногун баррасӣ карда мешавад. Мушкилот дар омӯзиш аз ҷониби хонаводаҳо ба таври васеъ баррасӣ карда мешаванд (Л.С.Виготский, А.Р.Лурия, Э.Г.Симернитская, А.С.Смирнова, Л.Светкова) ва муаллифони хориҷӣ (Д.Иджел, О.Сприн, Д.Таппер, А.Рейсер, Х.Туокко) ва ҳамчун натиҷаи ҳамкории се сатҳ: нақшаҳои иҷтимоӣ, психологӣ ва физиологӣ, ки бояд андешида шаванд, тафсир карда мешаванд ва ҳангоми омӯзиши забони англисӣ дар мактаби олии гуманитарӣ ба назар гирифта мешавад.

Муҳаққиқи тоҷик В.А.Бекмансурова дар таҳқиқоте, ки омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар заминаи педагогии таълими сайёр ба даст рух медиҳад, ҳамчунин ба таври умумӣ шарҳ медиҳад: «Таҳсилоти сайёр фаъолиятест, ки тавассути таҷҳизоти сайёри маҷмӯӣ ва технологияҳои муосир, ки ба донишҷӯён тавассути паҳн кардани иттилоот, қабул ва таблиғи иттилоот бештар самаранoктар аст, мебошад» [2, с.11-12].

Дар ҳар сурат, ҳарчанд истифодаи техникаю технологияи нав зимни омӯзишу таълими забонҳои хориҷӣ хеле муҳим ҳам бошад, аммо нақшу мақом ва ҷойгоҳи омӯзгор боз ҳам ҳалкунанда боқӣ мемонад. Дар ин робита муҳаққиқи тоҷик П.Лутфуллоева мулоҳизаҳои хеле ҷолиб дорад, ки чунинанд: «Вориднамоии технологияҳои иттилоотӣ ба раванди таълим - ин талаботест, ки нисбати омӯзгори муосир пешниҳод карда мешавад, ки бояд тамоми имконотро барои муосиргардонии таҳсилот ва татбиқи фармоиши иҷтимоӣ истифода барад. Мусаллам аст, ки ҳеҷ як технологияи иттилотии нав наметавонад дар рафти дарсу машғулият омӯзгорро иваз намояд, зеро фақат омӯзгор метавонад раванди таълимро дуруст ташкил кунад, ба омӯзандагон иҷрои корро дар речаҳои гуногун пешкаш намояд, ҳадафи машғулиятро муайян кунад, ки бояд муяссар ва муваффақ гардад, хонандагонро ба муяссаршавии он равона карда, зимнан ёриашон расонад»[7, с.86].

Дар маҷмӯъ, ба андешаи муҳаққиқи тоҷик М.Мирбобоева, истифодаи ТИК зимни таълим чунин афзалиятҳо дорад: «Моҳирона истифода намудани имкониятҳои технологияҳои иттилотии муосир дар

синфҳои ибтидоӣ ба чунин ҷиҳатҳо мусоидат мекунад: -фолгардонии қобилияти маърифатӣ ва баланд бардоштани сифати пешрафити хонандагон; - ноил гардидан ба дастовардҳои мақсади таълим бо ёрии маводи таълимии электронии муосир, ки барои истифода бурдан дар дарсҳои синфҳои ибтидоӣ муайян шудааст; - ташаккули малакаи худомӯзӣ ва худназораткунии хонандагони синни хурди мактабӣ ва муҳайё кардани шароити мусоид барои таҳсил; - паст гардидани душвориҳои истифодаи маводи дидактикӣ барои хонандагон; - баланд бардоштани фаъолиятнокӣ ва ташаббускории хонандагони синни хурди мактабӣ дар дарс, инкишофи тафаккури иттилоотӣ ва ташаккули кордонии иттилоотӣ-коммуникатсионӣ;-ҳосил намудани малакаи кор кардани хонандагони синни хурди мактабӣ дар компютер бо риояи қоидаҳои бехатарӣ» [8,с.33-36].

Мушкилот дар ҳалли вазифаҳои маърифатӣ, мушкилоти дастрасии омӯзиш, масъалаҳои мураккабии маводи таълимӣ дар асарҳои И.Я.Лернер, Г.А.Балла, В.С.Сетлин, ки дониши онҳо барои бартараф кардани онҳо дар 3 Донишгоҳи гуманитарӣ. Л.И.Аронина [1,с.155] проблемаи душвориҳои донишҷӯёнро ҳангоми азхудкунии ин ё он фанни таълимӣ таҳқик намуда, чунин мешуморад, ки проблемаи душвориҳо на танҳо мустақилона, балки дар доираи дигар проблемаҳо низ баррасӣ мешавад: 1)аз кушиши муайян кардани хусусияти душворихои таълим; 2)аз тафриқаи душворӣ ва мураккабӣ (И.Я.Лернер, В.С.Сетлин) ба масъалаи бартараф намудани мушкилот (Ю.К. Бабанский, З.И. Калмикова, Е.П.Комарова, А.А.Миролюбов).

Таҳлили адабиёти психологию педагогӣ мафҳумҳои дигареро нишон медиҳанд, ки мушкилоти омӯзишро ифода мекунанд, аз қабили: «нокомии таълимӣ», «фаъолияти забонӣ», «беэътиноӣ дар таълим» (Л.И.Петрова, А.А.Люблинская, М.В. Матюхина, Т.С.Михалчик, Н.Ф.Прокина; «Баландшавии мураккабии забон» (Д.В. Дмитриев), «Монеа» (Д. Н. Ушаков).

Тибқи таърифи луғати тафсирӣ душворӣ чизест, ки заҳмати зиёд, шиддат, рафъ кардан ва фаҳмиданро талаб мекунад. Ҳамзамон, муҳаққиқи рус Н.В.Кузмина мушкилотро ҳамчун «ҳолати субъективии шиддат, норизоятӣ, ки аз омилҳои берунии фаъолият ба вуҷуд омадааст ва аз хусусияти худи омилҳо, омодагии тарбиявӣ, ахлоқӣ ва ҷисмонии инсон ба фаъолият ва муносибат ба он вобаста аст, таъриф медиҳад. Аз ин сабаб, омилҳои якхелаи беруна метавонанд барои одамони гуногун дараҷаҳои гуногуни мушкилотро ба вуҷуд оранд. Одатан, мушкилтарин таъхирнопазиртарин аст.» [5, с.312].

Муҳаққиқ П.И.Пидкасистий, андешаҳои муҳаққиқ Н.В.Кузминаро рушд дода, мушкилотро ҳамчун «таҷриба ва фаҳмиши ихтилофи пайдошудаи байни талаботҳои фаъолият ва қобилиятҳои фард» муайян кардааст. [9, с. 312].

Тахлили ин ва дигар мавқеъҳои илмӣ ба таври боварибахш нишон медиҳад, ки дар дидактика мафҳумҳои душворӣ ва мураккабӣ аз ҳам фарқ мекунанд. Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ фаҳмидан муҳим аст, ки мушкилии омӯзиши забони донишҷӯёни донишгоҳҳои гуманитарӣ ҳамчун хусусияти субъективӣ ва аз рӯи мураккабӣ хусусияти объективии мавзӯи омӯзиш аст. Мушкилӣ ҳамчун омили тағйирёбандаи омодагии донишҷӯён ба омӯзиши забони англисӣ ва мураккабӣ ҳамчун воҳиди устувори раванди таълими онҳо дар мактаби олии гуманитарӣ баррасӣ мешавад. Барои он ки аз номутобиқатӣ ва носаҳеҳӣ дар корбурди истилоҳи «мушкилӣ» дар пажӯҳишҳои минбаъдаи рисолаи илмӣ зарур буд, ки маънои ин истилоҳ дар таҳқиқоти методологӣ ва дидактикӣ, равонӣ ва физиологии муаллифони гуногун равшан карда шавад. Пеш аз ҳама, ба луғатномаҳое, ки ин мафҳумро шарҳ медиҳанд, ҳамчунин ба баррасии мантиқӣ ва таҳлили ин истилоҳ дар таҳқиқоти махсус муроҷиат кардан лозим буд. Дар забони ҳозираи тоҷикӣ мафҳуми «мушкилот» ба чунин маъноҳо истифода мегардад: «Якум - моли душвор, дуюм - монеа, душворӣ, душворие, ки бо душворӣ бартараф карда мешавад». Дар адабиёти педагогӣ «мушкилии омӯзиш»-ро душвории матн, душвории супориш, душвории дарс медонанд. Дар баробари ин муҳаққиқи рус Н.В.Кузмина [9, с.12] таърифи душворӣ медиҳад: «Мушкилот ҳолати субъективии шиддат, вазнинӣ, норизоятӣ мебошад, ки аз омилҳои берунии фаъолият ба вуҷуд омадааст ва аз хусусияти худи омилҳо, омодагии тарбиявӣ, ахлоқӣ ва ҷисмонии инсон ба фаъолият вобаста аст ва дар бораи муносибат ба он «...

Дар адабиёти илмӣ мафҳуми «мушкилӣ» ба мафҳуми дастрасӣ, чун «дастрасӣ бо аломати минус» мухолиф аст. Дар ин фаҳмиш, душворӣ моликияти объектҳои гуногун аст. Мушкилот ҳамчун моликият дар робита бо чунин ҷузъҳои раванди таълим, ба монанди душвории азхудкунии сохторҳои сарфунаҳвӣ (грамматикӣ), падидаҳо дар омӯзиши забони англисӣ аз ҷониби донишҷӯёни донишгоҳҳои гуманитарӣ фаҳмида мешавад. Ҳангоми омӯзиши мушкилот ҳамчун хосиятҳои объектҳо, омӯзиши объектҳои дигар масъалаи асосӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, душвории матлабҳои матнӣ ва рӯзномавии забони англисӣ омӯхта мешавад, то минбаъд нишон диҳад, ки ҳангоми таълими донишҷӯён ба забони хориҷӣ кадом матнҳо ва мақолаҳои рӯзномаҳо бояд истифода шаванд, онҳо бояд кадом талаботро ба ин матнҳо ҷавобгӯ кунанд ва дараҷаи мураккабии онҳоро ҳисоб кунед. Ҳамчунин бояд зикр кард, ки муайян кардани мушкилоти вазифаҳои маърифатӣ барои муайян кардани мувофиқати истифодаи ин вазифаҳо дар таълими донишҷӯён зарур аст.

Ҳангоми муайян кардани душвориҳои вазифаҳои маърифатӣ диққати онҳо ба омӯзиши худи вазифаҳои маърифатӣ дода мешавад, на ба душвории иҷрои онҳо. Муайян кардани мушкилоти фаъолияти равонӣ, равоншиносон равандҳои равониро таҳқиқ мекунанд, на мушкилоте, ки дар фаъолияти рӯҳию

равонӣ ба вуҷуд меоянд. Омӯзиши душвориҳои таълими забони хориҷӣ дар фаҳмидани мушкилот ҳамчун моликияти предмет, масалан, душвории руғат (лексика) ва душвории сарфу наҳв ифода меёбад. Омӯзиши мушкилоти таълимро ҳамчун моликияти объект дар методологияи таълими забонҳои хориҷӣ чунин муаллифони рус баррасӣ кардаанд: Ю.К.Бабанский, И.М.Берман, З.И.Боровко, М.Л.Вайсберд, Д.В.Малявин, В.Н.Аникина, М.С.Латушкина.

Таҳлили ин мавқеъҳои илмӣ нишон дод, ки дониши назариявӣ дар бораи душвориҳои таълимӣ, ки донишҷӯёни донишгоҳҳои гуманитарӣ ҳангоми омӯзиши забони хориҷӣ дучор меоянд, барои бартараф кардани онҳо кифоя нест, зеро омӯзгор наметавонад ин донишро барои бартараф кардани мушкилиҳо пурра истифода барад. Дар ҳар як ҳолати мушаххаси бартараф кардани мушкилоти таълимӣ, вай бояд хусусиятҳои объект (донишҷӯ)-ро бо шароити таълими онҳо дар донишгоҳи гуманитарӣ таҳлил ва муқоиса кунад. Масалан, пешакӣ донистани хосиятҳои матн, сохторҳои грамматикӣ дар он, мавҷудияти калимаҳои ношинос - ҳамаи инҳоро муаллим бояд пешгӯӣ кунад кунад, ки ҳама мушкилоте, ки дар байни донишҷӯён ҳангоми таҳсил дар муассисаи таълимӣ муайян кардан мумкин аст.

Дар ин фасли кори диссертатсионӣ омӯхтани мушкилот ҳамчун падидаи педагогӣ муҳим аст. Чунин баррасии мушкилоти таълимӣ имкон медиҳад, ки онҳоро дар ҳама сатҳҳои зуҳур дар донишгоҳҳои гуманитарӣ баррасӣ намоем.

Мушкилии тарбияро ҳамчун падидаи педагогӣ ба назар гирифта, мушкилии мушаххасро нисбат ба донишҷӯёни мушаххас алоқаманд кардан лозим аст. Дар ҳар як душворӣ ҳамчун ҳодисаи воқеияти педагогӣ ягонагӣ ва алоқамандии объективӣ ва субъективиро ба назар гирифтан мухим аст. Бо дарназардошти мушкилии матн (хосияти ашё), бояд зикр кард, ки ин хусусияти объективӣ буда, метавонад барои донишҷӯён мушкилот пеш орад. Аммо ин аъмол метавонад вобаста ба омилҳои субъективии худи донишҷӯён дар маҷмӯъ ва ҳар кадоми онҳо дар ҷараёни омӯзиши онҳо зоҳир шавад ё набошад. Баъзе муаллифон, ки ин омилхои ба душвории омӯзиш таъсиркунандаро ба назар гирифта, ин мушкилиро падидаи педагоги хисоб карда, ба ошкор намудани сабабхои амиқи он диккат медиханд.

Ҳамин тавр, муҳаққиқи рус М.А.Данилов онҳоро «зиддият байни вазифаҳои таълимӣ ва амалие, ки курси таълим пеш гузоштааст ва сатҳи дониш ва рушди қувваҳои маърифатии муҳассилин» мешуморад [3, с.43]. Мавқеи муаллиф оид ба ин масъала чунин аст: мушкилотро ба мураккабӣ ҳамчун зуҳурот ва мушкилотро ҳамчун хосият тақсим карда, бояд таъкид кард, ки мушкилот - як падида гуногунӣ ва паҳлӯҳои гуногуни мушкилотро ба назар мегирад, дар ҳоле ки мушкилот - моликият ба яке аз онҳо тамаркуз мекунад ва он хусусиятҳо ва ҷанбаҳои он аст. Ин тақсимот то андозае худсарона аст. Масалан, мушкилие, ки дар дарси забони англисӣ ба миён омадааст, дар он зоҳир мешавад, ки донишҷӯён ба саволҳои муаллим ҷавоб намедиҳанд ва ё тарҷумаи порчае аз матн душворӣ мекашанд. Ин мушкилот метавонад аз ҷониби субъективият ҳамчун эҳсоси донишҷӯ ва тарафи объективӣ ҳамчун мушкили дарки лексика ва сохторҳои грамматикӣ бошад. Маълум мешавад, ки ин душворӣ дар маҷмӯъ (комплекс) бо назардошти тамоми робитаи байниҳамдигарӣ дида мешавад.

Тавре ки дар истилоҳоти назариявӣ зикр карда мешавад, мушкилии таълимӣ падидаи педагогӣ аст, зеро ба мисли ҳама падидаҳои дигари педагогӣ, он бо пайвастагии чаҳор унсур тавсиф мешавад: омӯзгор, донишҷӯ, восита ва муҳити таълимии гуманитарӣ [6, с. 241].

«Муҳим он аст, ки онҳо чӣ гуна муошират мекунанд ва чӣ гуна дар «чорроҳа"-и онҳо як мушаххасоти нав ва ҳамаҷониба пайдо мешавад, ки ҳар як унсур алоҳида надорад» [11,с.132].

Дар робита ба ин, дар рисола таърифи категорияи «мушкилоти таълимӣ дар омӯзиши забони англисӣ» дода мешавад, ки ҳамчун падидаи густурдаи педагогии объективӣ-субъективӣ, аз ҷумла монеаҳои шахсӣ ва тарбиявӣ, ки бо мураккаби фонетика, сарфу наҳв, нутқ ва навиштани забони англисӣ алоқамананд, фаҳмида мешавад. Забони англисӣ ва ҳавасмандии нокифояи фаъолияти таълимӣ ва маърифатии донишҷӯёни донишгоҳҳои гуманитарӣ.

Таҳлили адабиёти педагогӣ ҳангоми баррасӣ ва муҳокимаи масъалаи рисолаи марбут ба мушкилиҳои омӯзиш як қатор олимону муҳаққиқон мафҳумҳои хоси «субъектӣ, субъективият» ва «объективӣ, объективият»-ро истифода мебаранд. Объективона онҳо на танҳо он чиро, ки ба объект тааллуқ дорад, балки он чиро, ки берун аз мо вуҷуд дорад, ба воқеияти объективӣ мансуб аст, дар назар доранд.

Дар асоси ин, тарафи объективии мушкилоти таълимӣ инҳоро дар бар мегирад: омилҳое, ки аз объект (донишҷӯ) вобаста нестанд, аммо бо хусусиятҳои маводи таълимӣ алоқаманданд, ба монанди хусусиятҳои фонетика, луғати забони хориҷӣ, грамматикӣ, сохторҳо. Омилҳои объективие, ки ба мушкилоти омӯзиш дар ҷараёни таълими забони хориҷӣ таъсир мерасонанд, дар методикаи таълим аз ҷониби муаллифони зерини рус ба назар гирифта шудаанд: И.М.Берман, Г.И.Богин, Ю.В.Гнаткевич, Н.В.Елухина, М.С.Илин, С.В.Калинина, Н.Каменетская, М.С.Латушкина, Т.В.Лотарева, З.Д.Лвовская, А.Миролюбов, И.В.Рахманов, В.Сетлин.

Субъективият ҳамчун эҳсосоти хоси омӯзанда фаҳмида мешавад, ки дар шакли мушкилӣ, ҳолати мушаххаси душворӣ, ки омӯзгорон тавсиф кардаанд. Ин мушкилоти омӯзиш «нодуруст», «ғайримақсаднок» ҳисобида мешавад. Таҳқиқот нишон дод, ки мушкилии омӯзиш мушкили воқеии объективӣ буда, он воқеан дар эҳсоси донишҷӯён мавҷуд буда, ба рафти таҳсили онҳо дар мактабҳои олӣ

бевосита таъсир мерасонад. Дар рафти тахлил маълум гардид, ки дар адабиёти педагогӣ мафҳуми «мушкилот» мавчуд аст, ки муродифи истилохи «мушкилот» мебошад. Бинобар ин, муҳаққиқи рус С.И.Висотская «душвориро монеа, монеае, ки дар рафти фаъолият дар натичаи камӣ, номувофиқ будани дониш, восита ва усулҳои татбиқи онҳо, зиддият дар дониш ва як катор сабабҳои дигар ба миён меояд», мешуморад. Дар таълифот даъвои илмӣ ба мафҳуми васеи истилоҳи «мушкилӣ» вуҷуд надорад, ки дар ин маврид муаллифи он ба муродифоти дар луғат овардашуда такя кардааст: «1.мушкилӣ - душворӣ, мушкилӣ, мушкилот»; 2. ва «монеа – монеа,мамониат.» [4, с. 199].

Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ мушкилиро метавон танҳо тарафи субъективии мушкилоти таълиму омӯзиш - эҳсоси душворӣ барои донишҷӯён баррасӣ кард. Ҳамзамон, донишҷӯ метавонад аз монеае, ки дар душвориаш ҷой дорад, огоҳ бошад ё шояд аз он огоҳ набошад. Дараҷаи душвории донишҷӯ бевосита ва мустақиман ба эҳсоси ӯ вобаста аст, ки дар доираи фаъолияти таълимӣ монеа ва садду мамониат дорад. Аз ин рӯ, дар зери душворӣ эҳсоси душвориҳои худи донишҷӯ, яъне тарафи субъективии мушкилии таълимии ӯро фаҳмидан лозим аст. [10, с.546].

Чунин ба назар мерасад, ки воҳиди раванди таълимро метавон тағйироти аз ҷиҳати педагогӣ асоснокшуда, пайдарпай ва муттасили амалҳои таълимӣ шуморид, ки дар давоми он вазифаҳои рушд ва тарбияи шахсияти донишҷӯ ҳал карда мешаванд. Аз ин рӯ, воҳиди раванди таълим низоми ҷудонашавандаи дидактикист, ки ба ташкил ва интиқоли дониш нигаронида шудааст, мазмун, шакл, восита ва усулҳои таълимро дар робитаи онҳо муттаҳид мекунад. Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ пешниҳод карда мешавад, ки воҳиди раванди таълимро вазъи таълимӣ номид, зеро он рафти таълими забони англисиро инъикос мекунад, ки дар он ҷо барои донишҷӯёни донишгоҳҳои гуманитарӣ мушкилоти таълимӣ ба вуҷуд меояд. Тавре ки мусаллам аст, дар насли сеюми стандарти давлатии таҳсилот мафҳуми нав - вазъияти таълимӣ ҷорӣ карда шудааст, ки маънои воҳиди махсуси раванди таълимро дорад, ки дар он донишҷӯён бо ёрии муаллим мавзӯи амали худро кашф мекунанд, онро меомӯзанд бо иҷрои амалҳои гуногуни тарбиявӣ.

Вобаста ба талаботи нав дар назди муаллими забони англисӣ вазифа гузошта шудааст, ки вазъиятҳои таълимиро ҳамчун воҳидҳои махсуси сохтории фаъолияти таълимӣ ба вуҷуд оварад, ки мушкилотро пешгирӣ намуда, ҳамчунин дар рафти машғулиятҳои таълимӣ бо донишҷӯён вазифаҳои таълимиро ба вазъиятҳои таълимӣ тарҷума карда тавонанд. Ба назар чунин менамояд, ки мохият ва мазмуни вазъияти таълимро фаҳмидан лозим аст, ки ин барои бартараф намудани душворихои таълимии донишҷӯён ва омӯзгорони мактабхои олии гуманитарӣ ёрӣ мерасонад. Вазъияти таълимӣ метавонад барои бартараф кардани душвориҳои таълимӣ мусоидат кунад, агар усулҳо ва воситаҳои педагогии аз ҷониби муаллим истифодашаванда дуруст интихоб карда шаванд: интихоби салоҳиятноки маводи таълимӣ, ҳамкории донишҷӯён ва омӯзгор, муваффақона муаррифӣ ва сохтани мавод, қобилияти нигоҳ доштан. шавку хаваси донишҷӯён дар рафти машғулият.

Раванди бартараф намудани душвориҳои омӯзиши забони хориҷиро бе иҷрои машқҳои гуногун тасаввур кардан мумкин нест. Интихоби босалоҳият ва сохти дурусти мантиқии низоми машқҳо аз ҷиҳати назариявӣ натиҷаи огоҳкунандаро фароҳам меорад, ки муаллим дар дарсу машғулият кӯшиш мекунад. Маҳз тавассути иҷрои машқҳо душвориҳои таълиму тарбияро, ки донишҷӯёни донишгоҳҳои гуманитарӣ дучор меоянд, муайян ва муқаррар кардан мумкин аст. Ин намуди фаъолият муносибати наздики муаллим ва донишҷӯёнро нишон медиҳад, Дар машқ, ҳамчун тамаркуз, ҳам ҳадафҳо ва ҳам мундариҷаи омӯзиш ва ҳам амалҳо барои татбиқи онҳо ба ҳам наздик мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Аронина, Л.И.Выявление трудностей у учащихся первого года обучения, изучающих английский язык:дис...канд.пед.наук: 13.00.02/Л.И.Аронина.-МГУ. -М., 1990.- 167с.
2. Бекмансурова, В.А. Обучение иностранному языку на основе мобильной педагогики/В.А.Бекмансурова//Научный поиск. 2013. №4.1.- С.11-12.
3. Данилов, М.А. Процесс обучения в советской школе/М.А.Данилов.-М.: Учпедгиз, 1960.- 143с.
4. Качество знаний учащихся и пути его совершенствования/Под ред. М.Н. Скаткина, В.В. Краевского. М.: Педагогика, 1978. С. 199
5. Кузьмина Н.В. Очерки психологии труда учителя: учеб. для вузов. Л., 1967. -312с.
6. Левшин, Л.А. Логика педагогического процесса/Л.А.Левшин.-М.: Знание, 1980. -241с.
7. Лутфуллоева, П. Использование информационно-коммуникационных технологий на уроках английского языка//П.Лутфуллоева. -Д., Наука и инновация.-Д., 2015, №1-2 (12).
8. Мирбобоева,Б. Иттилооткунии раванди таълим дар синфҳои ибтидоӣ/Б.Мирбобоева//Илм ва инноватсия.-Д., 2014, №4(10).- С.33-36.
9. Психолого-педагогический словарь для учителей и руководителей общеобразовательных учреждений. - Ростов н/Д.: Феникс, 1998. – 312с.
10. Словарь синонимов русского языка/под ред. Л.А.Чешко.-М.: Русский язык, 1986.-546с.
11. Философский словарь/Под ред. М.М. Розенталя. - М.: Политиздат, 1972. - 132с.

УЧЕБНЫЕ ЗАТРУДНЕНИЯ В ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ СТУДЕНТОВ-ГУМАНИТАРИЕВ

В статье рассматриваются вопросы, связанные с трудностями изучения английского языка.

По мнению автора, проблема образовательных задач и их решение является основой ряда специальных исследований, поэтому изучение этой проблемы рассматривается с точки зрения различных наук.

Автор отмечает, что проблема рассматривается как изменяющийся фактор готовности студентов к изучению английского языка и сложность как устойчивой единицы их учебного процесса по гуманитарным наукам. Во избежание несоответствий и неточностей в использовании термина «проблема» в дальнейших исследованиях, необходимо было уточнить значение этого термина в методологических и дидактических, психологических и физиологических исследованиях различных авторов. Прежде всего, необходимо было обратиться к словарям, объясняющим это понятие, а также к логическому рассмотрению и анализу этого термина в специальном исследовании. В современном таджикском языке термин «проблема» употребляется в следующем смысле: «Первое - трудный, второе - препятствие, которую можно преодолеть с трудом». В педагогической литературе под «трудностью обучения» понимается сложность текста, сложность задания, сложность урока.

Автор подтверждает, что в связи с новыми требованиями перед учителем английского языка ставится задача создавать учебные ситуации как особые структурные единицы учебной деятельности, предотвращающие проблемы, а также переводить учебные задачи в учебные ситуации во время занятий со студентами. Представляется необходимым разобраться в сути и содержании образовательной ситуации, которая поможет преодолеть образовательные трудности студентов и преподавателей гуманитарных вузов. Учебная ситуация может помочь преодолеть трудности в обучении, если педагогические методы и инструменты, используемые учителем, выбраны правильно: грамотный подбор учебных материалов, сотрудничество ученика и учителя, успешная презентация и построение материалов, умение поддерживать. интерес студентов к курсу.

Обобщая свои мысли, автор приходит к выводу, что процесс преодоления трудностей изучения иностранного языка невозможен без выполнения различных упражнений. Грамотный выбор и правильная логическая структура системы упражнений теоретически обеспечивают предупреждающий эффект, который учитель пробует на уроках. Именно через выполнение упражнений можно выявить и идентифицировать трудности обучения, с которыми сталкиваются студенты гуманитарных вузов. Этот вид деятельности демонстрирует тесную взаимосвязь между учителем и учеником. На практике, в качестве основной цели, объединяются как цели, так и учебное содержание, а также действия по их реализации.

Ключевые слова: *образовательные проблемы, содержание обучения, грамотный выбор, преодоление барьеров, студенты, гуманитарные науки, рекомендации, упражнения, педагогический инструментарий, учитель, готовность студентов, цели и задачи.*

LEARNING DIFFICULTIES IN LEARNING ENGLISH FOR HUMANITIES STUDENTS

The article discusses issues related to the difficulties of learning English.

According to the author, the problem of educational problems and their solution is the basis of a number of special studies, therefore, the study of this problem is considered from the point of view of various sciences.

The author notes that the problem is viewed as a changing factor in students» readiness to learn English and complexity as a stable unit of their educational process in the humanities. In order to avoid inconsistencies and inaccuracies in the use of the term «problem» in further research, it was necessary to clarify the meaning of this term in the methodological and didactic, psychological and physiological studies of various authors. First of all, it was necessary to turn to the dictionaries explaining this concept, as well as to the logical consideration and analysis of this term in a special study. In the modern Tajik language, the term «problem» is used in the following sense: «The first is difficult, the second is an obstacle that can be overcome with difficulty.» In pedagogical literature, «learning difficulty» means the complexity of the text, the complexity of the task, the complexity of the lesson.

The author confirms that in connection with the new requirements, the English teacher is tasked with creating learning situations as special structural units of learning activities that prevent problems, as well as translating learning tasks into learning situations during classes with students. It seems necessary to understand the essence and content of the educational situation, which will help overcome the educational difficulties of students and teachers of humanitarian universities. The learning situation can help overcome learning difficulties if the pedagogical methods and tools used by the teacher are chosen correctly: competent selection of teaching materials, student-teacher cooperation, successful presentation and construction of materials, and the ability to maintain. Students» interest in the course.

Summarizing his thoughts, the author comes to the conclusion that the process of overcoming the difficulties of learning a foreign language is impossible without performing various exercises. The correct choice and the correct

logical structure of the exercise system theoretically provide a warning effect that the teacher tries in the classroom. It is through the exercise that it is possible to identify and identify the learning difficulties faced by humanitarian students. This activity demonstrates the close relationship between teacher and student. In practice, as the main goal, both goals and educational content, as well as actions for their implementation, are combined.
Key words: *educational problems, learning content, competent choice, overcoming barriers, students, humanities, recommendations, exercises, pedagogical tools, teacher, student readiness, goals and objectives.*
Сведения об авторе:
Орифов Орзу Обидхуджаевич *- соискатель Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова-16. Тел.:987218589.*
About the author:
Orifov Ozu Obidkhujaevich *- Researcher at Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S.Safarov St.-16. Tel .: 987218589.*

УДК 629.4.018

ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА РАФЪИ МУШКИЛОТИ ТАЪЛИМИ ОН

Орифов О.О.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Барои фаҳмидани вижагиҳои рафъи мушкилоти таълимии донишҷӯёни донишгоҳҳои гуманитарӣ, хусусияти фаъолияти таълимии онҳоро муайян кардан ва фаъолияти таълимиро ҳамчун падида донистан лозим аст.

Муҳаққиқи машҳури рус Л.С.Виготский фаъолиятеро, ки ба омӯзиш нигаронида шудааст, фаъолияти мушаххасе медонист, ки дар он таварруми равонӣ тавассути азхудкунии таҷрибаи фарҳангӣ ва таърихӣ ташаккул мёебанд. Сарчашмаҳои рушд на дар худи донишҷӯ, балки дар фаъолияти ӯст. Дар рафти фаъолияти таълимӣ ба ғайр аз азхудкунии дониш, азхудкунии техника ва усулхо худи талаба рушд мёебад. Маҳсули фаъолияти таълимиро метавон дониши андӯхтаи донишҷӯ, таҷрибаи шахсии ӯ номид ва натиҷаи фаъолияти таълимӣ зарурати ба даст овардани таҷрибаи нав ё пешгирӣ аз он мебошад. Фаъолияти таълимии донишҷӯён дар дарсҳои забони англисӣ объективӣ, огоҳӣ, субъективӣ, фаъолият дорад ва дорои сохторест, ки аз панҷ ҷузъ иборат аст: вазифаҳои таълимӣ; фаъолияти таълимӣ; амалҳои назорат, табдил ба худдорӣ; амалҳои арзёбӣ, ки ба худбаҳодиҳӣ табдил мёебанд; ангеза. Ҳавасмандии омӯзишӣ, тавре ки муҳаққиқи рус В.В.Богуславский зикр кардааст, шарти муҳими рафъи мушкилот дар раванди таълим аст ва таҳлили онҳо ба шумо имкон медиҳад, ки ангезаҳоеро, ки ба шавқи донишҷӯён ба раванди омӯзиши забони англисӣ таъсир мерасонанд, муайян ва ба назар гиред. Барои собиқ муҳассилин қабул ба муассисаи таҳсилоти олии гуманитарӣ марҳилаи нав дар ҳаёти онҳо ва ташаккули шахсияти онҳост [4, с. 201].

Дохилшавӣ ба донишкадаҳои олии гуманитарӣ барои бисёр донишҷӯён- донишҷӯёни якум бо назардошти ҳолатҳои нави ҳаёт ва мутобиқшавӣ ба шаклҳои нави таълим бо сарбории бузурги равонӣ хос аст. Муҳаққиқи рус А.А.Камишев чунин мешуморад, ки «мутобиқшавии касбӣ азхуд кардани малакаҳои фаъолияти таълимиро фаро мегирад, ки дар ин марҳила тағйироти пешбаранда ва муҳимтарин тағйирот дар шахсияти донишҷӯ аз муваффақияти он вобаста аст. Зарурати мутобиқшавӣ дар ин сатҳ ба хусусиятҳои ташкили раванди таълим дар мактаби олии гуманитарӣ, зарурати амалии омӯзиши як катор фанҳои махсуси гуманитарӣ, ба хам пайвастани вазифаҳои хизматӣ ва ғайра вобаста аст» [6].

Бисёре аз донишҷӯён пас аз дохил шудан ба донишгоҳи гуманитарӣ дар соли аввали таҳсил ба фишори воқеӣ дучор мешаванд. Муаллифи рисола бовар дорад, ки ин соли аввалест, ки онро метавон ҳамчун давраи ҳаяҷонии ҳаёти донишҷӯён (собиқ мактаббачагон), ки аз шароите, ки қаблан доштанд, фарқ мекунад. Таҳлили пойгоҳи манбаъ аҳамияти ба назар гирифтани омилҳоеро нишон дод, ки шарти ҳатмии ба вуҷуд омадани душвориҳои омӯзиш мебошанд. Пеш аз ҳама, чунин омилҳоро ба монанди ҳаяҷон ва ҳолати эҳсосии мактаббачагони дирӯза дар ҷараёни гузариш ба низоми мушаххаси таълими гуманитарӣ зикр кардан лозим аст.

Фаъолияти таълимӣ дар донишгоҳи гуманитарӣ бо талаботи баландтар аз мактаби таълимӣ фарқ мекунад. Барои натиҷаҳои фаъолияти таълимӣ худи муҳассилин ҷавобгаранд. Ҳаҷми сарбории таълимӣ меафзояд, дар ҷараёни дарк ва аз худ кардани фанҳои нави таълимӣ мушкилот пайдо мешаванд; мураккабии рушди муносибатҳои байнишахсӣ зоҳир мешавад, ки бо вайрон шудани муносибатҳои кӯҳна ва зарурати эҷоди муносибатҳои нав тавсиф мешавад; зарурати сохтани низоми муносибатҳо бо устодони донишгоҳҳо меафзояд; мураккабӣ дар вазъияти риояи тобеият зохир мегардад; ба далели маҳдуд кардани ҳаракати озод ва ғайра таъсир мерасонад. Ҳолати рӯҳӣ аз бисёр ҷиҳат ба амиқияти фаҳмидани донишҷӯёни дар бораи вазифаи гуманитарӣ вобаста аст. Вақте ки онҳо вазифаю масъулияти шаҳрвандӣ ва инсонии худро амиқ дарк мекунанд, дар онҳо ҳолатҳои мусбат ба вуҷуд меоянд.

Таҳсил дар донишгоҳи гуманитарӣ аз он фарқ мекунад, ки дар ин ҷо дар зарурати маҳдудиятҳои муайян мушкилоти объективӣ вуҷуд доранд: доираи муошират маҳдуд ва танг аст, муошират бо оила ва дӯстон низ маҳдуд аст, рад кардани имкони машғулиятҳои дӯстдошта барои ба хотири иҷрои супоришҳо дар хидмат ва талаботи даста.

Ҳама чизҳои дар боло зикршударо таҳлил карда, тахмин кардан мумкин аст, ки зиддиятҳои табиати гуногун ҳамчун асос барои мушкилоти омӯзиш хизмат мекунанд ва метавонанд таъсир расонанд натиҷаҳои омӯзиши забони англисӣ аз ҷониби донишҷӯён дар донишгоҳҳои гуманитарӣ.

Таҳлил нишон дод, ки дар адабиёти методологии муосир ҳадафи таълими забони хориҷӣ азхудкунии амалии он, истифодаи он ҳамчун воситаи муошират, муошırати байни одамон дар шакли шифоҳӣ ва хаттӣ мебошад.

Барои баррасии минбаъдаи масъалаи рисола дар ин бахш барои муайян кардани таснифи мушкилиҳои нақшаи иртиботӣ ва муоширатӣ муҳим аст:

1)мушкилоти дорои хусусияти иҷтимоӣ (нақшҳои иҷтимоӣ ва ҳамкории онҳо дар як гурӯҳ);

2)мушкилоти маърифатӣ (гносеологӣ) (набудани фаъолияти маърифатӣ дар раванди таълим);

3)мушкилоти дорои хусусияти психологӣ (муносибатҳои иҷтимоии маҷбурӣ, андешаҳо, арзёбии дигарон, ки дар шуури донишҷӯён мавҷуданд).

Дар асоси натиҷаҳои бадастомадаи рисола зикр кардан мумкин аст, ки баъзе донишҷӯёни донишгоҳҳои таҷрибавӣ эълом мекунанд, ки онҳо қобилияти омӯзиши забони хориҷиро надоранд ва бо ин роҳ худро бо муваффақият бартараф мекунанд. Одатан, ин гуна изҳорот ба он донишҷӯён тааллуқ доранд, ки сатҳи забонашон ба қадри кофӣ баланд нест ё аз ангезаи заъифи омӯзиши забони англисӣ шаҳодат медиҳад, зеро ин фан махсус нест.

Бовар дорем, ки донишҷӯ бо худ чунин «ҳукм» гуфтанро дар аввал барои бартараф кардани душвориҳое, ки дар ҷараёни таълим ба вуҷуд меоянд, таъсис намедиҳад, «худро аз масъулият халос мекунад» ва беихтиёр ҳама «бори гарон"-ро ба муаллим месупорад.

Мувофиқи нақша ва барномаи таълимии 1 семестри соли аввал донишҷӯён бояд тавонанд дар бораи худ, дар бораи реҷаи ҳаррӯзаи худ нақл кунанд, хусусияти касби ояндаи худро тавсиф карда тавонанд. Аммо, бо назардошти сатҳи донишҷӯёни, ки аз мактаб «камбудиҳо» доранд ва ҳавасмандӣ надоранд, ҳамчунин набудани вақти иловагӣ барои омодагӣ ба дарсҳои забони англисӣ ва омӯзиши иловагӣ ва азхудкунии мушкилоти забон ҳангоми омӯзиши як мавзӯи мушаххас. Ин гуна донишҷӯён дар рохи азёд кардан ва аз худ кардани матнҳои тайёр, истифода бурдани забони русӣ, бо ҳарфҳои русӣ навиштани калимаю ибораҳои мураккаб барои худ такягоҳ меҷӯянд.

Муаллифи рисола бар ин назар аст, ки барои рафъи ин падидаҳои номатлуб омӯзгорро зарур аст, ки мушкилиҳои тарбиявиро ҳамаҷониба баррасӣ намуда, сабабу шароити ба вуҷуд омадани онҳоро дар мактаб ё донишгоҳи гуманитарӣ ба инобат гирад.

Ҳама мулоҳизаҳои дар боло зикршударо таҳлил карда, бо назардошти хусусияти таҳлилии забони англисӣ ва ҳамчунин далели он ки маҳз бо сабаби кӯтоҳӣ ва сохтораш забони англисӣ дар ҷомеаи ҷаҳонӣ ба таври ҳаққонӣ забони байналмилалӣ ҳисобида мешавад. Гумон меравад, ки сарфи назар аз мавҷудият ё набудани қобилияти омӯзиши забони англисӣ, онро метавон аз ҷониби ҳар як донишҷӯ аз худ кард. Агар ин тавр нашавад, мо метавонем дар бораи ҳавасмандии сусти фан ё дар бораи усулҳои нодурусти таълим сухан ронем, ки дар он хусусиятҳои инфиродии донишҷӯ ба назар гирифта намешаванд. Чунин ба назар мерасад, ки азхудкунии нокифояи забони англисӣ аз ҷониби донишҷӯён аксар вақт танҳо баҳона барои худ ва омӯзгороне, ки дар ҷараёни таълими донишгоҳҳои гуманитарӣ ҳамкорӣ мекунанд, хизмат мекунад.

Бо мавқеи назариявии муҳаққиқи рус Л.И.Аронина, дар рисола, пайдоиши забон ва мушкилоти омӯзишро мувофиқи усули «объективӣ - субъективӣ» нисбат ба донишҷӯён ба се гурӯҳ (А, Б, В) тасниф кардан ба мақсад мувофиқ аст. Сабабҳои гурӯҳи А (ҳадаф) мураккабии маводи таълимиро фаро мегирад, ки ба муҳассилин вобаста нест [2,с.331]. Ин, масалан, зиёдатии иттилоот, миқдори зиёди воҳидҳои луғавии ношинос аст. Сабабхое, ки гурухи В-ро ташкил медиҳанд, бо хусусиятҳои муҳассилин, ки барои гурӯҳи ин ё он синну сол меъёр мебошанд, масалан, имконоти ақлонию ҷисмонии муҳассилин вобаста ба синну сол алокаманданд. Ба гурӯҳи «В» вариантҳои гуногуни сатҳи рушди муҳассилин, масалан, аз рӯи сатҳи дониш, қобилият ва маҳорат дохил мешаванд.

Дар таҳқиқоти муҳаққиқи рус Г.И.Богин [3,с.33]. мушкилоти истифодаи луғат ва роҳҳои рафъи онро, ҳамчунин типологияи мушкилоти дахолати луғавӣ (лексикӣ)-ро зери таъсири меъёрҳои забони модарӣ, ки сабаби истифодаи нодурусти луғат(лексика) дар нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ мебошад, мавриди омӯзиш қарор медиҳад.

Муҳаққиқи дигари рус М.Э.Килижеков [7, с.11]. дар рисолаи илмии худ роҳҳои рафъ ва азхудкунии мушкилоти фонетикии забони англисиро баррасӣ кардааст. Таҳлили табиати мушкилот дар дарки садоҳо бо забони англисӣ, ба андешаи муҳаққиқ М.Э.Килижеков, ки барои бартараф намудани онхо донишҷӯён бояд таҷрибаи филологӣ дошта бошанд. Мисол, дар ин ҳолат, донишҷӯён аз Қазоқистон, Қирғизистон, Муғулистон, Тоҷикистон буда метавонанд, ки барои онҳо забони англисӣ пас аз забонҳои модарӣ ва русии онҳо забони севум аст. Аммо, табиист, ки ин донишҷӯён садоҳои фонетикии забони англисиро тавассути

равзанаи садоҳои забони модарии худ дарк мекунанд ва аксари онҳо сохторҳои сарфунаҳвӣ (грамматикӣ)-ии забони англисиро бо сохторҳои грамматикии забони модарии худ муқоиса мекунанд.

Бартараф намудани душвориҳои таълими шунидан ва шунавоӣ дар асари муҳаққиқи рус Н.Ю.Абрамовская, ки иддао мекунад «омӯзиши таҷрибаи таълими шунавоӣ дар донишгоҳи забоншиносӣ нишон дод, ки омӯзгорон бештар аз матнҳои услуби китоб (ҳикояҳои кӯтоҳ, порчаҳо аз пйесаҳо, лексияҳо, мақолаҳо) истифода мебаранд. Услуби нутқ дар раванди таълим кам истифода мешавад, қисман бинобар набудани маводи зарурии заминавӣ ва то ҳол дар методология ақида вуҷуд дорад, ки «ин навъи матн аз сабаби имконнопазирии мутобиқсозии онҳо ҳамеша мушкил аст ва хусусиятҳои инфиродии нутқи суханварон» [1,с.61].

Муносибати навбатии муайяншуда барои рафъи душвориҳои омӯзишӣ таълими луғат мебошад, ки маънои кори ҳадафмандона оид ба азхудкунии шакл, маъно ва истифодаи воҳидҳои луғавӣ (лексикӣ) аз ҷониби муҳассилинро дорад. Истифодаи калима ҳамчун аҳамияти иртиботӣ ва муоширатии он (карина, контекст), ҳамчунин мутобиқат бо дигар воҳидҳои луғавӣ (лексикӣ) фаҳмида мешавад (масалан, якҷоя кардани саволҳоро ҳамчун масъала ғайриимкон аст, бояд «бигӯед», «пурсед» ё «савол диҳед» [5,с. 210].

Ҳангоми ворид кардани (маъноӣ) воҳидҳои лексикӣ бояд ҳамаи ҷузъҳо ба назар гирифта шаванд -5 маҳорати лексикӣ. Аммо, роҳҳои ҷорӣ кардани луғат як қатор мушкилотро фаро мегиранд. Семантизатсияи лексика ва семантизатсияи тарҷума вуҷуд дорад [9, с.373].

Дар муддати тӯлонӣ баҳсҳо буданд, ки усули тарҷумашудаи семантизатсия бениҳоят қобили қабул нест ва роҳи бефосилаи ҷорӣ кардани луғат бояд бо возеҳият, тахминҳои лингвистӣ, тавсифи маъно, истифодаи антонимҳо/синонимҳо истифода шавад. Ин равишро идеалӣ ва беҳтарин меҳисобанд (гарчанде ки роҳи бефосилаи семантизатсия бо сабаби вуҷуд надоштан ё нодуруст будани шакли калимасозиро тавассути тахмин, ҳадс ва эҳтимолияти забонӣ амалӣ кардан на ҳамеша имконпазир аст), аммо бо дарназардошти миқдори соатҳои барои омӯзиши як мавзӯи мушаххас ва аксаран теъдоди зиёди истилоҳот, ҳамчунин аз он сабаб, ки ифшои маънои калимаҳо, дарк ва санҷиши онҳо бо дарназардошти тарзи бефосилаи маъноӣ вақти зиёд лозим мешавад, чунин муқаддимаи луғатҳо ба вуҷуд меояд, на ҳамеша имконпазир аст.

Муҳаққиқи тоҷик Ф.Қурбонова доир ба салоҳияти нутқии донишомӯзон ба забони англисӣ мулоҳиза ронда, чунин изҳори назар кардааст: «Ба ақидаи мо, ба мақсади интихоби мувaффақонаи шароити педагогӣ бояд шартҳои зерин мадди назар гирифта шавад: -сатҳи дониши ибтидоии (аввалияи) хонандагон оид ба забони хориҷӣ; - тақсим ва истифодаи самараноки вақт ҳангоми таълими қисматҳои гуногуни забони хориҷӣ ба хонандагон бо назардошти ҳаҷми соатҳои таълим; -ҷанбаи коммуникативии раванди таълими забони хориҷӣ ба хонандагон; - истифодаи методҳои муосир ва ҳамгироии таълим» [8, с.105].

Дар асоси таҳлили назариявии заминаи сарчашмаи таҳқиқи диссертатсионӣ, бо истифода аз мисоли донишҷӯёни курси якуми ДДК ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, зикр кардан зарур аст, ки душворихои омузиши маводи минтақавии марбут ба талаффуз, азёд ва истифодаи номҳои ҷуғрофиёӣ дар сухан донишҷӯёни курси якум бо ҳаҷми зиёди маводи лексикии дорои хусусияти забонӣ ва фарҳангӣ рӯ ба рӯ мешаванд, зеро яке аз вазифаҳои таълими забони англисӣ рушди малакаҳои донишҷӯён оид ба интиқоли паёмҳо ба забони англисӣ дар шакли монолог ва табодули иттилоот дар ҷараёни муошырати диалогӣ, ҳамчунин бо дарназардошти зарурати дар хотир нигоҳ доштани иттилооти нав мебошад.

Мушкилоти талаффуз ва дарозии калимаҳо ва номҳои ҷойҳои зеринро фаро мегиранд: дарёи Ёхсу, кӯҳҳои Хоҷасартез ва Хоҷамуъмин, Кӯлоб ва чанде дигар дар муқоиса бо калимаҳои қисми ҷануби ҷаҳон - қисми ҷанубӣ, ки дар калимаи south («ҷануб») дифтонг [au] талаффуз мешавад, дар ҳоле ки дар калимаи «southern» («ҷанубӣ») танҳо садои [a] талаффуз мешавад.

Ихтисорот тавҷҷӯҳи махсусро талаб мекунанд: NCO, DoD, NATO, UN, 1LT, 2LT, 1SGT. Сермаъноӣ (полисемия)-и калимаҳо ва иборахо низ бояд ба назар гирифта шаванд ва ҳамчунин бевосита ва мустақиман дар заминаи он баррасӣ карда шавад. Пас, масалан, семантикаи феъли англисии «to run» аз маънои «давидан» хеле васеътар аст. Як маънӣ дар забони англисӣ ва тоҷикӣ дар шакли дигар, яъне дар қолабҳои забонҳои гуногун (қолабҳои нутқ) интиқол дода мешавад. Агар тоҷикҳо гӯянд, ки «борон меборад», инглисҳо мегӯянд, ки «it's raining». Ибораи «Ба худ кумак кунед!» дар забони англисӣ чунин садо хоҳад дод: Help yourself! Бояд гуфт, ки бисьёр иборахо устувор буда, ба хотири роҳ надодан ба иштибоҳ дар нутқ бевосита аз ёд кардани онҳоро талаб мекунанд. Масалан, бо феъли доштан: наҳорӣ доштан, дам гирифтан, сайр кардан (having breakfast, relaxing, walking).

Дар забони англисӣ, як қисми нутқ метавонад бидуни тағир додани шакл ба қисми дигар гузарад. Британиёиҳо мегӯянд, ки ҳама гуна исмро метавон ба феъл табдил дод: матн - ба матн (навиштани паёмҳои SMS), бозуи (силоҳ) - ба бозуи , пойафзол - ба пойафзол (text - to text (write SMS messages), arm (weapon) - to arm, shoe - to shoe).

Мушкилоти маъмулии донишҷӯён дар омӯзиши забони англисӣ маънои луғавии саволҳои «Шумо чӣ ҳастед?» - «Шумо чи кораед?» («What are you? ” - “ What are you doing? ” Ҷавоб ба ин савол метавонад таъйини касб бошад ва танҳо - «Ман мансабдор/донишҷӯ ҳастам» («I'm an official/student»). Донишҷӯён аксар вақт ин саволро бо саволи «Ту кистӣ?» омехта мекунанд. Маънои саволи «Шумо чӣ кор мекунед?» - «Ту чи кор карда истодаӣ?» - «Шумо дар айни замон чӣ кор мекунед?» («What are you doing?» - «What are

you doing?» - «What are you doing now?»), Ҷавоби он метавонад «Ман китоб мехонам» - «Ман китоб хонда истодаам» «I'm reading a book» - «I'm reading a book») буда метавонад. Сабаби душвории мисоли охирин донишҷо дар бораи маънои луғавии савол ва сохту сохтори грамматикии он мепайвандад. Бе донистани луғавии кофии воҳидҳои луғавии забони хориҷӣ озод баён кардани фикрро имконнопазир ва бо дониши нокифояи сарфу наҳв, вале ба кифояти шеваи нутқ ҳангоми суханронӣ иштибоҳот дар нутқи донишҷӯён ҷойгир мешаванд ва мушкил аст. ки чунин «чорои» хатоҳоро ислоҳ намояд(муҳассил ва барои омӯзгор).

Таълими сохти грамматикӣ бояд бениҳоят содда бошад, яъне донишҷӯ бояд донад, ки чаро ӯ бояд қоидаи грамматикиро донад, чӣ тавр онро азхуд кунад ва чӣ тавр онро татбиқ кунад. Яке аз душвориҳои аввалин ва зуд-зуд барои донишомӯзон ин тартиб дар ҷумла аст, ки барои риояи он бояд сахт бошад. Дар ибтидои тафаккур предмети мавриди назар ишора мешавад, баъд амал, баъд нишондоди ин предмет ва баъд холате, ки хамчун нишондихандаи шартхои амалӣ ба амал меояд. Масалан, донишҷӯён диалогҳо тартиб доданд. (Донишҷӯён муколама ташкил карданд). Азбаски дар забони англисӣ интиҳо нест, пас вақте ки шумо тартиби калимаҳоро дар як ҷумла тағйир медиҳед, маънои он тағйир меёбад: Муколамаҳоро донишҷӯён сохтаанд. (Муколамаҳоро донишҷӯ ҳо таҳия кардаанд). Мушкилоти дигари таълими сарфу наҳв ин риояи ҳарду аъзои асосии ҷумла: предикат ва предмет мебошад. Ба забони тоҷикӣ ҳукм метавонад бидуни предикат ва предмет бошад. Масалан, вай донишҷӯ аст. Вай донишҷӯ мебошад. Предикат дар забони англисӣ наметавонад бидуни субъект вуҷуд дошта бошад, вақте ки шакли худро бо он мувофиқат мекунад. Риояи сохтани ҷумлаи пурсишӣ дар забони инглисӣ низ риояи қатъӣ ба тартиби ҷумла, бахусус истифодаи феъли ёридиҳандаро тақозо мекунад. Дар забони тоҷикӣ ҷумлаи саволӣ танҳо бо ёрии интонатсия нишон дода мешавад. Масалан, «Оё шумо ба забони англисӣ баҳои хуб мегиред?» - «Шумо аз забони англисӣ баҳои хуб мегиред?», «Шумо бори охир кай аз забони англисӣ баҳо гирифтед?» - «Бори охир кай шумо ба забони англисӣ баҳо додед?» («Do you get good grades in English?», «When was the last time you got good grades in English?» - «When was the last time you assessed English?») Ин мисол сабаби мушкили дахолатро нишон медиҳад. Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ мушкилоти маъмултарини забон баррасӣ карда шуданд, ки ба зуҳури мушкилоти мушаххас дар донишҷӯён дар омӯзиши забони англисӣ мусоидат мекунанд.

Ҳамин тариқ, дар маркази таҳлили низомноки назариявии мушкилоти бартараф кардани мушкилоти омӯзиши забонҳои донишҷӯ ёни донишгоҳҳои гуманитарӣ дар назария ва амалияи педагогӣ, равишҳои илмии олимону муҳаққиқон, методистон ва омӯзгорон дар мавзӯъҳои зерин муайян карда шудаанд: падидаи оммавии педагогӣ, аз ҷумла маҷмӯи мушкилоти забони англисӣ, ки дар байни донишҷӯёни курсҳои якум ва дуюми таълими забони англисӣ дар донишгоҳҳои гуманитарӣ ба вуҷуд меоянд, ки ба фишори возеҳи функсионалӣ, вайроншавии мутобиқшавии таълимӣ ва дар ниҳояти кор, паст шудани қобилияти донишҷӯён мусоидат мекунанд. бо забони англисӣ; таснифи мушкилоти таълимӣ дар заминаи илмӣ: омӯзиши забони англисӣ дар асоси сарфу наҳв ва луғати забони тоҷикӣ, мураккабии сарфу наҳви забони англисӣ ва миқдори зиёди иттилоот, мураккабии луғати гуманитарии забони англисӣ, набудани ангезаи таълимӣ барои омӯзиши забони англисӣ ва сабабҳои онҳо дар муассисаҳои таълимии гуманитарӣ.

АДАБИЁТ

1. Абрамовская, Н.Ю. Выявление трудностей при обучении аудированию, обусловленных стиле-вой принадлежностью звучащих текстов: На материале английского языка для младших курсов языкового вуза: дис. … канд. пед. Наук/Н.Ю.Абрамовская.- М., 2000. – 161с.
2. Аронина, Л.И. Выявление учебных трудностей у учащихся первого года обучения, изучающих английский язык: дис. … канд. пед. Наук/Л.И.Аронина. - М., 1990.-174с.
3. Богин, Г.И. Трудности употребления лексики в устной речи и основные пути их преодоления: автореф. дис. … канд. пед. Наук/Г.И.Богин.-М., 1965. – 18с.
4. Богуславский, В.В. Развитие и формирование мотивации учебной деятельности курсантов военных училищ МВД СССР: психологическое исследование: дис. ... канд. псих. Наук/В.В.Богуславский. - М., 1988.-172с.
5. Иванченко, А.Г. Практическая методика обучения иностранным языкам/А.Г.Иванченко. - СПб.: КАРО, 2016. – 224с.
6. Камышев, А.А. Современные проблемы адаптации курсантов к обучению в высшем военном учебном заведении/А.А.Камышев// [Электронный ресурс]/URL: https://superinf.ru/view_helpstud.php?id=5709 (дата обращения: 26.06.2019)].
7. Килижеков, М.Е. Фонетические трудности усвоения английского языка в V классе хакасской школы и основные пути их преодоления: автореф.дис…канд.пед.наук/М.Е.Килижеков.-Фрунзе, 1970.-18с.
8. Қурбонова, Ф.Технологияи таълими ҳамгироии забони англисӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ/Ф.Қурбонова [Матн]/Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф.-Д., 2020,№1 (29).-С.104-107.
9. Настольная книга преподавателя иностранного языка: справ. пособие/Е.А.Маслыко, П.К.Бабинская, А.Ф.Будько и др. - Мн.: Высш. шк.,1992. – 414с.
10. Сова, Н.А. Концептуальная модель интегрированного обучения и технология ее внедрения в учебный процесс высшей школы/Н.А.Сова//Биоресурсы и природопользования:-Научный журнал.-2009.-Т.1.-№ 1/2.С.8016.
11. Современный образовательный процесс: основные понятия и термины. - М.: Компания Спутник М.Ю. Олешков, 2006. - 151 с.
12. Соловьева, Е.Н. Методика обучения иностранным языкам: базовый курс лекций/Е.Н.Соловьева.- М.: Просвещение, 2006. -239с.

АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК И ПРЕОДОЛЕНИЕ ТРУДНОСТЕЙ ЕГО ОБУЧЕНИЯ

В статье рассматриваются проблемы и трудности обучения английскому языку.

По мнению автора, образовательная деятельность в гуманитарном университете отличается от образовательной школы более высокими требованиями. Студенты несут ответственность за результаты своей учебной деятельности. Увеличивается нагрузка, возникают трудности в понимании и освоении новых предметов; сложность развития межличностных отношений характеризуется разрывом старых отношений и необходимостью создания новых; растет потребность в построении системы отношений с профессорами университетов; сложность проявляется в ситуации подчинения; то, что это ограничивает свободное передвижение и так далее. Психическое здоровье во многом зависит от глубины понимания студентами гуманитарной задачи. Позитивные ситуации возникают, когда они глубоко понимают свои гражданские и человеческие обязанности и ответственность.

Автор отмечает, что обучение в гуманитарном вузе отличается тем, что здесь есть объективные проблемы в необходимости определенных ограничений: круг общения ограничен и узок, также ограничено общение с семьей и друзьями, что лишает возможности заниматься любимым хобби. Анализируя все вышесказанное, можно предположить, что противоречия разной природы служат основанием для трудностей в обучении и могут повлиять на результаты изучения английского языка студентами гуманитарных вузов.

Обобщая свои мысли, автор приходит к выводу, что в современной методической литературе целью обучения иностранному языку является его практическое овладение, использование его как средства общения, общения между людьми устно и письменно.

Ключевые слова: *гуманитарные науки, английский язык, иностранный язык, образование, проблемы и трудности, современная методология, цель обучения, студенты, средства общения, результаты обучения, методическая литература, гуманитарный университет, инвалидность, объективные проблемы.*

ENGLISH AND OVERCOMING OF ITS LEARNING DIFFICULTIES

The article discusses the problems and difficulties of teaching English. According to the author, educational activity in a humanitarian university differs from an educational school in higher requirements. Students are responsible for the results of their learning activities. The load increases, difficulties arise in understanding and mastering new subjects; the complexity of the development of interpersonal relationships is characterized by the breakdown of old relationships and the need to create new ones; the need for building a system of relations with university professors is growing; complexity manifests itself in a situation of submission; that it restricts free movement and so on. Mental health largely depends on the depth of students' understanding of the humanitarian task. Positive situations arise when they deeply understand their civil and human duties and responsibilities.

The author notes that studying at a humanitarian university differs in that there are objective problems in the need for certain restrictions: the circle of communication is limited and narrow, communication with family and friends is also limited, which makes it impossible to practice your favorite hobby. Analyzing all of the above, it can be assumed that contradictions of a different nature serve as the basis for learning difficulties and can affect the results of studying English by students of humanitarian universities. Summarizing his thoughts, the author comes to the conclusion that in modern methodological literature the goal of teaching a foreign language is its practical mastery, its use as a means of communication, communication between people orally and in writing.

Key words: *humanities, English, foreign language, education, problems and difficulties, modern methodology, purpose of teaching, students, means of communication, learning outcomes, methodological literature, humanitarian university, disability, objective problems.*

Сведения об авторе:

Орифов Орзу Обидхуджаевич *- соискатель Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова-16. Тел.:987218589.*

About the author:

Orifov Ozu Obidkhujaevich *- Researcher at Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S.Safarov St.-16. Tel .: 987218589.*

ТАРТИБИ ҚАБУЛ ВА НАШРИ МАҚОЛА

Маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма» интишор мешавад.

Дар маҷалла натиҷаи корҳои илмӣ-тадқиқотии профессорону омӯзгорони Донишгоҳ ва олимони ватаниву хориҷӣ нашр карда мешавад.

Ҳайати таҳририя, ки ба он мутахассисони соҳаҳои мухталифи илм шомил мегарданд, бо фармони ректори Донишгоҳ тасдиқ карда мешавад.

Маҷалла мақолаҳои илмиро тибқи қарори кафедра ва шӯрои олимони факултет қабул менамояд. Мақолаҳое, ки ба суроғаи маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» ирсол мешаванд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

1. Дар мақолаҳои илмӣ ҳалли масъалаҳо аниқ ва равшан ифода гардад.
2. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, ҷадвал, диаграмма, графика ва матни аннотатсия аз 10 саҳифаи чопӣ зиёд набошад.
3. Дар ҳар як мақолаи илмӣ тибқи тартиб зикри мафҳумҳои калидӣ ва аннотатсия бо ду забон: русӣ ва англисӣ риоя шавад.
4. Мақолаҳо тибқи барномаи Winword дар дискета ё флешкарт бо шрифти Times New Roman Tj, ҳуруфи 14 қабул карда мешавад. Фосилаи байни сатрҳо 1, ҳошия аз тарафи чап 3 см, аз тарафи рост 1, 5 см, аз боло 2 см, ва аз поён 2 см - ро бояд ташкил намояд, матни мақола аз тарафи рост рақамгузорӣ карда шавад.
5. Дар саҳифаи аввали мақола ному насаб, номи падар ва ва номи ҷойи кори муаллиф дарҷ гардад.
6. Дар мақолаҳои илмӣ истифодаи адабиёт ва тарзи гузоштани иқтибос тибқи қоидаҳои нашрия, дар асоси талаботи амалкунандаи ГОСТ риоя шавад.
7. Дар охири мақола маълумот оид ба ҷойи кор, вазифаю унвони илмӣ, суроға ва имзои муаллиф ҷой дода шавад. Ба муаллифоне, ки масъули асосии ҳифзи сирри давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, нишон додани маълумотҳои мушаххас зарур намебошад.
8. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаи илмиро ихтисор ва ислоҳ намояд.
9. Дастхати мақолаҳо баргардонида намешавад.

ПОРЯДОК ПРИЁМА И ИЗДАНИЯ СТАТЬИ

«Вестник педагогического университета» издается в соответствии Законом Республики Таджикистан «О печати и других средств массовой информации».

В журнале публикуется основные научные результаты диссертаций на соискание учёной степени кандидата и доктора наук отечественных и зарубежных исследователей.

Редакционная коллегия утверждена по приказу ректора университета.

Статьи принимаются с протоколом кафедр, научного совета факультетов и с отзывами научных руководителей.

Статьи, которые отправляются в адрес университета, должны соответствовать следующим требованиям:

1. Основное содержание издания должно представлять собой оригинальные научные статьи.
2. Представленные статьи совместно с рисунками, диаграммами, графиками, аннотациями должны быть не менее десяти страниц.
3. Каждая научная статья в обязательном порядке принимается с ключевыми словами и с аннотациям на русском и английском языках.
4. Статьи принимаются в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman (Times New Roman Tj), размер шрифта 14. Все поля обязательны для заполнения независимо от формы (бумажной или электронной) научного издания. Интервал между строками 1 см с левой стороны 3 см., с правой стороны 1, 5 см, сверху 2 см, снизу 2 см., текст статьи номеруется с правой стороны.
5. На первой странице статьи указывается фамилия имя отчество и место работы автора.
6. У всех публикуемых научных статьях должны быть пристатейные библиографические списки, оформленные в соответствии с правилами издания, на основании требований, предусмотренных действующими ГОСТами.
7. В публикуемых материалах указывается информация об авторах, их месте работы и необходимые контактные данные. Авторы, имеющие допуск к государственной тайне Республики Таджикистан имеют право не указывать место работы и контактные данные.
8. Редакционная коллегия имеет право сократить и исправит научную статью.
9. Представленные научные статьи автору не возвращаются.

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

(Серияи 2. Педагогика ва психология, методикаи таълими фанҳои гуманитарӣ ва табиӣ)

2021. № 3-4 (7-8)

Издательский центр
Таджикского педагогического университета им. С.Айни
по изданию научного журнала
«Вестник педагогического университета»:
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 121
Сайт журнала: www.vestnik.tgpu.tj
E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com
Тел.: (+992 37) 224-20-12, (+992 37) 224-13-83.
Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 100 экз. Уч. изд. л. 39,25 усл. п.л.40
Подписано в печать 22.11.2021 г. Заказ №2020/30-01
Отпечатано в типографии ТГПУ им. С.Айни
734025, г.Душанбе, ул.Рудаки 121.